Z ruského originálu *Dvesti let vmeste (1795-1916). Časť 1* Moskva, Russkíj puť 2001

Překlad: kapitoly 1-5 Jiří Barbaš, kapitoly 4-6 Ema Rozgonyiová, kapitoly 7-12 Vlasta Tafelová a Anna Nováková

ISBN 80-200-1140-4

Uvod **do** tématu

Za těch padesát let, co jsem pracoval na dějinách ruské revoluce, jsem mnohokrát narazil na problém vzájemných rusko-židovských vztahů. Ty neustále zasahovaly jako klín do událostí, do psychologie lidí, a vyvolávaly divoké vášně.

Stále jsem doufal, že se objeví autor, který o tomto žhavém klínu důkladně a klidně pohovoří, že nám ho osvětlí z obou stran. Většinou však slýcháme výtky jednostranné: buď že se Rusové vůči Židům provinili, nebo že my Rusové jsme odjakživa zkažení. Nebo z druhé strany - pokud někdo z Rusů o tomto/vzájemném problému psal, pak většinou podrážděně a zaujatě, protože zkrátka nechtěl uznat, že by mohl druhé straně připsat nějaké zásluhy.

Ne že by nebylo dost publicistů - zvlášť mezi ruskými Židy je jich mnohem, mnohem víc než mezi Rusy. Přestože chytrých hlav a schopných per je víc než dost, dodnes nikdo nevylíčil, neosvětlil naše vzájemné dějiny tak, aby to uspokojilo obě strany.

Musíme však pochopit, že nelze napínat propletená vlákna našich vztahů k prasknutí.

Byl bych velmi rád, kdybych nemusel zkoušet své síly na takovém břitu. Myslím si však, že pokus porozumět této historii nesmí nadále zůstat „zemí zapovězenou".

Historie „židovské otázky" v Rusku (jen v Rusku?) je především *bohatá.* Pokud o ní člověk píše, může sám uslyšet nové hlasy a předat je čtenářům. (Židovských hlasů zazní v této knize mnohem víc než ruských.)

Jenže podle výkyvů veřejného mínění to nejčastěji bývá tak, jako když člověk kráčí po ostří nože. Z *obou* stran jsou proti nám vznášeny možné, nemožné a ještě nemožnější výtky a obviňování.

Avšak myšlenka, která mne vede touto knihou o dvousetletém spolužití Rusů a Židů, je pátrat po všech bodech, v nichž se shodujeme, a hledat nej různější cesty do budoucna, na nichž by nebylo tolik trpkostí jako dříve.

Židé, stejně jako každý jiný národ, jako my všichni, jsou aktivním subjektem dějin i jejich pasivním objektem, jenž nezřídka - třeba mimoděk - pinií obrovské úkoly, které od něho Dějiny žádaly. „Židovská otázka" byla interpretována z nejrůznějších hledisek a vždy zaujatě, ale často i sebeklamně. Jenže události, které každý národ v průběhu dějin prožívá, nejsou většinou určovány jen jím, ale i národy okolními.

Pokud strany reagují příliš prudce, je to ponižující pro obě strany. Neexistuje však na světě problém, který by nestál za rozumné projednání. Bohužel v paměti obou národů je plno vzájemných křivd. Kdy si však svou paměť vyléčíme, budeme-li zamlčovat, co se opravdu stalo? Dokud si názory lidí nenajdou jasné pero, které je zformuluje, zůstanou jen nezřetelným, a ještě spíš výhružným hukotem.

Uplynulá dvě století už nemůžeme přejít mlčením. Naše planeta je přece dnes malá a při jakémkoli rozdělení budeme zase sousedy.

Dlouho jsem tuto knihu odkládal a nerad jsem na sebe bral toto břímě, ale teď, na sklonku života, už nezbývá, než se do ní pustit.

Nikdy jsem nikomu nepřiznal právo zatajovat, co se kdy stalo. Nemohu volat ani po takové shodě, která by vycházela z nepravdivého výkladu minulosti. Volám obě strany - ruskou i židovskou - aby se trpělivě snažily jedna druhou pochopit a přiznat si svůj díl viny - je přece tak snadné otočit se a dělat - já nic, já muzikant...

Upřímně se snažím porozumět oběma stranám. Proto bych rád události spíš pochopil, než abych se pouštěl do polemiky. Snažím se o věcech *vypovídat.* Do diskuse vstupuji pouze v neodkladných případech tam, kde byla pravda překryta vrstvami nepravd. Odvažuji se očekávat, že kniha nevyvolá hněv zastánců krajních a nesmiřitelných názorů, ale že naopak poslouží vzájemné shodě. Doufám, že jak mezi Židy, tak mezi Rusy najdu upřímné diskutéry.

Autor chápe svůj konečný úkol takto: podle svých sil prozkoumat pro budoucnost dobré cesty, které by vedly ke zlepšení rusko-židovskýeh vztahů a na které by mohly přistoupit obě strany.

1995

Když jsem tuto knihu psal, vycházel jsem pouze z toho, co si žádal historický materiál, a z potřeby najít příznivé výhledy do budoucna. Nezapomínejme však, že v posledních letech se situace v Rusku tak pronikavě změnila, že zkoumaný problém v porovnání s jinými problémy dnešního Ruska se značně zmírnil a vybledl.

2000

Okruh zkoumaných problémů

Co všechno může tato kniha obsáhnout?

Uvědomuji si, jak obtížný a široký je daný námět, a vím, že má také metafyzickou stránku. Existuje názor, že židovský problém lze pochopit jedině z aspektu náboženského a mystického. Tento aspekt docela určitě existuje, ale přestože je o tom napsána spousta literatury, domnívám se, že zůstává lidem utajen, a je nedostupný dokonce i expertům.

Ostatně všechny základní děje lidské historie mají mystické souvislosti a vlivy, a přesto nám to nebrání zkoumat je i z hlediska historického a praktického. Navíc nebývá pro zkoumání konkrétních a známých jevů nadhled vždy nutný. V rámci naší pozemské existence můžeme posuzovat Rusy i Židy měřítky pozemskými. Měřítka nebeská po nechrne Pánubohu.

Chci prozkoumat látku pouze z hlediska historických, politických, praktických a kulturních vztahů a jen v rozmezí oněch dvou století, kdy Rusové a Židé žili v jednom společném státě. Ani v nejmenším nepomýšlím na to, že bych se probíral třemi tisíci lety židovské historie, důkladně prozkoumané v tolika knihách a v pečlivě zpracovaných encyklopediích. Nezkoumám ani dějiny Židů u našich nejbližších sousedů -v Polsku, Německu a Rakousku-L hersku. Soustřeďuji se na rusko-židov-ské vztahy, a to převážně ve dvacátém století, tak významném a katastrofickém pro život obou našich národů; soustřeďuji se na těžké vzájemné zkušenosti naší koexistence a snažím se rozptýlit mylná nepochopení a falešná obvinění, připomenout však obvinění správná. Knihy vydané v prvních desetiletích tohoto, tj. 20. století mají užší záběr a ve výkladu těchto zkušeností se příliš nepovedly.

Dnešní autor samozřejmě nemůže pominout padesátiletou existencí státu Izrael a jeho obrovský vliv na život Židovstva, a nejen Židovstva, na celém světě. Musí se - už jen proto, aby to sám hlouběji pochopil -pokusit proniknout jak do vnitřního života, tak do jeho vnitřních du-

chovní ch proudů, což se pak může zprostředkovaně odrazit i v knize. Bylo by neúměrně náročné, kdyby se měl autor důkladně zabývat otázkami sionismu a života v Izraeli. Věnuji však značnou pozornost publikacím vzdělaných ruských Židů, kteří prožili celá desetiletí v SSSR a posléze odešli do Izraele, a tak měli příležitost přehodnotit si na základě vlastních zkušeností mnohé židovské problémy.

Díl první

V předrevolučním Rusku
(1795-1916)

Kapitola 1

Do 18. století včetně

Nezkoumám v této knize pobyt Židů v Rusku před rokem 1772. Omezuji se pouze na velmi stručný výklad tohoto staršího období.

Za první rusko-židovský průsečík bychom mohli považoval války Ky-jevské Rusi s Cbazary, ačkoli to není zcela přesné, neboť Chazaři byli vlastně Turci, kteří se přiklonili k judaistickérnu vyznání, a Židé stáli jen v jejich čele. Přidržíme-li se výkladu solidního židovského autora už z poloviny našeho, dvacátého století J. I). Bruckuse, přešla určitá část Židů z Persie přes Derbent na dolní Volhu, kde od roku 724 po Kr. vzniklo středisko chazarského kaganálu Itil.[1]

Kmenoví náčelníci turkických Chazarů (do té doby modlářů[2]) nechtěli vyznávat islám, aby se nemuseli podřídit bagdádskému chalífovi, ani křesťanství, aby se vyhnuli poručenství byzantského císaře, a proto se v roce 732 tento kmen dal na náboženství judaistické. Židovská kolonie ovšem existovala také v Bosporském království (Krym, Tamaňský poloostrov), kam císař Hadrián roku 137 po potlačení Bar Kochbova povstání přestěhoval židovské zajatce. Později se židovské obyvatelstvo stabilně udržovalo na Krymu i za Gólů a Hunů a zvláště Kaffa (Kerč) si uchovala židovský ráz. Roku 933 kníže Igor Kerč na nějakou dobu obsadil. Svjatoslav Igorevič potom na Chazarech vybojoval kraj podél Donu. Roku 969 měli Rusové ve své moci již celé Povolží i s 1 ti-lem a ruské lodi se objevovaly u Semenderu na derbentském pobřeží Kaspického moře. Zbytky Chazarů jsou Kumykové na Kavkazu, kdežto na Krymu jsou Chazaři spolu s Polovci předchůdci krymských Tatarů . (Karaimové a krymští Židé však nepřijali islám.) Chazary potřel Tamerlán.

Mnozí badatelé se však domnívají (třebaže přesvědčivé důkazy pro to nejsou), že jistý počet Židů se přesunul přes jihoruské pláně na západ a severozápad. Tak orientalista a semitolog Avraam Harkavi píše, že židovskou komunitu v příštím Rusku „vytvořili

[1] J. Bruckus, *Istoki russkogo jevrejstva,* in sb. *Jevrejskij mit* Ježegodnik na 1939 g. /dále JY1-1/, Paříž, Objediněnije russko-jevrejskoj intělligencii, s. 17-23.

[2] *Jev rej s kaj a enciklopedija* /JE/, v 16 svazcích, Petrohrad, Obščestvo dlja naučných jev-rejskich izdanij i Izdatělstvo Brokgauz-Jefron, 1906-1913, sv. 15, s. 648.

Židé, kteří se přestěhovali od pobřeží Černého moře a z Kavkazu, kde žili jejich

předkové po a syrském a babylonském zajetí."[3] Přibližně stejný názor sdílí také J. D. Bruckus. (Podle jiného názoru jsou to zbytky oněch „ztracených" deseti kmenů Izraele.) Tento přesun možná dobíhal ještě po pádu Tmutarakaně (1097) způsobeného Polovci. Podle Harkaviho názoru byl obecným jazykem těchto Židů - alespoň od 9. století - slovanský jazyk a teprve v 17. století, když ukrajinští Židé prchali před pogromy Bohdana Chmelnyc-kého do Polska, stal se jejich jazykem jidiš, jímž mluvili polští Židé.

Různými cestami se Židé dostali do Kyjeva a usazovali se tam. Již za Igora se dolní části města říkalo Kozary; sem Igor nastěhoval roku 933 Židy zajaté v Kerči. Později přicházeli z Krymu Židé zajatí v roce 965, v roce 969 Kozaři z itiiu, roku 989 z Korsuně (Chersones), roku 1017 z Tmutarakaně. V Kyjevě se objevili též západní Židé, a to ve spojitosti s karavan ním obchodem západ - východ, od konce 11. století možná i ti, kteří prchali před pronásledováním v Evropě za první křižácké výpravy.[4]

I pozdější badatelé potvrzují chazarský původ „judaistického živlu" v Kyjevě v 11. století. Dokonce i z doby dřívější: na přelomu devátého a desátého století je zmiňována „chazarská administrativa a chazarská posádka" v Kyjevě. A již „v první polovině 11. století hrál židovský a chazarský živel v Kyjevě... významnou úlohu."[3] Kyjev v 9. až 10. století byl mnohonárodní a etnicky tolerantní.

A tak koncem 10. století, v době, kdy měl Vladimír zvolit pro Rusy novou víru, někteří učení mužové v Kyjevě doporučovali judaismus. Volba však dopadla jinak než v Chazarsku 250 let předtím. Karamzinův výklad zní takto: „Když vyslechl Židy, otázal se /Vladimír/, která že země je jim domovem. Jeruzalém,' odpověděli kazatelé, ‚ale Hospodin Bůh náš povstal a u hněvu svém nás rozprášil po cizích krajinách.' ‚A vy, kteří jste se Bohu znelíbili/ řekl kníže, ‚vy se osmělujete učit jiné? Nepůjdeme vaší cestou, abychom jako vy neztratili svoji otčinu.' "[e] Po pokřtění Rusi, dodává Rruckus, přijala křesťanství i část kozarských Židů v Kyjevě, a dokonce - snad z nich - byl pak v Novgorodě jako jeden z prvních na Rusi křesťanský biskup a duchovní spisovatel Luka

[5] *Kratkaja jevrejskaja enciklopedija* /KJE/, 1976 a dále, sv. 2. Obščestvo po issledovaniju jevrejskich obščin, Jeruzalém 1982. s. 40.
[4] JE, sv. 9, s. 516.
[5] V. N. Toporov, *Svjatosti svjatyje v russkoj duchovno] kultuře,* ve 2 svazcích, sv. 1, Moskva. Gnozis, Škola „Jazyki russkoj kultury", 1995, s. 285-286, 540.
[fi] N. M. Karamzin, *Istorija gosudarstva Rossijskogo.* v 12 svazcích, 5. vyd., Petrohrad, Ejnerlíng 1842-1844, sv. I, s. 127. Viz též česky: N. M. Karamzin, *Obrazy z dějin říše ruské,* sv. 1, s. 58. Praha, Odeon 1984. Viz též S. M. Solovjov, *Istorija Rossii s dřevnějších vremjon,* v 15 knihách, Moskva 1962-1966, kn. I, s. 181.

Ž i data.[7] Koexistence křesťanského a judaistického náboženství musela učené muže přivést k jejich bedlivému porovnávání. Konkrétně to způsobilo vznik Slova o víře a milosti v polovině 11. století, díla, jež v Rusech utvrdilo na celá další staletí křesťanské uvědomění. „Polemika je zde tak zajímavá a živá, jak ji známe z listů apoštolských."[8] Vždyť to bylo teprve první století křesťanství na Rusi. Židé hluboce zaujali tehdejší ruské neofyty svými náboženskými úvahami - a v Kyjevě zrovna byly možnosti vzájemných kontaktů. Tento zájem byl intenzivnější než později za nového soužití v polovině 18. věku.

Více než jedno století se tehdy Židé podíleli na obchodní činnosti v Kyjevě. Uprostřed nových městských hradeb, dobudovaných roku 1057, stála Židovská brána, k níž přiléhala židovská čtvrť.[9] Kyjev ští Židé nebyli knížaty nijak omezováni nebo pronásledováni, dokonce byli pod jejich ochranou, zvláště za Svjatopolka Izjaslaviče, protože jejich obchodní a podnikatelská činnost prospívala knížecí pokladně.

V roce **1115,** kdy Vladimír (příští Monomach) stále ještě po Svjato-polkově smrti váhal a neměl to svědomí obsadit kyjevský stolec dříve než Svjatoslavičové, „využili povstalci bezvládí a vyloupili dům tisíc-níka a všech Židů, kteří se těšili zvláštní přízni zisku chtivé ho Svjatopolka... Zdá se, že příčinou kyjevské vzpoury bylo lichvářství Židů, kteří pravděpodobně využívali toho, že peníze byly tehdy vzácné, a deptali dlužníky přehnanými úroky."[10] (Některé údaje, například v Monomachově Zákoníku, svědčí o tom, že kyjevští lichváři vybírali až padesátiprocentní roční úrok.) Přičemž Karamzin zde odkazuje na letopisy i na dodatek V. N. Tatiščeva. V Tatiščevovi pak čteme: „Četné Židy potom pobili a jejich domy vyloupili za to, že tito mnohé křivdy a škodu křesťanům v obchodu činili. Množství se jích pak shromáždilo v jejich synagoze, opevnili se a bránili, jak mohli, a prosili o strpení, než přijde Vladimír." Po jeho příchodu Kyjev ané „prosili jej hromadně, aby Židy, kteří pobrali křesťanům všechno podnikání a za Svjatopolka měli svobodu a moc velikou, spořádal... Též mnohé zlákali na jejich víru."[11]

[7] J. Braekus, in JM-1, s. 21-22; JE, sv. 7, s. 588.
[8] To po rov. sv. 1. s. 280.
[9] KJE, sv. 4. s. 253.
[10] Karamzin, sv. II, s. 87, 89.
[11] V. N. Tatiščev, *Istorija rossijskaja,* v 7 svazcích /1962-1966/, sv. 2, Moskva, Leningrad, AN SSSR 1965, s. 129.

Podle názoru VI. N. Pokrovského měl kyjevský pogrom v roce 1113 ráz sociální, nikoli národnostní. (Přičemž je dobře známo, že tento „třídní" historik je přívržencem sociální interpretace dějin.)

Když Vladimír dosedl na kyjevský stolec, odpověděl stěžovatelům slovy: „Jelikož jich přišlo mnoho do různých knížectví a usadilo se tam, nepřísluší mi bez porady s knížaty a navíc proti spravedlnosti... jejich zabíjení a loupení dovoliti, kde mohou zahynouti mnozí nevinní. A proto neprodleně svolám knížata ku poradě."[12] Jejich porada schválila zákon o omezení úroku, který Vladimír připojil k Jaroslavovu Zákoníku. Karamzin stejně jako předtím Tatiščev sděluje, že z rozhodnutí porady Vladimír „vypověděl všechny Židy, takže od té doby v naší vlasti *nebyli."* Hned však poznamenává: „Naproti tomu v letopisech se praví, že v roce 1124 (za velkého požáru) *Židé v Kyjevě vyhořeli* - nebyli tedy vyhnáni."[13] Bruckus dodává, že to byla v nejlepší části města celá čtvrť... u brány Židovské poblíž Zlaté brány.[14] Alespoň jeden Žid se těšil důvěře knížete Andreje Bogoljubského ve Vladimíru. „Mezi Andrejovými favority byl také jakýsi Jefrem Mojzič, jehož jméno po otci Mojzič čili Mojsejevič svědčí o židovském původu," a ten byl podle le to pisce mezi iniciátory spiknutí, při němž byl Andrej zavražděn.[15] Na jiném místě se praví, že za Andreje Bogoljubského „z volžských oblastí přicházeli četní Bulhaři a Židé a dávali se pokřtít" a po Andrejové zavraždění jeho syn Grigorij uprchl do Dagestánu k židovskému knížeti.[16]

Celkově jsou však za období Suzdalské Rusi zprávy o Židech skoupé, zřejmě proto, že jich tam mnoho nebylo.

Židovská encyklopedie poznamenává, že v ruských bylinách je „Židovský car oblíbený termín pro nepřítele křesťanské víry", stejně jako bohatýr Židovin v bylinách o Iljovi a Dobivňovi.[17] Jsou to možná zbytky vzpomínek na boj proti Cbazarům. A tady by mohl být náboženský základ oné zášti a izolace za to, že Židům bylo bráněno ve vstupu na území Moskevské Rusi.

Tatarským vpádem ustal čilý obchodní ruch na Kyjevské Rusi, a tehdy mnozí Židé zřejmě odešli do Polska. (Avšak židovské osídlení na Volyni a v Haliči trvalo dál a bylo tatarským vpádem takřka nedotčeno. Encyklopedie uvádí: „Za vpádu Tatarů (1239), jímž byl rozkotán Kyjev, utrpěli újmu také Židé, avšak v 2. polovině 13. století byli velkoknížaty zváni, aby se usadili v Kyjevě, nacházejícím se pod svrchovanou vládou

Tatarů. Tím, že se jim dostalo přízně i v jiných tatarských državách, vyvolali Židé proti

[12] V. N. Tatiščev, *Istorija rossijskaja,* sv. 2, Moskva, Leningrad, A\ SSSR 1965, s. 129

[15] Karamzin, sv. II, poznámky, s. 89.

[14] J. Bruckus, in JM-1, s. 25.

v' S. M. Solovjov, kn. I, s. 546.

m J. Bruckus, in JM-1, s. 26.

[17] JE, sv. 9, s. 5.

sobě nenávist měšťanů."[18] Obdobně tomu bylo nejen v Kyjevě, ale i ve městech severního Ruska, kam se za tatarského panství otevřela „cesta četným kupcům basurmanským, chazarským nebo chívským, odedávna zběhlým v obchodech a kořistnickém chytráctví. Tito lidé vykupovali od Tatarů daně našich knížectví, brali nadměrné úroky od chuďasů, a pokud dlužníci nemohli zaplatit, dělali si z nich své otroky a odváděli je do poroby. Obyvatelé Vladimíru, Suzdalu a Roštová nakonec ztratili trpělivost a proti těmto zlým lichvářům za poplašného vyzvánění zvonů na sněmovišti povstali - některé pobili a jiné vyhnali".[19] Jako trest hrozil povstalcům nájezd chánových trestných oddílů, jejž odvrátil Alexandr Něvský. - Dokumenty z 15. století se zmiňují o ky-jevských Židech, kteří vybírali daně a vlastnili značný majetek.[20]

„Ke stěhování Židů z Polska na východ," mimo jiné do Běloruska, „dochází i v 15. století - objevují se výkup čí celních a jiných poplatků v Minsku, PoIočku", Smolensku, avšak zatím se tam hromadně neusa-zují. Po krátkodobém vyhnání Židů z Litvy (1495) „se stěhování na východ obnovilo mimořádně intenzivně počátkem 16. století."[21]

Na Moskevskou Rus Židé pronikli jen v nepatrném počtu, přestože příchodu „vlivných Židů do Moskvy se tehdy nekladly překážky".[22] Avšak koncem 15. století se přímo v centru duchovní a administrativní moci na Rusi odehrávají zdánlivě nenápadné události, jež však mohou vést k obrovským nepokojům nebo k hlubokým následkům v duchovní oblasti. Je to takzvaná sekta židověrcú. Jejich odpůrce Josif Voleckij o nich praví: „Bohabojná země ruská neviděla podobného pokušení od věku Olžina a Vladimírova."[23] Podle Karamzina to začalo takto: Žid Scharia, který přijel roku 1470 z Novgorodu do Kyjeva, „dokázal tam obelstít dva duchovní, Dionisije a Alexije - přesvědčil je, že víra Mojžíšova je jediná božská, že příběh Spasitelův je smyšlenka, že Kristus se ještě nenarodil, že se nesmíme klanět ikonám, a tak dále. Vzniklo židovské bludařství."[24] S. Solovjov dodává, že toho Scharia dosáhl „za pomoci pěti spoluúčastníků, rovněž Židů" a že tento blud byl „jak se zdá směsí judaismu a křesťanského racionalismu, jenž odmítá tajemství svaté Trojice a božství Ježíše Krista."[2'] Poté „pop Alexij nazval sebe

Abrahamem, svou ženu Sárou a spolu s Dionisijem zkazil mnohé laiky... Je však obtížné pochopit, že by Seli ar i a dokázal tak snadno rozhojnit počet svých novgorodskýeh

[18] Tamtéž, s. 517.
[19] Karamzin, sv. IV, s. 54-55.
[20] RJE, sv. 4, s. 254.
[21] JE, sv. 5, s. 165.
[22] JE, sv. 15, s. 610.
[23] Karamzin, sv. IV, s. 121.
[24] Tamtéž, s. 121.
[25] S. M. Solovjov, kn. III, s. 185.

žáků, kdyby celá jeho moudrost záležela jedině v zavržení křesťanství a oslavování židovství... Scharia patrně sváděl Rusy židovskou kabalou, naukou lákající zvědavé ne-vzdělance a proslavenou v 15. století, kdy v ní mnozí z nejučenějších mužů... hledali vyřešení všech hlubokých záhad lidského rozumu. Kana lis té se holedbali... že znají všechna tajemství přírody, že dokáží vyložit sny, předvídat budoucnost, poroučet duchům..."[26] Naproti tomu J. I. Gessen, židovský historik 20. století, má za to, třebaže neuvádí žádné prameny, že „je bezpečně zjištěno, že ani iniciování bludu... ani jeho dalšího šíření se Židé nikterak neúčastnili".[27] Encyklopedický slovník Brockhause-Efrona tvrdí, že „vlastní židovství nehrálo zdá se v tomto učení žádnou významnou úlohu a omezilo se na některé obřady".[28] Židovská encyklopedie, která vycházela v téže době jako Brockhaus--Efron, uvádí: „Spornou otázkou o židovském vlivu na sektu nyní. když byly zveřejněny Žaltáře židověrců a jiné památky... je třeba mít za vyřešenou ve smyslu kladném."[29]

„Novgorodští bludaři dodržovali navenek slušnost, vypadali jako pokorní věřící, kteří dodržují půst a horlivě vykonávají všechny povinnosti zbožných lidí"[30], a „to k nim upoutalo pozornost lidu a dopomohlo k rychlému rozšíření bludu."[31] A když Ivan III. po dobytí Novgorodu navštívil město, odvezl oba původní bludaře Alexije a Dionisije za veškerou jejich záslužnou zbožnost roku 1480 s sebou do Moskvy a povýšil je na protojereje v Uspenském a Archangelském chrámě v Kremlu. „S nimi tam přešel i rozkol, jehož kořeny zůstaly v Novgorodě. Alexij se těšil zvláštní milosti panovníkově a

[26] Raramzin, sv. VI, s. 121-122.
[27] J. Gessen, *Istorija jevrejskogo národa v Rossii,* ve 2 svazcích, sv. I, Leningrad 1925, s. 7.
[2ts] *Enciklopedičeskij slovar,* v 82 svazcích, Petrohrad, Brokgauz i Jeíron 1890-1904, sv. 22, 1894, s. 943.
[29] JE, sv. 7, s. 577.
[,0] Raramzin, sv. VI, s. 22.
[51] S. M. Solovjov, kn. III, s. 185.
[52] Raramzin, sv. VI, s. 120-125.

směl jej kdykoli navštívit. Na své tajné učení nalákal" nejen několik význačných duchovních a státních hodnostářů, nýbrž přesvědčil i velkoknížete, aby ustanovil metropolitou - to znamená hlavou celé ruské církve - archimandritu neboli převora Zosimu, jednoho ze svých lidí obrácených na kacířství. Mimo to obrátil na kacířství také Jelenu, snachu velkoknížete, vdovu Ivana Mladého a matku příštího následníka trůnu, „vnuka požehnaného" Dimitrije.[32]

Překvapivý' je rychlý a snadný úspěch tohoto hnutí, který si lze asi vysvětlit vzájemným zájmem. „Když byl překládán z hebrejštiny do ruštiny Žaltář židověrců a jiná díla, jejichž účelem bylo obalamutit nezkušeného ruského čtenáře a jež byla někdy výrazně protikřesťanská, mohli bychom se domnívat, že vyjadřují pouze zájmy Židů a judaismu." Avšak i „ruský čtenář byl zainteresován... na překladech židovských náboženských textů", z čehož také vyplývá, „jaký úspěch měla propaganda ‚žido-věreů' v různých společenských vrstvách".[35] Důvtipnost a živost tohoto kontaktu připomíná obdobný zájem v Kyjevě v II. století.

Avšak novgorodský arcibiskup Gennadij odhalil kolem roku 1487 kacířský blud, odeslal do Moskvy neklamné důkazy o něm a pokračoval ve vyšetřování a usvědčování kacířů tak dlouho, až se k jeho objasnění roku 1490 sešel církevní sněm pod vedením jmenovaného metropolity Zosimy. „Shromáždění s hrůzou vyslechlo Gennadijovu obžalobu, že tito od padl ici tupí Krista a Bohorodičku, že plivají po křížích, ikony nazývají modlami, *ohryzávají je,* pohazují na nečistá místa, nevěří ani v království nebeské ani ve vzkříšení z mrtvých, a mlčíce vedle horlivých křesťanů, drze rozvracejí slabé."[34] „Na rozhodnutí sněmu je vidět, že židověrci neuznávali Ježíše Krista za syna Božího... učili, že Mesiáš dosud nepřišel, uctívali starozákonní sobotu víc než Kristovo nedělní Zmrtvýchvstání."[35] Na sněmu bylo navrženo trestat kacíře na hrdle, avšak z rozkazu Ivana III. byli odsouzeni do žaláře a sama hereze prokleta. „Tento trest byl na tehdejší krutou dobu a vzhledem, k hluboké demoralizaci nadmíru humánní."[36] Historikové tuto Ivanovu umírněnost vesměs vysvětlují tím, že kacířství se rozbujelo pod jeho vlastní střechou a že mu propadli „lidé známí, svým vlivem mocní", mezi jinými „svým vzděláním a schopnostmi proslulý" Ivanův všemocný ďák (tj. ministr zahraničí) Fjodor Kuricyn.[37] „Tento zvláštní liberalismus Moskvy vyplýval z Kuricynovy tehdejší‚diktatury srdce'. Kouzly jeho tajného salonu se dával uchvátit sám vetko kníže a jeho snacha... Kacířský blud nejenže neustával, nýbrž... bohatě kvetl a šířil se... U moskevského dvora... byla v módě astrologie a magie spolu s pokusy o pseudovědeckou revizí celého starého, středověkého světonázoru", bylo to bezmezné „volnornyšienkářství, svody osvícenství a vláda módy."[38]

Židovská encyklopedie také předpokládá, že Ivan III. „nezasáhl proti kacířství z politických důvodů. Doufal, že s přispěním Scharil posílí svůj vliv v Litvě", a navíc se snažil uchovat si přízeň vlivných krymských Židů - knížete a vládce Tamaňského poloostrova Zacharii de Quisolřiho a krymského Žida Choziho ho kosa, který byl zadobře s chánem Mengli--Gi rejem.[39]

" Toporov. sv. 1. s. 557.

"[>l] Raramzin, sv. VI, s. 125.

[w] JE, sv. 7, s. 580.

[w] Raramzin, sv. VI, s. 123.

^ S. M. Solovjov, ku. III, s. 186.

[5ří] A. V. Kariašev, *Očerki po islorii fiusskoj cerkvi,* ve 2 svazcích, sv. 1, Paříž, VMCA-Press 1959, s. 495, 497.

Po koncilu v roce 1490 Zosima se ještě několik let nevzdával myšlenky na tajný spolek, byl však usvědčen a v roce 1494 mu velkokníže nařídil, aby se bez soudu a rozruchu jakoby dobrovolně odebral do kláštera. „Kacířství však bujelo dál - po jistou dobu (1498) jeho stoupenci málem uchvátili veškerou moc v Moskvě a jejich chráně ne c Dimitrij, syn kněžny Jeleny, byl korunován na panovníka."[40] Ivan III. se však brzy usmířil se svou manželkou Sofií Palaiologovnou a trůn zdědil roku 1502 její syn Vasilij. (Kuricyn už byl v té době mrtev.) Kacíři pak po sněmu v roce 1504 byli buď upáleni, nebo uvrženi do vězení, případně někteří uprchli na Litvu, „kde formálně přijali judaismus".[45] Dodejme, že překonání kacířství židověrců posílilo duchovní život na Moskevské Rusi koncem 15. století a počátkem 16. století, konkrétně vědomí duchovního vzdělání a škol pro duchovenstvo; se jménem biskupa Gen-nadije je spojen překlad a vydání církev nesl o van ské bible, která do té doby ve své úplností na pravoslavném Východě nebyla známa. „Osmdesát let nato byla v letech 1580-1582 Gennadijova bible v Ostrogu vytištěna jako první eírkevněslovanská bible a její vydání ovlivnilo celý pravoslavný Východ."[42] Obsáhle to komentuje akademik S. F. Platonov: „Hnutí židověrců nesporně obsahovalo prvky západoevropského racionalismu... Kacířství bylo zavrženo, jeho hlasatelé bylí pronásledováni, ale tendence kritiky a skepse к dogmatu a církevnímu řádu, které vyvolalo, nezanikly".[45]

Moderní Stručná židovská encyklopedie zdůrazňuje „předpoklad, že silně záporný vztah к judaismu a к Židům na Moskevské Rusi, do 16. století tam neznámý, začal tímto bojem s židovčrei".[44] Vzhledem к duchovnímu a celostátnímu měřítku tohoto jevu je to docela pravděpodobné. Tento názor však odmítá J. I. Gessen: „Je pozoruhodné, že tak specifické označení kacířství jako ‚židovské\ nezmařil úspěch sekty a ne podnítil už tehdy nepřátelský vztah к Židům."[43]

V sousedním Polsku v té době, tedy mezi 13. a 18. stoletím, vznikla a sílila velká

[39] JE, sv. 15, s. 610.
[40] JE, sv. 7, s. 579.
[41] K JE, sv. 2, s. 509.
4- Kartašev, sv. II, s. 505.
[43] Akad. S. F. Platonov, *Moskva i Západ,* Berlín, Obelisk 1926, s. 57-38.
[44] KJE, sv. 2, s. 509.
[45] J. Gessen, sv. 1, s. 8.

židovská komunita s pevným tradičním životem; ta se měla později stát masivním základem příštího ruského Židovstva, které tvořilo počátkem 20. století hlavní část Židovstva světového. Od 16. století docházelo „k poměrně velkému stěhování polských a českých Židů" na Ukrajinu, Bílou Rus a Litvu.[46] V 15. století židovští kupci z polskoli-tevského státu ještě volně přijížděli i do Moskvy. To se však změnilo za Ivana Hrozného, kdy byly návštěvy židovských kupců zakázány. A když se roku 1550 polský král Zikmund II. August dožadoval, aby jim byl volný příjezd do Ruska povolen, odmítl ho Ivan IV. slovy: „Do svých panství Židům jezditi nikterak nedovolíme, jelikož ve svých panstvích žádného zla viděli nechceme, avšak chceme, aby Bůh dal a v mých panstvích lidé zůstávali beze všech zmatků. A ty, náš bratře, abys nám o Židech nadále nepsal,"[47] ti totiž Rusy „od křesťanství odváděli", „býlí otravné do naší země přiváželi a odpornosti mnohé našim lidem činili".[48]

Existuje legenda, podle níž při dobytí Polocka roku 1565 na stížnosti ruských obyvatel „na zlé skutky a utiskování" od Židů, nájemců a zmocněnců polských magnátů, nařídil Ivan IV. všem Židům, aby se veřejně pokřižovali, a ty, kteří odmítli a jejich počet činil 300 osob, rozkázal ihned utopit ve Dvině. Avšak seriózní historikové jako

například J. I. Gessen tuto verzi nejen nepotvrzují, a to ani v mírnější podobě, ale vůbec se o ní nezmiňují.

Zato Gessen píše, že za Lžidimitrije (1605-1606) se Židé objevili v Moskvě „v poměrně velkém počtu", stejně jako další cizinci. A po časech nepokojů bylo vyhlášeno, že Lžidimitrij II. („Tušinský zlosyn") byl rodem Žid.[49] (O původu „Tušinského zlosyna" se prameny různí. Jedny tvrdí, že pocházel z rodiny popa na Ukrajině jménem Matvej Verjovkin, nebo byl „Žid, jak se praví v soudobých úředních písemnostech" a „uměl, máme-li věřit jistému cizímu historikovi, hebrejsky, četl talmud a rabínské knihy", „Zikmund k nám poslal Žida, který se vydával za earevi-če Diiriitrije".)[50] V Židovské encyklopedii čteme: „K samozvancově svitě patřili též Židé a při jeho svržení přišli k úhoně. Některé údaje uvádějí, že Lžidimitrij II. byl pokřtěný Žid a patřil k družině Lžidimitrije I."[31] Po období nepokojů byli Poláci a Litevci, kteří se nahrnuli do Ruska, omezeni v právech a „polští a litevští Židé v tomto ohledu museli sdílet osud svých krajanů", kteří dostali zákaz jezdit se svým zbožím do Moskvy a zamoskvoreckých měst.[52] (Ve smlouvě Moskevských s Poláky o korunovaci Vladislava se zdůrazňuje: „Nenutit nikoho k římské ani jiné víře a pro Židy platí zákaz přijíždět za obchodem do

[46] J. Bruekus, in JM-1, s. 28.
[47] JE, sv. 8, s. 749.
[48] J. Gessen, sv. 1, s. 8-9.
[49] Tamtéž, s. 9.
[50] Raramzin, sv. XII, s. 55, 36, poznámky, s. 33.
[51] RJE, sv. 7, s. 290.

Moskevského panství."[35] Avšak podle jiných údajů měli židovští obchodníci po období nepokojů do Moskvy volný přístup.)[54] „Rozporuplné nařízení svědčí o tom, že vláda Michaila Fjodoroviče neuplatňovala vůči Židům striktní politiku... že se k Židům chovala poměrně tolerantně."[33]

„Za vlády Alexeje Michajloviče se vyskytují četné údaje svědčící o pobytu Židů v Rusku. Tehdejší Zákoník neobsahuje pro Židy žádná omezení... měli tenkrát přístup do všech ruských měst včetně Moskvy."[56] Podle Gessena bylo mezi obyvatelstvem zajatým při ruském útoku na Litvu také nemálo Židů a „jednalo se s nimi stejně jako s ostatními". Po válečných událostech z 50. a 60. let „se v moskevském státě znovu objevili zajatí Židé, s nimiž se nezacházelo o nic hůře než s ostatními zajatci". Po andrusovském míru (mezi Ruskem a Polskem) z roku 1667 bylo Židům nabídnuto, aby „zůstali v Rusku. Mnozí toho, jak patrno, využili". Někteří se dali k pravosláví a „někteří ze zajatých se stali zakladateli ruských šlechtických rodů".[57] (Menší počet pokřtěných Židů se v 17. století usadil také na Donu ve stanici Staročerkaská a asi deset z nich založilo kozáeké rody.) Rolem roku 1667 Angličan Collins napsal, že „Židů od nedávné doby přibylo v Moskvě a u dvora", patrně na přimluvil židovského dvorního lékaře.[58]

Za Fjodora Alexejeviče (vládl 1676-1682) došlo k pokusu prosadit toto nařízení: „Kteří Židé napříště přijedou se zbožím utajeně k Moskvě", těm zboží na celníci nemá být přijímáno, neboť „pouštět Židy ze Smo-lenska se zbožím i beze zboží jest zakázáno."[39] Avšak „praxe byla jiná... než toto teoretické nařízení".[60] K raným letům (1702) Petrovy vlády se vztahuje - v souvislosti s manifestem, jímž zval do Ruska schopné cizince, - i jeho zmínka o Židech: „Chci u sebe vidět i raději osoby z národů mohamedánské a pohanské víry nežli Židy. Ti jsou šejdíři a podvodníci. Já chci zlo vykořenili, nikoli ploditi; takže se nebudou v Rusku ani usazovali, ani nebudou obchodovali, ať o to jakkoli usilují a ať si jakkoli podplácejí mé okolí."[61]

[32] J. Gessen, sv. 1, s. 9.
[33] Raramzin, sv. XII, s. 141.
[34]1. M. Dižur, *Jevrei v ekonomičeskoj žizní Rossii,* in sb. *Kniga o russkom jevrejstve - Ot 1860-ch godov do Revoljucii 1917 g.* (KRJ-1). New York, Sojuz russkich jevrejev 1960. s. 156.
[35] JE, sv. 15, s. 611.
[36] Tamtéž.
[37] J. Gessen, sv. 1, s. 9-10.
[38] JE, sv. 11, s. 350.
[39] Tamtéž.
[60] JE, sv. 15, s. 612.

Avšak za celou dobu Petrovy vlády nemáme žádné údaje o utlačování Židů, nebyl vydán ani jeden zákon, který by je omezoval. Za všeobecné blahovůle pro nejrůznější cizince byly naopak široce otevřeny i možnosti pro Židy a podle jejich počínající nenahraditelnosti je vidíme i mezi nej bližšími rádci Petra Velikého. Stačí si připomenout vicekancléře Petra Safírová, významného a pracovitého úředníka, který však také rád podváděl, za což mu Petr ukládal tresty a po carově smrti ho vyšetřoval i senát.[6]- Jeho vzdálenými synovci byli Abram Veselovskij, muž z Petrova nej bližšího okolí, a Isaak Veselovskij, dále k jeho vzdálenému příbuzenstvu patří Devier, první generální policejní komisař v Petrohradě, náčelník tajné pátrací služby Anton Vivier, dvorní šašek Acosta a další. V dopisu A. Veselovskčmu Petr poznamenal: „Je mi zcela lhostejné, je-li někdo pokřtěn nebo obřezán, hlavně když rozumí své práci a je poctivy'."[65] Židovské obchodní domy sídlící v Německu žádaly, aby ruská vláda zajistila bezpečnost jejich obchodování s Persií, ale tuto záruku nedostaly.[64]

Počátkem 18. století Židé zahájili obchodní činnost v Vlálo rusku (tj. na Ukrajině), a to o rok dříve, než toto právo získali kupci velkoruští. Ukrajinský hetman Skoropadskyj několikrát vydal nařízení o vystěhování Židů, avšak tato nařízení nebyla dodržována, naopak, počet Židů v Malorusku se ještě zvyšoval.[65] Kateřina I. se v roce 1727, krátce před svou smrtí, na Menšikovovo naléhání rozhodla vystěhovat Židy z Ukrajiny („důvodem mohla být účast Židů na výrobě vodky") a z ruských měst. Pokud se toto nařízení začalo vůbec dodržovat, pak jen necelý rok.[66]

V roce 1728, za Petra II., bylo povoleno „pustit Židy do Maloruska, jakožto lidi užitečné pro zemský obchod", zprvu na „dočasný pobyt", jenže „dočasný pobyt se nakonec stal pobytem trvalým", důvody se vždycky našly. Za carevny Anny bylo roku 1731 toto právo rozšířeno na Smolenskou gubernii, roku 1734 na Slobodskou Ukrajinu, tj. na severovýchod od Poltavy. Zároveň bylo Židům povoleno pronajímat si půdu od velkostatkářů, obchodovat s alkoholem a od roku 1758 směli dovážet vodku z Polska a dodávat ji též do státních hostinců ve Velkorusku.[67]

Měli bychom připomenout postavu finančníka Leviho Lipmana z Pobaltí. Když přišlí

[61] S. M. Solovjov, kn. VIII, s. 78.
[62] Tamtéž, kn. X, 1963, s. 477.
[63] JE. sv. 5, s. 519.
[64] JE, sv. 11, s. 550.
[65] J. Gessen, sv. 1, s. 11-12.
[66] Tamtéž, s. 13; JE, sv. 2, s. 592.
[67] J. Gessen, sv. 1, s. 13-15; JE, sv. 2, s. 592.

carevna Anna Ivanovna dlela ještě v Kuronsku, pociťovala značný nedostatek peněz „a je možné, že se již tehdy Lipmanovi naskytla příležitost být jí užitečným". Již za Petra Velikého přesídlil do Petrohradu a za Petra II. „se stal finančním agentem neboli zlatníkem u ruského dvora". V době korunovace Anny Ivanovny získal „značné styky u dvora" a hodnost vrchního komisaře. „Jelikož měl styky přímo s panovnicí, byl ve zvlášť úzkém kontaktu s jejím favoritem Bironem... Současníci tvrdili, že se s ním Biron radil i o ruských státních záležitostech. Jeden vyslanec u ruského dvora napsal, že lze říci, že právě Lip-man řídí Rusko." Později byla takováto hodnocení současníků zmírněna.[68] Biron „mu však přenechal téměř celé řízení financí a různé obchodní monopoly".[69] (Lipman dále plnil své funkce u dvora i poté, co Anna Leopoldovna poslala Biron a do vyhnanství.)[70]

Do jisté míry Lipman ovlivňoval i celkový vztah Anny Ivanovny k Židům. Ačkoli v roce 1730, kdy carevna usedla na trůn, vyjádřila v listě svému vyslanci u bet man a Maloruska obavu: „Slyšíme, že lidu rnalo-ruského se mezi kupectvem vyskytuje velice málo, že povětšině obchodují Řekové, Turci a Židé"[71] (z čehož můžeme usuzovat, že k vystěhování v roce 1727 opět nedošlo), přesto zůstaly nesplněny carevniny pokyny z roku 1739 o zákazu pronajímat v Malorusku půdu Židům a z roku 1 740 o tom, že má být vysídleno za hranice asi 600 Židů.[72] (Bránily tomu jistě i zájmy velkostatkářů.)

Alžběta rok poté, co se stala panovnicí, tedy v roce 1742, vydala nařízení, v němž se praví: „Žiti Židům jest v celé naší říši zakázáno, nyní jsme se však dozvěděli, že tito Židé stále v naší říši, nejvíce pak v Malorusku, žijí pod různými záminkami nadále, čímž žádného jiného výsledku, leč pouze velké škody od těchto nenávistníků Spasitele Krista jest našim věrným poddaným očekávali, a proto přikazujeme: Všichni Židé mužského i ženského pohlaví v celé naší říši s veškerým svým majetkem nechť jsou neprodleně vystěhováni za hranice a nadále k žádnému účelu nejsou k nám pouštěni, ledaže některý z nich bude chtít přistoupit na křesťanskou víru řeckého vyznání."[73]

Byla to stejná náboženská netolerance, jaká otřásala Evropou několik století po sobě. Ve způsobu myšlení té doby nebylo žádné specificky ruské nebo výlučně protižidovské nepřátelství. I přímo mezi křesťany se tato náboženská nesnášenlivost projevovala velmi

[w] JE, sv. 10, s. 224-225.
[59] JE, sv. 4, s. 591.
[m] JE, sv. 10, s. 225.
[rt] S. M. Solovjov, kn. X, s. 256-257.
[72] J. Gessen, sv. 1. s. 15.
[75] S. VI. Solovjov, kil. XI, s. 155-156.

tvrdě - stejně tomu bylo i v Rusku samém, viz pronásledování staroobřadcú mečem i ohněm, ačkoli byli přece stejné víry, pravoslavní.

Zmíněnému výnosu carevny Alžběty „byla věnována rozsáhlá publicita. Zároveň se však podnikaly pokusy přimět panovnici к ústupkům". Vojenská kancelář, čili tehdejší ministerstvo války, hlásila senátu z VI a-loruska, že už je vystěhováno 140 osob, ale „zakáže-li se Židům přivážet zboží, bude to mít za následek zkrácení státních příjmů".[74] I senát vypracoval pro carovu ti zprávu, v níž uvedl, že „od loňského výnosu nepouštět Židy do říše utrpěl obchod jak v Malorusku, tak v jihovýchodních oblastech značnou škodu, což zároveň připraví státní pokladnu o příjem z celních poplatků". Carevna rezolutně odpověděla: „Od Kristových nepřátel o žádný takový příjem nestojím."[75]

Gessen soudí, že tedy „Rusko za Alžběty zůstalo bez Židů".[7e] Židovský historik B. Dubnov píše, že za Alžběty, „jak vypočítal jeden současný historik... bylo z Ruska do roku 1753 vysídleno 55 000 Židů".[77] Tento údaj se příliš liší od výnosu Anny Iv ano v ny, která tři roky předtím rozhodla, že z celé Ukrajiny má být vysídleno asi 600 Židů, a od zprávy senátu pro ca re v nu Alžbětu, že bylo vysídleno 142 Židů.[78] V. I. Tělnikov se domnívá,[79] že žádný takový historik, který by byl *svědkem* této události, neexistoval, že však tímto „soudobým historikem", jehož jméno ani dílo Dubnov z nějakého důvodu přesněji neuvádí, byl E. Herrmann, který tento údaj neuv eřejnil v době, kdy к událostem došlo, ale až o sto let později roku 1853 a též bez jakéhokoli odkazu na pramen, navíc s podivným dodatkem, že „Židům bylo nařízeno opustit zemi pod hrozbou trestu smrti".[80] Navíc oba projevili historickou neznalost o tom, že Alžběta při vstupu na trůn zrušila veškeré tresty smrti v Rusku (a zase z náboženských důvodů). Tělnikov zároveň zdůrazňuje, že významný židovský historik Heinrich Graetz vůbec nepíše o tom, že by tato nařízení carevny Alžběty *byla provedena-* a že také podle G. Sliozberga se za Alžběty „činily jenom pokusy vysídlit Židy z Ukrajiny."[81]

Spíše bychom měli asi předpokládat, že Alžbětin výnos narazil na značný odpor jak u Židů, tak u velkostatkářů i u státního aparátu, a tak zůstal neproveden nebo proveden pouze zčásti, stejně jako předchozí obdobná nařízení.

Ostatně i za carevny Alžběty zastávali vysoké funkce Židé. Do státního aparátu byl vrácen a „zahrnut carskou milostí" ísaak Veselovskij a ten se také připojil k přímluvám kancléře A. Bestuževa-Rjumina, aby Židé nebyli vysídlováni. (Bestužev později vyučoval následníka trůnu Petra III. ruštině a jeho bratr Fjodor se stal ke konci Alžbětiny vlády kurátorem univerzity v Moskvě.)[82] Za zmínku dále stojí kariéra saského obchodníka Grůnsteina, luterána, jenž po nezdařeném obchodě v Persii a tamním zajetí přestoupil nakonec k pravoslaví. Griinstein vstoupil do gardového Preobraženského pluku, aktivně se účastnil Alžbětina převratu, dostal hodnost pobočníka, dědičné šlechtictví a rovných 927 nevolníků. (Takhle štědře rozdávali „duše" í ti nej právo slavnější panovníci!) „Později však tyto úspěchy zamotaly Grúnsteinovi hlavu." Jednou vyhrožoval, že zabije generálního prokurátora, podruhé v noci na silnici vynadal příbuznému favorita Alexeje Razumovského a zmlátil ho (nevěda, o koho jde). Výtržnost na cestě mu už neprošla a byl vypovězen do Usťugu.[83]

Petr III. se za půl roku své vlády v židovské otázce nestačil nijak projevit. Ačkoli mu možná zůstala na srdci jizva po ráně jistého „Žida Mu-saiije, jenž za Petrova mládí zprostředkovával půjčky" v Holštýnsku, které pak tamní pokladnu přivedly na mizinu, a jenž „zmizel, jakmile byl velkokníže prohlášen za plnoletého".[84]

[74] J. Gessen, sv. 1, s. 18.
[75] S. M. Solovjov, kn. XI, s. 204.
[76] J. Gessen, sv. *i ,* s. 18.
[77] S. M. Dub now, *History' of the Jews in Russia and Poland, from the Earliest Times until the Present Day,* Filadelfie, The Jewish Publication Society of America, 1916, sv. I, s. 258.
[78] JE, sv. 7, s. 515.
[79] Ve svém nedokončeném a neu věře jněném díle o politice carské vlády vůči Židům Tělnikov uvádí četné prameny, jež jsou dosti podstatné pro první část této mé knihy a jež jsem s díky využil.
[80] Dr. Ernst Herrmann, *Geschichte des russichen Staats. Fünfler Band: I o n der Thronbesteigung der Kaiserin Elisabeth bis zur Feier des Friedens von Kainardsche /1742-177.5/,* Hamburk 1855, s. 171.

Avšak nevíme, jak se stalo a zda to byla pouhá náhoda, že měl senát na pořadu jednání bod o povolení vstupu Židů do Ruska právě ve chvíli, kdy jeho jednání poprvé navštívila nová panovnice Kateřina II. (A většina senátu by to byla schválila.) Kateřina, zřejmě jako omluvu před evropskou veřejností, zanechala písemný záznam o tomto jednání. Jeden ze senátorů jí ihned přečetl záporné rozhodnutí Alžbětino. Kateřina by celkem vzato byla uvítala návrh na volný přístup Židů do země, těsně po převratu se však ještě necítila dost jistá a navíc chtěla ukázat, jak vážně bere svou novou pravoslavnou víru. „Začít panování ■výnosem o svobodném osídlování Židů by nebylo dobré pro uklidnění rozbouřených myslí, avšak uznat svobodný vstup Židů za škodlivý-nebylo možné."[85] Rozhodla proto, aby se projednávání tohoto návrhu odložilo. A za několik dalších měsíců dala do manifestu, v němž se cizincům povolovalo usídlovat se v

[M] G. B. Sliozberg, *Doreroljucionnyj stroj Russii,* Paříž 1955, s. 264.
[82] JE, sv. 5, s. 519-520.
[83] S. VI. Solovjov. kn. XI, s. 154, 519-522,
[84] Tamtéž, s. 585.

Rusku, doložku: „Kromě Židů." O deset let později vysvětlovala Diderotovi: otázka Židů přišla tehdy na pořad v nevhodnou dobu.[86]

Správný okamžik však vystihla přesně - Židé ze zahraničí vytrvale usilovali, aby měli do Ruska přístup, a podporovaly je v tom intervence přímo z Petrohradu, ale i z Rigy a z Maloruska, že místní obchod „tím značně byl upevňován, že tak jako veškerému ostatnímu cizímu kupectvu i Židům bylo povolováno svobodné obchodování na Malé Rusi".[87]

Carevna byla sice nakloněna těmto přímluvám, ale stále se ještě strachovala o svou pravoslavnou reputací, a proto... se uchýlila ke konspi-raci. Vymyslela postup, jak obejít své vlastní zákony, totiž pověřit několik velkých židovských obchodníků, aby kolonizovali nedávno obsazené a stále ještě nezalidněné kraje jižního Ruska u Černého a Azovského moře, takzvané Novorusko, a soustředili vedení firem v Rize, avšak aby pečlivě tajili svou národnost a ve všech dokladech byli nazýváni „novo-ruskými kupci". Ve skutečností však se tito pozvaní Židé usadili v Rize a „zabývali se tam svými běžnými obchodními záležitostmi". Kromě toho Kateřina skutečně „využila každé příležitosti, aby usadila Židy v No-vorusku, jen to však nesmělo být provázeno přílišnou oficiální publicitou", a brala tam Židy z Litvy, z Polska, od tureckých zajatců i uprchlíky před hajdamáky.[88]

Až přišel rok 1772 a s ním první dělení Polska, při němž si Rusko vrátilo Bílou Rus i s početným stotisícovým židovským obyvatelstvem. Tímto rokem musíme začít datovat první významné historické propojení osudů Židů a Rusů.

Příchod Židů na polské území byl nápadnější od li. století; knížata a pak králové věnovali přízeň „různým aktivním podnikavým přistěhovalcům" ze západní Evropy. Židé byli nejednou bráni pod královskou ochranu a získávali privilegia (ve 15. století od Boleslava Pobožného, ve století 14. od Kazimíra Velikého, v 18. od Zikmunda 1. a Štěpána Bátlioryfao), ačkoli byla blahovůle leckdy vystřídána útlakem (v 15. století za Vladislava Jagellonského a Alexandra Kazimíro-viče; v temže století byly též dva pogromy na Židy v "Krakově). v 16. století byla v některých polských městech zřízena ghetta, částečně i pro bezpečnost Židů.

[85] S. M. Solovjov, kn. XIII, s. 112.
[86] JE, sv. 7, s. 494.
[87] J. Gessen, sv. I, s. 19.
[88] Tamtéž, s. 20-21.

Stálou nevraživost pociťovali Židé od katolického duchovenstva. Celková životní rovnováha v Polsku jim byla zdá se příznivá, neboť počet „židovského obyvatelstva v Polsku v první polovině 16. století se imigrací značně zvýšil". V té době „se Židé ve velké míře podíleli na činnostech při statcích zemědělských magnátů, mimo jiné na vinařství a lihovarnictví".[89]

Jelikož pozůstatky Kyjevského knížectví po zpustošení Tatary připadly od 14. století Knížectví litevskému, a později tedy spojenému polsko-Iitevskému státu, „Židé začali z Podolí a Volyně pomalu pronikat na Ukrajinu", do oblastí kolem Kyjeva, Polt a vy a Černigova. Tento proces se urychlil, když podle lublin-ské unie (1569) připadla značná část Ukrajiny přímo Polsku. Základním obyvatelstvem tam bylo pravoslavné rolnictvo, které bylo svobodné a neplatilo daně. Nyní začala intenzivní kolonizace Ukrajiny polskou šlechtou, ale i za spoluúčasti Židů. „Kozáci byli připoutáni k půdě a donuceni k robotě a k odvádění poplatků a daní, a v tomto vykořisťování připadla Židům smutná úloha - pronajímali si od polské šlechty takzvanou propinaci, totiž právo vyrábět a prodávat vodku", a jiné hospodářské činnosti. „Když židovský nájemce zaujal místo šlechtice, získal nad rolníkem - samozřejmě jen do určité míry - moc, jakou měl majitel půdy, a protože se židovský nájemce snažil vyždímat z venkovana co nej-větší zisk, obrátila se rolníkova zloba jak proti katolickému šlechtici, tak proti židovskému nájemci. A proto když v roce 1648 vypuklo velké povstání kozáků vedené Bohdanem Chmelnyekým, stali se Židé obětí stejně jako Poláci."[90] O život tehdy přišly desetitisíce Židů.

Židé „zlákaní na Ukrajinu jejím přírodním bohatstvím i polskými magnáty, kteří zemi kolonizovali, získali významné postavení v jejím hospodářském životě. Protože sloužili zájmům majitelů půdy a státní moci..., byli obyvatelstvem nenáviděni".[91] N. 1. Kostomarov k tomu dodává, že Židé si pronajímali nejen různá hospodářská odvětví od polských velkostatkářů, ale i pravoslavné chrámy a vybírali poplatky za křtění nemluvňat.[92]

Povstání skončilo běloeerkovskou smlouvou (1651), podle níž bylo „obnoveno právo Židů usídlovat se po celé Ukrajině. Židé smějí jako dříve obývat a pronajímat si na statcích Jeho královské Výsostí a na statcích šlechty hospodářské podniky".[93]

„Na počátku 18. století bylo pálení lihovin téměř hlavním zaměsuiáním Židů." „Tato živnost často vedla ke svárům mezi Židem, a vesničanem, tímto bezprávným rolníkem, který nešel do šenku z blahobytu, ale z bezmezné chudoby a smutku."[94]

[89] J. Gessen, sv. 1, s. 22-27.
[90] Tamtéž, s. 52-54.
[91] JE, sv. 15, s. 645.
[92] JE, sv. 9, s. 788.
[95] J. Gessen, sv. 1, s. 55.
[94] S. M. Dubnow, s. 265; Džejms Parks, *Jevrei sredi narodov, Obzor přičiň antisernitizma,* Paříž, YMCA-Press 1952, s. 154.

K omezením, která se leckdy ukládala polským Židům na naléhání katolické církve, patřil zákaz držet si křesťanské služebnictvo. Ačkoli se to ve vztahu k Polákům dodržovalo, ze sousedního Ruska se sem před odvodem na vojnu a před státními daněmi uchylovalo značné množství uprchlíků, a ti zde neměli žádné zastání. A tak se v diskusích na komisi, kterou ustavila Kateřina II. pro vypracování zákoníku, ozývaly hlasy, že v Polsku „Židé mají mezi služebnictvem po několika ruských uprchlících".[95]

Avšak polské Židovstvo, třebaže mělo po hospodářské stránce živý styk s okolním obyvatelstvem, se během pěti století pobytu nedalo nijak ovlivnit vnějšími vlivy. Plynula staletí novověkého vývoje Evropy, a polské Židovstvo zůstávalo pevným

balvanem, čím dál zastaralejším útvarem. Polské Židovstvo nebylo roztříštěné, naopak - mělo pevnou vnitřní organizaci. A zde je nutno dodat, že tyto podmínky, které se v Rusku udržely až do poloviny 19. století, byly od samého začátku židovské diaspor} nejpříhodnější pro náboženské a národní uchování Židů. Veškerý jejich život řídily místní kahaly, které vyrostly přímo z nitra židovského života, a rabíni. Kahal byl v Polsku prostředníkem mezi židovským prostředím na jedné straně a státní mocí a magistráty na druhé straně, vybíral poplatky pro korunu a za to byl úřady podporován. Kahal se také staral o vybírání příspěvku na potřeby židovského společenství, stanovil pravidla obchodu a činnosti řemesel -koupě majetku nebo příjem výkupu či nájem mohly probíhat pouze s jeho svolením. Ka ha loví starší měli trestní pravomoc nad židovským obyvatelstvem. Soud Žida se Židem se mohl konat jen v kahalovém systému a ten, kdo u tohoto soudu prohrál, nemohl se odvolal k soudu státnímu, jinak by totiž propadl *cheremu* (náboženské klatbě a vyloučení z židovské obce). „Demokratické zásady, jež tvořily původní základy kahalu, byly záhy pohlceny oligarchu...," soudí liberální historik J. 1. Gessen. „Kahal byl často brzdou národního vývoje.[k] - „Prostí lidé neměli de facto přístup k orgánům veřejné samosprávy. Kanáloví starší a rabíni žárlivě střežili svou moc... a drželi si lidové masy od těla." - „Rabín rozhodoval samostatně při řešení otázek náboženských, avšak v ostatních záležitostech byl nezávislý na kahalu, který mu zajišťoval úřad. „Na drahé straně opět „nebyla bez podpisu rabína nařízení kahalu platná". - „Kahaly neměly mezi lidem autoritu, ale udržovaly si svou moc hlavně tím, že měly podporu státní moci."[96]

Koncem 17. a v 18. století bylo Polsko rozdíráno vnitřními zmatky, bortil se hospodářský život a sílila ničím neomezená zvůle magnátů. „Za dlouhodobé, dvousetleté agónie Polska... Židovstvo zchudlo, mravně pokleslo, uvízlo ve středověké podobě, a tím velmi zaostalo za Evropou."[97] H. Graetz o tom píše:

[95] S. VI. Solovjov, kn. XIV, s. 108.

[96] J. Gessen, sv. 1, s. 30-51, 37, 45.

[97] I. M. Bikerrnan, *Rossija i russkoje jevrejstvo,* in sb. *Rossija i jevrei,* (Ri.l), Otěčestvennoje objediněnije russkich jevrejev zagranicej, Paříž, YMCA-Press 1978 (nové vydání - Berlín, Osnova 1924), s. 85.

„V žádné době Židé neskýtali tak smutný pohled jako v časech od konce sedmnáctého do poloviny osmnáctého století, jako by bylo předurčeno, aby jejich následné pozdvižení z nejnižší hlubiny vypadalo jako zázrak. V tragickém plynutí věků klesli někdejší učitelé Evropy na úroveň dětí, či ještě hůře, na úroveň slabomyslných starců."[98]

„V 16. století se vůdčí úloha v židovském světě soustřeďuje v německo-pol-ském Židovstvu... Aby odvrátili možné splynutí svého národa s okolním obyvatelstvem, zaváděli jeho duchovní vůdcové odedávna ustanovení směřující k izolaci národa od těsných styků se sousedy. Rabíni využili autority talmudu a obestřeli společenský i soukromý život Žida komplikovanou sítí předpisů a náboženských obřadů, jež zabraňovaly sblížení s jinověrci. Skutečné a duchovní potřeby ,byly obětovány zastaralým formám života lidu', .slepé plnění obřadů se pro lid stalo jakoby cílem existence Židovstva'... Rab in st v í ustrnulé v neživotné formě nadále udržovalo myšlení i vůli lidí ve svěrací kazajce."[99]

To, že se rozptýlený židovský národ uchoval po více než dva tisíce let, vyvolává obdiv a úctu. Avšak podívejme se na to blíž: v jistých obdobích, například v období polsko-ruském od 16. století, a dokonce až do poloviny století 19., bylo tohoto stmelení dosahováno nátlakovými metodami kahalu. a těžko říci, zda máme tylo metody ctít

pouze proto, že pramenily z náboženské tradice. Ať tak či tak, nám Rusům je i docela malý díl takového izolaeiomsmu kladen za odporné provinění.

Při přechodu Židovstva pod vládu ruského státu se celý tento vnitřní systém, na němž byla hierarchie kahalu zainteresována, zachoval a J. I. Gessen soudí, že i při všem podráždění, jaké se v polovině 19. století nakumulovalo v hlavách vzdělaných Židů proti zkamenělé talmudistické tradici, „představitelé třídy vládnoucí v Židovstvu vynaložili veškeré své úsilí, aby přesvědčili (ruskou) státní moc, že je nutno zachovat staletou instituci odpovídající zájmům ruské vlády í židovské vládnoucí třídy"; „kahal ve spojení s rabinátem měl veškerou moc a tuto moc kahal zhusta zneužíval: zmocňoval se veřejných prostředků, pošlapával práva chudých, nesprávně ukládal daně, mstil se svým nepřátelům."[100] Koncem 18. století napsal jistý guberna tor kraje připojeného k Rusku ve své zprávě: „Rabín, duchovní soud a kahal, ti tři navzájem mezi. sebou těsně spojeni, mají vše ve své moci, a nadto ovládají i svědomí Židů, čímž nad nimi vládnou zcela izolovaně, bez jakéhokoli vztahu ke státní správě."[101]

A když právě v 18. století vzniklo mezi východoevropskými Židy jednak silné náboženské hnutí *chasidů,* jednak začalo osvětové hnutí Mo-sese Mendelssohna

[98] H. Graetz, *Popular History of the Jews,* New York, Hebrew Publishing Company 1919, sv. VI, s. 212.

[99] J. Gessen, sv. 1, s. 40. 42.

[100] Tamtéž, s. 51, 55.

[101] *Zápiska litovskogo gubernatora Frizelja,* in j. Gessen. sv. 1, s. 85.

zdůrazňující světskou vzdělanost, kahaly obě hnutí tvrdě potlačovaly. Roku 1781 vyhlásil vilenský rabínát nad chasidy „chorem", v Mogilevu postavilo shromáždění rabínů chasidy „mimo zákon a jejich majetek za odúmrť. Vzápětí v některých městech chátra vyrabovala domy chasidů",[102] to znamená uspořádala mezižidovský pogrom. Chasidé byli pronásledováni tím nejkrutějším a nepoctivým způsobem, kdy na ně byla podávána i falešná politická udání ruským úřadům. Ostatně roku 1799 úřady zatkly na udání chasidů členy vilenského kahalu za zatajení vybraných daní. Chasidismus se dále šířil, v některých guberniích zvlášť úspěšně. Rabinát dával chasídské knihy veřejně pálit, sami chasidé vystupovali na obranu lidu proti svévoli kahalů. „Tenkrát náboženský boj patrně zastínil ostatní problémy života Židů."[103]

Část Běloruska připojená roku 1772 k Rusku vytvořila Polockou (později Vitěbskou) a Mogilevskou gubernii. V provolám se jím jménem Kateřiny II. sdělovalo, že obyvatelé tohoto kraje, „ať jsou jakéhokoli původu a hodnosti" „mají od nynějška právo veřejně projevovali své vyznání a míti svůj majetek", a dále budou vybavení „všemi právy, svobodami a výhodami, jakých užívají její odedávní poddaní". Židům se tedy dostalo stejných práv jako křesťanům, což v Polsku nebylo. Zároveň byl v provolání dodatek týkající se Židů, že jejich společnosti „budou ponechány a zachovány se všemi svobodami, jichž nyní užívají",[104] tudíž z polského období jim nic nebylo ubráno. Tím se však vlastně uchovávala dřívější moc kahalů a Židé touto organizací zůstávali odtrženi od ostatního obyvatelstva a nezapojili se mezi obchodně-průmyslový stav, do něhož by patřili podle svého hlavního zaměstnání.

Na začátku své vlády se Kateřina snažila jednak vyhnout nevraživé reakci polské šlechty omezované ve svém panování, jednak nechtěla působit nepříznivým dojmem na své pravoslavné poddané. K Židům však měla sympatie a zároveň od nich očekávala hospodářský užitek pro zemi, a proto jim chtěla dát více práv. Již v roce 1778 bylo na Bílou Rus vztaženo nedávné ruské všeobecné ustanovení, že osoby, které vlastní kapitál do 500 rublů, tvoří od nynějška stav měšťanský, a ti, kdo vlastní vyšší částku, tvoří stav

[102] J. Gessen, sv. t, s. 68-69. [1("]
Tamtéž, s. 103-108.

[104] Tamtéž, s. 47.

[105] Tamtéž, s. 56.

kupecký ve třech gildách (stupních) podle výše majetku a jsou osvobozeni od daně z osoby, avšak platí 1 % z kapitálu, který „podle svého svědomí přiznají".[105]

Toto nařízení mělo zvlášť velký výzam, rušilo totiž dosavadní národnostní izolovanost (a právě o to ruská carevna usilovala). Také to podrývalo tradiční polský pohled na Židy jako na nestátotvorný živel. Oslabovalo to i kahal a jeho donucovací moc. „Od této chvíle začíná proces uplatnění Židu v ruském státním organismu. Židé rozsáhle využili práva přihlásit se ke kupectvu", takže například v Mogilevské gubernii se mezi kupectvo přihlásilo 10 % židovského obyvatelstva (zatímco křesťanského pouze 5 %).[106] Židovští kupci se nyní vymanili z poplatného vztahu ke kahalu, nemuseli už jako dříve žádat kahal o povolení, kdykoli potřebovali odjet: od nynějška měli co dělat jen s magistrátem jako všichni ostatní. (Když roku 1780 přijela carevna Kateřina do Mogileva, vítali ji mogilevští a šklovští Židé chvalozpěvy.)

Po zařazení židovských obchodníků mezi ostatní přestala existovat úřední rubrika „Židé". Také všichni ostatní Židé museli být nyní přičleněni k nějakému stavu, zřejmě jedině k měšťanstvu. Ochotných k takovému zařazení však bylo zprvu málo, protože roční poplatek měšťanů činil tehdy 60 kopejek, kdežto Židů 50 kopejek. Neměli však na vybranou. Od roku 1783 Židé měšťané stejně jako Židé kupci museli odvádět poplatek ne kahalu, ale magistrátu jako všichni ostatní. A cestovní pas dostávali také od magistrátu.

Tento stav upravoval nový všeobecný Městský řád z roku 1785, který přihlížel pouze ke stavu, ne k národnosti. Podle tohoto řádu všichni měšťané (a tedy i všichni Židé) získávali právo pracovat v místní stavovské správě a zastávat veřejné funkce. „Za tehdejších poměrů to znamenalo, že se Židé stali rovnoprávnými občany... To, že se stali rovnoprávnými členy kupeckého a měšťanského stavu, bylo událostí, která měla značný sociální význam" a muselo to z nich učinit „společenskou sílu, s níž bylo třeba počítat, což také pozvedlo jejich mravní sebevědomí".[107] A usnadnilo jim to i praktickou obhajobu jejich životních zájmů. „Tehdy měla obchodně průmyslová třída, stejně jako městská společenství rozsáhlou samosprávu... Židé tedy získali stejně jako křesťané jistou administrativní a soudní moc a díky tomu se židovskému obyvatelstvu dostalo síly a významu ve veřejném a státním životě."[108] Židé se nyní mohli stát purkmistry, radními nebo soudci. Ve velkých městech byli zprvu poněkud omezováni, aby jich nebylo ve volených funkcích víc než křesťanů. Avšak v roce 1786 „poslala Kateřina běloruskému generálnímu gubernátorovi vlastnoručně podepsaný příkaz", aby rovná práva Židů ve stavovské městské samosprávě „bezpodmínečně a bez jakýchkoli průtahů byla dodržována", a kdo toto nesplní, „nechť je dle zákona potrestán".[109]

Nutno říci, že se tak Židům dostalo občanské rovnoprávnosti nejen na rozdíl od Polska, ale vlastně dřív než ve Francii a v německých státech. (Za Bedřicha II. byli Židé

[ffi] J. Gessen, sv. 1, s. 57. [17]
Tamtéž, s. 59. [>H] JE, sv. 2, s.
731.

velmi utiskováni.) A co je ještě podstatnější, v Rusku měli Židé od začátku *osobní* svobodu, kterou ještě dalších 80 let postrádali ruští rolníci. A paradoxní je, že Židé získali dokonce větší svobodu než ruští kupci a měšťané - ti žili nutně ve městech, kdežto židovské obyvatelstvo na rozdíl od nich „mohlo žít v újezdních obcích a zabývat se zejména výrobou a prodejem lihovin".[110] „Třebaže spousta Židů žilo nejen ve městech, ale také na venkově ve velkých a malých vesnicích, byli úředně přiřazováni k městskému obyvatelstvu... ke stavu kupeckému nebo měšťanskému."[111] „Typem své

činnosti hráli uprostřed poddaného rolnictva důležitou ekonomickou úlohu - měli totiž ve svých rukou (na vesnicích) obchod, pronajímali si různé zdroje velkostatkářských příjmů, prodej vodky v krčmách", a tím „pomáhali šířit opilství". Běloruské úřady uváděly, že „přítomnost Židů na vesnicích se škodlivě odráží na ekonomickém a mravním stavu rolnického obyvatelstva, jelikož Židé... šíří mezi místním obyvatelstvem opilství". „V úředních hlášeních se mimo jiné zdůrazňovalo, že Židé tím, že rolníkům poskytují vodku na dluh atd. (berou za vodku věci do zástavy), svádějí je k opilství, zahál-čivostí a žebrotě."[112] Avšak „prodej alkoholických nápojů byl lákavým zdrojem příjmů"[115] jak pro polské statkářské magnáty, tak pro židovské zprostředkovatele.

Dar občanství, jehož se Židům dostalo, musel nutně mít i svůj rub: i Židé by se přece byli měli podřídit obecnému nařízení, přestat prodávat na venkově lihoviny a odejít odtud. Roku 1785 bylo zveřejněno, že „podle nařízení má každý občan výslovně uvést, jaký je jeho vztah k obchodu a řemeslu a jaké je jeho řádné povolání, protože pálení lihu řádným zaměstnáním určitě není", a jestliže statkář pronajme na vsi palírnu vodky „kupci, měšťanovi nebo Židovi", bude považován za narušitele zákona.[114] A tak „Židy začali vysídlovat z vesnic a velkých obcí do měst, aby je odpoutali od jejich pradávného zaměstnání... najímání palíren a šenků".[115]

Je jasné, že hrozba vystěhování všech Židů z vesnic nevypadala jako standardní vládní opatření, ale jako zvláštní akce proti jejich národnostní a konfesní skupině. Židé

[109] J. Gessen, sv. 1, s. 76-77.
[110] Tamtéž, s. 76.
[111] JE, sv. 15, s. 615.
[112] J. Gessen, sv. 1, s. 72-75.
[115] Tamtéž, s. 64.
[114] Tamtéž, s. 65. " J E , s\. 15, s.
614.

měšťané, kteří přišli o tak výnosnou činnost na venkově a byli přesídlení do měst, byli tam tísněni ze všech stran městskou i židovskou konkurencí, a to je velice zneklidnilo. Situace dospěla tak daleko, že v roce 1784 jela do Petrohradu deputace kabalu se žádostí, aby se toto opatření zrušilo. (Kanály přitom doufaly, že jim s přispěním úředních míst bude navrácena moc, kterou nad svými židovskými souvěrci ztratily.) Odpověď panovnice však zněla; „Jestliže jmenovaní lidé židovského vyznání již... vstoupili do stavu rovného s jinými, patří se, aby stůj co stůj dodržovali nařízení Jejího Veličenstva, že každý podle své funkce a své situace má užívat výhod a práv bez rozdílu víry a národnosti."[116]

Nezbylo však než přihlédnout k sjednocené síle zainteresovaných polských magnátů. Ačkoli jim v roce 1783 administrativa Běloruského kraje zakázala prodávat nebo pronajímat licence na pálení lihovin „osobám, které k tornu nemají právo, zejména Židům..., přesto velkostatkáři Židům i nadále palírny pronajímali. Bylo to jejich právo",[117] trvalé dědictví staletých polských zvyklostí. A senát jim v tom nedokázal zabránit. Takže roku 1786 vysídlování Židů do měst zrušil a vyřešil to nakonec tímto kompromisem: Židé ať jsou považováni za přestěho-vaié do mest, ale ať je jim ponecháno právo na *dočasný* odchod na venkov. Takže zůstali na venkově, tam, kde dosud byli. Podle výnosu senátu z roku 1786 směli žít ve vesnicích a „bylo jim povoleno najímat si od velkostatkářů výrobu a prodej lihovin, kdežto křesťanští kupci a měšťané toto právo nezískali".[118]

Ani intervence delegace kanálů v Petrohradě nebyla zcela neúspěšná. Dosáhla zřízení zvláštních židovských soudů pro všechny spory mezi Židy a kanálům byla vrácena (1786) značná část administrativních práv a dozoru nad židovským měšťanstvem, tedy

nad většinou židovského obyvatelstva: nejen rozdělení veřejných povinností, ale i výběr daně z duše (z osoby) a opět rozhodování o právu vzdálit se z komunity, vláda pochopila, že je v jejím zájmu, aby příliš neoslabila moc kabalu.

V Rusku neměl obchodně průmyslový stav (kupci a měšťané) právo svobodně měnit místo pobytu, byl totiž vázán k místu přihlášení (aby se jeho odjezdem nesnižovala platební schopnost městských společenstev). Pro Bílou Rus však senát učinil výjimku, tam kupci směli jezdit z jednoho města do druhého „podle svých komerčních potřeb". Toto nařízení opět zvýhodnilo židovské obchodníky. Jenomže ti začali tohoto práva využívat ve větším rozsahu, než jak bylo stanoveno: „Židovští kupci se začali

[llfi] JE, sv. 7, s. 496.
[117] i. Gessen, sv. 1, s. 72.
[1,8] KJE, sv. 7. s. 298.

přihlašovat v Moskvě i ve Smolensku."[119]

„Židé se usazovali v Moskvě brzy po připojení Běloruského kraje roku 1772... Koncem 18. století byl počet Židů v Moskvě značný... Někteří Židé se přihlásili ke zdejšímu kupectvu a zřídili si velký obchodní podnik... Jiní pak se zabývali prodejem eizo kraj něho zboží přímo ve svých bytech nebo v zájezdních hostincích, případně podomním obchodem, což bylo tehdy vůbec zakázáno".[120] Roku 1790 „Moskevská obchodní společnost" sepsala připiš, v němž čteme: „V Moskvě se objevil ze zahraničí a z Běloruska velmi vysoký počet Židů", někteří se přímo přihlašují do řad moskevského kupectva a používají zakázané způsoby obchodování, čímž způsobují „velmi citelnou škodu a zmatky", láce jejich zboží pak svědčí o tom, že je pašované, a také „Židé jak známo ořezávají mince: je možné, že to budou dělat i v Moskvě". A jako reakci na „jejich vychytralé výmysly" žádali moskevští kupci, aby byli židovští obchodníci z Moskvy vykázáni. Ti zase přišli se stížností, „že je už nechtějí přijímat mezi moskevské a smolenské kupectvo".[121]

Vyřízení stížností si vzala na starost rada panovnice. V souladu s jednotným ruským nařízením usoudila, že Židé nemají právo „přihlašovat se v ruských kupeckých městech a přístavech", jedině v Bělorusku,[122] a že „vpouštění Židů do Moskvy nepřináší žádný užitek". A v prosinci 1791 byl vydán nejvyšší carský výnos o tom, „že Židům není dovoleno přihlašovat se mezi kupectvo ve vnitrozemských guberniích"; do Moskvy smějí přijíždět „jen na jistou dobu - v obchodních záležitostech".[125] Židé smějí užívat práv kupectva a měšťanstva jedině v Bělorusku. Zároveň jim však Kateřina povolila úlevu - poskytla jim právo pobytu a měšťanství též v nově kolonizovaném Novorusku, totiž v Jekatěrino-slavském místodržitelství a v Taurické oblasti (o něco později i v gubernii Jekatěrínoslavské, Taurické a Chersonské); otevřela tedy Židům nové rozlehlé oblasti, kam se křesťanští obchodnicí a měšťané podle všeobecných zásad z vnitrozemských gubernií stěhovat nesměli. (V roce 1796, když „se zjistilo, že se skupiny Židů už usadily v Kyjevské, Čer-nigovské a Novgorodskoseverské" gubernií, bylo jim povoleno „užívat práv kupectva a měšťanstva" i tam.)[124]

[119] J. Gessen, sv. 1, s. 77,
[120] JE, sv. 11, s. 351.
[121] J. Gessen, sv. 1, s. 77-78.
[122] Tamtéž, s. 78.
[125] JE, sv. 11, s. 551.
[124] J. Gessen, sv. 1, s. 79.

V pře dřevo luční Židovské encyklopedii se píše, že výnosem z roku 1791 „byl položen základ k pásmu židovského osídlení, byť ne záměrně. Vzhledem k tehdejšímu uspořádání společnosti a státnímu zřízení celkově, a zejména pak vzhledem k životu Židů, nemohla vláda zamýšlet, že pro Židy vytvoří zvláštní obtížnou situaci nebo že pro ně zavede mimořádné zákony, které by omezovaly právo jejich pobytu. Tento výnos vycházel z tehdejší situace a neobsahoval nic, co by stavělo Židy v tomto směru do méně příznivé situace než křesťany. Výnos z roku 1791 tedy nepřinesl žádné omezení práv Židů, pokud jde o možnost pobytu, nevytvořil žádné speciální „pásmo", a dokonce „byly Židům otevřeny nové oblasti, kde nebylo podle všeobecných nařízení povoleno se usazovat"; „těžisko výnosu z roku 1791 není v tom, že to byli Židé, ale v tom, že to byli obchodníci; na problém se nehledělo jako na problém národnostní nebo náboženský, sledovala se jen jeho užitečnost".[125]

A právě tento výnos z roku 1791, který poskytoval židovským obchodníkům oproti křesťanským jisté výhody, se po letech stal základem příštího „pásma židovského osídlení", které leželo jako ponurý stín na životě Židů až do revoluce.

Avšak ve své době výnos z roku 1791 nezabránil ani tomu, aby „na konci vlády Kateřiny II. už v Petrohradě vznikla malá /židovská/ kolonie": patřil k ní „známý nájemce Abram Perete" a několik jeho přátel a taky pár obchodníků, a „když vrcholil náboženský boj, žil zde rabín Avigdor Chajimovič a jeho odpůrce, známý chasidský cadik rabín Zal-man Boruchovič".[126] V letech 1793 a 1795 došlo k druhému a třetímu dělení Polska a k Rusku připadlo dalších téměř půl milionu Židů z Litvy, Podolí a Volyně. A toto jeho přičlenění k Rusku bylo obrovskou historickou událostí, která nebyla včas pochopena a později značně ovlivnila osud celého Ruska i osud v ýchodoevr<)pského Židovstva.

Tak byli Židé „po ninohasetletém putování shromážděni do jedné velké komunity".[127]

Na tomto značně rozlehlém území židovského osídlení vyvstaly však znovu tytéž problémy. Židé získali práva kupectva a měšťanstva, jaká dříve v Polsku neměli, dostali právo rovné účasti ve stavovské městské samosprávě - museli se však podílet i na omezeních těchto stavů: nestěhovat se do měst ve vnitrozemských guberniích Ruska a být vysídleni z venkova. Při tak obrovském počtu židovského obyvatelstva už teď ruské administrativě nepřipadalo jako východisko ponechat Židy ve vesnicích s pouhým právem „dočasných návštěv'[1]. „Byla to naléhavá otázka... Ekonomická situace už nedovolovala, aby mezi rolníky žil nadměrný počet obchodníků."[128] Pro usnadnění

[m] JE, sv. 7, s. 591-592.
[126] JE, sv. 15, s. 959.
[127] Bikerman, in RiJ, s. 90.

problému byla mnohá městečka postavena na roven městům, a tak tam Židé měli možnost legálně bydlet dál. Vzhledem k velkému počtu židovského obyvatelstva na venkově a při hustotě obyvatel ve městech to však nebylo řešení.

Zdálo se, že by teď bylo přirozené, kdyby se Židé stěhovali do rozlehlého, málo osídleného Novoruska, kam jim carevna Kateřina otevřela cestu. A noví osídlenci by tu také měli různé výsady. Tyto výsady však „nebyly s to vyvolat mezi Židy kolonizační

hnutí. Daňové úlevy je zkrátka nelákaly", alespoň ne tolik, aby jim to stálo za stěhování na nové místo.[129]

A tu se Kateřina roku 1794 rozhodla přimět Židy k přestěhování opačným postupem - dát je vystěhovat z venkova do měst. Zároveň stanovila uvalit na veškeré židovské obyvatelstvo *dvojnásobnou* osobní daň oproti dani pro křesťany. (Tu již dlouho platili starověrei, avšak pro Židy se tento zákon ukázal jako neefektivní a neměl dlouhého trvání.)

Bylo to jedno z posledních carevniných rozhodnutí. Koncem roku 1796 nastoupil na trůn Pavel I. O něm se v Židovské encyklopedii praví... „Hněvivá vláda Pavla 1. dopadla pro Židy dobře... Všechny listiny týkající se Židň svědčí o tom, že panovník byl k Židům tolerantní, ba že jim byl příznivě nakloněn"; „pokud se střetávaly zájmy Židů a křesťanů, Pavel 1. nikdy křesťanům nestranil na úkor Židů". A jestliže roku 1797 rozkázal, „že se musí omezit moc Židů a duchovenstva nad rolníky", pak to „v podstatě nesměřovalo proti Židům, nýbrž na obranu rolnictva". Pavel dokonce „přiznal chasidismu právo na legální existenci".[150] Rozšířil také právo židovského kupectva a měšťanstva na Kuronskou gubernii (dědictví ne polské a nepojaté proto do „pásma židovského osídlení". Postupně zamítl všechny žádosti křesťanských obcí Kov na, Kamence Podolského, Kyjeva a Ví lna o vystěhování Židů z měst („jen ať se Židé svobodně vzmáhají").[131]

Pavel I. dostal dědictvím houževnatý odpor polských velkostatkářů proti jakýmkoli změnám v jejich právech, včetně práva nad Židy, práva vykonávat nad nimi soudní moc; to vše měli v Polsku a také toho bezmezné zneužívali. Tak například ve stížnosti berdičevských Židů na knížete Radziwilla se praví: „Abychom mohli vykonávat svou bohoslužbu, jsme nuceni platit peníze těm, jimž kníže dává v pronájem naši víru"; a o někdejším favoritovi Kateřiny II. Zoričoví se zde říká, že „jediné, za co se mu nemusí platit, je vzduch".[132] (Za Polska byly některé obce a města majetkem jednotlivců a ti si

[128] J. Gessen, sv. 1, s. 83.
[129] Tamtéž, s. 86.
[150] JE, sv. 12, s. 1.82.
[131] JE, sv. 2, s. 732.

libovolně stanovili své vlastní dávky pro obyvatele.)

Hned v prvních letech vlády Pavla I. vypukl krutý hladomor v Bělorusku, hlavně v Minské gubernií. Gavriil Rom a novic Děržavin, tehdejší senátor, byl pověřen, aby tam zajel, zjistil příčiny hladu a odstranil je. Přitom však nedostal žádné prostředky na nákup obilí, směl jen konfiskovat usedlosti špatně hospodařících statkářů a jejich zásoby, jež pak měly být rozdány. Děržavin byl nejen vynikající ruský básník, ale i mimořádně schopný státní úředník, který nám o tom zanechal unikátní a barvité svědectví. Podívejme se na ně.

Hladomor, jak Děržavin zjistil, byl strašný. „Když jsem přijel do Běloruska, osobně jsem se přesvědčil, že na venkově je velký nedostatek obilí... že všude je hrozný hlad, takže se téměř všichni živili dušenou trávou s minimálním množstvím mouky nebo krupice," rolníci „jsou vyhublí a bledí jako mrtvoly". „Především jsem zjistil, kdo z bohatých majitelů má v zásobních skladech obilí", zabavil je jako půjčku a rozdal

chudým, a usedlost jednoho polského hraběte, „kde jsem shledal nemilosrdnou hrabivost", jsem rozkázal dát pod kuratelu. „Když šlechta uslyšela o takové přísnosti, probudila se z dřímoty nebo lépe řečeno ze své kruté lhostejnosti k člověku, sehnala obilí ze sousedních gubernií a ze všech sil se snažila rolníky nakrmit. A protože... za dva měsíce byly žně... bylo brzy po hladu." Na své cestě po gubernii Děržavin „nahnal takový strach" maršálkům šlechty a policejním náčelníkům, že šlechta „se proti němu spikla a u cara ho očernila."[135]

Děržavin zjistil, že židovští iihovarníci využívali opilství rolníků: „Rovněž jsem přišel na to, že Židé ve své zištnosti mámí ze sedláků obilí za lihoviny, a to pak obracejí v alkohol, a tak způsobují hlad. Dal jsem jejich palírny ve vsí Liozno zrušit i." Zároveň „jsem shromáždil údaje od nejuvážlivějších obyvatel" a od šlechticů, kupců i vesničanů „o způsobu života Židů, o jejich podnikání, podvodech, chytristikách a mazali ost i, jimiž dovedou hloupé a chudé vesničany umořit hladem, a jakými prostředky lze před nimi ochránit naivní prosťáčky, zajistit jim poctivé živobytí... a učinit z nich užitečné občany."[154]

Četné zlořády polských magnátů a židovských nájemců Děržavin pak v následujících podzimních měsících vylíčil v „Úvaze o odvrácení hladu v Bělorusku a o uspořádání života tamních Židů", kterou odevzdal carovi a nejvyšším státním úředníkům. Tato

[n2] .1. Gessen, sv. 1, s. 92-93.

[1,5] G. R. Děržavin, *Sočiněnija,* v 9 svazcích (s vysvětlujícími poznámkami J. Grota), 2., akadem. vyd., Petrohrad 1864-1883, sv. VI, 1876, s. 690-691, 695. [n+] Tamtéž, s. 691-692.

rozsáhlá Úvaha, zahrnující i hodnocení praxe zděděné z Polska, možné způsoby překonání bídy vesničanů a zejména hodnocení tehdejšího života Židů i návrh, jak ho změnit v porovnátií s Pruskem a Rakouskem, a konečně velmi podrobné praktické rozpracování navrhovaných opatření, to vše je nesmírně zajímavé jako vůbec první svědectví osvíceného ruského státníka o slávu života Židů v Rusku v těch dávných letech, kdy je země do sebe právě pojala v tak obrovském počtu.

„Úvaha" má dvě části: první část je celkovým pojednáním o obyvatelích Běloruska (v ohlasech na Úvahu téměř chybějí zmínky o této podstatné části): druhá část je věnována Židům.

Děržavin začal tím, že zemědělství je v Bělorusku naprosto zanedbáno. Tamní rolníci „jsou líní v práci, nevynalézaví. neovládají řemesla a nesnaží se v polních pracích". Rok co rok „jedí mouku z nečištěného zrna, na jaře řídkou kaši z ovesné nebo režné mouky", v létě „vystačí se zbytky presy pavaně žitné mouky s nasekanými a svařenými bylinami... bývají tak vyhublí, že sotva jdou".[155] A zdejší polští statkářští magnáti „nemají smysl pro vedení domu, své usedlosti nespravují sami, ale přes nájemce", tak je to v Polsku zvykem a pronájem „nemá žádná pravidla, která by ochránila jak rolníky před přílišnou dřinou, tak hospodářská zařízení před ničením", „mnozí prospěchářští nájemci... rolníky vyčerpávajícími pracemi a daněmi zbídačují a dělají z nich podruhy", a pronájem je o to zhoubnější, že je krátkodobý, na rok až na tří léta, a nájemce hledí „dostat svůj zisk rychle... bez ohledu na to, že usedlost ničí".[136]

Zbědovanost rolníků plyne také z toho, že někteří „velkostatkáři pronajímají Židům ve svých vesnicích licenci na prodej lihovin, uzavírají s nimi dohodu, že jejich rolníci

nebudou nic potřebného nikde jinde kupovat ani brát na dluh než jen od těchto nájemců, a to za trojnásobnou cenu, a nikomu ze svých produktů nic prodávat než jen těmto židovským nájemcům... a levněji než jsou skutečné ceny". A takto „vesničany ožebračují, zvláště při vracení vypůjčeného obilí... musí ovšem vracet dvojnásobek; kdo z nich tak neučiní, bývá potrestán... vesničanům je všemi způsoby znemožňováno, aby se vzmohlí a slušně najedli".'[57]

Dále: velmi se rozmáhá pálení lihovin - vodku pálí vlastník, venkovská šlechta, kněží, mniši i Židé. (Ze všeho téměř milionového židovského obyvatelstva „dvě stě až tři sta tisíc osob" žilo na venkově[138] a živilo se hlavně obchodováním s lihovinami.) Rolníci

Tamtéž, sv. VIL 1878, s. 265. [m]
Tamtéž, s. 265-264, 269. [n7] Tamtéž, s. 264.

jsou „po sklizni úrody nestři dmi a neopatrní ve výdajích: jedí, pijí, veselí se a dávají Židům za staré dluhy a za popíjení vše, co ti si žádají - proto pak již v zimě obvykle mívají nouzi... Nejenže v každé vsi je krčma, v některých jich majitelé postavili několik a tam se k jejich prospěchu i ku prospěchu židovských nájemců prodává ve dne v noci pálenka. Židé tak z nich vylákají nejen drahocenné sklizené zrno, ale i to, které už zaseli do země, nářadí, majetek, čas, zdraví i sám život. A násobí se to zvykem *koledy,* kdy Židé jezdí po vesnicích, zvláště na podzim po sklizni, opíjejí rolníky a celé jejich rodiny, vybírají si od nich dluhy a obírají je o to poslední, co potřebují k živobytí." „Opilé pak šidí při počítání, okrádají od hlavy až k patě, a tak vesničany strhávají do naprosté bídy a žebroty."[159] Děržavin pak vypočítává i další příčiny zbídačování rolníků.

Za tímto zhoubným lihovarnictvím stáli zajisté polští statkářští magnáti: šenkýři a nájemci jednali se zmocněním a ku prospěchu těchto statkářů. A byli mezi nimi, jak uvádí Gessen, „nejen Židé, ale i křesťané", zvláště kněží.[140] Židé se však stah nenahraditelným, aktivním a podnikavými článkem řetězu při tomto vykořisťování bezbranných, negramotných a vysílených rolníků. Kdyby se však běloruský venkov nezalkl ni l židovskými nájemci, nebyl by mohl vzniknout onen rozsáhlý vydřidušský systém, eliminace židovského článku mohla tento řetěz roztrhnout.

Děržavin poté navrhl energické kroky, jak tytu zlořády z vesnického života vymýtit. O nápravu se měli postarat statkáři. *Jedině oni* jsou za rolníky odpovědní a mohou povolit pálení lihu „pod vlastním... dozorem, nikoli někde daleko, a pod podmínkou", že by statkář „každoročně ponechával u sebe a u svých rolníků takovou zásobu obilí", kolík je ho potřeba k obživě. „Pod hrozbou, že za nesplnění této podmínky bude usedlost úředně zabavena státní pokladnou", mělo být pálení lihu zahájeno nejdříve v polovině září a ukončeno v polovině dubna, takže po celou zemědělskou sezonu mělo být zabráněno pití alkoholu. Alkohol neměl být prodáván ani po dobu bohoslužeb a v noci. Krčmy by byly povoleny jen u „velkých cest, při jarmarcích, u mlýnů a přístavů, kam přicházejí cizí lidé". A všechny přebytečné a znovu otevřené krčmy mimo uvedená místa - „od záboru kraje (Ij. Běloruska) do dnešního dne jích vzniklo příliš mnoho" - mají být „ihned zavřeny a prodej lihovin v nich zakázán". „Na venkově a v pustých odlehlých místech vůbec nebudou, aby se rolníci neopíjeli." Židům pak „nemá být povoleno prodávat lihoviny na vědra ani na skleničky, ani nebudou pálit kořalku v pa-límách". Též neměli nadále najímat krčmy, měly jim být zakázány „koledy"

[138] J. Gessen, sv. 1. s. 153.
[n9] Děržavin, sv. víl, s. 265, 265, 287.
[140] J. Gessen, sv. 1, s. 126-127.

(podomní vymáhání dluhů), krátkodobý nájem usedlostí a přesně formulované kontrakty měly nájemcům znemožnit, aby usedlosti ničili. Návrh též obsahoval zákaz (pod hrozbou trestu) „zakořeněného zlozvyku", kdy statkáři „nedovolují svým rolníkům kupovat po straně potřebné věci a prodávat vlastní přebytky někomu jinému než jejich krčmářům". Tímto vším a dalšími hospodářskými návrhy „se může v Běloruské gubernii do budoucna předejít nedostatku obživy".[141]

V druhé části Úvahy Děržavin mimo rámec senátem uloženého úkolu předložil návrh na celkové přebudování života Židů v Rusku, ne však izolovaně, ale v souvislosti se zbědovaným stavem Běloruska a ve snaze zjednat nápravu. Neopominul provést aspoň stručný přehled židovských dějin, zejména polského období, aby z nich vysvětlil současné mravy Židů. Využil při tom svých debat s židovským intelektuálem, kterému se dostalo vzdělání v Berlíně, lékařem Iljou Frankem; ten své názory shrnul i písemně slovy-. „Židovští národní učitelé zkomolili pravého ducha věrouky mysticko-talniudist iekyni výkladem bible..., zavedli přísné zákony, aby Židy izolovali od jiných národů, vštípili jim hlubokou nenávist ke všem ostatním náboženstvím..., místo kultivování vše-obecné ctnosti zavedli prázdný modlitební obřad... Etická povaha Židů se v posledních stoletích zhoršila a v důsledku toho se stali špatnými poddanými... Mají-11 se Židé mravně a politicky obrodit, musí se vrátit k původní čistotě svého náboženství... Židovská reforma v Rusku musí začít otevřením veřejných škol, v nichž by se vyučovalo ruštině, němčině a hebrejštině." Podle něho je předsudek tvrdit, že získávat světské znalosti se rovná zrazovat náboženství a národ a že práce v zemědělství Židům nepřísluší.[142] - Děržavin do své Úvahy převzal plán Noty Chai-moviče Not kina, velkoobchodníka ze Škiova, jehož také osobně poznal. Notkin sice odmítal Děržavinovy hlavni závěry a návrhy týkající se Židů, podporoval však názor, že Židům má být podle možnosti zakázáno podílet se na výrobě a prodeji lihovin, že potřebují získat vzdělání, že se mají zapojit do výrobní, především průmyslové činnosti, a připouštěl stěhování „do úrodných stepí, aby tam chovali ovce a věnovali se zemědělství".[143]

Děržavin se řídil týmiž názory, z nichž ve své kritice kanálů vycházel Frank, že totiž „jejich (tj. Židů) výchozí zásady čistého náboženství a etiky" byly nyní nahrazeny „falešnými pojmy", jimiž prostý židovský lid „tak... zaslepili a neustále zaslepují, že

[141] Děržavin, sv. Vil, s. 267-275.
[142] Viz J. Gessen, sv. 1, s. 129-150; JE, sv. 15, s. 358-559.
[143] JE, sv. 11, s. 801; Děržavin, sv. VII, s. 355-355; J. Gessen, sv. 1, s. 151-152.

mezi nimi a ostatními jinověrci vyrostla a upevnila se tak říkajíc skálopevná zeď, která je obklopuje temnotou a drží je v pevné jednotě a odloučení ode všech, kdo žijí vedle nich". Tak vychovávají i své děti, „za výuku tezí talmudu draze platí, ale ničeho nelitují...Dokud budou školy existovat v dosavadní podobě, není ani nejmenší naděje, že své obyčeje změní... Upevňuje se pověrčivé učení, podle něhož se oni považují za jediné pravé vykladače Boha a každým, kdo nevyznává jejich víru. opovrhují... Vštěpuje se tam lidem neustálé očekávání Mesiáše... jejich Mesiáš prý zahrne pod svou moc všechny pozemšťany, bude vládnout nad jejich tělesnou schránkou, navrátí jim jejich někdejší království, slávu a nádheru." Ještě o té mládeži, která „se žení velmi záhy, někdy i před desátým rokem, a tak jsou sice plodní, ale slabí". Dále o instituci kahaiu, že vybírání

prostředků mezi Židy „přináší kanálům každoročně značnou sumu příjmů, které jsou nesrovnatelně vyšší než státní daně mužského obyvatelstva z hlavy. Rahaloví starší nikomu nic nevyúčtovávají. Jejich chudý, prostý lid, a takového je většina, to nesmírně vyčerpává a ožebračuje... Naproti tomu kanáloví starší jsou bohatí a žijí si v nadbytku... protože vládnou dvojí pružinou moci, totiž duchovní a civilní... mají svůj lid pevně v rukou. Takto jej udržují ve veliké porobě a velikém strachu." Z kahaiu „plynou k jejich lidem nejrůznější příkazy, které jsou plněny s takovou přesností a rychlostí, že je to až na podiv".[144]

Podstatu problému viděl Děržavin takto: „Jejich velká početnost v Bělorusku... již jen v porovnání se zemědělci je pro tuto zemi tíživá, je to snad nejpalčivější problém, který v této krajině způsobuje nedostatek obilí a ostatních potravin," „Žádný z nich nikdy neobdělával půdu, a přitom každý z nich měl a prodával více obilí než rolník s rodinou, který se na ně dře v potu tváře." „Oni se na venkově nejvíce zabývají tím, že prodávají rolníkům vše potřebné na dluh a získávají tak mimořádné úroky, a proto stane-li se rolník jednou jejich dlužníkem, nemůže se již z dluhů vymanit." A pak jsou tu „lehkomyslní statkářští magnáti, kteří dali do židovských rukou své vesnice ne na určitou lhůtu, ale na neomezenou dobu..." A tito statkáři nyní všechno svalují na Židy: „Za jedinou příčinu zbídačení rolníků považují Židy," jen málokterý statkář přizná, „že kdyby byli vystěhováni z jeho usedlosti, přijde k nemalé újmě, neboť má od nich za pronájem značný zisk."[145]

Děržavin se však dokázal podívat na problém z různých stran: „Musíme však být spravedliví i k těmto (tj. Židům), že za nynějšího nedostatku obilí zásobovali mnoho lidí potravinami, ostatně každý ví, že tím sledovali i vlastní záměr, neboť po sklizení úrody

Děržavin, sv. VIL s. 280-283, 287. Tamtéž,
s. 279, 287-291, 326.

se jim to mnohonásobně vrátilo."[146] V osobním listu generálnímu prokurátorovi Děržavin napsal:

„Je obtížné někoho podle spravedlnosti přísně obvinit. Rolníci propíjejí obilí u Židů, a proto ho mají nedostatek. Majitelé nemohou zakázat opilství, protože mají z prodeje lihovin téměř všechen svůj zisk. Ani Židy nelze zcela obvinit, že na svou obživu berou rolníkům poslední zrno."[147]

Iljovi Frankovi jednou Děržavin řekl: „Pokud Prozřetelnost uchovala tento malý rozptýlený národ dodnes, musíme se i my postarat, aby byl zachován i nadále."[148] Ve své zprávě pak napsal s prostoduchou přímočarostí své doby: „Jestliže Nejvyšší Prozřetelenost ponechává pro splnění nějakých svých neznámých záměrů tento národ, svými mravy tak nebezpečný, na povrchu zemském a nezničí jej, pak ho musí také vlády, pod jejichž žezlo se uchýlil, strpěli... věnovali svou péči i Židům tak, aby byli užitečnými sobě i společnosti, v níž se usídlili."[149]

Za své poznatky získané v Bělorusku a závěry, k nimž ve své Úvaze došel, za celou studii, dokonce i za tyto řádky, pravděpodobně také za pochválení „prozíravosti velikých ruských monarchů..., kteří přísně zakazovali těmto obratným vyděračům přicházet či přijíždět na území říše",[150] byl Děržavin ocejchován jako „fanatický judofob" a těžký antisemita. Byl obviňován (jak jsme viděli neprávem), že „v oficiálních

dokumentech připsal opilství a bídu běloruských rolníků jen a jen na vrub Židům", kdežto jeho „pozitivní opatření" jsou zcela bez důkazů vysvětlována pouhými osobními ambicemi.[151] Žádnou tradiční předpojatost vůči Židům však neměl, celá jeho Úvaha byla zformulována roku 1800 na základě skutečného zbídačení a vyhladovění rolníků a směřovala k tomu, aby přinesla dobro běloruskému rolnictvu i Židům tím, že by byli navzájem ekonomicky *odděleni* a Židé nasměrováni na přímou produktivní činnost: část z nich měla být zpočátku přestěhována na neošul len o ti půdu, což předpokládala také Kateřina II.

Počáteční obtíže Děržavin spatřoval ve stálém pohybu a v neregistrová nos ti židovského obyvatelstva, vždyť sotva šestina židovských mužů byla evidována podle tzv. revizí, tj. podle sčítání obyvatelstva. „Bez zvláštního mimořádného prostředku je obtížné provést správné sčítání: tím, že bydlí ve městech, obcích, panských dvorech, vesnicích a krčmách, a přitom téměř neustále přebíhají jeden k druhému, nepovažují se za zdejší obyvatele, nýbrž za hosty, kteří sem přišli z jiného újezdu nebo vesnice", a

[146] Tamtéž, s. 288.
[147] *Dělo ministerstva justicii,* 1800 g., č. 251, in .1. Gessen, sv. 1, s. 153. [148] JE, sv. 15, s. 558.
[149] Děržavin, sv. VII, s. 277.
[150] Tamtéž, s. 280.
[151] JE, sv. 7, s. 112-115.

navíc všichni „stejně vypadají..., stejně se jmenují", nemají příjmení a ještě k tomu jsou „všichni stejně oblečeni do černého, takže si je nelze zapamatovat a pletou se, mají-li být spočítáni a rozlišeni, zvláště pro účely žalob a vyšetřování". A kabaly se přitom „zdráhají na všechny ukázat, aby příliš nezatížily majetné daněmi za přihlášené k pobytu".[152] Děržavin uvažoval, jak problém řešit v obecné rovině: jak „neohrozit nikoho v jeho zájmech... jak snížit (počet Židů na běloruském venkově) a usnadnit tak jeho domácím obyvatelům přístup k potravinám, a těm ostatním pak lepší způsoby k jejich obživě, které by nikomu neškodily". A kromě toho, jak „zmírnit jejich fanatismus a nenápadně je přiblížit ke zdrojům vzdělanosti, zachovávat však přitom toleranci k různým vyznáním - zkrátka vymýtit z nich nenávist k národům s jinou vírou, vymýtit z nich zákeřné snahy zmocňovat se cizího majetku".[153] Uvažoval tedy, jak oddělit svobodu náboženského vyznání od „beztrestné zlotřilosti".

Poté předložil postupné podrobně rozpracované návrhy na různá opatření, týkající se hospodářských a státních zájmů. Zprvu, „aby nedocházelo mezi Židy k nějakým nepokojům, útěkům nebo projevům sebemenší nespokojenosti", navrhoval vyhlásit jim carským manifestem záštitu a podporu zároveň s potvrzením tolerance k jejich víře a s uchováním privilegií daných jim Kateřinou, „jen některá dávná ustanovení by se zrušila". (Kdo „nebude chtít uposlechnout tohoto ustanovení, ten bude moci volně odejít do zahraničí," což v uplatnění svobody daleko předčilo sovětské dvacáté století.) - Hned poté se měly posoudit, zdokumentovat a vyřešit všechny vzájemné dlužní požadavky mezi křesťany a Židy na základě přesných kalendářních období za předpokladu, že bude dočasně zakázán jakýkoli nový úvěr, že se „obnoví dřívější vzájemná důvěra, že to však do budoucna nebude Židy svazovat nebo jim překážet ve změně k jinému způsobu života" -„k přesídlení jak do jiných oblastí nebo" na starých místech „v přechodu k

[a] Děržavin, sv. VII, s. 302. [n]
Tamtéž, s. 291.

novému způsobu života". „Židé budou co nejdříve zbaveni dluhů a budou schopni přistoupit k reformě." Od vydání manifestu všechny poplatky vybírané od Židů půjdou „na výdaje za chudé lidi", tj. na chudé Židy, na splacení dluhů vůči kahalu a na zařízení pro přesídlené. Od některých se nebude tři roky, od některých šest let vybírat vyměřená daň, a místo toho budou posláni do podniků na manuální práci. Statkáři se musí zaručit za Židy ve svých obcích, že ti do tří let zřídí manufaktury, továrny a dílny a na usedlostech se budou skutečně věnovat obdě

lávání půdy, „aby si vydělávali na svůj chléb vlastníma rukama", aby „v žádné podobě nikde tajně ani veřejně neprodávali pálenku", v opačném případě přijdou tito velkostatkáři o licenci na pálení lihu. Bezpodmínečně se musí rovněž uspořádat přesné celkové sčítání obyvatelstva, za které budou odpovídat kanáloví starší. Kdo se nemůže zařadit podle majetku jako kupec nebo městský měšťan, pro ty se stanoví nové třídy s nižším majetkem: třeba vesnický měšťan nebo zemědělský osídlenec, „protože slovo rolník (kresťjanin) znějící v ruštině podobně jako křesťan (christijanin) nesnášejí". Přitom židovští přesídlenci nechť jsou „bráni jako svobodní lidé, nikoli jako nevolníci". Avšak „rozhodně nechť se neopováží ke svým službám použiti křesťany či křesťanky" nebo vlastnit křesťanské vsi, ba ani jedinou duši, a nesmějí zasedat na magistrátech a na radnicích, aby tím nezískali pravomoc nad křesťany. A budou-li se „chtít přihlásit k nějakému způsobu života", nechť je „potřebný počet mladých mužů" poslán do Petrohradu, Moskvy nebo Rigy, jedni „aby se naučili kupeckému účetnictví", jiní řemeslu, další půjdou do škol pro zemědělce a pro budování zemědělských staveb. Prozatím nechť si zvolí „několik obratných a zdatných mužů jako delegáty... na všechna místa, kde bude" vyhrazena „půda k osídlení". (Dále necháváme stranou podrobně sestavené plány, záležitosti zeměměřičské, stavební, pořadí skupin přesídlenců, jaká práva mají mít cestou na určené místo, otázky daňových výhod pro přesídlence, zkrátka výčet všech podrobností Děržavinem trpělivě zpracovaný.) Pro vnitřní uspořádání židovských komunit a aby „v Rusku byli Židé, vedle jiných národů podřízených Rusku... pod jednou státní správou..., nemají nadále existovat za žádných okolností kabaly". Zároveň se zrušením kalialů „ruší se i veškeré dřívější vybírání všech liehvářskýeh poplatků od židovského lidu a státní daně nechť se od nich vybírají stejně... jako od ostatních poddaných" (iie tedy podvojně), rovněž „školy a synagogy nechť jsou pod ochranou zákonů". Muži nechť neuzavírají manželství dříve než v sedmnácti letech, ženy ne dříve než v patnácti. Následuje pasáž o školství a vzdělání Židů. Židovské školy mají mít docházku do dvanácti let, poté následují školy společné, kde se Židé sbližují s jinověrci. Ti, kteří „dosáhnou velkých znalostí, budou moci být přijímáni na akademie, na univerzity a stávat se čestnými členy, doktory a profesory", avšak „nebudou jim udělovány dústojuické a štábní důstojnické hodnosti", neboť „by sice mohli být přijímáni do vojenské služby", ale například „v sobotu proti nepříteli nezvednou zbraň, což se několikrát skutečně stalo". Budou založeny tiskárny pro vydávám židovských knih. Při synagogách budou zřízeny v ojenské nemocnice, chudobince a sirotčince.[154]

A tak, uzavírá sebevědomě Děržavin, „nepoddajný židovský národ... ve svém smutném rozptýlení dospěje k uspořádanosti". A hlavní je vzdělání: „Pouhý tento bod, ne-li nyní a najednou, tedy alespoň v příštích dobách, možná až za několik generací,

[154] Tamtéž, s. 292-530.

přinese výrazné výsledky", a pak se Židé stanou „skutečnými poddanými ruského trůnu".[155]

Při práci na své Úvaze se Děržavin dotazoval také kabalu na jejich názory, svými návrhy jim však rozhodně neudělal žádnou radost. Oficiální odpovědi, které od nich dostal, obsahovaly zdrženlivé odmítnutí s odůvodněním, že „Židé schopnosti a zvyky k obdělávání půdy nemají a jejich vyznání je tomu na překážku",[156] „kromě svých nynějších zaměstnání žádné jiné způsoby obživy nepředpokládají ani necítí toho potřebu, nýbrž si přejí zůstat ve stejných poměrech".[157] Kabaly samozřejmě pochopily, že tato zpráva podkopává celý systém kabalu, zavádí kontrolu jejich příjmů, a proto začaly Děržavmovu plánu klást tichý, avšak tvrdý a trvalý odpor.

Za jeden z projevu tohoto odporu považoval Děržavin téměř okamžitou stížnost jakési Židovky z Liozna poslanou přímo na panovníkovo jméno, v níž tvrdila, že ji Děržavin v tamním lihovaru „strašně /tloukl holí, pročež ona, jsouc těhotná, potratila mrtvé nemluvně". O tomto případu vedl senát vyšetřování. Děržavin však odpověděl: „Byl jsem v tom závodě asi čtvrt hodiny a nejenže jsem žádnou Židovku nebil, ale žádnou jsem ani okem nespatřil", a velmi naléhal, aby jej přijal car osobně: „Ať mne třeba zavřou do pevnosti, ale já dokážu, že takováto osočení jsou nesmyslná... Jak jste mohli uvěřit takové šílené a vzteklé žalobě?" (Žid, který psal jménem oné ženy tuto falešnou stížnost, byl odsouzen na jeden rok do káznice, ale po dvou třech měsících, již za Alexandra, Děržavin, jak sám píše, „mu vymohl, aby ho pustili na svobodu".)'[58]

Pavel 1., zavražděný v březnu roku 1801, nestihl už učinit ohledně Děržavinovy Úvahy žádné rozhodnutí. Tato zpráva „měla tehdy menší praktické výsledky, než se dalo čekat, neboť Děržavin ztratil po změně na trůnu svíij vliv".[159] Teprve koncem roku 1802 vznikl Výbor pro uspořádání života Židů, který měl prostudovat Děržavinovu Úvahu a dojít k nějakému rozhodnutí. Členy Výboru se stali dva polští magnáti, kteří měli blízko k caru Alexandrovi, kníže Adam Czartoryski a hrabě Seve-ryn Potocki, a dále hrabě Valerjan Zubov (o všech třech Děržavin poznamenává, že právě oni vlastní velké usedlosti v Polsku a vysídlení

[1,5] Děržavin, sv. V li, s. 351. [156] J. Gessen, sv. 1. s. 1.51. [v'7] Děržavin, sv. VIT, s. 289.
[158] Děržavin, sv. VI, s. 715-717.
[159] JE, sv. 2, s. 735.

Židů z venkova „by je značně poškodilo na ziscích", takže „soukromý prospěch jmenovaných velmožů převážil nad užitkem státním");[160] členem Výboru byl dále ministr vnitra hrabě Kočubej a konečně Děržavin, který byl právě jmenován do funkce ministra spravedlnosti (prvního v dějinách Ruska): aktivně se činnosti Výboru účastnil také Michail Speranskij. Bylo rozhodnuto pozvat do Výboru židovské zástupce vyslané všemi gubernia In ími kahaly; tito delegáti se pak dostavili a většinou to byli kupci 1. gildy. „Mimoto měli členové Výboru právo zvolit si několik osob z řad jim známých vzdělaných a počestných Židů."[161]

Mezi pozvanými byl už zmíněný Nota Notkin, který přesídlil z Běloruska do Moskvy a později do Petrohradu, dále petrohradský nájemce Abram Perete, blízký přítel Speranského; Peretcovi dobří známí Lejba Nevachovič, Mendel Satanover a další, z nichž ne všichni se zúčastnili všech zasedání Výboru, měli však značný vliv na jeho členy. (Stojí za zmínku - jinde už k tomu nebude příležitost -, že syn Abrama Peretce Grigorij byl odsouzen a poslán do vyhnán st ví v případě spiknutí děka-bristú možná jen proto, že projednával s Pestělem židovskou otázku, aniž měl tušení o chystaném spiknutí,[162] a Abramův vnuk byl ruským státním tajemníkem, což byla velmi vysoká funkce. Nevachovič, pocházející z rodiny vzdělaných humanistů, nikoli však kosmopolita, naopak připoutaný k ruskému kulturnímu životu, a to byl mezi tehdejšími Židy zjev výjimečný, vydal roku 1803 v ruštině Pláč židovské dcery, kde vyzývá ruskou veřejnost, aby si uvědomila, že Židé jsou kráceni ve svých právech, a připomíná Rusům, že jsou „lidé jedné vlasti" a ruská společnost by je měla přijmout mezi sebe.)[16"1]

Výbor došel k názoru, že Židé mají být „zapojeni do společného občanského života a společného školství", „nasměrováni k produktivní práci",[164] má jim být usnadněna obchodní a průmyslová činnost, zmírněna omezení v právu na přesídlování a pobyt; má se jim také pomocí, aby si zvykli nosit evropské oblečení, neboť „zvyk nosit oděv odsouzený k pohrdání prohlubuje sám zvyk na toto pohrdání".[165] Nejvíce se však vyhrotil problém života Židů na vesnicích a jejích obchodování s lihovinami. Notkin „přesvědčoval Výbor, aby nechal Židy tam, kde jsou, a učinil jen potřebná opatření, aby toho nezneužívali".[166] „Ustavení Výboru vyvolalo poplach v kanálech," píše Gessen: Mimořádné shromáždění jejich zástupců v Minsku v roce 1802 se usneslo „požádat našeho panovníka - ať se šíří jeho sláva - aby vysocí úředníci u nás nezaváděli žádné

[1450] Děržavin, sv. VI, s. 766-767.

[161] Tamtéž, s. 761.

[162] L. Dejě, *Rol jevrejev v russkom revoljucionnom dviženii,* sv. 1, 2. vyd., Moskva, Leningrad, GIZ 1925, s. 8.

[im] JE, sv. 11, s. 622-625.

[164] JE, sv. 1, s. 798.

[165] J. Gessen, sv. 1. s. 148.

[im] Tamtéž, s. 155.

novoty". Vyslali do Petrohradu zvláštní prosebníky, na což vyhlásili peněžní sbírku, a dokonce třídenní židovský půst... „v celém pásmu židovského osídlení se rozšířil neklid". Nemluvě o hrozícím vysídlení z vesnic, „kabaly, které bránily nedotknutelnost vnitřního způsobu života..., se postavily odmítavě i k problémům kultury". A v odpověď na základní články plánu „prohlásily, že reforma by se vůbec měla o patnáct až dvacet let odložit".[167]

Podle Děržavinovy výpovědi: „Tu začaly z jejich strany různé pletichy, aby všechno bylo ponecháno při starém. Například běloruský statkář pan Gurko Děržavinovi doručil dopis, který zabavil komusi v Bělorusku a který psal jeden Žid jejich advokátovi do Petrohradu; praví se v něm, že na Děržavina jakožto na pronásledovatele Židů uvalili ve všech kahalech na světě cherem čili klatbu, že na dary v celé této věci shromáždili jeden milion a poslali ho do Petrohradu a že prosí, aby bylo věnováno všemožné úsilí sesazení generálního prokurátora Děržavina, a ne ní-li to možné, ať se na něj alespoň spáchá

atentát...Šlo jim hlavně o to, aby jim nebylo zakázáno prodávat ve vesnických krčmách vodku. A aby zjistili, jak na to nejlépe jít", budou shánět „z cizích zemí z různých míst názory lidí, jak by si měli Židé své věci co nejlépe uspořádat". A skutečně do Výboru začaly docházet různé takové názory, psané francouzsky nebo německy.[168]

Mezitím se Nota Notkin stal hlavní osobností malé židovské komunity, která právě vznikala v Petrohradě. Roku 1803 „předložil... Výboru písemný návrh, jímž se pokoušel paralyzovat vliv Děržavinova plánu".[169] Podle Děržavinova vyjádření „k němu jednoho dne Notkin přišel jakoby v dobrém s tím, že Děržavin sám nezdolá všechny kolegy ve Výboru, kteří jsou vesměs na straně Židů, takže ať přijme sto tisíc nebo - je-ti to málo - třeba i dvě stě tisíc rublů, hlavně ať se přidá k ostatním členům Výboru". Děržavin „se rozhodl informovat o tomto podplácení panovníka a doložit pravdivost svého tvrzení Gurkovým dopisem", „myslel, že tak pádné důkazy na panovníka zapůsobí a že si pak dá pozvat lidi, kteří ho obklopují a nadržují Židům". Avšak po carovi se to dověděl Spe-ranskij, jenže „Speranskij byl plně oddán Židům" a „na první schůzi Židovského výboru se ukázalo, že všichni členové jsou toho názoru, aby prodej lihovin byl ponechán... nadále Židům".[170]

j. Gessen, sv. 1, s. 139-140, 144-145.
Děržavin, sv. VI, s. 762-765. JE, s\. 11, s. 801.
Děržavin, sv. VI, s. 765-764.

Děržavin oponoval. Alexandr k němu byl čím dál chladnější a brzy (1803) ministra spravedlnosti propustil. Ostatně na Děržavínových písemných zprávách je znát, že se projevoval - ať ve vojenské službě, nebo v civilní - vždy prudce a vznětlivě a všude ho také brzy propustili.

Je však třeba uznat, že Děržavin předvídal mnohé z toho, co se pak bude projevovat v rusko-židovském problému i po celé 19. století, třebaže ne v tak nečekané podobě, jak se později stalo. Vyjadřuje se sice drsně, jak to odpovídalo jeho době, neměl však v úmyslu Židy utlačovat, naopak: chtěl jím otevřít cesty k svobodnějšímu a produktivnějšímu životu.

Kapitola 2

Za Alexandra I.

Koncem roku 1804 ukončil „Výbor pro uspořádání života Židů" svou činnost vypracováním Ustanovení o Židech, známého jako „Ustanovení z roku 1804" - první sbírkou zákonů o Židech. Výbor uváděl na vysvětleno o, že sí klade za cíl zlepšit život Židů a přivést je k užitečné práci, „ukázat jim pouze cestu k jejich vlastnímu prospěchu... odstranit vše, co je z této cesty může svést, a přitom nepoužít žádné moci".[1] Ustanovení vycházelo z občanské rovnoprávnosti Židů (článek 42): „Všichni Židé v Rusku žijící, nově se zde usazující nebo přicházející z jiných zemí v obchodních záležitostech, jsou svobodní a jsou chráněni stejnými zákony jako ostatní poddaní v Rusku." (Podle komentáře prof. Gra-dovského v tomto paragrafu „nelze nevidět snahu o to. aby tento lid splynul s veškerým obyvatelstvem Ruska".)[2]

Ustanovení dávalo Židům více možností než původní návrhy Děrža-vinovy; například při zakládání textilních a kožedělných podniků nebo při přechodu k zemědělskému hospodaření na dosud neobdělávané půdě byla jim nabízena přímá státní pomoc. Židé získali právo kupovat půdu, samozřejmě bez nevolných rolníků, směli však využívat námezdné práce křesťanů. Židovští továrníci, obchodnicí a řemeslnící mohli vyjíždět z pásma židovského osídlení, a to „dočasně za prací", čímž se toto nedávné nařízení o pásmu osídlení zmírňovalo. (Zrušení dvojího zdanění bylo v roce 1804 jen přislíbeno, potom to však bylo odvoláno.) Byla potvrzena všechna práva Židů na nedotknutelnost jejich majetku, na jejích osobní svobodu, na jejich specifickou víru a svobodné uspořá-dání židovské komunity - byla tedy v podstatě ponechána organizace kanálu (ačkoli se tím podkopával záměr na splynutí Židů s ruským obyvatelstvem). Kahalům se tedy i nadále ponechávalo právo vybírat poplatky, a tak si udržovat neomezenou moc. Nesměly však poplatky dále zvyšovat a nesměly ukládat náboženské tresty a klatbu

[1] J. Gessen, *ístorija jev rejska go národa v Rossii,* ve 2 svazcích, sv. 1, Leningrad 1925, s. 149.
- VI. Kovalevskij, *Ravnopravije jevrejev ijego vragi,* in *Ščit,* lit. sborník /Za red. L. André-jeva, M. Gorkého, F. Sologuba, 5., dopl. vyd., Moskva, Russkoje obščestvo dlja ízučenija jevrejskoj žizní 1916, s. 117.

(cherem), čímž získali svobodu chasidé. Ve shodě s důrazným požadavkem kanálů ne-byl schválen plán na zřízení všeobecně vzdělávacích škol pro židovské děti, bylo však stanoveno, že „všechny děti Židů smějí být stejně jako ostatní děti přijímány a

vyučovány na všech ruských školách, gymnáziích a univerzitách", přičemž žádné z těchto dětí „nebude pod jakoukoli záminkou odváděno od svého náboženství ani nuceno učit se tomu, co je s jeho náboženstvím neslučitelné". Židé, „kteří svým i schopnostmi dosáhnou na univerzitách patřičných znalostí v medicíně, chirurgii, fyzice, matematice a jiných vědách, budou v těchto disciplínách plně uznáváni a budou jim udělovány univerzitní hodnosti". Předpokládalo se, že Židé prokážou znalost jazyka svého okolí, že změní své oblékání a že budou mít příjmení. - Výbor usoudil, že v žádné jiné zemi „nebylo v této věci použito prostředků mírnějších, ohleduplnějších a těsněji spjatých s jejich (Židů) prospěchem". Také J. I. Gessen uznává, že ruské Ustanovení z roku 1804 omezuje Židy méně než například pruský Reglement z roku 1797. Zvláště s přihlédnutím k tomu, že Židé měli a uchovali si osobní svobodu, kterou neměly miliony ruského nevolného rolnictva.[3] „Ustanovení z roku 1804 patří k aktům plným tolerance."[4]

Tehdejší populární časopis Evropský věstník (Vestnik Jevropy) napsal: „.Car Alexandr ví, že vady připisované židovskému národu jsou nutným důsledkem dlouhodobého útlaku, který je tíží už po celá staletí'. Cílem nového zákona je dát státu užitečné občany a Židům vlast."[5]

Nejpalčivější otázku však Ustanovení neřešilo tak, jak si přáli svorně všichni Židé - židovské obyvatelstvo, delegáti kanálů i židovští spolupracovnicí Výboru. V Ustanovení se pravilo: „Nikdo z Židů v žádné vesnici a obci nesmí mít nic pronajato - šenk, krčmu nebo zájezdní hostinec, ani pod svým, ani pod cizím jménem, ani v nich prodávat lihoviny, čí dokonce v nich bydlet"" a židovské obyvatelstvo se mělo do tří let, tedy do začátku roku 1808, úplně odstěhovat z venkova. (Víme, že takové opatření se chystalo jíž za Pavla v roce 1797, ještě předtím, než vznikl Děržavinův plán: nemělo jít o vystěhování všech Židů z venkova, šlo o to, „aby počet židovského obyvatelstva nepřekračoval ekonomické možnosti rolníků jako výrobní třídy, a proto bylo pouze navrženo snížit jejich počet v ujezdních obcích".[7]) Nyní měla být většina Židů připou-

[5] J. Gessen, sv. i, s. 148-158; *Jevrejskaja enciklopedija* (JE), v 16 svazcích, Petrohrad, Obščestvo dlja naučných jevrejskieh izdanij i Izdatělstvo Brokgauz-Jeťron, 1906-1913, sv. 1, s. 799-800.
[4] JE, sv. 15, s. 615.
[5] J. Gessen, sv. 1, s. 158-159.
[6] JE, sv. 3, s. 79.

tána k zemědělské práci na neobdělávané půdě v pásmu židovského osídlení, v Novorusku a dáie v gubernii Astrachaňské a Kavkazské, a měli být osvobození na deset let od daně, kterou nyní platí, a zároveň měli získat právo „dostat ze státní pokladny na své zařízení půjčku", kterou by vraceli rovněž po zvýhodněných deseti letech; majetnějším bylo nabídnuto, aby sí koupili půdu do osobního a dědičného vlastnictví s právem obdělávat ji s námezdními pracovníky.[8]

Pokud jde o zákaz obchodu s lihovinami, Výbor argumentoval takto: „Dokud Židé budou mít otevřenou cestu k tomuto výdělku, který je koneckonců hlavním důvodem,

proč je proti nim tolik stížností a proč jimi obyvatelstvo pohrdá, a dokonce je nenávidí, do té doby neustane všeobecné rozhořčení vůči nim."[9] Ale „lze snad toto opatření (vystěhování z venkova) označit za křivdu proti nim, jestliže se jim zároveň otvírá nejen mnoho jiných způsobů k slušnému živobytí, ale i možnost zisku - v zemědělství, továrnách, řemeslech, kdy jim současně kyne možnost získat do vlastnictví půdu? Jak může být tento lid poškozen omezením jedné větve podnikání ve státě, který" jim tisíce jiných možností nabízí, kde je v úrodných a řídce obydlených guberniích půda vhodná pro pěstování obilí a různé další podniky?"[10]

Zdálo by se, že jsou to pádné argumenty. Gessen však vytýká Výboru „naivní názor... na povahu ekonomického života lidu..., domnívá-li se, že ekonomické jevy se dají .měnit pouhým mechanickým způsobem, pouhým příkazem".[11] A Židé hodnotili plánované vystěhování z venkova a zákaz hospodské činností, tohoto „staletého zaměstnání" Židů,[12] jako děsivé a kruté rozhodnutí. (Stejně tak je odsuzovala ještě padesát í sto let poté židovská historiografie.)

Vycházíme-li z liberálních názorů Alexandra I.. z jeho dobrého vztahu k Židům, z jeho poddajné povahy, slabé vůle (patrně natrvalo podlomené tím, že ho pozvedla na trůn násilná smrt jeho otce), stěží by vyhlášené vystěhování Židů z venkova proběhlo energicky; asi by se protáhlo, i kdyby k němu došlo za klidné mezinárodní situace. Jenomže vzápětí po Ustanovení z roku 1804 se vynořila na obzoru válka s Napoleonem.

[7] J. Gessen, sv. 1, s. 128.

[8] V. N. Nikitín, *Jevrei zemledělcy: Istoričeskoje, zakonodatělnoje, administrativnoje i byto-voje položeni)'e kolonij so vremeni icii vozniknovenija do našich dněj, 1807-1887,* Petrohrad 1887, s. 6-7.

[9] Kn. N. N. Golicyn, *Istorija russkogo zakonodaiélstva o jev rej ach,* Petrohrad 1886, sv. 1, 1649-1825, s. 430.

[10] Tamtéž, s. 459-440.

[11] Tamtéž.

[12] JE, sv. 5, s. 79.

Začala na evropských bojištích a hned nato následovaly Napoleonovy kroky ve prospěch Židů i Synedrion židovských zástupců,

který Napoleon zřídil v Paříži. „Tím došlo ve všech židovských záležitostech k nečekanému obratu. Hlavním cílem Bonapartova Synedrionu
bylo poskytnout židovskému národu různé výhody a navázat spojení mezi Židy rozptýlenými po Evropě." Roku 1806 rozhodl Alexandr L, že má být ustaven nový výbor, „aby se zvážilo, zda není potřeba podniknout nějaká zvláštní opatření a přesídlení Židů odložit".[13] Ruská vláda musela dát najevo, že Židy v žádném případě neutiskuje.

Vystěhování Židů z vesnic, plánované v roce 1804, mělo začít od roku 1808. Nastaly však také praktické potíže - podle nich dostával car v roce 1807 hlášení, že vystěhování se musí odložit. Byl tedy vydán carský výnos, že „všem židovským komunitám se povoluje..., aby si zvolily své zástupce a jejich prostřednictvím navrhly... způsoby, které samy uznají za vhodnější, aby byla co nejúspěšněji splněna opatření, uvedená v Ustanovení z 9. prosince 1804." Konaly se pak volby těchto zástupců ze západních

[15] G. II. Děržavin, *Sočiněnija,* v 9 svazcích, (s vysvětlujícími poznámkami J. Grota), 2., akad. v vel., Petrohrad 1864-1883, sv. VI, 1876, s. 761-762.

[14] J. Gessen, sv. 1, s. 163-165.

[15] JE, sv. 1. s. 801

[16] Tamtéž.

[17] J. Gessen, sv. 1, s. 165, 167.

gubernií a jejich návrhy byly poslány do Petrohradu. „Delegáti se samozřejmě vyjádřili v tom smyslu, že vystěhování má být na dlouhou dobu odloženo." (V úvahu ještě připadalo, že šenkýři na venkově měli od statkářů zadarmo byty, kdežto v městečkách budou muset za bydlení platit.) A ministr vnitra ve své zprávě uváděl, že přestěhování Židů z nynějšího pobytu na vesnicích na erární půdu „si vyžádá několik desetiletí, neboť Židů je velmi mnoho".[14] Koncem roku 1808 se car rozhodl pozastavit platnost článku, jímž se Židům zakazoval pronájem a podnikání s lihovinami - měli se nechat tam, kde jsou, „až do dalšího rozhodnutí v budoucnu".[13] Hned nato (1809) byl jmenován nový „Výbor senátora Popova", který měl prostudovat okruh židovských problémů a projednat žádosti jejich delegátů. Tento výbor „uznal za nutné ‚rázně' skoncovat se zahájeným vysídlováním a ponechat Židům právo podnikat v nájmech a obchodovat s vodkou".[16] Výbor působil tři roky a v březnu 1812 podal zprávu panovníkovi. Alexandr I. ji neschválil; nechtěl totiž snižovat význam předchozího rozhodnutí, ale neztrácel také ze zřetele snahu ochránit rolníky: „Byl ochoten zmírnit rozsah vystěhování, nikoli však zříci se ho úplně."[17] Mezitím však vypukla velká válka s Napoleonem, pak válka evropská a Alexandrovy zájmy se obrátily jiným směrem - už nikdy „se vystěhování neprovádělo jako hromadná akce v celém pásmu židovského osídlení, nýbrž jen jako jednotlivá nařízení na určitých místech".[18]

Podle údajů z jednoho zdroje: Židé byli za války z obyvatelstva jediní, kdo před francouzskou armádou neprchal ani do lesů, ani někam pryč; v okolí Vilna odmítli podřídit se Napoleonovu rozkazu, aby vstoupili do jeho armády, ale píci a proviant Francouzům dodávali bez odporu, i když někde muselo dojít k rekvizicím.'[9] Jiný pramen uvádí, že „židovské obyvatelstvo značně utrpělo řáděním Napoleonových vojáků", „bylo vypáleno mnoho synagog", dokonce, že „velkou pomoc ruskému vojsku tehdy poskytovala tak zvaná ‚židovská pošta', kterou zorganizovali židovští obchodníci a která předávala informace rychlostí tenkrát nevídanou (jako ‚poštovní stanice' posloužily krčmy)"; dokonce „byli Židé používáni jako kurýři pro spojem mezi jednotlivými oddíly ruské armády". Když se pak vracela ruská armáda, „Židé ruské vojsko nadšeně vítali a přinášeli vojákům chléb a vodku". Tehdy si také velkokníže, příští car Mikuláš I., o nich zapsal do deníku: „Je pozoruhodné, že nám v roce 1812 byli důsledně věrní, dokonce nám pomáhali, jak jen mohli, přes všechna smrtelná nebezpečí, která jim hrozila."[20]

Je znám případ, kdy v kritickém okamžiku francouzského ústupu přes Berezinu místní Židé sdělili ruskému velení, kde se Francouzi hodlají přes řeku přepravit. Byl ío však vydařený trik generála Lauren-caye, který byl přesvědčen, že Židé ohlásí zprávu Rusům, a Francouzi se pak samozřejmě přepravili přes řeku jinde.[21] Po připojení středního Polska k Rusku v roce 1814 přibylo dalších nejméně 400 000 Židů a židovský problém se pro ruskou vládu stal ještě naléhavější a komplikovanější. Roku 1816 Státní rada Království polského, které si žilo v mnoha směrech jakoby samostatným státním životem, rozhodla, aby Židé byli vystěhováni z vesnic, a dovolila jim zůstat *jedině tehdy,* budou-11 sami pracovat v zemědělství, a to *bez* pomoci křesťanů. Ale na přímlu-

[18] JE, sv. 5, s. 859.

[19] S. Pozner, *Jevrei Litvy i Bělorussii 125 let tornu nazad,* in sb. *Jevrejskij mir,* Ježegodnik na 1959 g. (JM-1), Objediněnije russko-jevrejskoj intělligencii, s. 60, 65-66.

[20] *Kra* ***t*** *kaj a jecrejskaja enciklopedija* (KJE), 1976 a dále, sv. 7, Jeruzalém, Obščestvo po issledovaniju jevrejskich obščin, 1994, s. 509-511.

[21] Viz „Russkaja volja", Petrohrad 22. 4. 1917. s. 5.

[22] J. Gessen, sv. 1, s. 222-225.

vu varšavského kahalu, který se okamžitě obrátil na cara, rozhodl Alexandr L, aby Židé byli ponecháni v místech svého dosavadního pobytu i v Polsku, a povolil jim obchodovat rovněž s vodkou, avšak pod jedinou podmínkou: že nebudou prodávat *na dluh.*[22] V senátních předpisech z roku 1818 se sice znovu objevily články jako: „Zrušit exekuci, kterou majitelé přivádějí na mizinu rolníky, když jim nevracejí dluhy, a ti jsou pak nuceni prodávat to poslední, co mají. Židům, kteří mají v nájmu krčmy, nechť není dovoleno dávat rolníkům peníze na úrok, lihoviny na dluh, a pak jim z toho důvodu odebírat dobytek nebo cokoli, co rolníci nutně potřebují."[23]

Jenže jak je příznačné pro celou dobu vlády Alexandra I., důslednost ve vyhlašovaných opatřeních chyběla: vydávala se nařízení, ale nikdo nekontroloval jejich plnění. Například „nařízením z roku 1817 o dávkách z nápojů bylo Židům ve velkoruských guberniích zakázáno pálení lihovin, avšak již roku 1819 byl zákaz zrušen" - „dokud se ruští mistři nezdokonalí v pálení lihu".[24]

Zrušení židovských živností v iihovarnictví a obchodování s vodkou na venkově pochopitelně naráželo na odpor ziskuchtivých polských statkářských magnátů, proti nimž si ruská vláda tehdy ještě netroufla nic podniknout. Jen v Černigovské gubernii, kde nebyla tak dlouholetá praxe statkářsko-židovského monopolu v iihovarnictví, podařilo se ho v roce 1821 zrušit, když gubernii postihla neúroda a gubernátor uvedl ve svém hlášení, že „„Židé drží v těžké porobě" státní rolníky a kozáky".[25] Totéž se podařilo i v Poltavské gubernii a v roce 1823 se tento zákaz povedlo rozšířit i v guberniích Mogilevské a Yitěbské. Avšak na důrazné žádosti kabalu se pak od těchto zákazů upustilo. A tak se za celé čtvrtstoletí vlády Alexandra I. s ■vystěhováním Židů z vesnic, což měla být součást boje proti obchodu s lihovinami ovládanému Židy, v pod-statě nepokročilo.

Lihovarnictví však nebyl jediný druh statkářského pronájmu v pásmu židovského osídlení. Nájemci sí brali do nájmu i jednotlivá hospodářská odvětvi, jednotlivé pozemky, někde mlýn, někde rybolov, někde mosty, anebo i celé usedlosti, a pak se do nájmu dostali nejen nevolní rolníci (tyto případy byly koncem 18. století stále častější[26]), ale dokonce i venkovské kostely, tedy pravoslavné chrámy, jak o tom podává svědectví řada autorů, např. N. I. Kostomarov, M. N. Katkov nebo V. V. Šul-gin. Tyto chrámy byly součástí usedlosti a byly považovány za osobní vlastnictví katolických velkostatkářů, tudíž „Židé se jako nájemci považovali za oprávněné vybírat peníze od lidí, kteří do chrámu přicházeli nebo v něm vykonávali bohoslužebné obřady. Kdo chtěl pokřtít dítě, dát se v kostele oddat nebo dát pohřbít nebožtíka, musel za jistou úplatu získat povolení od Žida"; „v maloruských historických písních jsou časté stížnosti na ‚Židy nájemce', vysávající obyvatelstvo".[27]

[25] JE, sv. 3, s. 80-81.
[24] JE, sv. 5, s. 609, 621.
[25] Tamtéž, s. 612.
[26] JE, sv. 11, s. 492.

Ruské vládní úřady už dávno registrovaly toto nebezpečí: aby práva nájemců nezapletla do svých sítí i osobu rolníka a jeho práci a „aby Židé nevyužívali osobní práci rolníků a jako nekřesťané nájmem nevlastnili nevohié rolníky jako takové". Toto bylo důsledně zakázáno: nařízením z roku 1784, výnosy senátu z let 1801 a 1813 - aby „Židé vesnice a statkářovy rolníky pod žádným označením aneb pojmenováním nikterak neovládali a neměli v moci".[28] Jenže vynalézavost Židů a velkostatkářů si dokázala poradit i s tím. V roce 1816 senát zjistil, že „Židé přišli na způsob, jak rolníky ovládat podle takzvané kreseencie", tj. po dohodě se statkáři sklízet „seno a úrodu obilí, které si na polích rolníci zaseli..., a toto obilí musí pak rolníci vymlátit, odvézt do palíren pronajatých Židy, postarat se o voly, které si k nim Židé dali do péče, a zároveň Židům zajistit pracovní sílu a povozy.... Židé těmito usedlostmi plně disponují, a statkáři od nich dostávají výhodné nájemné, kterému se říká kreseencie, to znamená, že Židům předem prodávají celou příští úrodu zasetou na svých polích, z čehož plyne, že tím odsuzují své rolníky k hladovění."[29]

Zdánlivě nejsou pronajímáni přímo rolníci, výsledek takové kreseencie je však stejný.

Toto praktikování krescencií přes veškeré zákazy trvalo dál. Situace byla komplikována také tím, že se mnozí statkáři u svých židovských nájemců zadlužovali, brali si od nich peníze jako zálohu na své zastavené usedlosti a Židé pak disponovali těmito jejich statky i prací jejich nevolníků. Když však v roce 1816 senát „nařídil, aby Židům byly usedlosti odebrány", dal jim možnost, aby se sami postarali o navrácení dlužných částek. Delegáti kahalu přišli však vzápětí s nejponíženější prosbou na nejvyšší místa, aby toto nařízení bylo zrušeno, a hlavní správce duchovních záležitostí cizozemských vyznání kníže A. N. Golicyn přesvědčil panovníka, že by bylo nespravedlivé potrestat jednu třídu viníků a vynechat z toho velkostatkáře a vysoké úředníky. Statkáři na tom „mohou ještě vydělat, odmítnou-li jim vrátit kapitál získaný za kreseencie, a krescencií samu si pak ponechají k svému prospěchu": jestliže dali Židům půdu v rozporu se zákonem, musí jim nyní peníze vrátit.[30]

Budoucí děkabrista P. 1. Pestěl, který tehdy sloužil v západních guberniích v armádě, muž, který ani zdaleka nebyl zastáncem samoděržaví, nýbrž vášnivým republikánem, si zapsal některé své postřehy o tamějších Židech. Tyto své poznatky pak částečně vtělil

[27] V. V. Šulgin, *„Čto nam v nich ně nravitsja...Ob antisemitizme v Rossii,* Paříž 1929, s. 129.
[28] JE, sv. 3, s. 81.
[29] Tamtéž.
[50] Tamtéž, s. 82, viz též .1. Gessen, sv. 1, s. 185, 187.

do hlavních tezí svého programu na uspořádání státu („Soupis požadavků pro prozatímní Nejvyšší správu"). „V očekávání Mesiáše považují se Židé za dočasné obyvatele země, kde pobývají, a proto rezolutně odmítají provozovat zemědělství, řemeslníky dokonce spíše pohrdají a většinou se věnují pouze obchodu." „Židovští duchovní nazývaní rabíni udržují svůj lid v nepředstavitelné závislostí na sobě, ve jménu vyznání jim zakazují číst jakékoli knihy vyjma talmud... Národ, který neusiluje o vzdělání, zůstane navždy plný předsudků." „Závislost na rabínech jde tak daleko, že každý jejich pokyn je do puntíku a bez reptání splněn." - „Těsné spojení mezi Židy jím poskytuje možnost shromáždit velké částky... pro jejich společné potřeby, zvláště k uplácení vysoce postavených osob a k iiej různějším, zlořádům, které jim, Židům, přinášejí prospěch." Jak snadno přicházejí k

majetku, „je dobře vidět v guberniích, kde jsou usazeni. Veškerý obchod je tam v jejich rukou a je jen málo rolníků, kteří by u nich nebyli zadluženi a nebyli tak v jejích moci; tím však nesmírně ožebračují kraj, kde žijí". - „Minulá vláda (Kateřhůna) jim dala mnoho skvělých práv a výsad, napomáhajících zlu, jež způsobují", například právo neodvádět brance, právo nehlásit úmrtí, právo soudit se mezi sebou dle rozsudku rabínova a „navíc mají všechna práva jako ostatní národy křesťanské." - „Je přece jasné, že Židé tvoří ve státě tak říkajíc svůj vlastní samostatný stát, a navíc mají dnes v Rusku větší práva než sami křesťané." Tak „nemůže nadále pokračovat uspořádání, které přivodilo nepřátelské vztahy Židů vůči křesťanům a přivedlo je do situace, jež je v rozporu se společenským řádem ve státě".[31]

V posledních letech panování Alexandra I. došlo k celkovému zpřísnění ekonomických a jiných zákazů židovské činností. V roce 1818 vyšel výnos senátu, že nadále „nesmějí být křesťané v žádném případě dáváni Židům do služby za dluhy",[32] v roce 1819 výnos o zrušení „prací a služeb, vykonávaných rolníky a služebnictveni pro Židy".[33] Zmíněný kníže Golicyn podal zprávu výboru ministrů, že „křesťané, kteří bydlí v domech u Židů ‚nejen zapomínají a neplní povinnosti křesťanské víry, nýbrž přejímají zvyky a obřady židovské'".[34] A konečně padlo rozhodnutí, že Židé „si nesmějí pro domácí práce držet křesťany".[35] Zároveň byl vysloven předpoklad, že by to „bylo užitečné í pro chudé Židy, kteří by mohli nahradit křesťanské služebnictvo".[56] Nic takového se však nestalo. (A. je to vskutku zajímavé: mezí židovským městským obyvatelstvem byla chudoba a bída, vyskytovali se v něm „chudáci, kteří si jen taktak

[51] P. 1. Pestěl, *Russkaja Pravda,* Petrohrad, Kultura 1906, kap. 2, § 14, s. 50-52. JE, sv. 11, s. 495.
[53] JE, sv. í, s . 804.
[54] JE, sv. 11, s. 495.
[55] JE, sv. 1, s. 804.

obstaralí obživu",[57] nikdy však nedocházelo k opaku: Židé si nehledali zaměstnání v domácnostech křesťanů. To znamená, že jim v tom něco bránilo, ale taky že dostávali podporu od soudržné židovské obce.) Nicméně jíž v roce 1825 směli židovští nájemci zaměstnávat křesťany. Také „přísné dodržování zákazu", například že nesmějí Židům obdělávat půdu, „bylo v praxi obtížné dodržovat".[38]

Jako odpověď na to, že se rychle rozmáhala sekta sobotístů (ti drželi sváteční den v sobotu místo v neděli) ve Voroněžské, Samařské, Tulské a dalších guberniích, byla v téže době zpřísněna opatření též v pásmu židovského osídlení. „Roku 1821 bylí pro obvinění ‚z těžkého útlaku[4] rolníků a kozáků vyhnáni Židé z venkovských obcí v Čenúgovské gubernii, v roce 1822 z vesnic v Poltavské gubernii."[39]

Na své cestě po Uralu v roce 1824 car Alexandr I. zjistil, že kolem dolů se pohybuje „značný počet Židů, kteří tu ‚tajně nakupují drahé kovy, korumpují tamní obyvatele na úkor státní pokladny i soukromých podnikatelů'", a nařídil, aby „Židé ‚v žádném případě nebyli nadále trpěni ani ve státních, ani v soukromých podnicích báňské správy'".[40]

Stejně tak poškozoval erární pokladnu kontraband podél celých západních hraníc Ruska, kudy se pašovalo zboží a potraviny do obou ruských metropolí. Gubernátoři informovali, že kontraband pašují především Židé, kteří bydlí v hustě osídleném pohraničním pásmu. V roce 1818 bylo rozhodnuto vystěhovat všechny Židy z padesátikilometrové-ho příhraničního pásma Volyňské gubernie, a to dokonce do tří týdnů. Ve skutečností vystěhování v této gubernii trvalo potom pět let a povedlo se jen částečně. Nový gubernátor v roce 1821 Židům povolil, aby se do svých dřívějších obydlí vrátili. Další nařízení z roku 1825 bylo obecnější, ale mnohem opatrnější - vystěhováni měli být jen ti Židé, kteří nebyli hlášeni v místních kahalech nebo neměli v příhraničním pásmu vlastní nemovitosti.[41] Takže nyní měli být. vystěhováni jen náhodní „přivá od ro válci". Ani tento pokyn však nebyl proveden do důsledků.

Zároveň s Ustanovením z roku 1804, s jeho bodem o vystěhování Židů z vesnic v západních guberniích, vyvstal před státními orgány přiroze ně problém, kam je vlastně

[56] JE. sv. 11, s. 493.
[37].1. Gessen, sv. 1, s. 208-207, [38] JE, sv.
li, s. 495.
[59] KJK. sv. 7, s. 313; Kovalevskij, in *ščit,* s. 117.
[40] JE, **sv.** k s . 805.
[41] JE, sv. 12, s. 599.

vystěhovat. Velká i menší města byla již hustě obydlena a tuto hustotu ještě zvyšovala tvrdá konkurence v maloobchodě pří nízké produktivitě práce. V téže době na jih od Ukrajiny leželo ladem rozsáhlé, málo obydlené, zato však úrodné Novorusko. Takže jasným záměrem státní úvahy bylo přimět neproduktivní židovské masy vystěhovávané z venkova, aby se daly na zemědělství v Novo-rusku. Deset let předtím se Kateřina 11. snažila probudit tuto iniciativu tím, že zavedla pro Židy dvojí daň, ale zároveň jim ukázala možnost zbavit se jí, když se přestěhují do Novoruska a budou se tam věnovat zemědělství. Avšak tato dvojí daň, o níž se často zmiňují židovští historikové, nebyla reálná už proto, že neexistovala evidence židovské populace, měl ji jen kahal, a ten před úřady skoro polovinu lidí tajil. (Od roku 1808 přestal být soupis vyžadován.) Kateřínina pobídka nikoho z Židů k přestěhování nelákala. Nyní bylo speciálně pro Židy v N o vor uš**iv** u připraveno **30** 000 děsjatin (skoro 33 000 hektarů) půdy „pro začátek", to znamená s možností případného dalšího přídělu podle potřeby. Vláda přesídlencům nabízela značné výhody: že v Novorusku dostanou do dědičné držby (nikoli do vlastmctvi) čtyřicet děsjatin státní půdy na rodinu (průměrný příděl půdy na rolnickou rodinu byl v Rusku jen několik děsjatin, výjimečně víc než deset), peněžní půjčku na přestěhování a na zařízení hospodářství (na koupi dobytka, inventáře aj.; půjčky se měly začít splácet až po deseti letech a splatit během dalších deseti let). Pro přesídlence měly být. připraveny roubené chalupy (v těchto krajích měli nejen mužíci, ale i někteří statkáři domy z pěchované hlíny), měli být na deset let osvobozeni od daní a zůstávali osobně svobodní (v této nevolnické době) a pod záštitou úřadů.[42] (Vojenská povinnost podle Ustanovení z roku 1804 pro Židy neplatila, peněžní kompenzace za ní byla obsažena v jejích zdanění.) Osvícení židovští vzdělanci, kterých tehdy bylo ještě velmi

málo (Notkin, Levinzon), rovněž podporovali tuto státní iniciativu - „musí toho být dosaženo pobídkami, rozhodně ne donucováním" - a bylo jim jasné, že je nutné, aby se jejích lidé věnovali produktivní práci.

Podrobně celou tuto strastiplnou osmdesátiletou epopej židovského zemědělství v Rusku pečlivě vylíčil ve svém důkladném díle V. N. Niki-tin, který byl v chlapeckém věku odveden jako kantonista. tj. žák nižší vojenské školy, kdy také dostal toto příjmení; potom se mnoho let věnoval studiu archivů rozsáhlé, nikdy však neuveřejněné oficiální korespondence mezi Petrohradem a Novoruskem. O tom všem zevrubně pojednává jeho dílo, cituje zde četné dokumenty a hojně statistiku, často se opakuje, někdy si hlášení rozdílně smýšlejících inspektorů, podávaná ve velkém časovém rozpěli, odporují, uvádějí se v nich podrobné tabulky, ne vždy úplné a nikým později neuspořádané, kniha

[42] Nikitin, Jevrei zemledělcy... s. 6-7.

však přesto poskytuje -nadmíru bohatý materiál pro náš stručný přehled. Pokusme se tedy-vykreslit podle ní ucelený a názorný obrázek.

Nikitin uvádí, že cílem vládních míst bylo - vedle státního úkolu zalidnit rozsáhlá neobydlená prostranství - také rozptýlit Židy po větším území, než jak zatím žili, přimět je k produktivní fyzické práci a odpoutat je od „škodlivých živností", jimiž „masově chtěnechtě ztěžovali už dost těžký život nevolných rolníků". „Vláda jim navrhovala, aby se věnovali zemědělství, majíc na mysli zlepšení jejich vlastního života... Vláda... je nelákala planými sliby, ale naopak, všemožně je zrazovala od toho, aby se stěhovalo více než tři sta rodin ročně";[43] stěhování se také brzdilo kvůli výstavbě domů na nových místech, Židům se doporučovalo, aby do Nov o ruska nejdřív vyslali své lidí, kteří by tam obhlédli situaci.

Byla to od samého začátku myšlenka chvályhodná, jenže neodpovídala tužbám židovských přesídlenců a organizačním schopnostem úředníků ruské administrativy. Záměr byl beznadějný už proto, že zemědělství je velké umění, které se pěstuje po celé generace, a je-li někdo proti němu zaujat nebo k němu nemá vztah, nelze ho k půdě připoutat.

Pro Židy bylo tedy v Rusku rezervováno třicet tisíc dėsjatin, ale všechna ta půda na ně pak celá desetiletí čekala. (Publicista I. G. Oršanskij později vyslovil názor, že židovské zemědělství mohlo být úspěšné, kdyby Židé byli dostali státní půdu někde blíž, v Bělorusku, kde měli zemědělský život stále na očích.[44] Tam však volná půda nebyla, například v Grodenské gubernii bylo volných jen asi dvě stě dėsjatin, a to půdy nekvalitní, „kde veškeré obyvatelstvo trpělo špatnou úrodou".[45]

Avšak „Židé se do zemědělství nijak nehrnuli". O přestěhování se zprvu zajímalo sotva čtyřicet rodin. Židé doufali, že se akce třeba ještě zruší, že k jejich vysídlení z vesnic Západního kraje třeba vůbec nedojde - Ustanovením z roku 1804 byla pro ně sice stanovena tříletá lhůta, ale zatím se s ním ještě ani nezačalo. Osudová chvíle, 1. leden 1808, se pomalu blížila, leckde už vvstěhovávání začalo, rodiny byly eskortovány z vesnic do městeček. A tak se od roku 1806 Židé přece jen sami pohnuli, možná i pod dojmem šířících se zvěstí, že celý ten podnik je vlastně výhodný. Žádostí o přestěhování přicházelo čím dál víc, Židé se „tam hrnuli... jako do země zaslíbené... jako jejich

[43] Nikitin, s. 7, 58, 154.
[44] I. Oršanskij, *Jevrei v Rossii: Očerki i issledovanija,* 1. v>d., Petrohrad 1872, s. 174-175.
[43] Nikitin, s. 3, 128.

předkové ze země ehaldejské do země kanaanské", dokonce „tam tajně odcházely celé skupiny i bez úředního povolení, někdy i bez osobních průkazů". (Stávalo se, že někteří prodali svůj průkaz někomu z jiné etapové skupiny, sami ohlásili ztrátu dokladu a zažádali si o nový.) Zájemců je „den ze dne více" a všichni „vytrvale prosí o půdu, bydlem a stravu".[46]

Tlak byl větší, než „Pečovatelská kancelář pro židovské přesídlence" působící v Chersonské gubernii stačila zvládnout; nebyly včas postaveny domy, nebyly vykopány studny, zabydlení příchozích ztěžovaly štěpní vzdálenosti, byl nedostatek řemeslnických mistrů, lékařů a veterinářů. Vláda „nijak nešetřila ani penězi, ani rozumnými pokyny, ani sympatiemi k přesídlencům", avšak gubernátor Rišelje požádal v roce 1807, aby tempo přistěhování bylo sníženo na 200 až 300 rodin ročně a bez omezení aby byli přijímáni jen ti, kdo se chtějí přistěhovat na vlastní náklady. „Nastane-li neúroda, budeme muset tyto lidi živit po několik let." (Nejchudší přesídlenci dostávali každodenní stravné.) Gu-bernátoři Západního kraje však začali o své vůli vypravovat zájemce mimo skupiny - takže už nebyl přesný přehled, kolik přesídlenců bylo vypraveno. To pak zavinilo různé útrapy cestou, nedostatek potravin, nemoci, ba i úmrtí.[47] Někteří lidé se cestou prostě ztratili.

Vzdálenosti ve stepi, kde bylo od kolonie ke Kanceláři sto nebo i tři sta verst, a neochota administrativy vést přesnou evidenci a správně rozdělovat dávky způsobovaly, že někteří přesídlenci dostali více, jiní méně, a ti si pak stěžovali, že se na ně nedostalo stravné nebo půjčka. Dozorců v koloniích bylo málo a nedokázali si udržet přehled. (Dostávali ubohé služné, často neměli k dispozici koně a obcházeli své rajony pěšky.) Stávalo se, že přesídlenci třeba po dvou letech na novém místě neměli ještě ani hospodářství, ani osivo, ani obilí k vlastní potřebě. Tyto ubožáky nechali jít kam kdo chtěl. Přicházely „žádosti Židů, aby byli vyškrtnuti ze zemědělského stavu", byli tedy propuštěni jako přesídlenci a zařazeni zpět do stavu měšťanského, jenže „z propuštěných se téměř pětina nevrátila a jen se tak bezcílně potulovala". (Spolu s vyškrtnutými zmizely i vyplacené půjčky.) Někteří přesídlenci se „jednou objevili v koloniích, jindy bez dovolení beze stopy zmizeli" nebo se toulali po městech v okolí a „ze starého zvyku obchodovali".[48]

V četných hlášeních Kanceláře a inspektorů se líčí, jak noví přesídlenci hospodařili. K těm, kteří „nevěděli, jak se k této práci postavit", byli najati státní rolníci, aby je to naučili; takže orbu „provádějí většinou zjednaní Rusové". Ujal se zvyk „napravovat nedostatky za pomoci námezdních dělníků". Osévá se jen nepatrná část přidělené půdy a k zasetí není použito nejlepšího osiva, někteří dokonce - ačkoli speciální osivo k zasetí

[46] Tamtéž, s. 7, 15, 16, 19, 58.
[47] Tamtéž, s. 14, 15, 17, 19, 24, 50.
[48] Tamtéž, s. 26, 28, 41, 45-44, 47, 50. 52, 62 65, 142.

dostali - vůbec půdu neořou a neosévají nebo při setí osivem plýtvají a při sklizni plno zrna poztrácejí. Z nezkušenosti zemědělské nářadí ničí, nebo je dokonce prodávají. Nevyznají se v pastevectví. „Dobytek porážejí pro svou spotřebu, a potom si stěžují, že žádný nemají." Jiní zase přidělený dobytek prodají a za tyto peníze si kupují obilí.

Nepřichystají si na topení kyzják ze sušeného dobytčího trusu, a v domech pak mají vlhko; domy neopravují a nechávají je chátrat. Zeleninu na zahradách nepěstují, slámou na krmení si topí. Protože neumějí žnout, kosit ani mlít, nemohou se dát najmout na práci do okolních vesnic, nikdo je nechce zaměstnat. Ze špíny, ve které žijí, vznikají různé nemoci. „Vůbec nečekali, že je bude někdo nutit, aby se zabývali zemědělskými pracemi", zřejmě si představovali, že si na polní práce najmou dělníky, a až se jim rozmnoží dobytek, prodají ho na trhu.

Přesídlenci i nadále „spoléhají na pomoc státu". Stěžují si, že jsou „v zoufalém stavu", a je to pravda, a že chodí v hadrech, a to je také pravda, ale inspekce namítá, „že nemají co na sebe, protože jsou líní chovat ovce, nezaseli si len ani konopí", ženy se nenaučily příst ani tkát. Jeden inspektor uzavf el svou zprávu konstatováním, že Židé hospodaření nezvládli, protože jsou „zvyklí vést bezstarostný život, nestarají se a nevyznají se v zemědělských pracích".

Považuje však za správné dodat: „R zemědělství se člověk musí *připravovat od mládí;* Židé, kteří vedli do pětačtyřiceti až padesáti let pohodlný život, nejsou schopni stát se tak rychle zemědělci."[49] Výdaje státní pokladny na přesídlence bylo nutno oproti předpokladu dvojnásobně, trojnásobně zvýšit - stále byly požadovány další a další peníze. Rišelje tvrdil, že stížnosti „přicházejí jen od zahalečů, ne od dobrých hospodářů", ačkoli v jiné zprávě se říká: „Naneštěstí je od samého začátku ani jeden rok nepovzbudila dobrá úroda."[50]

Z Petrohradu reagovali na „mnohá fakta hlášená na ministerstvo tak..., že se Židé vyhýbají zemědělství úmyslně": „Vláda do nich investovala státní podporu a doufala, že se z nich stanou zemědělci *doopravdy,* nejen podle jména." „Někteří přesídlenci, nebudou-li přidrženi k práci, mohou nadlouho zůstat státní pokladně na obtíž."[51]

Příliv židovských přesídlenců do Novo ruska na státní útrat v, nařízený a nezajištěný úspěšnou výstavbou, byl v roce 1810 dočasně zastaven.

[49] V. N. Nikitin, Jevrei zemledělcv..., s. 72.
[50] Tamtéž, s. 24, 57-40, 47-50. 55-54, 61, 65, 72-73. 97.
[51] Tamtéž, s. 29, 57-58.

Roku **1811** senát obnovil právo Židů pronajímat si obchod s lihovinami ve státních vesnicích v guberniích pásma židovského osídlení. Když tato zpráva došla do Novoruska, „vzalo to mnohým lidem chuť zůstat v zemědělství, a přestože odtud nesměli bez písemného povolení odcházet, někteří přece odcházejí a stávají se z nich šenkýři na statkářskýeh nebo státních vesnicích". V roce 1812 se zjistilo, že z 848 už přesídlených rodin jich zde zůstalo 538, za výdělkem do Chersonu, Nikolajova, Odě-sy nebo dokonce až do Polska odjíždělo 88 rodin a zbylé rodiny prostě zmizely. Celá tato zkušenost, celé toto „stěhování bylo něčím naprosto novým nejen pro Rusko, ale patrně pro celou Evropu".[32]

Vláda nyní uznala, že „vzhledem k tomu, že Židé mají odpor k zemědělství, neumějí je provozovat a vzhledem k nedopatřením správců" stěhování „způsobilo velké zmatky, a proto si Židé zaslouží *shovívavé zacházení".* Avšak také: „Jak zajistit, aby ti, kterým by se dovolilo opustit zemědělství, splatili státní pokladně dluh, jak napravit bez zatížení

státní pokladny potíže těch, kteří v zemědělství zůstanou, jak usnadnit osud těchto lidí, kteří hodně trpěli a někdy si div nezoufali?"[53] Ostatně správců bylo nejen málo, ale měli také málo prostředků a nejenže se dopouštěli chyb, ale navíc byli nedbalí, často nebývali přítomni, zpožďovali výdej zrna nebo peněz, lhostejně přihlíželi, jak Židé rozprodávají majetek; a také zneužívali své moci - za úplatek dávali povolení na dlouhý odjezd, i když šlo o hlavní pracovníky v rodině, což se vzápětí projevilo v chaotickém hospodaření.

Ani po letech 1810-1812 se situace v židovských koloniích nezlepšila. „Nářadí Židé poztráceli, rozkradli nebo je zastavili", „voli šli zase na porážku nebo byli ukradeni a prodáni", „pole osévali pozdě" (čekali, až bude teplo), osévali „nekvalitním osivem" a co nejblíž u svých chalup, stále na stejném místě, nezorávali celinu, „někteří dokonce pět i více let po sobě selí na vymrskaných polích" a nepěstovali střídavě obilí a brambory. Některý rok „byla úroda tak slabá", že se „nesklidilo ani dostatek zrna na osev". (Jenže neúroda přesídlencům vyhovovala - získali pak právo z vlastní vesnice odjet.) Dobytek nijak nešetřili, voly pronajímali nebo se s nimi „dávali najmout" jako formani, přetěžovali je, špatně je krmili nebo je vyměňovali a poráželi pro sebe a pak ohlásili, že dobytek jim uhynul - a nadřízení jim pak vydali další kus nebo je pustili za prací. „Nestarali se o to, aby dobytek měl pevnou ohradu, odkud by se v noci nedal tak snadno odvést; jen by pořád spali, za pasáky si najímali děti nebo lenochy, kteří nedokázali stádo jaksepatří ohlídat", a o svátcích a v sobotu vyháněli dobytek úplně bez pastýřů (v sobotu nesmějí ani honit zloděje). A žehrali na těch pár svých souvěrců, kteří pilně pracovali a sklízeli výbornou úrodu - ti se mohli dostat do starozákonní klatby (cheremu), neboť „předvedli nadřízeným, že i Židé mohou pracovat v zemědělství a že také oni k tomu budou přinuceni". „Nelnuli k zemědělství... řekli si, že budou polní

52 Tamtéž, s. 29, 49, 87, 73, 89, 189. ■«

Tamtéž, s. 87-88.

práce bojkotovat, aby svými neustálými obtížemi dali najevo, že to nedokážou", chtěli se vrátit „hlavně k prodeji lihovin, který byl jejich souvěrcům opět povolen".

Několikrát se jim kupoval dobytek, nářadí i osivo, stále znovu a znovu dostávali půjčky na výživu. „Velmi mnozí, když získali půjčku a považovali se za hospodáře, přicházeli do vsi, jen když se vydávaly peníze, a potom... zase odešli s penězi do okolních měst a vesnic za obchodem", obchodovali... přidělenou půdou, dali se na potulku, žili „několik měsíců v ruských vesnicích, někdy v době, kdy tu bylo nejvíc práce", „a živili se tím, že šidili rolníky". Z tabulek ve zprávě je často vidět, že odcházela - ať bez povolení nebo s úředním povolením - polovina rodin a mnoho dalších bylo nezvěstných. (Například zcela neuspořádaná obec Izrailevka v Chersonské gubernii: „Její přistěhovalí obyvatelé žili na vlastní útraty a mysleli si proto, že mají právo zabývat se lehkou prací; usadili se tu jen z toho důvodu, aby mohli využívat vý-sad" - z 32 rodin jich zde žilo pouze 13, a ty osévaly pole jen naoko, ostatní „šenkovali v sousedních újezdech".)[54]

V četných zprávách inspektorů se znovu a znovu uvádí, že „odpor židovských žen k zemědělským pracím byl mimořádně velkou překážkou... prosperity" židovských

V. N. Nikitin, Jevrei zemledělcy..., s. 64, 78-81, 85, 92-97,112, 116-117, 142-145. Tamtéž, s. 79, 92, 151, 142, 146-149.

osídlenců. „Židovské ženy, které se zpočátku jakoby vpravovaly do polních prací, se jim později vyhýbaly." -„Když židovští rodiče vdávali své dcery, uzavírali se svými budoucími ze-ti smlouvu, že nebudou své ženy nutit k těžkým polním pracím, ba že ani nebudou muset nosit ze vzdálených studní vodu, umazávat hlínou chalupu, že si na takové práce někoho zjednají; že jim pořídí pro sváteční dny ‚pěkné oblečení, liščí a zaječí kožichy, náramky, klobouky, dokonce i perly.' "Tyto podmínky nutily mladé muže, aby ‚uspokojováli rozmary svých žen - a tak rumovali svá hospodářství'"; mají „věci až příliš přepychové a drahé", hedvábí, stříbro a zlato, zatímco jiní osídlenci nemají ani zimní oblečení. Tím, že uzavírali manželství v příliš mladém věku, „Židé se oproti jiným osídlencům brzy a hojně rozmnožovali". A když později mladí manželé od rodiny odejdou, rodina se zmenší a není pak schopna práci zvládnout. Tam, kde bydlí v jednom domě několik rodin pohromadě, panuje nepořádek a špína a vyskytly se i kurděje. A některé ženy se vdávají za měšťany a z vesnice nadobro odcházejí.[55]

Pečovatelská kancelář hlásila, že od židovských osídlenců přicházejí z různých kolonií opakované stížnosti na step ní půdu, která „je tak tvrdá, že se musí orat se čtyřmi páry volů", dále stížnosti na neúrodu, na nedostatek vody, na nedostatek paliva, na špatné a nezdravé podnebí vyvolávající nemocí, na kroupy i na kobylky. Docházely také přehnané stížnosti na správce, které se pak při kontrole ukázaly často jako nepodložené. Osídlenci „si na sebemenší nepohodlí okamžitě stěžovali", „své stížnosti vždy zveličovali", ale „když byli v právu, zjednávala Kancelář nápravu". Jediné, na co si nestěžovali, bylo omezování v modlitbách nebo vyučování na školách, které byly v osadách zřízeny (osm kolonií mělo roku 1829 čtyřicet učitelů).[56]

Jenže v této stepi v téže době, píše Nikitin, obdělávali stejnou panenskou půdu a bojovali se stejnými kobylkami němečtí kolonisté, příslušníci mennonitské církve i Bulhaři, kteří si také protrpěli tato neúrodná léta a tyto nemoci, ale vždycky měli obilí i dobytek, bydleli v krásných domech, měli spoustu hospodářských stavení, úrodné zahrady a kolem domů plno zeleně. (Rozdíl byl nápadný zvláště tehdy, když někteří němečtí kolonisté byli vyzváni, aby se přestěhovali do židovských kolonií, předávali tu své zkušenosti a šlí příkladem vstříc. Německé usedlostí byly na první pohled docela jiné.) Také sousední ruské osady měly lepší sklizně než Židé. (Mimochodem, někteří z nich se již stačili zadlužit u bohatších Židů a odpra-eovávali si to na polních pracích.) Ruští rolníci, dodává Nikitin, „zvyklí již útlaku nevolnictví... stoicky snášeli všechny útrapy". Širá step však židovským kolonistům přes všechny starosti a ztráty, které jim způsobila, také „v lecčem pomohla... odevšad k sobě lákala uprchlé nevolníky, kteří usedlým kolonistům platili: za pronásledování loupežemi, krádežemi dobytka nebo, ‚červeným kohoutem', ale za pohostinnost svou pilnou fyzickou prací, na kterou byli zvyklí. Židovští zemědělci jako mazaní a praktičtí lidé vítali tyto tuláky z pudu sebezáchovy vlídně a přívětivě, a ti jim pak ochotně pomáhali orat, sít í sklízet". Někteří uprchlicí, aby se lépe ukryli, se dokonce dali na židovskou víra. „Tyto případy se vyskytovaly" a roku **1820** vláda Židům zakázala brát do služby křesťany.[57]

Roku 1817 uplynula desetiletá lhůta úlev pro židovské přesídlence a nyní měli být daňově zařazení do stejné kategorie jako státní rolníci. Nastal rozruch - osídlenci posílali hromadné petice, ale i úředníci žádali, aby úlevy byly prodlouženy na 15 let. Kníže

Tamtéž, s. 56, 106, 145.
Tamtéž, s. X1IÍ, 95, 109, 144, 505.

Golicyn. osobní přítel Alexandra I. a ministr školství, osvěty a duchovních záležitostí, který se zabýval také všemi otázkami týkajícími se Židů, rozhodl, že lhůta úlev bude prodloužena o dalších 5 let a splátky úroků za půjčky na 30 let.

„Ke cti petrohradských úřadů je třeba říci, že i dříve všem žádostem Židů věnovaly patřičnou pozornost."[58]

V žádostech došlých od židovských kolonistů Nikitin objevil „žádost svým obsahem mimořádně charakteristickou":

„Zkušeností ukázaly, že i když je zemědělství pro lidstvo nutné, přesto je považováno za nejobyčejnější zaměstnání, které vyžaduje spíše tělesnou sílu nežli důvtip, a proto bývalo toto zaměstnání na celém světě vždy svěřováno jen takovým lidem, kteří ve své prostotě nebyli schopni tak důležitých výkonů, jaké jsou nutné ve třídě průmyslníků nebo obchodníků; jenže tato třída, která vyžaduje schopností a vzdělání a stará se především o obohacení mocných států, ve všech dobách uznávala a ctila rolnický stav... Avšak porn loti vačná hlášení ohledně Židů, postupovaná ruské vládě, dokázala připravit Židy o možnost projevit se v zaměstnání, které je jim vlastní, totiž v obchodě, a donutila je přejít do stavu, který byl ocejchován jako stav *nevzdělaného lidu,* totiž do stavu rolnického. V letech 1807-1809 bylo z venkova vyhnáno přes 200 000 osob..." (většinou to byli obchodníci s lihovinami), „a ti museli osídlit místa... neobydlená." A proto žádali, aby bylí znovu zařazeni mezi *„měšťany* a mohli se vykazovat osobním dokladem a bez omezení odcházet, kamkoli budou chtít".[59] Řečeno jasně a srozumitelné.

V letech 1814-1825 židovská hospodářství vůbec nevzkvétala. Podle statistických údajů se ukazovalo, že na každého muže, podléhajícího dani z hlavy, připadly necelé dvě třetiny děsjatiny obdělané půdy. Podle hodnocení správců se tito osídlenci „vyhýbali těžké práci" a přilepšovali si obchodováním a jinou výdělečnou činností.[60]

Padesát let poté židovský publicista í. G. Oršanskij napsal: „Je naprosto přirozené, že jakmile lidé. kteří se sem přestěhovali, aby se věnovali zemědělství, uviděli před sebou tak rozsáhlé a neobdělané pole výdělečné činnosti, vrhli se na své známé a oblíbené zaměstnání, které jim slibovalo hojnější sklizeň ve městě než to, s jakým mohli počítat jako zemědělci... Proč po nich tedy žádat, aby se za každou cenu věnovali zemědělství, které jim docela jistě půjde špatně" - „když je ve vznikajících městech plno práce, která je mnohem víc láká?"[61]

Tehdejší ruské úřady měly jiné představy: Židé se později „„mohou stát užitečnými zemědělci', kdežto jako .příští měšťané jen rozmnoží počet městských příživníků'".[62] Nicméně na devět židovských kolonií bylo již vydáno 500 000 rublů, což vzhledem k

[r,b] V. N. Nikitin, Jevrei zemledélcy..., s. 99-102, 105, 146. [19] Tamtéž, s. 105-104. [ti0] Tamtéž, s. 141.

[61] Oršanskij, s. 170, 175-174. [(U] Nikitin. s. 114,

tehdejším směšně nízkým cenám byla obrovská částka.

V roce 1822 uplynulo další pětileté odročení daní, jenomže stav židovských hospodářství vyžadoval další úlevy a dotace. Zůrazňovala se *„mimořádně svízelná situace* osídlenců"', pramenící „z jejich věčného příživnictví, nemocí, úmrtností, ne úrody a z jejich neznalosti zemědělských prací".[03]

A přitom v letech 1818, 1817 a 1822 byla velmi dobrá úroda, úspěšná i pro Židy. Mladá židovská generace přece jen postupně přivykala zemědělské práci. Osídlenci viděli, že i oni mohou dosáhnout slušné úrody, a začali zvát své krajany z Běloruska a z Litvy, kde právě zažili několik neúrodných let. Tamní židovské rodiny se sem hrnuly legálně i ilegálně a v roce 1824 už hrozilo úplné, do té doby neznámé vysídlení venkova v Západním kraji; roku 1821, jak už bylo řečeno, byla učiněna opatření, aby Židé nemohli provozovat lihovarnictví v Černigovské gubernii a později ještě v dalších třech guberniích. A gubernátoři Západního kraje žadatele pouštěli bez ohledu na to, kolik půdy rezervované pro Židy v Novorusku ještě zbylo. Novorusko ohlásilo, že může přijmout nanejvýš 200 rodin ročně, v pohybu však už bylo 1800 rodin (cestou se jich část rozprchla, část se usadila jinde). Státní pomoc přesídlencům byla nyní zrušena, zbyla jen desetiletá úleva na daních. Vedle toho měly i kanály zájem na tom, aby se zbavily chudiny, a tím snížily své daně, takže přesídlencům vypomáhaly z prostředků židovské obce. Posílaly na cestu í nemocné a staré lidí, velké rodiny s mnoha dětmi a malým počtem výkonných pracovníků, lidi, jaké zemědělství vůbec nemohlo potřebovat; a když úřady vyžadovaly písemný souhlas odesílaných osob, pořídil se seznam nějakých podpisů.[64] Takže do roku 1823 přijelo do okolí Jekatérínoslaví 455 rodin, avšak pouze dvě z nich se dokázaly usadit a samy se uživit. Naprostá většina „bezmezné spoléhala na pomoc státu, s níž se noví osadníci mohli snadno obejít bez práce". V průběhu roku 1822 přijelo z Bílé Rusi do Novoruska 1 016 rodin, kolonie se rychle rozrůstaly o dočasné návštěvníky, ale všude bylo málo místa a hodně špíny, takže se šířily i různé nemoci.[65]

V roce 1825 Alexandr I. přesídlování Židů zakázal. Nato přišla v letech 1824 a 1825 další neúroda a židovští osídlenci dostali další půjčky (ale aby si nedělali velké naděje, byly před nimi maskovány jako iniciativní výplaty od správců nebo jako platby za nějakou vykonanou práci). Znovu se vydávaly osobní průkazy na cesty do měst. Ale že by začali platit daně ti, kdo se sem přistěhovali už před osmnácti lety, o tom se nedalo

[;5] Tamtéž, s. 155. "ř
Tamtéž, s. 118.
[15] Tamtéž, s. 110, 120-129, 152, 144, 471.

uvažovat.[66]

Zároveň v roce 1823 „následoval nejvyšší carský výnos, aby Židé v běloruských guberniích rokem 1824 přestali podnikat s lihovinami, s nájmy a s poštami, a do roku 1825" se definitivně přestěhovali „do měst a městeček". A tak začalo stěhování. Do

ledna 1824 se přestěhovalo „kolem dvaceti tisíc lidí". Navíc panovník požadoval, aby se „věnovala pozornost způsobům podnikání a obživy" Židů za tohoto stěhování, „aby v této situaci nezůstali bez přístřeší a netrpěli neúnosným nedostatkem potravin".[67] Třebaže byl vytvořen Výbor čtyř ministrů („Ministerský výbor", jíž čtvrtý výbor pro řešení židovské otázky), nevedlo to ke kladnému výsledku ani v příjmech státní pokladny, ani ve vynalézavosti administrativy, ani v sociální struktuře židovské komunity, která se zvenku prostě změnit nedala.

I v této věcí, tak jako v mnoha jiných věcech předtím, se nám car Alexandr I. jeví jako nedůrazný panovník plný dobrých předsevzetí, ale slabé vůle (stejně tak nic nepodnikl proti aktivizujícím se tajným společnostem, které se chystaly svrhnout trůn). V žádném případě však nenajdeme v jeho rozhodnutích nedostatek blahovůle k Židům. Naopak, upřímně naslouchal jejích problémům, a dokonce i za války s Napoleonem v letech 1812-1814 měl ve svých službách u hlavního stanu židovské zástupce Zundela Zonnenberga a Lejzera Dillona, kteří nastupovali Židy*. (Dillon byl ostatně zanedlouho souzen pro zpronevěru dvou set padesáti tisíc rublů z úředních peněz a vydírání statkářů. Naproti tomu Zonnenberg se dlouho těšil carově přízni.) Z nařízení Alexandra I. (1814) po řadu let působila v Petrohradě židovská delegace, na kterou uspořádali Židé peněžní sbírku, neboť „se očekávaly velké tajné výdaje na vládních úřadech". Delegáti se přimlouvali, aby Židé dostali povolení na „obchod, koncesí a pálení lihovin", aby jim byly „poskytnuty úlevy na daních", aby jim byly „prominuty nedoplatky na daních" a dále, aby byla zrušena omezení pro členy magistrátů z řad Židů. Panovník je blahosklonně vyslechl a slíbil jim to, avšak provedeno to nebylo.[68]

V roce 1817 přijel do Ruska z londýnské misijní společnosti advokát Lewis Weigh, zastánce rovnoprávnosti Židů. Přijel speciálně proto, aby se seznámil s jejich situací v Rusku; měl pak rozhovor s Alexandrem I. a předal mu pamětní zápis: „Jsem hluboce přesvědčen, že Židé jsou královský národ," pravilo se v něm, „takže všechny národy křesťanské, jež získaly skrze Židy spasení, jim musí prokazovat velikou poctu a vděk." - Tato argumentace byla Alexandru I. v posledním období jeho života,

[fifi] V. N. Nikitin, Jevrei zemledělcy..., s. 158, 156. [67] J. Gessen, sv. 1, s. 205-206.
[m] Tamtéž, s. 176-181; JE, sv. 7, s. 105-104.

kdy propadal svým mystickým náladám, velmi blízká. Ruský car a jeho vláda se obávali, „aby se nějak neopatrně nedotkli náboženského cítění" Židů. Alexandr si velice vážil tohoto starobylého národa a jeho Starého zákona, jeho náboženství, a měl pochopení pro jeho nynější situaci. A z toho všeho se utopicky snažil vymyslet, jak tento národ pokojně převést do Nového zákona. S touto představou byla za carovy účasti roku 1817 založena Společnost izraelských křesťanů, to znamená Židů, kteří konvertovali ke křesťanství (nemuselo to být nutně pravoslaví'). Získávali tím mnoho důležitých výhod - mohli po celém Rusku svobodně „obchodovat a provozovat řemesla, i když nebyli členy stavovské gildy ani cechu, a byli osvobozeni s celým svým potomstvem od civilní i vojenské služby". Tato Společnost však mnoho Židů nezískala a brzy zanikla.[69]

Alexandr I. ve své blahovůli k Židům vždycky rázně zastavil obvinění z rituálních vražd, která proti nim vznikala. (Taková obvinění se nikdy před dělením Polska v Rusku nevyskytla, přišla až odtud. V Polsku samém se objevovala od 16. století a dostala se tam z Evropy, kde vznikla nejprve v Anglii v roce 1144, a opakovala se pak ve 12. a 13. století ve Španělsku, ve Francii, v Anglii a v Německu. Bojovali proti nim i papežové i králové, ale obvinění neustávala ani ve století 14. a 15.) První takový proces v Rusku byl v obci Senno poblíž Vitěbska roku 1799, ale obžalovaní byli osvobozeni pro nedostatek důkazů. Proces v Grodnu roku 1816 byl nejen carským nařízením zastaven, ale stal se pro ministra duchovních záležitostí Golicyna podnětem, aby všem guberniáhňm úřadům rozeslal příkaz: propříště neobviňovat Židy „z usmrcení křesťanských dětí ‚bez jakýchkoli důkazů, z pouhého předsudku'".[70] V letech 1822-1823 vznikl další takovýto případ v městečku Veliž, také ve Vitěb-ské gubernii. Soud ve Vitěbsku se však v roce 1824 usnesl: Židé, „proti nimž podle svědectví mnoha křesťanů bylo *pochybně* uvaleno podezření z vraždy tohoto chlapce, údajně proto, aby získali jeho krev, nechť jsou mimo jakékoli podezření".[71] Za celé čtvrtstoletí své vlády se však Alexandr I. na tento problém nikdy nesoustředil natolik, aby se došlo k důslednému řešení židovské otázky v Rusku, které by mělo léčivý účinek pro všechny.

Co tedy dál, co dělat s tímto izolujícím se lidem, který stále ještě ne-srostl s Ruskem a jehož početnost se neustále zvyšuje? přemýšlel i carův oponent

[m] Tamtéž, s. 180, 192-194.

[70] KJE, sv. 4, s. 582-586; .1. Gessen, sv. 1, s. 185.

[71] J. Gessen, sv. 1, s. 211-212.

děkabrista Pestěl, když hledal řešení pro příští Rusko, do jehož

čela se hodlal postavit. A v Ruské Pravdě navrhl dvě východiska: buď bude dosaženo skutečného splynutí Židů s křesťanským obyvatelstvem Ruska: „Přede vším ostatním je nutné odstranili (pro křesťany) škodlivý vliv těsného propojení, jaké mají mezí sebou Židé a směřují jím proti všem ostatním křesťanům a izolují se od nich... Je zapotřebí svolat všechny učené rabíny a moudré Židy, vyslechnout jejich názory, a teprve pak podniknout opatření... Jestliže Rusko Židy nevyhání, pak oni tím spíše nemají sami sebe stavět do nepříznivého vztahu ke křesťanům." Druhé východisko pak „záleží v pomoci Židům, aby si založili zvláštní odloučený stát někde v Malé Asií. K tomu má být určeno sběrné středisko pro židovský lid a dán mu pro posilu jistý počet vojska." (Jak blízko to má k budoucí síonistícké myšlence!) Celkem dosáhne počet Židů z Ruska a Polska přes dva miliony osob. „Takovému počtu lidí prahnoucích po vlasti nebude zatěžko překonat všechny překážky, které jim mohou postavit do cesty Turci, a po přechodu celého evropského Turecka přejít do Turecka asijského, tam si zabrat dostatek místa a půdy a zřídit si zvláštní židovský stát." Potom však Pestěl vysloví střízlivou výhradu: „Tento olbřímí podnik vyžaduje zvláštní podmínky a vpravdě geniální podníkavost."[72]

Další děkabrista Nikita Muravjov ve svém návrhu ústavy poznamenává, že „Židé mohou užívali občanských práv v místech, jež nyní obývají, avšak jejich svoboda usídlit se jinde bude záviset na zvláštních rozhodnutích Nejvyššího lidového sněmu".[73]

Mezitím se vnitřní kahalová organizace židovského obyvatelstva v Rusku nejrůznějším způsobem usilovně bránila zásahům státní moci a veškerým vnějším vlivům. Jak tedy tento stav hodnotit? Z hlediska ortodoxně náboženského, jak to vysvětlují někteří židovští autoři, je život v diaspoře historickým trestem Izraele za minulé hříchy. Tuto diasporu je třeba prožít tak, aby si Židé zasloužili od Hospodina odpuštění a návrat do Palestiny. K tomu je však nutné žít důsledně podle Zákona a v žádném případě se ne mísit s okolními národy. Toto je zkouška.

Avšak pro liberálního židovského historika ze začátku 20. století to znamená, že „vládnoucí třída, neschopná tvůrčí práce, neschopná pochopit, co si doba žádá, zaměřila svou energií na to, aby ochránila zkamenělý náboženský a národní život před ranami doby - zvenčí í zevnitř." Kabal tvrdě potlačoval i sebemenší protesty. „Kulturní a osvětová reforma, nastíněná Ustanovením z roku 1804, směřovala k tomu, aby se nenásilně poněkud zmírnila náboženská a národnostní izolace Židů, a dokonce, „aby se přihlíželo i k jejich předsudkům"; „tato nařízení velmi zneklidnila kabal…, neboť v nich bylo ohnisko ohrožení jeho nadvlády nad lidem". Nej choulostivějším bodem

[72] Pestěl, s. 52-55.

[73] J. Gessen, sv. 2, 1927, s. 18.

Ustanovení byl pro kahal „zákaz vyhlašovat nad provinilci cherern neboli klatbu"; ba co víc: „aby lid byl udržen v otrockém podřízení staletého společenského pořádku, nesměla se připustit ani změna v oblečení."[74] Nelze však popřít, že kabaly měly i rozumná, regulující práva, pro život Židů užitečná, jako například nařízení chazaky, podle něhož se povolovalo nebo zakazovalo jednotlivým členům židovské obce, mají-li si vzít určitý nájem, mají-li si zvolit určité zaměstnání, čímž se zabraňovalo vnitřní konkurenci mezi Židy.[75] „Neposuneš mezník svého bližního." (Pátá kniha Mojžíšova, 19,14.)

V roce 1808 poslal neznámý židovský anonym (ze strachu před trestem kahalu) ministrovi vnitra připiš „Několik poznámek o uspořádání mezi Židy". Napsal v něm: „Mnozí nepovažují nesčetné obřady a nařízení za posvátné..., neboť odvádějí pozornost od věcí užitečnějších, zotročil jí lid předsudky, zabírají svým počtem příliš mnoho času a znemožňují Židům být dobrými občany'". Poukazoval na to, že „rabíni ve svém vlastním zájmu opředli život lidí sítí nařízení", soustředili ve svých rukou duchovní, zákonodárnou i policejní moc, takže dnes je „studium talmudu a konání obřadů jediným prostředkem, jak vyniknout a získat majetek, což se stalo hlavním cílem snah Židů"; a třebaže Ustanovením „vláda poněkud omezila práva rabínů a kahalu, přesto smýšlení lidu zůstalo stejné". Autor přípisu považoval „rabíny a kabaly za viníky nevzdělanosti a bídy židovského lidu".[76]

Jiný židovský veřejný činitel Giller Markevič, původem z Pruska, napsal, že členové vilenského kahalu za podpory místních úřadů pronásledovali každého, kdo kritizoval jejich nezákonné jednání; zbaveni nyní práva cheremu. drželi své kritiky „,dlouho ve vězení… Jestliže někdo dokázal napsat z vězení přímo vládě,

[74] J. Gessen, sv. 1, s. 169 170.

[75] Tamtéž, s. 51; JE, sv. 15, s. 491.

[76] Viz tamtéž, s. 171-175.

[77] J. Gessen, sv. 2, s. 11 15.

pak ho rukama svých sluhů bez dlouhých cavyků posílali na onen svět:. A pokud tento zločin vyšel najevo, vydávali členové kahalu značné peněžní částky na to, aby se případ ututlal". J. I. Gessen se domnívá, že tento údaj „není vymyšlený a v té či oné míře platí i o jiných kahalech".[77] Příklady přímých vražd na povel kahalu najdeme i u dalších židovských historiků. Protože se kabaly v odporu proti vládním krokům ponejvíce opíraly o náboženský výklad svých činů, „kahalo-rabínský spolek ve snaze udržet si moc nad lidmi ujišťoval vládu... že každý Židův čin se řídí nějakým náboženským požadavkem; význam náboženství byl zveličován," a proto „v úředních kruzích převládal názor, že Židé nejsou příslušníky různých sociálních skupin, ale že jsou pevnou, soudržnou společností", a nedostatky a prohřešky jednotlivých Židů nebyly vysvětlovány případ od případu, ale „údajně amorálním základem židovské věrouky".[78]

„Rahalo-rabínský spolek nechtěl nic vidět ani slyšet. Jako těžká clona tížil svou mocí židovské masy. Přestože byla práva kanálových starších a rabínů omezena Ustanovením z roku 1804, „moc kabalu ještě zesílila"... „Ztráta byla kompenzována tím, že kahai získal - sice jen do jisté míry - obdobnou úlohu reprezentativní instituce, jakou měl v Polsku. Za posílení svého vlivu kahai vděčil instituci *delegátů."* Tato delegace židovských obcí ze západních gubernu, která měla za úkol stále projednávat problémy života Židů s vládou, vznikla roku 1807 a periodicky působila 18 let. Delegáti se především snažili vrátit rabínům právo cheremu, „prohlašovali, že vzít rabínům právo trestat neposlušné odporuje .duchovní úctě', kterou jsou Židé ‚podle víry rabínům povinni prokazovat'". Delegáti dokázali přesvědčit členy Výboru (senátora Popova, 1809), že právě autorita rabínů je oporou ruské vládní moci. „Členové Výboru podlehli vyhrůžkám, že nebudou-li Židé poslouchat rabíny, budou páchat nepravosti", a Výbor „byl ochoten ponechat nedotčený celý tento archaický řád, jen aby odvrátil strašlivé důsledky, o nichž mluvili delegáti... Výbor nepochopil, koho měli delegáti .za narušitele duchovního zákona'; netušili totiž, že to byli třeba i ti, kdo usilovali o vzdělání"; „delegáti se tedy zasadili o to, aby moc kabalu upevnili, a tím zabrzdili kulturní hnutí na samém počátku".[79] Dosáhli také zrušení dříve zavedených omezení a opatření proti tradičnímu středověkému židovskému odívání, jež tak výrazně odlišovalo Židy od okolního světa. Dokonce ani v Rize se „zákon o tom, že Židé mají nosit evropský oděv, nikde nedodržoval", - tento zákon odsunul sám panovník až pro příští nové zákonodárství.[80]

Zdaleka však nebyly respektovány všechny žádosti delegátů. Bylo zapotřebí peněz a „aby se peníze získaly, zastrašovali delegáti své obce tím, že jim líčili záměry vlády v pochmurných barvách a vyprávěli jim přehnané zvěsti z metropole". Markovič roku 1820 vytýkal delegátům, že „záměrně šíří nesprávné údaje, aby přinutili obyvatelstvo přispívat do kanálu požadovanými částkami".[81]

V roce 1825 byla instituce židovských delegátů zrušena. Napětí mezi úřady a kahalv vyvolávalo také to, že kabaly jako jediná instituce, zmocněná vybírat daň z hlavy mezí židovským obyvatelstvem, „při revizích ‚duše' utajovaly", a to ve velkém poctu. „Vláda

78 J. Gessen, sv. 1, s. 195.

79 Tamtéž, s. 175-175.

80 Tamtéž, s. 191-192.

81 Tamtéž, s. 209.

chtěla znát přesný počet židovského obyvatelstva, aby mohla vymáhat odpovídající daňovou kvótu", a proto ji velice zajímal skutečný počet poplatníků.[82] Například v Berdičevu „neevidované židovské obyvatelstvo tvořilo vždycky asi polovinu celkového skutečného počtu Židů".[83] (Podle oficiálních údajů, které se vládě podařilo zjistit k roku 1818, bylo Židů 677 000, a to už je zvýšený údaj. Například ve srovnání s rokem 1812 se počet mužů náhle zdvojnásobil, - avšak stále to ještě bylo číslo značně snížené, a k němu pak musíme připočíst asi 400 000 Židů v Království polském.) Ale i z těchto snížených čísel, jež kabaly nahlásily, docházelo každoročně k nedoplatkům daní, které nejenže se nesplácely, ale stále se zvyšovaly. Nespokojenost s tak evidentním falšováním údajů a nedoplatků (navíc ještě s pašováním) vyjádřil židovským představitelům sám Alexandr I. osobně. V roce 1817 bylo vydáno nařízení o zrušení nesplacených pokut, penále a všech dřívějších nedoplatků, prominuty byly všechny dluhy za nesprávné přihlášení, avšak pod podmínkou, že od nynějška budou kabaly ohlašovat vše poctivě.[84] Jenže ani to „nepřineslo žádnou nápravu. Roku 1820 ministr financí ohlásil, že nic z toho, co bylo podniknuto k ekonomickému ozdravení židovského lidu, nepřineslo výsledek... Mnoho Židů se potuluje bez dokladů. Při novém sčítání lidu se zjistilo, že skutečný počet ‚dušf překračuje dvakrát, třikrát i vícekrát čísla uváděná židovskými obcemi dříve".[85]

A židovského obyvatelstva stále a stále přibývalo. Mnozí badatelé považují za hlavní příčinu tohoto jevu většinou tehdejší zvyklost, že Židé uzavírali manželství velmi brzy: chlapci od třinácti let, dívky od dvanácti. Ve zmíněné zprávě židovského anonyma z roku 1808 se píše, že tento zvyk uzavírat sňatky v tak mladém věku „je původcem mnohého zla" a brání Židům zbavit se „zakořeněných zvyků a jednání, jimiž zavdávají příčinu k všeobecné nevraživosti a škodí sobě i jiným". Vžil se zvyk, že ti, „co se neoženili v útlém mládí, jsou mezí Židy opovrhováni" a „dokonce i ti nej chudší se ze všech sil snaží, aby své děti brzy oženili, ačkoli na tyto novomanžele čeká jen trápení a bídná existence. Tyto časné sňatky zavedli rabíni, jimž z toho plynou příjmy. Kdo horlivě studuje talmud a přísně vykonává obřady, ten dříve najde výhodné manželství... Muži, kteří se brzy oženili, věnují se jen studiu talmudu, a když konečně nastane čas samostatné existence, tito otcové rodin, zcela nepřipravení pro práci a naprosto neznalí života, dají se na prodej lihovin nebo na drobné obchodování." Stejně je tomu v řemesle: „Když se patnáctiletý učeň ožení a už se nevyučí svému řemeslu, ale sám se stane majitelem živnosti, odvádí pak jen špatnou práci."[86] (V polovině 20. let „v Grodenské

Tamtéž, s. 178.
Oršanskij, s. 52.
J. Gessen, sv. 1, s. 178-479, 184, 188. Tamtéž,
sv. 2, s. 62-65.

a Vilenské gubernii se rozšířila zvěst, že bude zakázáno uzavírat sňatky před dosažením pbioietosti, a proto se nahonem začaly ženit a vdávat devítileté děti."[87]

Časné sňatky však vyčerpávaly životní síly židovského lidu. Jak by za takovéhoto životního rojení, při takovémto nahuštění obyvatelstva a konkurenci ve stejných

zaměstnáních nevznikala bída? Politika kaba**lu** sama o sobě vedla ke „zhoršování materiální situace Židů".[88]

Menaše Ilier, vynikající taimudísta, ale také zastánce vzdělaností, v roce 1807 vytiskl a rozeslal rabínům svou knihu (rabinát ji brzy nato stáhl z oběhu a další jeho knihu dal veřejně spálit), v níž „poukazoval na temné stránky života Židů. Napsal: „Bída je tu strašná, ale může tomu být jinak, když Židé mají víc krků než pracujících rukou? Je nutné přesvědčit masy, že životní potřeby se musí dobývat vlastní prací... Mladíci, kteří dosud nevydělávají, uzavrou manželství a spoléhají přitom na milosrdenství Boží a na tchánův měšec, ale když tato výpomoc selže, chytnou se tito mladí muži s rodinou na krku prvního zaměstnání, které se jim namane, třeba i nepoctivého. Hromadně se vrhají na obchodování, to je však nemůže všechny uživit, a tak začnou podvádět. Proto je žádoucí, aby se Židé dali na zemědělství. Armáda lenochů se tváří jako armáda .vědců \ a přitom je živa z milodarů a na úkor obce. A o lid se nestará nikdo -boháči myslí jen na zisk a rabíni na spory mezi chasidy a mitnagdy (ortodoxními judaisty); jedinou starostí židovských činitelů je odvracet pohromy, jimiž jsou pro ně vládní nařízení, byť by pro lid byla prospěšná."[89]

A tak se „zdrojem existence převážné části židovského obyvatelstva stala drobná obchodní a průmyslová činnost," „Židé přeplnili města jako různí zprostředkovatelé a drobní obchodníci".[90] Jak mohla být ekonomika židovského lidu za těchto podmínek zdravá? Ostatně pozdější židovský autor, již z poloviny 20. století, o té době píše: „Židovské masy žily sice stísněně a v chudobě, ale židovský kolektiv jako celek nebyl tak docela chudý."[91]

K tomu máme zajímavá svědectví z neočekávané strany, totiž jak se život Židů v

[86] J. Gessen, sv, 1, s. 171-172.

[87] Tamtéž, sv. 2, s. 56.

[m] Tamtéž, sv. 1, s. 210.

[89] Tamtéž, s. 170-171; JE, sv. 10, s. 855-857.

[90] J. Gessen, sv. 1, s. 190, 208.

[91] B.-C. Dinur, *Religiozno-ruiáonainyj oblik russkogo jevrejstva,* in st). *Kniga o russkom jevrejstve: Oi 1800-ch godov do Revoljucii 1917* /Kftl-l/, New York, Sojuz russkich jevrejev 1960, s. 518.

západních guberniích jevil Napoleonovým vojákům, kteří přesně tudy táhli v roce 1812. U Dokšic „jsou Židé bohatí a biahobytní, ve svém ruském Polsku obchodují ve velkém, a dokonce navštěvují Lipský veletrh". V Glubokém „Židé měli právo pálit líh a vyrábět vodku a medovimi", byli „nájemci nebo majiteli hospod, krčem a zájezdních hostinců u hlavních silnic". Mogilevští Židé „byli zámožní a hodně obchodovali" (ačkoli „jinak zde byla hrozná bída"). Skoro všichni místní Židé měli koncesi na obchod s lihovinami. Byly zde velmi rozšířeny peněžní transakce. A ještě jedno nezaujaté svědectví: „V Kyjevě je strašná spousta Židů. Celková úroveň jejich života je: dostatek, i když ne všeobecný."[92]

Naproti tomu po stránce psychologické a zvykové se daly u ruského Židovstva pozorovat „charakteristické zvláštností": „neustálé napětí a strach o svůj osud a zvláštní způsoby boje a sebeobrany proti němu". Mnoho věcí ovlivňoval *řád* - „silná a autoritativní společenská forma, udržující specifický životní styl": „přizpůsobení lidí

novým podmínkám bylo do značné míry přizpůsobením kolektivním", nikoli individuálním.[93]

Sluší se rovněž patřičně ocenit organickou sounáležitost a jednotu, které v první půli 19. století „učinily z ruského Židovstva osobitý svět. Tento svět byl stěsnaný, omezený, plný útlaku, plný strádání a nedostatku, byl to však přesto celistvý svět. Člověk v něm mohl dýchat. V tomto světě člověk mohl mít i radost ze života... mohl v něm najít i materiální a duchovní potravu a dal se v něm vybudovat život podle vlastního vkusu... Významným faktem také bylo, že duchovní tvářnost kolektivu byla spjata s tradiční učeností a židovským jazykem.".[94]

Nicméně jiný autor téhož sborníku o ruském Židovstvu poznamenává, že „bezpráví, hmotný nedostatek a sociální ponížení bránily lidem vážit si sama sebe".[95]

Obraz té doby, jak jsme ho právě vylíčili, je komplikovaný, tak jako téměř každý problém související s Židovstvem. Tuto komplikovanost mějme na mysli i nadále ve všech souvislostech a nedejme se zmýlit tím, že výpovědi různých autorů si navzájem, odporují.

„Kdysi, před vyhnáním ze Španělska, kráčeli (východoevropští) Židé cestou pokroku v čele ostatních národů, avšak nyní (v první polovině

[92] Pozner, in JM-1, s. 61, 65-64.
[93] Dínur. in RRJ-1, s. 511-515.
"+ Tamtéž, s. 518.
[95] J. Mark, *Literatura na idiš v Rossii,* in KRJ-1, s. 520.

18. století) se ocitli v naprostém kulturním úpadku. Bezprávní a izolovaní od okolního světa uzavřeli se do sebe. Období renesance je minulo, aniž se jich dotklo, stejně tak je minulo evropské osvícenství 18. století. Drželi však pevně při sobě. Žid spoutaný nesčetnými náboženskými předpisy a zákazy se jimi nejen nijak netrápil, ale spatřoval v nich zdroj nekonečných radostí. Jeho mysl nacházela uspokojení v rafinované dialektice talmudu a jeho cit v mysticismu kabaly. Dokonce i studium bible ustoupilo do pozadí a znalost gramatiky se pokládala málem za zločin/'[96]

Silné hnutí Židů usilující o moderní osvětu začalo v druhé polovině 18. století v Prusku a dostalo název Haskala (osvícenství). Bylo to hnutí rozumového procitnutí, snaha osvojit si evropskou vzdělanost, pozvednout prestiž Židovstva, v očích jiných národů poníženého. Hlasatelé Haskaly maskílové (osvícenci, původně učení talmudisté) usilovali vedle kritického studia židovské minulosti o harmonické spojení židovské (hebrejské) kultury s evropským poznáním.[97] Původně chtěli setrvat v tradičním judaismu, avšak postupně podléhali novým myšlenkám a pomalu obětovali svou judaistickou tradici, přikláněli se k asimilaci a měli někdy až „přezíravý postoj k lidovému jazyku"[98], tj. k jídiš.

V Prusku toto hnutí trvalo pouze jednu generaci, ale rychle se přeneslo do slovanských zemí Rakouska-Uherska - do Cech a do Haliče. V Haliči bylí stoupenci Haskaly více nakloněni asimilaci a byli ochotní provádět osvětu mezi židovskými masami třeba násilně, dokonce „se často obraceli o pomoc k úřadům".[99] Přitom hraníce Haliče se západními ruskými guberniemi mohli lidé i myšlenky snadno překonat. A tak se toto hnutí dostalo i do Ruska, třebaže skoro o sto let později.

V Rusku se již od počátku 19. století i vláda „snažila překonat... židovskou ‚izoiovanosť mimo oblast náboženství a kultu", praví eufemistioky židovský autor,[100] přesto však tím potvrzuje, že vláda nijak nenarušovala náboženství Židů a jejich náboženský život. Viděli jsme už, že Ustanovení z roku 1804 umožňovalo bez omezení a jakýchkoli výhrad, aby židovské děti chodily do základní školy a studovaly na gymnáziu i na univerzitě. Jenže - „snahy vládnoucí židovské třídy směřovaly k tomu, aby plánovaná kulturní a osvětová reforma byla znemožněna hned v zárodku",[101] „kahal se ze všech sil snažil potlačit sebemenší jiskřičky osvěty".[102] Aby se „zachovaly původní zvyky náboženského života židovské obce, o to se snažil stejnou měrou rabinismus i chasidismus tím, že chtěly v zárodku zničit mladé výhonky světské vzdělanosti".[105]

' [96] JE, sv, 8, s. 192. [97]
Tamtéž, s. 191-192.
[98]1. Risin, *RazniyŠlmija o russkom jevrejstve i jego literatuře,* in sb. *Jevrejskij mir,* New York, Sojuz russkíeh jevrejev v Ňju-Jorke 1944, s. 171. [m] JE, sv. 6, s. 192-195. [lo0]Dinur, in KRf-l, s. 514. [101] J. Gessen, sv. ks. 160.

A tak „široké vrstvy lidí v pásmu židovského osídlení upíraly zraky ‚s hrůzou a podezřením' k ruské škole a nechtěly o ní ani slyšet".[104] V roce 1817 a pak v roce 1821 se v různých guberniích objevily případy, že kanály zakazovaly židovským dětem navštěvovat společné školy s ruskou výukou. Židovští delegáti v Petrohradě trvali na tom, že „nepovažují za nutné zavádět takové židovské školy", kde by se vyučovalo jakýmkoli jazykům kromě hebrejského.[105] Uznávali pouze cheder (základní školu s hebrejštinou) a ješivu (školu vyššího židovského vzdělání s podrobnějším studiem talmudu); vlastní ješivu měla „téměř každá větší židovská obec".[106]

Židovské masy v Rusku byly jakoby ve zmrazeném stavu, z něhož se nemohly osvobodit samy.

Jednoho dne však vyšli z jejich středu první osvětoví pracovníci, kteří ovšem nic nezmohli bez pomoci ruských úřadů. Ryl to především Isaak-Ber Levinzon, vědec, který nějaký čas žil v Haliči a stýkal se tam s pracovníky Haskaly. Ten za původce mnoha útrap židovského lidu považoval nejen rabinát, ale i chasidy. S odkazy na talmud a na rabínskou literaturu dokazoval ve svém díle „Poučení Izraeli", že Židovi vůbec není zakázáno znát jazyky cizích národů a že hlavně musí znát jazyk státu, v němž žije a bez něhož se neobejde v soukromém ani ve veřejném životě; že ani znalost světské vědy neohrožuje náboženské a národní cítění; že přehnaně se zaměstnávat obchodem je proti tóře i proti rozumu a že se má pěstovat produktivní práce. Aby však Levinzon mohl

svou knihu vydat, musel požádat ministerstvo osvěty o subvenci; domníval se ostatně, že kulturní reformu židovského lidu nelze provést bez podpory vyšších úřadů.[107]

Dále to byl varšavský učitel Gezeanovskij, který se v přípisu ruským úřadům naopak neopíral o talmud, ale rozhodně proti němu vystoupil a obvinil kahal i rabinát z „myšlenkové stagnace, v níž lid jakoby zkameněl". Tvrdil, že teprve až bude omezena jejich moc, může být zavedena laická škola, že melamedové (učitelé v chederech) mají být prověřováni a učit mohou jen ti, kdo jsou pro to pedagogicky i morálně způsobilí; že kabal nemá spravovat finance; a že má být zvýšena věková hranice pro uzavírání

[11)2] Tamtéž, s. 190. [t(n] Tamtéž,
sv. 2, s. t.
[i(H] I. M. Troekij, *Jevreí v russkoj škole,* in RR.J-1, s. 550. [u"r'] J.
Gessen. sv. I, s. 188-189. [,0H] Dinur, in KR.I-1, s. 515. [107] J. Gessen,
sv. 2, s. 4-7.

sňatku.

Ještě dříve než tito dva napsal zmíněný Giller Markovič v přípisu ministrovi financí i o tom, že pro záchranu židovského lidu před duchovním a hospodářským úpadkem je nutné zrušit kahal; Židé se mají učit cizím řečem a mají jít pracovat do továren, ale - má se jím také dovolit, aby smělí volně obchodovat po celém Rusku a používat služeb křesťanů.

Později, ve 30. letech, mnohé z těchto myšlenek zopakoval Litman Fejgín, černigovský velkoobchodník a velkododavatel, a opakoval to mnohem důrazněji, když se prostřednictvím hraběte Renkendorfa obrátil na cara Mikuláše I. (Fejgin se těšil podpoře byrokratických kruhů.) Obhajoval talmud, ale melamedv obviňoval z toho, že „jsou strašní nevzdělanci"..., že bohosloví, kterému učí, „je plné fanatismu" a že „dětem sugerují přezíravý vztah k ostatním naukám, jakož i nenávist k jinověrcům". 1 on se domníval, že by se měl kahal zrušit. (J. Gessen jako důsledný odpůrce systému kabalu říká, že kahal „svým despotismem" vyvolával „mezi židovským lidem tupou zlobu".)[108]

Jenže než se podaří prolomit zeď mezi laickým vzděláním a židovským prostředím - k tomu je ještě velmi a velmi daleko. Výjimkou bylo zatím jen Vlno, kde se pod vlivem styků s Německem upevnila skupina intelektuálů mas kilu, a Oděsa, mladá metropole Novoruska, s mnoha vzdělanými Židy původem z Haliče (propustnost hranic), obydlená též lidmi mnoha dalších náboženství a plná obchodního rachu. Tady se kahal necítil příliš silný, inteligence naproti tomu vychutnávala svobodný a kulturní život, a například ani oblečením a vnějším vzhledem se nelišila od okolního obyvatelstva.[109] I když se dokonce „většina oděskýeh Židů bránila proti zřízení školy" všeobecně vzdělávací,[110] vznikly hlavně přičiněním místní administrativy v 30. letech jak v Oděse, tak v K i sině v u. soukromé laické židovské školy a dobře se osvědčily.[111]

A dále, po celé 19. století tento zájem ruských Židli o vzdělání neustále sílil a ve 20. století pak ovlivnil historií nejen Ruska, ale i všeho lidstva. Obrovskou koncentrací vůle se ruské Židovstvo dokázalo oprostit od těchto nebezpečných zkostnatělých zvyklostí, narovnat hřbet a vykročit k novému, bohatému životu. Už v polovině 19. století se blíží obroda a rozkvět ruského Židovstva, jejich celosvětové hnutí, jehož konce tehdy ještě nikdo nemohl dohlédnout.

[108] .1. Gessen, sv. 2, s. 8-10; JE, sv. 15, s. 198.
[109] Tamtéž, s. 2-5.
[1,0] JE, sv. 11, s. 715.
[111] I. Trockij, in KRJ-1, s. 551.

Kapitola 3

Za Mikuláše í.

Mikuláš I. si počínal vůči ruským Židům velmi energicky. Prameny svědčí o tom, že za jeho vlády byla vydána *polovina* všech zákonodárných aktů týkajících se Židů od doby Alexeje Michajloviče do konce vlády Alexandra II. (tj. od roku 1845 do roku 1881) a Mikuláš do tohoto zákonodárství osobně zasahoval a řídil je.[1]

Židovská historiografie vytrvale zdůrazňovala, že jeho politika byla mimořádně krutá a ponurá. Avšak osobní zásahy Mikuláše I. nevyzníva-ív jen ke škodě Židů. Například jeden z prvních případů, jejž zdědil jako nový car po Alexandrovi 1.. byl „veližský případ", obvinění místních Židů z rituální vraždy křesťanského chlapce. Tuto soudní při obnovil Alexandr I. těsně před svou smrtí (už cestou do Taganrogu). Pak se případ táhl dlouhých deset let. V Židovské encyklopedii se o tom píše: „Za osvobozující rozsudek měli Židé nesporně co vděčit především panovníkovi, který chtěl stůj co stůj zjistit pravdu, přestože mu v tom bránily i osoby, jimž důvěřoval." Jiný takový případ, týkající se obvinění Židů, byla tzv. „mstislavská výtržnost". „Panovník byl ochoten zjistit pravdu. Dovedl přiznat svou chybu, které se dopustil v návalu hněvu, když chtěl potrestat místní židovské obyvatelstvo."[2] Při "vynesení zplošťujícího rozsudku ve veližském případu Mikuláš napsal, že tak činí, protože „s ohledem na nejasnost právních argumentů jiné rozhodnutí učinit nemůže", avšak dodal: „Vnitřní přesvědčení, že Židé se vraždy nedopustili, jsem neměl, nemám a mít nemohu. Časté příklady

'• *Jevrejskaja enciklopedija* (JE), v 18 svazcích, Petrohrad, Obščestvo dlja naučných jev-rejskich izdanij i Izdatělstvo Brokgauz-Jefron, 1906-1915, sv, 11, s. 709. [2] Tamtéž, s. 709-710.
J. Gessen, *Jstorija jevrejskogo národa vRossii,* ve 2 svazcích, Leningrad 1925, sv. 2, s. 27.

podobných vražd s týmiž příznaky," ale vždy s nedostatkem důkazů, vyvolávají podezření, že mezi Židy existuje jakási zvrhlá sekta; „naneštěstí jsou někdy i mezi námi křesťany takové sekty, které jsou stejně hrozné a. nepochopitelné".[3] „Mikuláš I.

a mnozí mužové z jeho nej bližšího okolí se nadále domnívali, že některé skupiny Židů praktikují rituální vraždy."[4] A „vzhledem k tomu, že panovník byl po dlouhá léta pod těžkým dojmem z krvavého nařčení, utvrdil se v představě, že židovské náboženství znamená pro křesťanské obyvatelstvo nebezpečí."[5]

Toto nebezpečí spatřoval Mikuláš v tom, že Židé budou obracet křesťany na judaismus. Stále ještě byl v živé paměti skandální případ z 18. století, kdy k judaismu konvertoval kapitán z carovy gardy Voznieyn. V Rusku „od druhé poloviny 18. století se začaly značně šířit skupiny takzvaných židověrců". V roce 1825 referoval ministr vnitra, že se „značně rozšířil blud ‚židověrců' v Rusku a uváděl, že počet jejich přívrženců stoupl až na dvacet tisíc osob". Začaly perzekuce, v jejichž důsledku „se mnozí sektáři formálně vrátili do lůna pravoslavné církve, avšak potají dále dodržovali zvyky svých sekt".[6]

„To vše způsobilo, že zákonodárství o Židech dostalo za doby Mikuláše í. ... náboženský nádech"[7] a to ovlivnilo carova rozhodnutí i jeho činy týkající se Židů, stejně jako úporné lpění na tom, že Židé nesmějí zaměstnávat křesťanské služebnictvo, zejména ne křesťanské kojné, protože „služba u Židů znevažuje a oslabuje v ženách křesťanskou víru". Tyto zákazy se sice několikrát opakovaly, „nebyly však nikdy důsledně dodržovány... dosavadní praxe pokračovala dál".[8] První energické opatření ohledně Židů, které Mikuláš učinil od začátku své vlády, bylo, že je postavil na roven s ruským obyvatelstvem ve všech povinnostech vůči státu. Šlo o to zapojit je do všeobecné branné povinnosti, kterou od připojení k Rusku nikdy nepoznali, protože židovští měšťané se za jednoho odvedenee vypláceli částkou 500 rublů.[9] Nové opatření bylo vedeno nejen státnickou úvahou srovnat povinnosti všech obyvatel (židovské komunity beztak celá léta neplatily daně a navíc do Ruska přicházeli další Židé z Haliče, kde vojenské povinnosti podléhali). Nešlo jen o to, že branná povinnost „sníží počet Židů, kteří se nevěnují produktivní prácí" (na vojnu se tehdy odvádělo na pětadvacet let), ale i o to, že odpoutání odvedenee od výlučně židovského prostředí ho pomůže zapojit do celostátního životního řádu a možná jej přivede i k pravoslaví.[10] Tyto úvahy a Jejich další rozvíjení způsobily, že zaváděná povinnost byla pro Židy značně těžká, neboť se týkala čím dál většího počtu čím dál mladších Židů.

Nedá se říci, že se nařízení o branné povinnosti Židů podařilo Mikulášovi zavést bez

[4] *Rratkaja jevrejskaja enciklopedija* (KJE), 1976 a dále. Obščestvo po issledovaniju jevrej-skich obščin, sv. *7,* Jeruzalém 1994, s. 522.
[5] JE, sv. 11, s. 709-710.
[6] KJE, sv. 2, s. 509.
[7] JE, sv. 11, s. 710.
[8] J. Gessen, sv. 2, s. 50-51.
[9] V. N. Nikitín, *Jevrei zemledělcy: Istoričeskoje, zakonodatělnoje, administraiivnoje i byto-voje položenije kol oni/ so v řemeni ich vozniknovenija do našich dněj, 1807-1887,* Petrohrad 1887, s. 2-5.

nesnází. Naopak, odpor se projevil okamžitě tím, že na všech stupních plnění se toto nařízení zavádělo pomalu. Ve vládě se diskutovalo o tom, zda je etické takto omezovat početnost Židů, „uzná-váme-li, že je nevhodné brát lidi za peníze", jak se vyjádřil ministr financí J. F. Rankrin. Kabaly se všemožně snažily uchránit své lidi před tímto hrozícím zákrokem nebo jej alespoň nějak oddálit. A když Mikuláš podrážděn těmito průtahy přikázal, aby mu byla co nejdříve podána konečná zpráva, „toto nařízení, jak je vidět, podnítilo kahaly k vystupňování zákulisního úsilí, aby celá záležitost byla zastavena. A zdá se, že se jim podařilo získat některé úředníky na svou stranu". Takže: „Zpráva na místo určení nedošla..." „Tato záhadná epizoda" přímo ve špičce panovníkova aparátu „se sotva udála bez účasti kabalu," usuzuje J. I. Gessen. Zpráva se ani později nenašla a Mikuláš už na ni rezignoval a výnosem z roku 1827 brannou povinnost zavedl.[11] (Od roku 1838 mohli židovští vojáci rovněž získat vyznamenání za statečnost.)[12]

Od odvodu byli zcela osvobození „kupci všech gild, obyvatelé zemědělských kolonií, mistři cechů, tovární mechanici, rabíni a všichni Židé, kteří dosáhli středoškolského nebo vysokoškolského vzdělání".[13] Proto se mnoho Židů z prostředí měšťanstva snažilo přejít do stavu kupeckého, avšak měšťanské společenství brzdilo odchod svých členů, „neboť to vyčerpávalo daňovou a rekrutskou sílu komunity". Kupci se zase snažili snížit svou materiální odpovědnost za daňové platby měšťanů. Tím se zostřily vztahy mezi židovským kupectvem a židovským měšťanstvem, z nichž „v tom čase kupectvo, početně rozrostlé a zbohatlé, mělo již pevně vybudované styky s metropolitními kruhy". Grodenský kabal poslal do Petrohradu žádost, aby židovský lid byl rozdělen do čtyř tříd: na kupce, měšťany, řemeslníky a zemědělce, a aby žádná třída nenesla odpovědnost za jinou.[14] (V této myšlence iniciované začátkem 30. let přímo kahaly lze spatřovat podnět k příštímu roztřídění na stavy, které nařídil Mikuláš I. roku 1840 a které Židé přijali tak nevraživě.)

Nábor branců byl v této pro vládu nevypočitatelně a beztvaré židovské mase svěřen opět - kanálům. A kahaly „svrhly celou tíži rekrutýrky na bedra chudiny," protože „odchod nejchudších členů z .komunity byl žádoucí, kdežto úbytek zámožných osob

[10] JE, sv. 13, s. 571.
" J. Gessen, sv. 2, s. 52-34.
[12] JE, sv. 11, s. 468-469.
[15]RJE, sv. 7, s. 518.
[14] J. Gessen, sv. 2, s. 68-71.

hrozil, že zruinuje všechny". Mnohé kahaly žádaly gubernia!ní úřady (neúspěšně), aby „nemusely dodržovat pořadí", aby mohly posílat „pobudy, kteří neplatí daně a jsou nesnesitelně nepořádní", tak aby „majitelé podniků..., kteří nesli na svých bedrech všechny těžkosti společenství, nemuseli posílat k odvodu muže ze svých rodin", - ale to by kahalům umožnilo manipulovat s členy komunity.[15]

Jenomže po zavedení pravidelné odvodní povinnosti pro Židy začali povolaní muži utíkat a k odvodu se nedostavovali v plném počtu. Navíc se ukázalo, že i přes značné snížení daní, které měly odvádět židovské komunity, přicházely daně stále značně zkrácené. V roce 1829 schválil Mikuláš I. grodenskou žádost, aby byl v některých

guberniích přijímán vyšší počet židovských odvedenou náhradou za dluhy na daních. „Roku 1850 schválil senát nařízení, podle něhož se při odvodu za každého dospělého brance, odvedeného nad stanovený počet, odečítalo kabalu z dluhu na daních obce tisíc rublů, za každého nedospělého pět set ru b-lů."[le] Nicméně pro přílišnou horlivost gubernátorů byla tato možnost brzy zrušena, přestože „samy židovské obce posílaly úřadům žádosti, aby směly nahradit chybějící daně branci". Ve vládních kruzích se „tento návrh setkal s nesouhlasem, protože se dalo snadno odhadnout, že kahaly toho zase nějak zneužijí".[17] Sám nápad však jakoby dozrával na obou stranách. Gessen píše o zpřísňování odvodní povinností pro Židy, že v porovnání s ostatním obyvatelstvem je to „donebevo lající anomálie" ruského zákonodárství, neboť v Rusku přece „zákonodárství týkající se Židů nemělo tendenci ukládat jim více povinností než ostatním poddaným".[18]

Mikuláš I. se svým přímočarým myšlením, se sklonem načrtnout snadno odhadnutelné perspektivy" (viz legendu, jak podle pravítka vyznačil trasu železniční tratí Petrohrad-Moskva) a se stejnou snahou udělat z izolovaných Židů obyčejné ruské poddané, pokud možno pravoslavné, dospěl od nápadu s židovskou odvodní povinností až k nápadu se židovskými kantonisty. Instituce kantonistů (název vznikl v roce 1805) znamenala, že nezletilým synům vojáků se mělo dostat plného zaopatření (jako zmírnění pětadvacetileté vojenské služby otců) a mělo to být jakoby pokračování instituce „vojenských sirotčích skupin" zřízených za Petra i., jakési školy vydržované státem a poskytující žákům znalosti pro pozdější technickou službu v armádě (což nyní úřednickému mozku připadalo zcela vhodné pro židovské chlapce a jejích předčasné a dlouhodobé vytržení z židovského prostředí). Ze záměru získat nové kantonisty

[15] J. Gessen, sv. 2, s. 59-81.
[16] KJE, sv. 7, s. 517.
[17] J. Gessen, sv. 2, s. 64-88.
[18] Tamtéž, s. 141.

vycházel výnos z roku 1827, podle něhož „židovským komunitám byla poskytnuta možnost, aby podle vlastního uvážení odevzdaly místo jednoho dospělého jednoho nedospělého" alespoň dvanáctiletého chlapce[19] (tj. takového, který ještě nesměl uzavřít židovský sňatek). Nová Židovská encyklopedie označuje toto opatření za „nej-těžší ránu". Avšak i když to bylo dovoleno, neznamenalo to povinný odvod od dvanácti let, nebylo to „zavedení odvodní povinnosti pro židovské chlapce",[20] jak nesprávně uvádí encyklopedie, jak se tvrdilo v literatuře o Židech v Rusku a jak se to potom tradovalo. Kanálům tato změna vyhovovala, a proto posílaly „sirotky, děti vdov (někdy v rozporu se zákonem jediné syny) a chudáků", zhusta „místo synů z bohatých rodin".[21]

Od svých osmnáctí let kantonisti přecházeli do běžné vojenské služby, která tenkrát trvala pětadvacet let, - ale nezapomínejme, že nebyla vysloveně kasárenská, voják se mohl ženit, žil s rodinou, provozoval jiná zaměstnání a po skončení vojenské služby se směl usadit tam, kde právě končil službu, a získat tím i právo trvalého pobytu ve vnitrozemských guberniích ruské říše. Je ovšem nepochybné, že pro vojáky původem ze židovského prostředí, kteří zůstali věrni svému judaistíckému vyznání a jeho obřadům, bylo nesmírně těžké, když museli porušovat svěcení soboty a pravidla košer stravy.

Pro nedospělé Židy, zařazené mezi kantonisty a odtržené tak od domácího prostředí, bylo přirozeně nesnadné odolat tlaku vychovatelů (kteří navíc očekávali odměnu za úspěšnou převýchovu svých svěřenců), zvládnout výuku a vedle ruštiny a počtů si osvojit pravoslavnou věrouku, za což je čekalo pochvalné ocenění, pokud konvertovali, či roztrpčení chlapců na vlastní společenství, které je na vojnu poslalo. Protiváhou proti tomu všemu byla houževnatost židovské povahy a vrozená věrnost svému náboženství, pěstovaná odmalička. Což o to, takové metody obracení na křesťanství byly jistě nekřesťanské a nevedly k cíli. Avšak i vyprávění o krutém a násilném obracení na pravoslaví tím, že se kantonistům vyhrožovalo smrtí, ba dokonce že byli hromadně utopeni v řece, když se nechtěli dát pokřtít - jak se veřejně tradovalo po několik desetiletí, - i to 'všechno jsou smyšlenky Jak uvádí stará Židovská encyklopedie, podnět k této „lidové legendě" o utopení několika set židovských kantonistú dal článek v německých novinách, že

„když jednou bylo osm set kantonístů zahnáno do vody k pokřtění, dva z nich utonuli."[22]

1!) Tamtéž, s. 54. 20 K.IK, sv. 7, s. 517. -1 KJE, sv. 4, s. 75-76.

Podle statistických údajů vojenské evidence v archivu generálního štábu[23] tvořili Židé v letech 1847-1854, v době největšího náboru židovských kantonístů, 2,4 % všech kantonistů v Rusku, nepřekračovali tedy patřičnou kvótu dokonce ani podle uměle snížených údajů, jak je uváděly kahaly pří tehdejším sčítání lidu.

Pro ty, kdo se dali pokřtít, bylo později zřejmě výhodné, když na svou omluvu před vlastním prostředím zveličovali křivdy, jež museli od křesťanů vytrpět, zejména když po konverzi získali ve službě jisté výhody. Ostatně „mnozí z těchto konvertují cích kantonístů si ve svém nitru uchovali původní víru a někteří později přešlí zpátky k judaismu".[24]

V posledních letech vlády Alexandra I., po další vlně hladu v Bělorusku (1822), byl tam tehdy služebně vyslán jistý senátor a vrátil se se stejnými závěry, jaké učinil čtvrt století před ním Děržavin. Židovský výbor, který tehdy (1825) vznikl a který tvořili čtyři ministři, se proto rozhodl, že se bude důkladně zabývat otázkou, „na jakých základech by se měl co nejlépe a nejužitečněji uspořádat život Židů v zemi" a „že pak shrne vše, co by mohlo zlepšit občanské postavení tohoto lidu". Po čase pochopili, že projednávaný problém nejsou s to vyřešit, takže v roce 1825 byl Židovský výbor ministrů nahrazen tzv. „ředitelským výborem" (v pořadí pátým), složeným z ředitelů departementů (ministerských odborů), které se pak zabývaly rozpracováváním problému dalších osm let.[25] Mikuláš I. z netrpělivosti předbíhal činnost výboru vlastními nařízeními. Zavedl například odvodní povinnost pro Židy nebo stanovil novou, tříletou lhůtu pro vysídlení Židů z vesnic v západních guberniích, aby jim zamezil obchodování s lihovinami, avšak toto opatření bylo zdržováno, zastavováno a nakonec zrušeno stejně jako za předešlého cara. Později bylo Židům vlastnícím krčmy a hostince zakázáno v nich bydlet a osobně lihoviny nalévat, avšak ani to se nedodržovalo.[26]

Byl také učiněn pokus zakázat Židům jejích další 'výnosné zaměstnání - provozování poštovních stanic (se zájezdními hostinci a výčepy), i tento zákaz byl však zrušen, protože o provozování těchto činností neměl - kromě Židů - nikdo zvláštní zájem.[27]

Roku 1827 byl po celém Rusku zaveden systém koncesí na živnosti provozující

[22] JE, sv. 9, s. 243.

[23] Cli. Korobkov, *Jevrejskaja rekrutčina v carstvovanije Nikola/a /*, in „Jevrejskaja staří-na", Petrohrad 1913, sv. VI, s. 79-80.

[24] JE, sv. 9, s. 242-243,

[25] JE, sv. 7, s. t,.V4rt.

[26] J. Gessen, sv. 2, s. 39.

[27] JE, sv. 12, s. 787; J. Gessen, sv. 2, s. 39.

výrobu a prodej lihovin. Rovněž zde byl zjištěn „značný pokles cen na dražbách, pokud z nich byli vyloučeni Židé, někdy se vůbec neobjevili zájemci", takže nezbylo než povolit Židům získávat koncese ve městech i na venkově, a to i mimo pásmo židovského osídlení. Tak se vláda zbavovala organizačních starostí a přenechávala je židovským koncesionářům, sama z toho však měla trvalý příjem.[28] „Dlouho předtím, než kupci první gildy získali právo pobytu po celé říši, využívali prakticky všichni koneesionáři možného volného pohybu a bez obtíží dlouhodobě žili v obou metropolích a dalších městech mimo pásmo židovského osídlení... Z prostředí koncesionářů pocházeli í někteří významní veřejní pracovníci," jako například jíž zmíněný iitman Fejgin nebo Jev zel Gincburg (ten za krymské války v letech 1854-1855 „měl koncesi na obchod s lihovinami v obklíčeném Sevastopoiu"; „v roce 1859 založil v Petrohradě bankovní dům..., jeden z nej větších v Rusku"; „později se účastnil přidělování ruských i zahraničních státních půjček". Byl zakladatelem rodinné dynastie baronů Gineborgii).[29] Od roku 1848 bylo „povoleno i všem židovským obchodníkům první gildy vlastnit koncese na obchod s lihovinami též v místech, kde Židé neměli povolen stálý pobyt".[30]

Také právo pálit líh bylo rozšířeno í na Židy. Jak už víme, měli toto právo od roku 1819 ve velkoruských guberniích „do té doby, než se zdokonalí ruští mistři v tomto obora". Roku 1828 je Mikuláš I. začal vystě-hovávat zpátky do pásma židovského osídlení, ale již od roku 1827 vyřizoval kladně jednotlivé žádosti, aby židovské li ho v arniky ponechal na svých místech, například ve státních závodech v Irkutsku.[51]

V. S. Solovjov uvádí úvahy M. N. Katkova: „Na západním území má šenk v rukou Žid, ale je tomu jinde v Rusku lépe?... Cožpak židovští krčmáři, kteří lidi opíjejí a rolníky ožebračují a rumuji, jsou typičtí pro celé Rusko? A co u nás, v místech, kam Židé nesmějí a kde v krčmě vládne pravoslavný hostinský nebo kulak?"[32] Poslechněme si spisovatele Lesková, opravdového znalce života ruského lidu: „Ve velkoruských guberniích, kde Židé nežijí, je počet souzených za opilství, stejně jako počet trestných činů spáchaných v opilosti, trvale mnohem vyšší než počet podobných případů v pásmu židovského osídlení. Obdobné jsou cifry úmrtí z opilosti... A není tomu tak až dnes - bylo tomu tak odedávna."[35]

[28] JE, sv. 5, s. 6Í3.

[29] *Rossijskaja jevrejskaja enciklopedija,* 2., dopl. a opr. vyd., Moskva Í994 (vydávání po kračuje), sv. 1, s. 317.

[30] JE, sv. 12, s. 183.

[31] JE, sv. 11, s. 710.

[32] *Dopis V. S. Solovjova F. Gecovi,* in V. S. Solovjov, *Jevrejskij vopros - ehristianskij vopros,* soubor statí, Varšava, Pravda 1906, s. 25.

Ano, statistika uvádí, že v západním a jižním pásmu říše připadal jeden výčep na 297 osob, zatímco ve východním přece jen na 585. Tehdejší vlivný list i Has (Golos) nazval židovské nálevny „vředem kraje", míněn je Západní kraj, „a přitom vředem nevyléčitelným". I. G. Oršan-skij se snaží složitě teoreticky dokázat, že čím. hustěji jsou nálevny umístěny, tím méně se pije. (Zřejmě je to míněno tak, že má-li venkovan hospodu u nosu jako neustálé lákadlo, nenapadne ho tam jít. Vzpomeňme, co říká Děržavin: krčmáři prodávají í v nocí, ale má-li tam venkovan jít přes rozblácené pole, tak si to dvakrát rozmyslí. Ba ne, víme, že alkoholismus podporuje nejen poptávka po vodce, ale i její nabídka.)

Oršanskij dokonce dokazuje, že stojí-li mezi statkářovým lihovarem a venkovským pijanem Žid, objektivně jedná *ve prospěch* tohoto rolníka, protože vodku prodává levněji, třebaže bere věci do zástavy. Ano, píše Oršanskij, existuje názor, že židovští krčmáři přece jen „mají špatný vliv na životní úroveň rolníků", jenže oni i ve výčepuictví „vynikají zvláštním uměním, šikovností a energií - tak jako v každém svém zaměstnání". [54] Na jiném místě, v jiném článku téže publikace Oršanskij sice uznává, že dochází k „lichváfským obchodům mezi Židy a rolníky", říká, že „je pravda, že je v něm (tj. v židovském obchodování) spousta podvodů a že Žid jako prospěchář, šenkýř a lichvář vykořisťuje chudé obyvatele, zvláště venkovské", že „vůči statkáři je rolník neobyčejně tvrdohlavý (pokud jde o cenu), ale až směšně poddajný a důvěřivý, máli co do činění s Židem, zejména má-li ten Žid po ruce vodku", že „chudoba rolníků, nutnost zaplatit daně, náklonnost k vodce... nutí často rolníky, aby Židovi prodali obilí za nízkou cenu".[55] Avšak i pro tuto holou, křiklavou, do nebe volající pravdu hledá omluvné argumenty. Kdo však omluví rolníka za jeho ochablou vůli?

Přes veškerou vytrvalost a energií provázely cara Mikuláše I. v transformací života Židů nezdary v mnoha směrech a po celou dobu jeho panování. Stejně tak tomu. bylo i se židovským zemědělstvím.

V „Řádu odvodní povinnosti a vojenské služby Židů" z roku 1827 bylo pro židovské zemědělce, „kteří byli přestěhováni na speciální pozemky", vymíněno, že oni a jejich děti budou osvobozeni od odvodní povinnos ti na padesát let (počítaje dobu této úlevy od chvíle, „kdy se skutečně začali učit obdělávat půdu"). Jakmile byl Řád vyhlášen,

[55] N. S. Leskov, *Jevrei v Rossii, Něskolko zamečanij po jevrejskomu voprosu,* Petrohrad 1919, reprint vyd. z r. 1884. s. 31.

[54] T. Oršanskij, *Jev re i v Rossii. Očerki i issledovanijci,* 1. vyd., Petrohrad 1872, s. 192-195, 200-207.

" Tamtéž, s. 1 14-i 16. 124-125.

vrátilo se do židovských kolonií po svévolném odjezdu více osob, než jich bylo zaregistrováno jako nepřítomných.[56] V roce 1829 byly vypracovány ještě podrobnější „zásady pro židovské zemědělce": jednak jim byl povolen v stup do stavu měšťanského po zaplacení všech dluhu, jednak směli na tři měsíce odjet za výdělkem mimo dobu polních prací, a dále jim hrozil trest za nepovolený odjezd a vzorní hospodáři mohli dostat odměnu. V. N. Nikitin uvádí, že porovnají-lí se přísné povinnosti ukládané židovským zemědělcům „a práva a výsady poskytované výlučně Židům, s těmi, jichž mohly užívat ostatní zdaňované stavy, je třeba uznat, že jim (Židům.) vláda velmi přála".[57]

A tak od roku 1829 do roku 1833 „Židé jako zemědělci se při či nov al i, osud se jim odměňoval dobrou úrodou, vycházeli se svými nadřízenými a ti zase s nimi, a celková spokojenost byla narušována jen drobnými příhodami". Po válce s Turky v roce 1829 byly židovským osídlencům stejně jako všem kolonistům „prominuty veškeré nedoplatky daní... za útrapy jaké zakusili, když jejich místy táhla vojska." Jenže podle hlášení Pečovatelského výboru „neúroda z roku 1833 znemožnila udržet je v koloniích, mnohým z nich, kteří neměli dobrou vůli a ochotu věnovat se zemědělským pracím, poskytla záminku nic nesít nebo sít velmi málo, prodávat dobytek, potulovat se, domáhat se podpory a neplatit daně". Roku 1834 se stávalo, že „obilí, které jím bylo vydáno, prodávali, dobytek poráželi, a jednali tak í ti, kteří to neměli nijak zapotřebí", zatímco místní orgány nemohly osídlence uhlídat a překazit jim „mnoho mazaných fíglů". - Špatné sklizně bývaly u Židů „častější než u jiných osídlenců, protože málo pole osévali a půdu obdělávali nedbale a v nevhodnou dobu", také se mezi nimi udržoval „zvyk přecházející z generace na generací... totiž, že tíhli k snadným výdělkům a málo a nedbale se starali o dobytek".[38]

Zdálo by se, že třicet let neblahých zkušeností s tím, jak židovští osadníci na půdě hospodařili (navíc v porovnám se zkušenostmi ve světě), mohlo ruské vládě stačit, aby se vzdala těchto marných snah a výdajů. Ale nestačilo! Že by snad car Mikuláš i. tyto pochmurné zprávy nedostával? Že by je ministři vylepšovali? Že by cara popoháněla nezkrotná energie a nehynoucí naděje, že další pokus bude úspěšný?

A tak ani v novém Ustanovení o Židech z roku 1855, schváleném přímo panovníkem, jež bylo výsledkem činností Výboru ředitelů, židovské zemědělství nejenže nebylo zavrženo, ale naopak bylo ještě rozšířeno a postaveno na první místo v životě Židů: „Je

[56] Nikitin, s. 168-169, 171. ~[17] Tamtéž,
s. 179-181. Tamtéž, s. 185-186,
190-191.

nutno uspořádati život Židů na takových zásadách, které by jim otevíraly svobodnou cestu k získání blahobyteé existence prací v zemědělství a v průmyslu, jakož i k postupnému vzdělávání jejich mládeže, cestu, jež by jim zároveň bránila v zahal čivém životě a v nepatřičných činnostech." Přestože byl dříve od židovské komunity požadován předběžný vklad ve výši 400 rublů na každou rodinu, nyní bylo bez jakýchkoli podmínek „každému Židovi povoleno ‚kdykoli'... přejít mezi zemědělce", čímž byl okamžitě zbaven veškerých daňových nedoplatků stejně jako celá komunita; mohl ihned dostat nejen státní půdu k trvalému užívání, ale také si v pásmu židovského osídlení půdu kupovat, prodávat nebo pachtovat. Osoby přecházející do zemědělství byly na pětadvacet let osvobozeny od daně z hlavy, na deset let od daně zemstevní a na padesát let od odvodní povinnosti. Naproti tomu nikdo z Židů „k přechodu do zemědělství nemohl býti nucen". Dále bylo uzákoněno, „která zaměstnání a řemesla mohou na vesnici provozovat".[39]

(Od té doby uplynulo sto padesát let. Ze zapomenutých dávných časů formuluje osvícený fyzik tehdejší židovský život takto: „V pásmu osídlení platil zákaz (!) zemědělské činnosti."[40] A historik a publicista VI. O. Geršenzon říká poněkud obsáhleji: „Zemědělství Židům zakazuje jejich národní duch, neboť vrůstá-li člověk do půdy,

[59] Nikitin, s. 193-197.
[40] E. Gliner, *Stichija s čelovečeskim licom?,* in „Vremja í my", Meždunarodnyj žurnál literatury i obščestvennych problém, New York 1995, č. 122, s. 155.
[45] VI. Geršenzon, *Suďby jevrejskogo národa,* in sborník „22", Obšěestvenno-politiceskij i literát umyj žurnál jevrejskoj intělligeneii iz SSSR v Izraile. Tel Aviv 1981, č. 19, s. 111.

velmi snadno pak sroste s místem.")[41] Vlivný ministr financí Kankrin navrhl využít pro židovské zemědělství neobydlená území na Sibiři - a Mikuláš 1. koncem téhož roku 1855 návrh schválil. Mělo se tam přidělovat židovským přesídlencům „15 děsjatín vhodné půdy na osobu mužského pohlaví", poskytnout zemědělské nářadí a tažný dobytek z prostředků státní pokladny, připravit srubové domy a uhradit cestu a stravu na cestě. A tak se chudým Židům a rodinám s více dětmi jakoby otevřela možnost přestěhovat se na Sibiř. A kahaly teď měly o čem přemýšlet: zčásti totiž tyto chudé lidi potřebovaly jako brance (místo mladíků z bohatých rodin), ale protože jim zatajily, že se jim promíjejí všechny nedoplatky na daních, žádaly, ať nejdřív vyrovnají daně. Me i vláda se zalekla obtíží daleké cesty, spojených s tímto přesídlením; na Sibiři Židé „nebudou mít na očích příklady dobrého hospodaření", ale budou tam pokračovat „ve svém neplodném a nepoctivém kšeftaření, které způsobilo tolik škody na západních územích říše - budou zase v krčmách ožebračovat lidi snadným uspokojováním jejich sklonu k pití?" A tak v roce 1837 bylo přesídlování na Sibiř bez dalšího vysvětlení zastaveno.[12]

Mezitím téhož roku revize v Novorusku došla k závěru, že pozemky vymezené pro židovské kolonie a pro nové osídlení „obsahují černozem nejlepší kvality, která je velice vhodná pro pěstování obilí, stepi jsou výborné na senoseč a pro chov dobytka" (místní orgány však tyto závěry nesdílely).[43]

V roce 1837 bylo rovněž zřízeno ministerstvo státních statků (ministr hrabě P. D. Kiseljov) a to bylo pověřeno (jako příprava k pozvolnému přechodu ke zrušení nevolnictví) „pečovat o svobodné zemědělce" (státní rolníky), kterých bylo sedm a půl milionu a podléhali tzv. revizi (tj. sčítání pro odvádění daně z hlavy); mělo tedy pečovat i o židovské zemědělce, kterých bylo celkem tři až pět tisíc rodin, „kapka v moři oproti počtu státních rolníků. Přesto na ministerstvo začal od prvních dnů jeho existence docházet velký počet žádostí Židů" a nejrůznější jejich stížností. „Během půl roku se ukázalo, že židovským osídlencům musí ministerstvo věnovat takovou spoustu času, že by se to nepříznivě odrazilo na jeho hlavní činnosti."[44] V roce 1840 byl Kiseljov jmenován též předsedou nového „Výboru pro stanovení způsobu, jak zásadně změnit život Židů v Rusku" (v pořadí už šestého výboru!),[43] takže židovská otázka spadala pod něj.

Roku 1839 Kiseljov prosadil přes státní radu zákon, který umožňoval přihlásit se do zemědělství (avšak s celou rodinou) i těm Židům, kteří měli jít k odvodu, takže se inu takto vyhnuli. Tím získali Židé další velkou úlevu. Roku 1844 vyšlo detailnější „ustanovení o židovských zemědělcích" i pro pásmo židovského osídlení s právem v prvních třech letech si najímat křesťany, kteří by je učili hospodařit. A když v roce 1840 přišlo do Novoruska „mnoho Židů údajně na své vlastní útraty" (tito „přesídlenci na vlastní útraty" podepsali před odjezdem prohlášení, že mají dostatečné prostředky a nebudou žádat o příspěvek), ve skutečnosti však nic neměli a již cestou prohlašovali, že své prostředky vyčerpali, „a domáhali se usídlení na útraty státní"; takových „se vyskytlo přes 1800 rodin a z toho několik set rodin nemělo ani doklady, ani žádné pořádné důkazy, odkud jsou a z jakého důvodu se octli v Novorusku". A „další neustále přijížděli a prosili, aby nebyli ponecháni svému zoufalému osudu". V této situaci

[42] Nikitin, s. 197-199. 202-205, 209, 216.
[43] Tamtéž, s. 229-230.
[44] Tamtéž, s. 232-254.
[45] JE, sv. 9, s. 488-489.

Kiseljov rozhodl všechny je přijmout na úkor financí určených „pro přesídlence jako celek, bez rozdílu, jaké jsou rasy". Takže jim pomohl tím, že překročil kvótu. Roku 1847 'vyšly „doplňující zásady, usnadňující Židům přechod do zemědělství.[46]

Kiseljov hodlal vytvořit péčí svého ministerstva *vzorové* židovské kolonie, a tak „možná podnítit obrovské usídlení celého národa", k čemuž založil postupně několik kolonií v Jekatěrinburské gubernii, na dobré pudě a při řekách a potocích s hojností vody, s výbornými pastvinami a loukami vhodnými pro senoseč; doufal pevně, že novým kolonistům předají své skvělé zkušeností kolonisté němečtí, jenže mezi těmi se těžko hledali hospodáři ochotní usadit se u židovských kolonií, takže je nakonec platili jako zaměstnance. Do těchto příštích vzorových kolonií plynuly další a další dotace a byly jim promíjeny všechny druhy nedoplatků. Druhý rok po přistěhování se od židovské rodiny požadovalo, aby měla založenou zeleninovou zahradu a jednu děsjatinu půdy osetou a osevní plocha aby se pak v dalších letech zvolna zvětšovala. Noví osídlenci však neměli zkušeností s chovem dobytka, to je měli naučit jejích pečovatelé. Kiseljov usnadňoval i podmínky pro přestěhování (pro rodiny s malým počtem pracovníků) a vynalézal způsoby odborné agronomické výuky jistého počtu kolonistů. Některé rodiny však neměly na agronomii ani pomyšlení, v silných mrazech ani nevycházely nakrmit dobytek, a tak nakonec dostala každá rodina teplý kabát s kapucí.[47]

Proud stěhujících se židovských zájemců o zemědělství neustával, třebaže v západních oblastech bývaly i neúrody. Často přijížděly i rodiny, které neměly dostatek mužských pracovních sil, „kahaly násilím hnaly do přesídlení chudinu a staré lidi, kdežto majetné a zdravé si nechávaly, aby se jim lépe vybíraly a platily dane a aby měly prostředky na údržbu svých zařízení". „Aby se zamezilo návalu zubožené chudiny", požadovalo ministerstvo od západních gubernátorů přesnou kontrolu pří odjezdech, jenže z původních míst naopak spěchali s odesláním skupin přesídlenců, aniž vyčkali na signál, že na novém místě mají připraveno obydlí, a přitom nedokázali včas převést peníze pro tyto lidi, čímž někdy přicházel vniveč celý hospodářský rok. V Jekatěrinoslavské gubernií nestačili převádět půdu na žadatele, a tak se 250 rodin o své vůli odebralo do Od esy a zůstalo tam natrvalo.[48]

Avšak zprávy od nejrůznějších inspektorů z různých míst se í v těchto letech shodují v tom, že Židé, „když nebylo vyhnutí, dokázali zvládnout polní práce, a docela dobře, ale při první vhodné příležitostí nechali pluh pluhem a obětovali hospodářství, jen když se mohli vrátit k překupnictví a jiným svým oblíbeným činnostem". - „Pro Žida je ,na prvním místě podnikání, třeba í to nejdrobnější, až neuvěřitelně bezvýznamné,

[46] Nikitin, s. 259, 260-263. 267, 555, 558.

%7 Tamtéž, s. 269. 277, 282, 500, 309, 529-330. 546, 558, 567, 589-591, 456-143. 467. « Tamtéž, s. 509, 514, 554-559, 564-569.

aie jemu přináší velké výhody... Svým založením jsou Židé od

přírody podnikatelé, takže nemohou najít uspokojení v poklidném životě zemědělce*", „jejich pravým přáním není obdělávat půdu; Jákalo je tam zprvu velké množství půdy, malý počet židovského obyvatelstva, blízké hraníce, obchod a výnosné podnikání, a také úlevy na daních a hlavně osvobození od odvodní povinnosti'. Domnívali se, že bude sta-

čit, když získají dům," půdu však hodlali „dávat do pronájmu se značným ziskem a samí se chtěli zabývat podnikáním a obchodem." (To všechno naivně sdělovali revizorovi.) Á „půdu začali obdělávat s naprostým odporem". Navíc byly i „náboženské požadavky ‚pro židovské zemědělce nevýhodné'", nutily je k dlouhé nečinnosti, například při jarním setí byl dlouhý Pes ach, v září „svátek stanů" Sukot, který trval dva týdny v době, kdy se musí udělat ty „nejdůležitější polní práce - zorat a zasít", třebaže „podle úsudku vzdělaných a důvěryhodných Židů Písmo vyžaduje přísně světit jen první a poslední dva dny". A duchovní v židovských osadách, kde byly leckdy i dvě modlitebny, jedna pro ortodoxní „mitnagdy" a druhá pro chasidy, „utvrzovali své souvěrce v přesvědčení, že jsou vyvolený lid, který není osudem předurčen k těžké práci zemědělce, neboť ta je hořkým údělem gojů". „Pozdě vstávali, hodinu strávili ranní modlitbou a do práce se vydali, až když slunko stálo vysoko na obloze," a navíc sabat od pátku večer do neděle ráno.[49]

Také 1. G. Oršanskij usuzuje z židovského hlediska stejně jako inspektoři: „Propachtované hospodářství s námezdní prací... je Židům sympatičtější než všestranně těžký přechod od překupnictví k zemědělské prácí... Lze pozorovat čím dál větší snahu Židů zabývat se zemědělstvím převážně tak, že si půdu propachtují a na její obdělávání si najmou pracovníky." V Novorusku nezdary s židovským zemědělstvím pramení z toho, že „Židé nepřivykli těžké fyzické práci a považují za výhodnější městské podnikání na jihu." A zdůrazňuje, jak v jedné osadě Židé *„vlastníma rukama* postavili synagogu", jinde „vlastníma rukama" pracovali na zahradě.[50]

Od inspektorů a guhernátorů však přicházely také zprávy o tom, že i v těchto 40. letech a v těchto „vzorových" koloniích, tak jako v dřívějších, .i životní styl kolonistů, jejich práce a hospodaření daleko zaostávaly za sousedními státními a statkářskými rolníky". V Chersonské gubernii měli v roce 1845 židovští kolonisté „hospodářství ve velíce neutěšeném stavu; většina těchto kolonistů byla velmi chudá - protože se štítí každé polní práce, jen málokteří půdu řádně obdělávají, a proto i při dobré úrodě jsou jejích výsledky velice ubohé", „půda na zahradách je nedotčená", ženy a děti na ní

4" Tamtéž, s. 280-285, 307, 420-421, 454, 451, 548.

r>0 Oršanskij, s. 178. 182, 185. 191-192.

nepracují, „pozemek o rozloze 30 děsjatin stěží zajistil každodenní stravu". „Příkladem německých kolonistů" se řídil „zanedbatelný počet židovských usedlíků, většina z nich navíc dávala najevo zjevný odpor k zemědělství a snažila se splnit požadavky úředních míst jen proto, aby pak dostala osobní průkaz a mohla odjíždět pryč... Spoustu půdy nechávali ležet ladem, obdělávali jí po kouskách, jak koho napadlo. Dobytek značně zanedbávali... koně často uštvali jízdou a málo je krmili, zvlášť o sabatu," choulostivé krávy německých odrůd dojili nepravidelně, takže krávy ztratily mléko. „Židům byly poskytovány zdarma" ovocné stromy, ale oni se „sadařství nevěnovali". Byly pro ně předem postaveny domy, „pěkné, suché, teplé a důkladné", někde byly ovšem postaveny ledabyle a přišly draho, ale i tam, kde „byly postaveny důkladně a z kvalitních materiálů... je bezstarostní Židé nedokázali spravme udržovat, takže domy natolik zchátraly, že se v nich nedalo bydlet, dokud se rychle neopravily", držela se v nich vlhkost, čímž stavby dále chátraly a bylo v nich navíc nezdravo, takže mnoho domů zelo prázdnotou, jinde zase dům obývalo několik rodin, „které mezi sebou nebyly v žádném

příbuzenském vztahu a ‚pro neklidnou povahu tohoto lidu a jeho hašteřivosť docházelo při takovém soužití k nekonečným stížnostem."[51]

Je samozřejmé, že vina za tak nedokonalou přípravu k tak velkému stěhování padá na obě strany: administrativě se nedařilo sladit a zařizovat věci včas, domy byly někde postaveny nekvalitně, protože stavební dozor byl špatný, ba vyskytovaly se i zlořády a zpronevěry peněz. (Někdy museli být dokonce propuštění nebo i souzeni odpovědní úředníci.) Byla tu však í neochota vesnických židovských starších osobně dozírat na nepořádky a zjišťovat, u koho je vybavení a hospodářství v neuspokojivém stavu: takže i tento dozor byl svěřován vysloužilým poddůstojníkům, a Židé je opíjeli nebo podpláceli. Dále: z přesídlenců se nedaly vymoci daně, buď byli chudí, „v každé komunitě se našlo nejvýš deset hospodářů, kteří byli schopní stěží zaplatit za sebe", nebo to bylo tím, že k „židovské povaze už patří vyhýbat se placení daní"; daňové dluhy se rok od roku zvyšovaly a byly znovu a znovu promíjeny. Za nepovolené opuštění místa bydliště platil přesídlenec jednu kopejku za den, což byl pakatel a vzhledem k výdělku ve městě se mu to vyplatilo. (Pro srovnání - mela medové na vesnicích dostávali tři až deset tisíc rublů za rok; v osadách se zřizovala základní náboženská učebna zvaná eheder zhruba pro třicet rodin; vedle výuky prováděné mela medy se vláda snažila zavádět v koloniích i základní všeobecné vzdělání - kromě hebrejštiny i výuku ruštiny a počtů, jenže „obyčejní Židé hleděli na školy zřizované vládou velmi nedůvěřivě".)[52]

„Postupně se stále víc ukazovalo, že vysněné Kiseljovovy ‚vzorové[4] kolonie jsou

[51] Nikitin, s. 259, 280, 285, 286, 30Í, 504-505, 521, 402-405, 416-419, 610.

opravdu jen bláhový sen." Třebaže od roku 1849 příjezd dalších rodin brzdil, přesto se nevzdával, a dokonce v roce 1852 napsal v jednom pokynu: „Čím je dílo těžší, tím více houževnatosti od nás vyžaduje a my nesmíme ztrácet chuť pokračovat, i když se první pokus nezdařil." - Do té doby nebyl správce kolonie skutečným pánem v osadě, „stávalo se... že se mu přesídlenci posmívali a uráželi ho, protože příliš dobře věděli, že nad nimi nemá žádnou moc", mohl kolonistům pouze domlouvat. Několikrát se i navrhovalo, snad z roztrpčenosti z nezdaru, aby přesídlenec dostával závazné *úkoly* na dva až tři dny a aby se kontrolovalo jejich plnění; aby se kolonistům odebralo právo volně nakládat se svým majetkem; aby se kolonistovi úplně zakázalo vzdalovat se z místa pobytu; aby jim dozorci směli dokonce ukládat tělesné tresty - poprvé třicet ran prutem, podruhé šedesát, potřetí vězení a v těžkých případech odvod na vojnu. (Nikitin píše, že když se židovští přesídlenci o této navrhované instrukci dověděli, „byli tak vyděšení, že napjali síly... ihned si pořídili dobytek a zemědělské nářadí, a začali kupodivu pilně pracovat v zemědělství i doma v hospodářství'".) Avšak Kiseljov v roce 1853 schválil návrh ve zmírněné podobě: „Ukládané povinnosti musí zcela odpovídat silám a zkušenostem těch, jimž jsou určeny"; směrnice pro každý druh práce, vypracované Pečovatelským výborem, směl vesnický správce změnit, jen když je chtěl zmírnit: za první porušení pokynu nebyl žádný trest, za druhý a třetí deset a dvacet ran prutem. (Odvod na vojnu nebyl jako trest použit nikdy, „nikdo... nebyl za nedbalé hospodaření poslán do armády" a roku 1860 byl tento zákon zcela zrušen.)[53]

Tohle všechno se ovšem dělo ještě za nevolnictví v Rusku. Po padesáti letech svědomitého vládního snažení přimět Židy k produktivní práci na dosud neobdělávané půdě se začaly ukazovat obrysy Arakčejevových tzv. vojenských osad.

Je až s podivem, že se carský režim nad všemi těmito neúčinnými kroky a nad tímto beznadějným pokusem se zemědělstvím víc nezamýšlel. Jenže tím to ještě neskončilo.

Po zavedení odvodní povinnosti se šířily mezi židovským obyvatelstvem poplašné zvěsti o hrozném novém zákonodárství, které připra

[52] Tamtéž, s. 290, 301, 321-525, 549, 599, 408, 420-421, 475, 596. •" Tamtéž, s. 350-551, 582-585, 590, 425, 547, 679.

viije zvláštní Židovský výbor. Ale v roce 1855 konečně vyšlo všeobecné souhrnné Ustanovení o Židech (které vystřídalo Ustanovení z roku 1804) a „nezatížilo Židy novými omezeními", jak rezervovaně uvádí Židovská encyklopedie.[54] Podrobněji řečeno, podle nového Ustanovení ;yuo Židům „ponecháno právo získávat nej různější nemovitosti, vyjma obydlené usedlostí, a vykonávat obchodování všeho druhu za stejných podmínek jako ostatní ruští poddaní", i když pouze na území pásma židovského osídlení.[55] Ustanovení z roku 1855 zaručovalo ochranu všech • oúv židovského náboženství a zavádělo pro rabíny odměny a právo být členy 1. gildy kupeckého stavu. Stanovilo rozumný věk pro uzavírání manželství (18 a 18 let). Doporučilo, aby židovský oděv nebyl tak odliš-.\y a nápadný ve srovnání s ostatním obyvatelstvem. Orientovalo Židy k produktivním způsobům výdělečné činnosti (zakázalo obchodování s lihovinami na dluh a na zástavu věcí z domácností), povolovalo všechny druhy tovární činnosti (i nájem lihovarů). Zaměstnávat křesťany jako služebnictvo nastálo se zakazovalo, avšak dovolovalo se to „k pracím krátkodobým", bez uvedení přesné lhůty, a „na práci v továrnách a závodech", jakož i „na pomoc při polních pracích, v zelinářství a zahradnictví",[56] což znělo jako výsměch myšlence „židovského zemědělství". Ustanovení z roku 1855 vyzývalo židovskou mládež, aby se vzdělávala. Studium Židů na středních a vysokých školách nebylo nijak brzděno.[57] Židé, kteří v jakémkoli vědním obora získali titul doktora a prokázali vynikající schopností (vedle jiných formalit), měli od nynějška právo vstupovat do státních služeb. (Židovští lékaři měli toto právo již dříve.) Pokud pak jde o místní samosprávu, rašilo Ustanovení dřívější omezení - nyní mohli Židé zastávat funkce v dumách (místních samosprávných orgánech), na magistrátech a na radnicích „stejně jako jsou voleny do těchto funkcí osoby ostatních vyznání". (Proti tomuto bodu se vyskytly námitky některých místních orgánů, hlavně na Litvě: povinností starosty města bylo uvést v určité dny obyvatele do pravoslavného chrámu - jak by to mohl být Žid? Nebo Žid jako soudce, když se přísahá na kříž? Námitky byly důrazné, a tak Ustanovení z roku 1858 stanovilo pro západní gubernie, že na magistrátech a na radnicích smějí Židé zastávat pouze třetinu funkcí.)[58] Á konečně pokud jde o ekonomicky naléhavý problém - o příhraniční pašování, které poškozovalo stát,

Ustanovení ponechávalo v pohraničním pásmu Židy, kteří už zde žili, avšak novým

[54] JE, sv. 12, s. 695.

[55] M. Kovalevskij, *Ravnopravije jevrejev ijego vragi,* in *Ščit,* lít. sborník, za reci. L. Andrejeva, M. Gorkého, F. Sologuba, 5., clopl. vyd., Russkoje obščestvo dlja ízučenija jevrejskoj žizni, Moskva 1916, s. 117.

[56] JE, sv. ll,s.494.

[57] kovalevskij, in *Ščit,* s. 117.

[38] J. Gessen, sv. 2, s. 50-52, 105-106.

zájemcům přistěhování zakazovalo.[59]

Ve státě, který držel miliony svých obyvatel v nevolnictví, nelze toto vše označit za krutý systém.

Když se Ustanovení projednávalo ve státní radě, padlo v diskusi mnoho nejrůznějších návrhů, jak Židům povolit, aby se usazovali zcela volně ve velkoruských guberniích. Byl vysloven i názor, že „teprve až budeme mít záruku jistých mravních hodnot a určité úrovně vzdělání, budeme moci Židům povolit, aby se přistěhovali do vnitrozemských gubernií". Proti tomu se namítalo, že „Židé mohou být svou podnikatelskou a průmyslovou činností velice užiteční" a že „konkurencí nelze potlačit tím, že někomu zakážeme někde žít a obchodovat"; a „musíme si rovnou položit otázku, zda Židy můžeme v tomto státě trpět. Uznáme-lí, že je tu trpět nemůžeme, pak je musíme všechny vyhnat" spíše než „ponechat toto společenství ve státě ve stavu, který v nich bude vyvolávat neustálou nespokojenost a reptání. Musíme-li však strpět jejich přítomnost v naší zemi, pak jsme povinni zbavit je právních omezení".[60]

Zatím „archaická polská privilegia, která městským orgánům, umožňovala, aby Židům ukládaly různá omezení pobytu", a odmítnutá ruským státem již od dob Kateřiny II, se začala silně prosazovat znovu ve Vilně a poté v Kyjevě. Ve Vilně bylo nyní Židům zakázáno bydlet v některých městských čtvrtích. V Kyjevě pak protesty tamního kupectva, že „Židé k všeobecnému pokušení pořádají dražby a kšeftují ve zdech pečerských klášterů... v Pečersku obsadili všechny obchodní podniky" a křesťany „vytlačují z obchodování vůbec", přiměly roku 1827 generálního guber-nátora, aby zakázal „Židům trvale bydlet v Kyjevě - jen některé kategorie budou moci přijíždět na jistou dobu". „Vláda musela jako vždy v takových případech několikrát odložit lhůtu určenou k vystěhování." Spory se dostaly až do „ředitelského" výboru, způsobily rozepře ve státní radě, ale Ustanovením z roku 1855 Mikuláš I. rozhodl, aby byli z Kyjeva vystěhováni. Brzy nato byl však opět „některým kategoriím Židů povolen pobyt ve městě na dobu určitou". (Proč vlastně byli Židé v obchodní konkurenci tak úspěšní? Proto, že často obchodovali levněji než křesťané, spokojili se s „menším ziskem, než jaký vyžadují křesťané", í když možná bylo jejich zboží tu a tam. pašované. A kyjevský gubernátor, který Židy bral pod ochranu, uváděl, že „pokud by křesťané chtěli pilně pracovat, vypudili by Židy bez jakýchkoli donucovacích způsobů.")[61] - Tak tedy „v Bělorusku Židé smělí bydlet jen ve městech, v Malorusku všude kromě Kyjev a a vesnic patřících státu, v Novorusku ve všech osadách kromě Nikolajova a Sevastopoiu"[62], což jsou válečné přístavy, odkud byli Židé v těch letech vystěhováni z důvodů státní bezpečnosti.

[59] JE, sv. 12, s. 599.
[60] J. Gessen, sv. 2, s. 47-48.
[ul] Tamtéž, s. 40-42.

„Ustanovení z roku 1855 připustilo přítomnost židovských obchodníků a továrníků na nejdůležitějších trzích ve vnitrozemských guberniích, aby tam mohli dočasně obchodovat, a povolilo jim i prodej některých druhů zboží mimo pásmo židovského osídlení."[63] Rovněž řemeslníkům byl úplně zakázán přístup do vnitrozemských gubernií, byť jen na omezenou dobu. Tak podle zásad z roku 1827 „guberniální vedení mimo pásmo osídlení smělo Židům povolit šestiměsíční pobyt".[64] - Gessen píše, že Ustanovení

z roku 1835 „a později i další zákony poněkud usnadnily Židům dočasný pobyt mimo pásmo osídlení," a také místní úřady často „zamhouřily oči nad porušením zákazu pobytu".[65] - Totéž potvrzuje i N. S. Les kov v memorandu vyhotoveném na žádost vládní komise: „Ve čtyřicátých letech přišli Židé do velkoruských statkářských vesnic a nabízeli své služby... Po celý rok pak pravidelně objížděli ‚známé pány*" v okolních velkoruských guberniích a všude obchodovali a pracovali. „Lidé odtud Židy nejen nevyháněli, ale dokonce je zde zdržovali." - „Místní obyvatelé vždy rádi vítali a skrývali židovské řemeslníky... Místní úřady jim také všude přály, protože jim, stejně jako ostatním obyvatelům, Židé přinášeli značný užitek."[66] - „Židé s pomocí zainteresovaných křesťanů porušovali omezující nařízení. I samy úřady byly nuceny obcházet zákony... Došlo to tak daleko, že například musely být zavedeny pokuty pro statkáře ve velkoruských guberniích za to, že u nich Židé bydleli."[67]

A tak vládní ruské úřady, zčásti z ochranných důvodů (hlavně náboženských), aby se ne misi li křesťané spolu s Židy, a pod ekonomickým tlakem, který Židy táhl ven z pásma osídlení, nedokázaly se ani pevně rozhodnout, ani své rozhodnutí jasně realizovat. A podnikavá, dynamická židovská povaha trpěla na přelidněném území a zostřenou vnitřní konkurencí v něm - eo nejširší rozlet je přece přirozenou vlastností této povahy. I. G. Oršanskij napsal: „Čím víc jsou Židé rozptýleni mezi křesťanským obyvatelstvem, tím vyšší je tam životní úroveň."[68]

Nedá se však popřít, že i po formální stránce bylo pásmo židovského osídlení v Rusku rozlehlé: k tomu, co zdědilo jako husté židovské osídleniv Polsku, v gubernii Vilenské,

«[2]KJE, sv. 7, s. 318. " JE, sv. 14, s. 944.
[64] JE, sv. 11, s. 332.
[65] J. Gessen, sv. 2, s. 48, 48.
[86] Leskov, s. 45-48.
[67] J. Gessen, sv. 2, s. 49. [6]*
Oršanskij, s. 50.

Grodenské, lovenské, Vitěbské, Minské, Mogilevské, Voiyňské, Podolské a Kyjevské (mimo Království polské a Kuronsko), připadly rozsáhlé a žírné gubernie Poltavská, Jekatěrinosí av ská, Černigovská, Taurická, Chersonská a Besarabská, všechny dohromady větší než kterýkoli evropský stát i než jejich skupina. (Po delší dobu, od roku 1804 do poloviny 50. let k nim připadly ještě bohaté gubernie Astrachaňská a Kavkazská, ale tam se Židé téměř nestěhovali, v Astrachaňská gubernii ještě v roce 1824 „nebyl veden jako daňový poplatník ani jeden Žid".)[69] Celkem tvořilo pásmo židovského osídlení patnáct gubernií, úhrnem jich mělo „vnitřní Rusko" jedenatřicet a málokterá měla větší počet obyvatel než gubernie středoruské. Podíl židovského obyvatelstva nepřevyšoval podíl muslimského v uralských a po-volžských guberniích. Proto lze říci, že Židé nebyli v pásmu stísněni svým počtem, ale jednotvárností svých zaměstnání v něm. Pouze v nedozírném Rusku mohlo toto pásmo vypadat jako stísňující.

Někdo možná namítne, že rozlehlost pásma je jen zdánlivá, že do něho nezapočítáváme území mimo města a městečka. Jenže toto území je určeno pro zemědělství a bylo Židům otevřeno, nelákalo je však a celá diskuse se točila jen kolem

problému, jak ta místa uzpůsobit pro obchodování s lihovinami. Jde tu o překrucování pravdy.

Kdyby velký masiv Židovstva nepřešel z těsného Polska do rozlehlého Ruska, pojem „pásmo osídlení" by asi vůbec nevznikl. V stísněném Polsku by žili namačkáni, nahuštěni, chudší, rychle by jich přibývalo a byli by téměř bez produktivní práce - 80 % z nich se věnuje obchodu a překupnictví. Rozhodně však nebyla v ruských městech budována *ghetta,* jaká znala snad celá Evropa a kde Židé museli povinně žít. (Ačkoli v Moskvě byl pro přijíždějící návštěvníky zřízen zájezdní dvůr Glebovových.)

Připomeneme-li si znovu, že toto pásmo osídlení existovalo po dvě třetiny století vedle nevolnictví, kterému podléhala většina ruského obyvatelstva, kdežto židovské nikoli, pak v porovnám s tím břímě omezeného pohybu nebude vypadat tak chmurně. Na území ruské říše žilo natěsnáno mnoho národů, čítajících miliony osob. V mnohonárodním státě žijí národy často izolovaně a přitom hustě, například Karaimové nebo horští Židé na Kavkaze, kteří se směli volně stěhovat, ale nevyužívali toho. A vůbec se to nedá srovnávat s tzv. rezervacemi, jaké zřizovali přistěhovalí kolonizátoři (Anglosasové či Španělé) pro původní obyvatelstvo dobytých území.

Avšak právě to, že Židé neměli své vlastní národní území, a přitom byli dynamičtí a pohybliví, vysoce ekonomicky aktivní a praktičtí - to všechno mohlo hluboce ovlivnit celý život v Rusku. Dá se říci, že tendencí židovské diaspory bylo, aby měla přístup

[69] JE, sv. 5, s. 359.

všude, a že obavy z průlomu této aktivity vedly ruskou vládu k omezujícím opatřením. Ano, Židé v Rusku v podstatě odmítli stát se zemědělci. Jako řemeslníci bylí většinou krejčí, ševci, hodináři nebo klenotnicí. Avšak í přes to, že museli dodržovat pásmo osídlení, nezůstávala jejich produktivní činnost jen při drobných řemeslech.

V předrevoluční Židovské encyklopedií se píše, že přeci rozvojem těžkého průmyslu byl pro Židy nejlákavějším podnikáním... obchod s penězi, ať už šlo o lichváře, který peníze půjčoval, nebo o peněžoměnce, nájemce státních a statkářskýeh podniků, nebo bankéře, hostinského či koncesionáře, který se zabýval převážně peněžními transakcemi". Dokonce i když v Rusku ještě existovalo naturální hospodářství, „byla poptávka po penězích čím dál větší".[70] Proto se židovský kapitál přesouval do průmyslu, aby tam dále rostl. Již za Alexandra i. byly podniknuty energické kroky k tomu, aby se podpořila účast Židů v průmyslovém podnikání, konkrétně v soukenictví. Tato účast „později významně přispěla k akumulací kapitálu v rukou Židů" a „Židé pak neopomenuli užít tohoto kapitálu ve velkém továrním a potom í v důlním průmyslu, v dopravě a bankovnictví. Tak vznikla židovská střední a velká buržoazie".[71] - Ustanovení z roku 1855 obsahuje „rovněž úlevy pro židovské továrníky".[72]

Ve 40. letech 1.9. století se na jihozápadě zorně silné rozvinulo cukro-varnictví. Židovští kapitalisté zprvu statkářské cukrovary subvencovali, později se ujímali jejich řízení, až se nakonec stali jejich vlastníky a stavěli další. Ták na Ukrajině a v Novorusku vyrůstali mocní „cukrovarníč-tí králové", například Lazar a Lev Brodští. Přitom „většina židovských cukrovarníků začínala svou kariéru jako koncesionáři (v podnikání s li-hovinami) a majitelé náleven". Obdobně tomu bylo i v mlynářském průmyslu.[73]

Nikdo ze současníků si tehdy neuvědomil, nikdo nebyl tak prozíravý, aby videi, jaká tu vyrůstá materiální a duchovní síla. A samozřejmě si to neuvědomoval a neviděl to ani sám car Mikuláš. Žil v přehnaných představách o tom, že ruská carská vláda je všemocná, a spoléhal na úspěch vojenských a administrativních metod.

Vytrvale však usiloval, aby uspěl ve zvyšování vzdělanosti Židů, aby překonali vůči

[70] JE, sv. 15, s. 646.

[71] I. VI. Dižur,/et*ra" *v ekonomičeskoj žízni Rossii,* in sborník *Kniga o russkom jevrejstve: Ot ISoO godov do Revoljucii 1917 g. /* dále KRJ-1/, Sojuz russkich jev reje v, New York 1960, s. 164-165.

[12] JE, sv. 15, s. 155.

[75] Dižur, in KRJ-1, s. 165-168.

majoritnímu obyvatelstvu své odcizení, neboť právě v něm spatřoval hlavní nebezpečí. Již roku 1851 upozorňoval Výbor ředitelů, že „mezi opatřeními, která mohou situaci Židů usnadnit, se musíme zaměřit na jejich nápravu pomocí školní výuky... zřizováním továren, zákazem časných sňatků, zlepšením činnosti kabalu... a také změnou oděvu".[74] A v roce 1840 při založení Výboru pro stanovení způsobu, jak zásadně změnit život Židů v Rusku, si tento výbor stanovil jako jeden z prvních cílů „působit na etické vzdělání nové generace Žid u zřizováním židovských škol v[7] duchu, který by čelil nynějšímu talmudi-stickému učení".[7']

Všeobecné vzdělávací školy si přáli také všichni tehdejší židovští progres i sté. (Rozcházeli se jen v tom, má-li být talmud z výuky zcela vyloučen, nebo má-li se ve vyšších třídách vyučovat „s vědeckým výkladem, tedy bez pozdějších škodlivých nánosů")[76]. Právě v té době stanul v čele nové všeobecné vzdělávací židovské školy v Rize mladý absolvent mnichovské univerzity Max Lilienthal. Jeho touhou bylo „vštěpovat osvětu ruskému Židovstvu". Roku 1840 byl vlídně přijat ministrem školství a ministrem vnitra v Petrohradě a připravil pro Výbor pro přeměnu života Židů návrhy na zřízení židovské konzistoře a duchovního semináře pro školení rabínu a učitelů podle „obecných, správných mravních zásad" proti „zkostnatělým talmudistům"; avšak „dříve než se žákům vštípí hlavní základy viry, nesmí být vyučováni v laických předmětech". Ministerský návrh byl však pozměněn v tom, že se měl zvýšit počet hodin stanovených pro výuku židovských učebních předmětů.[77] - Lilienthal se snažil přimět úřady, aby zakročily proti chasidům, ale nezískal podporu: vláda si přála, aby „znepřátelené společenské složky v Židovstvu vystupovaly navenek jednotně".[78] Mezitím Lilienthal, který v Rize „s pozoruhodným úspěchem" vybudoval školu, dostal od ministerstva za úkol objet gubernie v pásmu židovského osídlení a na veřejných schůzích a setkáních s židovskými veřejnými činiteli agitovat pro osvětu. Jeho cesta se navenek celkem vydařila, zpravidla nenarazil na otevřené nepřátelství a zdálo se, že i jeho agitace mezi vlivnými vrstvami židovského obyvatelstva byla úspěšná. „Odpůrcům reformy nezbylo... než formálně vyslovit souhlas." Skrytý odpor byl ovšem obrovský. A když pak školní reforma přece jen začala, Lilienthal se svého poslání zřekl. Roku 1844 náhle odjel do Spojených států natrvalo. „Jeho odjezd z Ruska, pokud to nebyl rovnou útěk, je zahalen tajemstvím."[79]

[74] J. Gessen, sv. 2, s. 77.

[75] JE, sv. 9, s. 889-890; J. Gessen, sv. 2, s. 81.

[7(i] J. Gessen, sv. 2, s. 85.

[77] Tamtéž, s. 84: JE, sv. i 5, s. 47.

[78] J. Gessen, sv. 2, s. 85-86.

Takže úřady za Mikuláše i. nejen nebránily asimilaci Židů, spíš k ní vybízely, avšak široké vrstvy židovského lidu, které byly stále pod silným vlivem kahalu, z obav před zvýšeným náboženským tlakem se pro ni nedaly získat. A přitom školská reforma přes mimořádný odpor vedoucích kruhů kahalu právě v roce 1844 postoupila kupředu. („Při zřizování židovských škol přece vůbec nešlo o to, aby se počet židovských dětí na všeobecných vzdělávacích školách snížil; naopak, bylo znovu a znovu zdůrazňováno, že všeobecné školy musí být stejně jako dříve Židům otevřeny.")[80] Stát zřídil dva druhy škol pro židovské děti („podle vzoru rakouských základních škol pro Židy")[81] - dvouleté, jež odpovídaly farním školám v Rusku, a čtyřleté, odpovídající ruským újezdním školám. Židovští učitelé vyučovali na těchto školách (a v hebrejštině) pouze židovské předměty, laické předměty vyučovali učitelé ruští. (Jak hodnotí situaci zuřivý revolucionář Lev Dejč: „Korunovaný vyvrhel nařídil, aby je (tj. Židy) učili rusky číst a psát."[82] Tyto školy řídili dlouhou dobu křesťané, a teprve po letech také Židé.

„Když se většina židovského obyvatelstva, věrného tradičnímu židovství, dověděla nebo vytušila, jaký je tajný cíl ministra školství Uvarova, brala osvětové kroky vlády jako další způsob útisku."[83] (Lvarov pak při hledání cesty ke sblížení Židů s křesťanským obyvatelstvem chtěl vykořenit „předsudky plynoucí z učení talmudu", a snažil se proto tento předmět ze školní výuky zcela vyloučit - považoval talmud za proti-křesťanský kodex.)[84] Pro permanentní nedůvěra k ruským úřadům židovské obyvatelstvo ještě mnoho dalších let tyto školy odmítalo, cítilo k nim averzí: „Stejně jako se obyvatelstvo vyhýbalo odvodům, unikalo i školám a obávalo se dávat své děti do tohoto semeniště svobodomyslnosti." Zámožné židovské rodiny často posílaly do státních škol místo svých dětí mládež z chudiny.[85] (Přesně tak se dostal na státní školu P. B. Axelrod, který pak přešel na gymnázium a později se z něho stal politik, spolupracovník Plechanovův a Dejčův ve skupině Osvobození práce.)[86]

V roce 1855 se jen v „zaregistrovaných" chederech učilo 70 000 židovských

[79] J. Gessen, sv. 2, s. 84, 86-87.
[80] JE, sv. 13, s. 47-48.
[81] JE, sv. 5, s. 354.
[82] L. Dejč, *Rol jevrejev v russkom revoljucionnom dviženii,* sv. 1, 2. vyd., Moskva, Leningrad 1925, s. 11.
[85] JE, sv. 9, s. 111.
[84] J. Gessen, sv. 2, s. 85.
[85] Tamtéž, s. 120.
[86] Dejě, s. 12-15.

dětí, kdežto na obou typech státních škol pouze 3200.[87]

Tento děs z laické výuky se mezi Židy udržel ještě dlouhou dobu. L. Dejč vzpomíná na 60. léta ne v nějaké Zapadlé Lhotě, ale v Kyjevě: „Dobře se pamatuji na časy, kdy moji soukmenovei pokládali za hřích učit se ruštině", a pouze když nebylo vyhnutí, užívali jí „jen ve styku... s gójí".[88] A. G. Sliozberg vzpomíná, že ještě v 70. letech se považovalo studium na gymnáziu za zradu na židovské svébytnosti a vzít si na sebe stejnokroj gymnazisty bylo něco jako odpadnout od Boha. „Mezi Židy a křesťany zela propast, kterou dokázali překročit jen někteří Židé a pouze ve velkých městech, kde židovské veřejné

mínění tolik nespoutávalo osobní vidi jednotlivce."[89] Židovská mládež se nijak nehrnula na ruské univerzity, třebaže to pro jejich absolventy podle zákona o odvodní povinnosti z roku 1827 znamenalo, že jsou vojenské povinnosti doživotně zproštěni. Ostatně Gessen uvádí, že v „bohatších kruzích" ruského Židovstva se vzmáhala „dobrovolná snaha navštěvovat společná školní zařízení".[90]

Navíc je třeba dodat, že „ve státních židovských školách nebyli na patřičné výši ani křesťanští kurátoři, a většinou ani židovští učitelé vyučující židovské předměty v němčině". Proto „zároveň se zřízením státních škol bylo rozhodnuto zřídit rovněž vysokou školu pro přípravu učitelů... vytvořit kádry vzdělanějších rabínů, kteří by také působili pokrokově na široké vrstvy lidu. Tato ‚rabínská učiliště' byla zřízena ve Vilně a v Žitomiru (1847)". Liberál Gessen dosvědčuje, že „přes všechny nedostatky přinesly školy jistý užitek a dorůstající generace se začala seznamovat s ruštinou a ruskou vzdělaností".[91] Stejného názoru je též revolucionář M. Krol, třebaže celkově vládu odsuzuje: „Přestože zákony Mikuláše I. o státních základních a rabínských školách byly re-akční a proti Židům zaujaté, tyto školy přece jen umožnily jisté malé části židovských dětí laické vzdělání." A maskilové (osvícenci), kteří pohrdali „pověrčivými masami... neměli nyní kam odejít" - zůstávali mezi svými jako cizinci. „Přesto mělo toto tmutí obrovský význam pro duchovní procitnutí ruského Židovstva v druhé polovině 19. století." Avšak pokud někdo z maskilů chtěl židovské masy vzdělávat, narazil na „rozhořčený odpor fanatických Židů, kteří na laickou osvětu hleděli jako na pokušení ďáblovo".[92]

Roku 1850 byla vytvořena další taková nadstavba: ústav „vzdělaných Židů",

[87] 1. VI. Troekij, *Jevrei v russkoj škole,* in KRJ-1, s. 551-354.
[88] Dejč, s. 10.
[89] JE, sv. 11, s. **715.**
[90] J. Gessen, sv. 2, s. 122.
[91] Tamtéž, s. 121.
[92] M. Krol, *Nacionalizm i assimUjacija v jevrejskoj istorii,* in sborník *Jevrejskij mir,* Objediněnije rusko-jevrejskoj intělligencii, Paříž, ročník 1959, s. 188.

konzultantů při kurátorech školských okruhů.

Absolventi nově zřízených rabínských škol dostali roku 1857 hodnost „státních rabínů"; ti byli svými komunitami neochotně voleni a museli
být schváleni guberniálními úřady. Avšak jejích povinnosti byly nakonec jen administrativní, protože jejich židovské komunity je považovaly za nevzdělané v židovských naukách, takže jako praví duchovní zůstalí nadále tradiční rabíni.[95] (Mnozí absolventi rabínských škol, kteří „nedostali místo ani jako rabíni, ani jako učitelé", se vraceli zpátky na univerzitu[94] a studovali medicínu nebo práva.) Mikuláš I. při své houževnaté povaze se stále snažil řídit i vnitřní život židovské obce. Od doby, kdy byla pro Židy zavedena odvodní povinnost, získaly nyní kahaly, které měly i dříve obrovskou moc, právo „poslat kdykoli kteréhokoli Žida na vojnu, pokud neplatil pravidelně a včas daně, potuloval se nebo se v židovské komunitě jinak provinil"; svého práva kahaly využívaly ve prospěch bohatých. „To vše pobuřovalo lid proti zvůli kahalu, vytvářelo v

komunitě napjaté vztahy a stalo se jednou z příčin definitivního pádu této instituce." A tak byly kahaly roku 1844 „všude zrušeny a jejich funkce přešly na městskou správu a na radnice",[95] to znamená, že kompetenci řešit situaci v městských židovských obcích měly nyní celostátní orgány. Ani tato reforma však nebyla dokončena - výběr věčně zpožděných a unikajících daní a dodávání branců byly opět svěřeny židovské obci, jejíž „odvodní starostové" a „výběrčí" nastoupili na místa dřívějších kanálových starších. Matriční knihy, a tedy i evidence obyvatelstva, zůstaly v rukou rabínů.

Vláda Mikuláše 1. také nešťastně zasáhla do zamotaného problému výběru daní uvnitř židovské obce, především nepřímých daní za spotřebu košerovaného masa (takzvaný „krabicový" poplatek). Podle ustanovení z roku 1844 se měl tento poplatek použít na daňové nedoplatky obce, na zřizování židovských škol nebo na podpora těch, kteří odcházeli do zemědělství.[96]1 zde však došlo k nepostřehnutelnému a nepředpokládanému posunu: ačkoli Židé byli „povinni odvádět daň z osoby stejně jako křesťanští měšťané", tj. daň přímou, „bylo nyní židovské obyvatelstvo díky krabicovému poplatku způsobem platby daně jakoby zvýhodněno". „Židé, včetně zámožné vrstvy, teď často uhrazovali osobními platbami jen nepatrnou část úředních poplatků, zbytek daně připadl k nedoplatkům" a ty se pak hromadily tak dlouho, až v polovině 50. let tvořily dluh přes osm milionů rublů. A pak už následoval další podrážděný příkaz z nejvyšších míst: „Za každé dva tisíce rublů" nového daňového

[95] KJE, sv. 4, s. 54; B.-C. Dínur, *Religiozno-nacionalnyj oblik russkogo jevrejstva,* in KRJ-1, s. 514.

[94] J. Gessen, sv. 2, s. 179.

[95] KJE, sv. 4, s. 20-21.

[96] ,1. Gessen, sv. 2, s. 89-90.

nedoplatku „odvést na vojnu jednoho dospělého muže".[97] V roce 1844 byl podniknut další rázný, avšak opět marný pokus vystěhovat Židy z vesnic.

Gessen to květnatě zaobaluje, když říká, že v ruských „zákonech, jež měly normovat život Židů, zaznívá jakýsi zoufalý výkřik, že přes veškerou svou moc úřady nedokáží vymýtit židovský prvek z nitra ruského života".[98] Vládcové Ruska stále ještě nebyli s to pochopit, jak těžké a snad i neřešitelné je židovské dědictví, jehož se jim dostalo trojím dělením Polska: co si počít s tímto úporným organismem, který tak rychle narůstá v těle ruského státu? Stále se jim nedařilo najít spolehlivé řešení a do budoucna už vůbec nedokázali nahlédnout. Rázné zákroky Mikuláše I. následovaly jeden za druhým, ale situace se spíše komplikovala.

Stejný neúspěch měl Mikuláš I. v potírání pašeráctví, které Židé provozovali v pohraničí. Roku 1845 car kategoricky nařídil vystěhovat všechny Židy z padesátiverstového příhraničního pásma sousedícího s Rakouskem a Pruskem, přestože „na některých pohraničních celnicích byli obchodníky většinou Židé".[99] Zamýšlené opatření bylo okamžitě pozměňováno rozsáhlými výjimkami: zprvu bylo stanoveno, že nemovitost má být prodána do dvou let, později byla tato lhůta prodloužena. Vystěhovaným se nabízela materiální pomoc, aby se mohli na nových místech zařídit, a navíc nemuseli pět let platit daně. Stěhování se několik let odkládalo a zanedlouho

„vláda Mikuláše I. přestala trvat na tom, aby se Židé z tohoto příhraničního pásma vystěhovali, a tak mohla část z nich zůstat ve svých domovech".[100]

V této situaci dostal car Mikuláš I. další výstrahu, jejíž rozsah a následky pro celé Rusko si sotva uvědomil: tento hrozivý, avšak zdaleka neuskutečněný plán vysídlit Židy z pohraničního pásma pro pašování, jež se rozrostlo do rozměrů pro stát nebezpečných, vyvolal v Evropě velké pobouření, a právě tímto plánem sí asi Rusko prudce znepřátelilo evropské veřejné mínění. To znamená, že snad tímto Mikulášovým nařízením z roku 1843 můžeme datovat začátek éry, kdy evropské Židovstvo vystupuje na obhajobu ruských Židů, která byla potom tak aktivní a soustavná.

Projevem této nové pozorností byl jistě také příjezd sira Moše Monte-iioreho v roce 1846 do Ruska s doporučujícím dopisem královny Viktorie cara Mikulášovi I. a jeho úsilí dosáhnout „zlepšení osudu židovského obyvatelstva" v Rusku. Navštívil

[97] JE, sv. 12, s. 640.
[98] J. Gessen, sv. 2, s. 19.
"Tamtéž, sv. 1, s. 205.
[100] KJE, sv. 7, s. 521.

několik měst, kde žilo hodně židovských obyvatel, a poté z Anglie zaslal ruskému panovníkovi obšírný list, v němž doporučoval, aby byly zrušeny zákony, které Židy omezují, aby Židé dostali „rovnoprávnost jako všichni ostatní poddaní" (na nevolníky se to ovšem nevztahovalo), a „do té doby aby bylo co nejdříve zrušeno omezení práva pobytu a pohybu na území pásma židovského osídlení", aby kupci a řemeslníci měli povoleno cestovat do vnitrozemských gubernií, aby „směli brát do služby křesťany...", aby „byl obnoven kahal..."[101]

Car Mikuláš však udělal pravý opak: nepolevil ve svém úsilí zavést svůj pořádek v životě Židů. Svou rozhodností pánovitě formovat celý stát a celou společnost podle vlastních představ a všechny komplikace redukovat na jednoduché a srozumitelné kategorie připomínal cara Petra I., který kdysi také „vytrhával jako plevel" všechno, co rušilo jasné roztřídění poplatných stavů. Nyní se tedy car rozhodl, že *roztřídí* židovské měšťanstvo. Tento projekt vznikl roku 1840, když promýšlel celkové úkoly a uvažoval, jak překonat náboženskou a národní separovanost Židů (přitom se přihlíželo k názorům Levinzonovým, Fejginovým a Ge-zeanovského), jak zjistit, „v čem to vězí, že se Židé tak vytrvale straní normálního občanského života", „neodvádějí žádnou užitečnou práci a škodlivě lpí na svém drobném podnikání, doprovázeném nejrůznějšími podvůdky a fígly". Tuto „,zahálčivosť mnoha Židů" připisovaly vládní kruhy jejich „zatvrzelým zlozvykům" a měly za to, že židovské „široké vrstvy by si mohly najít výdělek, jenže tradičně některé druhy práce odmítají".[102]

Ministr hrabě P. D. Kiseljov panovníkovi navrhl toto opatření: aby nechal stranou blahobytné židovské obchodníky a věnoval se židovským měšťanům, a ty aby roztřídil do dvou *kategorií* - do první aby zařadil ty, kteří už pevně zakotvili a mají majetek, do drahé pak ty, kteří nemají to ani ono, a těm ať poskytne pětiletou lhůtu, aby se do té doby stali buď cechovními řemeslníky, nebo zemědělci. (Za řemeslníka byl považován ten, kdo se zaregistroval v cechu

[101] J. Gessen, sv. **2.** s. **107-108.**
[102] Tamtéž, s. 79-80.
[105] JE, sv. 13, s. 439.

doživotně; za usedlého měšťana len, kdo se přihlásil do cechu na určitou dobu.)[103] Kdo do pěti let tuto podmínku nesplní a nic na svém postavení nezmění, bude považován za „neužitečného" a bude podléhat zvláštní vojenské pracovní povinnosti: z těchto osob budou vybíráni branci (od dvaceti let věku) podle kvóty trojnásob vyšší než je běžná, nebudou však povoláni k pětadvacetileté vojenské službě, ale jen k desetileté, a po tuto dobu budou

„v armádě a námořnictvu přiděleni převážně do různých dílen, a tak se z nich podle jejich vlastní volby stanou buď cechovní řemeslníci, nebo zemědělci", - a tím se jim dostane vynucené produktivní výuky. Jenomže na tohle všechno neměla vláda nutné prostředky a neviděla jinou možnost než využít krabicový poplatek, protože židovská komunita musí přece mít zájem na tom, aby její příslušníci získali pracovní zařazení.[104]

Roku 1840 Mikuláš i. tento návrh schválil. (Výraz „neužiteční Židé" nahradil výrazem „bez produktivní práce".) Všechny kroky směřující ke změnám v životě Židů vyjádřilo jednotné ustanovení v tomto pořadí: 1. „upravit krabicový poplatek a zrušit kanál"; 2. zřídit všeobecné vzdělávací školy pro Židy; 5. zavést instituci „guberniálníeh rabínů"; 4. „usadit Židy na státních pozemcích" za účelem zemědělské činnosti, 5. roztřídit je na stavy; 6. zakázat jim nosit šosatý oděv. Kiseljov neplánoval stavovské roztřídění pro nej bližší dobu, avšak car přesunul tento bod před zemědělskou činnost, která se už třetinu století nedařila.[105]

„Roztřídění" však předpokládalo předběžných pět let na výběr profese a bylo proto vyhlášeno až v roce 1846, takže „roztřídění" židovského obyvatelstva mělo začít teprve od ledna 1852. (V roce 1845 protestoval proti „roztřídění" generální gubernátor Novoruska hrabě M. Voroncov, který napsal, že zaměstnání této „početné třídy drobných obchodníků a zprostředkovatelů... ‚je pomlouváno'..." a „mezi neproduktivní je zařazeno 80 % židovského obyvatelstva", to znamená, že 80 % Židů se věnovalo převážně obchodu. Voroncov doufal, že v hospodářských podmínkách rozsáhlého území Novoruska nebude potřebovat žádné donucovací prostředky, že není správné vystěhovávat Židy z vesnic, že stačí, když se jim dá lepší vzdělání. Upozorňoval rovněž, že „roztřídění" patrně vyvolá pobouření v Evropě.[106]

Ruská vláda se už nejednou spálila, Evropa podrážděně reagovala na pokus vystěhovat Židy z příhraničního pásma, a teď v roce 1846 vláda připravila podloženou zprávu o svém dalším opatření: o tom, že v Polsku Židé neměli ani občanství, ani právo na nemovitý majetek, a proto se z nezbytí zabývali jen drobným obchodem a pohostinstvím, ale když připadli k Rusku, rozšířily se hranice jejich osídlení, dostali také občanská práva a možnost vstoupit do městského obchodního stavu, právo na nemovitý majetek, právo vstoupit do stavu zemědělského a právo na vzdělání včetně univerzity a akademie.[107]

[104] J. Gessen, sv. 2, s. 81-82. los
Tamtéž, s. 82-83, 101. tes Tamtéž,
s. 100-103. [107] Tamtéž, s. 105.

A je nutno vidět, že toto všechno získali Židé hned v prvních desetiletích pobytu v proslulém „žaláři národů". O sto let později to však přehledná publikace židovských autorů zhodnotí takto: „Když byly polské oblasti a jejich židovské obyvatelstvo připojeny k Rusku, byla *slíbena* práva a podniknuty pokusy tyto sliby splnit" (kurzíva moje - *A. S.;* sliby se plnily, *pokusy* byly úspěšné.) „Zároveň však začalo masové vyhánění Židů z vesnic" (začínalo, avšak nikdy nebylo dokončeno), „dvojí zdanění" (důsledně se nevymáhalo a brzy bylo zrušeno), „bylo vymezeno pásmo židovského osídlení."[108] - viděli jsme, že podle poměrů z konce 18. století byly hranice židovského osídlení geografickým dědictvím. Kdybychom měli takovýto výklad dějin pokládat za objektivní, pravdy bychom se nikdy nedobrali.

Avšak bohužel, praví se dále ve vládním zprávě z roku 1846, Židé mnohé z toho nevyužili. „Stále se vyhýbali bližšímu sepětí s občanskou společností, ve které žijí, zůstávali většinou u dřívějších způsobů života na úkor práce jiných, a tak ze všech stran přicházejí oprávněné stížností místních obyvatel." „Proto ve snaze pozvednout životní úroveň Židů je nutné zbavit je závislosti" na starších komunity, kteří jsou dědictvím po dřívějším kahalu, rozšířit mezi židovským obyvatelstvem vzdělanost a praktické vědomosti, zřídit pro ně speciální všeobecné vzdělávací školy, poskytnout jim prostředky, aby mohli přejít do zemědělství, a odstranit „pro mnohé Židy nepříjemnou" odlišnost v oblékání. A „vláda proto oprávněně doufá, že Židé zanechají různých odsouzeníhodných způsobů života a budou se věnovat skutečně produktivní a užitečné práci". Pouze proti těm, kteří se tomu budou vyhýbat, budou uplatněna „donucovací opatření jako proti darmojedům a neužitečným členům společnosti".[109] Brzy nato následovala odpověď Montefioreho, který zavrhl chystané „roztřídění" a trval na tom, že celé neštěstí vězí v omezení pohybu a obchodování Židů. Mikuláš však oponoval, že zdaří-li se vzbudit zájem Židů o produktivní prácí, „budou se časem tato omezení zmírňovat".[110] Počítal s převýchovou prací... Jelikož neuspěl v přeměně života Židů ani tak, ani onak, zkrátka nijak, rozhodl se, že zdolá židovskou separovanost a 'vyřeší sepětí židovského obyvatelstva s ostatními - prací, a k prácí je přiměje odvodem, a to energicky prováděným odvodem.

To, že byla právě pro Židy zkrácena doba vojenské služby (z pětadvaceti let na deset) a že je to mělo naučit produktivní práci, nebylo navenek vidět, zato odvod na vojnu byl reálně cítit, a navíc se od křesťansivého lišil - „deset odvedenou na tisíc mužů ročně,

[108] Dinur, in KRJ-1, s. 319.
[109] J. Gessen, sv. 2, s. 105-104.
[110] Tamtéž, s. 107-110.

kdežto pro křesťany sedm odvedenců na tisíc mužů jednou za dva roky".[111]

Odpor proti zpřísněné odvodní povinnosti se ihned projevil v tom, že se zvýšily odvodní dluhy. Odvedenci z komunity odcházeli a skrývali se. Koncem roku 1850 přišla z úředních míst odpověď: za každého muže, který se nedostavil ve stanoveném termínu k odvodu, budou odvedeni tři další, „nad počet"! Židovské komunity a odvodní starostové teď začali horečně *pochytávat* z běhy nebo místo nich dodávat jiné, kteří se jim nedokázali ubránit. (Roku 1855 „byly vydány zásady povolující židovským obcím i

jednotlivcům, aby místo svých odvedenců odevzdali jakékoli muže bez osobních dokladů".) V židovských obcích se objevili najatí „ehytači" nebo „lapači", kteří vyhledávali „skrývače",[112] - mladé muže, kteří se buď skutečně vyhýbali odvodu, nebo měli jen prošlý osobní doklad, nebo patřili pobytem do jiné gubernie, nebo to byli osamělí mladiství. Kdo takového muže či chlapce chytil, dostal potvrzení ve prospěch své komunity.

Ale ani toto všechno nestačilo naplnit předepsaný počet odvedenců. Takže roku 1852 vyšly navíc další dvě instrukce. Podle jedné bylo komunitě za každého odvedence *navíc* odepsáno 500 rublů z daňových dluhů;[113] podle druhé, která měla „zamezit ukrývání Židů před vojenskou povinností" a vyžadovala „přísný trest pro toho, kdo se odvodní povinnosti vyhýbal", měla být pokutována židovská obec, v níž se odveden ec ukrýval, a místo chybějícího brance měl být na vojnu odveden někdo z jeho příbuzenstva nebo ten, kdo za včasné dodání odvedence odpovídal. Ve snaze vyhnout se odvodu stůj co stůj utíkalo mnoho Židů za hranice nebo do jiných gubernií.[114]

Rozpoutaly se odvodní bakchanálie - „ehytači" dezertérů byli čím dál neoblomnější, zdraví a práceschopní muži utíkali a schovávali se, a odvodní dluhy židovských obcí rostly. Usedlá, produktivní část Židů protestovala, posílala petice a namítala, že pokud bude nábor branců stanoven ve stejné výši pro „užitečné" i pro ty, kteří produktivní práci nemají, najdou si ti neusedlí vždycky způsob, jak se vyhnout povinnostem, a odnesou to především ti užiteční - ti budou totiž ožebračeni a zruinováni.[115]

Roztřídění však stále nezačínalo pro různé potíže, například pro pochybnosti o některých pracovních odvětvích, zda jsou či nejsou užitečná. To vyvolalo napětí v nej vyšších petrohradských úřadech.[116] Státní rada žádala, aby se roztřídění

[11] KJE, sv. 4, s. 75,
[12] JE, sv. 9, s. 245.
" J. Gessen, sv. 2, s. 115.
[14] KJE, sv. 7, s. 525.
[15] J. Gessen, sv. 2, s. 114-118.

odložilo do doby, než budou hotové cechovní předpisy, avšak car s odkladem nesouhlasil. V roce 1851 byly tedy zveřejněny „Dočasné zásady o roztřídění Židů" a v roce 1852 pak

„Zvláštní předpisy o židovských řemeslnických ceších" na jejich obranu. Židovské obyvatelstvo žilo ve velkých obavách, avšak podle svědectví generálního gubernátora Jihozápadního kraje již nevěřilo, že k roztřídění dojde.[117]

A k „roztřídění opravdu nedošlo; židovské obyvatelstvo nebylo nakonec rozděleno do kategorií".[118] V únoru roku 1855 car Mikuláš I. náhle zemřel, a tím problém s roztříděním navždy skončil. V padesátých letech byl už Mikuláš až příliš pyšný a krajně sebevědomý, nadělal spoustu hrubých chyb, kterými se Rusko nesmyslně zapletlo do krymské války proti koalici mocností, a uprostřed této války car nečekaně zemřel. Carova náhlá smrt přinesla Židům vysvobození v těžké době, stejně jako o sto let později smrt Stalinova.

Tím skončilo prvních šedesát let masového pobytu Židů v Rusku. Nutno přiznat, že tento dávný, propletený a nesmírně komplikovaný problém zastihl tehdejší ruskou administrativu nepřipravenou - ani co do úrovně, ani co do prozíravosti. Ale označovat ruské panovníky za „pron á s 1 e do vatele Židů" by znamenalo zkreslovat jejich záměry a přeceňovat jejich schopnosti.

Kapitola 4

[116] J. Gessen, s\. 2, s. 112.
[117] JE, sv. 13, s. 274.
[118] J. Gessen, sv. 2, s. 118.

V období reforem

V době, kdy na trůn nastoupil Alexandr II., byla v Rusku již nejméně sto let zralá, stále však neřešená otázka rolnická. A teď najednou se ukázalo, že stejně naléhavě vyžaduje řešení i otázka židovská, která v Rusku vznikla mnohem později než zastaralé a primitivní nevolnictví, a dosud se nezdálo, že by v zemi hrála nějakou významnější roli. (Zato od nynějška - po celé 19. století a ve státní dumě až do roku 1917 - se bude otázka židovská s otázkou rolnickou neustále stýkat, prohnat a vzájemně soupeřit.)

Navíc se Alexandr II. ujal vlády v těžkém období vleklé krymské války proti sjednocené Evropě, a zrovna v době, kdy měl učinit obtížné rozhodnutí, zda má bojovat dál, nebo se vzdát.

Sotva nový car nastoupil na trůn, „okamžitě se ozvaly hlasy na obranu židovského obyvatelstva" - a po několika týdnech panovník nařídil „srovnat brannou povinnost Židů s ostatním obyvatelstvem a zastavit přijímání nezletilých branců". (Brzy poté byl zrušen i návrh na „roztřídění" (kategorizaci) židovských měšťanů, to znamená, že „všechny třídy židovského obyvatelstva byly postaveny na roven, pokud jde o brannou povinnost".)[1] Toto rozhodnutí bylo stvrzeno i korunovačním manifestem z roku 1856: „Z Židů brát odvedenee stejného stáří a stejných vlastností, jaké jsou stanoveny pro odvedenee z ostatních stavů, a dále zrušit brannou povinnost nezletilých Židů."[2] Instituce vojenských kantonistů (povinné školy pro děti z rodin vojáku) byla rovněž brzy zrušena, takže židovští kantonisté mladší 20 let, i když už se mezitím stali vojáky, se vraceli ke svým rodičům, vojáci nižších hodností, kteří si již vojenskou povinnost odsloužili, a jejich potomci získali právo žít na celém území ruské říše. (Lsazovali se tam, kde je zastihl konec vojenské služby, zpravidla jako trvalí osadníci, a často na nových místech zakládali židovské komunity.[5] Dějinnou ironií i dějinným trestem bylo, že z těchto trvale usazených potomků

[1] *Jevrejskaja enciklopedija* (dále JE), v 16 svazcích, Petrohrad, Obšěestvo dlja naučných jevrejskieh izdanij i Izdatělstvo Brokgauz-Jefron 1906-1913, sv. 13, s. 375-374.
[2] JE, sv. 3, s. 163.

kantonistů přišlo později Rusko a romanov-ská dynastie i k Jakovu Sverdlovovi.[4]) V roce 1856 byly stejným manifestem židovskému obyvatelstvu „prominuty všechny /nemalé/ nedoplatky na daních" za uplynulá léta. „Avšak již v nejbližších pěti letech" se nahromadily nové nedoplatky, které činily 22 % předpokládané daně.[5]

Navíc Alexandr II. projevil úmysl židovskou otázku řešit, a to - řečeno co nejobecněji - příznivě, Tím se kardinálně měnilo celé pojetí této otázky. Jestliže za Mikuláše I. si vláda vytkla za úkol, že nejprve se musí zreformovat vnitřní způsob života Židů, postupně ho uvolňovat produktivní prací a vzděláním, a tak směřovat ke zrušení administrativních omezení, pak za Alexandra II. vláda naopak začala tím, že rychle zrušila vnější tlaky a omezení, aniž hlouběji zkoumala, jaké jsou asi vnitřní příčiny židovské uzavřenosti a přecitlivělosti, neboť doufala, že se pak i všechny ostatní problémy vyřeší samy; vycházela „ze záměru, že tento národ splyne s domácím obyvatelstvem země", jak se pravilo v panovníkově nařízení z roku 1856.[6]

Proto byla v roce 1856 zřízena další nová Komise pro uspořádání způsobu života Židů (v pořadí již sedmý výbor pro židovské záležitosti, nikoli však poslední). Její předseda, stále týž hrabě Kiseljov, referoval panovníkovi, že „vytčenému cíli, jímž je splynutí Židů s ostatním obyvatelstvem"... „brání různá dočasná omezení, která si s platnými zákony v mnohém protiřečí a zpochybňují je", na což panovník nařídil: „Zrevidovat všechna dosavadní ustanovení o Židech, aby odpovídala celkovému záměru, jímž je splynutí tohoto národa s původním obyvatelstvem, pokud to umožní mravní stav Židů", to jest „fanatismus a ekonomická škodlivost, jež jsou jim připisovány".[7]

Jenže Rusko už mělo za sebou zkušenosti s Gercenovým časopisem Kol o kol (Zvon), s Bělinským a Granovským, a také s Gogolem (neboť i on bezděky působil ve stejném směru jako oni). Pod tvrdou kůrou drsné Mikulášovy vlády se hromadila potřeba rozhodných reforem, ale také síly a lidé schopní je uskutečnit, a zajímavé bylo, že pro nové projekty měli větší pochopení osvícení státní úředníci na nejvyšších místech než neúředničtí členové vzdělané společnosti. Velmi brzy se to projevilo i na otázce

[3] JE, sv. 11, s. 698; J. Gessen: *Istorija jevrejskogo národa v Rossii,* ve 2 svazcích, sv. 2, Leningrad 1927, s. 160.

[4] *Králka i a jevrejskaja enciklopedija* (dále KJE): 1976 (ve vydávání se pokračuje), sv. 2, Jeruzalém, Obščestvo po issledovaniju jevrejskich obščin 1988, s. 79.

J. Gessen, sv. 2, s. 185. [fi] M. Kovalevskij, *Rainopravije jevrejev i /ego vragi,* in *Ščif,* Litěraturnyj sborník / Za red. L. Andrejeva, M. Gorkého a F. Sologuba, 5., dopl. vyd., Moskva, Kusskoje obščestvo dlja izučenija jevrejskoj žizni 1916, s. 117-118. [7] JE, sv. i, s. 812-815.

židovské. Ministři vnitra (postupně Lanskoj a Vatuj ev) i generální gubernátoři Západního a Jihozápadního kraje každou chvíli předkládali panovníkovi náměty, a on se jimi vážně zabýval. „Dílčí zlepšení v právním postavení Židů prováděla vláda z vlastní iniciativy, pod přímým dohledem panovníkovým"[8] - a tato zlepšení se pak stávala součástí celkových osvobozujících reforem, které se týkaly jak Židů, tak ostatního obyvatelstva.

V roce 1858 generální gubernátor Novoruska Stroganov dokonce navrhl, aby Židé byli okamžitě, současně a úplně zrovnoprávněni ve všech právech, avšak pro Komisi, nyní pod předsednictvím Bludova, to bylo příliš. Nebyla prostě na takový krok připravena a (roku 1859) uváděla pro srovnání, že „zatímco západoevropští Židé na první výzv u vlády začali posílat své děti do všeobecných škol a sami se víceméně vě-nují užitečným zaměstnáním, ruská vláda musí zápasit s předsudky a fanatismem Židů", a proto „zrovnoprávnění Židů s ostatním obyvatelstvem nemůže probíhat jinak než postupné, podle toho, jak se bude mezi nimi šířit skutečná osvěta, jak se bude měnit jejích vnitřní život a jak se přeorientují na užitečná zaměstnání".[9]

V Komisi přibylo argumentů i proti zrovnoprávnění: že v tomto případě jde spíš o otázku ruskou než židovskou, že by bylo nerozvážné poskytnout plnou rovnoprávnost Židům dříve, než se zvýší vzdělanost a kulturní úroveň ruského obyvatelstva, jehož zaostalé masy nedokáží vzdorovat pevnému ekonomickému tlaku Židů, že těm vůbec nejde

0 to, aby splynuli s občany země, jako spíš o to, aby získali všechna občanská práva a zachovali si přitom svou specifičnost a soudržnost, jaká mezi Rusy neexistuje.

Tyto hlasy však nezískaly významnější vliv, a omezení týkající se Židů byla jedno po druhém rušena. V roce 1859 byl zrušen zákaz z roku 1855, podle něhož nebylo Židům dovoleno pronajímat si nebo spravovat velkostatkářskou půdu. (Čímž neměli ani právo disponovat rolníky,

1 když po pravdě řečeno se i dříve „v jednotlivých případech zákaz... tajně porušoval". Ostatně po roce 1861, po zrušení nevolnictví v Rusku, pozemky, které zůstaly velkostatkářům, už nemohly být považovány za „osídlené".) Cílem nynější změny bylo „umožnit velkostatkářům otevřeně se obracet o pomoc k Židům", jakmile došlo k

[8] Tamtéž, s. 808.

[9] Tamtéž, s. 814-81.5; J. Gessen, sv. 2, s. 147-148.

úpadku jejich hospodářství, ale také „aby se Židům poněkud rozšířilo omezené pole ekonomické působností". Teď si mohli Židé tyto pozemky propachtovávat a usazovat se na nich, nikoli však získat je do vlastnictví.[10] Právě v Jihozápadním kraji se „v rukou některých Židů... soustředil kapitál, který by se byl mohl použít na koupi pozemků... jenže Židé jim /velkostatkářům/ nechtěli půjčovat svoje peníze na hypotéku na velkostatek, pokud tento velkostatek nemohli v případě potřeby získat sami". Brzy nato získali Židé v pásmu židovského osídlení právo půdu si od velkostatkářů i kupovat.[11]

S rozvojem železniční a paroplavební dopravy nastal úpadek některých židovských živností, jako například zájezdních hostinců a poštovních stanic. Rovněž v důsledku nových liberálních celních tarifů z let 1857 a 1868, kterými se snižovalo clo na zboží dovážené do Ruska, rázem prudce klesly „výhody podloudnické živnosti".[12]

V roce 1861 byl však zrušen zákaz, podle něhož si Židé nesměli brát do nájmu jednotlivé podniky z velkostatků. V temže roce 1861 byl zrušen systém státních koncesí a koncesí na výrobu lihovin. To byla citelná rána pro židovské velkopodnikání. „Roncesionář a dodavatel jsou u Židů synonyma pro boháče"; teď, píše Oršanskij, mohli jen vzpomínat na „časy krymské války, kdy dodavatelé, díky pružnému svědomí a svéráznému názoru na státní majetek v jistých sférách, vydělávali miliony"; „tisíce Židů žilo a bohatlo pod ochranným křídlem koncesí", - nyní se však musel brát ohled na zájmy státu a dodací smlouvy už nebyly tak výhodné. Takže „obchod s lihovinami" byl teď „daleko méně lukrativní než... za... koncesního systému".[n]

Je sice pravda, že když se nyní v lihovarnietví začal místo koncesního systému zavádět systém berní, nebyla pro Židy stanovena speciální omezení: v pásmu židovského osídlení mohli provozovat jak prodej lihovin, tak nájem palíren jako ostatní.[14] A Židé práva nájmu stejně jako práva nákupu v příštích dvaceti letech hojně využívali: v 80. letech v guberniích v pásmu židovského osídlení patřilo Židům 32 % až 76 % vinopalen a téměř všechny měly „charakter velkopodnikatel-ský".[15] A v Jihozápadním kraji měli Židé již v roce 1872 v nájmu 89 % všech vinopalen.[16] Od roku 1863 bylo Židům povoleno pálit líh na západní i východní Sibiři (neboť „nejlepší odborníci v lihovarnietví jsou téměř bez výjimky Židé") a od roku 1865 jim bylo dovoleno usazovat se kdekoli.[17]

[10] J. Gessen, sv. 2, s. 165.
[11] Tamtéž, s. 164.
[12] Tamtéž, s. 161-162.
[13]1. Oršanskij, *Jevrei v Rossii: Očerki i issiedovanija,* 1. vyd., Petrohrad, 1872, s. 10-11.
[14] V. N. Nikitin, *Jevrei zemledělcy: ísturičeskoje, zakonodatělnoje, administrativnoje i bytovoje polozenije kolonii so vřeme ni ich vozniknovenija do našich dněj. 1807-1887,* Petrohrad, 1887, s. 557.
[15] JE, sv. 5, s. 610-611.
[16] JE, sv. 15, s. 665.

Pokud jde o obchod s lihovinami na vesnicích, třetina všeho židovského obyvatelstva z „pásma" žila na počátku 80. let na venkově, po několika rodinách v každé vsi[18], jako

to bývalo v dobách nezdaněného alkoholu. V roce 1870 se v oficiální zprávě vlády uvádělo, že „obchod s lihovinami se v Západním kraji téměř výlučně soustřeďoval v rukou Židů a zlořády, které se tu vyskytují, překračují všechny meze tolerance".[19] Takže nyní se na Židech vyžadovalo, aby provozovali obchod s lihovinami *pouze ve vlastních domech.* Smysl tohoto požadavku vysvětluje G. B. Sliozberg takto: na maloruských vesnicích, to jest tam, kde neplatily dřívější polské poměry, velkostatkáři neměli právo provozovat obchod s lihovinami - a Židé si ho tedy nemohli od nich odkoupit. Přitom si však nesměli koupit ani píď rolnické půdy; a proto si najímali domy rolníků a v nich lihoviny prodávali. Když pak byl zakázán i tento prodej lihovin, zákaz se často obcházel tak, že fiktivní živnostenský list byl vystaven na křesťana, a Žid u něho pracoval jakoby pouhý „příručí".[20]

Také „trestní paragraf (výraz ze Židovské encyklopedie), to znamená trest za to, když Židé překročili zákaz najímat si křesťany do osobních služeb, byl roku 1865 zrušen, jelikož se „neshoduje s celkovým duchem podnikaných opatření, která mají vést k toleranci. A „mnoho židovských rodin... si od konce 60. let začalo najímat křesťanské služebnictvo".[21]

Bohužel pro mnoho historiků Židovstva v Rusku je příznačné toto: jestliže se včera na vydobytí nějakého práva soustředil všechen boj
a veškerá pozornost, a dnes bylo toto právo vybojováno, považuje se to vzápětí za maliěkost. O „dvojí dani" Židů toho bylo napovídáno tolik, jako kdyby byla existovala věky, a ne jen pár let, a přitom ve skutečnosti nikdy ani nebyla vybírána. - Ustanovení z roku 1835, které Židé přijali svého času s úlevou, označuje již S. Dubnov na přelomu 20. století za „chartu bezpráví". - Budoucímu revolucionáři Lvu Dejčovi se situace v 60. letech, kdy byl nezletilým mladíkem, jevila tak, že administrativa „nedodržovala přísně některá podstatná omezení... práv" Židů, „přimhouřila oko nad... jejich přestoupením", „v šedesátých letech se Židům v Rusku žilo celkem docela slušně... u žádného ze svých vrstevníku jsem nepozoroval, že by se cítil ponižovaný, utlačovaný a odstrkovaný" od svých křesťanských druhů.[22] Avšak jako správný revolucionář si najednou vzpomene a označí za „v podstatě bezvýznamné úlevy" vše, čeho se Židům dostalo za Alexandra I.,

[17] JE, sv. 5, s. 622.
[18] J. Larin, *Jevrei i antisemitům v SSSR,* Moskva, G1Z 1929, s. 49.
[19] Oršanskij, s. 193.
[20] G. B. Sliozberg, *IXla minuvšich dněj: Zapiski russkogo jevreja,* v 3 svazcích, Paříž, 1933-1934, sv. 1, s. 93.
[21] JE, sv. 11, s. 495.

a hned nato si neodpustí narážku na „zločiny Alexandra II.", ačkoli - podle jeho názoru - nebylo snad nutné tohoto cara zabíjet.[23] - A z poloviny 20. století se to jeví už takto: po celé 19. století se ustavovaly výbory a komise, které měly revidovat omezení práv Židů, a „dospívaly k závěru, že existující omezení práv nedosahují svého cíle a musejí být... zrušena... Avšak *ani jeden* z projektů vypracovaných výbory... se nerealizoval".[24] Černý nevděk světem vládne...

Po prvních úlevách Alexandra II. se hlavním omezením Židů, které se pociťovalo čím dál naléhavěji, stalo pásmo židovského osídlení. „Jakmile svitla naděje, že by mohlo brzy dojít k celostátním reformám, jakmile zavanul první dech očekávaného obnovení státního života, vznikl v prostředí židovské inteligence okamžitě odvážný záměr navrhnout, aby bylo zrušeno pásmo židovského osídlení".[25] Jenže í v židovské paměti byla dosud žívá myšlenka „kategorizace": povinnosti naložit na ty, kdo nejsou nikde trvale usazení a nevykonávají produktivní činnost; a tak od Židů, kteří se „podle svého společenského postavení a podle druhu své činnosti mohli dostat do bližšího styku s ústřední mocí", od „skupiny židovských kupců z Petrohradu i z jiných měst"[26] vzešla v roce 1856 petice adresovaná panovníkovi „s prosbou o poskytnutí úlev nikoli všemu židovskému obyvatelstvu, ale pouze některým jeho kategoriím", mladému pokolení „vychovanému v duchu a pod dohledem vlády", „vyšším vrstvám kupectva", „svědomitým řemeslníkům, kteří sí dobývají chléb svůj vezdejší v potu tváře", těm aby „vláda poskytla větší práva než těm, kteří zatím ještě nijak neprokázali, že by byli obzvlášť loajální, užiteční a pracovití... Touto peticí chceme milostivého Panovníka poprosit, aby se nad námi slitoval, a tím, že ráčí oddělit zrno od plev, povzbudil nás k dobru a k chvályhodné činností a udělil některé přiměřené úlevy ctihodnějším a vzdělanějším z nás".[27] (Přes všechny nadějné vyhlídky tehdy ještě nemohli tušit, jak rychle budou následovat změny v postavení Židů - a tak v roce 1862 část autorů této petice se už odvažuje požádat „o zrovnoprávnění každého, kdo absolvoval střední školu", neboť gymnazisté „se zajisté nemohou nepovažovat za lidi, kteří získali evropské vzdělání".[28])

[22] L. Dejč, *Rol jevrejev v russkom revoljucionnom dviženii,* sv. 1, 2. vyd., Moskva, Leningrad, s. 14, 21-22.
[23] Tamtéž, s. 28.
[24] A. A. Goldenvejzer, *Pravoje položenije jevrejev v Rossii,* in sb. *Kniga o russkom jevrejstve: Ot 1860-ch godov do Revoljucii 1917 g.* (dále RRJ-1), New York, Svaz ruských Židů 1960, s. 119.
[25] J. Gessen, sv. 2, s. 145.
[26] JE, sv. 1, s. 815.
[27] J. Gessen, sv. 2, s. 144-145; JE, sv. 1. s. 815.

Ostatně ani „car nebyl v zásadě proti změnám v zákoně o pásmu židovského osídlení ve prospěch určitých skupin židovského obyvatelstva". V roce 1859 právo pobytu po celém Rusku získali židovští obchodníci 1. gildy (od roku 1861 v Kyjevě rovněž 2. gildy, v Nikolajevu, Sevastopolu a Jaltě všech tří gild)[29] - s právem zřizovat továrny, získávat dodávky a kupovat nemovitosti. Již dříve měli právo neomezeného pobytu lékaři a lékárníci (ti mohli dostat místo ve státní službě; v této souvislosti můžeme jmenovat profesora medicíny G. A. Zacharjina, jenž měl v budoucnu vynést osudovou diagnózu v případě nemocí Alexandra III.). Od roku 1861 získali toto právo í „kandidáti univerzit", to znamená ti, kteří je prostě absolvovali[30], a také „osoby svobodných povolání"[31]. Omezení pásma židovského osídlení se od nynějška nevztahovala ani na „osoby, které by chtěly získat vyšší vzdělání... a které se daly zapsat na lékařskou akademii, na univerzity a na techniku".[32] Poté na žádost některých ministrů, gubernátorů a také vlivných židovských obchodníků (Jevzel Gincburg) bylo od roku 1865 celé Rusko včetně Petrohradu otevřeno židovským

řemeslníkům, avšak jen potud, pokud se dotyčný skutečně zabýval řemeslem. (Pojem řemeslník se později rozšířil na techniky všeho druhu, na sazeče a na tiskaře.)[53]

Přitom si musíme uvědomit, že obchodníci se stěhovali s příručími, účetními, různými pomocníky í s židovským služebnictvem, a řemeslníci zase s tovaryši a učedníky. Ti všichni společně představovali už značný proud. Takže Žid, který získal právo bydlet mimo pásmo židovského osídlení, se mohl svobodně stěhovat nejen se svou rodinou.

A následovaly další žádosti a další povolení. V roce 1861 hned po „kandidátech univerzit" žádal generální gubernátor Jihozápadního kraje, aby pásmo židovského osídlení směli opustit i absolventi státních židovských škol, to jest nižších středoškolských ústavů, a v žádosti živě líčí stav těchto absolventů: „Když tito mladí lidé vyjdou ze školy, domnívají se, že už nemají vůbec nic společného se židovským společenstvím... A když nenajdou ve svých společenstvích zaměstnání přiměřené svému vzdělání, přivykají zahálce a často pak v očích společenství poškozují

[28] Tamtéž, s. 158.
[29] Tamtéž, s. 144, 154-155.
[50] JE, sv. 1, s. 817.
[11] **K.IE.** sv. 4, s. 255.
[32] Viz: VI. Kovalevskij, in *Ščit,* s. 118.
[33] JE, sv. 1, s. 818; sv. 11, s. 458-459; sv. 14, s. 841.

vzdělání, jehož nedůstojnými představiteli jsou".[34]

V temže roce ministr vnitra a ministr školství a osvěty svorně prohlásili, že „nejdůležitější příčinou svízelného postavení Židů je nenormální početní vztah mezi těmi. kdo se zabývají převážně obchodem a průmyslem, a mezi zbývající masou zemědělců", a právě proto se „rolníci nevyhnutelně stávají oběťmi Židů, neboť jsou jakoby povinni odvádět část svých prostředků na jejich vydržování". Avšak i vnitřní konkurence staví Židy do situace, že si „téměř nemohou opatřit zákonnými cestami prostředky k existenci". A proto je zapotřebí „udělit právo volného pobytu kupcům" 2. a 3. gildy a rovněž absolventům středních škol.[55] Generální gubernátor Novoruského kraje v roce 1862 opět žádal o „úplné zrušení pásma židovského osídlení: začít s udělováním práva volného pobytu všemu židovskému lidu".[56]

Nešlo to sice nijak rychle, ale povolení k volnému pobytu se přece jen postupně udělovala. Od roku 1865 bylo povoleno přijímat Židy na místa vojenských lékařů a hned nato (1866, 1867) bylo židovským lékařům dovoleno sloužit na ministerstvu školství a osvěty a na ministerstvu vnitra.[37] Od roku 1879 dostali toto povolení i lékárnicí, zvěrolékaři a ti, kdo se „připravují na tato povolání"[38], a rovněž porodní báby a felčaři i ti, kdo se „chtějí učit íelčarskěmu umění".[59]

Konečně roku 1880 následoval výnos ministra vnitra Maková: mimo pásmo židovského osídlení poskytnout právo trvalého pobytu všem Židům, kteří se tam usadili nezákonně.[40] Zde je namístě dodat, že v 60. letech „židovští právníci... tehdy ještě neexistovala advokátní komora... byli bez jakýchkoli potíží přijímáni do státní služby".[41]

Úlevy se dotkly i pohraničního pásma. V roce 1856 se podle pařížské mírové smlouvy ruská státní hranice posunula blíž ke Kišiněvu a Ak-kermanu; vzniklo tak nové pohraniční pásmo, avšak Židy teď odtud ne-vysídlovali. A v roce 1858 „byla definitivně zrušena nařízení Mikuláše I., podle nichž se Židé měli z padesátiverstového pohraničního pásma vystěhovat".[42] Od roku 1868 bylo povoleno (dříve formálně zakázané, byť nijak přísně) přecházení Židů ze západních ruských gubernií do

[54] J. Gessen, sv. 2, s. 150.
[55] Tamtéž, s. 148.
[3a] Tamtéž, s. 150.
[37] Tamtéž, s. 169.
38 Tamtéž, s. 208.
[39] JE, sv. 15, s. 209; sv. 1, s. 824.
[w] *Perežitoje: Sborník, posvjaščonnyj obščestvennoj i kulturnoj istorii jevrejev v fiossii,* sv. 11, Petrohrad, 1910, s. 102.
[41] Sliozberg, sv. 1, s. 157.
[42] KJE, sv. 7, s. 527.

Království polského a naopak.[43]

Zároveň s oficiálními úlevami v omezení práv existovaly výjimky a obcházení předpisů. Například v metropoli říše, v Petrohradě, „se Židé přes všechny zákazy usazovali na delší dobu"; „jakmile nastoupil na trůn Alexandr II..., Židů v Petrohradě začíná rychle přibývat. Přicházejí sem kapitalisté, kteří se významně zasloužili o založení židovské obce" v tomto městě „jako například Goracij Gincburg..., L. Rozental, A. Var-šavskij a další".[44] Koncem vlády .Alexandra II. byl ruskými státním tajemníkem J. A. Perete (syn koncesionáře Abrama Peretce). V 60. letech 19. století „začal k sobě Petrohrad přitahovat spoustu představitelů obchodních, průmyslových a vzdělaneckých kruhů Židovstva".[45] Podle údajů Komise pro uspořádání způsobu života Židů žilo v letech 1880-1881 v Petrohradě oficiálně 6290 Židů[46], podle jiných oficiálních údajů 8993, kdežto podle „místního soupisu" z roku 1881 jich tam žilo 16 826, což je přibližně 2 % celkové populace.[47]

V Moskvě byl v roce 1856 zrušen předpis, že přijíždějící židovští obchodníci se smějí ubytovávat jen v zájezdním hostinci u Glebovových, ten „byl však zrušen... a Židům bylo dovoleno ubytovávat se v libovolné části města. Za Alexandra II. ... začalo židovských obyvatel rychle přibývat", v roce 1880 jich bylo přibližně 16 000.[kS]

Podobně tomu bylo i v Kyjevě. Po roce 1861 „se začal rychle zvyšovat počet židovského obyvatelstva" (z 1500 v roce 1862 na 81 000 v roce 1913). Od 80. let se Židé do Kyjeva přímo hrnuli. „Přes časté policejní razie, kterými byl Kyjev znám, početní stav jeho židovského obyvatelstva značně převyšoval oficiální údaje... Ke konci 19. století Židé tvořili 44 % kyjevského kupectva".[49] Za „nejvýznamnější" označuje J. 1. Gessen „poskytnutí práva volného pobytu (v roce 1865) řemeslníkům". Nastaly sice průtahy s jejich přestěhováním. Žili přece v tak ubohých, v tak stísněných podmínkách a měli tak mizerné možnosti odbytu a výdělku -proč tedy „téměř nevyužili práva k odchodu z pásma židovského osídlení"? V roce 1881 bylo v 31 vnitrozemních guberniích napočítáno celkem 28 000 židovských řemeslníků (a Židů celkem 34 000).

« JE, sv. l,s.819.
[44] JE, sv. 15, s. 943-944.
[45] I. M. Trockij, *Samodějatělnosť i samopomošč jevrejev v Rossii (OPE, ORT, EKO, OZE, EKOPO),* in KRJ-1, s. 471.
[46] J. Gessen, sv. 2, s. 210.
[47] JE, sv. 13, s. 947; KJE, sv. 4, s. 770.
[48] KJE, sv. 5, s. 473.
[49] KJE, sv. 4, s. 255.

Gessen vysvětluje tento paradox takto: zámožní řemeslníci nepotřebovali hledat nová místa, chudí neměli na přestěhování prostředky a střední skupina, „ti, co se jakžtakž protloukali ze dne na den, ale přitom neměli příliš velkou nouzi", se obávali, že po jejich odjezdu jim jejich stará komunita z daňových důvodů odmítne prodloužit roční osobní průkaz, nebo dokonce „bude vyžadovat, aby se vystěhovale! vrátili domů".[50]

Lze však mít velké pochybnosti i o samotné statistice. Právě jsme se dočetli, že jen v Petrohradě bylo Židů přinejmenším dvakrát více, než se uvádělo v oficiálních údajích. Jestlipak pomalý ruský aparát přepočítával rtuťoví té židovské obyvatelstvo ve stejnou dobu a všude? Židovského obyvatelstva tedy v Rusku spolehlivě a rychle přibývalo. V roce 1884 bez Polska činil jeho počet 1 500 000.[51] A dohromady s Polskem to bylo: 2 350 000 v roce 1850 a v roce 1880 již 3 980 000. Z původního asi milionu obyvatelstva při prvních děleních Polska se jeho počet zvýšil na 5 175 000 podle sčítání lidu v roce 1897, to znamená, že za sto let vzrostl počet židovského obyvatelstva více než pětinásobně. (Na počátku 19. století tvořili ruští Židé 30 % světového Židovstva, v roce 1880 již 51 %.)[52]

Tento významný historický jev v té době nedomyslela ani ruská společnost, ani ruská administrativa.

Už jen tento rychlý početní růst, nehledě na všechna ostatní specifika židovské otázky, postavil Rusko před velký celostátní problém. I zde se musíme - jako ostatně u každé otázky - snažit pochopit obě stanoviska. Při tak extrémním početním růstu ruského Židovstva se čím dál naléhavěji střetávaly dvě národnostní potřeby. Potřeba Židů (a vlastnost jejich dynamického t řiti sici leteho života) byla: co nejvíce se rozptýlit mezi příslušníky jiné rasy, aby se co největší počet Židů mohl zabývat obchodem, makléřstvím a výrobní činností (a tedy mít prostor i v kultuře okolního obyvatelstva). A potřeba Rusů podle hodnocení vlády byla: udržet pevně v rukou svůj hospodářský (a potom i kulturní) život a rozvíjet jej vlastními silami.

Nezapomeňme, že zároveň se všemi těmito dílčími úlevami pro Židy se po Rusku šířily jedna za druhou i obecné osvobozovací reformy Alexandra II.. které braly pod svá ochranná křídla í Židy. Například v roce 1865 byla zrušena daň z hlavy pro městské obyvatelstvo, a tedy i pro hlavní část Židovstva: zůstaly jen povinností vůči zemstvu, které Židé hradili z krabicových poplatků.[55]

Avšak právě největší z těchto Alexandrových reforem, reforma historicky nejvýznamnější, která se stala mezníkem v ruských dějinách - totiž osvobození rolníků, zrušení nevolnictví v roce 1861 - byla pro ruské Židy velmi nevýhodná, a mnohé z

[i0] J. Gessen, sv. *2,* s. 159-160, 210. Tamtéž, s. 159.
'~>[2] B.-C. Dinár, *Religiozno-nacionalnyj oblík russkogo jevrejstva,* in **KJU-t**, s. 511-512.
JE, sv. 12, s. 840.

nich dokonce zruinovala... „Celkové sociálně ekonomické změny, k nimž došlo po zrušení nevolnictví rolníků... značně zhoršily v tomto přechodném období hmotnou situaci širokých vrstev židovského lidu".[54] - *Sociální* změna byla v tom, že přestala existovat mnohamilionová bezprávná a ujařmená třída rolníků, pročež na srovnatelné úrovni klesal i význam osobní svobody Židů. *Ekonomická* změna pak spočívala v tom, že „rolník osvobozený ze závislosti... nepotřeboval už nyní od Židů tolik služeb", to

znamená zbavil se přísného zákazu provádět i veškerý prodej svých produktů a nákup zboží jinak než přes stanoveného prostředníka (v západních guberniích téměř vždy Žida). A také v tom, že velkostatkáři, kteří přišli o bezplatnou práci nevolníků, nyní - pokud nechtěli přijít na mizinu - „byli nuceni zabývat se sami svým hospodářstvím, v němž předtím význačná role náležela Židům jako nájemcům a zprostředkovatelům v nejrůznějších obchodních a průmyslových záležitostech".[55]

Povšimněme si, že hypoteční úvěr, který se v těch letech zaváděl, vytlačoval Žida „jako organizátora finanční základny v elkostatkářského způsobu života".[56] Rozvoj spotřebních a úvěrových družstev vedl k „osvobození lidu od tyranie lichvářství".[57]

K tornu nám vzdělaný současník sděluje, jaké tehdy panovaly mezi Židy nálady. Ačkoli jím bylo umožněno, aby vstupovali do státních služeb a vykonávali svobodná povolání, ačkoli byla „rozšířena... průmyslová práva" Židů. bylo „více prostředků na vzdělání" a „všude... bylo cítit", že dochází ke „sblížení... mezi židovským a křesťanským obyvatelstvem", ačkoli zbylá „omezení se... v praxi nijak zvlášť nedodržují" a „strážci zákona se nyní chovají k židovskému obyvatelstvu mnohem uctivěji", přesto je postavem Židů v Rusku „v současné době... nanejvýš žalostné"; Židé „celkem oprávněně vzpomínají" „na staré zlaté časy", všude v pásmu židovského osídlení jsou slyšet „slova lítosti /Židu/, že už to není, jako to bývalo". Neboť za nevolnictva ..mělo volně pole působnosti makléřství", líný velkostatkář bez „židovského kšeílaře a lak tóra" nedokázal udělat krok a ušlá pnutý rolník se bez něho také neobešel: jen přes něj prodával úrodu, jen od něho si bral půjčky. „Podnikatelská třída" židovská „dříve obrovsky těžila z neschopnosti, rozhazovačnosti a nepraktičnosti pozemkových magnátů", kdežto nyní si velkostatkář začal všechno dělat sám. i rolník už není lak „povolný a bojácný", často i sám obchoduje ve velkém, méně pije a to se „přirozeně negativně projevuje na prodeji lihovin, jímž se živí obrovský poěet Židů". A autor končí přáním, aby se Židé, podobně jako v Evropě, „připojili k produktivním třídám a zapojili

,4 .!. Gessen, sv. 2, s. 161. v>
Tamtéž.
5fi J. Gessen, sv. 2, s. 161. 17
Oršanskij. s. 12.

se do národní ekonomiky".[58]

Nyní si Židé začali najímat a kupovat půdu. Ve svých zprávách se o tom jako první (v roce 1869) zmiňuje generální gubernátor Novorus-kého kraje a žádá, aby i tam bylo Židům zakázáno kupovat půdu, jako je tomu již v devíti západních guberniích; později (v roce 1872) se ve zprávě generálního gubernátora Jihozápadního kraje psalo, že „Židé si najímají pozemky ne proto, aby je obdělávali, ale pouze k podnikatelským účelům; tyto paehtované pozemky pak nedávají rohlíkům za peníze, ale za určité práce, jejichž hodnota je vyšší než hodnota obvyklého poplatku za pozemek, čímž , vy tváře jí jakousi nevolnickou závislost'". Přestože „svým kapitálem, stejně jako obchodem

nesporně přispívají k oživení života na vesnici", generální gubernátor „nepovažuje za prospěšné, když se podnikání a zemědělství spojuje v jedněch silných rukou, protože jedině při volné konkurenci v zemědělství a v podnikání se mohou rolníci vyhnout ‚tíživému podřízení své práce a půdy židovskému kapitálu, což jinak nevyhnutelně a rychle vede k jejich materiálnímu a mravnímu zruinování' ". Ve snaze učinit ve svém kraji přítrž najímání pozemků Židy, navrhl „umožnit Židům usídlovat se všude ve velkoruských guberniích".[59]

Zpráva byla předána Komisi pro uspořádání způsobu života Židů, která byla právě v tu dobu ustavena (a byla osmá v řadě „židovských výborů") a měla pro situaci Židů plné pochopení; zpráva měla nepříznivý ohlas, později navíc stvrzený i vládou: zákaz židovského nájmu by byl „naplněním trestného činu" vůči... velkostatkářům. A navíc se velký židovský nájemce „podle svých zájmů plně solidarizuje se zájmy ostatních zemědělců... Je sice pravda, že židovští proletáři se seskupují kolem velkých nájemců a žijí na úkor práce a prostředků vesnického obyvatelstva. Avšak totéž je vidět i na usedlostech spravovaných místními velkostatkáři, kteří se dosud nedokáží obejít bez pomoci Židů".[60]

Avšak v oblasti donského kozáctva byl prudký ekonomický vzestup Židů omezen zákazem (1880) mít ve vlastnictví nebo v nájmu nemovitý majetek. Oblastní správa shledala, že „vzhledem k výjimečné situaci v Donské oblasti, jejíž kozácké obyvatelstvo vesměs spadalo pod vojenskou povinnost, toto byl jediný spolehlivý způsob, jak zachránit před zruinováním kozácká hospodářství a také řemesla a obchod, které se sotva začaly v oblasti zdárně rozvíjet", neboť „příliš ukvapená exploatace místního bohatství a rychlý rozvoj průmyslu...

[5S] Oršanskij, s. 1-15.

[58] J. Gessen, sv. 2, s. 224-225.

[60] JE, sv. 5. s. 85-84.

bývají obvykle provázeny mimořádně nerovnoměrným rozdělením kapitálu, rychlým obohacením jedněch a ožebračením druhých. Kozáci však musí žít v dostatku, protože konají vojenskou službu na vlastních koních a s vlastní výzbrojí".[61] Tím byl odvrácen možný kozáčky výbuch.

A jak to vypadalo se Židy, pokud jde o výkon vojenské služby po Alexandrových úlevách v roce 1856? V 60. letech to vypadalo takto: „Jakmile přijde carský manifest o náboru branců a Židé se o něm včas dovědí, pak dříve než se manifest zveřejní stanoveným způsobem, všichni členové židovských rodin způsobilí k vojenské službě se rozutíkají z domova, kam kdo může..." Vyžadováním viry, „nedostatkem kamarádství a věčnou osamoceností židovského vojáka... se vojenská služba jevila Židům jako ta nejstrašnější, nejzoufalejší a nejtěžší povinnost ze všech".[62] Od roku 1860 byla Židům sice povolena i služba v gardě, od roku 1861 směli být povyšováni na poddůstojníky a přijímáni za písaře[63], k důstojnickým hodnostem však přístup neměli. G. Oršanskij, očitý svědek oněch 60. let, konstatuje: „Je sice mnoho údajů potvrzujících, že Židé skutečně v posledních letech nevykonávali vojenskou službu osobně. Za tímto účelem kupují a předkládají eráru staré rekrutské kvitance", které si někteří rolníci schovávali dokonce od roku 1812 jako cennou

památku a kterých židovská vynalézavost využila; dále Židé „najímají dobrovolníky" místo sebe a „přispívají do státní pokladny jistou sumou".

„Rovněž se snaží rozdělit rodinu na menší jednotky", a tímto způsobem v každé rodině využít úlevy „jediných synů" (nepodlého jících vojenské službě). Avšak, podotýká, „všechny uskoky, jak se vyhnout vojenské povinnosti... se vyskytují i mezi čistokrevným ruským obyvatelstvem", a uvádí cifry z Jekatěrinoslavské gubernie. Dokonce se pozastavuje nad tím, že ruští rolníci nezůstávají ani za vysokou mzdu ve vojenské službě a chtějí se „vrátit k oblíbené činnosti ruského lidu, k zemědělství".[64]

V roce 1874 byl zaveden jednotný řád o všeobecné vojenské povinnosti, který přinesl Židům „významnou úlevu". „Samotný text řádu neobsahoval žádné články, které by Židy diskriminovaly."[65] Po skončení vojenské služby se však od nynějška Židům nepovolovalo zůstávat ve vnitrozemských guberniích natrvalo. Byly vypracovány i předpisy, jak „zjistit početní stav mužského židovského obyvatelstva", neboť byl stále neurčitý, statisticky nepodchycený. Gubernátorům se posílaly „informace o tom, co všechno Židé podnikají, aby se vyhnuli

[61] JE, sv. 7, s. 501-502.
[62] Sliozberg, sv. 2, s. 155-156.
[63] JE, sv. 5. s. 164.
[64] Oršanskij, s. 65-68.
[63] KJE, sv. 7, s. 332.

vojenské službě".[60] V roce 1876 byly učiněny první „kroky na ochranu správného plnění vojenské povinnosti Židy"[67], Židovská encyklopedie v nich vidí „tíživou síť represivních opatření": „byly vydány předpisy o tom, že Židé se mají hlásit na svých odvodních okrscích, že neschopní Židé mají byt ve službě nahrazeni opět Židy" a že se má kontrolovat správnost úlev podle rodinné struktury: pří porušení těchto předpisů „bylo dovoleno povolávat do služby... jediné syny".[68]

Tehdejší petrohradský list Hlas (Golos), který měl v oněch desetiletích značný vliv, uvedl oficiální vládní, avšak poměrně překvapivou cifru ze „zprávy o odvodu branců v roce 1880... ív odvodu se nedostavilo (v ruské říši) 5309 branců; z této celkové cifry připadá na Židy 3054, to znamená 92 %".[e9] Známý advokát A. Šmakov, nepřátelsky zaujatý vůči Židům, uvádí s odvoláním na Vládní věstník tyto údaje: v letech 1876-1883"... z 282 466 Židů podléhajících odvodní povinnosti se jich nedostavilo 89 105, tj. 51,6 %". (Celkový počet nedostavivších se povolanou v říši činil 0,19 %.) Tento stav už administrativa nemohla ignorovat a byla podniknuta celá řada „opatření, aby k takovému zneužívání nemohlo docházet". Situace se zlepšila, avšak jen krátkodobě. V roce 1889 podléhalo odvodu 46 190 Židů, nedostavilo se 4255, tj. 9,2 %. Avšak v roce 1891 „z celkového počtu 51 248 Židů zanesených do povolávacích seznamů se vyhnulo vojenské povinnosti... 7658 čili 14,94 % branců, zatímco procento nedostavivších se křesťanů dosahovalo necelé 2,67 %". V roce 1892 se nedostavilo Židů 16,38 %, křesťanů 3,18 %. V roce 1894 se nedostavilo k odvodu 6289 Židů, to jest 13,6 % (přičemž celkové procento nedostavivších se povolanou činilo 2,6 %).[70]

Nicméně z téhož materiálu za rok 1894 zjišťujeme:celkem podléhalo výkonu povinností 875 145 křesťanů, 45 801 židů, 27 424 muslimů a **1511** bezvěrců." Srovnání těchto cifer také překvapuje: vždyť v Rusku bylo muslimů (podle sčítání z roku 1870) 8,7 %, kdežto povoláno jich bylo jen 2,9 %! Židé bylí v nevýhodném postavení jak v porovnání s muslimy, tak s celkovým počtem obyvatelstva: jejich podíl v odvodním ročníku činil 4,8 % a podíl v obyvatelstvu (v roce 1870) tvořil 5,2 %. (Podíl křesťanů v odvodním ročníku byl 92 % a v obyvatelstvu 87 %.)[71]

Z toho, co zde bylo řečeno, netřeba usuzovat, že v tehdejší válce s Tureckem

[m] JE, sv. 1, s. 824, [iiT]

JE, sv. 5, s. 164.

[m] JE. sv. 1. s. 824; KJE, sv. 7, s. 552.

[69] „Golos", 1881, č, 48, 15. (27.) únor, s. 1.

[70] A. Šmakov, *„Jevrejskije" reči,* Moskva, 1897, s. 101-105.

[71] *Enciklopedičeskij slovar,* v 82 svazcích, Petrohrad, Brokgauz i Jefron 1890-1904, sv. 54, 1899, s. 86.

(1877-1878) židovští vojáci neprojevovali statečnost a bojovou pohotovost. Přesvědčivé příklady o tom přinášel v té době časopis Ruský Žid. [72] Avšak za této války vznikla v armádě silná animozita vůči Židům, především vinou nepoctivých dodavatelů-intendantů, „což byli téměř výhradně Židé, počínaje hlavními dodavateli obchodní společnosti Kompanija Gorovícem, Gregereni a Kaganem".[73] Intendanti dodávali (jistě pod ochranou vysokých úředníků) za přemrštěné ceny nekvalitní výstroj, například proslulé „kartónové podrážky[44], kvůli kterým vojákům v průsmyku Šipka omrzaly nohy.

Za panování Alexandra II. skončil nezdarem padesátiletý záměr připoutat Židy k zemědělství.

Když byla v roce 1856 zrušena zostřená odvodní povinnost pro Židy, zemědělství pro ně „rázem ztratilo veškerou přitažlivost" neboli, slovy vysokého státního úředníka, začali si „nesprávně vykládat manifest a domnívali se. že jsou nyní osvobozeni od povinné zemědělské práce" a mohou svobodně odcházet. „Téměř úplně přestaly docházet jejich petice, aby se směli přestěhovat a stát se zemědělci."[74] Jenže v dosavadních koloniích zůstávala situace stále stejná, ne--li horší: „pole... jsou zorána a oseta zcela ledabyle, jen aby se neřeklo". V roce 1859 „některé kolonie obílí ani nesklidily". Pro dobytek ani v docela nových „vzorových" koloniích dosud neexistují žádné chlévy, ba ani přístřešky nebo ohrady. Většinu pozemků židovští kolonisté stále pronajímají, propachtovávají rolníkům nebo německými kolonistům. Mnozí žádají o povolení najmout si na práci křesťany, jinak hrozí, že omezí setbu - a toto právo jim bylo přiznáno, dokonce bez ohledu na velikost pozemku, který má být skutečně oset.[75]

Samozřejmě že mezi kolonisty se vyskytoval i jistý počet zámožných zemědělců, kteří dovedli hospodařit úspěšně. Velmi se osvědčilo přistěhování německých kolonistů, od nichž přejímali zkušenosti. A mladá generace, která se už narodila zde. byla vůči zemědělství i vůči německým zkušenostem vstřícnější, bylí dokonce „přesvědčeni, že jejích postavem zemědělců je výhodnější ve srovnání s jejich dřívějším zaměstnáním ve městech a městečka cli", kde jich bylo tolik a kde byla tak vyčerpávající konkurence.[76]

Nicméně velká většina se snažila z půdy utéct. V pravidelných zprávách inspektorů se stále a stále opakuje: „Všude překvapovala všeobecná antipatie Židů k zemědělským pracím, jejich lítostivé vzpomínky na dřívější zaměstnání v řemeslech, obchodu a živnostech"; „vytrvale se snažili uspět v nejrůznějším podnikání", například „když byly

[72] JE, sv 5, s. 164-167.
[73] Sliozberg, sv. 1, s. 116.
[74] Nikitin, s. 448, 485, 529.
[75] Tamtéž, s. 473, 490, 501, 506-507, 550-551, 557-558, 547-548, 667.
[78] Tamtéž, s. 474-475, 502, 547.

polní práce v nej lepším... klidně odešli z pole, jakmile se dozvěděli, že v sousedství se dá výhodně koupit nebo prodat kůň, vůl

nebo cokoli jiného"; měli zálibu „v .drobných obchodních transakcích', jež vyžadovaly podle jejich přesvědčení ,méně práce a poskytovaly více prostředků k životu' " a „snazší zisk v okolních německých, ruských a řeckých vesnicích, kde židovští kolonisté pracovali jako krčmáři a drobní obchodníčci". Avšak ještě škodlivější pro stav země jsou odchody na stále delší dobu a na větší vzdálenost, kdy doma v koloniích zůstává jen pár členů rodiny a ostatní jdou za výdělkem, za makléřstvím. V 60. letech (jako výsledek padesáti let zakládání kolonií) bylo Židům dovoleno odcházet z kolonií i s celými rodinami nebo s mnoha jejich členy zároveň; v koloniích bylo evidováno nemálo těch, kdo v nich nikdy ani nežili. Když z kolonie odcházeli, často neuváděli termín, kdy se na novém místě zaregistrovali a k jakému stavu, a tam „mnozí po několik let zůstávali s rodinami nezaregistrovanými u žádného stavu, takže neplatili dané a neměli žádné povinností". A v koloniích, které pro ně byly vystavěny, stály domy prázdné a pustly. Od roku 1861 bylo Židům poskytnuto i právo mít v koloniích hospodu.[77]

Nakonec se petrohradským úřadům celá idea židovského zemědělství jevila jako naprosto bezůtěšná. Nedoplatky (promíjené při razných státních a trůnních událostech, jako byl například carův sňatek) stále rostly a každé jejich prominutí se stávalo záminkou k dalšímu neplacení daní a nevracení půjček. (V roce 1857 končilo dalších deset let úlev a odkladů a úřady přidaly ještě pět let. Ale ani do roku 1865 nedokázaly dluhy vybrat.) Proč tedy pokračovat v přesídlování? A proč poskytovat úlevy a odklady? Celá ta šedesátiletá epopej z jedné strany otvírala židovským zemědělcům dočasný „způsob, jak se vyhnout plnění povinností vůči státu", avšak u drtivé většiny nepodpořila „zájem o zemědělskou práci", zkrátka „úspěch neodpovídal nákladům". Naproti tomu „pouhé povolení žít ve vnitrozemských guberniích bez jakýchkoli úlev přilákalo do těchto gubernií nesrovnatelně větší počet židovských přesídlenců" - tak silně je to tam lákalo.[78]

Jestliže v roce 1858 bylo evidováno 64 000 židovských kolonistů, ío znamená 8000-10 000 rodin, v roce 1880 ministerstvo vedlo v evidenci jen 14 000 lidí, tj. méně než 2000 rodin.[79] A komise, které na místě prověřovaly, jestli se půda využívá, nebo leží ladem, v roce 1872 napočítaly v celém Jihozápadním kraji méně než 800 rodin židovských kolonistů.[80]

Ruské úřady se nyní definitivně přesvědčily, že udělat ze Židů trvale usazené zemědělce se nepodařilo. Nikdo už nevěřil, že by se „naděje skládané ve vzkvétající kolonie mohly uskutečnit". Pro ministra kiseljova bylo obzvlášť obtížné rozloučit se s tímto snem; v roce 1856 odešel do výslužby. Oficiální dokumenty jeden jako drahý

77 Nikitin, s. 502-505, 519, 542, 558, 852, 656, 667.
78 Tamtéž, s. 475. 510, 514, 529-555, 550, 572.
79 Tamtéž, s. 447, 647.
80 JE, sv. 7, s. 756.

oznamovaly, že „přesídlení Židů do zemědělství ‚nebylo doprovázeno příznivými výsledky'". Mezitím „obrovské lány úrodné černozemě zůstávaly v rukou Židů neobdělány". Vždyť židovskému obyvatelstvu byla určena a pro ně držena nejlepší půda. Ta část, kterou přechodně pronajímali za poplatek zájemcům, přinášela velký příjem (z něj se financovaly židovské kolonie). Obyvatelstva na jihu přibývalo a všichni chtěli půdu. Nyní i horší půda, z rezervy, mimo kvótu určenou pro židovskou kolonizaci, rychle stoupala v ceně.[81] Novoraský kraj vstřebal již mnoho jiných aktivních osídlenců a „přestal potřebovat umělou kolonizaci".[82] Židovská kolonizace už neměla pro stát žádný smysl. V roce 1866 car Alexandr II. nařídil zastavit platnost zvláštních ustanovení

0 přeřazení Židů do zemědělství. Úkol nyní zněl: jak vyrovnat rozdíl mezi židovskými zemědělci a ostatními zemědělci v říší. Ukázalo se, že židovské kolonie se nehodí pro samostatný zemstevní život, který se nyní všude začínal rozvíjet. Zbývalo jen jediné - povolit Židům vystoupit ze zemědělského stavu, dokonce i jednotlivě, ne s celou rodinou (1868), a umožnit jim, aby se mohli stát řemeslníky a obchodníky. Bylo jim povoleno, že si smějí vykoupit svoje pozemkové příděly - a oni je vykupovali a s velkým ziskem prodávali.[83] Jenomže ve sporu různých návrhů na ministerstvu státního majetku se problém přeměny židovských kolonií táhl tak dlouho, až se v roce 1880 úplně zastavil. Mezitím s novým vojenským řádem z roku 1874 odpadly pro židovské zemědělce i bra-necké úlevy - a tím se definitivně vytratil i poslední zájem o zemědělství. V roce 1881 „v koloniích ‚pře vládaly usedlosti tvořené jen jedním obytným domem, kolem nějž nebyly žádné známky trvalého pobytu, tj. ani ploty, ani chlévy pro dobytek, ani hospodářské budovy, ani zeleninové záhony, ani jediný strom nebo keř; výjimek bylo velice málo'".[84]

Úředník se čtyřicetiletými zkušenostmi v zemědělství (státní rada Ivašincev, vyslaný v roce 1880 prozkoumat stav kolonií) napsal, že v celém Rusku „neexistovalo jediné rolnické sdružení, které by bylo tak štědře zahrnováno podporami"; „tyto podpory nemohly zůstat rolníkům utajeny a musely v nich vyvolávat nedobré pocity". Rolníci sousedící s židovskými koloniemi „‚byli rozhořčeni... že oni... pro nedostatek půdy u nich si musí draze propachtovávat pozemky od Židů; těm byly lacino přiděleny ze státního majetku v množství, jež de facto převyšovalo jejich skutečnou potřebu'. Právě tím se vysvětlovalo... ‚částečně

1ono zaujetí rolníků proti židovským zemědělcům, které se projevilo zpustošením několika židovských osaď" (v letech 1881-1882).[83]

[81] Nikitin, s. 478-479. 524, 529-555, 550-551.
[82] JE, sv. 7, s. 756.
[83] Nikitin, s. 534, 540, 555, 571, 611-616, 659.
[84] Tamtéž, s. 655, 660-666.
[85] Tamtéž, s. 658-661.

V těch letech pracovaly komise, které měly židovským osadám odebrat přebytečnou půdu a dát ji rolníkům. Nevyužité nebo zanedbané pozemky si vláda brala zpátky. „Ve'Volyňské, Podolské a Kyjevské gubernii z 39 000 děsjatin zůstalo (Židy obhospodařováno) jen 4082 děsjatin."[86] Zachovaly se však i značně velké židovské zemědělské kolonie. Například Jakšica v neúrodné Minské gubernii: na 46 rodin připadalo 740 děsjatin[87], tj. v průměru po 16 děsjatinách na rodinu, s čímž se člověk často nesetká ani u rolníků ve středním Rusku. Nebo v Anněngofu v Mogiievské gubernii, která rovněž neoplývá rozlehlými pozemky: roku 1848 každá z 20 židovských rodin obdržela po 20 děsjatinách státní půdy, ale v roce 1872 už tam bylo jen 10 rodin a většina půdy byla neobdělaná a zarostlá plevelem.[88] Dále ve Višenkách v Mogiievské gubernii to bylo po 16 děsjatinách na rodinu[89], na Ordynsku v Grodenské gubernii po 12 děsjatinách. V jižních guberniích, kde je přirozeně víc prostoru, se v původních osadách zachovalo: Bolšoj Nagartav po 17 děsjatinách, Sejděmenueha po 16, Novo-Berislav po 17. V osadě Roskošnaja v Jekatěrinoslavské gubernii po 15 děsjatinách, ale současně s půdou „při kolonii" je to nakonec po 42 děsjatinách.[90] V osadě Vesjolaja (v roce 1897) měli po 28 děsjatinách, v Sagajdaku po devíti děsjatinách - a to se pokládalo za málo půdy.[91] Zato v Kyjevské gubernii Eljuvka měla 6 židovských rodin, a přitom děsjatin 400, tj. na rodinu 67 děsjatin! A k tomu „půdu propaeh-tovanou Němcům".[92] Přitom sovětský autor z dvacátých let kategoricky tvrdí: „Carismus téměř úplně zakazoval Židům zabývat se zemědělstvím."[95]

Na stránkách, kde badatel o židovském zemědělství V. N. Nikitin zobecňoval výsledky své nesmírně pečlivé práce, se praví: „Výtky na adresu Židů, že projevili v zemědělství malou pili a svévolně odcházeli z kolonií do měst za obchodem a řemeslem, jsou naprosto oprávněné... My vůbec netvrdíme, že Židé nejsou vinni tím, že v průběhu 80. let se jen relativně malý počet z nich stal zemědělci." Avšak židovské zemědělce naproti tomu ospravedlňují tyto autorovy úvahy: „... v ničem jim nedůvěřovali, mnohokrát změnili systém jejich kolonizace", občas byli „usměrňováním jejich života pověřeni lidé, kteří se v zemědělství vůbec nevyznali nebo je jejich osud vůbec nezajímal... Židé, až dosud nezávislí městští obyvatelé, se náhle ocitli na vesnici, a nebyli na takový život absolutně připraveni".[94]

Přibližně v téže době, v roce 1884, N. S. Leskov ve zprávě určené další vládní

[m] JE, sv. 7, s. 756.
[87] JE, sv. 16, s. 599.
[88] JE, sv. 2, s. 596.
[89] JE, sv. 5, s. 650.
[ii0] JE, sv. 15, s. 606.
[91] JE, sv. 5, s. 518; sv. 13, s. 808.
[92] JE, sv. 16, s. 251.
[95] Larin. s. 56.
[94] Nikitin, s. xii-xiii.

„Pahlenově komisi" uvádí, že to, že si Židé „odvykli pracovat v zemědělství, není záležitostí jedné generace", neboť si od této práce odvykli „tak dokonale, že se to rovná ztrátě schopnosti vykonávat zemědělskou práci vůbec", takže Žid se nestane znovu oráčem, leda snad postupně.[95]

(A Lev Tolstoj, podle nepřímé citace jeho slov, soudil takto: co je to za lidi, kteří „drží celý národ v kleštích městského života a nedovolí mu, aby se mohl usadit na půdě a začít vykonávat zemědělskou práci, jež jediná je člověku vlastní? Vždyť je to totéž, jako když se tomuto národu nedovolí dýchat vzduch... komu io může škodit... že se Židé usídlí na vesnicích a začnou žít čistý život vyplněný prací, po němž se tomuto starému, moudrému a skvělému národu pravděpodobně zastesklo..."[9]" - V jakých to oblacích Tolstoj žil? Co věděl o osmdesátileté praxi této pozemkové kolonizace?)

Budiž, ale po zkušenostech se zkultivováním Palestiny, kde si židovští osídlenci uvědomili, že jsou ve své vlasti, víme, že tam zvládali polní práce skvěle, a to i za podmínek mnohem méně příznivých, než jaké byly v Novorusku. A přitom všechny pokusy přimět nebo přinutit Židy k zemědělským pracím v Rusku (a poté v SSSR) skončily nezdarem (a tudíž ponižující legendou, že Židé vůbec nejsou zemědělské práce schopni).

A tak výsledkem osmdesátiletého úsilí ruské vlády bylo, že celá tato kolonizace nakonec dopadla jen jako grandiózní marná snaha, která stála spoustu sil, spoustu peněz, zpomalila rozvoj Novoruska - a všechno nadarmo. Celá tato zkušenost ukázala, že se do toho stát vůbec neměl pouštět.

Když J. G. Oršanskij už počátkem sedmdesátých let celkově charakterizoval obchodní a průmyslové podnikání Židů, správně napsal, že otázka židovské podnikatelské činnosti je přímo „podstatou židovské otázky" a na ní „závisí osud židovského národa v každé zemi"; „čilá, obchodně zdatná a obratná židovská rasa" dokáže, že „než se u Rusa rubl obrátí dvakrát, u Žida se obrátí pětkrát". Li ruských kupců převládá stagnace, ospalost, monopol (například po vyhnání Židů z Kyjeva se tam život zdražil). Síla židovské účasti na obchodním životě tkví ve zrychlení cirkulace i docela nepatrného kapitálu. Oršanskij nesdílí názor, že „korporativní duch" Židů jim přináší vítězství v každé konkurenci, že „Židé /obchodníci/ vždy podporují jeden druhého a že mají své bankéře, dodavatele i drožkáře"; uznává židovský korporativní duch jedině v záležitostech kolektivních a náboženských, nikoli v komercí, kde prý jsou

[95] N. S. Leskov, *Jevrei v Rossii: Něskolko zamečanij po jevrejskomu voprosu,* Petrohrad, 1919 (reprint vyti. 1884), s. 61, 65.

[m] *L. S. Tolstoj o jevrejaeh* /Předmluva O. J. Perganieiita/, Petrohrad, „Vrernja" 1908, s. 15.

Židé vůči sobě tvrdými konkurenty (což částečně odporuje chazace, povinnému rozdělení pole působnosti, která „zanikla teprve postupem doby, jak se měnilo právní postavení Židů"[97]). Dále: Oršanskij uvádí existující názor, že ne každý židovský obchod obohacuje zemi, že „spočívá výhradně ve vykořisťování produktivních a pracujících lidí", že „zisk Židů je vyložená prohra pro zemi"; on tento názor vyvrací: Židé ustavičně hledají a nalézají nová odbytiště, a tím „objevují i pro chudé křesťanské obyvatelstvo nové zdroje výdělků".[98]

Židovské obchodní a průmyslové podnikání v Rusku po dvou citelných ranách z roku 1861 - tj. po zrušení nevolnictví a po zrušení soukromých koncesí na výrobu lihovin - se však rychle vzpamatovalo. „Úloha Židů jako finančníků dostává obzvláštní význam v 60. letech, kdy si předcházející prací nahromadili kapitál, a přitom osvobození rolníků spojené se zruinováním ‚šlechtických hnízd' vyvolalo u třídy velkostatkářů obrovskou poptávku po penězích. Do této doby spadá vznik hypotečních bank, v jejichž organizování židovští kapitalisté hráli významnou úlohu."[99] Veškerý ekonomický život země se rychle měnil, a to naráz a v mnoha směrech, a ustavičné hledačství Židů, jejich vynalézavost i jejich kapitál s těmito změnami plně držely krok, dokonce je i předstihovaly. Jak již bylo řečeno, kapitál proudil například do cuk-rovarnického průmyslu na jihozápadě (takže v roce 1872 čtvrtina všech cukrovarů patřila Židům stejně jako třetina akciových cukrovarnic-kých společností[100]) a rovněž do mlynářství a dalších průmyslových odvětvi jak v pásmu židovského osídlení, tak mimo ně. Po krymské válce se „urychleně budovaly železniční tratě, vznikaly nej různější průmyslo-vé a komerční podniky a také akciové společnosti a banky" - a „mnoho Židů... našlo ve jmenovaných... podnicích široké možnosti pro uplatnění svých sil a schopností... a několik jednotlivců na tom neuvěřitelně rychle zbohatlo".[101]

„Na obchodu s obilím se Židé podílejí odedávna, ale jejich role dostává obzvláštní význam ve cli vili, kdy jsou osvobození rolníci a vybudovány železniční tratě." „Již v roce 1878 měli Židé 60procentní podíl na exportu obilí a v budoucnu vývoz obilí procházel téměř výhradně rukama /Jdu/* A „díky židovským podnikatelům se druhou

[97] JE, sv. 15, s. 492.
[98] Oršanskij, s. 71-72, 95-98, 106-107, 158-160.
[99] JE, sv. 15, s. 646.
[100] Dižur, in KRJ-1, s. 168: JE, sv. 15, s. 662.
[101] Dejč. sv. 1. s. 14-15.

významnou položkou ruského exportu (po obilí) stalo dřevo. Dřevorubecké smlouvy a skupování lesních pozemků Židy nebylo již od roku 1835 zakázáno. „O rozvoj dřevařského průmyslu a obchodu s dřevem se zasloužili Židé. Ti také začali vyvážet dřevo do zahraničí". „Obchod s dřevem je v té době i jedním z nej větších odvětví židovského obchodu a jedním z nej-významnějšieh, pokud jde o stupeň koncentrace kapitálu... Židovský obchod s dřevem se začal zdárně rozvíjet v 60. až 70. letech, kdy po odstranění nevolnictví vrhli pozemkoví magnáti na trh spoustu usedlostí a lesů." Sedmdesátá léta byla léty prvního hromadného náporu Židů do průmyslu" - včetně průmyslu manufakturního, lnářského, potravinářského, kožedělného, truhlářského, nábytkářského - a „tabáková výroba je odedávna soustředěna v rukou Židů".[502]

Z líčení židovských autorů: „V období vlády Alexandra II. byla veškerá bohatá židovská buržoazie... loajální... k monarchii. Právě v té době vznikaly velké majetky Gincburgů, Poljakovů, Brodských, Zajcevů, Ba-lachovských, Aškenaziů." Jak již bylo řečeno, „nájemce Jev zel Gincburg založil v Petrohradě vlastní banku". Samuíl Poljakov vybudoval šest železničních tratí; tři bratři Poljakovové se stali dědičnými šlechtici.[103] „Díky železniční výstavbě, která byla garantována státem a často od něj dostávala subvence, vznikaly velké majetky Poljakovů, J. Bliocha, A. Varšavského a jiných."

Pokud jde o výčet menších majetků, například -když se do Petrohradu přestěhoval A. I. Zak, bývalý zástupce J. Gincburga pro nájmy, založil tam Diskontní a kreditní banku, „měl široké příbuzenstvo ze své i z manželčiny strany a umisťoval je do podniků, v jejichž čele stál".[104]

Alexandrovými reformami se měnil i celý veřejný život a otvíral přičinlivým Židům nové možnosti. „Ve vládních výnosech, umožňujících některým skupinám Židů s vyšším vzděláním, vstoupit do státní služby, nebyla žádná omezení v postupu po služebním žebříčku. Jakmile Žid získal hodnost skutečného státního rady, byl podle obecně platných zásad povýšen mezi dědičnou šlechtu."[105]

V roce 1864 byla reformována *zemstva.* Tato reforma se týkala „všech stavů. Ustanovení... neobsahovalo žádná omezení práv Židů, pokud jde o účast ve volbách zemstva, stejně jako v obsazování zvolených zetn-stevníeh -funkcí. Za 26 let, kdy bylo Ustanovení v platností, se na mnoha místech uplatnili Židé jako členové městské rady a

[102] JE, sv. 13, s. 647, 656-658, 665-664; Sliozberg, sv. 5, s. 93; KJE, sv. 7, s. 557.

[103] M. A. Aldanov, *Russkije jevrei v 70-80 godach: ístoričeskij etjud,* in RRJ-1, s. 45-46.

[104] Sliozberg, sv. 1, s. 141-142.

[105] KJE, sv. 7, s. 528, 551.

také jako členové zemstevních správ."[106]

Žádná omezení na Židy nekladly ani *soudní* řády rovněž z roku 1884. Soudní reformou vzniklo nezávislé soudnictví a místo dřívějších soukromých obhájců vzniká nezávislá advokacie jako samostatný stav se zvláštním korporativním uspořádáním (a mimochodem dokonce s ne-žalovatelným právem odepřít žadateli pomoc ‚jia základě mravního hodnocení jeho osobnosti", což se dalo využil i při hodnocení politickém). A Židé směli bez omezení do tohoto stavu vstupovat. Gessen píše: ,. Porn inu-li advokacii, v níž Židé zaujali význačné místo, začínají se tu a tam objevovat už i v soudních kancelářích jako vyšetřovatelé a rovněž v prokurátorském dohledu; někde vykonávají funkce ve smírčích orgánech pří soudech a na obvodních soudech", a působili také jako porotci[107] - a to v prvních desetiletích bez procentuálních omezení. (Ještě poznámku: při přísaze Židů před občanským soudem se nemusely dodržovat požadavky židovského vyznání.)

V týchž letech prošla reformou i městská samospráva. Původně se v ní mělo stanovit, že počet Židů jako členů městské dumy a členů městské správy smí činit nanejvýš polovinu celého sboru, avšak po námitce ministra vnitra byl tento podíl městským statutem z roku 1870 zredukován na jednu třetinu a Židé nezískali právo zastávat funkcí starosty města.[108] Byla zde obava, „že jinak by jim "vnitřní soudržnost a vnější separovanost zajistila vedoucí postavení v městských orgánech a převahu pří rozhodování o veřejných záležitostech."[109] Avšak Židé teď byli zcela rovnoprávní přímo pří volbách (netvořili už zvláštní kurii jako dříve), proto jejich „vliv na městské záležitosti byl nyní větší". (Ostatně ve svobodné Oděse byl tento nekuriový systém zaveden hned při vzniku města, a potom i v Kišiněvu. „Na jihu Ruska nebylí Židé vcelku vystaveni veřejnému opovržení, které se tak horlivě pěstovalo v Polsku.")[110] Tak vypadal vývoj „pravděpodobně... nejlepšího období v dějinách ruských Židů". Byl jim „umožněn přístup do veřejných služeb... Právní úlevy a celková atmosféra ‚období

[106] JE, sv, *7,* s. 762.

[107] .i. Gessen, sv. 2, s. 168.

[!№] Tamtéž, s. 168.

[109] Tamtéž, s. 206.

[110] JE, sv. 6, s. 712, 715-716.

[1,1] JE, sv. 15, s. 618.

velkých reforem' blahodárně působily na psychický stav židovského obyvatelstva".[111] Zdálo se, že pod vlivem období velkých reforem „se tradiční způsob života židovských lidových vrstev obrátil tváří k okolnímu světu" a Židé „se začali přiměřeně účastnit boje za právo a svobodu... Neexistuje žádná oblast hospodářského, veřejného a duchovního života Ruska, v níž by se neprojevilo tvůrčí úsilí ruských Židů".[112]

A konečně: dveře k všeobecnému vzdělání Židů byly dokořán otevřeny už začátkem století. Přesto do nich vcházelo Židů málo - a s nechutí.

J. L. Tejtel, později významný soudce, vzpomíná na Mozyr 60. let: „Ředitel gymnázia... často... mozyrským Židům připomínal, že vzdělání je užitečné a že vláda by si přála vidět jich na gymnáziu více. Jenže ti bohužel nevycházeli jeho přání vstříc."[113] V prvních poreformních letech nevstupovali na gymnázia dokonce ani tehdy, když se jim nabízelo studium na státní útraty a když se ve studijním řádu gymnázií a nižších gymnázií deklarovalo, že školy jsou otevřené každému bez ohledu na náboženské vyznání.[114] „Ministerstvo školství a osvěty... se snažilo ulehčit Židům vstup do všeobecných škol", „projevovalo blahovolný postoj... k židovské studující mládeži."[115] (L. Dejč zde obzvlášť vyzvědá tehdejšího kurátora novoruského školského okruhu známého chirurga N. I. Pirogova, že „výrazně přispíval ke zmírnění nepřátelského vztahu mých soukmenovců ke ‚gójskýnť školám a vědám".[116] Krátce po nastoupení Alexandra II. na trůn formuloval ministr školství a osvěty vládní program takto: „Musíme rozšířit všemi možnými opatřeními výuku předmětů všeobecného vzdělání, a přitom se co nejméně vměšovat do náboženské výuky dětí a ponechat ji více péči rodičů, bez jakýchkoli omezení a zásahů ze strany vlády."[117] Pro děti židovských obchodníků a židovských čestných občanů byla výuka ve všeobecných státních školách prohlášena (1859) za povinnou.[118]

A přesto všechny tyto úlevy a výzvy neměly nijak bouřlivý úspěch. Maximum, jehož úřady dosáhly do roku 1865, bylo, že na ruských gymnáziích studovala 3,2 %[119] Židů, což byla jejich proporcionální kvóta. Kromě toho, že v židovském prostředí panoval nezájem o vzdělám v ruštině, měla na to jistý vliv i změna úkolu u židovských veřejných činitelů: „Když nadešlo období velkých reforem,‚přátelé osvěty' spojili otázku vzdělání lidových mas s otázkou právního postavení",[120] to znamená, že žádali, aby všechna zbývající omezení byla zrušena naráz. Po otřesu z těžké krymské války se jim zdálo jasné, že k takové liberalizaci lze přistoupit.

[12] RRJ-l, předmluva, s. íii-ív.
[113] J. L. Tejtel, *íz moje/ zizni za 40 lei,* Paříž, J. Povolockij i Ko. 1925, s.15. [114]1. Troekij, *Jevrei v russkoj škole,* in KRJ-1, s. 554.
[115] J. Gessen, sv. 2, s. 179.
[116] Dejč, s. 14.
:17 **JE,** sv. 15, s. 48. [1,8]
Tamtéž, s. 49.
[19] J. Gessen, sv. 2, s. I 79.
[20] JE, sv. 15, s. 48.

Avšak vztah ke vzdělání se téměř magicky změnil v roce 1874 - po vydání nového branného řádu, „který poskytoval úlevy z vojenské služby osobám se vzděláním": od té doby nastal „nával Židů do všeobecných škol".[121] „Po vydání nového branného řádu z roku 1874 dokonce v mnoha ortodoxních rodinách začali posílat syny do středních a vysokých škol kvůli zkrácení vojenské služby."[122] Těmito úlevami byl nejen odklad vojenské služby a její zmírnění, ale, jak vzpomíná Mark Aldanov, Židé teď mohli skládat důstojnické zkoušky a „získat důstojnické hodností". „Často dostávali i šlechtický titul."[123] V 70. letech došlo „k obrovskému přílivu Židů do všeobecných škol, čímž vznikla početně silná vrstva diplomované židovské inteligence". Na všech univerzitách v zemi bylo v roce 1881 asi 9 % Židů, do roku 1887 jejich počet stoupl na 13,5 %, to znamená, že každý sedmý student byl Žid. Na některých univerzitách to však činilo mnohem víc: v Charkově na lékařské fakultě studovalo 42 % Židů, v Oděse 31 % a na právnické fakultě 41 %.[124] Na všech gymnáziích a nižších gymnáziích v zemi se procento Židů od roku 1870 do roku 1880 zdvojnásobilo - na 12 % (ve srovnání s rokem 1865 to byl čtyřnásobek), v oděském školském okruhu v roce 1886 dosáhlo 32 % a na některých školách 75 % i více.[125] (Když D. A. Tolstoj, ministr školství a osvěty od roku 1866, začal v roce 1871 roubovat na ruskou školu „klasický" systém, v němž byl větší důraz kladen na antiku, byla ruská inteligence pobouřena, avšak mezi Židy se tato reforma nesetkala s nelibostí, jak vzpomíná nejeden memoárista.

Jenže toto vzdělávací hnutí zasáhlo prozatím jen „židovskou buržoazii a inteligenci. Široké vrstvy zůstaly věrny... ehederům a ješivám", ruská „základní škola... žádná privilegia" neposkytovala.[126] „Obyčejný Žid zůstal stejně jako dříve separován vzhledem ke specifickým podmínkám svého myšlení a chování."[127] „V lidových vrstvách měst a městeček v pásmu židovského osídlení, kde panovala atmosféra nejpřísněj-ší náboženské tradice a disciplíny, probíhal proces připojení k současné světové kultuře mimořádně pomalu a jeho mladé výhonky se jen obtížně draly na povrch."[128] „Židovské masy natěsnané v pásmu židovského osídlení neměly v každodenním životě potřebu umět rusky. Tyto široké vrstvy zůstávaly i nadále ve známých zdech primitivní elementární školy, chederu"[129] a kdo se naučil trochu číst,

[121] J. Gessen, sv. 2, s. 208.
[122] KJE, sv. 7, s. 553.
[125] Aldanov, in KRJ-1, s. 45.
[124] í. Trockij, *Jevrei v russkoj škole,* in MU- 1. s. 555-556.
[125] JE, sv. 15, s. 50.
[126] 1. Trockij, *Jevrei v russkoj škole,* in KRJ-1, s. 555-556.
[127] JE, sv. 15, s. 618.
[128] G. J. Aronson, *V borbe za graždanskije i naeionaínyje pravá: Obščestvennyje těčenija v russkom jevrejstve,* in KRJ-1, s. 207.

musel hned číst bibli v hebrejštině.[130]

A názor vlády: nyní, když byl Židům plně množněn přístup ke všeobecnému vzdělám, ztrácely židovské státní školy smysl. Bylo rozhodnuto, že od roku 1862 v nich smějí funkci vrchních správců vykonávat i Židé. Nyní byl na těchto školách „personál postupně doplněn uvědomělejšími židovskými pedagogy, kteří v duchu doby usilovali o to, aby se rozšířilo vyučování ruštiny a omezila výuka židovských předmětů".[131] V roce

1873 byly tyto školy částečně zrušeny, částečně přeměněny v základní židovské školy všeobecného typu s tříletou a šestiletou výukou, a dvě rabínské školy ve Vil ně a Žitomiru v učitelské ústavy.[132] Vláda nyní... předpokládala, že překoná izolovanost /Židů/ prostřednictvím společného vzdělání. Avšak Komisi pro uspořádání způsobu života Židů přicházela jak hlášení židovských zastánců, často i vysoce postavených, tak i nesouhlasné názory: že k Židům „se nelze chovat... stejně jako k jiným národnostem v říši, nelze jim povolit, aby se usazovali po celém Rusku, kde se jim zachce, to se jim může povolit teprve tehdy, až budou předem vyzkoušeny nej různější způsoby, jak z nich udělat produktivní užitečné občany v místech jejich nynějšího pobytu, a až se ukáže, že tyto způsoby jsou zjevně úspěšné".[133] Mezitím v otřesech po všech probíhajících reformách, hlavně po zrušení (1856) těžké odvodní povinnosti (ale i práv starších v židovské obci, což spolu souviselo), a později - po zrušení (1865) zvláštní daně spjaté s touto povinností - „se ukázalo, že administrativní moc pohlavárů komunity je mnohem méně pevná v porovnání s bývalou téměř neomezenou mocí", která na ně přešla ze zrušeného kahalu (v roce 1844), tohoto dřívějšího absolutního vládce nad životem Židů.[154]

A právě v této době, koncem 50. let a v 60. letech, se obrátil na vládu a poté i na veřejnost pokřtěný Žid Jakov Brafman s energickým pokusem dosáhnout rozhodujícího reformování židovského způsobu života. Předložil o tom zprávu carovi a byl pak předvolán Synodem do Petrohradu ke konzultacím. Rozhodl se, že odhalí a vysvětlí systém kahalu (vlastně už dost pozdě, po jeho zrušení), přeložil proto do ruštiny písemnosti z minského kahalu z konce 18. a začátku 19. století, které získal.

Zprvu z nich publikoval jen části a později (roku 1869 a 1875) je uveřejnil celé pod

[Í2U] J. Gessen, sv. 2, s. 178, 180.

[150] J. G. Frumkin, *Iz istorii russkogo jevrejstva: Vospominanija, materiály, dokumenty,* in KRJ-1, s. 51.

[151].1. Gessen, sv. 2, s. 180. [132] JE, sv. 1, s. 825. [1"] J. Gessen, sv. 2, s. 205. [m] Tamtéž, s. 1 70.

názvem Kniha kahalu, aby tak ilustroval, jak dokonale bezprávný je člen židovské komunity po lidské i majetkové stránce. Tato kniha „si získala v úředních kruzích mimořádný respekt, byla přijata za oficiální příručku a dosáhla všeobecného uznání (z doslechu, aniž se příliš četla) v širokých kruzích ruské společnosti", byl to „vítězný pochod Brafmanův", „mimořádný úspěch".[135] (Později byla kniha přeložena do francouzštiny, němčiny a polštiny.[136]) „Kniha kahalu však také probudila u leckoho fanatickou nenávist k židovskému národu jako ke .světovému nepříteli křesťanů' a podařilo se jí rozšířit zkreslenou představu o vnitřním životě Židů".[137]

Toto Brafmanovo „poslání" shromažďovat písemnosti kahalu a překládat je do ruštiny „vyvolalo v židovské společnosti poplach"; na žádost Židů a s jejich účastí byla ustavena kontrolní vládní komise. Někteří „židovští spisovatelé vzápětí vystoupili s důkazy, že dokumenty o kahalu uváděné Brafmanem jsou zčásti překroucené, zčásti špatně pochopené", a jeden kritik „dokonce vyslovil pochybnost, zda jsou všechny dokumenty pravé".[138] (Nová Židovská encyklopedie po stu letech roku 1976 potvrzuje, že „jím /Brafmanem/ použité materiály jsou pravé a jejích překlady jsou dostatečně

přesné", i když mu vytýká chybnou interpretaci.[139] A Ruská židovská encyklopedie z roku 1994 uvádí, že „dokumenty zveřejněné Brafmanem jsou cenným pramenem pro studium dějin Židů v Rusku na konci 18. a na začátku 19. století".[140] (Mimochodem, básník Chodasevič je vnuk Braf manová bratra.)

Brafman tvrdil, „že státní zákony nedokáží zničit zkázonosnou sílu, skrytou v židovské samosprávě... podle jeho slov, tato organizace - to nejsou jen místní ‚kahaly'... to prý je celý židovský národ na celém světě... a proto se křesťanské národy nemohou zbavit židovského vykořisťování, dokud nebude odstraněno vše, co přispívá k izolovanosti Židů". Brafman uznával názor, „že talmud není jen kodex náboženského a národního charakteru, ale že je to ‚občansko-politický kodex', který' jde ‚proti proudu politického a mravního rozvoje křesťanských zemí'"[141] a vytváří „talmudistickou republiku". Trval na tom, „že Židé tvoří stát ve státě", že „pokládají státní zákony za nezávazné pro sebe"[142], že židovská obec má za „jeden ze svých hlavních cílů ‚za temnit křesťanům rozum' tak, že se z nich stanou jen fiktivní vlastníci svého vlastního ma-

[155] J. Gessen, sv, 2, s. 200-201.

[136] KJE, sv. l.s. 552.

[137] J. Gessen, sv. 2, s. 200-201.

[1,8] JE, sv. 4, s. 918.

[159] KJE, sv. **1.** s. 552.

[140] *Rossijskaja jevrejskaja encyklopedii a* (dále - RJE): 1994-... (2. dopl. a ro/.s. vyd.), sv. 1, Moskva, 1994, s. 184.

[141] J. Gessen, sv. 2, s. 200-201.

jetku".[145] Dále „obraňoval Společnost pro šíření vzdělanosti mezi Židy v Rusku a Světový židovský svaz (Albánce izraelité), že jsou součástí .celosvětového židovského spiknutí'".[144] Podle Gessenova hodnocení „Kniha kahalu... žádala jedině to, aby byla od základů zničena veřejná samospráva Židů", bez ohledu na „občanskou bezprávnost".[145]

Státní rada „zmírnila kategorickou frazeologii Knihy kahalu" a prohlásila, že i když se administrativními opatřeními podaří dosáhnout, že vymizí vnější odlišnost Židů od ostatního obyvatelstva, „nebude tím ještě vůbec jisté, že se podaří odstranit židovskou separovanost a až nenávist-nost židovských komunit vůči křesťanům", takže „odstraní-li se separování Židů škodlivé pro stát", může to vést „z jedné strany k oslabení společenského vztahu mezi Židy a židovskými staršími, kteří zneužívají svou moc, a z druhé strany - a to je ještě důležitější - k rozšíření osvěty mezi Židy".[146]

Tento proces osvětové práce započal už přímo v židovské společnosti. Dřívější hnutí Haskaly ve 40. letech vyrostlo spíš na německé kultuře, zatímco ruština zůstala jeho vyznavačům cizí (znali Goetha a Scliil-lera, neznali však Puškina a Lermontova).[147] „Do poloviny 19. století ani vzdělaní Židé, až na vzácné výjimky, neuměli rusky a neznalí ruskou literaturu, zato uměli výborně německy"[148] Avšak hnutí těchto „maskiiim" (volnomyšlenkářů), kteří se starali více o vlastní osvětu než o osvětu širokých vrstev židovského lidu, v **60.** letech zaniklo.[149] „Ruský proud zavanul do židovského prostředí

[142] JE, sv, 4, s. 918, 920. >"
KJE, sv. 1, s. 532. [m] RJE. sv.
1, s. 164.

[145] J. Gessen, sv. 2, s. 202.

[146] Tamtéž, s. 202-205.

[147] S. M. Ginzburg, *O russko-jevrejskoj intělligenciU* in sb. *Jevrejskij min* Ježegodnik na 1959 g. (dále JM-1), Paříž, Objedinénije russko-jevrejskoj intělligencii, s. 54.

[148] JE, sv. 5, s. 554.

[149] J. Mark, *Literatura na jidiš v Rossii,* in RRJ-1, s. 521; G. J. Aronson, *Russko-jevrejskaja pečať,* tamtéž, s. 548.

[150] R. Orlov, *Ně tě vy učili alfavily,* in „Vremja i my" (dále VM): Meždutiarodnyj žurnál literatury i obščestvennyeh problém. Tel Aviv, 1975, č. 1, s. 150.

v **60.** letech 19. století. Do té doby Židé v Rusku nežili, ale jen pobývali"[150], protože své problémy viděli naprosto izolovaně od ruské skutečnosti. Do krymské války židovská inteligence v Rusku uznávala pouze německou kulturu, avšak od reforem začala tíhnout ke kultuře ruské, začala se učit rusky - „a pěstovat v sobě... pocit sebeúcty".[151] Nyní se již židovská osvěta rozvíjela pod silným vlivem ruské kultury. „Přední... rusko-židovští vzdělanci nezapomínali na svůj lid", neunikali jen „do oblasti osobních zájmů", ale starali se „o zmírnění osudu lidu" - vždyť i ruská literatura učila, že máme sloužit trpícím bratřím.[152]

Jenomže pro novou osvětovou činnost toto obrácení k vlastním lidovým vrstvám bylo výrazně ztíženo tím, že tyto vrstvy byly pevně spjaty s náboženstvím, což pro pokrokové lidi byl „činitel naprosto zpátečnic-ký".[153] A tak vzniklé hnutí židovského osvícenství bylo umírněně sekulární. Proces sekularizace společenského vědomí v židovském prostředí „probíhal obzvlášť obtížně vzhledem k výjimečné roli, kterou náboženství po mnoho staletí hrálo v diaspoře jako základ židovského národního uvědomění", takže „formování židovského světského národního uvědomění" v širokém měřítku začalo v podstatě až koncem století.[154] „A to nikoli z konzervativ ismu, ale zcela uvědoměle: Žid se nechtěl vystavit riziku, že bude odloučen od Boha."[135]

Avšak židovsko-ruská inteligence se hned při svém zrodu setkala s ruskou kulturou, a ještě k tomu v bouřlivém období rozvoje jak ruské inteligence samé. tak navíc v letech, kdy do Ruska mohutně proudila západní kultura (od Bockla, Hegela, Heina, Huga až po Comta a Spence-ra). Ukazuje se,[156] že příslušníci první generace židovsko-ruské inteligence, která později značně ovlivnila i evropské Židovstvo, se narodili všichni v letech 1860-1866: S. Dubnov, M. Krol, G. Sliozberg, O. Gruzen-berg, Saul Ginzburg. (Mimochodem v týchž letech se narodili i jejich vrstevníci, významní židovští revolucionáři: M. Goc, G. Geršuni, F. Dan, Azef, L. Axelrodová (Ortodox), a hlavně P. Axelrod, L. Dejč a mnoho dalších židovských revolucionářů narozených už v 50. letech.)

V roce 1863 v Petrohradě, za podpory boháčů Jevzela Gincburga a A. M. Brodského, bylo povoleno založit Společnost pro šíření osvěty mezi Ži-dy v Rusku (OPE) - nejprve v omezeném složení. V prvním desetiletí se Společnost nezabývala školskou, ale jen vydavatelskou činností, avšak i tím vyvolala „prudký odpor" ortodoxních Židů[157] (protestovali i proti ruskému vydání Pěti knih Mojžíšových jako rouhačskému útoku na svatost tóry). Ale od 70. let OPE poskytovala finanční podporu židovským školám. Její

[181] M. Ošerovič, *Russkije jevrei v Sojediňonnych Štatach Ameriky,* in KRJ-1, s. 289-290. [t52] Ginzburg, in JM-1, s. 55.
[153] Aronson, *V borbe za...,* in KRJ-1, s. 210.
[154] S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze s načala Vtoroj mirovoj vojny. 1939-1965,* New York, Amerikanskij jevrejskij rabočij komitét 1966, s. 290.
[155] I. M. Bikerman, *K samopoznaniju jevreja: Čem my byli, čem my stali, čem my doliny byť.* Paříž, 1959, s. 48.
[156] K. Lejtes, *Pamjati M. A. Rrolja,* in *Jevrejskij mir,* sb. II (dále JM-2), New York, Sojuz rasskich jevrejev v Ňju-Jorke 1944, s. 408-411.
[1,7] JE, sv. 15, s. 59.

kulturní ěinnost byla porušťována, dělaly se ústupky pouze hebrejštině, nikoli však

„žargonu"[138], jak tehdy všichni svorně nazývali jidiš: podle názoru spisovatele Osipa Rabinoviče „‚pokažený žargon', jímž hovoří Židé v Rusku, nemůže ‚napomáhat osvětě, protože v něm nejen nelze vyjádřit abstraktní pojmy, ale dokonce ani vyslovit pořádnou myšlenku'".[159] „My, Židé v Rusku, místo abychom se naučili krásné ruštině, zůstáváme u našeho pokaženého žargonu, nelibozvuč-ného, nesprávného, ubohého."[160] (Němečtí „maskilim" se ve své době žargonu vysmívali ještě hůř.)

A tak v ruském Židovstvu „vznikla nová společenská síla, která se bez otálení pustila do boje se spojeným... kapitálem a synagogou", jak se vyjádřil liberální J. 1. Gessen. A touto silou byl, byť zatím jen v nesmělém zárodku, židovský periodický tisk psaný v ruštině.[161]

Jeho prvorozencem byl oděský časopis Rozbřesk (Rassvet), který vycházel jen dva roky (1859-1861) a vydával ho zmíněný O. Rabi novic. Časopis měl sloužit jako „prostředek k rozšiřování ‚užitečných znalostí, pravé zbožnosti i zákonů soužití a mravnosti', měl vzbudit v Židech zájem o výuku ruštiny, o „sblížení s ruskou vzdělaností'".[162] Rassvet věnoval pozornost i politice, přičemž projevoval „lásku k vlasti" a úmysl „napomáhat záměrům vlády".[163] „Žít společným životem se všemi národy a podílet se na jejich vzdělání i na jejich úspěších a zároveň chránit, rozvíjet a zdokonalovat svoje osobité národní hodnoty."[164] Jeden z hlavních spolupracovníků časopisu publicista L. Levanda řekl, že časopis sleduje dvojí cíl: „... působit obranně a útočně: obranně proti útokům zvnějšku, když jde o záštitu našich lidských práv a náboženských zájmů, a útočně proti našemu vnitřnímu nepříteli: proti tmářství, rutině, společenským nešvarům a proti vadám a slabostem našeho lidu."[165]

A právě tento cíl - „poukazovat na bolavá místa vnitřního židovského života" - vzbuzoval v židovských kruzích obavu, že to „povede k novým zákonodárným represím". Také židovské listy (v jidiš), které v té době vznikaly, „pokládaly orientaci časopisu Rassvet za příliš radikální". Avšak samy tylo umírněné listy už tím, že vycházely, podrývaly „‚patriarchálrií zřízení' života v komunitě, které se mohlo udržet jen tím, že lid mlčel".[166] Od 60. let se í boj pokrokových publicistů zaměřil proti

[158] I. Trockij, *Samodějatělnosť...,* in KRJ-1, s. 471-474.
[159] J. Gessen, sv. 2, s. 172.
[160] JE, sv. 3, s. 335.
[161] J. Gessen, sv. 2, s. 170.
!62 Tamtéž, s. 171.
[163] Aronson, *Russko-jevrejskaja pečať,* in. KRJ-1, s. 562.
[164] Ginzburg, In JVl-l, s. 36.
[163].1. Gessen, sv. 2, s. 175.

ustrnulým pilířům židovského způsobu života. A jak poznamenává Gessen, „v 60. letech systém represivních opatření proti ideovým protivníkům neurážel svědomí ani značně vzdělaných lidí", a například publicista A. Kovner, „židovský Písaře v", se nezdráhal udat jedny židovské noviny generálnímu gubernátorovi Novoruska.[167] (Sám Pisarev se v 70. letech „těšil u židovských vzdělanců... obrovské popularitě".[168]) M. Aldanov se domnívá, že studujeme-li účast Židů v ruském kulturním a politickém životě, měli bychom začít od konce 70. let. [169] (V revolučním hnutí o deset let dříve.)

V 70. letech začala spolupráce nových židovských publicistů - L. Le-vandy, kritika S. Vengerova, básníka N. Minského - ve společném ruském tisku (Mínskij, jak sděluje G. Aronson, chtěl jet za rusko-turecké války bojovat za slovanské bratry). Ministr školství a osvěty hrabě Ignaťjev se tehdy vyjádřil, že věří, že ruští Židé k Rusku lnou. Po rusko-turecké válce z let 1877-1878 se mezi Židy rozšířily zvěstí o nastávajících velkých a příznivých reformách. V té době se centrum židovské inteligence přemístilo z Oděsy do Petrohradu a tam se do popředí dostali noví literáti a také advokáti jako vůdčí představitelé veřejného mínění. V atmosféře těchto nových nadějí začal v Petrohradě roku 1879 znovu vycházet časopis Rassvet. V programovém článku M. I. Ku li šer napsal: „Být orgánem pro potřeby a požadavky ruských Židů..., snažit se probudit obrovské masy Židů z duševního spánku... je i v zájmu Ruska... Vzdělaná část ruských Židů se tím nijak nevyděluje z prostředí ruských občanů."[170]

Zároveň s rozvojem židovského tisku se nutně musela začít rozvíjet i židovská literatura - zpočátku v hebrejštině, potom v jidiš a pak i v ruštině, stimulována příkladem ruské literatury.[171] Za Alexandra II. „bylo nemálo židovských spisovatelů, kteří přesvědčovali své souvěrce, aby se učili rusky a dívali se na Rusko jako na svou vlast".[172]

Za situace v 60.-70. letech židovští šiřitelé osvěty - dosud jich nebylo mnoho a byli obklopeni ruskou kulturou - ani nemohli směřovat jinam než k asimilací, „tím směrem, který pří analogických podmínkách přivedl vzdělané západoevropské Židy k jednostranné asimilací s dominantním národem",[173] avšak s tím rozdílem, že v

[1,16] J. Gessen. sv. 2, s. 174. [167] Tamtéž, s. 174-175. [im] JE, sv. 5, s. 480. [169] Aldanov, in KRJ-1, s. 44.

«70 AronsOT^ *Russko-jevrejskaja pečať,* in KRJ-1, s. 558-561.

[171] M. Krol, *'Nacionálí zm i assimilacija v jevrejskoj istorii,* in JM-1, s. 188-189.

[172] Džejms Parks, *Jevrei sredi narodov: Obzor přičiň antisemittzrna,* Paříž, YMCA-Press, 1952, s. 41.

-i T O

evropských zemích

celková kulturní úroveň původního národa byla již všude vyšší, kdežto v Rusku se měli Židé asimilovat nikoli s ruským lidem, kterého se kultura dotkla dosud jen slabě, ani s ruskou vládnoucí třídou (proti níž stáli v opozici a neuznávali ji), ale pouze s ruskou inteligencí, sice nepočetnou, zato již zcela sekulární, která odmítla i svého Boha. Stejně tak nyní skoncovali s židovskou religiozitou i židovští šiřitelé osvěty „a protože nenašli

jiné spojení se svým lidem, úplně ho opustili a po stránce duchovní se považovali jedině za ruské občany".[174]

Docházelo i ke „každodennímu sbližování mezi intelektuálními skupinami ruské a židovské společnosti".[175] K tomu vedlo í všeobecné oživení, dynamika, život některých kategorií Židů mimo pásmo židovského osídlení, dále rozvoj železniční dopravy (a také cesty do zahraničí) - „to vše napomáhalo těsnějšímu styku židovského ghetta s okolním světem".[176] V Oděse v 60. letech „až třetina... Židů hovořila rusky".[1]-[77] Obyvatelstva zde rychle přibývalo, „neboť do Oděsy se hromadně stěhovali jak ruští, tak cizozemští Židé, především z Německa a z Haliče".[178] Rozkvět Oděsy v polovině století by 1 předzvěstí rozkvětu všeho ruského Židovstva na přelomu 19. a 20. století. Svobodná Oděsa se již od počátku 19. století rozvíjela podle svých vlastních zákonů, poněkud jiných než ceioruských - byl zde svobodný přístav, za války s Tureckem byla volně otevřena tureckým lodím. „Hlavním zaměstnáním oděských Židů v té době byl obchod s obilím. Mnozí Židé byli maloobchodníky zprostředkovateli (hlavně mezi velkostatkáři a exportéry), agenty velkých zahraničních i místních (hlavně řeckých) obilních společností, dále makléry... na plodinové burze odhadci, pokladníky, vážiči a nakladači". „Židé zaujímali dominantní postavení v obchodě s obilím, v roce 1870 byla v jejich rukou většina exportu obilí. V roce 1910 to bylo... 89,2 % exportu."[179] „Ve srovnání s jinými městy z pásma židovského osídlení žílo v Oděse více Židů svobodných povolání..., kteří navázali dobré vztahy s představiteli ruské vzdělané společnosti a které podporovali nejvyšší představitelé městské správy... Obzvláštním ochráncem Židů byl... kurátor oděského školského okruhu v letech 1856-1858 N. Pirogov."[180]

Současník popsal v živých barvách tuto odčskou směsici, kde se v ostré konkurenci střetávali obchodníci židovští a řečtí, kde „v úrodných letech polovina města žije prodejem obilních produktů, plodinovým předákem počínaje a posledním vetešníkem

[175] J. Gessen. sv. 2, s. 198.
[174] Tamtéž.
[173] Tamtéž, s. 177.
[17,1] JE, sv. 15, s. 658.
[177] Aronson, *Russko-jevrejskaja peřať, in* KBJ-1, s. 551. [17S]RJE, sv.
6, s. 117.
[179] Tamtéž, sv. 6, s. 117-118.
[180] Tamtéž, s. I 18.

konče," - tam, v té kolotavé směsici s ruštinou jako klíčem k dorozumění „bylo nemožné určit hraniční čáru, kde v Oděse končí ‚pšeničnť obchodník nebo bankéř a kde začíná člověk intelektuálního povolání".[181]

A tak „uprostřed osvíceného Židovstva postupně sílil... proces připodobnit se všemu ruskému".[182] „Evropské vzdělání a znalost ruštiny se staly nezbytnými životními potřebami", „všichni se vrhli na studium ruštiny a ruské literatury; každý přemýšlel jen o tom, jak co nejdokonaleji zapadnout do okolního prostředí a zcela s ním splynout", nejenom si osvojit ruštinu, ale snažit se „úplně se poruštit a dát se prostoupit ‚ruským duchem', aby se ‚Žid ničím kromě náboženství nelišil od ostatních občanů'". Tehdejší současník M. G. Morgulis to vyjádřil takto: „Všichni si začali uvědomovat, že jsou občany této své rodné země, všichni získali novou vlast."[183] „Představitelé židovské

inteligence se domnívali, že jsou .povinni ve jménu státních cílů vzdát se své národní specifiky a splynout s národem, který v daném státě dominuje'. Jeden z pokrokových Židů těch let napsal, že ‚Židé jako národ neexistují', že se ‚p o v až ují za Rusy Mojžíšova vyznání'... ‚Židé si uvědomují, že jejich spásou je splynutí s ruským národem'."[184]

Tady bychom asi měli připomenout lékaře a publicistu Veniamina Portugalova. Jako mladík zahořel pro revoluci, dokonce si poseděl v Petropavlovské pevnosti, od roku 1871 se usadil v Samaře. „Velmi se zasloužil o rozvoj zemstevní medicíny a zdravotnictví... byl v Rusku jedním z průkopníků protialkoholní léčby a boje proti alkoholu vůbec", konal též přednášky pro lid. „liž v mládí ho ovlivnily narodil i ok é představy o zhoubné roli Židů v hospodářském životě ruského rolnictva. Tyto představy se staly základem dogmat judeo-křesťan-ského hnutí v 80. letech." (Biblické duchovní bratrstvo.) Portugalov považoval za nutné vymýtit ze života Židů jeho obřadnosti a měl za to, že „Židovstvo může existovat a kulturně a civilizačně se rozvíjet jen tehdy, rozplyne-li se v evropských národech (měl na mysli národ ruský)".[185]

Zároveň si všimněme, jak v období Alexandra II. znatelně klesl u Židů poeet křtů, neboť když zanikla instituce kantorůstu v armádě a rozšířila se práva židovského obyvatelstva, to již nebylo nutné.[186] Od té doby i sekta židověrců zaěala otevřeně

[181] K. Ickovič, *Oděssa - chlebnyj gorod,* in „Novoje russkoje slovo", New York, 1984, 21. března, s. 8.

[182] JE, sv. 3, s. 334-335.

[183] JE, sv. 15, s. 658.

[184] Aronson, *Fborbe za...,* in KRJ-1, s. 207.

[185] KJE, sv. 6, s. 692-695.

vyznávat svou víru.[187]

Takový tedy byl v té době vztah zámožných Židů - hlavně *mimo pásmo židovského osídlení* a Židů, kteří získali ruské vzdělání - k Rusku jako ke své nepochybné vlasti, což je pozoruhodné a mělo by to být, a také to bylo zdůrazněno. „S perspektivou velkých reforem byli všichni uvědomělí ruští Židé, lze říci bez výjimky, ruskými vlastenci a monarchisty, a cara Alexandra II. doslova zbožňovali. Tehdejší generální gubernátor Severozápadního kraje M. N. Muravjov, proslulý svou krutostí k Polákům (kteří povstali v roce 1863), se choval k Židům shovívavě, neboť sledoval rozumnou politiku: získat značnou část obyvatelstva Západního kraje, tj. židovskou část, pro ruské státní zásady."[188] 1 když se v povstání roku 1863 polské Židovstvo postavilo významnou měrou na stranu Poláků[189], Židům z Vilenské, Kovenské a Grodenské gubernie „zdravý národní instinkt napověděl... že mají jít s Ruskem jako se zemí, od níž mohou očekávat více spravedlnosti a lidského chování než od Poláků, kteří sice odedávna Židy trpěli, ale chovali se k nim vždy jako k nižší rase".[190] (J. Tejtel to vysvětluje takto: „Polští Židé se vždycky drželi stranou od ruských Židů a dívali se na ně Jako praví Poláci'. A Poláci mu zase důvěrně sdělovali o ruských Židech v Polsku: „Ti nejlepší z nich jsou naši nepřátelé. Ruští Židé, kteří zaplavili Varšavu, Lodž a další velká centra v Polsku, zase šíří nám nesympatickou ruskou kulturu."[191]

V těch letech bylo poruštění ruských Židů „velmi žádoucí" i pro ruskou vládu.[192] Ruské úřady uznávaly, že „styk s ruskou mládeží je nej jistějším prostředkem, jak židovskou mládež převychovat a vymýtit z ní mepřátelství ke křesťanům'".[193]

Nicméně toto novorozené židovské ruské vlastenectví mělo i zřetelnou hranici. Právník a publicista J. G. Oršanskij se vyjádřil, že pro urychlení tohoto procesu „je nezbytné uvést Židy do takového postavení, aby si mohli uvědomit, že jsou svobodní občané svobodné civilizované země, a mohli se za ně považovat".[194] Zmíněný Lev Levanda, „učený Žid" vilenského gubernátora, tehdy napsal: „Já se stanu ruským

[186] JE, sv. 11, s. 894.
[187] KJE, sv;2, s. 510.
[188] V. S. Mandel, *Konservativnyje i razrušitělnyje elementy v jevrcjsWe,* in *Rossija i jevrei,* sb. i (dále RiJ) / Otěčestvennoje objedlněnije ruśkich jevrejev zagranicej Paříž, YMCA--Press, 1978 /znovu vydáno, Berlín, Osnova 1924/, s. 195.
[189] **1.** Trockij, *Jevrei v russkoj škole,* in KRJ-**1**. s. 556.
[190] Mandel, in RiJ, s. 195.
[191] Tejtel, s. 259.
[192] Viz: JE, sv. 5, s. 555: aj.
[195] J. Gessen. sv. 2, s. 208.

vlastencem teprve tehdy, až bude židovská otázka definitivně a uspokojivě vyřešena." Náš současník, židovský autor, který prošel dlouhou a hořkou zkušeností 20. století a emigroval do Izraele, mu po stu letech odpovídá: „Levanda si vůbec neuvědomuje, že Matce vlasti se podmínky nekladou. Je milována bez výhrad, bez požadavků a předběžných podmínek, je milována proto, že je Matka. Tohoto programu - Láska pod podmínkou! - se drží rusko-židovská inteligence se vzácnou důsledností celých sto let, přičemž všechny ostatní podmínky .ruskosti' dokonale dodržuje."[195]

V popisované době se však „k ‚ruské civilizaci' připojovaly jen jednotlivé menší skupiny židovské společnosti, a spíš ve větších obchodních a průmyslových centrech... A tak vznikala přehnaná představa o vítězném tažení ruštiny do hlubin židovského života". Ale „široké vrstvy se do nových proudů nezapojily... zůstaly izolovány nejen od ruské společnosti, ale i od židovské inteligence".[196] Židovské lidové masy i v 60. a 70. letech ještě stály mimo asimilaci a hrozilo, že se židovská inteligence od nich odtrhne. (V Německu se za židovské asimilace takový jev nevyskytoval, protože tam neexistovaly „židovské lidové masy" - všichni stáli na sociálním žebříčku výš a nežili v takové historicky mimořádné stísněnosti.[197])

Ale i přímo mezi židovskou inteligencí již koncem 60. let zazněly znepokojené hlasy, které byly proti tak rychlé přeměně vzdělaných Židů rovnou v ruské vlastence. Jako první o tom promluvil Perec Smolen-skin v roce 1868: že lato asimilace s ruskou tváří je pro Židy „jako národ nebezpečná"; že i když není zapotřebí obávat se vzdělanosti, není ani zapotřebí rozloučit se se svou historickou minulostí; že připojit se ke společné kultuře lze i tak, že si zachováme svou národní duchovní tvář[198] a „že Židé nejsou náboženská sekta, ale národ".[199] Jestli se židovská inteligence odtrhne od svého lidu, ten se nevymaní z administrativního útlaku a duchovního ustrnutí. (Básník J. Gordon to formuloval takto: „Buď člověkem venku a Židem doma.")

Také petrohradské časopisy Rassvet (1879-1882) a Russkij jevrej (Ruský Žid) již působily tímto směrem.[200] Posilovaly touhu židovské mládeže studovat židovskou

[194] JE, sv. 5, s. 335.
[195] Orlov, in VM, 1975, č. 1, s. 152.
[196] J. Gessen, sv. 2, s. 181.
[187] Aronson, *Vborbe za...,* in KRJ-1, s. 208-209.
[198] .1. Gessen, sv. 2. s. 198-199.
[199] JE, sv. 5, s. 556.
[200] J. Gessen, sv. 2, s. 252-255.

minulost i současný život. Na konci 70. a na počátku 80. let v ruském Židovstvu vznikl předěl mezi kosmopolitním a národním směrem.[201] „Vedoucí představitelé časopisu Rassvet už v podstatě nevěřili v správnost asimilace... Rassvet bezděky směřoval... k probuzení národního sebeuvědomění... bylo v něm ostře vyhroceno nacionální zaměření... a iluze rusifikace... se rozplývaly'.[202]

Přispívala k tomu i celková historická situace v druhé polovině 19. století: bouřlivé polské povstání, boj o sjednocení Itálie a pak i Německa, a poté balkánští Slované. Všude se rozhořívala a vítězila národní idea. A tato orientace by byla nepochybně mezi židovskou inteligencí dále sílila, i kdyby nebylo došlo k událostem z let 1881-1882.

Mezitím se v 70. letech měnil i vztah ruské společnosti k Židům a v době vrcholících Alexandrových reforem byl nej příznivější. Hodně zasáhly ruskou společnost publikace Brafmanovy, které byly brány velmi vážně. Ve stejné době, v roce 1860, byl v Paříži založen s velkým halasem Světový židovský svaz (Alliance Israélite Universelle), „s cílem hájit zájmy Židovstva" na celém světě a s ústředním výborem (v jehož čele brzy stanul Adolphe Crémieux).[20]" Světový židovský svaz, „nedostatečně informovaný... o postavení Židů v Rusku", „se začal o ruské Židovstvo zajímat" a brzy „začal ve prospěch Židů v Rusku velmi vytrvale pracovat". Svaz neměl v Rusku své pobočky a „na ruském území nepůsobil". Kromě práce dobročinné a osvětové se nejednou obracel přímo na ruskou vládu, když se zastával ruských Židů, byť často nevhod. (Například v roce 1866 Svaz žádal, aby nebyl popraven ieka Bo-rodaj, obviněný ze žhářství s politickým cílem - on však ani nebyl odsouzen k smrti a ostatní Židé na případu zúčastnění byli i bez petice zproštěni obvinění; jindy Crémieux protestoval proti přestěhování Židů na Kavkaz a na Amur, ačkoli ruská vláda nic takového nezamýšlela; v roce 1869 si zase stěžoval, že Židé jsou v Petrohradě pronásledování,[204] nebyla to však pravda; stěžoval si i prezidentovi USA, že ruská vláda podle jeho mínění pronásleduje dokonce židovskou víru.) Mezitím nově vzniklá Aliance (s emblémem Mojžíšových desek s desaterem nad zeměkoulí) podle hlášení ruského velvyslance z Paříže již měla „mimořádný vliv na židovskou společnost ve všech státech". To vše znepokojilo nejen ruskou vládu, ale i ruskou společnost. Také Jakov Brafman usilovně agitoval proti Světovému židovskému svazu. Tvrdil, že Aliance

„jako všechny židovské společnosti má dvojí tvář (její oficiální dokumenty tvrdí vládě jedno, a tajné - něco jiného)", že Aliance má za úkol „chránit Židovstvo před zhoubným vlivem křesťanské civilizace".[203] (Padala obvinění i na OPE - Společnost pro šíření osvěty mezi Židy v Rusku, vzniklou v roce 1895, - že jejím úkolem je „dosáhnout a

[201] S. M. Ginzburg, *Nastrojenija jevrejskoj moloďoii v 80-ch godach prošlogo stoletija,* in JM-2, s. 380.
202 Aronson, *Russko-jevrejskaja pečat,* in KRJ-1, s. 561-562.
[203] JE, sv. 1. s. 952; KJE, sv. 1. s. 105.
[204] JE, sv. 1, s. 945-950.

upevnit světovou židovskou solidaritu a kastovní izolovanost".) [206] Obavy z Aliance byly živeny i původním, silně emocionálním provoláním zakladatelů Aliance „K Židovstvu všech zemí", i falzifikáty. O sjednocení Židů se tam pravilo: „Židé!... Jestli věříte, že Svaz je pro vaše dobro, že vy jako součást různých národů můžete přesto mít společně city, tužby a naděje..., jestli si myslíte, že vaše různorodě úsilí, dobré úmysly a snahy jednotlivců by se mohly stát velkou silou, kdyby se spojily v jeden celek a mířily jedním směrem a k jednomu cíli..., podpořte nás svými sympatiemi a svou pomocí".[207]

Později vznikl i jakýsi další dokument, vytištěný ve Francii - něco jako provolání samotného Adolpha Crémieuxe „K Židům světa". Je velmi pravděpodobně, že je to falzifikát. Není vyloučeno, že to byl jeden z návrhů provolání, který zakladatelé Aliance neschválili (který ale padl do noty Brafmanovým obviněním, že Aliance má tajné cíle): „My přebýváme v cizích zemích a nemůžeme se zabývat proměnlivými zájmy těchto zemí, pokud naše vlastní mravní a hmotné zájmy budou v nebezpečí. .. židovské učení musí zaplnit celý svět..." V ruském tisku vzplanula prudká slovní půtka, v jejímž závěru 1. S. Aksakov ve svém listě Rus usoudil, že „otázka, zda je provolání pod vržené či ne... není v tomto případě důležitá, vzhledem k tomu, že židovské názory a tužby v něm vyslovené jsou *autentické."*[208]

Předrevoluční Židovská encyklopedie uvádí, že od 70. let se v ruském tisku „hlasy na obranu Židů již ozývaly řidčeji... V ruské společnosti začala sílit myšlenka, že Židé na celém světě jsou spojeni pevnou politickou organizací, jejíž ústřední vedení je soustředěno v Alliance Israélite Universelle".[209] Takže její vznik vyvolal v Rusku, a možná nejen v Rusku, reakci opačnou, než byl cíl Aliance.

Kdyby zakladatelé Aliance mohli předvídat, kolik odsudků proti světové soudržnosti Židů, a dokonce obvinění ze spiknutí založením Aliance vznikne, možná by od toho byli upustili tím spíš, že Aliance průběh evropských dějin nezvrátila.

Po roce 1874, kdy se podle nového vojenského řádu zavedla v Rusku všeobecná a

205 JE, s\. 1, s. 948-950.
206 JE, sv. 2, s. 742.
207 JE, sv. 1, s. 955-956.
208 Tamtéž, s. 950-951; I. S. Aksakov, *Soč.,* v 7 svazcích, Moskva, 1886-1887, sv. 5, s. 845-844.
200 JE, sv. 2, s. 758.

rovná branná povinnost, „bylo nepřátelství vůči Židům ve společnosti rozněcováno četnými články o tom, jak se Židé vojenské povinnosti vyhýbají".[210] Byl obviňován i Světový židovský svaz, že chce „vzít do svých rukou péči o osud mladých Židů, kteří Rusko opouštějí po zveřejnění nového zákona o branné povinnosti" a že „s využitím zahraniční podpory budou moci Židé opustit zemi snadněji než ostatní občané". (Tato otázka se ostře vyhrotila přesně o sto let později, v sedmdesátých letech 20. století...) Crémieux na to odpověděl, že úkolem Aliance je „bojovat proti náboženskému pronásledování" a že Aliance se rozhodla, že „napříště nebude poskytovat pomoc Židovi, který by se pokusil této povinnosti vyhnout" v Rusku; a dalším jejím úkolem je vydat „provolání k našim souvěrcům v Rusku s tím, aby je přiměla k přesnému plnění všech předpisů nového zákona".[211]

Jednou z možností, jak se vyhnout vojenské povinnosti, bylo - kromě odjezdu za hranice - poškození vlastního zdraví. O stovkách smutných případů vypráví ze své

zkušenosti poměrně liberální (do revoluce, ale i během ní) generál Děnikin, který se ve Volyňské gubernii několik let účastnil lékařských prohlídek židovských branců - sice až na začátku 20. století, tím více však jeho svědectví o těchto četných a zoufalých se-bezmrzačeních zaráží.[212]

Jak už bylo řečeno, od roku 1874, tj. od vydání vojenského řádu a vzdělanostních úlev, se prudce zvýšil příliv Židů na všeobecné, střední a vysoké školy. Ten skok byl tehdy velice nápadný, a nyní byl o to nápadnější. Ze Severozápadního kraje se už dříve ozývalo „volání po omezení počtu Židů při přijímání na vysoké školy". V roce 1875 i ministerstvo školství a osvěty upozorňovalo vládu na to, že „nelze přijmout všechny Židy, kteří se snaží dostat na vysoké školy, ne má-li to zároveň znamenat omezení pro křesťanské obyvatelstvo".[215]

Připojme sem ještě vyčítavé svědectví G. Aronsona, že i známý chemik Mendělejev se na petrohradské univerzitě „choval jako antisemita".[214] Židovská encyklopedie to vše shrnuje takto: „Koncem 70. let nastal obrat ve smýšlení části ruské inteligence..., která se vzdala ideálů předcházejícího desetiletí, zejména pokud jde ... o židovskou otázku".[215]

Avšak pozoruhodným rysem, tohoto období bylo, že napjatý (nikoli však nepřátelský)

[210] Tamtéž, s. 738-739. [2,1] JE,
sv. 1, s. 948-949
[212] A. 1. Děnikin, *Putrusskogo oficera,* New-York, 1/datélstvo im. Čechova 1955, s. 284.
[213] JE, sv. 15, s. 50-51.
[214] Aronson, *Russko-jevrejskaja pečať,* in KRJ-1, s. 558.
[219] JE, sv. 12, s. 525-526.

vztah k projektu úplného zrovnoprávnění Židů projevoval tisk, rozumí se, že spíš pravicový, a *nikoli* kruhy vládní. V tisku se třeba psalo: jak je možné „dát všechna občanská práva této... tvrdošíjně fanatické rase a umožnit jí přístup k nej vyšším místům v administrativě? <...> Jedině vzdělání... a společenský pokrok mohou upřímně sblížit /Židy/ s křesťany... Uveďte je do společné rodiny civilizace -a my první jím řekneme slova lásky a smíru".

„Civilizace velmi získá tímto sblížením, které jí slibuje podporu lidu moudrého a energického... Židé... dospějí k přesvědčení, že je načase svrhnout jařmo nesnášenlivosti, k němuž je přivedly příliš přísné interpretace talmudistů." Nebo: „Pokud vzdělání nepřivede Židy k myšlence, že se má žít nejen na úkor ruské společnosti, ale i k jejímu užitku, do té doby nelze vůbec mluvili o větší rovnoprávnosti, než je ta, která už existuje." Nebo: „I když je možné dát Židům občanská práva, pak rozhodně není možné, aby směli vykonávat takové funkce, .kde by mohli rozhodovat o způsobu života křesťanů a mít vliv na správu a zákonodárství křesťanské země[4]" .[216]

Tón tehdejšího ruského tisku lze vycítit ze zmiňovaného předního petrohradského listu Golos: „Ruští Židé si vůbec nemohou stěžovat, že by se ruský tisk vyjadřoval k jejich zájmům nepříznivě. Většina orgánů ruského tisku tlumočí názory podporující zrovnoprávnění s ostatními občany"; avšak: „Jaká to temná síla žene židovskou mládež na šílené pole politické agitace? Jak to, že takřka neexistuje politický proces, kde by nefigurovali Židé a vždycky ve významných rolích?... Hromadné vyhýbání se vojenské povinností a povinná účast Židů a Židovek v každém politickém procesu jsou jevy, které

rozhodně nemohou napomoci rozšíření židovských práv"; „kdo chce mít práva, musí nejdříve v praxi dokázat, že umí plnit i své povinnosti, které jdou ruku v ruce s právy", „aby se ve vztahu ke společným státním a veřejným, zájmům židovské obyvatelstvo nejevilo v tak ponurém a pro sebe nevýhodném světle".[217]

Avšak, jak uvádí Encyklopedie, „navzdory této propagandě v byrokratických kruzích dále převládalo vědomí, že židovskou otázku lze vyřešit emancipací: ještě v březnu 1880 většina členů Komise pro uspořádání způsobu života Židů zastávala názor, že zrovnoprávnění Židu s ostatním obyvatelstvem je naprosto nutné".[218] Byrokratům vychovaným dvěma desetiletími Alexandrových reforem v mnohém imponoval jejich vítězný postup, a my jsme již nacházeli dosti radikální - a Židům příznivé - návrhy v

[2,6] JE, sv. 2, s. 756, 740.

[217] „Golos", 1881, č. 46. 15. (27.) únor, s. 1.

[218] JE, sv. 2, s. 740.

i 4 4

některých zprávách generálních gubemátorů z pásma židovského osídlení.

Neodpustíme sí zmínku o nových vlivných krocích sira Mosese Mon-tefloreho, který opět přijel do Ruska v roce 1872; a o tlaku Benjamína Disraeliho jakož i Bismarcka na Gorčakova na berlínském kongresu v roce 1878. Rozpačitý Gorčakov se tam omlouval, že Rusko vůbec není proti náboženské svobodě a poskytuje ji v plné šíři, ale „nesměšujme náboženskou svobodu s poskytnutím politických a občanských práv Židům".[219] V Rusku však poměry směřovaly právě k ním. Roku 1880 nadešla doba „diktatury srdce" Lorise-Melikova - a naděje ruského Židovstva na nepochybné a brzké získání rovnoprávností velmi podstatně vzrostly: byla doslova na spadnutí.

A v této chvíli narodovolcí zabili cara Alexandra II. Tím v Rusku zastavili mnoho liberálních procesů, mimo jiné í hnutí za úplné zrovnoprávnění Židů. Slíozberg o tom říká: car byl zavražděn v předvečer svátku purim. Po sérií atentátů se tomu Židé nedivili - ale zamrazilo je strachem z budoucnosti.[220]

[219] JE, sv. 4, s. 248, 594.

[220] Sliozberg, sv. 1. s. 99.

Kapitola 5

Po zavraždění **Alexandra** II.

Zavraždění cara Osvoboditele Alexandra II. doslova otřáslo vědomím lidí - s tím narododovolei také počítali, - jenže historici na to celá desetiletí zapomínali, někteří vědomě, jiní nevědomky. Prostí lidé však ani nevěděli, že následníci nebo panovníci z předcházejícího století - Alexej Petrovič, Ivan Antonovič, Petr III. a Pavel - zemřeli násilnou smrtí. Atentát z 1. března 1881 proto vyvolal všeobecný zmatek. Lidem, zejména rolnictvu, jako by se přímo otřásla půda pod nohama. Takže -a s tím narodovolci také počítali - se dal čekat nějaký výbuch.

A také že ano - jenže jiný, než předpokládali; přišly židovské pogromy v Novorusku a na Ukrajině.

Šest neděl po carovraždě se pogromy proti židovským obchodům, podnikům a domům „náhle jako obrovská epidemie rozšířily po celém rozlehlém území".[1] Bylo v nich „skutečně... cosi živelného. Místní lidé, kteří si chtěli z nej různějších pohnutek vyřídit s Židy účty, vylepovali letáky s výzvami, organizovali hlavní kádry pogromistů, k nimž se brzy dobrovolně, bez sebemenšího přemlouvání připojovaly stovky lidí, stržených celkově rozvášněnou atmosférou a snadným ziskem. Bylo to opravdu, jako když řádí živel. Nicméně... i alkoholem rozvášněné davy, které loupily a páchaly násilí, zaměřovaly svoje údery výlučně jedním směrem, proti Židům - jejich divoké řádění se u prahu křesťanských domů vždycky zastavilo."[2]

Rprvnímu pogromu došlo v Jelizavetgradu 15. dubna. „Nepokoje zesílily, když z okolních vesnic dorazili rolníci, aby se přiživili na židovském majetku." Nejistí vojáci zpočátku nečinně přihlíželi, nakonec „se početným jízdním oddílům podařilo pogrom zastavit".[5] „Příjezd čerstvých vojenských sil pogrom ukončil/" „Ke znásilněním a vraždám při tomto pogromu nedošlo."[5] Podle jiných údajů byl „jeden Žid zabit a

[1] *Jevrejskaja encyklopedija* (dále JE), v 16 svazcích, Petrohrad, Obščestvo dlja naučných jevrejskych izdanij i Izdatělstvo Brokgauz-Jefron 1906-1913, sv. 12, s. 611. - J. Gessen, *Istorija jevrcjskogo národa v Rossii,* ve 2 svazcích, sv. 2, Leningrad 1927, s. 215-216.

[3] J. Gessen, sv. 2, s. 216-217.

A Á/>

pogrom byl potlačen 17. dubna vojskem, které do účastníků pogromu střílelo."[6] Avšak „z Jelizavetgradu se bouře přenesly do okolních vesnic, ale ve většině případů se omezily na zpustošení krčem". A po týdnu došlo k pogromu v Anaňjevském újezdu

Oděské gubernie, potom v samotném Anaňjevu, „kde nepokoje byly vyvolány jakýmsi měšťanem, který šířil zvěst, že cara zabili Židé a že byl vydán rozkaz zabíjet Židy, ale že to úřady tají".[7] 23. dubna vypukl další pogrom v Kyjevu, byl však brzy vojskem potlačen. Avšak 26. dubna vypukly nepokoje znovu a pak ještě příští den a rozšířily se do kyjevských předměstí - a ty byly nej větší ze všech, ale všechny se „obešly bez lidských obětí".[8] (Jiný svazek právě citované encyklopedie naopak uvádí, že „několik Židů bylo zabito".[9])

Po Kyjevu došlo k pogromům ještě v padesáti osadách Kyjevské gubernie, při nich „majetek Židů byl rozkraden, v ojedinělých případech došlo i k bití". Koncem dubna vypukl pogrom v Konotopu, „který vyvolali především železniční dělníci a traťmistři a který měl jednu lidskou oběť; v Konotopu se vyskytly i případy židovské sebeobrany". Dále následoval ohlas kyjevské ho pogromu v Žmerince, v „několika vesnicích Černigovské gubernie", začátkem května v městečku Směla, kde „byl druhého dne potlačen příchozími vojsky" („vydrancován... obchod s konfekcí"). V průběhu května a pak ještě i začátkem léta jako ozvěna propukaly pogromy v Jekatěrinoslavské a Poltavské gubernii a v jednotlivých místech (Alexandrovsk, Koniny, Nežin, Peřejaslavl, Borísov). „K menším nepokojům došlo tu a tam v melitopolském újezdu. Vyskytly se případy, kdy rolníci vzápětí škody nahradili."[10]

„Pogrom v Kišiněvu, který vznikl 20. dubna, byl v zárodku potlačen."[11] Po celém Bělorusku ani v tomto roce, ani v následujících letech pogromy nebyly,[12] i když v Minsku došlo mezi Židy k panice při zvěstech o pogromech v Jihozápadním kraji, neboť byly zcela neočekávané.[13]

[4] JE, sv. 12, s. 612.

[5] L. Prajsman, *Pogromy i samooborona,* in „22", Obščestvenno-političeskij i litěraturnyj žurnál jevrejskoj intělligencii iz SSSR v Izraile, Tel Aviv 1986/87, č. 51, s. 174.

[6] *Kratkaja jevrejskaja encyklopedija* (dále KJE), 1976 (vydávání pokračuje), sv. 6, Jeruzalém, Obščestvo po issledovaniju jevrejskich obščin 1992, s. 562.

[7] JE, sv. 12, s. 612.

[8] KJE, sv. 4, s. 256.

[9] KJE, sv. 6, s. 562.

[10] JE, sv. 12, s. 612-615.

[11] Tamtéž, s. 612.

[12] KJE, sv. 1, s. 525.

[15] S. Ginzburg, *Nastroj enija jevrejskoj molodoži v 80-ch godach prošlogo stoletija,* in *Jev-rejskij mir,* sb. II (dále JM-2), New York, Sojuz russkieh jevrejev v Ňju-Jorke 1944, s. 585.

Pak následovala Oděsa. Ta byla jediná, která již v 19. století židovské pogromy zažila - v letech 1821, 1859 a 1871. „Byly to nahodilé jevy, vyvolané hlavně místním řeckým obyvatelstvem,"[14] tj. obchodní konkurencí mezi Židy a Řeky. V roce 1871 vypukl třídenní pogrom, kdy byly vydrancovány stovky náleven, obchodů a domů, avšak obešel se bez lidských obětí.

O tomto pogromu podrobněji píše 1. G. Oršanskij a dosvědčuje, že židovský majetek byl hlavně ničen: u klenotníka hromadu hodin neukradli, ale vynesli je na dlažbu a

roztloukli. Oršanskij souhlasí, že „nervem" pogromu byla nenávist k Židům ze strany řeckých obchodníků, především proto, že po krymské válce Židé přebrali Řekům obchod s koloniálním zbožím. Existovala však „mezi křesťanským obyvatelstvem O děsy i obecná antipatie vůči Židům... Toto nepřátelství se projevovalo mnohem uvědoměleji a hlouběji u vzdělané a majetné třídy než u prostého pracujícího lidu". Ale v Oděse přece žijí ve shodě příslušníci razných národností, „proč tedy jen Židé vyvolávají všeobecnou antipatii, která někdy přeroste v zuřivou nenávist?" Jeden gymnazijní profesor vysvětloval své třídě: „Židé ‚se dostali do nesprávných ekonomických vztahů s ostatním obyvatelstvem'." Oršanskij namítá: takovým vysvětlením se snímá „břímě těžké morální odpovědnosti." On sám vidí příčinu i v psychologickém vlivu ruského zákonodárství, jež vyčleňuje Židy tím, že některá omezení ukládá výslovně jim. A když se pak Židé chtějí z těchto omezení vymanit, lidé v tom vidí „drzost, nenažrali ost a řvavost".[13]

Takže nyní, v roce 1881, oděské úřady se zkušenostmi, které neměly jiné místní úřady, okamžitě potlačily několikrát se obnovující nepokoje a „tlupy pogromistů byly nahnány na lodě a ty odrazily od břehu"[16] - byl to velmi důvtipný postup. (V rozporu s předrevoluční Židovskou encyklopedií ta současná píše, že i tentokrát pogrom v Oděse trval tři dny.[17])

Předrevoluční encyklopedie uvádí, že „vláda pokládala za nezbytné rázně potlačovat pokusy o násilí na Židech"[18], a tak tomu skutečně bylo. Nový ministr vnitra hrabě N. P. Ignaťjev, který v květnu 1881 nastoupil po Lorísu-Melikovovi. tvrdě pacifikoval pogromisty, ačkoli bylo nesnadné zvládnout vzniklé nepokoje „šířící se jako epidemie" - nedaly se vůbec předvídat, tehdejší ruská policie byla početně velmi slabá (dokonce nesrovnatelně slabší, než měly západoevropské policejní státy a už vůbec nemluvě o

[14] JE, sv. .12, s. 811.
[15]1. Oršanskij, *Jcvrei v Rossii: Očerki i issledovanija,* výt. 1, Petrohrad, 1872, s. 212-222.
[16] JE, sv. 12, s. 615.
[17] KJE, sv. 6, s. 562.
:SJE, sv 1. s. 826.

policii sovětské) a v těch místech bylo navíc dislokováno málo vojenských posádek. „Na ochranu Židů proti pogrom is-tům bylo použito střelných zbraní."[19] Došlo i ke střelbě do davu, byli i zastřelení. Například v Borisovu „vojáci stříleli a zabili několik rolníků".[20] Také ‚.v Něžinu vojska zastavila pogrom střelbou do houfu rolnických pogromistů; několik lidí bylo zabito a raněno".[21] V Kyjevě bylo zatčeno 1400 osob.[22] - To vše dohromady působí velice energickým dojmem. Avšak vláda přiznávala, že nebyla dostatečně operativní. V oficiální zprávě se uvádělo, že při kyjevském pogromu „nebyla vykonána včas rázná opatření".[23] V červnu 1881 ředitel policejního odboru V. K. Plevě ve zprávě carovi o situaci v Kyjevské gubernii uvedl „jako jednu z příčin ‚proč se nepokoje tak rozrostly a proč nebyly hned rychle potlačeny'" to, že vojenský soud „se postavil k obviněným neobyčejně shovívavě a k celé záležitostí velmi povrchně". Alexandr III. na hlášení písemně poznamenal: „To je neomluvitelné."[24]

Avšak jak bezprostředně po těchto událostech, tak i později se to neobešlo bez obvinění, že pogromy zosnovala sama vláda - obvinění naprosto nepodloženého, a tím nehoráznějšího proto, že v dubnu 1881 stál v čele vlády týž liberální reformátor Loris-Melikov a na nej vyšších místech administrativy byli jeho lidé. Po roce 1917 skupina vědeckých pracovníků - S. Dubnov, G. Krasnyj-Admoní a S. Lozinskij - pečlivě hledala důkazy po všech zpřístupněných státních archivech, a našli jen protikladná tvrzení, počínaje tím, že sám Alexandr III. žádal o důkladné vyšetření případu. (Ale jakýsi anonym si vymyslel a pustil do světa jedovatou pomluvu, že prý Alexandr III. - neznámo komu, neznámo kdy a za jakých okolností - řekl: „Přiznám se upřímně, že i já jsem rád, když Židé dostávají na frak!" A pomluva se ujala, uveřejnila se v emi-grantských osvobozeneckých knížkách, stal se z ní liberální folklor, a ještě dnes, po stu letech, se vynořuje v publikacích jako historicky věrohodná.[25] Dokonce i v Židovské encyklopedii se píše: „Úřady postupovaly v těsném kontaktu s těmi, co přijeli",[26] tj. ne s místními. Dokonce i Tolstému v Jasné Poljaně bylo „zřejmé", že vše je v rukou úřadů: „Když se jim zachce, vyvolají pogrom, když se jim nezachce, pogrom nebude."[27])

[19] J. Gessen, sv. 2, s. 222.
[20] JE, sv. 12. s. 615.
[21] KJE, sv. 6, s. 562-565.
[22] S. M. Dubnov, *Novejšaja istorija. Otjrancuzskoj revoljucii 1789 do mirovoj vojny 1914 goda,* ve 5 svazcích, sv. 5 (1881-1914), Berlín, Grani 1925, s. 107. in *Iseobščaja istorija jev-rejskogo národa ot dřevnějších vremjon do nastojaščego.*
[23] JE, sv. 6, s. 612.
[24] R. Kantor, *Alexandr III o jevrejskich pogromach 1881-1883 g. g.,* ín *Jevrejskaja letopis,* sb. 1, Moskva, Petrohrad, Raduga 1925, s. 154.
[23] A. Lvov, in „Novaja gazeta", New York, č. 70, 5. - 11. září 1981, s. 26.

Ve skutečnosti vláda nikoho k ničemu nejen nepodněcovala, ale, jak podotýká Gessen, „vznik mnoha pogromístických bojůvek na obrovském území v tak krátké době i způsob, jak si počínaly, vylučuje, že by existovalo nějaké jednotné organizační centrum."[28]

A pak je tu ještě živé svědectví z té doby, a to z dosti neočekávané strany - z černoperedělského „dělnického letáku", tj. z proklamace k národu z června 1881. Revoluční leták scénu popisuje takto: „Nejen všichni gubernátoři, ale i všelijací jiní vysocí úředníci, policisté, vojsko, popi, zemslva i novináři se zastali židovských kulaků... Vláda ochraňuje osobnost a majetek Židů," gubernátoři pohrozili, „že s viníky nepokoj ň se bude nakládat se vší přísností podle zákona... Policisté pátrali po lidech, kteří byli v davu pogromistů, zatýkali je a násilím je odváděli na policejní stanici... Vojáci a kozáci si to s nimi vyřizovali pažbami a karabáči... bili lidi puškami a nagajkami... Některé dali k soudu a dostali je do vězení a na nucené práce a jiným... nasekali metlou hned na stanici".[29]

Za rok, na jaře 1882 „začaly pogromy znovu, ale už jich nebylo tolik a tak velkých jako v předcházejícím roce".[30] „Obzvlášť těžký pogrom prožili Židé ve městě Balta", nepokoje vypukly i v baltském újezdu a na několika dalších místech. „Ale jak množstvím případů, tak svým průběhem se nepokoje z roku 1882 většinou nevyrovnaly

těm z roku 1881 -ničení majetku Židů již nebylo tak časté."[31] V předrevoluční Židovské encyklopedii se praví, že v Balte byl v době pogromu zabit jeden Žid.[32]

Známý židovský současník napsal: v pogromech z 80. let „nešťastné Židy okrádali, bili, ale nezabíjeli je".[33] (Podle jiných pramenů bylo zaznamenáno šest nebo sedm ztrát na životech.) Tenkrát, v 80. - 90. letech, se nikde nepsalo o masových vraždách a znásilněních. Přešlo však více než půl století - a mnozí publicisté, kteří necítili potřebu hlouběji pátrat po starých ruských faktech, ale měli početné důvěřivé auditorium, začali již psát o masových a záměrných zvěrstvech. Tak například čteme v mnohokrát vydané knize M. Rejzina, že za pogromů v roce 1881 byly „znásilňovány ženy, zavražděni a

[26] KJE, sv. 6, s. 585.

[27] „Meždunarodnaja jevrejskaja gazeta", březen 1992, č. 6 (70), s. 7.

[28] J. Gessen, sv. 2, s. 215.

[29]„Zerno: Rabočij listok", červen 1881, č. 5, in *Istoriko-revoljucionnyj sborník,* za red. V. I. Něvského, ve 5 svazcích, Moskva, Leningrad, GIZ 1924-1926 (dále - IRS), sv. 2, s. 560-361.

[30] J. Gessen, sv. 2, s. 217.

[31] JE, sv. 12, s. 614.

[52] JE, sv. 5, s. 723.

[33] M. Krol, *Kišiňovskijpogrom 1903 goda i Kišiňovskij pogromnyjprocess,* in ,I\t-2, s. 570.

zmrzačeni tisíce mužů, žen a dětí. Později vyšlo najevo, že tyto nepokoje inspirovala a naplánovala přímo vláda, která podněcovala pogromisty a bránila Židům v jejich sebe-obraně".[34]

G. R. Sliozberg, který tak dobře znal činnost ruského vládního aparátu, náhle v zahraničí roku 1933 prohlásil, že pogromy v roce 1881 nevznikly zdola, ale shora, od ministra ígnaťjeva (který tehdy ani ministrem ještě nebyl, starému pánovi zkrátka vypověděla paměť), a že „není... pochyb, že již tehdy by nitky vedoucí k pogromům mohly být nalezeny na policejním odboru"[35] - takže i zkušený právník si dovolil říci něco tak nebezpečného, hloupého a ne odpovědného.

A dále se v dnešním seriózním židovském časopise dovídáme od současného autora (navzdory všem faktům a bez předložení nových dokumentů): že v Oděse byl v roce 1881 „třídenní pogrom", že pogromu v Balte se „přímo účastnili vojáci a policisté" a že tam bylo „zabito a těžce raněno 40 Židů a lehce raněno 170".[36] (Právě jsme si ve staré Židovské encyklopedii přečetli: v Balte byl zabit jeden Žid, raněno jich bylo několik. Ale v nové Encyklopedii, po stu letech, čteme: v Balte „se k po-gromistům připojili vojáci... Několik Židů bylo zabito, stovky zraněny, mnoho žen znásilněno". O pogromu v Kyjevě: „... asi 20 žen znásilněno".[37]) Pogromy jsou příliš barbarská a strašná forma represí, než aby se ještě muselo manipulovat počtem obětí.

Kdysi nasviněno, potom zameteno - tak proč se v tom znovu přehrabovat, ne? Příčiny těchto prvních pogromů byly současníky důkladně prozkoumány a prodiskutovány. Hned v roce 1872, po oděském pogromu, generální gubernátor Jihozápadního kraje ve své zprávě varoval, že podobná událost se může opakovat i v jeho kraji, neboť „zde má nenávist a zášť vůči Židům historickou půdu a jen to, že rolníci jsou na nich materiálně závislí, nyní zadržuje - s kroky podniknutými úředními místy - výbuch rozhořčení

[34] Max Raisin, *A History of 'the Jews in Modern Times,* 2. vyd., New York, Hebrew Publishing Company 1923, s. 163.

[35] G. R. Sliozberg, *Děla minuvšieh dněj: Zapiski russkogo jevreja,* ve 3 svazcích, Paříž, 1933-1934, sv. 1, s. 118; sv. 3, s. 53.

[50] Prajsman, in „22", 1986, c. 51, s. 175. [37] KJE, sv. 6, s. 562-565.

ruského obyvatelstva vůči židovské rase". Generální gubernátor spatřoval podstatu věci hlavně v ekonomice: „Spočítal a zhodnotil, jak velký obchodní a průmyslový majetek patří v Jihozápadním kraji Židům, a zároveň poukázal na to, že Židé, kteří si tak usilovně najímali velkostatkářské pozemky, propachtovávali pak tyto pozemky dále rolníkům za nekřesťanských podmínek." Této příčinné souvislosti „se dostalo všeobecného potvrzení v pogromovém roce 1881".[58]

Na jaře roku 1881 předložil carovi zprávu též Loris-Melikov: „Podstatou nynějších nepokojů je hluboká nenávist místního obyvatelstva k Židům, kteří si ho zotročili. Toho však nepochybně zneužili zlovolní
lidé."[39]

Tak se to tehdy vysvětlovalo i v novinách. „Pří zkoumání příčin, které vyvolávaly pogromy, se jen málo orgánů periodického tisku zmínilo o rasové a náboženské nenávisti; většinou se v nich tvrdilo, že pogromové hnutí vzniklo z důvodů ekonomických: přitom někteří novináři viděli ve výtržnostech protest namířený speciálně proti Židům a jejich ekonomické nadvládě nad ruským obyvatelstvem", jiní - že lidové vrstvy jako celek ekonomicky utlačované „hledaly, na kom si vylít hněv" a jako vhodný objekt se jim hodili Židé pro svou bezprávnost.[40] I současník oněch pogromů, zmíněný osvětový pracovník V. Portugalov, v „židovských pogromech z let osmdesátých... viděl výraz protestu rolníků a městské chudiny proti sociální nespravedlnosti".[41]

O deset let později J. 1. Gessen též potvrzuje, že „židovské obyvatelstvo jižních gubernií" vždycky našlo „existenční zdroje u židovských kapitalistů, zatímco místní rolnictvo prožívalo mimořádně těžké časy": nemělo dostatek půdy, „k čemuž částečně přispívali bohatí Židé, kteří velkostatkářské pozemky pronajímali, a tím zvyšovali pachtovné nad možnosti rolníků".[42]

Připomeňme si však ještě jednoho svědka, známého svou objektivitou a promyšleným přístupem k otázce, kterému nikdo nemohl vytknout „zpátečnictví" nebo „antisemitismus" - Gíeba Uspenského. Počátkem 80. let napsal: „Židé byli zbití především proto, že parazitovali na cizí bídě a cizí práci a že si nevydělávali na chléb vlastníma rukama": lidé **žili** „pod klacky a karabáči... a všechno vydrželi - tatarskou porobu i vnucování německých mravů, ale když ho Žid začal sužovat rublem - to už nesnesli!"[43]

Ale uveďme ještě toto. Když brzy po pogromech, na začátku května 1881, přišla za carem Alexandrem ITT. deputace významných petrohradských Židů v čele s baronem G. Gincburgem, panovník vyslovil názor, že „v trestuhodných nepokojích na jihu Ruska

J. Gessen, sv. 2, s. 216, 220.
Kantor, in *Jevrejskaja letopis,* sb. i, Moskva, Petrohrad, Raduga 1923, s. 132. j. Gessen, sv. 2, s.
218. KJE, sv. 6, s. 692.
J. Gessen, sv. 2, s. 219-220.
Gleb Uspenskij, *Fiost**žemli,*** Leningrad, „Chudož. lit.", 1967 s. 67, 88.

jsou Židé jen záminkou, že je to dílo anarchistů".[44] A v týchž dnech carův bratr

velkokníže Vladimír Alexandrovič oznámil témuž Gincburgoví, že „nepokoje, jak má nyní vláda zjištěno, nep rameni výlučně z protižidovské atmosfér}[7], ale je to prostě snaha vyvolat rozbroje". Také generální gubernátor Jihozápadního kraje hlásil, že „celkový rozruch mezi obyvatelstvem je dílem propagandist ň".[43] I o tom byly úřady informovány. Z jejich rychlých hlášení vyplývá, že vyšetřování nijak neodkládaly. Jenže tehdejší ruská administrativa jako obvykle nepochopila, jak důležité je věci zveřejňovat - a výsledky vyšetřování nepublikovala. Sliozberg vyčítá ústředním orgánům, proč se „nepokusily vyvrátit nařčení, že pogromy mají na svědomí ony".[+tí] (Dejme tomu, že je to tak, že výtka je oprávněná. Ale vláda přece byla obviněna, jak jsme viděli, ze záměrného podněcování í z řízení pogromů. Je hloupé začínat dokazováním, že nejsem zločinec.)

Ne každému se však chtělo věřit, že v tom mají prsty revolucionáři. Takto na tu dobu vzpomíná židovský memoárista z Minská: pro Židy Alexandr II. nebyl „Osvoboditelem" - nezrušil pásmo trvalého osídlení, přesto Židé upřímně truchlili, když na něj byl spáchán atentát, neřekli však jediné špatné slovo proti revolucionářům, hovořili o nich s úctou, že jsou vedeni heroismem a čistými úmysly. Ani o jarních a letních pogromech z roku 1881 nevěřili, že k ním podněcovali socialisté: to všechno už byla záležitost nového cara a jeho vlády. „Vláda si přeje pogromy, musí mít obětního beránka." I když potom věrohodní svědkové z jihu skutečně potvrdili, že pogrom připravovali socialisté - Židé nadále věřili, že je to vina vlády.[47]

Nicméně na počátku 20. století svědomití autoři již přiznávali: „Tisk sice přináší informace o tom, že pogromu se účastnili někteří členové strany Na rod na) a volja, avšak podíl této jejich účasti ještě není objasněn... Podle stranického orgánu členové strany považovali pogromy za vhodné formy revolučního hnutí: panoval názor, že pogromy jsou průpravou lidu k revolučním akcím",[48] „že hnutí, které se dalo nejsnáze nasměrovat proti Židům, se v další chvíli obrátí proti šlechticům a úředníkům. Proto také byly připraveny letáky vyzývající k útoku na Židy".[49] Dnes už je to všeobecně známi, věc a mluví se o tom jen zběžně: „... aktivní propaganda národníků (jak členů organizace Narodnaja volja, tak i organizace Černyj pere děl), připravených vyburcovat

[u] JE, sv. 1, s. 826.
[45] JE, sv. .12. s. 614.
[46] Sliozberg, sv. 1, s. 106.
[47] A. Lesin, *Epizody iz mojej iizni,* in JM-2, s. 585-387.
[48] JE, sv. 12, s. 617-618.
[49] J. Gessen, sv. 2, s. 218.

lidové hnutí na jakémkoli podkladě, včetně antisemitského".[50]

Z emigrace tehdy přivítal pogromy i bouřlivák Tkačov, Leninův předchůdce ve spiklenecké taktice.

Narodovolci (a oslabení černoperedělci) ani nemohli dlouho čekat, když carovo zavraždění nevyvolalo všeobecnou revoluci, jak předpovídali a očekávali. Při tom šoku, jaký v lidových vrstvách nastal zavražděním cara- O s v o b o di t e l e, už stačil jen malý impulz, aby se rozkolísaná mysl přiklonila na nějakou stranu. Při tehdejší celkové nevzdělanosti mohl tento příklon dopadnout různě. (V oněch týdnech koloval například i takový lidový výklad, že cara zabili šlechtici ze msty za osvobození rolníků.) Na Ukrajině existovaly i motivy protižidovské. První události na jaře 1881 již možná předstihly záměr narodovolců - ale také napověděly, na kterou stranu se napřít. Lid táhl na Židy - proto hurá za lidem! Hnutí přece vycházelo z lůna mas - musí se tedy využít! Nejdřív bijme Židy - a pak si podáme i velkostatkáře! I nevydařené pogromy v Oděse a Jekatěrin oslaví nejspíš rozdmýchávali už národníci. Podle toho. že se hnutí pogromistů táhlo především podél železničních tratí a že se pogromů účastnili hlavně železničáři, dá se předpokládat, že k pogromům vybízeli „létající" agitátoři, zvláště když se šířila vzrušující fáma, „že mají v kapse carův rozkaz": za zavraždění carova otce bít Židy. (Prokurátor oděského soudního dvora zdůraznil, „že za židovských pogromů byli prostí lidé skálopevně přesvědčeni, že nic nezákonného nedělají, protože pevně věřili v existenci carova rozkazu, který jim povoluje, ba dokonce předpisuje, aby ničili židovský majetek".[51] A podle Gessena zde působilo „vědomí zakořeněné mezi lidem, že Žid stojí mimo zákon, že státní orgány nemohou vystoupit proti lidu a bránit Žida".[52] A tohoto přízračného představení chtěli právě využít narodovolci.) Zachovalo se nám několik takových revolučních letáků. Například leták z 50. srpna 1881, podepsaný výkonným výborem organizace Narodnaja volja (a z její tiskárny), napsaný rovnou ukrajinsky: „Kdo si zabral plno polností, lesů a hospod? - Židáci. - Koho mužik prosí, často i s pláčem, aby mohl jít na své pole...? - Židáka. - Ať se člověk podívá kamkoli, ať chce podniknout cokoli, všude jsou židáci. Ži-dák člověku nadává, okrádá ho, pije mu krev"... Leták končí výzvou: „Povstaňte už, poctiví dělní lidé!"...[53] A v novinách strany Narodnaja volja č. 8 se potom psalo: „Veškerá pozornost bránícího se lidu se nyní soustředu je na kupce, krčmáře, lichváře, zkrátka na Židy, na tuto místní ‚buržoazii', která tak ráda a tak rychle - jako nikde jinde - umí okrádat pracující lid." A vzápětí v příloze k narodovolským novinám (již v roce 1883) se autoři poněkud „popravili": „... pogromy jsou začátkem celonárodního hnutí ‚mkoli však proti Židům jako takovým, ale proti ‚židá-kům', to znamená vykořisťovatelům lidu[4]."[54] V již vzpomínaných černo-peredělských novinách Žerno se psalo: „Židé okrádají pracující lid tak, že už se to

[90] Prajsman, in „22", 1986, č. 51, s. 175.

[51] JE. sv. 1, s. 826.

[52] J. Gessen, sv. 2, s. 215.

[55] *Katorga i ssylka: Istoriko-revoljucionnyj věstník,* kn. 48, Moskva, 1928, s. 50-52.

4 z i

nedá vydržet. Kam člověk vkročí, skoro všude narazí na židovského kulaka. Žid vlastní hostince a hospody, Žid si od velkostatkáře najímá půdu a potom ji třikrát dráž propachtuje rolníkovi, obilí kupuje nastojato, půjčuje peníze, a přitom bere taková procenta, že jim lidé rovnou říkají ‚židácká\.. ‚To je přece naše krev!' říkali rolníci policejním důstojníkům, když k nim přišli a chtěli, aby vrátili židovský majetek." Ale i v

Žernu se objevuje stejná „oprava": „... ani mezi Židy nejsou jen samí boháči... samí kulaci... Zanechte nepřátelství k příslušníkům jiné rasy a jiné víry" - a spojte se s nimi „proti společnému nepříteli": proti carová, policii, statkářům a kapitalistúm.[55]

Jenže tyto „opravy" už přišly pozdě. Letáky se pak rozmnožovaly i v Jelizavetgradu i v dalších městech na jihu, a také v Kyjevě je šířil Ji-horuský svaz dělníků - pogromy už skončily, ale národníci pro ně agitovali ještě v roce 1883, protože doufali, že je vyvolají znovu a přes ně že pak rozpoutají revoluci v celém Rusku.

Vlna pogromů na jihu měla samozřejmě rozsáhlou odezvu i v tehdejším tisku hlavního města. Rovněž v „reakčníeh" Moskevských vědomostech M. N. Katkov, soustavný obhájce Židů, pranýřoval pogromy a tvrdil, že je vyvolávají „úskoční intrikáni", „kteří záměrně zatemňují myšlení lidí a mají je k tomu, aby židovskou otázku řešili ‚zaťatýini pěstmi', a ne důkladným zkoumáním".[56]

Vyšly i významné články spisovatelů. I. S. Aksakov, důsledný odpůrce židovské emancipace, se již koncem 30. let snažil varovat vládu „před příliš odvážnými kroky" na této cestě. Když vyšel zákon, že do státní služby mohou vstupovat Židé s vědeckou hodností, namítal (1862), že Židé jsou „hrstka lidí, kteří zcela odmítají křesťanské učení, křesťanský ideál a zásady křesťanské mravnosti (a tudíž všechny zásady společenského životního stylu země) a vyznávají učení nepřátelské a přímo pro-likladné". Aksakov nepřipouštěl zrovnoprávnění Židů v právech politických, i když plně připouštěl jejich zrovnoprávnění v právech ryze občanských, aby židovskému lidu „byla zabezpečena úplná svoboda způsobu života, samosprávy, rozvoje, osvěty, obchodování... a dokonce... aby mu byl povolen pobyt po celém Rusku". V roce 1867 napsal, že pokud jde o ekonomiku „nelze mluvit o emancipaci Židů, nýbrž o emancipaci Rusů od Židů". Zmínil

[54] D. Šub, *Je vre i v russkoj revoljucii,* in JVi-2, s. 129-130. [55]IRS, sv. 2, s. 560-361. [56] JE, sv. 9, s. 581.

se též o naprosté lhostejnosti liberálního

tisku k rolnickému stavu a k jeho potřebám. A vlnu pogromů v této době (1881) vysvětloval jako projev lidového hněvu proti „židovskému ujařmení místního ruského obyvatelstva", proto prý se při pogromech „neloupilo", jen se ničil majetek v „jakémsi prostoduchém přesvědčení, že je to správné"; Aksakov opakoval, že teď „nejde o zrovnoprávnění Židů s křesťany, nýbrž o zrovnoprávnění křesťanů s Židy, aby ruské obyvatelstvo nebylo vůči Židům bezprávné".[57]

Článek M. J. Saltykova-Ščedrina byl naopak pln rozhořčení: „Historie nikdy nezaznamenala problém těžší, nelidštější a bolavější, než je problém židovský... Neexistuje nic tak nelidského a šíleného, než je tradice, která vychází z temných hlubin dávné minulosti... přenáší znamení hanby, odcizení a nenávisti... Ať Žid podnikne

cokoli, vždy na něm zůstává stigma."[58] Ščedrin nepopíral, „že značný počet lichvářů a vykořisťovatelů všeho druhu jsou Židé", ptal se však: jak je možné kvůli jednomu typu přenášet obvinění na celou židovskou rasu?[59] Tehdejší diskusi shrnuje dnešní židovský autor takto: „Liberální a tak říkajíc pokrokový tisk se zastával pogromistú."[60] Stejně soudila i předrevoluční Židovská encyklopedie: „Avšak ani pokrokové kruhy neprojevily sympatie k židovskému národnímu neštěstí v dostatečné míře... dívaly se na tuto katastrofu z hlediska násilníků, jež reprezentoval utlačený rolník, a zcela ignorovaly mravní strádání a materiální situaci židovského národa po pogromech." Dokonce i radikální Vlastenecké zápisky (Otě-čestvennyje za p i ski) to hodnotily takto: lid povstal proti Židům proto, že „přijali roli pionýra kapitalismu, proto, že žijí podle nové pravdy a bohatě čerpají z tohoto nového zdroje, aby si vybudovali vlastní blahobyt na neštěstí svého okolí", a proto je „nezbytné, aby .lid byl oddělen od Žida a Žid od lidu', a proto je třeba zlepšit postavení rolníků".[61]

Spisovatel D. Mordovcev, sympatizující s Židy, uveřejnil v židovském časopise Rozbřesk (Rassvet) Dopis křesťana k židovské otázce, v němž pesimisticky vyzýval Židy, aby „emigrovali do Palestiny a do Ameriky protože jedině tak prý se židovská otázka v Rusku vyřeší".[6]-

[57]1. S. Aksakov, *Soč.,* v 7 svazcích, Moskva, 1886-1887, sv. 5, s. 690, §93, 708, 716, 717, 719, 722.

[58] VI. i. Saltykov-Ščedria. *fjulskoje rějanije.* in „Otěčestvennyje zapíski", 1882, č. 8.

[59] JE, sv. 16, s. 142.

[60] Š. Markiš, *Ojevrejskoj nenávisti k Rossii,* in „22", 1984, č. 58, s. 216.

[81] JE, sv. 2, s. 741.

[62] KJE. sv. 5, s. 465.

V židovské publicistice a v pamětech z tohoto období se projevoval pocit křivdy: vždyť články v tisku proti Židům jak z tábora pravice, tak z tábora revoluční levice následovaly hned po pogromech. A brzy nato (kvůli pogromům o to energičtěji) i vláda zesílila restriktivní opatření proti Židům. Tuto křivdu je třeba zdůraznit a uvědomit si ji.

Avšak situaci vlády musíme probrat důkladně. V kruzích vládní administrativy se o problému jednak diskutovalo, jednak se hledalo jeho celkové řešení. Nový ministr vnitra N. P. Ignaťjev ve zprávě panovníkovi popsal, jak se problém za celé uplynu]é období jeho vlády vyvíjel: „Protože vláda uznala, že ekonomická činnost Židů ve svých následcích křesťanskému obyvatelstvu země škodí, že Židé setrvávají v rasové izolaci a v náboženském fanatismu dále, snažila se v posledních dvaceti letech celou řadou opatření napomáhat jejich splynutí s ostatním obyvatelstvem a téměř je právně postavila na roven domácím obyvatelům." Avšak nynější protižidovské hnutí „„nezvratně dokazuje, že navzdory tomuto úsilí vlády zůstaly vztahy mezi židovským a domácím obyvatelstvem těchto krajů i nadále abnormální' pro okolnosti ekonomického rázu: jakmile byla zmírněna právní omezení, Židé se zmocnili nejen obchodu a živností, ale získali í značný pozemkový majetek, ‚přičemž zásluhou své soudržnosti a solidárností zaměřili - až na *necelně* výjimky - všechno své úsilí nikoli k posílení výrobních sil státu, ale k vykořisťování hlavně nejchudších tříd okolního obyvatelstva'". A teď, když

byly nepokoje potlačeny a Židé před násilím ochráněni, „jeví se jako ,spravedlivé a naléhavé přijmout neméně rázná opatření k odstranění nynějších nenormálních vztahů... mezi domácími obyvateli a Židy, i k ochraně obyvatelstva před onou škodlivou činností Židů'".[63]

Proto byly v lednu 1881 zřízeny v 15 guberniích pásma židovského osídlení a také v gubernii Charkovské[64] guberniální komise složené „ze zástupců všech stavů a organizací (židovské nevyjímaje), které měly objasnit židovskou otázku a přednést své názory na její vyřešení."[65] Komise dostaly za úkol zodpovědět, kromě mnoha vyloženě faktických otázek, také tyto: „Které stránky ekonomické činnosti Židů škodlivě ovlivňují život domácího obyvatelstva v těchto krajích?" Jaké těžkosti brání uplatnění rovnoprávnosti Židů pří nákupu a nájmu pozemků, při obchodu s lihovinami, při I i chvě? Jaké změny by se měly provést, aby se Židům znemožnilo obcházet zákony? „Jaké zákonodárné a administrativní kroky by se vůbec měly podniknout, aby se paralyzoval škodlivý vliv Židů" v razných druzích ekonomické činnosti?[66] O dva roky později vznikla liberální tzv. Pahlenová meziministerská Nej vyšší komise pro přezkoumání zákonů o Židech, která se vyjádřila, že v tomto programu, uloženém guberniálním komisím, se již předem

[63] J. Gessen, sv. 2, s. 220-221.
[64] JE, sv. 1, s. 827.
[65].1. Gessen, sv. 2, s. 221.

jakoby připouští -„škodlivé působení Židů a jejich špatné vlastnosti".[67]

Avšak i mnozí úředníci administrativy, vychovaní bouřlivým obdobím Alexandrových reforem, bylí značně liberální, a navíc v těchto komisích zasedali zástupci veřejnosti. Také Ignaťjevovo ministerstvo dostalo celou škálu rozporuplných odpovědí. Některé komise se vyslovily pro zrušení pásma židovského osídlení. „Jednotliví členové komisí - a nebylo jich málo" - říkali, že jediným správným řešením židovské otázky je zrušit všechna omezení.[68] Naproti tomu vilenská komise to formulovala tak, že Židé „ovládli ekonomiku ,díky tomu, že všelidská idea rovnoprávnosti byla špatně pochopena a nesprávně aplikována vůči Židovstvu na úkor původního obyvatelstva'" a že židovský zákon dovoluje „využívat jakékoli slabosti a důvěřivosti jinověrce". „Nechť Židé skoncují se svou separovaností a specifičností, nechť odhalí taje své společenské organizace a vpustí světlo tam, kde neznalý člověk vidí jen tmu, a teprve tehdy se bude moci pomýšlet na otevření nového pole působnosti pro Židy bez obavy, že Židé chtějí jen využívat výhod národnosti, aniž by byli příslušníky tohoto národa a aniž by nesli část národního břemene."[69]

„Pokud jde o pobyt na vesnicích a v obcích, komise uznaly, že se musí práva Židů omezit": buď jim tam pobyt zakázat úplně, nebo jej podmínit souhlasem obce. Co se týká práva vlastnit nemovitosti mimo města a městečka, některé komise navrhovaly nedat je Židům vůbec, jiné chtěly stanovit jistá omezení. V čem se komise nejvíce shodly, bylo, aby se Židům zakázalo obchodovat na vesnicích s lihovinami. Ministerstvo shromažďovalo také názory od gubernátorů a „až na vzácné výjimky byly ohlasy místních úřadů pro Židy nepříznivé": prý by se měl hledat způsob, jak ochránit křesťanské obyvatelstvo „před lak zpupnou rasou, jako je židovská", že „od židovské

[66] JE, sv. 1, s. 827.
[67] J. Gessen, sv. 2, s. 221.
[68] JE, sv. 1, s. 827-828.
[69] JE, sv. 2, s. 742-743.

rasy nelze čekat, že by přispěla svými schopnostmi... k prospěchu vlasti", že „talmud ská morálka neklade Židům žádné překážky, jestliže jde o zisk na účet příslušníka jiné rasy". Avšak například eharkovský generální gubernátor se vyjádřil, že nelze zavést omezující opatření proti veškerému židovskému obyvatelstvu, „nebude-li se rozlišovat mezi nevinným a viníkem", a navrhoval, aby se

„Židům rozšířilo právo pobytu a prováděla se mezi nimi důkladná osvětová činnost".[70]

Téhož roku na podzim byl na návrh ministra Ignaťjeva zřízen speciální (v pořadí již devátý) Výbor o Židech (který tvořili tři stálí členové, z nichž dva byli profesoři), jehož úkolem bude zpracovat materiály gu-berniálníeh komisí a sestavit z nich jednotný návrh zákona.[71] (Komise pro uspořádání způsobu života Židů, to znamená osmý výbor, který existoval už od roku 1872, byla brzy zrušena, „neboť její poslání neodpovídalo skutečnému stavu židovské otázky".) Nový výbor vycházel z přesvědčení, že cíl - splynutí Židů s ostatním obyvatelstvem, k němuž vláda směřovala posledních 25 let - se ukázal jako nedosažitelný.[72] „Obtížnost vyřešit spletitou židovskou otázku nás nutí obrátit se pro poučeni k době dávilo minulé, k období, kdy nejrůznější novot}' ještě nepronikly ani v cizině, ani u nás do zákonodárství a nemohly přivodit ony politováníhodné následky, k nimž obvykle dochází, když se v dané zemi... aplikují principy protivící se duchu národnímu." Židé byli odedávna považováni za cizorodý prvek a musí být za něj považováni i nadále.[73]

Komentuje Gessen: „Dále...už nemohlo jít ani to nejreakčnější myšlení." Á k tomu ještě: když už se staráme o pevné základy národa, pak jsme se za uplynulých dvacet let mohli postarat o *opravdové* osvobození rolnictva. A bylo to pravda: Alexandrovo osvobození rolníků bylo dále rozvraceno za situace plné zmatků a improvizací, které rolníky de-moralizovaly.

Přesto však působili „ve vládních kruzích ještě lidé, kteří z přesvědčení nedokázali jít proti politice předchozího panovníka"[74] - a byli to mocní lidé ve významných funkcích. Také část ministrů se postavila proti Ignaťjevovým náv rhňm. Když Ignaťjev narazil na tento odpor, rozdělil navrhovaná opatření na zásadní (která vyžadují normální proces, musí projít vládou a státní radou) a prozatímní, která se dala podle zákona přijmout urychleným, zjednodušeným způsobem. „Aby se vesnické obyvatelstvo přesvědčilo, že ho vláda chrání před židovským vykořisťováním", zakázat Židům stálý pobyt mimo města a městečka (kde „je i vláda bezmocná, když je má v rozptýlených vesnicích ochránit před pogromy"), dále jim zakázat, aby tam kupovali a najímali si nemovitosti, jakož i obchodovali s lihovinami. A vůči Židům, kteří tam už žijí: poskytnout venkovským obcím právo „vystěhovat je z vesnic, usnese-li se na lom shromáždění celé obce". Avšak jiní ministři, zvláště ministr financí N. Cli. BtiHge a ministr spravedlnosti D. N. Nabokov, nedovolili Igiiaťjevovi tato opatření provést; zamítli návrh zákona s tím, že nelze zavádět tak dalekosáhlé zákazy, „pokud nejsou projednány obvyklým

[70] JE, sv. 1, s. 827-828.
[71] JE, sv. 9, s. 690-691.
[72] JE, sv. 1, s. 829.
[73] J. Gessen, sv. 2, s. 222.
[74] JE, sv. 2, s. 744.

zákonodárným postupem".[75] A pak ať si někdo něco říká o neomezené zvůli ruského samoděržaví. Ignaťjevova zásadní opatření neprošla, a dočasná prošla ve značně okleštěné podobě. Zamítnuta byla: možnost vyhostit z vesnic Židy, kteří už tam žijí; zakázat jim, aby se tam zabývali obchodem s lihovinami; a zakázat jím, aby si tam pronajímali a kupovali pozemky. A jen z obavy, že kolem Velikonoc roku 1882 se pogromy mohou opakovat, bylo přijato jako dočasné opatření - než budou úplné zpracovány všechny zákony o Židech - zakázat Židům znovu, aby se zde od nynějška usazovali a vlastnili zde nemovitosti nebo jich využívali mimo města a městečka, to znamená na vesnících, a také aby „provozovali obchod o nedělích a křesťanských svátcích".[76] Na tamější nemovitosti „dočasně pozastavit realizaci kupních a zástavních listin na jména Židů..., ověřit... nájemní smlouvy na nemovitostí... a plné moci na správu tohoto majetku a na disponování s ním".[77] Tento zlomek všech Ignaťjevem zamýšlených opatření byl schválen 5. května 1882 jako Prozatímní předpisy (známé jako Květnové). To bylo to jediné, co po sobě lgnaťjev zanechal - už za měsíc odešel do penze, jeho Výbor o Židech ukončil svou krátkou existenci a nový ministr vnitra hrabe D. A. Tolstoj okamžitě vydal přísný oběžník proti případným novým pogromům, v němž plnou odpovědnost za včasné odvrácení nepokojů vložil na gubernia lni úřady.[78]

Podle Prozatímních předpisů z roku 1882 ledy Židé, kteří se usadili na venkově do 5. května, nebyli vystěhováni a jejích ekonomická činnost tam nebyla podstatně omezena. Navíc se tyto předpisy měly „uplatňovat jen v guberniích, kde měli Židé povolen trvalý pobyt", nikoli v guberniích ve vnitřním Rusku. Omezení se nevztahovala na lékaře, advokáty, inženýry, tj. na osoby, které mají „právo volného pobytu podle vzdělanostního eenzuN Tato omezení se také netýkala „už existujících židovských kolonií, které se zabývají zemědělstvím"; a kromě toho ještě existoval dost velký (a později čím dál větší) seznam rolnických osad, v nichž se „jako výjimka" z Prozatímních předpisů směli Židé usazovat.[79]

Hned po vydání Předpisů začaly zvenku přicházet spousty dotazů, na které senát zasílal vysvětlující odpovědi. Z nich například vyplývalo: že „cesty po

[73] JE, sv. 1, s. 829-850.
[76] .1. Gessen, sv. 2, s. 226-227; KJE. sv. 7, s. 541.
[77] JE, sv. 5, s. 815-817.
[78] JE. sv. 12, s. 616.
[79] JE, sv. 5, s. 815-817.

venkově, přechodné zastávky, a dokonce dočasný pobyt v nich se osobám, které tam nemají právo stálého pobytu, zákonem ze 3. května roku 1882 nezakazuje", že „je zakázáno najímat si pouze pozemky a polnosti, na všechen ostatní nemovitý majetek, jako jsou palírny, pachtovní objekty, budovy pro obchodování a podnikání i byty pro bydlení, se zákaz nevztahuje"; také „senát povolil ověřování smluv uzavřených se Židy na kácení lesa, i kdyby kácení lesa trvalo delší dobu a i kdyby kupec lesa směl užívat pozemků u lesa"; a konečně z odpovědí také vyplývalo, že porušení zákona z 3. května nepodléhá trestnímu stíhání.[80]

Je třeba říci, že senátní vysvětlení byla zmírňující, v mnohém až blahovolná a že „v 80. letech se senát potýkal se... svévolným výkladem zákonů".[81] Avšak samy tyto předpisy, sám zákaz „usazovat se mimo města a městečka" a „vlastnit nemovitý majetek Židy nesmírně svazoval hlavně v jejich podnikání lihov antickém", neboť „podíl Židů v lihovarnictvi byl do vydání Prozatímních předpisů z 3. května 1882 velmi významný".[82]

Hlavně toto opatření - omezit židovský obchod s lihovinami na vesnici, o němž se poprvé uvažovalo už v roce 1804 a který byl i v roce 1882 zaveden jen ve velmi omezené podobě - vyvolalo všude velké pobouření pro „mimořádnou tvrdost" Předpisů z 3. května. Avšak vláda měla před sebou obtížnou volbu: buď rozšíří podnikání s lihovinami a přitom, jak jsou rolníci finančně slabí, ještě zvýší jejích chudobu, anebo omezí toto židovské svobodné podnikání tím, že na vesnicích zůstanou jen Židé, kteří tam už žijí, a noví už přijíždět nebudou. Zvolila omezení - a bylo to pokládáno za opatření tvrdé.

Jenže - kolik Židů vlastně žilo v roce 1882 na vesnicích? Už jsme se setkali s porevolučními odhady podle záznamů ze státních archivů: na vesnicích žila třetina všeho židovského obyvatelstva z „pásma", v městečkách také *třetina,* 29 % žilo ve městech střední velikosti a 5 % ve městech velkých.[83] Bránily teď Předpisy „vesnické" třetině, aby se mohla dále rozrůstat? Dnes se tyto Květnové předpisy vydávají za rozhodující a definitivní represivní hranici v ruských dějinách. Židovský autor píše: byl to první impulz k emigraci! - zprvu k „vnitřní" migraci, potom k hromadné zaoceánské emigraci.[84] První příčinou židovské emigrace byly „Ignaťjevovy , Prozatímní předpisy, které násilně vypudily na milion Židů z vesnic a osad do měst a městeček v pásmu

[80] JE, sv. 5, s. 818-819.
[81] KJE, sv. 7. s. 342.
[82] JE, sv. 5, s. 610-611.
[85].1. Larin, *Jevrei i arUisemilizm v SSSR,* Moskva, Leningrad, GIZ 1929, s. 49-50. [84] I. M. Dižur, *Jevrei v ekonomiceskoj žízni Rossii,* in sb. *Kniga o russkom jevrejstve: Ot 1860-ch godov do Revoljucii 1917 g.* (dále KRJ-1), New York, Sojuz russkieh jevrejev 1960, s. 160.

židovského osídlení".[85]

Slyšíme dobře? Jakpak asi ty Předpisy *vypudily* cely milion lidí? Snad jen *neupustily* další, ne? Ba ne! - už se to ujalo a už to jede: od roku 1882 bylo prý Židům nejen *zakázáno žít všude na vesnicích,* ale i ve všech městech, s výjimkou 13 gubernií; a byli prý *nastěhováni nazpět* do městeček v pásmu - *proto* pak nastal masový odjezd Židů za hranice.[86]

Pro zchlazení horkých hlav by se dalo připomenout, že s myšlenkou židovské emigrace z Ruska do Ameriky přišel jako první sjezd Aliance (Světový židovský svaz) již v roce 1869. Na sjezdu bylo řečeno, že první přistěhovalci, kteří se tam usadí s pomocí Aliance a místních Židů, „by se stali... středem přitažlivosti pro ruské souvěrce".[87] Že „počátek emigrace Židů z Ruska spadá do poloviny 19. století a značně se zvyšuje... po pogromech z roku 1881. Ale až teprve od poloviny 90. let se emigrace

stává významným jevem židovského hospodářského života a stává se masovou záležitostí",[88] - povšimněme si: hospodářského života, nikoli politického.

Dále, z hlediska světového byla imigrace Židů do Spojených států v 19. století součástí obrovského historického procesu, který na světě trval po staletí. Dále - byly postupně tři vlny této židovské emigrace: zprvu španělsko-portugalská, pak německá (z Německa a Rakouska-- Uherska) a až potom z východní Evropy a Ruska.[89] Z důvodů, které zde nebudeme rozvádět, došlo v 19. století k velkému historickému pohybu světového Židovstva do Spojených států - a zdaleka nejen z Ruska. Sub specie předlouhých židovských dějin nelze dnes význam této emigrace ani docenit.

Z ruské říše „proudili židovští emigranti ze všech gubernií, které byly součástí pásma židovského osídlení, avšak největší počet jich šel z Polska, Litvy a Běloruska",[90] tedy nikoli z Ukrajiny, která právě prošla pogromy. Příčina byla stále táž: přílišná hustota obyvatelstva, která vyvolávala vnitrožidovskou hospodářskou konkurenci. A nejen to: V. Těl-nikov na základě údajů z ruské statistiky nás upozorňuje, že v posledních dvou desetiletích 19. století, právě po pogromech z let 1881-1882, se Židé stěhovali ze Západního kraje, kde pogromy nebyly, do Jihozápadního, kde pogromy byly, ale že jich bylo skoro stejně tolik jako těch, co odjížděli z Ruska do ciziny, ne-li víc.[91] A jestliže v roce 1880 ve vnitrostátních guberniích žilo podle oficiálních údajů 34 000 Židů, pak po-

[85] i. M. Dižur, *Itogi i perspektivy jevrejskoj emigracii,* in JM-2, s. 345.
[86] Larin, s. 52-55.
[87] JE, sv. l, s .947.
[88] JE, sv. 16, s. 264.
[89] M. Ošerovič, *Russkije jevrei v Sojediňonnyeh Štatach Ámeriki,* in KRJ-1, s. 287.
[90] J. D. Leščinskij, *Jevrejskoje nasekni je Rossii i jevrejskij trud,* in KRJ-1, s. 190.

dle sčítání lidu v roce 1897 to už bylo 315 000, tj. devětkrát víc.[92]

Pogromy z let 1881-1882 vyvolaly samozřejmě šok - ale bylo to opravdu po celé l krajině? Sliozberg například píše: „Pogromy z roku 1881 nevyburcovaly Židy v Poltavě, a ti na ně brzy pozapomněli/' V 80. letech v Poltavě „židovská mládež ani nevěděla, že nějaká židovská otázka existuje, a cítila se normální součástí ruské mládeže".[95] Mohlo se zdát, že pogromy z let 1881-1882, jež byly naprosto neočekávané, se opakovat nebudou, vítězil však stále týž ekonomický zájem Židů: usazovat se tam, kde je židovského obyvatelstva méně.

Co je však nesporné a co nelze popřít: rokem 1881 se pokrokové, vzdělané Židovstvo začalo definitivně vzdávat naděje, že by Židé mohli úplně splynout s Ruskem a jeho obyvatelstvem. G. Aronson dokonce unáhleně soudí, že „oděský pogrom z roku 1871" „tyto iluze o asimilaci rozbil".[94] Ne! To ještě zdaleka nebyl tento pogrom. Kdybychom se však například podívali na životopisy nejvýznamnějších ruských vzdělaných Židů, u mnoha z nich bychom zjistili, že někdy kolem roku 1881-1882 se radikálně změnil jejich vztah k Rusku a k možnostem plné asimilace. I když bylo již tehdy naprosto jasné a nepochybné, že pogromová vlna byla živelná a vůbec se neprokázalo, že by na ní měly účast úřady, ale naopak že je to dílo revolučních národníků, tito židovští vzdělanci byli vždy - teď i v budoucnu - přesvědčeni, že pogromy jsou dílem ruské vlády a nikdy jí to

neodpustili. Pogromy byly v podstatě vyvolány ukrajinským obyvatelstvem, nebyly však odpuštěny obyvatelstvu ruskému a byly navždy spojeny s jeho jménem.

„Pogromy z 80. let... způsobily, že mnozí přívrženci asimilace vystřízlivěli" (ale ne všichni, idea asimilace ještě žila dál). A najednou někteří židovští publicisté upadli do druhé krajnosti: Židé vůbec nemohou žít mezi jinými národy, všude se na ně budou dívat jako na cizí prvek. A „palestinské hnutí... se začalo... ‚rychle vzmáhat'".[95]

Právě pod dojmem pogromů z roku 1881 oděský lékař Lev Pinsker uveřejnil (roku 1882 v Berlíně, anonymně) spisek „Autoemancipace. Provolání ruského Žida k soukmenovcům", „který nesmírně zapůsobil na ruské a západoevropské Židovstvo".

[91] *Sborník matěrialov ob ekonomičeskom položen i i jevrejev v Rossii,* sv. 1, Petrohrad, Jevrejskoje kolonizacionnoje obščestvo 1904.
[92] J. Gessen, sv. 2, s. 210; JE, sv. 11, s. 534-559.
[93] Sliozberg, sv. 1, s. 98,105.
[94] G. J. Aronson, *V borbe za graždanskije i nacionalnyje pravá: Obščestvennyje těčenija v russkom jevrejstve,* in KRJ-1, s. 208.
[95] G. Svět, *Russkije jevrei v sionizme i v strojitělstve Palestiny i lzrailja,* in KRJ-1, s. 241-242.

Bylo to provolání o tom, že Židé jsou si s okolními národy naprosto cizí a že tuto cizost nelze nijak odstranit.[96] Budeme o tom ještě mluvit v 7. kapitole.

P. Axelrod tvrdí, že i radikální židovská mládež v téže době zjistila, že ji ruská společnost vůbec nepřijala mezi sebe - a v těchto letech mladí Židé začali opouštět revoluční hnutí. Toto tvrzení se však jeví jako velmi, velmi předčasné. V revolučních kruzích, s výjimkou jmenovaného narodovolského pokusu, Židy vždy považovali za své.

I když židovská inteligence k asimilací ochladla, ve vládních kruzích stále ještě setrvačností pokračovalo období Alexandra II. a ještě několik let trvalo, než byl vztah sympatizující se židovským problémem vystřídán vztahem tvrdě restriktivním. Po ročním působení hraběte Ignaťje-va ve funkci ministra vnitra, který u liberálů ve vládních kruzích narážel v židovské otázce na neustálý odpor, schválil car začátkem roku 1885 ustaveni Nejvyšší komise pro přezkoumání židovských zákonů platících v říší, neboli, jak byla pojmenována podle jejího předsedy hraběte Pahlena, Pahlenovy komise (tedy v pořadí desátý „židovský výbor"). Tvořilo ji asi patnáct až dvacet osob z nej vyšší administrativy, členů ministerských rad, ředitelů ministerských odborů (bylo mezí nimi i několik zvučných jmen, jako Bestužev-Rjumin, Golicyn, Spe-ranskij) a dále do ní bylo přizváno sedm „židovských expertů" -nej vlivnějších finančníků, jako byli baron Goracij Gincburg a Samuil Poljakov, i významných veřejných činitelů, jako J. Galpern, fyziolog a publicista N. Bakst („je docela dobře možné, že příznivý vztah většiny členů komise k vyřešení židovské otázky vyvolal do jisté míry vliv" Bak-stův) a také rabín A. Drabkin.[97] Tito židovští experti v mnoha ohledech připravili materiál pro jednání komise.

Většina Pahlenovy komise vyjádřila přesvědčení, že „konečným cílem zákonodárství o Židech nesmí být nic jiného než jeho zrušení", že „existuje jen jeden výsledek a jedna cesta, a tou je cesta osvobození a spojení Židů s veškerým obyvatelstvem pod ochranným křídlem společných zákonů".[98] (A skutečně, málokdy se v ruském

[96] JE, sv. 12, s. 526.
[97] JE, sv. 5, s. 862; sv. 5, s. 700.
[98] JE, sv. 1, s. 852-853.

zákonodárství navršilo tolik komplikovaných a protichůdných problémů, jako tomu bylo za ta desetiletí u zákonů o Židech: 626 paragrafů do roku 1885! A i potom se přidávaly další a v senátu se neustále studovaly a probíraly jejich formulace...) Členové komise zastávali názor, že i když Židé neplní povinnosti vůči státu stejně spolehlivě jako ostatní, přesto nelze „Žida zbavit těch základů, na kterých spočívá jeho bytí, jeho rovnoprávnost jako obyvatele ruské říše". I když souhlasili s tím, „že některé stránky vnitřního židovského života vyžadují reformu, že některé druhy činnosti Židů jsou vykořisťováním okolního obyvatelstva", většina členů komise odsoudila systém „represivních a výjimečných opatření". Komise si vytkla za cíl „zrovnoprávnění Židů se všemi ostatními obyvateli", i když přitom doporučovala, aby se postupovalo „velmi zvolna a co nejopatrněji".[99]

Avšak v praxi se komisi podařilo prosadit jen některá dílčí zmírnění omezujících zákonů. Její největší úsilí bylo věnováno zmírnění Prozatímních předpisů z roku 1882, zejména pokud jde o židovský pronájem půdy. Komise jako by sbírala argumenty spíš na ochranu velkostatkářů než Židů: zákaz pronajímat si velkostatkářské pozemky prý nejen brzdí zemědělské podnikání, ale způsobuje, že v Západním kraji se některá hospodářská odvětví úplně zastaví ke škodě velkostatkářů, nikdo je nechce, není nikdo, kdo by si je chtěl najmout. Avšak ministr vnitra D. A. Tolstoj souhlasil s menšinou komise: zákaz uzavírat další smlouvy o nájmu pozemků ponechat v platnosti.[100]

Pahlenova komise existovala pět let, do roku 1888, a v její činnosti na sebe nepřetržitě narážela liberální většina s konzervativní menšinou. Od samého počátku „neměl hrabě Tolstoj v úmyslu revidovat zákony jen represivním směrem" - a pětiletá existence Pahlenovy komise to potvrzuje. Tehdy ani „car nechtěl osobně ovlivňovat svou vládu, aby zvýšila represe proti Židům". Alexandr III., který nastoupil na trůn v dramatické chvíli po atentátu na svého předchůdce, vůbec nespěchal ani s výměnou dřívějších liberálních úředníků, ani s volbou tvrdého státního kurzu: dlouho všechno jen pozoroval. „Za celou dobu vlády Alexandra III. k *celkové* revizi židovského zákonodárství nedošlo".[101] Avšak v letech 1888-1887 byl už car spíše pro ostřejší politiku v dílčích omezeních Židů, a tak práce komise zůstala bez zjevných výsledků.

Jednou z prvních pohnutek k přísnější kontrole nebo omezení Židů, než tomu bylo za jeho otce, mohl být trvale neúplný počet židovských branců při vojenských odvodech, který byl ve srovnání s poměrným počtem křesťanských branců velmi nápadný. Avšak podle vojenského řádu z roku 1874, který zrušil odvodní povinnost, vojenská služba se teď vztahovala na všechny občany bez rozdílu stavů, zato s podmínkou, že muži neschopní vojenské služby mohou být nahrazeni, a to: křesťané křesťany a Židé Židy V případě Židů se tento předpis těžko dodržoval. Odvedenci buď přímo emigrovali, nebo se vojenské službě vyhýbali, přičemž se zneužívalo značně komplikované a lajdácky vedené evidence židovského obyvatelstva, matrik, věrohodnosti informací o rodinném stavu povolance a přesného místa bydliště. (Všechny tyto nepřesnosti se tradičně táhly

[99] J. Gessen, sv. 2, s. 227-228.
[100] JE, sv. 5, s. 85.
[101] JE, sv. 1, s. 852-854.

od dob kanálu a úmyslně se udržovaly kvůli nižším daním.) „V letech 1883 a 1884 nebyly výjimkou případy, kdy židovští branci byli navzdory zákonu zatýkáni jen proto, že by se mohli ukryl."[10]-' (Takto se ostatně někde chovaly úřady i dříve vůči křesťanským odvedenému.) Někde začali po židovském povolanci vyžadovat fotografii, což v té době vůbec nebylo zvykem. A v roce 1886 byl vydán „velmi tvrdý" zákon „o některých opatřeních k zajištění správného plnění vojenské povinnosti Židy", který mezi jiným zaváděl „pokutu 300 rublů od příbuzných za každého Žida, který se na povolávací rozkaz nedostaví k odvodu".[103] „Od roku 1887 bylo židovským jednoročním dobrovolníkům (to znamená těm, kteří po dobu služby využívali vzdě-lanostní úlevy) bráněno skládat zkoušku na důstojniekou hodnost."[104] (Za Alexandra II. mohli Židé získávat důstojnické hodnosti.) Důstojnic-ké funkce vojenských lékařů zůstaly však pro Židy přístupné trvale.

Ovšem porovnáme-li. s tím, že v týchž letech bylo od vojenské služby osvobozeno na 20 milionů jiných příslušníků neruských národů říše, neměli být tehdy osvobozeni i Židé náhradou za jiná omezení?... Nebo snad stále pokračoval záměr cara Mikuláše I. zapojit Židy do ruského společenství přes vojenskou službu? Nebo zaměstnat „zaháleče"?

Zároveň Židé masově vstupovali na všeobecné školy. Od roku 1876 do roku 1885 se počet Židů na gymnáziích a nižších gymnáziích téměř zdvojnásobil, počet univerzitních studentů od roku 1878 do roku 1886 -rovněž za osm let - byl šestkrát vyšší a dosáhl 14,5 %.[105] Již ke konci vlády Alexandra II. na to docházely od místní administrativy znepokojivé stížnosti. Například roku 1878 minský gubernátor hlásil, „že Židé, kteří disponují Finančními prostředky, lépe pečují o vzdělání svých dětí než Rusové, že materiální situace židovských studentů je lepší než studentů křesťanských, a aby židovský element nezískal převahu nad ostatním obyvatelstvem, nutno zavést procentní normu pro přijímání Židů na střední školy".[106] Později, po nepokojích, k nimž došlo v roce 1880 na některých gymnáziích na jihu Ruska, předložil podobnou zprávu kurátor oděského školského okruhu. V roce 1883 a pak v roce 1885 také dva (oděští) generální gubernátoři z Novoruska hlásili, že „jsou tam školy přeplněny Židy" a musí se buď „omezit počet Židů na gymnáziích a nižších gymnáziích" na patnáct procent z „celkového počtu žáků", nebo na „spravedlivější normu, která by zachovávala poměr židovského obyvatelstva k ostatnímu obyvatelstvu".[107] (V roce 1881 na některých

[102] JE, sv. 5, s. 167.
[103] JE, sv. 1, s. 856.
[104] JE, sv. 5. s. 167.
[105] J. Gessen, sv. 2, s. 250.
[106] Tamtéž, s. 229.

4 ee

gymnáziích oděského okruhu tvořili Židé až 75 % celkového počtu studujících.[108]) Roku 1886 došla zpráva od charkovského guber-nátora, „který si stěžoval na nával Židů do všeobecných škol".[109]

Ve všech podobných případech vládní kabinet nepovažoval za možné přijmout omezující obecná řešení a zprávy pouze předkládal k posouzení Pahlenově komisi, kde nezískávaly podporu.

Avšak od 70. let se revolučních zmatků začali účastnit hlavně vysokoškolští studenti. Po zavraždění Alexandra II. obecný záměr potlačit revoluční hnutí nemohl ponechat stranou studentská „hnízda revoluce" (ta už podporovaly i starší třídy gymnázií). A navíc ještě vládu zneklidňovalo, že zároveň se zvýšením počtu židovských studentů se znatelně zvýšila i jejich účast v revolučním hnutí. Mezi vysokými školami byly nejrevolučnější fakulta lékařské chirurgie (pozdější Akademie vojenského lékařství). Tu měli Židé v obzvláštní oblibě. Již v soudních procesech ze 70. let se občas mihnou židovští posluchači této Akademie.

Prvním dílčím omezujícím opatřením se stalo nařízení z roku 1882, aby mezi studenty, vstupujícími na vojenskou akademii, Židé netvořili více než 5 %. V roce 1885 stejné nařízení postihlo Vysokou školu báňskou a v roce 1884 Ústav dopravního inženýrství.[110] V roce 1885 byl omezen na deset procent příjem Židů na charkovskou techniku a v roce 1886 bylo úplně zastaveno jejich přijímání na charkovskou veterinární fakultu, protože „město Charkov bylo vždy centrem politické agitace a pobyt většího počtu Židů je považován za nežádoucí, a dokonce nebezpečný".[111]

Mysleli si, že tím zmírní nárazy revolučních vln.

[107] JE, sv. 13, s. 51; sv. 1, s. 854-855.
[108] J. Gessen, sv. 2, s. 231.
[108] JE, sv. 1, s. 835.
[110] JE, sv.l, s. 854.
[111] JE, sv. 15, s. 51.

Kapitola 6

V ruském revolučním hnutí

V Rusku šedesátých až sedmdesátých let 19. století za mohutného nástupu reformního období neexistovaly ani ekonomické, ani sociální důvody pro intenzivní revoluční hnutí. Avšak právě za Alexandra II., hned od počátku jeho reformních kroků, se toto hnutí rodilo jako nevyzrálý plod ideologie: v roce 1861 došlo ke studentským bouřím v Petrohradě, roku 1862 opět v Petrohradě k velkým žhářským požárům; v tomtéž roce vyšla krvelačná proklamace Mladé Rusko a v roce 1866 padl Kara-kozovňv výstřel na cara Alexandra II., který zahájil o půl století dříve než jinde éru terorismu.

A právě za Alexandra II., kdy byla tak výrazně zmírněna omezení židovských práv v Rusku, se mezi revolucionáři začínají objevovat židovská jména. Ani v kroužcích N. Stankeviče, A. Gercena a N. Ogarjova, ani mezi petraševci se ještě nevyskytoval žádný Žid. (Teď nemluvíme o Polsku.) Avšak v petrohradských studentských bouřích roku 1861 se již setkáváme se jmény Michoels, Utin a Gen. litin byl později členem Ně-čajevova kroužku. Účasti Židů v ruském revolučním hnutí se musíme pozorně věnovat, neboť radikální revoluční cesta získávala čím dál větší podporu právě mezi židovskou mládeží. Židovské revoluční hnutí se stalo kvalitativně významnou složkou re vol uč nos ti eeloruské. Kvantitativní vzájemný poměr mezi ruskými a židovskými revolucionáři v různých letech je úctyhodný. 1 když na následujících stránkách je řeč převážně o Židech, je to jen tím, že spadají do okruhu našeho zkoumání, neznamená to však, že i mezi Rusy nebylo mnoho významných revolucionářů.

Zkrátka až do začátku 70, let se do revolučního hnutí zapojilo jen velmi málo Židů, a když, tak v podružných rolích. (Velmi často také proto, že mezí vysokoškolskými studenty bylo tehdy Židů ještě málo.) Je příznačné, že například Lev Dejč v roce 1866 byl jako desetiletý chlapec Karakozovovým výstřelem pobouřen, protože byl „vlastenec". Ani k ruskému nihilismu 60. let nepřispěli Židé ničím mimořádným, í když se k němu vzhledem ke svému racionalismu snadno a rádi hlásili. „Mezi židovskou studující mládeží sehrál nihilismus ještě blahodárnější roli než mezi mládeží křesťanskou."[1]

Avšak již počátkem 70. let začal pro ruské revoluční hnutí hrát důležitou úlohu kroužek mladých Židů ve Vil ně, který se soustředil kolem vi-lenské rabínské školy. (Mezi nimi byl V. Joehelson, o němž ještě bude řeč, budoucí významný terorista A. Zundeievič - oba studovali výborně a bylí už něco jako rabíni; budoucí vydavatel ■vídeňské Pravdy A. Líber-nian a také Anna Epštejnová, Maxim Romm a Finkelštejn.) Kroužek byl důležitý proto, že měl těsné a úspěšné styky s židovskými pašeráky, a tak se přes hranice dostávala ilegální literatura i ilegální pracovníci.[2]

V roce 1868 po absolvování gymnázia vstoupil na Lékařskou chirurgickou (později Vojenskou lékařskou) akademii Mark Natanson, od těch dob nejvýznamnější revoluční organizátor a revoluční postava první velikosti. Brzy nato s vysokoškolskou studentkou Olgou Šlejsne-rovou (Tichomirov ji nazývá „druhou Sofií Perovskou", i když časově byla první), svou pozdější ženou, položil základy k systému „vzdělávacích", to znamená propagandistických kroužků („přípravná, kulturně revoluční činnost mezi vzdělanou mládeží"[3]) v několika velkých městech. (Těmto kroužkům se nesprávně říkalo „čajkovci" podle jednoho jejich málo významného člena N. V. čajkovského.) Od Něčajevova kroužku se Natanson náhle radikálně distancoval (a později klidně vyložil tyto své názory i vyšetřovateli). V roce 1872 odjel do Curychu k Petru Lavrovovi (hlavnímu instruktoru „směru pokojné propagandy", nikoli povstání), aby tam založil stálý revoluční orgán. V temže roce byl pak vypovězen do nedalekého Šenkursku, avšak na přímluvu svého tchána, otce Olgy Šlejsnerové, byl přeložen k Voroněži a pak

vypovězen do Finska - načež se opět svobodný vrátil do Petrohradu. Tam však vládla skJeslost, apatie a nečinnost. Začal proto objíždět izolované skupiny, upevňoval je a sjednocoval - a tak založil první organizaci Zemlja i volja (Půda a svoboda - je málo známa, zastínila ji N a rodná j a volja). Jezdil i do Západní Evropy a na upevnění organizace sehnal statisíce rublů a investoval je do ní.

Natanson, jeden z hlavních organizátorů ruského narodnictví, byl nejvýznačnějším revolucionářem první poloviny 70. let. V jeho okolí se objevil i později velmi proslulý

[1] L. Dejč. *Rol jevrejev v russkom revoljucionnom dviženii.* sv. 1, 2. vyd., Moskva, Leningrad, GIZ 1925, s. 18, 20-22.

-' D. Šub. *Jevrei v russkoj revoljucii,* in *Jevrejskij mii;* sb. 11 (dále JM-2), New York, Sojuz russkich jevrejev v Ňju-Jorke 1944. s. 126-128; J. Gessert, *Istorija jevrejskogo národa v Rossii,* ve 2 svazcích, sv. 2, Leningrad, 1927, s. 215.

"• O. V. Aptěkman, *Dve dorogi těm,* in „Byloje": Žurnál, posvjaščonnyj istorii osvoboditěl-nogo dviženija, Moskva, 1921, č. 16, s. 9.

Lev Dejč, a také nejzarytější narodovo-

lec Alexandr Michajlov se považoval za žáka „Marka Moudrého". Natanson se osobně znal s mnoha revolucionáři. Nebyl ani řečník, ani spisovatel, zato byl skvělý organizátor s jednou podivuhodnou vlastností: jako by ho vůbec nezajímaly názory, ideologie, s nikým nevstupoval do žádného teoretického sporu, žil v míru se všemi směry (kromě krajních tkačovovců, Leninových předchůdců), každého zapojoval do činnosti organizace podle jeho schopností a s přihlédnutím, k čemu by se mohl hodit. V letech nesmiřitelných rozporů mezi stoupenci Bakunina a stoupenci Lavrova navrhoval Natanson zanechat „diskusí o hudbě budoucnosti" a raději se starat o reálné potřeby boje. V létě 1876 zorganizoval senzační útěk Petra Kropotkina z vojenského lazaretu na klusáku Barbora (který se později ještě nejednou proslavil). V prosinci téhož roku připravil a uspořádal první veřejný tábor lidu před Kazaňským chrámem (po skončení bohoslužby na svatého Mikuláše), kde se shromáždili všichni revolucionáři. Na tomto mítinku vystoupil se svým prvním slavným projevem Georgij Plechanov a poprvé byl na něm rozvinut (Felicií Šeftelovou) rudý prapor s nápisem Zemlja i volja. Avšak v roce 1877 byl Natanson zatčen a po třech letech věznění poslán nadlouho do vyhnanství v Jakutsku, takže až do roku 1890 nemohl bezprostředně zasahovat do revolučních záležitostí.[4]

V kroužku „čajkovců" bylo několik Židů, stejně v pobočce petrohradské jako v moskevské, kyjevské a oděské. (Do kyjevské patřil již zmíněný P. B. Axelrocí, budoucí vydavatel a dánský diplomat Grigorij Gurevič, příští profesoři Semjon Lurje a Lejzer Levental, jeho bratr Nachman Levental a dvě sestry Kaminerovy.) I první nihilističky kroužek L. Dejče v Kyjevě „tvořila výhradně židovská studující mládež".[5] Po demonstraci na Kazaňském náměstí byli soudně stíháni tři Židé (sám Natanson však ne). V moskevském „procesu padesáti" v létě 1877 bylo několik Židovek, které agitovaly mezi továrními dělníky. A v „procesu sto devadesáti tří" bylo mezi obviněnými třináct Židů. K významným prvním národníkům patřili ještě Josiť Aptěkman a Alexandr Chotinskij.[6]

Natanson byl autorem myšlenky, že revolucionáři se mají usazovat mezi lidem (mezi rolnictvem) a stát v čele venkovských obcí. Toto „chození mezi lid", od těch dob proslulé, začalo roku 1875 v kroužku dolgušinců (Doigušin, Dmochovskij, Gamo v a

[4] Dejč, s. 97, 108, 164, 169-174, 196.

[5] Tamtéž, s. 20, 150, 159.

[6] Tamtéž, s. 55,86-88, 185.

další), v němž žádní Židé nebyli. Později „šli mezi lid" i Židé. (Bylo to i obráceně: v Oděse se P. Axelrod snažil zlákat do tajné revoluční organizace Željabova, ten však

odmítl - byl tehdy ještě „kulturtrégrem".) Uprostřed 70. let bylo takových „národníků" všehovšudy patnáct až dvacet a téměř všichni byli přívrženci Lavrovovi, nikoli Bakuninovi. (Z nich jen ti krajně orientovaní se dali strhnout Bakiminovými výzvami k buřiěství. K těm patřil Dejč, který společně se Stefanovičem rozpoutal „čigirinskoti vzpouru" tak, že nalhal rolníkům, že car je obklopen nepřáteli a že vzkazuje svému lidu, ať všechny ty úřady svrhne, zmocní se půdy a vybuduje svobodné zřízení.) Je důležité připomenout, že téměř nikdo z židovských revolucionářů oněch desetiletí se nepřidal k revoluci proto, že by byl chudý a měl bídu - většina z nich pocházela ze zámožných rodin. (Ve třech životopisných svazcích Ruské židovské encyklopedie je hodně takových příkladů.) Jedině P. Axel rod pocházel z úplně chudé rodiny, a jak už bylo řečeno, kanál ho poslal do státní školy jen na doplnění potřebné kvóty. (Pak už se normálně přihlásil na gymnázium v Mogilevu a později na lyceum v Něžinu.) Ze zámožných kupeckých rodin pocházeli Natanson, Lev Dejč, Josif Aptěkman (v jeho rodu bylo mnoho tal-mudistů, znalců Starého zákona, i všichni jeho strýcové k nim patřili); A. Chotinskij, G. Gurevič, Semjon Lurje (jeho rodina dokonce „mezi Židy platila... ‚za aristokraty'" a „malý Šimon se měl taky původně stát rabínem", ale jeho otec Gere Lurje, ovlivněný osvětovým hnutím, ho poslal na gymnázium, ať je z něj profesor); první italská marxistka Anna Rozenštejnová (v dětství obklopená guvernantkami a učitelkami cizích jazyků), tragické postavy Moisej Rabinovič a Betty Kamenská, Fclicie Šeftelová, černoperedělec Josif Geeov a mnoho dalších. Také Kristina (Chasja) Grinbergová „z ortodoxní majetné kupecké rodiny" se v roce 1880 „přidala k organizaci Narodnaja volja... měla svůj konspirační byt a účastnila se přípravy atentátů na cara Alexandra II., v roce 1882 vlastnila ilegální dílnu na výrobu dynamitu", vyvázla ale jen s vyhnanstvím.[7] Ani Fanny Vlorejnisová nepocházela z chudé rodiny, „účastnila se rovněž přípravy atentátů na Alexandra II."; odpykala si dva roky nucených prací v Karské věznici.[8] Z rabínských rodin pocházela například budoucí doktorka filozofie Ljubo v Axelrodová (pseudonym Ortodox) a Ida Axelrodová. Někteří vyšli z rodin měšťanských, avšak dostatečně zámožných, aby mohli studovat na gymnáziu -jako například Ajcik Aron-čik (po reálce vstoupil na petrohradskou techniku, obor dopravního inženýrství, potom z ní však kvůli revoJuční činnosti odešel), Alexandr Bibergal, Vladimír Bogoraz, Lazar Goldenberg, bratři Levental o vi. Dosti často se v životopisech mihne i privilegovaná Vojenská lékařská akadetnie - u Natansona, Bibergala, budoucího antirevolucionáře Isaaka Pavlovského, M. Rabi novice, A. Chotínského, Solomona Čudnovského, So loni on a Aronzona, který se v těchto kruzích ocitl náhodou, a dalších.[9]

Do revolučních řad je tedy nepřivedla materiální nouze, ale síla přesvědčení. Není bez zajímavostí, že v židovských rodinách tento příklon mladých k revoluci skoro nikdy nevyvolal roztržku mezi „otci a dětmi", snad jen zcela výjimečně. „„Otcové' neútočili na

[7] *Rossijskaja jevrejskaja enciklopedija* (dále RJE): 1994 (vydávání pokračuje), 2., oprav, a dopl. vyd., sv. 1, Moskva 1994, s. 377.
[8] RJE, sv. 2, s. 309.

‚děťť tak tvrdě, jako tomu tehdy bylo v rodinách křesťanských, kde docházelo i k

rozvratu." (1 když třeba Gesja Gelfmanová ze své starozákonní tradiční rodiny tajně odešla.) „Židovští ‚otcové' se často vůbec neprojevovali antagonis-ticky vůči... .dětem[4]." Takovým otcem byl například Gerc Lurje a ještě víc kyjevský lékař Isaak Kaminer: celá jeho rodina byla zapojena do revolučního hnutí v 70. letech a on sám „jako ‚sympatizujícf... prokázal revolucionářům nemalé služby" a všechny tři dcery provdal za revolucionáře. (Ale v 90. letech se tento lékař dal k sionismu a stal se přítelem Achada Ha'Ama.)[10]

Rozhodně však nesmíme prvním židovským revolucionářům sedmdesátých let 19. století připisovat pohnutky vždy protiruské, jak si to dnes někteří lidé v Rusku myslí. To rozhodně ne. Všechno to začalo „ni-hilismem" v šedesátých letech. „I židovská mládež, která se tehdy v Rusku zapojila do ‚gójské' osvěty" a horlivě se pustila do četby ruské literatury, „se brzy nato připojila též k nihilismu jako k nejpokrokověj-šímu směru" a bylo to pro ni o to snadnější, že se tím vzdalovala židovským ortodoxním tradicím. Dokonce i „fanatický ‚student ješivy', ponořený do studia talmudu", se po „několika rozmluvách s nihilistou" vzdával svých „patriarchálních názorů", ba změnil i svůj zevnějšek. „Stačí i nepatrný dotek ‚gójské[k] vzdělanosti", stačí malá „trhlina v jeho /i nábožného Žida/ ortodoxním světovém názoru, a je schopen jít dál až do krajnosti".[11] A právě tito mladí Židé byli rázem strženi ideály nápravy celého světa: všichni lidé se stanou bratry a všichni budou žít ve stejném blahobytu. Jak nádherný je to úkol - osvobodit celé lidstvo od bídy a otroctví!

A do toho ještě navíc vstupuje ruská literatura. Pavla Axelroda na gymnáziu formovali Turgeněv, Bělinskij a Dobroljubov (a teprve pak ho Lassalle orientoval přímo k revolucí). Aptěkman se nadchl Černy-ševským, Dobrot jubovein a Pisarevem (a také Bocklem). I Lazar Gol-denberg nadšeně četl Dobroljubov a, Černyševského, Pisareva a Ně krasova, ale Turgeněvův Rud in ho uchvátil tím, že umírá na barikádách. Solomon Čudnovskij, velký ctitel Pisarevův, plakal, když Pisa re v zemřel. Z ruské literatury

9 Dejč, s. 77-79, 85, 89-94, 105-112, 140, 218; VI, Jochelson, *Daljokoje prosluje,* in „Bylo-je", 1918, č. 15, s. 54-55,

10 Dejč, s. 18, Í49, 151, 154.

"Tamtéž, s. 17-18.

vyrostl i nihilismus Semjona Lurje. A tak tomu bylo u mnoha revolucionářů; ale nikdy je nespočítáme, protože o tom nikdy nevyprávěli.

Jenže dnes, po stu letech, si málokdo uvědomuje, jaký nádech mělo toto první hnutí židovské mládeže v Rusku. V židovském prostředí tenkrát neexistovala žádná seriózní politická činnost, kdežto v ruské společnosti se začínalo rozvíjet narodnictví. Takže se jednoduše „přidáme k ruskému osvobozovacímu hnutí"![12] A toto spojení právě velmi usnadnil nadšený zájem o ruskou literaturu a radikální publicistiku.

Obrat k ruskému znamenal však současně odvrat od židovského. Mnozí z těchto prvních židovských revolucionářů „najednou cítili přímo nenávist a odpor ke starému židovství jako k nějaké parazitující anomálii".[13] V 70. letech „vznikaly buňky židovské radikální mládeže, která se ve jménu narodníckých ideálů začala čím dál více vzdalovat od svého národa... mladí se usilovně asimilovali a přizpůsobovali,ruskému národnímu duchu'.[u] Do poloviny 70. let židovští socialisté nepovažovali za nutné agitovat mezi svými soukmenovci, protože si o nich mysleli, že Židé, kteří se ve svých dějinách nikdy nevěnovali zemědělství, nejsou schopni přijmout socialistické ideje. Své vlastní rolníky

Židé neměli. „Nikoho z židovských revolucionářů v 70. letech vůbec ani nenapadlo, že by měli pracovat jen pro svůj národ." Bylo jasné, že se má pracovat jen pro ruské rolníky a v jejich jazyce. „Pro nás žádní židovští pracující neexistovali... My jsme na ně hleděli očima rusifikáto-rů: Žid se musí zcela přizpůsobit domácímu obyvatelstvu." Dokonce i řemeslníky považovali za potenciální vykořisťovatele, mají přece tovaryše a učně. Nepřikládali význam ani ruským dělníkům a řemeslníkům jako samostatné třídě - jen pokud by se z nich dali udělat socialisté, protože pak by přes ně bylo snazší pracovat mezi rolníky.[15]

Ti, kteří podlehli myšlence asimilace, se již svým postavením přikláněli nejvíc k radikalismu: v nově získané půdě neměli zapuštěny dřívější pevné konzervativní kořeny.

„Připravovali jsme se jít mezi lid, což samozřejmě znamenalo mezí ruský lid. Odmítali jsme židovské náboženství, jako ostatně všechna náboženství, jidiš jsme

[12] K. Lejtes, *Pamjati M. A. Krolja,* in JM- 2, s. 410.

[13] B. Frumkin, *Iz istorii revoljucionnogo dviženija sredi jevrejev v 1870-ch godach,* in sb. *Soblazn socializmu: Revoljucija v Rossii i jevrei,* zprae. A. Serebrennikov, Paříž; Moskva, YMCA-Press.; Russkij puť 1995, s. 49.

[14] *Jev rejska ja encyklopedija* (dále JE), v 16 svazeíeh, Petrohrad, Obščestvo dlja naučných jevrejskich izdanij i Izdatélstvo Brokgauz-Jefron 1906-1915, sv. 5, s. 556.

[15] Dejč, s. 56, 67-68.

považovali za umělý jazyk a hebrejštinu za jazyk mrtvý... Byli jsme upřímnými asimilátory a v ruské vzdělanosti jsme pro Židy viděli záchranu... A proč jsme vlastně chtěli pracovat mezí ruským, a ne židovským lidem? To se dá vysvětlit tím, že jsme se odcizili tehdejší duchovní kultuře ruského Židovstva, a také odmítavým postojem k jeho ortodoxním a buržoazním vůdcům, z jejichž prostředí jsme sami vyšli... Domnívali jsme se, že až bude ruský lid osvobozen z moci despotísmu a z útlaku vládnoucích tříd, dojde rovněž k politickému a ekonomickému osvobození všech ostatních národů Ruska včetně židovského. A nutno přiznat, že ruská literatura... nám do jisté míry vštípila představu, že Židé jsou parazitující třída, a ne národ."[16]

Byl v tom i pocit závazku vůči velkoruskému národu, i „tehdejší víra narodnickýeh buřičů v možnost lidového povstání v blízké budoucnosti".[17] V 70. letech „židovská vzdělaná mládež ... „šla mezi liď, protože si myslela, že i svými chabými silami dokáže vyvolat rolnickou revoluci v Rusku".[18] Jak píší Aptěkman i Natanson, „podobně jako Lermontovúv Novic ‚já vládu *jedné* dumy znal/ *jedné,* leč byl to vášně pal' (překlad Vladimíra Holana): touto dumou, touto myšlenkou bylo štěstí lidu, vášní byl boj za jeho osvobození".[19] Avšak sám Aptěkman, podle Dejčova líčení „krajně fyzicky vyčerpaný, postavou malý, bledý", „s výrazně židovskými rysy", se stal fel čarem na vesnici a hlásal rolníkům socialismus prostřednictvím evangelia.[20]

Tento obrat ke křesťanství jako k opoře nebo k jeho využití nastal u prvních židovských národníků pod určitým vlivem dřívějšího kroužku dolgušineú, kteří na příčné trámky kříže psali rovnou „Ve jménu Krista. Rovnost, volnost, bratrství", a téměř všichni vycházeli z evangelia. Aptěkman o sobě píše: „Stal jsem se křesťanem - z hloubi srdce, z lásky ke Kristu".[21] (Nepleťme si to s pohnutkami Tana-Bogoraze; ten v 80. letech přijal křesťanství, „aby se zbavil pocitu méněcennosti, který v něm vyvolával

[16] Jochelson, in „Byloje", 1918, č. 13, s. 56-57. [57]
Tamtéž, s. 61,66.

[18] G. J. Aronson, *V borbe za graždanskíje i nacionalnyje pravá: Obščestvennyje těčenija v russkom jevrejstve,* in sb. *Kniga o russkom jevrejstve: Ot 1860-ch godov do Revoljucii 1917 g.* (dále KR.I-1), New-York, Sojuz rasskieh jevrujev 1960, s. 210,

[19] Aptěkman, in „Byloje", 1921, č. 16, s. 11-12.

[20] Dejč, s. 185-185.

[21] O. V. Aptěkman, *Flerovskij-Bervi i kružok Dolgušina,* in „Byloje", 1922, č. 18, s. 65.

[22] JE, sv. 4, s. 714.

i ~r *

židovský původ".[22] Nebo s vyloženou přetvářkou jako u Dejče, který šel agitovat do sekty tnolokánů jako „nefalšovaný pravoslavný".) Avšak, dodává Aptěkman, „dát se do služeb lidu neznamená, že to budu brát jako pokání"; v mém vztahu vůči ruskému lidu „nebyla ani stopa po nějakém pokání. A proč by ve mně taky měla být? Spíš bych měl já, jako jeden z představitelů utlačované národnosti, předložit směnku k proplacení, než abych sám nějakou vyťantazírovanou půjčku splácel! A taky jsem tento kajícný pocit nepozoroval ani u svých šlechtických druhů, kteří se mnou kráčeli stejnou cestou".[25]

Povšimněme si mimochodem, že myšlenkou sblížit vytoužený socialismus s historickým křesťanstvím se tehdy obíralo mnoho ruských revolucionářů jednak jako čímsi vznešeným, co se samo o sobě ospravedlňuje, jednak jako vhodnou praktickou metodou. V. V. Flerovskij napsal: „Neustále jsem si v mysli porovnával mládež, která se připravuje k akcí, s prvními křesťany." A hned nato následující krok: „Nepřetržitě jsem o tom přemýšlel, až jsem dospěl k přesvědčení, že úspěch lze zajistit jen jediným způsobem - *vytvořením nového náboženství...* Musíme naučit lid, aby věnoval své síly jen sobě samému... Já jsem se snažil vytvořit *náboženství bratrství"* - a mladí následovníci Flerovského se zase snažili „vyzkoušet tento můj pokus mezi lidmi: jak takové náboženství bez Boha a svatých přijme lid". A jeho pokračovatel dolgušinec Gamov o tom psal ještě otevřeněji: „Musíme vymyslet takové náboženství, které by bylo proti carovi a vládě... Musíme sestavit katechismus a modlitby v tomto duchu."[24]

Existuje ještě alternativní výklad židovského revolucíonářství v Rusku. Ten rozebírá a odmítá A. Serebrenníkov: „Je zde názor, že kdyby bylo v průběhu reforem z let 1861-1863 zrušeno pásmo židovského osídlení, vyvíjely by se celé naše dějiny jinak... kdyby byl Alexandr II. toto pásmo zrušil, nebyl by vznikl Bund ani trockismus!" Má tím na mysli příliv internacionálních socialistických idejí, které proudily do Ruska ze Západu. „Kdyby zrušení pásma židovského osídlení bylo pro ně opravdu podstatné, veškerý jejich boj by se byl soustředil jen na to. Ale oni se tím nezabývali - oni chtěli svrhnout carismus!"[25]

A s tímto nadšeným odhodláním v srdci odcházeli jeden po druhém ze studií, třeba už ze 4. ročníku Vojenské lékařské akademie nebo jiné školy - a šli „mezi lid". Už pouhý diplom byl považován za cosi nepříjemného: je to přece prostředek k vykořisťování lidu! Vzdávali se budoucí kariéry a někteří se rozešli i s rodinou. Platilo: „Každý zmeškaný den je nesmírnou a trestuhodnou ztrátou pro rychlejší uskutečnění blaha a štěstí utlačovaných mas".[26]

„Jít mezi lid" však znamenalo „žít prostě" - s cílem morálním pro sebe, i s cílem

[23] Aptěkman, in „Byloje", 1922, č. 18, s. 63.

[24] Tamtéž.

[25] „Obščaja gazeta", č. 35, 51. srpna - 6. září 1995, s. 11.

[26] Dejč, s. 106, 205-206.

praktickým: „Aby získali důvěra lidových mas, museli mezi ně přijít jako 'dělnicí nebo mužici."[27] Avšak, vzpomíná Dejč, jak měl člověk jít mezi lid, aby mu naslouchali a důvěřovali mu? Vždyť Židé se „hned prozradili způsobem řeči i vnějším vzhledem a chováním". A navíc ještě potřebovali mít v zásobě plno lidových průpovídek, aby se lidu víc přiblížili! A taky museli předvést, že ovládají zemědělské práce, což bylo pro městské Židy nezvyklé a obtížné. Chotinskij kvůli tomu nejdřív pracoval na usedlosti svého bratra a učil se pracovat na poli, bratři Le-ventalovi se učili ševcovat a truhlařit. Betty Kamenská šla jako dělnice na těžkou práci do továrny na zpracování had rovin v. Mnoho jich šlo pracovat jako felčaří. (Dejč ale píše, že židovským revolucionářům se daleko lépe dařila práce v kroužcích, konspirace, navazování spojení, práce v tiskárně, přeprava přes hranice.)[28]

„Chození mezi lid" začínalo krátkými návštěvami na vsi, pak několikaměsíčním pobytem, říkalo se tomu „létající" štafeta. Národníci zprvu spoléhali především na agitaci. Představovali si to tak, že stačí rolníkům otevřít oči, aby poznali, jak jsou za současného zřízení vykořisťováni, a přesvědčit je, že mají půdu a pracovní prostředky převzít do společenského vlastnictví - a bude to. Avšak celé to „chození" národníků mezi lid nemělo vůbec žádný výsledek. Nejen proto, že jakýsi pro ně nečekaný výstřel na cara (So lov jo v, 1879) je všechny přiměl, aby z vesnic utekli, protože by je mohli „sebrat", a schovali se ve městech. Hlavně však proto, že na rolníky narodnická propaganda vůbec nezabírala, a dokonce by je byli klidně úřadům udávali. A strhnout rolníky do povstání - to už vůbec nebylo možné!... A tak národních ruští (ne o mnoho úspěšnější) i židovští, ztratili „viru v - přirozenou révo tučnost a socialistické instinkty" rolnictva, a dokonce „se z nich stali naprostí pesimisté".[29]

Ilegální činnost však byla úspěšnější. V Minsku se podařilo třem jeho obyvatelům - Josiťu Geeovovi, Saulu Levkovovi a Saulu Grinfestovi -zřídit ilegální tiskárnu, která pracovala pro celé Rusko a udržela se až do roku 1881. Tiskla se zde zlatými písmeny brožurka o „popravě" Alexandra II., list Černvj pereděl, později i letáky organizace Narodnaja volja. Dejč je řadí mezi „pokojné propagandisty". Pojmem „pokojný" se zřejmě rozumělo všechno kromě vrhání bomb, to znamená: aktivní spojení s pašeráky, trvalé ilegální převážení a přecházení přes hranice, které měl na starosti zmíněný kroužek při vilenské rabínské škole. Nebo provolání Lazara Goldenberga k rolníkům, aby neplatili daně.

Jocheison, in .,Byloje", 1918, ě. 15, s. 74. Dejč, s.
54-37. s. 185.
Tamtéž, s. 194 a d.; Jocheison, in „Byloje", 1918, č. 15, s. 69.

Někteří židovští revolucionáři si odseděli své - dokonce i podle našich nynějších měřítek - v přísném vězení. Jiní měli částečné úlevy (například Semjonu Lurje jeho moudrý otec za úplatky zařídil ve vězení mírný režim). Á stávalo se také, že i podle reakce tehdejšího veřejného mínění došlo k některým úlevám. Například Aptěkman nám o roce 1881 (po zavraždění Alexandra II.) sděluje: Oni „si žili v krásno jarském vězení poměrně volně", my jsme si museli velitele věznice, tu „divokou bestii, nejdřív ochočit, aby nám poskytl různé úlevy při schůzkách a stycích s vyhnanei a známými". A potom už „nás na etapových stanicích nebrali jako trestance, ale jako nóbl zajatce"; když jsme jednou pří celodenním pochodu promokli, přišel do cely „velitel eskorty a s ním několik

vojáků s podnosy, na kterých přinesli čaj, pečivo a zavařeninu -každý jsme dostali jednu porci a nádavkem ještě sklenicí vodky. Hotová idyla, ne? Až nás to dojalo".[30]

Pročítáme-li životopisy těchto prvních národníků, nemůže nám uniknout, že mnozí z nich byli značně exaltovaní a poměrně nevyrovnaní. Lev Dejč dosvědčuje, že terorista Lev Zlatopolskij „byl psychicky labilní člověk".

Aptěkman měl po pobytu v sam o vazbě v roce 1879 „nervy... značně pocuchané - a málem se pomátl". Betty Kamenská se „už druhý měsíc pobytu v samotce... zbláznila", dali ji do nemocnice, potom ji vzal její
otec obchodník na reverz domů. Když z obžalovacího spisu zjistila, že nebude soudně stíhána - chtěla prokurátorovi oznámit, že je zdravá a že půjde před soud; zanedlouho se však otrávila a zemřela.[31] Moíseji Rabinovičovi v samotce „povolily... nervy... a dostal halucinace". Rozhodl se, že bude předstírat pokání a že udá ty, o kterých už vyšetřovatel stejně ví - jen aby ho propustili z vězení. Napsal prohlášení, že nejen řekne všechno, co ví, ale že bude i na svobodě sbírat informace a předávat je policii. Dostali z něho všechno, co věděl, ale nepropustili ho a vypověděli do Irkutské gubernie, kde zešílel a zemřel, když „mu bylo něco přes 20 let". Jsou tu ještě další příklady. Lejzer Cu ker man se dostal až do New Yorku, a zanedlouho se tam zastřelil. Na chrna n Leven-tal, který už emigroval do Berlína, „strašně to tam prožíval", a navíc se k tomu přidala nešťastná láska. „Vypil kyselinu sírovou a skočil do řeky", bylo mu teprve devatenáct let.[32] Tito mladí lidé se do práce vrhli s maximálním elánem, ale neměli na ni dost sil ani pevné nervy. Dokonce í Grigorij Gulden berg, který chladnokrevně zavraždil charkov-ského gubernátora a požádal své druhy aby mu. prokázali tu čest a dovolili mu zabít cara (ti mu to však jako Židovi nedovolili, protože se obávali hněvu lidu; z toho je vidět, že toto byl hlavní důvod, proě naro-dovolci svěřovali provedení důležitých atentátů převážně Rusům), a který byl v roce 1879 s nákladem dynamitu uvězněn - se v samovaz-bě Trubeekého bastionu v Petropavlovské pevnosti nervově těžce roznemohl, zhroutil se a

[30] Aptěkman, in „Byloje", 1922, č. 18, s. 75, 75. [51] Dejč, s.
58,41, 94, 189. [ʼ2] Tamtéž, s. 78-79. 156-157.

vypovídal tak, že kompromitoval narodovolce. Pak písemně i ústně žádal, aby ho dali do cely společně s Aronem Zun-delevičem (který bral jeho provinění shovívavěji než ostatní narodovol-ci). A když byl definitivně odmítnut, spáchal sebevraždu.[33]

Zasáhlo to však i některé nezúčastněné osoby, jako byl Moisej Edel-štejn, který nebyl ideový revolucionář, ale pašerák, a vozil „literaturu" jedině za peníze - ten potom v samotce velmi strádal, modlil se k Jehovovi za sebe i za svou rodinu a u soudu prohlásil: „Neměl jsem nej-menší tušení, že by mohly existovat tak strašné knihy." Nebo S. Aron-zon, který hned po „procesu se sto devadesáti třemi" z revolučního hnutí zmizel.[34]

Ještě jedna věc je nápadná: jak snadno se mnozí z těchto národníků rozloučili s Ruskem, které krátce předtím chtěli zachraňovat. A přitom se emigrace v 70. letech považovala mezi revolucionáři za dezerci: i když tě hledá policie, buď v ilegalitě, ale neodjížděj.[35] - Tan-Bogoraz odjel na dvacet let do New-Yorku. Lazar Goldenberg-Getrojtman se už „v roce 1885 přestěhoval do New-Yorku, kde přednášel dějiny revolučního hnutí v Rusku". Po amnestii „roku 1906 přijel do Ruska, brzy však odjel do Velké Británie" a tam žil až do smrti.[36] Jeden z bratrů Vajnerů se stal majitelem velké nábytkářské dílny v Londýně a už tam zůstal. M. Aronzon a M. Romm si zřídili

[33] *Grigorij Goldenberg v Petropavlovskoj krt'post i,* in „Krasnyj archiv": ístoričeskij žurnál Centrarchiva RSFSR, Moskva, GiZ 1922-1941, sv. 10, 1925, s. 328-531.

[34] Dejč, s. 85-86.

[35] Tamtéž, s. 132.

[ʼ6] RJE, sv. 1, s. 344.

lékařskou praxi v New-Yorku. J. Gecov po několika letech strávených ve Švýcarsku odjel natrvalo do Ameriky. Lejzer Levental se dostal do Švýcarska, v Ženevě absolvoval lékařskou fakultu, stal se asistentem významného fyziologa, pak dostal katedra histologie v Lausanne a ze socialistického hnutí se úplně stáhl. Také Semjon Lurje dokončil studia na lékařské fakultě v Itálii (brzy nato ale zemřel). Ljubov Axelrodová („Ortodox"), která nadlouho uvízla v emigrací, získala doktorát filosofie na bernské univerzitě (a pak zaváděla dialektický materialismus na sovětských vysokých školách). Lékařskou fakultu v Bernu začal studovat také A. Chotinskij (avšak po roce zemřel na rychlé souchotiny). Grigorij Gurevič se výborně uplatnil v Dánsku a do Ruska se vrátil jako dánský konzul v Kyjevě, kde zůstal až do roku 1918.[57]

To současně ukazuje, kolik talentovaných lidí bylo mezi těmito revolucionáři. Ti činorodí z nich, i když se ocitli nadlouho v sibiřském vy-hnanství, nezatrpkli a nezbláznili se revoluční nečinností, ale zaměřili pozornost na ty národnosti, které žily kolem nich, studovali jejich jazyk, způsob života, psali o nich etnografická díla: Lev Sternberg psal o Gilja-cích, Tan-Bogoraz o Čukčech, Vladimír Jocheison o Jukagirech, Naum Gekker o fyzickém typu Jakutů[38], leccos vykonal i Moisej Krol v oblasti bádání o Burjatech.

Někteří židovští revolucionáři se s chutí přeorientovali na socialistické hnutí na Západě. Například V. Jocheison a A. Zuudelevič při volbách do německé sněmovny se vrhli do předvolební agitace za sociální demokraty. Zuudelevič byl dokonce zatčen za nedovolený způsob agitace. Anna Rozenštejiiová byla ve Francii odsouzena za pouliční demonstraci, která narušila dopravu; Turgeněv jí vymohl, že ji jen vypověděli do Itálie, ale i tam byla dvakrát odsouzena za anarchistickou agitaci. (Později se provdala za F. Turatiho, udělala z něho socialistu a sama se stala první marxistkou v Itálii.) Abram (Abraham) Valt-Lesin z Minsku, který v budoucnu 17 let publikoval v Americe v socialistickém Ybrwárt-su, značně ovlivnil začátky amerického dělnického hnutí.[39] (Tato cestička ještě čekala mnohé naše socialisty.)

Někteří revolucionáři, kteří emigrovali, prodělávali občas zklamání z revoluce. Například Moisej Ve Her, který se s hnutím rozešel a na Tur-geněvovu přímluvu u Lorise-Melikova se vrátil do Ruska. (Brzy však spáchal sebevraždu.) Ještě bizarnější byla životní dráha Isaaka Pavlovského: jako „slavný revolucionář" měl v Paříži přístup k Turgeněvovi, přes něj se seznámil s Emilem Zolou a Alphonsem Daudetem, napsal novelu o ruských nihilistech (Turgeněv ji dostal do Věstníku Evropy), pak se stal pařížským dopisovatelem listu Nová doba (Novoje Vremja, pod pseudonymem J. Jakoviev), a dokonce, jak píše Dejč, se projevil jako udatný „antisemita", poté však požádal přímo cara, aby mu bylo odpuštěno, dostal kladnou odpověď a vrátil se Ruska.[40]

Nicméně většina židovských revolucionářů spolu s revolucionáři ruskými patřili k řadovým bojovníkům revoluce nebo kamsi zmizeli. „Kromě několika vynikajících osobností... všichni ostatní moji soukmenovci byli lidé prostí a málo významní," píše Dejč.[41] Sborník k dějinám revoluce [42] z raného sovětského období uvádí mnoho jmen

[37] Dejč, s. 61-62, 147-148, 157-162, 198-201, 203-216.

[38] JE, sv. 6, s. 284.

[39] RJE, sv. 2, s. 166; sv. 1, s. 205.

[40] Dejč, s. 84-85; Jocheison, in „Byloje", 1918, č. 13, s. 53-75; J. Gurvič, *Pervyje jevrejskije rabočije kružki,* in „Byloje", 1907, č. 6/18, s. 68.

neznámých bojovníků revoluce. Na stránkách tohoto sborníku nacházíme desítky, ba stovky židovských jmen. A kdo si je dnes ještě pamatuje? Ale přitom všichni byli aktivní, každý z nich přispěl větší či menší hřivnou k rozkolísání státu.

Ovšem ne všichni z této první řady židovských revolucionářů se hned zapojili do šiků celoruské revoluce, ne každý se zřekl svého židovství. A. Liberman, znalec talmudu a věkem starší než jeho narodničtí druhové, už v roce 1875 navrhoval, aby se mezí židovskými masami dělala speciální propaganda socialismu. Společně s G. Gurevičem vydával v roce 1877 ve Vídni socialistický časopis v jidiš, který se jmenoval Emes (Pravda). A ještě předtím, v 70. letech, A. Zuudelevič „vydal publikaci v hebrejštině", která se také jmenovala Pravda. (L. Šapiro připouští, že mohla být „vzdálenou předchůdkyní Pravdy Trockého."[43] Tento název měl dlouhou tradici.) Někteří, jako Valt-Lesin, trvali na spojem internacionalismu s židovským nacionalismem. „V jeho improvizovaných přednáškách a kázáních prorok Izaiáš a Karel Marx byli rovnoprávnými autoritami."[44] V Ženevě byla založena Židovská svobodná tiskárna[45], kde se tiskly letáky určené židovskému pracujícímu obyvatelstvu.

V některých městech vznikaly i samostatné židovské kroužky. „Ve ‚Stanovách sociálně revolučního svazu Židů v Rusku[4], vypracovaných na začátku roku 1876, kdy se Svaz zakládal, se uvádělo, že propaganda se musí vést v židovském jazyce, a že se dokonce musí založit mezi Židy Západního kraje ‚řada sociálně revolučních sekcí, federalizovaných jak mezi sebou, tak i s podobnými sekcemi Židů v zahraničí'". „Socialisté celého světa tvoří jedno bratrstvo" a „organizace se musela pojmenovat ‚Židovská sekce ruské sociálně revoluční strany'".[46]

Gessen k tomu dodává, že činnost této organizace „se přímo mezi židovskými masami nesetkala s dostatečným pochopením", proto většina židovských socialistů „věnovala svoje síly společnému dílu", to znamená eeloruskému.[47] A skutečně, jejich kroužky vznikaly nejen ve Vilně,

[41] Dejč, s. 231.
[42] *Istoriko-revoljucionnyj sborník* (dále IKS), za red. 1. Něvského, ve 3 svazcích, Moskva, Leningrad, GIZ 1924-1928, sv. 1, 2.
[43] Leonard Schapiro, *The Role of the Jews in the Russian Revolutionary Movement,* in *The Slavonic and East European Review,* sv. 40, Londýn, Athlone Press 1961-1962, s. 157.
[44] JM-2, s. 592.
[45] JE, sv. 13, s. 644.
[46] J. Gessen, sv. 2, s. 213-214.
[47] Tamtéž, s. 214.

Grodně, Minsku, Dvínsku, Oděse, ale například i v Jelei, v Saratově a v Roštově nad Donem. V obšírném dokumentu o zřízení tohoto Sociálně revolučního svazu Židů v Rusku si můžeme přečíst mnoho zvláštních myšlenek, například tuhle: *JVic obyčejného nemá právo na existenci,* pokud to nemá racionální opodstatnění." (!)*[8]

Ke konci 70. let už ruské revoluční hnutí sklouzávalo k teroru: bouř-livácký bakuninismus tehdy definitivně zvítězil nad osvícenou orientací Lavrovovou. Od roku 1879 názor organizace Narodnaja volja, že na-rodnické působení mezi rolníky nepřináší žádny užitek, převážil nad černoperedělským odmítáním teroru. Jedině teror!! A dokonce - teror systematický! (A neznepokojovalo je ani, že na to prostí lidé nereagují a

že z řad inteligence za nimi stojí jen nepatrný počet lidí.) Teroristické akce - a dokonce přímo proti carovi! - následovaly jedna za druhou.

Podle Dejče se začínajícího teroru narodovoleů nezúčastnilo víc než 10-12 Židů, počínaje Aronem Gobstem (popraven), Solomonem Vitten-bergem (v roce 1878 připravoval atentát na Alexandra II., roku 1879 byl popraven), Ajcikem Arončikera (účastnil se vyhození carského vlaku do povětří, odsouzen k doživotním nuceným pracím) a již jmenovaným Grigorijem Goldenbergem. Stejně jako Goldenberg byl brzy zatčen í A. Zundelevič, vynikající organizátor teroru, takže už se nemohl zúčastnit carova zavraždění. Aktivním individuálním teroristou byl Mlo-děckij. Dále pak Roza Grossmanová, Kristina Grinbergová a bratři Lev a Savelij Zlatopolští - jako pomocníci. (Nicméně Savé lij byl k **1.** březnu 1881 členem výkonného výboru.) Gesja Gelfmanová patřila k hlavní skupině těch, kdo **1.** března 1881 zabili cara Alexandra II. (pervomar-tovců.).[49]

Celá následující osmdesátá léta jsou obdobím úpadku a postupného zanikání na rod ničiví. Vláda získávala převahu, za příslušnost k revoluční organizaci bylo osm až deset let vězení - a to už bylo hodně. Ale revoluční hnutí mělo svou setrvačnost a jeho účastníci žili dál. Jako další můžeme tedy uvést Sofju Ginsburgovou, která se do revoluční činnosti zapojila až v roce 1887. Pokoušela se obnovit organizaci Narodnaja volja, velmi oslabenou věžněním jejích členů; už po skupině Alexandra Uljanova připravovala atentát na cara Alexandra III.[50] Někteří národníci byli kdesi daleko ve vyhnanství, někteří se odtud vraceli a některé tam zrovna posílali. A přesto pokračovali v boji.

Jedním takovým výbuchem, který je znám a je popsán v pamětech, byla vzpoura v jakutské vězníci roku 1889. Velké skupině politických vyhnán ca oznámili, že budou etapově transponováni do Verchojansku a do vzdáleného Sredněkolymsku, kterému se

[48] IRS, sv. 1, s. **45.**
[49] Dejč, s. 38-59; *Process dvadcati narodovoleev v 1882 g.,* in „Byloje", 1908, č. 1, s. 227-284.
[50]RJE, sv. l,s. 514.

vyhnanci rozhodně chtěli vyhnout. Většinu skupiny tvořili Židé. A navíc celé skupině snížili povolenou normu zavazadla na osobu: místo pěti pudů knih, oblečení a prádla, pěti pudů chleba a mouky, dvou pudů masa a k tomu ještě olej. cukr a čaj (to všechno samozřejmě na tažných sobech nebo na koních) byla povolená váha zavazadla snížena na pouhých pět pudů (cca 80 kg) celkem. Vyhnanci se rozhodli, že se budou bránit - předtím totiž už půl roku chodili volně po Jakut sku a stačili si od místních lidí opatřit zbraně. „Když stejně musíme zemřít, je lepší zemřít tak, aby se svět dozvěděl o zlořádech ruskě vlády - zemřít tak, aby se v živých probudila chuť bojovat." Když pro ně přišli, aby je předvolali na policejní správu, začali po nadřízených střílet a policisté jim rovněž odpověděli palbou. Spolu s N. Zotovem, který na vicegubernátora vystřelil první, dostali trest smrti L. Kogan-Bernštejn a A. Gausmán. K doživotním nuceným pracím byl odsouzen sám memoárista známý O. Minor, velmi známý VI. Goc, dále „A. Gurevič a M. Orlov, M. Bramson, M. Braginskij, M. Fundaminskij, M. Ufland, S. Ratin, O. Estrovičová, Sof]a Gurevičová, Věra Gocová, Polina Perl (Karpovská), A. Bolotinová, N. Kogan-Bernštejn ová". Židovská encyklopedie dodává, že souzeno za tuto vzpouru bylo 26 Židů a 6 Rusů.[51]

V temže roce 1889 se z vyhnanství vrátil Mark Natanson a místo rozbitých narodniekýeh organizací začal dávat dohromady organizaci novou, nazvanou Právo lidu (Narodnoje právo - narodopravci). Natanson už zažil začátky marxismu, přeneseného do Ruska z Evropy, a jeho boje s narodnictvím, a usiloval o to, aby se revoluční hnutí nerozpadlo a součinnost s liberály aby trvala dál („nejlepší liberálové jsou poloviční socialisté"). Stejné jako dříve nechával rozdílné názorové odstíny stranou, protože důležité je, aby se teď všichni spojili a společnými silami svrhli samoděržaví; a názorové odstíny se budou řešit až v demokratickém Rusku. Jenže jeho organizace se tentokrát projevila jako liknavá, málo aktivní a krátkodechá. A upadly i požadavky na konspiraci. Jak to dobře vyjádřil Isaak Gurvič: „Protože se nedodržuje konspirace, spousta lidí padne do drápů policii, ale dnes je revolucionářů tolik, že zřejmě nestojí za to počítat ztráty - když se kácí les, lítají třísky!"[52]

Celkový zlom v židovském uvědomění v Rusku po letech 1881-1882 musel samozřejmě zanechat jistou stopu i ve vědomí židovských revolucionářů. Tito chlapci nejprve opouštěli Židovstvo, ale později se mnozí vraceli - byl to „únik z židovského prostředí a návrat mezi lid"; „s židovským ghettem je spojen náš historický osud a z něj

[31] O. S. Minor, *Jakutskaja drama 22 rnarta 1889 goda,* in „Byloje", 1906, č. 9, s. 138-141, 144; JE, sv. 5, s. 599.

[52] Gurvič, in „Byloje", 1907. č. 6/18, s. 68.

vyrůstá naše národní povaha".[53] Před pogromy z let 1881-1882 „rozhodně nikoho z nás revolucionářů nenapadlo, že bychom se měli veřejně vyjádřit" k úloze Židů v revolučním hnutí. Pogromy však vyvolaly „u... převážné části mých soukmenovců výbuch rozhořčení". A tak „nejen židovská inteligence vůbec, ale i někteří židovští revolucionáři, kteří dříve neměli ani sebemenší vztah ke svému národu... si náhle uvědomili, že je jejich povinností zasvětit síly a schopnosti svým nespravedlivě pronásledovaným soukmenovcům".[54] „Pogromy probudily dříve ukryté city a způsobily, že mládež je citlivější vůči strádání svého národa a národ vnímavější k revolučním idejím. Nechť se to stane základem iniciativy židovských mas" a „my půjdeme vytrvale za svým cílem, jímž je odstranění dnešního státního zřízení".[55]

A navíc do toho přišly letáky organizace Narodnaja volja, vydané tak nečekaně na podporu židovských pogromů! Lev Dejč vyjadřuje svou nejistotu v dopise A\elrodoví, který je z toho rovněž zmaten: „Židovská otázka je nyní pro revolucionáře prakticky téměř neřešitelná. Co mají například dělat v Balte, kde bijí Židy? Když se jich člověk zastane... ‚vy-volá nenávist proti revolucionářům, kteří nejenže zabili cara, ale ještě k tomu podporují Židy'... Strana to má teď velice, velice těžké, když má provádět mezi lidmi usrniřovaeí agitací."[56]

Pochybnost vyslovil dokonce i zbožňovaný vůdce P. L. Lavrov: „Musím říci, že židovská otázka je nesmírně složitá a pro stranu, jejímž cílem je sblížit se s lidem a společně bojovat proti vládě, i nanejvýš obtížná... jednak je zde rozvášněný dav lidu, a přitom je potřeba mít tento lid pokud možno *na své straně."*[67] A nebyl mezi ruskými revolucionáři sám, kdo nyní takto uvažoval. V 80. letech se mezi socialisty opět objevuje snaha přenést pozornost a agitaci na vlastní židovské kroužky, nejlépe dělnické - mezi Židy bylo však opravdového proletariátu málo: byli to hlavně truhláři, kníhaří, ševci. Nejlépe se však pracovalo mezi typografy, byli vzdělanější. Isaak Gurvič vypráví, jak s Moisejem Chur-ginem, Lvem Rogallerem a Josifem Řezníkem „jsme se v Minsku

[33] J. Mark, *Pamjattl M. Čerikovera,* in JM-2, s. 424-425.

[34] Dejč, s. 3-4.

[33] I. Iljaševič /I. Rubanovič/, *čta dělatjevrejam v Rossii,* in *Soblazn socializma,* s. 185-186.

[36] Šub, in JM-2, s. 134.

"Tamtéž, s. 153-154.

rozhodli, že vytvoříme skupinky inteligentních dělníků". Ale například v Bělostoku a v Grodně „žádné dělnické kroužky nebyly", nepodařilo se získat do nich členy.

Vytvoření takových kroužků vyžadovalo určitou, konspiraci: někdy to bývaly schůzky za městem, ale pokud se měly konat v bytech a soustavně, muselo se to'vzít přes ruštinu a přírodovědu, a teprve podle výsledků této výuky vybírat kandidáty pro propagaci socialismu. Jak vysvětluje J. Mart o v, právě toto přípravné vyučování mnoho lidí do revolučních kroužků přitahovalo. „Ti šikovní a nápadití", schopní samostatně podnikat, „byli právě ti, kteří přicházeli do našich kroužků a kteří se v nich vzdělávali a hlavně si zvykali mluvit rusky - protože ruština byla nejdu ležatějším nástrojem v konkurenčním boji v maloobchodě i v podnikání"; „naši „šťastlivci', kteří se tím dostali z postavení námezdního dělníka", se slavnostně zavázalí, že už nikdy nebudou pracovat námezdně, jenže situace na trhu byla taková, že svůj slib nemohli dodržet.[58] Anebo to bylo tak, že dělník, který prošel těmito „vzdělávacími kroužky, zanechal svého zaměstnání a začal studovat jako ‚externista'".[59] Účast mládeže v těchto kroužcích narážela na nesouhlas, ba dokonce na odpor místní židovské buržoazie, která rychleji a lépe pochopila, kam to všechno povede.[60]

Přesto se tu a tam něco podařilo, revolucionáři využívali socialistické brožury a letáky z londýnské tiskárny a sami podle svých sil vypracovávali „na všechny programové otázky sociálně demokratické odpovědi". A takto se po celé jedno desetiletí zvolna připravovalo založení Bundu.

Avšak „mnohem více než policejní pronásledování brzdila naši prácí začínající emigrace do Ameriky. My jsme ve skutečnosti školili socialistické dělníky pro Ameriku". ísaak Gurvič ve svých stručných vzpomínkách na „první židovské dělnické kroužky" má plno takovýchto doprovodných poznámek: agitátor student Švarc „později emigroval do Ameriky, nyní žije v New Yorku". Na schůzce jakéhosi kroužku v bytě Josiíá Řezníka „byli dva dělníci, jeden tesař a jeden truhlář, oba jsou teď v Americe". O dvě stránky dál se dozvíme, že i sám Reznik se po návratu z vyhnanství „vystěhoval do Ameriky". Naopak z Ameriky přijel kvuli agitaci „mladý muž jménem Giršíeld... v současné době lékař v Mhmeapolisu" a tam se ucházel jako socialistický kandidát o funkci guvernéra. „Jeden z nejčinorodějšíeh členů Abramovičova prvního kroužku Jako v Evirin... si odseděl rok ve vězení v K restech a... odstěhoval se do Ameriky a nyní žije v New Yorku". „Šmulevič („Kivel")... v roce 1889... byl nucen uprchnout z Ruska, do roku 1896 žil ve Švýcarsku, kde byl aktivním členem sociálně demokratických organizací", potom se přestěhoval do Ameriky... žije v Chicagu". Nakonec i autor vv-**pravení:** „V roce 1890 jsem i já opustil Rusko", i když několik let předtím „jsme se... na to dívali jinak. Vést socialistickou propagandu mezi dělníky je *povinností* každého poctivého příslušníka inteligence; splácíme tím svůj ‚hi stonek v dluh' lidu. Mám-li se odpovědně zabývat propagandou, pak z toho jasně vyplývá, že mám právo žádat, abych

J. Martov, *Zapiski social-děmokrata,* Berlín, Izdatělstvo Gržebina 1922, s. 187-189.

X. A. Buchbinder, *Mabočije o propagandistskich krůtkách/,* in *Soblazn socializma,* s. 230.

Gurvič, in „Byloje", 1907, o. 6/18, s. 65 68. 74.

mohl tuto povinnost vykonávat". A když v roce 1890 přijel do New Yorku Gurvič, našel tam „ruský dělnický sebevzdělávací spolek", v němž byli samí minští řemeslnící, kteří vítali „ruský Nový rok" „plesem minských socialistů".[61] V New Yorku „místní socialistické hnutí... bylo ve své většině židovské".[62] Jak vidíme, už tehdy nebyly

oceány pro židovskou revoluční činnost tak závažnou překážkou, aby nemohla dále jednotně a vytrvale pokračovat. A toto živé spojení se později naplno projeví v Rusku.

Významná část židovské mládeže se však od celoruské revoluční tradice ani v 80. a 90. letech neodchýiila a neodtrhla. Jak uvádí D. Šub, pogromy a pozdější restriktivní zákony Alexandra III. naopak ještě zvýšily její bojovnost.

A tehdy se ukázalo, že se musí přesvědčivě vysvětlit prostým ruským lidem, proč se revolučního hnutí účastní tolik Židů. Vzhledem k nízké úrovni vzdělání se pro populární brožury musely postupně vypracovávat argumenty i řazeo-logie. Ty pak fungovaly až do roku 1917, i přímo v tomto roce, a podle jedné takové brožury se dají reprodukovat.

Těžký byl osud ruského poddaného, vláda ho svírala v hrstí, ale ještě „horší byl úděl... chudého ruského Žida", „výkonná moc se k němu chovala jako na-foukané panstvo a vysávala z něho všechnu sílu. Jeho život je nepřetržité umírání hlady", a přitom „jeho bratři v práci a v chudobě, ruští rolníci a dělníci... prozatím zaostalí, se ho straní". A potom následují jednotlivé vysvětlující otázky: „Považují ruští pracující lidé židovské ka pita listy za své" nepřátele?" Nepřátelé jsou přece všichni kapitalisté, není snad pracujícímu člověku úplně jedno, jaký kapitalista ho odírá? Proč tedy obracet hněv zrovna proti kapitalistům židovským? - „Žid... nevlastní půdu... nemá kam jít". Židé nesedlačí, „protože jim vláda nedovolovala žít na vesnici". Ale ve svých koloniích jsou to „přičinliví zemědělci. Jejich pole jsou znamenitě obdělána... rukama Židů. A kolonisté se nezabývají žádnými vedlejšími činnostmi... Židé mají velmi rádi tvrdou ze-mědělskou práci". - „Škodí židovská chudina hospodářským zájmům ruského dělného lidu?" Židé se obchodem „nezabývají z lásky..., ale z nouze: všechny cesty jsou pro ně uzavřené, a oni přece z něčeho musí být živi"; „s radostí by svého obchodování zanechali, kdyby se mohli dostat ven z těsné klece". A že jsou mezi Židy podvodnicí, za to může carská vláda. - „Židovští dělníci zahájili

Tamtéž, s. 86-68, 72-77.

J. Krepljak, *Posleslovije k staťje Lesina,* in JM-2. s. 592.

boj za zlepšení svého postavení už v době, kdy téměř v celém ostatním Rusku žili pracující lidé v porobě." Židovští dělníci „byli první, kdo ztratili trpělivost"; „a další desetitisíce Židů jsou členy ruských socialistických stran. Šířili po celé zemi nenávist ke kapitalistickému zřízení a k carské vládě", čímž prokázali „dobrou službu ruskému dělnému lidu" a za to je ruští kapitalisté nenávidí. -Vláda se „prostřednictvím policie zúčastnila přípravy pogromů a posílala na pomoc pogromistům policii a vojsko"; „naštěstí... dělníci a rolníci se pogromů účastnili velmi zřídka". - „Ano, židovské pracující masy nenávidí neodpověd-nou carskou vládu", „s vědomím vlády židovským nemluvňatům rozbíjeli hlavy o stěnu... židovské ženy - od stařen po malá děvčátka - na ulicích znásilňovali". Ale „je to nestydatá lež, když někdo říká, že Židé jsou nepřátelé ruského lidu... Jak by mohli nenávidět Rusko? Mají snad nějakou jinou vlast?"[63]

Revoluční tradice se občas až překvapivě připomene. Kdysi, v roce 1876, byl Á. Ribergal odsouzen za účast na demonstraci na Kazaňském náměstí. Jeho nejstarší dcera vstoupila na vysokou školu v Petrohrade - a v roce 1901, přesně v roce 25, výročí táboru lidu na Kazaňském náměstí, tam byla zatčena. (A v roce 1908 byla jako členka eserské skupiny odsouzena k nuceným pracím za atentát na veikoknížete Vladimíra Alexandroviče.)

Ostatně ruští revolucionáři rok od roku stále více potřebovali s Židy spolupracovat, stále více si uvědomovali, že v revoluci mohou Židů využít jako zápalné směsi, že mohou využít dvojí vlny jejich hněvu: proti restrikcím národnostním a proti restrikcím ekonomickým. V roce 1883 v Ženevě vzniká jako základ nově se rodící ruské sociální demokracie skupina Osvobození práce. Založili jí - zároveň s Plechanovem a Věrou Zasuličovou - L. Dejč a P. Axelrod.[64] (Když v roce 1885 Ignatov zemřel, nastoupil na jeho místo Ingerman.)

Na jejich podporu se v Rusku formovalo z rozptýlených a poztrácených čemoperedělců (kterých bylo mnohem víc než narodovolců) další hnutí, které následuje skupinu Osvobození práce, říkalo se jim „osvobozenci". Mezí nimi bylo hodně židovské mládeže; z těch známějších jmenujme Izrael a llelphanda (pozdějšího všemocného Parvuse) a Rafaela Solovejčika. V roce 1889, kdy byl zatčen Solovejčik, který navštívil mnoho ruských měst, aby tam rozjel revoluční činnost, lidé procházející jeho vyšetřovacím spisem bylí patrně také osvobozenci a mezi nimi se vyskytla í židovská

[63] Abramova, *Vragi li irudovomy národu jevrei,* Tiflis, Izdatčlskaja komissija krajevogo sověta Kavkazskoj armii 1917, s. 5-51.
[84] Dejč, s. 156.
[65] IRS, sv. 2, s. 56, 58-40.

jména.[65] K témuž sociálně demokratickému

směru patřil i David Goidendach, pozdější dosti známý bolševik Rjaza-nov (který právě v roce 1889 uprchl z Oděsy do zahraničí, aby se vyhnul vojenské povinnosti).[66]

Ale i skupina narodovolců, dokonce i po jejich rozbití, byla „dosti početná. Patřili do ní například: Dembo, Rudevič, Mandelštam, Boris Rejnštejn, Ljudvig Nagel, Bek, Soíja Šencisová, Filippeo, Leventis, Šef-tel, Varnechovskij a další".[67]

Takže zde ještě byly síly, které spolu mohly soutěžit a vést teoretické diskuse mezi narodovolci, černoperedělci a osvobozenci. Třísvazkové dílo z 20. let sovětského Ruska Sborník k dějinám revoluce (Istoriko--Revoljucionnyj Sborník), z něhož zde vycházíme, zachycuje úmorný, mnohomluvný proud těchto diskusí, které se vedly s představou, že jsou důležitější a vznešenější než všechno světové myšlení a světové dějiny dohromady; v jejich podrobnostech najdeme tak zdrcující materiál o duchovní úrovni ruských revolucionářů z 80. - 90. let, že se snad ještě dočká svého badatele.

Od třicátých sovětských let 20. století namísto domýšlivého, podrobného a jmenovitého vypočítávání kdečeho a kdekoho, kdo měl co společného s revolucí, nastává v publikacích o politických dějinách jakési nepřirozené tabu o tom, jakou úlohu hráli Židé v ruském revolučním hnutí a kolik jich v něm pracovalo, a pokud na to někdo poukáže, nese se to od té doby nelibě. Avšak každé záměrné zamlčování v historii je nemravné i nebezpečné a vyvolává to později jen opačné zveličování.

Jak se praví v Židovské encyklopedii, „zhodnotit skutečný význam židovského elementu v celoruském osvobozovacím hnutí a vyjádřit ho přesně statisticky není dnes možné",[68] ale dáme-li dohromady různé prameny, rýsuje se nám přece jen jakýs takýs obraz.

Gessen sděluje, že „z 376 osob, trestně stíhaných za velezradu v prvním pololetí roku 1879, Židé tvořili jen 4 %", ale ze souzených před senátem v průběhu roku 1880 „z 1054 osob Židé tvořili 6,5 %".[69] Podobné odhady můžeme najít i u jiných autorů.

Ale jak plynula desetiletí, objevuje se v revolučním hnutí Židů čím dál víc a jejich úloha stoupá a sílí. V prvních letech sovětské moci, kdy se to ještě považovalo za chloubu, významný komunista M. A. Lurje (Larin) nám sdělil: „V carských věznicích a ve vylmanství Židé obvykle tvořili asi tak čtvrtinu trestanců a vyhnanců."[70] Marxistický historik

[66] Tamtéž, s. 198-199.
[67] Tamtéž, s. 36.
[68] JE, sv. 13, s. 645.
[69] J. Gessen, sv. 2, s. 212.
[70] J. Larin, *Jevrei i antisemitizm v SSSR,* Moskva, Leningrad, GIZ 1929, s. 51.

M. N. Pokrovskij odhadoval podle údajů z různých sjezdů, že „Židé tvořili asi čtvrtinu až třetinu organizační složky všech revolučních stran".[71] (Současná Židovská encyklopedie toto hodnocení zpochybňuje.)

V roce 1903 premiér Vitte při schůzce s Theodorem Herzlem uvedl, že z Židů, kterých je v Rusku necelých 5 % obyvatelstva, tj. 6 milionů ze 138 milionů, se rekrutuje 50 % revolucionářů.[72]

Generál N. N. Suchotin, velitel Sibiřského vojenského okruhu, sestavil k 1. lednu 1905 statistiku osob podléhajících dozoru na celé Sibiři podle národností. Ukázalo se, že Rusů bylo 1898 (42 %), Židů 1678 (37 %), Poláků 624 (14 %), Kavkazanů 147,

obyvatel Pobaltí 85, jiných národností 94. (Tyto údaje se samozřejmě týkají pouze vyhnanců, nikoli vězňů a odsouzených k nuceným pracím, a jen za rok 1904, přesto poskytují jakousi představu). Ještě je tam zajímavý druhý řádek: „včetně těch, co se skrývají." Také zde se procentní poměr mění takto: Rusů je 17 %, Židů 64 %, ostatních 19 %.[73]

Uveďme, co dosvědčuje V. Šulgin: V roce 1899 přišly do Kyjeva zprávy o studentských nepokojích v Petrohradě. „Dlouhé univerzitní chodby byly plné hlučících studentů. Překvapilo mne, že mezi nimi převládali Židé. Jestli jich bylo více nebo méně než Rusů, to nevím, ale určitě ‚převládalť, tj. řídili tuto tlačící se směsici ve školních uniformách." Potom začali z posluchároen vyhazovat profesory a nestávkující studenty. Pak tato „čistá, svatá mládež" zfalšovala fotografie, které zachycovaly, jak kozáci bijí studenty; ty snímky byly vydávány za momentky podle skutečnosti, byly to však fotografie podle kreseb. „Ne všichni Židé byli levicoví... někteří židovští studenti byli na naší straně" - za to si pak hodně vytrpěli, na veřejnosti se proti nim štvalo. A dále: „Židé se opravdu významně zasloužili o revolucionování studentů na univerzitách, ač tomu jejich počet v zemi naprosto neodpovídal."[74]

Miljukov tomu říkal: „legendy o revolučnosti Židů... oni /lidé kolem vlády/ potřebují legendu, stejně jako primitivní člověk potřebuje rýmovanou prózu".[75] Ale G. P. Fedotov naopak napsal: „Židovstvo... duchovně svobodné od 80. let... stejně jako ruská inteligence v době Petra Velikého, je maximálně nezakořeněné, vědomě internacionalistické a neobyčejně aktivní... a okamžitě zaujímá v ruské revoluci vedoucí místo... Na mravním profilu ruského revolucionáře Židovstvo zanechalo výrazný a temný otisk."[76] Od 80. let ruská a židovská inteligence splývá nejen ve společné

[71] *Kratkaja jevrejskaja enciklopedija* (dále KJE), 1976 (vydávání pokračuje), sv. 7, Jeruzalém, Obščestvo po issledovaniju jevrejskieh obščin 1994, s. 398.

[72] G. Svět, *Russkije jevrei v sionizme i v stroitělstve Palestiny i Izrailja,* in KR.I-l, s. 258.

[73] *Iz istorii borby s revoljuciej v 1905 g.*, in „Krasnyj archiv", 1929, sv. 52, s. 229.

[74] V. V. Šulgin, *„Čto narn v nich ne nravitsja...": Ob antisemitizme v Rossii,* Paříž, 1929, s. 53-54, 191.

[75] *Gosudarstvennaja duma - četvjortyj sozyv* (dále GD-4), stenograficky záznam, zasedání 5, Petrohrad, 1917, jednání 18,16. pros. 1916, s. 1174.

revoluční činnosti, ale i ve všech duchovních výstřelcích a zejména v plamenném a chaotickém hlásám nereálných cílů. Obyčejné současnici, jakou byla Zinaida Altanská z Orla, kores-pondentka spisovatele Fjodora Irjuková, se na počátku 20. století tato židovská mládež jevila takto: „... jsou vynalézaví a rádi bojují. A jaké mají plány - velkorysé, odvážné! Mají v sobě něco svého, co si protrpěli a co je vzácné. Moc mě to mrzí a moc jim závidím!" - to znamená, že ruská mládež taková nebyla.

M. Agurskij na to má tento názor: „Účast v revolučním hnutí byla jakousi ‚slušnějšť asimilací" než asimilace obyčejná, která vyžadovala křest; a navíc to vypadalo docela ušlechtile, protože to zároveň bylo i jakoby vzpourou proti vlastní židovské buržoazii[77] - i proti vlastnímu náboženství, které nyní pro revolucionáře nic neznamenalo.

Nicméně tato „slušná" asimilace vůbec nebyla úplná, nebyla dokonce ani opravdová: mnozí ukvapení mladí lidé se od svého prostředí odtrhli, v ruském prostředí však nezakořenili - a to je právě onen materiál, bez kterého to v *in*icr-nacionalisrnu nejde.

A protože židovská rovnoprávnost zůstávala jedním z hlavních hesel celoruského revolučního hnutí, každý židovský mladík, který se dal k ruské revoluci, si uchovával v hlavě a srdci pocit, že i nadále slouží zájmům Židovstva: tím, že se věnuje revoluci, bojuje zároveň za židovskou rovnoprávnost. Parvus razil heslo, které vždy hájil a vštěpoval mladým (a vytkl si je za svůj celoživotní úkol): Židé v Rusku se mohou osvobodit jedině tak, že svrhnou carskou moc. Tuto představu udržovala v Židech starší, zámožná, zralá část ruského Židovstva, a vůbec ne jejich část dobrodružná: pro tu bylo od konce 19. století typické, že byla neustále podrážděna způsobem, jakým se v Rusku vládne, - a v tomto ideologickém poli byla ostatně mládež vychovávána už i před svým odštěpením od Židovstva. 1 významný bundo v ec M. Rafes si všiml, že na přelomu 19. a 20. století „židovská buržoazie prozrazovala své tužby a naděje, které vkládala do rozvoje revolučního hnutí... dřívější záporný vztah k němu musel být nyní vystřídán sympatiemi".[78]

G. Geršuni u soudu vysvětloval: *„Vaše* pronásledování nás zahnalo do revoluce." Toto vysvětlení má však ve skutečnosti kořeny v židovské i v ruské historii, i v jejich průsečíku.

[76] G. P. Fedotov, *Lico Hossii,* sb. statěj (1918-1931), Paříž, YMCA-Press 1967, s. 115-114.
[77] M. Agurskij, *Sovmestim li sionizm i socializm?,* in „22", Obščestvenno-političeskij i litěraturnyj žurnál jevrejskoj intělligeneii iz SSSR v Izraile, Tel Aviv, 1984, č. 56, s. 150.
[78] M. Rafes, */Nacionalističeskij„ ukloň"Bunda/",* in *Soblazn socializmu,* s. 276.

Poslechněme si G. A. Landaua, předního židovského publicistu. Už po roce 1917 napsal: „Kolik asi bylo židovských buržoazních nebo měšťanských rodin, kde by rodiče, měšťané a buržoové, nehleděli s pochopením, někdy i s hrdostí, v krajním případě lhostejně na to, jak jejich děti podléhají módní šabloně jedné z módních revolučně socialistických ideologií?" Ostatně i oni sami „podvědomě tíhli k ideologii, která se postavila proti utlačovatelům obecně, aniž chápali, v čem spočívá protest a v čem útisk". A tak „se v židovské společnosti postupně prosadila hegemonie socialismu... - odmítání občanské společnosti a moderního státu, pohrdání buržoazní kulturou a dědictvím věků; toho posledního se Židé dokázali odříct o to snadněji, že se tohoto svého dědictví do značné míry zřekli již dříve v průběhu svého poevropšťování. Revoluční ideje „v židovském prostředí... byly... zhoubné dvojnásob" - jednak vůči Rusku, jednak vůči nim samým. Ale „co do intenzity se v židovském prostředí rozšířily relativně víc než v ruském".[79]

Kyjevský klenotník Maršak (který svými šperky vyzdobil i kyjevské chrámy) dosvědčuje, že „dokonce i mezi buržoazií, mezi tou velkou, jsem se nakazil /revolucionářstvím/".[80] Totéž ostatně vidíme i v onom duchovně dynamickém náboji, který se v mládí vytvořil v mladém Bogrovovi, i když vyrůstal ve velmi zámožné rodině. Jeho otec, liberál a boháč, ponechával synovi, teroristovi, úplnou svobodu. Také teroristé bratři Gocové pocházeli z rodů dvou moskevských židovských magnátů Goce a Vysockého, majitele továrny na čaj, multimilionáře, a dědové nejenže vnukům v jejich činnosti nebránili, ale dokonce eserskě straně darovali statisíce rublů.

„Řady socialistů byly plné Židů," pokračuje Landau.[81] A. I. Gučkov v jednom svém projevu v dumě **(1909)** uvedl svědectví mladé eserky; mezi jinými důvody svého

zklamání „uváděla i to, že celého revolučního linutí se zmocnili Židé, kteří ve vítězství revoluce spatřují své vlastní vítězství".[82]

Revoluce strhla Židovstvo po celé vertikále, píše I. O. Levin: „Revoluční ži ve In ostí podlehly nejen sociálně slabší vrstvy židovského obyvatelstva v Rusku," ale tomuto hnutí „nemohly nepodlehnout ani značné kádry polointeligence a inteligence v

[79] G. A. Landau, *Revoljucionnyje iděi v jevrejskoj obščestvennosti,* in *Rossija i jevrei.* sb. 1 (dále RiJ), Otéčestvennoje objediněnije russkich jevrejev zagranieej, Paříž, YMCA-Press 1978 (přeprae. Berlín, Osnova 1924), s. 106-109.

[80] A. O. Maršak, *íntervju radiostancii „Svoboda",* in „Yospominaja o revoljueii 1917 goda", Int. č. 17, Mnichov, 1965, s. 9.

[81] Landau, in RiJ, s. 109.

[82] A. Gučkov, *Reč v Gosudarstvennoj dume 16 dek. 1909 (po zaprosu o vzryve na Astra-chanskoj ulice),* in *A. I. Gučkov v Treťjej Gosudarstvennoj dume (1907-1912 gg.),* sborník rečej, Petrohrad, 1912, s. 145-144.

židovském národě" (kterážto polointeligence, jak píše dále, v dvacátých letech „patří beze sporu k nej-aktivnějším agentům sovětského režimu"). „Ještě více jich bylo mezi externisty' všech kategorií", „počínaje zubařskou a konče univerzitní, kteří si pro sebe vymohli právo pobytu mimo pásmo židovského osídlení. Tyto elementy židovského národa, které už ztratily kulturní náplň starého Židovstva, se zároveň odcizily nejen kultuře ruské, ale i jakékoli kultuře vůbec. Jejich duchovní prázdnota, skrývající se pod slupkou povrchně odkoukané evropské kultury, způsobila, že Židé, kteří byli nakloněni materialismu už proto, že se zabývali převážně obchodem a průmyslem, byli nadmíru vnímaví k materialistickým politickým učením... Racionální myšlení, tak typické pro Židy... jim umožňuje přijmout doktríny podobné revolučnímu marxismu".[83]

Spoluautor téhož sborníku V. S. Mandel uvádí: „Ruský marxismus ve své čisté podobě, okopírovaný z německého, nikdy nebyl ruským národním hnutím, a pro revolučně naladěnou vrstvu ruského Židovstva, jíž nepůsobilo nejmenší potíže seznámit se se socialistickým učením z německých knih, bylo přirozené, že se významnou měrou účastnila přesazování tohoto cizokrajného plodu do ruské půdy."[84] F. A. Stěpun se vyjádřil takto: židovská mládež ve svých smělých diskusích uváděla citáty z Marxe o tom, v jaké formě má ruský mužik vlastnil půdu. Marxistické hnutí v Rusku začalo mezi židovskou mládeží v pásmu židovského osídlení.

Při rozvíjení této myšlenky Mandel připomíná „Protokoly siónských mudrců... tento nehorázný a zavilý falzifikát". Takže „tito Židé spatřují ve fantasinagoriích Protokolů zlý úmysl antisemitů vyhladit Židovstvo", a přitom jsou „sami více méně pro to, aby se svět vystavěl na nových základech, a věří, že revoluce znamená krok k uskutečnění království božího na zemi; nyní už židovský národ neodsuzují, ale chválí ho a připisují mu úlohu vůdce lidových hnutí za svobodu, rovnost a sociální spravedlnost, vůdce, který pro dosažení tohoto vysokého cíle klidně zničí existující státní a sociální zřízení". A uvádí jako příklad extrémní výrok v knize Frice Kana Židé jako kulturní rasa a kulturní národ: „Mojžíš 1250 let před Kristem jako první v dějinách proklamoval lidská práva... Kristus zaplatil životem za hlásání *komunistických manifestů* v kapitalistickém státě"; a „v roce 1848 vzešla betlémská hvězda podruhé - a opět nad střechami Judeje: Karel Marx".[85]

[83] I. O. Levin. *Jevrei v revoljucii,* in RiJ, s. 130-Í32.

[84] V. S. Mandel, *Konservativnyje i razrušitělnyje iděi v jevrejstve,* in RiJ, s. 199.

[85] Mandel, in RiJ, s. 172-173.

A tak „z tohoto společného lůna blahovůle k revoluci... se pak štěpí jednotlivé proudy židovského veřejného mínění, které jsou nemožně fantastické a dětinsky náročné, a proto nezadržitelně vedou ke zmatení, a to nejen ke zmatení ruskému, ale ke zmatení doby vůbec".[86]

Ale s jakou důstojnou solidností a s jakými přísliby vstupuje do vědomí intelektuálního Ruska marxismus! Revoluce konečně získala jednak vědeckou základnu, jednak naprostou nezvratnost tezí a prognóz!

Mezí mladými marxisty byl i Julíj Cederbaum, který byl později jako významný předák menševiků znám pod jménem Martov; to on společně se svým nejbližším přítelem Leninem založil Svaz boje za osvobození dělnické třídy (celoruské), ale protože neměl protekci jako Lenin, který byl vypovězen do vlídného Minusinského kraje, odpykal si tři roky vyhnanství v kraji Turuchanském. Pak se opět společně s Leninem podílí na vydávání Jiskry a připravuje síť jejích propagátorů.

Avšak ještě předtím, než začal spolupracovat s Leninem na vytvoření celoruské sociálně demokratické strany, Martov, který tehdy žil ve Silně, vypracoval kolem roku 1895 ideologické a organizační zásady Všeobecného židovského dělnického svazu v Litvě, Polsku a Rusku. Jejích stěžejní myšlenkou bylo: od nynějška se zaměřit na agitaci mezi židovskými masami, nikoli na propagandu v kroužcích; a aby se socialistická agitace přizpůsobila masám, „musí být židovštější", což mimo jíně znamená, že musí být přeložena do jidiš. Ve svém programovém prohlášení zdůvodňoval založení nového Svazu takto: „My jsme ve všem spoléhali na hnutí ruské dělnické třídy a sebe jsme považovali jen za přívěsek celoruského dělnického hnutí... a pozapomněli jsme udržet si spojení s židovskými masami, které neumějí rusky." Ale mezitím, „aniž jsme si to uvědomili, jsme pozvedli židovské hnutí na takovou úroveň, jaké ruské hnutí dosud nedosáhlo". Teď nastal čas osvobodit sebeuvědomění židovského dělnického hnutí „z duchovního útlaku, jemuž ho podrobuje buržoazie" židovská, která je tou „iiejubožejší a nejpodlejší buržoazií na světě", nastal čas „vytvořit výhradně židovskou dělnickou organizací, která by byla vůdky-ní a vychovatelkou židovského proletariátu". „Národní charakter našeho hnutí" Martov považoval za vítězství nad buržoazií, ale přitom „jsme zcela uchránění... před nacionalismem".[87] Hned v následujícím roce 1896 Plechanov na kongresu Socialistické internacionály nazval židovské sociálně demokratické hnutí „avantgardou dělnické armády v Rusku".[88] A skutečně: Rund vznikl (Vilno, 1897) o půl roku dříve, než byla založena

Sociálně demokratická dělnická strana Ruska (SDDSR). A dále: I. sjezd SDDSR se již ve štafetě konal v Minsku (kde také sídlil ústřední výbor Bundu) v roce 1898. Židovská

[86] 1. M. Bikerman, *Rossija i russkoje jevrejstvo,* in RiJ, s. 54.
[87] J. Martov, *Povorotnyjpunkt v istorii jevrejskogo rabočego dvizenija,* in *Soblazn socializmu,* s. 249, 259-284; JE, sv. 5. s. 94.
[88] */G. V, Plechanov o socialističeskom dviženii sredijevrejev/,* in *Soblazn socializmu,* s. 288.

encyklopedie uvádí, že „z osmi delegátů... bylo pět Židů, a to představitelé kyjevského listu Dělnické noviny (Raboča j a gazeta) B. Ejdelman, N. Vigdorčik... /a/ Bundu - A. Kremer, A. Mut-nik, Š. Kac. (Ještě tam byli R. Radčenko, Petrusevič a Vannovskij.) Členy trojčlenného ústředního výboru, který na sjezdu vznikl, se stalí A. Kremer a B.

Ejdelman".[89] Tak se rodila ruská sociální demokracie v nejužším příbuzenství s Bundem. (A dále: ještě před založením Jiskry bylo redigování bundovských novin nabídnuto - Leninova).[90]

Nebyla to náhoda, že Bund vznikl právě ve Vil ně. Vilu o bylo „iitevským Jeruzalémem", Vilno mělo vždy významnou židovskou inteligenci, přes Vilno proudily ze Západu všechny dodávky ilegální literatury' pro Petrohrad a pro Moskvu.[91]

A tak se Bund, navzdory své internacionální ideologii, „stal nacionalizujícím činitelem židovského života", přestože se „jeho vůdcové nacionalismu vyhýbali jako malomocenství". (A jako se mu ruští sociální demokraté úspěšně vyhýbali až do konce.) Přestože Bund začal dostávat značnou peněžní pomoc od zámožných židovských kruhů ze zahraničí, prosazoval zásadu, že už neexistuje jednotný židovský národ, a zavrhoval i myšlenku „světového židovského národa";[92] tvrdil, že i v Židovstvu existují dvě znepřátelené třídy. (Bund se obával, aby nacionalistické židovské názory „nezatemnily třídní uvědomění proletariátu".)

Avšak po pravdě řečeno židovského proletariátu bylo málo: Židé šlí jen velmi zřídka pracovat do továrny jako dělníci. F. Kon k tomu má toto vysvětlení: „Pro Žida bylo potupné, když nebyl samostatným podnikatelem", třeba docela nepatrným - řemeslníkem nebo tovaryšem: ten má vždycky naději, že si pořídí vlastní dílnu. „Zatímco jít pracovat do továrny znamenalo ztratit iluze, že bude někdy sám sobě pánem: proto se práce v továrně považovala za pokoření, za hanbu."[93] (A navíc pro továrníky bylo nevýhodné brát dělníky, kteří měli volno v sobotu, a ne v neděli.) Proto Bund prohlásil za „židovský proletariát" i řemeslníky, i drobné obchodníky, i kupecké příručí (vždyť podle Marxe „proletářem" je každý, kdo pracuje za mzdu), a dokonce i obchodní makléře. A teď je všechny bylo nejen možné, ale i nutné revolucionovat a vrhnout proti samoděržaví. Bund dokonce prohlásil, že Židé jsou „nejlepší proletáři na světě".[94] (Ostatně Bund se nebránil úkolu „zintenzívnit práci mezi křesťanskými

[89] KJE, sv. 7, s. 596.

[90] V. I. Lenin, *Sočiněnija,* ve 45 svazcích, 4. vyd., Gospolitizdat 1941-1967 (dále - Lenin, 4. vyd.), sv. 5, s. 465-464, 518.

[ʺu] Šub, in JV1-2, s. 157.

[92] Vronson, *Vborbe za...* , ín KRJ-1, s. 222.

[95] *Revoljucionnoje dviženije sredi jevrejev,* in sb. 1, Moskva, Vsesojuznoje obščestvo polit-katoržan i ssylno-poselencev 1950, s. 25.

dělníky".)

G. B. Sliozberg, kterému byly sympatie k socialismu na hony vzdálené, o tom píše: obrovská propaganda ze strany Bundu a některé jeho akce „Bund poškodily, ale hlavně způsobily přímou škodu židovskému obchodu a židovskému průmyslu, který se právě začínal rozvíjet". Bund popichoval čtrnáctileté a patnáctileté učedníky proti mistrům, u kterých se učili; bundovci vytloukali okna „v židovských lepších domech". A „v den největšího židovského svátku Jom kipur tlupa bundovské mládeže vtrhla do velké synagogy (ve Vil ně), zabránila přítomným pokračovat v modlitbě, popíjela pivo a ztropila tam neslýchanou výtržnost..."[95]

Přes všechen svůj třídní zápal se Bund čím dál víc dostával do celosvětového proudu, který byl vlastní i buržoaznímu liberalismu: „V kulturním světě se víc a více šíří

myšlenka, že národnostní idea hraje významnou roli v probuzení lidského sebevědomí, že přiměla i teoretiky z proletářských kruhů k volnějšímu pojetí národnostní otázky" a v Bundu „začaly být asimilační tendence postupně vytlačovány tendencemi nacionálními."[96] Totéž tvrdí i Žabotinskij: „Bund... jak se rozrůstá, nahrazuje kosmopolitní ideologii ideologií národnostní."[97] Abram Amsterdam, „jeden z prvních význačných činitelů Bundu", předčasně zesnulý, „se pokoušel uvést v soulad marxistické učení s idejemi národnostními".[98] Roku 1901 na řádném sjezdu Bundu jeden z budoucích vůdců roku 1917 Mark Liber (M. i. Goldman), tehdy dvacetiletý mladík, prohlásil: „Až dosud jsme byli většinou kosmopolitní. Musíme se stát národními. Nebojme se toho slova. Národní neznamená nacionalistický." (Kéž bychom tohle pochopili po devadesáti letech i my!) A přestože se rezoluce tohoto bundovského sjezdu vyslovila proti „rozněcování národnostního cítění, které vede k šovinismu", zároveň se vyslovila i pro národnostní autonomií Židů „bez ohledu na území, kde žijí".[99]

Toto heslo národnostní autonomie Bund potom ještě několik let používal ve veřejné agitaci i za kampaně politických banketů v roce 1904, ačkoli si asi sotvakdo uměl přesně představit, co znamená autonomie bez území. Bylo tam například zakotveno právo

[94] S. Dimanštejn, *Revoljucionnoje dviženije sredi jevrejev,* in sb. *1905: Istorija revoljucionnogo dviženija v otdělnych očerkach* (dále *„1905"),* za red. M. N. Pokrovského, sv. 3, 1. vyd., Moskva, Leningrad, GÍZ 1927, s. 127, 138, 156.
[95] G. B. Sliozberg, *Děla mi nu vších dněj: Zapiski russkogo jev rej a.* ve 5 svazcích, Paříž, 1933-1934, sv. 3, s. 136-137.
[96] JE, sv. 3, s. 557.
[97] VI. Žabotinskij, *Vveděnije,* in Ch. N. Bjalik, *Pes ni i poemy,* Petrohrad, Izd. Zalcman 1914, s. 56.
[98] JE, sv. 2, s. 554.
[99] Aronson, *Vborbe za....* in KRJ-l, s. 220-222.

každého Žida používat jen židovský jazyk ve styku s místní samosprávou a se státními úřady -jak tohle provést? (To by přece muselo platit i pro příslušníky každé jiné národnosti, ne?) Stojí za to poznamenat, že přes svůj socialistický nátěr Bund se „v sociálně demokratickém programu" vyslovoval „proti požadavku obnovení Polska... a proti ustavujícím schůzím v okrajových oblastech Ruska".[100] Takže nacionalismus - jen pro ně?

Bund tedy přijímal za členy pouze Židy. A když už se dal touto cestou, ačkoli byl ostře antiklerikální - kvůli důslednosti už nepřijímal ani Židy, kteří změnili náboženství. Paralelní ruské sociálně demokratické organizace Bund začal nazývat „křesťanskými", ale jak to vymyslet jinak? A tím pochopitelně náramně urážel Lenina:[101] cože, on - a „křesťan"?!...

A tak Bund byl vlastně masivním pokusem hájit židovské zájmy odděleně od zájmů celoruských. Sliozberg konstatuje: „Bund svou činností způsobil, že mezi židovskými pracujícími vzrosti pocit jejich vlastní důstojnosti a že si uvědomili svá vlastní práva."[102]

Vzájemné vztahy Bundu a SDDSR měly i nadále své potíže. Ostatně podobně tomu bylo i s Polskou socialistickou stranou, PPS, která se k němu od samého zrodu Bundu chovala „krajně zaujatě" a prohlásila, že „izolovanost Bundu ho staví do postavení našeho nepřítele".[103] Při svém sílícím nacionalistickém zaměření se Bund ani nemohl nestřet-notit s jinými odnožemi ruské sociální demokracie.

Lenin popisuje svůj a Martovův spor s Plechanovem v září 1900 v Ženevě: „Náš postoj k Židovskému svazu (Bundu) Pleehanova strašlivě pobuřuje. Prohlašuje, že to není sociálně demokratická organizace, ale organizace vydřidušská, vykořisťující Rusy, říká, že naším cílem musí být dostat Bund ze strany, že židé jsou samí šovinisté a nacionalisté, že ruská strana musí být ruská, a ne aby si ji ‚osedlalo' ‚hadí plemeno'... Plechanov trval dál na svém. Říkal, že židy prostě ještě neznáme a nemáme dost životních zkušeností z jednání s nimi."[104] (Jakpak asi bylo Martovovi, prvnímu průkopníkovi Bundu, když musel tohle všechno vyslechnout?!)

V roce 1898 Bund, i když vznikl dříve, souhlasil se vstupem do SDDSR, nechtěl však, aby tam vstupovali je dno tli ví členové nebo skupiny, ale Bund jako celek, a to s právem úplné autonomie v židovských záležitostech, to jest s právem být v celoruské

[100] JE, sv. 5, s. **99.**

[101] Lenin, *Spisy,* 2. es. vyd., sv. 7, Praha, Svoboda 1981, s. **140-141.**

[102] Sliozberg, sv. 2, s. 258.

[103] JE, sv. 5, s. **95.**

[104] Lenin, *Spisy, 2.* čs. vyd., sv. **4,** Praha, Svoboda **1980,** s. **542-545.**

straně a účastnit se její činnosti, ta by se ale do židovských záležitostí neměla plést. Tak to bylo i dohodnuto. Nicméně začátkem roku 1902 Bund zjistil, že autonomie, kterou tak snadno získal na 1. sjezdu SDDSR, je mu málo, že chce být v SDDSR jako *člen federace,* který je samostatný i v programových otázkách, a vydal o tom spisek proti Jiskře.[105] Jedním z hlavních argumentů Rundu podle Leninových slov bylo, že židovský proletariát je součástí „židovského národa, který zaujímá zvláštní postavení mezi ostatními národy".[106] To už se Lenin rozlítil a pustil se do Bundu sám. Nejenže „nemůžeme oslabovat síly našeho náporu /na samoděržaví/ tím, že se budeme tříštit a vytvářet spoustu samostatných politických stran",[107] ale začal i vášnivě dokazovat (sice podle Kautského), že Židé nejsou žádný národ, protože nemají ani společný jazyk, ani společné území. (Povrchní materialistický soud! Židé patří k nejreálnějším, nejjednolitějším, duchovně nejjednolitějším národům světa. Lenin ve svém povrchním, přízemním internacionalismu nechápal hloubku a historickou zakořeněnost židovské otázky.) „idea zvláštního židovského národa je... z politického hlediska re akční",[108] protože uzákoňuje židovskou specifičnost. (O to „reakčnější" byli pro něho sionisté.) Východisko pro Židy viděl Lenin jen v jejich úplné asimilaci - to znamená, aby prostě přestali být Židy.

V létě roku 1903 na 11. sjezdu SDDSR v Bruselu bylo mezi 43 delegáty jen pět členů Bundu (i když se sjezdu celkově „zúčastnilo mnoho Židů"). Martov „podporovaný 12 Židy (byl mezi nimi Troekij, Dejč, Mar-tynov, Ljadov a další) vystoupil za stranu proti federativnímu principu" pro Bund - a bund ovci ze sjezdu odešli (což pak umožnilo, že zvítězil Leninův „1. článek stanov") a vystoupili z SDDSR.[109] (Po rozštěpení SDDSR na bolševiky a menše viky se „lídry menševikú stali P. Axelrod, A. Dejč, L. Martov, M. Liber, L. Troekij"[110] a také F. Dan, P. Abramovič -Plechanov stál stranou.)

Od svého vzniku se Bund rychle stal silnou a činorodou organizací „na židovské ulici", jak se tehdy říkalo. „Až do událostí v roce 1905 byl Bund nej silnější sociálně demokratickou organizací v Rusku, která měla dobře fungující aparát, diseiplinovanost, soudržnost, pružnost a důmyslnou konspiraci". „Nikde není taková disciplína jako v Bundu." „Pevností" Bundu byl Severozápadní kraj.[111] Objevilo se sice konkurenční

" JE, sv. 5, s. 96-97.

[16] Lenin, *Spisy,* 2. ěs. vyd., sv. 8, Praha, Svoboda 1982, s. 85.

[17] Lenin, *Spisy,* 2. čs. vyd., sv. 7, Praha, Svoboda 1982, s. 142

[18] Lenin, *Spisy,* 2. ěs. vyd., sv. 8, Praha, Svoboda 1982, s. 92.

[19] JE, sv. 5, s. 97; KJE, sv. 7, s. 597.

velké nebezpečí v podobě Nezávislé židovské dělnické strany, která vznikla v roce 1901. Jejím iniciátorem a duchovním otcem byl Zubatov, který přesvědčoval židovské i všechny ostatní dělníky, že sociálně demokratickou ideologii nepotřebují, že mají bojovat proti buržoazii za své ekonomické zájmy, že vládě záleží na jejich úspěchu, takže mohou působit legálně a úřední místa že budou jejich příznivě nakloněným arbitrem. V čele tohoto hnutí stanula energická mlynářská dcera Marija VUbuševičová. „Zubatovovi přívrženci... měli v Minsku mezi /židovskými/ dělníky velký úspěch", vášnivě potírali bundovce a hospodářskými stávkami mnohého dosáhli. „Nezávislí" úspěšně působili i v Oděse (Chuna Šajevič). Avšak vládu (a Pie ve ho) vylekal rozsah hnutí v celém státě, a proto Zu-batoviív záměr zmařila a stejně se zachovala i k „nezávislým": Šajevič byl roku 1905 na krátkou dobu zatčen - do toho ještě přišly zvěsti o kiši-něvském pogromu - a „nezávislí" byli v koncích.[112]

V té době „Bund dostával pomoc od zahraničních skupin" - zprvu ze Švýcarska, pak z Paříže, z Londýna a z Ameriky, kde „příspěvkové skupiny... byly značně velké". Vznikly „kluby, krajanské spolky a spolky pro pomoc Bundu v Rusku. Ta pomoc byla převážně finanční".[113]

Od roku 1901 se Bund vzdal „hospodářského teroru" (přepadání a bití zaměstnavatelů a úředníků továren), neboť tento teror „zatemňuje sociálně demokratické uvědomění dělníků", takže to vypadalo, že už je i proti teroru politickému.[114] Ale roku 1902 člen Bundu švec Girš Lek-kert střílel po vilenskérn guberna turovi a dostal za to oprátku. Střílel i nezletilý bundovce Mendel Dejč, jehož „výstřel už byl vrcholem hnutí židovských mas".[115] A Bund začal váhat, nemá-li se znovu vrátit k teroru. V létě 1902 bundovská konference v Berdičevu schválila rezoluci o „organizované pomstě". V Bundu se však o tom začalo diskutovat -a za rok sjezd Bundu oficiálně toto usnesení zrušil.[116] Podle Leninových slov si Bund v roce 1903 prodělal období „teroristických nálad, které však překonal."[117]

Celková atmosféra se sklonem k teroru, jaká už nejednou v Rusku byla, kdy čím dál více mladých lidí si zvyklo nosit u sebe „pro všechny případy" zbraň, která se ostatně dala snadno získat hlavně od pašeráků - to všechno muselo mezi revoluční mládeží v

[!u] Dimanštejn, in *„1905",* sv. 3, vyt. 1, s. 127, 138, 156.
[112] N. A. Buchbinder, *Nězavisimaja jevrejskaja rabočaja partija,* in „Krasnaja letopis", Istoričeskij žurnál, Petrohrad, G1Z 1922, č. 2-5, s. 208-241. [1,5] JE, sv. 5, s. 101; KJE, sv. 1, s. 559-560. [114] Tamtéž, s. 96.
[1,5] Dimanštejn, in *„1905",* sv. 5, vyd. 1., s. 149-150. [!,fi] JE, sv. 5, s. 97.
[1,7] Lenin, *Spisy,* 2. čs. vyd., sv. 7, Praha, Svoboda 1981, s. 118.

pásmu židovského osídlení vyvolat myšlenku: vytvoříme si vlastní bojové oddíly.

A mezitím vznikali aktivní a nebezpeční soupeři Bundu. Jestli to byla historická náhoda, nebo to bylo proto, že právě dozrála i doba, kdy došlo k židovskému národnímu sebeuvědomění - roku 1897, v roce, kdy vznikl Bund, dokonce měsíc předtím, než vznikl, se konal Světový kongres sionismu. A najednou na začátku nového století mladí Židé razící „cestu službě veřejnosti... na křižovatce mezi Jiskrou a Bnej Mo-še (Synové Mojžíšovi)... jedni odbočili doprava, druzí vykročili doleva".[118] „V programech všech

našich /židovských/ stranických frakcí, které vznikly v letech 1904-1906, národnostní prvek zaujímal náležité místo."[119] Už jsme viděli, že se tomu nevyhnul ani socialistický Bund -a teď mu nezbylo než tím ostřeji odsoudit sionismus za to, že rozněcuje národnostní cítění a stává se tak překážkou výchovy k třídnímu uvědomění.

Je pravda, že „členů sionistických kroužků mládeže bylo mnohem méně než mladých lidí, kteří se přidali k socialistickým revolučním stranám".[120] (Bývalo tomu i opačně: vydavatel vídeňské socialistické židovské Pravdy G. Gurevič se plně orientoval na přesídlení Židů do Palestiny.) Roztržka, která vznikla mezi sionismem a bundismem, se začala dynamicky zaplňovat dalšími a dalšími stranami: Po'alej Cijon, Cejrej Cijon, sionísté-socialisté, šerpo v ci (sejmovci) - každá z nich v sobě nějak nově spojovala sionismus a socialismus.

Mezi natolik blízce orientovanými stranami pochopitelně vznikl intenzivní zápas, což úlohu Bundu nijak neusnadňoválo. Neusnadňovala ji v těch letech ani sílící emigrace Židů z Ruska: proč vlastně emigrovat? Jaký to má smysl? Židovský proletariat přece musí bojovat bok po boku s dělnickou třídou celého světa za socialismus, a tím se automaticky židovská otázka vyřeší.

Židům se často vyčítalo, že v průběhu dějin měli mezi sebou neúměrně rnnoho lichvářů, bankéřů a obchodníků. Ano, Židé byli předsunutým oddílem, který vytvořil svět kapitálu (především v jeho finančních formách). O tom výborně a přesvědčivě psal význačný politický ekonom Werner Sombart. V prvních letech revoluce se to Židům veřejně přičítalo k dobru - byla to přece nevyhnutelná formace na cestě k sodali srnu. A Kry len ko si v Jednom ze svých projevů před soudem v roce 1919 neodpustil poznámku, že „židovský národ již ve středověku vyčlenil ze svého středu skupinu

[118] I. Ben-Cvi, *Iz istorii rab oč ego s io ni zrna v Rossii,* in KRE-1, s. 274.
[119] S. M. Ginzburg, *O russko-jevrejskoj intělligencii,* in st). *Jevrejskij miř.* ročenka na r. 1959, Paříž, Objedinénije russko-jevrejskoj intělligencii, s. 59.
[120] Sliozberg, sv. 5, s. 155.

nositelů nového vlivu kapitálu... kteří uspíšili ... přirozený rozpad" ekonomických forem středověku.[121] Ano, není pochyb, že systém kapitalistický v ekonomice a v obchodě a systém demokratický v politickém uspořádání vděčí za mnoho tvůrčímu přínosu Židů, ale jsou zároveň nej příznivější pro rozkvět židovského života.

Židé však z jakési nevyzpytatelné historické záhady posloužili nejen těmto systémům.

V. S. Mandel nám připomíná: obrátíme-li se k bibli, „ukazuje se, že i monarchii... nevymyslel nikdo jiný než Židé, od nichž pak tuto ideu převzal křesťanský svět. Monarchu nevolí národ, ale nastoluje ho sám Hospodin... Z toho odvozuje svůj původ obřad dědičného korunování a pomazání panovníka, který převzaly i křesťanské národy".[122] (Lze namítnout, že faraóni existovali už předtím, a také byli představiteli vůle boží.) A někdejší aktivní ruský revolucionář A. Valt-Lesin vzpomíná: „Židé nepřikládali revolučnímu hnutí zvláštní význam. Největší naděje vkládali do protekcí v Petrohradě, a dokonce do úplatků na ministerstvech, a ne do vítězství revoluce".[123] Ale netrpělivá židovská mládež přímluvcům ve vlivných sférách dala přezdívku „štadlan" - podle staré židovské tradice, pro revolucionáře však to slovo znělo pohrdavě. Právě G. B. Sliozberg, který několik desetiletí pracoval v senátě a na ministerstvu vnitra a trpělivě

urovnával stovky dílčích židovských problémů, považoval tento umírněný přístup za perspektivní a pro Židy správný a roztrpčeně reagoval na jejich mladickou netrpělivost.

Ano, pro Židy zdánlivě nebylo nijak rozumné zapojovat se do revolučního hnutí, které zničilo normální život v Rusku a s ním i život ruských Židů. Přesto i ve zničení monarchie, i ve zničení buržoazního zřízení, stejně jako v jeho upevnění předtím, Židé posloužili jako předsunutý oddíl. Taková je přirozená mobilita židovské povahy a její zvýšená senzibilita na společenské proudy, na pronikavý pohled do budoucna.

V dějinách lidstva se však nejednou stalo, že z nejpřirozenějších lidských vznětů pak náhle vyrostly nepřirozené nestvůry.

[i2i] N. V Krylenko, *Za pjať let. 1918-1922 g. g.: Obvinitělnyje řeči po naiboleje krupnym pro-cessam, zaslušannym v Moskovskom i Verchovnorn revoljucionnych tribunalach,* Moskva, Petrohrad, GIZ 1923, s. 353. [122] Mandel, in RiJ, s. 177.
[125] A. Lesin, *Epizody iz mojej iizni,* in JM-2, s. 388.

Kapitola 7

Vznik **sionísmu**

Proces uvědomování evropského Židovstva v druhé polovině 19. století líčil V. J. Žabotinskij v desátých letech století následujícího svým břitkým emocionálním způsobem takto: Židé jako celek byli zpočátku proti vzdělání „fanaticky zaujati a přehnaně zdůrazňovali svou svébytnost". Ale čas plynul - a „jak se Židé dříve humanitního vzdělání báli, tak po něm nyní dychtí... a tato vědy chtivost je u nás, ruských Židů, tak velká jako u žádného jiného etnika na světě". Jenže „když jsme doběhli do cíle, běželi jsme setrvačností dál. Naším cílem bylo vytvořit Žida, který by dokázal žít normálním lidským životem, a přitom zůstal Židem"; „dnes... jsme docela zapomněli..., že máme zůstat Židy", „přestali jsme si svého židovství vážit, ba začalo nám být na obtíž". A autor vyzývá: „Překonejme tohoto ducha sebepřezírání a obroďme v sobě ducha sebeuvědomění... Stěžujeme si na to, že námi lidé opovrhují, a přitom sebou skoro opovrhujeme sami".[1]

Toto líčení platí o hlavním proudu asimilačního hnutí, nezahrnuje však všechny jeho stránky. Jak jsme viděli (kap. 4), publicista a literát Perec Smol en skin vyjádřil již koncem 60. let 19. století ostře odmítavý postoj к asimilačnímu hnutí židovské inteligence, s nímž se setkal zprvu v Oděse a později v Německu. A už tehdy vyhlásil

[1] V. Žabotinskij, *O nacionalnom vospitanii,* in sb. *Feljetony,* Petrohrad, tiskárna Gerold 1915, s. 5-7.
[2] *Jevrejskaja enciklopedija* (dále JE), v 16 svazcích, Petrohrad, Obščestvo dlja naučných jevrejskieh izdanij i ízdatělstvo Brokgauz-Jefron 1906-1915, sv. 14, s. 405-404.

válku jak proti „svatouškům a pokrytcům, kteří chtějí vykořenit veškeré vědění z domu Jákobova", tak proti „vzdělaným pokrytcům, kteří se snaží nasládlými řečmi odcizit syny Izraele dědictví otců". Ne! My se nesmíme za svůj původ stydět, my si musíme svého jazyka 1 své národní hrdosti vážit, a národní kultura se může uchovat pouze pomocí starožidovského jazyka - hebrejštiny. Je to tím důležitější, že „Židé, připravení o své území," jsou zvláštním typem národa - „duchovním národem".[2] Židé jsou vskutku národ, a nikoli náboženská kongregace. Sniolenskin prosazoval doktrínu „„židovského pokrokového nacionalismu'".[3]

Srn o len skinův hlas však zůstal po celá 70. léta téměř bez odezvy. Koncem 70. let sice mělo osvobození balkánských Slovanů jistý vliv i na národní probuzení ruských Židů, ale po pogromech v letech 1881-1882 se ideály Has kaly zhroutily a „víra, že civilizace skoncuje se středověkým pronásledováním Židů a že vzdělaností se Židům podaří sblížit se s evropskými národy, byla značně otřesena".[4] (Zkušeností z pogromů na jižní Ukrajině byly brány jako zkušenosti Židů z celé Evropy?) Mezi ruskými Židy „vznikl typ ‚kajíeíeh se[r] intelektuálů, usilujících o návrat k tradičnímu židovství".[5]

Vlivný publicista a lékař Lev Pinsker se obrátil ve svých šedesáti letech na ruské a německé Židy s energickou výzvou nazvanou Auto-emancipace. Píše v ní, že víra v emancipaci se zhroutila a že Židé v sobě musí potlačit každý projev víry v bratrství národů. Dnes „nejsou živým národem; všude jsou cizinci, a tím... se dá vysvětlit onen útlak a pohrdání, s nímž se setkávají u okolních národů". Židovský národ je něco „jako přízračná mrtvola, bloudící mezi živými". „Museli bychom být slepí, abychom neviděli, že Židé jsou ‚národ vyvolený' pro všeobecnou nenávist." Nemohou se „asimilovat v žádném národě, a proto v žádném národě nemohou být trpěni*[1]. „Pokud se snažili splynout s jinými národy, pak do jisté míry lehkomyslně obětovali sebe jako národ", ale „nikde nedosáhli toho, aby je jejich spoluobčané uznali za pravé a sobě rovné členy národa". Osud Židů nesmí být závislý na milosti jiných národů. A praktickým východiskem je vytvoření „národa na vlastním území". Je tedy nutno získat nějaké vhodné území a osídlit je Židy, „lhostejno v které části světa".[6]

Ale vždyť již založení Aliance (Světového židovského svazu) v roce 1860 bylo první známkou odklonu Židů od výlučného zaměření na asimilaci.

A mezi ruskými Židy již existovalo *palestinofilské* hnutí, byť dosud slabé - snaha vrátit se do Palestiny. (Tím by přece došel naplnění jejich zbožný pozdrav: „Napřesrok v Jeruzalémě!") Tato snaha značně vzrostla po letech 1881-1882. „Usilovat o kolonizaci Palestiny... aby v průběhu jednoho století mohli Židé téměř definitivně opustit nehostinnou Evropu." Dřívější hesla propagátorů vzdělání, aby se bojovalo „proti ortodoxnosti, chasidísmu a náboženským předsudkům, vystřídala výzva k smíření a sjednocení všech vrstev Židovstva v zájmu uskutečnění ideálů" Palestiny, „za návrat k

[1]1. L. Klauzner, *Literatura na ivrit v Rossii,* in sb. *Kniga o russkom jevrejstve: Ot 1860-ch godov do Revoljucii 1917 g.* (dále K R J I). New York, Sojuz russkich jevrejev i960, s. 506. [4] JE, sv. 12, s. 259. " JE, sv. 13, s. 639.

[6] JE, sv. 12, s. 526-527; J. dessen, *Istorija jevrejskogo národa v Rossii,* ve 2 svazcích, sv. 2, Leningrad, 1927, s. 255-254; G. Svět. *Russkije jevrei v sionizme i v stroitělstve Palestiny ijjtailja,* in KRJ-1. s. 244-245.

starému židovství". „V mnoha ruských městech vznikly kroužky ‚Milovníků Siomť" - Chovevej Cijon.[7]

Tak k jedné myšlence přibývala druhá a pozměňovala ji. Přesídlit -ano, ale ne kamkoli, nýbrž do Palestiny.

Co se však dělo v samotné Palestině? „První křižácká výprava vedla k téměř úplnému vyhlazení zbytku židovského obyvatelstva Palestiny." Přesto však „se nepatrné židovské náboženské komunitě podařilo přežít i pád státu křižáků i dobytí Palestiny mameluky i vpád mongolských hord". „V dalších stoletích židovského obyvatelstva přibývalo nevelkým přítokem věřících z různých zemí." Koncem 18. stol. tam emigroval jistý počet ehasidů z Ruska. „V polovině 19. stol. bylo v Palestině napočítáno 12 000 Židů," koncem 19. stol. 25 000. „Všem těmto židovským osídlencům dohromady se v zemi Izraele říkalo ‚išuv'." A všichni tito lidé (muži) se zabývali pouze studiem judaismu, ničím jiným. Byli živi z „chal ucti" - z milodarů od židovských obcí v Evropě. Tyto milodary rozdělovali rabíni a zajišťovalo jim to absolutní moc. Předáci išuvu „odmítali všechny pokusy o vytvoření aspoň základů židovské produktivní práce". Přitom se studoval výlučně jen talmud, nic jiného, a i to na nízké úrovni. Když „Palestinu v roce 1872 navštívil známý židovský historik II. Graetz", zjistil, že „ve skutečnosti se učí jen pár lidí, většina se jich raději potlouká po ulicích, lenoší, pomlouvá a nadává". Shledal, že „tento systém nahrává zpátečnictví, nouzi a úpadku palestinských Židů", a byl za to okamžitě dán do klatby -cheremu".[8]

V roce 1882 vznikl v Charkově palestinofilský kroužek studentů - bi-1 ujové. Stanovili si jako úkol „založit v Palestině vzornou zemědělskou kolonii", udávající „tón celkové kolonizaci Palestiny Židy"; začali zakládat kroužky v různých městech v Rusku. (Později pracně založili první kolonii v Palestině, ale narazili na proklínání a odpor starého išuvu: rabíni požadovali, aby se podle staré tradice obdělávání půdy každý sedmý rok přerušilo.)[9]

Pinsker pal es ti no lily podporoval, svolal v roce 1884 do Katovic první palestinofilský sjezd a v roce 1887 do Druskeniků druhý. Do oblastí, kde měli Židé povolen trvalý pobyt, začali jezdit agitátoři a pronášeli projevy v synagogách i na veřejných schůzích. (Dejč tvrdí, že po roce 1881 se dokonce i P. Axelrod nadchl pro

[7] JE, sv. 12, s. 259-260.

[8] M. Wartburg, *Plata za sionizm,* in „22": Obščestvenno-političeskij i litěraturnyj žurnál jevrejskoj intělligencii iz SSSR v Izraile, Tel Aviv, č. 56, 1987, s. 112-114; Svět, in KRJ-1, s. 255-245.

[9] JE, sv. 4. s. 577-579; Wartburg, in „22", č. 56, 1987, s. 115.

palestmofilství!)[10]

Vášnivým propagátorem propalestinského hnutí se pochopitelně stal i Smolenskin. Horlivě navazoval styky s významnými angložidovskými pracovníky, a když narazil na odpor Aliance, která kolonizaci Palestiny nepřála a chtěla židovskou emigrační vlnu usměrnit do Ameriky, prohlásil taktiku Aliance za „zradu věci národa". Jeho úsilí však ukončila předčasná smrt.[11] Přesto však mělo propalestinské hnutí v těch letech mezi ruskými Židy jen slabý ohlas, ba narazilo dokonce na odpor. „Idea politické obrody

národa zaujala v té době jen nepatrnou skupinu inteligence, a brzy dokonce našla i přesvědčené odpůrce".[12] Konzervativní kruhy - jak rabíni, tak eadikové - viděli v palestinském proudu zločin proti boží vůli, „útok na víru v Mesiáše, neboť jedině on navrátí Židy do Palestiny. Pro zastánce asimilačního stanoviska bylo palestmofilství jen re akční snahou odlišit Židy od veškerého kulturního lidstva".[15]

Ani evropští Židé hnutí nepodporovali.

Praktické úspěchy palestinofilň v terénu byly „příliš nepatrné"; „mnozí kolonisté zjistili, že se pro zemědělskou práci nehodí", a tak z „ideálu obrození staré vlasti nakonec zbyla jen drobná dobročinnost" a „kolonie byly zachráněny díky štědrým subvencím barona Edmunda Rothschilda" (pařížského). Tím však „se z kolonistů stali nádeníci, kteří se museli přizpůsobit a podřídit přísné disciplíně". A počátkem 90. let 19. století „prošla kolonizace... těžkou krizí, kterou zavinil nezodpovědný a nesystematický nákup půdy" a také nařízení Turecka, vládnoucího tehdy nad Palestinou, jímž se ruským Židům zakazovalo vyloďovat se v palestinských přístavech.[14]

Z palestinofilú na sebe tehdy upozornil publicista, myslitel a organizátor L šer Gincberg, který od roku 1889 užíval výmluvného pseudonymu Achad Ha'Ani („jeden z lidu"), pod nímž byl od té doby znám. Ostře kritizoval praktickou podobu paiestinoíllství, do jaké se vyvíjelo. Jeho devíza zněla: „Dříve než napneme síly k tomu, abychom ^brodili zemi', měli bychom se postarat o ‚obrození srdcí', o duchovní a mravní zdokonalení lidí." „Vzbudit v Židovstvu živou duchovní touhu po sjednocení národa, po jeho obrození a svobodném rozvoji v národním duchu, ale na základech všelidských."[13] Tento názor dostal později název „duchovní sinu ismus" (nikoli však „náboženský", což je důležité).

[10] L. Dejč, *Rol jevrejev v russkom revoljucionnom dviženii,* sv. 1. 2. vyd., Moskva, Leningrad, GIZ 1925, s. 5, 161.
[11] JE, sv. 14, s. 406-407.
[12] .1. Gessen. sv. 2, s. 254.
[13] JE, sv. 12, s. 261.
[14] Tamtéž, s. 261-262.
[15] JE, sv. 5, s. 480-482.

V temže roce 1889 založil Achad Ha'Am pro sjednocení těch, kteří i nadále vyznávali myšlenku obrody židovského národního cítění, ligu nebo řád, jak bývá také označován, „Bnej Moše" („Synové Mojžíšovi"). Jeho stanovy „se v mnohém podobaly stanovám zednářských lóží: při vstupu skládal člen přísahu, že bude přesně plnit všechny požadavky stanov; nové členy zasvěcoval mistr, „nejstarší bratr"... vstupující „bratr"" sliboval, že bude věrně sloužit ideji národního obrození, i kdyby byl přesvědčen, že není naděje na brzké uskutečnění tohoto ideálu".[16] V manifestu řádu se pravilo, že „národní uvědomění má přednost před uvědoměním náboženským a že zájmy individuální jsou podřízeny zájmům národním", a požadovalo se, aby hluboká a oddaná láska k Židovstvu naplňovala všechny cíle hnutí. Řád připravil „půdu k přijetí Herzlo-va[17] politického sionismu", o který Achad Ha'Am vůbec nestál.

V letech 1891, 1895 a 1900 podnikl Achad Ha'Am zájezdy do Palestiny - kde tepal nesystematičnost a nesmyslnost tehdejší palestinské kolonizace[18] a „podrobil drtivé kritice diktátorské chování zaměstnanců barona" E. Rothschilda.[19]

To byly důvody proč sionismus v Evropě vznikl o deset let později než v Rusku. První sionistický vůdce Theodor Ilerzl byl do svých 56 let (z pouhých 44) spisovatel, dramatik, fejetonista, nezajímal se o židovské dějiny a ani je neznal, stejně jako neznal jazyk; je však příznačné, že jako ctihodný rakouský liberál považoval snahu různých „druhořadých nárůdků" Rakouska-Uherska o sebeurčení a národní život za *reakční* a schvaloval jejich potlačování.[20] Jak píše Stefan Zweig, 1 lerzl se dokonce zabýval myšlenkou, že odvede vídeňské Židy do chrámu k hromadnému pokřtění, a tak „jednou provždy vyřeší židovskou otázku splynutím židovství s křesťanstvím". Jenže v té době už sílily v Rakousku-Uhersku protižidovské nálady a pangennanismus, a v Paříži, kde I lerzl tehdy působil, vypukla aféra Alfreda Dreyfuse, takže měl příležitost být „u Dreyfusovy veřejné degradace". A Herzl uvěřil v jeho nevinu, byl otřesen - a změnil názor: „Je-li odloučení nevyhnutelné, řekl si, pak ať je úplné... Trpíme-li tím, že nemáme domov, musíme si stvořit vlast!"[21] A Herzl náhle vzplanul pro myšlenku založení židovského státu. „Jako blesk oslnila Herzla nová myšlenka: antisemitismus není náhodný jev, s nímž se setkáváme jen v určité situaci a za určitých podmínek; nikoli, je to trvalé zlo, věčný průvodce věčného Žida", a „jediné možné řešení židovské

[16] JE, sv. 4, s. 683-684.
[17] Svět, in KK.I-1. s. 250-251.
[18] JE, sv. 3, s. 481.
[19] Kratkaja jevrejskaja encíklopedija (dále KJE), 1976 (vydávání pokračuje), sv. 1, Jeruzalém, Keter 1976, s. 248-249.
[20] JE, sv. 6, s. 407-409.
[21] Stefan Zweig, *Včerašnijmir. Vospomiminija jevropejca,* in „22", č. 92, 1994, s. 215-216.

otázky" je samostatný židovský stát.[22] (Dospět k tomuto plánu po tisíciletí diaspory znamenalo velký rozlet fantazie a mimořádné odhodlání!) Ale Herzlův spisek Židovský stát vyvolal podle Zweiga „rozpaky a podráždění mezi vídeňskou židovskou buržoazii... Jaký běs posedl toho vtipného, slušného a kultivovaného žurnalistu? Jak může psát takové nesmysly? Proč bychom se měli stěhovat do Palestiny? Naší mateřštinou je němčina, a ne hebrejština, a naší vlastí je krásné Rakousko"; Herzl „dává našim nej zavilejším nepřátelům argumenty proti nám a pokouší se nás izolovat". A tak ho „Vídeň zradila, a dokonce se mu vysmála. Potom však náhle zahřměla tak vášnivá, tak emocionální odpověď, že se skoro až polekal toho, jak mohutné hnutí, přerůstající jeho samého, vyvolal svou drobnou knížkou k životu. Toto hnutí ovšem vzniklo... v obrovských masách Židovstva na východě Evropy... Herzl roznítil svým spiskem jiskru židovství, doutnající pod cizozemským popelem".[23] A tak se ve zbývajících letech svého života plně věnuje této nové ideji, „rozchází se s lidmi, kteří mu byli nej bližší, a stýká se od nynějška jen s Židy ... On, který ještě nedávno tak lehkomyslně opovrhoval politikou, zakládá teď politické hnutí... zavádí do něho stranického ducha a kázeň, buduje kádry příští mohutné armády a mění kongresy (sionistů) v opravdový parlament židovského národa". Na 1. kongresu v Basileji v srpnu 1897 udělá nesmírný dojem „na Židy, kteří se poprvé ocitli v roli parlamentních činitelů," a „hned při svém prvním projevu byl jednomyslně a s nadšením prohlášen... za iídra, za vůdce sionistiekého hnutí". Ovládá i „obdivuhodné umění nalézat kompromisní formulace" -ale na druhé

straně: „kdo kritizuje jeho záměr... nebo odsuzuje jeho jednotlivě kroky, je nepřítelem nejen sionisniu, ale i židovského národa".[24]

A efektně „dekorativní" spisovatel Max Nordau (Sudeiřeld) ho podporoval v názoru, že emancipace hýla myšlenka mylná, neboť způsobila mezi Židovstvem nešváry - emancipovaný Žid si totiž myslí, že on přece má vlast. Zatímco „všechno, co je v Židovstvu životaschopné, co reprezentuje židovský ideál, odvahu a schopnost dalšího vývoje, je sionismus".[25]

Na tomto prvním kongresu zástupci ruského sionisniu „tvořili třetinu přítomných... 66 ze 197 delegátů" - přestože to někomu mohlo připadat jako opoziční postup vůči ruské vládě. K sionisniu se připojily všechny ruské organizace Chovevej Cijon, čímž „přispěly k pevnému ustavení světového sionistického hnutí".[26] Tak „sionismus nabíral sílu... z kruhů utlačovaného východního Židovstva, kdežto mezi západoevropskými Židy

[22] JE. sv. 8, s. 409.
[21] Zweig, in „22", č. 92, 1994, s. 218-217. [24] JE, sv.
6, s. 410-41 I. [29] JE, sv. 11, s. 788-792.

nacházel jen organizační podporu".[27] Přesto však představovali ruští sioniste pro Herzla velmi vážnou opozici. Ach ad Ha'Am vedl tvrdý boj s politickým sionismem ílerzlovým (na jehož stranu se však přidala většina starých palestinofilů), ostře kritizoval i Herzlův a Nordauův pragmatismus a - jak byl přesvědčen - „jejich opomíjení duchovních hodnot židovské kultury a tradic".[28] „... Naděje politického sionismu na založení židovského autonomního státu v *nejbližší budoucnosti* pro něho byla chiméra; domníval se, že celé toto hnutí působí duchovnímu obrození národa jen a jen škodu... Nestarají se o záchranu hynoucího *judaismu,* tj. nestarají se o duchovně národní a kulturně historické poklady, neusilují o *obrození* starého národa, nýbrž o *vytvoření* nového z rozptýlených částeček starobylé hmoty."[29] (Používá, a dokonce zdůrazňuje termín „judaismus", je však skoro evidentní, že nikoli ve smyslu náboženském, ale jako zděděný duchovní systém. O Achadu Ha'Amovi se ve Stručné židovské encyklopedii praví, že se již v 70. letech „stále více přikláněl k racionalismu a odkláněl od náboženství".[30] Podle jeho názoru je posláním Palestiny pouze „stát se duchovním centrem, které by spojilo nacionálně duchovními pouty rozptýlený národ"[31], centrem, „které bude šířit své ‚světlo* na celé světové Židovstvo", vytvoří „nový duchovní svazek mezi rozptýlenými částečkami národa", nebude to ani tak „stát Židů", jako spíš „elitní duchovní společenství".[32]

Spory otřásaly sionistickým hnutím. Achad Ha'Am ostře kritizoval Herzla, zatímco Nordau si přisadil tím, že obvinil Achada Ha'Ama z „tajného sionismu". Každoročně se konaly světové sionistické kongresy, roku 1902 proběhl sjezd ruských sionistů v Minsku, spory se přenesly i tam. Achad Ha'Am tam pronesl projev „Duchovní obrození".[33]

Situace sionismu se zkomplikovala i nevraživostí vnějšího, okolního světa. Herzl se domníval, že jakmile se prosadí reálný program sionistů a začne skutečné stěhování Židů do Palestiny, bude všude na světě s antisemitismem konec. Jenže ještě před tímto očekávaným úspěchem „se nejhlasitěji rozléhal hlas těch, kdo... se obávali, aby veřejné vy sto upení asimilovaného Žida jako nacionálí sty neposkytlo antisemitům důvod tvrdit, že pod maskou každého asimilovaného Žida se skrývá pravý Žid..., který

[26] KJE, sv. 7, s. 940.
[27] Džejms Parks, *Jevreji sredi narodov: Obzor pričin antisemitizma,* Paříž, YMCA-Press 1952, s. 45.
[28] KJE, sv. 1, s. 249.
[29] JE, sv. 3, s. 482.
[30] KJE, sv. 1, s. 248.
[31] JE, sv. 12, s. 262.
52 Wartburg, in „22", č. 56, 1987, s. 116-117.
[33] JE, sv. 3, s. 482.

nedokáže splynout s původním obyvatelstvem".[54] Že od chvíle, kdy bude založen samostatný židovský stát, budou Židé všude podezíráni a osočováni z neloajáinosti ke státu a ze zásadního izolacio-nismu, což Židům vždy vyčítali a vyčítají jejich nepřátelé.

Nordau na to na 2. sionistickém kongresu (1898) odpověděl: „Odmítáme s posměchem a pohrdáním název strana; sionisté nejsou strana, je to Židovstvo samo... Naproti tomu všichni, kdo se dobře cítí v otroctví, v opovržení... buď stojí úplně stranou, nebo zuřivě bojují proti nám".[55]

Jak poznamenává anglický historik: ano, „si on ismus prokázal Židům dobrou službu tím, že jim znovu dodal sebevědomí," ale „ponechává nezodpovězeni! otázku", jaký vztah mají „k zemím, v nichž žijí".[1]

V Rakousku s Herzlem polemizoval jeho krajan Otto Weininger: „Sío-nismus je s židovstvím neslučitelný, poněvadž sionismus se snaží donutit Židy, aby na sebe vzali odpovědnost za vlastní stát, což odporuje židovské mentalitě." A předpovídal sionismu krach.[2]

V roce 1899 vystoupil v Rusku ostře proti sionismu I. M. Bikerman; označil ho za myšlenku „iluzorní, zrozenou antisemitismem, svým duchem reakční, svou podstatou škodlivou"; musíme „iluze sionistů zavrhnout, a aniž bychom popírali (židovskou) duchovní osobitost, bojovat ruku v ruce s kulturními a pokrokovými silami Ruska za obrození společné vlasti".[3]

Začátkem 20. století vyslovil básník N. Minskij tuto námitku: Sionismus znamená ztrátu obecně lidských kritérií, snižuje kosmopolitní lidská měřítka Židovstva na úroveň obyčejného nacionalismu. „Sionisté sice stále mluví o nacionalismu, ve skutečnosti se však odvracejí od opravdové národní tváře Židovstva a starají se jen o to, aby byli jako všichni ostatní, aby nebyli horší než ti druzí."[59]

---

[1] Parks, s. 186.
[37] N. Gutina, *Rto boitsja Otto Vejningera?,* in „22", č. 31, 1983, s. 206.
[38] JE, sv. 4, s. 556
[39] N. Minskij, *Nacionalnyj lik i patriotizm,* in „Slovo", Petrohrad, 28. března (10. dubna) 1909, s. 2.

Zajímavé je porovnat s tím poznámku pravoslavného myslitele Sergije Bulgakova. vyslovenou také před revolucí: „Největší potíž sionismu je nyní v tom, že není schopen vzkřísit ztracenou víru otců a musí se opírat o nacionáhů nebo kulturně etnografické

[34] JE, sv. 6, s. 409.
[55] JE, sv. 11, s. 792.

[40] Protopop Sergij Bulgakov, *Christianstvo i jevrejskij vopros,* Paříž, YMCA-Press 1991, sv. 11.

principy, z nichž nemůže vyrůst skutečně velký národ."[40]

Ale první ruští sionisté - a „právě z Ruska pocházela většina zakladatelů státu Izrael a pionýrských budovatelů tohoto státu[4'41], ba dokonce „v ruštině byla napsána nejlepší díla sionistické publicistiky"[42] - byli plni nadšené a neutuchající euforie: vrátit svému národu pradávnou biblickou ztracenou vlast, vybudovat v ní neobyčejně kvalitní stát a vychovat neobyčejně kvalitní lidi. A velký emocionální impulz - všechny, všechny poslat na fyzickou práci, obdělávat půdu! - nevyšlehl bez vlivu tolstojovské \ýzvy a touhy po sblížení s prostým lidem.[45]

Všechny prameny míří - tam.

Jaký vztah může tedy mít sionista k zemí, kde nyní žije?

Měli-li ruští sionisté odevzdat všechny síly svému palestinskému snu, znamenalo to, že museli rezignovat na účast ve společenském ruchu doma, v Rusku. V jejich stanovách se pravilo: „Nezabývat se obecnou politikou, ani vnitřní, ani zahraniční." Proto se nyní mohli podílet na boji za rovnoprávnost v Rusku jen okrajově, skepticky; a aby se účastnili ruského osvobozovacího hnutí? - No to už jako by tahali kaštany z ohně za jiné.[44]

Tato taktika vyvolala vášnivý protest Žabotinského: „1 hosté v zájezdním hostinci mají zájem na tom, aby v něm byla udržována čistota a pořádek".[45]

Jenomže: v *jaké řeči* měli sionisté dělat svou propagandu? Ivrit, hebrejštinu, neovládali, a ani by jim nikdo nerozuměl. Zbývala tedy ruština nebo jidiš. A to je zase sbližovalo s politickým radikalismem v Rusku[46], s židovskými revolučními proudy.

Židovská revoluční mládež pochopitelně se sionisty rozhořčeně polemizovala: Ne!! Židovská otázka se nevyřeší odchodem z Ruska, ale politickým bojem za rovnoprávnost

zde! Než odjíždět někam daleko za moře a tam se zařizovat, mohli by přece pevně zakořenit v téhle zemi. A tyto argumenty musely svou jasnou logikou mnohé zviklat.

Z bolševických pozic byl sionismus odsuzován jako „naprosto reakcio-nářský" a sionisté byli označováni za „stranu bláznů a beznadějných pesimistů".[47]

A tak přirozeně vznikaly i vedlejší proudy. Vezměme si například levicově

[41] F. Kolker, *Novyj plan pomošči sovětskomu jevrejstvu,* in „22", č. 31, 1983, s. 149.

4~ Y Gul i na. *}'polskách utračennoj samolděntifikacli,* in „22", č. 29, 1985, s. 216.

" Amos Oz, *Spjaščaja krasavica: grezy i probuzděnije,* in „22", č. 42, 1985, s. 117.

'1 G. J. Aronson, *V borbe za grazdanskije i nucionalnyje pravá: Obsčcslvennyje těčcnija v russkom jevrejstve,* in Kill -1, s. 218-219.

[45] Tamtéž, s. 219.

[46] Tamtéž, s. 219-220.

[47] S. Dimanštejn, *Revoljucionno je dviženije strdi jevrejev,* in sb. *1905, Istorija revoljucionnogo dvitenija v otdělnych očerkach,* za red. M. N. Pokrovského, sv. 5, sešit 1, Moskva, Leningrad, GIZ 1927, s. 107, 116.

sionistickou stranu Po'alej Cijon („Pracující Siónu"). Byla v Rusku založena roku 1899 a spojovala „politický sionismus se socialistickou ideologií". Byl to pokus vést spojnici mezi těmi, kdo se zabývají pouze třídními problémy, a těmi, kdo se zabývají pouze problémy národnostními. „V Po'alej Cijonu se názory na účast v revoluční činnosti v Rusku ostře lišily/'[48] Navíc i mezi revolucionáři existovaly rozpory: někdo měl blíž k sociálním demokratům, někdo k sociálním revolucionářům (eserům).

„Od roku 1903 vznikaly skupiny Ceirej Cijon, ideologicky blízké ne-marxistickému socialistickému sionismu."[49] A v roce 1904 se od Po'alej Cijonu odtrhla strana SS - „sionistů socialistů", kteří ideu Palestiny téměř opustili: „všestranné rozšíření jidiš jako živého hovorového jazyka židovských mas" - a hotovo! Jakápak idea národní autonomie? Sionismus začíná dostávat buržoazně reakční tvář, jenže ze sionismu je třeba vytvořit socialistické hnutí, probouzet v židovských lidech revolučně politické instinkty. Strana „vysoce hodnotila ‚sociálně ekonomický obsah' sionismu, avšak odmítala nutnost ‚obrození židovské země, židovské kultury a židovských tradic'". Ano, chaotická židovská emigrace se musí usměrnit na jedno území, ale „neexistuje organická spojitost mezi sionismem a Palestinou". Hlavní je, aby židovský stát stál na základech socialistických, a nikoli kapitalistických. Ovšem taková emigrace je proces dlouhodobý a většina Židů zůstane ještě dlouho tam, kde nyní žije. „Účast Židů v revolučním boji v Rusku přijímala strana pozitivně"[50] - bojovali totiž za svá práva zde. Naproti tomu ortodoxní

Židovstvo bylo v opovržení.

Není divu, že v této názorové směsici vzniklo i Obrození, „židovská socialistická skupina... Domnívala se, že nacionálu í faktor je svou podstatou pokrokový", a roku 1906 se obrozenci odklonili od sionistů socialistů a založili Socialistickou židovskou dělnickou stranu (SŽDS). Říkalo se jim také „sejmovei", protože přišli s požadavkem, aby byl zvolen Židovský národní sněm (sejm) - jako „vrcholný orgán židovské národní samosprávy".[51] Hebrejština a ruština měly mít podle sejmovou postavení rovnoprávné. Vzhledem k tomu, že tato socialistická SŽDS prosazovala ideologii „autonomismu"

[48] KJE, sv. 6, s. 551.

[49] KJE. sv. 7, s. 941.

r>0 Tamtéž, s. 1021-1022.

5t Aronson, in KR.I-1. s. 226-229.

[52] KJE, sv. 1, s. 705, sv. 7, s. 1021.

uvnitř ruského státu, nesplynula s Bundem[32], rovněž socialistickým.

Přes vnitřní neshody mezi sionisty pokračoval v Rusku celkový posun sionismu k socialismu - a toho si ruská vláda nemohla nepovšimnout. Dosud nijak nehranila sionistiekč propagandě, ale v červnu roku 1903 vydal ministr vnitra Plevě pro gubernátory a městské hejtmany oběžník o tom, že sionisté odsunuli emigraci do Palestiny na vedlejší kolej a soustředili se na organizování Židů v místech, kde nyní žijí; takový záměr nelze trpět, a proto se zakazuje veřejná propaganda sionismu, jejich schůze, přednášky atd.[55]

Když se to dověděl Herzl - i přestože se právě na hlavu Pleveho snesla všechna těžká obvinění za jarní pogrom v Kišiněvě -, bez ohledu na odsudky a proklínání mnoha ruských sionistů se okamžitě rozjel do Petrohradu a domohl se u Pleveho přijetí. (Už v roce 1899 žádal o audienci u cara Mikuláše II., ale marně.)

Plevě Herzlovi (podle jeho záznamu) vysvětloval: Židovská otázka není pro Rusko životně důležitá, ale důležitá přece jen je a „my se ji snažíme řešit korektně... Ruský stát si musí přát, aby jeho obyvatelstvo bylo jednotné," a žádá ode všech vlastenecký postoj. „Rádi bychom (Židy) asimilovali, ale asimilace ... postupuje velmi pomalu... Nejsem nepřítelem Židů. Znám je velmi dobře, prožil jsem mezi nimi svá jinošská léta ve Varšavě, v dětství jsem si stále hrál s židovskými dětmi... Proto bych pro ně hrozně rád něco udělal. Nepopírám... že situace ruských Židů je nešťastná. Kdybych byl Žid, asi bych byl také nepřítelem vlády." „Vytvoření židovského státu, čítajícího několik milionů Židů, by pro nás bylo nesmírně žádoucí. To však neznamená, že chceme přijít o všechny naše Židy. Inteligentní a zámožné vrstvy schopné asimilace bychom si rádi ponechali, kdežto chudých a málo vzdělaných se rádi zbavíme." Byli jsme příznivě nakloněni sionismu jako vystěhovalectví, jenže nyní v jeho cílech „pozorujeme velké změny".[54] Ruská vláda pohlíží na emigraci sionistů do Palestiny příznivě, a pokud se sionismus vrátí ke svému původnímu programu, je ochotna mu pomáhat proti Osmanské říši; nemůže však trpět to, jak se sionismus vyvíjí dnes, kdy propaguje židovskou naci on ální separaci uvnitř Ruska[55]: vznikla by tak skupina občanů, kteří neuznávají vlastenectví, na němž je stát založen. (Můžeme-li věřit N. D. Ljubimovovi, tehdejšímu řediteli Pleveho kanceláře, Plevě prý mu řekl, že Herzl v rozhovoru přiznal, že západní židovští bankéři podporují revoluční strany v Rusku. Sliozberg to považuje za nepravděpodobné.[56]

Plevě podal hlášení carovi, dostal od něho schválení svého výkladu -a odevzdal Herzlovi patřičný potvrzující dopis.

Herzl považoval svou audienci u Pleveho za úspěšnou.

[53] S. Ginzburg, *Pojezdka Teodora Gerclja v Petěrburg,* in *JevrejsMj mír,* sb. II, New York, Sojuz russkieh jevrejev v Ňju-Jorke 1944, s. 199. [34] Tamtéž, s. 202-203. [33] KJE, sv. 6, s. 553.
[36] G. B. Sliozberg, *Děla minuvšich drtě/: Zapiski russkogo jevreja, ve* 5 svazcích, Paříž 1955-1954, sv. 2, s. 501.

Žádný z nich netušil, že oba už mají před sebou jen jedenáct měsíců života...

Turecko zůstalo vůči sionistům neústupné a britská vláda jim téhož roku 1903 nabídla ke kolonizaci místo Palestiny - Ugandu.

V srpnu roku 1903 na 6. kongresu sionistů v Basileji oznámil Herzl tuto perspektivu, „která ovšem není Sión", ale může být přijata jako prozatímní, aby se urychlilo vytváření židovského státu.[57]

Tento projekt vyvolal bouřlivou diskusi. Podle dochovaných zpráv se dokonce v palestinském išuvu ozvaly hlasy podporující ugandský projekt - a to od nových osídlenců, zkrušených těžkými přírodními podmínkami v Palestině. Avšak ruští sionisté, kteří potřebovali útočiště snad nejnaléhavěji ze všech Židů na světě, se proti Ugandě postavili nejostřeji. V čele s M. M. Usyškinem (zakladatelem skupiny „bilujců" a později pravou rukou Achada Ha'Ama v lize Bnej Moše) vystoupili nekompromisně proti: sio-nismus je spjat právě se Siónem, a ten nemůže Židům nic nahradit![58]

Kongres ustavil komisi a vyslal ji do Ugandy na průzkum.[59] Sedmý kongres v roce 1905 vyslechl zprávu této komise - a Ugandu odmítl.[60] Herzl, zdeptaný všemi těmito překážkami, se tohoto rozhodnutí už nedožil - v roce 1904 zemřel na srdeční mrtvici.[61]

Tento palčivý problém však vyvolal v sionismu nový rozkol: odštěpili se *teritorialisté* v čele s Izrailem Zangv ilem, k nim se přidali delegáti britští. Založili a sestavovali svou Internacionální radu; dostávali subvence od Jacoba Schiffa a od pařížského Rothschilda. Přestali trvat na emigraci do Palestiny. Ano, je třeba provést soustředěnou židovskou kolonizaci určitého teritoria, ale kdekoli, na kterémkoli místě. Rok za rokem hledali a probrali na tucet zemí, jednali i o Angole, ale „Portugalsko je příliš slabé a nedokázalo by Židy ochránit," tam „by se Židé snadno mohli stát obětí sousedních kmenů".[62]

Byli by však souhlasili i s územím uvnitř Ruska, pokud by tam mohli vytvořit autonomní samosprávnou jednotku.

Tento argument - že to musí být silná země, která by je na novém místě ochránila - vyhovoval hlavně stoupencům *rychlého* vytvoření samostatného státu s hromadným přesídlením, což doporučoval tehdy i později Max Nordau, tj. „bez ohledu na

" JE, sv. 6, s. 412. [38] JE, sv.
15, s. 135.
[59] JE, sv. 3, s. 679.
[60] Tamtéž, s. 680-681.
[61] JE, sv. 6, s. 407.
[62] JE, sv. 14, s. 827-829.

ekonomickou nepřipravenost

země (Palestiny) na jejich přijetí".[63] K tomu však přece bylo třeba přemoci nejdříve Turecko a vyřešit nějak arabský problém. Stoupenci tohoto programu věděli, že při jeho realizaci se sionistické hnutí nedokáže ubránit bez pomoci silných spojenců. Takovou vojenskou pomoc jim však tehdy žádná země nenabídla.

A než byl založen izraelský stát, muselo lidstvo prožít ještě dvě světové války.

[b5] RJE, sv. 7, s. 891-892.

r

Kapitola 8

Na přelomu 19. a 20. století

Po šestiletém přemýšlení nebo váhání Alexandr III. v roce 1887 zřejmě už jednoznačně dospěl k rozhodnutí, že oslabí ruské Židy omezením občanských a politických práv, a tuto politiku pak prováděl až do své smrti.

Důvodem byla nejspíš nápadná účast Židů v revolučním hnutí a stejně nápadné vyhýbání se vojenské povinnosti: „Sloužily jen tři čtvrtiny počtu Židů službou povinných."[1] Zaznamenán byl „postupně vzrůstající počet Židů, kteří se nedostavili k odvodu", a také spousta nezaplacených pokut za nedostavení se k odvodu: z 30 milionů rublů pokut byly zaplaceny pouze 3 miliony. (Vláda však stále ještě neměla přesné údaje o celkovém počtu židovského obyvatelstva, ani o porodnosti, ani o úmrtnosti, a to až do roku 1921. Vzpomeňme na pasáž z kapitoly 4, že vzhledem k tomu byla v roce 1876 „zavedena úleva prvního stupně podle rodinných poměrů", to znamená, že do celkové povolávací kvóty začali být zařazováni i jediní synové ze židovských rodin, čímž se od Židů vyžadoval nepřiměřený počet povolanou. To bylo napraveno teprve začátkem roku 1900, až za Mikuláše II.[2])

Pokud pak jde o ministerstvo školství a osvěty, o tom Alexandr III. vyjádřil svůj názor již v roce 1885: počet Židů ve školách v oblastech mimo pásmo židovského osídlení musí odpovídat poměru početního stavu Židů vůči domácímu obyvatelstvu. Úřady však zamýšlely nejen bránit příliš velkému přílivu Židů ke vzdělání, pro ně to byl boj proti revoluci. Jak se tehdy říkalo: musíme školu změnit, aby se z ní stala „líheň vědy, a ne líheň socialismu".[3] Na ministerstvu se pracovalo i na mnohem rozsáhlejším opatření, jak zamezit přístup ke vzdělání silám, které by mohly napomáhat revoluci, na takzvaném protilomonosov-

[1] J. Larin, *Jevrei i antisemitizm v SSSR,* Moskva, Leningrad, GÍZ 1929, s. 140.

[2] G. B. Slíozberg, *Děla minuvšich dněj: /.a piskl russkogo jevrei a,* ve 3 svazcích, Paříž, 1933-1934, sv. 2,'s. 208-209.

J. Gessen, *Istorija jev rejska go národa v Rossii,* ve 2 svazcích, sv. 2, Leningrad, s. 231.

ském opatření, z hlediska státu velmi škodlivém: zásadně nepouštět na gymnázia děti z nižších vrstev ruského obyvatelstva („děti kuchařek"). Pseu do prozíravě a rozšafně se to formulovalo takto: „Doporučit ředitelům škol, aby přijímali jen ty dětí, které jsou v péči osob skýtajících dostatečnou záruku pravidelného domácího dohledu a nezbytného pohodlí k učení", a na vysokých školách zvýšit poplatek za návštěvu přednášek.[4]

Toto opatření rovněž vzbudilo rozhořčení v ruských liberálních kruzích, i když ne tak silné a dlouhodobé jako další z roku 1887, jímž se omezovalo přijímání Židů na gymnázia a univerzity. Původně měla být obě opatření zveřejněna v jednom zákoně. Vládní výbor s tím však nesouhlasil, protože podle jeho názoru „zveřejnit naráz všechna nařízení omezující Židy by mohlo vést k tomu, že to bude nesprávně vykládáno". A tak v červnu 1887 bylo nařízení zveřejněno jen ve své „nežidovské" části: „O opatřeních upravujících skladbu studentů na středních a vysokých školách" - což byla opatření proti chudším vrstvám... Omezení týkající se přijímání Židů dostal za úkol ministr školství a osvěty Dělja-nov a měl je zajistit nezveřejňovanými oběžníky zasílanými na jména kurátorů učebních okrsků, což Děljanov udělal v červenci 1887, kdy středním a vysokým školám svého ministerstva stanovil normu pro přijímání Židů takto: v pásmu židovského osídlení 10 %, mimo pásmo 5 % a v obou metropolích 3 %.

„Po ministerstvu školství a osvěty" začaly i některé jiné instituce zavádět „procentuální normy pro svá školní zařízení a některá... se pro Židy zcela uzavřela". (Byly to vysoká škola elektrotechnická a spojařská v Petrohradě, a ze všeho

nejnápadnější bylo, že dočasně, „na mnoho let", bylo zastaveno přijímání Židů na Vojenskou lékařskou akademii.)[5]

Tento zákon o „procentuální normě", který předtím neexistoval po celých 93 let masového pobytu Židů v Rusku a který měl odnynějška platit 29 let (fakticky do roku 1916), byl pro ruské Židy tím citelnější, že právě v 70. - 80. letech začal „příliv (Židů) na gymnázia a reálky", který např. Sliozberg vysvětluje tím, „že široké vrstvy lidu si dostatečně neuvědomovaly potřebu vzdělání a... Židé měli omezenou možnost uplatnit se bez kapitálu v oblasti hospodářské", ale i tím, „že při plnění všeobecné branné povinnosti měli lidé se vzděláním určité úlevy", takže pokud dříve odcházela na studia jen zámožná židovská mládež, nyní vznikal „studovaný židovsky proletariát"; jestliže u Rusů se i nyní dostávalo vysokoškolského vzdělání hlavně zámožným vrstvám, u Židů se vedle zámožných hrnuly za vzděláním i nižší sociální vrstvy[6].

[4] *Jevrejskaja enciklopedija* (dále JE), v 18 svazcích, Petrohrad, Obščestvo dlja naučných jevrejskich izdanij i Izdatélstvo Brokgauz-Jefron. 1906-1915, sv. 13, s. 52.
[5] JE, sv. 13, s. 52 55.

K tomu bychom dodali: v té době již docházelo na celém světě k obratu v zájmu o kulturu a všeobecné, ne jen elitářské vzdělání - a Židé při své vnímavosti, byť možná ne zcela uvědoměle, to vycítili jako jedni z prvních. Jenže - bylo vůbec možné najít hladké, bezkonfliktní řešení této židovské potřeby vzdělání, která nyní tak náhle a naléhavě vzrostla? V situaci, kdy široké vrstvy domácího obyvatelstva byly stále ještě neprobudilé a zaostalé - jak to provést bez újmy na ruském i na židovském vývoji?

Vláda měla nepochybně proti revoluční záměry, poněvadž mezi studující mládeží té doby Židé vynikali aktivitou a nesmiřitelností vůči režimu. Uvážíme-li však, jak velký vliv měl K. P. Pobědonoseev za Alexandra III., musíme připustit, že je vedl i národní zájem bránit se proti pokračující nerovnováze ve vzdělání. Podle slov velkého židovského bankéře barona Maurice v on Hirsche, který tehdy navštívil Rusko, vyložil prý mu Pobědonoseev své hledisko takto: Vládní politika nevychází z „nebezpečnosti" Židů, nýbrž z toho, že díky své tisícileté kultuře jsou duchovně i rozumově silnější než ruský lid, který je stále ještě nevzdělaný a zaostalý, a proto jsou nutná právní opatření, která by vyrovnala „slabou schopnost okolního obyvatelstva bojovat proti tomu". (Pobědonoseev vybízel Hirsche, známého svou filantropií, aby pomohl v osvětové výchově ruského lidu, a tím i k rychlejšímu zrovnoprávnění Židů v Rusku. Baron Hirsch, jak píše Sliozberg, věnoval jeden milion rublů na ruské školství.)[7]

Jako na každý jev, můžeme se i na toto státní opatření dívat z různých hledisek, přinejmenším ze dvou.

Mladý židovský student to musel cítit jako naprostou nespravedlivost: prokázal schopnosti a píli, zdálo by se tedy, že uspěl. Jenže přijat nebyl. Takže pro dynamickou, bezesporu talentovanou židovskou mládež byla tato nenadálá bariéra víc než k zlosti - tímto hrubým zákrokem administrativní moci vyvolávala roztrpčení. Židům, kterým už bylo těsno v maloobchodě a v řemeslech, teď brali vytoužený klíč k lepšímu životu.

Kdežto z hlediska „původního obyvatelstva" neznamenala procentuální norma nic zločinného vůči zásadě rovnoprávnosti, spíš naopak. Tyto školy byly vydržovány ze státních prostředků, to znamená z prostředků všeho obyvatelstva - a iieproporcionáíní kvóta **Židů** byla považována za subvenci ze společného účtu; z toho pak vyplývá, že ti

[6] Sliozberg, sv. 1, s. 92; sv. 2, s. 89.
[7] Tamtéž, sv. 2, s. 33.

vzdělaní získají výhodnější postavení ve společnosti. Potřebovaly jiné národnostní skupiny kromě Židů proporcionální zastoupení ve vzdělaných vrstvách?

Na rozdíl od všech ostatních národností říše usilovali nyní o vzdělání téměř *výlučně* Židé, někde to mohlo znamenat přes 50 % Židů na vysokých školách. Procentuální norma byla tedy nesporně odůvodněna obranou zájmů ruských i národnostních menšin, a ne snahou o porobení Židů. (Ve 20. letech 20. století budou i ve Spojených státech hledat podobnou cestu, jak omezit procento Židů na univerzitách, jak zavést *kvóty* pro imigraci - ale o tom později. Celkově však otázka procentuálních norem, už nyní od dolní hranice, „minimálně však" - je í dnes v Americe vysoce aktuální.)

V praxi docházelo při zavádění procentuální normy v Rusku k mnoha výjimkám. Předně se nedotkla *dívčích* gymnázií, na židovské dívky se normy nevztahovaly. „Na většině dívčích gymnázií se procentuální norma nezaváděla, stejně tak ani na mnoha odborných a veřejných vysokých školách: na petrohradské i moskevské konzervatoří, na moskevské škole malířství, architektury a sochařství, na petrohradské fakultě psychoneurologie, na kyjevské obchodní akademii atd."[8] Procentuální norma se už vůbec netýkala všech typů *soukromých* škol, jichž bylo mnoho a měly vysokou úroveň.[9] (Např. v Moskvě z žáků na koedukačním gymnáziu Kirpičnikovové, jednom z nejlepších soukromých gymnázií v Rusku, byla asi čtvrtina Židů.[10] Mnoho jich navštěvovalo také slavné Po li v ano v o vo moskevské gymnázium. V rostovském dívčím gymnáziu Andrejevové, kde studovala moje matka, bylo ve třídě víc než polovina židovských dívek.) Obchodní školy (ty patřily pod ministerstvo financí), kam chodili Židé velice rádi, jim byly zprvu přístupné bez jakýchkoli omezení. Po roce 1895 už nějaká omezení byla, nebyla však nijak přísná: např. na obchodních školách v pásmu židovského osídlení, které byly vydržovány soukromými osobami, závisel počet přijatých Židů na toni, jak se židovští obchodníci podíleli na financování těchto škol; na mnoha obchodních školách bylo Židů 50 % i více.

I tam, kde se vládou stanovená norma při přijímání na střední školy přísně dodržovala, často ji počet Židů ve vyšších třídách překračoval. Sliozberg to vysvětluje hlavně tím, že Židé, kteří se dostali na gymnázium, vždy je všichni dokončili, kdežto nežidovští žáci často odpadali. Proto bývalo ve vyšších třídách i víc než 10 % Židu.[11] Potvrzuje také, že značný počet Židů vystudoval například poltavske gymnázium. A ve

[8] Kratkaja jevrejskaja enciklopedija (dále KJE): 1976 (vydávání pokračuje), sv. 6, Jeruzalém, ObšČestvo po issledovaniju jevrejskich obščin 1992, s. 854.

[9] i. M. Trockij, *Jevrei v russkoj škole,* in sb. *Kniga o russkom jevrejstve: Ot 1860-ch godov do Revoljucii 1917 g.* (dále KRJ 1), New York, Sojuz russkieh jevrejev 1960, s. 559.

[10] P. D. Iljínskij, *(Vospominanija),* in Bibliotéka-ťond „Russkoje zarabežje" (BFRZ), fond 1, A-90, s. 2.

[11] Sliozberg, sv. 2, s. 90.

Vjazmě, jak tvrdí jiný memoárista, bylo na gymnáziu v jeho třídě ze 30 chlapců 8 Židů.[12] Na mariupolských chlapeckých gymnáziích jich už v době dumy (parlamentu) byla asi sed mina, tj. 14-15 %, a na dívčích gymnáziích ještě víc.[13] A v Oděse, kde Židé tvořili třetinu obyvatelstva[14], bylo v roce 1894 na nejprestižnějším Richelieuově gymnáziu 14 % Židů, na druhém gymnáziu přes 20 %, na třetím 37 %, na všech dívčích gymnáziích dohromady 40 %, na obchodní škole 72 %, na univerzitě 19 %.[15]

Ale při finančních možnostech nemohly touhu po vzdělání zastavit žádné překážky „Na mnoha středních školách ve vnitrozemských guberniích bylo v té době Židů málo, a tak rodiče začali posílat své děti tam... Zámožnější Židé vyučovali děti doma, připravovali je každoročně ke zkoušce do další třídy a nakonec k maturitě".[16] V letech 1887 až 1909 mohli Židé bez omezení skládat každoroční postupné i závěrečné gymnaziální zkoušky a „dostávali vysvědčení, která jim dávala stejná práva, jako měli ti, kteří navštěvovali školu".[17] Většina externistů na ruských gymnáziích byli právě Židé. A kolík bylo takových rodin jako u Jaková Maršaka (nepříliš bohatého klenotníka a otce básníka Samuila Maršaka): všech pět jeho dětí získalo vysokoškolské vzdělání před revolucí.

Navíc „všude se otevíraly soukromé školy, kam chodili společně křesťané i Židé, anebo jen Židé... Některé z těchto škol získaly všechna práva jako školy státní, jiným bylo povoleno vydávat... vysvědčení, opravňující ke vstupu na vysokou školu".[18]

„Byla vytvořena síť soukromých židovských škol, které položily základy k národnímu vzdělání."[19] „Židé také začali jezdit na vysoké školy do zahraničí; většina se jich vrací do Ruska a skládá zde zkoušku před státní komisí."[20] Sliozberg sám zjistil v 80. letech na heidelberské univerzitě, že „většina... ruských posluchačů byli Židé," mezi nimi i takoví, kteří neměli maturitní vysvědčení.[21]

Logicky se nabízí otázka, zda tato omezení, diktovaná obavou z revo-lučnosti

[12] N. V. Volkov-Muromeev, *Junosť. Ot l] ciziny do Feodosii,* 2. vyd., Moskva, Russkij puť, Graai 1997, s. 101.

[13] í. E. Temirov (Vospominanija), in BFRZ, fond **1,** A-29, s. 24.

[14] JE, sv. 12, s. 58.

[13] A. Lvov, in „Novaja gazeta", New York, č. 70, 5.-11. září 1981, s. 26. [10] JE, sv. 15, s. 54-55.

[17] JE, sv. 16, s. 205.

[18] JE, sv. 15, s. 55.

[19] KJE, sv. 6, s. 854.

[20] JE, sv. 15, s. 55.

[21] Sliozberg. sv. 1, s. 161.

studentstva, tuto revolučnost spíš neživila. Nepřispívalo k ní jak rozhořčení na „normu", tak pobyt v zahraničí a kontakty s revolučními emigranty?

A jak to vypadalo na ruských univerzitách po tajném oběžníku? Zpočátku to nešlo nijak rychle, ale skoro každý rok se procento Židů snižovalo, ze 13,8 % v roce 1893 na 7 % v roce 1902. Na petrohradské i na moskevské univerzitě však přesto procento Židů překračovalo stanovenou normu - 5 % - téměř po všechna léta její existence.[22] Ministr Děl-janov na osobní žádosti dost často povoloval přijetí žadatelů na univerzitu nad normu, na to existuje nejedno svědectví.[23] Tak byly přijaty „stovky studentů". (Děljanovovu mírnost vystřídalo později tvrdé zpřísnění norem za ministra Bogolepova - a nelze vůbec vyloučit, že to byl jeden z důvodů, proč si ho terorista vybral za terč.)[24] A podle Sliozber-gova přehledu bylo na vysokoškolských přednáškách pro medický v Petrohradě reálné procento vyšší než na Vojenské lékařské akademii a na univerzitě, a „sjížděly se tam Židovky z celé říše". Na petrohradské fakultě psychoneurologie (kam se v některých případech přijímalo i bez maturitního vysvědčení) studovaly stovky Židů, a za ta léta ji absolvovaly tisíce. Jmenovala se psychoneuro 1 ogická, ale otevřeli při ní

také *právnickou* fakultu. Na imperátorské konzervatoři v Petrohradě „bylo plno židovských studujících obojího pohlaví". V roce 1911 byla v Jeka-těrinoslavi otevřena i soukromá vysoká škola báňská.[25]

Značná volnost panovala v přijímání na střední odborné školy, například zdravotnické. J. Tejtel sděluje, že na saratovskou zdravotnickou školu (vysoké úrovně, s vysokoškolským vybavením) přijímali Židy, kteří přijeli z pásma židovského osídlení, bez jakékoli procentuální normy. (I bez předchozího policejního povolení cesty, a studující se tímto přijetím na školu stávali plnoprávnými; tuto praxi schválil tehdejší saratovský gubernátor Stolypin.) A tak na této škole studovalo až 70 % Židů. 1 na jiných středních školách technického zaměření v Saratově přijímali Židy z pásma židovského osídlení bez ohledu na procentuální normu, a mnozí z nich pak pokračovali ve studiu na vysoké škole. Z oblastí židovského osídlení přijížděla také spousta externistů, kteří se nedostali na univerzitu, a místní židovská obec jim všem našla práci.[28]

K tomu je třeba dodat, že školy, na nichž se vyučovalo hebrejsky, nebyly nijak

[22] S. V. Požner. *Jevrei v obščej škole: K istorii zakonodatělstva i pravitělstvennoj politiki v oblastin jevrejskogo voprosa,* Petrohrad, Raz um 1914, s. 54-55.
[23] Víz Sliozberg, sv. 2, s. 93.
[24] A. Goldenvejzer, *Pravovoje položenije jevrejev v Rossii,* ín KRJ-1, s. 149.
[25] Sliozberg, sv. 1, s. 127-128; sv. 5, s. 290-292, 501.
[26] J. L. Tejtel, *Iz mojej žizni za 40 let,* Paříž, J. Povolockij a spol. 1925, s. 170-176.

omezovány. V poslední čtvrtině 19. stol. bylo v pásmu židovského osídlení 25 000 chlapeckých škol, které navštěvovalo 563 000 žáků (64 % všech židovských dětí).[27] Ovšem bývalé „státní židovské školy" byly (v roce 1883) zavřeny jako nepotřebné v nové epoše, do těch už se nechodilo. (Ale: jestliže zavádění těchto škol vykládali někteří židovští publicisté v minulých desetiletích jako čin a záměr „reakce", vykládají nyní i jejich uzavření jako „čin reakce".)

Takže shrnuto: procentuální norma nepřipravila Židy o jejich touhu po vzdělání. Nepozvedla ani úroveň vzdělanosti u nežidovských národů říše - jen mezi židovskou mládeží vyvolala trpkost a rozladění. A i přes toto omezující opatření vyrůstala židovská mládež ve špičkovou inteligenci. Byli to právě přistěhovalci z Ruska, kdo tvořil významnou a výraznou většinu původní inteligence příštího státu Izrael. (Jak se často dočítáme v Ruské židovské encyklopedii: „syn drobného řemeslníka", „syn drobného obchodníka", o „synu velkoobchodníka" ani nemluvě, s dovětkem: absolvoval univerzitu.)

Univerzitní diplom zpočátku poskytoval právo volného pobytu po celé říši a právo sloužit v jakémkoli úřadě. (Později se kladly Židům různé překážky, aby nemohli přednášet na akademiích, univerzitách a státních gymnáziích.) Židé s vysokoškolským lékařským vzděláním (lékaři a lékárníci) měli právo „volného pobytu, ať už vykonávají svou profesi nebo ne", a - jako všichni absolventi vysokých škol - mohli se naproti tomu „zabývat obchodem a řemesly" a „zařadit se mezi velkoobchodníky bez předchozího pětiletého členství v první gildě v pásmu židovského osídlení", jak se to vyžadovalo od skutečných velkoobchodníků. „Židé, kteří mají titul doktora medicíny," mohli pracovat

v kterékoli instituci po celé říši, zaměstnávat asistenta a dva sluhy z řad souvěrců, které si mohli vyžádat „z pásma židovského osídlení." Právo volného pobytu a právo obchodování měl i židovský zdravotnický personál bez vysokoškolského vzdělání (zubaři, felčaři, porodní asistentky). Ale od roku 1903 jim stanovili podmínku, aby se přece jen trvale věnovali své profesi.[28]

Omezení se dotkla také nezávislé soudní advokacie, zavedené od roku 1864. Toto povolání skýtalo velké možnosti - peníze, proslulost i ideové uspokojení: projevy obhájců před soudem nepodléhaly vůbec žádné cenzuře, ani když byly publikovány v tisku, takže obhájci měli tehdy víc svobody slova než sám tisk - a hojné a s úspěchem toho využívali k sociální kritice i k „výchově" společnosti. Stav soudních obhájců se za čtvrt století stal mocnou sociální silou - viz oslnivá obhajoba teroristky Věry Zasuličové v roce 1878. (Morální vágnost obhájcovy argumentace tehdy velmi znepokojila

[27] I. Trockij, *Jevrei v russkoj škole,* in KRJ-1, s. 558.

[28] JE, sv. 10, s. 780-781.

Dostojevského, psal o tom.) A v tomto vlivném stavu se velmi mnoho Židů uplatnilo mezi nejschopnějšími. Když pak petrohradská advokátní komora v roce 1889 „publikovala ve své výroční zprávě poprvé údaje o počtu Židů v tomto oboru", významný petrohradský advokát A. J. Passover „složil funkci ve vedení komory a víckrát nekandidoval".[29]

V temže roce 1889 odevzdal ministr spravedlnosti Manasein Alexandru III. zprávu, že „advokacie je zaplavena Židy, kteří vytlačují Rusy; že tito Židé svými specifickými metodami narušují morální čistotu vyžadovanou od stavu obhájců". (Pramen neuvádí další podrobnosti).[30] A v listopadu téhož roku vyšlo z carova příkazu nařízení, údajně zase jakoby *prozatímní,* a proto nevyžadující úplný zákonodárný postup: „aby se přijímání soudních a soukromých obhájců jiného než křesťanského vyznání... až do vydání příslušného zvláštního zákona povolovalo pouze se svolením ministra spravedlnosti".[51] Ale protože zřejmě ani muslimové, ani buddhisté nejevili o povolání obhájců prakticky zájem, bylo to v podstatě nařízení protižidovské.

Od toho roku po celých patnáct let prakticky ani jeden nepokřtěný Žid takové povolení od ministra spravedlnosti nedostal, a dokonce i později tak slavní advokáti, jako byl M. M. Vinaver a O. O. Gruzenberg -strávili patnáct let jako „asistenti právních zástupců" (Vinaver míval často projevy v senátě a měl tam značný vliv). „Asistenti" vystupovali stejně svobodně a úspěšně jako plnoprávní obhájci, v tom nepocítili Židé žádnou újmu.[32]

Roku 1894 se nový ministr spravedlnosti N. V. Muravjov pokoušel dát dočasnému zákazu punc trvalého zákona. Argumentoval takto: „Skutečným nebezpečím není to, že mezi obhájci jsou osoby židovského vyznání, které se do značné míry zřekly názorů odporujících křesťanské morálce a vlastních jejich rase, nýbrž to, že jejich počet se zvýšil natolik, že by mohli získat převahu a mít zhoubný vliv na celkovou úroveň mravnosti a na charakter činnosti tohoto slávu."[33] A v předloženém návrhu zákona se pravilo, že v rámci jednotlivého soudního obvodu nemá počet obhájců jiného než křesťanského vyznání převyšovat 10 %. Carská vláda tento Muravjovův projekt zamítla - M. Krol však kriticky podotýká: „... tato myšlenka... nebyla náležitě odsouzena ruskou

[29] JE, sv. 12, s. 515.

[10] S. L. Kučerov, *Jevrei v russkoj advokature.* in KRJ-1, s. 402.

[51] JE, sv. Í,s.469--470.

" Goldenvejzer. in KRJ-1. s. 151.

" Kučerov, in KRJ-1, s. 404.

veřejností", a v petrohradské Právnické společnosti „jen málokdo energicky protestoval... kdežto značná část těch, kdo projekt posuzovali, zjevně s tímto opatřením sympatizovala".[34] To nám skýtá nečekaný pohled na smýšlení inteligence v metropoli v polovině 90. let 19. století. (V petrohradském soudním obvodu bylo tehdy mezi obhájci 13,5 % Židů, v moskevském necelých 5 %.[55] Faktický zákaz možnosti stát se z asistenta obhájcem byl tím citelnější, že přišel vzápětí po omezeních ve vědecké kariéře a ve státní službě.[56] Možnosti se znovu otevřely až v roce 1904.

V 80. letech byl v guberniích z pásma židovského osídlení omezen počet Židů také mezi porotci, aby zde neměli většinu.

I soudy přestaly v 80. letech přijímat Židy. Avšak J. Tejtel, který zde nastoupil již dříve, hned po absolvování moskevské univerzity, zůstal i pak u soudu 35 let a skončil službu s právem šlechtictví v hodnosti civilního generála. (Přesto ho však Ščeglovitov donutil, aby „dobrovolně" odešel do výslužby.) Během své služby on, Žid, nejednou bral pod přísahu pravoslavné svědky, a nikdy se nesetkal s námitkami ze strany pravoslavného duchovenstva. Tejtel uvádí i J. M. Galperna, který také sloužil u soudu a dosáhl vysoké funkce zástupce ředitele odboru na ministerstvu spravedlnosti a hodnosti tajného rady.[37] Galpern byl jako expert v Pahlenově komisi. (Předtím byl vrchním prokurátorem v senátu i G. I. Trachtenberg, a jeho asistent G. B. Sliozberg byl přizváván k obhajování v židovských záležitostech.) Vrchním prokurátorem v senátu byl i S. J. Litin, ale ten byl pokřtěný, takže za Žida nebyl počítán.

Kritérium náboženského vyznání nikdy nebylo pro carskou vládu za-stíracím manévrem, ale skutečnou motivací. Vždyť podle něho byli po dvě a půl století krutě pronásledováni etničtí Rusové staroobřadci a na přelomu 19. a 20. století etničtí Rusové duchoborci a molokáni.

Pokřtěných Židů byla v ruské státní službě dlouhá řada, ale těmi se v této knize nezabýváme. Našli bychom mezi nimi za Mikuláše I. dlouholetého ministra zahraničí hraběte K. Nesselroda; Ljudviga Štiglice, který v Rusku dostal titul barona[58]; vojenského lékaře, který se nakonec stal státním radou, Maximiliana Heina, bratra německého básníka Heinricha Heina; dále místodržitele Bezaka, generála carské suity Adelber-ta, plukovníka gardové jízdy Mevese; diplomaty z rodiny Girsů, z nichž jeden byl ministrem za Alexandra III. Dále státního tajemníka Peretce (syna nájemce Abrama Peretce)[39]; generály Kaufmana-Turkestánského a Chruljova; ředitele Alexandrovského

[34] JE, sv. 1, s. 471-472.
[33] kučero v, in KRJ-1, s. 405.
[36] Tamtéž.
[37] JE, sv. 6, s. 118.
[38] JE, sv. 16, s. 116.

lycea dvorního podkoního Salomona; senátory Gredingera a Pozena; na policejní správě Geroviče a Vissarionova a další a další.

Některým se zdálo, že přestoupit ke křesťanství, především k luterán-ství, je „snadné". Otevíraly se tím všechny cesty do života. Sliozberg zaznamenává „téměř hromadné renegátství" židovské mládeže[40] v jedné době. Ne náhodou se to však z

židovského pohledu jevilo jako těžká zrada, „cena za odpadlictvi... Uvážíme-li, jak mnoho Židů vzdoruje pokušení pokřižovat se, cítíme bezděky úctu k tomuto nešťastnému národu".[41]

Kdysi to bývalo jednoduché: lidé se dělili na „my" a „oni" podle víry. V této podobě se to promítlo i do regulí ruského státu. Avšak na prahu 20. století se ruská státní moc snad mohla zamyslet nad tím, je-li vůbec mravné a má-li nějaký praktický smysl slibovat Židům materiální výhody pod podmínkou, že změní víru.

A jaký v tom vlastně byl přínos pro křesťanství? V mnoha případech bylo přece takové obrácení neupřímné. (A navíc to leckoho vedlo k neupřímné obhajobě: potom „budu moci být mnohem užitečnější svým souvěrcům".[42]

Pro ty Židy, kterým bylo přiznáno právo pracovat ve státní službě, „nebyla stanovena žádná omezení při udělování dědičného šlechtického titulu" a řádů všech stupňů. „Židé byli bez překážek zanášeni do ge-nealogických knih."[43] A dokonce, jak vidíme při sčítání z roku 1897, považovalo 196 dědičných šlechticů za svůj mateřský jazyk *hebrejštinu* (z nedědičných šlechticů a vyšších úředníků 3371).[44] A z rodiny továrníků Brodských pocházeli dokonce maršálkové šlechty v Jekatěrino-slavské gubernii. Avšak od 70. let 19. století naráželi Židé na překážky při jmenování do státních funkcí (po roce 1896 to bylo ještě přísnější); dodejme, že ani oni sami příliš nestáli o tuto jednotvárnou a málo výnosnou službu. A od 90. let se Židé už těžko dostávali i k veřejné službě volené.

V roce 1890 byl vydán nový Zemstevní řád. Vylučoval Židy z účasti na samosprávě v zemstvech - to znamená na území, ležícím v guberniích a újezdech mimo města. Židům „neumožnit účast na volebních schňzích a sjezdech zemstva"[45] (přitom v západních guberniích tehdy ještě zemstva neexistovala). Zdůvodňovalo se to tím, že podmínkám

[59] JE, sv. 12, s. 394-595.
[40] Sliozberg, sv. 2, s. 94.
[41] V. Posse, *Jevrejskoje zasilije",* in „Slovo", Petrohrad, 14. (27.) března 1909, s. 2.
[4~] Sliozberg, sv. 1, s. 198.
[43] JE, sv. 7, s. 34.
[44] *Obščij svod po Imperii rezultatov razrabotki dannych pervoj vseobščej perepisi naselenija, proizveďonnoj 28 janvarja 1897 g.,* sv. 2, Petrohrad 1905, s. 374-386.

reálného, živého a společenského kontaktu s místním životem „Židé nevyhovují, jelikož obvykle sledují na veřejné půdě výlučně své osobní zájmy".[46] Přitom se Židům nebránilo, aby sloužili v zemstvu jako placení úředníci, jako takzvaný třetí element (který pak na dlouhá léta vnesl do zemstev náboj radikalismu) - a sloužilo jich tam bezpočet.

Zemstevní omezení se nijak citelně nedotkla Židů ve vnitřních guberniích, poněvadž žili většinou ve městech a vice se zajímali o městskou správu. V roce 1892 vyšel však také nový Městský řád - a ten Židy úplně zbavoval práva volit a být volen do městské rady a správy, jakož i zastávat v nich odpovědné funkce, řídit odvětví městského hospodářství a správy, což už byla velmi citelná omezení. Pouze ve městech v pásmu židovského osídlení mohli se Židé stát radními, ale ani tady jich nesmělo být v radě víc než desetina členů, a to „podle určení" místní administrativy, která je vybírala z židovských kandidátů - bylo to vskutku ponižující opatření. (A jak trefně poznamenává Sliozberg, zvlášť pro buržoazní otce rodin: když se cítili ponížení před vlastními dětmi,

jak mohli zůstat loajální k takové vládě?[47]) „Těžší období v historii ruských Židů v Rusku ani nelze najít. Židé byli vytlačeni ze všech vydobytých pozic."[48] (Mimochodem, na jiném místě hovoří týž autor dost průhledně o podplácení úředníků na ministerstvu vnitra, aby zapůsobili ve prospěch Židů[49] - což značně zmírňovalo realitu doby.)

Ano, Židé v Rusku (5 %) byli bezesporu utiskováni ve smyslu občanské nerovo op rá vnost i. Ale významný konstituční demokrat V. A. Makia-kov nám již z porevoluční emigrace připomíná: „Nerovnoprávnosť Židů přirozeně ztrácela svou tvrdost ve státě, kde nejpočelnější skupina národa (82 %), základ zdárného vývoje Ruska, mlčenlivě, šedé, pokorné rolnictvo stálo také mimo společné, pro všechny rovné právo"[50] -a bylo na tom stejně i po zrušení nevolnictví, nebylo pro ně o nic snazší vyhnout se odvodu, nebylo pro ně o nic dostupnější studium na gymnáziu a na univerzitě, a samosprávu, kterou tolik postrádalo - volostní zemstvo - do revoluce nedostalo. Porevoluční emigrant, Žid I). O. Li risk i j trpce podotýká: pokud jde o srovnání s nynějším sovětským „zrovnoprávněním v bezpráví všeho obyvatelstva v Rusku", „neplnoprávnost židovského obyvatelstva v předrevolučním údobí nám dnes připadá jako nedosažitelný ideál".[51]

[45] JE, sv. 7, s. 783.
[46] JE, sv. 1, s. 838.
[47] Sliozberg, sv. 5, s. 220.
[48] Tamtéž, sv. 1, s. 259.
[49] Tamtéž, sv. 2. s. 177-178.
[50] V. A. Maklakov, *1905-1906 gody,* in sb. *M. M. Vinaver i russkaja obščestvennosť načala XX veka,* Paříž 1957, s. 65.

Ujalo se rčení: pronásledování Židů v Rusku. Ale to není to pravé slovo. Nebylo to pronásledování, byla to řada *omezujících, diskriminačních* opatření - urážlivý cli, bolestných a někdy i tragických.

Z pásma židovského osídlení se však dalo každým desetiletím snáze uniknout. Podle sčítání z roku 1897 žilo mimo toto pásmo 315 000 Židů, o šestnáct let později devětkrát více (což činilo 9 % židovského obyvatelstva Ruska, nepočítaje v to Polsko).[32] Pro srovnání - v celé Francii v roce 1900 bylo 115 000 Židů, ve Velké Británii 200 000.[55] Uvědomme si, že sčítání nepodávalo přesný výsledek, spíš nižší, protože v mnoha ruských městech žilo u Židů hodně „povolených" řemeslníků a služebnictva načerno, a ti se sčítání vyhnuli.

Finanční ani intelektuální židovská špička diskriminaci „pásma" nepociťovala a volně se usazovala ve vnitrozemských guberniích a velkoměstech. Uvádí se, že 14 % židovského obyvatelstva mělo „svobodná povolání"[34] - možná širší než jen intelektuální. Ať tak či tak, v předrevolučním Rusku Židé „v intelektuálních povoláních... zaujímali odpovídající místo. Ani celé slavné pásmo židovského osídlení nezabránilo tomu, aby značná část Židů pronikala stále víc a víc do etnického Ruska."[55]

Jenže židovští řemeslníci a živnostníci byli většinou krejčí, dentisté, zdravotníci, lékárníci a jiné obecně potřebné profese, které všude rádi přijímali. „Roku 1905 se v Rusku přes 1 500 000 Židů věnovalo řemeslům",[56] - to znamená, že mohli žít mimo pásmo osídlení. Ostatně „nikde v zákonech nebylo například psáno, že by řemeslník provozující své řemeslo neměl vedle toho právo obchodovat", a ani „sám pojem provozování obchodu nebyl v zákoně upřesněn" - například je-li obchodem také komisionářství. Takže pro obchodování (i ve velkém), pro kupování nemovitostí, vybavování továren bylo třeba prohlásit se za „řemeslníka" (nebo za dentistu). Například „řemeslník" Nejmark měl továrnu s šedesáti dělníky; židovští „sazeči" si zřizovali vlastní tiskárny.[57] A byl tu ještě další způsob: několik Židů se složilo, aby jeden z nich uhradil poplatek t. gildy, a ostatní se k němu přidali jako jeho „příruěí". Anebo: nechávali se naoko adoptovat do vnitrozemské gubernie od vysloužilých židovských

[31] D. O. Linskij, *O nacionalnom samosoznanii russkogo jevreja,* in sb. 1 *Rossija i jevrei* (dále RiJ), Otěčestvennoje objediněnije russkich jevrejev zagranicej, Paříž, YMCA-Press 1978 (nové vyd. Berlín, Osnova 1924), s. 145. [52] J. Gessen, sv. 2, s. 210; JE, sv. 11, s. 537-538. [,3] KJE, sv. 2, s. 313-514.
[54] Larin, s. 71.
[55] V. S. Mandel, *Konservativnyje i razrušitělnyje elementy v jevrejstve,* in RiJ. s. 202.
[56] Goldenvejzer, in KRJ-1. s. 148.
[57] Sliozberg, sv. 2, s. 51, 187, 188, 193, 195.

vojáků („adoptivnímu otci" za to vypláceli penzi).[58] V Rize se „okolo vývozu dřeva přiživovaly... tisíce židovských rodin", dokud je skoro všechny nevystěhovali za falešné výuční listy.[59] - Na začátku 20. století byly židovské kolonie ve všech významných ruských městech.

J. Tejtel uvádí, jak „k přílivu Židů do Samary přispěla stavba železniční dráhy Samara-Orenburg. Stavěli ji Židé Varšavskij a (lorvie a ti pak na ní měli po léta hlavní slovo. Nej důležitější místa u dráhy obsazovali Židé... I mnoho nižších míst obsadili. Z židovského pásma za nimi přijížděli příbuzní a známí, a tak vznikla poměrně početná židovská kolonie... Vývoz pšenice z bohaté Samařské gubernie do zahraničí vzati do rukou Židé. A pro zajímavost - i s vývozem vajec z Ruska do západní Evropy začali samařští Židé. Tím vším se zabývali „falešní řemeslníci". A uvádí tři gubernátory Samařské gubernie, jak šli za sebou, a jednoho policejního komisaře (který byl předtím, roku 1865, vyloučen „z petrohradské univerzity za účast ve studentských bouřích") - „všichni se chovali shovívavě k falešným řemeslníkům". A tak k roku 1889 „v Samaře žije přes 500 židovských rodin, které zde nemají právo pobytu"[60] - to znamená, že v Samaře žilo asi o 2000 Židů víc, než se uvádí ve statistických a soupisových údajích.

Z jiného konce Ruska se dovídáme: ve Vjazmě „všichni tři lékárníci, všech pět zubařů," několik doktorů, notářů, mnoho obchodníků, „skoro všichni holiči, krejčí a obuvnicí byli Židé". Mnozí z nich nebyli ani zubaři, ani krejčí, ale s něčím obchodovali a nikdo jim v tom nebránil. A v pětatři celit isíeově Vjazmě bylo také okolo 2000 Židů.[61]

V oblasti donského kozáctva, kde od roku 1880 platila přísná protižidovská omezení a kde Židé neměli právo žít v kozáckých vesnicích a osadách, se jich přesto napočítalo 25

000: byli to majitelé levných hostinců, hospůdek, holičských oil cín, řemeslnických dílen, hodináři, krejčí. A závisela na nich dodávka většiny zboží.

Systém různých protižidovských opatření, a později i nejrůznějších oprav a doplňků k nim, se léty rozrůstal. Vyhlášky o Židech byly roztroušeny po všech svazcích Sbírky zákonů, vydány v různých dobách a špatně koordinovány navzájem i s obecnými říšskými zákony - na to upozorňovali i gubemátoři.[62] Chceme-li pochopit všechny složitosti nesčetných výjimek a výjimek z výjimek, jimiž se zákonodárství o Židech

[h] Tamtéž, s. 22-24. "Tamtéž, s. 183-185.
[0] Tejtel, s. 58-57, 47.
[1] Volkov-Muromcev, s. 98, 101.

hemžilo, je nám jasné, že to muselo být utrpení pro mnohé řadové Židy i nesmírná zátěž pro státní správu. Z takové složitosti musely pak vznikat krutosti pramenící z formalismu, např.: když hlava židovské rodiny ve vnitrozemské gubernii ztratila právo pobytu (když otec zemřel nebo změnil zaměstnání), ztratila je i celá rodina - rodiny zemřelých byly vysídleny. (Výjimku tvořili jen osamělí staří lidé nad 70 let.)

Tato složitost však nepracovala vždy proti Židům, někdy pracovala i pro ně. Židovští autoři píší, že „nesčetné nejasnosti v provádění omezovacích zákonů se předkládaly k posouzení újezdním policejním náčelníkům a komisařům", a to vedlo k úplatkům a k obcházení zákona[63] - to znamená k obcházení ve prospěch Židů. Otevíraly se i úspěšné legální cesty. „Nesčíslné zákony a nařízení o Židech si natolik odporují, že to senátu umožňuje volbu toho čí onoho výkladu zákona... V 90. letech většinu nařízení, na která si Židé stěžovali, senát zrušil".[64] - Často se i vysocí úředníci dívali velmi shovívavě na obcházení protižidovských omezení, jak dosvědčuje například G. Sliozberg: „Rozhodování o židovských záležitostech měl de facto v rukou ředitel policejní správy, jímž byl Petr Nikolajevič Durnovo... A ten byl vždycky přístupný rozumným důvodům a musím po pravdě říct, že bylo-li užití toho čí onoho omezujícího předpisu... zjevně nehumánní, od Durnova se dal vždycky očekávat chápavý a blahovolný přístup."[65]

„Nejcitelnější pro široké vrstvy židovského obyvatelstva nebyly ani tak nové zákony, jako administrativní nařízení, směřující k přísnějšímu dodržování starých omezujících zákonů."[86] Nenápadné, ale vytrvalé pronikám Židů do vnitrozemských gubernií bylo někdy přerušováno administrativními zásahy - a tyto epizody mívaly pak přímo historický ohlas.

Něco takového se stalo v Moskvě po penzionování dlouholetého a všemocného moskevského místodržícího V. A. Dolgorukova, který byl velmi shovívavý k příjezdu a ekonomické činnosti Židů v Moskvě. (Souviselo to zřejmě s předním moskevským bankéřem Lazarem So lom o-novičem Poljakovem, „s nímž kníže Dolgorukov udržoval přátelství a který, jak tvrdili zlí jazykové, mu otevřel ve své hypoteční bance běžny účet na jakoukoli sumu. Že kníže potřeboval peníze, o tom nemohlo

[62] S. Dimanštejn, *Revoljucionnoje dviženije sredi jevre/ev,* in sb. *1903: Istorija revoljucion-nogo dviženija v otdělnych očerkach,* za reci. M. N. Pokrovského, sv. 3,1. vyti., Moskva, Leningrad, GIZ 1927, s. 108. [85] Goldenvejzer, in KRJ-1, s. 114.
[64] JE, sv. 14, s. 157.
[65] Sliozberg, sv. 2, s. 175-176.
[m] Kn. B. A. Šeetínín, *Chozjain Moskvy,* in „Istoričeskij věstník", 1917, sv. 148, s. 459.

být pochyb" - odevzdal totiž všechen svůj majetek zeti, přitom „byl zvyklý žít na vysoké noze a také štědře podporovat dobročinnost". L. S. Pol-jakov „byl každoročně zahrnován nejrůznějšími poctami a vyznamenáními". Á tak Židé v Moskvě cítili pevnou půdu pod nohama: „Kterýkoli Žid mohl získat právo žít v hlavním městě", i když fakticky nepřicházel „do služeb k svému souvěrci, kupci 1. gildy".[67]

G. Slíozberg píše, že „knížeti Dolgorukovovi vyčítali, že příliš podléhá Poljakovovu vlivu". A vysvětluje: Po 1 jako v vlastnil Moskevskou hypoteční banku, proto ani v Moskevské, ani v ostatních blízkých guberniích nemohla působit jiná hypoteční (poskytující půjčky na záruku polností) banka. A „neexistoval šlechtic velkostatkář, který by své polnosti nezastavoval". (Takový byl úpadek šlechty koncem 19. století; k čemu ještě byla šlechta Rusku dobrá?) Tito šlechtící se dostali „do jisté závislosti na bance"; aby získali velké půjčky, všichni šlechtici centrálních gubernií museli být s Lazarem PoIjakovém zadobře.[68]

Za Dolgorukova do roku 1890 „bylo mezi kupectvem 1. gildy mnoho Židů. Vysvětlovalo se to tím, že křesťanským moskevským kupcům se nechtělo platit 1. gildě vysoké poplatky." Před příchodem Židů pracoval moskevský průmysl jen pro východ Ruska, pro Sibiř, jeho výrobky se nevyvážely do západní zóny Ruska. Ale židovští podnikatelé propojili Moskvu i se západními trhy. (Potvrzuje to Tejtel: moskevští Židé platili v Rusku za nej bohatší a nej váženější vrstvu.) Němečtí obchodníci se kvůli této konkurenci rozzlobili a obvinili Dolgorukova z nadržování Židům.[69]

Avšak v roce 1891 se situace prudce změnila. Nový místodržitel vel-kokníže Sergej Alexandrovič, všemocný pán svým postavením, navíc i finančně nezávislý, nařídil vypovědět z Moskvy všechny židovské řemeslníky, bez dlouhého zjišťování, kdo je pravý a kdo falešný. Zarjadí a Marjin háj se začaly vylidňovat; odhaduje se, že bylo vypovězeno na 20 000 Židů. Krajní lhůta na likvidaci majetku a odjezd byla stanovena na šest měsíců, a ty, kdo prohlásili, že nemají prostředky na vystěhování, poslala policie postrkem. (Když stěhování vrcholilo, přijela do Ruska na kontrolu americká vládní komise - plukovník John Weber a doktor Campster. Zajímavé je, že Sliozberg s nimi jel do Moskvy, sledovali, co se tam odehrává, jak se vlastně provádějí opatření na ochranu Moskvy „před přílivem Židů", dokonce tajně navštívili Butyrskou věznici, tam jim dali vzorky pout i fotografie transponovaných - a ruská policie je

J. Gessen, sv. 2, s. 252. Sliozberg,
sv. 2, s. 44-45. Tamtéž, s. 45-14.

vůbec nezaznamenala! To je opravdu situace jako z Kocourkova; potom ještě celé týdny jezdili po dalších městech. Zpráva této komise byla roku 1892 publikována v materiálech Kongresu USA - k větší hanbě Ruska a k usnadnění židovské imigrace do Spojených států.[70] Za tento útlak v roce 1892 „židovské finanční kruhy v čele s Rothschildem" odmítly podporovat ruské půjčky v zahraničí.[71] Roku 1891 došlo i v Evropě k pokusům zastavit vypovídání Židů z Moskvy, například americký Žid bankéř Seligman se rozjel do Vatikánu prosit papeže, aby se pokusil pacifi-kovat Alexandra III.)[72]

Roku 1891 „část vypovězených Židů se nezákonně usadila na moskevských předměstích". Ale zásahy pokračovaly dál a na podzim 1892 byl vydán příkaz

„vypovědět z Moskvy vysloužilé vojáky z dřívějších odvodů a členy jejich rodin, pokud nejsou zaregistrováni v některé komunitě".[73] (Dodejme: v roce 1893 se velké ruské obchodní firmy a továrny přimlouvaly za zmírnění opatření o vypovídání Židů.) Od roku 1899 byla omezena také nová registrace Židů k obchodnictvu 1. gildy v Moskvě.[74]

V roce 1895 došlo k dalšímu zhoršení životních podmínek Židů: senát poprvé zaznamenal, že existuje oběžník ministerstva vnitra platný od roku 1880, podle něhož se měli nechat na místě všichni Židé, kteří se již usadili mimo pásmo židovského osídlení bez zákonného oprávnění („Charta svobody Židů"). Nyní byl tento oběžník zrušen (platil dál v Ku-ronsku a Livonsku). Těchto nezákonně usedlých bylo za posledních dvanáct let asi 70 000 rodin. Ale za pomoci ministra vnitra Durnova byly vydány „záchranné body, které nakonec hrozící strašnou pohromu odvrátily".[75] Roku 1893 byly vystěhovány i „některé kategorie Židů" z Jalty, neboť nedaleko odtud trávila léto carská rodina a Židům bylo zakázáno nově se tam usazovat: „Zvýšeným přílivem Židů v poslední době a jejich stoupajícím počtem v Jaltě, spolu s jejich nápadnou snahou získat nemovitý majetek, hrozí tomuto lázeňskému středisku, že se z něho stane čistě židovské město."[76] (Zde se ovšem po tolika teroristických atentátech možná bral zřetel i na bezpečnost carské rodiny v Li vádii. Alexandr III. mohl s velkou pravděpodobností nyní, ostatně pouhý rok před svou smrtí, počítat s tím, že ho Židé z duše nenávidí. Stejně tak nelze vyloučit motiv pomsty za utlačování Židů při volbě terčů pro teroristy - ministra vnitra Sipjagina, ministra vnitra Pie ven o a veikoknížete Sergeje Alexandroviče.) Mnoho Židů však zřejmě v jalt-ském okrese zůstalo, soudě podle stížnosti Aluštských z roku 1909, že Židé, kteří si tam zakoupili vinice a sady, „vykořisťují (při jejich obdělávání) práci místního obyvatelstva" tím, že využívají jeho

[70] Sliozberg, sv. 2, s. 51, 42-50. 60-65.

[71] Tamtéž, s. 7, 174.

[72] *Doněsenije russkogo posla Izvolskogo iz l a tikaná, 7.* (19.) dubna 1892, in „Izvestija", 25. května 1950, s. 2.

[75] KJE, sv. 5, s. 474.

[74] JE, sv. 11, s. 556-558.

[73] Sliozberg, sv. 2, s. 180-182.

[78] JE, sv. 7, s. 594.

tíživé finanční situace a půjčují jim peníze na „vysoká a nezákonná procenta", čímž tatarské obyvatelstvo ožebračují.[77] Dále pak docházelo - v boji proti ustavičnému pašeráctví - k represím proti židovskému pobytu v západním pohraničním pásmu. K novým vysídlením však nedocházelo, až na případy, kdy byl někdo při pašování přistižen. (Z mnoha memoárových knih víme, že pašeráctví, kterému se často věnovali Židé - včetně přepravy revolucionářů a revolučních tiskovin - trvalo až do první světové války.) V letech 1905-1904 vznikl tento spor: senát rozhodl, že Prozatímní předpisy z roku 1882 se nevztahují na pohraniční oblast, a že tedy Židé v pohraničí „mohou se volně usazovat na venkově. Nato přišla besarabská guberniální správa do senátu s protestem, že všechno židovské obyvatelstvo" z pohraničních oblastí, včetně obyvatel, kteří se sem nezákonně nastěhovali, se teď pohrne do vesnic, „kde je beztak Židů ‚víc než dosť," a pohraniční pásmo „bude nyní pro Židy ‚zemí zaslíbenou'". Protest prošel státní radou, a když rada projednávala tento specifický podnět týkající se zemědělských

pozemků, úplně zrušila zvláštní režim v pohraničním pásmu v jeho odlišnostech od pásma povoleného osídlení.[78]

Toto zmírnění se však nesetkalo s příliš velkou odezvou v tisku ani u veřejnosti. Stejně jako když byl v roce 1887 zrušen zákaz, že si Židé nesmějí najímat domácí služebnictvo z řad křesťanů. Stejně jako zákon z roku 1891, který zařadil do trestního zákoníku nový článek o „odpovědnosti za otevřený útok jedné části obyvatelstva proti druhé" - článek, jaký situace v Rusku nikdy dříve nevyžadovala, avšak pogromy v roce 1881 prokázaly, že je ho zapotřebí. Nyní byl tedy prozíravě zaveden.

Ale připomeňme k tomu ještě: právní omezování Židů v Rusku nikdy nebylo rasové. Neuplatňovalo se ani vůči Raraimňm, ani vůči horským Židům, ani vůči středoasijským Židům, kteří se svobodně usazovali mezi okolním obyvatelstvem a svobodně si volili obor své činnosti.

Nejrůznější autoři nám vysvětlují, že základem útlaku Židů v Rusku byly *ekonomické* důvody. Angličan J. Parks, který tento útlak ostře odsuzuje, poznamenává: „V předválečné (před první světovou válkou) době soustředili někteří Židé ve svých rukách značné bohatství... (a to) vzbudilo obavy, že odstraní-li se omezení, stanou se Židé zakrátko pány v zemi."[79] Podobně liberální profesor V. Leontovič: „Dosud se nevě-

[77] „Novoje vremja", 9. (22.) prosince 1909, s. 6.
[78] JE, sv. 12. s. 601-802.

novalo dost pozornosti tomu, že omezující opatření vůči Židům vyplývala v podstatě z... protikapitalistické tendence... a vůbec ne... z rasové diskriminace. V té době pojem rasa nikoho v Rusku - kromě odborníků v etnologii - nezajímal... Rozhodující byl strach z posílení kapitalistů, kteří by mohli vykořisťovat křesťany a pracující lid vůbec. V pramenech se pro to najde mnoho důkazů."[80] Nezapomínejme také na překvapivý, pro ruské rolnictvo příliš prudký přechod od nevolnických k peněžně tržním poměrům, na nějž nebylo rolnictvo vůbec připraveno - a snadno se dostávalo do nepředstavitelné rublové bouře, jež byla někdy krutější než nevolnické jho.

V. Šulgin o tom napsal: „Omezení práv Židů v Rusku mělo vždy velmi ‚humámh záměr'... Uznávalo se, že ruský národ jako celek (nebo některé jeho sociální vrstvy) je jaksi nevyspěly, žensky nevyvinutý, že se dá snadno vykořisťovat... proto ho stát musí svými zásahy nějak podporovat a chránit; musí ho ochránit proti jiným živlům, které jsou silnější... Severní Rusko se na Žida podívalo očima Ruska jižního. A historický pohled Ukrajinců na Žida, kterého na Ukrajině dobře poznali za dobu soužití s Poláky, byl takový: ‚Chochlové[f] viděli v Židech ‚krčmáře-orendary [4] (arendátory, tj. nájemce), kteří ruskému lidu ‚sají krev'".[81] Omezení si vymyslela vláda proti jednotnému ekonomickému tlaku, který ohrožoval národní základ státu. Částečnou pravdu tomuto pohledu přiznává i Parks, když zdůrazňuje „špatný vliv možnosti vykořisťovat bližního", „roli vesnického krčmáře a lichváře rozšířenou ve východní Evropě" - i když příčiny vidí „spíš v povaze rolnictva než v Židech samých". 1 on zastává názor, „že prodej vodky, kterým se ponejvíce zaměstnávali Židé" ve východní Evropě, budil mezi rolníky největší nenávist k Židům; ta vyvolala nejeden pogrom a zanechala hlubokou a

dlouhou jizvu ve vědomí ukrajinského a běloruského obyvatelstva a v paměti obyvatelstva židovského.[82]

U mnoha autorů se setkáváme s tvrzením, že židovští krčmáři byli chudí, třeli bídu a málem živořili. Ale nevěřme tomu, že to byl tak špatný obchod. Pijáctvi uživilo nejen statkáře ze západních oblastí, ale i lihovary a hostinské - a nakonec i vládu. O tom, kolik činila celková suma těchto výnosů, si můžeme udělat představu podle momentu, kdy

[79] Džejms Parks, *Jevrei sredi narodov: Obzor příčin aniisemitizma,* Paříž, YMCA-Press 1952, s. 182.

[80] V. V. Leontovič, *Istorija liberalizma v Rossii: 1762-1914.* Překl. z něm., 2. vyd., Moskva, Russkij puť 1995, s. 251-252.

si V. v. Šulgin, „67o *nam v nich ně nravitsja...": Ob antisernitízme v Rossii,* Paříž, 1929, s. 185-186.

[82] Parks, s. 155-155, 255.

byly zestátněny. Když byl roku 1896 v Rusku zaveden státní lihový monopol, který postihl všechny soukromé hostinské i prodej lihovin zdaněný spotřební daní, měl stát v následujícím roce celkový zisk z prodeje lihovin 285 000 000 rublů, zatímco přímé daně obyvatelstva činily všeho všudy 98 000 000. Z toho je vidět nejen to, že vinopamietví bylo „velmi významným zdrojem nepřímého zdanění", ale také, že zisky li-hovarnického průmyslu, který do roku 1896 odváděl na daních pouze „čtyři kopejky z jednoho stupně vypáleného lihu", daleko převyšovaly přímé státní výnosy říše.[85]

Jaký však byl v té době podíl Židů v tomto odvětví? Roku 1886, za činnosti Pahlenovy komise, byly příslušné statistické údaje zveřejněny. Z nich vyplývá, že Židé vlastnili 27 % (desetiny procenta jsou zde i dále zaokrouhleny) všech lihovarů v evropském Rusku a v pásmu židovského osídlení 55 % (a to: v Podolské gubernii 83 %, v Grodenské 76 %, v Chersonské 72 %). Pivovarů v evropském Rusku 41 %, v pásmu židovského osídlení 71 % (v Minské gubernii 94 %, ve Vílenské 91 %, v Grodenské 85 %). Židovský podíl na *obchodu* s lihovinami, tj. „podniků na výrobu a prodej lihovin", které vlastnili Židé: v evropském Rusku 29 %, v pásmu židovského osídlení 61 % (v Grodenské gubernii 95 %, v Mogilevské 93 %, v Minské 91 %).[4] Není divu, že reforma, která zaváděla státní lihový monopol, „byla ... Židy v pásmu židovského osídlení přijata se zděšením".[85]

Ano, zavedení státního lihového monopolu zasadilo velmi těžkou ránu ekonomice ruských Židů. Až do vypuknutí světové války, kdy byl státní lihový monopol zrušen, býval oblíbeným terčem všeobecné nevole -přestože teprve jím byla zavedena přísná kontrola nad množstvím a kvalitou líhu vyrobeného v zemí. A i když státní monopol připravil o výdělek i křesťanské hostinské (viz výše uvedenou statistiku), přesto se vydává za opatření hlavně protižidovské: „Zavedení státního prodeje lihovin v pásmu židovského osídlení v 90. letech připravilo přes 100 000 Židů o výdělek," „úřady zamýšlely... vytlačit Židy z venkovských míst," a od té doby „prodej lihovin nemá pro Židy ten význam jako dřív."[86]

Právě od konce 19. století vzrůstala emigrace Židů z Ruska. Zda souvisela se zavedením státního lihového monopolu, nelze statisticky doložit, ale poukazuje na to

[83] *Jevrejskaja pitějnaja torgovlja v Rossii.* Statističeskij vremennik Rossijskoj imperii, řada III, č. 9. Petrohrad, 1886, s. V-X.

[84] *Sbornik materialov ob ekonomičeskom položenii jevrejev v Rossii,* sv. 2, Petrohrad, Jevrejskoje kolonizacionnoje obščestvo 1904, s. 64.

[85] Sliozberg, sv. 2, s. 250.

[88] JE, sv. 5, s. 614; KJE. sv. 7, s. 546.

oněch 100 000 ztracených výdělků. Rozhodně se židovská emigrace (do Ameriky) nijak podstatně nezvyšovala až do roku 1886-1887, vykazovala krátké přechodné zvýšeni v letech 1891-1892, ale její dlouhodobé a hromadné zvyšování nastalo v roce 1897.[87]

Prozatímní předpisy z roku 1882 nezastavily další pronikání židovského prodeje lihovin na vesnici: tak jako proti zákazu obchodování v cizím domě vznikl v 70. letech „pouliční obchod", tak vznikl k obejití zákona z 5. května 1882 (zakazujícího rovněž obchodování s vodkou na smlouvu s Židem) „pouliční nájem": pozemek před hospodou se pronajal *ústní* dohodou místo písemnou, nájemné dostával majitel a výnos z prodeje lihovin Žid.[88] Touto a jinými skrytými formami pokračovalo usidlování Židů na vesnicích i po kategorickém zákazu z roku 1882. Jak píše Sliozberg, od roku 1889 začala „vlna vysídlování" Židů z vesnic v pásmu židovského osídlení a tehdy „neúprosná konkurence probudila k životu strašlivé zlo - udavačství"; Židé totiž udávali jeden druhého, že si počíná nezákonně. Jenomže podle údajů P. N. Mil j uková: jestliže roku 1881 žilo na vesnicích 580 000 Židů, roku 1897 už jích bylo 711 000, takže osídlování a porodnost evidentně převyšovaly vysídlování a úmrtí. Roku 1899 byla ustavena další komise pro židovskou otázku, která měla podrobit revizi Prozatímní předpisy (již jedenáctá) - komise barona Uexkulla von Hildenbandta. A tato komise, jak píše Miljukov, odmítla vystěhovávat z vesnic Židy, kteří se tam nezákonně usadili, a naopak, zákon z roku 1882 zmírnila.[89]

Tato komise „uznávajíc, že málo vyspělé rolnictvo, postrádající podři ikavost a provozní prostředky, má být uchráněno před obchodním stykem s Židy", však trvala na tom, že „statkáři vůbec nepotřebují, aby o ně vláda v tomto smyslu pečovala, a že omezení statkářů v právu nakládat volně se svým majetkem tento majetek znehodnocuje a nutí statkáře stejně jako Židy používat všemožných triků, jak zákon obejít"; budou-11 však zákazy týkající se Židů zrušeny, statkáři začnou ze svých statků rychle získávat velké výnosy.[90] Jenže statkáři neměli takovou váhu, aby tento vynalézavý argument úřady přesvědčil.

Rozhodující posun k revizi předpisů z roku 1882 nastal v letech 1905-1904. Přicházely zprávy z jednotlivých míst (mimo ji ně také od místodržícflio Svjatopolka-\1 irskébo, který se krátce nato stal liberálním ministrem vnitra), že se Prozatímní předpisy neosvědčily, že se Židům musí povolit, aby se směli i nadále stěhovati z tis nivy cli

[87] JE, sv. 2, s. 255-238.
[88] Viz: Sliozberg, sv. 2, s. 55.
[89] P. Miljukov, *Jevrejskij vopros v Rossii,* in *„Ščit'* Litěraturnyj sborník, za red. L. André je-va, VI. Gorkého a F. Sologuba, 5., clopí. vyd., Moskva, Russkoje obščestvo dlja izuěenija jevrejskoj žizní 1916, s. 170.
[90] JE, sv. 5, s. 85-86.

poměrů ve městech a městečkách, že nyní po zavedení státního lihového monopolu odpadlo nebezpečí, že Židé budou vesnický lid vykořisťovat obchodováním s vodkou. Tyto návrhy schválil ministr D. S. Sipjagin (brzy nato zavražděný teroristou) a roku

1905 potvrdil ministr V. K. Plevě (také zanedlouho zavražděný): ke zmírnění Prozatímních předpisů byl schválen a zveřejněn seznam 101 velkých obcí, později dalších 57, kde bylo Židům dovoleno nově se usazovat a kupovat i pronajímat si nemovitosti. (V předrevoluční Židovské encyklopedii nacházíme jména těchto obcí, některé jsou značně velké, a ty se pak brzy ještě rozrostly: Južovka, Lozovaja, Jenakijevo, Krivoj Rog, Siněhiíkovo, Slavgorod, Kachovka, Žmerinka, Šepetovka, Zdolhunovo, .Novy je Senžary a mnoho dalších.) Avšak nad rámec tohoto seznamu a mimo židovské zemědělské kolonie a malá a velká města neměli Židé právo kupovat půdu. Brzy byly Prozatímní předpisy vůči některým kategoriím Židů (osoby s vysokoškolským vzděláním, lékárenští zaměstnanci, řemeslníci a vysloužilí vojáci) zrušeny a Židé dostali na vesnicích právo pobytu i právo provozovat obchod a živnosti.[91]

Kromě obchodu s lihovinami byly největšími zdroji židovských příjmů různé druhy pronájmů, včetně pachtů, ale rovněž přímá držba půdy. U Židů se „zájem o půdu většinou projevoval tak, že kupovali velké pozemky, kterých se dalo využít pro různá hospodářská odvětví, nikoli malé pozemky, které by obdělávali samí".[92] Jakmile se u půdy, zdroje rolníkovy existence, objevila nebo mohla objevit hodnota vyšší než jen zemědělská, často ji koupil židovský podnikatel.

Jak vidíme, až do roku 1881 nebyl Židům zakázán přímý nájem nebo koupě půdy, a ti, kdo ji získali, nepřišli ani pozdějšími zákazy o svá práva. Tak například v Chersonské gubernii u Jelizavetgradu měl - a udržel si až do revoluce - „ekonomii" (jak se tomu na jihu říkalo) David Bronštejn, otec Troekého; později měl ještě důl Naděje u Křivého Ro-gu.[93] (Troekij podle dojmů z „ekonomie" svého otce - „na všech ekonomiích" prý to však bylo stejné - vypráví, že sezónním dělníkům, kteří přišlí pěšky z vnitrozemských gubernií nechat se přes léto najmout na prácí, se nikdy nedávalo k jídlu maso ani sádlo, i rostlinným olejem se šetřilo, dostávali k jídlu jen zeleninu a kroupy, a to za vrcholících žní, kdy od slunka do slunka těžce pracovali - a „jedno léto sezónní dělníci hromadně onemocněli šerosleposti".[94] Já se naproti tomu pamatuju, že

na podobné „ekonomii" na Kubáni u mého dědečka Ščerbaka, původně také nádeníka,

ñ1 JE, sv. 5, s. 821^822.

92 JE, sv. 1, s. 422.

93 *Fabrično-zavodskije predprijatija Rossijskoj imperii, 2.* vyct, Petrohrad, Sovět sjezdov představí těle j promyšlennosti i torgovii, 1914, č. 890.

dostávali sezónní dělníci maso třikrát denně.)

Avšak roku 1905 byl vydán tento zákaz: „Usnesením vlády byli všichni Židé zbaveni práva získávat nemovitý majetek po celé říší mimo oblast velkých a malých měst,"[95] to jest na venkově. To do jisté míry omezovalo židovský průmysl, ale - jak se praví v Židovské encyklopedii -nijak to nepostihlo zemědělství, neboť kdyby Židé mohli „...využívat práva získat půdu do vlastnictví, pak by z židovského prostředí vzešli spíš vlastníci půdy a nájemci než zemědělci. Je velmi málo pravděpodobné, že by se z tak typicky městského obyvatelstva, jako jsou Židé, mohlo stát tolik zemědělců".[96] V prvních letech 20. století to vypadalo takto: Ze „zhruba 2 000 000 děsjatin půdy, která je

v současné době (1908) ve vlastnictví nebo v nájmu Židů v říši a v Polském království... je pouhých 115 000 děsjatin... v držbě židovských zemědělských kolonií".[97]

Ačkoli Prozatímní předpisy z roku 1882 zakazovaly Židům uzavírat kupní a nájemní smlouvy- na pozemky mimo města a městečka, našly se i zde postranní „pomocné" cestičky, mimo jiné i pro rozsáhlé soukromé pozemky cukrovarů.

Židovští velkostatkáři, vlastnící často pěkně velké pozemky, vystupovali jako odpůrci Stolypinovy pozemkové reformy, která převáděla půdu do soukromého vlastnictví rolníků. (A nejen oni - žasneme nad zuřivým odporem, s jakým tuto reformu komentoval *tisk* oněch let, nejen krajně pravicový, ale i zcela liberální, a dokonce i revoluční.) Židovská encyklopedie uvádí: „Agrární reformy, založené na převedení půdy výlučně do rukou těch, kdo ji obdělávají vlastní prací, by poškodily zájmy jisté částí židovského obyvatelstva, která žije u velkých hospodářství židovských velkostatkářů."[98] A po revoluci se sovětsko-ži-dovský autor ohlíží do minulosti již s proletářským rozhořčením a píše: „Židovští velkostatkáři měli za carského režimu *přes 2 000 000 hektarů půdy* (hlavně kolem cukrovarů na Ukrajině, a rovněž velkostatky na Krymu a v Bělorusku)", měli dokonce „přes 2 000 000 hektarů nejlepší černozemě"; například baron Gincburg měl v džankojském okrese 87 000 hektarů, továrníku Brodskému patřily desetitisíce hektarů kolem jeho cukrovarů, a podobné velkostatky měli i ostatní c u kro varn íci; celkem patřilo židovským kapitalistům 872 000 hektarů zemědělské půdy."[99]

Hned za pozemkovým vlastnictvím následoval *obchod s obilím* a moukou.

[94] L. Troekij, *Moja iizri: Opyt autobiografii,* sv. I. Berlín, Granit 1950, s. 42-43.
[95] JE, sv. 7, s. 754.
[96] JE. sv. 1, s. 425.
[97] Tamtéž.
[m] Tamtéž.

(Vzpomeňme si: export obilí „měli v rukou téměř výlučně Židé".[100]) „Z celkového počtu židovského obyvatelstva SSSR se před revolucí plných 18 % (přes milion lidí! - *AS.)* zabývalo obchodem s obilím samostatně, jako hospodáři nebo jako členové jejich rodin. Tento fakt vyvolával známou nevraživost k židovskému obyvatelstvu u rolníků" (neboť překupníci se snažili cenu obilí tlačit co nejvíc dolů, aby jim jeho prodej hodně vynesl).[101] Židé se stah překupníky i jiných zemědělských produktů v západních guberniích a na Ukrajině. (R tomu však dodejme: činorodí a pracovití staroobřadníci v Klíncích, Zlynku, Starodubu, Jele-novce, Novozybkovu nesvěřovali obchod do cizích rukou.) Podle Riker-manova mínění to, že židovští obchodníci obilím nemohl rozšířit svou činnost na celé území Ruska, podporovalo strnulost, stagnaci a kulactví. Ale „za to, že se ruský obchod obilím... stal součástí světového trhu... je země zavázána především Židům". Jak jsme už dříve uvedli, „již v roce 1878 se Židé podíleli ze 60 % na exportu obilí z Oděsy a jako první zahájili obchod s obilím v Nikolajevu", Chersonu, Roštově nad Donem, působili rovněž v Orelské, Kurské, Černigovské gubernii a „byli významně zastoupeni v petrohradském obchodování s obilím". V severozápadním kraji připadalo „na 1 000 obchodníků s obilními produkty 950 Židů".[102]

Většina pramenů však neosvětlil je tržní chování těchto židovských překupníků. Bylo jistě někdy drsné a podle dnešních měřítek nezákonné: židovští překupníci například někdy po domluvě šniahem odmítali odkoupit sklizeň - aby ceny klesly. Ne náhodou přece v 90. letech 19. století vznikla v Rusku v jižních guberniích první *zemědělská družstva* s předstihem proti Evropě (pod vedením hraběte Gejdena a Bech-tějeva) - jako obrana proti tomuto v podstatě zcela monopolnímu vykupování obilí od rolníků. V obchodování Židů, vzpomeňme, „byl na druhém místě export dřeva, hned za obilím,[105] který od roku 1813 do roku 1913 vzrostl stočtyřicetinásobně. A komunista Larin se rozčiluje, že „židovským velkostatkářům patřily... velké lesní plochy (a někdy si ještě brali do nájmu lesy i v těch guberniích, kde obyčejní Židé měli zakázáno žít)".[104] Židovská encyklopedie uvádí: „Židé kupovali půdu zejména ve vnitrozemských guberniích, hlavně kvůli zpracovávám dřeva."[105] Jenže na mnoha místech neměli Židé dovoleno stavět pily, a tak se dřevo nevýhodně pro Rusko vyváželo za hranice neopracované. (Další zákazy byly: pro export dřeva se nesměly používat přístavy Riga,

! Larin, s. 27, 88-69, 170.)0 KJE,
sv. 7, s. 557. " Larin, s. 70.
>21. M. Dižur, *Jevrei v ekonomičeskoj íizni Rossii,* in RBJ-1, s. 172. í3 Tamtéž, s.
175. 14 Larin, s. 69.

Revel, Petrohrad a mít sklady u železnice.)[106]

Všechno tady je, na tomto obrazu: nezdolná dynamika židovského obchodu, která hýbala celými státy, nešikovné a nesmělé brzdící zákazy byrokracie, rostoucí židovský hněv a podráždění proti ní, exportní rozprodej neopracovaného ruského dřeva jako suroviny, chudí malo-rolníci a dřevařští dělníci, kteří žili v zajetí nemilosrdné síly a sami neměli ani kontakty, ani dost důvtipu, aby dokázali obchodovat moderním způsobem. A k tomu všemu ještě ministerstvo financí, které horlivě podporovalo průmysl a stavbu železnic, pro zemědělství však nehnulo prstem - jenže hlavní daňovou zátěž neslo právě zemědělství, nikoli obchod. Při veškeré nové ekonomické dynamice, která přinášela státní pokladně hmotný zisk a za tolik věcí vděčila Židům - staral se vůbec někdo o škody, o „šok", o přelom v životním stylu a charakteru národa?

Půl století bylo Rusko obviňováno zvenčí i zevnitř, že Židy ekonomicky zotročilo a uvrhlo do bídy. A tak musei uplynout jistý čas, to nesnesitelné Rusko muselo úplně zmizet z povrchu zemského, muselo projít revolucí, aby židovský autor v 30. letech 20. století nahlédl zpátky za její krvavou stěnu a přiznal: „Carská vláda neprováděla politiku naprostého vytlačení Židů z ekonomického života. Kromě známých omezení... na vesnicích... carská vláda vcelku židovskou hospodářskou aktivitu trpěla." Urputnost národnostního boje „v ekonomickém životě Židé... nepociťovali. Většinová složka národa se nemínila postavit na stranu jedné národnostní skupiny; naopak, snažila se hrát roli prostředníka nebo soudce."[107]

Háda se ostatně občas pokoušela vměšovat do ekonomiky z národnostních důvodů. Nejčastěji to byla opatření, která však nemohla nic pozitivního přinést. Tak například „roku 1890 byl vydán vládní oběžník, podle něhož Židé nesměli být napříště ve vedení akciových společností, jejichž činnost byla zaměřena na nákup nebo nájem půdy".[108] Jenže takový zákon se dal snadno obejít anonymní účastí, židovské podnika-vosti takové zákazy nemohly zabránit.

[105] JE, sv. 1, s. 423.
[106] Dižur, in KRJ-l, s. 173.
[107] A. Menes. *Jevrejskij vopros v Vostočnoj Jevrope.* in sb. *Jevrejskij rnir,* ročenka na r. 1939 (dále jyi-1), Paříž, Objediněnije russko-jevrejskoj intělligenoii, s. 146.
[108] RJE, sv. 7, s. 368.

„Role Židů byla obzvlášť významná v zahraničním obchodě, kde měli hegemonii zajištěnou i díky svému bydlišti - blízko hranic - i užším stykem se zahraničním světem, i zvyklostmi obchodního makléřství".[109]

Na cukrovarském průmyslu se židovské závody koncem 19. století podílely již více než třetinou.[110] V minulých kapitolách jsme viděli, jak se toto odvětví rozvíjelo zásluhou Izraíla Brodského a jeho synů Lazara a Lva („začátkem 20. století přímo nebo nepřímo kontrolovali 17 cukrovaru")...[1]" Moisej Galperin „měl začátkem 20. století 8 cukrovarů a 5 rafinerie... a patřilo mu také přes 50 000 dësjatin půdy s lány cukrové řepy".[112] „Kolem cukrovarského průmyslu se živily statisíce židovských rodin jako zprostředkovatelé při prodeji cukru a pod." Nyní se dařilo i konkurenci, a ceny cukru začaly klesat. Ale pak byl v Kyjevě založen syndikát cukrovarníků, který měl výrobu a prodej cukru regulovat tak, aby ceny neklesaly.[113] Bratři Brodští byli organizátory syndikátu ratineru v roce 1903.[m]

Kromě obchodu s obílím a dřevem a cukrovarského průmyslu, kde měli Židé vedoucí postavení, zasloužili se v mnoha směrech i o rozvoj průmyslu mlynářského a rovněž koželědného, textilního, Inářského, oděvního, tabákového a pivovarského.[115] Již od roku 1835 se účastnili výročních trhů v Nižním Novgorodě.[116] V 90. letech se úspěšně za-bývali také obchodem s dobytkem v Zabajkalí a později na Sibiři těžbou uhlí (andžero-sudženské uhlí) a těžbou zlata, v němž hráli významnou roli. Gincburgové „se od roku 1892 věnovali téměř výhradně těžbě a zpracování zlata". Nejúspěšnějším podnikem byla „Lenská společnost pro rýžování zlata", kterou „fakticky kontroloval" (od roku 1896 až do své smrti v roce 1909) baron Goracij Gincburg, syn zakladatele bankovního domu Jev zela Gincburga a šéf petrohradské filiálky této banky. (Goracijův syn Dav id, také s titulem barona, stál od roku 1909 v čele židovské obce v Petrohradě až do své smrtí v roce 1910. Jeho synové Alexandr a Alfréd byli ve vedení Lenské rý-žovací společnosti. Syn Vladimír měl za ženu dceru kyjevského cukrovarníka L. I. Brodského.) Goracij Gincburg byl také „zakladatelem... Zabajkalské, Miasské, Berezovské, Altajské a jiných společností" pro rýžování zlata.[117] Roku 1912 vypukl největší celoruský skandál kolem událostí na rýžovištích zlata na řece Leně, kde byli za

[108] JE, sv. 15, s. 648.
[110] Tamtéž, s. 662.
[111] *Rossijskaja jevrejskaja enciklopedija* (dále RJE), 1994 (vydávání pokračuje), 2., rozšiř., oprav, a dopi. vyd., sv. 1, Moskva, 1994. s. 171.
[112] Tamtéž, s. 264.
[113] Sliozberg, sv, 2, s. 231.
[1,4] RJE, sv. 1, s. 171.
[115] Dižur, in RRJ-1. s. 163-174. [ilfi] JE, sv. 11, s. 697.

strašných podmínek dělníci vykořisťováni a okrádáni; veškerá vina a kletby se ovšem snesly na carskou vládu, jedině na ni. V celém rozzuřeném liberálním tisku nikdo neukázal na hlavní akcionáře ani na Gincburgovy syny.

Začátkem 20. století tvořili Židé 55 % obchodnického stavu Ruska.[118] O Jihozápaním kraji napsal Šulgin: „Kde jsou ruští obchodníci, ruský třetí stav?... V dřívějších dobách jsme měli silné ruské měšťanstvo... kam se podělo?" „Vytlačilo je Židovstvo... odsunulo je do nižší sociální třídy; nadělalo z nich mužiky"[119]. Rusové z Jihozápadního kraje si tedy sami zvolili svůj osud. A na začátku století konstatoval významný státník V. J. Gurko: „Na místo ruského obchodníka se dnes čím dál víc tlačí Žid."[120]

Velký význam a vliv získali Židé také ve vzmáhajícím se ruském družstevnictví. Více než polovina vzájemných pojišťoven a družstevních záložen a spořitelen byla v pásmu židovského osídlení (a k roku 1911 byli jejich členy z 86 % Židé).[121] Psali jsme již, že stavbu a provozování ruských železnic měli v rukou tři bratři Poljakovové, Blioch a Varšav-skij. Kromě prvních tratí (Carskoselské a Nikolajevské) stavěli pak většinu železnic koncesionáři a mezi těmi měli významná místa Židé; „avšak od roku 1890 je stavěl především stát". V roce 1883 vznikla však pod vedením Davida Margolina velká paroplavební společnost „„po Dněpru a jeho přítocích', jejímiž hlavními akcionáři byli Židé. Roku 1911 mělo loďstvo této společnosti 78 parníků, které provozovaly 71 % veškeré dopravy po Dněpru".[122] Další společnosti pracovaly na západní Dvině, na Němenu, později přešly i na Martinský systém průplavů a na Volhu.

Existovalo také asi deset velkých židovských naftařských firem v Raku. „Největší z nich byly firma Mazut, patřící bratrům S. a M. Poljako-vovým a Rothschildům, a Raspicko-Černomořská společnost, za níž stál Rothschild...". Tyto firmy neměly právo těžit naftu, ale zabývaly se
zpracováváním naftových produktů a vývozem.[123] Nejvýraznější byla ekonomická činnost Židů ve finančním systému země. „Úvěr byl již odedávna jakýmsi přirozeným živlem Židů. Židé vytvořili nové formy úvěru a zdokonalili staré... Nej větší roli sehráli Židé jako jednotliví velkokapitalisté a zakladatelé akciových komerčních bank. Židé

117 KJE, sv. 7, s. 369; RJE, sv. 1, s. 315-316; JE, sv 6, s. 527

118 **M.** Bernaekij, *Jev re i i russkoje narodnoje chuzjajstvo,* in *Ščit,* s. 50.

119 Šulgin, s. 128-129.

120 V Gurko, *Ustoi narodnogo chozjajstva v Rossii: Agrarno-ekonomičeskije etjudy,* Petrohrad 1902, s. 199.

121 Dižur, in KRJ-1, s. 176.

122 KJE, sv. 7, s. 569.

123 Dižur, in KRJ-1, s. 178-179; JE, sv. 15, s. 660; KJE, sv. 7, s. 569.

dodávají nejen bankovní aristokracií, ale i spoustu úředníků."[124] Banka Je-vzela Gincburga, založená již v roce 1859 v Petrohradě, se vzmohla a upevnila díky svým stykům s Mendelssohny v Berlíně, Wartburgy v Hamburku, Rothschildy v Paříži a ve Vídni. Ale za finanční krize v roce 1892, „protože vláda odmítla podpořit (půjčkami) jeho bankovní dům, jak se dříve již dvakrát stalo, J. Gincburg ukončil bankovní činnost".[125] Začátkem 70. let založili celou síť bankovních domů bratří Jako v, Samuil a Lazar Poljakovové: Azovsko-Donskou komerční banku (později stál v jejím čele B. Ramínka), Moskevskou zemědělskou banku, Donskou zemědělskou banku, Banku

Poljakovových, Mezinárodní banku a ještě „několik komerčních bank, které pak vytvořily Spojenou banku". Sibiřskou obchodní banku řídil A. Solovejčik, Varšavskou komerční banku I. Blioch. I v jiných velkých bankách byli na vedoucích místech Židé (Zak, Utin, Chesin, A. Dob ryj, Vavelberg, Landau, Epštejn, Rrongold). A „jenom ve dvou velkých bankách (Moskevské obchodní a Volžsko-Karnské) nebyli Židé ani... na ředitelství, ani mezi úřednictvem".[126] Všichni tři bratři Poljakovové měli funkce tajných radů, a jak jsme uvedli, byli dědičně povýšeni do šlechtického stavu.[127]

A tak se už začátkem 20. století pásmo židovského osídlení stalo přežitkem. Nebránilo Židům pevně se včleňovat do životně důležitých odvětví národního života, ekonomikou a financemi počínaje a intelektuální sférou konče. Pásmo židovského osídlení už nemělo praktický význam, jeho ekonomický i politický smysl se vytratil. Přitom však živilo v Židech trpké protiv ladní emoce, rozdmýchávalo plamen všeobecného požáru - a v očích Západu bylo Kainovým znamením na čele ruské vlády.

Bylo však vůbec něco, v čem se Ruská říše při pomalosti a zkostnatělosti svého byrokratického aparátu a způsobu myšlení horních deseti tisíc po celé 19. století i v předrevolučních desetiletích neopozdila? Nezvládla tucet kardinálních problémů existence země: občanskou místní samosprávu, voiostní zemstva, pozemkovou reformu, zhoubné podřadné postavení církve, nedovedla společnosti vysvětlit koncepci státu, nedokázala zlepšit celonárodní vzdělání či rozvoj ukrajinské kultury. Navíc ještě osudově zanedbala kontrolu skutečných poměrů v pásmu židovského osídlení a jejich vliv na situací ve státě. Ruská administrativa za celé dlouhé století nedokázala vyřešit problémy židovského obyvatelstva; buď napomáhat jejich přijatelné asimilaci, nebo nechat Židy v

[124] JE, sv. 15, s. 651-652.
[125] JE, sv. 6, s. 527.
[526] Dižur, in KfU-i, s. 174-175; KJE, sv. 6, s. 670-671.
[127] JE, sv. 12, s. 734; RJE, sv. 6, s. 670-671.

dobrovolné separaci a sebeizolaci, v jaké byli před sto lety.

Ruské Židovstvo však právě v těch desetiletích, od 70. let 19. století do začátku 20. století, prošlo prudkým vývojem, přímo rozkvětem ve své intelektuální špičce, jíž už bylo těsné nejen pásmo židovského osídlení, ale i hraníce ruské říše. Pří analýze konkrétních rysu židovské ne rovnoprávnosti v Rusku, pásma židovského osídlení a procentuální normy, rozhodně nesmíme ztrácet ze zřetele tento celkový obraz. 1 při rostoucím významu Židovstva amerického však Židovstvo v Rusku čítalo začátkem 20. století asi tak polovánu židovského obyvatelstva celé planety[128] - a to byl nesmírně důležitý fakt světových dějin Židovstva vůbec. 1. M. Bikerman napsal roku 1924, navíc ještě s ohlédnutím přes hráz revoluce: „V carském Rusku žilo víc než polovina židovského národa... Je proto přirozené, že židovské dějiny generací nám nejbližších byly převážně dějinami ruského Židovstva." A přestože v 19. století „západní Židé byli bohatší, vlivnější a kulturní úrovní nás převyšovali, životní síla Židovstva byla v Rusku. A tato síla rostla a mohutněla s rozkvětem ruské říše... Teprve když byly oblasti obývané Židy připojeny k Rusku... začalo obrození národa. Židovského obyvatelstva rychle přibývalo, takže se mohla dokonce vystěhovat početná kolonie za oceán; v rukou

Židů se hromadil kapitál, vyrostla v něm silná střední vrstva, hmotná úroveň se stále zvyšovala i v početných nižších vrstvách; ruské Židovstvo společným úsilím... stále více překonávalo fyzickou a duchovní špínu, kterou si přineslo z Polska; mezi Židovstvem se čím dál víc šířila evropská vzdělanost ...a došli jsme touto cestou tak daleko, nahromadili jsme tolik duchovních sil. že jsme si mohli dovolit přepych mít literaturu psanou ve třech jazycích..." Veškerou vzdělanost a bohatství získali východoevropští Židé v Rusku. A ruské Židovstvo se projevilo „svým počtem a čerstvými silami, které v něm dřímaly, jako páteř celého židovského národa".[129]

S tímto celkovým obrazem, jak jej podává autor, který byl svědkem tohoto života, se v roce 1989 shoduje i náš současník: „Ruské Židovstvo ve svém společenském uplatnění dosáhlo na přelomu století zralosti a rozmachu, jaký by mu mohly závidět mnohé malé evropské národy."[1ı0]

„Žalář národů" můžeme obviňovat ze všeho možného, jen ne z odná-rodňování Židů

[128] KJE, sv. 2, s. 513-314.

[129]1. M. Bikerman, *Rossija i russkoje jevrejstvo,* in RiJ, s. 84-85, 87.

[150] E. Finkelštejn, *Jevrei v SSSR. Put v XXI věk,* in „Strana i mír": Obščestv.-političeskij, ekonomičeskij i kultumo-filosofskij žurnál, Mnichov 1989, č. 1 (49), s. 70.

nebo jiných národů.

Někteří židovští autoři si sice stěžují, že v 80. letech 19. století „petrohradská židovská inteligence se na zastupování židovských zájmů skoro vůbec nepodílela", ale za židovské zájmy bojoval přece baron Gincburg i jíní bohatí Židé, kteří měli styky.[131] „V Petrohradě Židé (a kolem roku 1900 jich tam bylo 50 až 40 tisíc) žili izolovaně a židovská inteligence se tehdy ve své většině nijak nestarala o to, jaké jsou potřeby a zájmy Židovstva."[152] Přesto se i tehdy „svatý duch obrody... vznášel nad pásmem židovského osídlení a probouzel v mladém pokolení síly, které v židovském národě celá staletí dřímaly... Byla to skutečná duchovní revoluce", u židovských dívek „touha po vzdělání... měla v sobě až cosi náboženského". Už tehdy v Petrohradě „mnoho židovské mládeže studovalo na... vysokých školách". Kolem začátku 20. století si „značná část židovské inteligence... uvědomila, že... je povinna vrátit se k svému národu".[155]

Za tohoto duchovního rozkvětu ruského Židovstva koncem 19. století v něm vznikaly nej různější proudy, které nejen neměly shodný, ale měly přímo opačný cíl. Některé z nich měly v něčem předurčit i osudy celého pozemského života ve 20. století.

Židé v Rusku před sebou v těch letech viděli nejméně šest cest, které se však vzájemně skoro vylučovaly:

- uchovat se v ortodoxním židovství a izolaci, jako tomu bylo po staletí (to však bylo naprosto nepopulární);
- asimilovat se;
- bojovat za kulturní a národnostní autonomii a aktivní existenci ruských Židů jako separovaného živlu;
- emigrovat;
- přidat se k sionismu;
- přidat se k revoluci.

Představitelé různých proudů však často pracovali ruku v ruce v osvětové činnosti mezí židovskými masami ve třech jazycích (hebrejština, jidíš a ruština) a v různých formách praktické svépomocí (v duchu „teorie drobné práce", populární na Rusi v 80. letech 19. století).

Tato svépomoc časem vedla k založení několika židovských organizací, z nichž některé pak byly činné v zahraničí i po revoluci. Dál existoval i osvětový spolek založený již roku 1863 - OPI, Spolek pro šíření osvěty mezí Židy v Rusku. Od poloviny

[151] Sliozberg, sv. 1, s. **145.**

[132] M. A. Rrol, *Stranicy mojej žizni,* sv. 1, New York, Sojuz russkich jevrejev v Ňju-Jorke 1944, s. 287.

Tamtéž, s. 260-261, 267, 299.

90. let otevíral i vlastní školy s vyučovacím jazykem nejen ruským, ale í hebrejským a pořádal i celoruské porady o židovském národním vzdělávání.[134]

Od roku 1891 pracovala Židovská historicko-etnograíická komise, od roku 1908 Židovská historicko-etnografická společnost, která koordinovala veškeré studium židovských dějin v Rusku a budování archivů.[135]

Roku 1880 založil „železniční král" Samuíl Poljakov ORT - Společnost pro řemeslnou a zemědělskou práci mezi Židy. ORT shromáždila značné prostředky a „na počátku své činnosti... zaměřila hlavní pozornost... na přesídlení židovských řemeslníků z pásma židovského osídlení do vnitrozemských gubernu".[nfi] Viděli jsme už, že na první povolení (1865) odjelo do vnitrozemí jen velmi málo řemeslníků. Ale po pogromech z let 1881-1882 se zdálo, že tentokrát už určitě pojedou, a s pomocí ORT a navíc s vládním příspěvkem na stěhování - proč by se měli tísnit a trápit v tom zatraceném „pásmo", kde jen taktak živoří?

Jenže za víc než deset let úsilí společnosti ORT přesídlilo všeho všudy jen asi 170 řemeslníků... ORT proto začala pomáhat řemeslníkům přímo v pásmu židovského osídlení: kupovala jim nářadí, zlepšovala dílny později pro ně i zakládala pokračovaoí školy.[137]

Židovskou emigrací se zabývala JRO - Společnost pro židovskou kolonizaci, která však vznikla opačně: napřed za hranicemi, pak v Rusku. Založil ji v roce 1891 v Londýně baron Maurice von Hirsch s vkladem dvou milionů liber šterlinků. Jeho záměrem bylo namísto chaotické židovské emigrace z východní Evropy zorganizovat spořádanou kolonizaci - do zemí, které potřebují zemědělce; aby se aspoň část Židů vrátila k zemědělství a skoncovala „s úchylkou... která proti nim vyvolává u evropských národů nevraživost".[138] „Najít pro židovské emigranty z Ruska .novou vlast, přimět je. aby zanechali svého obvyklého zaměstnání - obchodu - a stali se zemědělci, a tím postupně přispět k obrození židovské rasy'."[138] Za tuto novou vlast pro Židy byla navržena Argentina. (Sledovalo se tím také to, aby se vlna židovské imigrace částečně vedla mimo Spojené státy, kde velký příliv Židů, konkurenčně snižující mzdu amerických dělníků, vyvolával nebezpečí antisemitismu.) A protože ji měli osídlit Židé z Ruska, byla v roce 1892 založena pobočka JRO a jeho ústředního výboru v Petrohradě. JKO „otevřela 450 informačních kanceláří a 20 okresních výborů. Ty pomáhaly Židům rychle sehnat cestovní doklady, jednaly se zástupci paroplavebních

-[34] **JE,** sv. 15, s. 60-61.

[m] **JE,** sv. 8. s. 466.

[1,6] JE, sv. **11,** s. 924.

[57] Tamtéž, s. 924-925.

•[w] Sliozberg, sv. 2, s. 52, 96-102.

[IS9] **JE,** sv. 7, s. 504.

společností, umožňovaly emigrantům, aby dostali jízdenky za poměrně nízkou cenu, a vydávaly populární příručky" o zemích, kde se lze usadit.[140] (Sliozberg si mimochodem stěžuje, že do vedení „se z nějakého důvodu nedostal nikdo, kdo neměl titul bankéře a milionáře".[141]

Od konce 19. století židovské emigrace z Ruska postupně ubývalo, a to z různých důvodů, které jsme zčásti již uvedli. Vážným důvodem k emigraci byla všeobecná branná povinnost: když tolik mladých mužů (jak se dočítáme u Děni kina) bylo odhodláno zmrzačit se - není pak lepší emigrovat? Zejména když víme, že USA v té době brannou povinnost neměly. (O tomto motivu se vůbec nezmiňují židovští autoři, ba ani Židovská encyklopedie pod heslem „Emigrace Židů z Ruska".[142] V tomto hesle se však ani nijak nevysvětluje, proč vzrostla emigrace v 90. letech.) Dalším závažným důvodem jsou Prozatímní předpisy z roku 1882; a pádným popudem bylo i vystěhování židovských řemeslníků z Moskvy roku 1891. A další pádný důvod: lihový monopol v Rusku, zavedený roku 1896, který připravil o výdělek všechny hostinské a snížil výdělek lihovarníkům. (Sliozberg: ochotně emigrovali ti, kdo bylí vystěhováni z vesnic nebo z vnitrozemských gubernií.) G. Aronson uvádí, že v 80. letech emigrovalo ročně v průměru 15 000 Židů, a v 90. letech až 30 000 osob za rok.[143]

Ruské úřady viděly v této rostoucí emigraci výhodu pro stát, a přijímaly ji proto příznivě. Ruská vláda ochotně schválila i založení I V JKO v Petrohradě i všechna emigrační opatření této společnosti, nevměšovala se do její činnosti, dovolila v rámci rodiny emigrovat i odvodním ročníkům, vydávala bezplatné výjezdní víza, poskytovala slevu na jízdné vlakem - jen proto, aby se ti, co jednou odjedou, už nikdy do Ruska nevrátili.[144]

Podle tehdejších dopravních možností vedla cesta emigrace za oceán přes Anglii a v jejích přístavních městech docházelo k přechodnému nahromadění židovských emigrantů, z nichž někteří se o své vůli usazovali v Anglii, některé posílali ze Spojených států zpátky; a tak od roku 1890 bylo britské veřejné mínění pobouřeno politikou ruské vlády a „ze stránek britského tisku nemizela židovská otázka... Také v Americe se neustále kritizovala situace Židů v Rusku".[145] Velká Británie si spočítala, kam až by

[140] KJE, sv. 7, s. 565.
[i4t] Sliozberg, sv. 2, s. 29, 98-100.
[142] JE, sv. 16, s. 264-268.
[143] G. J. Aronson, *V borbe za nacionalnyje i graždanskije pravá, ObŠčestvennyje těčenija v russkom jevrejstve,* in KR.J-1, s. 212.
[144] JE, sv. 7, s. 507; Sliozberg, sv. 2, s. 54-41; KJE, sv. 7, s. 566.

taková emigrace mohla vést, a brzy energicky uzavřela svoje vstupní brány.[146]

Již od roku 1894 se zastavila také emigrace Židů do Argentiny. V encyklopedii se o tom praví, že šlo o „rostoucí krizi... v argentinské otázce",[147] Sliozberg o tom píše jako o „zklamání těch, kdo odjeli do Argentiny" (nespokojenci se bouřili, posílali hromadné stížností Hirschově kanceláři). V debatách ve státní dumě se rýsoval obraz, který se podobal zkušenostem z Novoraského kraje. „Na příkladu vystěhování Židů do Argentiny můžeme ukázat řadu případů, kdy (tam) lidé dostali půdu za velmi výhodných podmínek, ale opustili ji a hledali štěstí v oborech, které jim lépe vyhovovaly."[148] Po těchto událostech „Společnost pro židovskou kolonizaci sice stále ještě viděla své poslání v kolonizačních podnicích, které by z Židů udělaly zemědělce, ale fakticky od toho postupně upouštěla". Ujala se úkolu pomáhat „krajně chaotické emigraci Židů z Ruska", „dodávala emigrantům informace, hájila jejích zájmy, navazovala styky se zeměmi imigrace", kvůli tomu změnila i stanovy, které zdědila po mezitím zesnulém baronu Hirschovi. Byly uvolněny značné prostředky „na zlepšení hmotného zabezpečení Židů v místech jejich pobytu", od roku 1898 „se začalo pracovat mezi obyvatelstvem přímo na území Ruska" a jedním z trendů - v existujících židovských zemědělských koloniích - bylo: „zavádět zlepšené nástroje a metody k obdělávání půdy" a „poskytovat levný raeliorační úvěr". Ale i zde, „přes poměrně velké náklady na podporu zemědělské práce je nakonec ve vývoji tohoto odvětví vidět spíš stagnaci".[149] Naproti tomu proud židovské emigrace z Ruska „v úzké spojitosti se silným úpadkem řemesla a postupným vytlačováním maloobchodu a faktorství" stále sílil a „kulminoval... v roce 1906" - i když „nemohl pohltit celý roční přírůstek obyvatelstva" židovského. Přitom „hlavní proud emigrantů míří do Spojených států", například roku 1910 to bylo 75 % všech emigrantů.[150] „V letech 1881-1914 tam přijelo 78,6 % všech Židů, kteří opustili Rusko."[151] Hnutí století se již tehdy rýsovalo jasně. (A při příjezdu do Spojených států, kde se tehdy nikdo neptal po výučních listech, se ukázalo, že po prvních šesti letech 20. století je 65 % přistěhovalých ruských Židů „zaměstnáno v průmyslu". Plyne z toho snad, že z Ruska odjeli do Ameriky jenom řemeslníci? Tím by se částečně vysvětlovalo, proč řemeslníci neodjeli do vnitrozemských gubernií, které se jim otevřely. Jenže musíme také vzít v úvahu, že pro mnohé ímigranty, zvláště pro nemajetné nebo nezaměstnané, ve „skupině přijaté do

[145] Sliozberg, sv. 2, s. 27-30. [148] JE, sv. 2, s. 554-535.

[147] JE, sv. 7, s. 504.

148 *Gosudarstvennaja duma - Vtoroj sozyv* (dále GD-2), stenografický záznam, zasedání 2, Petrohrad 1907, jednání 24, 9. dubna 1907, s. 1814.

[m] JE, sv. 7, s. 505-509; 1. Ví. Troekij, *Samodějatělnosťisamopomoščjevrejev v Rossii:* OPJ, ORT, JKO, OZJ, JKOPO, in KRM. s. 491-495.

[130] JE, sv. 18, s. 285. [m] KJE, sv. 7, s. 566.

americké registrace" jiná vhodná možnost nebyla.[152]

Zajímavé je, že mezi emigranty chyběla vzdělaná vrstva Židů, která, zdálo by se, byla v Rusku nejvíc utlačována, jenže zrovna oni neemi-grovali - od roku 1899 do roku 1907 jich bylo o málo víc než jedno procento.[155] Židovská inteligence vůbec nebyla pro emigrací, odsuzovala ji jako dezerci před úkoly a údělem svého národa v Rusku, kde se jim právě nyní otevírají cesty k činorodému životu. Již roku 1882 rezoluce sjezdu

židovských veřejných pracovníků „vyzývala, aby se ‚absolutně zavrhla myšlenka organizované emigrace, neboť podkopává důstojnost ruského státu'".[154] V posledních letech 19. století „nová generace chce aktivně zasahovat do historie... a po celé linii, zvnějšku i zevnitř, přechází od obrany k útoku... Noví Židé chtějí od nynějška sami vytvářet své dějiny, ovlivňovat vlastní vůlí svůj osud a ve spravedlivé míře i osud země, kde žijí".[155] Náboženské křídlo emigrací také odsuzovalo - jako únik od životodárných kořenů východoevropského Židovstva.

Sekularizační úsilí nové židovské generace obsahovalo hlavně široký program specificky židovského vzdělávání, kultury a literatury v jazyce jidiš, což byl jediný jazyk, jímž bylo tehdy možné dorozumět se s židovskými masami. (Podle sčítání lidu z roku 1897 uvedla tři procenta ruských Židů jako svůj mateřský jazyk ruštinu. Hebrejštinu už jaksi zapomněli a nevěřilo se, že by se dala vzkřísit.) Ryla tu síť knihoven, určených speciálně pro Židy, byly tu několikerý noviny v jidiš, od roku 1903 tu byl deník Der Frajnd, který šel na dračku hlavně v malých městech, byl nestranický, ale snažil se vychovávat politicky.[156] Právě v 90. letech byl nastíněn „grandiózní obraz převýchovy amorfní židovské masy v národ", „židovská renesance".[1'57] Jeden za druhým se vynořují populární autoři píšící v jidiš: Mendele Mojcher-Sforim, Šolorn-Alejchem, Jicchak-Lejbuš Perec. Tomuto trendu podlehl i básník Ch. N.

[132] JE, sv. 2, s. 246-248.
[153] Tamtéž, s. 247-248. [194]
fvJE, sv. 7, s. 365.
[155] V. Žabotinskij, *Vveděnije,* předmluva k publikaci Ch. N. Bjalik, *Pěsni i poemy,* Petrohrad, Izdatělstvo Zalcnian 1914, s. 56. [158] J. Mark, *Literatura na idiš v Rossii,* in KRJ-l, s. 557-559. [197] Aronson, *Vborbe za..,,* in KRJ-1. s. 216.

Bjaiik a přeložil své verše z hebrejštiny do jidiš. Vrcholem tohoto hnutí byla v roce 1908 konference v Černovcích, která se usnesla uznat jidiš „za národní jazyk židovského národa" a veškeré tiskoviny překládat do
jidiš.[138] Souběžně s tím bylo vyvinuto značné židovské kulturní úsilí na poli ruského jazyka, jehož výsledkem byla desetisvazková literárně-historieká Židovská knihovna.[159] V Petrohradě vycházely od roku 1881 časopisy: znovu Rassvět, potom Russkij jevrej. (Brzy však zanikly: „Tyto orgány se nesetkaly s podporou ani od Židů.")[180] Časopis Východ (Vosehod) otiskoval všechny židovské autory, překlady všech novinek; zvláštní pozornost věnoval studiu a problematice židovských dějin.[161] (Kéž bychom my Rusové měli takový zájem o své dějiny!) Nyní „dominantní roli ve veřejném životě ruského Židovstva" hrál „židovský Petrohrad". „V polovině 90. let zde... vznikla poměrně významná skupina židovských osobností... aristokracie s židovským vzděláním", a v ní se sešly všechny talenty.[162] Podle přibližného odhadu mluvilo roku 1897 plynně rusky jen 67 000 Židů, byla to však kulturní elita. Ale už „celá mladá generace" ukrajinská z 90. let byla vychovávána v ruském jazyce, a ti, kdo šli na gymnázium, nedostávali už vůbec židovskou výchovu.[1"3]

Nebylo vyhlášeno žádné určité heslo - třeba heslo „asimilovat se", rozplynout se v ruském živlu, ani výzva k dobrovolné národní separaci - asimilace byla každodenní jev, připoiitávala však ruské Židy k budoucnosti Ruska.[164] Ostatně Sliozberg zpochybňuje sám termín „asimi-látor". „Nic neodporovalo víc pravdě" než tvrzení, že „asimilátoři se považovali za Rusy Mojžíšova zákona". Naopak, „příklon k ruské kultuře nevylučoval hlásit se k tradicím evropské kultury".[165] Po zklamání z 80. let však „některé kruhy židovské inteligence, hluboce oddané asi-milačním snahám, pocítily zlom ve svém (židovském) veřejném mínění".[166] „Zanedlouho už neexistovala skoro ani jedna (židovská) organizace nebo strana, která by byla pro asimilaci. Ale... přestože asimilace jako teorie se zhroutila, zůstala i nadále reálným faktorem v životě ruských Židů, přinejmenším v té jeho. části, která žije ve velkých městech".[167] Dospělo se však k rozhodnutí „přerušit spojení mezi emancipací... a... asimilací", to znamená usilovat o to první, a ne o to druhé, o rovnost, ale bez ztráty židovství.[168] V 90. letech bylo hlavním úkolem listu \ oseli od bojovat za rovnoprávnost Židů v Rusku.[169]

[58] Mark, in KRJ-1, s. 519-541.
[39] G. J. Aronson, *Russko-jevrejskaja pečať,* in KRJ-1, s. 565.
[60] Sliozberg, sv. 1, s. 105, 260.
[61] Aronson, *Russko-jevrejskaja pečať,* in KRJ-t, s. 565-568.
[62] S. M. Ginzburg, *O russko-jevrejskoj intělligencii,* in JM-1, s. 55-56.
[63]1. Ben-Cvi, *Iz istorii rabočego sionizma v Rossii,* in KRJ-1, s. 272.
[84] Ginzburg, in JM-1, s. 37-59.
[85] Sliozberg. sv. 2, s. 501-302.
[m] J. Gessen, sv. 2, s. 252.
[67] JE, sv. 5. s. 557.

Začátkem 20. století založili v Petrohradě přední advokáti a publicisté Kancelář pro obhajobu (Bjuro zaščity) Židů v Rusku. (Dříve plnil tento úkol jediný baron Gincburg, k němuž plynuly všechny židovské stížnosti.) O jejích zakladatelích podrobně vypráví Sliozberg.[170]

V těch letech „židovský duch procitl k boji", mezi Židy „bouřlivě sílilo společenské a národní uvědomění", ale národní uvědomění nikoli už v náboženské podobě; při „zchudnutí měst, při útěku zámožnějších lidí... a mládeže do měst... při tendenci k urbanizaci" „v širokých vrstvách Židovstva" od 90. let náboženství ztrácelo na významu, klesala autorita rabínů, dokonce i vzdělaní talmudisté se přikláněli k sekularizaci.[171] (Přesto však v mnoha životopisech v Ruské židovské encyklopedii najdeme u generace, která dospívala na přelomu 19. a 20. století, slova: „Dostalo se mu tradičního židovského náboženského vzdělání.")

Zato se začalo, jak jsme viděli, velmi intenzivně a v nečekané formě rozvíjet *palestinofilství.*

Události, které se tehdy odehrávaly v Rusku - jak je vnímali ruští Židé i jak je vnímala ruská široká veřejnost - nutně musely dostat i evropský podtext: evropské tendence i události se při tehdejších otevřených a četných stycích vzdělaných vrstev volně přelévaly přes hranice.

Evropské prameny zaznamenávají: „antisemitismus devatenáctého století... nápadné zesílení nevraživosti k Židům v západní Evropě, kde se zdálo, že již rychle mizí".[172] Dokonce ani ve Švýcarsku nemohli Židé ještě v polovině 19. století dosáhnout toho, aby se směli svobodně usazovat v kantonech a svobodně obchodovat a podnikat. Ve Francii vypukla Drey-fusova aféra. V Maďarsku „stará statkářská aristokracie... ze svého zchudnutí... obviňovala Židy"; v Rakousku a v Čechách koncem 19. století zesílilo „antisemitské hnutí" a „maloburžoazie... bojovala pod antisemitskými hesly proti sociálnédemokratickému proletariátu".[175] Roku 1898 došlo ke krvavým židovským pogromům v Haliči. Celkové posílení buržoazie „zvýšilo vliv Židů, kteří byli ve velkém počtu soustředěni v hlavních městech a průmyslových centrech... V takových městech, jako byla Vídeň nebo Budapešť... tisk, divadlo, advokacie a medicína měly ve svých řadách tolik Židů, že to neodpovídalo jejich poměru ve společností. Tehdy také židovští

[168] J. Mark, *Pamjati I. M. Čerikovera,* in *Jevrejskij mír,* sb. II (dále JM-2), New York, Sojuz russkieh jevrejev v Ňju-Jorke 1944, s. 425.
«s Aronson, *Russko-jevrejskaja* pečať, in KRJ-l, s. 564-568.
[170] Sliozberg, sv. 5, s. 110-135.
[171] Aronson, *ï barbe za...,* in KRJ-l, s. 215-215.
[172] Parks, s. 161.
[175] *Istorija XLX věka,* v 8 svazcích, za red. Ernesta La visse a Alfreda Rambauda, s v. 7, Moskva, OG1Z 1959, s. 186, 205.

velkoobchodníci a bankéři začali získávat obrovský majetek."[174]

Ale nejvýrazněji se protižidovské smýšlení projevilo v Německu - nejprve (1869) u Richarda Wagnera; v 70. letech v kruzích konzervativců a klerikálů, kteří žádali, aby byla omezena práva německých Židů a zakázána jejich další imigrace; a koncem 70. let se toto hnutí „rozšířilo í na intelektuální kruhy společnosti". Vyjádřil a zdůvodnil je v nejobecnějších formulacích známý pruský historik Henrich von Treitschke: „Dnešní agitace správně vystihla smýšlení společností, která považuje Židy za naše národní neštěstí." „Židé nemohou nikdy splynout se západoevropskými národy" a ke všemu německému projevují nenávist. Po něm i Eugen Duhring (dobře známý svou polemikou s Marxem a Engelsem): „Židovská otázka je prostě otázka rasová, a Židé jsou pro nás

rasa nejen cizí, ale i vrozeně a nenapravitelně zkažená." Pozadu nezůstal ani filozof Eduard Hartman. V politické sféře vedlo toto hnutí v roce 1882 k prvnímu mezinárodnímu protižidovskému kongresu (v Drážďanech), který vypracoval „Manifest k vládám a národům křesťanských států, smrtelně ohrožených Židovstvem," a požadoval vyhnání Židů z Německa. Ale v 90. letech protižidovské strany slábly a utrpěly řadu politických porážek.[175]

Ve Francii neexistoval tento teoretický rasový tlak. ale byla tu rozsáhlá politická protižidovská propaganda Edouarcla Drumonta (v „La libře Parole") od roku 1892. A pak „vzniklo opravdové soupeření" „mezi socialismem a antisemitismem", „socialisté se neostýchali vyšperkovávat své projevy výpady na adresu Židů a klesat na úroveň antisemitské demagogie... antisemitsko-socialistická mlha zahalila celou Francii".[176] (Velmi to připomínalo agitaci národníků v Rusku v letech 1881-82.) A brzy nato, od roku 1894, propukla bombastická Dreyfusova aféra. „V roce 1898 už (antisemitismus) dosahuje úrovně opravdové hysterie v celé západní Evropě," v Německu, ve Francii, ve „Velké Británii i v USA".[177]

Protižidovské výroky se objevovaly i v ruském tisku 70. - 90. let. Nebyl v nich však ani onen chladný teoretický kolorit jako v Německu, ani ony bouřlivé sociální vášně jako v Rakousku-Uhersku a ve Francií. Sem patří romány Vsevoloda Krestovského (Egyptská tma aj.) a těžkopádné články v novinách.

[174]Parks, s. 186.
[m] JK. sv. 2, s. 696-708.
[176] Tamtéž, s. 676-677.
[177] R. Nudelman, *Přízrak brodit po Jevrope.* in „22". Obščestveimo-političeskij i titěraturnyj žurnál jevrejskoj intělligencii iz SSSR v fzraile, Tel Aviv, č. 84, 1992, s. 128.

Zvláštním fenoménem byla Nová doba (Novoje vřeni]a). Ta získala vliv a úspěch svým aktivním postojem v tehdejším „slovanském hnutí", které se angažovalo v rusko-tnrecké válce o Balkán. Ale „když z dějiště válečných událostí začaly docházet zprávy o zlodějnách intendantů a dodavatelů" a „dodavatelé .židovského původu' bylí jakýmsi ztělesněním všeho ruského Židovstva", Nová doba nastoupila „ostře antisemitský kurz" a od 80. let „nejenže přešla do tábora reakce", ale i „v židovské otázce překračovala všechny meze nenávisti a nepoctivostí"; „varovný výkřik ‚židák jde' se poprvé rozlehl ze stránek Nové doby. Tyto noviny se domáhaly přijetí účinných opatření proti .okupování' ruské vědy, literatury a umění Židy... Jedním z oblíbených témat bylo také .vyhýbání se vojenské povinnosti'."[178] Protižidovské projevy - v zahraničí i v Rusku - ostře odsuzoval už roku 1884 pobouřený V. Solovjov: „Židé se k nám vždycky chovali po ži-dovsku; kdežto my křesťané jsme se dodnes nenaučili chovat k Židům po křesťansku"; „vůči Židovstvu předvedl křesťanský svět *jako celek* dosud jen nesmyslnou řevnivost nebo ubohou a bezmocnou indiferentnost". Ne, „ten, kdo toleruje Židy, není Evropa křesťanů, ale Evropa bezvěrců".[179]

Rostoucí význam židovské otázky pro Rusko si ruská veřejnost uvědomila o půl století později než vláda. Teprve po krymské válce „rodící se ruské veřejné mínění se začalo seznamovat s existencí židovského problému v Rusku".[180] Muselo však uplynout

ještě několik desítek let, než pochopila, že to je otázka prvořadá. „Prozřetelnost usadila do naší vlasti nej-větší a nejsilnější část Židovstva," napsal Vladimír Solovjov roku 1891.[181]

Rok předtím, v roce 1890, kdy našel povzbuzení a podporu v kruhu sympatizujících, Solovjov sepsal Protest. O tom, že „jediným důvodem vzniku takzvané židovské otázky je. že se zapomnělo na spravedlnost a lásku k bližnímu", že se „slepé propadlo naeionálnímu egoismu". -„Podněcování k rasové a náboženské nesnášenlivosti, která tak hluboce odporuje duchu křesťanství... úplně rozvrací společnost a může vést až k mravnímu zpustnutí..." - „Musíme rázně odsoudit antisemitské hnutí... už z pouhého pudu národní sebezáchovy."[182]

[178] JE, sv. 11, s. 758-759.

[179] V. S. Solovjov, *Jevrejstvo i christiamkij vopros,* in *Sohr. soč., v* 10 svazcích, 2. vyd., Petrohrad, 1911-1914, sv. IV, s. 155. 156, 158.

iso Aronson, *Russko-jeiTejskaja pečať, in* KRJ-l. s. 549.

UM Písmo S. Solovjova k F Gecu, in V. S. Solovjov, *Jevrejskij vopros- christianskij vopros: Sobranije statěj,* Varšava, Pravda 1906, s. 34.

[182] *Něopublikovannyj protest protiv antisemitizma* (sostavien Vladimirom Solovjovym), in KRJ-l, s. 574- 575. Text protestu byl poprvé uveřejněn v knize F. Gece *Ob otnošenii VI. Solovjova k jevrejskomu voprosu* (Moskva, 1902), kde je otištěn pod titulem *Ob antisemiti-ůeskom dviženii v pečaii: Něizdannaja statja l* 7, 5. *Solovjova,* pak roku 1906 přetištěn v citované již „svobodné" varšavské brožuře.

Podle vyprávění S, M. Dubnová: Soloyjov shromáždil přes sto podpisů, včetně podpisu Lva Tolstého a Korolenka. Ale redakce všech novin byly varovány, aby protest neuveřejňovaly. Soloyjov „se obrátil emřatickým dopisem na Alexandra 111." Byl však policií upozorněn, že bude-li neodbytný, dočká se úředního postihu. A tak od svého úmyslu upustil.[183]

Stejně jako v Evropě, ani u ruské veřejnosti nemohly různorodě se rozvíjející židovské snahy nevyvolávat u někoho obavu, u někoho prudký odpor, u někoho naopak i sympatie.

A u někoho i politický kalkul. Tak jako „narodovolce" v roce 1881 napadlo spekulovat s židovskou otázkou (tehdy proti nim vyvolali štvanici), tak po nějakém čase ruští radikální liberálové, levicové křídlo společnosti, pochopili a nadlouho si zapamatovali, že je výhodné vsadit na židovskou otázku jako na důležitou politickou kartu v boji proti samo-děržaví: pořád dokola omílat, že Židé v Rusku nemohou dosáhnout rovnoprávnosti jinak než úplným odstraněním samoděržaví. Od iiberálů až po esery a bolševiky všichni každou chvíli vytahovali Židy - někteří i s upřímnými sympatiemi, ale všichni jako osvědčený trumf protimo-narchístické fronty, a tento trumf už revolucionáři nedali z ruky a zcela bezostyšně se s ním oháněli až do roku 1917.

Tyto společenské a novinářské proudy a úvahy se však v těch letech vůbec ještě netýkaly vztahu *obyčejných lidí* k Židům *ve Velkorusku,* O tom máme mnohá svědectví. Tak třeba J. Tejtel, který dlouho žil ve vnitrozemí a stýkal se s prostými lidmi, tvrdí, že těmto „obyčejným lidem je rasová a národnostní nenávist cizí".[184]

V memoárových zápiscích knížat Vjazemskýeh se zase píše, že v jejich nemocnici v Korobovce v usmanském újezdu rolníci neměli rádi hulvátského doktora Smi rn o v a, ale když ho vystřídal pečlivý doktor Šafrán, těšil se všeobecné lásce a vděčností prostých lidí z celého okolí. Ze zkušeností s trestanci z 80. - 90. let to dokládá i P. F. Jakubovič-Melšin: „i v těch nejnižších vrstvách prostého lidu bychom marně hledali sebemenší antisemitské tendence."[185] Však právě s vědomím, že tomu tak opravdu je, zaslali počátkem 20. století Židé z jednoho běloruského městečka do Moskvy známé mecenášce a velkoobchodnici M. F. Moro-zovové telegram tohoto znění: „Přispěj nám něčím, synagoga shořela, máme přece jednoho Boha." A ona poslala, o kolik ji požádali.

Ostatně ani liberální ruský a židovský tisk vlastně nikdy neobviňoval prosté ruské lidí z vrozeného antisemitismu, zato vytrvale tvrdil, že antisemitismus mezí lid uměle a zlovolně zasévá a rozněcuje v něm vláda. A heslo jako „samoděržavi, pravoslaví, národ"

[183] Viz KRJ-1, s. 565.
[184] Tejtel, s. 176.
[185] JE. sv. 10, s. 827.

vnímaly židovské vzdělané vrstvy tak, jako by bylo namířeno výslovně proti Židům.

V polovině 20. století pak čteme u židovského autora: „Ve starém lusku nebyl antisemitismus mezi prostými lidmi nijak hluboce zakořeněn... V širokých vrstvách lidu antisemitismus skoro neexistoval, a ani vztah k Židům pro ně nepředstavoval žádný problém... Jen v některých částech takzvaného pásma židovského osídlení, hlavně na Ukrajině, bylo ještě z dob polského panství vzhledem k mimořádným podmínkám, jimiž se zde nemůžeme zabývat, antisemitské smýšlení mezi rolnictvem velmi rozšířeno."[186] To je naprostá pravda. Navíc k tomu můžeme připočíst i Besarábii. (Že mělo toto smýšlení a tyto podmínky dlouhou minulost, zjistíme i u Raramzina: kozáci z Lžidimitrijovy družiny, zřejmě záporožští, nadávali Rusům do žídáků[187] - takže pro západní oblasti to byla nadávka.)

A jak to vypadá v ruském folkloru? Dalův výkladový slovník označuje nejen Velkorusko, ale i západní gubernie a Ukrajinu poznámkou *ju-zap* (jihozápad), ale zdaleka ne vždy. V pře dr evolučních vydáních obsahoval nemálo slov a hovorových obratů, odvozených od slova „žid" „židák". (Příznačné je, že v sovětském vydání z roku 1955 přes všechny obtíže spojené s tiskem byla příslušná stránka vysázena znovu[188] a celé slovníkové hnízdo mezi „židkij" a „žigalo" bylo vypuštěno.) Ale soubor těchto výrazů, které Dal uvádí, obsahuje i část zděděnou z církevněslo-vanského jazyka, kde slovo „žid" neznělo nijak pejorativně, bylo to jen rasové označení; je zde i to, co se navrstvilo ze sociální praxe za polských a pozdějších časů v pásmu židovského osídlení, je zde i nános z doby zmatků v 17. století - celá Velká Rus tehdy neměla téměř žádný kontakt s Židy. Toto dědictví se pak odráží v pořekadlech, která Dal uvádí sice v ruském přepisu, ale často je z nich cítit jihozápadní provenienci. (A tato pořekadla rozhodně nevznikla v kancelářích ruského ministerstva vnitra.)

Porovnejme však s těmito pořekadly tohle: kolik mezi lidmi koluje nepříznivých pořekadel o pravoslavném duchovenstvu! A lichotivé snad ani jedno!

Svědek z Mariupolu[189] (a docela jistě není sám) vypravuje, že u nich před revolucí se naprosto jasně rozlišovalo mezi slovem, „jevrej" (žid) a slovem „žid" (židák). „Jevrej" byl zákona dbalý občan, jehož chování a jednání s lidmi se nijak nelišilo od zvyklostí

188 g_ \] Švarc, *AnlLsemitizrn v Sovětskom Sojuze,* New York, ízdatčlstvo A. P. Čechova 1952, s. 15.

[187] N. M. Karamzin, *Istorija gosudarstva Rossijskogo,* ve 12 svazcích, 5. vyd., Petrohrad, Ejnerling 1842-1844, sv. 11, s. 145.

[188] V Dal, *Tolkovyj slovar živogo velikorusskogo jazyka,* sv. 1, Moskva, 1955, s. 541.

[189] i. E. Těmirov *(Fospominanija),* in BFRZ, fond 1, A-29, s. 25.

tamního prostředí, kdežto „židák" byl vydřiduch. A mohli jste slyšet: „Já nejsem žádný židák, já

jsem poctivý žid, já vás neošidím." (S podobnými výroky z úst Židů se setkáváme i v literatuře; a četli jsme je i v letáku národníků.) Tento významový rozdíl musíme mít na paměti při posuzování pořekadel. To všechno jsou pozůstatky národnostních specifik na západním a jihozápadním území Ruska.

Ale ani ve středním, ani v severním, ani ve východním Rusku nikdy, dokonce ani za celonárodního otřesu v říjnu 1905, nedošlo k protižidovským pogromům (útočilo se proti revoluční inteligenci obecně, proti jejímu jásotu a posměchu koleni Manifestu ze 17. října). A přesto bylo před celým světem předrevoluční Rusko - ne carská říše, ale *Rusko* -označováno za zemi pogromů, za zemi ultrareakční, a možná mu tento cejch zůstane ještě několik příštích století...

Kdykoli vypukly pogromy, bylo to vždy jen na jihozápadě Ruska (jako v roce 1881). Tak tornu bylo i s kišíněvskýni pogromem v roce 1903.

Nezapomínejme, že v té době, kdy v celé Resarábii bylo obyvatelstvo do značné míry negramotné a nevzdělané, žilo v Kišinévě 50 000 Židů, 50 000 Moldavanů, 8000 „Rusů" (většinou to byli Ukrajinci, ale to se tehdy nerozlišovalo) a něco málo jiných národností. Hlavními násilníky, „pogromisty byli především Moldavané".[190] Kišiněvský pogrom začal 8. dubna 1905, což byl poslední den židovských a první den pravoslavných Velikonoc. (Není to poprvé, co vidíme toto tragické spojení židovských pogromů s křesťanskými Velikonocemi - bylo tomu tak v roce 1881, v roce 1882 a stejně i v Nikolajevu v roce 1899[191] - a to je na tom to nejsmutnější a nejstrašnější.)

Podívejme se na jediný dokument, vycházející z pečlivého vyšetřování a z přesného popisu vývoje událostí - na obžalovací spis, vypracovaný prokurátorem místního soudu V. N. Goremykinem, „který nepředvolal ani jednoho Žida jako obviněného, což proti němu vyvolalo ostré výpady v reakčníni tisku".[192] (Jak uvidíme, soud probíhal zprvu za zavřeným i dveřmi, aby „se nerozpoutávaly vášně", a rozsudek byl prvně uveřejněn v zahraničí, ve stuttgartském emigrantském listu Osvobození (Osvobožděnije).[193]

Spis začíná popisem „obvyklých potyček mezí Židy a křesťany, k nimž v posledních letech docházelo vždy o Velikonocích", a líčením „antipatií místního křesťanského

[190] RJE, sv. 4, s. 527.

[191] L. **Prajsman,** *Pogromy i samooborona. in* „22ª« **o. 51,** 1986/87, **s.** 176.

[192] JE, sv. 9, s. 507.

[193] *Kišiňovskij pogrom: Obvinitělnyj akt,* in „Osvobožděnije", Stuttgart, 19. října 1905, č. 9 (53), příloha, s. ! **-4.**

obyvatelstva k Židům". Takže už „asi čtrnáct dní před Velikonocemi... začaly v Kišiněvě kolovat řeči, že
0 nadcházejících svátcích se to Židům spočítá". Podněcující roli sehrál
1 list Bessarabec (redaktor Kruše van), který uveřejňoval „v poslední době denně ostré protižidovské články, což zapůsobilo... na kupecké mládence, drobné písaře a pod., tj. na málo vzdělané lidí v Besarábii. Posledními štvavýnů články listu Bessarabec byly zprávy o vraždě křesťanského chlapce v obci Dubossary, jíž se měli dopustit Židé z rituálních důvodů." (K fámě o zabitém křesťanském děcku v Dubossa-rech přibyla další o tom, že jeden Žid zavraždil svou křesťanskou služku, ve skutečností však ta žena spáchala sebevraždu.)[194]

A co na to kiši něvská policie? - „Nepřikládajíc zvláštní význam zmíněným pověstem" a přestože „v posledních letech v této době opakovaně docházelo k bitkám mezi židovským a křesťanským obyvatelstvem, Mšiněvská policie neučinila žádná zvláštní preventivní opatření", pouze posílila své řady „pro službu o svátcích v místech předpokládaných největších shluků lidí" tím, že je doplnila vojenskými hlídkami z místní posádky.[195] Náčelník policie nedal policistům žádné energické a jasné instrukce.

A to je na tom právě naprosto neodpustitelné: rok co rok dochází o Velikonocích k bitkám, tentokrát navíc kolují takové pověsti - a policie spí. I to jasně svědčí o tom, jak strnulý a zkostnatělý je vládní aparát. Buď tedy vůbec neudržovat impérium (kolik válek se vedlo, kolik úsilí se vynaložilo na to, aby Moldávie byla z jakýchsi důvodů připojena k Rusku) - anebo v něm nést odpovědnost za pořádek všude! 6. dubna se lidé jen tak procházeli po ulicích, mezí nimi i „mnoho výrostků", ke čtvrté odpoledne byli v davu i opilci. Pak začali kluci házet kamením do oken nejbližších židovských domů, a to se stupňovalo, a když se policejní komisař s inspektorem pokoušeli jednoho z kluků zadržet, i oni „byli zasypáni kamením". Nato přiběhli i dospělí. „Jelikož policie neučinila energická opatření k okamžitému potlačení nepřístojností", došlo k vyrabování dvou židovských krámů a několika stánků. R večera nepokoje utichly, „k žádnému fyzickému násilí proti Židům toho dne nedošlo", policie zatkla ten den 60 osob.

Avšak „od rána 7. dubna se křesťanské obyvatelstvo... ve značném rozčilení srocovalo na různých místech ve městě i na periferií do men

[194] J. G. Frumkin, *Iz istorii russkogo jevrejstva: Fospominanija, materiály, dokumenty,* in KK.J-1, s. 59.
[tm] *Kišiňovskij pogrom: Obvinitělnyj akt,* s. 1.

ších hloučků, které začaly na Židy dotírat, a to čím dál ostřeji". Stejně tak se od časného rána na Novém trhu „shromáždilo přes 100 Židů, ozbrojených pro sebeobranu holemi, klacky a někteří i puškami, z nichž čas od času stříleli". Křesťané střelné zbraně neměli. Židé říkali: „Včera jste Rusy nerozháněli, tak se dneska budeme bránit sami." A někteří Židé „měli u sebe... i láhve s kyselinou sírovou, kterou stříkali na kolemjdoucí křesťany". (Lékárny tradičně patřily Židům.) „Pověsti o násilnostech, které Židé páchají na křesťanech, se rychle šířily po městě, ve zveličené podobě šly od úst k ústům a silně dráždily křesťanské obyvatelstvo": „zbili" šlo dál jako „zabili", a že prý snad Židé vyloupili starý chrám a zabili kněze. A tak „na razných koncích města bylo mnoho skupin, každá čítala 15-20 křesťanů, byli to skoro samí nádeníci a před nimi šli kluci, kteří házeli do oken kamení a pokřikovali, načež došlo k rabování židovských krámů, domů a

[196] *Materiály dlja isíorii antijevrcjskirh pogrom o v v Rossii,* za redakce a s úvodem S. M. Dubnová a G. J. Krásného -Adrnoniho, sv. 1, Petrohrad, 1919 (dále *Materiály...),* s. 340.

bytů, přičemž se na místě rozbíjelo a ničilo zařízení. K těmto skupinám se přidávali procházející se lidé", takže se rozrůstaly, a kolem 2. - 5. hodiny „se už nepokoje... rozšířily skoro po celém městě"; „domy, kde byly v oknech vystaveny ikony a kříže, výtržníci ušetřili". V drancovaných „místnostech byl všechen majetek okamžitě zcela zničen" a zboží vyhazované z krámů „bylo zčásti hned ničeno, zčásti rozkrádáno osobami, které šly v patách za pogromisty". Došlo to tak daleko, že „v židovských modlitebnách natropili hotovou spoušť a jejich posvátné svitky (tóru) vyhazovali roztrhané na ulici". Rabovaly se ovšem i obchody s alkoholem, „lihoviny se zčásti vylévaly na ulici, zčásti je výtržníci na místě vypili". „Při organizační neschopnosti policie, která neměla náležité vedení, se všechny tyto výtržnosti děly beztrestně, což ovšem pogromisty jen ještě vic povzbuzovalo a podněcovalo... Protože policisté neměli žádného velitele, nebylí ve své činnosti jednotní, ale jsouce ponecháni sami sobě, jednali každý podle vlastního uvážení... policisté nižších hodností zůstávali ve většině případů jen pasivními pozorovateli pogromu." Telefonicky byly sice přivolány z místní posádky vojenské hlídky, ale „pokaždé jen na určité místo, a když tam přišly, často již nezastihly" pogromisty, a „jelikož neměly další instrukce, nevyvíjely žádnou činnost", „byly rozptýleny v jednotlivých skupinách po městě bez jasného úkolu a spojení", „zabývaly se jen rozháněním běsnícího davu". (Místní posádka byla totiž co do kvality značně podřadná a k tomu - vzhledem k Velikonocům - měli mnozí důstojníci i vojáci volno.)[196] „Neschopnost policie... zavdala podnět k novým pověstem o tom, že vláda dovolila bít Židy, protože jsou to nepřátelé vlasti," a opilý a divoký pogrom byl čím dál krutější. „Židé v obavě o život a majetek definitivně ztratili hlavu a šíleli strachem... Část Židů se ozbrojila revolvery odhodlána k sebeobraně a začala po výtržnících střílet... zpoza rohů, přes ploty, z balkonů... naslepo a zmateně, takže tyto výstřely Židům ani v nejmenším nepomohly", jenom vyvolaly u pogromistů „divoké běsnění. Dav se rozlítil a všude tam, odkud se ozvaly výstřely, okamžitě vtrhl a všechno tam zdemoloval, dopouštěje se přitom násilí na Židech, které tam zastihl". Á „zvláště osudný pro Židy" byl „výstřel, jímž byl zabit ruský chlapec Ostapov". Od 1.-2. hodiny odpolední „násilnosti na Židech se stále a stále stupňovaly a od 5. hodiny byly doprovázeny „řadou vražd".

V půl čtvrté odpoledne zcela bezradný gubernátor von Raaben předal velení veliteli posádky generálu Bekmanovi „s právem použít zbraní". Bekman okamžitě rozdělil město na jednotlivé části a začal přemisťovat jednotky, dosud „nesystematicky rozptýlené po městě". „Od té chvíle přikročili vojáci k hromadnému zatýkání výtržníků" a k energickým opatřením. Pozdě večer pogrom ve městě skončil. Spis uvádí počet obětí. „Mrtvých... bylo zjištěno celkem 42, z toho 58 Židů"; „u všech zabitých byla shledána zranění způsobená těžkými tupými předměty: holemi, kameny, lopatami, u některých pak ostrou sekerou; tato zranění „lze říci, že skoro u všech" byla na hlavě, byly nalezeny i „těžké rány na těle. Střelné rány zjištěny nebyly. Stopy jakéhokoli mučení nebo hanobení mrtvých zjištěny nebyly, což potvrzují jak protokoly z prohlídky i pitvy těl zabitých, tak výpovědi lékařů, kteří zmíněné prohlídky a pitvy prováděli", i „protokol z lékařského odboru Besarabské guberniální správy"; „raněných bylo celkem 456, z toho 62 křesťanu... 8 se střelnými ranami... Z počtu (594 raněných) Židů pouze 5 utrpělo těžká zranění; všechna ostatní byla lehká. Žádné stopy po mučení nebyly u nikoho

nalezeny, pouze jednomu Židovi, slepému na jedno oko, bylo druhé oko vyraženo... Téměř tři čtvrtiny poškozených jsou muži, až na ojedinělé výjimky dospělí. O znásilněních byly podány tři stížnosti, z nichž ve dvou případech bylo podáno trestní oznámení." Zranění utrpělo 7 vojenských šarží, z nichž jeden „byl po pálen kyselinou sírovou"; 68 policistů utrpělo lehká zranění. „Vyrabovaných domů bylo okolo 1350, tj. necelá třetina" všech kišiněvských domů - vypadá to jako po bombardování, děsivá zkáza...

„Zdemolovaných židovských krámů bylo celkem asi 500." Zatčeno bylo „do rána 9. dubna 816 mužů"; a *mimo* vyšetřování vražd bylo k trestní odpovědnosti pohnáno 664 osob.

I některých autorů se odhad židovských škod liší od oficiálního, avšak nijak 'významně, kniha o ruském Židovstvu uvádí 45 zavražděných Židů, 86 těžce zraněných, 1500 domů a obchodů vyrabovaných nebo pobořených[197]. Bikerman uvádí 53 zabitých, v tom mohou, být i ne-židovští mrtví.[188] Židovská encyklopedie (1988): „Zavražděno 49 osob, zraněno 588, vyrabováno přes 1500 židovských domů a krámů."[199]

Tak vypadá oficiální popis událostí. Představme si však, co se za ním skrývá. Tak třeba - „pouze jednomu Židovi, slepému na jedno oko, bylo druhé oko vyraženo". Čteme o něm u Korolenka (črta Dům číslo třináct).[200] Ten ubožák se jmenoval Mejer Vejsman. „Na mou otázku," píše Rorolenko, „jestli ví, kdo mu to udělal, odpověděl zcela klidně, že určitě to neví, ale že jeden kluk, sousedův syn, se chlubil, že to udělal právě on železným závažím přivázaným na provázku." Jak z Korolen-kova líčení, tak z oficiálního spisu je vidět, že vrazi a jejích obětí se často dobře znali. Zabíjeli své známé.

Rorolenko k tomu poznamenává: „Je to sice založeno na výpovědích Židů, ale není důvodu pochybovat o tom, že mluví pravdu... Židům přece může být jedno, jak je vraždili. Nač by si vymýšleli podrobnosti?" No ano, co by z toho měli příbuzní Benciona Galantera, kterému, pogro-mistě rozbili hlavu, když si k tomu ještě přidají, že vrazi do jeho mrtvého těla vráželi hřeby? Proč by si něco takového vymýšleli? Nebylo snad rodině účetního Nisenzona i tak dost těžko, aby si musela při bájit, jak ho „vyináchalí" v louži, než ho zabili? Ne, nic takového si nevymýšleli.

Ale ti, kdo vytvářejí veřejné mínění a nebyli přímými svědky těchto událostí, těm tyto hrůzy nestačily. Každá lidská tragédie, každé neštěstí, každá smrt se jim hodila především jako prostředek, jak zaútočit na carskou vládu. A tak jim bylo dobré i štvavé nadsazování. Když potlačím své emoce a budu se snažit porozumět těmto výplodům z pozdějších měsíců a dokonce let, nebude to, jako bych i já tuto tragédii zlehčoval? A jako bych tu strašnou odpověď přivolával? Ale porozumět tomu musím, protože kišíněvský pogrom by! zneužit k tomu. aby Rusko bylo výslovně a provždy ocejchováno. A každá poctivá historická práce na toto téma dnes musí rozlišit hroznou pravdu o Kišiněvu od zákeřné lži.

Závěr obžalovacího spisu: nepokoje se „rozrostly do popsaných rozměrů jen vinou neschopnosti policie, která neměla patřičně vedení... Předběžným vyšetřováním se nezjistila žádná fakta, která by nasvědčovala tomu, že zmíněné nepokoje byly předem naplánovány".[201] Nezjistilo to ani žádné další vyšetřování.

[187] Frumkin in KRJ-1, s. 59.
[198] Bikerman, in RiJ, s. 57. [109] KJE,
sv. **4.** s. 527.
[200] V. G. Rorolenko, *Doni No 1í,* in *Sobranije sočinřnij,* sv. 9. Moskva, „Chudož. lit.", 1995, s. 406-422.
[201] *Kišiňovski)'pogrom. Obvinitélnyj akt,* s. 5.

Přesto však výše zmíněná Kancelář pro obhajobu Židů (za účasti velmi vlivných mužů - M. Vinavera, G. Slíozberga, L. Bramsona, M. Kulise ra, A. Brauda, S. Poznera, M. Kro la),[202] jakmile se v Petrohradě dověděla o pogromu, okamžitě vyloučila všechny příčiny, kromě spiknutí na nejvyšších místech. „Kdo dal příkaz k organizování pogromu, kdo řídil temné síly, které ho provedly?"[205] - „Jakmile jsme se dověděli, za jakých okolností probíhaly kišiněvské jatky, bylo nám hned jasné, že by se tento ďábelský plán nikdy nemohl uskutečnit... kdyby nebyl naplánován tajnou policií a neprováděl se na její příkaz." 1 když ovšem „ničemové organizovali kišiněvský pogrom v přísné tajnosti," píše ve 40. letech 20. století tentýž M. Krol.[204] „Ale i když jsme byli v hloubi duše nezvratně přesvědčeni, že kišiněvská jatka byla organizována shora, s vědomím a možná dokonce z iniciativy Pleveho, mohli bychom strhnout masku těmto vysoce postaveným vrahům a ukázat je v pravém světle celému světu jen tehdy, kdybychom proti nim měli nezpochybnitelné důkazy. Proto jsme se rozhodli poslat do Kišiněva známého advokáta Zarudné-ho."[205] „Byl to nej vhodnější člověk pro splnění poslání, které jsme na jeho bedra vložili." Zarudnyj „začal otevírat tajné zámky ke kišiněvským jatkám," po nichž policie, „aby se neřeklo, zatkla několik desítek zlodějů a lupičů".[206] (Připomeňme, že nazítří po pogromu bylo zatčeno 816 osob.) Zarudnyj shromáždil a odvezl z Kišiněva „mimořádně důležitý materiál", a to: „že hlavním viníkem a organizátorem pogromu byl velitel kišiněvské tajné policie Levendal", četniecký důstojník, přeložený do Kišiněva krátce před pogromem; a „na příkaz tohoto Levendala policie a vojenské jednotky zřejmě pomáhaly vrahům a lupičům".[207] Ten prý také „totálně paralyzoval činnost gubernátora".[208] (Jenže v Rusku tenkrát nebyla ani státní policie podřízena tajné policii, natož pak armáda.)

Tento „mimořádně důležitý materiál", který „naprosto evidentně" odhaloval viníky, nebyl však nikdy publikován, ani tehdy, ani později. Pročpak asi? Jak by tehdy mohli Levendal a spol. ujít trestu a hanbě? A podle vyprávění o tomto materiálu jistý obchodník (Pronin) a jistý notář (Pissarževskij) „se začali scházet v jedné hospodě" a podle instrukcí od Levendala prý plánovali pogrom.[209] Po těchto schůzkách se celá policie a celá posádka rozhodly pro pogrom. Obvinění proti Levendalo-vi zkoumal prokurátor Goremykin a shledal je neopodstatněným.[210] (Kruše van a, jehož štvavé

[202] Krol, *Stránky...,* s. 299.
[205] Sliozberg, sv. 5, s. 49.
[204] M. Krol, *Kišiňovskij pogrom 1903 goda i Kišiňovskij pogromnyj process,* in JM-2, s. 372. [209] Tamtéž, s. 372-573.
[206] Krol, *Strunný....* s. 301, 305.
[207] Tamtéž, s. 501-304.
[208] Krol, in JM-2, s. 374.
[209] Tamtéž.

články skutečně pomáhaly rozpoutat pogrom, se dva měsíce nato v Petrohradě pokusil zabít Pinchas Daševskij - zasadil mu ránu nožem.)[211]

Mezitím se provádělo důkladné úřední vyšetřování. Do Kišiněva byl neprodleně vyslán ředitel tajné policie A. A. Lopuchin (pro své liberální smýšlení byl pro veřejnost mimo podezření). Okamžitě byl sesazen gubernátor von Raaben a několik dalších hodnostářů Besarabské gubernie, novým gubernátorem byl jmenován liberální kníže S. Irusov (v brzké budoucnosti významný konstituční demokrat, který podepíše buřičské

Vyborské provolání). - Ve Vládním věstníku (Pr a vitěl st v ennyj Vestnik) z 29. dubna vyšel oběžník ministra vnitra Pleveho, rozhořčeného nečinností kišiněvských úřadů. Nařizoval všem gubernátorúm, městským hejtmanům a vrchním policejním komisařům, aby energicky a všemi prostředky s násilnostmi skoncovali.[212] Nemlčela ani pravoslavná církev. N ej světě jší synod vydal oběžník, aby duchovenstvo učinilo opatření k vykořenění nenávisti k Židům. S odsouzením, domluvami a smířlivými slovy se na křesťanské obyvatelstvo obrátilo několik vysokých duchovních, mimo jiné i všeobecně vážený otec Ioann Kronštadtský: „Místo křesťanského svátku uspořádali odporný a děsivý svátek satanův."[215] A biskup Antonij (Chrapovickij): „Strašlivý trest Boží postihne zlosyny, kteří přelévají krev, spřízněnou s krví Bohočlověka, Jeho Přečisté Matky, apoštolů a proroků," „abyste seznali, jak i podnes zavržené plémě židovské je drahé Duchu Božímu a jak rozhněvá Hospodina každý, kdo by mu chtěl ublížit."[214] Obyvatelstvu se rozdávaly i tisíce letáků na toto téma. (Avšak mnohomluvná církevní vysvětlení byla podávána starobylou a po staletí ustálenou formou, která již nedokázala vyjádřit děsivost rozpoutaných procesů.)

Hned na začátku května, měsíc po událostech, propukla a rozjela se tisková a agitační kampaň kolem pogromu - nejen v ruském, ale i ve všem evropském a americkém tisku. Hysterické novinové články v Petrohradě přinášely zprávy o vraždách žen a nemluvňat,

[210] *Predstavlenije Prokuroru Suděbnoj Palaty za No 1)92,* 20. listopadu 1905; *Predstavlenije Prokuroru Suděbnoj Palaty za No 1437,* 1. prosince 1905. in *Materiály...,* s. 519, 522-525.

[211] RJE, sv. l,s. 417.

[212] *Cirkuljar Ministra l nutrennich Děl po porodu Kiéiňovskich sobytij Gubernatoram, Gradonaěalnikam i Ober-Policejmejstěram,* in *Materiály...,* s. 555-555; *Pravitělstvennyj věstník,* Petrohrad, č. 97, 29. dubna (12. května) 1905.

[2,3] *Slovo o. loanna Kronštadtskogo. Mysli moi po povodu nasilij* Christian *s jev rej umí v Ki-šiňove,* in *Materiály...,* s. 552.

2i4 д *kišiňovskomu bedstviju. Slovo, skazannoje 30 aprelja 1903 g. Jepiskopom Antonijem,* in *Materiály...,* s. 554, 556.

o mnoha znásilněních nedospělých děvčátek a samozřejmě i žen, a to vše před očima jejich manželů nebo rodičů; také se psalo, že Židům vyřezávali jazyky. „Jednomu Židovi rozpárali břicho a vyrvali mu vnitřnosti..., jedné Židovce zatloukli do hlavy hřebíky" nozdrami.[215] Do týdne tyto drastické podrobnosti přetiskly západní noviny. Západní veřejnost jim slepé věřila a například v Anglii se významní Židé plně spolehli na tyto otřesné zprávy a přejali je doslova do svého veřejného protestu.[216] - Zopakujme: *„Stopy jakéhokoli mučení nebo hanobení nebyly na mrtvolách nalezeny. "* Vzhledem k této nové vlně novinových článků byly uveřejněny doplňující zprávy lékařů. Městský hygienik dr. Frenkel (prohlížel mrtvá těla na židovském hřbitově), městský hygienik dr. Čorba (přijímal raněné a zabité v kišiněvské guberniální Zemské nemocnici od 5 hodin odpoledne druhého velikonočního dne do 12 hodin třetího dne a pak v Židovské nemocnici), policejní lékař Vasilevič (pitval a prohlédl 55 mrtvol) - a všichni tři shodně prohlásili, že ani při prohlídkách, ani při pitvách nenalezli na mrtvých známky ani stopy zvrhlého hanobení, jaké byly líčeny v tisku.[217] U soudu se pak ukázalo, že svědek doktor Do-roševskij (o němž se myslelo, že to on poskytl tisku tyto šokující informace) sám žádné stopy po zvrhlostech neviděl a nadto výslovně popřel, že by měl něco společného

se skandálními články.[218] Prokurátor Oděs-kého soudního dvora na Lopuchinovu otázku o znásilněních „provedl osobní neveřejné vyšetřování: z vyprávění rodinných příslušníků se ani jeden případ znásilnění nepotvrdil. Z konkrétních případů ze stížnosti se vyšetřováním nepotvrdil žádný.[219] Jenomže jaképak prohlídky, jaképak lékařské zprávy? Co je nám do konkrétních prokurátorových zjištění? Ať si dál žloutnou v úředních spisech.

Nic z toho, co svědkové nepotvrdili a o čem nepsal Korolenko - nic z toho nikoho shora ani nenapadlo vyvracet. A tak se všechny tyto *podrobnosti* rozletěly do světa a pro veřejné mínění se z nich stala *fakta,* která na celé 20. století a možná i na století 21. trčí ztuhlá nad jménem Ruska.

Ale vždyť Rusko již léta, a rok od roku naléhavěji, eítílo, jak nebezpečná, jak

[215] „Sankt-Petěrburgskije vědomosti", 24 apr. (7 mája) 1903, s. 5.

[216] „Baltimore Sun", 16. 5. 1903, s. 2; „The Jewish Chronicle", 15. 5. 1905, s. 2; Protest by the Board of Deputies and the Anglo-Jewish Association, in „Times", 18. 5. 1903. s. 10.

ai? *Protopí Bessarabskogo Gubernskogo Pravlenija po vračebnomu otdèleniju,* 2. června 1903, in *Materiály...,* s. 174-175.

[218] *Sudêbnoje razbiratâlstvo děla ob antijevrejskich besporjadkach, byvších v g. Kišiňove, zasedanije 16 nojabrja 1903,* listok-dněvnik No 11, in *Materiály...,* s. 279.

219 *Prokuro,- Oděsskoj Suděbnoj Palaty A. I. Pollan - .4. A. Lopuchinu,* in *Materiály...,* s. 172-173.

smrtelně nepřátelská propast se vytváří mezi „veřejností" a vládou. V tomto boji se liberálně radikálním, a o to víc revolučním kruhům hodil každý fakt (nebo výmysl), který by vládu nějak pošpinil -a nevadilo jim žádné zveličení nebo překroucení, žádný švindl - jen když vládu co nejvíce poškodí. Pro ruské radikály byl takový pogrom přímo *terno* v jejích boji!

Vláda proto vydala zákaz publikovat články o pogromu s odůvodněním, že jen vyvolávají nenávist a hněv - a zase bylo zle: Evropa i Amerika se tím víc chytily všech těch pověstí a výmyslů a ještě víc přeháněly - jako by ani žádné policejní protokoly neexistovaly.

Nastal celosvětový útok na carskou vládu. Kancelář pro obhajobu Židů posílala telegramy do všech metropolí s výzvou, ať se všude pořádají veřejná protestní shromáždění![220] Jeden člen této kanceláře píše: „I my jsme poslali podrobné zprávy o strašlivých zvěrstvech... do Německa, do Francie, do Anglie, do Spojených států." „Naše zprávy všude zapůsobily otřesným dojmem, v Paříži, v Berlíně, v Londýně i v New Yorku se konala protestní shromáždění, na nichž řečníci líčili hrůzné obrazy zločinů spáchaných carskou vládou"[221] - však takový prý je ruský medvěd odedávna! „Celý svět žasl nad těmito zvěrstvy." A končilo to drzou lží: policie a vojáci *„všemožněpomáhali* vrahům a lupičům v jejich nelidském díle."[222] „Prokletě samoděržaví" bylo navždy ocejchováno znamením hanby! Na shromážděních byl pranýřován další zločin, „který carismus záměrně připrav i 1". V londýnských synagogách byl obviňován... Nejsvětější synod z náboženského masakru. Odsudek vyslovili i jednotliví katoličtí hodnostáři. Avšak nejzběsileji se pogromu chytil evropský a americký tisk. (Nejvíc se o to zasloužil

[220] Krol, in JM-2, s. 576-577.

[221] Krol. *Straniey...,* s. 502.

[222] Krol. in JM-2, s. 571-572.

[225] *Remember Kischineff!* (editorial), in „The Jewish Chronicle", 15. 5.1905, s. 21; 22. 5.1905, s. 10; Baltimore Sun", 16. 5. 1905, s. 4.

ve svých tiskovinách magnát žluťáckého tisku William Hearst.) „Obviňujeme ruskou vládu z odpovědnosti za kišiněvský masakr. Prohlašujeme, že je až po uši namočena do tohoto vyhlazování lidí (holocaust). Před jejími dveřmi - a nikde jinde - se kupí tyto vraždy a násilnosti", „nechť Bůh Spravedlnosti sestoupí na tento svět a zúčtuje s Ruskem, jako kdysi zúčtoval se Sodomou a Gomorou... a smete toto semeniště moru z povrchu zemského"; „masakr v Kišiněvu.. překonává neskrývanou krutostí vše, co je zapsáno v análech civilizovaných národů".[223] (Tedy i vyvraždění mnoha tisíců Židů ve středověké Evropě.)

Na tomto hodnocení událostí se bohužel shodují Židé různě uvážliví nebo různě nerozvážní. A dokonce ještě po třiceti letech opakuje tak významný znalec zákonů jako G. Sliozberg v emigrantskýeh memoá-rech - ačkoli sám ani tehdy, ani později v Kišiněvě nebyl - fámy o vbíjení hřebů do hlav obětí (a odvolává se na Korolenkovu črtu!), o znásilňování, o „několika tisících vojáků" (tolik jích ubohá kišiněvská posádka ani neměla), kteří „měli chránit" pogromisty.[224]

A Rusko - veřejně ostouzené na rozhraní dvou staletí - bylo nezkušené a neschopné přesvědčivě se bránit; tehdy ještě tyhle metody ani nebyly známy. Takže verze o „chladnokrevně naplánovaném" pogromu byla stále ve vzduchu a bylo zapotřebí pádnějších důkazů, zejména proto, že kampaň už byla v plném proudu. Přestože advokát Zarudnyj „již ukončil své vyšetřování a... nezvratně zjistil, že hlavním organizátorem a vůdcem kišiněvského pogromu byl velitel městské ‚tajné policie'... baron Levendal"[225] - jenže kdyby tahle verze zabrala, pak by osoba barona Levendala nestačila patřičně zostudit ruskou vládu. Bylo bezpodmínečně nutné zasáhnout ji přímo v centru.

A tak náhle! - šest týdnů po pogromu, aby se světové pobouření ještě víc vystupňovalo a aby postavení nejsilnější osobnosti carské vlády bylo oslabeno - neznámo kde, neznámo čí zásluhou, ale rozhodně v pravou chvíli byl „objeven" text „přísně tajného dopisu" ministra vnitra Pleveho, adresovaného kišiněvskému gubernátorovi v on Raa-benovi (ne jako oběžník určený všem guberna torům v pásmu židovského osídlení, ale pouze jemu osobně, a datovaného deset dní před pogromem), v němž ministr v šikovných narážkách radí: kdyby v Be-sarabské gubernii došlo k velkým nepokojům namířeným proti Židům, pak on, ministr Plevě žádá, aby se v žádném případě nepotlačo-valy zbraněmi, ale jen domluvami. A současně kdosi neznámý také v pravou chvíli odevzdal text tohoto dopisu anglickému dopisovateli v Petrohradě D. D. Brahamovi a ten ho zveřejnil v londýnském listě Times 18. května 1903.[226]

Řeklo by se - to je toho, nějaký článek v nějakých novinách, ani tehdy, ani později ničím nepotvrzený. Jenže tento článek měl obrovský význam! V temže čísle Timesů jej totiž spolehlivě podpořil výše zmíněný protest význačných britských Židů v čele s C. Montetiorem (ze slavné rodiny Montefiorů).[227]

Za situace, jaká se tehdy ve světě vytvořila, měl tento dopis kolosální úspěch: do té

224 Sliozberg, sv. 3, s. 48-49, 61-64.

225 Tamtéž."

226 „Times", 18.5. 1903, s. 10.

227 *proitsi fry nie Board of Deputies and the Anglo-Jewish Association,* in „Times", 18. **5.** 1903, s. 8.

doby přece jen nedokázané, nyní však už byly „dokumentárně dokázány" krvavé záměry všemi nenáviděného carismu proti Židům. Ještě vášnivěji se nyní horlilo po celém světě v novinových článcích i na shromážděních. New York Times třetí den po zveřejnění zaznamenává, že „je to už tři dny, co byl (dopis) zveřejněn, a dosud nenásledovalo žádné dementi", takže britský tisk už ho bral jako autentický. A „co se dá říci o civilizaci země, jejíž ministr se dokáže podepsat pod takovéto instrukce?"[228] Nedůvtipná carská vláda, která si vůbec neuvědomovala celý rozsah svého debaklu, se vzmohla jen na to, že se distancovala lakonickým ledabylým dementi, které podepsal velitel Policejní správy A. A. Lopuchin, a to až devět dní po uveřejnění senzační zprávy v Times,[229] a místo aby si na falzifikát řádně posvítila, vypověděla Branám a ze země.

S jistotou lze říci, že šlo o podvrh, a je pro to mnoho důvodů. Nejenže Branám nikdy nepředložil jediný důkaz o pravosti textu. Nejenže falzifikát dementoval A. A. Lopuchin, zásadní odpůrce Pleveho. Nejenže kníže Urusov, příznivec Židů, který právě vystřídal Raabena a zkontroloval gubernátorův archiv, žádný takový „dopis Pleveho" tam nenašel. Nejen proto, že sesazený Raaben, který se plačtivými žádostmi pokoušel zachránit svůj zničený život, a přitom si v nich nikdy nepostěžoval, že dostal takové pokyny shora - tím by si přece hned napravil služební kariéru, a navíc by se stal idolem liberální veřejnosti. Ale především také proto, že státní archivy Ruska nebyly jako pochybné sovětské archivy, kde se podle potřeby dal vyrobit jakýkoli dokument nebo naopak tajně spálit - tam se uchovávalo všechno kompletně a navždy. Hned po únorové revoluci mimořádná vyšetřovací komise Prozatímní vlády a ještě horlivější speciální komise pro zkoumání historie pogromů za účasti kapacit, jakými byli vyšetřovatelé S. Dubnov a G. Krásny j-Admo-ni - nejenže tento dokument nenašla ani v Petrohradě, ani v Kišiněvě, a neobjevila ani to, že byl zaregistrován v knize došlé a odeslané korespondence. Jediné, co našla, byl *překlad* Brahamova anglického textu do ruštiny, pořízený na ministerstvu vnitra. (A pak také našli spisy s „návrhy na přísné tresty a zbavení hodností... za veškeré nezákonné počínání výkonných agentů v židovské otázce".)[230] No a po roce 1917 -čeho by se kdo měl ještě bát? A přesto se nenašel jediný svědek nebo pamětník, který by mohl vylíčit, jak se ten nesmrtelný telegram dostal do Brahaniovýcb rukou, nebo kdo by se pochlubil, že v tom měl taky prsty. A Branám sám ani tehdy, ani později neprozradil nic.

Přesto konstitučně demokratická Řeč (Reč) ještě 19. března 1917 suverénně napsala: „Kišiněvská krvavá lázeň i kontrare vol učni pogromy z roku 1905 byly organizovány, jak bylo definitivně zjištěno, policejní správou." A v srpnu 1917 na moskevské státní

[228] „New York Times". 19. 5. 1903, s. 10; 21. 5. 1903, s. 8.
[229] „Times", 27. 5. 1903, s. 7.
[230] P. P. Zavarzin, *Rabota tajnoj policii,* Paříž, 1924, s. 68-69.

radě předseda mimořádné vyšetřovací komise veřejně prohlásil, že „zanedlouho předloží dokumenty z policejní správy o organizování protižidovských pogromu", jenže ani zanedlouho, ani zadlouho jeho komise, ani později bolševici žádný takový dokument nepředložili. Takže ta lež tu zůstala trčet až dodneška. (V mém Říjnu 1916 vzpomíná jedna z postav na kišiněvský pogrom a v roce 1986 vysvětluje německé vydavatelství

německým čtenářům v poznámkách po svém: „Pečlivě připravený dvoudenní židovský pogrom. Ministr vnitra Plevě nařídil gubemátorovi Besarábie, aby se v případě pogromu nesnažil zastavit ho použitím zbraní.")[231] V soudobé (1996) Židovské encyklopedii čteme jednoznačné: „V dubnu 1903 zorganizoval nový ministr vnitra V. Plevě za pomoci svých agentů pogrom v Kišiněvě."[232] (Je to paradoxní, ale v předchozím svazku tatáž encyklopedie informuje: „Text telegramu Pleveho uveřejněný v londýnském listě Times... většina badatelů považuje za podvrh.")[255]

Lživá historie kišiněvského pogromu byla tedy bombastičtější než jeho smutná historie skutečná. Bude vůbec někdy správně interpretována - třeba za sto let? Bezmoc carské vlády, naprostá slabost její moci se projevila nejen v Kišiněvě: v Zakavkazí například došlo v roce 1905 k azerbajdžánsko-arménskému krveprolití. Avšak jen v případě Kišiněva byla vláda obviněna, že masakr zosnovala sama. „Židé nikdy nepřipisovali pogromy prostým lidem," napsal i). Pasmanik, „vždycky z nich obviňovali jedině režim a jeho administrativu... Žádná fakta nedokázala otřást tímto naprosto povrchním názorem."[234] A Bikerman tvrdil, že podle všeobecného mínění jsou židovské pogromy formou boje režimu proti revoluci. Ti přemýšlivější usuzovali takto: jestliže při minulých pogromech nebylo zjištěno, že by v technické přípravě měl prsty režim, pak „morálka, která se uhnízdila v Petrohradě, je taková, že každý zuřivý antisemita najde to nejshovívavější pochopení u všech - od ministra až po městského strážníka". Jenže - kišiněvský soudní proces z podzimu roku 1903 ukázal něco zcela jiného.

Pro ruskou liberálně radikální opozici se soud měl stát vyloženou bitvou se samoděržavím. K soudu se dostavili jako „žalobci zastupující poškozené" nej význačnější advokáti, křesťané i židé - M. Karabčevskij,

[231] A. Solscfaenizyn, *November sechzehn,* Mniehov-Cnryeh. Piper 1986, s. 1149.
[232] KJE, s\. 7, s. 347.
[2,3] KJE, sv. 6, s. 533.
[234] D. S. Pasmanik, *Russkaja revoljucija i jevrejstvo (Bolsevizm i iudaizm),* Paříž, 1923, s. 142.

O. Gruzenberg, S. Kalmanovič, A. Za rudný], N. Sokolov, „vynikající levicový advokát" P. Pere verze v s několika dalšími se stali *obhájci obžalovaných,* „... aby se nebáli povědět soudu... kdo je měl k tomu, aby vyvolali rvačku"[255] - tj. že je řídil někdo shora. A „občanští žalobci" trvali na tom, že se má provést dodatečné vyšetřování a na lavicí obžalovaných mají usednout „praví viníci"! Úřady nezveřejňovaly informace o procesu, aby nerozdmyčítávaly vášně ani přímo v Kišiněvu, ani jinde ve světě, kde se už stejně dost rozbujely. A aby to bylo ještě pohodlnější; štáb aktivistů kolem „občanských žalobců" zpracovával vlastní soudní zprávy a odesílal je přes Rumunsko k publikování po celém světě. Průběh soudního procesu to však nezměnilo: důkladně se vyjasnily jen vraždy pogromistů i to, že režim je nesporně vinen - ale jen tím, že nedokázal včas zakročit. V tu chvílí skupina občanských žalobců - advokátů, zastupujících poškozené kolektivně, prohlásila: „Když tedy soud odmítá pohnat k odpovědnosti a potrestat hlavní viníky pogromu" - tj. ne nějakého gubernátora Raabena, tomu z neznámých důvodů vůbec nevěnovali pozornost - ale ministra Pleveho a ústřední administrativu Ruska, pak „oni, obhájci... nemají na procesu co dělat". „Narazili totiž u soudu na potíže, které je připravují o jakoukoli možnost... svobodně a s čistým svědomím hájit zájmy svých

klientů i zájmy pravdy."[256] Jejich nová advokátská taktika zpolitizování procesu byla velmi úspěšná a slibná a v celém světě velmi zapůsobila. „Postup advokátů schválili nejlepší lidé v Rusku."[237]

A soud - zvláštní zasedání Oděského soudního dvora - pokračoval nyní takto: Rozhodně se nesplnily předpovědi západního tisku, že „kiši-něvský proces bude výsměchem soudnictví".[258] Poněvadž obžalovaných bylo mnoho, byli rozděleni do skupin podle závažnosti obvinění. Jak již bylo řečeno, mezi obžalovanými nebyl ani jeden Žid.[259] Velitel guber-níáiní správy četnictva vypověděl již v dubnu, že z 816 zatčených bylo 250 zproštěno vyšetřování a soudního stíhání pro nedostatek důkazů; 466 vyslechlo na místě rozsudek za menší přestupky (psaly o tom i Time sy), „přičemž ti, které soud uznal vinnými, byli odsouzeni k trestům co nejvyššího stupně"; vyšetřovaných pro závažná obvinění bylo asi 100, z nich bylo 56 obviněno ze zabití a násilností (do listopadu -37). V prosinci velitel guberniálního četnictva oznamuje výsledky soudního přelíčení: zabavení veškerého majetku a nucené práce (někteří na 7 let, někteří na 5), zbavení práv a trestaneeké pracovní tábory (na půldruhého roku a na rok). Celkem bylo odsouzeno 25 obžalovaných, kdežto 12 bylo osvobozeno.[240] Odsouzeni bylí právě ti provinilci, kteří se dopustili konkrétních, výše popsaných

[2"] Kroi, *Stranicy.,.,* s. 503. [2,8] Krol, in JM-2, s. 379-380. [2,7] Sliozberg, sv. 3, s. 69. [258] „Times^lO. 11. 1903, s. 4. [2W] JE, sv. 9, s. 507.

zločinů. A tresty byly kruté - „kišiněvské drama končí obvyklým ruským rozporem: přímo v Kišiněvě jsou buřiči zřejmě soudně stíháni*', psala překvapeně americká židovská Ročenka (Ježegodnik).[241]

Odvolací řízení v Petrohradě na jaře roku 1904 bylo již veřejné.[242] A roku 1905 byl kiši něvský pogrom projednáván znovu v senátě, tam měl projev Vinaver, ale s ničím novým nepřišel.

Zato pro ruskou carskou vládu znamenal kišiněvský pogrom poučení: stát, který připustí takové krveprolití, je hanebně bezprávným státem. Toto poučení však mohlo být jasné i bez zlovolných falzifikátů, i bez nánosu lživých barev. Proč nestačila pouhá pravda o kišiněvském pogromu? Nejspíš proto, že v zrcadle pravdy by vláda vypadala taková, jaká skutečně byla - konzervativní utlačovatelka Židů, i když nejistá a nedůsledná. Kdežto s pomocí této lži byla prezentována jako jejich obratná, velmi sebevědomá a nesmírně zlá pronásledovatelka. Takový nepřítel si zasloužil jedině smrt.

Ruská vláda, která na mezinárodní scéně hrála už dlouho podřadnou roli, ani tehdy, ani později nepochopila, jak nesmírnou porážku zde utrpěla. Tento pogrom poznamenal nesmazatelnou skvrnou celé ruské dějiny, celkový obraz Ruska ve světě - a jeho černý

[240] *Sekrelnaja zápiska na imja Direktora Děpartamenta Policii ol 27 aprelja 1903 za No 1963,* in *Materiály,..,* s. 147; „Times", 18. 5.1905, s. 8; *Sekretnaja zápiska na imja Direktora Děpartamenta Policii ot 18 děkabrja 1903 za No 6697,* in *Materiály...,* s. 294. [24í] *The American Jewish Year Book, 5664 (1903-1904),* Filadelfie, 1905, s. 22. [242] Frumkin, in KRJ-1, s. 80-61.

odlesk předznamenal a uspíšil všechny blížící se otřesy naší země.

Kapitola 9

Za revoluce 1905

Kišiněvský pogrom zapůsobil na ruské Židovstvo otřesným, hlubokým dojmem. Žabotinskij: Kišiněv, to je „čára, oddělující dvě epochy, dvě psychologie". Ruští Židé pociťovali nejen žal, ale v hloubi duše „cosi, kvůli čemu na ten žal skoro zapomínali - pocit hanby".[1] „Kišiněvský masakr znamenal velmi mnoho v našem společenském uvědomění, protože jsme tehdy poznali židovskou zbabělost."[2]

Při známé slabosti policie a těžkopádnosti ruských úřadů je docela přirozené, že Židy napadlo: co kdybychom si vytvořili vlastní ozbrojené oddíly a používali zbraně sami? Vyzývala je k tomu i skupina významných veřejných pracovníků a spisovatelů - Dubnov, Ach ad Ha'Am, Rovníckij, Ben-Ami, Bjalik. „Bratři... přestaňte plakat a prosit o slitování. Nečekejte pomoc od svých nepřátel. Ať vám pomůže vaše vlastní ruka."[3]

Takové výzvy „židovskou mládež přímo elektrizovaly".[4] V nabité atmosféře po kišiněvském pogromu byly rychle zakládány židovské „oddíly sebeobrany" na různých místech v pásmu židovského osídlení. Prostředky na tyto oddíly „poskytovala obvykle židovská veřejnost"[5] a propašovat zbraně ze zahraničí nebyl pro Židy žádný problém.

[1] V. Žabotinskij. *Fveděnije,* in Ch. N. Bjalik. *Pesni i poemy,* Petrohrad, Izd. Zalcman 1914, s. 42-45.
- V. Žabotinskij, *F traurnyje dni,* in sb. *Feljetony,* Petrohrad, Tiskárna Gerold 1915, s. 25. [3] Vf. Kro), *Kišiňovskíj pogrom 1903 goda iKišiňovskíjpogromnyjprocess,* in *Jevrejskij mir,* sb. II (dále JM-2), New York, Sojuz russkieh jevrejev v Ňju-Jorke 1944, s. 577. [+] Tamtéž.
[5] S. Dimanštejn, *Revoljucionnoje dviženije sredi jevrejev, in* sb. *1905: Istorija revoljucion-nogo ďviienija v oldělnych očerkach* (dále *„1905"),* za red. M. N. Pokrovského, sv. 5, seš. 1, Moskva, Leningrad GIZ 1927, s. 150.

Často dostávali zbraně i nezletilí chlapci. Mezi křesťanským obyvatelstvem vláda ozbrojené skupiny nezjistila. S bombami teroristů bojovala jak se dalo. Když se však začaly objevovat bojůvky, bylo také přirozené, že

v tom vláda viděla zárodek naprosté nezákonnosti, první kroky k občanské válce, takže tyto bojůvky zakazovala, pokud jí k tomu stačily síly a kontrola. (1 v dnešní době se všude na světě kritizují a zakazují „nezákonné militantní formace".)

Jeden takový oddíl vznikl v Gomelu pod vedením místního výboru Bundu. Už 1. března 1903 pořádal gomelský výbor Bundu „oslavu" „popravy Alexandra II."[6] Při poměrně vyrovnaném počtu křesťanského a židovského obyvatelstva v Gomelu[7] a při mimořádném radikalismu místních židovských socialistů probíhalo formování ozbrojených židovských bojůvek s plnou vervou. Židovská sebeobrana, která tady vznikla, se projevila za událostí z 29. srpna a 1. září 1903 - za gomelského pogromu.

Gomelský pogrom byl podle soudního výroku oboustranný: křesťané a Židé se vzájemně napadali.

Je nutno prostudovat dobové oficiální dokumenty, v tomto případě soudní obžalobu v gomelské kauze, vycházející z bezprostředních policejních hlášení. (Policejní hlášení se v průběhu 20. století nejednou ukázala jako dokonale jasná a přesná - až do zmatených únorových dnů roku 1917, tj. do chvíle, kdy policejní stanice v Petrohradě obklíčili povstalci a začali je zapalovat - tehdy nastal konec přesných informací i pro nás pro všechny.)

V obžalovacím spisu o gomelském procesu se praví: „Židovské obyvatelstvo... se začalo zásobovat zbraněmi a zakládat kroužky sebeobrany pro případ vzniku protižidovských výtržností... Někteří gomelští občané měli možnost přihlížet výcviku židovské mládeže, na který se scházelo za městem na sto účastníků, kteří se cvičili ve střelbě z revolverů."[8]

Všeobecné vy zbroj ování na jedné straně a vědomí početní převahy a organizační semknutosti na straně druhé pozvedly ducha židovského obyvatelstva natolik, že se mezi jeho mládeží začalo mluvit ne již o sebeobraně, ale o nutnosti pomsty za kišiněvský pogrom.

Tak zloba, která propukne na jednom místě, najde později odezvu na místě jiném, vzdáleném - a vybije se na zcela nevinných lidech.

„Gomelští Židé se poslední dobou začali chovat nejen povýšeně, ale přímo vyzývavě; stále častěji se stávalo, že uráželi vesničany a dělníky slovy i činy, dokonce i vůči vzdělané části ruské společnosti se snažili zdůrazňovat své pohrdání, například tím, že nutili i vojenské osoby, aby jim uhnuly z chodníku." 29. srpna 1905 události propukly z

[6] N. A. Buchbinder, *Jevrejskoje rabočeje dvi že ni je v Gomele (1890-1905 g. g.),* in „Krasna-ja letopis": Istoričeskij žurnál, Petrohrad, GIZ 1922, č. 2-3, s. 65-69.

[7] Tamtéž, s. 58.

[8] Kijevskaja suděbnaja palata, *Dělo o gomelskom pogrome,* in „Právo", Petrohrad, 1904. č. 44, s. 5041-5042.

malicherného důvodu: začalo to rozepří mezi prodavačkou slanečků Maličkou a kupujícím Salv kovem, ona mu plivla do tváře, hádka přešla ve rvačku, „na Šaiykova se hned vrhlo několik židovských mužů, povalili ho na zem a začali ho mlátit vším, co měli

po ruce. Asi deset venkovanů chtělo Šaiykova bránit, vzápětí se však ozval zvláštní domluvený hvizd Židů, na který se neuvěřitelně rychle seběhl velký dav dalších Židů. Zřejmě to byl poplašný signál... a ve chvilce bylo na nohou veškeré židovské obyvatelstvo města", „odevšad se na tržiště začali sbíhat a dokonce sjíždět drožkami Židé, vyzbrojení vším možným. Velmi brzy se na Bazarné ulicí vytvořil obrovský dav Židů a zaplnil celou tržnici. Ve všech přilehlých ulicích bylo také plno Židů, kteří byli vyzbrojeni kameny, holemi, sochory, kladivy, speciálně obitými palicemi, a dokonce jenom tak kusy železa. Všude se ozýval křik: ‚Židé, na tržiště! Pogrom na Rusy!' a celá ta masa se rozpadala na skupiny a ty se vrhaly na prchající rolníky, kterých tu bylo v prodejní den spousta. Vesničané odhodili nákupy a kdo to stihl, skočil na svůj povoz a ujížděl horempádem z města... Očití svědkové dosvědčují, že Židé Rusy doháněli a nemilosrdně je tloukli, tloukli i staré lidi, tloukli i ženy, a dokonce i děti. Jedno děvčátko například stáhli z vozu, popadli za vlasy a vláčeli je po dlažbě." Rolník Sil kov zůstal opodál stát, že se podívá, co se děje, a jedl přitom housku. Vtom k němu zezadu přiběhl Žid, zasadil mu do krku smrtelnou ránu nožem a zmizel v židovském davu. Uvádějí se i jiné epizody. Jeden důstojník byl zachráněn jen zákrokem rabína Majance a majitele sousedního domu Rudzijevského. Když dorazila policie, uvítali ji „Židé krupobitím kamenů a střelbou z revolverů... nejen z davu, ale i z oken a z balkonů sousedních domů", „násilnosti na křesťanském obyvatelstvu trvaly skoro do večera a teprve po příchodu vojenského oddílu byla srocení Židů rozehnána"; „Židé bili Rusy a hlavně vesničany, kteří... jim nemohli klást odpor jednak proto, že jich bylo ve srovnání s židovským davem málo, jednak neměli prostředky k sebeobraně. Postiženi byli toho dne pouze Rusové... bylo mnoho raněných a zbitých".[9] O událostech z 29. srpna se v obžalobě praví, že „nesporně měly charakter ‚pogromu na Rusy'".[10]

„Křesťanské obyvatelstvo bylo hluboce pobouřeno", což ještě posílilo „,radostný zápal' Židů. jejich povznesenou náladu... .Gomel není Kiši-něV!" volali. **1.** září po odhoukání polední přestávky začali železniční dělníci vycházet z dílen velice hlučně, s pokřikem a halasem - a policejní komisař dal proto přehradit most vedoucí do města. Dělníci se tedy vydali postranními ulicemi a pak „začaly lítat kameny do oken

[9] Kíjevskaja suděbnaja palata.,., s. 5041-5045.
[10]Tamtéž, s. 5041.

nej-bližších židovských domů" a vzápětí už se „po městě organizovaly velké skupiny Židů", „z jejich davu z dálky po chvíli létalo kamení a klacky do davu dělníků", „dvěma cihlami hozenými z židovského davu" byl zasažen do zad policista, ten upadl a ztratil vědomí.

Z ruského davu se ozvaly výkřiky „Židáci zabili policajta!" a „lidé začali zběsile demolovat židovské domy a krámy". Mezitím však dorazila rota vojáků, kteří od sebe obě hordy oddělili a postávali se čelem k jedné i k druhé, čímž zabránili krveprolítí. Z židovské strany házeli na vojáky kamení a stříleli z revolverů a „zahrnovali vojáky nadávkami". Velitel roty prosil rabína Majance a doktora Zalkinda, aby Židy uklidnili, ale „ani jejich domluvy na dav neza působily a Židé nepřestali řádit"; podařilo se je zatlačit jen s napřaženými puškami. Hlavní úspěch roty byl v tom, že nepustila pogromisty do centra města, kde jsou bohaté židovské obchody a domy". Dav pogrom i st ú se pak valil po periferii a řádil tam. Policejní komisař jim znova domlouval, ale oni na něj křičeli; „Židáčky táto, tys nás prodal!" Salvami, které rota vypálila do Rusů i do

Židů, byl pogrom ukončen, po dvou hodinách však začal znova na předměstí. Vojáci zase vypálili salvu do pogrom i stu, bylo několik mrtvých a raněných a pogrom skončil.

V centra města se však podle obžalovacího spisu „Židé srotili, vedli si krajně provokativně a kladli odpor vojákům í policii... Stejně jako 29. srpna byli všichni ozbrojeni... mnozí revolvery a kinžáiy", a „dokonce do vojáků, kteří byli povolám na ochranu jejích majetku, stříleli z revolverů a zasypávali je kamením"; „jednotlivě jdoucí Rusy, nevyjímaje ani vojáky... napadali zbraněmi", zabili rolníka a žebráka. Ten den byli „smrtelně zraněni" tří židovští měšťané. K večeru nepokoje ustaly. Smrtelná zranění utrpělo pět Židů a čtyři křesťané. „Pogromem bylo poškozeno na 250 židovských obchodů a obytných domů." I Židů tvořila „drtivou většinu aktivních účastníků výlučně mládež, ale i mnoho lidí „zralejšího věku" a rovněž dětí, které podávaly kamení, prkna a klacky.[11] Popis těchto událostí jsme nenašli nikde u židovských autorů.

„Gomelský pogrom organizací nijak nezaskočil. Připravovali se na něj už dávno a hned po kišiněvských událostech začali organizovat sebeobranu."[12] Za několik málo měsíců po Kišiněvu nemuseli již Židé pohrdat sami sebou za rezignaci, kterou jim vyčítal básník Bjalik i jiní. A jak tomu bývá u všech skupin, které se vyzbrojují samy, hranice mez i obranou a útokem se těžko určuje. První byla vyvolána kišiněvským pogromem, druhý revolučností organizátorů. (Aktivita židovské mládeže se projevovala

[11] Tamtéž, s. 3043-5046,

[12] N. A. Buchbinder, *Jer rejs koje rabočeje dviženije v Gomele (1890-190) g. g.),* in „Krasnaja letopis", 1922, č. 2-5, s. 69.

již dříve. Například roku 1899 se po celém Rusku mluvilo o případu „šklovského výprasku": ve městě Šklově, kde byl poměr židovských obyvatel k ruským 9 : 1, Židé surově zbili neozbrojené ruské vojáky, kteří měli služební volno. Případem se zabýval senát a kvalifikoval ho jako projev rasové a náboženské nenávisti Židů ke křesťanům, podle téhož článku, podle kterého byli souzeni kišiněvští pogromisté.) Na této aktivitě nemá veškerou zásluhu jen Bund. „V čele tohoto procesu (urychleného formování sebeobrany) stojí sionisté a strany se sio-nisty sympatizující - sionističtí socialisté a Po'alej Cijon." Tak byla i v Gomeiu v roce 1903 „většina oddílů organizována stranou Po'alej Cijon'".[15] (Opačný názor zastává Buchbinder, který vychvaluje Bund -nevím, komu z nich věřit.) Když do Petrohradu došla zpráva o pogromu v Gomelu, vyslala tam Kancelář pro obhajobu Židů dva advokáty: oba už známe - Zarudněno a N. D. Sokolova - pro urychlené zvláštní vyšetřování. Zarudnyj opět shromáždil „absolutní důkazy", že pogrom organizovala tajná policie[14], a tyto důkazy opět zůstaly nepublikovány a oficiálně nepoužity. (Po něm, ale o třicet let později, i Sliozberg, který se účastnil gomelského procesu, ve svých třís vážkových pamětech - bez jediného důkazu, což je u právníka nepochopitelné, a navíc s chybami v časovém určení události, a tyto nepříjemné omyly muže vysokého věku nebyly dosud nikým opraveny - tedy i Sliozberg považuje gomelský pogrom za uměle vyprovokovaný policií. Vylučuje také jakoukoli útočnou akci sebeobranných oddílů Bundu a Po'alej Cijon. Píše o nich velmi zmateně a nejasně, jako například: „Mládež ze sebeobrany brzy výtržnosti zlikvidovala a vesničany zahnala", „rychle se spojovali mladí Židé a v mnoha případech se jim podařilo pogromisty zahnat"[15] - dokonce snad bez použití zbraní?) Oficiální vyšetřování postupovalo rozvážně a důkladně, a mezitím Rusko vstoupilo do války s Japonskem. Gomelský proces se konal až v říjnu 1904 - už v rozjitřené politické atmosféře.

Před soudem stálo 44 křesťanů a 36 Židů a předvoláno bylo kolem 1000 svědků.[16] Kancelář pro obhajobu tam poslala advokáty: Sliozber-ga, Kupernika, Mandelštama, Kalmanoviče, Ratnera a Krola. Z židovského hlediska bylo nespravedlivé, že se mezi obviněnými vůbec ocitl někdo z Židů: tím bylo všechno ruské Židovstvo „jakoby

[13] L. Prajsmán, *Pogromy i samooborona,* in „22", Obščestvenno-političeskij i litěraturnyj žurnál jevrejskoj intělligencii iz SSSR v Izraile, Tel Aviv, 1986/87, č. 51, s. 178.
[14] G. B. Sliozberg, *Děla minuvšich dněj: Zapiski russkogo jevreja,* ve 3 svazcích, Paříž 1955-1954. sv. 5, s. 78-79.
[15] Tamtéž, s. 77.
[16] *Dělo o gomelskom pogrome,* in ..Právo", 1904. č. 44, s. 5040.

varováno, aby se neuchylovalo k sebeobraně".[17] Z ruského a vládního hlediska totiž v daném případě o žádnou sebeobranu nešlo. Jenže advokáti obviněných Židů se o detaily nezajímali, nepoukazovali na zničený židovský majetek, šlo jim o jediné: odhalit „politické motivy[7]" pogromu, například zdůrazňovat, že židovští mladíci v té rvačce volali: „Pryč s caris-mem!" Brzy se však advokáti sami rozhodli, že své klienty opustí, a od soudu demonstrativně odešli s tím, že se zde opakuje kišiněvský precedens.[18] Důmyslný a revoluční postup liberálních advokátů odpovídal duchu prosince 1904 - zmařit soudní líčení! Po jejich odchodu „spěl proces rychle ke konci", protože se držel podstaty věci. Někteří Židé byli obžaloby zproštěni, jiní dostali tresty pět měsíců, „odsouzeným křesťanům byly vyměřeny stejné tresty jako Židům".[19] Nakonec jich bylo odsouzeno přibližně stejně.[20]

Když Rusko vstoupilo do války s Japonskem a v konfliktu o právo na Koreu neprozřetelně trvalo na svém, car Mikuláš II. ani nejvyšší úřední hodnostáři z jeho okolí netušili, jak zranitelné je mezinárodní postavení Ruska v očích Západu, a zejména v očích „tradičně přátelské" Ameriky. Nebrali vůbec v úvahu ani rychle stoupající moc západních finančníků, kteří již značně ovlivňovali politiku velmocí při jejich rostoucí závislosti na úvěru. V 19. století tento jev ještě neexistoval - a těžkopádná ruská vláda jeho příchod dosud nezaznamenala. Na Západě však po kišiněvském pogromu odpor k Rusku značně zesílil; panovala o něm představa, že je to jakýsi předpotopní strašák, asiatská despotická země, kde panuje temno, lid je vykořisťován, revolucionáři krutě živoří za nelidských útrap a bídy - a teď ještě masové, „tisícové" vraždění Židů, které dokonce organizuje vláda! (A vláda, jak jsme viděli, se nijak nesnažila tuto odpornou verzi vyvrátit včas, průkazně a energicky.) A tak Západ pomalu připouštěl, dokonce uznával za správné doufat v brzkou revoluci v Rusku: bylo by to ku prospěchu celému světu a hlavně - ruským Židům.

K tomu všemu ještě přibyla neschopnost, bezradnost a nemohoucnost, s jakou Rusko vedlo tuto vzdálenou válku proti, jak se tehdy zdálo, malé a slabé zerni, a to za neskrývaně podrážděné opozice ruské veřejnosti, která upřímně přála své vlasti porážku.

[17] *Jev rejs kaj a enciklopedija* (dále JE), v 18 svazcích, Petrohrad, Obščestvo dlja naučných jevrejskieh izdanij i tzd. Brokgauz-Jefron 1906-1913, sv. 6, s. 666.
[18] Sliozberg, sv. 3. s. 78-87.
[19] JE, sv. 6, s. 667.
[20],1. G. Frumkin, *fz istorii russkogo jevrejstva,* in sb. *Rníga o russkom jevrejslve: Ot 1860-ch godov do lievoljucii 1917 g.* (dále KRJ-l), New York, Sojuz russkieh jevrejev 1960, s. 61.

Sympatie Spojených státu k Japonsku byly jasně patrné v americkém tisku. Americké noviny „vítaly každé japonské vítězství a neskrývaly naději, že Rusko bude brzy na

hlavu poraženo".[21] Že sympatie prezidenta Theodora Roosevelta jsou na straně Japonska a že prezident Japonsko podporuje, na to dvakrát upozorňuje Vitte.[22] Roosevelt říká: „Jakmile tato válka vypukla, oznámil jsem co nejzdvořileji a nejdiskrétněji Německu a Francií, že v případě protijaponské kombinace" s Ruskem „se ihned postavím na stranu Japonska a nezastavím se ani dále před ničím, co bude třeba učinit v jeho zájmu".[25] Dá se předpokládat, že toto Rooseveltovo stanovisko nezůstalo Japonsku utajeno.

Na to se ozval především známý, tehdy nej větší bankéř Jaeob Schiff, jeden „z nej významnějších Židů, jehož duchovní tužby se mohly naplnit díky jeho výjimečnému postavení ve světě ekonomie".[24] „Schiff se brzy začal zabývat obchodními záležitostmi", odjel z Německa do New Yorku, zanedlouho se dostal do čela banky Kuhn, Loeb and Comp. V roce 1912 „je už v Americe králem železnic, patří mu 22 000 míl železničních tratí", „je také znám svou štědrou a ráznou dobročinností, zvláště má porozumění pro židovské sociální potřeby".[25] Schiffovi velmi ležel na srdci osud ruských Židů, a byl proto nepřátelsky zaujat proti Rusku až do roku 1917. Podle nové Židovské (jeruzalémské, vydané v angličtině) encyklopedie „Schiff se nesmírně angažoval pro půjčky své vládě i zahraničním vládám, z nichž nej významnější byla půjčka 200 milionů dolarů Japonsku za rusko-japonské války 1904-1905. Byl velmi pohoršen antisemitskou politikou carského režimu v Rusku, a proto ochotně podporoval japonské válečné úsilí. Důsledně odmítal podílet se na půjčkách Rusku a "využil svého vlivu, aby zabránil i jiným firmám poskytovat Rusům půjčky, ačkoli současně sám poskytoval finanční podporu skupinám sebeobrany ruských Židů.[26] Jestliže však dostávaly peníze na vlastní vyzbrojení revoluční Bund a Po"alej Cijon, je víc než pravděpodobné, že takovou pomoc dostávali i další ruští revolucionáři (včetně esera, kteří v těch letech intenzivně pěstovali teror). Existují důkazy, že Schiff v rozhovoru s vysokým úředníkem ruského ministerstva financí a svým vzdáleným příbuzným G. A. Vi len kinem „přiznal, že jeho rukama procházejí prostředky pro ruské revoluční hnutí", a na to, aby tato pomoc byla zastavena, „zašly už věci příliš daleko"[27].

V Rusku se pak baron G. O. Gíneburg dále zasazoval o zrovnoprávnění Židů. Roku 1905 navštívil v čele židovské delegace Vitteho, aby mu tlumočil přání ruského

[21] Foster Rhea Dulles, *The Road to Teheran: The Story of Russia and America, i l'8'1-1943,* Princeton, \J: Princeton University Press 1944, s. 88-89.

[22]]{ra|)C S. J. Vitte, *Vospominunija. Carstvovanije Nikolaj a II,* ve 2 svazcích, Berlín, Slovo 1922, sv. 1, s. 576, 595.

[23] Tyler Dennett, *Roosevelt and the Russo-Japanese War,* Doubleday, Page and Company 1925 (reprinted, Gloucester, Mass.: Peter Smith 1959), s. 2.

[24] Sliozberg, sv. 5, s. 155.

[25] JE, sv. 16, s. 41.

[26] *Encyclopaedia Judaica,* sv. 14, Jeruzalém, Keter Publishing House Ltd. 1971, s. 961.

Židovstva na vyrovnání občanských práv. Vitte (který se jíž dříve v rolí předsedy vlády zabýval židovskou problematikou) jím tehdy odpověděl, že Židé mohou být zrovnoprávňováni jen postupně, ale „aby mohl s touto otázkou vůbec přijít, museli by se Židé naučit .docela jiným způsobům'", museli by se zříci účasti na veřejné politické činnosti. „To se vás netýká, to ponechte rodilým Rusům, kteří mají patřičné občanské postavem, vám nepřísluší nás poučovat, starejte se sami o sebe." Gincburg, Sliozberg a Rulišer tehdy souhlasili s jeho názorem, ostatní přítomní ne, nejvíc protestoval Vinaver: „Přišel čas... plné rovnoprávností pro všechny občany Ruska... Židé mají ze všech sil podporovat Rusy, kteří o to usilují a bojují o to s režimem."[28]

Ale od japonské války, už začátkem roku 1904, hledala ruská vláda na Západě finanční pomoc - a v zájmu toho byla ochotna slíbit, že Židům rozšíří jejich práva. Na příkaz Pleveho o tom jednaly významné osobnosti s baronem Gineburgem - a do zahraničí byl vyslán Sliozberg, aby sondoval půdu mezi velkými židovskými finančníky. J. Schiff zásadně „odmítl jakékoli handrkování o kvantitu í kvalitu práv Židů". Může „vstoupit ve finanční jednání pouze s vládou, která je založena na rovnosti všech občanů v politických a občanských právech... ‚Finanční... styky lze udržovat jedině s civilizovanými zeměmi'." A pařížský baron A. Rothschild také odmítl: „Nemíním jít do finančních kombinací ani za úlevy, které by ruská vláda byla ochotna poskytnout Židům."[29] Vittemu se podařilo získat velkou půjčku bez přispění židovských finančních kruhů. V téže době, tj. v letech 1905-1904, učinila ruská vláda kroky (zčásti již výše zmíněné), které měly zmírnit omezení židovských práv. První a nejvýznamnější z nich, k němuž došlo ještě za života Pleveho, byl - jako výjimka z Předpisů z roku 1882 - zrušen pro Židy zákaz pobytu ve 101 velkých obcích, které dosud nejsou považovány za města, ale v mnoha z nich panuje čilý obchodní a průmyslový ruch, a obchoduje se tam s obilím.[30] Dále nařízení o převodu skupiny Židů z asistentů na právní zástupce, což bylo od roku 1889 zakázáno.[51] - Ale po zavraždění Pleveho a od „období důvěry" za krátké éry ministra vnitra

Svjatopolka-Mirského zmírňování pokračovalo. Byla zrušena omezení z roku 1882 pro Židy s vysokoškolským vzděláním, včetně pobytu v dosud zakázaných oblastech Vojska

[27] Alexandr Davydov, *Vospominanija, 1881-1955,* Paříž, 1982, s. 225.
[28] Vitte, *Vospominanija...,* sv. 2, s. 288-287.
[28] Sliozberg, sv. 5, s. 97, 100-101.
[30] JE, sv. 5, s. 885.
[31] Sliozberg, sv. 2, s. 190.

donského - Kubánské a Těrské. Zrušen byl i zákaz trvalého pobytu v padesátíverstovém pohraničním pásmu; a rovněž bylo vráceno (za Alexandra 11. po roce 1874 odňaté) právo pobytu po celé říši „vysokým vojenským důstojníkům židovského původu..., kteří bezúhonně vykonávají činnou vojenskou službu"[32]. A u příležitosti narození následníka trůnu roku 1904 byly Židům odpuštěny pokuty za vyhýbání se vojenské povinnosti.

Jenže tyto ústupky přišly už pozdě. V pevném uzlu japonské války, v němž Rusko uvízlo, už je neuvítali, jak jsme viděli, ani židovští finančníci na Západě, ani většina židovských prominentů v Rusku, natož pak židovská mládež. A jako odpověď na sliby Svjatopolka-Mirského u příležitosti jeho nástupu do funkce, že Židům budou zmírněny podmínky jak v pásmu židovského osídlení, tak v právu volit si povolání -bylo předloženo prohlášení „více než 6000 osob" (podpisy sbírala Židovská demokratická skupina): „Pokládáme za neplodný každý pokus uspokojit a uklidnit židovské obyvatelstvo jakýmikoliv dílčími vylepšeními. Pokládáme za neudržitelnou politiku postupného odstraňování našich tíživých omezení... Očekáváme své zrovnoprávnění... jako věc své cti a spravedlnosti."[53]

Vládě zapletené do války se nyní snadněji kladly požadavky. Samozřejmě: uvážíme-1 i, jak pohrdavý vztah k režimu měla v těch letech ruská inteligence, dalo se stěží očekávat, že židovská mládež bude planout bůhvíjakým vlasteneckým nadšením. Podle hlášení tehdejšího dlouholetého ministra obrany a později vrchního velitele na Dálném východě, generála Kuropatkina, „roku 1904 se počet Židů, kteří se nedostavili k odvodu, oproti roku 1905 zdvojnásobil. Povoláno bylo 66 000 Židů; nedostavilo se jich bez udání

závažného důvodu přes 20 000. Z každého tisíce povolaných nepřišlo přes 500 mužů, zatímco mezi rodilými Rusy tento počet činil pouze dva muže. Přitom i u těch Židů, kteří byli povoláni ze zálohy, docházelo cestou na frontu k hromadným útěkům".[34]

Nepřímá americká statistika naznačuje, že na začátku japonské války došlo k masové emigraci Židů z odvodních ročníků. Ve dvou válečných letech totiž prudce stoupla imigrace Židů do Ameriky u mužů v produktivním věku (i i-44 let). V letech 1904 a 1905 přijelo mužů v produktivním věku o 29 000 víc, než se dalo očekávat (ve srovnání s ostatními im i granty), a (ve srovnám se ženami) přijelo o 28 000 víc mužů, než se dalo očekávat. Po těchto dvou letech se poměr zase vyrovnal.[35] List Kyjevan (Kijevljanin) z

[5J] JE,sv. 5,s. 671,864.
[33] Frumkin, in RKJ-1, s. 84, 109-110,
[34] Gen. A. N. Kuropatkin, *Za dač i russkoj armii.* Petrohrad, 1910, sv. 3, s. 344-345.

té doby tvrdil, že „20-50 tisíc židovských vojáků a záložníků... se prostě poschovávalo nebo uprchlo do ciziny za japonské války".[36]

V článku Vojenská povinnost v Rusku přináší naše Židovská encyklopedie tabulku se srovnáním, kolík se nedostavilo k odvodu křesťanů a kolik Židů; podle oficiálních čísel poměr Židů ke křesťanům činil roku 1902 na jeden tisíc branců 50:1, v roce 1903-1904 činil 34:1. Podle Encyklopedie se židovští povolanci mohli nedostavil buď proto, že emigrovali, nebo že nebylo dosud zaregistrováno jejich úmrtí, anebo pro chybu v soupisu. Ale protože v tabulce chybí bez vysvětlení právě roky 1904 a 1905, nelze absenci povolanců v době války jednoznačně posoudit.[37]

O těch, kteří bojovali na frontě, encyklopedie uvádí, že se války účastnilo také 20-50 tisíc Židů, nepočítaje v to 3000 židovských lékařů; a zdůrazňuje, že i list Nová doba (Novoje vremja), který byl proti Židům zaujatý, uznával, že Židé si v této válce vedli statečně...[38] To plně odpovídá svědectví generála Děnikina: „V ruské armádě si židovští vojáci, bystří a svědomití, všude vydobyli normální postavení i v době míra. A v době války, kdy se všechny přehrady samy od sebe stírají, si jejich individuální statečnost a důvtip získaly stejné uznání."[39] A jeden historický fakt: hrdinství Josefa Trumpeldora, který chtěl zůstat u útvaru, i když přišel o ruku.[40] Vyznamenalo se pak mnoho dalších.

Ke konci japonské války, kterou Rusko prohrálo, prezident Theodor Roosevelt souhlasil s tím, že bude dělat prostředníka při jednání s Japonskem (v Portsmouthu v USA). Vitte, který tato jednání vedl, vzpomíná na „deputaci židovských pohlavárů, kteří si se mnou v Americe dvakrát přišlí pohovořit o židovské otázce". Byli to bankéř Jacob Schiff, věhlasný právník Louis Marshall, Oscar Strauss a další. Rusko bylo teď ve velmi zlé situaci, která ruskému ministrovi diktovala mnohem ústupnější tón než v roce 1905. Vitteho argumenty „vyvolaly u Schiff a ostré námitky".[41] O patnáct let později člen této delegace Kraus, v roce 1920 prezident lóže B'nai B'ríth, na ně vzpomíná takto: „Nedá-li car svému lidu svobody, na něž má právo, revoluce zřídí republiku, ve které bude těchto svobod dosaženo."[42]

[39] JE, sv. 2, s. 239-240 (srovnání s průměrem od roku 1899 do roku 1903).
[56] „Kijevljanin", 18. prosince 1905, in V. V. Šulgin, *„Čto nam v nich ně nravitsja...*: Ob an-tisemitizme v Rossii,* Paříž, 1929, *Priloženija,* s. 308.
[37] JE, sv. 5, s. 705-707.
[38] JE, sv. 3, s. 168-169.
[59] A. I. Děnikin, *Puť russkogo ojicera,* New York, Izd. A, P.Čechova 1953, s. 285.
[40] JE, sv. 5, s. 169.
[41] Vitte, *Vospominanija...*, sv. 1, s. 594-595.

V těch týdnech o sobě dala vědět další mina nastražená pod rusko--americkými vztahy. Když se Theodor Roosevelt s Vittem loučil, vzkázal po něm ruskému panovníkovi varování, že stará (z roku 1832) oboustranně výhodná rusko-ametická obchodní smlouva bude ohrožena, jestliže v Rusku budou vůči přijíždějícím americkým obchodníkům uplatňována konfesijní omezení.[43] Tento protest, na jedné straně jistě zásadní, se v praxi v podstatě týkal již značného počtu ruských Židů, kteří po emigraci dostali americké občanství. Vraceli se zase do Ruska - často i kvůli revoluční činnosti nyní jako obchodníci, a na ty se už nevztahovala omezení ani pokud jde o činnost, ani pokud jde o místo pobytu. Tato mina měla vybuchnout o několik let později.

V roce 1904 vycházel ve Stuttgartu už několik let časopis Osvobození (Osvobožděnije) a velká část ruské inteligence takřka veřejně sympatizovala s nelegálním Svazem osvobození. Na podzim roku 1904 se ve všech velkých městech v Rusku konala „banketová kampaň" s plamennými vizemi a přípiLky na svržení „režimu". Na bankety přijížděli i hosté ze zahraničí a veřejně zde pronášeli projevy (například Tan-Borogaz).

„Politické oživení zasáhlo všechny vrstvy židovské společnosti." Ochotně se přidávala k tomuto politickému kvasu, v němž se už nerozlišovaly třídy ani strany. A „mnozí významní židovští předáci, i ti nacionál ně orientovaní, vstupovali... do ilegálního Svazu osvobození".[44] Spolu s celou ruskou liberální společností byli v japonské válce takzvanými po ráže nei. Spolu s celou ruskou veřejností jásali nad tím, že se podařilo „popravit" ministry Bogoíepova, Sipjagina a Pie ve ho. A celá ruská „pokroková" veřejnost přímo tlačila Židy tímto směrem, nechtěla připustit, aby Žid stál víc vpravo než levicový demokrat, nebo ještě přirozeněji -než socialista. Žid - a konzer\ʳatívec, to se přímo vylučovalo! Ani v akademické Židovské historicko-etnografické komisí „v těch bouřlivých letech již nezbýval čas na klidnou vědeckou práci... museli jsme .dělat dějiny' ".[45] „Radikální a revoluční proudy mezi ruským Židovstvem vždy vycházely z toho, že otázka rovnoprávnosti Židů... tento základní historický úkol ruských Židů bude vyřešen teprve tehdy, až bude uťata celá hlava Medúzy, se všemi hady, kteří se z ní plazí."[46]

V těch letech se silně aktivizovala petrohradská Kancelář pro obhajobu Židů s úkolem

[42] „Brtai BYith News", květen 1920, svazek XII, e. 9.

Vitte. *Vospominanija...*, sv. 1, s. 401. [44] G. J. Aronson, *V borbe za graždamkije i nacionalnyje pravá: Obščestvennyje těčenija v russkom jevrejstve,* in KRM, s. 221-222.

[41] M. L. Višnieer, *Izpetěrburgskich vospominanij,* ín KRM, s. 41.

[46] St. Ivanovic, *Jevrei i sovětskaja diktatura,* in sb. *Jevrejskij min* ročenka na r. 1959, Paříž, Objeditěnije russko-jevrejskoj intěltigeneii, s. 41-42.

„bojovat proti antisemitské literatuře a rozšiřovat patřičné informace o právním postavení Židů, jejichž cílem by bylo především ovlivňování veřejného mínění ruských liberálních kruhů". (V tom, jak píše Sliozberg, velmi pomáhaly prostředky mezinárodního JKO.)[47] Nestačilo však ovlivňovat jen ruskou veřejnost. V Rusku samém filiálky Kanceláře nevznikaly - ani v Moskvě, ani v Kyjevě nebo Oděse: jednak proto, že propaganda sionismu odčerpala „veškerou energii nejínteligentnějších Židů", jednak že většina mladé židovské inteligence podlehla propagandě bundovců. (Sliozberg naléhal na odsouzení Bundu, Vinaver tomu bránil s odůvodněním, že nemá smysl přít se s Bundem, protože „je plný energie a propagandistických sil".)[48] Kancelář pro obhajobu však brzy navázala pevné vztahy na základě vzájemné informovanosti a vzájemné pomoci s americkým Židovským výborem

(jehož předsedy byli J. Schiff a později Louis Marshaii), s Anglo-židov-ským výborem (Claude Montefiore, Lucían Woolf), s Aliancí v Paříži a Výborem pro pomoc německým Židům (Hilťsverein der deutschen Judeu, James Simon, Paul Nathan).[49]

M. Kro! píše: „Živým nervem našeho kroužku bylo áiskové byro[ť] (pro šíření) věrohodných informací o situaci Židů v Rusku v soudobém tisku ruském i zahraničním." Této práce se ujal A. I. Braudo. „Konal ji výtečně. Za tehdejších poměrů v Rusku se taková práce musela dělat velmi opatrně", vyžadovala dodržování „nejpřísnější konspirace. Ani členové Kanceláře pro obhajobu nevěděli, jakým způsobem a jakými triky se mu dařilo zorganizovat tu či onu kampaň v tisku... mnoho článků, které vyšly v ruských nebo zahraničních tiskovinách a často silně zapůsobily, byly dodány do příslušných listů nebo časopisů buď osobně Brandem, nebo jeho přičiněním".[50]

„Dodávání věrohodných informací" pro rozpoutání „té či oné kampaně v tisku" má pro nás poněkud pejorativní příchuť, zvlášť proto, že už máme za sebou zkušenosti z celého 20. století. V dnešním jazyce se tomu říká obratné manipulování tiskem.

V březnu 1905 svolala Kancelář pro obhajobu do Vil na organizační sjezd „Svazu pro dosažení plnoprávnosti židovského obyvatelstva v Rusku"[51], ale brzy se sama rozpadla a přešla pod vedení Svazu plnoprávnosti. (Termín „plnoprávuost" jako výstižnější než „rovnoprávnost" na

[47] Sliozberg, sv. 5, s. 132, 248-249.
[48] Tamtéž, s. 158, 188.
[49] Tamtéž, s. 142-147, 152-157.
[50] M. A. firol, *Stranicy mojej žízni,* sv. 1, New York, Sojuz russkich jevrejcv v Ňju-Jorke 1944 s. 299-500.
[51] JE, sv. 14, s. 515.

vrhl Vinaver. Dnes se na něj ve zmírněném smyslu vzpomíná jako na Svaz pro dosažení plné rovnoprávnosti.)[52]

Chtěli, aby tento nový Svaz sjednotil všechny židovské strany a skupiny.[53] Ale bundovei kritizovali tento sjezd i Svaz a označili ho za bur-žoazní. Mnozí sionisté však nevydrželi ve své sionistické izolovanosti. Proud začínající ruské revoluce vnášel do jejich řad jeden rozkol za druhým. A z různých stran se ozývalo: proč se nemáme účastnit toho velkého díla, které probíhá právě tady u nás? A účastnili se ho - zapůsobili svým vlivem na původně ryze občansky zamýšlenou orientaci sjezdu. Sílilo vědomí, že nelze bojovat jen za občanská práva, ale stejně energicky i za práva národa.[54]

Sliozberg byl proti tomuto vlivu sionistů, „kteří chtějí Židy vyloučit z řad ruských občanů"; tyto požadavky „se vyhlašovaly často jen... z demagogických důvodů". Vždyť ruské Židovstvo „nebylo ani v nej menším omezováno v projevech svého národního života... Bylo vůbec vhodné zdůrazňovat otázky židovské národní autonomie, kterou v podstatě nemá žádná národnost Ruska, v době, kdy ani sám ruský národ ve své pravoslavné části zdaleka není svobodný v náboženských projevech svého národního života?" Jenže „taková už byla doba, že demagogie měla ‚na židovské ulici[4] obzvláštní význam".[55]

Namísto dosud všem jasné „rovnoprávnosti" - které ještě nedosáhli, ale která, zdálo se, už nestačila držet krok s aktuální politikou - se vyhlásilo heslo židovskě *plnoprávnosti.* Plnoprávnosti se rozumělo, že kromě rovnoprávnosti se má navíc ještě získat „národnostní autonomie". „Ostatně ti, kdo tyto požadavky vyhlašovali, si stěží byli jasně vědomi, jaký je smysl a obsah těchto požadavků. Zakládání židovských škol nebylo omezeno žádným zákonem. Žádala se znalost ruštiny... jelikož nemluvíme o ehederech (židovských školách). Avšak i... jiné, civilizovanější státy... zachovávaly státní jazyk jak ve styku s úřady, tak i ve škole."[56] Žádnou „národnostní autonomii" Židé neměli ani ve Spojených státech. Ale „dosaženei" („Svaz pro dosažení...") chtěli na ruském území „národní a kulturní sebeurčení" s rozsáhlou autonomií židovských samosprávných obcí (ale zároveň je sekularizovat, vymanit je ze židovského náboženského vlivu - idea vyhovující jak sionistům, tak socialistům). Později to bylo formulováno jako „národnostně personální autonomie". (A hlavně chtěli, aby židovské kulturní a jiné instituce vydržoval stát, ale aby nezasahoval do jejich činnosti.) Jak se však mohl teritoriálně rozptýlený národ „sám spravovat"? Druhý sjezd Svazu v listopadu 1905 se usnesl: svolat Celoruské židovské národní shromáždění.[57] Všechny

[52] *Rossijskaja j trvej skuj a enciklopedija* (dále RJE), 1994 (vydávání pokračuje), 2., oprav, a dopl. vyd., sv. 5, Moskva, 1997, s. 65.
[53] JE, sv. 14. s. 515.
[34] Aronson, *Vborbe za....* in KRJ-1, s. 222.
[35] Sliozberg, sv. 5, s. 170-171.
[3fi] Tamtéž, s. 170.

tyto myšlenky i „národnostně personální autonomie" Židů v Rusku byly živé a udržely se v různých formách až do roku 1917. Jedině Svaz plnoprávnosti neměl dlouhého trvání. Koncem roku 1906 se od něho odštěpila protisionistická Židovská národní skupina (Vinaver, Sliozberg, Kulišer, Sternberg), která odmítla svolat Židovské národní shromáždění; brzy nato i Židovská národní strana (S. Dubnov, duchovní a

kulturní nacionalismus, zejména zaručit právo na užívání židovského jazyka všude ve veřejném životě - ale za jaké prostředky a jak?); dále Židovská demokratická skupina (Bram-son, Landau) blízká „tmdovikům".[58] Kritizovali Svaz plnoprávnosti i za to, že se přidal ke straně konstitučních demokratů, a proto „nemůže zastupovat židovské obyvatelstvo v Rusku"; sionisté viděli v „dosažencíeh" „málem asimilátory", socialisté jim vytýkali buržoaznost.[59] Začátkem roku 1907 přestal Svaz existovat.[60]

Sionisté se však čím dál víc nechávali strhnout smrští zdánlivě blízké ruské revoluce a v listopadu 1906 jejich všeruský sjezd v llelsingforsu konstatoval, že je „nevyhnutelné nejen obrátit se čelem ke každodenním potřebám a požadavkům ruského Židovstva, ale zapojit se plně do jeho politického a společenského boje"[61]; Žabotinskij trval na tom, aby se do sionistického programu zařadil požadavek na zřízení vlády lidu v Rusku; D. Pasmanik mu oponoval s tím, že „takový požadavek mohou vznést jen ti, kdo jsou odhodláni jíl na barikády"[62]. Závěr: sjezd „sankcionuje připojení sionistů k osvobozovacímu hnutí"[63]. Jenomže toto hnutí po neúspěchu Vyborské výzvy právě dohasínalo.

Autor tohoto programu Žabotinskij to zdůvodňoval takto: konečný cíl sionismu se může naplnit až za několik desetiletí, ale v boji za plno práv-nosí Židé ještě lépe pochopí úkoly sionismu.[64] K tomu ovšem dodával: „První řady ponecháváme zástupcům většinového národa. Zříkáme se nereálných nároků na vůdcovství: my se připojujeme."[65] To znamená -

>[7] JE, sv. 14, s. 516.
[58] JE, sv. 7, s. 437-440.
[39] Sliozberg, sv. 3, s. 257-258.
[60] JE, sv. 14, s. 517.
[61] Aronson, *Vborbeza,..,* in KRJ-1, s. 224,
[62] D. S. Pasmanik, *Čego že my dobivajemsja?,* in *Rossija ijevrei,* sb. 1, (dále RiJ), Otéčest-vennoje objediněnije russkich jevrejev zagranicej, Paříž, YMCA-Press 1978 (přetisk Berlín, Osnova 1924). s. 211.
6* Aronson, *Vborbe za-...,* in KRJ-1, s. 224.
m G. Svět, *Russkije jevrei v sionizme i v stroitělstve Palestiny i Izrailja,* in KRJ-1, s. 265- 264. 6j V. Žabotinskij, *Jev rej skuj a kramola,* in sb. *Feljetony,* s. 45.

Palestinu prozatím necháme být a budeme bojovat v Rusku. 0 tři roky dříve říkal Plevě Herzlovi, že se obává v si oni srnu právě tohoto obratu.

Sliozberg nevidí roli sionistů nijak skromně: „Sión i sté se po helsing-forském sjezdu chtěli postupně zmocnit všech oblastí židovské veřejné činnosti," snažili se „získat vliv v místních orgánech". (V první státní dumě bylo z 12 židovských poslanců 5 sionistů.) Ale poznamenává, že všechna tato židovská aktivita v mnoha stranách byla „dílem nevelkých kroužků inteligence", nikoli židovských mas, a propaganda těchto skupinek „jenom lidem mátla hlavy".[66] Ano, všechno toto štěpení vedlo k neurčitosti: za jaká práva - rovná nebo plná, a v jaké vlastně formě -občanské nebo národnostní - bojovali ruští Židé?

A nezapomeňme: „Všechny tyto skupiny tvořila jedině inteligence... a ta mezi sebe nebrala lidi z ortodoxního Židovstva; to sí konečně uvědomilo, že je potřeba mít

organizaci, která by bojovala s protináboženskými náladami šířícími se mezi židovskou mládeží." A tak „začalo to, z čeho později vyrostlo hnutí , Agu dat Jisrair". Toto hnutí bylo znepokojeno tím, že „židovští revolucionáři se rekrutovali z nábožensky vlažné židovské mládeže", zatímco „většina Židů, zejména ortodoxních, usilujících o získání práv a o zrušení restrikcí, zůstávala věrna trůnu a vůbec neměla v úmyslu svrhnout stávající řád".[67]

Při studiu dějin ruského Židovstva na začátku 20. století se jen málokdy něco dočteme o ortodoxních Židech. Sliozberg jednou na zlost Bundu prohlásil: „Vlám-li za sebou melamedy (židovské učitele), opírám se o větší počet Židů než předáci Bundu, protože melamedů je mezi Židovstvem víc než dělníků."[68] Se sekularizací židovské společností rozhodně nezmizely židovské samosprávné obce v pásmu židovského osídlení. A nezmizely ani staré problémy s uspořádáním jejich života, s náboženským vzděláváním a s úlohou rabinátů. Už za přechodného klidu v roce 1909 se důkladně projednávala reforma židovských obcí na sjezdu v Kov nu. „Jednání sjezdu bylo mimořádně plodné a těžko by se s ním dal srovnávat židovský sjezd, pokud jde o serióznost a promyšlenost přijatých usnesení."[69]

„Ortodoxní kruhy bojovaly, ne vždy otevřeně, spíše skrytě, proti židovské inteligenci. Bylo zřejmé, že když ortodoxie kritizovala osvobozovací hnutí v Židovstvu, snažila se získat sí přízeň vlády."[70] Bylo však již pozdě. V roce 1905 se řízení země vymklo samoděržaví z rukou.

[66] Sliozberg, sv. 3, s. 253, 255, 262.
[67] Tamtéž, s. 255-256.
[m] Tamtéž, s. 258.
68 Tamtéž, s. 265.
[70] Tamtéž, s. 265.

A tradičnímu Židovstvu se toho roku nadobro vymkla celá, a ne první, generace, která přešla k sionismu, k světskému liberalismu, někdy i k osvícenému konzervatismu, a co mělo nejcitelnější následky - k revolučnímu hnutí.

Nová revoluční generace začala působit na přelomu století. Její vůdcové Grigorij Geršuni a Michail Goc se rozhodli obnovit teror „narodovol-ců". „Geršuni se ujal velmi těžkého a odpovědného úkolu založit v Rusku novou revoluční stranu, stranu socialistů revolucionářů neboli eserů, která by byla důstojnou pokračovatelkou organizace Narodnaja volja (Svoboda lidu)," a „organizačnímu talentu Geršuniho a několika dalších obětavých revolucionářů se podařilo již koncem roku 1901 takovou organizaci vytvořit". „Současně... vznikla i její bojová organizace. Tvůrcem a hnacím motorem této zvláštní organizace byl opět Geršuni."[71] Ve straně eserů Židé „v prvních letech její existence hráli významnou roli". Jejími členy byli „An-skij-Rappoport, Ch. Žitlovskij, Osip Minor, I. Ru-banovič" a znovu Mark Natanson. Členy BO (bojové organizace) byli „Abram Goc, Dora Brílliantová, L. Zilberberg", o slavném Azefovi nemluvě. Mezi eserskými aktivisty vyrůstal i M. Trilisser, budoucí významný če-kista. „K řadovým členům strany eserů patřil také značný počet Židů", i když, jak soudí D. Sub, „v ní tvořili

[71] Krol, *Stranicy...,* s. 285-284.
[72] D. Šub, *Je v re i v russkoj revoljucii,* in J\l 2, s. 138.
[75] *Kratkaja jevrejskaja enciklopedija* (dále RJE), 1978 (vydávání pokračuje), sv. 2, Jeruzalém, Obščestvo po issledosaniju jevrcjskieh obščin 1982, s. 111. [74] RJE, sv. 5, s. 578-579.

jen bezvýznamnou menšinu". Podle jeho názoru je to „nejruštější" revoluční strana.[72] Ústředí strany bylo přeneseno z bezpečnostních důvodů do zahraničí (což neudělal například Bund), do Ženevy, k M. Gocovi a O. Minorovi. A nezkrotný „tygr" Geršuni, který mazaně uspal a odvrátil od sebe pozornost Zubatovovy tajné policie, úspěšně jezdil po celém Rusku z gubernie do gubernie a podobně jako B. Savinkov chystal teroristické akce a kontroloval, zda byly vykonány. Takže byl také na Isaakijevském náměstí při zavraždění ministra vnitra Sipjagina; byl i v Ufě při zavraždění gubernátora Bogdanoviče[73] i v Charkově při zavraždění gubernátora Obolenského i na Něvské třídě při nezdařeném atentátu na Pobědonosceva. Vykonavateli teroristických akcí byli ve všech případech „křesťané", jako P. Rarpovič, S. Balmašev, J. Sozo-nov aj. (Výrobcem bomb v případě Pleveho, velkoknížete Sergeje Alexandro vlče a plánovaných vražd velkoknížete Vladimíra Alexandroviče, .ministrů vnitra Bulygina a Durnova byl Maximilian Švejcer, který byl sám roku 1905 při výrobě bomby usmrcen jejím výbuchem.)[74]

Gerš un i byl náhodně zatčen a odsouzen k trestu smrti, a aniž o to žádal, byla mu udělena carská milost; roku 1907 se vynalézavě dostal z Akatuje v sudu od zelí, přes Vladivostok a Ameriku dojel do Evropy; carská vláda žádala o jeho vydání z Itálie, ale liberální veřejnost v Evropě se proti tomu postavila; zasloužil se o to i Clemenceau, také „tygr", jak známo. Geršuni pak brzy nato zemřel na rakovinu plic. - Mezi eserskými teroristy vynikl také Abram Goc, který se aktivně účastnil atentátu na ministry 1 hunova a Akimova, na Šuvalova a Trepova a podílel se na vraždách Mina a Rimana. (Na smůlu o mnoho let přežil svého staršího bratra, který zemřel předčasně, - a ještě si pak užil dost zlého od bolševiků.)

Nyní si začali zahrávat s dějinami odvážněji než revoluční generace před nimi. Kdo se sice tak neproslavil, ale pozornost si zaslouží, je Pilichu s (Petr) Rutenberg. Roku 1905 organizoval bojůvky v Petrohradě a zásoboval je zbraněmi. Iniciativně také pomáhal popu Gaponovi 9. ledna 1905, a v roce 1906 se „na příkaz strany esem stal organizátorem a strůjcem jeho zavraždění" (později publikoval zápisky „Gaponova vražda").[75] Roku 1919 emigroval do Palestiny, kde se proslavil elektrifikací země. Tam prokázal, že dovede i budovat; ale za svých mladých let v Rusku nic pořádného neudělal a jen ničil. Ponechme stranou další osudy „studenta Cijonu", tohoto nezodpovědného podněeovatele nesmyslné sveaborské vzpoury, který však sám šťastně unikl masakru.

Kromě eserů dorůstali každým rokem další sociálně demokratičtí bojovníci, mluvkové i teoretici. Někteří se zdáli velmi významní na krátký čas v úzkém kroužku, jako třeba Mexandra Sokolovská, která se zapsala do historie jen tím, že byla první manželkou Trockého a matkou dvou jeho dcer. Nezaslouženě málo zpráv zůstalo o Zinoviji Litvinovi-Sedém, náčelníku štábu družin domobrany na Rudé Přesně za moskevského ozbrojeného povstání; o Zinoviji Dosserovi z vedoucí „trojky" tohoto povstání; o dalších vůdčích osobnostech moskevského povstání, jako byl V. L. Šancer („Marat"), Lev Kafengauzen, Lubockij-Zagorskij (který skoro na sto let propůjčil svůj pseudonym obci Zagorsk s chrámem sv. Sergeje) a Martyn Mandelštam-Ljadov, člen výkonné komise SDDSR (Sociálně demokratické dělnické strany Ruska) pro řízení

ozbrojeného povstání.[76] Ostatní, jako F. Dan nebo O. Nachamkis, se jaksepatří vytáhli až v roce 1917.

Přestože Rakunin neměl Židy v lásce, stali se mnozí z nich vedoucími činiteli a teoretiky anarchisinu. „Jiní ruští anarchisté, např. Kropotkin, nebylí proti Židům zaujatí a snažili se je získat".[77] Z těchto předních činitelů stojí za zmínku: Jak o v Novomirskij, Alexandr Ge, Lev Čornyj a V. Gordin.[78] Další z

[75] RJE, sv. 2, s. 517.
[76] RJE, sv. 1, s. 456, 468; sv. 2, s. 15, 218.
[77] RJE, sv. 2, s. 517.

anarchistických předáků I. Grossman-Roščín vzpomíná s hlubokou úctou na bělostockého Arona Jelina: „Vynikající terorista", ne jen nějaký „ostrý hoch rudých akcí"; „nikdy se nechová... jako fanatický bojůvkář'."[79] „Méně trpělivá část židovské veřejnosti... hledá způsob, jak co nejrychleji dosáhnout socialistického zřízení. A takový pomocný prostředek, jakousi ‚záchranku', vidí v anarchismu."[80] Obzvlášť přitažlivý byl anarchismus pro Židy v Kyjevě a na jihu, například v materiálech o Bogrovovi najdeme hodně anarchistů menšího formátu, kteří nevstoupili do dějin.

Zmiňovali jsme se sice o tom už dříve, ale neškodí to zopakovat: Židé se často hrnuli do revoluce nejen proto, že by byli omezováni. „Účast Židů na celoruském revolučním hnutí se dá jen ve velmi malé míře vysvětlit jejich nerovnoprávností... Židé prostě podlehli všeobecné náladě" boje proti samoděržaví.[81] Lze se tomu divit? Mládež ze vzdělaných rodin, ruských i židovských, která po léta doma slýchala mluvit o „zločinech režimu" a o „vládě vrahů" - se vrhla do revolučních akcí s veškerou energií a zástí. Stejně jako Bogrov.

V roce 1905 obvinil židovský historik S. Dubnov všechny židovské revolucionáře - „ze zrady národa". V článku Otroctví v revoluci napsal: „Početná armáda židovské mládeže, která zaujímá nejvýznamnější místo v řadách Ruské sociálně demokratické strany a dosazuje tam dokonce své ‚velitele', formálně zpřetrhala všechny svazky s židovstvím... Vy nejste tvůrci revoluce, vy jste její makléři."[82]

Ale jak šel čas, dospělí svou revoluční mládež čím dál víc chválili. Stupňovalo se to u nové generace „otců", a u Židů ještě víc než u Rusů. Člen státní dumy Mejer Bomaš prohlásí o deset let později (1916): „Nelitujeme, že se Židé účastnili osvobozovacího boje... Bojovali za vaši svobodu."[83] A za další půlrok, už v březnu 1917, známý advokát O. O. Gruzenberg, na úsvitu nové revoluce, před členy Prozatímní vlády a Sovětu dělnických a vojenských zástupců plamenně a oprávněně prohlásí: „Darovali jsme revoluci nezištně obrovské .procento' našich lidí - téměř celý náš výkvět, téměř všechnu naši mládež... A když roku 1905 povstal revoluční lid, do jeho šiků nezadržitelně proudil

[78] A. Vetlugin, *Avanťuristy graídanskoj vojny,* Paříž, vyd. Zemgor 1921, s. 65-87, 85. [79] 1. Grossman-Roščin, *Dumy o by lom (Iz istorii belostockogo, anarchičeskogo, „čornozna-menskogo" dviženija),* in „Byloje": Žurnál, posvjaščonnyj istorii osvoboditělnogo dviženi-ja, Moskva, 1924, č. 27-28, s. 179.
[80] Ben-Chojrin, *Anarchizm i jevrejskaja massa,* in sb. *Soblazn socalizma: Rťvoljucija v Rossii i jevrei,* uspoř. A. Serebrennikov, Paříž, Moskva, YMCA-Press, Russkij puť 1995, s. 453.
[81] RJE, sv. 7, s. 398.
[82] Dimanštejn, in *„Í905",* sv. 5, ses. 1, s. 174.
[85] *Meždunarodnoje finansovoje položenije carskoj Rossii vo vremja mirovoj vojny,* in ..Krásny) archiv", 1954, sv. 64, s. 28.

bezpočet židovských bojovníků."[84] Stejně o tom mluvili i jiní: „Historická situace se pro židovské masy v Rusku vyvinula tak, že nemohly nebýt nejaktivnějším i účastníky revoluce."[85] „Židé spojili osud židovské otázky v Rusku s vítězstvím pokrokové ideje."[86] Všeobecné nadšení pro ruské revoluční hnutí nesporně vzrostlo o nadšení židovských revolucionářů.

Ale středostavovská, studentská a řemeslnická mládež nemohla provést revoluci sama. .ledním z prvních úkolů bylo: získat, strhnout a vést do boje ruské tovární dělníky, hlavně petrohradské. Jenže jak uvádí tehdejší ředitel policejní správy: „Dělnické hnutí nemělo v počátečním stadiu svého vývoje... žádné politické ambice." Dokonce krátce před 9. lednem „na mimořádné dělnické schůzi 27. prosince vyhnali dělníci ze sálu Žida, který se pokoušel pronést agitační projev politického rázu a rozhazovat letáky, a byly zadrženy tři Židovky, které prováděly politickou agitaci."[87]

Aby se petrohradští dělníci dali doopravdy strhnout, k tomu bylo zapotřebí Gaponovy pseudopravoslavné agitace.

9. ledna, ještě než začali vojáci střílet, na jediné barikádě, která byla toho dne postavena (4. ulice na Vasíijevském ostrově, kam bylo přerušeno telefonní í telegrafní spojení a později tam byla přepadena policejní stanice) - tedy na této barikádě velel mladý Semjon Rechtzammer (syn ředitele akciové společnosti skladů obilí a jiného zboží.) Mimochodem, dva dny nato uspořádali dělníci z Vasiljevského ostrova „obzvlášť významné ‚vybíjení inteligence'".[88] Ruská revoluční emigrace v Evropě přijala jak známo zprávy o střílení v Petrohradě s pocitem rozhořčení a nadšení zároveň: Konečně!!! Už je to tady!!! - Šířit nadšení -a povstání - v pásmu židovského osídlení, to byla práce pro pohotový Bund, v jehož stranické hymně (An-skij ji nazval „Marseillaisou židovských dělníků") se zpívalo:

Dost nepřátele své jsme milovali,
nenávidět je chceme teď!
... Hranice čeká!Dřeva bude dosti,
by celý svět náš svatý oheň zhled![89]

[84] „Reč", 25. března 1917, s. 6.
[h5] DimanšLejn, *in „1905",* sv. 5, seš. 1, s. 185.
*[6] JE, sv. 7, s. 570.
[b r;] *Doklad direktora děpartamenta policii Lopuchina ministru vnutrennich děl o sobytijach 9-go janvarja.* ín „Krastiaja letopis", 1922, č. 1, s. 553.
ss y yiěvskij, *Janvarskije dni v Petěrburge v 1905 godu,* in tamtéž, s. 51, 55.
[m] Sb. *Soblazn soializma, s. 329.*

(Mimochodem Internacionálu přeložil do ruštiny Arkadij Koc jíž v roce 1902.[90] Tak vznikla slova, která si jako modlitbu vtisklo do pamětí několik generací: „Již vzhůru, psanci této země" a „My ničím nejsme, buďme vším".) Bund okamžitě vydal provolání („ve dvanácti stech exemplářích"): „Revoluce začala. Vzplanula v hlavním městě, požene se jako požár po celé zemi... Chopte se zbraní! Přepadejte obchody se zbraněmi a všechny zbraně si rozeberte... Udělejte ze všech ulic jedno velké bitevní pole!"[01]

Ze zpráv ranně sovětského „tlustého žurnálu" Rudá kronika (Krasna-ja letopis): „Petrohradské události 9. ledna měly velký ohlas v židovském dělnickém hnutí: vyvolaly skoro po celém ‚pásmu' masové akce židovského proletariátu. V čele těchto akcí stál Bund." Pro zajištění této masovosti začaly oddíly Bundu obcházet dílny, továrny a závody, a dokonce i dělnické rodiny, vyzývaly je, aby zastavili práci, aby sundali transmisní i řemeny a násilím vypustili páru z kotlů; vedoucím provozů vyhrožovali, někde po nich i stříleli, ve VItěbsku vychrstli na vedoucího kyselinu sírovou. Nebyly to „živelné akce mas, byly pečlivě připravené a organizované". Jenže, lituje N. Buchbinder: „Stávkovali skoro všude jen židovští dělníci... V řadě měst při pokusech zastavit závody a továrny kladli ruští dělníci značný odpor." 'Týdenní stávky se konaly ve Vilmi, v Minsku, Gomelu, Rize, a v Libavě dokonce čtrnáctidenní. Policie pochopitelně zakročovala a v mnoha městech byly pří Bundu „vytvořeny bojové oddíly pro boj s policejním terorem".[92] V Krynkách (Grodenská gubernie) stávkující střelbou vyhnali policii z městečka, přerušili telegrafní spojení, dva dny nefungovaly úřady, tj. město řídil stávkový výbor. „Fakt, že dělníci, mezi nimiž převládali Židé, mohli získat moc již začátkem roku 1905, byl velmi pozitivní pro revoluci a budil mnoho nadějí." Díky vysoké aktivitě Bundu se ovšem „mohlo zdát, že nespokojeni jsou hlavně Židé, a proto protestují, kdežto ostatní národy že už tak revoluční nejsou".[93]

V té době byla síla revolucionářů ve veřejně fungujících ozbrojených oddílech „sebeobrany", která se uplatnila již při gomelském pogromu a nyní se velmi rozrostla. „Sebeobrana... byla obvykle těsně napojena na bojové oddíly stranických organizací... Dá se říci, že celé pásmo židovského osídlení bylo pokryto sítí ozbrojené sebeobrany, která sehrála významnou úlohu svými bojovými akcemi... Proti ní mohlo zasáhnout jedině organizované vojsko,"[94] Když revoluce vrcholila, připojily se k ní i sionistické strany různých odstínů: v oddílech sebeobrany se „zvlášť aktivně projevoval Po'alej

[90] RJE, sv. 2, s. 79.
[91] Dimanštejn, in *„190J",* sv. 3, s. 144.
[02] N. Buchbinder, *9 janvarja i jevrejskoje rabočeje dviženije,* in „Krasnaja letopis", 1922, č. 1, s. 81-87.
[95] Dimanštejn, in *J905*[6]\ sv. 3, seš. 1, s. 145, 147.

Cijon", byly tam i ozbrojené oddíly si-onistů socialistů", rovněž Socialistická židovská dělnická strana (ŠERP) „organizovala bojové oddíly". A tak „ve chvílích revolučního boje tito socialisté z řad sionistů všech směrů byli s námi,"[95] píše S. Dimanštejn, budoucí významný bolševik.

Ve svých vojenských akcích pokračoval Bund i po všechny další měsíce proměnlivého roku 1905. Významné byly dubnové události v Žitomi-ru. Podle Židovské encyklopedie to byl židovský pogrom, navíc „organizovaný policií".[96] Dimanštejn, který sám sebe označuje za „aktivního účastníka revoluce z roku 1905 v oblastech takzvaného pásma židovského osídlení", však píše: „Nebyl to pogrom, ale boj s kontrarevoluční-mi vojenskými jednotkami."[97] Ve staré Židovské encyklopedii se uvádí, že bylo zabito asi 20 Židů[98], v nové: „okolo 50 (podle jiných zpráv okolo 55)[99]. Opět podle nové encyklopedie: „Nepokoje začaly po provokační zprávě, že Židé údajně za městem stříleli do carova portrétu."'[00] A Vládní věstník (Pravitěistveimyj Vestnik) oznamuje jako fakt:

dva týdny před pogromem „horda... asi 500 lidí se sešla za městem... kde začalo cvičení ve střelbě z revolverů... do portrétu našeho panovníka". Potom přímo ve městě došlo k několika bitkám mezi Židy a křesťany - podle Vládního věstníku útočníky byli častěji Židé.[101] A přímo v inkriminova-ný den „oddíly židovské sebeobrany kladly hrdinný odpor pogromis-tům". Na pomoc žitomirské sebeobraně vyjel z blízkého městečka ozbrojený oddíl židovských mladíků a cestou v malém městě Trojanově „byl zastaven ukrajinskými rolníky". „Členové sebeobrany se snažili ukrýt v domech místních Židů, ale ti je k sobě nepustili a ukázali rolníkům, kde se dva z nich skrývají"; charakteristický fakt: „a 10 lidí z oddílu bylo zabito".[102]

V těch letech už byla objevena pozoruhodně úspěšná metoda: „pohřby obětí revoluce byly tehdy jedním z nejlepších způsobů agitace, který dokázal masy dostat do varu", takže „bojovníci si uvědomovali, že jejich smrt dobře poslouží revoluci, že vyvolá pomstychtivost, která v průběhu pohřbu zachvátí mnoho tisíc lidí"; a pak - „uspořádat demonstrace při pohřbech bylo poměrně snadné. Představitelé liberální veřejnosti

[94] Dimanštejn, s. 150-151.
[95] Tamtéž, s. 125-124.
[96] KJE, sv. 2, s. 515.
[97] Dimanštejn, in *„1905%* sv. 5, seš. 1, s. 106,152.
[98] JE. sv. 7, s. 602.
[99] KJE, sv. 2, s. 515.
[100] KJE, sv. 6, s. 566.
[101] „Právo", 5. května 1905. s. 1483-1484.
[102] KJE, sv. 2. s. 515; Dimanštejn, in *J9()5* sv. 3, seš. 1, s. 152-153.

považovali za svou povinnost postarat se, aby policie do pohřbů nezasahovala." A tak „pohřby se staly v roce 1905 jednou ze součástí revolučních metod propagandy".[103]

V létě roku 1905 „vyvíjela policie silný teror, ale i dělníci se v mnoha případech mstili - házeli bomby na vojenské a kozácké hlídky, povraždili a zranili policisty různých hodností; těchto případů byl značný počet", a souviselo to s tím, jak „ochabovala nebo ožívala revoluce v židovské čtvrti".[104] Tak třeba v Gomelu zabili kozáci bundovce. Na jeho pohřeb se sešel osmitisícový dav, na hřbitově se pronášely revoluční projevy a revoluce se plnou parou valila vpřed! A když bylo zapotřebí protestovat proti svolání „Bulyginovy" (poradní) dumy, kampaň „se přenesla z ‚burzy' v židovské čtvrti do synagog... V době modliteb tam přišlí straničtí řečníci... pod ochranou svého bojového oddílu, který tam přišel taky s řečníkem a zahradil všechny východy... Na těchto schůzích se obvykle schvalovaly navrhované, předem připravené rezoluce bez jakýchkoli námitek," - vždyť co mohli chudáci modlící se Židé dělat? Zkuste oponovat těm mladým frajírkům! Ti přece „nemohli dopustit, aby se teď revoluce zastavila"...[105]

Podle projektu na svolání oné poradní dumy, která se vzhledem k událostem z roku 1905 nakonec nekonala, se původně předpokládalo, že Židé volební právo nedostanou - logicky proto, že je nemají ani v městských samosprávách. Jenže rok 1905 postupoval mílovými kroky, židovští členové městských dum, jmenovaní guberniálními úřady, tu a tam demonstrativně své funkce skládali - a podle srpnového zákona o volbách do dumy už Židé hlasovací právo dostali. Ale jak revoluce čím dál vře sílila, veřejnost poradní dumu prostě odmítla. Duma se nekonala.

Napětí v zemi se udržovalo se střídavou intenzitou po celý nešťastný rok 1905 a carská vláda za vývojem událostí pokulhávala. Na podzim už se po celém Rusku připravovaly stávky na železníci i jinde. A v pásmu židovského osídlení napětí samozřejmě teprve nesláblo. V Severozápadním kraji začátkem října „prudce stoupla... revoluční energie mas", „pořádaly se znovu mítinky v synagogách" (stejně jako dřív i se strážemi u dveří na zastrašení židovských věřících), „začaly horečné přípravy na generální stávku". Ve Vilně na shromáždění svolaném s guberna-turovým souhlasem „se střílelo do obrovského carova portrétu, který tam stál, a někteří do něho mlátili židlemi, až ho proděravěli", za hodinu už stříleli na ulici do živého gubernátora - tak vypadaly vášně rozpoutané rokem 1905! Například v Gomelu se nedokázali domluvit sociální

[105] Dimanštejn, in *„1905"*, sv. 5, seš. 1, s. 155.

[104] Tamtéž, s. 184.

[105] Tamtéž, s. 185-166.

demokraté s židovským Bundem, „a jednali pak každý na svou pěst", eseři však „šli... společně" se sionisty socialisty; a nakonec někdo „hodil bomby na kozáky, kteří (na oplátku) začali střílet na všechno kolem sebe a mlátit všechny chodce bez rozdílu národnosti"[106] - pěkný revoluční požár! To je ono!

Není divu, že „na mnoha místech... bylo vidět, jak nábožensky založení zámožní lidé z řad Židovstva aktivně bojují proti revoluci. Pomáhali policii pochytat židovské revolucionáře, překazit demonstrace, stávky atd." Ne že by jim bylo milé stát na straně vlády. Ale protože sami neodpadli od Boha, nechtěli se dívat na tento *rozvrat.* A už vůbec nechtěli přistoupit na zákony revoluce, neboť si vážili zákona svého. Kdežto pro mladé revolucionáře byl ortodoxní Svaz Židů v Bělostoku i jinde „reakcionářský".[107]

Jak shrnuje bolševik Dimanštejn: po říjnové generální stávce „k povstání vyzývali... Bund, sionisté socialisté a další židovské dělnické strany", ale „už se hlásila únava".[108] Ve shodě s bolševiky bojkotoval potom Bund i volby do první státní dumy začátkem roku 1906,[109] poněvadž stále ještě doufal v nové vzplanutí revoluce. Když však bylo jasné, že revoluce byla poražena, zkrotil jako menševici; roku 1907 na pátém sjezdu Sociálně demokratické dělnické strany Ruska z 505 delegátů bylo 55 bundovců. A Bund se stal dokonce zastáncem krajního jidišismu".[110]

V této výbušné atmosféře, pro režim, velmi nejisté, přemluvil Vitte Mikuláše II., aby vydal Manifest ze 17. října 1905. (Lépe řečeno Vitte chtěl, aby to byla jen strohá vládní vyhláška, ale Mikuláš trval na tom, aby to vyznělo jako patetické gesto carova osobního manifestu: věřil, že tím dojme a získá si srdce svého lidu.) A. D. Obolenskij, který pro Vitteho koncipoval první variantu manifestu, dosvědčuje, že mezi jeho třemi body byl původně i zvláštní bod o právech a svobodách Židů - ale Vitte to pak přeformuloval (pravděpodobně na carovo naléhání) na obecný bod o osobní nedotknutelností a o svobodě svědomí, slova a shromažďování.[111] O rovnoprávnosti Židů se už pak speciálně nemluvilo. „Jenom ve zprávě uveřejněné společně s manifestem... připomíná Vitte nutnost ‚zrovnoprávnit před zákonem všechny ruské občany bez ohledu na náboženské vyznání a národnost[4]'".[112]

[106] Dimanštejn, s. 167-188.

[107] Tamtéž, s. 175-175.

[108] Tamtéž, s. 177-178.

[109] JE, sv. 5, s. 99-100.

[1,0] KJE, sv. 1, s. 560.

[111] *Manifest 17 okťabrja (Dokumenty),* in „Krasnyj archiv", 1925, sv. 11/12, s. 75, 89.

Jenže ústupky se mají dělat včas a z pozice síly, a ne až když už jsou síly vyčerpány. Liberální a revoluční veřejnost si manifest zlomyslně vyložila jako kapitulaci a odmítla ho. Car i Vit to nad tím žasli - stejně jako mnozí židovští intelektuálové; „Bylo dosaženo cíle, o nějž usilovali po celá desetiletí nejlepší lidé v Rusku... Car se jím v podstatě dobrovolně vzdal absolutní moci a zavázal se odevzdat zákonodárnou moc k rozhodování zástupcům lidu... Zdálo by se, že každého musí naplnit radostí zpráva o takové změně" - a zatím byla přijata s dřívějším nesmiřitelným revolučním heslem: Boj pokračuje![113] V ulicích strhávali národní vlajky, carovy portréty a státní znaky.

Poučný je záznam z tiskové besedy premiéra Vitteho se zástupci petrohradského tisku 18. října, hned příštího dopoledne po vydání Manifestu. Vitte zřejmě čekal vděk a spoléhal na jednotnou podporu tisku k uklidnění inteligence, přímo o ni prosil. A zatím se dočkal ostré reakce vydavatele Birževky (Burzovních zpráv) S. M. Proppera, hned nato Notoviče, Chodského, Ara bažina. Arménského; slyšel jen: Okamžitě vyhlásit politickou amnestii! „Požadavek amnestie je kategorický!" „Generál Trepov musí být zbaven hodností generálního gubernátora Petrohradu! Tak zní usnesení novinářského svazu." *Usnesení novinářského svazu!* Odvelet z hlavního města kozáky a vojenské jednotky: „Nebudeme vydávat noviny, dokud vojáci neodejdou!" Vojsko bylo *příčinou* nepokojů... Ochranu města odevzdat „lidovým, milicím"! (To znamená revolučním oddílům. To znamená vytvořit v Petrohradě podmínky pro masakr, jak zanedlouho uvidíme v Oděse. Nebo, nahlédneme-li ještě dál dopředu: už v říjnu 1905 vytvořit v Petrohradě výhodnou situaci pro budoucí únorovou revolucí.) Zdrcený Vitte prosí: „Dopřejte mi chvíli času," „Pomozte mi, dejte mi pár týdnů"; dokonce všechny obejde a podá jim na rozloučenou ruku.[114] (Sám na to vzpomíná - z Propperových úst „mi tyto požadavky signalizovaly, že tisk zešílel".) Vláda však přece jen měla rozum a odvahu odmítnout žádost o zavedení anarchie -a v hlavním městě se nic zlého nestalo.

Na Proppera Vitte vzpomíná, že „přijel do Ruska ze zahraničí jako chudý Žid, který mluvil špatně rusky... uchytil se u novin a tak dlouho čistil kliky u kdejaké vlivné osobnosti, až to dotáhl na majitele Burzovních zpráv... Když jsem byl ministrem financí, (Propper) po mně chtěl různé úřední vyhlášky a všelijaké úlevy a nakonec na mně vyškemral

[112] KJE, sv. 7, s. 549.
[115] Sliozberg, sv. 5. s. 175.
[114] *Manifest 17 okťabrja* (Dokumenty), in „Krasnyj archiv", 1925, sv. 11/12, s. 99-105.

(titul) obchodního rady". A teď, při tomhle setkání, přišel s „jakýmsi drzým... požadavkem nebo snad prohlášením", „my už vládě nevěříme".[113]

Kyjevský list Kijevljanin, který stál mimo radikální proud tisku, uveřejnil rovněž v říjnu příběh důstojníka, který se vrací z půldruharoční-ho japonského zajetí právě v těchto říjnových dnech do Moskvy a zpočátku je k slzám dojat velkorysostí carova Manifestu, který otevírá celé zemi tak příznivé cesty. Ale jen proto, že je aktivní důstojník v polní uniformě ochranné barvy, moskevský dav na něj začne pokřikovat: „Karaba čník, reakcionář, carský pacholek..." Na velkém táboru lidu na Divadelním náměstí „řečník vyzýval k boji, k plundrování". A další řečník začal slovy: „Pryč se samoděržavím!" „Jeho přízvuk prozrazoval židovský původ... ale ruští lidé ho

poslouchali a nikdo neprotestoval proti tomu, co říká." Přikyvovali při urážlivých nadávkách na adresu cara a jeho rodiny, přikyvovali i tomu, že všichni kozáci, policajti a ofieíři mají být bez pardonu pobiti! A všechny moskevské noviny vyzývaly k ozbrojenému boji.[116]

V Petrohradě, jak známo, se již 15. října ustavil Sovět dělnických zástupců s jedinečnými vůdci Parvusem a Troekým, a navíc s nastrčeným Chrustaljovem-Nosarem. Sovět sázel na úplné rozdrcení vládní moci. Ještě silněji - a s tragickým koncem - vybuchly říjnové události v Kyjevě a v Oděse. Vedly ke dvěma velkým židovským pogromům, jimiž se zde musíme zabývat. O obou pogromech existují podrobné zprávy ze *senátorských revizí,* což byla nejvyšší kategorie věrohodného vyšetřování, užívaná v carském Rusku: senát byl vysoce uznávanou a nezávislou právní instancí.

O kyjevském pogromu existuje revizní zpráva senátora Turaua[117], který vyšetřoval jeho příčiny. Píše, že příčiny pogromu „se dají vysvětlit všeobecnou bouřlivou situací, která zavládla v posledních letech po celém Rusku, a přesvědčivě to dokládá tím, že líčí celou prehistorii a průběh událostí v Kyjevě. Připomeňme si: po petrohradském 9. lednu, po mnohaměsíčním podněcování hněvu veřejnosti, po ostudně prohrané japonské válce - nenašla carská vláda lepší způsob „uklidnění" než vyhlásit 27. srpna plnou administrativní autonomii vysokých škol a jejich území, čímž ještě více rozdmychala doutnající revoluční plamen.

Tak se otevřely brány, píše senátor Turau, „nekontrolovatelně volnému přístupu do

[115] Vitte, *I ospominanija...,* sv. 2, s. 52-54.

[116] „Kijevljanin", 1905, č. 505. in Šiilgin, *Piilozenija,* s. 271-274.

[117] *Vsepoddannějšij otčot o proizveďonnom senatorom Turau izsledovanii pričin besporjadkov, byvších v gor. Kijeve,* in *Materiály k istorii russkoj kontr-revoljucii,* sv. 1, *Pogromy po oficialnym dokumentům,* Petrohrad, 1908, s. 203-296.

škol osobám, které nemají nic spolčeného s vědeckou činností těchto ústavů" a které tam šly „za účelem politické agitace". Na kyjevské univerzitě i na polytechnice „se konala řada veřejných schůzí studentů s účastí cizích osob", říkalo se tomu „lidové mítinky" a byly den ode dne navštěvovanější, takže koncem září už se jich účastnilo až „několik tisíc lidí". Na těchto mítincích pod rudými prapory „se pronášely fanatické projevy o neschopnosti současného státního aparátu, o nevyhnutelném boji s vládou", „pořádaly se sbírky na zakoupení zbraní", „rozdávaly se letáky a prodávaly se spisky s revolučními texty". „Do poloviny října udělali postupně z univerzity i z polytechniky arénu otevřené a ničím neomezované protivládní propagandy. Revoluční agitátoři, nedávno ještě perzekvovaní za zakládám tajných kroužků a pořádání schůzí v soukromí, cítili se nyní nezranitelní", „sepisovali a projednávali plány akcí zaměřených na boj proti současnému režimu". Ale ani to jim nestačilo a začali revoluci ještě víc rozšiřovat: jednak tím, že zvali na tato shromáždění „studenty a studentky středních škol", tj. gymnazisty, jednak přesunem revolučních akcí: například do zasedací síně obchodnictva na sjezd psychiatrů (z galerie měl student projev o židovských pogromech v Kišiněvu a Gomelu a pak - s výkřiky „pryč s policií, pryč se samoděržavím" - rozhodili do sálu letáky), jindy na zasedání literárně umělecké společnosti (rozbili skla v oknech, házeli „po policistech kusy

židlí a zábradlí"). A žádný úřad nemel právo jim v tom zabránit: autonomní univerzity teď měly svůj zákon.

V popisu těchto událostí, podloženém výpověďmi více než 500 svědků, se ve zprávě všude vyskytují zmínky o Židech, kteří na sebe v tomto revolučním davu upozornili. „Za ruské revoluce 1905-1907 politická aktivita Židů značně vzrostla." Zřejmě to bylo nápadné, protože to bylo něco nového. „Židovská mládež, říká se ve zprávě, převládala však i na shromáždění 9. září jak na polytechnice", tak při obsazení budovy literárně umělecké společnosti" i 25. září v aule univerzity, kde „se sešlo asi 5000 studentů i cizích lidí, z toho přes 500 žen". 5. října na polytechnice „se sešlo na 5000 lidí... převládala židovská mládež ženského pohlaví". I další zmínky svědčí o početní převaze Židů: na táborech lidu 5. - 9. října i na mítinku 12. října na univerzitě, jehož „se účastnili zaměstnanci železničních správ, studenti a osoby nezjištěných povolání"; a „mnoho Židů obojího pohlaví"; 15. října na mítinku na univerzitě, kde už „se shromáždilo na 10 000 nejrůznějších lidí", řečnili sociální revolucionáři a bundovci. (Židovská encyklopedie uvádí oproti Kyjevu podrobněji, že v těchto hnutích oslavujících udělení svobod „v okresech pásma židovského osídlení většina demonstrantů byli Židé", ale označuje za „lživé" zprávy, že v Jekatěrinoslavi „chodili po ulicích a vybírali peníze na rakev pro cara" a že v Kyjevě „roztrhali carovy portréty v budově městské dumy".[118] (Právě tento fakt však potvrzuje Turauova revizní zpráva.)

V říjnu revoluční elán v Kyjevě dále sílil. Alexandr Šlichter (pozdější známý bolševik a mistr v násilném výkupu obilí a „komisař zemědělství" na Ukrajině před hladomorem) podnítil stávku na Jihozápadní dráze ve směru na Pobavu, Kursk, Voroněž a Moskvu. (Zastrašili dělníky násilnostmi a na **12.** října vyhlásili stávku **i** v Kyjevských strojírnách.) Na univerzitě uspořádali „naléhavou sbírku ‚na zbraně', přičemž přítomní házeli i zlaté mince, velké bankovky a stříbro, a jedna dáma si dokonce sundala náušnice". Byly ustaveny „bleskové oddíly" pro násilné přerušení vyučování na všech gymnáziích, práce ve všech továrnách, pro zastavení tramvají, prodeje v obchodech a „za účelem ozbrojeného odporu proti armádě a policii". Bylo rozhodnuto celé hnutí „přenést do ulic". 14. října po dohodě s vydavateli tisku se zastavilo vydávání všech novin kromě pravicového Kyje van a, s výjimkou „zpráv týkajících se osvobozovacího hnutí". „Bleskové oddíly" odmontovávaly řídicí páky motorovým tramvajím, kameny v nich rozbíjely skla (byly i případy zranění pasažérů). Všechno se všude zavíralo, všude se přerušovala činnost, jak se jen agitátoři objevili; práci na poštovním a telegrafním úřadě zastavili pod pohrůžkou bomb; na univerzitu na tábor lidu, kterému předsedal Šlichter, proudily davy vysokoškoláků, gyrnna-zístů „a také židovská mládež různých povolání".

Tehdy učinil režim první opatření. Byl vyhlášen zákaz shromažďování na ulicích a náměstích, univerzita a polytechnika byly obklíčeny vojáky, aby tam pouštěli jen studenty, bylo „zatčeno... několik lidí za urážku policie a armády", několik sociálních revolucionářů a sociálních demokratů **i** advokát Patner, který „se těchto lidových shromáždění okázale účastnil" (Šlichter se skrýval). Tramvaje se znova rozjely, obchody se otevřely a dny 16. - **17.** října proběhly v Kyjevě klidně.

A do takovéto situace (v mnoha ruských krajích) byl 17. října vržen -s nadějí na vděk obyvatelstva - carský Manifest o svobodách a zavedení parlamentního způsobu vlády. Telegrafní zprávy dorazily do Kyjeva v noci na 18. říjen, ráno 18. října se letáky s

[1,8] KJE, sv. 8, s. 567.

Manifestem prodávaly a rozdávaly v ulicích (a výtisky Kyjevana „šly na dračku... mezi židovskou studující mládeží, která je hned demonstrativně trhala na kusy"). Úřady okamžitě propustily z vězení i ty, kdo byli zatčeni v předešlých dnech, i ty, kteří byli již dříve „přinuceni k doznání z protistátních zločinů", až na ty, kteří použili výbušnin. Z ulic zmizela policie i vojsko, shromažďovaly se „obrovské zástupy lidu", zpočátku pokojné. „Před univerzitou se utvořil mnohatisícový dav" vysokoškoláků, gymnazislů „a značného počtu židovské mládeže obojího pohlaví". Na jejích žádost rektor univerzity „nařídil otevřít hlavní vchod do hlavní budovy". Dovnitř se okamžitě „nahrnula část davu z ulice, okamžitě začali ničit carské portréty, roztrhali i červenou látku" na prapory a stuhy a někteří „začali hlasitě vyzývat lidi, aby poklekli před (přicházejícím) Šliehle-rem jako před obětí zvůle". A „ti, eo stáli blízko něho, si skutečně klekli", ale druhá část „ve všem, co se tu dělo, viděla urážku svého národního cítění". Pak dav zamířil na Kreščatik k městské dumě, v jeho čele jel na koni Šlichter s rudou stuhou a při zastávkách řečnil, „že boj s vládou ještě neskončil". A mezitím v Nikolajevském parku „Židé hodili na pomník (Mikuláše I.) provaz a snažili se strhnout imperátorovu sochu z podstavce"; „v jiné ulici Židé ozdobení rudými stuhami se začali urážlivě chovat ke čtyřem vojákům, kteří šli kolem, a plívat po nich"; na So-fijském náměstí házel dav kameny na vojenskou hlídku, bylo zraněno šest vojáků, a dva demonstranti byli zraněni odvetnými výstřely. Mezitím přišla za primátorem města skupina pokojných občanů a „žádali, aby jim otevřel zasedací síň dumy", aby vděční manifestující mohli „vyjádřit svůj vděk za carský manifest. Jejich přání bylo vyhověno" a konalo se vskutku pokojné „shromáždění za předsednictví městského radního Šeftela". *Ale* přivalil se nový mnohatisícový průvod s rudými, prapory a páskami, „skládal se z vysokoškoláků a osob různého povolání, věku, pohlaví a stavu, přičemž obzvlášť nápadní byli Židé", část jich vtrhla do zasedací síně, ostatní obsadili prostranství před dumou. Vzápětí pak byly strženy všechny národní prapory, jimiž byla duma u příležitosti Manifestu vyzdobena, místo zaujaly rudé a černé vlajky". V tom ještě další průvod přinesl na ramenou advokáta Ratnera, který byl právě propuštěn z vězení, ten všechny vybízel, aby šli osvobodit i ostatní vězně, na balkoně v dumě se s ním veřejně líbal Šlichter, načež Ralner „vyzýval obyvatelstvo ke generální politické stávce... a urážlivě se vyjádřil o panovníkově osobě. Současně lidé z davu roztrhali na kusy panovníkovy portréty umístěné v jednací síni dumy a také rozbili hranol se státním znakem a s carovými iniciálami, připravené na balkoně pro iluminaci"; „není pochyb, že se ničení portrétů a iniciál účastnili jak Rusové, tak Židé", korunu „rozlomil, jakýsi ruský dělník", potom ji na naléhání některých lidí z dav u postavili na původní místo, „ale asi za pět minut byla zase shozena, a tentokrát to udělal Žid, který pak ulomil i polovinu písmene N", „a nějaký mladík, podle vzezření Žid" ulomil věneček kolem iniciály, i v dumě rozlámali všechen nábytek, z rozbitých skříní vyhazovali spisy a trhali je. Dirigoval to Šlichter, po chodbách chodili „výběrčí peněz na neznámé účely". Dav před dumou se dostával čím dál víc do varu, ze střech zastavených tramvají pronášeli řečníci plamenné projevy; z balkonu dumy nejúspěšněji řečnil Ratner a Šlichter. „Židovský tovaryš křičel z balkonu: ‚Pryč se samoděržavím!'; jiný, slušně oblečený Žid křičel: ‚Rozbijeme je na cimprcampr!'; ještě „jiný Žid vyřízl z carova portrétu hlavu a do vzniklého otvoru strčil svou a z (balkonu) dumy volal do davu: ‚Teď jsem já car!'"; „budova dumy celá přešla

do rukou členů krajních sociálně revolučních stran a s nimi sympatizující židovské mládeže, která řádila jako divá."

Dovoluji si poznamenat, že v tomto bláznivém třeštění se projevil jeden nerozumný a nedobrý rys: neschopnost zachovat míru. Co nutilo Židy, aby se uprostřed těch hloupě jásajících Kyje vanu tak vyzývavě posmívali tomu, co je prostému lidu dosud svaté? Museli si přece být vědomi, jak nejisté postavení má v tomto státě jejich národ, jejich blízcí. Proč se 18. a 19. října v desítkách měst vrhali do demonstrací tak divoce, až se stali jejich duší a někdy v nich měli i převahu?

Čtěme dále Turauovu zprávu: „Úcta k vlasteneckému cítění lidu, k předmětům jeho kultu byla zapomenuta. Zdálo se, že jedna část obyvatelstva... bez jakýchkoli zábran dává najevo své pohrdání..."; „lidé byli zneuctěním carových portrétů neobyčejně pobouřeni. Někteří lidé ze zástupu před dumou volali: ‚Kdo sesadil cara z trůnu?', jiní plakali." „Člověk nemusel být prorokem, aby předpověděl, že takové urážky Židům jen tak neprojdou"; „hned tam u dumy se začaly ozývat hlasy vyjadřující údiv nad nečinností úřadů; tu a tam v davu... bylo slyšet výkřiky: ‚Bijte židákyř" U dumy však stála nečinně policie a rota pěchoty. Pak najednou přijela eskadrona dragounů, z oken dumy i z balkonu na ně stříleli a na rotu začaly shora lítat kameny a láhve a z různých stran se na ní střílelo z revolverů: z dumy, z burzovního sálu i z davu demonstrantů. Několik vojáků bylo raněno, velitel roty dal rozkaz zahájit palbu po skupinkách, přitom bylo sedm lidí zabito, sto třicet raněno a dav z náměstí se rozprchl. Ale kvečeru téhož dne, 18. října „zpráva o zneuctění panovníkových portrétů, o zlámané koruně a iniciálách, o roztrhaných národních vlajkách se rychle rozlétla po celém městě až na periferii. V mnoha ulicích bylo vidět hloučky lidí, většinou dělníků, řemeslníků a prodavačů, kteří vzrušeně hovořili o tom, co se stalo, a ze všeho obviňovali Židy, protože byli mezi demonstranty vždycky velmi nápadní," „houf dělníků na Podole se rozhodl... pochytat všechny ‚demokraty'... kteří popichovali k nedávným výtržnostem, a strčit je do kriminálu ‚až do rozhodnutí hosudara imperátora'". - Večer „na Alexandrovo náměstí přišla první skupina demonstrantů s panovníkovým portrétem za zpěvu národní hymny. Skupina se rychle rozrostla, a protože z Kreščatiku se rozcházelo mnoho Židů s rudými páskami na klopách, začali je napadat jako předpokládané viníky incidentu v dumě a několik jich zbili". A to už byl začátek židovského pogromu.

Nyní, abychom pochopili í neodpustitelnou nečinnost úřadů při demolování dumy a hanobení národních symbolů - a později i jejich ještě méně odpustitelnou nečinnost už za pogromu - musíme se podívat, co se dělo na těchto úřadech. Na první pohled to může vypadat jako náhodná shoda okolností. Ale shodovalo se jich v Kyjevě najednou až příliš mnoho (a až příliš málo v jiných městech), než aby se nám nejevily jako osudná neschopnost carské administrativy posledních desetiletí.

Kyjevský gubernátor ve městě vůbec nebyl. Jeho náměstek Raťalskij se krátce předtím ujal svého úřadu, ještě se ve věcech neorientoval a velmi nerozhodně plnil povinnosti guberna tura, kterého *dočasně* zastupoval. Gubernátorův nadřízený, nejvyšší šéf rozsáhlého kraje generální gubernátor Klejgels již začátkem října zažádal o odvolání z funkce ze zdravotních důvodu. (Pravý důvod není znám, není vyloučeno, že jeho žádost ovlivnil celý ten zářijový revoluční kvas, s nímž si nevěděl rady.) Ať tak či onak,

i on se od té chvíle cítil jako *dočasný*. A v říjnu se na něj dál valily směrnice z ministerstva v nitra - 10. října: učinit co nej-ráznější opatření, „aby se předešlo pouličním výtržnostem a aby byly důrazně zlikvidovány, pokud by k nim došlo"; 12. října: „potlačit pouliční demonstrace a neváhat přitom použít ozbrojeně síly"; 13. října: „nepřipustit zádně pouliční shlukování a srocování a podle potřeby je rozptýlil zbraní". A 14. října, jak jsme už viděli, kyjevské výtržnosti překročily kritickou hranici. Klejgels svolal poradu svých nejvyšších úředníků, z nichž jmenujme kyjevského policejního komisaře plukovníka Cícho eké ho a zástupce náčelníka (sám náčelník taky nebyl k máni) tajné policie Kuljabku - toho špínou na a budižkničeuiu, který zanedlouho z hlouposti zasadí smrtelnou ránu Stoiypinovi. Z Kuljabkova panického hlášení vyplývala nejen možnost ozbrojených pouličních demonstrací v Kyjevě, ale dokonce i ozbrojeného povstání. Klejgels už tedy nechtěl spoléhat jen na síly policie a využil předpisu „povolat vojenské jednotky na pomoc civilním úřadům" - a od 14. října předal „své pravomoci vojenskému velení", a to: *prozatímnímu* armádnímu veliteli (velitel ani tentokrát nebyl k dispozici, vždyť přece nehrozí žádné nebezpečí) Kyjevského vojenského okruhu generálporučíku Karassovi. Tím se ujal povinností velitele ochrany města generál sboru Dra ke. (Ironicky dotaz: dalo by se podle některého z těchto jmen uhodnout, že se děj odehrává v Rusku?) Generál Karass „se octl v nesmírně obtížném postavení", jelikož neznal „celkovou situaci, ani úředníky a policisty": „když totiž generál Klejgels předával svému nástupci funkci, neuznal za nutné usnadnit mu jeho úkol: vyřídil celou věc pouze formálně a okamžité se distancoval od všech povinností".

Je načase povědět něco také o policejním komisaři Ciehoekém. Již při revizi v roce 1902 vyšlo najevo, že se s jeho vědomím braly od Židů úplatky za udělení práva pobytu. Zjistilo se také, že Cichoekij si žije
„nad poměry", že totiž koupil sobě a svému zeti usedlosti, každou za 100 000 rublů. Už to vypadalo, že bude postaven před soud, když tu byl generálním gubernátorem jmenován Klejgels a brzy nato (nejinak než za tučný úplatek) intervenoval, aby byl Cichoekij ve své funkci ponechán, a dokonce aby byl povýšen na vrchního policejního komisaře a udělena mu hodnost generálmajora. K povýšení nedošlo, ale propuštěn nebyl a soud se také nekonal, třebaže na to generálmajor Trepov z Petrohradu naléhal. (Když už bylo po všech událostech, vyšlo najevo, že Cichoekij zařizoval i služební postup ti policie za úplatky.) Cichocké-niu jistě bylo už začátkem října známo, že si Klejgels zažádal do výslužby, a rezignovaně si řekl, že i on to má spočítané. V nocí na 18. října - současně s carovým Manifestem - přišlo Klejgelsovi z Petrohradu definitivní penzionování. Takže Cichoekij neměl co ztratit. (Ještě jeden detail: v této kritické chvíli odcházel Klejgels ještě *před* příjezdem svého zástupce - to jsou přímo perly carské administrativy generála Su-chomlinova, pozdějšího ministra obrany, který zpackal přípravu k válce s Německem; a funkce generálního gubernátora zatím stále *dočasně* spočívala na generálu Karassovi.) A tyhle „zmatky v policejní službě, které vyšly najevo po předání ochrany města vojenskému velení, nejenže nebyly včas odstraněny, ale ještě narůstaly a projevily se obzvlášť citelně za židovských výtržností".

To, že se Klejgels vzdal „„svých pravomocí'... a předal je na neurčitou dobu vojenským orgánům města Kyjeva, bylo hlavní příčinou nejasných vzájemných vztahů, které vznikly hned poté mezi civilními a vojenskými úředními místy", „rozsah a obsah pravomocí (vojenské ochrany) nebyl nikomu znám", a tato nejasná situace „musela

způsobit všeobecný zmatek ve výkonu služby". A to se okamžitě projevilo, jakmile došlo k židovskému pogromu. „Mnoho policejních velitelů bylo pevně přesvědčeno, že veškerá pravomoc přešla na vojenské velitelství a že jen vojenské jednotky jsou oprávněny zasahovat a potlačovat nepokoje", proto „nečinně přihlíželi výtržnostem, které se děly v jejich přítomnosti. Vojáci se zase odvolávali na článek z předpisů o povolání vojáků na pomoc civilním orgánům, čekali na příkazy od policie v domnění, že jím nepřísluší plnit povinností policistů, a... měli naprostou pravdu": „podle přesného smyslu" předpisů civilní úřady „jsouce osobně přítomny na místech nepokojů, mají řídit společnou činnost policie a povolaných vojenských jednotek k náležitému a celkovému jejích potlačení". A o tom, kdy je nutno použít zbraň, rozhodují rovněž civilní nadřízení. Navíc se „Klejgels nepostaral, aby seznámil vojenské velení ani se situací ve městě, ani s informacemi o revolučním hnutí v Kyjevě, které měl k dispozici". A tak „po městě začaly bezcílně chodit nějaké vojenské oddíly", hlídky a patroly.

Židovský pogrom tedy začal 18. října navečer. „Ve svém počátečním stadiu vypadal nesporně jako pomsta za urážku vlasteneckého cítění. Výtržnicí v ulicích mlátili Židy na potkání, rozbíjeli obchody, zadupávali do bláta vyházené zboží s pokřikem: ‚Tady máš tu svobodu! Tady máš tu ústavu a revoluci! A tohle máš za ty carské portréty a korunu!"[4] A ještě druhého dne ráno, 19. října, vyšel z dumy na Sofijské náměstí tisícihlavý zástup, který nesl prázdné rámy od carových portrétu, carovy iniciály a rozbitý hranol. Odebral se na univerzitu, lidé tam vyspravili poškozené portréty, vykonali pobožnost a „metropolita Flavian jim domlouval, aby netropili výtržnosti a rozešli se do svých domovů". „Ale zatímco osoby tvořící jádro vlastenecké manifestace... udržovaly v ní vzorný pořádek, tí, kteří se k ní připojili cestou, začali se dopouštět všelijakých násilností na náhodně procházejících Židech ve studentských stejnokrojích." Pak se k těmto demonstracím přidali „nádenicí, pobudové z blešího trhu a pobřežní tuláci", „tlupy rváčů demolovaly židovské byty a krámy a vyhazovaly na ulici zařízení i zboží, které zčásti hned ničily, zčásti rozkrádaly"; „služebnictvo, domovníci, drobní hokynáři" „neviděli zřejmě nic špatného na tom, že se přiživili na cizím majetku"; „mezi vandaly byli ostatně i lakoví, kteří až do posledního dne nepokojů odolali zištným pohnutkám", „vytrhávali svým kamarádům uloupené věci z rukou a bez ohledu na jejich hodnotu je na místě ničili". Pogromisté procházeli pokojně krámky Raraimů a „těmi židovskými byty, kde jim ukázali carovy portréty". „Ale již za několik hodin po vypuknutí nepokojů se židovský pogrom zvrhl v naprosto nelítostné drancování." 18. října pogrom pokračoval do pozdní noci a skončil sám od sebe, ráno 19. října začal nanovo a skončil až 20. října večer. (K žhářství nedocházelo, až na jeden případ na Podole.) 19. října „se rabovalo v bohatých židovských obchodech dokonce i v centru, na Krešča-tiku. Masivní železné rolety a zámky vylomili pogromisté za půl hodiny tvrdé a vytrvalé práce"; „drahá sukna a samet vyhazovali z obchodů a jako nepotřebnou veteš roztahovali v dešti po špinavých ulicích. Chodník před Maršakovýra zlatnictvím a klenotnictvím na hreščatiku byl poset vyhozenými drahocennými předměty", stejný obraz byl před galanteriemi a obchody s módním zbožím; válely se tam účetní knihy a obchodní korespondence. V lipkách (aristokratická čtvrť) „byly vypleněny vily Židů - barona Gíncburga, Galperna, Alexandra a Lva Brodských, Landaua a několika dalších. Celé luxusní zařízení těchto domů bylo zničeno, nábytek rozbít a vyhozen na ulici", taktéž „Brodského vzorná židovská škola padla za oběť pogromu", „úplně byla

zdemolována mramorová schodiště a železná zábradlí". Celkem, „bylo vyloupeno okolo půldruhého tisíce židovských bytů a obchodních místností". Tura u vychází z toho, že „téměř dvě třetiny veškerého obchodu ve městě měli v rukou Židé", a odhaduje proto škody, včetně domů boháčů „na několik milionů rublů". Chystali se demolovat nejen židovské domy, ale
i byty známých veřejně činných liberálů. 19. října biskup Platon „konal křížovou cestu ulicemi Podolu, kde byly výtržnosti obzvlášť bouřlivé, a domlouval lidem, aby přestali řádit. Několikrát padl před davem na kolena a prosil ho, aby ušetřil životy a majetek Židů... Z davu vyběhl jakýsi pogromista a výhružně zařval: ‚1 ty se zastáváš židáků?'"

Jaká dezorganízace panovala na vedoucích místech, to jsme už viděli. „Generál Drake neprojevil náležité schopností k potřebnému zorganizování ochrany." Vojenské jednotky byly „nepatřičně rozptýleny po malých skupinách", byla tam „spousta zbytečných hlídek" a „vojáci často jen tak postávali". A přitom - „ve dnech pogromu překvapovala zjevná nečinnost, spíš pasivita, jaká byla vidět u vojáků i u policistů... policie jako kdyby ani neexistovala, vojáci zvolna procházeli středem ulice, horlivě ostřelovali domy, odkud se ozývaly výstřely, a přitom se po obou stranách ulic klidně rabovalo v židovských obchodech a bytech". Jeden prokurátor prosil projíždějící kozačkou hlídku o ochranu nedaleko drancovaných obchodů, ale „kozáci mu řekli, že tam nepojedou, protože to není jejich rajon".

Ale nejen to: řada svědků měla „dojem, jako když sem byli policisté a vojáci posláni na ochranu pogromistů, ne na jejich rozehnání". A na jednom místě vojáci odpověděli: „Máme rozkaz dohlížet, aby nedocházelo k rvačkám a aby nikdo nebil Rusy." Jinde zase vojáci odpověděli: „Skládali jsme přísahu Bohu a panovníkovi," a ne abychom chránili „ty, co rozervali carovy portréty a hanobili je". Důstojníci se zase „necítili dost silní, aby dokázali výtržností zarazit, a domnívali se, že smějí použít zbraň jen v tom případě, když násilné akce pogromistů budou namířeny proti armádě". Z jednoho domu „vyběhl zbitý a zkrvavený Žid a v patách za ním tlupa lidí. Rota vojáků, která tu stála, tomu však nevěnovala nejmenší pozornost a klidně vykročila ulicí vzhůru". Jinde zase „pogromisté nohama od stolu doslova utloukali dva Židy; deset kroků od nich stála jízdní hlídka a klidně se na tuhle surovost dívala". Není divu, že prostý lid si to vykládal i tak: „Náš car nám dovolil, že smíme židáky šest dní bít." A vojáci: „Sami to vidíte, copak by se něco takového mohlo dít bez povolení shora?" Policejní šarže zase „na žádostí, aby učinili řádění přítrž, namítaly, že nemohou nic dělat, protože veškerá pravomoc přešla na vojenské velení". Ale stávaly se i jiné případy: banda vandalů utíkala přes celou čtvrť „pronásledována policejním komisařem... s revolverem v ruce a jediným strážníkem" a „policejní inspektor Ostromenskij" „s třemi strážníky a několika vojáky dokonce bez použití zbraně... ochránil celý svůj úsek před zdemolováním".

Pogromisté neměli střelné zbraně, ale židovští mladíci ano. Na rozdíl od Gomelu však nebyla židovská sebeobrana dobře organizovaná, i když se „z mnoha domů začaly ozývat výstřely[4]" členů sebeobrany, organizované „jak Židy, tak Rusy na obranu Židů"; „nepochybně došlo k případům, kdy tyto výstřely směřovaly proti vojákům, aby se jim pomstili za střílení v době demonstrací" v předcházejících dnech; „stávalo se, že Židé stříleli i do vlasteneckých průvodů, které se pořádaly jako odezva na předchozí průvody revoluční". Ale tyto výstřely „měly smutné následky. Pogromisty nezastrašily, a vojákům daly formální právo řídit se instrukcemi", „pokaždé, když se z nějakého domu

rozlehly výstřely, vojenská hlídka, která na té ulici stála, většinou nezkoumala, zda kulky mířily na ni nebo na vandaly, ale vypálila salvu do oken domu, načež dav" se vrhl na tento dům a drancoval. „Stávalo se také, že některé domy byly ostřelovány jen proto, že pogromisté tvrdili... že se z těch domů střílelo"; „a stávalo se i to, že sami pogromisté vylezli po schodech... domu a odtamtud stříleli na ulici, aby vyprovokovali odvetnou salvu vojenské hlídky" a mohli pak dům vyrabovat.

A bylo to čím dál horší. „Někteří strážníci a vojáci ve službě nepohrdli zbožím vyházeným z obchodů, sbírali je a schovávali do kapes nebo pod plášť." Byl přistižen jeden strážník, jak vy lamu je dveře židovského obchodu, a také jeden svobodník - i když tyto případy byly „vzácné, ojedinělé". (Lživé fámy o vojenském rabování se roznesly proto, že generál Evert nařídil ve svém rajonu, aby se pogromistům zabavovaly a z místa pogromů odnášely do vojenských skladů věci a zboží, které pak byly vráceny na potvrzení židovské obci. Tak byl zachráněn majetek za desetitisíce rublů.)

Ale čemu se taky divit, když ničema Cichoekij po prohrané kariéře nejenže nedal policii žádné instrukce, jak má postupovat (o tom, že vypukl pogrom, se dověděl 18. října večer, ale teprve 19. října pozdě večer to telegraficky oznámil svým komisařům) a nepodal ani žádné informace generálům z vojenské ochrany, ale sám při objížďce města „klidně a lhostejně přihlížel tomu, co se děje," a pogromistům říkal jen: „Rozejděte se, pánové," (a ti se navzájem povzbuzovali: „Neboj se, to on říká jen tak"); a když se z balkonu dumy křičelo: „Bijte židáky, rabujte, ničte!" a lidé z davu ho chtěli zvedat na ramena, Cichoekij „na jejich ‚hurá' odpovídal poklonami". Teprve když 20. října dostal od generála Karasse ostrou výtku (a vedoucí kanceláře generálního gubernátora prohlásil, že Cichoekij za to půjde sedět), nařídil policii, aby podnikla energické kroky proti pogromům. Senátor Turau odevzdal Cichockého soudu. Další postižený generál z ochrany města, Bessonov, „stál v davu pogromistů a klidně si s nimi povídal: ‚Ničit se může, ale krást se nesmí.' Pogromisté mu provolávali hurá." A při jiné příležitosti „chladnokrevně přihlížel rabování. A když jeden z pogromistů vykřikl ‚bijte židaky', (Bessonov) se na to pochvalně zasmál." Jednomu doktorovi prý
vykládal, že „kdyby chtěl, pogrom skončí za půl hodiny, ale Židé se příliš angažovali v revolučním hnutí, a za to musí zaplatit". Po pogromu při jednání, které si vyžádalo vojenské velení, popíral výroky schvalující pogrom, které se mu připisovaly - prý naopak obyvatele vyzýval, aby pogrom zastavili: „Slitujte se nad námi, nenuťte vojáky, aby museli použít zbraní... a prolévat naši, ruskou krev."

Ke generálu Karassovi neustále přicházely deputace, jedni žádali, aby z města odešlo vojsko, druzí, aby dal rozkaz použít zbraně, třetí, čtvrtí a pátí, aby ochránil jejich majetek. Přitom policie přes celý den 19. října nepodnikala nic a vojenští velitelé plnili rozkazy špatně nebo zmateně. 20. října Karass nařídil, aby bylí „obklíčeni a zadrženi všichni pogromisté". Byla zatčena spousta lidí, na jednom místě vojáci po pogrom i st ech stříleli, pět jích bylo zabito, několik raněno. Navečer 20. října byl pogrom zcela zlikvidován, ale pozdě večer „zpráva, že Židé vraždí Rusy, vyvolala u obyvatel paniku", čekali pomstu. Celkem bylo za dny pogromu podle přibližného odhadu policie (některé postižené odvlekl dav) zabito 47 lidí, z toho 12 Židů, raněno 205, třetina z nich byli Židé.

Tu ran. uzavírá svou zprávu konstatováním, že „hlavní příčinou židovského pogromu v Kyjevě byla dávná nevraživost mezi maloruským a židovským obyvatelstvem,

plynoucí z jejich odlišného světového názoru. Bezprostředním důvodem pak byla urážka národního cítění revolučními demonstranty, na čemž měla význačný podíl židovská mládež." Viníky „zneuctění a zhanobení všeho, co je mu svaté a drahé", prostý lid „viděl jedině v Židech. Nemohl po udělených milostech pochopit, oč jde revolučnímu hnutí, a vysvětloval sí to tak, že Židé chtějí dosáhnout ‚své žídácké svobody[4]." „Válečné neúspěchy, z nichž se židovská mládež vždy nepokrytě radovala, vyhýbání se vojenské službě, účast v revolučním hnutí a pří mnoha násilnostech a vraždách vysoce postavených osob a urážení armády... nepochybně vyvolalo mezi prostým lidem podráždění proti Židům," „proto v Kyjevě docházelo i k případům, kdy mnozí Rusové otevřeně poskytli útočiště židovským chudákům, kteří se schovávali před násilím, ale mladé Židy ostře odmítali".

Psalo se o tom i v listě Kyjevan.[119] „Ubozí Židé! Čím se provinily ty tisíce rodin?... Ke svému zármutku a neštěstí neudržely na uzdě své mladé ztřeštěnce... Ale vždyť stejní ztřeštěnci jsou i mezi námi Rusy, a také jsme je nedovedli zadržet.[4]*

Třeštila revoluční mládež - a doplatili na to staří a pokojní Židé. Tak jsme sí podkopávali půdu pod nohama ze dvou stran.

„Eijevljanin*. 1905, c. 290, 297, 511, 517, 558, in Šulgin, *Prilozenija,* s. 286-302.

O oděském pogromu máme analogickou a velmi podrobnou zprávu, zpracovanou podle revize senátora Kuzminského.[120]

V Oděse, vždy revolučně naladěné, se otřesy projevovaly a stupňovaly už od ledna; ale výbuch přišel 15. června (nezávisle na křižníku Po-těmkin, který' připlul do oděské rejdy 14. června večer). Po celý den 14. června to v Oděse vřelo, nejvíc mezi mládeží, a tentokrát i mezí dělníky: „...velké skupiny svévolně zastavovaly práci v závodech a továrnách"; dav „asi 500 lidí se pokusil vniknout do vážírny (čaje)... několikrát vystřelili na úsekového dozorce, který ji bránil před vpádem davu, ale dav byl rozehnán" salvou policejního oddílu. „Zanedlouho se však znova shlukl", zamířil k policejní stanici, tam došlo k přestřelce, rovněž z Doksova domu „z oken i z balkonu... padlo mezí policisty několik výstřelů". Jiný dav „postavil ze stavebního materiálu ležícího na ulicí barikádu a ukryt za ní střílel na policejní oddíl"; v jedné ulici zase podobný dav „převrátil několik, vagonů koňské dráhy". „Značně velký dav Židů vtrhl na dvůr továrny na plech a hodil (strážníkovi) do očí tabák... při příchodu policejního oddílu se rozprchli za střelby z revolverů, přičemž ze střílejících byli čtyři Židé (počet se upřesňuje) hned na místě zadržení"; na jedné křižovatce „ze shluklého... houfu Židů (dva) stříleli z revolverů a zranili policistu jedoucího na koni"; „vůbec po celý den **14.** června málem na všech ulicích města docházelo k neustálým srážkám Židů s policejními oddíly, při nichž Židé používali střelné zbraně i kameny" a zranili několik strážníků. „Na židovské straně bylo také zraněno asi deset lidí", dav je odváděl a ukrýval. Dále pak měšťan Cip-kin na útěku před strážníkem hodil bombu, která zabila jeho i strážníka Pavlovského. A do toho připlul k Oděse křiž nik Potěmkin! Seběhl se dav asi 5000 lidí a „mnozí muži i ženy... pronášeli projevy vyzývající lid k povstání proti vládě"; mezi studenty, kteří vtrhli na obrněnec, hrál prim Konstantin Feldman (který tam na zasedání komise apeloval, aby hnutí ve městě podpořili bombardováním, avšak „většina mužstva s tím nesouhlasila").

A co úřady? Oděský městský hejtman Nejdgart, tj. hlava policie, už v den příjezdu Potěmkin a propadl zmatku, prohlásil (stejně jako v Kyjevě), že „civilní správa nemá dost síly nastolit pořádek, a proto předává veškeré další rozhodování pro ukončení nepokojů vojenskému velení", tj. veliteli oděské posádky generálu Rachánovovi. (Ale cožpak nebyla nad oděskou městskou správou ještě guberniální? Ovšemže byla, generální gubernátor Karangozov, jak se již čtenář dovtípil, byl také *prozatímní* a

[120] *I'sepoddannějšij otčot senátora Kuzmínskogo o příčinách hezporjadkov, proischodiv-iich v g. Oděsse v okťabre 1905 g., i o porjadke dějstvija mestnych vlastěj,* in *Kijevskij i oděsskij pogromy v otčotach senatorov farau i Kuzmínskogo,* Petrohrad, „Letopisee", /1907/, s. lll-220".

nevedeI, co má dělat.) A generál Kachanov nepřišel na nic

lepšího než dát vojensky uzavřít v přístavu všechny ty tisíce „nespolehlivých živlů městského obyvatelstva", které se tam shromáždily, aby je oddělil od čistého města.

15. června se spojily dvě vzpoury, oděská a potěmkinská: Oděsané, „mezi nimiž bylo mnoho vysokoškolských studentů, středoškolských studentek a dělníků", navštěvovali obrněnec a přemlouvali „posádku ke společným akcím". Dav uzavřený v přístavu začal „zboží složené v přístavu rozkrádat", počínaje „bednami s vínem, potom bez zábran vyloupili a zapálili balírny zboží, takže brzy bylo jedno z přístavišť celé v plamenech (škoda na majetku činí přes 8 milionů rublů) - a požár ohrožoval karanténní přístaviště, kde kotvily cizozemské lodi a byly tam sklady zahraničního zboží. Zarazit nepřístojnosti v přístavu střelbou se však Kachanov neodvážil, aby nevyprovokoval střelbu z Potěmkina na město. Tak uběhl ještě 15. červen. 16. června vypálil Potěmkin na Odě-su tři cvičné a dva ostré šesticoulové granáty a požádal vojenského velitele města, aby odvedl všechny „vojenské jednotky z města a propustil všechny politické vězně". Téhož dne, 16. června, když námořníci pohřbívali svého padlého - „jakmile průvod vešel do města, začaly se k němu ze všech stran přidávat různí lidé, takže se brzy vytvořil tisícihlavý dav s převahou mladých Židů", a řečník nad hrobem „s výkřiky ‚pryč se samoděržavmT vyzýval soudruhy, aby jednali odvážně a nebáli se policie". Ale toho dne byl ve městě - na dlouhou dobu - vyhlášen výjimečný stav. 18. června byl Potěmkin nucen odjet před eskadrou, která ho připlula obsadit. A třebaže jeho čtyřdenní kotvení v oděské rejdě a „jeho volný styk s pevninou významně posílil ducha oděských revolucionářů" a „naděje na možnou podporu vojenských sil v budoucnu", přesto proběhlo léto klidně a v Oděse by možná k žádným bouřlivým událostem ani nedošlo - jenomže 27. srpna přišel ten úžasný zákon -zákon o autonomii vysokých škol. „Studenti ihned zvolili ze svých řad .koaliční radu'", a ta „energickým a odvážným postupem plně ovlivnila nejen studentstvo, ale i profesorský sbor" (profesoři se obávali „nepříjemných konfliktů se studenty, jako bojkotu, vypískání profesora z posluchárny a pod."). Na univerzitě se začala pořádat mohutná shromáždění, „sbírky na vyzbrojení .dělníků a proletařiátu, na ozbrojené povstání, na zakoupení zbraní pro budoucí milici a sebeobranu", „projednával se... způsob činnosti organizátorů budou cíli o povstání", a schůzí se účastnilo se sympatiemi „profesorské kolegium", „někdy v čele s rektorem univerzity Zančevským",

který sliboval, že „dá studentům všechny prostředky, které má k dispozici, aby se mohli aktivně účastnit osvobozovacího hnutí".

17. září se pak konala první schůze na univerzitě „za účasti veřejnosti, která se dostavila v tak obrovském počtu, že se musely uspořádat dvě
oddělené schůze"; eser Teper „a dva židovští studenti měli projevy, v nichž vyzývali posluchače k boji za osvobození země od politického útlaku a zahnívajícího samoděržaví". 30. září byl výjimečný stav v O děse odvolán - a teď se na univerzitní mítinky hrnuli „žáci všech škol, dokonce i čtrnáctiletí; na těchto shromážděních byli Židé „hlavními řečníky a vyzývali posluchače k otevřenému povstání a ozbrojenému boji".

12. a 13. října, dříve než ostatní střední školy, „přerušili vyučování žáci dvou obchodních škol - cara Mikuláše I. a Feigovy obchodní školy -kteří nejvíce reagovali na revoluční propagandu" - a vzápětí po nich 14. října se rozhodli přerušit vyučování i na ostatních středních školách - a „obeboďáci" s vysokoškoláky se vydali násilně přerušovat vyučování na gymnáziích. U gymnázia Berezinové podle stížností univerzitního profesora byli tasenými šavlemi strážníků údajně raněni tři vysokoškolští studenti a tři gymnazistky. Ale „vyšetřováním bylo jednoznačně zjištěno, že nikdo zraněn nebyl a studující nestačili ani vyjít z gymnázia na ulicí". Jenomže takové incidenty jsou nutné, má-li se rozpoutat revoluce! Toho dne skončily přednášky na univerzitě, které sotva před několika dny začaly; stávkující vysokoškoláci vtrhli do městské dumy s pokřikem „smrt Nejdgartovi" a „zastavit platy policajtům".

Po potěmkinských dnech se Nejdgart znova ujal moci, ale až do poloviny října nijak nezakročil proti provokačním revolučním schůzím -a co by taky pořídil, když univerzita měla autonomii? 15. října dostal z ministerstva vnitra příkaz, aby na univerzitní schůze zamezil přístup cizím osobám - a 16. října nechal proto univerzitu obklíčit vojskem a zároveň nařídil stáhnout z obchodů se zbraněmi náboje do revolverů, které se dosud volně prodávaly. „Uzavření přístupu na univerzitu pro veřejnost vyvolalo silné vření mezi studující a židovskou mládeží", shromáždil se obrovský dav, který cestou zavíral obchody (a americký obchod se zbraněmi vyloupil), převracel tramvaje a vozy koňské dráhy, porážel na ulici stromy na stavbu barikád, strhával k témuž účelu telefonní a telegrafní dráty a vylamoval mřížoví kolem parků. Nejdgart požádal Rachánova, aby dal město obsadit vojskem. Nato se „z barikád, za nimiž se rozmístily skupiny demonstrantů, většinou Židů, byli mezi nimi i ženy a nezletilí chlapci, začalo střílet na vojáky; po vojácích se střílelo také ze střech, balkonů a z oken"; vojáci odpovídali palbou, demonstranti byli rozehnáni a barikády rozvaleny. „Kolík bylo toho dne mrtvých a raněných, se nedá přesně zjistit, poněvadž... sanitní oddíl... převážně ze studujících a Židů, v bílých pláštích Červeného kříže, chvatně odnesl z ulic raněné i zabité a odvezl je na univerzitní kliniku" (tj. vzhledem k autonomii na nepřístupnou půdu), do „židovské nemocni ce nebo na obvaziště... poblíž barikád, skoro do všech lékáren". (Vydávání léků bylo ve všech lékárnách již dříve zastaveno.) Podle hlášení městského hejtmana však bylo mrtvých 9, raněných okolo 80 a taky několik policistů. „Z účastníků výtržností bylo toho dne policií zadrženo 214 osob, z toho 197 Židů, mnoho žen a 15 dětí ve věku 12-14 let".

Á to všechno se odehrálo - pouhý den předtím, než vybuchla bomba Manifestu. Mnohokrát zdůrazňovaná role Židů v revolučních akcích může v senátorově zprávě

vypadat jako zaujatost. Musíme si však uvědomit, že Židé tvořili v Oděse třetinu obyvatelstva, a jak jsme již dříve viděli, velmi významnou část vysokoškolského studentstva; a za druhé Židé bylí celkově vysoce aktivní v ruském revolučním hnutí, zvláště v pásmu židovského osídlení. Ostatně zpráva senátora Kuzminského na mnoha místech svědčí o jeho objektivitě.

Platí to i o 16. říjnu. „Zadržení byli pak na stanici zbiti strážníky i vojáky," tomu však „nevěnoval včas pozornost ani městský hejtman, ani policie... a žádné vyšetřování se neprovádělo", teprve později nejméně dvacet z těch, kteří byli na oné policejní stanici, ohlásilo, že „zadržené systematicky bili; napřed je strčili ze schodů dolů do sklepa... mnozí z nich upadlí, a pak policisté a vojáci, kteří stáli v řadách nad nimi, je bili šavlemi, pendreky, nohama i pěstmi", a to i ženy. (Ovšem ještě toho večera je navštívili městští radní a smírčí soudcové, prohlédli si i sklepem' a vyslechli stížnosti týkající se bití. A senátor ještě v listopadu při vyšetřování zjistil několik dalších viníků těchto exekucí a odevzdal je soudu.) „17. října bylo celé město obsazeno vojskem, po ulicích chodily vojenské hlídky a pořádek nebyl po celý den nijak narušen." Zasedala městská duma, projednávala mimořádná opatření, především: jak místo státní policie zřídit městskou milicí. Toho dne se místní výbor Bundu usnesl, že uspořádá slavnostní pohřeb těch, kdo předešlého dne padli na barikádách; ale Nejdgart věděl, že by takový pohřeb jako vždy vyvolal nový revoluční výbuch, a proto „dal tajně odvézt z židovské nemocnice" oněch pět mrtvých a „pohřbít je před stanovenou dobou", což se stalo v noci na 18. říjen. (Druhý den pak organizátoři pohřbu požadovali, aby rakve byly vykopány a vráceny do nemocnice. Události dostaly spád - těla nabalzamovali a ještě dlouho tam ležela.) A do toho byl vyhlášen nejmilostivější carský Manifest, který Oděsu vehnal do nových bouřlivých dnů.

Uveďme nejdříve informace od členů oddílu židovské sebeobrany. „Za pogromu celkem slušně fungovalo jakési organizační centrum... Univerzity sehrály gigantickou roli v přípravě říjnových událostí... Členy koaliční rady před pogromem byli": bolševik, menševik, eser, bun-dovec, po jednom zástupci sionistů socialistů a arménské, gruzínské a polské komunity. „Zakládaly se studentské oddíly už před pogromem", na „obrovských shromážděních na univerzitě" se vybíralo na zbraně,
„samozřejmě nejenom na obranu, ale i pro případ ozbrojeného povstání". „1 koaliční rada sbírala peníze na vyzbrojení studentů," „na začátku pogromu bylo na univerzitě 200 revolverů" a „jeden profesor... jich sehnal ještě 150". Do čela oddílu byl jmenován „diktátor" a „nehledělo se na stranickou barvu" diktátora, „stávalo se, že oddílu složenému převážně z bundovou velel sionista socialista nebo naopak"; „ve středu (19. října) bylo rozdáno mnoho zbraní v jedné sionistieké synagoze"; „oddíly tvořili vysokoškolští studenti, Rusové i Židé, židovští dělníci, židovská mládež všech odstínů a jen velmi málo ruských dělníků".[121] O několik let později napsal Žabotinskij, že za pogromů v roce 1905 „nová židovská duše již dospěla".[122] A v růžovém přisvitu únorové revoluce vylíčí celo ruský list tuto kapitolu takto: „Když v Oděse za nejdgar-tovského pogromu v roce 1905 chlapci ze sebeobrany vzali do rukou pušky, byli dojemní a krásní, a srdce se chvělo soucitem a lítostí nad nimi..."[125]'

Náš současník píše: „Odhodlání gomelských bojovníků rozpaluje srdce desetitisíců lidí. V Kyjevě vstupuje do oddílů sebeobrany patnáct set lidí. V Oděse několik tisíc,"[124] Počtem i odhodláním oděských bojovníků - a na druhé straně tvrdostí policie - se průběh zdejších událostí liší od kyjevského. Vraťme se ke zprávě Kuzminského. Po vyhlášení Manifestu ráno 18. října nařídil velitel Oděského vojenského okruhu generál Kaulbars - ve snaze „umožnit obyvatelstvu nerušeně a všestranně užívat Manifestem udělenou svobodu" -, ať se v ulicích neukazují žádní vojáci, „aby obyvatelstvu! nekazili radostnou náladu". Jenže „tato nálada netrvala dlouho". Do centra města začaly „ze všech stran proudit zástupy lidí, většinou Židé a studující mládež", s rudými prapory a s voláním „Pryč se samoděržavím", „Pryč s policií", a řečníci vyzývali k revoluci. Z nápisu „Rože, cara chraň", vyvedeného kovovými literami na dumě, vylomili první dvě slova; vtrhli do zasedací síně dumy, kde „byl roztrhán velký portrét ho sud a ra imperátora a národní vlajka na dumě vyměněna za rudou. Arcikněži, jáhnovi a žalmistovi, kteří jeli okolo drožkou na pohřební obřad, srazili čapky, a když pak šli při pohřbu za rakví, zastavovali průvod „a přerušovali zpěv ‚Rože svatý' výkřiky .hurá'". „Vozili bezhlavou figurínu s nápisem .samoděržavT, nosili zdechlou kočku a pořádali peněžitou sbírku .na výprask pro cara' nebo .na

Mikulášovu smrť". „Mládež, hlavně židovská, se zřejmým vědomím své převahy poučovala Rusy, že vláda nedala svobodu dobrovolně, ale vydobyli ji na ní Židé... otevřeně Rusům říkali: ‚Teď budeme poroučet my vám','* a také: „Dali jsme vám Boha,

[121] *Oděsskij pogrom i samooborona,* Pariž, Zapadnyj centralnyj komitét samooborony, *Po'alej-Cijon* 1906, s. 50-52.

[122] V. Žabotinskij, *íveděnije,* in Ch. N. Bjalik, *Pes ni i poemy,* Petrohrad, l/.d. Zalcman 1914, s. 44.

[123] D. Ajzman, *Iskušenije,* in „Husskaja volja", 1917, 29 aprelja, s. 2-5.

[124] Prajsman, in „22", 1986/87, č. 51, s. 179.

dáme vám i cara." „Velký houf Židů s rudými prapory se hnal" dlouho za dvěma strážníky, jeden jim přes dvůr a střechu utekl, ale druhého, Gubije, ta banda „ozbrojená revolvery, sekerami, klacky a železnými tyčemi, našla, když vtrhla na dvůr, schovaného na půdě a tak ho zmlátili, že cestou do nemocnice zemřel; domovník pak našel dva useknuté prsty z jeho ruky". Později bylí zbiti a zraněni tři policisté, pěti strážníkům sebrali revolvery. Potom začali osvobozovat vězně z jedné, druhé, třetí policejní stanice (tam, kde je dva dny předtím, 16. října, bili, tam bylí už dříve všichni na Nejdgartúv příkaz propuštěni; na jedné strážníci vězně propustili výměnou za Gubijovo mrtvé tělo), v nekletých dalších také žádní vězňové nebyli, tam všude zasáhl univerzitní rektor, který předložil prokurátorovi požadavek „jménem pětitisícového davu", a „studenti policistům vyhrožovali násilím", a dokonce i „oběšením". Starosta města Kryža-novskij s univerzitním profesorem Ščepkinem, které Nejdgart pozval na poradu, ho místo toho vyzvali, aby „okamžitě odzbrojil policii a ukryl ji", jinak, jak dodal Ščepkin, „se to neobejde bez obětí ze msty a... policie bude odzbrojena násilím". (Pří vyšetřování u senátora později popíral, že by užil tak ostrých výrazů, zřejmě však nebyly mírnější už proto, že ten den odevzdal studentům 150 revolverů a pří vyšetřování odmítl sdělit, jak k nim přišel.) A Nejdgart vzápětí po tomto rozhovoru nařídil: odvolat strážníky pořádkové služby ze všech míst (aniž o tom vyrozuměl vrchního komisaře), „takže Nejdgart od této

chvíle ponechal celé město bez vnější policejní ochrany", což by se ještě dalo pochopit jako snaha zachránit životy strážníků, ale protože na ulicích nebyla ani vojenská ochrana, byl tento rozkaz už přímo projevem marasmu. (Vždyť právě tohle chtěli i v Petrohradě novináři po Vitteovi, a ten měl co dělat, aby jim nepovolil.) „Hned jak strážníci přestali vykonávat pořádkovou službu v ulicích, objevily se ve městě dvě skupiny sebeobrany: studentská milice a židovská obrana. První z nich byla organizována ‚koaliční radou', která... opatřila zbraně." Stanoviště strážníků „obsadila městská milice, složená ze studentů vyzbrojených na univerzitě a z dalších osob". Generál baron Katil bars a městský hejtman Nejdgart s tím souhlasili, ale policejní komisař Golovin si na protest zažádal do výslužby a nahradil ho jeho zástupce von Gobsberg. Při městské dumě byl ustaven prozatímní výbor, který se hned na počátku usnesl vydat prohlášení o vděčnosti univerzitním studentům „za jejich energickou, moudrou a obětavou činnost pro ochranu pořádku ve městě". Výbor sám se předvedl v jakési nejasné funkci. (O členu tohoto výboru a zároveň členu státní dumy O. J. Pergamentoví se toho listopadu v tisku psalo a připomínalo se to ještě na 2. zasedání státní dumy že se v těch dnech prohlásil za předsedu „Podimajsko-ëernomořské republiky" nebo za „prezidenta Jihoruské republiky"[125] - za těch horkých dnů se to nedá vyloučit.)

A jak to mohlo dopadnout, když z ulic v tak kritické chvílí zmizeli vojáci i policisté a moc převzala nezkušená studentská milice a oddíly sebeobrany? Studentská „milice zadržovala lidi, kteří se jí zdálí podezřelí, a posílala je k výslechu na univerzitu"; například student „kráčel v čele houfu Židů, asi šedesáti lidí, kteří bezhlavě stříleli z revolverů"; „studentská milice a židovská obrana... se často samy dopouštěly násilí vůči vojákům i pokojným ruským civilům tím, že střílely a zabíjely zcela nevinné lidí". Ke střetnutí „muselo nevyhnutelně dojít, poněvadž mezi obyvatelstvem se vytvořily dva protichůdné tábory". A tak 18. října večer „průvod demonstrantů s rudými prapory, který tvořili převážně Židé, pokoušel se odvést dělníky z Genová závodu... dělnicí se k nim však nepřidali; když potom tento průvod demonstrantů potkal ruské dělníky na... ulicí, žádali je, aby před rudými prapory smekli čepíce. Když to dělníci odmítli" - to je tedy pěkný proletariát! - ozvaly se z průvodu výstřely; dělníci, ač neozbrojení, průvod rozehnali" a hnali se za ním, dokud „se k němu nepřipojila jiná skupina ozbrojených Židů - asi tisíc lidí - která začala do dělníků střílet... čtyři dělníci byli zabiti". Tak „začaly na různých místech potyčky a ozbrojené srážky Rusů a Židů; ruští dělníci a lidé neurčitého povolám, takzvaní chuligáni, začali chytat a mlátit Židy, načež přešli k pogromu a rabování židovských domů, bytů a krámů." Nato komisař povolal „rotu pěchoty, která zabránila dalším střetům".

Příštího dne, 19. října, mezi 10. - 11. hodinou dopoledne „se na ulicích začaly objevovat... průvody ruských dělníků a lidí různých povolání, kteří kráčeli s ikonami v rukou, s portréty hosudara imperátora, s národními prapory, za zpěvu písně ‚Chraň, Pane, lid svůj' a hymny. Tyto vlastenecké manifestace, jichž se účastnili pouze Rusové, vznikaly současně v různých částech města, ale prvopočátek měly v přístavu, odkud vyšel první, obzvlášť mohutný průvod manifestujících dělníků". Je „nutno uznat, že pobouření vyvolané chováním Židů v průběhu celého předešlého dne, jejich troufalým a drzým zneuctěním a urážkou vlasteneckého cítění ruského obyvatelstva, muselo z jeho strany vyústit v nějaký protest". Nejdgart přitom věděl, že se chystá demonstrace, a

125 *Gosudarstvennaja duma - Vtoroj sozyv* (dále GD-2), stenograficky záznam, zasedání 2, sv. 1, Petrohrad, jednání 4, 9. dubna 1907, s 2055.

povolil ji, a průvod prošel kolem budov velitele vojenského okruhu a městského hejtmana a zamířil k chrámu. „Cestou se k průvodu přidávalo mnoho jiných náhodných lidí, mezí nimi i mnoho chuligánů, tuláků, žen a výrostků. (Zde je na místě uvést vysvětlení vypravěče z Po'alej Cijon: „Oděský pogrom neprovedli chuligáni... Ve dnech pogromu policie nepouštěla do města tuláky z přístavu"; ve městě „řádili drobní řemeslníčci a kramáři, dělnicí a tovaryši z různých dílen, továren a podniků", „neuvědomělí ruští dělnicí"; „jel jsem do Oděsy jen kvůli tomu, abych viděl čistě vyprovokovaný pogrom, ale bohužel jsem nic takového nenašel". A vysvětluje pogrom národnostní nenávistí.)[126]

„Nedaleko chrámového náměstí... padlo do davu demonstrantů několik výstřelů, jedním z nich byl zabit chlapec, který nesl ikonu", „výstřely z revolverů byla uvítána i přispěchavší rota" pěchoty. Na průvod se střílelo i z oken redakce Jižního obzoru (Južnoje obozrenije) a „vůbec po celé cestě... na mnoha jiných místech z oken, ze dveří, z balkonů, ze vrat í ze střech"; „kromě toho byly na demonstranty na několika místech hozeny výbušné granáty", jedním „takovým granátem, bylo zabito šest lidí" a v samém centru Oděsy „na rohu Deríbasovské a Riehe-lieuovy ulice byly hozeny tři bomby na kozačkou setninu". „Demonstranti měli mnoho zabitých a raněných" a „Rusové to nikoli bezdůvodně připisovali Židům, proto se vzápětí ve skupinách demonstrantů ozvaly výkřiky ,bijte židáky*, ,smrt židákůnť" a „hloučky demonstrantů se rozběhly do různých částí města vytloukat židovské obchody"; „zanedlouho se všechny tyto jednotlivé případy spojily ve všeobecný pogrom a všechny židovské krámy, domy a byty, na které demonstranti cestou narazili, byly zcela zdemolovány, všechen majetek Židů zničen, a to, co náhodou zůstalo celé, bylo rozkradeno tlupou chuligánů a tuláků, kteří se táhli všude za průvodem", „často se stávalo, že se drancování židovských bytů odehrávalo přímo před očima demonstrantů, kteří kráčeli s ikonami a zpěvem ,Chraň, Pane, lid svůj'". Kvečeru 19. října „se řádění dvou znepřátelených band hrozivě vyostřiio: jedna ani druhá strana už se vzájemně ani trochu nešetřily, surově bily a týraly kdekoho bez výběru a bez ohledu na pohlaví a věk". Podle svědectví jednoho lékaře z univerzitní kliniky „chuligáni vyhazovali z prvního a druhého patra děti dolů na dlažbu a jedno děcko chuligán chytil za nohy a udeřil mu hlavou o zeď tak silně, až mu ji rozbil. Ani Židé nešetřili Rusy a při každé příležitosti je zabíjeli; ve dne se neukazovali veřejně na ulicích a stříleli na kolemjdoucí zpoza vrat, z oken a pod., ale večer se shlukovali" a dokonce „obsazovali policejní stanice". „Obzvláštní krutost projevovali Židé k policistům, kdykoli se jim podařilo některého chytit." (Po'alej Cijon říká: „Tisk rozšířil pověst o obrovském počtu chuligánů, které zajala sebeobrana a zahnala je na univerzitu. Uváděl se počet 800-900 lidí: ve skutečnosti je třeba toto číslo dělit deseti. Pogromisty odváděli na univerzitu jen na samém počátku pogromu, pak začalo jít do tuhého."[127] Líčení oděského pogromu nacházíme i v listu Kyjevan v listopadu 1905.)[128]

A co policie? Podle Nejdgartova nesmyslného příkazu „19. října... a stejně tak v následujících dnech, se policie na ulicích vůbec neukazovala", občas přešla hlídka, ale

Oděsskijpogrom..., / *Po'alej-Cijon,* s. 64-65.

zcela nepravidelně. „Nejasnost ve vztahu mezi civilními a vojenskými složkami, která zcela odporovala... ustanovením zákona," vedla k tomu, že „policejní velitelé neměli

jasnou představu, jaké jsou jejich povinnosti", a nejen lo, ale „všichni policejní velitelé pokládali Židy za původce všech politických nepokojů" a „za revolucionáře, a proto plně sympatizovali s probíhajícím pogromem židovského obyvatelstva a nijak se tím netajili". Ba co víc: „v mnoha případech policejní velitelé sami posílali bandy chuligánů pustošit a rabovat židovské domy, byty a krámy", a co je ještě horší: „v civilním obleku, bez štítků, a odznaků" se sami „účastnili tohoto řádění", „řídili akce davu", dokonce „byly případy, kdy strážníci samí stříleli do země nebo do vzduchu, a pak pokrytecky ukazovali vojákům, že ty výstřely šly z oken židovských domů". Pěkná policie, jen co je pravda!

Senátor Kuzminskij odevzdal soudu 42 policistů, z toho 23 nebyli řadoví policisté, ale šarže.

Ale co vojenské jednotky, které „byly rozmístěny po celém obrovském městě" a měly „jednat samostatně"? „A vojáci se chovali zcela lhostejně k viníkům pogromu, protože jednak nebylí obeznámeni se svými skutečnými povinnostmi, a kromě toho nedostávali od policejních orgánů žádné pokyny", „nevěděli, proti komu a jakým způsobem by měli zakročit zbraní. Jednak viděli, jak shovívavě se policejní šarže chovají k rozkrádačům židovského majetku, a mohli z toho usuzovat, že pogrom byl připaven s vědomím a souhlasem úřadů." A „vůči pogro-mistům nepodnikly vojenské jednotky žádné kroky". Ale nejen to: „někteří lidé vypověděli, že se í vojáci a kozáci často účastnili rozkrádání zboží z vyiamovaných krámů a různých věcí ze zpustošených židovských bytů". „Někteří svědkové také tvrdí, že vojáci a kozáci zcela bezdůvodně zabíjeli naprosto nevinné lidi."

Takže i zde pykali nevinní.

„20. a 21. října pogrom nejenže neskončil, dokonce ani nezeslábl, ale naopak, rozrostl se do ještě hrůznějších rozměrů", „k rozkrádám a ničení židovského majetku, ke zcela veřejnému a beztrestnému bití a vraždění lidí na ulicích docházelo za bílého dne". (Od Po'alej Cijon: od 20. října večer „byla univerzita obklíčena vojskem",

[127] Tamtéž, s. 55,

[12S] „Rijevljanin", 14. listopadu 1905, in Šulgin, *Priloženija,* s. 505-508.

ale „zevnitř byla zabarikádována pro případ vojenského útoku. Oddíly už se do města neposílaly." Zato ve městě „vznikla sebeobrana neorganizovaná", „silné oddíly místních obyvatel", „ozbrojené vším možným: sekerami, perlíky a ojemi", „se bránily stejně odhodlaně a zuřivě, jako se na ně útočilo, a skoro bez výjimky ubránily své ulice".[129]

20. října skupina členů městské dumy s novým městským hejtmanem (dřívější, Ryžanovskij, si již 18. října zažádal do výslužby, když viděl, že je zcela bezmocný proti provokacím ze strany univerzity, kde se shromažďovaly i zbraně) navštívili generála Kaulbarse „se žádostí, aby vzal moc do svých rukou, neboť pouze armáda... může město zachránit". Generál Kaulbars jim vysvětlil, „že dokud není vyhlášen výjimečný stav, nemá vojenské velení právo zasahovat do pravomocí civilní administrativy, je pouze povinno" pomáhat jí, je-li o to požádáno. „Ale střílení a házení bomb na vojenské hlídky nesmírně ztěžuje úspěšné potlačení" nepokojů. A tak se uvolil к zásahu. 21. října vydal rozkaz „podniknout co nejrozhodnější kroky proti domům, ze kterých se střílí a házejí bomby"; a 22. října: „na místě zneškodnit zbraní bez rozdílu všechny lupiče, kteří

přepadají domy, obchody a pokojné obyvatelstvo". A již od 21. října se čtvrť za čtvrtí uklidňovala, od 22. října „byly obnoveny policejní hlídky" posílené vojáky; „byla obnovena tramvajová doprava a do večera se dalo říci, že pořádek ve městě je obnoven".

Spočítat oběti bylo těžké a výsledek se liší podle pramenů. Ze zprávy huzminského: „Podle údajů policie počet zabitých činí přes 500 lidí, z toho je přes 400 Židů, a raněných zaregistrovaných policií 289... z toho 257 Židů. Podle informací od hřbitovních správců... bylo na křesťanském hřbitově pohřbeno 86 lidí, na židovském 298". Na léčení do nemocnic „se dostavilo 608 raněných, z toho 592 Židů". (Mnozí však možná lékařskou pomoc nevyhledali z obavy, aby nebyli hnáni к odpovědnosti.) Židovská encyklopedie uvádí 400 zabitých Židů.[130] Od Po'alej Cijon: podle seznamu vydaného oděským rabinátem bylo „zabitých Židů 502, z toho sebeobranám 55, křesťanů sebeobranám 15", ostatních zabitých 45 neidentifikovaných; identifikovaných 179 mužů a 25 žen"; pogrom!stu bylo zabito mnoho. Nikdo je nepočítal a nezajímal se o přesný počet; v každém případě, jak se tvrdí, je jich nejméně sto".[131] Kdežto sovětský sborník plácne jen tak: „přes 500 zabitých Židů a 900 raněných".[132] Můžeme dodat i svědectví, jak okamžitý ohlas to mělo ve světě. Berliner Tageblatt psal již před 21. říjnem: „Tisíce a tisíce (abertausende) Židů bylo usmrceno v jižním Rusku: přes tisíc

[129] *Oděsskijpogrom..., /Po'alej-Cijon,* s. 55-54.
[1,0] KJE, sv. 6, s. 122.
[151] Oděsskij pogrom...,*/ P o 'alej-Cijon,* s. 65-64. [1,2] Dimaiištejn, in *..190)".* sv. 5, seš. 1, s. 172.

mladých dívek a dětí bylo znásilněno a zardoušeno."[133]

Ruzminskij však i bez nadsazování shrnuje: „intenzitou a krutostí předstihl tento pogrom všechny předešlé." Za hlavního viníka událostí považuje městského hejtmana Nejdgarta. Na žádost profesora Šèepkína udělal „nemístný ústupek" tím, že stáhl z ulic strážníky a odevzdal město dosud neexistující studentské milici. 18. října „nepodnikl nic... aby rozptýlil revolučně naladěný dav, který se shromáždil v ulicích města", připustil, aby se města zmocnily „tlupy Židů a revolucionářů" (cožpak ho nenapadlo, že pomáhá rozpoutat odvetný pogrom?). Jeho nečinnost by se dala vysvětlit, kdyby odevzdal své pravomocí vojenskému velení, ale „k tomuto předání pravomocí... po celou dobu nepokojů nedošlo". Při své organizační neschopnosti však Nejdgart v průběhu událostí vydával zcela nejasná prohlášení; a později se prí vyšetřování nepravdivě ospravedlňoval. Senátor vyslovil „podezření ze spáchání úředního trestného činu" a vydal Nejdgarta trestnímu stíhání.

Pokud jde o vojenské velení, zde senátor tuto pravomoc neměl. Ale uvádí, že í Kaulbars se dopustil trestného činu: 18. října souhlasil s požadavkem dumy stáhnout vojsko z ulic - a nařídil je odvolat. Ale 21. října uklidňoval vysoké policejní úředníky, shromážděné u městského hejtmana, také mlhavými frázemi: „Budeme nazývat věci pravými jmény. Přiznejme sí, že všichni v duchu sympatizujeme s tímto pogromem. Ale nesmíme přenášet nevraživost, kterou možná cítíme k Židům, do své služební činnosti. Leží na nás povinnost daná přísahou: udržovat pořádek a zabránit pogromům a vraždám."

Na základě všech prozkoumaných okolností senátor uzavírá, „že říjnové nepokoje a výtržností byly vyvolány příčinami nesporně revolučními a vyvrcholily pogromem na Židy jedině proto, že právě příslušníci této národnosti měli převládající účast v revolučním hnutí". Chtělo by se dodat: a také proto, že úřady proti řádění revolucionářů dlouho nic nepodnikaly

A protože „panovalo přesvědčení, že události říjnových dnů vyplynuly výlučně z Nejdgartova pracovního stylu", z jeho „provokatérství",
proto hned po událostech „vzniklo v Odése několik komisí, mezi jinými také pří univerzitě, při městské dumě a pří radě právních zástupců". Tyto komise horlivě sbíraly materiál dokazující, že „pogrom byl vyprovokován", ale když senátor tento materiál prozkoumal, „nenašel v něm... žádné přesvědčivé důkazy", vyšetřování „rozhodně nepřineslo žádné údaje nasvědčující tomu, že by kdokoliv z policejních orgánů měl

Šulgin, *Priloženija,* s, 292.

podíl na organizování vlastenecké demonstrace". Senátorova podrobná zpráva je zároveň pěkným obrázkem roku 1905 a celého tohoto

období.

21. října „vzhledem k fámám, které po městě kolovaly, že se na univerzitě vyrábějí bomby a že je tam velké skladiště zbraní", navrhl velitel, aby v budově provedla prohlídku komise složená z důstojníků a profesorů. Rektor na to prohlásil, „že takový vpád na univerzitu by byl porušením univerzitní autonomie". Ode dne jejího vyhlášení v srpnu spravovala univerzitu komise „dvanácti profesorů radikálního směru" (například Ščepkin na mítinku 7. října řekl: „Až přijde čas a vy zaklepete na dveře, my s vámi půjdeme na váš ‚Potěmkin[f]"), ale i tuto komisi měla plně v rukou jmenovaná studentská koaliční rada - na žádost této rady odvolával svá nařízení i rektor. Po odmítnutí Kaulbarsova návrhu provedla „prohlídku" univerzitní budovy komise složená z profesorů a tří členů dumy, „nic podezřelého" ovšem nenašla. „Podobné jevy se vyskytovaly i v oděs-ké městské dumě. Zde si činili nároky na vliv a moc úředníci městské správy... takzvaný třetí stav", jejich výbor předložil volené dumě požadavky „převážně politického rázu", připravovali už 17. října, v den Manifestu, rezoluci: „... samoděržaví konečně padlo", a senátor píše: „Možná že zárodkem říjnových bouří byla snaha plně uchvátit moc."

(A za chvíli tu byl revoluční prosinec a velitelský tón sovětu dělnických zástupců o generální stávce: „My žádáme!", v Oděse přerušení elektrického osvětlení, konec obchodu, doprav), mrtvé ticho v přístavu, znova se házejí bomby, „roztrhané balíky nově -vycházejících vlasteneckých novin Russkaja re o", výhrůžné „požadování peněz na revoluční účely", houfy gymnazijních záškoláků a ustrašené obyvatelstvo „pod jařmem revolučního hnutí".)

Tento duch roku 1905 (duch celého „osvobozovacího hnutí"), který se tak výrazně projevil v Oděse, vyšlehl v oněch „konstitučních dnech" v mnoha ruských městech, i v pásmu židovského osídlení i mimo ně, pogromy „vznikly všude... hned ten den nebo příští den, kdy na místo došla zpráva" o Manifestu.

V pásmu osídlení došlo k židovským pogromům v Rremenčugu, Černi go v ě, Vinnici, Kišiněvu, Balte, Jekatérinoslavi, Jelizavetgradu, Umani a ještě v mnoha dalších městech a městečkách, přičemž se židovský majetek víc ničil než rozkrádal. „V těch městech a místech, kde policie a vojsko jednaly energicky, se pogromy nijak nerozrostiy a velmi rychle skončily. Například v Kamenci-Podolsku díky rozumnému a včasnému zásahu vojska a policie všechny pokusy davu vydrancovat Židy byly odraženy", „v Chersonu a Nikolajevu byl začínající pogrom zastaven v zárodku".[154] (A „v jednom z menších měst Jihozápadního kraje byl pogrom odvrácen jen tím, že starší Židé svou mládež tělesně potrestali za uspořádání protiviádní demonstrace po vyhlášení carského Manifestu 17. října".)[133]

Kde *v pásmu* k židovským pogromům vůbec nedošlo, to byl Severozápadní kraj, tam bylo židovské osídlení nejhustší - a něco takového by se vůbec nedalo vysvětlit, kdyby pogromy organizovala carská vláda, to by „jako vždycky všecko probíhalo podle jednotného scénáře".[136]

„Ke 24 pogromům došlo za hranicemi pásma židovského osídlení, ale byly namířeny proti všem pokrokovým silám společnosti,"[157] nikoli přímo proti Židům, což právě prozrazuje, že hlavním impulzem po groin i stu v těch dnech byl otřes z Manifestu a živelný výbuch na obranu trůnu před těmi, kdo chtějí cara svrhnout. Mimo pásmo židovského osídlení došlo k podobným pogromům v Roštově nad Donem, v Tule, Rursku, Kaluže, Yoroněži, Rjazaní, Jaroslavů, Yjazmě a Simferopohi; Tataři byli aktivními pogromisty v Kazan i a ve Feodosh".[138] V Tveru byla zdemolována správa zemstva; v Toms ku zapálil dav divadlo, kde schůzovali ievičácí, v ohni našlo smrt 200 lidí! V Saratově tím také vyhrožovali, ale žádné obětí nebyly (gubernátorem tam byl Stoh pln).[139] U různých autorů celkově velmi kolísá líčení pogromů i údaje o počtu jejich obětí. Dnešní hodnocení bývá vůbec velmi lehkomyslné. Tak třeba v roce 1987 čteme: „V dobách pogromů bylo zabito 1000 lidí a desetitisíce jích byly zraněny a zmrzačeny" - a snad jako ozvěna tehdejších západních zpráv? - „tisíce žen bylo znásilněno, velmi často před očima matek a dětí".[140]

Naproti tomu G. Siíozberg, současník událostí, k němuž se dostávaly všechny informace, napsal: „Naštěstí všechny ty stovky pogromů s sebou nepřinášely přílišné znásilňování individuality Židů a na drtivé většině míst nebyly doprovázeny vražděním."[141] Zprávy o ženách a starých lidech, zdá se, odmítá sovětský aktivista Dimanštejn s hrdostí: „Nejvíce zabitých a zraněných Židů bylo mezi těmi nej lepšími a nej statečnějšími mladíky z řad sebeobrany, kteří umírali v boji, ale nevzdali se."[142]

Pří objasňování příčin pogromů bylo už od roku 1881 ruské Židovstvo a potom i celá ruská společnost jakoby silně hypnotizovány: pogromy zaručeně a nesporně osnovala

[134] *Olčot senátora Kuzminskogo,* s. 176-178. [155] *Otřot senátora Túrou,* s. 262. [130] RJK, sv. 6, s. 566. [137] Tamtéž.

[136] JE, sv. 12, s. 620-622.

[159] J. L. Tejtel, *Iz moje} žizní za 40 let,* Paříž, J. Povolockij i Ro. 1925, s. 184-186.

[140] Prajsman. in „22", 1986/87, č. 51, s. 185.

[141] Sliozberg, sv. 5, s. 180.

[142] Dimanštejn, in *„I90S",* sv. 5, vyd. 1, s. 172.

vláda a tajná policie a prováděly se na jednotný povel z Petrohradu. A toto psal po říjnu 1905 i všechen levicový tisk. Dokonce i Sliozberg opakuje v této hypnóze: „Během tří dnů se vlna pogromů přehnala přes pásmo židovského osídlení (my jsme právě viděli, že se vůbec nepřehnala přes celé pásmo, ale také nejenom přes ně. - *A.* S.), přitom podle naprosto stejného plánu, jakoby někým předem načrtnutého."[145]

Tolik se o tom psalo, ale kupodivu se nikdy nehledalo jiné vysvětlení. (O mnoho let později přece jen uzná J. Fruinkin, že pogromy v říjnu 1905 „měly nejen antisemitský, ale i kontrarevoluční ráz".)[144] Nikdo si ani nepoložil otázku: co když základní příčiny byly stejné - politické události v zemi, celkové smýšlení lidí? Neprojevovalo se právě ono všude stejně? Vezměme si, že útok davu proti stávkujícím v říjnu přišel někde už před Manifestem. Vezměme si, že právě v těchto říjnových dnech probíhala generální stávka na železnici a všude bylo přerušeno spojení - a přitom se odehrálo současně tolik pogromů. Nezapomeňme ani na vládní vyšetřování v řadě měst a potrestání policejních velitelů, kteří sabotovali službu. Vezměme si dále i to, že pogromy, které právě v těch měsících uspořádali rolníci proti statkářům, probíhaly také všude stejně. Ale proto snad ještě nebudeme tvrdit, že statkářské pogromy zosnovala tajná policie, že nevyplynuly ze stejného smýšlení rolníků?

Myslím, že - jediný - důkaz přece jen existuje. Jenomže ani ten neukazuje na vládu. Ministr vnitra P N. Durnovo roku 1906 zjistil, že vysoký úředník pro zvláštní úkoly jeho ministerstva M. S. Komissarov použil jednu místnost na policejním oddělení pro tajné vytištění proklamací, vyzývajících k boji proti Židům a revolucionářům.[145] Ale zdůrazněme, že tu nešlo o činnost tajné policie, nýbrž o konspirační akci dobrodruha Komissarova, který sloužil i u četnictva - a později u bolševiků ve Smolném ve vojensko-revolučním výboru jako „úředník pro zvláštní úkoly", pak u Čeky, GPU a nakonec řídil rozklad zbytků VVran-gelovy armády na Balkáně.

Ale lživé verze zapustily pevné kořeny hlavně na vzdáleném Západě, odkud viděli Rusko vždycky v černé mlze, zato proti ruskou propagandu slyšeli zřetelně. Lenin si ovšem taky přisadil: car ismus „se snažil nenávist zbídačených dělníků a rolníků vůči statkářům a kapitalistům obrátit proti Židům," a jeho pravá ruka Lurje-Larin se to mermomocí snažil vyložit třídně: prý se štvalo hlavně proti židovským boháčům, a přitom hlavně oni dostávali na ochranu stráže.[146] Ale vezměte i dnes do ruky kteroukoli

[143] Sliozberg, sv. 3, s. 177.
144 prumkin^ in KRJ-i, s. 71.
[145] „Reě'\ 1908, 5. května.

encyklopedii, třeba izraelskou v angličtině: „Od samého počátku byly tyto pogromy *inspirovány* vládními kruhy. Místní úřady dostaly *instrukce,* aby nechaly pogromístům volné pole působnosti a aby je chránily před židovskou sebeobranou."[147] Nebo současnou izraelskou v ruštině: „Při *organizování* pogromů se ruské úřady snažily..."; „úřady *chtěly* fyzicky zlikvidovat co nejvíce Židů".[148] (Kurzíva všude naše. *-A. S.)* Tedy nikoli trestuhodná neschopnost místních orgánů moci, nýbrž mazaná záminka ústředních orgánů?

Ale i Lev Tolstoj, jehož vztah k vládě byl v těch letech vrcholně kritický a psal proti ní, co mohl nejhoršího, tehdy řekl: „Nevěřím, že policie podněcuje lid (k pogromům).

Říkalo se to o Kišiněvu í o Baku... Je to hrubý projev vůle lidu... Lid vidí násilí revoluční mládeže a staví se proti ní."[149]

Stejné vysvětlení podával i Šulgin ve státní dumě: „Lidový samosoud je velmi rozšířený v Rusku i v jiných zemích... názorným příkladem je v tomto ohledu... Amerika, kde samosoud existuje pod jménem soudce Lynch... Ale ještě hroznější případ se odehrál v poslední době u nás na Rusi - je to samosoud, kterému se říká židovský pogrom! Když úřady začaly stávkovat a když nejodpornější zločiny proti národnímu cítění a posvátným národním symbolům zůstávaly zcela nepotrestány, tu se lid v živelném rozhořčení rozhodl soudit sám. Přirozeně, jak už to v takových případech vždycky bývá, lid nebyl schopen sám oddělit nevinné od viníků, ale - aspoň v našich krajích - svalil všechno na Židy. Těch pravých viníků bylo postiženo pramálo, protože ti chytře zmizeli za hranice, své si však vytrpěla spousta zcela nevinných Židů."[150] (Předák konstitučních demokratů F. Rodičev se vyjádřil takto: „Antisemitisnus je vlastenectví nevzdělaných prostých lidí" v místech, kde žijí Židé.

Tam, kde se car projevil jako slaboch, který si nedokáže zabezpečit svou moc zákonem, a vláda byla úplně v koncích - měšťané, drobní obchodníci, ale i železničáři a tovární dělníci, protože právě oni zorganizovali generální stávku - se dopálili a spontánně povstali na obranu toho, v co dosud věřili. Jásot posměváčků je urážel. Tento dav neměl vůdce, byl ponechán sám sobě, svému divokému odhodlání, a jeho hněv se

146 J. Larin, *Jevrei i antisemitizm v SSSR,* Moskva, Leningrad, GIZ 1929, s. 56, 292.

147 *Encyklopedia Judaica,* sv. 15, s. 698.

148 K.IE, sv. 6, s. 568.

149 D. P. Makovickij, *1905-1906 g. v Jasnoj Poljaně,* in „Golos minuvšego", Moskva, 1925, č. 5, s. 26.

150 GD-2, zasedání 2, jednaní 8, 12. března 1907, s. 576.

17 A li

proto vybil v zuřivém, krutém, ničivém pogromu.

A tu - u dnešního židovského autora, který až dosud pošetile tvrdil, že „je zcela nesporné, že carské úřady sehrály velkou roli v organizování židovských pogromů" - najednou čteme: „Jsme si absolutně jisti, že tajná policie nebyla tak dobře organizovanou institucí, aby v jednom týdnu připravila pogromy na 680 místech zároveň." Za tyto pogromy „nesou odpovědnost nejen úřady, ba ani ne tak úřady, jako samo ruské a ukrajinské obyvatelstvo v pásmu židovského osídlení".[151]

S těmito posledními slovy souhlasím i já. Mám k tomu jen faktickou připomínku: že značný podíl této odpovědnosti padá i na židovskou mládež té doby.

Tragicky se zde projevil jeden rys ruské a ukrajinské národní povahy (bez ohledu na to, kam kterého pogromistu zařadíme): jakmile propadneme záchvatu hněvu, „přijdou ke slovu ruce", a pak už neděláme rozdíl mezi vinným a nevinným, a ani po odeznění tohoto záchvatu a po pogromu nejsme schopni trpělivě a soustavně mnoho let pracovat, abychom neštěstí odčinili... V tomto náhlém výbuchu divoké pomstychtivosti, který následuje po dlouhé apatii, se ve skutečnosti skrývá duchovní nemohoucnost obou našich národů.

A stejně nerozhodně přešlapovaly nejvyšší vlastenecké kruhy mezi lhostejnosti a povrchním soucitem a nepodpořily ani publicisty s jasným a vyhraněným názorem na věc v tom, aby usměrňovali veřejné mínění, a nepodpořily ani tradiční kulturní organizace. (Vzpomeňme, že na oné audienci u Vit ten o byli i zástupci pravicového tisku - ale zbaběle mlčeli nebo ještě přitakávali drzému Propperovi.)

Tragicky se projevil také starý mocnářský hřích carského Ruska, že pravoslavné duchovenstvo, které bylo už dávno v područí vlády a ve svém postavení ve společnosti bylo bezmocné, nemělo mezi širokými vrstvami už vůbec autoritu duchovního vůdce (jakou mívalo za Moskevské Rusi i za bouřlivých dob na přelomu 16. a 17. století - a která bude tolik chybět brzy nato, za občanské války!). I když v těch měsících a letech přece jen zazněly varovné hlasy hierarchů k pravoslavnému lidu proti pogromům, nedokázaly pogromy zastavit. Nedokázaly zabránit ani tomu, aby se v čele pogromistických průvodu nosily kříže a církevní korouhve.

Také se tvrdilo, že pogromy z října roku 1905 řídil Svaz ruského lidu. Není to pravda, tento Svaz v listopadu 1905 teprve *vznikal,* také z instinktivního pocitu urážky národa. V jeho tehdejším programu skutečně byly protižidovské proklamace, proti všem Židům bez rozdílu: „podvratná, protistátní činnost semknutých židovských mas, jejich nesmiřitelná nenávist ke všemu ruskému a nevybíravost v prostředcích".[152]

V prosinci vyzvali jeho agitátoři Semjonovský pluk, aby potlačil moskevské

[151] Prajsman, in „22", 1986/87, č, 51, s. 185, 186-187.

[152] „Novoje vremja", 20. listopadu (3. prosince) 1905, s. 2-5.

ozbrojené povstání. Ale tento Svaz, nafouknutý fámou a strachem v cosi legendárního, byl ve skutečnosti ubohou, bezmocnou a chudou stranou, která vznikla jakoby na pomoc absolutistickému monarchovi -jenže tento monarcha byl od jara 1906 už konslituční a vláda se jaksi nechtěla o takovou stranu opírat, takže ta se octla s nějakými dvěma či třemi tisíci pologramotných, bezmocných a špatně vedených místních „rad" v opozici k vládě parlamentní monarchie, jmenovitě k Stolypino-vi. Z tribuny dumy se Puriškevič ptal: „Kolik jste od chvíle, kdy vznikly a působí monarchístické organizace, viděli pogromů v pásmu židovského osídlení? Ani jeden, neboť monarchístické organizace bojovaly a bojují v pásmu židovského osídlení s židovskou většinou prostředky ekonomickými, prostředky kulturními, a ne pěstmi."[153] O těch kulturních prostředcích by se dalo diskutovat, ale o žádných pogromech vedených Svazem ruského lidu není nic známo, a ty dřívější má na svědomí živelný výbuch mas. Za pár let, když už revoluce z roku 1905 pomalu uhasla, Svaz ruského lidu - od samého začátku pouhá rekvizita - se neslavně rozplynul. (Jak matný dojem po sobě zanechal, lze soudit z podivné

charakteristiky v Židovské encyklopedií: antisemitismus Svazu ruského lidu „má výrazně šlechtický a velkokapitalistícký ráz".)[154]

A pak je tu ještě jedno stigma, utkvělé a působivé právě neurčitostí svého významu: „černá sotňa" (tj. „se lni na").

Kde se vzalo, to se dnes už dá těžko zjistit, prý takto hanlivě označovali Poláci ruské mnichy, kteří proti nim uhájili Trojicko-Sergíjevský klášter v letech 1608-1609. Po nějakých historických nitkách se dostalo až na začátek 20. století - a v nenávistném smyslu zde ožilo. A stala se z něho příhodná nálepka pro toto živelné lidové vlastenecké hnutí. Právě pro svou neurčitost a současně pro svou přilnavou haní i vost. se tento termín hodil k použití. (Například čtveřici konstítučních demokratů, kteří se rozhodli jednat se Stolypincm, se začalo říkat .,černosotěnští kadeti". A roku 1909 byl sborník Milníky (Věchi) obviněn ze „zamaskovaného černosotěnství".) Tento „termín" se udržel celé století, i když rozjitřeného a dezorientovaného slovanského obyvatelstva bylo tehdy v Rusku ne „setnína", ale miliony.

Židovská encyklopedie z let 1908-1912 v Rusku ke své cti nepoužívala označení „černá sotňa": k intelektuální špičce ruského Židovstva patřilo nemálo rozvážných, přemýšlivých a moudrých lidí. Ale už v těch letech, před první světovou válkou, se to pokusila definovat encyklopedie Brockhause-Efrona, a to ve svazku dodatků: „Černá sotňa - běžný název, kterým je v posledních letech označována spodina obyvatelstva, ne štítící se ani protižidovských pogromů a bití inteligence." Dále se však ještě dodává, že „fenomén černosotěnství není jen

[133] GD-3, zasedání 4, jednání 102, 29. dubna 1911, s. 5148. [154] JE, sv. 14, s. 519.

ruské specifikum; že v různých státech světa v rozličných historických obdobích... se objevoval na historické scéně".[155] A opravdu, v tisku únorových revolucionářů z roku 1917 jsem našel už i „švédské černosotěnce"...

A tak nás současný přemýšlivý židovský autor správně poučuje, že „fenomén, který dostal název černá sotňa... nebyl dostatečně prozkoumán".[156] Tyto pochybnosti však vůbec neexistují pro slavnou a celosvětově uznávanou Encyciopedii Britannieu: „Černá sotňa neboli (!) Svaz ruského lidu - organizace reakčních antisemitských skupin v Rusku, založená za revoluce 1905. S neoficiálním schválením vlády sdružovala černá sotňa hlavně velkostatkáře, bohaté sedláky, úředníky, policejní důstojníky a klerikály, kteří podporovali pravoslaví, autokracii a ruský nacionalismus. Obzvláště aktivní v letech 1906-1911...".[157]

Taková učenost člověku bere dech. A tohle se ještě dneska servíruje celému vzdělanému lidstvu - „hlavně velkostatkáři, bohatí sedláci, úředníci, policejní důstojníci" a kněží. Ti tedy šli a rozbíjeli holemi výkladní skříně židovských obchodů! A „obzvláště aktivní" byli v pokojných letech po roce 1905... Ano, k „statkářským" pogromům došlo v Rusku v letech 1905-1907 a bylo jich víc než židovských. V nich také nevzdělaný pobloudilý dav plenil nechráněná obydlí a majetek, pálil a loupil, zabíjel lidi (i děti), dokonce i dobytek - ale proti těmto pogromům se nikdy ne-pozvedly rozhořčené hlasy pokrokové inteligence, a poslanec státní dumy Gercenštejn v parlamentním projevu (vášnivém, ale rozumném, na obranu malorohňků) hrozil, že požáry statkářských usedlostí se budou šířit, a zvolal: „To vám nestačí loňské květnové ohňostroje, kdy v Sara-tovské gubernii málem v jediném dni lehlo popelem 150 usedlostí?"[158] Ty „ohňostroje" mu už pak nikdy neodpustili. Jistě, neměl to říkat, z tohoto jediného případu se nedá usuzovat na zlomyslnost. Ale použil by tohoto slova u židovských pogromů z minulého podzimu?

Museli jsme prožít ještě Velkou, opravdovou revoluci, abychom uslyšeli, že protistatkářské pogromy „jsou stejně kruté a amorální jako protižidovské... Přesto však mezi levicovými skupinami existuje tendence posuzovat" je jako „samu o sobě žádoucí radikální přeměnu dřívějšího sociálního a politického systému".[159]

Dodávám ještě jednu podivnou shodu mezi těmito dvěma typy pogromů: zdivočelý dav měl pocit, že je v právu.

Enciklopedičeskij slovar, Petrohrad, Brokgauz i Jefron, Doplňky, sv. II. (4), 1907, s. 869. Boris Orlov, *Rossija bez jevrejev,* in „22", 1988, č. 60, s. 151. *Encyclopedia Britannica,* 15. vvd.. 1981, s v. II, s. 62, slp. 2. GD-1, zasedáni 1, jednání 12, 19. května 1906, s. 524. I. O. Le vin, *Jevrei v revoljucii,* in FUJ, s. 155.

Poslední židovské pogromy se odehrály ještě i v roce 1908 - sedlecký v Polsku, což je mimo obzor našeho zkoumání, a v létě pak bčlostoeký (Brzy po bělostockém policie v Oděse *v zárodku* zarazila další pogrom, který byl po rozpuštění první dumy na spadnutí.)

V Bělostoku vzniklo velmi silné anarchistické sdružení. Vyskytly se tam „velké skupiny anarchistů, které často praktikovaly jednotlivé teroristické akce proti majitelům podniků, policejním úředníkům, kozákům a vojákům".[160] Ve vzpomínkách bělostockých anarchistů je plasticky zachycena situace ve městě v letech 1905-1906: časté útoky anarchistů, kteří si zabrali Suražskou ulici, a policie se tam neodvážila ani vkročit. „Velmi často za bílého dne vraždili městské strážníky, takže ti tam potom už skoro vůbec nechodili..." Tak třeba anarchista Nisel Färber „hodil bombu na policejní stanici", zranil dva strážníky a písaře, zabil „dva buržousty, kteří byli náhodou přítomni v kanceláří" a pak nedopatřením zahynul i on sám. Nebo Gelinker (jinak Ar in Jelín), který bombou těžce zranil zástupce policejního náčelníka, policejního komisaře, dva policejní inspektory a tři strážníky. Další anarchista rovněž bombou „zranil důstojníka a čtyři vojáky", ale i sáni sebe a „naneštěstí zabil propagandistku z Bundu". Jindy zase byli zabiti policejní komisař se strážníky, potom zase dva celníci, pak zmíněný „Gelinker zabil domovníka". (Kromě teroristických akcí praktikovali také „vyvlastnění spotřebních prostředků" - museli být přece také z něčeho živi.) „Úřední místa se stále obávala toho, že anarchisté na Suražské ‚začnou rebelii'", policisté si zvykli, „že rebelii můžou čekat dnes, zítra, pozítří". „Většina... anarchistů... byla pro to, aby se začalo s intenzivní bojovou činností, která by podle možnosti neustále udržovala atmosféru třídní války".

Proto rozšířili teror i na židovské „buržousty". Färber zranil majitele dílny Kagana, „počkal sí na něj u synagogy... a těžce ho zranil - bodl ho nožem do krku"; těžce byl zraněn majitel dílny Lifšic; také „napadli v synagoze boháče Yejnrejeha", stříleli na něj, ale „mizerný revolver třikrát selhal". Chtělo by to řadu „velkých protiburžoazních , nemotivovaných' akcí", „ať věčná hrozba smrti... visí nad buržoustem v každém okamžiku, v každé hodině jeho života". Zamýšleli dokonce „po celé (hlavní ulici v Bělostoku) rozmístit pekelné stroje a vyhodit do povětří všechny velkoburžousty" naráz. Ale „jak *uplatnit* anarchistické názory' "? V Bělostoku se vytvořily dvě skupiny anarchistu: skupina „nemotivovaného" teroru - „nemotivovaní", a skupina „komunardi", kterým se zdála metoda teroru „bezbarvá" a slabá, usilovali o ozbrojené povstání „ve

[160] Dimanštejn, in ,.*190>'*\ sv 5, s. 185.

jménu komuny beze státu": „obsadit město, ozbrojit masy, obstát v mnoha bitvách s armádou, vyhnat ji z města", a „paralelně... stále a stále obsazovat továrny, dílny a obchody". „Na táborech lidu s 15-20 tisíci účastníky naši řečníci vyzývali k ozbrojenému povstání". Bohužel však „dělnické masy Bělostoku se příliš vzdálily od revoluční avantgardy, kterou samy odkojily", chtělo to „zlikvidovat... pasivní nálady mas". Takové povstání připravovali bělostočtí anarchisté v Bělostoku v roce 1908. Pro jeho průběh a následky se pak ujal název „bělostocký pogrom".[161]

Začalo to zavražděním policejního náčelníka - a právě na „Suražské ulici, kde byla soustředěna židovská anarchistická organizace"; pak kdosi střílel nebo hodil bombu na procházející církevní procesí. Komise státní dumy, která speciálně kvůli tomu přijela, bohužel z nějakého záhadného důvodu nemohla zjistit „zda to byly výstřely, nebo jakési syčení, očití svědkové to nedokázali přesně popsat".'[62] Ale komunista l)i-manštejn po dvaceti letech jasně píše, že „na pravoslavné procesí byla hozena provokační petarda".[165]

Není vyloučena ani spoluúčast Bundu, který v „nejlepších" měsících revoluce horlivě agitoval pro ozbrojené povstání a nyní chřadl bez bojových podmínek, takže musel znova jít s prosíkem za sociálními demokraty. Mnohem výrazněji se ovšem projevili bělostočtí anarchisté. O tomto anarchistickém hnízdě referoval po roce 1917 jejich vůdce Juda Grossman-Roščin: nejvíc ze všeho se báli, „aby nepodlehli politice mírného pokroku a zdravého rozumu". Když prohráli několik stávek, protože neměli podporu obyvatelstva, rozhodli se právě v červnu 1908, „že musí vzít město do vlastních rukou" a vyvlastnit veškerou výrobu. „Domnívali se, že neexistuje důvod pro odchod z Bělostoku bez poslední třídní bitvy, vypadalo by to jako kapitulace před těžkým úkolem nej-vyššího řádu"; „když nepřejdeme k vyššímu stadiu boje, masy (k nám) ztratí důvěru". Jenže k zabrání města neměli dost sil ani zbraní, a tak se Grossman rozjel do Varšavy- hledat pomoc u bojové organizace PPS (polských socialistů). A tam uslyšel vyvolávání kamelota: „„Krvavý pogrom v Bělostoku! Tisíce obětí![4]... Hned jsem měl jasno. Reakce nás s předešla," podřekl se.[164]

Právě tady, v „přechodu k vyššímu stadiu boje", se myslím skrývá vysvětlení „pogromu". V líčení tohoto revolučního vzplanutí bělostockých anarchistů pak ještě pokračoval u soudu advokát Gillerson ve své obhaj ovací řeči, v níž „vybízel, aby

[161] *Iz istorii anarchiěeskogo dviženija* t? *Bětostoke,* in *Soblazn socializmu,* s. 417-432.
[162] JE. sv. 5, s. 171-172.
[163] Dinianštejn, *in „ 190J",* sv. 5, vyd. 1. s. 180.
[184] J. Grossman-Roščin, in „Byloje", 1924, č. 27-28, s. 180-182.

byla svržena forma vlády a společenského zřízení, které v Rusku existují", za což byl také hnán k odpovědnosti. Podle mínění komise dumy však „půdu pro pogrom vytvořily i různé reakční společenské živly, které se domnívaly, že bojovat proti Židům znamená bojovat proti osvobozovacímu hnutí".[165]

Jak se vyvíjely událostí po oné „provokační petardě", kterou dum ská komise neuznala? Podle názoru komise docházelo k „systematickému střílení pokojného židovského obyvatelstva, ženy a děti nevyjímaje, pod rouškou potlačení revolucionářů".

Na židovské straně bylo „přes 70 zabitých a okolo 80 raněných". Naproti tornu „obžaloba se snažila vysvětlit pogrom revoluční činností Židů, která popudila ostatní obyvatelstvo". Komise dumy to však popírala: „Žádná rasová, náboženská ani ekonomická nevraživost mezi křesťanským a židovským obyvatelstvem města Rělostoku neexistovala."[166] A dnes se o tom píše takto: „Tentokrát to byl pogrom čistě vojenský. Z vojáků se stali pogromisté", kteří honili revolucionáře. Ostatně o těchto vojácích už bylo řečeno, že se báli oddílů židovských anarchistů ze Suražské ulice, protože „rusko-japonská válka... je (ruské vojáky) naučila bát se výstřelů", jak prohlásil z tribuny městské dumy židovský poslanec.[167] A tak proti židovské sebeobraně vyrazila pěchota a kavalerie, zatímco na druhé straně byly bomby a střelné zbraně.

Komise dumy v té bouřlivé době došla k závěru, že „se střílelo do obyvatelstva", ale po dvaceti letech se dočítáme v sovětském sborníku („starý režim" už se stejně nevrátí a nemůže se bránit, tak jaképak copak): byly případy, že „přibíjeli hřebíky celé rodiny, vypich oval i oči, vyřezávali jazyky, rozbíjeli dětem hlavy" atd.[168] A přepychový osvobozenecký tlustospis Poslední samovládce, ilustrovaný a senzacechtivý, vydaný za hranicemi na křídovém papíře (kde se už předem tvrdí, že Mikuláš II. bude „poslední"), předkládá tuto verzi: pogrom „měl být předem zinscenován tak, že bylo docela dobře možné vylíčit program prvního dne v berlínských novinách; proto už dvě hodiny před začátkem pogromu v Rělostoku se mohli s událostí seznámit Berlíňané".[169] (Pokud něco v berlínských novinách bylo, nebyl to náhodou odlesk záměrů Grossmana-Roščina?)

Rylo by přece od ruských úřadů dost hloupé, aby organizovaly a iniciovaly židovské pogromy zrovna v těch měsících, kdy ruští ministři leštili kliky u západních finančníků,

[165] JE, sv. 5, s. 171, 174.
[166] Tamtéž, s. 170,172.
"i7 Prajsman, in „22", 1986/87, č. 51. s. 185-186.
[168] Dimanštejn, in *„190)",* sv. 5, seš. 1, s. 180.
[169] *DerLetzte russische Alleinherrscher. Poslední] samoděržavec: Očerk žízni i carstvovanija iinperatora líossiiNikolaja ligo,* Berlín, Eberhard Frowein Verlag (1915), s. 540.

kde sháněli půjčky. Vzpomeňme, jak obtížné bylo pro Vitteho získat půjčku od nepříznivě naladěného (kvůli situaci Židů a židovským pogromům) Rothschilda „a ostatních velkých židovských domů",[170] s výjimkou berlínského Mendelssohna. Již v prosinci 1905 upozorňoval ruský velvyslanec v Londýně Benken-dorf svého ministra: „Rothschildové všude prohlašují... že ruský kredit v současné době stojí velmi nízko, ale bude obnoven okamžitě, jakmile bude vyřešena židovská otázka."[171]

A začátkem roku 1906 uveřejnil Vitte slibné vládní prohlášení, že „zásadní řešení židovské otázky je věcí národního svědomí a rozhodne o něm duma; před jejím svoláním budou zrušeny nejtíživější restrikce, které nelze omluvit současnou situací".[172] A prosil významné petrohradské Židy, aby reprezentativní židovská delegace navštívila cara, a sliboval jim nejmilostivější přijetí. Toto pozvání se projednávalo na sjezdu zástupců venkovských výborů Svazu plnoprávnosti - a po vášnivém temperamentním projevu J. B. Baka (vydavatele listu Reč) bylo rozhodnuto odmítnout deputaci ruských Židů k carovi, vyslat pouze skupinu na nižší úrovni k Vittemu, ne s odpovědí, ale s obviněním: „Jasně a jednoznačně" mu oznámit, že vlna pogromů byla organizována „z iniciativy a za podpory vlády".[173]

Vůdcové, kteří se v ruském Židovstvu dostali k moci po dvou letech revolučních otřesů v Rusku, vůbec nemínili nadále usilovat o židovskou rovnoprávnost politikou mírného pokroku (evoluce). Cítili se na koni -a nepotřebovali předstupovat před cara jako jeho věrní poddaní a pro-sebníci. Dokonce už byli pyšní na to, jakou odvahu projevila židovská revoluční mládež. (Jen si představme všechnu tu údajnou neotřesitel-nost staré carské armády, abychom vychutnali scénu, kdy *před nastoupeným* Rostovským gran etnickým plukem *zatýká* jeho velitele plukovníka Simanského - židovský jednoroční dobrovolník!) Kdopak ví? Ti revolucionáři se třeba ani nedopustili žádné „zrady národa", z níž je obviňoval Dubnov, třeba byli nakonec v právu - říkali si pochybovačně po roce 1905 opatrní zámožní Židé.

Co tedy dal rok 1905 ruskému Židovstvu jako celku? Na jedné straně „revoluce z roku 1905 přinesla v podstatě pozitivní výsledky... Židům, kteří dosud neměli občanskou rovnoprávnost, dala rovnoprávnost politickou... Nikdy neměla židovská otázka u veřejného mínění takové sympatie jako po ‚osvobozovacím hnutí'."[174]Ale na

[170] A. Popov, *Zajom 1906 g. v doněsenijach russkogo posla v Paritě,* in „Krasnyj archiv", 1925. sv. 11/12, s. 452.

[171] *K peregovoram Kokovcova o zajme v 1905-1906 g.g.,* in „Krasnyj archiv", 1925, sv. 10. s. 7.

[172] *Perepiska N. A. Romanova i P. A. Stolypina,* in „Krasnyj archiv", 1924, sv. 5, s. 106.

[173] Sliozberg, sv. 5, s. 185-188.

druhé straně tím, že se Židé revoluce tak vehementně účastnili, všichni je teď s ní o to víc ztotožňovali. V. Šul gin roku 1907 z tribuny státní dumy navrhoval, aby se v rezoluci konstatovalo, že „... západní polovina Ruska od Besarábie po Varšavu plane nenávistí k Židům, které považuje za hlavní viníky všech útrap..."[175]

Nepřímým potvrzením těchto slov je zvýšená židovské emigrace z Ruska. Jestliže jsme ještě v letech 1904 a 1905 viděli, že se zvyšuje počet emigrantů hlavně mezi muži středního věku, od roku 1906 podstatné vzrostla ve všech vrstvách židovské populace. Tehdy opravdu nápadně stoupla: ne po pogromech z let 1881-1882, ale po pogromech z let 1905-1906. Tehdy jich jen do Spojených států emigrovalo z Ruska: v letech 1905-1906 125 000 osob, v letech 1906-1907 115 000 osob.[176]

Současně s tím, jak píše B. I. Goldman, „v těch několika málo letech bouře a náporu (Sturm und Drang) nedodržovaly vysoké školy nijak přísně procentuální normy pro Židy, takže vznikly značně velké kádry židovské profesionální inteligence, které obratněji než Rusové dobývaly trh a zdaleka ne vždy dbaly přísné etiky v této konkurenci - z čehož pak vznikl pojem ‚židovská průbojnost' v oblasti duševní práce".[177] Ale „v ‚Projektu univerzit' vypracovaném v roce 1906 na ministerstvu školství a osvěty nebylo o procentuální normě ani zmínky". Roku 1905 bylo v Rusku židovských vysokoškolských studentů 2247 (9,2 %), roku 1906 jich bylo 5702 (11,6 %) a roku 1907 již 4266 (12 %).[178]

Ve vládním programu reforem, zveřejněném 25. srpna 1906, se slibovalo, že bude projednáno, která omezení platící pro Židy mají být ihned zrušena, „protože vyvolávají jen podráždění a jsou zjevně zastaralá".

V té době byla však ruská vláda mnohem více zaskočena samotnou revolucí (ta se protáhla o další dva roky stupňujícím se a zcela zločinným terorem, který Stolypin jen stěží potlačoval) - a výraznou účastí Židů v této revoluci. Petrohradská smetánka, která byla dopálená nejen touto revolucí na pokračování, ale navíc uražená porážkou v japonské válce, přesto podlehla lákavě jednoduchému výkladu, že Rusko vůbec není fyzicky choré, ale že celá revoluce od samého začátku je nenávistná židovská intrika a součást světového židozednářského spiknutí. Všechno se dá vysvětlit jedinou příčinou: Židé! Dávno by bylo Rusko na vrcholu světové slávy a moci, nebýt Židů! A tímto krátkozrakým a pohodlným vysvětlením si šlechtické kruhy jednou provždy zajistily svůj brzký pád.

[174] G. A. Landau, *Revoljucionnyje idëi v jevrejskoj obščestvennosti,* in RiJ, s. 116.
[175] GD-2, zasedání 2, jednání 5, 6. března 1907, s. 151.
[176] JE, sv. 2, s. 255-256; K.IE, sv. 6, s. 568.
177 g j. Goldman (B. Gorev), Jevrei v proizvedënijach russkich pisatele j, Petrohrad, „Svobodnoje Slovo", 1917, s. 28.
[178] RJE, sv. 7, s. 548.

Pověrčivé přesvědčení o historické síle spiknutí (i když k nim někdy v menší či větší míře dochází) zcela pomíjí hlavní příčinu neúspěchu jednotlivců nebo státních útvarů: lidské slabostí.

Byly to právě naše ruské slabosti, co poznamenalo naše smutné dějiny - od nesmyslného Nikonova rozkolu, krutých Petrových výstřelků a zvráceností přes mdlobu národa za popetrovských zvratů, věčné plýtvání ruskými silami na okrajové, cizí úkoly, odvěkou nadutost šlechty a byrokratickou zkostnatělost po celé 19. století. To nezavinilo žádné cizí spiknutí, že jsme nechali naše rolnictvo po staletí živořit. To nezavinilo žádné cizí spiknutí, že pyšný a krutý Petrohrad rdousil laskavou maloruskou kulturu. To nezavinilo žádné cizí spiknutí, že se čtyři ministerstva nemohla dohodnout, kterému z nich patří určitá záležitost, a celá léta si ji přehazovala jako horký brambor, a všude vždycky od zástupce vedoucího odboru až k ministrovi. To nezavinilo žádné cizí spiknutí, že naši panovníci jeden vedle druhého neměli pochopení pro tempo světového vývoje a pro skutečné požadavky doby. Kdybychom si byli uchovali duchovní čistotu a pevnost, jaká kdysi vyzařovala ze Sergije Radoněžského, nemuseli bychom se bát žádných spiknutí a intrik.

Ne, není pravda, že Židé „udělali" revoluci z roku 1905 nebo z roku 1917, a stejně tak ji neudělal žádný jiný národ jako celek. A zrovna tak ani Rusové, ani Ukrajinci jako celek, jako národ, nedělali židovské pogromy. Rádi bychom se všichni při vzpomínce na revoluci zřekli svých „odštěpenou". Bylí to prý „nežidovští Židé"[179] nebo to byli „internacio-nalísté, a ne Rusové". Ale žádný národ se nemůže zříci odpovědnosti za své příslušníky. My jako národ přispíváme k jejich výchově.

A pokud jde o revoluční židovskou mládež (a bohužel i její vychovatele) a ty Židy, kteří „byli významnou hnací silou revoluce"[180], ti zapomněli na moudrou radu proroka Jeremiáše Židům, přestěhovaným do Babylonu: „Usilujte o pokoj toho města, do něhož jsem vás přestěhoval, modlete se za ně k Hospodinu; neboť v jeho pokoji i vy budete mít

pokoj." (Proroctví Jeremiáše proroka 29, 7). Jenže ruští Židé, kteří se přidali k revolucí, se snažili toto Město zbořit, aniž pomysleli na následky.

Úloha malého, ale energického židovského národa v dlouhých a košatých světových dějinách je nezpochybnitelná, silná, trvalá, a dokonce slavná. I v dějinách ruských. Pro nás pro všechny však zůstává historickou hádankou.

A pro Židy také.

Toto zvláštní poslání jim však rozhodně nepřináší štěstí.

179 Viz např.: Paul Johnson,/! *History of the Jews,* Harper Collins, 1987, s. 448.
180 KJE, sv. 7, s. 549.

Kapitola 10

V době **dumy**

Carským manifestem ze 17. října 1905 začala a za rok Stol v pi nova premiérování se upevnila kvalitativně nová éra ruských dějin - éra dum-ské, tj. parlamentní monarchie neboli omezeného absolutismu (samo-děržaví); znamenalo to, že se rychle a viditelně zredukovaly dřívější opory státní moci - neomezená carova práva, neprůhlednost ministerstev a neotřesitelnost urozené hierarchie. Celá *horní vrstva* se s takovou změnou jen velmi těžko smiřovala a jedině činorodí lidé s jasným úsudkem dokázali vkročit do nové doby důstojně. Ale ještě než si veřejnost stačila zvyknout na nový volební systém, na veřejné projednávání věcí v dumě (a což teprve na její odpovědnost!) - už se na jejím levém křídle zuřiví leninovci spolu se zuřivými bundovci pustili do úplného bojkotu voleb do 1. státní dumy: prý my nepotřebujeme ty vaše parlamenty, naše cesta vede přes výbuchy, krveprolití a otřesy! A „Bund (Svaz židovských sociálně demokratických dělníků) taktiku židovských poslanců v dumě ostře odmítal".[1]

Avšak ruští Židé, vedení Svazem pro dosažení plnoprávnosti, přijali nové parlamentní zřízení s plnými sympatiemi, „měli velmi pěknou účast ve volbách, hlasovali většinou pro zástupce konstitučně demokratické strany, která měla ve svém programu bod, že Židé mají dostat rovnoprávnost". Stejně smýšleli i jiní revolucionáři, kteří už přišli k rozumu. Tak například Isaak Gurvič, který v roce 1889 emigroval a v USA se pak stal aktivním levým marxistou a jedním ze zakladatelů sociálně demokratické strany, se v roce 1905 vrátil do Ruska a byl zvolen voli teleni do státní dumy.[2] Ve volbách neplatilo pro Židy žádné omezení, do 1. dumy bylo zvoleno 12 židovských poslanců, většina z nich byla sice z pásma židovského osídlení, pracovali tedy na nižší úrovni; petrohradští

[1] *Jeurejskaja enciklopedija* (dále JE), v 16 svazcích, Petrohrad, Obšeestvo dlja naučných jevrejskich izdanij i Izdatélstvo Brokgauz-Jefron 1906-1913, sv. 5, s. 100.
[2] *Rossijskaja jevrejskaja enciklopedija* (dále K.IE), 1994 (vydávání pokračuje), 2., dopl. a opr. vyd., sv. í, Víoskva, 1994, s. 392.

předáci Židů neměli totiž v Petrohradě volební cenzus, a nemohli být proto zvoleni. Z těch se do dumy dostali jen M. Vínaver, L. Bramson[3] a pokřtěný M. Gercenštejn (jemuž dobrovolně postoupil své místo kníže P. Dolgorukov).

Pří tak pozoruhodném počtu židovských poslanců v dumě navrhovali sionističtí poslanci, aby se ustavila „samostatná židovská frakce" s „kázní opravdové politické strany", avšak nesionističtí poslanci tuto myšlenku zavrhli; souhlasili jen s tím, že se budou „čas od času scházet na porady o otázkách, týkajících se speciálně židovských zájmů"[4], ale přesto už tehdy byli pro „závaznou kázeň v tom smyslu, že se zcela podřídí usnesením kolegia složeného z členů dumy a členů výboru plnopráv-nosti"[5] („politické byro").

Místo toho se ještě více upevnilo už tak dost pevné spojení Židů se stranou konstitučních demokratů. „Místní pobočky Svazu (pro plno-právnost) a konstitučně demokratické strany často tvořili jedni a týž lidé."[6] (\ inaverovi žertem přezdívali „kadet Mojžíšova zákona".) „V pásmu židovského osídlení tvořili Židé drtivou většinu členů (kadetské) strany, ve vnitrozemských guberniích početně druhou největší národnostní skupinu... Jak napsal S. Vitte, „téměř všechna židovská inteligence s vysokoškolským vzděláním vstoupila do strany , Národní svobody' (tj. do strany kadetů), která jim slibovala okamžitou rovnoprávnost... Tato strana do značné míry vděčí za svůj vliv Židovstvu, jež ji podporovalo jak svou intelektuální prací, tak hmotně."[7] Židé „naučili kadetské nespokojence v ruském osvobozovacím hnutí z roku 1905... plánovité a soustředěné práci."[8]

Přesto však, jak vzpomíná významná konstituční demokratka A. Tyr-kovová, „hlavními zakladateli a vůdčími postavami kadetské strany nebyli Židé. Mezi židovskými kadety se nenašla tak silná osobnost, aby za ní šli ruští liberálové, jako šli v polovině 19. století za Židem Disraelim angličtí konzervativci... Лejvýznanmějšiini lidmi v kadetské straně byli Rusové. To neznamená, že popírám vliv Židů, kteří splynuli s naší skupinou. Už jen jejich neúnavnost na nás musela působit. Svou přítomností, svou aktivitou upozorňovali na sebe i na to, že jim musíme pomoci, že musíme pamatovat, v jaké jsou situaci." A dále: „Když vzpomínám na cesty a křižovatky židovských vlivu (v kadetské straně) nemohu vynechat Miljukova. Hned od zaěátku se stal jejich miláčkem,

5 JE, sv. 7, s. 570.

4 Tamtéž, s. 571.

5 G. B. Sliozberg, *Děla minuvšich dněj: Zapiski russkogo jevreja,* ve 5 svazcích, Paříž, 1955-1954. sv. 5, s. 200.

8 *Kratkaja jevrejskaja enciklopedija* (dále KJE), 1976 (vydávání pokračuje), sv. 7, Jeruzalém, Obščestvo po issledovaniju jevrejskich obščín 1994, s. 549.

7 Tamtéž, s. 598-599.

8 V. V. Šulgin, *„Čto nam v nich ně nravitsja...Ob antisemitizme v Rossii,* Paříž, 1929, s. 207.

stále měl kolem sebe černooké ctitele a hlavně ctitelky... tiše, con sor-dino, ho ukolébávali svými melodiemi, hýčkali si ho, bez sebemenších rozpaků ho zahrnovali až komicky nadnesenými pochvalami."[9]

V. A. Obolenskij, rovněž člen ústředního výboru konstitučně demokratické strany, líčí kadetský klub z časů 1. dumy na rohu Sergijevské a Potěmkinovy ulice. Scházely se tam vůdčí osobnosti neortodoxního Židovstva a vůdčí osobnosti ruské zpolitizované inteligence: „Bylo tam vždycky nabito a hosté, mezi nimiž převládali bohatí petrohradští

Židé, byli elegantní: dámy v hedvábných šatech, s briliantovými brožemi a prsteny, muži s hladce vyholenými, kulatými a sebevědomými tvářemi. I nás, demokraticky smýšlející poslance, pohled na tento ‚kadetský klub[4] poněkud šokoval. Dovedete si představit, jak se tam asi cítili venkované, kteří přicházeli na schůze naší frakce... , Pan ská nóbl partaj,' řekli si a přestali k nám chodit."[10]

Na venkově spolupráce Svazu pro plnoprávnost a kadetské strany záležela nejen v zajišťování „co největšího počtu židovských kandidátů", ale také: „místní pobočky (Svazu pro plnoprávnost) měly za úkol podporovat ty (nežidovské kandidáty), kteří slibují, že budou nápomocni emancipaci Židů".[11] Jak vysvětlovala v roce **1907** kadetská Řeč na četné dotazy ostatních novin: „Řeč svého času uvedla naprosto jasně, jaké jsou podmínky dohody s židovskou skupinou... skupině bylo přiznáno právo odmítnout volitele a právo protestovat proti kandidátům do dumy."[12]

Po zahájení rozpravy dala duma na pořad otázku židovské rovnoprávnosti v rámci celkového zrovnoprávnění všech občanů - tj. podle logiky carova Manifestu. „Státní duma se zavázala, že vypracuje ‚zákon o úplném zrovnoprávnění všech občanů, jímž budou zrušena všechna omezení a privilegia daná stavem, národností, náboženstvím nebo pohlavím'."[13] Duma schválila základní ustanovení zákona, potom další netrpělivý měsíc jen debatovala a vydávala „bombastická, ale neužitečná prohlášení"[14], načež byla rozpuštěna. A zákon o občanské rovnoprávnosti, včetně židovské, tak zůstal nevyřešen.

Jako většina konstítučních demokratů podepsali i židovští poslanci **1.** dumy Výborskou výzvu - tím však přišli o další možnost být voleni, což se nejcitelněji

s> \ Tyrkova-ViJjams. *Na puťách k svobodě,* New York, Izdatělstvo im. Čechova 1952, s. 505-304.

[10] V. A. Obolenskij, *Moja zizň. Moi sovremenniki,* Paříž, YMCA-Press 1988, s. 535.

[11] KJE, sv. 7, s. 549.

[12] „Reč", 7. (19.) ledna 1907, s. 2.

[13] JE, sv. 7, s. 371.

[14] V. A. Maklakov, *1905-1906 gody,* ín sb. *M. M. Vinaver i russkaja obščestvennosť načala XXvěka,* Paříž, 1957, s. 94.

projevilo na kariéře M. Vinavera. (V **1.** dumě vystupoval ostře, přitom však jsou známy jeho pozdější varovné připomínky: ať se Židé nederou příliš dopředu, nemuselo by to dopadnout jako za revoluce v roce 1905.)

„Účast židovského obyvatelstva ve volbách do 2. státní dumy byla ještě větší než v době první volební kampaně... Obyvatelstvo z ‚pásma židovského osídlení' projevilo o volby velmi živý zájem. Agitace zasáhla všechny vrstvy obyvatelstva." Ale jak zaznamenává předrevoluční encyklopedie, probíhala také intenzivní protižidovská agitace pravicově monarchistických kruhů aktivních v Západním kraji; „rolnictvu se namlouvalo, že všechny pokrokové strany usilují o zrovnoprávnění Židů na úkor původního obyvatelstva"[15]; že „za zády nastrčených zástupců lidu vládne zemi žido-zednářský syndikát vykořisťovatelů lidu a vlastizrádců"; že rolník je znepokojen „nebývalým množstvím nových pánů, jaké nepamatují ani jejich otcové a dědové a které má nyní živit jeho zemědělská práce"; že ústava „místo tatarského jha nabízí Rusku potupné jho mezinárodního kanálu". A předkládal se mu soupis, kde se naopak navrhovalo, aby Židům byla odňata práva, kterých již dosáhli, např.: nejen že nemají být voleni do dumy, ale všichni mají být nastěhováni do pásma; má se jim zakázat obchodování s moukou, obilím a dřevem, mít podíly v bankách a obchodních domech;

má se jim zabavit nabyté jmění; zakázat, aby si dávali nová příjmení; nesmějí být vydavateli a redaktory tiskovin; má být vůbec zrušeno pásmo židovského osídlení v nejúrodnějších guberniích a Židům se nemá dávat půda blíž než v Jakutské oblasti; mají být všichni prohlášeni za cizince, místo konání vojenské povinnosti mají odvádět určité poplatky a tak dále a tak dále. „Výsledkem této ústní i písemné antisemitské agitace byl skoro úplný debakl pokrokových kandidátů za voleb do 2. státní dumy v pásmu židovského osídlení."[16] Do 2. dumy byli zvoleni všeho všudy 4 židovští poslanci (z nich 5 byli konstituční demokrati).[17]

Ale ještě před volbami do 2. dumy se o židovskou rovnoprávnost začala starat sama vláda. Za půl roku po svém nástupu do funkce premiéra, v prosinci 1906, prosadil Stolypín vládní ustanovení (tzv. vládní žurnál) o dalším částečném zrušení židovských omezení, a to klíčových, směřujících k úplné rovnoprávnosti. „Měl být zrušen: zákaz pobytu Židů na venkově v pásmu židovského osídlení; zákaz pobytu na venkově po celé říši pro osoby, které mají právo volného pobytu"; „zákaz přijímat Židy do vedení

[13] JE, sv. 7. s. 572.
[16] JE, sv. 2, s. 749-751.
" JE, sv. 7, s. 575.

v r|ct

akciových společností, které vlastní pozemky".[18]

Car odpověděl dopisem z 10. prosince: „Přes veskrze přesvědčivé argumenty ve prospěch přijetí... mi vnitřní hlas stále naléhavěji opakuje, že na sebe nemám brát toto rozhodnutí."[19]

Jako by nechápal, nebo lépe řečeno, jako by chtěl zapomenout, že ustanovení předkládané v „žurnálu" bylo přímým a nevyhnutelným důsledkem Manifestu, který on sám před rokem podepsal... Ale i v tom nejuzavřenějším byrokratickém okruhu vždycky existují oči a ruce důvěryhodných úředníků. Co když už pověst o usnesení rady ministrů pronikla na veřejnost? Co když se teď rozkřikne, že ministři chtějí dát Židům emancipaci, ale car jim v tom brání?

A Stolypin honem, ještě téhož dne, 10. prosince, píše carovi znepokojený dopis, kde znovu opakuje všechny argumenty a zdůrazňuje: „Zatím ještě nikdo neví, že jste mi žurnál vrátil," a monarchovo váhání lze tedy utajit. „Vaše Veličenstvo, nemáme právo dostat Vás do takové situace a schovávat se za Vás." Stoh pin chtěl, aby tyto úlevy přišly právě jako dar od cara. Ale když to nejde, navrhuje nyní carovi jinou rezoluci: že car ve skutečnosti nemá námitky, ale nechce vydat zákon bez projednání ve státní dumě, nýbrž prostřednictvím dumy.

Státní tajemník S. J. Kryžanovskij uvádí, že car tehdy schválil rezoluci asi v tomto smyslu: ať představitelé národa na sebe vezmou odpovědnost jak za vznesení této otázky, tak za její řešení. Jenže: tato rezoluce z neznámých důvodů nejenže zůstala málo známá, ale ani „státní duma neprojevila žádnou iniciativu".[20]

Pro 2. dumu, s její významnou levicovou většinou, kde už bylo plně cítit duch pokrokové společností a kterou tak rozlítily urážky vlády, byl prostor k jednání otevřen! Ale „ve 2. státní dumě se o problému bez-právnosti Židů mluvilo mnohem méně než na zasedáních 1. státní dumy".[21] Zákon o židovské rovnoprávnosti nedotáhli ani k projednávání, natož k přijetí.

Proč vlastně 2. duma nevyužila nabídnutou příležitost? Proč si ne pospíší la? Měla na to celé tři měsíce zasedání. A přitom jednali a vášnivě debatovali o nejrúznějších zcela podružných problémech. Jen na židovskou rovnoprávnost, zatím sice částečnou, ale už připravenou, nedošlo. Proč? „Zvláštní mimoparlamentní komise" se vůbec ani nezačala

ˌˢ KJE, sv. 7, s. 551.

[19] *Perepiska N. A, Romanova i P. A. Stolypina,* in „Krasnyj archiv": Istorieeskij žurnál Centrarchiva RSFSR, Moskva, GIZ 1922-1941, sv. 5, 1924, s. 105: viz *též:* KJE, sv. 7, s. 551.

[20] S. J. Kryžanovskij. *Vospominanija: Iz bumag S. J. Kryžanovskogo, poslednĕgo Gosudar-slvennogo sekretarja Rossijskoj imperii,* Berlín, Petropolís, (b/g), s. 94-95.

[21] KJE, sv. 7, s. 551.

zabývat rozpracovaným zrušením židovských restrikcí, ale místo toho hledala *úplnou* rovnoprávnost, a to „co nejdřív".[22]

Těžko se to všechno dá vysvětlit jinak než politickým kalkulem: v boji proti samoděržaví neustále využívat rozjitřené židovské otázky, stále ji mít nevyřešenou - v záloze. Motivem těchto *rytířů* svobody bylo: aby zrušení židovských omezení neoslabilo útočný nátlak na režim. Ten byl pro ně nejdůležitější.

Teď už to bylo zřejmé a srozumitelné. Například Berďajev obvinil celé spektrum ruských radikálů: „Máte velké porozumění pro židovskou otázku, bojujete za práva Židů. Ale máte porozumění pro ‚Žida', máte porozumění pro duši židovského národa?... Ne, váš boj za Židy nechce Židy znát."[23] V 3. dumě již konstituční demokrati neměli většinu a „nevyvíjeli v židovské otázce žádnou iniciativu, aby neutrpěli porážku... U židovských mas to vyvolávalo velkou nespokojenost a židovský tisk nešetřil vůči straně Národní svobody invektivami."[24] I když se „Židé i tentokrát energicky účastnili volební kampaně a počet městských volitelů z řad Židovstva skoro ve všech guberniích pásma židovského osídlení převažoval nad počtem křesťanských volitelů," byli nepřátelskou stranou přehlasováni a do 3. dumy se dostali všeho všudy dva židovští poslanci: Nisselovič a Fridman.[2'] (Fridman se udržel i ve 4. dumě.) Od roku 1915 byl i ve státní radě jeden Žid - G. E. Vejnštejn, za Oděsu. (A před revolucí pak ještě jeden - Salomon Samojlovič Krym, to byl Karaim.)[26]

Když se okťabristé stali vedoucí stranou 5. dumy, na jedné straně přejali, i když poněkud váhavě, veřejný tlak na zrovnoprávnění Židů, takže se jim hned dostalo od ruských nacionalistů výtky: „Domnívali jsme se, že okťabristé budou jako dříve hájit národní zájmy" - jenže oni náhle odsunuli stranou jak problém „udělení rovnoprávnosti Rusům ve Finsku" (kterou prý v této „ruské kolonii" neměli...), jednak otázku „vyčlenění Cholmské Rusi" s ruským obyvatelstvem z Polska - a „přišli s návrhem zákona o zrušení pásma židovského osídlení".[27] Na druhé straně se jim připisovaly projevy už „čistě antisemitského rázu": 3. duma vyslovila z podnětu ministra Gučkova v

[22] JE, sv. 7, s. 575.

[25] Nikolaj Berďajev, *Filosofija něravenstva,* 2., opr. vyd., Paříž, YMCA-Press 1970, s. 72.

[24] Slíozberg, sv. 5, s. 247.

[25] JE, sv. 7, s. 575-574.

[26] A. A. Goldenvejzer, *Pravovoje položenije jevrejev v Rossii,* in sb. *Kniga o russkom jevrej-stve: Ot 1860-ch godov do Revoljucu 1917 g.,* (dále KRJ-1), New York, Sojuz russkich jev-rejev 1960, s. 152; RJE, sv. 1. s. 212; sv. 2, s. 99.

[27] *Gosudarstvennaja duma - 7 re ti/ sozyv* (dále GD-5), stenografický záznam, zasedání 4, část 111. Petrohrad, 1911, s. 2958.

roce 1908 „doporučení...

nepřijímat židovské lékaře do služeb vojenského zdravotnictví"[28], a rovněž se „navrhovalo, aby se Židé mohli z vojenské povinnosti vykoupit peněžitou daní".[29] (Před válkou se v Rusku na veřejnosti vážně přetřásala otázka, zda Židé nemají být zproštěni vojenské povinnosti; I. V. Gessen vydal knihu „Vojna a Židé".)

A tak se ani 2., ani 3., ani 4. státní duma neodhodlala prosadit zákon o plné rovnoprávnosti Židu. Ale pokaždé, kdykoli se měl odhlasovat zákon o zrovnoprávnění *rolnictva* (vydán Stolypinem 5. října 1906), přičinili se levicoví poslanci o to, že 2., 5. i 4. duma rolnickou rovnoprávnost zablokovala s odůvodněním, že ji nelze zavést dřív než židovskou (a dřív než polskou).

Tak se stalo, že tlak na tuto nenáviděnou carskou vládu nemizel, ale byl dvojnásobně, pateronásobně silnější. Tlak nezmizel, a duma tyto zákony neschválila ani do únorové revoluce.

Avšak Stolypin po svém neúspěšném pokusu z prosince 1906 zmírňoval jednotlivá protižidovská omezení nenápadnými ad m i ni s tra ti vn ími zásahy bez velkého zákonodárného rozruchu.

Kriticky na to zareagoval v deníku Nová doba (Novoje vremja) publicista M. Meňšikov: „Pásmo židovského osídlení se za Stolypina stalo fikcí."[30] Židé „odnímají ruské vládě jednu oblast její svrchovanosti za druhou, a tím nad ní vítězí... vláda se chová, jako by byla židovská".[31]

Takový je osud střední cesty.

V bojovném odmítání postupných opatření, v taktickém odmítání evoluční rovnoprávnosti - v tom všem nahrával levicovým a radikálním stranám mocný dirigent - ruský tisk. Koncem roku 1905 se úplně zbavil předběžné cenzury, jenže teď už to nebyl pouhý svobodný tisk. Byl to tisk, který přímo a otevřeně sám sebe pasoval na rozhodujícího aktéra na politické scéně, který, jak jsme si řekli, kladl požadavky typu: *odstranit policii z ulic!* Jak řekl ministerský předseda Vitte - tisk zešílel. Pokud jde o dumu, záviselo na reportérech, jak život v dumě vylíčí, jak zpracují parlamentní jednání - to všechno pak šlo do celého Ruska. Stenografické záznamy se vydávaly opožděně a v nepatrném nákladu. Jiný způsob jejich zveřejnění než v denním tisku neexistoval - a čtenáře zajímalo právě novinové zpracování materiálu. Novinové zprávy systematicky přibarvovaly nebo dokonce překrucovaly parlamentní debatu, levicovým poslancům dopřávaly více místa, zahrnovaly je chválou, kdežto projevy pravicových poslanců zkracovaly a zamlžovaly.

Podle svědectví A. Tyrkovové v 2. dumě „si parlamentní novináři založili vlastní

[28] JE, sv. 7, s. 375.
[29] KJE, sv. 7, s. 555.
[50] „Novoje vremja", 8. (21.) září 1911, s. 4. [31]
Tamtéž, 10. (25.) září, s. 4.

tiskovou kancelář", která „rozhodovala o přidělování míst" zpravodajům podle kartiček. Členové kanceláře „odmítli dát kartičku" dopisovateli listu Zvon (Kolokol - noviny pro vesnické duchovní). Konstituci] í demokratka Tyrkovová se ho zastala, protože „nelze přece připravovat tyto čtenáře o možnost dovídat se o dumě ze zpráv v novinách, kterým

důvěřují víc než opozičnímu tisku"; ale „moji snaživí kolegové, mezi nimiž převládali Židé,... se rozčílili, křičeli, tvrdili, že Zvon nikdo nečte, že ho vůbec nikdo nepotřebuje".[32]

Ruské nacionalistické kruhy sváděly zkrátka a dobře tyhle manýry tisku na Židy: stačil jim fakt, že skoro všichni parlamentní zpravodajové jsou Židé. A otiskovali „usvědčující" seznamy jmen těchto židovských zpravodajů. Ještě výmluvnější byla komická epizoda z jednání v dumě: Puriške-vič, který vášnivě odrážel útoky svých odpůrců, náhle uprostřed projevu ukázal rukou na tiskovou lóži za kruhovým zábradlím poblíž tribuny se slovy: „Jen se podívejte na to *pásmo židovského osídlenu"* A celý sál se bezděky zahleděl na novináře a stejně bezděky se dal do smíchu, ani levá polována se neovládla. „Pásmo dumského osídlení" se pak stalo aforismem.

Mezi židovskými vydavateli vynikl S. M. Propper, o němž jsme se už zmínili jako o majiteli listu Burzovní zprávy (Birževyje Vědomostí) s trvalými sympatiemi k „revoluční demokracii". Příznivější vzpomínky zaznamenal náš pramen o J. B. Bakovi, zakladateli a hlavním podílníkovi Radel ského listu Řeč: „Člověk velmi laskavý a osvícený, který se hlásil k radikálním hberálůrn." Jeho vášnivý projev na sjezdu židovských Výborů pomoci začátkem roku 1906 zadržel usmiřovací deputaci k carovi. „Nebylo jediné židovské osvětové a dobročinné organizace, v níž by se J. B. Bak neangažoval," obzvlášť mnoho udělal pro JKO.[35] Řeč se svým redaktorem I. V. Gessenem se nesoustřeďovala jen na židovskou tematiku, nýbrž na témata obecně liberální (a Gessen to dokázal později v emigraci vydáváním časopisu Kormidlo a Archivu ruské revoluce). Do „profesorských" Ruských zpráv (Russkíje vědomosti) přispívali židovští aktivisté různých zaměření - i V. Žabotinskij, ale i budoucí tvůrce válečného komunismu Lurje-Larin. S. Melgunov píše, že smyslem příznivých článků v Ruských zprávách o otázkách týkajících se Židů nebyla „pouze ochrana utiskovaných, ale i zájem kolektivu spolupracovníků."[34] „Spolupracovníci židovského původu byli i mezi zaměstnanci Suvorinova listu Nová doba (Novoje vremja)," Encyklopedie jich uvádí pět.[35]

Dlouhou dobu byl v Ruských zprávách nejvýraznější osobností G. B. íollos, kterého

[52] Tyrkova-Viljams, s. 540-542.
[53] Sliozberg, sv. 5, s. 186-187.
[34] S. P. Melgunov, *Vospominanija i dněvniki,* 1. vyd.. Paříž, 1964, s. 88. [55]
KJE, sv. 7, s. 517.

tam přivedl Gereenštejn, který s tímto listem spolupracoval od roku 1880. Oba byli také poslanci 1. dumy. Zběsilá atmosféra politických vražd, které v podstatě tvořily revoluci - „repetici" let 1905-1906, zasáhla i jejich osudy. Podle izraelské Židovské encyklopedie nesl vinu za obě vraždy Svaz ruského lidu. Podle ruské Židovské encyklopedie odpovídá Svaz za vraždu Gereenštejna (1906), íollos však byl zavražděn (1907) „černosotěnskými teroristy".[56]

Činnost židovských vydavatelů a publicistů se neomezovala jen na petrohradské nebo vysoce intelektuálské tiskoviny, rozšířila se i na druhý okraj spektra, například na lidovou Kopejku, kterou četl každý domovník - svým čtvrtmilionovým nákladem „významně zasáhla do boje proti antisemitským pomlouvačným kampaním". (Založil a vedl ji M. B. Goroděckij.)[37] Redaktorem velmi vlivného listu Kyjev ské názory

(Kijev-skaja mysl - nalevo od konstitučních demokratů) byl lona Kugel (jeden ze čtyř bratří žurnalistů), najdeme zde i pověstného D. Zaslavského, a což je nejdojemnější - Lva Třoekého. Nej větší saratovské noviny vydával Averbach senior (Sverdlovův švagr). Jeden čas vycházel v Oděse Novoruský telegraf, silně pravicový - ale roku 1900 byly proti němu úspěšně použity metody ekonomické likvidace.

V ruském tisku byly i jednotlivé „kočující" hvězdy. Mezi nimi vynikal jako duchaplný a bystrý žurnalista L. J. Goldštejn, který přispíval do nej různějších listů celých 35 let, i do takových jako byl Syn vlasti (Syn otěčestva), a také založil a redigoval Rusko (Rossija), což už byly patrně noviny víc než vlastenecké. (Byly zastaveny za ostrý fejeton proti vládnoucí dynastii Romanovou, nazvaný „Páni Oblafnovcí". Goldštejnova jubilea bylo vzpomenuto v novinách na jaře roku 1917.[38] Nebo nenápadný Garvej-Altus, který se jedinkrát proslavil fejetonem Skok zamilovaného pantera, ostouzejícím ministra vnitra N. A. Maklakova. (Ale kam se hrabaly tyhle fejetony na „humoristické listy" z let 1905-1907, které už mělo Rusko za sebou a které s troufalostí do té doby nevídanou a s výrazy neslýchanými spílalv všem státním orgánům a celému režimu šmahem! Tady musíme vzpomenout i na muže mnoha tváří Zino vije Gržebina: v roce 1905 vydával zuřivý satirický časopis Strašák (Župel), v letech 1914-15 loajální Vlast (Otěčestvo) a roku 1920 se souhlasem sovětského Státního nakladatelství rozjel ruské vydavatelství v Berlíně.)[39]

Jestliže však v tisku vládly různé směry, od liberalismu až po socialismus, a u publicistů věnujících se židovským tématům od si on ismu až po autonomismus, jedno stanovisko se v ruském tisku trvale opomíjelo: pochopení pro stát a jeho orgány Na

,e Tamtéž, s. 551; RJE, sv. 1, s. 290, 510. [17] RJE, sv. 1, s. 561.

r,H „Novoje vremja", 21. dubna (4. května) 1917; a jiné noviny. ™ RJE, sv. i, s. 573.

„zpupnost ruského tisku" poukazoval 'už v sedmdesátých letech několikrát Dostojevskij. Vůči státním orgánům se tato zpupnost projevila dokonce i 8. března 1881 na poradě u nového cara Alexandra III., který právě vstoupil na trůn, a nejednou i později: novináři se chovali jako namyšlení reprezentanti celé veřejnosti.

Napoleonovi se připisuje výrok: „Troje nepřátelské noviny jsou nebezpečnější než sto tisíc nepřátelských vojáků." Tato věta se v mnohém ohledu dala aplikovat i na rusko-japonskou válku. Ruský tisk se choval přímo kapitulantsky po celou tuto válku, při každé její bitvě. A co bylo vůbec nejhorší - netajil se sympatiemi k teroru a k revoluci.

Tento tisk, který byl v roce 1905 tak bezmezné troufalý, si za časů dumy podle slov Vitteho vedl jako tisk v podstatě „židovský" nebo „položi-dovský"[40]: přesněji řečeno, s převahou levicových nebo radikálních Židů na klíčových zpravodajských a redaktorských místech. V listopadu 1905 napsal D. í. Pichno, redaktor nacionálního ruského listu Kyje van, který na tomto místě pracoval čtvrt století a ruský tisk dobře znal: „Židovstvo... vsadilo na kartu ruské revoluce obrovskou sumu... Seriózní ruská veřejnost pochopila, že v jistých chvílích znamená tisk sílu, jenže právě tu ona neměla; octla se proto v rukou svých odpůrců, kteří po celé Rusi mluvili jejím jménem a nutili ji, aby je četla, protože jiné noviny nebyly a za jeden den je nevytvoříte... a (veřejnost) se topila v moři lží, v nichž se nevyznala."[41]

L. Tichomirov v tomto jevu nic nacionálního neviděl, ale roku 1910 si udělal o charakteru ruského tisku tyto poznámky: „Drásání nervů... Neobjektivnost... Neumějí se chovat slušně, džentlmensky... Nevědí, co je to ideál, nemají o něm ponětí." A veřejnost vychovaná tímto tiskem „chce, aby se psalo útočně, drasticky, znalosti ocenit nedovede, protože ignoranci ani nerozezná".[42]

A na zcela opačném politickém konci se o úrovni tohoto tisku vyjádřil bolševický publicista (M. Lemke): „V naší poreformní době ztratily ideje hodnotu a tisk zaplnily informace, senzace a drzé autoritářské polopravdy."

Adresněji si na kulturu v roce 1909 trpce postěžoval Andrej Bělyj, a to nebyl žádný pravičák ani „šovinista": „Do čela národní kultury se dostali lidé, kteří nemají s touto kulturou nic společného... Pročtěte si seznam spolupracovníků ruských novin a

[40] Hrabě S. J. Vitte, *Vospominanija. Carstvovanije Nikolaja II,* ve 2 svazcích, Berlín, Slovo 1922. sv. 2, s. 54.

[41] „Kijevljanirř, 1 7. listopadu 1905, in Šulgin, *Priloienija,* s. 285-286.

[42] Iz dnevnika L. Tiehomirova. in „Krasnyj archiv", 1956, sv. 74, s. 177, 179.

časopisů: kdo jsou hudební nebo literární kritici těchto časopisů? Uvidíte skoro samá židovská jména; mezi těmito kritiky jsou i nadaní a citliví lidé, je jích tam několik, kteří vědí, jaké jsou úkoly národní kultury, chápou to možná i hlouběji než Rusové; ale to jsou výjimky. Židovští kritici jako celek ruskému umění nerozumějí, píší esperantským žargonem a terorizují každý pokus o prohloubení a obohacení ruského jazyka.'[443]

V těchto letech i prozíravý sionista V. Žabotinskij varovně upozorňoval na „hlavní velké listy, financované Židy a plné židovských přispěvatelů": „Když se Židé masově vrhli do ruské politiky, předpovídali jsme jim, že z toho nic dobrého nevzejde ani pro ruskou politiku, ani pro Židovstvo."[44]

Ruský tisk sehrál rozhodující roli v předrevolučním kadetsko-intelek-tuáiském náporu na vládu; jeho stanovisko plně sdílel a vyjádřil poslanec A. I. Šingarjov slovy: „Ať se tenhle režim utopí! *Takovému* režimu nemůžeme hodit ani to pověstné záchranné stéblo!" Tady je na místě připomenout, že 1. duma uctila povstáním památku obětí bělostockého pogromu (ačkoli, jak jsme viděli, nesouhlasila s tím, že to byl ozbrojený střet anarchistů s vojáky), 2. duma povstala na počest lollose zavražděného teroristou; ale když Puriškevič navrhl uctít povstáním i památku policistů a vojáků zabitých ve službě, vzali mu slovo a vyloučili ho ze zasedání: pobouřeným poslancům tehdy připadalo nemyslitelné, že by měli projevit úctu i těm, kdo ve státě pečují o normální pořádek, nutný pro ně pro všechny i pro celkově klidný život.

Správně, jenže pozdě, a navíc zpátky do minulosti, to charakterizoval v emigrantské Židovské tribuně (Jevrejskaja tribuna) roku 1925 člen Svazu pro plnoprávnost A. Kulišer: „V rusko-židovském veřejném prostředí byli před revolucí opravdu lidé a celé skupiny, pro jejichž činnost byla charakteristická... naprostá nezodpovědnost za zmatek v hlavách ruských Židů... a za šíření neurčitého a lehkomyslného ‚revolueionář-ství[4]... Celým smyslem jejích politiky bylo, že musí být levější než všichni ostatní. Zůstávali stále v roli nezodpovědných kritiků, nikdy však nešli do důsledků, své poslání spatřovali v tom, aby mohli říci: ‚To je málo!'... Tito lidé si říkali ‚demokrati'... Ale pak byli ještě demokrati zvláštního ražení, kteří si říkali ‚Žídovská *demokratická* skupina[4], a ti tohle přídavné jméno připojovali ke kdejakému nevhodnému podstatnému jménu, takže vytvářeli až nesnesitelný talmud demokratismu... aby dokázali, že ti druzí nejsou dost

[43] Boris Bugajev (Andrej Bělyj), *Šiempelevarmaja kultura,* in „Vesy", 1909, č. 9, s. 75, 77.

[44] V. Žabotinskij, *Dězertiry i chozjajeva, Četrre slatji o „čirikovskom incidente" (1909),* in sb. *Feljetony,* Petrohrad, tiskárna Gero Id 1915, s. 75, 76.

demokratičtí... Šířili kolem sebe nezodpovědnou náladu povrchního maximalismu a nevěděli, kam až se svými požadavky-jít. To všechno mělo zhoubné následky pro revoluci."[43] Destruktivní vliv tohoto tisku skutečně patřil k nejslabším, nejzranitelnějším místům veřejného života v Rusku v roce 1914 i v roce 1917.

Jak však vypadal onen „prodejný tisk", který se před režimem pokorně skláněl, tisk ruských nacionalistů? Dubrovinův Ruský prapor (Russ-koje znamja) prý lidé znechuceně odkládali, tak bylo primitivní a hloupé. (Mimochodem, na zákrok generálů bylo zakázáno posílat tyhle noviny do kasáren.) O mnoho lepší asi nebyla Zemščina - nevím, nečetl jsem jedno ani druhé. 1 Moskevské zprávy (Moskovskije Vědomosti) vyčpěly a zvetšely a po roce 1905 přišly o své čtenáře. Kam se však poděly ty silné konzervativní mozky a pera, které se měly o Rusy postarat? Proč nezaložily noviny na dobré úrovni jako protiváhu té ničivé smršti?

Jenže na soutěž s pružným myšlením a psaním liberálního a radikálního tisku, který byl za svou energii a nepřetržitý rozvoj tolik zavázán svým židovským spolupracovníkům - na takovou soutěž tehdy nebyly ruské nacionální síly, ty pomalé a rozvážné hlavy, vůbec připraveny (a dnes už teprve ne). Místo nich vystrčili hlavičky levicovým tiskem poštvaní, ale nemožně těžkopádní písálkové. Dodejme k tomu ještě, že pravicové listy se jen tak tak držely nad vodou. Kdežto listy „financované Židy", jak psal Žabotinskij, platily výborně, a už proto měly bohatý výběr autorů a hlavně - vesměs všechny byly zajímavé. A při tom všem levicový tisk a duma žádaly zákaz „subvencovaného tisku", tj. toho tisku, který tajně a liknavě subvencovala vláda.

Tajemník státní rady S. J. Kryžanovskij potvrdil, že vláda podporovala finančně přes 50 novinových titulů v různých krajích Ruska, jenže -bez sebemenšího úspěchu: pravice totiž neměla vzdělané lidi schopné publicistické činnosti; částečně i proto, že vláda si je neuměla vychovat. Nej schopnější byl I. J. Gurljand, ojedinělý případ, Žid z ministerstva vnitra, který psal drobné práce pod pseudonymem „Vasiljev", a tajná expedice je rozesílala významným veřejně známým osobnostem.

Takže vláda měla jen svůj suchopárně byrokratický zpravodaj Vládní věstník (Pravítělstvennyj vestnik). A vytvořit něco účinného, vyhraněného a přesvědčivého, čím by otevřeně bojovala o veřejné mínění neříkám Evropy, ale aspoň Ruska - to carskou vládu buď nenapadlo, nebo se do toho neuměla pustit, nebo to bylo nad její síly a neviděla v tom žádný smysl.

Dlouho měla vláda na své straně Suvorínovu Novou dobu (Novoje vremja), noviny živé, čtivé, s citlivým tepem, (i když často nepravidelným - jednou byly pro spojenectví s Německem, pak zase Němce z duše nenáviděly) a bohužel si často pletly potřebu

[45] A. Ku li šer. *Ob otvetstvennosti i bezotvetstvennosti,* in „.Jevrejskaja tribuna": Ježenědél nik, posvjaščonnyj intéresam russkich jevrejev, Paříž, č. 7 (180), 6. dubna 1925, s. 4.

národního obrození s výpady proti Židům. (A když jejich zakladatel starý Suvorin na smrtelném loži dělil majetek mezi své tří syny, stanovil jako zásadní podmínku, že nesmějí prodat své podíly Židům.) Vítte řadil Novou dobu k novinám, pro které v roee 1905 „bylo výhodné stát vlevo... Pak zahnuly doprava a teď nahrávají černosotěncům. Přesvědčivým příkladem takové tendence jsou (tyto) jinak velmi dobré a vlivné noviny". Třebaže jsou komerční, „jsou to přece jen jedny z nejlepších novin".[40] Byly velice bohaté na informace a mimořádně rozšířeně - snad nejprúbojnější v Rusku a z pravicových určitě nej inteligentnější.

A co pravicoví politici? Pravicoví poslanci z dumy? Většinou se chovali nepřiměřeně vzhledem ke skutečnému poměru svých sil a slabostí, jednali zbrkle a neefektivně, neviděli jinou cestu, jak „ochránit svébytnost ruského státu", než vyzývat ke státním protižidovským zákrokům. Poslanec Balašov roku 1911 navrhl navzdory vektoru času a jeho proudům tento program: *zpevnit* hranice pásma židovskěho osídlení, propustit Židy z tisku, ze soudnictví i z ruských škol. Poslanec Zamyslov-skij protestoval proti tomu, že na univerzitních katedrách „z tajných sympatií" ponechávají Židy, sociální revolucionáře nebo sociální demokraty - jako by proti „tajným sympatiím" bylo možné ubránit se státními zásahy! V roce 1913 žádal sjezd sjednocené šlechty (zaznělo to již roku 1908 v 3. dumě): nepovolav at Židy do vojenské služby, ale také je nepouštět do občanské, zemstevní a městské samosprávy a do porot.

Na jaře roku 1911 Puriškevič, který se horlivě účastnil štvaní proti zapadající hvězdě Stolypinově, navrhoval v dumě krajní řešení: „Židům se co nejpřísněji zakazuje zaujímat v říši jakékoli funkce v oblasti státní správy v jakémkoli resortu... zvláště pak v okrajových územích... Židé, kteří budou usvědčeni z pokusu o získání jakékoli funkce ve státní správě, budou pohnáni k soudní odpovědnosti."[47]

Pravice tedy kritizovala Stolypina - za ústupky Židům.

Jenže Stolypinovi, který přišel do vlády na jaře roku 1906, nezbylo než přijmout Manifest ze 17. října 1905 jako hotovou věc, přestože by byl vyžadoval úpravy. Že ho car podepsal příliš narychlo, zbrkle a lehkomyslně - to už teď bylo vedlejší, musel se plnit, celý stát se musel obtížně přeorganizovat, aby byl v souladu s Manifestem, přestože i sám car stále váhal. A z Manifestu také neodvratně vyplývalo všestranné zrovnoprávnění Židů.

Protižidovská omezení se samozřejmě ještě udržela nejen v Rusku a nejen hlavně v

[46] Vitte, sv. 2, s. 55.

[47] GD-5, zasedání 4, jednání 101, 27. dubna 1911, s 2911.

Rusku. V Polsku, které bylo tehdy spolu s Finskem považováno za utlačovanou zemi, se Židé ještě výrazněji lišili od polské mentality. Jak píše Žabotinskij, „takový útisk Židů, jaký existuje ve Finsku, nezná dokonce ani Rusko a Rumunsko... Když nějaký Fin potká Žida mimo město, má právo ho zatknout jako zločince a odvést na strážnici. Většina řemesel je Židům nepřístupná. Sňatky mezi Židy jsou podrobeny omezujícím a ponižujícím formalitám... Stavbě synagog se kladou co nej větší překážky... Politická práva nemají Židé absolutně žádná." A v rakousko-uherské Haliči „se Poláci v politickém smyslu dívají na Židy docela jako na materiál k vykořisťování, aby si upevnili svou vlastní moc v zemi... byly í případy, že žáci bylí vyloučení z gymnázia ‚pro sionismus'", židovské školy jsou co nejvíce omezovány, projevuje se nenávistný vztah k žargonu (jidiš), a dokonce i židovskou socialistickou stranu „polští sociální demokraté bojkotují a pronásledují".[48] 1 ve středoevropském Rakousku-Uhersku sílila nenávist k Židům a udržovalo se mnoho dílčích a neměnných omezení, jako například pokud jde o léčbu v Karlových Varech: někdy tam Židé vůbec nesměli, někdy tam směli jen v létě, kdežto „zimní Židy" tam pouštěli jen pod zvláštním dohledem.[49]

Podle systému omezení v samotném Rusku však snadno pochopíme závěrečné postesknutí tehdejší Židovské encyklopedie: „Situace Židů je krajně nejistá, závisí na výkladu nebo lépe řečeno na náhledu kteréhokoli vykonavatele zákona až po toho nej nižšího... Tato neurčitost... vyplývá... z toho, že je nesmírně těžké jednotně vyložit a

aplikovat omezující zákony... Mnohé články zákonů byly doplněny a změněny mnoha carovými příkazy, vycházejícími z doporučení jednotlivých ministrů..., přičemž zdaleka ne všechny byly zařazeny do Sbírky zákonů"; „ani speciální povolení patřičného úřadu nemůže dát Židovi naprostou jistotu o plné platnosti jeho práv"; „zamítnutí žádosti od nej nižšího představitele režimu, anonymní udání konkurenta nebo vyslovené naléhání silnějšího konkurenta na vysídlení Žida stačí k tomu, aby se z něho stal žebrák".[50]

Stolypín však dobře věděl, že taková situace je absurdní a že doba neúchylně směřuje k zrovnoprávnění Židů, v němž se v Rusku již hodně pokročilo.

Počet Židů žijících mimo pásmo osídlení rok od roku rostl. Po roce 1903, kdy se pro obyvatelstvo a pro ekonomickou činnost Židů otevřelo dalších 101 měst, k nim za Stolypina přibyla ještě další lidnatá místa -Stolypin tak sám prováděl opatření, které car

[48] V. Žabotinskij, *Horno homini lupus,* in sb. *Feljetony,* s. 111-113.

[49] JE, sv. 9, s. 314.

[50] JE, sv. 13, s. 822-625.

v roce 1906 nepřijal a v roce 1907 duma zamítla. V před revoluční Židovské encyklopedii se

uvádí, že v letech 1910-1912 vzrostl počet těchto dodatečných míst na 291,[11] nová Encyklopedie jích uvádí 299 v roce 1911.[52]

Stará encyklopedie nám připomíná, že od léta 1905 setrvačností revolučních událostí „správy^ a rady (školských ústavů) nedodržovaly po tři léta procentuální normy".[33] Od srpna 1909 byla procentuální norma pro Židy na vysokých a středních školách zvýšena oproti dříve stanovené (odnynějška: v Petrohradě a Moskvě 5 %, mimo pásmo osídlení 10 %, v pásmu 15 %)[54] - ale s tím, že nyní bude dodržována. Jelikož však na petrohradské univerzitě bylo roku 1909 židovských studentů 11 % a v Oděse (v Novém Rusku) 24 %,[55] vnímalo se to jako nové omezení. Nové omezení v pravém slova smyslu přišlo v roce 1911: do procentuální normy zahrnuli i externisty[56] (chlapce, na dívky se to nevztahovalo; na dívčích gymnáziích mimo pásmo židovského osídlení bylo roku 1911 fakticky 15,5 % žákyň). Do škol uměleckých, obchodních, technických a pokračovacích se Židé přijímali neomezeně. „Vedle středních a vysokých škol vstupují Židé i do nižších," které dříve ignorovali. Jestliže roku 1885 „ve všech městských a újezdních školách" měli Židé 2 %, pak již roku 1898 tam bylo chlapců 12 % a dívek 17 %.[57] Kromě toho „židovská mládež zaplnila soukromé vysoké školy", například kyjev-skou obchodní akademii roku 1912 navštěvovalo 1875 židovských studentů, na psychoneurologický ústav jich chodily „tisíce". Od roku 1914 měla každá soukromá škola právo vyučovat v jakékoli řeči.[58]

Vždyť celá doba přece směřovala k všeobecné povinné školní docházce.

Stolypinovým hlavním úkolem byla rolnická pozemková reforma, vytvoření pevného rolnického vlastnictví půdy. Jeho partnerem v této činnosti byl ministr zemědělství A. V. Krivošein, který byl rovněž stoupencem zrušení pásma židovského osídlení, přitom však trval na tom, že se musí omezit „práva anonymních akciových společností" při vykupování půdy, protože se tak vytvářejí společnosti s „velkou židovskou pozernko

[51] JE, sv. 5, s. 822.

[52] KJE, sv. 5, s. 315.

[55] JE, sv. 13, s. 55.

[54] KJE, sv. 7, s. 352.

[55] S. V. Pozner, *Jevrei v obščej škole: K istorii zakonodatělstva i pravitělstvennoj poiiliki v oblasti jevrejskogo voprosa,* Petrohrad, Razum 1914, s. 54.

[56] KJE, sv. 6, s. 854; sv. 7, s. 552.

[57] JE, sv. 15. s. 55-58.

[58] I. M. Trockij, *Jevrei v russkoj škole,* in KRJ-1. s. 558, 560.

vou držbou"; mimoto „pronikání často spekulačního židovského kapitálu na vesnici by ztížilo úspěšné provedení pozemkové reformy" (současně se bál i vzniku antisemitismu v zemědělských krajích Velkoruska, kde ho dosud nikdy nepoznali).[59] Stolypín a Krivošein nemohli dopustit, aby vesničané třeli bídu jako bezzemci. - Od roku 1906 měly i židovské zemědělské kolonie zakázáno kupovat státní zemědělskou půdu, protože byla odnynějška rezervována pro rolníky.[60] Známý ekonom M. Bernackij uvádí tyto předválečné údaje: Židů pracovalo v zemědělství 2,4 %, ve svobodných povoláních 4.7 %, v soukromých službách 11,5 %, v obchodě 31 % (a Židé tvoří 55 % celé obchodnické třídy Ruska), v průmyslu 56 %. Naproti tomu v zemědělské části pásma židovského osídlení žije 18 % Židů.[61] Když porovnáme tuto poslední číslici s 2,4 %, vidíme, že v těch letech zemědělské práce mezi vesnickými Židy nijak nepřibylo, i když podle mínění Bernackého je „v *ruském* zájmu, aby si židovská práce a židovské prostředky našly nejproduktivnější využití všude", jakékoli omezování Židů je „kolosálním plýtváním produktivními silami země". Uváděl, že například roku 1912 se Spolek továrníků a podnikatelů moskevské průmyslové oblasti přimlouval u premiéra za to, aby Židé nebyli omezováni ve své roli zprostředkujících článků s ruskými centry tovární výroby.[62] B. A. Kamenka, předseda správní rady a zplnomocněný ředitel Azovsko-Donské banky, začal poskytovat úvěry podnikům z ka-menouhelného a hutního průmyslu a měl i patronát nad jedenácti velkými společnostmi v doněcké a uralské oblasti.[65] V průmyslu se účast Židů v akciových společnostech nijak neomezovala, zato „omezení práv akciových společností vlastnit půdu vyvolalo bouři protestů všech finančních průmyslových kruhů". A Krivošeinovo omezení bylo zrušeno.[64] V. Šuigin to vyjádřil metaforicky: „.Ruská mocná síla' vypadala v porovnání s dokonale promyšlenou ofenzívou Židlí až naivně. Připomínala povodeň na pokojné řece: ospalá hladina rozlitá do nedohledna podřimuje; vody je všude plno, panebože, tolik vody, ale samá stojatá! A táž řeka, sevřená o deset verst níže pevnou přehradou, se změnila v prudký proud, který jako studený gejzír padá na otáčející se turbíny."[65]

A z ekonomicky liberální strany je slyšet podobné hlasy: „Rusko, které je tak chudé... na lidi s vysokou pracovní kvalifikací..., jako by se snažilo ještě zvýšit svou nevzdělanost a myšlenkovou zaostalost za Západem." Nebudou-lí mít Židé přístup k výrobním pákám, povede to k tomu, že „záměrně zůstane nevyužita... jejich výrobní síla".[66]

[m] K. A. Krivošein, *A. V. Krivošein (1857-1921): Jego značenije v istoriiRossii načalaXXveka,* Paříž, 1975, s. 290, 292. [60] JE, sv. 7, s. 757.

M. Bernackij, *Jevrei i russkoje narodnoje chozjajstvo,* in *Ščit:* Litěraturnyj sborník, za red. L. Andrejeva, M. Gorkého a F. Sologuba, 3., dopl. vyd., Moskva, Russkoje obščestvo dlja izučenija jevrejskoj žizni 1916, s. 28, 50; KJE, sv. 7, s. 586.

[fi2] Bernackij, in *Ščit,* s. 50, 51. [65] RJE,
sv. 1, s. 536,
[154] K. A. Krivošein, s. 292-295. [85]
Šuigin, s. 74.

Stoly pin dobře věděl, že to je plýtvání. Hospodářská odvětví Ruska se však rozvíjela příliš nerovnoměrně. A tak přirovnával židovská omezení k ochrannému clu: mohou to být omezení jen na přechodnou dobu, než Rusové naberou síly ve veřejném životě i v ekonomické sféře, protože jinak se pro Rusy vytváří nezdravá skleníková atmosféra.

Konečně (po kolika desetiletích?) začala vláda rolnictvo vyzvědat na úroveň, která by znamenala skutečný, hluboký *rovnoprávný vzájemný* vztah mezi stavy i mezi národnostmi; na této úrovni by zmizel ruský strach ze Židů, a s omezováním práv Židů by pak byl *definitivně* konec.

Stolypin chtěl využít židovského kapitálu k rozvoji ruského hospodářství: povolit jim jejich četné akciové společností, podniky, koncese, těžbu přírodního bohatství Ruska. Věděl přitom, že dynamické, mocné soukromé banky, kterých není mnoho a jsou spolu v úzkém kontaktu, se často raději domluví, než aby si konkurovaly - ale chtěl to vyvážit „znárodněním úvěru": rozvíjením funkcí Státní banky, založením fondu pomoci prii hojným rolníkům, kteří nemohou sehnat úvěr jinde.

A byla tu ještě další Stolypinova státnická úvaha: že rovnoprávnost odtrhne nerevohiční část Židovstva od revolučních stran. (K jeho argumentům patřil i ten, že při věčném obcházení omezovačích předpisů se na úřadech bere mnoho úplatků, a státní aparát se tím korumpuje.)

Ti ruští Židé, kteří sledovali podstatu věci bez trpkosti, viděli, že přes pokračující omezení a přes stále hlasitější (ale bezmocné) útoky proti Židům v pravicové části veřejnosti byla předválečná léta pro Židy čím dál příznivější a bezpečně směřovala k jejich zrovnoprávnění.

Podívejme se, jak o několik málo let později uvažovali o předrevoluč-níni Rusku dva významní Židé, které velká revoluce vyhnala do emigrace.

Josef Vlenassijevič Bikerman, muž, který se kdysi těžce vlastním sebevzděláváním vyhrabal z bídy, který teprve ve svých třiceti letech získal maturitní vysvědčení jako externista, v pětatřiceti absolovoval univerzitu, aktivně se účastnil osvobozovacího hnutí a byl důsledným odpůrcem sionismu jako chimérické ideje - tento Josef Menassijevič Bikerman ve svých pětapadesátí letech napsal: „Vzdor květnovým (1882) i jiným ustanovením, vzdor pásmu židovského osídlení a procentuální normě, vzdor Kišiněvu a Bělostoku, byl jsem a cítil jsem se svobodným člověkem, jemuž je dána široká možnost pracovat v nejrůznějších oblastech lidské činnosti, který se může hmotně obohacovat a

[66] Bernackij, in *Ščit,* s. 27, 28.

duchovně růst, bojovat o to, čeho se mu nedostává, a hromadit síly k pokračování v boji. Omezení... pod tlakem času i naším přičiněním se stále zmenšovala a za války byla už proražena široká trhlina v poslední tvrzi našeho bezpráví. Museli bychom prožít ještě pět nebo patnáct let, než by si Židé vydobyli plnou rovnost před zákonem, ale čekat jsme mohli."[67]

Muž zcela jiných názorů a životních zkušeností, přesvědčený sionis-ta, lékař (a jeden čas i soukromý docent na ženevské lékařské fakultě), publicista a veřejný pracovník Daniil Samojlovič Pasmanik, Bikerma-nův vrstevník, v týchž letech z téže emigrace napsal: „Za carského režimu se Židům žilo mnohem lip, a ať si říká kdo chce co chce, před světovou válkou byla hmotná i duchovní situace ruských Židů skvělá. Byli jsme tehdy politicky bezprávní, ale mohli jsme vyvíjet tu nejintenzivnější činnost ve sféře národní a duchovní obrody a tradiční židovská bída postupné mizela."[68] - „Tradiční hospodářská bída našeho lidu každým dnem ustupovala a nahrazovala ji zámožnost a hmotné zabezpečení, přestože desetitisíce Židů byly nesmyslně vyhnány ze zóny za frontou. Statistika obchodního obratu společností se vzájemným ručením... nejlépe

dosvědčovala ekonomický vzestup ruského Židovstva v posledních deseti letech před převratem. Stejně tomu bylo i na kulturním poli. Přestože vládl policejní režim, byla to říše absolutní svobody ve srovnání s dnešním režimem bolševické Čeky - židovské kulturní instituce všech druhů a žánrů vzkvétaly. Život jen kypěl: organizace sílily, umělecká tvorba se rozvíjela a otevíraly se široké perspektivy."[89]

Za něco víc než jedno století počet židovského obyvatelstva v ruské říši vzrostl z 820 000 osob (s Polským královstvím) na více než 5 000 000 osob, přičemž do emigrace odešlo přes 1 500 000 osob,[70] takže je to osminásobný přírůstek od roku 1800 do roku 1914. Za posledních devadesát let byl přírůstek tříapůlnásobný (z 1 500 000 na 5 250 000) - zatímco počet obyvatelstva v celé říši vzrostl za tyto roky (i s nově připojenými oblastmi) dvaapůlkrát.

Ale v té době byla omezení ještě v platnosti a sloužila ve Spojených státech k proti ruské propagandě. Stolypin se domníval, že se s ní lze vyrovnat *vysvětlováním,* pozváním amerických kongresmanů a novinářů na návštěvu Ruska. Na podzim roku

[67] 1. M. Bikernian, *Rossija i russkoje jevrejstvo, in Rossija i jevrci,* sb. 1 (dále RiJ), Otěcest-vennoje objediněnije russkích jevrejev zagranicej, Paříž, V. MCA-Press 1978 (přetisk Berlín, Osnova 1924), s. 53.

[68] D. S. Pasmanik, *Russkaja revoljucija i jevrejstvo (Bolševizm i iudaizm),* Paříž, 1923, s. 195-196.

[69] D. S. Pasmanik, *Čego že my dobivajemsjď.K* in RiJ, s. 218.

[70] KJE, sv. 7, s. 584-385.

1911 se však situace vyhrotila tak, že hrozilo vypovězení dlouhodobé obchodní smlouvy s Amerikou, uzavřené před osmdesáti lety. Stolypin ještě netušil, co znamená plamenný projev příštího mírotvorce Wilsona, co znamená jednomyslnost amerického kongresu. Vypovězení smlouvy se však už nedožil.

Stolypin, který svou orientací, moudrostí i osobností poznamenal předválečné desetiletí Ruska a který byl na jaře roku 1911 nevraživostí kadetského křídla i krajní pravice zákonodárci obou těchto křídel rozdupán za zákon o západním zemstvu, byl v září roku 1911 zavražděn.

První ruský předseda vlády, který si poctivě vytkl a přes carův nesouhlas i plnil úkol dosáhnout židovské rovnoprávnosti, zahynul - snad ironií dějin? - rukou Žida. Takový je osud střední cesty.

Ostatně Stolypin a se pokoušeli zabít už sedmkrát, pokoušely se o to celé revoluční skupiny různého složení - a nikdy se to nepovedlo. A tentokrát to geniálně zvládl jediný člověk.

Bogrov, mladý, nedozrálý muž, nemohl ještě chápat v celé šíři Stolypi-nův státnický význam. Ale od dětství měl před očima každodenní ponižující stránky politické nerovnoprávností a stupňovala se v něm - působením rodiny, prostředí i vlastních zkušeností - nenávist k carskému režimu. A kyjevské židovské kruhy přes svou zdánlivou ideologickou pružnost se zřejmě nedaly obměkčit Stolypinovými pokusy o zrušení protižidovských omezení - a pokud se někteří z těch zámožnějších obměkčit dali, přehlušila to u nich vzpomínka na Stolypinovo rázné potlačení revoluce z roku 1905-1906 a vztek na jeho snahu o „znárodnění ruského úvěru", otevřené soupeření se soukromým kapitálem. Mezi kyje vským (a petrohradským, kde dospívající vrah

pobýval také) Židovstvem působilo ono Pole absolutního radikalismu, v němž mladý Bogrov považoval za své právo, ba dokonce za svou povinnost - zabít Stolypina.

Toto Pole bylo tak silné, že v něm mohla vzniknout i takováto kombinace: kapitalista Bogrov-otee udělal kariéru a žije si v blahobytu za tohoto státního zřízení, Bogrov-syn chce toto zřízení zničit - a otec po výstřelu veřejně prohlásí, že je na syna hrdý. Takže Bogrov nebyl tak docela sám - tajně mu aplaudovali i v těch zámožných kruzích, které byly až dosud režimu bezvýhradné věrné.

Tento výstřel, jímž bylo podťato ozdravění Ruska, mohl přece být namířen i přímo proti carovi. Jenže Bogrov cara zabít nechtěl: protože (podle jeho slov) „mohlo by to vést ke štvanicím na Židy", „vyvolat okleštění jejich práv". Kdežto kvůli zavraždění pouhého premiéra, jak správně předpokládal, nic takového nehrozilo. Myslel si však - a to se škaredě mýlil - že to příznivě ovlivní osud ruského Židovstva.

M. Meňšikov, který zprvu vytýkal Stolypinovi ústupky Židům, nad ním hluboce truchlí: našeho velkého státníka, nej lepšího vládního činitele, jakého jsme za sto padesát let měli - zabili! A tím vrahem že je Žid? To že si troufl? Jak se mohl opovážit střílet na ruského předsedu vlády?! Kyje vský zlověstný výstřel... musíme brát jako výstražný signál, jako velkou výstrahu... nejde nám o pomstu, ale musíme se konečně bránit."[71]

A co se dělo v oněch dnech v „černosotěnském Kyjevě", kde žilo tolik Židů? V prvních hodinách po vraždě vypukla mezi kyjevskými Židy hromadná panika, všichni chtěli z města utéct. Ale „hrůza padla na židovské obyvatelstvo nejen v Kyjevě, nýbrž i v jiných, i těch nejvzdále-nějších oblastech pásma židovského osídlení i v ruském vnitrozemí".[72] Klub ruských nacionalistů chtěl sbírat podpisy na petici, aby byli vystěhováni všichni Židé z Kyjeva (chtěl, ale neudělal to). Nedošlo ani k sebemenšímu pokusu o pogrom. Předseda mládežnické organizace „Dvouhlavy orel" Galkin vyzýval, aby se táhlo na kyjevskou ochranku (státní bezpečnost), která vraždu zaspala, a aby se namlátilo Židům -ale hned ho zkrotili. Kokovcov, který nyní zaujal premiérské křeslo, narychlo povolal do města kozácké pluky (všichni vojáci byli na manévrech daleko za městem) a rozeslal všem gubernátorůin naléhavé telegramy: předejít pogromům - všemi prostředky, až po použití zbraní. Vojska byla stažena v rozsahu, v jakém je nestáhli ani proti revoluci. (Sliozberg: Kdyby byly v září 1911 vypukly pogromy, „byl by Kyjev zažil jatka, jaká by si nezadala s hrůzami za časů Chmelnyckého".[73] K pogromům nedošlo nikde v Rusku, ani k jedinému, ani k tomu nejmenší-mu. (I když často, přečasto čteme, že carská vláda vždycky toužila a hledala záminku, jak uspořádat pogrom.) Předcházet výtržnostem je přirozeně jednou z přímých povinností státu a za její úspěšné plnění není proč čekat pochvalu. Ovšem při tak otřesné provokací, jakou je zavraždění předsedy vlády, mohla o pogromech, které byly v panické hrůze očekávány, padnout aspoň letmá zmínka, že k nim nedošlo. .Ale nepadla - *takovou* intonaci nikdo neslyšel, o *tom* se nikdo nezmínil.

Nechce se dokonce ani věřit, že kyjevská židovská obec tuto vraždu nejenže neodsoudila, ale že nad ní nevyslovila aspoň formální lítost. Naopak, po Bogrovově popravě nosili mnozí židovští studenti a studentky vyzývavě smutek.

Ale Rusové si toho tenkrát všimli. Dnes už bylo zveřejněno, co o tom V. Rozanov v prosinci roku 1912 napsal: „Po Stolypinově zavraždění se ve mně všechno k nim (k Židům) nějak zpřetrhalo: napadlo by Rusa zabíjet Rothschilda nebo vůbec nějakého *jejich* ,velikána*?"[74]

[71] „Novoje vrernja", 10. (23.) září 1911, s. 4.
[72] Sliozberg, sv. 5, s. 249.
[73] Tamtéž.
[74] *Perepiska V. V. Rozanova i M. O. Geršenzona,* in „Novyj mir", 1991, č. 5, s. 232.

Když se však na to podíváme očima historie, napadají nás dvě závažné myšlenky o tom, že by bylo ošidné vysvětlovat si Bogrovův čin jen tak, že zde „působily síly internacionální". První a hlavní myšlenka je, že to není pravda. Nejen Bogrovův bratr ve své knize,[75] ale i různí neutrální historikové tvrdí, že záměr pomoci osudu Židů Bogrov měl. A druhá myšlenka; že zabývat se nepohodlným historickým faktem, přemýšlet o něm a vyslovit nad ním lítost je zodpovědné, kdežto nepřipouštět si ho a umývat si nad ním ruce je nízké.

Jenomže právě to nastalo hned vzápětí. V říjnu roku 1911 byla v dumě vznesena interpelace okťabristů k nejasným okolnostem Stolypino-va zavraždění. A poslanec Nisselovič okamžitě protestoval: proč okťab-risté ve své interpelaci *mpomlčeli* o tom, že Stolypinův vrah je Žid?! Prý je to antisemitismus!

i já jsem kdysi slyšel tento úžasný argument. Po sedmdesáti letech jsem ho uslyšel od amerických Židů jako nejtěžší obvinění: proč jsem o tom *nemlčel,* proč jsem také říkal, že Stolypinův vrah byl Žid? Že jsem ho vylíčil tak podrobně, jak jsem jen mohl, to se nepočítá. A taky se nepočítá, co v jeho pohnutkách znamenalo jeho židovství. Ne, já jsem *nemlčel,* a to byl ode mne antisemitismus!

Gučkov tehdy důstojně odpověděl: „Myslím, že mnohem víc antisemitismu je v samotném Bogrovově činu. Navrhoval bych členu státní dumy Nisselovičovi, aby se se svými plamennými domluvami neobracel na nás, ale na své souvěrce. Ať je svou výmluvností přesvědčí, že se mají držet co nejdál od dvou hanebných povolání: od špiclovské práce u. tajné policie a od činnosti mezi aktivními teroristy. Tím by své rase prokázal daleko větší službu."[76]

Ale proč máme něco vyčítat židovské pamětí, když i ruské dějiny dovolily tuto vraždu ze své paměti vymazat; zůstala po ní jen jakási neznatelná, matná, okrajová skvrna. Teprve v 80. letech jsem ji začal křísit ze zapomnění - ale i po sedmdesáti letech se zdálo nepatřičné tu vraždu připomínat. Jak plynou desetiletí, padne nám do oka více podobných událostí a jejich význam.

Často jsem přemýšlel o vrtkavosti dějin: o *nepředvídatelných následcích,* kterým jsme v dějinách vystaveni, o následcích našich činů. vilémovské Německo dovolilo Leninovi v roce 1917 projet přes své území, aby Rusko rozložil - a za 28 let se mu dostalo padesátiletého rozdělení Německa.

[75] Vladimír Bogrov, *Dmilrij Bogrov i ubijstvo Stolypina: Razoblačenije „dějstvitělnych i mnimyeh tujn* Berlín, 1951.

[76] A. Gučkov, *Beč v Gosudarstvennoj dume 15 okt. 1911* (po zaprosu v svjazi s ubijstvom předsedatělja Sověta ministrov P. A. Stolypina), in A. I. Gučkov v Treťjej Gosudarstvennoj dume (1907-1912 gg.), *Sborník rečej,* Petrohrad, 1912, s. 165.

Polsko pomáhalo bolševikům, aby nabrali síly v roce pro ně nej těžším, v roce 1919, a aby pak porazili bílé - a dostalo za to: rok 1939,1944,1956, 1980. 1 Finsko horlivě pomáhalo ruským revolucionářům a nevážilo si a nesnášelo svou výsadní svobodu, i když v rámci Ruska - a dostalo se mu od bolševiků čtyřiceti let politické poroby („ímlandizace"). Anglie chtěla v roce 1914 zničit Německo jako svého světového konkurenta - a přitom sama přišla o svou velmocenskou pozici, a doplatila na to celá Evropa. Kozáci v Petrohradě zůstali v únoru i v říjnu neutrální - a za půldruhého roku prošli svou vlastní genocidou (a mnozí *z nich* se stali její obětí). V prvních červencových dnech roku 1917 se leví eseři sblížili s bolševiky, pak s nimi vytvořili

jakousi „koalici", rozšířenou platformu - a do roka s nimi bolševici zametli tak, jak by to nikdy nedokázal starý carský režim.

Tyto dalekosáhlé následky nemohl nikdo z nás nikdy předvídat. A jedinou záchranou, jak se takových chyb nedopustit, je řídit se vždy jen kompasem Boží etiky. Čili řečeno lidově: „Kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá."

Tak i na Stolypinovo zavraždění krutě doplatilo celé Rusko, ale ani Židům Bogrov nepomohl. Jak kdo, ale já cítím i zde ony obrovité kroky Dějin a jejich výsledky ohromující svou n e pře d vid a tel n o st í.

Bogrov zabil Stolypina, protože chtěl kyjevské Židy uchránit před útiskem. Stolypina by byl car beztak brzy propustil, ale určitě by ho byl při nedostatku vhodných lidí v letech 1914-1916 znovu povolal do tohoto koloběhu, a s ním bychom nebyli dopadli tak hanebně - ve válce ani v revoluci. (Pokud bychom s ním do té války vůbec vstupovali.)

Krok první: zavražděný Stolypin - nervy prohrané ve válce a Rusko ležící pod bagančaty bolševiků.

Krok druhý: bolševici byli při vší své brutalitě mnohem neschopnější než carská vláda, o čtvrt století později rychle vydali Němcům polovinu Ruska, včetně Kyjeva.

Krok třetí: hitlerovci se bez potíží dostali do Kyjeva - a zlikvidovali tam kyjevské Židy. Byl to tentýž Kyjev a zase to bylo v září, jenomže třicet let po Bogrovově výstřelu. A v témž Kyjevu v onom roce 1911, půl roku před Stoly pinovým zavražděním, se už pekla příští Bej li sov a aféra. Máme vážné důvody se domnívat, že za Stolypinova premiérství by se justice nemohla tak zostudit. Je například znám tento případ: když Stolypin prohlížel archiv tajné policie, narazil na spisek „Tajemství Židovstva" (předchůdce „Protokolů"), o světovém židovském spiknutí. Jeho soud byl rezolutní: „Možná logické, ale zaujaté... vláda proti tomu nemůže absolutně nic dělat."[77] Výsledek: „Protokoly" „carská vláda nikdy nepřijala za základ oficiální ideologie".[78]

O Bejlisově procesu byly napsány tisíce a tisíce stránek. Kdo by dnes chtěl podrobně prozkoumat všechny zákruty vyšetřování, veřejné kampaně a soudního řízení, tomu by na to, bez přehánění, nestačil rok. Přesahuje to rámec naší knihy. Dvacet let po události, za sovětské éry, byla zveřejněna každodenní hlášení orgánů tajné policii o průběhu procesu,[79] zájemci si je mohou prohlédnout. Kromě toho se samozřejmě pořizoval úplný stenografický záznam z celého procesu a ten byl zveřejněn. Stejně tak zprávy padesáti přítomných novinářů.

Byl zavražděn dvanáctiletý chlapec Andrej Juščinskij, žák duchovního semináře při chrámu sv. Sofie v Kyjevě, a vražda byla provedena surově a podivně: bylo mu zasazeno 47 bodných ran, a to se zřejmou znalostí anatomie - do mozkové tepny, do krčních žil a tepen, do jater, ledvin, plic, do srdce - rány byly zasazeny se zjevným záměrem nechat ho úplně vykrvácet a přitom, soudě podle stop krve, vzpříměného (samozřejmě spoutaného a se zacpanými ústy). Něco takového mohl udělat jen velmi schopný pachatel a nemohl to udělat sám. Zavražděný byl nalezen až po týdnu - v jeskyni na pozemcích Zajcevova závodu. Jeskyně však nebyla místem vraždy.

V prvních obviněních nebyl uváděn rituální motiv, ale brzy se tam objevil a přibylo k němu konstatování, že se doba vraždy kryje se začátkem židovských Velikonoc a snad i

[77] Sliozberg, sv. 2. s. 285-284.

[78] R. Nudelman, Doklad na semináře: *Sovětskij antisemitizm - pričiny i prognózy,* in „22", O b š ě e s t v e n n o - p o l i t i o e s k i j i litěraturnyj žurnál jevrejskoj intělligencií iz SSSR v Izraile, Tel Aviv 1978. č. 3, s. 145.

se zahájením stavby nové synagogy na pozemku Zajceva (Žida). Čtyři měsíce po vraždě byl podle této verze obžaloby zatčen Menachem Mendel Bej lis, sedmatřieetiletý zaměstnanec Zajcevova závodu. Byl zatčen, ačkoli nebyly předloženy žádné přesvědčivé důkazy o jeho eventuální vině. Jak k tomu došlo?

Vyšetřování vraždy vedlo kyjevské kriminální oddělení - a podle všeho bylo důstojným protějškem kyjevské tajné policie, která byla zapletena do případu s Bogrovem a měla na svědomí Stolypinovu smrt. Mnoha měsíční vyšetřování vedly dvě podobně úřednické a pracovní nuly jako byl Bogrovův „kurátor" kapitán Kuljabko, totiž Miščuk a Krasov-skij, za asistence trestuhodně neschopných pomocníků (u jeskyně, kde bylo nalezeno tělo Juščinského, strážníci uklízeli sníh, aby se tam tlustý komisař pohodlněji dostal, čímž zničili případné stopy pachatelů). Ale co bylo horší - tito vyšetřovatelé začali mezi sebou soutěžit, kdo bude mít při vyšetřování větší úspěch, čí verze se ukáže jako správnější, a neostýchali se přitom mařit činnost svého soupeře, mátli šetření, zastra-šovali svědky, dokonce jeden druhému zatýkali agenty, a Krasovskij podezřelého vždycky nalíčil, než ho konfrontoval se svědkem. Vedli „vyšetřování" jako u řadového případu, a proto ani v nejmenším nemohli pochopit, do jak významné události se pustili. Když byl po dvou a půl letech konečně zahájen soudní proces, Miščuk uprchl do Finska před obviněním z podvržerň věcných důkazů, před soudem se skrýval i důležitý spolupracovník Krasovského, a Krasovskij sám přišel o

Procesu Bejlisa v ocenke Děpartamenta policii, in „Krasnyj archiv", 1931, sv. 44, s. 85-125.

místo a stal se pak asistentem Bejlisových advokátů.

vyšetřování se skoro dva roky potácelo mezi nepravdivými verzemi, podezření dlouho leželo na příbuzných zavražděného, pak byla prokázána jejich úplná nevina. Bylo čím dál jasnější, že se prokurátor rozhodne formálně obžalovat a soudit Bejlise.

Proti Bejlisovi bylo vzneseno obvinění s pochybnými důkazy jen proto, že byl Žid. Jak bylo vůbec možné, že se ve 20. století bez řádného obvinění podloženého fakty dal uspořádat takový monstrproces, který měl zastrašit celý národ? Toto obvinění už přesáhlo Bejlisův soukromý osud a rozrostlo se v obžalobu Židovstva - a od té chvíle už celá situace kolem vyšetřování a pak i kolem soudu začínala mít mezinárodní odezvu po celé Evropě i Americe. (Předchozí rituální procesy v Rusku vznikaly nejčastěji v katolickém prostředí: G rod no 1816, Ve liž 1825, Vilno, Blon-desova aféra 1900: kutaiská 1878 byla v Gruzii, dubossarská 1905 v Moldávií, ale speciálně ve Velkorusku jen saratovská v roce 1856. Shoz berg však neopomene zdůraznit, že i saratovský případ měl katolickou provenienci, a co se týče Bejlise - podezřívaná skupina zlodějů jsou Poláci, jako expert na rituální obvinění byl vybrán katolík, a prokurátor Czaplíňski je také Polák.[80]

Kyjev ský soudní dvůr přijal obžalovací spis vzhledem k jeho nepru-kazu osli jen třemi hlasy ku dvěma. Když pravicově monarchistický tisk rozpoutal kampaň, řekl Puriškevič ve státní dumě v dubnu 1911 toto: „Neobviňujeme veškeré Židovstvo, my si strašně přejeme zjistit pravdu" o té záhadné, podivme vraždě. „Existuje-lí mezi Židy sekta, která propaguje páchání rituálních vražd... Existují-li takoví fanatici, označte tyto fanatiky," vždyť „my v Rusku bojujeme s celou řadou sekt" vlastních,[81] ale vyjádřil také obavu, že záležitost bude v dumě ututlána ze strachu před tiskem. A ve dnech zahájení soudního procesu se pravicový nacionalista Šulgin ve vlasteneckém listu Kyjevan

postavil *proti* tomuto procesu a „bídné výzbroji" soudních orgánů (za to ho krajní pravíce nařkla, že se dal od Židů podplatit). Ale zrušit obžalobu a obnovit vyšetřování - to se při tak mimořádně zvrhlé vraždě také nikdo neodhodlal.

A z druhé strany se zvedla kampaň liberálně radikálních kruhů a tisku, už nejen ruského, ale i světového. Požár se šířil dál. Živen jasnou podjatostí obžaloby, neutuchal a denně se vrhal už i na svědky. V. Rozanov to označil za ztrátu míry, která se rozšířila zejména v židovském tisku: „Železná ruka Žida... se rozpřahuje dnes již v Petrohradě a

Sliozberg, sv. 5, s. 25-24, 57.

GD-5, zasedání 4, jednaní 102, 29. dubna 191 1. s. 5119-5120.

políčku je staré zasloužilé profesory, členy státní dumy, spisovatele..."[82]

Mezitím selhaly poslední pokusy, aby se vyšetřování vedlo normálně. Stáj na Zajcevově závodě, kolem které vedl vyšetřovatele Krasov-skíj a na kterou potom padlo podezření, že by to mohlo být místo vraždy, dva dny před stále odkládanou prohlídkou vyšetřovatelů vyhořela. Do pátrání na vlastní pěst se rázně pustil novinář Brazul-Bruškovskij a nám známý Krasovskij, nyní již jako soukromá osoba. (Mimochodem, V. Bonč-Brujevič vydal spisek, v němž obvinil Brazula ze ziskuchtivosti.)[85] Ti dva pak přišli s verzí, že vraždu spáchala Věra Čeber-jaková, jejíž synové se s Andrejem Juščinským kamarádili, ona měla spíš styky s kriminálnickým podsvětím. V dalších dlouhých měsících vyšetřování oba její synové záhadně zemřeli, Čeberjaková obvinila Krasovského, že je otrávil, a Brazu 1 s Krasovským obvinili z vraždy synů ji samu. Podle jejich verze Juščinského zavraždila Čeberjaková, a to jen proto, aby simulovala rituální vraždu. Ale Čeberjaková tvrdila, že jí advokát Margolin nabízel 40 000 rublů, když vezme vraždu na sebe. Margolin to pak před soudem popřel, ale byl mu udělen administrativní trest za nekorektní jednání.

Pokusy prozkoumat nebo alespoň vyjmenovat desítky detailů tohoto přípravného a potom i soudního galimatyáše by všechno ještě víc za-šmodrchaly. (Octli se tam i „obojživelníci" z revoluce a z tajné policie. Nápadná byla dvojznačná role a podivné chování četniekého podplu-kovníka Pavla Ivanova před soudem - ten, co v rozporu se zákonem s Bogrovem sepsal a zaprotokoloval poté, co už byl Bogrov odsouzen k smrti, novou verzi jeho motivů pro zavraždění Stolypina, v níž svaluje všechnu vinu na bezpečnostní orgány, u nichž Ivanov sloužil.) Celá ta bouřlivá atmosféra těžce doléhala na blížící se soudní proces. Ten se táhl měsíc, v září a říjnu 1915. Probíhal strašně těžkopádně: předvoláno bylo 219 svědků (dostavilo se jich 185) a byl ještě protahován oběma stranami; prokurátor Vipper velmi ustupoval skupině ostřílených advokátu - Gruzenbergovi, Rarabčevskému, Maklakovovi a Zarudnému, kteří samozřejmé žádali, aby se zaprotokoloval každý jeho nešikovný výrok jako například: tento proces je brzděn „židovským zlatem", „oni (Židé jako celek) jako by se nám posmívali: koukejte, my jsme spáehali zločin, ale... nikdo si nás netroufne usvědčit".[84] (Není divu, že v průběhu procesu dostával Vipper výhružné dopisy, někdy i s kresbou oprátky, a nejen on, ale i občanští zástupci žalující strany, i poradce pro obžalobu a jistě i obhájci; zřejmě se bál pomsty i předseda poroty.) S lístky a pozvánkami na přelíčení se šmelilo, celý

[82] V.V. Rozanov, *Oboňatělnoje i osjazalělnoje otnošenije jevrejev k krovi,* Stockholm, 1934, s. 110.

[85] N. V. Krylenko, *Za pjat let. 1918-1922 g. g.: Obvinitělnyje řeči po naiboieje krupnym pro-cessam, zaslušannym v Moskovskom i Verchovnom revoljucionnych tribunalach,* Moskva, Petrohrad, GIZ 1923, s. 359.

vzdělaný Kyjev byl na nohou. Ale prostý lid zůstával lhostejný.

Soud projednal i podrobnou lékařskou expertizu - několik profesorů se rozcházelo v názorech, zda Juščinskij zůstal naživu až do posledního bodnutí, nebo zemřel dřív, a do jaké míry trpěl. Ale ústředním bodem procesu byla expertiza bohoslovecká a vědecká - mohou-li u Židů ze zásady existovat rituální vraždy; na to se upjala pozornost celého světa.[85] Obhajoba povolala největší experty na hebraismus, rabín Maze podal expertizu o talmudu. Soudní znalec pravoslavné církve profesor petrohradské akademie 1. Troickij pak všechny tyto expertizy shrnul s tím, že odmítl obviňování Židů z prolévání krve; zdůraznil, že pravoslaví nikdy taková obvinění nevznášelo, ta že pocházejí z katolického světa. (I. Bikerman později připomene, že v carském Rusku museli okrskoví komisaři „skoro každoročně" zakročit proti řečem o křesťanské krvi pro židovské Velikonoce, „jinak bychom měli ‚rituální kauzu' ne jednou za deset let, ale každý rok".[86] Hlavním soudním znalcem obžaloby u soudu byl katolický kněz Pranajtis. Prokurátoři, aby ještě více rozpoutali veřejnou diskusi, žádali, aby byly předloženy k prozkoumání i dřívější rituální procesy, ale obhajoba tuto žádost zamítla. Tímto soudním rozhodnutím - kolem otázky rituálnosti či nerituálnosti vraždy - se napjatý zájem světové veřejnosti o proces rozhořel ještě víc.

Úsudek si však musel udělat - právě o tomto obžalovaném - sbor porotců složený z obyčejných vesničanů, kterým „čouhala sláma z bot"; bylo mezi nimi jen několik málo úředníků a dva měšťané, které ten vleklý proces už docela udolal, takže usínali při hlasitém čtení dokumentů a prosili, aby byl soud ukončen; čtyři z nich požádali o předčasné propuštění domů a některým musela být poskytnuta lékařská pomoc.

Ale i tihle porotci posoudili to, co viděli: že obvinění proti Bejlisovi jsou nepodložená, že chybějí důkazy. A Bej lis byl osvobozen.

Tím to skončilo. Další pátrání po zločincích už se ani nezahájilo a podivná, tragická vražda chlapce zůstala nevyřešená a neobjasněná.

Místo toho si v duchu pohodlných ruských tradic usmyslili (neobešlo se to bez demonstrace), že na místě, kde bylo nalezeno tělo Andreje

[84] Tamtéž, s. 556, 564.
*[5] „Reč", 26. října (8. listopadu) 1915, s. 5.
[86] Bikerman, in Ri.I. s. 29.

Juščinského, bude postavena kaplička, jenže proti tomu vznikl silný odpor jako proti černosotěnské myšlence. A Ras put in to carovi rozmluvil.[87]

Celý tento špatně vedený, těžkopádný proces, jímž celý rok žil všechen tisk a ruská i světová veřejnost, se stal - jak to kdosi výstižně nazval - soudní Cušimou Ruska. V evropském tisku se to hodnotilo tak, že ruská vláda zahájila bitvu s židovským národem, avšak porážku že neutrpěl osud Židů, nýbrž osud ruského státu.

Však také Židé při své vášnivé povaze tuto urážku nikdy ruské monarchii neodpustili. Že u soudu zvítězil neúprosný zákon, to tuto jejich urážku nezmírnilo.

Přitom je poučné srovnat s Rejlisovýn procesem stejně bombastický proces, probíhající v téže době (1913-1915) v Atlante v USA s Židem Leo Frankem, který byl rovněž obžalován ze zavraždění nezletilé oběti (znásilněného děvčátka) za naprosto neprůkazných okolností. Byl odsouzen k trestu smrti oběšením, ale v průběhu zmateční

stížnosti ho ozbrojený dav vyvlekl z vězení a oběsil ho sám.[88] V *prvním* plánu dopadne srovnání ve prospěch carského Ruska. Jenže případ s Frankem měl krátkodobé společenské důsledky a nestal se z něho odstrašující případ.

Bej lis ův případ má však ještě epilog. „Z obavy před pomstou černo-sotěnců opustil Bejlis Rusko a odjel s rodinou do Palestiny. Roku 1920 se vystěhoval do USA." Zemřel v 60 letech přirozenou smrtí poblíž New Yorku.[89] Ministr spravedlnosti Ščeglovitov (podle jedné zprávy to byl on, kdo „dal příkaz vyšetřovat případ jako rituální vraždu")[90] byl zastřelen bolševiky.

V roce 1919 se konal soud nad Věrou Čeberjakovou. Ten už neprobíhal podle staiých pravidel nenáviděného carismu. nebyli tam žádní porotci a trval asi tak 40 minut - na kyjevské Čece. Čekista, který byl téhož roku v Kyjevě zatčen, vypověděl při výslechu bílým, že „všichni čekisté, kteří Věru Čeberjakovou vyslýchali, byli Židé, počínaje Sori-nem" (předseda ČR Bluvštejn). Velitel ČK Fajerman „ji přitom zesměšňoval, strhl z ní svrchní oděv a tloukl ji hlavní revolveru... Řekla jen: ‚Dělejte si se mnou co chcete, ale co jsem řekla... to ani teď neodvolám... Na procesu s Bej li sem jsem mluvila sama za sebe... nikdo mě ne-poučoval a nepodplácel...' Na místě ji zastřelili."[91]

87 Sliozberg, sv. 5, s. 47.

88 V. Lazaris. *Smeri'Leo Franka,* in .,22", 1984, č. 56. s. 155-159.

89 KJE, sv. 1, s. 517, 518.

90 Tamtéž, s. 517.

91 *Čekist o ČK* (Iz archiva „Osoboj sledstv. komisi!" na Juge Rossii), in „Na čužoj storoně", Istoriko-titěraturnyje sborniki, za red. S. P. Melgunova, sv. IX, Berlín, Vataga; Praha, Plamen 1925, s. 118, 155.

Roku 1919 byl objeven v Kaluže v roli sovětského úředníka také prokurátor Vipper, soudil ho Moskevský revoluční tribunál. Bolševický prokurátor Krylenko se vyjádřil takto: „Vzhledem k tomu, že bylo prokázáno, jak je jeho osoba pro republiku nebezpečná, ... ať je u nás radši o jednoho Vippera míň." (Ten černý humor se týkal toho, že existoval ještě R. Vipper, profesor dějin středověku.) Tribunál však Vippera pouze poslal „do koncentračního tábora... do té doby, než bude v republice pevně nastolen komunistický řád".[92] Tam Vipperovy stopy končí.

Bejlise zprostili viny vesničané, potomci oněch ukrajinských vesničanů, kteří měli na svědomí židovské pogromy na přelomu století a brzy měli poznat kolektivizaci i mor z let 1952-1935 - hladomor, o němž se nebudou rozepisovat novináři po celém světě a z něhož nebude obviněn režim. 1 takové jsou kroky Dějin.

[92] Krylenko. s. 367-368.

Kapitola 11

Židé **a** Rusové přeci první světovou válkou: na **cestě** k vzájemnému pochopení

Rusko se tedy ještě na deset let zachránilo před záhubou a v té době se nejlepší ruské a židovské mozky stačily zorientovat, posoudit z různých hledisek podstatu našeho společného života a vážně se zamyslet nad otázkou národní kultury a osudu.

Židovský národ se pohyboval proměnlivým dneškem jako kometa, která za sebou táhne tři tisíce let starý chvost své diaspory, neztrácí přitom trvalý pocit vlastní identity jako „národa bez jazyka a bez území, ale s vlastními zákony" (Sol o mou Lurje) a silnou náboženskou a národní energií chrání svou odlišnost a osobitost - ve jménu nej-vyššího, nadhistoríckého Záměru. Mělo Židovstvo v 19. až 20. století tendenci přizpůsobit se a splynout s okolními národy? Byli to právě ruští Židé, kdo se déle než jejich ostatní sou km en ovci uchovával jako jádro izolované do sebe a soustředěné v náboženském životě a v uvědomělosti. Ale od konce 19. století toto ruské Židovstvo sílilo, množilo se, vzkvétalo, až se náhle „celá historie Židovstva v nové době ocitla ve znamení Židovstva ruského", u něhož se objevila i „zbystřená *vnímavost pro běh dějin*"".[1]

Jenže ruští myslitelé si nevěděli rady s židovským izolaci on ismem. V 19. století si kladli otázku, jak ho *překonat.* Básník Vladimír Solovjov, který měl pro Židy hluboké porozumění, navrhoval jako cestu vzájemnou lásku Rusů a Židů.

Ještě předtím si zaznamenal Dostojevskij, že jeho sice ostré, ale drobné postřehy o židovském národě narazily na nepřiměřené reakce. „Roztrpčení toto ukazuje jasně, jak sami židé pohlížejí na Rusy... nepřátelstvím mezi námi a židem, není snad vinen pouze ruský lid a důvody toho nepřátelství nahromadily se ovšem na obou stranách a ještě není známo, na které straně nakupilo se jich

[1] B.-C. Dinur. *Religiozno-nacionalnyj o blik russkogo jcvrejstva,* in sb. *liniga o russkom jev-rejstve: Ot 1860-ch godov do Revoljucii 1917 g.* (dále KRJ-1), New York, lzd. Sojuz russkich jevrejev 1960, s. 519, 522.

více."[2]

O konci 19. století nám J. Tejtel sděluje tento svůj postřeh: „Židé jsou většinou materialisté. Velice usilují o hmotné statky. Ale všechny tyto statky jdou rázem stranou, jakmile jde o jejich vnitřní Já', o národní důstojnost. Člověk si říká, proč asi židovská mládež, která většinou nedodržovala žádné židovské rituály která často ani neznala svou mateřštinu, proč tato mládež nepřijala aspoň formálně pravoslaví, které jí dokořán otevíralo dveře na všechny vysoké školy a slibovalo všechny pozemské statky?" Už jen kvůli možnosti jít na studie. Vždyť „věda, vysokoškolské vzdělání se u nich cenilo víc než hmotné bohatství". Oni však považovali za nejdůležitější neopustit své utiskované soukinenovce. (Píše také, že ani Evropa nebyla pro vzdělávání ruských Židů nejvhodnější: „Židovská studující mládež se na Západě necítila dobře... Němečtí Židé se

na ni dívali jako na nežádoucí živel, nespolehlivý, hlučný a nepořádný"; a ani „... francouzští a švýcarští Židé nebyli lepší" než němečtí.[3]

D. Pasmanik vzpomíná na jednu skupinu Židů, kteří se z donucení dali pokřtít a byli pak vůči režimu ještě zatrpklejší a zaujatější. (Od roku 1905 bylo přestoupení na jinou víru usnadněno tím, že to nemuselo být zrovna pravoslaví, hlavně když to vůbec bylo nějaké křesťanské vyznání; protestantství bylo například svým duchem pro mnohé Židy přijatelnější. Roku 1905 byl také zrušen zákaz návratu k judaismu.)[4]

Jiný autor si v roce 1924 trpce postěžoval, že v předrevolučních desetiletích „ruská vláda... nejenže definitivně zařadila židovský národ mezi nepřátele vlastí", ale „co bylo horší - mnozí židovští politici zařadili i sami sebe mezi tyto nepřátele, když se zatvrdili a přestali dělat rozdíl mezí,vládou' a vlastí - Ruskem... Lhostejnost židovských mas a židovských lídrů k osudům velkého Ruska byla fatální politická chyba.[5]

Je samozřejmé, že jako žádný sociální proces, navíc v tak různorodém a dynamickém prostředí jako bylo židovské, neprobíhal ani tento hladce, ale štěpil se a drolil dokonce i v srdcích mnoha židovských intelektuálů. Na jedné straně „příslušnost k židovské rase dává člověku jakési specifické postavení v převážně ruském prostředí".[6] Ale zároveň je tu

[2] F. M. Dostojevsfcij, *Deník spisovatelův,* iIÍ/1877, nákladem Jana Laíchtera 1911, s. 98,99, přeložil Ignác Hošek, vyšlo v řadě Otázky a názory, XXX.

[3] J. L. Tejtel, *Iz moje; žízni za 40 let,* Paříž, J. Povoíockij i Ko. 1925, s. 227-228.

[4] *Jevrejskaja enciklopedija,* v 16 svazcích, Petrohrad, Gbščestvo dlja naučných jevrejskích izdanij i Izdatělstvo Brokgauz-Jefron 1906-1913, sv. 11, s. 894.

[5] V. S. Mandel, *Konservathmyje i razrušUělnyje elementy v jevrejstve,* in *Rossija ijevrei,* sb. 1 (dále RiJ). Otěčestvennoje objedměnije russkieh jevřejev zagranicej, Paříž, YMCA-Press 1978 (2. vyd. Berlín, Osnova 1924), s. 201, 205.

[8] D. O. I Jnskij. *O nacionalnom samosoznanii russkogo jevreja,* ín RiJ, s. 142.

i „zvláštní rozdvojení: vžitá emoeiální příchylnost mnoha Židů k okolnímu ruskému světu, s nímž srostli, a přitom ho rozumově odmítají a zásadně se od něho odvracejí. Zamilovanost do nenáviděného prostředí."[7]

Toto bolestné rozdvojení v přístupu nemohlo vést k ničemu jinému než k bolestnému rozdvojení ve výsledku. A když 1. V. Gessen v 2. státní dumě roku 1907 odmítal tvrzení, že revoluce stále ještě prolévá potoky krve, čímž popíral tvrzení, že pravice brání kulturu před anarchií, a když zvolal: „My, učitelé, lékaři, advokáti, statistici, literáti... my že jsme nepřátelé kultury? Kdo vám to bude věřit, pánové?" - z řad pravice se ozval výkřik: „Ruské kultury, ne židovské!"[8] Nepřátelé nebyli, to ne, proč užívat tak silných slov, ale - říkala ruská strana - jsme opravdu přátelé? Jejich vzájemné sblížení ztěžovala jedna věc: jak by to dopadlo, kdyby tito skvělí advokáti, profesoři a lékaři v sobě neměli tak niterné židovské sympatie? Mohli se cítit plně, beze zbytku, duchem jako Rusové? A z toho pak plynula složitější otázka: mohly jim být zájmy Ruska jako státu v plném rozsahu a hloubce skutečně blízké?

V oněch desetiletích se stalo, že židovské střední vrstvy rázně přecházely k světskému vzdělávání svých dětí. a to v ruštině - a současně: rychle se rozvíjela tištěná kultura v jidiš a vžil se termín „jidišismus": Židé ať zůstanou Židy, žádné asimilování.

Existovala ještě jedna speciální cesta asimilace, nebyla sice masová, ale nebyla ani zanedbatelná - cesta smíšených manželství. A pak ještě slabý, povrchový pramínek asimilování, jako byly umělecké pseudonymy podle ruského vzoru. (A kdo si je dával nejčastěji? Kyjev ští cukrovarníci „Dobryj", „Babuškin", kteří se za války dostali před soud kvůli kšeftům s nepřátelskou armádou. Vydavatel „Jasnyj", o kterém kadetská Řeč dokonce napsala, že je to „nenažraný šmelinář", „nestydatě chamtivý žralok".[9] Nebo

budoucí bolševik D. Goldendach, podle kterého nebylo „v celém Rusku nic osobitého", jen on byl „ryzí", dal si proto jméno „Rjazanov" a jako dotěrný marxistický teoretik pletl pak hlavy čtenářům, než ho v roce 1937 *zavřeli.)*

A právě v těchto desetiletích se především v Rusku silně rozmohl sio-nismus. Sionisté si nemilosrdně brali na mušku asimilanty, kteří se domnívali, že osud ruského Židovstva je nerozlučně spjat s osudy Ruska.

Tady si musíme především poslechnout výborného, brilantního publicistu VI. Žabofinského, který už v letech před revolucí měl možnost vyslovit se nejen k tomu, co ho na Rusku odpuzuje, ale vyjádřit nad tím zároveň i své zoufalství. Žabotinskij byl přesvědčen, že Rusko není pro Židy nic jiného než zájezdní hostinec na jejich historické

[7] G. V. Landau, *íievoljucionnyje iděi v jevrejskoj obščestvennosti,* in RiJ, s. 115.
[8] *Gosudarstvennaja duma - l to roj sozyv* (dále GD-2), stenografický záznam, zasedání 2, sv. 1, Petrohrad, 1907, jednání 9, 15. března 1907, s. 522.
[9] P. G., *Maroďory knigi,* in „Reč", 6. května 1917, s. 5.

pouti, že se musejí dát na

další cestu, do Palestiny, Byla to vášnivá slova: my přece nemáme přímý kontakt s ruským národem, my ho poznáváme jen z jeho kultury „hlavně podle jeho spisovatelů... podle nejvyšších, nejčístších projevů ruského ducha", a tento zúžený pohled pak přenášíme na celý ruský svět. „Mnozí z nás, dětí z židovského intelektuálního okruhu, jsou šíleně a potupně zamilováni do ruské kultury... ponižující láskou pasáčka vepřů k princezně." Kdežto židovství poznáváme ve všední, měšťácké každodennosti.[10]

K asimilantům je nemilosrdný. „Spousta otrockých návyků, které se nám dostaly do krve za celou tu dobu, co je porušťována naše inteligence"; „ztratili naději nebo chuť zachovat Židovstvo nedotčené a vedou je k odchodu ze scény". Průměrný židovský intelektuál zapomíná, kdo je; slovo „Žid" je lépe ani nevypustit z úst: „není na to doba"; bojí se napsat „my, Židé", píšou „my, Rusové" a dokonce: „našinec Rusák". „Žid může být ruským občanem první kategorie, ale *Rusem* jen kategorie druhé". „Od chvíle, kdy se Žid prohlásí za Rusa, stává se občanem druhé třídy," přitom si však stále „uchovává zvláštní ‚akcenť duše". -Rozmohla se celá epidemie křtů kvůli výhodám, někdy i menším, než dává diplom. „Třicet stříbrných rovnoprávností." Když opouštíte naši víru - nenechávejte si ani naši národnost.[11]

Situace Židů v Rusku, ne celkově, ale zejména po roce 1905-1906, mu připadá beznadějně chmurná: „Sama objektivní realita, které se říká život v cizině, se nyní obrátila proti našemu národu, a my jsme proti ní bezbranní a bezmocní." - „Věděli jsme i dříve, že jsme obklíčení nepřáteli"; „toto vězení" (Rusko), „štěkající psí smečka"; „tělo uštvaného, ze všech stran nepřáteli obklíčeného a bezbraného ruského Židovstva, zbitého a sraženého v prach"; „v hluboké jámě se hemží... šest milionů (lidí)... epocha pomalého mučení, vleklého pogromu"; a dokonce prý „noviny vydržované židovskými penězi" nechrání Židy „v této epoše neslýchaných štvanic". Koncem roku 1911: „Už to trvá několik let, co Židé v Rusku sedí na lavicí obžalovaných", ačkoli nejsme revolucionáři, „neprodávali jsme Rusko Japoncům" a nejsme žádní Azefové ani Bogrovové; á propos Bogrov: „Ať byl jaký byl - toho ubohého chlapce zneuctilo v hodi-ně jeho nečekané (!) smrtí... těch deset hulvátů z žumpy kyjevských čer-nosotěnců", kteří se chtěli přesvědčit, že vrah byl skutečně popraven.[12]

A znovu a znovu obrací zrak jen a jen na Židovstvo: „Jsme dnes kulturní žebráci, naše chýše je neutěšená, v naší uličce se nedá dýchat." „Naší nej-větší bolestí je, že pohrdáme sami sebou, a naší nejnaléhavější potřebou je nabýt sebedůvěry... Věda o Židovstvu se pro nás musí stát nejdůležitější vědou... Židovská kultura je pro nás útočištěm a jedinou

[10] V. Žabot inskij, in sb. *Feljetony,* Petrohrad, tiskárna Gerold 1915, s. 9-11.
[u] Tamtéž, s. 16, 62-65, 176-180, 255-254.
[12] Tamtéž, s. 26, 50, 75, 172-175, 195, 199-200, 205.

záchranou."[13]

To všechno můžeme a dovedeme velmi dobře pochopit. (My, Rusové, zejména dnes, na konci 20. století.)

Dříve však Žabotinskij asimilační snahy neodsuzoval: v dějinách „přicházejí okamžiky, kdy je asimilace rozhodně žádoucí, kdy je nutnou etapou pokroku". Takový okamžik nastal po šedesátých letech 19. století, kdy židovská inteligence teprve vznikala, sžívala se se svým okolím, se zralou kulturou. Tehdy asimilace nebyla „odvratem od židovského národa, ale naopak, byl to první krok k rozvinutí židovských tvůrčích schopností, první stupeň k obnovení a obrození národa". Bylo nutno „naučit se to cizí, abychom pak mohli s novými silami rozvíjet to své". Avšak za dalších padesát let se mnohé radikálně změnilo vně i uvnitř židovského světa. Kromě toho už také značně vzrostl zájem o všeobecné vzdělání, přímo touha po vzdělání. Teď tedy nadešla doba, kdy mladá generace musí dostat *židovské* kořeny. Teď nám hrozí, že se beze stopy rozplyneme v cizím prostředí: „Naši synové se nám den ode dne více vzdalují" a „odeizují"; naše „studované děti slouží všem národům světa, jenom ne nám, pro židovskou věc nemá kdo pracovat". „Svět, který nás obklopuje, je příliš krásný, velký a bohatý" - nedovolíme mu, aby odlákal židovskou mládež od „ošklivé... židovské existence... Hluboké přemýšlení o národních hodnotách Židovstva se musí stát hlavním... prvkem židovské výchovy." - „Vzájemné sounáležitost..."

Sugestivní obraz: „Královský duch (Izraele) v celém svém, majestátu, jeho tragické dějiny ve vší své grandiózní velkoleposti." - „Kdo jsme, abychom se před nimi ospravedlňovali? Kdo jsou oni, aby nás vyslýchali?"[15] Tato poslední věta si zaslouží naši plnou úctu. Ale musí platit oboustranně. Žádný národ a žádná víra nemá právo *soudit* tu druhou.

Výzvy k návratu k židovským *kořenům* nezněly v těch letech nijak do prázdna. V předrevolučním Petrohradě „v kruzích rusko-židovské inteligence bylo znát zvýšený zájem o židovské dějiny".[16] Židovská komise pro historii a etnografii, která v Petrohradě existovala již dříve, se roku 1908 rozšířila a změnila v Židovskou společnost pro historii a etnografii[17] v čele s M. Vinaverem. Začala aktivně a úspěšně budovat archiv dějin a etnografie Židů v Rusku a Polsku - nic takového nedělala židovská historická věda na

[15] Tamtéž, s. 15, 17. 69
[14] Tamtéž, s. 18-24, 175-177.
[15] Tamtéž, s. 14, 200.
[16] *Pamjati M. L. lišnicera,* in KR.1-1, s. 8,
[17] JE, sv. 8, s. 466.

Západě. V redakci S. Dubnová začal vycházet časopis Židovský dávnověk (ievrejskaja

starina).[18] Současně se pustili do vydávání šestnáe-tisvazkové Židovské encyklopedie (kterou v této práci hojně využíváme) a patnáctisvazkového slovníku Dějiny židovského lidu (Istorija jevrejsko-go národa)... Encyklopedie si ovšem ve svém posledním svazku stěžuje, že „elita židovské inteligence... neprojevila vůbec zájem o kulturní úkoly encyklopedie", zaujata bojem o formální židovskou rovnoprávnost.[19]

V jiných židovských hlavách a srdcích naproti tomu sílilo přesvědčení, že budoucnost ruského Židovstva je nerozlučně spjata s budoucností Ruska. I když „ruské Židovstvo bylo rozptýleno po celé nedozírné zemi a žilo uprostřed cizího živlu... přesto bylo a cítilo se jako jednotný celek. Neboť jednotné bylo prostředí, které nás obklopovalo... jednotná byla kultura... Tuto jednotnou kulturu jsme vstřebávali všichni po celé šiřé zemi".[20]

„Ruské Židovstvo dovedlo vždy spojovat své zájmy se zájmy celého ruského národa. A nepra měnil o to ani ze šlechetnosti, ani z vděčnosti, ale z pochopení historické reality." Zní to sice jako přímá polemika s Žabotinským. ale je to tak: „Rusko pro miliony Židů, kteří v něm žijí, není náhodnou zastávkou v historickém putování Věčného Žida... Ruské cesty světového Židovstva byly a budou historicky těmi nejvýznamnějšími. Od Ruska nikdy nemůžeme odejít, stejně jako Rusko nemůže odejít od nás."[21] O nemožností odejít se lze dokonce vyjádřit ještě kategoričtěji, jako to učinil poslanec 2. a 5. státní dumy O. J. Pergament: „Žádné zlepšení (ani samotného) ruského vnitřního života ,není možné, nebudou-li současně osvobozeni Židé ze své tíživé bezprávnosti'."[22]

A tady nemůžeme pominout velice významnou osobnost právníka G. B. Sliozberga, jednoho z těch Židů, kteří se hluboce a důvěrně seznámili s ruským státem, když byl desítky let nejdříve zástupcem hlavního tajemníka senátu, pak právním poradcem na ministerstvu vnitra, a kterému mnozí Židé vytýkali, že si zvykl u mocných o židovská práva *prosit,* ačkoli už přišel čas je *žádat.* Sliozberg ve svých pamětech píše: „Od dětství jsem byl zvyklý považovat se především za Žida. Avšak hned od začátku svého uvědomělého života jsem se cítil být i synem Ruska... Být dobrým

Židem neznamená nebýt dobrým ruským občanem."[25] - „Ve své práci jsme nemuseli

[18] JE, sv. 7, s. 449-450.

[19] JE, sv. 16, s. 276.

[20] 1. M. Bikeraian, *Rossija i russkoje jevrejstvo,* in RiJ, s. 86.

[21] St. Ivanovic, *Jevrei i sovětskaja diktatura,* in sb. *Jevrejskij mir,* ročenka na r. 1959, Paříž, Objediněnije rusko-jevrejskoj intélligencii, s. 55-56.

[22] JE, sv. 12, s. 572-575.

překonávat překážky, které na každém kroku stavěli do cesty polským Židům Poláci... V ruském státním životě jsme my, Židé národností, nebyli cizorodým prvkem, poněvadž v Rusku žilo mnoho národností sjednocených v ruské státnosti, aniž se vládnoucí národnost pokoušela všechny ostatní pohltit... Kulturní zájmy Ruska se ne křížil v s kulturními zájmy Židovstva. Jedna kultura jako by doplňovala druhou."[24] A dokonce poněkud humorně dodává, že pro nejasnost a nesrozumitelnost ruských zákonů o Židech musei v 90. letech „začít vytvářet speciální židovskou jurisprudenci, s použitím metod čistě talmudských".[25]

A nadto: „Zmírnění národnostního útlaku, které bylo znát v posledních letech, krátce předtím, než Rusko vkročilo do tragického období svých dějin, přinášelo všem ruským

Židům nadějí, že vědomí ruského Židovstva se bude postupně doplňovat o tvůrčí obsah smíru židovského a ruského aspektu v syntézu vyšší jednoty."[26]

Můžeme snad zapomenout, že ze sedmi autorů vynikajícího sborníku z roku 1909 Věchi (Milníky) tři byli Židé - M. O. Geršenzon, A. S. ízgo-je v-Lan de a S. L. Frank?

Me - platí to i opačně: Židé měli v Rusku v předrevolučníoh desetiletích mocnou a svornou podporu v pokrokové veřejnosti. Možná že to způsobil právě útlak a pogromy; přesto však v žádné jiné zemi (nebo snad za celé předešlé dějiny světa?) nebyla tato podpora tak jednolitá. Široká duše naší svobodymilovné inteligence vykázala za okraj společnosti i lidskosti nejen antisemitismus, ale navíc: kdo nahlas a jasně nepodporoval především boj za rovnoprávnost Židů, ten byl u ní hned „bezcharakterní antisemita". Úzkostlivě čestná, citlivá ruská inteligence se snažila plně pochopit a přijmout za své židovské pojetí priorit celého politického života: pokrokové je to, co protestuje proti útisku Židů, a reakční je všechno ostatní. Ruská veřejnost nejenže statečně hájila Židy vůči vládě, ale zakázala sobě a každému sebemenší náznak kritiky chování třeba jen jednoho jediného Žida: co kdyby ve mně z té zlosti vznikl antisemitismus? (V generaci, která tehdy vyrůstala, zůstal pak ten pocit po desítky let.)

V. A. Maklakov uvádí ve svých vzpomínkách typickou epizodu ze sjezdu zemstev v roce 1905, kdy nedlouho předtím došlo k pogromům na Židy a na inteligenci a kdy už pomalu začínaly i pogromy na statkáře: „J. V.

[15] G. B. Sliozberg, *Děla minuvšich dněj: Zapiski russkogo jevreja,* ve 5 svazcích, Paříž, 1953-1954, sv. 1, s. 5 4. [24] Sliozberg, sv. 2. s. 502. [J5] Sliozberg, sv. 1, s. 502. [26] Linskij, in RiJ, s. 144.

de Roberti navrhl, aby se amnestie (kterou sjezd požadoval) nevztahovala na zločiny spojené s násilím na dětech a ženách." Hned byl podezírán, že bere tuto úpravu „třídně", když má starost o postižené statkářské rodiny. „De Roberti je honem... uklidňoval: ‚Vůbec jsem tím nemyslel šlechtické usedlosti... Jestli shořelo pět nebo dvacet usedlostí, to už není rozhodující. Myslel jsem tím tu spoustu usedlostí a domů židovských, vypálených a vyrabovaných černou sotňou.' "[27] Za teroru v letech 1905-1907 udělali mučedníky z Gercenštejna (právě on se ironicky vyslovil o vypálení statkářských usedlostí) a lollose - ale z nikoho dalšího z tisíců zabitých nevinných lidí. V satirickém spisku Poslední samoděržavec, který ruští liberálové vydali v zahraničí, zašli tak daleko, že pod portrét generála, na něhož spáchal nezdařený atentát terorista Girš Lekkert, napsali: *„Kvůli němu"'* (kurzíva *A. S.)* „dal car popravit... Žida Lek(k)erta"...[28]

Nejen opoziční strany, ale i nižší úředníci se báli. aby nevypadali jako „nepokrokoví". Člověk buď musel být hmotně zcela nezávislý, nebo tak úžasně vnitřně svobodný, aby dokázal čelit náporu celkového proudu. Ovšem ve světě advokátů, umělců a vědců byl za ústup z tohoto Pole ostrá k i zován.

Jedině Lev Tolstoj si při svém unikátním postavení ve veřejnosti mohl dovolit říci, že *pro něho* je židovská otázka až na 81. místě.

Židovská encyklopedie vyslovuje výtku, že pogromy v říjnu roku 1905 „vyvolávaly u pokrokové inteligence nikoli speciální (tj. zabývající se jenom Židy), nýbrž všeobecný protest, namířený proti všem projevům ‚kontrarevoluce' jako celku".[29]

Ruská veřejnost by však přestala být sama sebou, kdyby každý problém hned nevy hrotila - proti car ismu, proti carismu, proti ca ri srnu.

Jenže kvůli tomu byla „konkrétní pomoc trpícím Židům po říjnových dnech (po pogromech v roce 1905) poskytnuta výlučně Židy z Ruska a z jiných zemí".[30] Ostatně i Berďajev řekl: „Máte vůbec cit pro duši židovského národa?... Ne, vy bojujete... za abstraktního člověka."[31]

To potvrzuje i Sliozberg: „V očích kruhů, které ovlivňovaly politický vývoj" židovská otázka „neměla tehdy význam politické otázky v širokém slova smyslu. Veřejnost se obírala celkovými projevy reakce."[32] Aby se toto opomenutí ruské veřejnosti napravilo, byl roku 1915 sestaven a vydán zvláštní publicistický sborník Štít (Ščit), který se věnoval všestranné obraně Židů, ale jako autoři do něho směli přispět jen Rusové a

[27] V. A. Mak la kov, / *lasť i obščestvennosť na za katě staroj Rossii (Vospominanija sovremen-nika),* Paříž, *Priloženije k JUjustrirovannoj Rossii", lil,* 1936, s. 466.
[20] *Der Letzte russische Alteinherrscher. Poslední/ samoderzec: Očerk žízni i carstvovanija imperatora Rossii Nikolaj a U-go,* Berlín, Eberhard Frowein Vertag (1913), s. 58.
[29] JE, sv. 12, s. 621. [10]
Tamtéž.
[51] Nikolaj Berďajev, *Filosofija něravenstva,* 2., opr. vyd., Paříž. YMCA-Press 1970, s. 72. " Sliozberg, sv. 1, s. 260.

Ukrajinci, nikoli Židé; ve sborníku se pak objevilo na čtyřicet nejzvučnějších jmen.[55] Celý sborník byl věnován jen tématu „Židé v Rusku", ve svých soudech byl jednoznačný a ve výkladu místy až patetický.

Uveďme některé z jeho názorů - (L. Andrejev:) Vyřešení židovské otázky, které je již na dosah, vyvolává pocit „radosti a zároveň až nábožné úlevy", že je konec „bolesti, která mě provázela po celý život" a byla jako „hrb na mých zádech", jako když „dýchám jedovatý vzduch". - (M. Gorkij:) Mezi „velkými evropskými mysliteli je Žid jako psychologický typ považován za kulturně vyspělejší a krásnější typ než je Rus". (A vyjadřuje uspokojení nad tím, že se v Rusku množí sekty „sobotistů" a „Nového Izraele".) - (P. Maljantovič:) „Hrůza bezprávného stavu Židů v Rusku leží jako ostudná skvrna na jméně ruského národa... Nej lepší ruští lidé ji pociťují jako hanbu, před kterou člověk nemá celý život kam utéct... Jsme barbaři mezi kulturními národy lidstva... jsme zbaveni drahocenného práva hrdostí na svůj národ... Roj za rovnoprávnost Židů je pro ruského člověka... skutečnou národní povinností prvořadého významu... Rezprávnost Židů odsuzuje ruské lidi k bezmoci v prácí pro dosažení vlastního štěstí." Jestliže se nepostaráme o osvobození Židů, „nedáme nikdy do pořádku ani své vlastní záležitosti". - (R. Arseňjev:) Podaří-li se nám odstranit Židům z cesty všechny překážky, bude to znamenat í „přírůstek intelektuálního bohatství naší vlasti". - (A. Ralmykovová:) Na jedné straně je naše „úzké duchovní spojení s Židovstvem v oblastí nejvyšších duchovních hodnot", na drahé straně však „tolerujeme projevy pohrdání a nenávisti". - (L. Andreje v:) My Rusové „jsme sami *evropští Židé,* naše *hranice je známé pásmo židovského osídlen?'.* - (D. Merežkovskij:) „Co od nás chtějí Židé? Mravní rozhořčení?" „Toto rozhořčení je však tak silné a prosté, že... můžeme jen křičet spolu s Židy. A my křičíme." - Do sborníku Štít se jakýmsi nedopatřením nedostal Rerďajev. Ale ten o sobě řekl, že se už v raném mládí rozešel se svým prostředím a raději se stýkal s Židy.

Antisemitismus označovali všichni autoři Štítu za něco odporného, za „chorobu vědomí, která se vyznačuje tvrdohlavostí a nakažlivoslí" (akademik D. O v sj ani ko-Kul i ko vskij). Zároveň však několik autorů prohlásilo, že „prostředky (a) metody... (ruských) antisemitů jsou zahraničního původu" (P. Miljukov). „Nejnovější antisemitská ideologie je produkt německé duchovní výroby... jArijská[4] teorie... které se chytil náš nacionalistický tisk... Meňšíkov (opakuje) myšlenky Josefa Arthura Gobineaua" (F.

[53] *Ščit:* Litěraturnyj sborník, za red. L. Andrejeva, M. Gorkého a F. Sologuba, 5. dopl. vyd., Moskva, Russkoje obšéestvo dlja izuěenija jevrejskoj žízni 1916.

Kokoškin). Doktrína o nadřazenosti árijské rasy nad semitskou je „německé zboží" (Vjačeslav Ivanov). .Ale co s tím máme společného my, my „s hrbem na zádech"? Gorkij v Pokrokovém kroužku koncem roku 1916 „se ve své dvouhodinové přednášce snažil všemožně poplivat celý ruský národ a přehnaně vychvalovat Židovstvo", říká pokrokový poslanec dumy Mansyrev, jeden ze zakladatelů Kroužku.[34]

0 tomto jevu říká současný židovský autor, objektivně a moudře: „Došlo k převýchově ruské vzdělané společnosti, která si bohužel brala židovský problém mnohem víc k srdci, než se dalo čekat... Ze soucitu s Židy se stalo skoro stejně imperativní zaklínadlo, jako je Bůh, car a vlast," Židé však „využili s cynismem sobě vlastním tendenci vládnoucí ve společnosti".[55] A Rozanov tomu v oněch letech říkal židovská „chamtivost zmocnit se všeho".[58]

V. Šulgin to ve dvacátých letech shrnul takto: „Židé se za tu dobu (čtvrt století před revolucí) zmocnili politického života země... ovládli politické Rusko... Mozek národa (nepočítáme-li vládu a vládní kruhy) se octl v židovských rukou a zvykal si myslet podle židovského návodu." „Při všech ‚omezeních' se Židé... zmocnili duše ruského národa."[37]

Ale zmocnili se jí Židé opravdu? Nebo Rusové nevěděli, co si s ní počít? Ve sborníku Štít se Merežkovskij pokoušel vysvětlit, že židomilství je vyvoláváno židofobií, že tak vzniká stejně slepé vychvalování cizí národnosti, odpovídající na všechna absolutní „ne" absolutním „ano"![58] -A profesor I. Baudouin de Courtenay se tam podřekl: „Mnozí, dokonce

1 z tábora apolitických přátel' Židů, k ním chovají odpor a mezí čtyřma očima to přiznávají. S tím se ovšem nedá nic dělat. Pocity sympatie a antipatie... nezávisí na nás." Ale my se nemůžeme řídit „afekty, my se musíme řídit rozumem".[39]

S větší odezvou u veřejnosti a také s velkým porozuměním se vyjádřil roku 1909 o nejasnostech v tehdejším veřejném mínění P. B. Struve, který po celý život neohroženě bořil přehrady na své cestě od marxismu k pravicovému chápání státu a cestou kritizoval i jiné zákazy. Byla to dnes již zcela zapomenutá, avšak historicky významná polemika, která vypukla v liberálním listě Slovo v březnu roku 1909 - a bleskově se rozšířila do

[34] Kn. S. P. Mansyrev, *Moi vospominaja,* in sb. *Fevralskaja revoljucija,* sest. S. A. Alexejev, Moskva, Leningrad GIZ 1925, s. 259.

[59] A. Voroněl, in „22", Obščestvenno-polítíčeskij í lítěratumyj žurnál jevrejskoj intělligen-cii *iz* SSSR v Izraile, Tel Aviv 1988, č. 50, s. 156-157.

[36] *Perepiska V. V. Rozanova i \I. O. Geršenzona,* in „Novyj niir", 1991, č. 5, s, 259.

[37] V. V. šulgin, *„Čto nam v nich ně nraviLya...": Ob antisemitizme v Rossii,* Paříž, 1929, s. 58, 75.

[58] Sb. *Ščit,* s. 184. [39]
Tamtéž, s. 145.

celého ruského tisku.

Začalo to nafouknutou a přetřásanou „čirikovskou epizodou": hněvivým osočením v úzkém literárním kroužku, kde byl Čírikov, autor záslužné hry *Židé,* zničehonic obviněn z antisemitismu. (Kvůli poznámce, kterou utrousil mezi literáty u skleničky, že většina petrohradských kritiků jsou Židé, a jak tedy mohou pochopit problémy z ruského prostředí.) Ten případ se tehdy v mnohém ruské veřejnosti dotkl (Novinář Lju-boš o něm tenkrát napsal, že to je „ona kopejková svička, od které shořela celá Moskva".)

Žabotinskij měl pocit, že se ještě patřičně nevyslovil k čirikovské epizodě ve svém prvním článku, a 9. března 1909 otiskl ve Slově druhý článek pod názvem Asemitismus.

Vyjářil v něm obavu a rozhořčení, že většina pokrokového tisku chce zamlčet případ s Čirikovem a Araba-žinem. Že dokonce jedny přední liberální noviny (narážel na Russkije Vědomosti) prý už 25 let nic nenapsaly „o zběsilém honu na židovskou rasu... Od těch dob se zamlčování považuje za největší módu pokrokového židofilství". Ale celé neštěstí je právě v zamlčování židovské otázky. (V tom s ním lze vřele souhlasit.) Když Čirikov a Arabažin „tvrdí, že v jejich debatě nebylo nic antisemitského, říkají oba naprostou pravdu". Díky našemu tradičnímu mlčení „z vás můžou udělat antisemitu za pouhé slovo ‚Žiď nebo za nejnevinnější poznámku o židovských zvláštnostech... Židé jsou zkrátka pod jakýmsi přísným tabu, takže nesmějí být ani sebeméně kritizováni, čímž ovšem nejvíce ztrácejí oni sami." (A zase s tím musíme souhlasit.) „Člověk má dojem, že už i pouhé slovo ‚Žiď je nepub 1 ikovate 1 né." To už je „ohlas jakéhosi obecnějšího mínění, které si klestí cestu ve střední vrstvě pokrokové ruské inteligence... Konkrétní důkazy nenajdete - to mínění cítíte zatím jen na dotek", jenže to ho právě znepokojuje: že je to na dotek, že nejsou důkazy, že Židé neuslyší blížící se bouři a nebudou na ni připraveni. Zatím „je vidět tu a tam mráček a z dálky je nejasně slyšet dosud slabé, ale již hrozivé dunění". Není to antisemitismus, zatím je to jen *‚asemitismus'* -ale ani ten nesmí být tolerován a neutralita je neomluvitelná: po kiši-něvském pogromu a v době, kdy reakční tisk roznáší „hořící vích nenávisti", je nepřípustné, aby ruský pokrokový tisk mlčel „o jednom z nej-tragičtějších problémů ruského života".[40]

Časopis Slovo v temže čísle přinesl odpověď v úvodníku: „Autorova obvinění na adresu pokrokového tisku podle našeho názoru neodpovídají skutečné situaci. Chápeme city, které autora přiměly napsat tyto trpké řádky, ale připisovat ruské inteligenci bezmála záměrnou taktiku zamlčování židovské otázky je nespravedlivé. V ruském

[40] V. Žabotinskij, *Asemitizm,* in ..Slovo*[4], Petrohrad, 9. (22.) března 1909, s. 2; viz též: sb. *Feljetony,* s. 77-83.

životě je tolik nevyřešených problémů, že můžeme každému z nich věnovat relativně málo místa... A přitom zdárné vyřešení mnohého z těchto problémů má velký životní význam í pro Židy jakožto občany naší společné vlasti."[41]

Ale co kdyby se Slovo tenkrát bylo Žabotínského zeptalo: proč se nezaslal těch naivku, kteří udělali „docela nevinnou poznámku o židovských odlišnostech"? Věnovala jim snad pozornost a zastala se jich židovská veřejnost? Nebo jenom sledovala, jak se ruská inteligence takových „antisemitů" zbavuje? Ne, na „přísném tabu" měli i Židé kus viny, a o nic menší.

A ještě jedním-článkem přispěl list k zahájení otevřené diskuse: článkem V. Golubeva Shoda, ale ne splynutí. Ano, incident s Čirikovem „není zdaleka ojedinělý případ", „národnostní otázka... v současné době... vzrušuje i naši inteligenci". V nedávných letech, zejména v revolučním roce 1905, naše inteligence „těžce zhřešila" kosmopolitismem. Ale „bez následků neproběhl tento boj ani uvnitř společnosti... ani mezi národy, které žijí v ruském státě". Tak jako jiné národy, v těchto letech „i Rusové se museli zamyslet nad svým národním úkolem... když naše malé národy začaly vyhlašovat své sebeurčení, potřeboval najednou své sebe urče ní i Rus". Vždyť o ruských dějinách toho „my, ruská inteligence, víme skoro méně" než o židovských. „Všelidské ideály... byly pro nás vždy mnohem důležitější než budování vlastního státu." Ale i podle mínění Vladimíra Solovjova, jemuž byl nacionalismus naprosto cizí, „dříve než se staneme nositeli všelidských ideálů, měli bychom povznést na jistou národní úroveň sami sebe. A tento pocit sebepovznesení začíná zřejmě pronikat i mezi

inteligencí." Dosud jsme „mlčeli o specifických vlastnostech ... Rusů". A když je připomeneme, to přece není žádný antisemitismus a neznamená to, že bychom chtěli utiskovat jiné národy -ale mezi národy musí dojít ke „shodě, ne však ke splynutí".[42]

Časopis Slovo přišel možná s tak důkladným vysvětlením proto, že už měl v sazbě článek P. R. Struveho, který náhodou přišel zároveň s článkem Žabotínského, ale nezávisle na něm, a také se zabýval ožehavým čirikovovym incidentem; článek se jmenoval Inteligence a národní tvář a vyšel ve Slově hned druhý den, 10. března.

Stravě psal: „Tento případ", který bude „brzy zapomenut", „ukázal, že se v hlavách cosi pohnulo, procitlo a zůstane bdělé. Ta procitlá myšlenka si žádá, aby se s ní počítalo." - „Ruská inteligence ztrácí svou .ruskosť... zbytečně a marně zakrývá svou národní tvář", ale „ta nejde zakrýt". - „Národnost je něco mnohem nespornějšího (než rasa, barva kůže), a přitom velice jemného. Je to duchovní přitažlivost a odpudi-vost, a

[41] „Slovo", 9. (22.) března 1909, s. 1.

[42] V. Golubev, *Soglašenije. a ně slijanije** in „Slovo", 9. (22.) března 1909, s. 1.

aby se rozpoznaly, na to nejsou zapotřebí ani antropometrické přístroje, ani genealogické bádání. Ty žijí a chvějí se v naší duši." Můžeme a musíme dbát na to, aby tyto přitažlivé a odpudivé síly ne vnikaly do soustavy zákonů, „ale „státní" spravedlnost od nás nežádá ,národní' lhostejnost. Přitažlivost a odpudívost náleží nám, je to naše osobní vlastnictví'", je to „organický pocit národnosti... A nevidím nejmenšího důvodu... vzdávat se tohoto vlastnictví ve prospěch kohokoli a čehokoli."

Ano, opakuje Stravě, musíme rozlišovat: oblast právní, státní - a oblast, kde v nás žijí tyto pocity. „Zvláště v židovské otázce to je zároveň velmi snadné i velmi těžké". - „Židovská otázka je formálně otázkou právní," a proto je tu pomoc snadná, přirozená: dát Židům rovnoprávnost - ano, jistě! Ale zároveň je tu pomoc „velmi těžká, protože odpudivá síla vůči Židům je v některých vrstvách ruského obyvatelstva skutečně velká a je zapotřebí velké morální síly a velkých intelektuálních schopností k tomu, aby se i přes tuto odpudívost tato otázka jednou provždy vyřešila". - Avšak: „1 přes to, že v širokých vrstvách ruského obyvatelstva panuje vůči Židům tak odpudivá síla, jsou nám ze všech .neruských národností' Židé nejbližší, jsou s námi nejtěsněji spjati. Je to kulturně historický paradox, ale je to tak. Ruská inteligence vždy považovala Židy za své, za Rusy - ne náhodou, ne pro nic za nic, ne z ,nedo-rozuměuf. Vědomá iniciativa odpudivosti od ruské kultury, důraz na židovskou ,národnf svébytnost, nepřišly od ruské inteligence, nýbrž z onoho židovského hnutí, které je známo pod názvem sionismus... Nemám žádné sympatie k sionismu, ale uvědomuji si, že problém židovského' národa existuje," a dokonce sílí. (Příznačné je, že slova „židovský" í „národ" dává do uvozovek - stále ještě úplně nevěří, že to Židé myslí s tou odlišností vážně.) - „V Rusku nejsou jíní, neru sově', kteří by hráli v ruské kultuře takovou roli... A ještě jedna potíž tady je: tu rolí hrají a zůstávají přitom Židy." Význam Němců v ruské kultuře a vědě se taky nedá popřít; jenže Němci, jakmile vstoupilí do ruské kultury, se v ní beze zbytku rozplynuli. „Židé však ne."

A R B. Struve končí svůj článek slovy: „Nesluší se, abychom taktizo-valí (s ruským národním cítěním) a schovávali svou tvář... Já a každý jiný Rus máme na tyto city právo... Čím lépe si to všichni uvědomíme... tím méně nedorozumění nás v budoucnu čeká."[45]

Kéž by to byla pravda! A kéž bychom se bylí všichni probudili o pár desítek let dříve. (Ostatně Židé se probudili mnohem dříve než Rusové.) A jako by všechny noviny čekaly jen na to - hned příští den se strhla lavina! V liberálním listě Naše noviny (Naša gazeta)

P. Stravě, *Intčlligencija i nacionalnoje lico,* in „Slovo", 10. (25.) března 1909, s. 2.

(„je dnes *vhodné* o tom mluvit?" - klasická otázka), v pravicové Nové době (Novoje vrem-ja), v loajálně kadetské petrohradské Řeči nemohl nezareagovat Milju-kov: Žabotínskij „dosáhl toho, že mlčení skončilo a to strašné a hrozné, co se pokrokový tisk a inteligence snažily před Židy zatajit, se nakonec objevilo vykresleno ve svém skutečném měřítku". Dále však Miljukov se svou obvyklou chladnou uvážllvostí přešel k verdiktu. Především vyslovil vážné varování: *Kam to povede? Komu to prospěje?* „Národní tvář", kterou navíc „nemáme proč skrývat" - vždyť to nás přece sbližuje s krajně pravicovými fanatiky! (Takže „národní tvář" *je nutno* skrývat.) A tak „po nakloněné rovině estetického nacionalismu" inteligence rychle zdegeneruje a sklouzne „do toho pravého rasového šovinismu", který vznikl „v zatuchlé atmosféře dnešní společenské reakce".[44]

Ale čtyřicetiletý Stravě zareagoval ve Slovu na Miljukovovu „menior-skou řeč" doslova hbitě jako mladík již 12. března. A především na jeho výrok: „Kam to povede?". („Komu to poslouží?", „Komu se to bude hodit do krámu?" - takovým způsobem se budou - při jakémkoli tématu - zacpávat ústa ještě za sto let. Je to škodlivý výrok, ignorující fakt, že slovo může být poctivé a závažné samo o sobě.) - „Naše názory se vlastně nijak nevyvracejí," ale polemicky se konfrontují s „projekcí", „kam povedou".[45] (Slovo po dalších několika dnech: „Je to stará praktika, jak diskreditovat ideu, kterou nesdílíme, i osobu, která ji hlásá, pofidérní narážkou, že to najde plné sympatie v listech No voje vremja a Russko-je znamja. Tato praktika je podle našeho názoru naprosto nedůstojná pokrokového tisku."[46] - A pokud jde o podstatu věci: „Národnostní otázky bývají v dnešní době provázeny silnými, někdy až bouřlivými emocemi. Tyto emoce totiž vyjadřují vědomí naší národní identity, jsou zcela oprávněné a... vymyeovat je... je velký nešvar". Když je totiž zaženete dovnitř, proderou se ven ve zmrzačené podobě. Kdežto „tento tak hrozný ‚asemitismus' je mnohem příznivější půdou pro právní řešení židovské otázky než bezperspektivní boj... ‚antisemítísmu' s ‚filosemitis-menT. Žádný neruský národ nepotřebuje... aby ho všichni Rusové oddaně milovali. A ještě méně potřebuje, aby se tvářili, že ho milují. Kdežto ‚asemitismus' spolu s jasným a střízlivým chápáním známých morálních a politických zásad a... státních nezbytností by věru byl mnohem potřebnější a prospěšnější našim židovským spoluobčanům než sentimentální a chabý Jilosemitismus'," zejména ten simulovaný. -

A „Židům jen prospěje, když uvidí nezastřenou ‚národní tvář'" ruského konstitucionaiismu a demokratické veřejnosti. „Vůbec by jim však neprospělo, kdyby podléhali iluzí, že takovou tvář má jen antisemitský fanatismus". To „není hlava

[44] P. Miljukov, *Nacionalizm protiv nacionalizma,* in „Reč", 11. (24.) březina 1909, s. 2.

[45] P. Struve, *Polemičeskije zigzagi i nisvojevremennajapravda,* in „Slovo", 12. (25.) března 1909. s. 1.

[46] „Slovo", 17. (50.) března 1909, S. 1.

Medúzy, ale poctivá a dobrá tvář *ruského* národa, bez níž by tu nebyl ani *‚ruskf* stať".[47] - A redakce dodává: „Shoda... znamená, že uznáváme všechna specifika každého národa a že máme úctu k těmto odlišnostem."[48]

Vášnivá polemika v novinách dále pokračovala. „Za několik dní už by vydala na celou knihu." Bylo to „něco, co by bylo v pokrokovém ruském tisku... nedávno ještě zhola nemožné: v novinách se debatuje o velkorus-kém nacionalismu"![49] Této vysoké úrovně však dosahovala jen diskuse ve Slově, ostatní noviny se soustředily na „přitažlivost a

odpudívost".[50] Inteligence se podrážděně vrhla na svého nedávného hrdinu z Osvobození.

A Žabotinskij si nedal pokoj, ozval se dokonce ještě dvakrát...„Medvěd z brlohu" - to měl být Petr Stravě, který přitom vystupoval klidně a rozvážně, zatímco uražený Žabotinskij označil jeho článek a zároveň i článek Miljukovův za „skvělé vystoupení dvou šmíráků", „jejích přívětivá deklamaee je plná pokrytectví, neupřímností, zbabělosti a podlé-zavosti, a proto je tak neuvěřitelně protivná"; vyptává se Miljuková, jestli „stará ruská inteligence, ta svatá a čistá inteligence", jestli tedy ta „v sobě měla protižidovskou ‚odpudivosť?... To by nás zajímalo." A proklínal „ ‚svaté a čisté' klima této krásné země" a „zoologický druh *ursus iudaeophagus inteílectualis"* (intelektuálního medvěda židožrouta). (Co proto dostal i smířlivý Vinaver, „židovský slouha ruského pána".) Žabotinskij rozhněvaně odmítl tvrzení, že by Židé čekali, „až se bude řešit celostátní úkol" (to znamená svržení cara): „Děkujeme za tak lichotivé mínění o naší ochotě k psovské oddanosti", o „pohotovosti poddaného Izraele". A v závěru dokonce tvrdil, že „ještě nikdy se vykořisťování národa národem nehlásalo s tak nevinným cynismem".[51]

Je nutno říci, že jeho krajně nesnášenlivý tón neposloužil jeho názorům k vítězství. Ostatně nejbližší budoucnost ukázala, že právě svržením cara získají Židé postavení dříve nepředstavitelné, že jim dá dokonce vic, než o co usilovali, a tím vezme půdu pod nohama sionismu v Rusku, takže Žabotinskij neměl vlastně pravdu.

Mnohem později jiný pamětník těchto časů, vystřízlivělý bundovec, vzpomínal: „V letech 1907-1914 v Rusku podlehli někdy ne-li antísernitské, tedy ‚asemitské' atmosféře i někteří li bera lově z řad ruské inteligence, a jiní zase zklamáni tím, že se v první ruské

4- p struve, in „Slovo", 12. (25.) března 1909, s. 1.

[48] V. Golubev, *Kpolemike o nacionolizme,* in tamtéž, s. 2.

[49] M. Slavinskij, *Husskije, velikorossy i rossijaně,* in tamtéž, 14. (27.) března, s. 2.

[10] „Slovo", 17. (50.) března 1909, s. t.

[51] V. Žabotinskij, *Medvědiz berlogi,* in sb. *Feljetony,* s. 87-90.

revoluci nepodařilo uskutečnit její maximalistické tendence, svalovali za ně odpovědnost na nápadnou účast Židů v revoluci." A v předválečných letech „bylo znát, že sílí ruský nacionalismus... v některých kruzích, kde se ještě nedávilo zdálo, že židovská otázka je vnímána jako ruská".[52]

Roku 1912 tlumočil Žabotinskij, nyní už klidně, zajímavý postřeh známého židovského novináře: jakmile se o nějakou kulturní záležitost začnou zajímat Židé, od té chvíle jako by ruské veřejnosti odpadla od srdce, jako by se jí netýkala. Nastane jakási neviditelná *odpudivost.* Ano, bude nutné vést národnostní čáru, organizovat ruský život „bez cizích příměsí, které jsou v takovém množství (pro Rusy) zřejmě nestravitelné".[53]

Shrneme-li všechno, co jsme výše uvedli, dojdeme nejspíš k závěru, že v řadách ruské inteligence probíhaly současně (jako v mnoha historických jevech) dva procesy a ve vztahu k Židům se lišily temperamentem, a vůbec ne mírou sympatií. Až na to, že proces, který reprezentoval Stravě, byl poněkud tichý, poněkud nejistý a byl umlčen. Kdežto ten, který se tak hlasitě projevil ve filosemitském sborníku Štít, měl větší odezvu ve veřejném mínění i v obecné praxi. Nezbývá než litovat, že Žabotinskij nedocenil Struveho hledisko, nepochopil jeho hodnoty.

Diskuse z roku 1909 v Slovu se neomezila na židovskou tematiku a přerostla v kritiku ruského národního uvědomění, což je dnes, po osmdesátileté hluchotě naší veřejností, aktuální a poučné i pro nás. -R Stravě prohlásil: „Tak jako bychom se neměli dopouštět ‚porušťovánf těch, kdo si to nepřejí, stejně tak bychom neměli sami *sebe* ‚odrušťovať," tonout a ztrácet svou tvář v mnohonárodním Rusku.[54] - V. Golubev protestoval proti tomu, aby „monopol na vlastenectví a nacionalismus měly jen skupiny reakční". „Neuvědomujeme si, že japonské vítězství zapůsobilo depresivně i na naše národní, nacionální cítění. Naše porážka neponížila jen byrokracii," jak si veřejnost toužebně přála, „ale nepřímo i celý národ." (Ale kdepak „nepřímo"! Přímo!) „Ruský národ... se cítí trapně."[53] - „Není to maličkost, když je zneuctěno už jen slovo .Rus', které dostalo význam ‚Rus jako poleno'." Pokroková veřejnost se oběma těmto pojmům vyhýbá a přenechává je pravici. ..Vlastenectví jsme chápali jediné v uvozovkách." Ale „reakčnímu vlastenectví by mělo konkurovat vlastenectví národní... Ve svém odmítavém postoji k černosotén-

skému vlastenectví jsme ustrnuli, a pokud jsme proti němu něco hájili, nebylo to

[52] G. J. Aronson., *V borbe za groždunskije i nacionalnyje pravá: ObŠčestvennyje těčenija v russkom jevrejstve,* in KRJ-1, s. 229, 572. " V. Žabotinskij, in sb. *Feljetony,* s. 245-248.
[54] P. Stravě, in „Slovo", 10. (25.) března 1909. s. 2. [54] V.
Golubev, in tamtéž, 12. (25.) března, s. 2.

vlastenectví, nýbrž všelidské ideály".[56] Jenomže celý ten náš kosmopolitismus nám zatím neumožnil ani domluvit se s Poláky.[57]

A. Pogodin vzpomínal: po tom, co V. Solovjov tak ostře ztepai Danilov-ského Rusko a Evropu, a po článcích Gradovského objevily se „první projevy uvědomění, které se u národů probouzí jako pud sebezáchovy ve chvílích hrozícího nebezpečí", (li tomu časová souhra, že právě ve dnech této diskuse, v březnu 1909. prožilo Rusko jako stát své národní ponížení, když muselo pokorně uznat rakouskou anexi Bosny a Hercegoviny, svou „diplomatickou Cušímu".) „Osudově se blížíme k problému, který byl ještě docela nedávno ruské inteligenci naprosto cizí, ale před který nás nyní život postavil tak tvrdě, že už se mu nevyhneme."[58]

A Slovo uzavíralo: „Náhodný... incident vyvolal hotovou tiskovou bouři." Znamená to, že „ruská společnost cítí potřebu národního sebeuvědomění". Ruská společnost se v minulých letech „styděla nejen za falešnou antinacionální politiku... ale í za skutečný nacionalismus, bez něhož se nedá vytvářet stát." Tvořivý národ „má vždycky svou tvář".[59] -„Minín byl docela určitě nacionalísta." Nacionalismus tvůrčí, státnický, je vlastní *životaschopným* národům, a právě takový nacionalismus dnes potřebujeme.[60] „Tak jako před třemi sty lety i dnes na nás dějiny žádají odpověď, žádají, abychom v těžkých dnech zkoušek" odpověděli, „máme-li jako svébytný národ právo na samostatnou existencí."[61]

Ve vzduchu však bylo cítit, že se Něco blíží! - i když se psal zdánlivě pokojný rok 1909.

Ale drželi se stále své pravdy (M. Slavinskij): „Snaha poruštit, lépe řečeno povelkoruštit celé Rusko... byla zhoubná pro živé národní rysy nejen všech malých říšských národů, ale především pro národ velkorus-ký... jenže kulturní síly velkoruského národa na to byly příliš slabé." Velkoruskému. národu by jen prospěl intenzivní vývoj dovnitř, směrem k normálnímu krevnímu oběhu.[62] (Bohužel, tento úkol Rusové nezvládli dodnes.) „Musíme bojovat proti nacionalismu fyziologickému, (když) národ silnější se snaží vnutit národům slabším státní uspořádání, jaké jim nevyhovuje."[63] Ale takovou říší přece nešlo vytvořit pouhou fyzickou silou - ba ani „mravní silou". A jestli ji máme, pak nás rovná práva národů **(Židů** ani Poláků) nijak neohrožují.[64] Už v

[56] V. Golubev, *O monopolu na patriotizm,* in tamtéž, 14. (27.) března, s. 2.

"[>7] V. Golubev, *Ot samouvaženija k uvaženiju,* in tamtéž, 25. března (7. dubna), s. t.

[5]* A. Pogodin, *K rop rosu o nacionalizme,* in tamtéž, 15. (28.) března, s. 1.

w ?isiovo'\ 1.7. (50.) března 1909, s. 1.

ao 4 Pogodin, in tamtéž, 15. (28.) března, s. 1.

[131] ..Slovo", 17. (50.) března 1909, s. 1.

[62] M. Slavinskij, in „Slovo", 14. (27.) března 1909, s. 2.

[63] A. Pogodin, in tamtéž, 15. (28.) března, s. 1.

průběhu 19.

a o to více na zaěátku 20. století se ruská inteligence cítila na vysokém stupni světovostí, všelídskosti, kosmopolitiěnosti nebo internaeionál-nosti (což se tehdy nerozlišovalo). Už tehdy se v mnohém, vlastně skoro ve všem zřekla ruského nacionalismu. (Z tribuny státní dumy se žertovalo: „Patriot Iškariot.")

Židovská inteligence se však nacionalismu nezřekla. I extrémní židovští socialisté se snažili nějak přizpůsobit svou ideologii nacionální-mu cítění. A právě v té době se neozval jediný hlas ze strany Židů - počínaje Dubnovém přes Žabotinského až po Yinavera - že se ruská inteligence, která upřímně stojí při svých utiskovaných bratřích, nemusí zříkat *svého* nacionálního cítění. A po pravdě řečeno, takový hlas se ozvat měl. Jenže o tom, že se něco změnilo, neměl tehdy ještě nikdo tušení: že totiž Židé pod pojmem *rovnoprávnost* rozumějí něco *víc.*

A tak ruská inteligence vykročila do budoucnosti sama. Za cara Židé rovnoprávnost nezískali, ale - částečně právě proto - získali pomocnou ruku a věrnost ruské inteligence. Jejich mocný rozvoj a nástup, jejich talent *vešly* do povědomí ruské veřejnosti. Představy o našich cílech, našich zájmech, impulzy k našim rozhodnutím splynuly s jejich představami. Přijali jsme jejich názor na naše dějiny a na jejich další vývoj.

A toto pochopit je důležitější než počítat, jaké procento Židů rozkolí-sávalo Rusko (rozkolísávali jsme je my všichni), dělalo revoluci nebo bylo v bolševické vládě.

..Slovo", 17. (30.) března 1909, s. 1.

Kapitola 12

Za první světové války (1914-1916)

Největším šílenstvím 20. století byla nesporně první světová válka. Bez jakéhokoli jasného důvodu a účelu se tři evropské velmoci - Německo, Rusko a Rakousko-Lhersko - utkaly v boji na život a na smrt, aby se dvě z nich v tomto století už neuzdravily a třetí se rozpadla. Dva partneři Ruska, zdánlivě vítězní, se udrželi ještě čtvrt století - a pak ztratili svou převahu již navždy. A Evropa jako celek přišla o svůj hrdý titul vúdkyrië lidstva, stala se terčem závisti, ale koloniální državy z jejích zesláblých rukou vypadly.

Žádný ze tří mocnářů si neuvědomoval - a hlavně to platí o caru Mikuláši II. a jeho okolí - o *jakou* válku půjde: že to bude válka velká a krutá. Kromě Stolypina a po něm P. N. Durnova představitelé ruské vlády nepochopili varování, jehož se Rusku dostalo v letech 1904-1906.

Podívejme se na tuto válku židovskýma očima. V oněch třech sousedících evropských říších žily tři čtvrtiny Židů celého světa (a 90 % Židů evropských)[1], a ti všichni byli soustředěni v ohnisku dozrávajících válečných událostí, od Kovenské gubernie (později i Livonska) až po rakouskou Halič (později i Rumunsko). A válka jim teď naléhavě položila nesmírně těžkou otázku: všichni žili po okrajích těchto tří říší - jak se vlastně mají zachovat ke své vlasti? Vždyť pro procházející armádu byl za frontou nepřítel, ale pro místní Židy to byli sousedé a soukmenovci. Oni si přece tuhle válku nemohli přát; tak jak se teď měl jejich názor najednou změnit ve vlastenectví? Řadoví ruští Židé z pásma židovského osídlení už teprve neměli proč nadšeně podporovat ruskou válčící stranu. Ještě před sto lety, jak jsme viděli, Židé v západních krajích pomáhají Rusům proti Napoleonovi. Ale proč měli pomáhat armádě v roce 1914? Kvůli pásmu židovského osídlení? Naopak: nedávala jim válka naději na osvobození? Až sem přijdou Rakušáci - ti přece už nevyhlásí žádné nové pásmo židovského osídlení a zruší se i procentuální norma

na školách, ne?

[1] *Kratkaja jevrejskaja enciklopedija* (dále KJE), 1976 (vydávání pokračuje), sv. 2, Jeruzalém, Obščestvo po issledovaniju jevrejskieh obščin 1982, s. 313-514, statistika za r. 1900.

Právě v západní částí pásma židovského osídlení měl silné pozice Bund, a z Leninova dopisu A. G. Šij apni kovoví z února 1915 se dovídáme, že bundovci „jsou většinou germanofilové a přáli by si porážku Ruska"[2]. Dovídáme se také, že za války autonomistický židovský list Vorwärts zaujímal zřetelně gerrnanofílské stanovisko. Za

našich dnů trefně poznamenává o té době židovský autor: „Zamyslíme-li se nad heslem ‚Za Boha, cara a vlasť, nelze si představit loajálního Žida, který by mohl toto heslo brát vážně" a v přímém slova smyslu.[5]

Jinak tomu bylo v metropolích. Přes své postoje v letech 1904-1906 vlivné petrohradské kruhy ruského Židovstva i ruští liberálové v konfliktu v roce 1914 nabídly samoděržaví svou podporu, své spojenectví. „Vlastenecké nadšení, které zavládlo v Rusku, se nevyhnulo ani Židům."[4] „Byla to doba, kdy... se Puriškevič při pohledu na vlastenčící ruské Židy líbal s rabíny."[5] A v tisku (ne v Nové době /Novoje v rem ja/, ale v tom nejliberálnějším, podle Vitteho „položidovském" tisku, který vyjadřoval a dirigoval výkyvy veřejného mínění a který v roce 1905 doslova *žádal* kapitulaci celého režimu) se hned v prvních dnech války zvedla bouře vlasteneckého nadšení. „Přes hlavu malého Srbska se napřáhl meč proti velkému Rusku, které bránilo nedotknutelné právo milionů na práci a na život." Na mimořádném jednodenním zasedání státní dumy „představitele nej různějších národností a stran toho historického dne vzrušovala jediná myšlenka, jediný vznešený cit rozechvěle zazníval ve všech hlasech: Ruce pryč od Svatě Rusi!... Jsme ochotni ke každé oběti, abychom ochránili čest a důstojnost nedílného ruského státu... ‚Bůh, car a národ!' - a vítězství je jisté... Na obranu naší vlasti se stavíme my, Židé... s pocitem hluboké oddanosti..."

I kdyby měli důvod počítat s tím, že jako gesto vděčnosti jim bude na oplátku udělena rovnoprávnost třeba až po skončení války, vláda by při přijetí tohoto nečekaného spojenectví musela přece být rozhodnuta, že svůj závazek splní nebo že slíbí, že ho splní.

Bylo tomu opravdu tak, že rovnoprávnosti nemohlo být dosaženo jinak než revolucí? Když Stolypin revoluci porazil, „vedlo to k oslabení zájmu o politiku jak v ruském, lak v židovském prostředí"[6], což znamenalo přinejmenším odklon od revoluce. Podle Šulginova vyjádření: „Bojovat současně proti Židům i proti Němcům, na to neměl ruský režim dost sil. S někým se spojit musel." [7] Nyní se muselo nově vzniklé spojenectví s

[2] Lenin, *Sebrané spisy* v 55 svazcích, Moskva 1958-1965, sv. 49, s. 64.
[3] A. Voroněl, in „22", Obšéostvermo-politieeskij í litěraturnyj žurnál jevrejskoj inteligencí! iz SSSR v Izraile, Tel Aviv 1986. č. 50, s. 155.
[4] KJE, sv. 7. s. 556.
[5] i). 5. Pasmanik. *liusskaja revoljucija i jevrejstvo (Bolševizm i iudaizm),* Paříž, 1925, s. 145.
[6] KJE, sv. 7, s. 558.

ruským Židovstvem rychle formálně stvrdit: vydat aspoň oficiální písemný slib, jako se to udělalo s Poláky. Jenomže na něco takového by dokázal přijít a provést to jedině Stolypin. Nyní, bez něho, na to nepřišel nikdo a nikdo to neudělal. (A od jara 1915 se neudělaly mnohem důležitější věci.)

V liberálních kruzích včetně vedoucích osobností ruského Židovstva vládla ovšem ještě další přesvědčivá úvaha. Už v roce 1907 (zase bez jakékoli naléhavé nutnosti) se Mikuláš ÍI. nechal zatáhnout do vojenského spolku s Anglií (čímž si navlékl na krk oprátku budoucího rusko-německého střetu). Nyní se proto veškerá ruská pokroková veřejnost domnívala, že spojenectví s demokratickými mocnostmi a společné vítězství povede koncem války k celkové demokratizaci pro Rusko nezbytné, a tím dojde i na

trvalou židovskou rovnoprávnost. To dávalo ruským Židům, a nejen těm v metropolích, důvod, aby v této válce usilovali o vítězství Ruska.

Ale tento důvod byl přehlušen zmateným, nepromyšleným a hromadným *vystěhováním* Židů z frontového pásma, které nařídil hlavní stan za velkého ústupu v roce 1915. Že to hlavní stan vůbec mohl nařídit, to bylo výsledkem neobratných rozhodnutí na začátku války. V horkých červencových dnech roku 1914, kdy car trnul před hrozícím údělem války, podepsal jen tak, jako málo významný dokument, provizorní příkaz o polní správě vojsk, podle kterého se hlavnímu stanu udělovala neomezená práva ve všech přifrontových oblastech a značně hluboko za frontu - a to bez jakékoli dohody s vládou. Tehdy se ten dokument nezdál nijak důležitý, poněvadž se vždy předpokládalo, že vrchním velitelem bude sám car a ke konfliktu s vládou nemůže dojít. Jenže právě v těch červencových dnech roku 1914 ministři cara přemluvili, aby vrchní velení nepřijímal. Car prozíravě nabídl tuto funkci svému oblíbenci tlučhubovi Suehomli-novovi, ministru obrany. Suehomlinov se pochopitelně za takovou poetu pěkně poděkoval - a funkci dostal velkokníže Nikolaj Nikolajevič. Tomu připadalo nemožné začínat s radikálními změnami v důstojnickém sboru a odvolat náčelníka štábu vrchního velení, jímž byl už před jeho příchodem jmenován generál Januškevič. Příkaz o polní správě zůstal ledy v platnosti. A veškerou správu celé jedné třetiny Ruska měl v rukou bezvýznamný generál Januškevič, spíš ouřada než voják.

Hned na začátku války vyšly už leckde rozkazy k vystěhování Židů z frontového pásma.[8] V srpnu 1914 se v novinách psalo: „Práva Židů... Oběžníkový telegrafický rozkaz všem gubemátorům a městským hejtmanům pozastavit provádění hromadného nebo částeěného vystěhování Židů." Ale již před začátkem roku 1915, jak dosvědčuje

[7] V. V. Šulgin, *„Čto narn v nich ně nravitsja...": Ob antisemitizme v Rossii,* Paříž, 1929, s. 87.
[8] KJE, sv. 7, s. 558.

doktor D. Pasma-nik, který prožil celou válku na frontě jako lékař, „najednou se po celé frontě a ve všech vládních kruzích začalo mluvit o židovské špionáži".[9]

Byl to právě Januškevič, kdo v létě roku 1915 začal vydávat rozkazy k *hromadnému* vysídlování Židů z frontového pásma, aby tím zamaskoval ústup ruských jednotek, který tehdy vypadal hrozivě; podle těchto rozkazů měli být vysídlení všichni bez rozdílu, bez jakéhokoli prokazování osobní viny. Bylo to pohodlné - svařit vinu za všechny porážky na Židy.

Možná že podnět ke vzniku tohoto obvinění dal i německý generální štáb, který vydal provolám k ruským Židům, aby povstali proti své vládě. Ale spíš převládal názor, který se objevuje v mnoha pramenech, - že v tom měli prsty Poláci. Těsně před válkou se v Polsku, jak píše Slioz-berg, vzedmula prudká vlna antisemitismu, „boj proti židovské nadvládě v průmyslu a obchodu... Válka zastihla agitaci proti Židům... v jejím zenitu a... Poláci se všemožně snažili očernit židovské obyvatelstvo v očích vrchního velení šířením výmyslů a fám o židovské špionáži".[10] -Hned po slibném srpnovém (1914) provolání velkoknížete Nikolaje Nikolajeviče k Polákům založili Poláci ve Varšavě Ústřední občanský výbor a nepřijali tam ani jednoho Žida, přestože jich v Polsku žilo 14 %. V září došlo k židovskému pogromu v Suvalkách.[11] A při ústupu roku 1915 „se za rozjitřené nálady v armádě snadno uvěřilo polským pomluvám"[12]. Pasmanik tvrdí, že

„může dokázat, že první fámu o židovské zradě dali do oběhu Poláci", část Poláků totiž „vědomě pomáhala Němcům. Aby od sebe odvrátili podezření, začali horlivě šířit zprávu o židovské špionáži".[n] Několik pramenů zdůrazňuje právě v souvislosti s vysídlováním Židů, že Januškevič byl „Polák, který přijal pravoslaví".[14]

Ano, mohl lakový vliv pociťovat, my však nepovažujeme toto vysvětlení za dostatečnou omluvu pro ruský hlavní stan.

Židé ve frontovém pásmu samozřejmě nemohli zpřetrhat své svazky se sousedními vesnicemi, zastavit „židovskou poštu" a stát se nepřáteli svých soukmenovců. Nadto Židé v ruském pásmu židovského osídlení tehdy viděli v Němcích vysoce kulturní evropský národ, něco jiného, než jsou Rusové a Poláci (černý stín Osvětimi tehdy ještě nedopadl na zem a nevryl se do židovské paměti...). V té době napsal Steven Graham, dopisovatel listu Times, že jakmile se na moři objeví obláček kouře z německé lodi,

[8] Pasmanik, s. 144.

[10] G. B. Sliozberg, *Děla minuvšich dněj: Zapiski tusskogo jevreja,* ve 5 svazcích, Paříž, 1953-1934, sv. 5, s. 516-517.

[11] J. G. Frumkin, *Iz istorii rmskogo jevrejstva,* in sb. *Kniga o russkom jevrejstve: Ot 1960-ch godov do Revoljucii 1917 g.* (dále KRI-l), New York, Sojuz russkich jevrejev 1960, s. 85-86.

[12] Sliozberg, sv. 5. s. 524.

[15] Pasmanik, s. 144.

[14] Například: KJE, sv. 7, s. 557.

židovské obyvatelstvo Libavy „zapomene ruštinu" a začne mluvit německy. V případě nutné evakuace by Židé dali přednost Němcům. Á nevraživost, jakou Židé cítí ze strany ruské armády, a poté vysídlení - to by klidně mohlo vyvolat jen zatrpklost a u někoho í vzdoro vitou pomoc Němcům.

K obvinění židovských civilistů přibylo ještě obvinění židovských vojáků ze zbabělostí a z dezertérství. Vysoký duchovní ruské armády Ge-orgij Šavelskij, který měl trvalé sídlo v hlavním stanu, ale objížděl také jednotky a vždycky věděl, co je kde nového, píše ve svých pamětech: „Od prvních dnů války se hodně mluvilo o Židech, že jsou jako vojáci zbabělci a dezertéři a jako civilisté že jsou špioni a zrádci. Uvádělo se mnoho příkladů, jak židovští vojáci přeběhli k nepříteli nebo zběhli z fronty; jak židovští civilisté signalizovali nepříteli, jak při nepřátelském útoku prozrazovali opozdilé vojáky a důstojníky atd. atd. Jak čas běžel a naše situace se zhoršovala, rostla nenávist a zloba proti Židům. Z fronty se pověsti šířily do týlu... a vytvářely náladu, která již byla nebezpečná pro všechno ruské Židovstvo."[15] - Poručík M. Lemke, socialista, který tehdy seděl v hlavním stanu, si zapsal do svého tajného deníku z hlášení z Jihozápadní fronty za prosinec 1915: „Hrozivých rozměrů dosáhlo přebíhání Židů a Poláků od nás k nepříteli, nejen z první linie, ale i z týlových pozic."[16] V listopadu 1915 se dokonce na zasedání byra Pokrokového bloku ozývalo (podle Miljukovových zápisků ze schůzí): „Který národ dokázal své *nevlastenectví?"* - „Židé."[17]

V Německu a v Rakousku-Uhersku mohli Židé zaujímat -významná postavení ve státní službě, aniž změnili náboženství, v Rako usku - Uhersku i funkce v armádě. V ruské armádě však neměl Žid naději, pokud nepřestoupil na křesťanství, že by se mohl stát důstojníkem, a Židé se speciálními vědomostmi si nejčastěji odbývali službu jako vojíni. Do takové armády se přirozeně nijak nehrnuli. (Přesto však se našli Židé i mezi rytíři řádu sv. Jiří. Kapitán G. S. Dumbadze vzpomíná na Žida, studenta právnické fakulty, vyznamenaného čtyřmi svatojiřskými kříži, který odmítl jít do školy pro praporčíky, aby se nemusel dát pokřtít, protože by to jeho otce zabilo. Bolševici ho potom zastřelili.)[18]

Přitom by bylo nepřesvědčivé a nereálné tvrdit, že všechna ta obvinění jsou jen

[15] Georgij Šavelskij, *Vospominanija poslednĕgo protopresvitĕra russkoj armii iflota,* ve 2 svazcích, sv. 1,.New York, Izdatělstvo im. Čechova 1954, s. 271.

[16] Michail Lemke, *250 dněj v carsko] Stavke (25 stmi. 1915-2 ijulja 1916),* Petrohrad, GIZ 1920, s. 555.

i? *Progressivnyj blok v 1915-1917 gg.* (pokrač.), in „Krasnyj archiv": Istoričeskij žurnál Centrarchiva RSFSE, Moskva, GíZ 1922-1941, sv. 52, 1932, s. 179.

[18] G. S. Dumbadze *(Vospominanija),* in Bibliotěka-fond „Russkoje Zarubežje" (BFRZ), fond 1, A-9, s. 5.

výmysly. Šaveiskij píše: „Je to příliš široký a složitý problém... musím však připustit, že důvodů k obvinění Židů nebylo málo... V době míru je trpěli v různých pomocných službách; za války... přišlí do armády jako řadoví vojáci... Při útoku zůstávali často vzadu, při ústupu byli vpředu, paniku u jednotek měli často na svědomí oni... Popřít časté případy špionáže a přeběhnutí k nepříteli... u nich také nelze. Nemohlo nebudit podezření, jak podivuhodně se Židé vyznají v praktikách na frontě. ‚Tichá pošta' fungovala někdy rychleji a přesněji než všechny štábní telefony... V židovském městečku Baranovičích v blízkostí hlavního stanu se o událostech na frontě často vědělo dřív, než se o nich dověděl vrchní velitel se svým náčelníkem štábu."[19] (Temke naráží na židovský původ samého Šavelského.)[20]

Do hlavního stanu přijel moskevský rabín Maze, aby Šavelského ujistil, „že Židé jsou jako všichni ostatní: někteří jsou... odvážní a stateční, jiní jsou zbabělí; někteří jsou věrní vlasti, jiní jsou ničemové a zrádci", a uváděl příklady z minulých válek. „Bylo to pro mne velíce těžké, ale musel jsem mu povědět všechno, co jsem věděl o chování Židů v této válce," „jeden druhého jsme nepřesvědčili".[21]

A ještě jedno svědectví současníka. Abram Zisman, inženýr, který tehdy pracoval v evakuační komisi, vzpomíná o padesát let později: „Ke své hanbě musím říci, že (Židé v blízkosti německé fronty) se chovali velmi nepřístojně a kde mohli, tam pomáhali německé armádě."[22]

Vyskytla se obvinění i proti židovským dodavatelům ryze ekonomického rázu. Lemke okopíroval í příkaz podepsaný v hlavním stanu carem již v den jeho nástupu do funkce vrchního velitele (a připravený tedy Januškevičovým štábem): že židovští dodavatelé zneužívají dodávek obvazového materiálu, koní a obilí pro armádu; dostávají od vojenských jednotek potvrzení, „že byli pověřeni nákupem pro potřeby armády... ale bez uvedení množství zboží a okresu", kde mají nakupovat. „Podle těchto potvrzení si pak Židé pořídí v různých městech značný počet notářských opisů a rozdají je svým

[19] Georgij Šaveiskij, s v. 1, s. 272.

[20] Lemke, s. 37.

[21] Georgij Šaveiskij, s. 272, 275.

[22] „Novaja Zar ja", San Francisco, 7. května i960, s. 5.

[25] Lemke, s. 525.

souvěrcům" - čímž mají možnost nakupovat v kterémkoli okrese po celé říši. „Díky židovské soudržnosti a značným finančním prostředkům zabírají si Židé rozsáhlé oblastí pro skupování hlavně koní a obílí", a to uměle zvyšuje ceny a ztěžuje činnost vládním dodavatelům.[25]

Ale ani všechny tyto případy neospravedlňují jednání generála Jati uškeviče a hlavního stanu. Ruské velitelství se bez jakéhokoli vyšetřování nerozumně rozhodlo k hromadnému vysídlení Židů.

Nejvíc rozruchu vzbudil zásah proti haličským Židům, kteří už byli občany Rakouska-Uherska. „Na začátku první světové války uprchly desetitisíce Židů z Haliče do Maďarska, do Čech a do Vídně. Židé, kteří zůstali v Haliči, krutě na to doplatili v období ruské okupace kraje."[24] „Zlomyslné šikanování Židů, bití a dokonce pogromy, jichž se velmi často dopouštěly hlavně kozácké jednotky, byly v Haliči na denním pořádku."[25] Otec Šavelskij píše: „V Haliči podněcovala nenávist k Židům také různá omezení, jimž bylo vystaveno za rakouské nadvlády místní ruské (tj. ukrajinské a rusínské) obyvatelstvo od židovských velkostatkářů"[26] (a k tomu nyní přibyla ještě zvůle kozáků).

„V Kovenské gubernii došlo k vysídlení všeho obyvatelstva: z Kovna vyvezli nemocné a raněné vojáky, i rodiny frontových vojáků".[27] Někde také přišel „požadavek na rukojmí, údajně kvůli zabezpečení proti špionáži", takové případy „se staly běžným jevem".[28]

Tehdejší vysídlení Židů je tak nápadné už proto, že v roce 1915 nedošlo (tak jako v roce 1941) k hromadné evakuací městského obyvatelstva. Armáda odtáhla, civilní obyvatelstvo zůstalo na místě, nikdo je nevyháněl - jedině Židy, jen Židy vyháněli, někdy hromadně a v krátkých termínech po sobě; kromě přirozené křivdy to bylo i faktické zbídačení, ztráta domova, ztráta majetku - ve skutečnosti další odrůda obrovského pogromu, jenže tentokrát už se ho dopustily úřady, ne dav. Kdo by nepochopil židovské neštěstí?

A k tomu připočtěme Januškevičovy pokyny a akce jeho podřízených vojenských velitelů, které probíhaly bez jakéhokoli promyšleného a předvídatelného plánu, byly nekoordinované, zmatené a odporovaly si, takže vyvolávaly ještě větší zmatek. O těchto pokynech se nevedly žádné celkové záznamy ani hlášení. V tisku z těch let se o nich najde tu a tam nějaká zprávička a v Archivu ruské revoluce i. V. Gessena je uveřejněn soubor dokumentů[29] - sice zcela náhodných, n e s y s tem a ti ckých a stejně jako u Lemkeho soukromých kopií, pořízených z dokumentů. Ale i z toho mála údajů si můžeme přece jen udělat úsudek o tom, co se dělo.

V jedněch pokynech se pravilo: vystěhovat Židy z oblasti bojových akcí „směrem k

[24] KJE, sv. 2, s. 24.
[25] KJE, sv. 7, s. 356.
Georgij Šavelskij, s. 271.
[27] KJE, sv. 7, s. 557.
[28] Sliozberg, sv. 5, s. 325.
[29] *Dokumenty o presledovanii jevrejev, in Archiv Russkoj Revoljucii,* izdavajemyj I. V. Gessenoui (dále ARU), Berlín, Slovo 1922-1957, sv. XIX, 1928, s. 245-284.

nepříteli" (to jako znamená k Rakušákům, přes frontu?), haličské Židy zpátky do Haliče; v druhých se píše: poslat je do našeho týlu, někdy - jen tam, někdy - až na levý břeh Dněpru, ba dokonce i „za Volhu". Nebo zase: „vyčistit od Židů pětiverstové pásmo" podél fronty, jindy padesátiverstové. Někde se na vystěhování dávalo pět dní, i s majetkem, někde čtyřiadvacet hodin, to už asi skoro bez majetku, a kdo se nebude chtít evakuovat, bude odtransportován. Jinde zase: nevyšteho-vávat, ale pří našem ústupu brát s sebou jako rukojmí významné Židy, hlavně rabíny - pro případ, že by Židé denuncovali Němcům Rusy a Poláky proruského smýšlení, kteří zde zůstanou; když je Němci popraví, budou popravena i rukojmí (na území okupovaném Němci? Jak to zjistí? Jak si to ověří? Fantastický systém!) A jinde zase: rukojmí nebrat, jenom je najmenovat z místního židovského obyvatelstva na našem území - ti budou odpovědni za to, že nebude docházet k židovské špionáži nebo k signalizování nepříteli. Nebo: neposílat Židy ani na kopání zákopů v našem týlu (aby nemohli přes své lidí uvědomit Rakušáky o své lokalizaci - rumunští Židé přecházeli hranici snadno); nebo naopak: posílat židovské civily právě na kopání zákopů. Jinde (velitel Kazaňské-ho vojenského okruhu, známý omezenec a tyran generál Sanděckij): všechny vojáky židovského vyznání okamžitě zařadit do pochodových rot a poslat na frontu. Jinde: nespokojenost s doplňováním bojových jednotek Židy, jsou „nevhodní jako bojový materiál".

Vypadá to, jako by Januškevič a celý hlavní stan ve své protižidovské kampani už úplně ztratili rozum: co vlastně chtěli? Zrovna v těch horkých válečných týdnech, kdy ruští vojáci na ústupu a bez munice padali únavou, rozesílal se systematický (jen pro život v týlu vhodný) „soupis otázek" velitelskému sboru: shromažďovat orientační údaje o „morálních, bojových a fyzických vlastnostech židovských vojáků", o jejich vzájemných vztazích s místním židovským obyvatelstvem. A teoreticky se začínalo uvažovat o tom, že po válce budou možná Židé z vojenské služby úplně vyloučeni.

Neznáme ani přesný počet vysídlených. V Knize o ruském Židovstvu se dočítáme, že v dubnu 1915 bylo z Kuronské gubernie vystěhováno 40 000 Židů, v květnu z Kovenské 120 000.[50] Týž sborník na jiném místě uvádí úhrnný počet za celou dobu *včetně* židovských uprchlíků - přes 250 000,[51] takže na všechny vysidlence by z toho vycházelo sotva něco přes polovinu. Po revolucí pak otiskla Nová doba zprávu, že v důsledku evakuace všech obyvatel Haliče je jich po celé Rusi rozptýleno 25 000, z toho kolem

[30] A. A. Goldenvejzer, *Pravovoje položenije jevrejev v Rossii,* in KJU-1, s. 135.
[51] G. J. Aronson, *V borbe za graždanskije i nacionalnyje pravá: Obščestvennyje těčenija v russkom jevrejstve,* in KRJ-1, s. 252.

1000 Židů.[32] (To jsou až neuvěřitelně nízké cifry.)

10.-11. května 1915 byl vydán příkaz k zastavení vysídlování a všechno skončilo. Žabotínskij v konečném hodnocení nazval toto vyhnání Židů z přifrontové zóny v roce 1915 „katastrofou snad bezpříkladnou od časů Ferdinanda a Isabely" španělských v 15. století.[35] Ale co když to bylo gesto Dějin a co když toto hromadné vysídlení i rozhořčená reakce na ně posloužily k reálnému a toužebně očekávanému zrušení pásma židovského osídlení? Ozval se i Leonid Andreje v: „Naše pověstné ‚barbarství\ z něhož jsme

obviňováni... plně a výlučně souvisí s naší židovskou otázkou a jejími krvavými excesy."[34]

0 vysídlování Židů se dověděl celý svět. Petrohradští židovští advokáti podávali za války do Evropy svědectví o situaci Židů, „zvlášť neúnavný v tom byl Alexandr I saje vlč Rraudo".[35] A. G. Šljapnikov vypráví, že i od Gorkého dostával dokumenty o perzekuci Židů v Rusku a odvezl je do Ameriky. Tyto zprávy se rychle a intenzivně šířily v Evropě i v USA a vyvolaly tam velkou vlnu rozhořčení.

1 když se „nejlepší představitelé židovské veřejnosti a inteligence" obávali, že „vítězství Německa... by pomohlo upevnit antisemitismus... a už proto se nedá mluvit o nějakých sympatiích k Němcům a o nadějích v jejich vítězství"[36], slyšíme již v prosinci 1915 z Dánska od ruského válečného agenta, že úspěchu protíruské propagandy „napomáhají i Židé, kteří otevřeně prohlašují, že si nepřejí vítězství Ruska a jako jeho důsledek slíbenou autonomii Polska, protože vědí, že by Polsko udělalo všechno pro to, aby mohlo Židy ze svého území vyhnat"[37] - to znamená, že se musíme bát spíš antisemitismu polského než německého: v samostatném Polsku čeká možná Židy osud horší, než byl ten ruský.

Anglické a francouzské vládě bylo trapné kritizovat chování svého spojence veřejně. Ale v té době vstupovaly na světovou scénu čím dál víc Spojené státy. V Americe, tehdy, v roce 1915, ještě neutrální, „se sympatie rozdělily a... část Židů, kterou tvořili imigranti z Německa, projevovala ne-lí aktivní, tedy aspoň citové sympatie k Němcům"[38]. Přispívaly k tomu í názory židovských přistěhovalců z Ruska a Haliče, kteří, jak dosvědčuje socialista Zív, si přáli (jinak tomu ani nemohlo být) porážku Ruska ve

[32] „Novoje vremja", 13. dubna 1917, s. 3.
[35] Sliozberg, sv. i, Vstupit. staťja V. Žabotinskogo, s. xi.
[34] L. Andrejev, *Pervaja stupeň,* in *Ščit:* Litěraturnyj sborník, za red. L. L. Andrejeva, M. Gorkého, F. Sologuba, 3., dopi. vyd., Moskva, Russkoje obšěestvo dlja ízučenija jevrej-skoj žizni 1916, s. 5. [53] Sliozberg, sv. 3, s. 343-344.
[36] Tamtéž, s. 344.
"Lemke, s. 310.
[58] Sliozberg, sv. 3, s. 345.

válce, protože by se tím zvýšil počet rusko-židov-ských „profesionálních revolucionářů" usazených **v** USA.[39] To docela odpovídalo protiruským náladám ve Spojených státech - vždyť teprve nedávno, v roce 1911, došlo k dramatickému zrušení osmdesát let fungující americko-ruské obchodní smlouvy. Americká veřejnost viděla v oficiálním Rusku zemí „zkorumpovanou, re akční a zaostalou"[40].

A to rychle a citelně zapůsobilo na válčící Rusko. Již v srpnu **191 5** čteme v Miljukovových poznámkách ze schůzí Pokrokového bloku: „Američané si kladou jako podmínku (pomoci Rusku) svobodný příjezd (do Ruska) amerických Židů,"[41] - opět stejný konflikt s T. Rooseveltem jako v roce **1911.** - A když ruská parlamentní delegace začátkem roku 1916 jela do Londýna a do Paříže požádat o finanční pomoc, setkala se s tvrdým odmítnutím. Je to bohatě dokumentováno v Šingarjovově projevu (20. června 1916) v komisi pro vojenské námořnictvo ve státní dumě po návratu delegace. Anglický lord Rothschild odpověděl: „Blokujete náš úvěr v Americe."

[39] D-r. G. A. Ziv, *Trockij: Charakteristika. Po ličnym vospominanijam,* New York, Narodopravstvo 1921, s. 60-85.
[40] German Bernštejn, in „Reč", 50. června 1917, s. 1-2.
[41] *Progressitmyj blok v 1915-1917 gg.,* in „Krasnyj archív", 1952, sv. 50-51, s. 158.
[42] *Meždunarodnoje finansovoje položenije cars koj Rossii vo vremja mirovoj vojny,* in „Krasnyj archiv, 1954, sv. 84, s. 5-14.

Francouzský baron Rothschild řekl: „V Americe je spousta židovských pracovníků, mají **v** Americe velký vliv a vytvořila se tam atmosféra, která je vám nepřátelská." (Potom „Rothschild mluvil ještě ostřeji" a Šingarjov požádal, aby se to n e z a p r o t o k o **l** o **v** á **va I** o.) Tento finanční tlak Ameriky, uzavírá řečník, je pokračováním toho, jak v roce 1911 roztrhali obchodní smlouvu (ale je tu ovšem ještě navíc nedávné hromadné vysídlování Židů). A Jaeob Sehiff, který proti Rusku tak ostře vystoupil v roce 1905, řekl teď francouzskému vyjednavači vyslanému do Ameriky: „Dáme Anglii a Francii úvěr, až budeme vědět, že Rusko něco podnikne v židovské otázce, protože vy si půjčujete peníze pro Rusko, ale my je Rusku dávat nechceme."[42] - Miljukov vyprávěl z tribuny v dumě o protestech „milionů amerických Židů, které našly „u americké veřejnosti... širokou odezvu. Mám o tom v rukou řadu dokladů z amerických novin... mám vylíčení velkých shromáždění, která končila hysterickými scénami a slzami, když se mluvilo o situaci Židů v Rusku. Mám kopii výnosu prezidenta Spojených států Wilsona, kterým určil židovský den, kdy se po celé Americe koná sbírka na pomoc postiženým Židům". A „když někdo přijde k americkým bankéřům s žádostí o peníze, řeknou: Dovolte, jak vám můžeme dát peníze? Dáváme vám,

Anglii a Francii, ale s podmínkou, aby těch peněz nepoužilo Rusko.., Známý lídr newyorského finančního světa bankéř Jacob Schiťf nám rozhodně odmítá dát jakoukoli půjčku..."[45]

Anglicky psaná Židovská encyklopedie potvrzuje, že Schíff „využil svého vlivu k tomu, aby ani ostatní finanční domy Rusku půjčky neposkytly... pokračoval v této politice po celou první světovou válku"[44], a činil nátlak na ostatní bankovní domy, aby také Rusku nepůjčovaly.

Všechno to pobouření nad vysídlováním, v Rusku i ve světě, si pak odnesla ruská vláda, které se hlavní stan při svých akcích na nic neptal a jejíž protesty nebral na vědomí. Úryvky vášnivých debat na toto téma ve vládě jsem již uváděl.[45] Nyní ještě něco dodám. Za přechodné otevření všech měst židovskému obyvatelstvu se ve svém projevu přimlouval Krivošein: „Pro Židy to bude výhodné nejen z politického, ale i z ekonomického hlediska... Až dosud připomínala naše politika v této oblasti lakomce, který spí na svém zlatě, sám si z něho nic nebere a druhým nedá." Ale protestoval ministr Ruch lov: návrh, aby Židé dostali právo svobodně se usazovat po celém Rusku, „by byla zásadní a nenapravitelná zrada historicky vytvořeného zákonodárství, jehož účelem je ochránit ruský majetek před židovským přivlastněním a ruský lid před rozkladným vlivem židovského sousedství... Říkáte, že by se jim tato výhoda poskytla jen na dobu války... jenomže tato výhrada, to je pouhý fíkový list", chtěl bych po válce „vidět takovou moc", která by „zahnala Židy zase zpátky do pásma židovského osídlení... Rusové umírají v zákopech, a Židé se budou zabydlovat v srdci Ruska, těžit z národního neštěstí a všeobecného ožebračení. Co by tomu řekla armáda a všechen ruský lid?" - A ještě jednou, na příštím zasedání: „Ruští lidé prožívají neuvěřitelné útrapy a strádání na frontě i v zázemí, a židovští bankéři kupují svým sou kmenovou m právo využívat neštěstí Ruska na další vykořisťování vysíleného ruského národa."[46]

.Ale ministři se shodli, že nemají jinou možnost. Opatření se mělo „provést mimořádně rychle" - „v zájmu zajištění finančních potřeb války"[47]. A všichni kromě Ruchlova podepsali oběžník: otevřít Židům volný pobyt (i s právem získávat nemovitosti) po celé říši s výjimkou obou metropolí, zemědělských krajů, kozáčkych oblastí a jaltského okresu.[48] Na podzim roku 1915 byl také zrušen pro Židy povinný občanský průkaz, platný na jeden rok - měli teď nárok na průkaz trvalý. (Potom byl

[43] (Doklad P. N. Miljukova v Vojenno-morskoj k o miss i i Gosud. dumy 19 ijuňa 1916 g.), in „Krasnyj archiv", 1933, sv. 58, s. 15-14.

[44] *Eneyclopedia Judaica,* Jeruzalém, 1971, sv. 14, s. 961.

[45] A.. Solženicyn, *Krásno je koleso,* sv. 5, Moskva, Vojenizdat, 1995. s. 259-265.

[46] *Ťažolyje dni.* Sekretnyje zasedáni ja sověta ministrov, 16. července - 2. září 1915, sest. A. N. Jachontov, in AKR, 1926, sv. XVIII. s. 47-48, 57.

[47] Tamtéž, s. 12.

[48] KJE, sv. 7, s. 558-559.

částečně povolen přístup ke vzdělání bez procentuální normy a bylo také povoleno provozovat advokátní praxi podle procentuální normy.)[49] Argumenty zdůvodňující přehrady ve společnosti padaly pod tlakem války.

Tak navždy zmizelo pásmo židovského osídlení, které se udržovalo jedno a čtvrt století. A jak konstatuje Sliozberg, „toto opatření, tak významné svým obsahem... kterým se zrušilo pásmo židovského osídlení, o což marně usilovali po celá desetiletí ruští Židé a ruští líberálové, proběhlo bez větší pozornosti".[50] Vrcholila válka a Rusko zaplavily proudy uprchlíků a vystěhoval ců.

Vládní výbor pro uprchlíky uvolňoval peníze i pro potřeby židovských přesídlenců.[51] Až do únorové revoluce tato „organizace pro uprchlíky stále fungovala a poskytovala obrovské částky národním výborům", včetně židovského.[52] A přicházely samozřejmě peníze od mnoha židovských organizací, které ihned nabídly zkušenosti a pomoc. Byla mezi nimi i dobře organizovaná ORT (Společnost pro řemeslnou práci mezi Židy), která vyvíjela činnost od roku 1880 (i ve městech mimo pásmo). ORT spolupracovala s World Reliéf Committee a Jointem (Výbor pro rozdělování fondů pomoci Židům poškozeným válkou). Ti všichni štědře pomáhali židovskému obyvatelstvu Ruska; „Joint pomohl statisícům Židů v Rusku a Rakousku-Lhersku".[53] ORT pomáhala Židům i při emigrací a také v zemědělství v Polsku, protože „za války byli Židé, žijící ve venkovských městečkách, zapojení - s jistým nátlakem ze strany německých okupantů - do práce v zemědělství"[54]. Byla to i OZE (Společnost pro ochranu zdraví židovského obyvatelstva), která vznikla v roce **1912;** ta si dala za úkol zabývat se nejen přímo léčením Židů, ale i otvíráním sanatorií a ambulancí pro Židy a celkovou zdravotní hygienou, dále chtěla snižovat koeficient nemocnosti a vést „boj proti fyzické degradací židovského obyvatelstva" (podobná organizace ještě nikde v Rusku neexistovala). Nyní, od roku 1915, zřizovala pro židovské přesídlence na jejich cestě a v místech pobytu občerstvovací stanice, rychlou lékařskou pomoc, lazarety, ambulance, útulky a mateřské poradny.[55]

[48] KJE, sv. 7, s. 559.

[30] Sliozberg, sv. 3, s. 541.

[51] L. J. Tejtel, *Iz mojej žizní za 40 let,* Paříž, J. Povolockij i lo. 1925, s. 210.

[52] Sliozberg, sv. 3, s. 542.

[55] KJE, sv. 2, s. 545.

[54] D. Lvovié, *L. Bramson i sojuz ORT, in Jevrejskij mir,* sb. II, New York, Sojuz russkieh jev-rejev v Ňju-Jorke 1944, s. 29.

[55]1. M. Trockij, *Samocléjatělnosťisamopomoščjevrejev vRossii (OPJ, ORT, JKO, OZJ, JKOPO),* in KRJ-i. s. 479-480, 485-489.

- Od roku 1915 vznikla ještě JKOPO (Židovská společnost pro pomoc obětem války); tato společnost, štědře podporovaná výborem pro uprchlíky a Svazem zemstev a Svazem měst (společný název Zemgor) bohatě subvencovanými státem i z Ameriky, vytvořila rozvětvenou síť zmocněnců, starala se o židovské uprchlíky cestou í na místech pobytu, o pojízdné kuchyně, jídelny, zásobování šatstvem, vyučování (úřad práce, technické kurzy), síť dětských zařízení a škol. Byla skvěle organizována - vždyť se starala přibližně o 250 000 uprchlíků a přesídlenců; k srpnu 1916 převyšoval počet zaregistrovaných uprchlíků 215 000.[56] - Nadto byla po dohodě mezí Židovskou národní skupinou, Židovskou národní stranou, Židovskou demokratickou skupinou a si-onisty vytvořeno politické byro židovských poslanců 4. státní dumy, které za války vyvíjelo „rozsáhlou činnost".[57]

Přes všechna omezení „válka dala mocný podnět židovské iniciativě, vlila jí energií k svépomoci"[58]. V těch letech „se vynořily obrovské podpůrné síly; jež dozrály v židovském národním kolektivu Ruska... velké rezervy občanské iniciativy v nejrůznějších oblastech"[59]. - Kromě prostředků od 'výborů pomoci dostávala JKOPO přímo od vlády milionovou pomoc. Zvláštní výbor pro uprchlíky „ani jednou neoslyšel naše žádosti" o dotace, za půldruhého roku nám poskytl 25 milionu rublů, mnohokrát víc, než vynesly židovské sbírky (vláda platila za nerozum hlavního stanu), a peníze přicházející později ze Západu mohl výbor uchovat[60] pro budoucnost.

Tak na účet uprchlíků, vystěhovalců, ale i spousty dobrovolných přesídlenců válka značně změnila rozmístění Židů v Rusku, vznikly velké židovské kolonie v městech hluboko v týlu, hlavně v Nižním Novgorodě, Voroněži, Penze, Samaře, Saratově, ale i v metropolích. Přestože zrušení pásma židovského osídlení se metropolí netýkalo, prakticky se teď Židům otevřela. Táhli se tam často za svými příbuznými nebo ochránci, kteří byli na nových místech usazeni už delší dobu. V různých pamětech se dočítáme o petrohradském zubaři Flakkovi: desetipokojový byt, lokaj, panská a kuchař - takových solidních židovských obyvatel nebylo málo a za války, kdy byl v Petrohrade velký nedostatek bytů, poskytovali přijíždějícím Židům ubytování. Za ty roky se přestěhovala spousta rodin, rodinných skupin, které se nijak nezapsaly do dějin, jen někdy vyplují v soukromých vzpomínkách třeba jako příbuzní Davida Azbela: „Teta Ida... opustila tichý a ospaJý Černi go v začátkem první světové války. Přestěhovala se do Moskvy."[61] Přijížděli i docela nenápadní lidé, ale někteří se vyšvihli na významná a vlivná místa - například písař Poznanskij, který řídil v petrohradské komisi pro válečnou cenzuru

[56] Aronson, *V bortě za...,* in KRJ-1, str. 252; I. Troekij, *Samodějatělnosť...,* in tamtéž, s. 497.
[57] Aronson, *Vborbe za...,* in KRM, s. 252.
[58] I. Trockij, *Samodějatělnosť...*, in tamtéž, s. 484.
[59] Aronson, *Vborbe za...,* in tamtéž, s. 250.
[80] Sliozberg, sv. 5, s. 329-551.

„veškerou tajnou agendu".[62]

A z hlavního stanu samozřejmě chrlili jeden rozkaz za druhým - někde se plnily, někde se na ně nedbalo: vyházet v armádě Židy z pomocných funkcí, hlavně písaře, pekaře, sanitáře, telefonisty a telegrafisty. Například „aby se zabránilo protívládní

propagandě, kterou údajně provádějí židovští lékaři a zdravotníci, nezařazovat je do sanitních vlaků a lazaretů, nýbrž ‚na taková místa, kde jsou podmínky méně příznivé pro rozvíjení propagandy, jako například do předsmiutých pozic nebo na sbírání raněných z bitevních polí'."[65] A mimoto - propustit je ze stavu zaměstnanců Svazu zemstev a Svazu měst, Červeného kříže a Severní pomoci, kam se Židé nahrnuli ve velkém množství, aby se vyhnuli řadové vojenské službě (dodejme: stejně jako se tam nahrnuly desetitisíce Rusů), a využívají svých výhodných funkcí k rozkladné propagandě v armádě (stejně jako to dělal každý poctivý liberál, radikál nebo socialista) a zejména agitují v tom smyslu, že máme „neschopné nejvyšší velem" (čímž nebyli v mnoha směrech daleko od pravdy).[64] Jiné oběžníky varovaly před tím, aby Židé byli ponecháni ve funkcích, kde mohou přijít do styku s choulostivými zprávami: v úřadovnách Svazu zemstev Západní fronty v dubnu 1916 „všechna důležitá odvětví kancelářské práce (včetně tajné části) jsou v rukou Židů" a jsou uvedení Židé, kteří mají na starostí registrací a zařazování dokumentů, i vedoucí informačního oddělení, mezí jehož „služební povinnosti patří í volný přístup na různé armádní a okresní správy v týlu".[85]

Neexistují však důkazy, že by hrozivé hřímání hlavního stanu ohledně vyhazování Židů z úřadoven Zemgoru bylo provedeno v nějak nápadném rozsahu. Dobře informovaný Lemke tvrdí, že „pokyn vojenských orgánů k propuštění Židů" tam byl přijat „s nevolí". A Zemgor vydal nařízení, že „všechny osoby židovského vyznání, propuštěné z úřadů (Zemgoru) na vyšší příkaz, odcházejí na dvouměsíční dovolenou se zachováním plato i diet" a s právem přednostního přijetí do zaměstnání v týlových institucích Zemgoru.[60] (L předního ruského tisku byl Zemgor hýčkaným chráněncem. Tisk například jednomyslně odmítl zveřejnit jeho zdroje příjmů: za 25 měsíců války, do i. září 1916 -

[61] D. Azbel, *Do, vo vremja i posle, in* „Vremja i my" (dále VM), New York-Jerazalém-Paříž, 1989, č. 104, s. 192-195.
[62] Lemke, s. 468.
[m] KJE, sv. 7, s. 557.
[64] ARR, 1928, sv. XIX, s. 274, 275.
["5] Lemke, s. 792.
[66] Tamtéž.

464 milionů rublů dostal Zemgor od vlády (dostával veškeré zásobování z intendantskýeh skladů) a jen 9 milionů rublů od zemstev, měst a veřejnosti.[67] Tisk to odmítl proto, že by to podkopalo všechen smysl dobročinné a záchranné činnosti Zemgoru oproti neschopné, hloupé a nevýkonné vládě.)

Z hlediska ekonomického a zeměpisného se nelze divit, že mezi dodavateli bylo mnoho Židů. V rozhněvané písemné stížností (kterou podaly „pravoslavné ruské kruhy města Kyjeva... hnány svou vlasteneckou povinností") se uvádí o Solomonu Frankfurtovi, že zastává významné místo „zmocněnce ministerstva zemědělství pro zásobování armády tukem" (ostatně na jeho přehnané rekvizice přicházely stížnosti i do státní dumy). A bylo to rovněž v Kyjevě, kde se nechtěně navždy vyznamenal „agronom kyjevského újezduího zemstva" Zelman Kopel tím, že na Vánoce roku 1916

nepřiměřenou rekvizicí ponechal bez cukru B o rotí anskou volosť (stížnost z toho obviňuje i újezdní zemstevní správu),[68]

V listopadu 1916 rozhořčeně peskoval poslanec N. Markov ve státní dumě „marodéry týlu a rozkrádače" státní pokladny a státní obrany a podle svého zvyku častoval především Židy: v Kyjevě člena městské správy Selte la, který zadržel ve skladech a nechal shnít víc než 150 000 pudu městských zásob mouky, ryb a jiných produktů - zatímco v téže době „přátelé těchto pánů prodávali za šílené ceny soukromé ryby, nikoli městské"; člena státní dumy za Kyjev V. J. Děmčenka, který ukrýval „spoustu Židů, a bohatých Židů" (a jmenoval je), „aby se vyhnuli vojenské povinnosti"; nebo v Saratově „inženýra Leviho", který „prostřednictvím komisionáře Frenkela" nabízel za přemrštěné ceny zboží pro výbor válečného průmyslu.[69]. Ale dodejme: i Gučkovovy výbory válečného průmyslu postupovaly v ue i státní pokladně stejně. Tak co... V hlášení petrohradské tajné policie z října 1916 čteme: „V Petrohradě je veškerý obchod výhradně v rukou Židů, kteří jsou výborně informováni o tom, co se zákaznictvu skutečně líbí, jaké má plány a co chce kupovat"; ale zpráva tlumočí i mínění pravice, že „svoboda, s jakou si za války zvykli jednat Židé", vyvolává mezi lidmi stále větší nespokojenost, „oficiálně sice ještě existují některé ruské firmy, ale fakticky za nimi stojí zase tíž Židé: bez židovského prostředníka se nedá nic koupit ani objednat".[70] (V bolševických publikacích, například v knize V. Kajurova[71], který tehdy působil v Petrohradě, si nezapomněli přitaájit, že v květnu 1915 při pogromu na německé firmy a obchody v Moskvě prý byly vyrabovány i firmy židovské - ale nebyla to pravda, právě naopak: za pogromu na Němce Židé kvůli shodným příjmením na firemních štítech

[67] S. S. Oldenburg, *Carstvovanije Imperaiora Nikolajů II,* sv. 2, Mnichov, 1949, s. 192.

[68] Iz zapisnoj knižki arehivista. Soobšč. VI. Paozerskogo, in „Krasnyj archiv", 1926, sv. 18, s. 211-212.

[69] *Gosudarstvennaja duma - Četvjortyjsozyv* (dále GD-4), stenografický záznam, zasedání 5, Petrohrad, 1917, jednání 7, 22. listopadu 1916, s. 566-368.

[70] *Političeskojepoloženije Rossii nakanuněFevralskoj revoljucii,* in „Krasnyj archiv", 1926, sv. 17, s. 17,23.

vyvěšovali na svou ochranu cedule: „Toto je židovský obchod", a pogromisté je vynechali. Židovský obchod v ruském zázemí za celé roky války nijak neutrpěl.)

Přímo na špičce monarchie - v chorobném obklíčení Grigorije Ras-putina - hrála významnou roli malá skupinka velice podezřelých osob. Budila nevoli nejen u pravicových kruhů - třeba v květnu 1916 si francouzský velvyslanec v Petrohradě Maurice Paléologue zapsal do deníku: „Pár židovských finančníků a špinavých spekulantů, Rubinštejn, Manus aj., s ním (Rasputinem) uzavřelo komplot a štědře mu platí za to, že jim pomáhá. Podle jejich pokynů posílá lístečky se vzkazy ministrům, do bank a různým vlivným lidem."[72]

A opravdu, jestliže se dřív za Židy přimlouval baron Gincburg, nyní se tím kolem Rasputina začali nenápadně zabývat různí podvodníci, kteří se na něj nalepili. Byl to bankéř D. L. Rubinštejn (byl ředitelem Komerční banky v Petrohradě, ale suverénně si klestil cestičky do blízkosti trůnu: spravoval majetek velkoknížete Andreje Vladimiroviče, přes carevninu chráněnkyni Vyrubovovou se dal pozvat k Rasputinovi, později byl vyznamenán řádem sv. Vladimíra a získal titul skutečného státního rady s

oslovením „Vaše Excelence"). Dále průmyslník a burzián 1. P. Manus (ředitel petrohradské vagónky a člen správní rady Putilovského závodu, který byl ve vedení dvou bank a Ruské dopravní společnosti, rovněž s titulem skutečného státního rady.)

Rubinštejn nastrčil k Rasputinov i jako stálého „tajemníka" nevzdělaného, ale náramně mazaného a protřelého Arona Simanoviče, obchodníka brilianty, bohatého klenotníka (ale co měl k „tajemničení" u žebráka Rasputina?). Tento Simanovič („nejlepcí žit" - jak prý mu napsal „boží člověk" na svou fotografii) vydal později v emigraci vychloubačný spisek o roli, jakou v těch letech sehrál. Mezi všelijakými nesmyslnými banalitami a vy bájenými příhodami (dočteme se zde i o „statisících Židů, kteří byli popraveni a zavražděni" na popud velkoknížete Nikolaje Nikolajeviče)[75] prosakují touto pěnou a chvástavýml úlety i některé faktické, konkrétní případy.

Psalo se tu i o „případu dentistů", který začal již roku 1915, většinou šlo o Židy,

[71] V. Kajurov, *Pelrogradskije rab oči je v gody imperialističeskoj vojny,* Moskva, 1950.

[72] Moris **Paleolog,** *Carskuja Rossija nakanuně revoljucii,* **Moskva, Petrohrad, 01/ 1925, s. 156.**

[75] A. Simanovič, *Rasputin ijevrei. I ospominanija ličnogo sekretář jo, Grigorija Rasputina,* **in** sb. *Svjatrjj čort. Tajná G rigo rija Rasp utina,* Vos **porn.. Dokumenty,** Materiály **sled st** v. **ko-missii,** Moskva, **Knižnaja Palata 1991,** s. **106-107.**

„vznikla celá továrna na zubařské diplomy", kterými zaplavili xMoskvu[74] - ti pak dostali povolení k pobytu a nepodléhali vojenské povinnosti. Bylo jich asi tři sta (podle Simanoviče 200). Lžizubaři byli odsouzeni do vězení na jeden rok, ale na Rasputinovu přímluvu dostali milost.

„Za války... hledali Židé u Rasputina ochranu před policií nebo vojenskými úřady," a jak se Simanovič chlubil, na něho „se obracelo mnoho mladých Židů s prosbou o zproštění vojenské povinnosti", což jim umožnilo i ve válečných podmínkách dostat se na vysokou školu; „žádná zákonná možnost často vůbec neexistovala" - ale Simanovič prý cestičky dovedl najít. Rasputin „se stal přítelem a dobrodincem Židů a bez námitek podporoval moje snahy o zlepšení jejich situace".[75]

Mluvíme-li o kroužku těchto nových favoritů, nemůžeme se nezmínit o úžasném dobrodruhovi Manaseviči-Manujlovovi. Byl úředníkem na ministerstvu vnitra a zároveň agentem tajné ruské policie v Paříži; a také prodával do ciziny dokumenty tajné policie a vedl tajná jednání s Gapo-nem. Později za premiéra Šťurmera plnil „zvláštní, tajné úkoly"[u].[76]

Rubinštejn vstoupil na veřejnou scénu tím, že koupil list Nová doba (Novoje vremja - o něm v kapitole 8), který býval dříve protižidovský. V tom byla, míněno žertem, jakási historická spravedlnost: Suvorin totiž koupil Novou dobu roku 1876 za peníze varšavského bankéře Kro-neberga, a v první době byl list Židům nakloněn a přispívala do něj řada židovských autorů. Ale na začátku rusko-turecké války list prudce změnil orientaci, „přešel do tábora reakce" a „v židovské otázce... neznal hranic nenávisti a bezectnosti"[77]. Roku 1915 zabránili premiér Go-remykin a ministr vnitra Chvostov junior Rubinštejnovi Novou dobu koupit[78], ale později ke koupi došlo - ovšem až těsně před revolucí, takže už to nebylo moc platné. (Další pravicový list Občan /Graždanin/ byl také částečně odkoupen Manusem.)

Tuto skupinu označil S. Melgunov za „kvinteto, které provozuje své čachry v carské předsíni"[79] - přes Rasputina. A přitom jakou měl Rasputin moc, to už nebyla žádná maličkost: v nejtěsnější blízkosti trůnu a v nebezpečné síle vlivu na průběh celoruských záležitostí stály podezřelé osoby. Anglický velvyslanec Buchanan se domníval, že

[74] Sliozberg, sv. 5, s. 347.

[75] Simanovič, in sb. *Svjatoj čort,* s. 89,100, 102, 108.

[78] S. P. Melgunov, *Legenda o separatnom míre. Kanun revoljucii,* Paříž, 1957, s. 265, 595, 597.

[77] *Jevrejskaja enciklopedija* (dále JE), v 16 svazcích, Petrohrad, Obščestvo dlja naučných jevrejskich izdanij i Izdatělstvo Brokgauz-Jefron, 906-1915. sv. 11, s. 758, 759.

[78] *Pismo ministra vnutrennich děl A. N. Chvostová Predsedatělju sověta ministrov I. L. Goremykinu ot 16 děk. 1915,* in „Dělo národa", 21. března 1917, s. 2.

[79] Melgunov, s. 289.

Rubinštejn je ve spojení s německou rozvědkou[80]. Není vyloučeno, že měl pravdu.

Aktivní zesílení německé špionáže v Rusku a její spojem se spekulanty v týlu přiměly generála Alexejeva v létě roku 1916, aby si vyžádal carovo svolení vyšetřovat nejen v oblasti podléhající hlavnímu stanu, a tak vznikla vyšetřovací komise generála Baťušina. A jejím prvním terčem zájmu se stal bankéř Rubinštejn, podezřelý ze „spekulačních operací s německým kapitálem", z finančních operací ve prospěch nepřítele, z diskreditace rublu, z přeplácení zahraničních agentů při objednávkách intendance a ze spekulací s obilím na Volze. A Rubinštejn byl na příkaz ministra spravedlnosti Makarova 10. července 1916 zatčen a obviněn z velezrady.[81]

Kdo se nejvytrvaleji přimlouval za Rubinštejna, jemuž hrozilo dvacet let nucených prací, byla sama earevna Alexandra Fj o dorovná. Jíž za dva měsíce po jeho zatčení prosila cara, aby ho „v tichosti poslali na Sibiř a nenechávali ho tady, protože to Židy dráždí", „pohovoř si o Rubin-štejnovi" s Protopopovem. Za čtrnáct dní posílá i Rasputin carovi telegram do hlavního stanu: že i Protopopov „snažně prosí, aby se do toho nikdo nemíchal", stejně i kontrarozvědka...

„Vlídně mluvil o vězni, po křesťansku." - Za další tři neděle Alexandra Fjodorovna: „Pokud jde o Rubinštejna, ten umírá... Telegrafuj... okamžitě (na Severozápadní frontu)... ať předají Rubinštejna ze Pskov a ministrovi vnitra", to znamená tomu vlídnému křesťanu Protopopovovi. A den nato: „Doufám, že jsi zatelegrafoval ohledně umírajícího Rubinštejna." A hned další den znovu: „Dal jsi příkaz, aby Rubinštejna odevzdali ministrovi vnitra? Jinak umře, když zůstane v Pskově - prosím Tě, miláčku!"[82]

A 6. prosince byl Rubinštejn propuštěn - deset dní před Rasputinovým zavražděním - v poslední chvíli mu Rasputin ještě prokázal službu. Hned po vraždě byl odvolán i care v nou nenáviděný ministr Makarov. (A zanedlouho byl zastřelen bolševiky.) Po Rubinštejnově propuštění nebylo však vyšetřování hned zastaveno, byl znovu zatčen, ale za spásné únorové revoluce byl spolu s dalšími vězni osvobozen davem z petrohradské věznice a opustil nevděčné Rusko, stejné jako to včas udělal i Manasevič, Manus a Simanovič. (S Rubinštejnem se ovšem ještě setkáme.)

[80] Melgunov, s. 402.

[81] V. N. Semennikov, *Politika Romanových nakanuně revoljucii. OtAntanty-k Germanii,* Moskva, Leningrad, GIZ 1926, s. 117, 118,125.

[82] *Dopisy carevny Alexandry Fjodorovny carovi Mikuláši II.,* z angl. přel. V. D. Nabokov, sv. 2, Berlín: Slovo 1922, s. 202, 204, 211, 225, 225, 227.

Všechno to tehdejší rozkrádání státního majetku, které tak bujelo v zázemí, se nám, lidem devadesátých let 20. století, jeví jen jako malý experimentální model... Ale to, co mají společné, je samolibý a neúčinný způsob vládnutí, při němž se osud Ruska vymykal jeho vládcům z rukou.

Na základě Rubinštejnova případu hlavní stan schválil revizi několika bank. Kromě toho začalo také vyšetřování kyjevskýeh cukrovarníků

- Chepnera, Cechanovského, Babuškina a Dobrého. Ti dostali povolení na vývoz cukru do Persie a hodně ho odeslali, ale přes perské celnice se na perský trh mnoho cukru nedostalo, zbytek „zmizel", bylo však zjištěno, že dorazil tranzitem do Turecka, jež bylo spojencem Německa. A v Jihozápadním kraji, centru ruského řepného průmyslu, cukr náhle nápadně podražil. Proces s cukrovarníky začal hrozivě, ale Baťušinova komise vyšetřování nedokončila, případ převedli na kyjevského soudního vyšetřovatele, ten viníky propustil z vyšetřovací vazby, a pak už se našli přímluvci u trůnu.

Bohužel ani tak důležitou komisí, jako byla Baťušinova, nedokázali sestavit pořádně, spolehlivě. O tom, jak zmateně bylo vedeno vyšetřování Rubinštejnova případu, píše senátor Zavadskij[85]. Ve svých pamětech píše generál hlavního stanu Lukomskij, že jeden z vedoucích právníků komise plukovník Rezanov, bezesporu schopný, byl karbaník a potrpěl si na hostiny a pitky v drahých restaurantech; druhý, Orlov, byl korouhvička, který po roce 1917 sloužil nějaký čas i v petrohradské Čece, potom u bílých, pak dělal provokatéra v emigraci. V komisi zřejmě pracovaly i jiné podezřelé osoby, některé z nich braly i úplatky a od zatčených vymáhaly výkupné. Řadou nepřístojností proti sobě komise popudila správu vojenského soudu v Petrohradě a vysoké důstojníky na ministerstvu spravedlnosti.

Hlavní stan však nebyl jedinou institucí, která se začala zabývat spekulanty, a zejména v souvislosti s činností „Židů obecně". 9. ledna 1916 podepsal prozatímní ředitel policejní správy Kaťato v tajný příkaz -oběžník pro všechny gubernátory, městské hejtmany a guberniální čet-nické správy. Ale „rozvědka" veřejnosti vzápětí toto tajemství odtajnila

- a už za měsíc, 10. února, menševický poslanec Čcheidze ve státní dumě odsunul všechny běžné i naléhavé otázky a přečetl z pódia tento dokument. Pravilo se v něm nejen, že „Židé... se věnují revoluční propagandě", ale že „vedle zločinné agitace... si zvolili ještě dvě důležité věci: umělé zdražování zboží denní spotřeby a stahování drobných mincí z oběhu"; vykupují je, a tím „se snaží zasít mezi obyvatelstvo nedůvěru k ruským penězům", naznačit, že „ruská vláda zbankrotovala, když už nemá kov ani na mince". A to všechno se podle mínění oběžníku dělá proto, „aby bylo zrušeno pásmo

[83] S. V. Zavadskij, *Na velikáni izlome*, in AKR, 1925, sv. VIII, s. 19-22.

židovského osídlení, poněvadž Židé považují tuto chvíli za nejvhodnější k dosažení svých cílů podporováním zmatku v naší zemi". Žádná opatření přitom policejní správa nenavrhovala, jenom to „dávala na vědomí".[84]

Na to se ozval Miljukov: „Vůči Židům se používá Rastopčinovy metody: vyvedou je před rozzuřený dav a řeknou: tohle jsou viníci, tady je máte a naložte s nimi, jak chcete."[85]

V těch dnech v Moskvě policie obklíčila burzu na Iljince, těm, kteří tam operovali, zkontrolovala doklady a našla 70 Židů bez oprávnění k pobytu v .Moskvě; stejná razie proběhla i v Oděse. I tohle se doneslo do zasedacích místností dumy - a rozpoutala se bouře, které se už před rokem vláda tolik obávala: „Za současné situace je nepřípustné, aby se ve státní dumě rozviřovala diskuse o židovské otázce, která by mohla nabýt nebezpečných forem a způsobit zostření národnostních různic."[86] Ale diskuse už začala a táhla se pak několik měsíců.

Přesvědčivě a vášnivě, jak dovedl mluvit a sdělovat posluchačům své hluboké pobouření jen on, reagoval na oběžník policejní správy předseda kadetské strany Šingarjov: „Neexistuje na světě špatnost, neexistuje nehoráznost, které by se náš stát ve své aroganci nedopustil vůči Židům, a přitom je to stát křesťanský... očerňuje šmahem celý národ... R ozdravění ruského života může dojít teprve tehdy, až odstraníte tu třísku, ten bolák státního života, jímž je štvaní jednoho národa proti druhému... Lituju ruské státní vedení, stydím se za ruský stát." Ruská armáda zůstala v Haliči bez munice - „to taky udělali Židé?" A „drahotu zavinilo spousta složitých příčin... Proč se v oběžníku píše jen o Židech, proč se nepíše o Rusech a o jiných?" Drahota je přece všude. A stejně je tomu se zmizením drobných. „Ale když se o tom píše v oběžníku policejní správy!"[87] Tak jaképak námitky.

Jedna věc je napsat oběžník v závětří kanceláře, a druhá věc, mnohem horší, je vystoupit s ním před rozzlobený parlament. Nebylo kam se schovat - na tribunu dumy vytáhli i autora oběžníku Kafařova: z toho oběžníku prý neplynula žádná organizační opatřední, nebyl adresován obyvatelstvu, ale úřadům v určitých krajích, aby byly informovány, a ne aby něco podnikaly - a rozvířil hladinu, teprve když ho „ustrašení" úředníci prodali a zazněl z této tribuny. Ale proč tedy, stěžuje si Kafafov, proč zde nebyly přečteny jiné tajné oběžníky, také jistě veřejnosti známé, třeba ten, co on podepsal v květnu 1915: „Mezi jistou částí obyvatelstva říše se v současné době šíří

[84] ARR. 1928, sv. XIX, s. 267-268.

[85] GD-4, zasedám 4. jednání 18, 10. února 1916, s. 1512.

[86] ARR, 1926, sv. XVÍII, s. 49.

[87] GD-4. zasedání 4, jednání 55. 8. března 1916, s. 5057-5040.

mimořádné pobouření proti Židům" a policejní správa „žádá, aby se přijala nejpřísnější opatření a zabránilo se jakýmkoli výstřelkům v tomto směru", násilným akcím obyvatelstva proti Židům, aby byla „co nejenergičtěji přerušena hned v zárodku agitace, k níž dochází v některých krajích, a nenechala se přerůst v divoké pogromy". Anebo tuhle, taky před měsícem, hned začátkem února, pokyn do Poltavy: zvýšit informovanost, aby se „dalo včas předejít pokusu o protižidovský pogrom".[88] Proč si rozvědka veřejnosti nevybírá *takovéhle* příkazy, proč je nechává v tichosti zapadnout, stěžoval si.

Šingarjov však v plamenné odpovědi hned upozornil, že duma si nemůže „dovolit, aby se diskuse rozvinula v tom obrovském proudu bezbřehé židovské otázky". Jenomže přesně to se stalo po přečtení tohoto oběžníku. Ostatně i sám Šingarjov neopatrně posunul diskusi tímto směrem, když se odchýlil od obhajoby Židů a řekl, že zrádci jsou naopak Rusové: Suchomlinov, Mjasojedov i generál Grigorjev, který hanebně vydal kovenskou pevnost.[89]

To ovšem vyžadovalo odpověď. Marko v mu namítl, že o Suchomlino-vovi nemá právo se vyjadřovat, protože ten je teprve vyšetřován. (Celou náruč úspěšných květů si Pokrokový blok natrhal na Suchomlinovovi, ale až ke konci Prozatímní vlády; nakonec museli sami přiznat, že to bylo jen plané plácnutí, že k žádné zradě nedošlo.) Mjasojedov už byl odsouzen a oběšen (ale existují údaje, že to taky byla jen nafouklá bublina), Markov jen dodal, že „Mjasojedov by! oběšen se skupinou šesti... židovských špionů" (o tom mi není nic známo, Mjasojedov byl souzen sám), a teď prý tedy takové *procento*[m]

Mezi několika body programu Pokrokového bloku, který byl pracně sesmolen v srpnu 1915, zazněl požadavek „autonomie Polska" až lan-tasmagoricky - celé Polsko bylo přece vydáno Němcům! „Zrovnoprávnění rolníků" neměli co žádat na vládě, Stolypin toto zrovnoprávnění provedl už dávno, ale duma ho neschválila, a právě v souvislosti se zrovnoprávněním Židů. „Zahájit cestu postupného odbourávání omezení práv Židů", tedy přes veškeré úzkostlivé opatrnictví tato formulace nyní z celého programu čněla jako hlavní bod programu. Židovští poslanci vstupovali do Pokrokového bloku[91] a v novinách vydali v jazyce jidiš prohlášení: „Židovstvo přeje Pokrokovému bloku šťastnou cestu!"

[m] Tamtéž, jednání 54, 10. března 1916, s. 3157-3141.

[89] Tamtéž, jednání 55. 8. března 1916, s. 5056-5057.

[90] Tamtéž, jednání 55, 9. června 1916. s. 5064.

[91] KJE, sv. 7, s. 559.

A teď, po bezmála dvou vyčerpávajících letech války, po ztrátách na frontě a za stoupající nervozity v týlu, přicházela krajní pravice s výtkami: „Pochopili jste, že musíte národu vysvětlit své mlčení o německé převaze, své mlčení o boji proti drahotě a své přehnané úsilí o rovnoprávnost Židů.'[4] Co je to za požadavky které „předkládáte nyní, za války, vládě - s tím, že ji jinak svrhnete a uznáte jen tu vládu, která dá Židům rovnoprávnost?" Ale vláda jim přece „nemůže dát rovnoprávnost hned, zrovna teď, kdy jsou všichni proti Židům až nepříčetně rozzuřeni; tím na ty nešťastné Židy jen upozorníte."[92]

Proti tvrzení, že hněv národa roste, protestuje poslanec Fridman: „Na temném pozadí židovského útlaku se jako jasné světlo odráží jeden úkaz z denního života, který nemohu přejít mlčením: je to vztah ruského obyvatelstva vnitrozemských gubernií k židovským uprchlíkům, kteří tam přišli." Tito židovští uprchlíci tam „nacházejí pohostinnost a pomocnou ruku". A to je „záruka naší budoucnosti, záruka naší jednoty s ruskými lidmi." Přitom však Fridman ze všech židovských útrap tvrdošíjně obviňuje vládu, až po tak těžké obvinění, že „k pogromům nikdy nedocházelo, když si to vláda nepřála". A prostřednictvím státní dumy „se obracím ke všem sto sedmdesáti milionům obyvatel Ruska... vašima rukama chtějí pozvednout nůž proti židovskému národu v Rusku".[93]

Odpověď na to zněla: vědí vůbec poslanci, jaká je nálada v zemi? „Země nepíše do židovských novin, země trpí, pracuje... a bojuje v zákopech, tam je země, a ne v židovských novinách, kde sedí jacísi lidé, pracující podle neznámých směrnic." A dokonce: „Závislost tisku na vládě je zlo, ale existuje ještě větší zlo: závislost tisku na nepřátelích ruského státu."[94]

Jak Šingarjov správně tušil, bylo nyní pro liberální většinu v dumě nežádoucí pokračovat v této diskusi o židovské otázce. Ale jak se jednou s něčím začne, nedá se to zastavit. A tak jiné běžné záležitosti každou chvíli přerušila šňůra těchto projevů, a táhlo se to celé čtyři měsíce, až do úplného ukončení podzimního zasedám.

Pravice obviňovala Pokrokový blok: Ne, v dumě se nebude bojovat proti drahotě: „Proti bankám, syndikátům a kompletu průmyslníků vy bojovat nebudete, protože by to znamenalo, že jste se pustili do boje proti Židovstvu." Zato na zásobování Petrohradu potravinami „poskytla reformní správa města koncesi dvěma Židům - Levensonovi a Lesma-novi"; Levensonovi pro zásobování hlavního města masem a Les man dostal na starost potravinářské krámy, a ten pak prodával pod rukou mouku do Finska. A taky je hodně dodavatelů, kteří ženou ceny nahoru.[95] (Na obranu překupníků nikdo z poslanců

[92] GD-4, zasedání 4, jednání 19,11. února 1916, s. 1456; jednání 28, 29. února 1916, s. 2471. [m] Tamtéž, s. 1514-1414, 1421, 1422.
[94] Tamtéž, s. 1455-1454; jednání 28, 29. února 1916, s. 2477,

nevystoupil.)

A dál - kritika musela dojít až k *procentuální normě,* která byla za války tak palčivá. Jak víme, tato norma byla obnovena po revoluci z roku 1905, ale k jejímu zmírnění došlo až tím, že se hodně využívalo právo externího studia na gymnáziích a že bylo židovským medikům, kteří získali diplomy v zahraničí, povoleno skládat zkoušky v Rusku; k jejímu dalšímu zmírnění - ne však zrušení - došlo roku 1915, kdy přestalo existovat pásmo židovského osídlení. Ministr školství a osvěty P. N. Ignať-jev (1915-1916), všeobecně velmi populární (a ani po únoru 1917 nepronásledovaný), procentuální normu pro vysoké školy ještě zmírnil.

A přesto se na jaře roku 1916 tato otázka tak dlouho přetřásala v diskusi ve státní dumě. Projednával se rozpočet ministerstva školství a osvěty a poslanec z O děsy, profesor Novoruské univerzity Levašov oznámil, že vládní vyhlášku z roku 1915 (o tom, že děti Židů bojujících na frontě mají být přijímány mimo normu) ministerstvo školství a osvěty svévolně rozšířilo i na děti zaměstnanců Zemgoru, úřadů pro evakuaci, lazaretů a také na osoby, které (nepravdivě) prohlašují, že žijí z podpory příbuzného, který slouží v armádě. A že na Novoruské univerzitě bylo roku 1915 do prvního ročníku na lékařskou fakultu přijato celkem 586 studentů, „z toho 591 Židů", tj. dvě třetiny, a jenom jedna třetina „zbývá pro ostatní národnosti"; na univerzitě (v Roštově nad Donem): na právnickou fakultu bylo přijato 81 % Židů, na lékařskou 56 %, na matematicko-fyzikální 54 %.[m]

Gurevič namítá Levašovovi: to je přece důkaz, že procentuální norma je úplně zbytečná. „Jaký má procentuální norma smysl, když i v tomto roce, při zvýšeném počtu přijatých Židů, mohli být přijati i všichni křesťané, kteří o to stáli?" Copak chcete mít prázdné posluchárny? V malém Německu je spousta židovských profesorů - a Německu to vůbec nevadí.[07]

Marko v namítá: „Univerzity zejí prázdnotou, (protože) ruští studenti narukovali, a teď tam (na univerzity) přichází spousta Židů." „Aby se vyhnuli vojenské povinnosti", Židé se „teď v ohromném počtu nahrnuli na petrohradskou univerzitu, a tak se dostanou do řad ruské inteligence... Pro ruský národ je to neštěstí, dokonce zhouba", protože každý národ „musí mít v čele svou inteligenci". Rusové „si musí chránit svou horní třídu, svou inteligenci, své úřednictvo, svou vládu; ty musí být ruské."[98]

[95] Tamtéž, jednání 49. 23. května 1918, s. 4518.

[96] Tamtéž, jednání 56, 14. března 1916, s. 5560-5565.

[97] GD-4, zasedám 4, jednáni 57, 15. března 1916, s. 5592.

[98] Tamtéž, jednání 19,11. února 1916, s. 1456: jednaní 57, 15. března 1916, s. 5421; jednání 55, 9. června 1916, s. 5065.

Po dalším půlroce, na podzim 1916, se k této otázce vrátil poslanec Fridman a znovu se dumy zeptal: Tak co, „raději ať naše univerzity zejí prázdnotou... ať Rusko zůstane bez intelektuálních sil... hlavně když tam nebude moc Židů?"[98] Na jedné straně měl ovšem pravdu Gurevič: proč nechávat posluchárny prázdné? Ať každý dělá, co umí. Jakmile však otázku položil takto, nepotvrdil tím snad pravicí její hořké podezření: takže naše poslání není *společné?* Posláním jedněch je bojovat, a posláním druhých je studovat?

(Vždyť tehdy i můj otec opustil Moskevskou univerzitu uprostřed studia a šel dobrovolně bojovat. Tehdy se zdálo, že to ani jinak nejde: nepřihlásit se na frontu by bylo nečestné. Kdo z těch mladých ruských dobrovolníků a kdo z těch profesorů, kteří zůstali na svých katedrách, mohl tušit, že o celé budoucnosti země se nerozhoduje v předních liniích? Kam doba spěje - to nevěděl nikdo v Rusku, ba ani v Evropě.)

Na jaře roku 1916 byla diskuse o židovské otázce zastavena, aby nebudila nežádoucí rozruch ve veřejnosti. Ale k tématu národností sklouzla i novela zákona o volostním zemstvu. Poprvé se o ustavovaném volost-ním zemstvu jednalo v zimě na přelomu let 1916 a 1917, v posledních měsících existence dumy. A tu jednou, když hlavní řečníci zrovna odešli do bufetu nebo už odjeli domů a v sále seděla jen polovina umírněných poslanců, troufl si vylézt na tribunu i vjatský sedlák Tarasov, který ještě nikdy v dumě nepromluvil. A nesměle se prodíral k podstatě věci: Novela zákona například „přijímá

všechny, i Židy i Němce - jářku zkrátka každého, kdo přijede do naší volosti. No ale jaké právo mají dostat?... Tyhle osoby, co se přihlásily (do volosti)... ty přece to místo obsadí, a na rolníky si nikdo ani nevzpomene... Když bude předsedou správy volostního zernstva Žid a jeho manželka bude dělat vedoucí kanceláře nebo tajemnici, tak jak to dopadne, jaké právo zůstane rolníkům?... Jak to bude, kde budou rolníci?... Až se naši stateční vojáci vrátí, jaká práva na ně zbudou? Jsou vždycky na posledním místě; ale když je válka -tak to jsou na přední linii a v šedých vojenských kabátech... Nedělejte takové novely, které jsou v úplném rozporu s obyčejným praktickým životem rolníků, a hlavně nedávejte právo účastnit se voleb do samosprávy volostního zernstva Židům a Němcům, protože tyhle národnosti nejen nepřinesou obyvatelstvu žádný užitek, ale naopak hroznou škodu, a v zemi začnou nepokoje. My, rolníci, se těmhle národům nepodří-díme."[100]

Mezitím veřejná kampaň za židovskou rovnoprávnost pokračovala. Na její podporu byly získány i organizace, které s tím dosud neměly nic

GD-4, zasedání 5, jednání 2, 5. listopadu 1916, s. 90.) Tamtéž, jednání 15, 15. prosinec 1916, s. 1069-1071.

společného, jako např. Gvozděvova Dělnická skupina, zastupující zájmy ruského proletariátu. Na jaře 1916 Dělnická skupina prohlásila, že je jí známo, že „reakce" (to znamenalo vláda a aparát ministerstva vnitra) „otevřeně připravuje celoruský pogrom" na Židy. Kozma Gvozděv pak opakoval tento nesmysl na sjezdu výborů válečného průmyslu. -V březnu 1916 se Dělnická skupina obrací na Rodzjanka dopisem, v němž protestuje i proti tomu, že duma ukončila diskusi o židovské otázce proto, že to vyvolává rozruch; skupina za to přímo obvinila dumu z nadržování antisemitům: „Chování většiny poslanců státní dumy na zasedání od 10. března bylo de facto přímou podporou a posílením antisemitské pogromové politiky převládajícího kurzu... Parlamentní většina svou podporou militantního antisemitismu vládnoucích kruhů zasazuje nebezpečný úder sebeobraně země."[101] (Nedomluvili se a nepochopili, že ten, kdo nejvíc potřeboval, aby se v dumě skončilo s diskusí, byla levice.) - Dělníky podporovaly i „židovské skupiny", kterých je podle hlášení petrohradské tajné policie z října 1916 „nyní plné hlavní město a vedou nestranickou, ale ostře proti-vládní politiku".[102]

A co úřady? O žádném přímém dokladu sice nevíme, ale ve střídajících se ministerských osazenstvech v roce 1916 se zřejmě už docela vážně připravovala listina o židovské rovnoprávnosti. Nejednou se o tom zmiňuje Protopopov a tomu se už patrně podařilo do značné míry přesvědčit Mikuláše II. (Protopopov s tím asi spěchal i proto, aby zarazil kampaň levicových kruhů, která se proti němu vzmáhala.) - A poslední předrevoluční velitel petrohradské tajné policie generál Globačov ve svých pamětech cituje slova posledního ministra spravedlnosti Dobro-volského, že „návrh zákona o rovnoprávnosti Židu byl už připraven (v předrevolučních měsících) a zákon měl být se vší pravděpodobností vyhlášen o velikonocích roku 1917".[105]

Jenomže Velikonoce roku 1917 začaly již za jiného režimu. Splnila se nejvroucnější přání našich radikálů a liberálů.

„Vše pro vítězství!" Ano, ale „ne s tímto režimem!" A ruská i židovská veřejnost a tisk byly i nadále plně pro vítězství, i jeho první původci -ale *jen ne s touto vládou! Jen ne s tímto carem!* Žili stále svou prostou a geniální představou, pro niž planuli celým svým srdcem od začátku války: ještě v průběhu této války (protože po ní to bude těžší) a za ne-

[101] *K istorii gvozděvščiny,* in „Krásny] archiv", 1954, sv. 67, s. 52.

[102] *Političeskoje položenije Rossii nakanuně Fevralskoj revoíjucii,* in „Krasnvj archiv", 1926, sv. 17, s. 14.

[1Ш] K. I. Globačov, *Pravda o russkoj revoíjucii: I bspominanija byvšego načalnika Petro-gradskogo ochrannogo otdělenija. Děkabr 1922,* depozitář Kolumbijské univerzity, strojopis, s. 41.

ustalého vítězství nad Němci svrhnout cara a zavést jiný režim. A teprve pak dojde i na židovskou rovnoprávnost.

Probrali jsme velmi podrobně nej různější okolnosti, které doprovázely stodvacetileté soužití Rusů a Židů v jednom státě. Některé obtíže se vyřešily průběhem času, jiné vznikly a rozrostly se v posledních letech - právě nyní, v předjaří roku 1917. Avšak evoluční vývoj přesvědčivě vítězil a sliboval do budoucna solidní stavbu.

V rozhodujícím okamžiku rozmetal však výbuch spolu se státním zřízením Ruska i všechny plody evoluce i válečnou odolnost zaplacenou potoky krve i nadějemi v kvetoucí život - přišla únorová revoluce.

Vysvětlivky

k českému vydání

str. 11

Chazaři - turkické kmeny, které v 7. století vytvořily říši, rozkládající se v oblasti dolního Po v o lží; ta později sahala od Uralu až k Dněpru. Zanikla poté, co byla v 10. století vyvrácena kyjevským velkoknížetem Svjatoslavem.

KaíTa (Kerč) - založena Řeky v roce 480 př. Kr. **V** roce 107 př. Kr. dobyta pontským králem Mithridatem. pod římským protektorátem se udržela až do 4. století. V české literatuře Kafa. považována za dnešní Feodosii.

Igor - (912/15/?/-945), velkokníže kyjevský, následník Olega Moudrého, zakladatele kyjevského velkoknížectví.

Svjatoslav Igorevič (cca 960-972), kyjevský velkokníže.

Kumykové, lid turkické jazykové skupiny ze severovýchodního Kavkazu.

Polovcí **(Kumáni),** kočovný lid turkické jazykové skupiny. **V i l.** století přišli ze stepí střední Asie a obsadili prostor severně od Černého moře a na Kavkaze. V roce 1223 byli poražení Mongoly a rozptýlili se zčásti í na území Maďarska a Bulharska.

Karaimové, židovská sekta, neuznávající tahmidsko-rabínskou tradicí. Jejich malé kolonie existovaly na Krymu, v Oděse a rovněž v Polsku a na Litvě.

Krymští Tataři, lid turkické jazykové skupiny, vyznával víru podobnou judaismu, ale neuznával talmud (kolem roku 1960 jich bylo přibližně 5900).

str. 12

Ztracených deset kmenů Izraele - po smrti Šalomounově (v r. 931 př. Kr.) se jeho říše rozpadla na severní část (Israel) a jižní (Juda). Za vlády jeho nástupce Rehabeama (931-!; 1 í krul Judy) odešlo deset izraelských kmenů z domu Davidova a založilo království Israel; později byly tyto kmeny potrestány a vyhnány.

Bohdan **Chmelnyckyj,** ukrajinský vůdce kozáků (hetnian, cca 1593-1657), vedl společně s krymskými Tatary vítězné kozácké povstání proti Polsku. **V** roce 1654 se uchýlil pod ochranu Moskvy a stal se vazalem ruského cara Mexeje Michajloviče.

Vladimír **Svjatoslavič** (956-1015), světec, velkokníže kyjevský, je považován za zakladatele Kyjevské Rusi. **V** roce 988 přijal křesťanství z Byzance.

str. 13

Svjatopolk Izjaslavič (1050-1113), kníže novgorodský (1078-1087), velkokníže kyjevský (1093-1113).

Tatíščev Vasílíj **Nikitič** (1686-1750), jeden z chovanců cara Petra Velikého,
historik a geograf, zakladatel moderní ruské historiografie.

str. 14

Bogoljubskij Andrej **Jurjcvič** (cca 1112-1174), velkokníže vladimirsko-suzdalský, což bylo významné knížectví na severovýchodě Ruska.

str. 15

Alexandr Jaroslavič Něvský (1220-1263), kníže novgorodský (1236-1251), velkokníže vladirnirsko-suzdalský, světec ruské pravoslavné církve, v roce 1240 porazil Švédy na březích Něvy a v roce 1242 řád německých rytířů. Jako mongolskému vazalovi se mu podařilo dosáhnout snížení odváděných daní.

Svatá Olga (?-969), kyje v ská velkokněžna, manželka velkoknížete Igora, po jehož smrti v roce 945 vládla jako regentka, než na trůn vstoupil její syn Svjato-slav. Roku 954 přijala křesťanství, ale nepodařilo se jí rozšířit je po celé zemi.

str. 16

Ivan III. **Vasiljevič** (1441-1505), od roku 1462 velkokníže moskevský, který sjednotil velkoraské území pod moskevským vedením. Do jeho doby spadá konec nadvlády Mongolů, tzv. „tatarského jha" (1480). Jeho druhou manželkou byla Sofia (Zoe) z byzantské dynastie Paleologů.

Zosima. moskevský metropolita (1490-1494).

Ivan Ivanovic zvaný „Mladý", syn Ivana III., velkokníže tverský, zemřel v roce 1490 ve věku 32 let.

Dimitrij Ivanovic (1483-1509), velkokníže, syn Ivana Mladého, zbaven ná-slednických práv strýcem Vasilijem III. (prvorozeným synem Sofie Paleologov-ny); zemřel ve vězení.

str. 19

Lžidímitrij I., blíže neidentifikovaná postava, která se po smrti Borise Godu-nova (t 1605) vydávala za Dimitrije, syna Ivana IV. Vtrhl s vojskem polských žoldáků do Ruska, dobyl Moskvu, kde vládl od června 1605 do května 1606, kdy byl zabít svými odpůrci.

Období nepokojů nebo *doba zmatků* (rusky *smuta)* (1598-1613), politicky a sociálně neklidné období, které nastalo po vymření knížecího rodu Rurikov-ců a skončilo nástupem rodu Romanovců na trůn.

Lžidimitrij II., rovněž tajemná postava, vydávající se za pravého Dimitrije

od roku 1607. Ve městech v okolí Moskvy se mu podařilo udržet se až do roku 1610, kdy byl knížetem Petrem Urusovem v Kaluže zavražděn.

str. 20

Vladislav IV Vasa (1595-1648), polský král, činil si nárok na moskevský trůn, který také se souhlasem obyvatel Moskvy v roce 1610 na několik měsíců obsadil.

Michali Fjodorovič (1596-1645), první car dynastie Romanovou, zvolen na Zemském sněmu (soboru) v roce 1615.

Alexej **MichajloviČ** (1629-1676), syn cara Michaila Fjodoroviče, car na Rusí vletech 1645-1676.

Fjodor **Alexejevič** (1661-1682), syn cara Alexeje Michajloviče, vládl na Rusi vletech 1676-1682.

str. 21

Malomsko, název Ukrajiny jako součásti ruské říše od století sedmnáctého až do počátku století dvacátého.

Menšikov Alexandr (přibližně 1675-1729), favorit Petra Velikého a Kateřiny I.

Kateřina I.. druhá manželka Petra I. Velikého, vládla v Rusku po manželově smrti v letech 1725-1727.

Petr II. (1715-1730), vládl v Rusku po Kateřině I. v letech 1727-1730.

Anna **I. Ivanovna** (loannovna) (1693-1740), dcera Ivana V, nevlastního bratra Petra I., vládla v Rusku v letech 1730-1740.

str. 22

Biron Ernst **Johann** (1690-1772), hrabě, vévoda kuronský favorit carevny Anny Ivanovny, faktický vládce Ruska, po carevnině smrti se prohlásil regentem a krátkou dobu vládl místo carevnina syna Ivana VI. Antonoviče. Tím si však přivodil svůj pád, byl poslán do vyhnanství na Sibiř, které pak trvalo až do nástupu Petra II. na trůn. Za Kateřiny II. byl rehabilitován.

Anna **Leopoldovna** (1718-1746), pravnučka cara Alexeje I. Její plán, podle něhož se chtěla po vyhnání hraběte Birona prohlásit carevnou, se zhatil.

Alžběta (Jeiizaveta **Petrovna)** (1709-1761), dcera Petra 1. a Kateřiny 1., ujala se moci po malém palácovém převratu v roce 1741.

str. 23

Starověrci, staroobřadci - rozkolnické hnutí druhé poloviny 17. století, které odmítlo liturgické reformy moskevského patriarchy Nikona. Přes pronásledování se úporně drželi své víry.

str. 24

Bestužev-Rjumin Mexej Petrovič (1695-1766), roku 1744 jmenován carevnou Alžbětou státním kancléřem; působil v Rusku šestnáct let až do roku 1758, kdy byl pro údajnou velezradu odsouzen k smrti. Zásahem příští carevny Kateřiny II. byl však poslán do vyhnán st ví na Sibiř a v roce 1762 rehabilitován.

Petr III. **Fjodorovič** (1728-1762), syn Anny Petrovny (1708-1728), dcery Petra 1. Velikého, a vévody Karla Friedricha iiolšlýnského (1700-1739). V roce 1742 uznán následníkem trůnu, v roce 1745 se oženil se svou sestřenicí Sofií Friederíkou Augustou Anhaltskou, příští carovnou Kateřinou 11.; v lednu 1762 byl korunován ruským carem, v červenci téhož roku spiknutím své manželky za účinného přispění gardových pluků svržen a zavražděn.

str. 25

Novoruskem byly původně (od 18. století) nazývány málo obydlené jižní oblasti mezí Krymem a Moldávií.

Hajdamáci, jednotky složené z venkovanů, kozáků, ruských vojáků atd., které na Ukrajině bojovaly proti nadvládě polské šlechty a proti Židům.

str. 26

Lublinská unie - v Lublinu byla v roce 1569 vyhlášena členy polského a li-tevského sejmu unie mezi Polskem a Litvou.

str. 27

Kahal (z hebr. „kehila", „obec", „společenství"); autonomní organizační forma židovských obcí v Polsku a v ruském pásmu židovského osídlení, pověřená správou obce, soudnictvím a uspořádáním náboženského života Židů.

str. 36

Děržavin Gavriíl Romanovič (1743-1816), nej větší ruský básník před Puškinem, udělal skvělou úřednickou kariéra: z prostého vojáka se vypracoval na generála a gubernátora, potom senátora, pak osobního tajemníka Kateřiny **II.** a nakonec ministra spravedlnosti za vlády cara Alexandra **I.**

str. 44

Alexandr I. (1777-1825), syn Pavla i., vládl v Rusku v letech 1801-1825. str. 45

Speranskij **Michail Michajlovič** (1772-1859), hrabě, v letech 1808-1812 ministr spravedlnosti, liberální reformátor, v letech 1826 až 1833 (za Mikuláše **I.)** byl zodpovědný za kodifikací ruských zákonů.

Děkabristé - skupina mladých ruských šlechticů a gardových důstojníků, členů tajných spolků, která se v prosinci 1825 pokusila o státní převrat s cílem nastolit v Rusku konstituční zřízení. Povstání bylo vzápětí (14. prosince 1825) potlačeno, pět vedoucích osobností popraveno, mnoho dalších posláno na Sibiř a teprve v roce 1856 amnestováno.

Pestěl Pavel Ivanovic (1793-1826), jeden z pěti nejradikálnějších děkabristů, kteří bylí po potlačení prosincového povstání odsouzeni k smrti a popraveni.

str. 49

Věstník **Jevropy** (Evropský věstník): první časopis tohoto jména byl založen historikem a spisovatelem Nikolajem Karamzinem a vycházel v letech
1802-1856; druhý stejnojmenný časopis liberálního zaměření vycházel v Petrohradě v letech 1866-1918.

str. 54

Golicyn Alexandr Nikolajevič (1773-1844), kníže, významný ruský státník, v letech 1803-1817 vrchní prokurátor Nej světě jšího synodu; měl na starostí záležitosti cizích vyznání, později se stal ministrem školství a osvěty, zasloužil se o rozšíření základního vzdělání prostého lidu. Významný filan-trop.

str. 56

Sabatiáni (sekta sobotistú), křesťanská mesianistická sekta, rozšířená na sklonku 17. století mj. v Polsku a na Ukrajině.

str. 57, 101

Euské míry: versta - 1,067 km; děsjatina - 1,092 ha. str. 63

Mennonité, novokřtěnci - sekta odmítající světskou autoritu státu, válku, vojenskou službu aj. Dodnes najdeme její četné přívržence v Nizozemí a ve Spojených státech.

str. 76

Benkendorf Alexandr Christoforovič (1783-1844), hrabě, byl od roku 1826 náčelníkem četnictva a „třetího odboru Kanceláře Jeho Veličenstva" (tajné policie), což bylo důkazem, jak neomezenou důvěra k němu choval car Mikuláš I.

str. 91

Arakčejev Alexej **Andrej evič** (1769-1834), hrabě, favorit Alexandra I., zakladatel vojenských kolonií, ve kterých měli bydlet vojáci s rodinami a které měly nahradit vojenské posádky.

str. 98

Axelrod Pavel **Borisovič** (1850-1928), založil v roce 1883 v Ženevě (spolu s G. V. Plechanovem, L. Dej čem a Věrou Zasuličovou) marxistickou skupinu *Osvohození práce* (Osvobožděnije truda), která se stala zárodkem příští ruské sociálně demokratické dělnické strany Ruska (SDDSR), založené v roce 1898.

str. 108

Sverdlov Jakov **Michajlovič** (1885-1919), člen bolševického ústředního výboru, předseda Celoruského výkonného výboru, patřil k těm bolševikům, kteří schválili vyvraždění carské rodiny v Jekatěrinburgu v roce 1918; za sovětské éry bylo po něm toto město přejmenováno na Sverdlovsk.

Gercen Alexandr Ivanovic (1812-1870), spisovatel a publicista, v roce 1847 emigroval do Francie a později do Anglie, kde založil první proticarský časopis *Zvon* (Kolokol) vydávaný v zahraničí, který, přestože byl zakázaný, měl v Rusku velký vliv.

Vycházel v letech 1857-1867, za tu dobu vyšlo 245 čísel. Autor pamětí nazvaných *By loje i dumy* (česky pod názvem *O tom, co bylo).*

Bělinskij Vissarion Grigorjevič (1811-1848), přední literární kritik a publicista, zpočátku romantik, později přívrženec utopického socialismu.

str. 109

Roku 1861 bylo v Rusku zrušeno nevolnictví.

str. 114

Pařížským mírem skončila krymská válka z let 1855-1856, kterou Rusko vedlo proti spojeným silám Anglie, Francie a Turecka. Poražené Rusko ztratilo tehdy jižní část Besarábie.

str. 121

Šipka - průsmyk v balkánských horách, kde došlo k těžkým bojům mezi Rusy a Turky v zimě roku 1877/78.

str. 125

Pahlenova komise: v roce 1885 byla vytvořena za předsednictví bývalého ministra spravedlnosti Konstantina Ivanovice von Pahlena (1850-1912) komise, která měla za úkol přezkoumat zákonná opatření týkající se Židů.

str. 127

„Tabel o rangách" - hodnostní stupnice pro úředníky a vojáky, kterou zavedl Petr Veliký. Tuto stupnici tvořilo čtrnáct tříd nebo titulů (každý úřednický stupeň odpovídal vojenské hodnosti); titul státního rady byl čtvrtý v pořadí a byl
udělován příslušníkům dědičné šlechty.

str. 129

Pirogov Nikolaj Ivanovic (1810-1881), slavný ruský lékař, zakladatel polní chirurgie; jako první prosazoval používání éteru jako antiseptika a anestetika; pedagog a liberální ruský myslitel.

Str. 130

Aldanov Mark (vl. jménem M. Landau) (1886-1957), vedle Merežkovského jeden z nej výraznějších představitelů ruské emigrantské literatury. Autor řady historických románů. Emigroval **v** roce 1919, žil v Paříži do roku 1940, poté ve Spojených státech a od roku 1947 v Nice.

str. 132

Chodasevič Vladislav (1886-1959), básník, emigroval **v** roce 1922; v roce 1925 se usadil v Paříži. Jeho básnické dílo není příliš rozsáhlé, ale co do významu je zcela mimořádné.

str. 156

Pisarev Dimitrij Ivanovic (1840-1868), literární kritik, představitel ruského nihilismu.

str. 142

Aksakov Ivan **Sergejevič** (1825-1886), ruský básník a publicista, vůdce hnutí slavjanofilů, tvrdý zastánce emancipace slovanských národů na Balkáně.

sir. 143

Mendělejev **Dmitrij** Ivanovic (1834-1907), slavný ruský chemik, autor světoznámé periodické soustavy prvků.

str. 145

Gorčakov Alexandr **Michajlovič** (1798-1883), v mládí přítel básníka Alexandra Puškina, ruský politik, v letech 1856-1882 ministr zahraničních věcí, zastánce sbližování s Pruskem.

Loris-Melikov Michail Tarielovič (1825-1888), ministr vnitra (1880-1881), umírněný konzervativec, po zavraždění Alexandra II. připravil návrh ústavy.

Narodovolcl - členové hnutí *Narodnaja volja* (Vůle lidu, Svoboda lidu), teroristické skupiny, která vznikla jako odnož revoluční organizace *Zemlja i volja* (Půda a svoboda), založené v roce 1876. Nejvýznamnějším činem této teroristické skupiny bylo zavraždění cara Alexandra II. dne 1. března 1881; poté byla skupina rozbita policií a zanikla.

str. 148

Ignaťjev Nikolaj Pavlovic (1832-1908), hrabě, diplomat, státní úředník. Později vystřídal Lorise-Melikova ve funkci ministra vnitra, ve které zůstal do května 1882.

str. 150

Čornyj pereděl (Přerozdělení pudy), revoluční skupina vzniklá po rozpadu organizace *Zemlja i volja.* Prosazovala plnou pozemkovou reformu, odmítala terorismus narodovolců; stala se základnou pro vznik pozdějšího menše vieké-
ho křídla Sociálně demokratické dělnické strany Ruska.

str. 154

Tkačov Petr Nikitič (1844-1885), ruský publicista, ideolog revolučního narod-nietví, opakovaně vězněn. Emigroval v roce 1875, stal se šéfredaktorem Časopisu *Alarm* (Nabat) vydávaného v Ženevě. Zemřel v psychiatrickém ústavu v Paříži.

str. 155

Katkov Michail **Mkiťorovič** (1818-1887), publicista, šéfredaktor deníku *Moskevské zprávy* (Moskovskije vedom.osti), člen Stankevičova kroužku. Umírněný liberál, později odpůrce reforem.

str. 168

Mladé Rusko (Molodaja Rossija), revoluční proklamace ruských „jakobínů" z roku 1862 sepsaná P. G. Zajčevským.

Karakozov Dmitrij Vladimírovič (1840-1866) vystřelil - jako první z řady atentátníků - 4. (16.) dubna 1866 na cara Mexandra II. Ryl odsouzen k smrti a popraven.

Stankevič Nikolaj **Vladimírovič** (1815-1840), filozof a básník, humanista. V roce 1851 založil „Stankevičův kroužek", k němuž patřili slavní intelektuálové jako Bělinskij, Aksakov, Granovskij, Katkov, Bakunin a další. V roce 1857 emigroval.

Ogarjov Nikolaj **Platon o vič** (1815-1877), básník, revoluční publicista, nejbližší přítel a spolupracovník Gercenův (viz výše). Emigroval v roce 1856. Podílel se na založení organizace *Zemlja i volja* (Půda a svoboda).

Petraševci: členové petrohradského diskusního kroužku (1844/45-1849) kolem M. V. Butaševiee-Petraševského (1821-1866), kde se mj. probíraly i možnosti uplatnění západoevropských socialistických a sociálně utopických učení v ruských poměrech. Kroužek byl prohlášen za pro ti m on archicko ti spikleneckou organizaci a jeho členové (mezi nimi i Fjodor Dostojevskij) byli tvrdě potrestáni.

Utin Nikolaj **Isaakovič** (1841-1885), revolucionář, vůdce organizace *Zemlja i volja* (Půda a svoboda). V nepřítomnosti odsouzen k smrti. Emigroval v roce 1865. Do Ruska se vrátil v roce 1878.

Něčajev Sergej **Gennadijevič** (1847-1882), autor slavného *Katechismu revolucionáře.* V roce 1869 organizoval vraždu studenta Ivanova, který takzvaně „zradil věc'" (což později inspirovalo Dostojevského při psaní *Běsu).* Něčajev odjel do zahraničí, byl však švýcarskými úřady vrácen do Ruska, tam odsouzen k dvaceti letům káznice, po deseti letech ve vězení zemřel.

str. 169

Perovská Sofie **Lvov na** (1855-1881), členka organizace *Zemlja i volja,* jedna z vůdčích osobností narodovolců. Podílela se na organizaci atentátů na cara Alexandra **11.,** byla odsouzena k trestu smrti a v dubnu 1881 popravena.

Lavro v Petr **Lavro vič** (1823-1900), významný teoretik narodnictví. V roce 1870 emigroval z Ruska, v Curychu pak v letech 1873-1877 vydával čaopis *Vpřed* (Vorwárts).

Zemlja i volja (Půda a svoboda): první: tajná organizace inspirovaná myšlenkami Gercena, Ogarjova, Černyševského, existovala v letech 1881-1864; druhá: byla založena v roce 1876 a byla takto nazývána do roku 1878. V roce 1879 se rozštěpila do dvou skupin: na teroristickou organizací *Svoboda lidu* (Narodnaja volja), tzv. národ o volci, a *čornyj pereděl* (Přerozdělení půdy = pozemková reforma).

str. 170

Kropotkin Petr Alexej**evič** (1842-1921), kníže, teoretik anarchismu, zeině-pisec a geolog.V emigraci od roku 1876 do roku 1917. Politicky blízký M. Baku-ninovi. Vydával *Zápisky revolucionáře.*

Željabov Andrej Ivanovic (1851-1881), jeden ze zakladatelů teroristické organizace *Narodnaja volja.* Přezdíván „ruský Robespierre". Organizátor atentátů na .Alexandra II. Popraven v dubnu 1881.

str. 171

Národníci neboli „přátelé lidu" - populární revoluční hnutí sedmdesátých let 19. století.

str. 172

Ha'Am Achad (tj. „Jeden z jeho lidu), také Ašer Gincberg (1856-1927), spisovatel, psal v jazyce jidiš, velmi angažovaný v si orůst i okem hnutí.

Lassalle Ferdinand (1825-1864), filozof, ekonom, právník, slavný německý socialista.

str. 174

Mcyri (gruzínsky „Novic"), hrdina stejnojmenné poemy básníka Michaila Jurjeviče Lermontova (1814-1841).

Molokáni. nebolí „pijící mléko" (v době půstu), ruská sekta, jejíž historie sahá do 18. století. Byli pronásledováni, v roce 1800 vyhnáni na území severně od Azovského moře, někteří z nich emigrovali do Spojených států.

str. 175

Bervi-Flerovskij Vasilij Vasíljevíč (1829-1918)), ruský publicista, sociolog, ekonom, v letech 1862-1887 pobýval v exilu. Napsal *Zápisky revolučního snílka* (Zapiski revoljiícionnogo mečtatělja).

Bund (v jidiš: Spolek): *Všeobecný židovský dělnický spolek v Litvě, Polsku a Rusku* (Vseobščij jevrejskij rabočij sojuz v Litvě, PoFše i Rossii), založen ve Vilně v roce 1897, v letech 1898-1903 se připojil k ruské sociální demokracii, v letech 1906-1918 měl blízko k menševikům. Rozpuštěn v roce 1921.

str. 178

Axeirodová Ljubov Isaakovna (1868-1946), filozofka, spisovatelka, členka menševické strany. Psala pod pseudonymem „Ortodox".

str. 179

Turati Filippo (1857-1932), jeden ze zakladatelů Italské socialistické strany. Emigroval v roce 1926 do Paříže.

str. 181

„Uljanovova skupina", podle jména Alexandra Djiče **Ul**Janova, Leninova staršího bratra (1866-1887). Teroristická frakce organizace Narodnaja volja. Alexandr Uljanov připravoval v roce 1887 atentát na cara Alexandra III. Byl odsouzen k smrti a popraven.

str. 182

Jeden pud rovná se 16,38 kg, v běžném užití 16 kg.

Goc Michali Rafailovič (1866-1906), člen ÚV strany socialistů revolucionářů (eserů). Emigroval v roce 1900.

str. 186

Eseři, **socialisté-revolucionáři,** zkratka SR. Strana založena v roce 1901, prosazovala teror jako politickou činnost. Po roce 1905 v ní došlo k rozkolu. Zachovala si vliv mezi inteligencí.

str. 188

Šulgin **Vasilij Vitaljevič** (1878-1976), právník, od roku 1907 člen státní dumy a vůdce jejího pravého křídla. Společně s Gučkovem přijímá v r. 1917 abdikaci cara Mikuláše II. Za občanské války vybudoval politickou organizaci Bílé armády a usadil se v Jugoslávii; tam byl v lednu 1945 zatčen speciálním komandem sovětské armády, odvezen do Moskvy, obžalován z protisovětské činnosti a 12 let vězněn v koncentračním táboře. Po propuštění žil ve městě Vladimíru, byl literárně činný a zemřel tamtéž ve věku 98 let.

str. 189

Krjukov Fjodor Dmitrijevič (1870-1920) spisovatel z Donské oblasti, národník, za občanské války zemřel na tyfus. Bývá někdy označován za pravého autora románu *Tichý Don,* za který dostal Michali Šolochov Nobelovu cenu.

str. 190

Bogrov Dmitrij Grígorjevič, mladý agent tajné policie. V roce 1911 vystřelil v kyjevském divadle na premiéra P. A. Stolypina a zabil ho. Odsouzen k smrti
a popraven.

str. 192

Jiskra (Iskra), první ilegální marxistický časopis založený Leninem v zahraničí. Vycházel v letech 1900-1903. Poté byl převzat menševiky a vycházel až do roku 1905.

str. 197

Zubatov Sergej **Vasiljevič** (1864-1917), náčelník moskevské policie a přednosta oddělení moskevské tajné policie (1902-1905); pokoušel se založit prore-žimní odbory, které by podléhaly policejnímu dohledu.

Plevě Yjačeslav Konstantinovič (1846-1904) v letech 1902-1904 ministr vnitra, byl zabit eserským teroristou S. **J.** Sozonovem.

str. 202

Chovevej Cijon (Milovníci Siónu), průkopnické sionistické hnutí, které vzniklo především v Rusku a Rumunsku v druhé polovině 19. století.

str. 214

Lomonosov Michail Vasiljevič (1711-1765), velký ruský vědec a básník, představitel osvícenství v Rusku. Pocházel ze skromných poměrů jako selský synek z Dalekého severu. Je po něm pojmenována moskevská univerzita.

str. 215

Pobědonoscev Konstantin **Petrovič** (1827-1907), vlivný konzervativní politik, od roku 1872 člen státní rady, vrchní prokurátor Nej **světě** jšího synodu, domácí učitel cara Mikuláše II. Měl velký vliv na cara Alexandra III.

str. 216

Narážka na **afirmativ action** (přijímací protokol), který stanovil minimální kvóty pro přijímání etnických menšin do Spojených států.

str. 218

Bogolepov Nikolaj Pavlovic (1846-1901), právník, profesor Moskevské univerzity, v letech 1898-1901 ministr školství a osvěty. 14. února 1901 se stal obětí eserského atentátníka.

str. 220

Zasuličová Věra **Ivanovna.** (1849-1919), stoupenkyně revolučního narodnic-tví blízká Něčajevovi. V roce 1878 vystřelila na velitele petrohradské policie Fjodora Fjodoroviče Trepova, díky brilantní obhajobě svého advokáta však byla osvobozena a v roce 1880 odjela do Švédska. Později se vrátila do Ruska, stala se z ní marxistka, patřila k vedoucím osobnostem strany menševiků. Po Říjnové revoluci se zklamaně stáhla z politického života.

Vinavcr Maxim Moisejevič (1862-1926), právník, patřil v roce 1905 k zakladatelům strany konstitučníeh demokratů (kadetů) a v roce 1906 se stal poslancem státní dumy. V roce 1919 emigroval do Francie.

str. 221

Ščeglovitov Ivan Grigorjevič (1861-1918), ministr spravedlnosti v letech 1906-1915, předseda státní rady. Zastřelen bolševiky bez soudu v souvislosti s neúspěšným atentátem Fanny Kaplanové na Lenina.

Duchoborci (Duchovní křesťané), náboženská sekta, jejíž počátky sahají do 17. století a která odmítá církev a stát jako instituci, a vyznává cosi na způsob racionálního spiritualismu. Byla založena ve Voroněžské oblasti.

str. 223

Maklakov Vasilij Alexej evič (1869-1957), významný právník a publicista, spoluzakladatel strany konstitučníeh demokratů, jeden z advokátů v Bejlisově procesu, přítel Lva Nikolajeviče Tolstého a Antona Pavlovice Čechova.

str. 227

Sergej Alexandrovič (1857-1905), velkokníže, bratr cara Mexandra III., generální gubernátor Moskvy, zavražděn v únoru 1905 eserským teroristou.

str. 229

Sipjagin Dimitrij Sergejevič (1853-1902), ministr vnitra v letech 1900-1902. Zabit eserem Balmašovem.

Karaité nebo Karaimové (říkali si Bnej mikra - synové písma), stará židovská sekta, která uznává jen Starý zákon a odmítá ortodoxní rabínský judaismus včetně talmudu a veškerých ústních tradic. Karaimové přežívají v malých společenstvích na Krymu, v Oděse, v jižním Rusku a také v Polsku a na Litvě i jinde.

str. 232

Svjatopolk-Mirskij Petr Dmitrijevič (1857-1914), hrabě, ministr vnitra v letech 1904-1905.

str. 238

Gurko Vladimír Josifovič (1864-1937), generál, v roce 1906 náměstek ministra vnitra, v letech 1916-1917 dočasně náčelník generálního štábu v ruském hlavním stanu, v březnu až květnu 191.7 vrchní velitel na západní frontě.

str. 248

Dühring Eugen (1835-1921), německý filozof. Jeho ekonomické a sociální teze oponují ekonomickým a sociálním teoriím K. Marxe a B. Engelse; Engels je ostře kritizoval ve své knize nazváné 1 *riti-Diihring.*

str. 250

Korolenko Vladimír **Galaktionovič** (1853-1921), významný spisovatel a demokrat, politický vyhnanec, který strávil deset let ve vyhnanství (mj. na východní Sibiři), kritizoval policejní zvůli a antisemitismus; stal se odpůrcem bolševického teroru a despotismu.

str. 251

Karamzin Nikolaj Michajlovič (1766-1826), spisovatel a historik. Jeho *Ději ny ruského státu* vyšly ve 12 svazcích poprvé v letech 1816-1829.

str. 258

Vyborské provolání: Po rozpuštění první dumy se 10. července 1906 sešlo ve Vyborgu asi 200 poslanců (z toho 120 konstitučních demokratů) a vydalo Manifest, koncipovaný P. N. Miljukovem, M. M. Vinaverem a dalšími, opozičně naladěný proti vládě, který však měl jen nepatrný ohlas ve veřejnosti.

str. 280

Agudat **Jisrall** (hebr. Sjednocení Izraele): přísně náboženská a antisionistic-ká organizace, založená roku 1912 v Katovicích.

str. 281

Azef Jevvno Fiševelič (Jevgenij Filippovič - 1869-1918), spoluzakladatel strany sociálních revolucionářů (eserů), dvojitý agent, terorista, organizoval mj. i atentát na V. K. Pleveho a velkoknížete Sergeje Alexandroviče.

Savinkov Boris **Viktorovič** (1879-1925), sociální demokrat, od roku 1903 sociální revolucionář, zastánce terorismu, spisovatel, podílel se na atentátech na V. K. Pleveho a velkoknížete Sergeje Alexandroviče; v roce 1907 uprchl z Ruska, za první světové války sloužil ve francouzské armádě. Po únorové revoluci se stal náměstkem ministra války, později žil v exilu ve Varšavě; komplotem sovětské tajné služby byl převezen do Moskvy, kde zemřel údajně násilnou smrtí ve vězení v průběhu vyšetřovací vazby.

str. 282

Dumovo Petr Nikolajevič (1842-1915), ministr vnitra v letech 1905-1906;

Šuvalov Petr **Andrejevič** (1827-1906), hrabě, v letech 1866-1874 náčelník četnictva, 1874-1879 velvyslanec ve Velké Británii;

Trepov Dmitrij Fjodorovič (1855-1906), v roce 1905 petrohradský generální gubernátor, šéf policie a četnictva, náměstek ministra vnitra.

Gapon Georgij **Apollonovič** (1870-1906), kněz ruské pravoslavné církve, údajně agent provokatér tajné policie, zorganizoval 9. ledna 1905 petiční pochod, kdy petrohradští dělníci při pokojné manifestaci nesli carovi petici a při jejím předávání byli před Zimním palácem vojskem krvavě zmasakrováni

(tzv. Krvavá neděle). Poté žil Gapon krátkou dobu v emigraci; po návratu byl samozvaným soudem dělníků a sociálních revolucionářů odsouzen k smrti a oběšen.

str. 287

Bulygin Alexandr Grigorjevië (1851-1919), právník, v roce 1905 ministr vnitra.

str. 296

Suchomlinov Vladimír Alexandrovič (1848-1926), v letech 1909-1915 ministr války, v roce 1916 a 1917 zatčen, 1918 na Rasputinovu přímluvu propuštěn, později žil **v** emigraci **v** Berlíně, kde v letech 1925-1926 pracoval jako konzultant pro východoevropské otázky při generálním štábu německé armády.

str. 512

Konstituční dny - carský Manifest upravoval ruské zřízení z absolutistického na konstituční.

str. 317

Puriškevič Vladimír **Mitrofanovič** (1870-1920), monarchista, jeden z vůdců extrémní pravice v Rusku, spoluzakladatel extremistického Svazu archanděla Michaela; odpůrce Rasputinův, podílel se na jeho vraždě. V roce 1917 zatčen, později amnestován, účastnil se bélogvardějského hnutí, zemřel v Novorossij-sku na tyfus.

Věchi (Milníky), proslulý soubor statí (1909), ve kterém se skupina intelektuálů zklamaných marxismem přikláněla k náboženské filozofii a vyzývala inteligenci, aby se usmířila se státní mocí; k této skupině patřili tehdejší nejvýznamnější myslitelé jako Sergej Bulgakov, Nikolaj Berďajev, Semjon Frank, Petr Struve aj.

str. 555

Svaz ruského lidu, radikální pravicová organizace nacionalistického ražení, založená v říjnu 1905 A. Dubrovinem (1855-1918) a N. Markovém II. (1876-1945).

str. 335

Šingarjov Andrej Ivanovic (1869-1918), lékař, publicista, vůdčí osobnost strany konstitučníeh demokratů, poslanec druhé, třetí a čtvrté státní dumy, ministr zemědělství v první Prozatímní vládě (březen-duben 1917) a ministr financí v druhé Prozatímní vládě (květen-červ enec 1917). Po říjnovém převratu zatčen a 7./20. ledna 1918 na nemocničním lůžku zavražděn.

str. 544

Rozanov Vasilij Vasiljevič (1856-1919), náboženský filozof, zabýval se otázkami židovsko-křesťanských vztahů; jedna z nejvýznamnějších osobností kulturního života v Rusku na počátku 20. století.

str. 545

Gučkov Alexandr (1862-1956), zakladatel a vůdce strany okťabristú, předseda třetí dumy (březen 1910 - březen 1911), předseda Všeruského výboru válečného průmyslu, po února 1917 se stal ministrem války a válečného námořnictva v Prozatímní vládě. Emigroval v roce 1918. Zemřel v Paříží.

str. 349

Bonč-Brujevič Vladimír **Dmitrijevič** (1875-1955), etnograf, literární vědec a historik, blízký spolupracovník Leninův; zabýval se studiem ruských náboženských sekt. Po říjnovém převratu vysoký státní úředník.

str. 351

Cušima - narážka na krutou porážku v námořní bitvě, kterou Rusko utrpělo ve válce s Japonskem (27. - 28. května 1905).

str. 363

Čirikov Jevgenij Nikolajevič (1864-1952), prozaik, dramatik, publicista, od roku 1920 v exilu, později jeden z nejvýznamnějších představitelů ruské literární obce **v** Praze.

str. 369

Minin Kuzma (f 1615/16), ruský kupec v Nižním Novgorodu, který spolu s knížetem D. **M.** Požarským podnítil **v** letech 1611-1612 lidové ozbrojené povstání, jímž byla Rus osvobozena od polských interventů.

str. 586

Vyrubovová-Tanějevová Anna **Alexandrovna** (1884-1964), dvorní dáma carevny Alexandry Fjodorovny, manželky posledního cara Mikuláše II., a po dlouhou dobu její nejbližší přítelkyně. Jako fanatická obdivovatelka Rasputino-va byla trvalou prostřednicí mezi carskou rodinou a „svatým mužem". Zatčena v roce 1917, propuštěna, znovu zatčena, podařilo se jí uprchnout do Finska, kde žila víc než čtyřicet pět let v naprostém zapomnění.

str. 387

Šťurmer Boris Vladimírovič (1848-1917), chráněnec Rasputinův, v roce 1916 ministr vnitra, potom předseda vládního kabinetu (2. února-25. listopadu 1916) a zároveň ministr vnitra (16. března-25. listopadu). Po únoru 1917 byl zatčen a uvězněn v Petropavlovské pevností, kde zemřel 2. září 1917.

Goremykin Ivan Logginovič (1839-1917), premiérem byl poprvé od dubna
do července 1906, podruhé od ledna 1914 do ledna 1916.

Chvostov Alexej Nikolajevič (1872-1918), v letech 1908-1910 gubernátor Vologdy, 1910-1912 Nižního Novgorodu, 1915-1916 ministr vnitra, po únorové revoluci 1917 vězněn v Petropavlovské pevnosti, v roce 1918 převezen bolševiky do Moskvy a popraven.

str. 388

Alexeje v Michail **Vasiljevič** (1857-1918), generál, za první světové války náčelník štábu jihozápadní fronty, od roku 1915 vrchní velitel armád severozápadní fronty, v roce 1917 náčelník generálního štábu a vrchní velitel ruské armády. Stal se vojenským poradcem Prozatímní vlády, po říjnovém převratu organizoval první jednotky Bílé armády na Donu.

Protopopov Alexandr **Dmitrijevič** (1866-1918), v letech 1916-1917 poslední carský ministr vnitra; Prozatímní vládou zatčen a obviněn ze špionáže ve prospěch Německa, které se údajné dopustil v roce 1916 ve Švédsku pří cestě parlamentní delegace do Anglie. Převezen do Moskvy do vězení na Taganku a tam na základě „administrativního nařízení" bolševiky zastřelen.

Makarov Alexandr **Alexandrovič** (1857-1919), od 20. července 1916 do 2. ledna 1917 ministr spravedlností, po únorové revoluci Prozatímní vládou zatčen a vězněn v Petropavlovské pevnosti, na čas propuštěn, později znovu zatčen, převezen do Moskvy a zastřelen.

str. 589

Čcheidze Nikolaj **Semjonovič** (1864-1926), vůdce menševilai, poslanec třetí a čtvrté státní dumy, v únoru 1917 se stal předsedou petrohradského sovětu. V letech 1919-1921 předseda Lstavodárného shromáždění Gruzínské republiky; v roce 1921 byl na diplomatické misí v Paříži právě v době, kdy Rudá armáda vstoupila do Gruzie. Zůstal ve Francií a v roce 1926 spáchal sebevraždu.

str. 590

Rasiopcin Fjodor Vasiljevič, hrabě, v letech 1812-1814 moskevský generální gubernátor se zvláštními pravomocemi, spravoval město za války s Napoleonem.

str. 595

Gvozděv **Kuzma Antonovič** (1882-?), dělník, v letech 1905-1907 člen strany sociálních revolucionářů, 1915 předseda Dělnické skupiny výboru pro válečný průmysl, nabádal k porozumění mezi dělníky a měšťanskými vrstvami; v lednu 1917 byl zatčen, za únorové revoluce propuštěn, v první Prozatímní vládě byl zástupcem ministra práce, od roku 1920 v sovětských státních službách. V roce

1931 zatčen a dlouhá léta vězněn v koncentračním táboře. V roce 1938 propuštěn, v roce 1989 rehabilitován.

Rodzjanko Michali Yladimírovič (1859-1924); v letech 1911-1917 předseda třetí a čtvrté státní dumy, vůdčí osobnost strany okťabristů, za občanské války bojoval v Bílé armádě, později žil v exilu v Jugoslávii.

A i
%

Redakční poznámka

Solženieynova práce *Dvě stě let pospolu* má pro překladatele i redaktory mnoho různých úskalí, na jedno z nich bychom však čtenáře rádi výslovně upozornili.

Čtenář se v knize setká s dvojím psaním slova Žid, Židovstvo: většinou je píšeme - na rozdíl od ruštiny - s velkým písmenem na začátku, už proto, že podle české gramatiky se jména národů a národností velkým začátečním písmenem píší. Ruština naopak píše tato slova s malým písmenem na začátku (např. Rus = russkij). Dnešní úzus psaní slova Žid stejně směřuje k psaní velkým písmenem, i v celém textu knihy je patrné, že hranice mezi Židy jako národem a náboženstvím kolísá. Pokud ovšem citujeme ze starší literatury, kde se slovo „žid" psalo důsledně s malým počátečním písmenem, dodržujeme původní pravopis.

Dále čtenáře upozorňujeme, že souhrnný rejstřík k oběma dílům knihy bude na konci druhého svazku, tak jako je tomu v ruském vydání. Tento druhý svazek by měl s velkou pravděpodobností vyjít v letech 2004/2005.

A konečně: podle autorova nedávného prohlášení pro tisk bude druhý, závěrečný díl doveden pouze do sedmdesátých let minulého století, protože exodem velkého počtu ruských Židů do Izraele a jiných zemí na sklonku dvacátého století se situace zásadně změnila a pětaosmdesátiletý autor se rozhodl téma uzavřít.

Obsah

ALEXANDR SOLŽENICYN

Dvě stě let pospolu

Díl první Dějiny rusko-židovských vztahů
vletech 1795-1916

Z ruského originálu Dvesti let vnieste. Časť 1, Moskva, Russkij puť 2001, přeložili Jiří Barbaš, Anna Nováková, Ema Rozgonyiová a Vlasta Tafelová

Vydala Academia, nakladatelství Akademie věd České republiky, Legerova 61, 120 00 Praha 2

Obálka Robin Rrichta Technická redaktorka Běla Trpišovská Redakční zpracování Anna Nováková Odpovědná redaktorka Drahoslava Janderová

Vydání první, 2004
Ediční číslo 6987

Sazba šerifa", s. r. o., Jinonická 80, Praha 5 Tisk Těšínská tiskárna, a. s., Štefánikova 2, Český Těšín

ISBN 80-200-1140-4

„ ALEXANDR SOLŽENICYN

Dvě stě let pospolu

Dějiny rusko-židovských vztahů v letech 1917-1995

ACADEMIA

Z ruského originálu *Dvesťt let vmeste (1917-1993).* Časť 2 Moskva, Russkij puť 2002

Překlad: kapitoly 13-16 Jiří Barbaš, úvod a kapitoly 17-18 Ema Rozgonyiová, kapitoly 19-20 Vlasta Tafelová, kapitoly 21-24 Alena Vinterová, kapitoly 25-27 Ema Rozgonyiová a Vlasta Tafelová

Dvě stě let pospolu - Díl druhý

ISBN 80-200-1267-2

Pro objasnění

Každé zkoumání významné role Židů v životě zemí a národů, kde žijí v diaspoře - stejně jako to činí naše kniha - nevyhnutelně naráží na otázku: „Kdo je Žid? Koho máme považovat za Žida?" Dokud Židé žili mezi ostatními národy v izolovaných enklávách, nebyl pro tuto otázku důvod. Jak se ale začali asimilovat nebo rozsáhleji zapojovat do okolního života, začala tato otázka stále více vyvstávat a projednávat se -a nejvíce u Židů samých. Je přirozené, že i v porevolučním Rusku - až do zahájení židovské emigrace, ale i později - se odpovědi neustále měnily, a již proto pokus o jejich přehled nemusí být zbytečný. A není divu, že se od počátku setkáváme s velkými protiklady a diskusemi, i s překvapující pestrostí a rozmanitostí názorů.

Před revoluční Židovská encyklopedie v hesle Žid nepodává žádnou definici. Pouze stanoví, že „termín Žid pro označení Izraelity na rozdíl od Egypťana se vyskytuje již v nejstarších částech Pentateuchu", a uvádí odporující si hypotézy o etymologii tohoto slova.[1] Současná Židovská encyklopedie však vystačí s touto definicí: „Osoba náležející k židovskému národu."[2]

Jak je ale zřejmé, mnozí se s touto definicí nespokojili. „Koho máme považovat za Žida? Kdo je Žid?" a dále „Co je židovství?" - to nejsou ani pro dnešní Židy jednoduché otázky. Rusko-židovští autoři o pojmu „židovský" píší: „Ani v Izraeli, ani za jeho hranicemi neexistuje žádná shoda, pokud jde o obsah tohoto pojmu. Čím více se k němu nováček přibližuje, líni zamlženějším se pro něj tento nepolapitelný obraz stává"[3];

[1] *Jevrejskaja Enciklopedija* (dále JE), v 16 svazcích, Petrohrad, Obščestvo dlja Naučných Jevrejskich Izdanij i Izdatělstvo Brokgauz-Jefron 1906-1913, sv. 7, s. 434-436.

[2] *Kratkaja Jevrejskaja Enciklopedija* (dále KJE), Jeruzalém, Obščestvo po issledovaniju jevrejskich obščin 1982, sv. 2, s. 405.

[1] V. Voronel, *Ljogkojeporchanije vokrug ťažolychproblém,* in „22": Obščestvenno-političes-kij i litěraturnyj žurnál jevrejskoj intélligeneii íz SSSR v Izraile, Tel Aviv, 1992, č. 82, s. 125.

„po sedmdesáti čtyřech letech od ruské revoluce a čtyřicet tři roků od zrození Izraelského státu je snaha definovat Žida téměř neřešitelným
úkolem."[4]

Tato otázka však nikdy nebyla komplikovaná pro religiózní Židy. Definice ortodoxních rabínů zní: „Žid je ten, kdo se narodil z židovské matky nebo byl obrácen na židovskou víru v souhlase s halachou."[5] (Halaeha je reglementace života Židů, „souhrn zákonů obsažených v Tóře, Talmudu i v pozdější rabínské literatuře".[6])

„Co nám dávalo a i nyní dává sílu žít a v čem je smysl tohoto života? *Jedno i druhé spočívá v oblasti náboženství*"[7] - Arthur Koestler napsal: „Charakteristickým rysem Žida... je nikoli jeho příslušnost k té či oné rase, kultuře nebo jazyku, ale jeho náboženství."[8] - Také v dnešním izraelském časopise se píše: „Židovské národní sebeuvědomění je možné jen v náboženském způsobu života."[9]

Ale již v antickém světě bylo možné pozorovat spíš národní impulz k společenství než náboženský. S. **J.** Lurje uvádí jako příklad „essejce". Byla to „židovská sekta, která spatřovala spásu nikoli v národním, ale v individuálním sebezdokonalování. Essejci byli ‚služebníci míru'" a místní vládcové, kteří si vážili jejich názorů, je nenutili k vojenské službě. „Nicméně když začalo hrozit nebezpečí hlavnímu centru světového Židovstva, přes svůj skeptický názor na svatost chrámu a obětí a přes svůj ostrý principiální antimilitarismus se zapojili jako dobrovolníci do řad bojujících Židů... Národně vlastenecký rys byl v nich silnější než přesvědčení, které bylo podstatou jejich života."[10]

Také v 19. století se objevoval názor, že „Židé kráčejí před judaismem", že „musíme ustavičně rozšiřovat naše chápání ‚židovst\T ", že se musíme „vyprostit z omezení halách i stického judaismu a zapojit se do širšího světa".[11]

V sekulárním 20. století již náboženské pojetí ponenáhlu ustupovalo a vytrácelo se. V úvaze (porevoluční) G. Sliozberga byl náboženský motiv vytlačen: „V čem je kritérium židovské národnosti? V průběhu tisíciletí spočívala národní podstata právě v židovství. Tkví v nepřetržitém řetězu výjimečné židovské kultury, v jednotné duchovní podstatě

[4] E. Norden, *Perescityvaja jevrejev,* in „22", 1991, é. 79, s. 118.

[5] Tamtéž.

[6] RJE, sv. 2, s. 7.

[7]1. M. Bikerman. *K samopoznaniju jevreja: čem my byli, čem, my stali, čem my doliny byt,* Paříž, 1939, s. 12.

[8] A. Restler, *Juda na pereputje,* in „Vrernja i my" (dále VM): Meždunarodnyj žurnál literatury i obščesrvennych problém, Tel Aviv, 1978, č. 53, s. 99.

[9] A. Ručerskij, Jevrejskaja paradigma, in „22", 1993, č. 88, s. 142.

[10] S. J. Lurje. *Antisemitizm v dřevném mi re,* Tel Aviv, Sova 1976, s. 171 (1. vvd. Petrohrad, in „Byloje", 1922).

[11] G. Galkin, *Čto takoje Jevrejskosť V,* in „22", 1989, č. 66, s. 94-95.

všech Židů ve všech zemích."[12]

Už v polovině 20. století upozorňovala Hannah Arendtová: „Judaismus zdegeneroval v židovství, světový názor se změnil v souhrn psychologických rysů."[13] Téměř totéž zmiňuje izraelský spisovatel Amos Oz: „Uplatnil se tu tragický sklon k záměně judaismu jakýmsi duševním stavem, který se po celém světě nazývá Jidiškajť... je to jen jedna z odnoží judaismu, jedna větvička, jeden výhonek."[14]

V druhé polovině 20. století jeden z nejvýznamnějších židovských intelektuálů řekl: „Vážím si náboženského přesvědčení... ale... trvám na tom, že židovství nemusí být nutně spojeno s náboženstvím, že když mluvíme o židovství, máme na zřeteli něco jiného. Jaké je vlastně to Jiné', je neobyčejně obtížné určit. Jsou to jakési všeobecné hodnoty? Nepochybně. Nebo společná historie? Nepochybně. Či společné znaky osobnosti? Nepochybně."[15]

Když v roce 1958 Nejvyšší soud Izraele projednával jakýsi konkrétní případ, rozhodl s odvoláním na rabínskou literaturu: „Z hlediska hala-chy Žid, který přestoupí na jinou víru, zůstává přesto Židem... Žid nepřestane být Židem, dokonce ani když překračuje židovský Zákon." Pro Žida „přestoupení... na jinou víru je v podstatě nemožné".[17]

Význačný menše vik Sol ornou Švarc, o němž jsme se v této knize nejednou zmínili, o sobě r. 1966 prohlásil, že je „světský, nikoli nábožensky cítící Žid", ale: „já hluboce pociťuji svoje židovství, a nikdo mě od něj nemůže odloučit. A co je mnohem důležitější: takových světských, ne věřících Židů jsou statisíce a možná miliony... je jich mnoho i mezi takzvanými Američany židovského vyznání, pro jejichž významnou část se příslušnost k židovskému náboženství redukuje jen na rituály."[18]

S jistotou o to větší se sekulární úsudky vynášejí dnes: „Nelze... jednoznačně a přímočaře spojovat roli a záměry současného Židovstva, které je izolované a nemá ani univerzální pojetí víry, ani jednotnou světskou kulturu, ani společnou ideologii, s

[12] G. B. Sliozberg, *Děla minuvšich dněj: Zapiski russkogo jevreja,* ve 3 svazcích, Paříž, 1933-1934, sv. 1, s. 7.
[15] Channa Arendt, *Antisemitizm,* in „Sintaksis: Publicistika, kritika, polemika," Paříž, 1989. č. 26, s. 147.
[14] Amos Oz, *O v řemeni i o sebe,* in „Kontinent", Literat urnyj, obščestv.-polítičeskij i reiigi-oznyj žurnál, Moskva, 1991, č. 66, s. 240.
[13] D. Levin, *Na krajů soblazna* (interview), in „22", 1978, č. 1, s. 56.
,fi G. Galkin, *Čto takaje Jevrejskosť?,* in „22", 1989, č. 66, s. 88-89.
!7 KJE, sv. 6, s. 230.
'* S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze s načala Vtoroj mirovoj vojny (1939-1965),* New York, Izd. Amerikanskogo Jevrejskogo Raboeego Komitěta 1966, s. 8.

vyprávěním o tom, jak si praotcové podmanili Zemi zaslíbenou, a s jejich morálkou starou tři tisíce let/'[19]

A. opravdu, dnešní Židé se té době hodně vzdálili. Dnes „ortodoxní Židé tvoří pouze nevelkou část světového Židovstva".[20]

Nyní se o tom mluví jako o něčem samozřejmém: „Řešení židovského problému, *to znamená* problému zachování Židů jako etnické skupiny"[21] (kurzíva moje - A. S.).

Avšak pojem *etnické skupiny* má tendenci zjednodušit se ke *společenství podle krve.* V „knize o ruském Židovstvu" se už prostě píše: „Nikolaj Metner (v jehož žilách proudila židovská krev)."[22] - Stručná židovská encyklopedie při výběru osobností do svého jmenného seznamu s jistotou zařazuje i ty Židy, kteří přestoupili na křesťanskou víru, nebo například Ilju Mečnikova, syna gardového důstojníka, velkostatkáře, který se „o židovském původu své matky dozvěděl poměrně pozdě"[25] - ale to už bylo dostatečným důvodem pro jeho zařazení do této encyklopedie. Zařazují se dokonce i ti, kdo byli po celý život vzdáleni židovskému uvědomění, takže se definice židovství již řídí *podle ktue* a nikoli podle ducha?

J. Karabčijevskij se spravedlivě rozhořčoval: „V zahraničních soupisech všelijakých zasloužilých a vynikajících Židů jsem se setkával se jménem Borise Pasternaka. Ale jakýpak je to Žid?... On sám se nikdy Židem necítil, a dokonce se nejednou aktivně distancoval od židovského společenství, které ho zjevně dráždilo."[24] - A opravdu to tak bylo. Hluboká opravdovost Pasternakových evangelijních básní neponechává pochyby o útočišti jeho ducha.

Od roku 1994 začala i v Rusku vycházet Ruská židovská encyklopedie, a to právě biografickými díly, to znamená výběrem osob. Hned v úvodu se vysvětluje: „Za Židy jsou nehledě na jejich vyznám" pokládáni lidé, jejichž rodiče nebo jeden z rodičů měli židovský původ."[25]

Také mezinárodní sportovní slavnosti „makkabiády" se „mohou zúčastnit jen Židé",[26] - je to třeba chápat tak, že i zde je to podle krve?

[19] D. Šturman, *O nacionalnych fobijach,* in „22", 1989, č. 68, s. 148.

[20] I. Libler, *Izrail - diaspora: Krizis iděntifikacii,* in „22", 1995, č. 95, s. 155-154.

[21] A. Kacenelenbojgen, *Antisemitizm i jevrejskoje gosudarstvo,* in „22", 1989, c. 64, s. 175.

[22] G. Svet, *Jevrei v russkoj muzyke,* in *Kniga o russkom jevrejstve: Ot 1860-cli godot) do Revoljucii 1917 g.,* New York, Sojuz Russkich Jevrejev 1960, s. 465.

[23] RJE, sv. 5, s. 523-324.

[24] J. Karabčijevskij, *Rorba s jevrejem,* in „Strana i mir", Obščestv.-političeskij, ekonomičeskij i kullurno-íilosolskij žurnál, Mnichov, 1989, č. 5, s. 111-112.

[23] *Rossijskaja Jevrejskaja Enciklopedija,* 2„ oprav, a (iopi. vyd., Moskva, 1994, sv. 1, s. 5. [26] KJE, sv. 5, s. 49.

Proč je tedy třeba tak plamenně a výhružně vyčítat všem ostatním „evidenci podle krve"? Je třeba přihlédnout i k vlastnímu nacionalismu.

Například Louis Brandeis, vůdce si on i srnu v Americe a člen Nej vyššího soudu USA od roku 1916, prohlásil: když z nějaké příčiny „trpí lidé židovské krve, náš soucit a pomoc k nim směřují instinktivně, ať žijí v kterékoli zemi, a neptáme se přitom na odstíny jejich víry nebo nevíry".[27] Amos Oz ještě dodává: „Být Žid znamená cítit: ať pronásledují a mučí Žida kdekoli - to pronásledují a mučí tebe."[28] (A tento cit pomáhá Židům z tolika pohrom! Kéž bychom byli také takoví!...) Tomuto vnitřnímu spojení Židovstva, vzájemné pomoci a semknutosti Židů se často obdivovalo mnoho autorů v různých zemích a v nejrůznějších dobách. Mezi nimi samozřejmě i autoři ruští. Například filozof Sergej Bul-gakov: Židé mají „výjimečnou semknutost, jež není v takové míře vlastní žádnému jinému národu", „národní duch a seniknutost Židovstva se nedají rozložit a přemoci žádnými silami národního soupeření a antagonismu jiných národů".[29]

Avšak Židé by nebyli Židy, kdyby se jejich představy a úvahy redukovaly na takovou jednoznačnou prostotu. Nikoli, jsou opravdu rozvětvené.

A opět Amos Oz: „ ‚Co znamená být Židem v současné sekularizované společnosti poslední třetiny 20. století?' Jestli to není ‚židovská obec'... tak co to je? A jestli to je *nejen* ‚židovská obec', co to tedy je?"[30] - „V mém slovníku Žid je ten, kdo se považuje za Žida nebo je předurčen být Židem. Žid je ten, kdo souhlasí s tím být Židem. Jestliže s tím souhlasí otevřeně, je Židem podle volby. Jestli se k tomu přiznává jen sobě, je Židem z přinucení nebo pod tlakem okolností. Jestliže neuznává žádnou spojitost mezi sebou a Židovstvem... pak není Žid, byť ho takto definovaly dokonce i náboženské předpisy... Být Židem znamená účastnit se židovské přítomnosti... v činech a úspěších Židů jakožto Židů a sdílel odpovědnost za nespravedlnost spáchanou Židy jakožto Židy (odpovědnost - nikoli vinu!)."[31]

Tento přístup se mi zdá nej správnější: příslušnost k národu se určuje podle *ducha* a *uvědomění.* Tak si to myslím i já.

-[7] *Great Jewish Speeches Throughout History,* coll., ed., Steve Israel, Seth Forman, North-vale (New Jersey); London, Jason Aronson Inc. 1994, s. 70.

[28] Amos Oz, *Poňatije otěčestva,* in „22", 1978, č. 1, s. 30.

[29] Sergij Bulgakov, *Rasizm i christianstvo,* in *Christianstvo i jevrejskij vopros,* Paříž, YMCA--Prvss 1991, s. 66,93-94.

[30] Amos Oz, *O vremeni i o sebe,* in „Kontinent", 1991, č. 66, s. 234.

[31] Týž, *Poňatije otěčestva,* in „22", 1978, č. 1, s. 29-30.

skýrn socialistům (dosti vlivným) pozastavil nad tím, že dosud nejsou zrušena nařízení, která se „ve Finsku dochovala z doby středověku". Bund, „strana židovského proletariátu v Rusku, vyjadřuje pevné přesvědčení, že se zbavíte této ostudné skvrny na svobodném Finsku", psalo se v telegramu.[24] Ve svém přesvědčení se však Bund zmýlil.
Velký vzruch v poúnorovém tisku vyvolalo také pronásledování Židů v Rumunsku. Noviny napsaly: Ve městě Jasy je zakázáno užívat na shro-a na ulicích města židovský jazyk. Též všeruský sionistický studentský sjezd H echo ve r se usnesl: „Vehementně protestujeme proti případu občanského bezpráví Židů urážejícího světové Židovstvo a ponižujícího světovou demokracii, jak k tomu došlo ve spojeneckém Rumunsku a ve Finsku."[25] - Po velkých válečných porážkách bylo Rumunsko oslabeno, a tak se premiér Ion Brá^ianu v Petrohradě v dubnu 1917 omluvil, řekl, že „většina Židů v Rumunsku... tam přijela" z Ruska, a to „rumunskou vládu přimělo, aby omezila politická práva Židů", ale zároveň slíbil nadále jejich rovnoprávnost.[26] V květnu však čteme: „Fakticky se v tomto ohledu nic nedělá."[27] Rovněž v květnu sdělil tamější komunista Rakovskij: v Rumunsku je „situace Židů... nesnesitelná", jsou obviňováni z porážky země, z bratření v obsazené části Rumunska s Němci. „Kdyby se rumunské úřady neobávaly (reakce ze strany dohodových Spojenců), mohli bychom se strachovat o jejich životy."[28]

Světový ohlas Spojenců na Únorovou revoluci se nesl v duchu hlubokého zadostiučinění, mnozí byli nadšeni, ale krátkozrace počítali s tím, že se Rusko stane neporazitelným ve válce. Ve Velké Británii a Spojených státech došlo k masovým shromážděním na podporu revoluce a práv ruských Židů. (Něco z těchto ohlasů jsem uvedl ve svém Březnu 1917, v kapitolách 510 a 621.) Z Ameriky došla nabídka, že pošlou do Ruska kopii sochy Svobody. (Ale vše se zvrtlo špatným směrem a socha nedorazila.) Devátého března dostal anglický ministr zahraničí v Dolní sněmovně dotaz ohledně Židů v Rusku, zda nehodlá konzultovat s ruskou vládou záruky pro Židy do budoucna a jejich odškodnění za minulost. Ministrova odpověď vyzněla v plnou důvěru britské vlády k nové vládě ruské.[29] - Prezident Mezinárodní židovské asociace poslal z Paříže blahopřání předsedovi vlády kn. Lvovovi a ten v odpovědi zdůraznil: „Od nynějška svobodné Rusko dokáže respektovat náboženství a zvyky všech jeho národů navěky spojených náboženstvím lásky k vlasti." Bir-ževyje vědomosti, Reč a další listy citovaly, jaké sympatie projevil Jacob Schiff, „známý předák severoamerických kruhů nepřátelských Rusku": „Vždy jsem byl nepřítelem ruského samoděržaví, které nelítostně

[24] „Izvěstija", 26. března 1917, s. 2.
[25] „Russkaja volja", 15. dubna 1917, s. 4.
[26] „Birževyje vědomosti". 23. dubna 1917, s. 5.
[27] Tamtéž, 19. května 1917, s. 1.
[28] „Den", 10. května 1917.
[2M] „Birževyje vědomosti", 11. března 1917, s. 2.

pronásledovalo mé souvěrce. Nyní mi dovolte, abych poblahopřál ruskému lidu... k velkému dílu, které tak skvěle vykonal."[30] A „na závěr nové Rusko vyzývá, aby s Amerikou uzavřelo rozsáhlé kreditní operace".[51] A skutečně „tehdy podnítil podporu Kerenského vlády podstatným kreditem".[32] - V pravicovém ruském emigračním tisku se objevovaly úvahy snažící se dokázat, že Schiff aktivně financoval samu revoluci. Není

vyloučeno, že sdílel krátkozraké tužby západních kruhů, aby ruská liberální revoluce utvrdila Rusko v pokračování ve válce. Ostatně i Schif-fovy známé a veřejně demonstrované kroky ruskému samoděržaví vždy nepřátelské měly větší váhu než jakákoli možná utajovaná pomoc této revoluci.

Sama Únorová revoluce často a záměrně hlásala podporu Židům jako celému porobenému národu. Jsou známy četné důkazy, kdy ruští Židé nadšeně přivítali Únorovou revoluci.

Máme však i opačná svědectví. Socialista Grigorij Aronson, který vytvořil a vedl sovět dělnických poslanců ve Vitebsku (později se jeho členem stal příští historik Jev génij Tarle), vzpomíná na tehdejší dění. Zpráva o revoluci do Vitebska dorazila týž den. V budově městské dumy zasedala nově zvolená Bezpečnostní rada a hned na tomto zasedání Aronsona pozvali na shromáždění představitelů (rozumí se samých vážených) židovské obce. „Zřejmě cítili potřebu domluvit se se mnou jako s představitelem nové epochy, která právě přichází, o dalším postupu... Vycítil jsem odcizení vůči těmto lidem, vůči okruhu jejich zájmů i jejich atmosféře, jaká na tomto shromáždění panovala, řekl bych dost napjaté... Měl jsem dojem, že ta obec ve své většině patří k starému světu, který odchází do nenávratné minulosti."[3]\,Také se nám nepodařilo překonat bůhvíjak vzniklé vzájemné ochlazení. Ve tvářích lidí, s nimiž mne spojovala práce i osobní vztahy, jsem neviděl žádné vzrušení, žádnou viru v něco. Chvílemi mně připadalo, že tito nezištní veřejní pracovníci cítí tak trochu svou přináležitost k starému režimu."[34]

[50] Tamtéž, 10. března 1917, s. 6.

[51] „Reč", 10. března 1917, s. 3.

[52] *Encyclopaedia Judaica,* Keter Publishing House, Jeruzalém 1971, sv. 14, s. 961.

[55] G. J. Aronson, *Intěrvju radiostancii „Svoboda",* též *Vospominanija o revoljucii 1917 gada,* in „Interview" č. 66, Mnichov 1966, s. 13-14.

[54] G. Aronson, *Revoljucionnaja junosť: l bspominanija, 1903-1917,* in Inter-tiniversity Project on the History of the Vlenshevik Movement, Paper spis č. 6, New York, srpen 1961, s. 133.

Avšak I. Bikerman vůbec odmítal definovat židovství: „Žádný národ, tím spíš žádný kulturní národ nemůže být beze zbytku definován jedinou formulí."[52]

Stejný názor má í filozof Nikolaj Berďajev: „Ve skutečnosti se národ nepodřizuje žádným racionálním definicím... Bytí národa se nedefinuje a nevyčerpává ani rasou, ani jazykem, ani náboženstvím, ani územím, ani státní suverenitou, byť jsou všechny tyto znaky více či méně pro národní existenci podstatné. Nejvíc mají pravdu ti, kdo definují národ jako jednotu historického osudu... Avšak jednota historického osudu je též iracionálním tajemstvím... Židovský národ tuto tajemnou jednotu hluboce pociťuje."[33] - To překvapuje i M. Geršenzona: „Důslednost židovských dějin je podivuhodná. Zdá se, jako by tu jakási osobní vůle uskutečňovala prozíravý záměr, jehož cíl je pro nás zatím neznámý."[54]

To je ale mlhavé vyjádření. Musí se hledat praktické definování, a taky se hledá. - „V diaspoře, kde jsou Židé rozptýleni, pohybují se z místa na místo a jsou proměnliví... je jediným způsobem" považovat za Židy ty, „kteří sami sebe považují za Židy".[55] - „Nám se jeví jako nejsprávnější považovat za Židy ty, kdo jimi bylí nejen podle původu, ale kdo se za ně pokládali ve svém vlastním prostředí."[36] - „Židem je člověk, kterého ostatní považují za Žida - to je jednoduchá pravda, z níž je třeba vycházet."[57] - Avšak tato pravda není tak prostá. Vždyť masové vnímání Židů „původními" národy bylo tak často zabarveno i odcizením. A kdo to vnímá - vyvozuje nikoli bez hořkosti: „Žid - *to není národnost, ale sociální role.* Role Cizáka. Někoho odlišného od všech ostatních."[58]

Avšak žít mezi cizími národy znamená také i žít v cizích *státech.* -*„V tom je podstata židovské otázky,*[a] zdůraznil Bikerman tučným písmem. „Jak můžeme přestat být cizí ve státech, kde žijeme teď a budeme žít v budoucnu? Nejde o to, aby ti, co nás obklopují, v nás neviděli cizince, ale abychom jimi nebyli ve své podstatě... Tato ‚židovská otázka' klade požadavky nikoli na druhé, ale na nás samotné."[59] - Grigorij Landau napsal: „Třebaže závisíme na národech, které nás obklopují", ale „v jisté míře si my sami vytváříme svůj osud a svými skutky předurčujeme vztah okolí k nám... Nemůžeme ze sebe svalit úkol - poznat sebe, svoje silné a slabé stránky, svoje chyby a provinění, svoje

[52] I. M. Bikerman, A *samopoznaniju jevreja...,* s. 101.

[33] Nikolaj Berďajev, *Filosofija něravenstva,* Paříž, YMCA-Press 1970, s. 74.

[34] M. Geršenzon, *Suďby jevrejskogo národa,* in „22", 1981, č. 19, s. 106.

[55] E. Norden, *Perescityvaja jevrejev,* in „22", 1991, č. 79, s. 119.

[56] Dž. Mjuller, *Dialektika tragedii: antisemitizm i kommunizm v Centralnoj i Vostočnoj Jevrope,* in „22", 1990, č. 73, s. 96.

[37] Žan-Pol Sartr, *fiazrnyšlenija o jevrejskom voprose,* in „Něva", 1991, č, 7, s. 151.

[38] Aleksandr Melichov, *Ispoveďjevreja,* Petrohrad, Novyj Geiikon, 1994, s. 14.

[39]1. M. Bikerman, A *samopoznaniju jevreja,* s. 64.

neštěstí a choroby. V tom... je naše povinnost vůči našemu národu a jeho budoucnosti."[40]

Přímo opačný názor měl jejich současník, vynikající a mnohými uctívaný publicista Žabotinskij: „Pro lidi mého tábora není podstata věci v tom, jak se k Židům chovají ostatní národnosti. Kdyby nás milovaly, zbožňovaly, zvaly do své náruče, my bychom neochvějně vyžadovali ‚rozlišenť." A dále píše: „Jsme takoví, jací jsme, pro sebe dobří, jiní nebudeme a být nechceme."[41]

Také Ben-Gurion, jak vzpomínají pamětníci, kdysi jako by „celému světu řekl: ‚Důležité je, co Židé dělají, a ne co tomu říkají gójové'".[42]

Berďajev vyložil tento pocit Židů takto: „Ztráta vlastního státu, vlastní nezávislosti a suverenity je pro národ velké neštěstí, těžká nemoc mrzačící duši národa. To, že židovský národ... zcela ztratil stát a žil ve světě jako tulák, zlomilo a zmrzačilo jeho

duši. Nakupila se v něm averze vůči všem národům žijícím ve vlastních státech", a jeho sklon k internacionalismu „je jen rubem jeho chorobného nacionalismu".[43]

Filozof Vladimír Solovjov napsal: „Nacionalismus dovedený do krajního napětí ničí národ, který mu propadl, činí z něj nepřítele lidstva, jež se vždy projeví jako silnější než jednotlivý národ." To mínil jako upozornění nacionalistům ruským, ale i když byl upřímně nakloněn Židům, v této souvislosti přiznává: „Tvrzení o mimořádném poslání vlastního národa a jeho uctívání je stanovisko slarojudejské."[44]

Současný jeruzalémský rabín Ad in Steinsalz uvažuje takto: Židé se neustále nacházejí pod vlivem dvou hybných sil. Jednou je „naše podivuhodná schopnost měnit se, přizpůsobovat se, stát se podobným lidem, mezi nimiž žijeme... Schopnost... vstřebávat okolní kulturu... Naše adaptace - to je vnitřní přeměna. S jazykem cizího národa k nám přichází hluboké chápání jeho ducha, jeho tužeb, jeho způsobu života a jeho myšlenek. My se pouze neopičíme, ale stáváme se součástí toho národa," - a dokonce, přehání rabín, „my se ocitáme ve stavu, kdy chápeme tento národ lépe než on sám sebe." A proto „se u druhých národů vytváří mínění, že Židé jim nejen berou

40 G. A. Landau, *Revoljucionnyje iděi v jevrejskoj obščestvennosti,* in *Rossija i jevrei,* sb. 1 (dále BIJ), Otěčestvennoje objediněnije russkich jevrejev za granicej, Paříž, YMCA-Press 1978 (1. vyd. Berlín, Osnova 1924), s. 105.

41 V. Žabotinskij, *Na ložnom puti,* in V. Žabotinskij, *Feljetony,* Petrohrad, Tipografija „Gerold" 1913, s. 249; tentýž, *Vmesto apologii,* tamtéž, s. 205.

42 A. Eterman. *Istina s blizkogo rasstojanija,* in „22", 1988, č. 61, S. 98; viz též A. Voronel, in „22", 1978, Č. 2, s. 193; V. Meniker, in „22", 1978, č. 5, S. 181.

43 Nikolaj Berďajev, *Filosofii a něravenstva,* s. 82-83

44 V. S. Solovjov, *Nacionalnyj vopros vRossii,* vydání první, 1883-1888, in *Sobr. soč.,* v 10 sv., Brusel, 1966, sv. 5, s. 13, 16 (fotokopie: *Sobr. soč.* 2. vyd., Petrohrad, 1911-1914).

peníze, ale že jim odciz ují duši, a tak se stávají jejich národními básníky, dramatiky, výtvarníky, a po nějaké době - ústy a mozkem jejich národa".[45]

Ano, Židé, kteří v sobě podivuhodně spojují rodovou věrnost a uni-verzalismus, velmi talentovaně přebírají kulturu okolních národů. Avšak v této naprosté adaptaci, kdy se současní vzdělaní Židé ztotožňují se světovou kulturou jako se svou duchovní vlastí, nelze opomíjet, že taková všestranná adaptace téměř znemožňuje ponořit se do nej-větší hlubiny tradice a historie původního národního života. Jedinečné vlohy Židů jsou beze vší pochybnosti. Ale Norman Podgorec, dlouholetý redaktor amerického židovského konzervativního časopisu Comni en tary (ve výkladu M. Vartburga), vyslovil i tuto významnou úvahu: „Židé v cizích kulturách vždy ‚stáli na ramenou' původních národů a díky tomu osvobodili sami sebe od ekonomických, vojenských, politických a ostatních ‚obyčejných' starostí, které zatěžují každý normální národ a které upoutávají tak významnou část jeho vlastního kolektivního génia."[46]

Steinsalz pokračuje v úvaze o dvou hybných silách. První vytváří ze Židů „lidi, kteří disponují mimořádnou schopností přežít v nejrůzněj-ších podmínkách". Současně však působí i druhá síla: „V naší duši ustavičně zvučí panovačná výzva," která je opakem přizpůsobení, „existuje v nás jakési jádro", nezměnitelné - a právě proto se Židé v okolních národech nerozplynou úplně. Židé jsou národ, „který je možné rozervat na kousky, ale tyto kusy zůstanou živé a vyrostou znovu". A tak jsou Židé „pružnější, tvárnější než cokoli jiného na světě. Současně jsme tvrdší než ocel". A „tyto charakteristické rysy jsou v nás zakořeněny tak hluboko, že je nemůžeme jen tak vyrvat a odhodit podle své vůle".[47]

Vždyť dokonce židovský národ se i zrodil „v bloudění bez domova Sinajskou pouští. On... sám sebe vskrytu vnímal jako kočovný... Bez-domovectví je mu vrozené"; „celými dějinami židovského rozptýlení prochází zvláštní antinomie: čím více se Židovstvo rozdrobuje fyzicky, tím víc se sjednocuje vnitřně."[48]

Koneckonců Židé přežili nikoli ve své zemi, ale v diaspoře. V rozptýlení dokonce „vytvořili specifický kulturní, náboženský a společenský život, který nazýváme židovskou civilizací".[49] - „Mnohá společenství umírala a umírají při pouhé ztrátě

[43] A. Štejnzaic, *Kto my: tragičeskije akťory ili samobytnaja nacija?* in V \t, Tel Aviv, 1975, č. l,s. 139, 140.
[46] M. Vartburg, *O sebe, ob Izraile, o jevrejstve,* in „22", 1986, ě. 47, s. 220.
[47] A. Štejnzaic,*Kto my...,* in VM, 1975, č. 1, s. 141, 142.
[48] M. Geršenzon, *Suďby jevrejskogo národa,* in „22", 1981, č. 19, s. 106, 107, 108.

státnosti," ale „Židovstvo coby společenský systém bylo zářným příkladem podivuhodné schopnosti přežít a opět se obnovit po ničivých katastrofách... Židovstvo vytvořilo zcela nový základ pro pospolitost... duchovní jednotu."[50] Ano, bezpochyby je to tak.

Čistě intuitivní hodnocení židovské pospolitosti podává G. Sliozberg, když popisuje dojmy profesora Hermanna Cohena, zakladatele mar-burské filozofické školy, který přijel do Petrohradu v roce 1914, z jeho setkání se zdejšími Židy: „Takové shromáždění, prodchnuté skutečně židovským duchem, nebylo možné uspořádat nikde jinde na světě, kde se nacházejí Židé, než v Rusku, a právě v Sankt Peterburgu." Avšak potom i v „litevském Jeruzalémě" - „mu bylo zatěžko odtrhnout se od této čistě židovské atmosféry, jaká ho obklopovala ve Vilně".[51]

Tento dojem přesvědčuje svou naprostou věrohodností, je možné ho pochopit a pocítit.

Ale o č e m to vlastně vypovídá? K tomu o půl století později říká Amos Oz: „Postačí jen letmý pohled, aby se člověk přesvědčil, že všichni ti lidé jsou Židé. Neptejte se mě, co je to Žid. Je okamžitě zřejmé, že jsi mezi Židy... A to je - kouzlo. To je výzva, to je velký zázrak."[52]

Tuto „výzvu", tento „zázrak" pociťoval i M. Geršenzon, který napsal již v letech ruské revoluce: „Židovský národ se může beze zbytku rozptýlit ve světě... Avšak duch Židovstva se tím jen upevňuje." A dále: „Kdo je Žid? Ten, v kom působí národní vůle Židovstva. Jak se to dá poznat? To poznat nelze ... Židovské království - není z tohoto světa."[55]

Mysticky viděl problém i Dostojevskij: „Ještě se nenaplnily *všechny časy a dny,* ačkoli uplynulo čtyřicet století, a že poslední slovo lidstva o tomto velkém národu ještě má býti proneseno."[54]

Nedá se ovšem říct, že by nám to, co už bylo řečeno, problém nějak zvlášť objasnilo, ale jakési definice nám byly poskytnuty - a u těch se zastavíme.

Avšak jak se hned tady nezmínit, že právě o Židech, jimž je věnována tato kniha, je nejobtížnější vynést úsudek jako o *celém* národu. Patrně

[49] Š. Ettinger, *Kratkaja jevrejskaja enciklopedija na russkom jazyke* (interview S red. kolektivem), in „22", 1987. č. 55, s. 208. [30] N. Vajman, *Krizis celí,* in „22", 1979, č. 7, s. 150. [51] G. B. Sliozberg, *Děla minuvšich dně),* sv. 5, s. 309-510. [ryl] Amos Oz, *O vrerneni i o sebe,* in „Kontinent", 1991, č. 66, s. 242-243. [35] M. Geršenzon, *Suďby jevrejskogo národa,* in „22", 1981. č. 19, s. 114-116. [54] F. M. Dostojevskij, *Denník spisovatelův,* 111/1877, Praha, nákladem Jana Leichtera 1911, s. 108, přel. Ignác Hošek, vyšlo v řadě Otázky a názory, XXX.

neexistuje na Zemi národ diferencovanější a různorodější, pokud jde o charaktery a typy. Málokterý národ skýtá takové bohaté spektrum typů, charakterů a názorů od nejbystřejších mozků lidstva až po šejdíře. A ať si uděláte o Židech jakoukoli představu, ať se pokusíte dát jim souhrnnou charakteristiku, oni vám hned odůvodněně předvedou ty nejzřejmější a nejpřesvědčivější výjimky z této představy.

Idea Bohem vyvoleného židovského národa je ze Starého zákona natolik všeobecně známá, že nepotřebuje znovu vykládat. Pro mnoho židovských ortodoxních učenců i prostých věřících je tato idea podnes určující.

Ale cožpak je možné vysvětlit bez náboženského principu jedinečnou odolnost Židů v diaspoře?

Je pravda, že i zde se názory rozdvojují. Peree Smolenskin, praotec palestinoíilského hnutí v Rusku, se domníval: „Židovstvo se zachovalo nikoli díky náboženství - to samo je jen produktem národního úsilí o sebezáchovu."[55] - A současný izraelský vědec se ptá: Jak tedy máme pochopit tuto vyvolenost? „Kdo koho vytvořil: Tóra Židy nebo Židé Tóru?" - „Tóra uchránila Židy. Ale jiný národ by neuchránil Tóru - s jejími 615 přikázáními a s ve hni složitými rituály."[56]

Pravoslavný bohoslovec a církevní historik A. V. Kartašov v roce 1957 napsal: „Židé jsou velký světový národ. Pro historika a teologa k tomuto tvrzení postačí pouhý fakt, že darovali světu Bibli a dali vzniknout třem světovým monoteistickým náboženstvím. Je to národ, který hraje obrovskou roli, proporcionálně přesahující statistickou menšinu, ve světovém hospodářství, světové politice a světové kultuře; národ, který překonal všechny ostatní svou národní existencí navzdory tisíciletím rozptýlení... Je to svého druhu velmoc, i když ne teritoriální. Není objektem filantropického soucitu, ale rovnoprávným subjektem ve světovém soutěžení velkých národů."[57]

Berďajev: „Židovská otázka... to je osa, kolem níž se otáčejí dějiny náboženství. Historický osud Židů je tajemný... Ani jeden národ na světě by nepřežil tak dlouhé rozptýlení, určitě by ztratil svou tvář a rozplynul se mezi jinými národy. Avšak podle nevyzpytatelných cest Božích se tento národ musí uchovat do konce věků. Ovšem nejobtížněji ze všeho by bylo možno objasnit historický osud Židovstva z hlediska materialistického chápání dějin."[58]

„To, že se Židé nerozplynuli v okolních národech... je pro (S.) Bulga-kova příznakem

[55] JE, sv. 14, s. 405.

[56] E. Mendžerickij, / *Tora, i geny,* in „22", 1992, č. 80, s. 152, 164.

[57] Gosudarstvennyj archiv Rossijskoj Federacii (GARF), f. 5802, op. 1, jed. chr. 51,1.419-420.

[58] N. Berďajev, *Christianstvo i antisemitizm (Religioznaja suďba jevrejstva),* Paříž, Izdanije Religiozno-filosofskoj akademii (1938), s. 4-5.

toho, že předurčenost Boží spočívá na Židovstvu, i když nepřijalo Krista."[59] Sám Bulgakov napsal, že „s duchovními osudy Izraele jsou záhadně a nevyvratitelně spojeny i osudy křesťanského
světa".[60]

Že si Bůh vybral pro své vtělení a jako východisko svých kázání právě *tento* národ, který již kvůli tomu je *vyvolený,* to nemůže křesťan popřít. „Ukřižuj ho, ukřižuj!" takhle všeobecně všude běsnila každá fanatická lůza proti svému ušlechtilému prorokovi - my

ale stále mějme na paměti, že Kristus přišel z jakéhosi důvodu k Židům, třebaže vedle žili Heléni jasného rozumu a kousek dál všemocní Římané.

Jak neuznat tuto záhadu náboženské vyvolenosti!

Apoštol Pavel v jednom ze svých vášnivých výbuchů volal: „Přál bych si sám být proklet a odloučen od Krista Ježíše za své bratry, za lid, z něhož pocházím. Jsou to Izraelci", ale „vždyť ne všichni, kteří jsou z Izraele, jsou Izrael", „dětmi Božími nejsou tělesné děti, nýbrž za potomky se považují děti zaslíbené". (Římanům 9: 3, 4, 6, 8)

Vědomí výjimečného předurčení, historické vyvolenosti pomohlo Židům přežít v neporušeném stavu bezpříkladně dlouhé rozptýlení. Avšak právě tento pocit vyvolenosti je znepřátelil s okolními národy. Mnoho staletí trvající očekávání mesiáše, a s ním spojeného vítězství na celé zemí, je samozřejmě naplňovalo hrdostí, ale zároveň je odcizo-valo jiným národům. „Hlavní roli v tom sehrál pocit duchovního prvenství, který byl vlastní Židům, ať žili kdekoli a přejímali jakékoli zvyky."[61]

Jistě by znělo pokorněji, že v š e c h n y národy jsou děti jednoho Boha a z nějakého důvodu je potřebný každý národ.

Významný izraelský historik, odborník na judaistickou mystiku Ger-šon Šalom upozorňoval, že pro Židy je „světskost nemožná" a „jestli se Židé pokusí objasnit sebe jen z historie, dovede je to k sebelikvidaci, k úplnému krachu, neboť v takovém případě vymizí jakýkoli podnět k jejich existování jako národa".[62]

Ale podobně jako to bývá v geologických procesech, kdy jedna hornina vyplavuje druhou, přičemž se však výrazně zachovají tvary horniny předchozí (p s e u d o m o rfó z a), tak se i v sekulárních dobách u samotných Židů představa, že si je vyvolil Bůh, nevyhnutelně musela nahradit představou prosté historické a lidské jedinečnosti.

[59] N. Struve, *Ot izdatělja,* in *Sergij Bulgakov. Christianstvo ijevrejskij v op ros.* Paříž, YMCA--Press 1991, s. 6.

[60] Sergij Bulgakov, *Sión,* tamtéž, s. 7-8.

[61] P. Samorodniekij, *Strannyj naroděc,* in „22", 1980, č. 15, s. 137.

[82] S. Cirjulnikov, *Filosofija jevrejskoj anomálii,* in VM, New York, 1984, č. 77, s. 144.

Jak vznešená, pozoruhodná, zlatá slova - i pro Židy, i pro Nežidy Co všechno sebeomezení ne léčí! Jenže nej větší potíž je v tom, že právě sebeomezení je všeobecně pro lidi to nejtěžší.

Max Brod, přesvědčený sionista a napohled naprostý Zweigův antipod, odpověděl téměř doslovně totéž: „Pro Židy je velmi nebezpečné vměšovat se do politického života jiných národů... Taková účast nás určitě rozdrtí a zahubí." Žid „se musí omezovat, být rezervovaný... Být rezervovaný, ale neuchylovat se do ústraní! Chovat se rezervovaně znamená neusilovat o vůdcovství nebo o vyznamenání v cizí politice, ale jednat s vědomím odpovědnosti, otevřeně, jasně, vůbec ne skrytě, v zákulisí."[77]

A to je poslední dodatek - a zase skvělý. (**A** opět, upřímně řečeno: jak těžké bývá i pro všechny lidi, i pro Židy řídit se podle toho.)

I v dnešním Izraeli rozumně myslící lidé jasně říkají: „Naše vměšování do záležitostí jiných národů se vždy zvrtlo špatným směrem i proti těmto národům, i proti židovskému národu."[78] - My „jsme mnohokrát v současných dějinách... odhalovali nespravedlnost v základech existujících společností a naše nezodpovědnost jako menšiny přispívala k vytvoření nových, ještě horších nespravedlností." Byli jsme „dědiční rádcové".[79]

Současný židovský autor z diaspory, když se ohlíží nazpět na sovětská desetiletí, střízlivě píše: „*Tyto* dějiny (Židů) byly samozřejmě, stejně jako u jiných národů, nejen dějinami lidí zbožných, ale i nestoudnýeh, nejen bezbranných a hnaných na smrt, ale i ozbrojených, působících smrt, nejen pronásledovaných, ale i pronásledujících. **V** této historii existují stránky, které nelze otevřít bez zachvění. A právě tyto stránky se systematicky a záměrně vymazávaly z vědomí Židů."[80]

Podle Ernesta Benana bylo údělem národa Izraele od počátku stát se *kvasem* pro celý svět. Tuto myšlenku, souhlasně nebo polemicky, opakují i naši současníci: „My jsme se stali kvasným základem mezi Nežidy, mezi nimiž jsme žili."[81] „Že prý vy volenost židovského národa spočívá také v tom, aby věčně žil v rozptýlení. ‚My jsme kvas... naším úkolem je zakvašovat cizí těsto.' "[82]

Á podle mnoha historických příkladů i podle všeobecného aktuálního vnímání je třeba

[77] Maks Brod, *Ljubov na rasstojanii,* tamtéž, s. 200-202.

[78] R. Nudelman (interview s L. Pljuščem), in „22", 1978, č. 3, s. 192.

[79] A. Voronel, *lakov ostalsja odin,* in „22", 1985, č. 40, s. 126.

[80] Sonja Margolina, *Das Ende der Lügen: Rußland und die Juden im 20. Jahrhundert,* Berlin, Siedler Verlag, 1992, s. 151.

[81] I. Eldad, *Jevrejskaja anomalija v trjoch izmerenijach,* in VM, New York, 1984, e. 76, s. 147.

82 t\}_ voronel, *Ogljanis v razdumje...,* (rozhovor u kulatého stolu), in „22", 1982, č. 24, s. 118.

přiznat: ano, je to vystiženo velice věrně. Řekneme to ještě současněji: je to katalyzátor. Při chemické reakci nemusí být přítomno větší množství katalyzátoru, a přitom působí na celou hmotu.

R tornu je třeba dodat nejen nespornou čilost myslí Židů, jejich „důvěru v rozum a pocit, že konstruktivním úsilím je možné vyřešit všechny problémy"[85], ale i pronikavou citlivost k proudům doby. Myslím, že na světě v celých dějinách nebyl a není citlivější národ než Židé. Sotva se u státního nebo společenského organismu začnou projevovat první molekuly tlení - už se Židé od něj odvracejí, a i když až dosud byli jeho přívrženci - už se ho zříkají. A sotva někde vypučí první výhonek budoucího mohutného kmene - už si ho Židé všimnou, chválí ho a brání. „Ta povahová vlastnost, totiž že se Židé vždy ocitají na straně ‚nejpokrokovějších' idejí.... je pro nás Židy velice charakteristická."[84]

Tento přehled názorů do jisté míry přispěje k pochopení dalších řádků.

A. Voronel, *Třepet iudějskich žabot,* 2. vyd., Ramat-Gan, Moskva-Jeruzalém, 1981, s. 63. *Tentýž, Agasferičeskoje soznanije i sionizm,* in „22", 1992, č. 80, s. 204.

Díl II

V sovětském období (1917-1995)

Birževyje vědomosti: „Nejzákladnější zásada občanské svobody, bez které naše země nemůže být svatou, bez níž lid nemůže být spravedlivý a činy hrdinské... je odbourání náboženského a rasového omezování."

Zrovnoprávněni" Židů postupovalo velice rychle. Prvního března, den před carovou abdikací a několik hodin před věhlasným „Rozkazem č. 1"\ který uvrhl armádu do naprosté zkázy, dali komisaři výboru státní dumy V. Maklakov a M. Adžemov delegovaní na ministerstvo spravedlnosti schválit ministerský výnos, podle něhož všichni židovští zástupci právních obhájců byli zařazeni do stavu soudní advokacie. - „Už 3. března... předseda státní dumy M. Rodzjanko a ministerský předseda Prozatímní vlády kníže G. Lvov podepsali deklaraci, v níž se pravilo, že jedním z hlavních cílů nové vlády je ‚zrušení všech stavovských, náboženských a národnostních omezení'."[4]- Den na to 4. března ministr vojenství Gučkov předložil návrh, aby se Židé mohli stát důstojníky, a ministr školství a osvěty A. Manujlov, aby byla zrušena procentní norma pro příjímání Židů do škol. Oba návrhy hladce prošly. - Šestého března ministr obchodu a průmyslu A. Konovalov začal rušit „národnostní omezení v akcionářském zákonodárství", kde bylo dotud zakázáno, aby společnosti, které měly v představenstvech Židy, kupovaly půdu.

Všechna tato nová ustanovení se rychle začala uplatňovat v praxi. Osmého března bylo jmenováno z řad Židů sto deset zástupců právních obhájců v Moskvě, 9. března 124 v Petrohradě[5],8. března 60 v Oděse[6]. Devátého března Kyjevská městská duma mimořádným nařízením, aniž vyčkala další volby, zařadila mezi své členy pět židovských radních[7].

„Dvacátého března Prozatímní vláda schválila usnesení, které připravil ministr spravedlnosti A. Kerenskij za účasti členů politického by-ra židovských poslanců ve 4. státní dumě... Tento zákonodárný Akt (uveřejněný 22. března) rušil všechna ‚omezení práv občanů Ruska podmíněná příslušností k tomu kterému náboženskému vyznání nebo národnosti'." To byl fakticky první významný zákonodárný akt Prozatímní vlády. „Na žádost politického byra (židovských poslanců) se tu o Židech vysloveně nemluví."[8]

Aby bylo možné „zrušit všechna omezení platná pro Židy v celém našem zákonodárství, aby byla... úplně vymýcena nerovnoprávnost Židů," vzpomíná G. B. Sliozberg, „bylo třeba vytvořit úplný seznam všech omezení... Vytvoření seznamu

' *Kratkaja Jevrejskaja Enciklopedija* (dále KJE), sv. 7, Obščestvo po issledovaniju jevrej-skieh obščin, Jeruzalém 1994, sv. 7, s. 377.

[1] „Reč". 9. března 1917, s. 4; 10. března 1917, s. 5 ad.

[6] „Birževyje vědomosti", 9. března 1917, s. 2.

[7] Tamtéž, 10. března 1917, s. 2. [H] IUE, sv. 7, s. 577.

rušených zákonů o omezeních Židů vyžadovalo velkou obezřetnost a značné zkušenosti" (chopili se toho Sliozberg a L. VI. Bramson).[9] - Izraelská encyklopedie o tom píše: do Aktu „byl zařazen seznam paragrafů ruských zákonů, jež schváleným usnesením pozbyly platnosti; téměř všechny tyto paragrafy, jichž bylo 150, obsahovaly nějaké omezení pro Židy. Pod rušení spadaly konkrétně všechny zákazy ohledně existovavšího pásma židovského osidlem': tak bylo fakticky uzákoněno zrušení pásma, k němuž došlo v r. 1915."[10] -Omezení se rušila vrstva po vrstvě - ohledně volného pohybu, místa bydliště, studia na školách, účasti v místních samosprávách, ohledně práva získat do vlastnictví majetek v celém Rusku, smluv na státní dodávky, činnosti v akcionářských společnostech, práva najímat si posluhu, dělníky a cestovní agenty z osob jiného vyznání, ohledně získávání hodností ve státní a vojenské službě, poručnictví a opatrovnictví. V souvislosti s případem zrušení smlouvy se Spojenými státy byla zrušena podobná omezení vztahující se na „cizince mocností nebojujících proti Rusku", totiž především na americké Židy přijíždějící do Ruska.

Uveřejnění Aktu vyvolalo spoustu emotivních ohlasů. - Tak poslanec státní dumy N. Fridman poznamenává: „V posledních pětatřiceti letech bylo ruské Židovstvo pronásledováno a ponižováno neslýchanou a nebývalou měrou, dokonce i pokud jde o dějiny našeho těžce zkoušeného národa. Vše bylo přineseno v oběť státnímu antisemitismu."[11] - Nebo advokát O. O. Gruzenberg: „Byl-li ruský stát zlověstným obrovským vězením... pak nejsmrdutější a nejkrutější cela, nejspíš by se dalo říci samotka, připadla nám, šestimilionovému židovskému lidu. A poprvé poznalo naše dítě lichvářský termín - ‚procento' - ve státní škole. Všichni Židé byli podobně jako odsouzenci cestou na Sibiř spoutáni, zde jedním společným řetězem pohrdavého odcizení... Krůpěje krve našich otců a matek, krůpěje krve našich sester a bratří padly na naši duši, zapalovaly a rozdmýchávaly v ní neuhasitelný revoluční plamen."[12]

Vínaverova manželka Roza Georgijevna vzpomíná: „Ta událost přišla o židovském svátku Pesachu. Vypadalo to jako druhý exodus. Jak dlouhou cestu útrap máme za sebou a jak rychle se vše událo! Bylo svoláno velké židovské shromáždění", na němž vystoupil Miljukov a řekl: „Konečně je z Ruska smazána ostudná skvrna a ono se bude moci zařadit mezi civilizované národy." Vinaver pak „shromáždění navrhl na památku

9 G. B. Sliozberg, *Děla minuvšich dně): Zapiski russkogo jevreja,* ve 5 svazcích, Paříž 1953-1934, sv. 5, s. 560.

10 **K**.ÍE. sv 7, s. 577.

11 „Beč", 25. března 1917, s. 6.

12 Tamtéž.

této události zbudovat v Petrohradě velký židovský národní dům, který se bude jmenovat Dům svobody".[13]

Tří členové státní dumy, VI. Romaš, I. Gurevič a N. Fridman, vydali výzvu tv židovskému národu: dnes „by naše neúspěchy na frontě byly pro dosud neposílené svobodné Rusko nenapravitelným neštěstím... Svobodní židovští vojáci... načerpají nové síly pro odhodlaný boj a se zmnohonásobenou energií rozhojní své statečné činy." Stejně tak přirozený je výhled do budoucna: „Židovský národ neprodleně začne or-

ganizovat své vlastní síly. Nedávno zaniklé formy našeho zřízení založeného na zásadách komunity musí být obnoveny... na principech svobody a demokracie."[14]

Novinář a spisovatel David Ajzman se ozval na Akt rovnoprávnosti výzvou: „Je to naše vlast! Je to naše domovina! A je v nebezpečí... budeme bránit svou zemi... s nezdolným zápalem, jaký jsme neprojevili od dob obrany Chrámu."

Sliozberg vzpomíná: „Štěstí dožít se vyhlášení židovské emancipace v Rusku a konce bezprávního postavení, proti němuž jsem po tři desetiletí podle svých sil bojoval, mne nenaplnilo radostí, jaká by byla přirozená." Hned se totiž projevily rozkladné tendence.[15]

Po sedmdesáti letech dokonce jistý židovský autor vyjádřil pochybností: „Změnil snad formálně právní akt reálnou situaci v zemi, kde všechny právní normy bleskurychle ztrácely jakoukoli platnost?"[16]

Uznejme však, že se nedá jen tak zdálky znehodnocovat dosažené výsledky. Tehdy Akt znatelně zlepšil a značně změnil postavení Židů. A že se vzápětí po řítí celá země do propasti, to už je všepohlcující závan Dějin.

Nejrychleji a nejvýrazněji proběhly změny v oblasti soudů. Vy šeIrova la-li dříve Baťušinova proti korupční komise zřejmého podvodníka D. Rubinštejna, pak to nyní dopadlo právě opačně. Případ Rubinštejn byl zastaven, a Rubinštejn navštívil Mimořádnou vyšetřovací komisi sídlící v Zimním paláci a úspěšně se dožadoval stíhání Baťušinovy komise. Hned v březnu byl zatčen generál Baťušin, plukovník Rezanov a další vyšetřovatelé, od dubna byli vyšetřováni a zjistilo se, že vymáhání úplatků od bankéřů a cukrovarníků z jejich strany bylo zřejmě rozsáhlé. Byly otevřeny Baťušinem zapečetěné sejfy bank Volžsko-kamské, Sibiřské a Junkerovy a dříve zabavené listiny bankám vráceny. (Hůře dopadli Simanovič a Manus. Na Simanoviče byla uvalena vazba

[n] 11. G. Vinaver, *Vospominanija,* (New York 1944), in Archiv Hooverova institutu války, revoluce a míru. - Stanford, Kalifornie; strojopis, s. **92.** [14] „Russkaja volja", 29. března **1917**, s. **5.**

[v'] G. B. Sliozberg, *Děla rninuvšich dněj,* sv. 5, s. 380.

[16] B. Orlov, *Rossija bez jevrejev,* in „22", Obščestvenno-politiěeskij i litěraturnyj žurnál jev-rejskoj **intělligencii iz** SSSR **v** Izraile, Tel Aviv 1988, č. 60, **s. 157.**

jako na Rasputinova tajemníka. Ten nabídl strážným z konvoje patnáct tisíc rublů, aby ho nechali zatelefonovat, strážní však „odmítli jeho žádost splnit"[17]. Manus podezíraný z transakcí s německým agentem jménem Kolyško se musel přes dveře střelbou bránit proti agentům kontrarozvědky. Byl zatčen, ale později unikl do zahraničí.) - Ovzduší Mimořádné vyšetřovací komise Prozatímní vlády lze vysledovat z protokolů výslechů z konce března. Protopopova se dotázali, za jakých okolností byl jmenován ministrem vnitra, a on v odpovědi mluvil o svém oběžníku, jímž „značně rozšiřoval práva Židů na pobyt" v Moskvě, na dotaz o celkových hlavních úkolech - „za prvé otázka potravin, následuje pokrokové hnutí: židovský problém..." Ředitel policejního odboru A. T. Vasil-jev nezapomněl zdůraznit, že pomáhal hájit cukrovarníky (Židy): „Gruzenberg mi volal ráno do bytu a děkoval za pomoc"; „Rozenberg... mně přišel poděkovat za ochotu, kterou jsem v jeho záležitostech projevil."[18] Takhle vyslýchaní hledali, co by svědčilo v jejich prospěch.

Charakteristickým znakem týdnů kolem března byly energické zákroky proti známým či věhlasným judeofobům. Prvním zatčeným byl 27. února ministr spravedlnosti Ščeglovitov. Byl obviněn, že právě on vydal pokyn vyšetřovat případ Bejlis s použitím násilí. Bezprostředně na to byli zatčeni žalobci v Bej li sově případu prokurátor Yipper a senátor Čaplinskij. (Konkrétní obvinění však proti nim vznesena nebyla a v květnu byl Vipper pouze zbaven funkce hlavního prokurátora trestně kasačního odboru senátu. Odveta ho stihla až později za bolševiků.) Soudnímu vyšetřovateli Maškevičovi bylo nařízeno, aby složil funkci z toho důvodu, že ve věci Bejlis připustil nejen expertizu proti existenci rituální vraždy, ale i druhou, kladnou, všechny materiály Bejlisova případu si z Kyjevského okružního soudu vyžádal ministr spravedlnosti Kerenskij[19] a očekávala se veřejná revize tohoto případu. V bouřlivém roce 1917 k ní však nedošlo. Zatčen byl též dr. Dubrovin, předseda Svazu ruského lidu, a jeho archiv zabaven. Dále byli zatčeni vydavatelé krajně pravicových listů Glinka a Jančevskij a Polubojarinovová, knihkupectví Monarchického svazu byla prostě spálena. Dva týdny se pátralo po zmizelých černosotněneíeh N. Markovovi a Zamyslovském

(kromě Petrohradu se konaly noční prohlídky v Kyjevě a v Kursku), po Zamyslovském pro jeho aktivní účast v Bejlisově případu, po Marko-vovi zřejmě kvůli projevům ve státní dumě. Vedle toho zůstal v klidu V M. Puriškevič, patrně vzhledem k jeho

[17] „Reč", 17. března 1917, s. 5.

[18] *Paděnije carskogo re zima,* Stěnografičeskije otčoty doprosov i pokazanij, dannych v 1917 g. v Črezvyčajnoj Sledstvennoj Komissii Vremennogo Pravitělstva, Leningrad, GIZ 1924, sv. 1, s. 119-121,429.

[19] „Russkaja volja", 21. dubna 1917, s. 4.

revolučním projevům v dumě v listopadu a k účasti na zavraždění Rasputina. Objevila se pomluva o tom, že se Stolypin zapletl do vraždy na publicistovi Grigoriji iolloso-v i a Stolypinova ulice v Kremenčugu byla přejmenována na Iollosovu.

Po celém Rusku se hromadně zatýkalo, teď už za dřívější funkce nebo dřívější *názory.*

Nutno zdůraznit, že vyhlášení rovnoprávnosti Židů nevyvolalo žádný pogrom. Tuto okolnost stojí za to uvést nejen pro porovnání s rokem 1905, ale i proto, že celý březen a celý duben se v hlavních zprávách novin a v projevech stále tvrdilo, že se připravují nebo užuž mají propuknout protižidovské pogromy.

Pověsti se začaly šířit 5. března, že prý snad v Kyjevské, snad v Pol-tavské gubernii je nebezpečí pogromu a v Petrohradě kdosi vylepil protižidovský leták. Jako odpověď na to vytvořil Výkonný výbor sovětu dělnických a rolnických zástupců zvláštní „meziměstskou komisi pro spojení s jinými místy ve složení M. G. Rafes, V. Alexandrovič, **N. N.** Su-chanov". Jejich úkolem bylo „posílat komisaře do různých měst, především do těch oblastí, kde se černá sotňa, služka starého režimu, snaží rozdmýchávat mezi obyvatelstvem rozbroje".[20] V Izvěstijích SRSD vyšel článek Pogromová agitace: „Bylo by obrovskou chybou, ba přímo zločinem zavírat oči před novou snahou svržené dynastie..." - to ona stále pletichán... „V Kyjevské a Poltavské gubernii probíhá nyní mezi zaostalými vrstvami obyvatelstva agitace namířená proti Židům... Židům se vytýká porážka naší armády, revoluční hnutí v Rusku, pád absolutis-mu... To vše je starý uskok... o to nebezpečnější, že přichází právě teď... Je třeba

neprodleně zakročit proti agitátorům pogromů."[21] Poté vydal velitel Kyjevské ho vojenského okruhu generál Chodorovič rozkaz: všechny vojenské útvary vykonají veškerá opatření k tomu, aby se předešlo možným protižidovským nepokojům.

Ještě dlouho poté, dokonce i v dubnu se v různých novinách jednou za dva až tři dny objevovaly nové zvěsti o přípravách protižidovských pogromů[22] nebo přinejmenším o převážení „pogromistických tiskovin" vlaky. Nejvytrvaleji proudily zvěsti o chystaném pogromu v Kišiněvu, a to koncem března, právě mezi židovským Pesaehem a

[20] „Izvěstija Petrogradskogo Sověta Rabočich i Soldatskich Děputatov" (dále Izvěstija), 6. března 1917, s. 4.

[21] Tamtéž, s. 2.

[22] Např. „Birževyje vědomosti", 8. dubna a 12. dubna 1917; „Russkaja volja", 9. dubna 1917; „Izvěstija", 13. dubna a 28. dubna 1917 ad.

pravoslavnými Velikonocemi, jako se událo v roce 1903.

Objevilo se ještě množství soukromých sdělení (dokonce, že pogrom připravují v Mogilevu policisté v součinnosti s hlavním stanem nejvyš-šího velitele), ale vždycky to byl planý poplach.

Je třeba připomenout fakta oněch měsíců, pocítit „únorovou" atmosféru, jak jsou právě poraženy pravicové síly, jak jásají levicové, jak ohromený a bezradný je prostý lid, abychom mohli s jistotou tvrdit, že tehdy byly protižidovské pogromy nejvýš nepravděpodobné. Jenomže -jak by mohl prostý židovský obyvatel Kišiněva nebo Oděsy zapomenout na ty hrozné dny před dvanácti lety? Je pochopitelné, že se při každém šustnutí nastraží.

Něco jiného je informovaný tisk. Když v novinách bili na poplach vzdělaní lídři z liberálního tábora i polovzdělanci z tábora socialistického, nelze to nazvat jinak než politickou provokací. Naštěstí provokací, která nezabrala.

Jediná epizoda, k níž skutečně došlo, se udála na Besarabském trhu v Kyjevě 28. dubna. Děvčátko tam u židovského stánku ukradlo ústřižek stužky a utíkalo pryč. Prodavač je dohnal a zbil. Dav se na něj vrhl, aby si to vypořádal s ním i s majitelkou stánku, ale policie je ubránila. -A pak ještě v Rogačovském újezdu jako reakce na drahotu potloukli stánky, z nichž mnohé měly židovské majitele.

Se zřejmými antipatiemi přijalo svobodu Židů naše legendárně revoluční Finsko a náš velký spojenec Rumunsko. Ve Finsku (jak jsme viděli už v desáté kapitole u Žabotinského) měli dříve Židé stálý pobyt zakázán, od r. 1858 jej měli povolený jen „potomci židovských vojáku, kteří zde sloužili", tedy kteří sloužili za krymské války ve Finsku. „Zákon o osobním dokladu z r. 1862 potvrdil zákaz Židům jezdil do Finska", měli „povolen pouze dočasný pobyt podle uvážení místního gu-bernátora" a nemohli získat finské občanství; chtěl-li se Žid oženit, musel jet do Ruska; měli rovněž omezené svědecké právo u finského soudu. Několik pokusů o zmírnění nebo o dosažení rovnoprávnosti ztroskotalo.[23] - Nyní, třebaže byli Židé v Rusku zrovnoprávněni a Finsko ještě nevyhlásilo úplnou nezávislost, přesto neprojednalo ve svém sněmu zákon v Rusku přijatý. Ba co více, vystěhovávalo je nejbližším vlakem zpět, pokud sem bez povolení přijeli. (Takový případ se stal 16. března 1917 a v ruském tisku vyvolal velký ohlas.)

[23] *Jevrejskaja Enciklopedija,* v 16 svazcích, Petrohrad 1906-1913, Obščestvo dija Naučných Jevrejskich Izdanij i Izdatělstvo Brokgauz-Jefron, sv. 15, s. 281 -284.

Jenomže bylo zvykem Finsko chválit za pomoc re vo tucionářům, a liberální i socialistické kruhy teď byly na rozpacích. Pouze Bund se v telegramu poslaném firi-

To je zřetelné svědectví. Takové rozpaky, opatrnost a váhání se neprojevily ti nábožensky založených konzervativních Židů jen ve Viteb-sku. Uvážlivé staré Židovstvo v sobě mělo vstřebány staleté zkušenosti, a tak bylo zřejmě ohromeno náhlým svržením monarchie a plno nejistých předtuch do budoucna.

Dynamická část každého národa, ovšem i židovského, již byla v duchu 20. století sekulární a nesevřená tradicemi se vrhla do budování „šťastného nového světa".

Židovská encyklopedie zaznamenává „prudké zesílení politické aktivity Židovstva znatelného dokonce i na pozadí bouřlivého společenského vzestupu, který zasáhl Rusko po Únoru 1917".[35]

Po mnoho let jsem se zabýval „únorovým" tiskem a vzpomínkami pamětníků Února 1917 a nemohl jsem si toho „prudkého zesílení", toho náporu vichru nevšimnout. V těchto materiálech nejrůznějších svědků a účastníků událostí se židovská jména vyskytují často a účast Židů je silně znát. Podle pamětí předáka okťabristů Michaila RodzJanka, městského hejtmana A. P. Bálka, generála Globačova a mnoha dalších od prvních dnů revoluce bil v Taurickém paláci do očí velký počet Židů - členů velitelství, vyslýchá cích komisí, prodavačů brožur. Všimněme si, že i V. D. Nabokov, který měl k Židům sympatie, uvádí, že 2. března u vchodu do Taurického parčíku před budovou dumy „došlo k hrozné tlačenici a zaznívaly výkřiky; u vstupní brány jacísi mladíci židovského typu dávali dotazy kolemjdoucím".[36] Podle Bálka dav, který devastoval Astorii v noci na 28. února, tvořili „ozbrojení... vojáci, námořníci a Židé".[37] Připouštím však i opožděné podráždění emigrantů, že „všechno to spis kal i Židi". - Ale i takový nestranný pozorovatel jako metodistický pastor dr. Simons, Američan, který navíc tou dobou už trávil deset let v Petrohradě a město dobře znal, odpověděl komisi amerického Senátu: „Brzy po březnové revoluci 1917 bylo všude (v Petrohradě) vidět skupiny Židů, kteří stáli na lavicích, bednách od mýdla atd. a řečnili... Existovalo omezení práva stálého pobytu Židů v Petrohradu, ale po revoluci se jich sletěla celá hejna a většina agitátorů byli Židé... odpadlíci od židovské víry."[38]- „Student Chanoch" přijel do Kronštadtu několik dní před krvavým zúčtováním s šedesáti důstojníky (podle připravených seznamů) a vystoupil jako iniciátor a předseda kronštadtského „Výboru revolučního hnutí". (Rozkaz výboru zněl: všechny důstojníky do jednoho zatknout a soudit. „Kdosi pečlivě šířil falešnou informaci" a ta vyvolávala krvavé zúčtování - napřed v Kron stadiu, pak v Sveaborgu, za „naprosto nejasné situace, kdy jakýkoli výmysl mohl znít jako skutečný fakt".)[39] Dál převzal kronštadtskou štafetu

" RJE, sv. 7, s. 578.

w V. Nabokov, *Vremennojepravitělstvo, in* Archiv russkoj revoljueii, izdavajemyj I. V. Ges-senom, Berlín, Slovo, 1922-1937, sv. 1, s. 15.

[17] A. Balk, *Posle dni je pjať dněj carskogo Petrograda (23-28 fevralja 1917), Dněvnik posle dněgo Petrogradskogo Gradonačalnika,* in Archiv Hooverova institutu, strojopis, s. 16.

[38] *Oktabrskaja revoljucija pered sudom amerikanskich senatorov,* Otieialnyj otčot „over-menskoj komissii" Senata, Moskva, Leningrad, G1Z 1927, s. 5.

nedostudovaný psychoneurolog „doktor Rošal". (S. G. Rošal se po Říjnovém převratu

stává velitelem v Gatči-ně. v listopadu je jmenován komisařem celého Rumunského frontu, kde je po příjezdu zavražděn.)[40] - Ryla vytvořena revoluční milice Va-siljevského ostrova a jejím jménem vystupují Solomon a Kaplun (příští krvavý pacholek Zinovjevův). - Petrohradští advokáti vytvořili „komisi pro kontrolu oprávněnosti při zadržování osob zatčených během revoluce" (takových osob bylo v Petrohradě na tisíce), tj. o oprávněnosti rozhodovat bez soudního řízení; sem spadali i všichni někdejší celníci a policisté. V čele komise stál právní zástupce Goldštejn. - Jedinečné vyprávění poddůstojníka Timofeje Kirpičnikova, jímž začala pouliční revoluce, zaznamenal písemně v březnu 1917 a uchoval pro nás milovník historie Jakov Markovíč Fišman (s díky jsem se v Rudém kolesu na tento záznam spolehl).

Židovská encyklopedie uzavírá: „Židé poprvé v dějinách Ruska obsadili vysoké funkce v ústřední i místní administrativě."[41]

Na nejvyšších místech, ve Výkonném výboru sovětu dělnických a rolnických poslanců, který neviditelně řídil v těchto měsících zemi, stáli jeho dva lídři, Naehamkis-Stěklov a Gimmer-Suchanov. Ti v noci z 1. na 2. březen nadiktovali sebevědomě zaslepené Prozatímní vládě program, který předem zrušil její moc pro celou dobu její existence.

Rozvážný G. A. Landau vysvětluje příklon Židů k revoluci všeobecně platným zákonem: „Neštěstí Ruska - i neštěstí ruského Židovstva -tkvělo v tom, že výsledky první revoluce ještě nebyly stráveny, nevstřebaly se do nového zřízení, ještě nevyrostla nová generace, a už propukla velká a ničivá válka. Když pak přišla hodina zkázy, překvapila generací, která byla od počátku v jistém smyslu odkojena předchozí revolucí, a zastihla setrvačnost překonané duchovnosti bez organické spojitosti s daným okamžikem, jež byla naopak spoutaná duchovní strnulostí s obdobím před deseti lety. A z organické revolučně stí začátku dvacátého století vzešla ‚perrnanentní revolučnosť

[59] D, O. Zasiavskij, VI. A. Kantorovič, *Chronika Fevralskoj reroljucii,* Petrohrad, By loje 1924, sv. 1, s. 83, 65.

[40] *Rossijskaja Jevrejskaja Enciklopedija* (RJE), 2., oprav, a dopl. vyd., Moskva 1995, sv. 2, s. 502.

[41] KJE, sv. 7, s. 381.

válečné doby."[42]

Ve své mnohaleté a detailní práci jsem měl příležitost zamýšlet se nad podstatou Únorové revoluce a zároveň nad úlohou Židů v ní. Usoudil jsem pro sebe a nyní mohu zopakovat: nikoli, Únorovou revoluci neudělali Židé Rusům, ale nesporně sami Rusové, a domnívám se, že jsem to dokázal dostatečně v Rudém kolesu. My samí jsme zavinili tu katastrofu: náš pomazaný car, dvorské kruhy, ubozí nej-vyšší generálové, zdřevěnělí státní úředníci a zároveň jejich odpůrci

- výběr inteligence, okťabristé, zemci, kadeti, revoluční demokraté, socialisté a revolucionáři a spolu s nimi drancující část rezervistů, s nimiž se nedůstojně zacházelo v petrohradských kasárnách. Právě se vším tím k nám přicházela záhuba. V prostředí

inteligence ovšem už bylo hodně Židů, ale proto ještě nemůžeme revoluci nazývat židovskou.

Revoluce lze klasifikovat jednak podle jejích hlavních hybných sil, a pak je Únorovou revolucí třeba hodnotit jako ruskou vzhledem k státu nebo přesněji vzhledem k národu; pokud bychom usuzovali podle toho, jak to dělají materialističtí sociologové - kdo nejvíce, nejrychleji, nejpevněji a nadlouho měl z revoluce prospěch, pak bychom jí mohli označit jinak (jako židovskou s otazníkem, ale v tom případě také jako německou, rovněž s otazníkem, vždyť Vilém v prvních chvílích dost vyhrál). A celé ruské obyvatelstvo téměř od začátku bylo jen poškozeno a rozvráceno. To však nečiní revoluci „neruskou". Židovské společenství v Rusku Únorovou revolucí hodně získalo - vše, oč usilovalo, a Říjnový převrat byl Židům vskutku nanic, nepočítáme-li hrdlořezy mezi sekulární židovskou mládeží, kteří spolu se svými ruskými bratřím i in-ternacionalisty v sobě měli silný náboj nenávisti vůči ruskému státnímu zřízení a hrnuli se „prohlubovat" revoluci.

Jak jsem se měl, v Březnu 1917 a pak v Dubnu zachovat, když jsem toto pochopil? Když jsem popisoval revolucí doslova hodinu po hodině, objevoval jsem občas četné epizody nebo rozmluvy s židovskou tematikou. Jistě bych si nepočínal správně, kdybych to všechno nahromadil ve svém Březnu **1917.** Kdybych přitakal vábničce svrhnout všechno na Židy, na jejich činy a názory, kdybych dovolil, aby se v nich spatřovala hlavní příčina událostí a uhnul tak od odhalení skutečných hlavních příčin, jen bych zatížil knihu a unavil čtenáře - pokolikáté už v dějinách
- pikantním pokušením.

[42] G. A. Landau, *Revoljueionnyje iděi v jevrejskoj obščestvennosti,* in *Rossija ijevrei,* sb. 1, Otěčestvennoje objediněnije msskích jevře jev za granicej, Paříž, YMCA-Press 1978, s. 116, první vyd. Berlín, Osnova 1924.

Jen aby nedošlo k sebeklamu Rusů, vytrvale jsem v Rudém kolesu značně přitlumil celou výpověď o vlastním židovském tématu proti tomu, jak znělo v tehdejším tisku a jaká byla atmosféra.

Únorová revoluce byla spáchána ruskýma rukama a ruskou nechápavostí. Zároveň sehrála významnou, dominantní úlohu v její ideologii absolutní nesmiřitelnost s ruskou historicky danou vládou, nesmiřitelnost, k níž Rusové neměli důvod, avšak Židé ano. (O tom viz též 11. kapitolu.) Nesmiřitelnost se vzedmula zvláště po procesu s Bej lisem a poté po masovém vysídlování Židů v roce 1915. A nesmiřitelnost zvítězila nad umírněností.

Jinak vyhlíží Výkonný výbor sovětu dělnických a vojenských zástupců vytvořený v prvních *hodinách* revoluce. Tento Výkonný výbor byla tvrdá stínová vláda, která zbavila liberální Prozatímní vládu veškeré reálné moci, avšak zločinné se sama otevřeně moci nechopila. Rozkazem č. 1 Výkonný výbor zbavil vlády důstojnictvo a opřel se o zde moralizovanou petrohradskou posádku. Právě Výkonný výbor vtáhl zemi nejkratší cestou do zkázy, ne právní zástupci, dřevařští magnáti nebo bankéři. V létě 1917 vysvětloval člen V V Josif Goldenberg francouzskému diplomatovi Glaudu Anetovi: „Rozkaz č. 1 nebyla chyba, to byla nutnost... Ten den, co jsme dělali revoluci, jsme pochopili, že ne/likvidujeme-li starou armádu, zlikviduje ona revoluci. Museli jsme volit

mezi armádou a revolucí. Bez váhání jsme zvolili revoluci... (a zasadili), dovolím si říci, geniální ránu."[43] Takhle Výkonný výbor zcela vědomě zničil uprostřed války armádu.

Zeptáme-li se, zda je přípustná otázka, kdo vlastně byli ti natolik úspěšní a osudoví jedinci, kteří tvořili V V, dojdeme k názoru, že ano, otázka je přípustná, alespoň pokud činy lídrů rázně mění průběh dějin. Je třeba říci, že v r. 1917, dokud členové V V byli utajeni za pseudonymy a dva měsíce se skrývali před zraky lidí, veřejnost velice iritovalo, že Rusko řídí někdo - neznámo kdo. Pak se ukázalo, že ve V V je asi deset prostých, až prostinkých vojáků, jen tak naoko nastrčených, kteří stojí stranou rozhodování. Z počtu asi třiceti ostatních reálně působících přes polovinu byli židovští socialisté. Dále tam byli Rusové, Kavkazani, Lotyši a Poláci, Rusů méně než čtvrtina.

I mírněný socialista V. B. Stankevič se zmiňuje, že „překvapivé pro složení Výboru (bylo), že početnost neruského prvku... byla zcela ne-soúměrná počtu těchto osob v Petrohradu i v celé zemi", a táže se: „Byla to nezdravá sed lina ruské společnosti, nebo to byl důsledek hříchů starého režimu, který neruskou část násilně tlačil směrem k levici? Nebo to byl prostě výsledek volné soutěže?" Potom však „zůstává nezodpovezena otázka, kdo je více vinen, zda ti Nerusové, kteří tam byli, nebo ti Rusové, kteří

Claude Anet, *La révolution russe, Juin-Novembre 1917,* Paříž, Payot et C-ie 1918, s. 61.

tam nebyli, ačkoli být mohli."[44]

Pro socialistu to možná znamená vinu. Ale upřímně řečeno - nejlepší by bylo vůbec se do toho prudkého kalného proudu nenořit. Pro nás, pro vás, pro ně.

V. B. Stankevič, *Vospominanija, 1914-1919,* Berlín, Izdatělstvo I. P. Ladyžnikova 1920, s. 86.

Kapitola 14

Během roku 1917

Začátkem dubna 1917 Prozatímní vláda s podivem zjistila, že se ruské finance, které na tom byly beztak zle, měsíc po revolučním Únoru řinou rovnou do propasti. Doufajíc ve vlastenecké nadšení s pompou vyhlásila *Půjčku svobody.*

O půjčce se proslýchalo už v březnu a ministr financí M. I. Tě re scénko prohlásil tisku, že *už* „přicházejí prohlášení o mnohamilionových dotacích". Půjčky svobody ze strany bankéřů, „převážně bankéřů židovských, což nelze neuvést do souvislosti se zrušením náboženských a národnostních omezení".[1] Po vyhlášení půjčky se v tisku skutečně objevily zprávy o tom, že se na značné částky upisují právě Židé. Hesla psaná palcovým písmem hlásala například: „Občané Židé! Upisujte se na Půjčku svobody!", „Každý Žid má mít obligace na Půjčku svobody".[2] Jednorázová akce v moskevské synagoze vynesla půjčky za 22 milionů rublů. Židovské obyvatelstvo Tiflisu během dvou dnů nakoupilo úpisy za půldruhého milionu rublů, v Minsku za týden za půl milionu, židovská obec v Saratovu za 800 000, dědici Brodského v Kyjevu za jeden milion, Klára Ginsburgová za jeden milion. Přihlásili se též Židé ze Západu. Jacob Schiff se upsal na jeden milion, londýnský Rothschild na stejnou částku, v Paříži se „z Ginzburgova podnětu... ruští Židé rozhodli к aktivní účasti... Úpis už dosáhl několika milionů".[3] Vznikl Židovský výbor na podporu úspěchu Půjčky svobody, který vydal vlastní výzvu.[4]

Po měsíci od vyhlášení půjčky se však ukázalo, že naděje Prozatímní vlády byly přehnané. Začátkem května a pak začátkem června a koncem července noviny uveřejnily jako pobídku seznamy osob, jež se upsaly více než na 25 000 (přičemž se

[1] „Dělo národa", 25. března 1917, s. 3.

[2] „Russkaja volja", 14. dubna 1917, s. 1; 20. dubna 1917, s. 1; „Reč", 16. dubna 1917, s. 1; 20. dubna 1917, s. 1.

[1] Tamtéž, 25. dubna 1917, s. 4.

[4] „Birževyje vědomosti", 24. května 1917, s. 2.

zároveň měli zastydět boháči, kteří zatím ničím nepřispěli).[5] Překvapivé na těchto seznamech je kromě hojných židovských jmen a hned za nimi jmen poruštělých Němců (kteří byli za války v těžké situaci vzhledem k nepřátelskému Německu) především to, že půjčku až na několik předních moskevských kupců ignorovala velkoburžoazie.

Na politickém kolbišti „začal bouřlivý růst levicových a centristic-kých stran a značně Židů se zapojovalo do politického života země".[6] Hned v prvních poúnorových dnech se v petrohradských novinách objevila spousta zpráv o soukromých schůzích, shromážděních a zasedáních židovských stran, hlavně Bundu, pak Po alej Cijonu, sionistů, socialistických sionistů, sionistů teritorialistů nebo Socialistické židovské dělnické strany (SJRP). - Už od 7. března noviny píší, že se očekává brzké svolání Celoruského židovského sjezdu. O ten usiloval Dubu o v „dlouho před revolucí" a nyní tato myšlenka došla „širokého uznání". Sjezd se však pro „ostré rozpory mezi sionisty a bundovci roku 1917 nekonal a pro občanskou válku a odpor bolševických úřadů k němu nedošlo ani r. 1918".[7] - „V Petrohradu byla obnovena Židovská národní skupina v čele s M. Vinaverem."[8] Byli to socialisté, nikoliv liberálové! Její stoupenci zprvu chtěli být v kontaktu s židovskými socialisty. Vina-ver prohlásil: „Bund působil v před voj i revolučního hnutí, a my tuto stranu vítáme."[9] Socialisté však odpověděli tvrdošíjným odmítnutím.

Bouřlivé oživení židovských stran v Petrohradě nepřímo ukazuje, že ve chvíli revoluce už v metropoli bylo početné židovské obyvatelstvo. Téměř tu však nebyl „židovský proletariát", a proto úspěch Bundu zvlášť překvapuje. Bund zde vystupoval ze všech nejenergičtěji - shromáždění své organizace pořádal v Petrohradě v Advokátním klubu (v Moskvě dokonce ve Velkém divadle), 1. dubna v Těniševském učilišti (škole založené mecenáškou M. K. Těniševovou) a shromáždění s koncertem v Michajlovském divadle, „14. až 19. dubna se konala v Petrohradě celoruská konference Bundu, která znovu vyhlásila požadavek národní a kulturní autonomie pro Židy v Rusku".[10] (A „po pronesenýeh projevech všichni účastníci konference zazpívali hymnu Bundu Přísaha, Internacionálu a Marseillaisu".)[11] Ostatně Bund musel tak jako dříve vyvažovat stanovisko národnostní a revoluční. Tak roku 1903 (zvláště proti Leninovi)

[5] Např. „Russkaja vol)a", 10. května 1917, s. 5; .,Birževyje vědomosti", 9. května 1917, s. 5; 1. června 1917, s. 6; „Beč", 29. července 1917, s. 6.

[6] *Kra t kaj a Jevrejskaja Enciklopedija* (dále KJE), Obščestvo po issledovaniju jevrejskieh obščin, Jeruzalém 1994, sv. 7, s. 399.

[7] Tamtéž, s. 380-581.

[8] Tamtéž, s. 579.

[9] G. Aronson, *Jevrejskaja obščestvennosť v Rossii v 1917-1918 gg.,* in *Kniga o russkom jev-rejstve,* 1917-1967 (dále KRJ-2), Sojuz russkich jevrejev. 1968, s. 6.

[10] KJE, sv. 7. s. 578.

prosazoval svou národnostní samostatnost na SDDSR, přesto se však v roce 1905 vrhl do víru společné revoluce v Rusku a též poté v roce 1917. Bundo v ei obsadili důležitá místa ve Výkonném výboru sovětu dělnických a rolnických zástupců, a rovněž mezi kyjevskými sociálními demokraty. „Koncem roku 1917 působilo v Rusku 400 sekcí Bundu sdružujících téměř 40 000 členů."[12]

Podivně se projevovala strana Po'alej Cijon. Na počátku dubna se v Moskvě shromáždila její celoruská konference. Na jedné straně v její rezolucí stálo: shromáždit celo ruský židovský kongres, projednat problém emigrace do Palestiny. Na straně druhé byl ve stejných týdnech na oděské konferenci IValej Cijonu vyhlašován nesmiřitelný třídní program: „Úsilím židovské revoluční demokracie, nehledě na odpor buržoazie

zprava a Bundu zleva... Vyřešení osudu židovského lidu je vymaněno ze špinavých rukou ‚blahobytných a usedlých' Židů... Nedopustíme, aby buržoazní strany přitáhly špínu starého řádu... Nedáme hlasy licoměrníkům, kteří nebojovali, málem na kolenou prosili o práva pro lid v kancelářích antisemitských ministrů, kteří nevěřili na revoluční akci mas." V dubnu toho roku došlo v této straně k rozkolu -„Radikálně socialistická" Po'alej Cijon se odtrhla od základní „Sociálně demokratické" Po'aiej Cijon a přidala se k sionistům.[13] Sociálně demokratická IValej Cijon měla později vstoupit do 5. internacionály.[14]

Socialistická židovská dělnická strana též konala celoruskou konferenci a na ní se spojila se sionistickými socialisty do společné Sjednocené židovské socialistické dělnické strany (Farejniktu), opustila své dřívější teritoriální požadavky ve prospěch „ exteritoriálního' židovského národa", který by měl vlastní sněm a „vlastní národnostní" autonomii. Sjednocení „se obrátili na Prozatímní vládu s výzvou, aby vyhlásila rovnost jazyků a zřídila radu pro národnosti", která by mimo jiné „financovala židovské školy a společenské organizace". Zároveň tato strana „těsně spolupracovala" s esery.[15]

„Nej vlivnější politickou sílou v židovském prostředí se však stalo sio-nistické hnutí."[16] Už začátkem března se v rezoluci petrohradského sionistického hnutí pravilo: „Vyzýváme ruské Židovstvo k všestranné podpoře Prozatímní vlády, k činorodé práci, k

,! „Izvěstija", 9. dubna 1917, s. 4. :J KJE,
sv. 7, s. 578-579. Tamtéž, s. 578.
[14] „Izvěstija", 15. září 1917, s. 2.
[15] KJE, sv. 8, s. 85; sv. 7, s. 579.
[16] Tamtéž, sv. 7, s. 578.

jednotě a organízovanos-ti v zájmu rozkvětu židovského národního života v Rusku a k národní politické renesanci židovského národa v Palestině." Shodou historických okolností právě v březnu 1917 postupovala anglická vojska k Jeruzalému. Již 19. března vydali sionísté v Oděse výzvu, která hlásala: nastala „doba, kdy se státy přebudovávají na národnostní zásadě (v Rusku tomu bylo opačně - A. S.). Běda nám, nevyužijeme-li tuto historickou chvílí." Výrazně je v dubnu podpořilo veřejné prohlášení Jaco-ba Schiffa, že se sám nyní také hlásí k sionismu a „vysvětlil své rozhodnutí obavami, že výsledkem rovnoprávnosti Židů v Rusku může dojít k jejich asimilaci. SchiíT považuje Palestinu právě za ten středobod, z něhož židovská kultura může šířit své ideály."[17] Začátkem května se v sále petrohradské Fondové burzy konalo početné sionistické shromáždění, které několikrát zpívalo sionistickou hymnu. Koncem května se pak v petrohradské konzervatoři shromáždila 7. celoruská sionistic-ká konference, jež formulovala úkoly sionistů heslovitě vzato takto: „kulturní obrození židovského národa"; „sociální převrat v ekonomickém systému, tj. změna národa kramářů a řemeslníků na národ sedláků a dělníků"; rozhojnit emigraci do Palestiny a „zmobilizovat židovský kapitál ve prospěch financování osídlovací činnosti". Diskutován byl též plán Žabotinského na vytvoření židovského legionu jako součásti britské armády a plán Josepha iYumpeldora - „vytvořit v Rusku židovskou armádu, která by táhla přes Kavkaz osvobodit Erec Jisra'el (Zemi izraelskou) od turecké nadvlády". Poslední dva návrhy byly zamítnuty pro neutralitu Světové sionistické organizace ve světové válce.[18]

Konference se usnesla v příštích municipálních a parlamentních volbách do I stavodárného shromáždění hlasovat pro strany „nepůsobící pravěji než národní socialisté" a nevolit ani kadety, třeba jako D. Pas-manika, který se pak podivil: „Vznikl z toho úplný nesmysl, jako kdyby ruští Židé i s celou velko a maloburžoazií byli samí socialisté."[19] Jeho podivení je vskutku na místě.

Začátkem dubna se v Petrohradě sešel sjezd studentské sionistické organizace Hechover z pětadvaceti měst a všech univerzit v Rusku. Ve svém usnesení praví, že Židé netrpěli proto, aby získali rovnoprávnost v Rusku, ale pro obrodu židovského národa v rodné Palestině. Sjezd rozhodl ihned začít s formováním legionů, které vybojují Palestinu. -„Během léta a podzimu 1917 sionistické hnutí v Rusku stále sílilo,

[17] „Birževyje vědomosti", 12. dubna 1917, s. 4.

[18] KJE, sv. 6, s. 465, 464.

[19] D. S. Pasmaník, *Čego že my dobivajemsja,* in *Rossija i jevrei,* sb. 1 (dále RM), Otěcestvennoje objediněnije nisskicli jevrejev zagranícej, Paříž, YMCA-Press 1978, s. 211 (1. vyd. vyšlo v Berlíně, Osnova 1924).

až v září dosáhlo početnosti tří set tisíc členů."[20]

Méně se ví, že také židovské „ortodoxní organizace byly značně populární a početností se řadily hned za sionisty a před socialistické strany" (jako ve „volbách do řídících rad reorganizovaných židovských obcí").[21]

Pořádaly se mítinky („V nenávisti i přízni se Židé spojili s národním demokratickým Ruskem"), přednášky („Židovská otázka a ruská revoluce"), celopetrohradské (i v jiných městech) „shromáždění židovských středoškolských studujících" (vedle shromáždění studujících gymnázií). V Petrohradě sídlil Ústřední orgán židovského studentstva (avšak Rund ani další levicové organizace s ním nepočítaly). - Rozpadly se četné provinční výbory pro pomoc obětem války (totiž židovským uprchlíkům a deportovaným) - „demokratické živly považují za účelné věnovat se nyní širší společenské činnosti". Avšak zhruba začátkem dubna vznikl Židovský ústřední výbor této pomoci. - Začátkem května byl zřízen Židovský národní svaz, který měl spojit všechny židovské síly k přípravě Celoruského židovského svazu a pro volby do Ústavodárného shromáždění. Koncem května se objevila další iniciativa - Organizační výbor židovského demokratického sdružení svolal konferenci všech židovských demokratických skupin Ruska. Dále se živě diskutovalo, zda svolat Celoruský židovský sjezd (Bund opět odmítal, neboť se to neslučovalo s jeho programem, kdežto sionisté se snažili prosadit do programu sjezdu problém Palestiny, a tedy byli odmítnuti); v červnu se v Petrohradě koná Celoruská konference pro přípravu Židovského sjezdu.[22] Momentální politická situace a názorové tendence Vi na ve ro ví umožňují, aby tam vyhlásil, že nastala chvíle vytvořit jednotný židovský národ, který však žije v různých zemích, a že situace, v jaké jsou Židé v Rumunsku a v Polsku, nemůže být ruským Židům lhostejná. Sjezd je ohlášen na prosinec.

Ten energický rozlet národní aktivity! Dokonce i v bouřlivém dění našeho roku 1917 se projevila židovská společenská a politická aktivita v celé své mnohostrannosti, důraznosti a metodičnosti.

Výrazné oživení aktivity se projevilo i v židovské kultuře a zdravotnictví, zde „doba mezi únorem a listopadem 1917 byla dobou rozkvětu". Jako doplněk k periodiku Je vre i Rossii přibyla Jevrejskaja nedělja a Petrograd Togblat v jidiš a další tituly v jiných velkých městech. - Společnost

[20] KJE, sv. 7, s. 378.
[21] Tamtéž, s. 579.
[22] Tamtéž, s. 380-381.

Tarbut a Kulturliga vytvářejí „desítky dětských školek, základních a středních škol a pedagogických učilišť[4]" s vyučujícím jazykem ivritem a jidiš.
V Kyjevě bylo otevřeno chlapecké gymnázium, v dubnu se v Moskvě konal **1.** celoruský sjezd o židovské kultuře a škole pod heslem: provozovat židovské školy z prostředků státní pokladny. - Dále připomeňme sjezd Společnosti niilovníků židovského jazyka a kultury. V Moskvě bylo otevřeno divadlo Habima, „první profesionální divadlo, v němž se hrálo v ivri-tu".[25] V dubnu se konala výstava židovských výtvarníků a konference Společnosti pro ochranu zdraví židovských obyvatel.

Všechny tyto aktivity vynikaly zvlášť na pozadí celoruského státního, hospodářského a kulturního zmatku v roce 1917.

Výraznou událostí té doby pro Židy bylo, že jim byly zpřístupněny dů-stojnické hodnosti v ruské armádě. Tato možnost měla široký dosah; tak v dubnu rozhodl štáb Petrohradského vojenského okruhu, aby gardové jednotky neprodleně poslaly všechny vysokoškolské studenty židovského vyznání jako velitele jednotek do přípravného školního praporu v Nižním Novgorodu a potom dál do učilišť.[24] To znamená, že se měli téměř hromadně stát důstojníky. „Již začátkem června 1917 bylo v Konstantinově vojenském učilišti 131 Židů po zrychleném kurzu zařazeno do důstojnických hodností. V Oděse získalo v létě 1917 důstoj-nické hodnosti 160 židovských frekventantů tamního učiliště."[25] V červnu bylo v Rusku 2600 Židů jmenováno praporčíky.

Existují svědectví, že frekventanti vítali židovské junkery[7] nepřátelsky, například v Alexandrově učilišti, kam bylo zařazeno přes tři sta Židů.
V Michailově učilišti skupina junkerů přišla s rezolucí, v níž se pravilo: „Nemáme nic proti Židům obecně, ale považujeme za nemyslitelné, aby byli zařazováni do velitelského sboru ruské armády." Důstojníci z učiliště se od této rezoluce distancovali a skupina 141 frekventantů patřících k socialistům proti rezoluci „vyjádřila odpor", neboť považovali „protižidovské projevy v armádě za ostudné".[26] Rezoluce tedy nebyla schválena. - Když židovští praporčíci přišli k pluku, setkávali se i tam u vojáků často s nedůvěrou nebo nepřátelským postojem. Pro ruského vojáka bylo jejich objevení se v úloze důstojníků naprosto neobvyklé. (Avšak kdo se z těchto novopečených důstojníků vpravil do revoluční situace, ten si rychle získal popularitu.)

Na druhé straně zapůsobilo podivným dojmem to, co udělali židovští frekventanti učiliště v Oděse. Koncem března tam přišlo 240 nováčků

[23] KJE, sv. 7, s. 379.
[24] „Reč", 27. dubna 1917, s. 3.
[25] KJE, sv. 7, s. 378.
[26] „Kusskaja volja", 25. dubna 1917, s. 5.

Židů. Tři týdny nato, 18. dubna (podle starého kalendáře) se konala prvotná jo vá oslava a na ní procházeli junkeři a demonstrativně zpívali staré židovské písně. Chápali snad, že to ruského vojáka nemohlo nadchnout? Komu chtěli do budoucna velet? Jistě by se to hodilo pro zvláštní židovské prapory. Avšak, jak poznamenává generál Děnikin, přes jinak úspěšné zakládání národních pluků (polských, ukrajinských, kavkazských, lotyšské byly už dříve), „jen jedna národnost nevyžadovala sebeurěení ve vojenské službě, a to byli Židé. Pokaždé, když se na stížnosti (že jsou Židé důstojníci v armádě špatně přijímáni) jako odpověď navrhovalo, aby se vytvářely zvláštní židovské pluky, vyvolávalo to u nich bouři nevole, a levice to označovala za zlostnou provokaci".[27] (V tisku se tehdy uvádělo, že návrhy na samostatné židovské pluky přicházely i v Německu, ale i tam byly odmítány.) - Tito noví, židovští důstojníci asi přece jen měli jakousi potřebu národní jednoty, třeba v jiné podobě. Osmnáctého srpna se shromáždění Židů důstojníků v Oděse usnesl© organizovat informační sekci všech frontů „a zjistit, v jaké situaci se nacházejí Židé důstojníci v místech". V srpnu „vznikly svazy židovských vojáků. Ty počátkem října fungovaly na všech frontách a v mnoha posádkách. Na konferenci v Kyjevě konané 10.-15. října byl zřízen Celoruský svaz židovských vojáků."[28] (Ale i za nové, „revoluční armády" si někteří novináři ze starého zvyku uchovávali nevraživost k důstojnictvu vůbec, i jen k důstojnickým nárameníkům. Tak A. AI pero vič v listu Birževyje vědomosti rozpoutá val ještě 5. května vášně proti důstojnictvu.)[29]

Různé prameny podávají svědectví, že jako prostí vojíni šli Židé při odvodu r. 1917 do armády neochotně, údajné se vyskytovaly případy, kdy předkládali pod cizími jmény lékařská osvědčení o různých chorobách. Některé odvodní komise v újezdech začaly požadoval, aby osvědčení byla s fotografií brance (což se u ostatních z praktických důvodů nevyžadovalo). Jako reakce na to byly bouřlivé protesty zdůrazňující, že toto odporuje zrušení národnostních omezení, a ministerstvo vnitra nařídilo vyžadování fotografu zrušit.

Začátkem dubna se Prozatímní vláda telegraficky usnesla, že všichni Židé, kteří byli vypovězeni pro podezření ze špionáže, mají být z vy-hnanství osvobozeni, a to bez individuálního zkoumání konkrétních případů. Někteří měli svůj domov na okupovaném území, někteří nikoli, avšak většinou žádali, aby směli odjel do měst v evropském Rusku.

[27] A. I. Děnikin, *Očerki Russkoj Srnu ty.* Paříž 1922, sv. 1, *Krušenije vlasti i armii - Fevral-Senťabr1917,* sv. 2, s. 129-130.
[28] KJE, sv. 7, s. 379.
[28] „Birževyje vědomosti", 5. května 1917. s. 2.

Byl zaznamenán příliv Židů do Petrohradu, kde bylo v roce 1917 „kolem padesáti tisíc Židů".[30] Také jejich početnost v Moskvě značně stoupla (na šedesát tisíc).[31]

Ruští Židé nyní dostali posilu ze zahraničí, sice nepříliš početnou, ale zato velmi energickou. Nechci se zde zeširoka zabývat dvěma proslulými vlaky, jež vezly přes nepřátelské Německo třicet osob v čele s Leninem a sto šedesát s Natansonem a Martovem a kde Židů byla většina, ani o tom, že v této skupině byly zastoupeny téměř všechny židovské strany (seznamy cestovatelů z „exteritoriálních vagonů" zveřejnil jako

první V. Burce v).[32] Z těchto málem dvou set vracejících se emigrantů jen málokdo zůstal neznámým.

Mnohem více bylo takových, kteří přijeli do Ruska z Ameriky - byly to stovky starých židovských emigrantů nebo revolucionářů, případně mužů, kteří prchali před odvodem do armády, a všem se nyní říkalo „revoluční bojovníci" a „oběti earismu". Na pokyn Kerenského vydávalo ruské velvyslanectví ve Státech cestovní pas každému, kdo přišel a přivedl si třeba rovnou z ulice dva ručící svědky. (Za mimořádné situace byla aktivní skupina kolem Trockého zprvu zadržená v Kanadě důvodně podezřelá ze styků v Německu. Avšak Trockij neměl nevýznamný ruský pas, ale věrohodný americký, který dostal za naprosto krátkého pobytu ve Státech, a navíc s velkým peněžním přispěním, jehož zdroj se nepodařilo zjistit.)[33] - Šestadvacátého června na exaltovaném „ruském mítinku v New Yorku" (za předsednictví P. Rutenberga, napřed Gaponova usměrňovatele a pak jeho vraha) se šéfredaktor židovského listu Vorwärts Ebragem Kagan obrátil na ruského velvyslance Bachmeťjeva „jménem dvou milionů ruských Židů, kteří žijí v Severoamerických spojených státech": „Vždycky jsme milovali naši vlast, vždycky jsme se cítili spojeni pouty bratrství s veškerým obyvatelstvem Ruska... Naše srdce jsou naplněna oddaností rudému praporu ruského osvobození a trikoloře svobodného Ruska." Také prohlásil, že sebeobětování narodovolců „bezprostředně vyplynulo z faktu zesíleného pronásledování Židů" a že „takoví mužové jako Zundelevič, Dejč, Geršuni, Liber a Abramovič patřili mezi ty nejstatečně j ší".[34]

A tak se rozjeli *navrátilci,* zřejmě nejen z New Yorku, protože v srpnu Prozatímní vláda zavedla slevy pro „politické emigranty" vracející se z Ameriky a cestující přes Vladivostok. Koncem července na shromáždění ve Whitechapel v Londýně (už po tolika emigranteeh, kteří se vrátili do Ruska) „bylo zjištěno, že jenom v Londýně prohlásilo

[50] KJE, sv. 4, s. 775.

[M] Tamtéž, sv. 5, s. 475.

[32] „Obščeje dělo", 14. a 16. října 1917.

" E. Satton, *Uol-strit i bolševickaja revoljucija,* Moskva 1998, s. 14-56 (překl. z angl.). [54] „Reč", 27. června 1917, s. 5; 28. června 1917, s. 2-3.

deset tisíc Židů, že se chtějí vrátit zpět, aby se zapojili do boje o nové sociální a demokratické Rusko".[33]

Mnohé z těchto navrátilců spěchajících k revoluci v Rusku čekal zajímavý osud a horlivé zapojení do zdejších událostí. Byli mezi nimi mužové všeobecně známí jako V. Volodarskij, **M.** Urickij, J. Larin, rychlo-pečený tvůrce „ekonomiky válečného komunismu". Méně je známo, že mezi ně patřil také bratr Jaková Sverdlova Veniamin (ten se sice nedostal výš než na funkci náměstka lidového komisaře dopravy a člena předsednictva VSNCH[36], ale i to už bylo dost vysoko). - Leninův spolupracovník v emigraci Moisej Charitonov, který přijel spolu s ním, se projevil skandálně už v dubnu 1917, když napomohl anarchistům k velkému lupu; později se stal tajemníkem gubernského výboru Ruské komunistické strany bolševiků, postupně permského, saratovského, sverd-lovského a pak tajemníkem uralského výboru ÚV. - Člen pařížské bolševické skupiny Semjon Dimanštejn stanul v čele židovského komi-sariátu na

lidovém komisariátu pro národnostní otázky a později řídil židovskou sekci Celoruského ústředního výkonného výboru (VC1R) a též měl na starosti židovské problémy vcelku. Zajímavé v jeho případě je, že v osmnácti letech během jednoho roku „udělal zkoušku na rabína" a vstoupil do SDDSR - sociálně demokratické strany.[57] - Patří sem též skupina, kterou s sebou táhl Trockij z New Yorku pro vysoké funkce - zlatník G. Melničanskij, účetní Friman, sazeč A. Minkin-Menson (brzy se dostali do vedení sovětských odborů, do redakce listu Pravda, do expedice asignací a cenných papírů), malíř pokojů Gomberg-Zorin (předseda petrohradského revolučního tribunálu).

Některá jména navrátivších se po Únorové revoluci jsou zcela zapomenuta, ačkoli by jejich nositelé také stáli za zmínku, protože se i oni zapojili do revolučních událostí na důležitých úsecích. - Tak doktor biologie Ivan Zalkind se aktivně účastnil Říjnového převratu a pak za Trockého prakticky řídil lidový komisariát zahraničních věcí. - Semjon Kogan-Semkov „se v listopadu 1918 stal politickým komisařem zbrojních a slévárenských závodů v Iževsku", přesněji řečeno trestným komisařem nad účastníky potlačeného dělnického povstání[38] (byly zde několikatisícové oběti, jen na iževském Chrámovém náměstí bylo postříleno čtyři sta dělníků[59]). - Tobinson-Krasnoščokov byl přední postavou na sovětském Dálném východě jako tajemník dalbyra (dálnový-chodního byra) I V a předseda místní vlády. Giršfeld-Staševskij velel pod

[33] Tamtéž, 2. srpna 1917, s. 3.

->e Vysšij sovět narodnogo ehozjajstva, Nejvyšší rada národního hospodářství.

[57] *Piossijskaja Jevrejskaja Enciklopedija* (dále BJE), Moskva 1994 a dále (2. dopl. a opr. vyd.), sv. 1, s. 240, 427; sv. 2, s. 124; sv. 3, s. 29, 179, 280.

[58] RJE, sv. 1, s. 473; sv. 3, s. 41.

jménem Verchovskij oddílu složenému z německých zajatců a přeběhlíků, tedy kladl základy bolševických internacionálních oddílů; týž byl náčelníkem agenturní rozvědky na Západním frontu (1920) a poté v „mírových" dobách „z pokynu kolegia VČK... organizoval výzvědnou síť v západoevropských státech", a také získal titul „čestný če-kista".[40]

Mezi těmi, kdo se přidal, byli i takoví, kteří bolševiky nebyli vůbec, nebo se jimi stali až později, avšak Leninova a Trockého strana je s radostí přivítala. - Ačkoli se Jakov Fišman, člen Vojenského revolučního výboru (VRK) Říjnového převratu zapletl v červenci 1918 do vzpoury levých eserů, byl přijat do Ruské komunistické strany bolševiků a po léta pracoval ve výzvědné správě Rudé armády. - Jefim Jar-čuk, ačkoli se navrátil do Ruska jako anarchosyndikalista, byl delegován petrohradským sovětem jako posila do kronštadtského sovětu a v říjnu odtud přivedl oddíl námořníků na obsazení Zimního paláce. Vsevolod Volin-Ejchenbaum (bratr literárního vědce Borise E.) po návratu do Ruska r. 1917 vytrvale zastával anarchistické názory, stal se ideologem Machnova hnutí a byl předsedou Machnova sovětu. Mach-no bolševikům víc pomohl než uškodil. A Voiin mohl svobodně odcestovat do zahraničí.[41]

Očekávání navrátilců byla zcela opodstatněná, význam Židů v Rusku znatelně stoupl. „Nyní židovská otázka v Rusku více neexistuje."[42] (I když se v článku Davida Ajzmana Sura Alperovičová, manželka obchodníka, který přesídlil z Minská do Petrohradu, s pochybnostmi ptala: „Tak nám teď zrušili otroctví, no a co dál?" Co uděláme s tím, že nám „Mikuláš včerejší uspořádal Kišiněv?"[45]) Sám David Ajzman uvažuje takto: „Židé musí vymoženosti revoluce za každou cenu upevnit... tady nemůžeme váhat. Ať by to stálo jakékoli oběti, musíme je přinést. Tady jsou všechny počátky i všechny konce - (nebo) se všechno zhatí. I nej-zaostalejší vrstvy židovských mas to chápou." Jak by dopadli Židé v případě „vítězství kontrarevoluce", o tom „netřeba mluvit". Je přesvědčen, že by přišly hromadné popravy. A proto „hnusná cháska musí být rozdrcena ještě dřív, než přišla na svět. Musí být zdeptáno její sémě... Židé svou svobodu obhájí."[44]

Zdeptat její *sémě.* To je už zcela bolševický program, jenom vyjádřený starozákonně.

▪*и jsjarodnoje soprotivlenije kommunizmu v Rossii, Ural l Primorje; nojabr 1917-janvar 1919.* Sest. VI. Bemštam, Paříž, YMCA-Press 1982, s. 556 (v knižnici Issledovanija novej-šej russkoj istorii, sv. 5).

40 RJE, sv. 2, s. 85; sv. 5, s. 106.

41 Tamtéž, sv. 5, s. 224, 505; sv. 1, s. 239.

42 „Reč", 28. června 1917, s. 2.

43 „Russkaja volja", 15. dubna 1917, s. 3.

Čí sémě? Monarchistů? Už byli zpaeifikováni, a kdybychom z nich vypočítávali ty aktivní, bohatě by nám stačily prsty na rukou. Takže to mají být ti, kdo oponovali zuřivým a zpustlým sovětům, výborům a pomatenému davu, ti, kdo chtěli zastavit rozklad života, rozvážní měšťané, bývalí úředníci, a především důstojníci a starý voják generál Rornilov. Mezi takovýmito kontrarevolucionáři byli též Židé, ale ti se v mnohém podobali rodilým Rusům.

Než opustíme národnostní a židovské téma, nezapomeňme na tisk. V sedmnáctém roce se tisk prosazoval vlivem a počtem titulů i novinářů. Až do revoluce měl nárok na odklad vojenské služby jen nepatrný počet žurnalistů, a to pouze z těch tiskovin a tiskáren, které existovaly už před válkou. (A nyní byly považovány za „podniky pracující pro obranu", byť zoufale bojovaly proti vládě a proti válečné cenzuře.) Od dubna byly po nátlaku vydavatelů úlevy novinám rozšířeny o počet pracovníků uvolněných od vojenské služby, platily pro novější i právě vznikající politické tiskoviny (někdy i fiktivní nebo trvající třeba jen dva týdny a s nákladem alespoň třicet tisíc výtisků). Dále byly úlevy poskytovány mladým ročníkům, „politickým emigrantům" nebo osobám „osvobozeným z vyhnanství". Ryly tu všechny podmínky pro to, aby mnozí navrátilci zakotvili v levicových novinách. Zároveň byly zrušeny pravicové listy jako Maleňkaja gazeta či Narodnaja gazeta za to, že obvinily bolševiky ze styků s Německem. - Když byly v květnu v četných novinách uveřejněny zfalšované telegramy earevny (byly to podvrhy, to ano, ale jen „neškodný vtip" telegrafistky, která samozřejmě ani nebyla potrestána), jež potom musely být dementovány, Birževyje vědomosti k tomu utrousily: „Ukázalo se, že ani ve zvláštním archivu hlavní správy pošt a telegrafu, kde se uchovávaly telegramy carských manželů, ani v archivu válečné cenzury, ani v aparátu hlavního telegrafu se stopy žádné korespondence neobjevily."[45]

To jest, telegramy možná byly, ale *stopy* byly šikovně odstraněny. Ó, ten náš svobodný tisk!

Uvážlivý Vinaver upozorňoval už počátkem března na shromáždění v Židovském klubu v Petrohradě: „Potřebujeme nejen lásku ke svobodě, ale také sebeovládání... Neměli bychom se hrnout na čestná a přední místa. Nespěchejte s realizací našich práv."[46] Podle různých prame-

Tamtéž. 9. dubna 1917, s. 5.
„Birževyje vědomosti", 7. května 1917, s. 5.
G. Aronson, *Jevrejskaja obščestvennosť...,* in KRJ-2, s. 7.

nů dostali M. M. Vinaver (a též F. I. Dan, M. I. Liber a L. M. Bramson) „v různé době nabídku na ministerská křesla, ale všichni ji odmítli v přesvědčení, že Židé nemají být členy ruské vlády". Právník Vinaver však nemohl odmítnout senzační jmenování do senátu a stal se jedním ze čtyř senátorů Židů (spolu s G. Blumenfeldem, O. Gruzenbergem a 1. Gurevičem).[47] - Bezprostředně mezi ministry žádný Žid nebyl, avšak existovali čtyři vlivní náměstkové ministrů, V. Gurevič u Avksenť-jeva na ministerstvu vnitra, S. Lurje na ministerstvu obchodu a průmyslu, S. Švarc a A. Ginzburg-Naumov na ministerstvu práce. Také bychom mohli připomenout P. Rutenberga. Dále přednostu kanceláře Prozatímní vlády A. Galperna (od července po V. D. Nabokovovi)[48], A. N. Mandelštama jako ředitele **1.** departmentu na ministerstvu zahraničních věcí. V červenci se stal tajemníkem velitele Moskevského vojenského okruhu podporučík Šer, v květnu náčelníkem správy pro zahraniční zásobování při generálním štábu A. Michelson. Komisařem Prozatímní vlády pro polní stavební správu byl Naum Glazberg. Několik Židů zařadil v květnu Černov jako členy Hlavního pozemkového výboru, který rozhodoval o všech otázkách přidělování půdy rolníkům. Většinou ovšem nešlo o klíčová místa a jejich váhu vůbec nelze srovnávat s vlivem Výkonného výboru, jehož národnostní složení vyvolávalo bouřlivé ohlasy.

Na celostátní poradě v srpnu věnované aktuálnímu stavu země byli přítomni vedle účastníků vedených v seznamech sovětských, stranických a korporativních také představitelé národnostních zastupitelstev, osm míst mělo zastupitelstvo židovské (G. Sliozberg, M. Liber, N. Frid-man, G. Landau, O. Gruzenberg).

Oblíbené heslo roku 1917 bylo: „prohlubování revoluce". Tím se zabývaly všechny socialistické strany. 1. O. Levin napsal: „Není pochyby, že početnost Židů na účasti ve straně bolševické i v jiných - menše viků, eserů a dalších - přispěla k takzvanému prohlubování revoluce jak co do počtu zúčastněných, tak pokud jde o úlohu na vedoucích pozicích naprosto neúměrnou vzhledem k procentnímu porovnání Židů s ostatním obyvatelstvem Ruska. To je nesporný fakt, který má být vysvětlen, který by však bylo nesmyslné a neúčelné popírat." Přesvědčivé „poukazování na bezprávné postavení Židů v Rusku před březnovou revolucí... ne vyčerpává celou otázku".[49] Složení ústředních výborů socialistických stran je známé, přičemž v průběhu roku 1917 byl počet Židů ve vedení menševiků, pravých eserů, levých eserů a anarchistů mnohem větší než u bolševiků. „Na sjezdu socialistů revolucionářů konaném koncem května a počátkem června 1917 z 318 delegátů bylo 39 Židů. Do ústředního výboru strany bylo z

[47]KJE, sv. 7, s. 581. [48]
Tamtéž.
[48]1. O. Levin, *Jevrei v revoijucu,* in RiJ. s. **124.**

dvaceti členů zvoleno sedni Židů. Jedním z lídrů pravé frakce eserů byl A. Goc, levé M. Natanson."[50] (A jak bídně skončil Natanson, ten „moudrý Mark", zakladatel ruského narodnictví! Za světové války přijal v zahraničí podporu od Německa, v květnu 1917 se vracel přes Německo, v Rusku okamžitě začal podporovat Lenina a autoritativně požehnal jeho nápadu rozehnat Ústavo-dárné shromáždění, dokonce to jako první navrhl nahlas, ačkoli o tom Lenin beztak uvažoval.)

V létě 1917 se konaly volby do místní samosprávy. Vedly v nich socialistické strany a „Židé se aktivně účastnili místní a samosprávné činnosti též v řadě měst mimo pásmo osídlení". Tak „eser O. Minor... stanul v čele městské dumy v Moskvě, člen ústředního výboru Rundu A. Vajnštejn (Rachmiel) v Minsku, menševik I. Polonskij v Jekatěrino-slavu, bundovec D. Čertkov v Saratovu". G. Šrejder se stal „starostou v Petrohradě, A. Ginzburg-Naumov náměstkem starosty v Kyjevě".[51]

"Tyto funkcionáře však většinou smetl Říjnový převrat, o událostech v Rusku už nerozhodovali oni, nýbrž ti, kteří stáli na žebříčku níž, avšak po celé zemi a ve velkém počtu, zvláště v sovětech jako třeba L. Chin-čuk, předák moskevského sovětu dělnických zástupců, nebo v Irkutsk ém sovětu Nasímovič a M. Triiísser (ten po Říjnu působil v Ústředním výkonném výboru sibiřských sovětů a pak byl aktivním čekistou).[5]-

Také v provinčních „sovětech dělnických a vojenských zástupců byli Židé rozsáhle zastoupeni".[53] Rovněž na Demokratické poradě v září, která natolik rozzlobila Lenina, že požadoval, aby bylo Alexandrovo divadlo obklíčeno a všichni účastníci porady zatčeni. (Vojenský velitel divadla soudruh Našatyr by musel být mezi postiženými, kdyby to Trockij Leninovi nerozmluvil.) Dokonce i po Říjnovém převratu se v moskev-ském sovětu *vojenských* zástupců vyskytovali, jak svědčí Bueh.irin, „dentisté, farmaceuti a tak dále, osoby, které mají k vojákům asi tak blízko jako k čínskému císaři".[54]

A nade vším, nad celým Ruskem stál od jara do podzimu 1917 - nikoli bezmocná, slabošská Prozatímní vláda - panovačný, do sebe uzavřený Výkonný výbor petrohradského sovětu a po červnu i Ústřední výkonný výbor pro záležitosti celoruské (CIK). Rusko ve skutečností řídily tyto dva sověty, v činností navenek jednotné, avšak vnitřně rozdírané rozpory a stranickými ideologickými zmatky. Petrohradský Výkonný výbor

[50] KJE, sv. 7, s. 599.

[51] G. Aronson, *Jevrejskaja obščestveiinosť..,*, in KRJ-2, s. 10; KJE, sv. 7, s. 581.

[52] RJE, sv. 3, s. 162, 293.

[55] G. Aronson, *Jevrejskaja obščestvennosť...*, in KRJ-2, s. 7. [54] „izvěstija",
8. listopadu 1917, s. 5.

sovětu dělnických a vojenských zástupců zprvu (jak jsme si již řekli) družně schválil Rozkaz č. 1 a pak zazmatkoval ohledně války, nevěděl, zda armádu rozvracet, nebo upevňovat. (A s poměrně nečekanou rozhodností podpořil Půjčku svobody, čímž pobouřil bolševiky, avšak na druhé straně si kladným postojem k půjčce získal sympatie veřejností, zvláště liberálních Židů.)

Byro prvního celoruského CIK (začátek řízení Ruska sověty) tvořilo devět mužů. Byl mezi nimi eser A. Goc, menševik F. Dan, bund ovce M. Liber, eser M. Gendelman. (V březnu Gendelman a Stěklov žádali na poradě sovětů přísnější podmínky věznění carské rodiny a uvěznění všech velkoknížat. Tak pevní se cítili.) V tomto Výkonném výboru byl také přední bolševik L. Raměněv, dále Gruzínec Čcheidze, .Armén Sa-hakjan, Krušinskij (asi Polák), Rus Nikolskij. Odvážné složení skupiny, která měla v kritické chvílí vést Rusko!

Vedle CIR dělnických a vojenských zástupců existoval též Celo ruský výkonný výbor sovětu rolnických zástupců, zvolený v květnu. Mezí jeho třiceti členy byli jen tři skuteční rolníci. Taková typicky ukázková byla už předbolševická státní moc. D. Pasmanik mezi těmito třiceti objevil sedm Židů a poznamenává: „Je to smutný zjev, a právě uvážíme-li zájmy Židů... příliš to kdekoho rozladilo."[55] Tento *rolnický* sovět navrhl *ze svého* prostředí kandidáty do blížícího se Ústavodárného shromáždění. Na „námluvním" seznamu jsou - Kerenskij, právě se navrátivší z pařížské emigrace hlučný Ilja Ruba novic, terorista Abrarn Goc, málo známý Gurevič...[56] (Táž noticka v novinách uvádí, že byl zatčen pro dezerci praporčík M. Gólman, předseda mogilevského gubernského *rolnického* sovětu.)[57]

Rozumí se, že skutky výkonných výborů nevyplývají pouze z jejich národnostního složení. (Mnozí z jejich činitelů se nevratně vzdálili svým komunitám a zapomněli cestu do svého městečka.) Každý z nich plně věřil, že svými schopnostmi a svou revolučností nejlépe prosadí záležitosti dělníků, vojáků a rolníků a už svým vzděláním a důvtipem zařídí věcí lépe než nějaký neohrabaný prosťáček.

Jenže na spoustu Rusů, od venkovských prosťáčků až po generály, působila nanejvýš překvapivě tvářnost nových řečníků a pořadatelů schůzí a veřejných mítinků.

V. Stankevič, jediný socialistický důstojník ve Výkonném výboru, uvádí příklad:

[K] D. S. Pasmanik, *Riisskaja revoljucija i jevrejstvo (bolševizm i iudaizm),* Paříž 1925, s. 155-154.

[,6] „Reč", 28. července 1917, s. 5.

[57] Tamtéž; G. Lelevič, *Oktabrv Stavke,* Gomel 1922, s. 15, 66-67.

„Tato skutečnost (hojnost Židů ve výkonných výborech) sama o sobě ovlivnila reakce a sympatie veřejností... Ostatně jeden detail: když Ronů lov poprvé navštívil výbor, seděl náhodou tak, že měl kolem sebe ze všech stran samé Židy, a naproti němu seděli dva nejen nedůležití, ale zcela bezvýznamní členové výboru, které si pamatuji jen proto, že měli typicky výrazné židovské rysy. Kdoví, jak to ovlivnilo Korní lovů v názor na ruskou revoluci."[58]

Ale též jaký vztah měla nová státní moc ke všemu ruskému. Koncem srpna přišly „Kornilovovy dny". Rusko se viditelně hroutilo, prohrávalo válku, armáda byla rozvrácena, týl rozložený. Generál RormTov, dříve než je dovedně opuštěn Ke renským, téměř skučí bolestí: „Ruští lidé! Naše velká vlast hyne. Den jejího skonu se blíží... Všichni, komu bije srdce v hrudi, všichni, kdo věříte v Boha, jděte do chrámů a modlete se k Bohu, ať sešle velký zázrak a zachrání naši rodnou zem."[59] - Ideolog Února, jeden z předních členů Výkonného výboru Gimmer-Suchanov se pochechtává: „Nešikovné, nerozumné, bezídeové, politicky a literárně negramotné... takový nedokonalý plagiát suzdalštiny!"[60]

Ano, znělo to pateticky, neobratně, nebylo v tom jasné politické stanovisko - Kornilov také nebyl politik. Ale ze srdce mu prýštila krev. Such ano va se však bolest netkne, ten neví, co znamená cit zachování živé kultury a země, ten slouží ideologii, Internacionále, kdežto zde před sebou vidí pouze bezideovost. Ano, odpovídá jedovatě. Zazlívat se mu dá jen ta výtka, že jde o plagiát, jenže výtka má širší platnost, říká „suzdal-ština" - proč do toho míchat jakousi ruskou historii, posvátno.st, staré umění? S takovou pohrdlivostí k veškeré podstatě ruských dějin vedli únorovou revoluci Suchanov a jeho společníci, ona internacionální pěna, v zlovolném Výkonném výboru.

Nezáleží tu na národnostním původu Suchanova a dalších, nýbrž právě na jejich beznárodním, protiruském, protikonzervativním zaměření. Nicméně i od Prozatímní vlády, jež měla celoruské státní povinností a byla cele ruská, bychom mohli očekávat, že alespoň někdy a alespoň v něčem vyjádří ruské hledisko. Ukázalo se však, že v ničem. Jejím nej-pravidelnějším a nejvlastenečtějším konáním bylo vést Rusko v jeho započatém rozkladu (vizme „oddělení" „Kronštadtské republiky" od Ruska, a nejen ono) a k válečnému vítězství! K válečnému vítězství za každou cenu! K věrnosti Spojencům. (Však jí také pobízeli samí Spojenci, jejich vlády, veřejnost i finančníci. Tak v květnu noviny citují

[58] V. B. Stankevič, *Vospominanija, 1914-1919,* Berlín, Izdatělstvo I. P. Ladyžnikova 1920, s. 86-87.

[59] A. I. Děnikin, *Očerki Rus s koj Smůly,* sv. 1, *Rrušenije vlasti i armii,* s. 218.

[60] Nik. Suchanov, *Zapiski o revoljucii,* Izdatělstvo Z. I. Gržebina 1925, sv. 5, s. 287.

washingtonský Morning Post: „Amerika dala ruské vládě na srozuměnou", že v případě separátního míru by Spojené státy „zrušily všechny finanční dohody s Ruskem".[61] Nebo kníže G. J. Lvov: „Naše země musí říci důrazné slovo a poslat svou armádu do boje."[62]) Koho mělo zajímat, jaké následky bude mít pro Rusko pokračování ve válce? Ten úlet, tu ztrátu citu pro národní sebezáchovám lze pozorovat málem na každém zasedání Prozatímní vlády, málem na projednávání každého problému.

Docházelo až k směšnostem. Vláda rozhazovala miliony rublů napravo nalevo, ale vždy pohotově škrtila „kulturní potřeby národnostních menšin", tak tedy - na svém zasedání 6. dubna (o velikonoční neděli) zamítla žádost již dlouho působícího „velkoruského orchestru V. V An-drejeva" o zaplacení služného, jež dostával dříve „z Osobní kanceláře Jeho Veličenstva" (právě Prozatímní vláda tyto kredity konfiskovala). Andrejev žádal pro celý orchestr všehovšudy o třicet tisíc rublů na rok, což byl jeden plat pro tři náměstky ministra. - „Zamítnuto!" (Třeba si orchestr s tak podivným názvem - „velkoruský" - rozpusťte!) V domněnce, že jde patrně o nedorozumění, Andreje v žádost opakuje, je však jindy tak váhavou vládou na zasedání 27. dubna podruhé rázně odmítnut.*"

Nikdy žádná ruská nota nezazněla ten rok od ruského ministra a historika P. N. Miljuková. Ale ani „hlavní postavu revoluce" Kerenského bychom nemohli obvinit, že hýřil národním duchem. Zato stálé nastražení proti všem konzervativním, nebo tím spíše národním kruhům bylo znatelné. Kerenskij ve svém posledním projevu v Předparlamentu 24. října, ve chvíli, kdy už oddíly Trockého obsazovaly Petrohrad budovu po budově, kdy už byla v plamenech polovina Mariina paláce, přesvědčeně dokazuje,

že jím zakázaný bolševický list Rabočij puť (Pravda) a pravicová Novaja Rus působí stejným směrem...

„Prokleté inkognito" Výkonného výboru ovšem nezůstalo mimo pozornost. Trápilo zprvu petrohradské vzdělané publikum a nejednou se
objevily dotazy v novinách. Dva měsíce se Výkonný výbor snažil udržet zahalen tajemstvím, ale začátkem května se už musel přiznat a odhalil téměř všechny pseudonymy. (Tajil se zatím Stěklov-Nachamkis a energický stálý předák sovětu Boris Osipovič Bogdanov zůstal pod tímto jménem, překrývaje se s Bogdanovem-Malinovským.) Toto nepochopitelné utajení vyvolalo podrážděnou reakci, jež se šířila i mezi prostý lid. Jestliže v květnu zaznělo na plenárním zasedání sovětu:

[01] „Russkaja volja", 7. května 1917, s. 4.
[62] Tamtéž, s. 6.
[m] Žurnály zasedanij Vremennogo Pravitělstva, sv. 1, březen až květen 1917, zasedání 6. dubna (žurn. 44, cl. 5), a 27. dubna (žurn. 64, či. 4), Petrohrad 1917.

„Navrhujeme Zi-novjeva a Kameněva," ozvaly se výkřiky ze sálu: „Říkejte pravá jména!"

Utajení jmen tehdejší prostý člověk nechápal, podle něho své pravé jméno tají jenom zločinec. Proč se Boris Rac stydí takhle jmenovat a říká si „Kamkov"? Proč se Lurje schovává pod jménem Larin? Proč Man-delštam je teď Ljadov? - Za mnohými se pseudonymy táhly z dob ilegální činnosti, když se museli skrývat, ale takový sociální demokrat Šolman z Tomska se ještě v roce 1917 stal Danilovem, a nejen on -proč?

Jisté bylo jedno, že totiž revolucionář, který si bere pseudonym, musí někoho mást, možná nejen policii a vládu. Takhle ani běžný občan nemá možnost pochopit a uhodnout, kdo jsou noví vůdcové.

Mnozí židovští řečníci se dali uchvátit vichrem prvních měsíců Únorové revoluce a nezpozorovali, že právě jejich časté hemžení na tribunách a shromážděních se začínalo brát s rozpaky a nedůvěrou. Do Únorové revoluce žádný „lidový antisemitismus" ve vnitřním Rusku nebyl znát, existoval jen v pásmu židovského osídlení. (Již zmíněný Ebragem Kagan mohl r. 1917 prohlásit: „Měli jsme rádi Rusko, přes útisk, který na nás za starého režimu doléhal, vždyť jsme věděli, že za ten útlak nemůže ruský lid," ale jen carismus.)[64] Avšak za několik měsíců po Únoru se nevraživost proti Židům vzedmula právě v lidu a valila se po celém Rusku, každý další měsíc čím dál prudčeji. Dokonce i noviny únorového režimu psaly například o projevech nevraživosti ve frontách před obchody ve městech. „Vše se změnilo během toho nekonečného okamžiku, který stanul mezi starým a novým Ruskem. Největší změny doznaly ‚fronty'. Kupodivu, zatímco všechno šlo doleva, fronty před obchody pádily doprava. Chcete-li si poslechnout černosotněnskou agitaci, jděte si stoupnout do fronty." Mezi jiným uslyšíte: „Ve frontách Židy není vidět vůbec. Oni tam chodit nemusí, oni mají mouku schovanou, a hodně." A na druhém konci fronty „se táhne legenda o Židech, kteří poschovávali mouku... fronty jsou nejnebezpeenější ohniska kontrare-voluce".[65] - Podle spisovatele Ivana Naživina na podzim v Moskvě antisemitská propaganda nacházela nejživější ohlas

v revolučních hladových frontách. „To je slota!... Všude se vecpali. Honosí se auty... Ve frontě není vidět ani jednoho židáka... Ale ať se těšej!..."[66]

Vůbec každá revoluce uvolňuje mezi lidmi nával špíny, závisti a zloby. To se přihodilo také ruskému lidu, který dávno ochabl v křesťanské víre. A tak na Židy, z nichž mnozí se povznesli a získali postavení, na něž by dříve nedosáhli, a netají se, že

[4] „Reč", 28. června 1917, s. 2. ' Tamtéž, 5. května 1917, s. 6. [6]
Iv. Naživin, *Zapiski o revoljucii,* Vídeň 1921, s. 28.

mají z revoluce radost, nemusí stát fronty v obchodech, se ři nu la vlna lidské nenávisti.

O takových případech se v roce 1917 v novinách psalo často. Na Senném náměstí a v Apraksinově tržnici byly u židovských obchodníků objeveny zásoby zboží. „Strhly se výkřiky... - ‚rozmlaťte židovské obchody', protože ‚Za všechno můžou Židi'... všude se ozývalo slovo ‚židák'."[67] - U kteréhosi kupce z Pobavy objevili zásoby mouky a slaniny. Začali mu bořit stánek a zazněly výzvy k pogromu. Přijeli je uklidnit členové sovětu dělnických zástupců, mezi nimi Drobnis, a ten byl také zbit.[88] - V září vojáci v Jekatěrinoslavu drancovali stánky a při tom křičeli „bijte buržousty! bijte Židy!" - Na Vladimirském bazaru v Kyjevě uhodil chlapec závažím do hlavy ženu, která se drala bez fronty pro mouku. Okamžitě se zvedl pokřik: „Židi bijou Rusy!" a byla tu hned bitka. (Jsme v Kyjevě, kde už volají hesla jako: „Ať žije svobodná Ukrajina bez Židů a Poláků!") - Často se při jakékoli pouliční potyčce, dokonce í v Petrohradě, bez jakéhokoli důvodu křičelo „bijte Židy". - Stalo se, že zde v tramvají dvě ženy „volaly, aby byl rozehnán sovět dělnických a vojenských zástupců, v němž podle jejich slov zasedají samí ‚Němci a Židi[4]. Obě byly zatčeny a pohnány k odpovědnosti."[69]

List Russkaja volja napsal: „Před našima očima se znovu objevuje a rozrůstá nejprimitivnější antisemitismus. Stačí se (v Petrohradě) zaposlouchat do rozhovorů v tramvaji, ve frontě u obchodů, u stánků a na nespočetných improvizovaných shromážděních, která se konají kdekoli na rohu nebo na křižovatce... všude tam obviňují Židy z politického násilí, ovládnutí stran a sovětů a málem i z rozkladu armády... z drancování a utajování zboží."[70]

Četní židovští socialisté, agitátoři uvnitř armády měli neomezený úspěch na jaře tohoto roku, když se dalo vyzývat k demokratickému míru a bojovat nebylo třeba. Tehdy jim nikdo ne vy ty kal, že jsou Židé. Když se však od června politika Výkonného výboru změnila a podporovala se vojenská ofenzíva, dokonce se k ní vyzývalo, tu se ozvalo „bijte Židy" a židovští řečnící občas dostali od vojáků nějakou ránu pěstí.

O samotném Výkonném výboru se v Petrohradě říkalo, že ho „uchvátili Židi". Začátkem června už byl tento názor hromadně rozšířen mezi petrohradskou posádkou a v továrnách. Právě tak pokřikovali na člena Výkonného výboru Vojtinského, když přišel k pěšímu pluku a rozmlouval vojákům výhružnou demonstraci, kterou na 10. června

„Russkaja volja", 17. června 1917, večerní vyd., s. 4. „Reč", 9.
září 1917, s. 5.
Tamtéž, 8. srpna 1917, s. 5.
„Russkaja volja", 17. června 1917, večerní vyd., s. 4.

připravovali bolševici.

V. D. Nabokov, který v žádném případě nemůže být podezírán z antisemitismu, řekl v žertu, že porada starších Předparlamentu v říjnu **191**7
„by se dala směle nazvat synedrionem - z převážné většiny na ní byli Židé. Z Rusů sem přišli pouze Ávksenťjev, já, Pěšechonov, Čajkovskij..." Upozornil ho na to Mark Višňak, který tam též seděl.[71]

Dojmy z aktivity Židů na mocí se nahromadily kolem začátku podzimu, takže dokonce i v Iskrách, ilustrované příloze k velíce mírnému Russkomu slovu, jež by si to se svými dřívějšími stanovisky nikdy nedovolilo, objevila se 29. října, už za říjnových bojů v Moskvě, ostře protižidovská karikatura.

Energicky proti antisemitismu vystupoval Výkonný výbor sovětu dělnických a rolnických zástupců. (Připustil bych, že v dubnu 1917 odmítl Ple-chanova, aby se stal jeho členem, v reakci na jeho protibundovské „hadí plemeno", jež známe z Leninova polemického článku.[72] Jaké jiné vysvětlení by mohlo být?) - **21.** června vyhlásil **1.** sjezd sovětů výzvu k boji proti antisemitismu, jako téměř jedinou rezoluci, která prošla bez připomínek a bez rozporů.[73] - A když se koncem června (2-8. až 29. 6.) shromáždilo no-vosibirské byro Ústředního výkonného výboru, vyslechlo projev „o růstu antisemitské propagandy... především v severo a jihozápadních" guberniích, rozhodlo okamžitě vyslat tam 15 členů CIK[74] se zvláštním zmocněním a podřídit je Oddělení pro boj proti kontrarevoluci.

Bolševici, hlásající své hnutí pod heslem „pryč s kapitalistickými ministry", nejen netlunůli tento proud, ale nestyděli se jej rozdmýchávat (i spolu s anarchisty, byť v čele s Blejchmaiiem) - s odůvodněním, že prý Výkonný výbor se chová k vládě tak mimořádně vlídně proto, že všechno uchvátili kapitalisté a Židé. (Poznáváme způsoby narodovolců z r. 1881...)

A když se přiblížily dny 5. a 4. července, povstání bolševiků neproběhlo již vlastně proti bezmocné Prozatímní vládě, ale proti svému konkurentovi, - Výkonnému výboru a v tichosti přitom bolševici také využili popuzení vojáků proti Židům, kteří měli podle nich ovládnout Výkonný výbor.

Jenže když bolševici své povstání prohráli, byla vyšetřující komise CIk o červencovém povstání utvořena převážně z Židů, členů byra Výkonného výboru. Vycházejíce ze svého „socialistického svědomí" nemohli povstání odhalit a přímo

[71] V. Nabokov, *Vremennoje Pravitělstvo,* in Archiv Russkoj Revoljucií, izdavajemyj I. V. Gesse-nom, Berlín, Slovo 1922, d. 1, s. 80.
[72] Viz V. I. Lenin, *Sebrané spisy,* nakl. Svoboda 1980, sv. 4, s. 545.
" „Izvěstija", 28. června 1917, s. 5.
[74] Tamtéž, 50. června 1917, s. 10.

označit za zločin, dokonce pak svou komisi rozpustili, aniž došli k nějakým výsledkům.

Když se už bezprostředně schylovalo k rozhodnému povstání bolševiku, na posádkové poradě svolané Výkonným výborem 19. října „jeden ze zástupců 176. pěšího

pluku, Žid" upozorňoval: „Tam dole (venku) křičí, že za všechno můžou Židi."[75] - Jak uvádí Gendelman, na jednání Výkonného výboru v noci na 25. října, když předtím ve dne vystoupil v Petropavlovské pevnosti a snažil se rozmluvit posádce povstání, křičeli na něj vojáci: „A, Gendelman, takže Žid a pravičák!"[76] - 27. října na Baltickém nádraží, když chtěl Goc jet v čele delegace ke Rerenskému do Gatčiny, málem ho námořníci zabili a nadávali, že „sověty se dostaly do židovských rukou".[77] - A při petrohradském pogromu proti vodce, který následoval vzápětí po proslaveném bolševickém vítězství, se opět rozléhalo „bijte Židy!"

A přece celý rok 1917 se nekonal ani jeden *protižidovský* pogrom. Pogromy v Kaluse a Ternopolu - šílené řádění zpitých revolučních vojáků za nepřítomnosti a mimo působení vojenského velení, řádění *proti všemu,* co se namanulo, vytloukání obchodů a stánků, ty patřily většinou Židům. A odtud se rozneslo, že to byly „protižidovské pogromy". Podobný pogrom byl ovšem v téže době ve Stanislavovu, kde žilo mnohem méně Židů a pogrom za protižidovský označen nebyl.

V půlí roku 1917 se (na rozdíl od března a dubna) objevila hrozba ze strany popuzených městských obyvatel a opilých vojáků. Mnohem víc však Židy ohrožoval rozklad Ruska. Překvapuje, že židovská veřejnost, a rovněž tisk v mnohém se s ní shodující snad nepochopily úděsnou zkušenost roku 1917, nepoučily se z ní a hleděly jen na jednotlivé pogromové projevy toho roku, reagovaly na něco jiného než na reálné nebezpečí. Stejně tak reagovala výkonná moc. Ve chvílích německého průlomu u Ternopolu v noci na 10. července se konalo zoufalé zasedání Ústředního výkonného výboru vojenských zástupců společně s Výkonným výborem rolnických zástupců. Delegáti uznali, že se hroutí revoluce (to za prvé) a Rusko (to za druhé), označili Prozatímní vládu jako spásu revoluce a ve výzvě k obyvatelstvu prohlašovali: „Temné síly se chystají znovu drásat trpící vlast. Poštvávají nevzdělané masy proti Židům."[78]

Sotva na mimořádné poradě členů státní dumy (což byl malý neduživý kroužek) 18. července vystoupil poslanec A. Maslennikov proti Výkonnému výboru a zároveň přečetl pravá jména jeho členů, ozvaly se ostré protesty na schůzi frakcí CIK v tom smyslu, že jde o případ *kori-trarevoluce,* proti němuž je třeba uplatnit právě vydaný dekret ministra

'•"> „Reč", 20. října 1917, s. 3. "<: .Jzvěstija'*, 26. října 1917, s. 2. '7 „*Dělo* naroda", 29. října 1917, s. **1.** * „Reč", 11. července 1917, s. 3.

vnitra I. Cereteliho o potlačení kontrarevoluce. (Dekret vyšel hned po bolševickém povstání, ale nebyl užit.) - Nazítří se Maslennikov v listu Reč omluvil, ano, jmenoval Stěklova, Raměněva a Trockého jejích pravými jmény, ale „vůbec nehodlal štvát proti celému židovskému národu a napadal-li je, nehodlal v žádném případě činit židovský lid odpovědným za jejich jednání".[79]

A konečně vpůli září již byla celá stavba únorových idejí nenávratně v troskách. Ještě v předvečer bolševického převratu J. Kantorovič varuje v Řeči před nebezpečím: „Ze všech koutů vylezou temné síly a zlí géniové Ruska a v jásavém c horo vodu budou pořádat černé mše..." - Ano, brzy tomu tak mělo být. Jenomže jaké mše? - „... zoologického patriotismu a pogromové ‚ryze ruské' státnosti."[80] - V říjnu uspořádal v

Petrohradu Trumpeldor židovskou sebeobranu pro ochranu před pogromy, nebylo jí však zapotřebí.

Popletli se rozumem Rusové, avšak popletli se rozumem také Židé.

Několik let po revoluci napsal G. Landau, když se smutně ohlížel na její průběh: „Účast Židů v ruských bouřích má v sobě rysy neuvěřitelné sebevražednosti; nemám na mysli působení v bolševismu, ale veškerou revoluci po celé její trvání. Nejde zde pouze o to, jak obrovské množství lidí se do ní zapojilo, ale o to, kolik aktivních straníků, socialistů a revolucionářů se jí účastnilo, jde o solidaritu, s jakou byla přijata... Vždyť opravdu mnozí opominuli pesimistické předtuchy, například v očekávání pogromů, avšak přesto se v nich tyto předtuchy nadále spojovaly s akceptováním bouří, které rozpoutaly hrůzy a pogromy. Táhlo je to jako hmyz k ničivému ohni... Je zřejmé, že existovaly nějaké silné motivy, které Židy vedly tím směrem, stejně je však nesporný jejích sebevražedný význam... Tím se ovšem Židé neodlišovali od ostatní ruské inteligence, od ruské společnosti... My jsme se však odlišit měli... my, starobylý národ obyvatel měst, obchodníků, řemeslníků, inteligence, od národa půdy a moci, rolníků, statkářů a úředníků."[81]

Nezapomeňme na ty, kteří se odlišili. Musíme mít stále na pamětí, že Židovstvo je vždy velmi rozrůzněné, že krajní křídla jsou od sebe hodně vzdálena podle spektra názorů a konání. Právě tak to vypadalo uvnitř ruského Židovstva v r. 1917. Samozřejmě, že se všude mimo centrum, ale i v metropoli vyskytovaly skupiny s rozumnými názory a v době do Října jich bylo čím dál víc.

Pozoruhodný je tu především názor Židů na jednotu Ruska v době, kdy je rozdíraly

Tamtéž, 21. července 1917, s. 4. Tamtéž,
16. září 1917, s. 5.
G, A. Landau, *Revoljucionnyje iděi v jevrejskoj obščestvennosti,* in RiJ, s. 105, 106.

na kusy nejen jiné národy, ale dokonce i Sibiřané. „Po celou dobu revoluce byli vedle Velkorusů nejvroucnějšími obhájci ideje velmocenského Ruska Židé."[82] Co mohlo nyní, když dostali v Rusku rovnoprávnost, spojovat Židy s okrajovými národnostmi? Rozdělení jednotného státu na autonomie by rozdrobilo i Židovstvo. Na 9. sjezdu kadetů v červenci Vinaver a Nolde vystoupili otevřeně proti územnímu rozdělení národů a za jednotu Ruska.[85] Také v září v národní sekci demokratické porady vystoupili socialističtí Židé jako centralisté proti federalistickému zřízení v Rusku. - Dnes píše izraelský časopis, že Trum-peldorovy židovské oddíly „dokonce působily na straně Prozatímní vlády a zhatily Rornilovovo spiknutí".[84] Možná, ačkoli já jsem takové údaje nezískal, přestože jsem rok 1917 zkoumal důkladně. Naproti tomu ovšem začátkem května 1917 v halasné patriótické, v podstatě pro-tirevoluční „Černomořské delegaci" byl nejúspěšnějšíin řečníkem volajícím po obraně Ruska námořník Žid Batkin. Tak se věci mají.

I). Pasmanik uveřejnil dopisy milionáře majitele loděnic Šulima Bez-palova, který již v září 1915 psal ministru průmyslu a obchodu D. I. Ša-chovskému: „Přílišný zisk všech průmyslníků a obchodníků přivede naší zem k jisté záhubě," navrhl vydat zákon o omezení zisku 15 procenty a sám věnoval státu půl milionu rublů. R takovému sebeomezení tenkrát bohužel nedošlo - *pokrokové kruhy* deroucí se k svobodě, žel i

Ko-novaiov a Rjabušinskij, za války neváhali dosahovat zisku až sto ke stu. Později se Konovalov stal ministrem obchodu a průmyslu a Šulím Bez-palov mu 5. července 1917 napsal: „Přílišný zisk průmyslníků dnes přivádí naši zem na mizinu a nyní je třeba vybírat 50 procent z hodnoty veškerého majetku a nemovitostí" a on osobně je k tomu ochoten. Konovalov ho ani teď nevyslyšel.[85]

V srpnu prohlásil na státní poradě v Moskvě O. O. Gruzenberg (brzy se stane členem Ústavociárného shromáždění): „V těchto dnech se židovského lidu zmocnil společný pocit oddanosti své vlasti, společná starost obhájit její celistvost a dosažené vymoženostÍ demokracie," je připraven věnovat na obranu „všechny své materiální a intelektuální prostředky a schopností, věnovat to nej dražší, celý svůj výkvět, celou svou mládež."[86]

To bylo vysloveno s vědomím, že únorový režim je pro ruské Židovstvo nejpříznivější, že mu nabízí ekonomické úspěchy a kulturní rozkvět. Toto přesvědčení

[82] D. S. Pasmanik, *Russkaja revoljucija i jevrejstvo, s.* 245.

„Reč", 28. července 1917, s. 3. [ř,t] I. Eldad, *Tak kto že nasledniki Žabotinskogo,* interview, in „22": Obščestvenno-politi-českij i litěraturnyj žurnál jevrejskoj intělligencii íz SSSR v Izraile, Tel Aviv, 1980, č. 16, s. 120.

*5 **D.** S. Pasmanik, *Russkaja revoljucija i jevrejstvo,* s. 179-181.

[m] „Reč[ťí]. 16. srpna 1917, s. 5.

bylo adekvátní.

Čím rychleji se přibližoval Říjnový převrat, čím zřetelněji rostla bolševická hrozba, tím více bylo Židovstvo prodchnuto tímto přesvědčením a tím větší opozici projevovalo vůči bolševismu. - Tyto nálady se přenesly i na socialistické strany a mnozí židovští socialisté byli v době Říjnového převratu naladění proti němu, třebaže je brzdilo jejich socialistické povědomí: Jejich opozice se omezila na vyjednávání a novinové články, dokud bolševici jejich noviny nezakázali.

Je třeba jasně zdůraznit, že Říjnový převrat ne podnítilo Židovstvo (ačkoli probíhal za slavného spolu vedení Třockého a za energického jednání mladého Grigorije Čudnovského při zatýkání Prozatímní vlády a pobíjení obránců Zimního paláce)- Celkem správně se nám oponuje: jak by mohla stosedmdesátirnilionový lid donutit k bolševismu nepočetná židovská menšina? Ano, v roce 1917 jsme si svůj osud zvolili sami, z vlastní hloupé hlavy, počínajíc únorem a až po říjen a prosinec téhož roku.

Říjnový převrat se stal pro Rusko zdrcujícím osudem. Ale už stav *před* ním naznačoval máloco dobrého. V té době jsme ztratili veškeré odpovědné státní zřízení, což se v průběhu roku 1917 hojně projevilo. Rusko mohlo očekávat přinejlepším nedokonalou, neduživou, neuspořádanou pseudodemokracii nepodporovanou *občany* s vyvinutým právním vědomím a ekonomickou nezávislostí.

Po říjnových bojích v Moskvě se jednání o příměří účastnili zástupci Rundu a Po'aiej Cijonu, a to nikoli jménem junkerů nebo jménem bolševiků, ale jako třetí, samostatná strana. Dosti Židu bylo mezi frekventanty inženýrské školy, kteří 25. října bránili Zimní palác, ve vzpomínkách účastníka této obrany se vyskytují také židovská jména, a já jsem za svého věznění též znal mezi spoluvězni jednoho takového inženýra. Už v listopadu vystupoval o volbách do oděské městské dumy židovský blok proti bolševikům a převážil nad nimi, byť jen nepatrně.

Při volbách do I stavodárného shromáždění „přes 80 % židovského obyvatelstva hlasovalo" pro sionistické strany.[87] Lenin uvádí v jedné stati z té doby, že pět set padesát tisíc lidí hlasovalo pro židovské nacio-nalisty.[88] „Většina židovských stran vytvořila jednotný národní seznam, podle něhož bylo zvoleno sedm poslanců - šest sionistú" a Gruzenberg. „Úspěchu sionistú" napomohla mimo jiné před volbami uveřejněná de-klarace anglického ministra zahraničí Arthura Balfoura o vzniku „púvodní domoviny" v Palestině, „kterou většina ruských Židů přivítala s nadšením (v Moskvě, Petrohradě, Oděse, Kyjevě i četných dalších městech proběhly slavnostní manifestace, mítinky a

V. Boguslavskij, *V zaščitu Kuňajeva,* in „22", 1980, e. 16, s. 169.

Viz V. I. Lenin, *Sebrané spisy;* nakl. Svoboda 1988, sv. 40, s. 26.

bohoslužby)."[89]

Před Říjnovým převratem nebyl bolševismus mezi Židy rozšířeným hnutím. Ale těsně před převratem stvrdili Natanson, Kamkov a Štejn-berg jménem levých eserů bojovou dohodu s bolševiky Trockým a Ka-meněvem.[90] Někteří Židé se projevili jako bolševici, a v prvních bolševických vítězných akcích dokonce vynikajícím způsobem. Komisařem proslavených lotyšských pluků 12. armády, které pro bolševický převrat tolik udělaly byl Semjon Nachimson. „Židovští vojáci z povolání sehráli velkou úlohu v přípravě a provedení ozbrojeného povstání v Petrohradě a v dalších městech v říjnu 1917 i později při potlačování vzpour a ozbrojených akcí proti nové sovětské vládě."[91]

Na „historickém" zasedání sjezdu sovětů v noci na 27. října, jak je všeobecně známo, byl schválen dekret o míru a dekret o půdě. Do dějin se však nedostalo, že po dekretu o míru a před dekretem o půdě prošla rezoluce, která prohlašovala: „Věcí cti místních sovětů je nepřipustit protižidovské a všelijaké jiné pogromy ze strany temných sil."[92] (Ze strany světlých rudých sil se pogromy vůbec nepředpokládaly.)

Dokonce i zde, na sjezdu dělnických a rolnických zástupců měl židovský problém před rolnickým přednost.

[Wi] KJE, sv. 7, s. 581.

[90] Cti. M. Astrachan, *Bolševiki i ich politiěeskije protivniki v 1917 godu,* Leningrad 1973, s. 407.

[91] iron Abramovič, *V rešajuščej vojně, Učastije i rol jevrejev SSSR v vojně protiv nacizma, 2.* vyd., Tel Aviv 1982, sv. t, s. 45, 46.

[92] L. Trockij, *Isiorija russkoj revoljucii,* Berlín, Granit 1933, d. 2, Okťabrskaja revoljucija, část 2, s. 361.

Kapitola 15

Mezi bolševiky

Téma Židé a bolševici není vůbec nové. Bylo o něm napsáno hodně. Kdo chce dokázat, že revoluce byla neruská, „cizorodá", ten často poukazuje na židovská jména nebo pseudonymy účastníků a snaží se zbavit Rusy víny za revoluci sedmnáctého roku. Židovští autoři i ti, kteří dříve popírali nějakou větší účast Židů na bolševické moci, i ti, kteří to nikdy nepopíra-li, všichni svorně tvrdí, že to nebyli Židé svým duchem, ale odpadlíci.

Také s tím souhlasím. Lidi se mají posuzovat podle jejich duchovního založení. Ano, toto byli odrodilci.

Avšak také ruští přední bolševici nebyli svým duchovním založením Rusové, často byli protiruští a samozřejmě protipravoslavní, a bohatá ruská kultura se v nich promítala zkresleně, optikou politické doktríny, politických hledisek.

Položme si otázku jinak: kolik náhodných odpadlíkň je třeba shromáždit, aby se z nich stal směr, který už nebude náhodný? Jaká část z původního národa? O ruských odrodilcích víme, že jich bylo mezi bolševiky strašidelně, neodpustitelně mnoho. Ale jak rozsáhle a aktivně se upevňování bolševické moci účastnili odrodilí Židé?

A další otázka: jaký byl vztah jejich širokého okolí k nim. Lid může reagovat na odrodilce různě - od proklínání až po vychvalování, od ignorování až po spoluúčast. Tento úsudek, tento vztah se projevuje v činech lidových mas, ať ruských, židovských, nebo lotyšských, samým životem, a jen nepatrnou měrou odrazem ve výkladu historiků.

Pojďme ještě dál: mohou se národy zříci svých odpadlíků? Mělo by jejich zavržení nějaký smysl? Má si národ pamatovat své odrodilce, nebo na ně má zapomenout, má si připomínat pekelnou hrůzu, kterou zavinili? V odpovědi na *tuto otázku* nemůžeme váhat - to všechno si musíme pamatovat. Každý národ si je musí pamatovat jako *své vlastní,* s tím už se nedá nic dělat.

Ačkoli snad neexistuje výraznější příklad odpadlíka, než byl Lenin, musíme uznat, že byl Rus. Měl přece odpor k ruským starožitnostem.

k celým ruským dějinám, zvláště k pravoslaví. Z ruské literatury si oblíbil snad jen Černyševského, Salty kova-Ščedrina a pohrával si s Turge-něvovou liberálností a Tolstého ne smlouva vo stí. Nezaujala ho ani Volha, vedle níž plynulo jeho mládí (a s venkovany na svém statku se soudil pro spasenou trávu), naopak celé Povolží nelítostně ponechal v jedenadvacátém roce hroznému hladu. To všechno je pravda. Avšak prostředí, v němž vyrostl Lenin, vyrostl se svou nenávistí, jsme vytvořili my, Rusové.

To *v nás* zeslábla pravoslavná víra, v níž mohl vyrůst, a ne ji ničit. Kdo jiný už by byl odpadlík, ne-li on? Nicméně je Rus, a my Rusové jsme za něj odpovědní. - Pokud si připomeneme jeho etnický původ, nic nezmění na věci, že byl míšenee, že měl velmi různorodý původ. Jeho dědeček z otcovy strany Nikolaj Vasiljevič měl kalmyckou a čuvašskou krev, babička Anna Alexejevna Smirnovová byla Ralmyčka, druhý dědeček Izrail (po pokřtění Alexandr) Davidovič Blank byl Žid, druhá babička Anna Johannovna (Ivanovna) Grossšopfová byla dcerou Němce a Švédky Anny Beaty Estedtové. Ale to všechno nás neopravňuje, abychom jej odlučovali od Ruska. Musíme ho brát jako zrozeného nejen v Rusku, vždyť všechny národnosti, které jsou u jeho zrození, se účastní dějin Ruské říše, musíme ho navíc brát jako *ruský* výplod, výplod země, kterou jsme vypěstovali my Rusové, a její společenské atmosféry, přestože se svým duchem Rusku odcizil, občas byl vysloveně *protiruský* a je pro nás opravdu cizí výplod. Přece však se ho nemůžeme zříci.

A co odrodilci z židovského prostředí? Jak jsme viděli, během roku 1917 Židé k bolševikům netíhli. Ale jejich aktivita při revolučním zvratu se ukázala i zde. Na posledním, pátém sjezdu RSDDS (v Londýně 1907), í když společném s menševiky, z tří set dvou nebo tří set pěti delegátů údajně bylo přes sto šedesát Židů, tedy více než polovina. Po dubnové konferenci 1917, na níž Lenin vyhlásil své výbušné „dubnové teze", vidíme mezi devíti členy ústředního výboru bolševiků G. Zinov-jeva, L. Kameněva, J. Sverdlova. Na VI. sjezdu KSR/b/ (přejmenované z RSDDS) byl zvolen jedenáctičlenný ÚV, v němž se octli Z in o vjev, Sverdlov, Sokolnikov, Trockij, Urickij.[1] - Pak 10. října 1917 následovalo „historické zasedání" na Karpovce (v bytě Gimmera a Flaksermanové), které schválilo usnesení o bolševickém převratu, zde mezi dvanácti účast niky bylí Trockij, Zino vjev. Kamen ěv, Sverdlov, Urickij, Sokolnikov. To není málo! D. S. Pasmanik jasně říká: „Židovští odpadlíci nepochybně daleko překročili procentní normu... a obsadili mezi bolševickými komisaři příliš mnoho míst."[2]

Toto je ovšem stav na vrcholku bolševismu a nesvědčí ještě o masovém židovském hnutí. Dodejme, že Židé v politbyru nevytvořili vlastní blok. Například Rameněv a

[1] *Krůtkaja Jevrejskaja Enciklopedija* (dále KJE), Obščestvo po issledovaniju jevrejskieh obšoin. Jeruzalém 1994, sv. 7, s. 399.

[2] D. S. Pasmanik, *Russkaja revoljucija i jevrejstvo (Bolševizm i iudaizm),* Paříž 1923, s. 155.

Zinovjev se postavili proti převratu v tak brzké době. Zato Trockíj se stal autoritativním řídícím géniem Říjnového převratu a ve Zkušenostech z Října svou úlohu nezveličíl. Zbaběle se schovávající Lenin pro převrat nic podstatného nevykonal.

Lenin se vlastně v duchu svého internacionalismu již od rozbrojů s Bundem r. 1905 držel názoru, že „židovský národ" ani nemá existovat, že jsou to re akční hrátky, které rozpolcují revoluční síly. (Stalin ve shodě s ním považoval Židy za „papírový národ" a předpovídal jejich nevyhnutelnou asimilaci.) Zároveň Lenin považoval antisemitismus za manévr kapitalismu, za vhodnou metodu kontrarevoluce a nespatřoval v něm nic organického. Lenin však dobře chápal, jak velkou mobilizující sílu v celém ideologickém bojí židovský problém má. A byl samozřejmě kdykoli ochoten využít pro revoluci navíc dodatečnou a zvláštní zatrpklost Židů.

Hned od prvních dnů revoluce získal příležitost se této možností chopit. Stejné jako tolik dalších věcí nepředvídal ani zde, jak mu vzdělaná a v ještě větší míře poiovzdělaná vrstva Židů válkou roztroušená po celém Rusku pomůže zachraňovat státní mašinérii v rozhodujících měsících a letech, počínaje tím, že nahradí ruské úředníky, kteří bolševiky masově sabotovali. Byla to právě ona vrstva židovských příhraničních vysídlenců, kteří se po válce navrátili domů. (Například z Židů vysídlených za války se po revoluci do Litvy vrátili většinou obyvatelé pocházející z městeček, „městečkové živly", kdežto „urbanistická část" iitev-ských Židů a „mládež zůstala ve velkých městech Ruska".)[3]

„Po zrušení pásma židovského osídlení r. 1917 nastal velký exodus Židů z těchto míst do ruského vnitrozemí."[4] To už nebyl exodus uprchlíků nebo vysídlenců, nýbrž přesídlenců. Podívejme se na sovětské údaje z roku 1920: „V samotné Samaře se v posledních letech usadilo několik desítek tisíc židovských běženců a vysídlenců", v Ir-kutsku „židovské obyvatelstvo vzrostlo na 15 000 osob... velké židovské usídlení vzniklo ve středním Rusku, v Povolží a na Uralu". Avšak ještě větší množství „dále zůstává na sociálním zabezpečení a podpoře filantropických organizací". List Izvěstíja žádá: „Stranické organizace, židovské sekce a oddělení strany v lidovém komisariátu pro národností musí rozvíjet rozsáhlou agitaci v místech ne za návrat ‚pod rodnou střechu', ale pro zapojení do produktivní práce v sovětském

Rusku."[3]

[5] S. Gringauz, *Jevrejskaja nacionalnaja avtonomija v Litvě i drugich stranách Pribaltiki,* in *Kniga o russkom jevrejstve 1917-1967* (dále KIU 2), New York, Sojuz russkieh jevrejev
1968, s. 46.
[4] K.IE, sv. 2, s. 312.

Vžijme se do situace hrstky bolševiků, kteří uchvátili křehkou moc a hledají, na koho se mohou spolehnout, koho mohou volat o pomoc. Semjon (Šimon) Dimanštejn, bolševik málem od plenek a od ledna 1918 šéf speciálně vytvořeného židovského komisariátu při lidovém koni isariátu pro národnostní záležitosti, takto opakuje, co slyšel od Lenina: „Velmi posloužila revoluci také ta skutečnost, že se kvůli válce octlo v ruských městech značné množství židovské střední inteligence. Ti překazili onu generální sabotáž, které se nám dostalo hned po Říjnové revoluci a která byla mimořádně nebezpečná. Židovské živly, i když zdaleka ne všechny, sabotovaly tuto sabotáž, a tak zachránily revoluci v obtížné chvíli." Lenin považoval za „nevhodné tuto okolnost zvlášť podtrhávat, v tisku..., ale zdůraznil, že ovládnout státní aparát a významně jej pozměnit se nám podařilo jen díky této rezervě vzdělaných a víceméně rozumných, střízlivých nových úředníků".[6]

Tak tedy, bolševici povolali Židy od prvních dnů své vlády, některé na vedoucí místo, jiné na výkonnou práci v sovětském aparátu. -A mnozí, velmi mnozí šli, a šli okamžitě. Bolševická vláda velice potřebovala výkonné pracovníky, kteří by jí byli cele oddáni. Hodně takových objevila mezi mladými sekularizovanými Židy a to zároveň s jejich slovanskými a internacionálními pobratimy. Nemuseli to být odpadlíci, patřili mezi ně nestraníci, vůbec ne revolučně naladění, do té doby zdálo by se apolitičtí. Pro některé to mohla být nikoli ideová, ale prostá životní úvaha, byl to však hromadný jev. Židé si tedy nyní pospíšili do těch dříve zakázaných a vytoužených míst, a do metropolí, Moskvy a

Petrohradu. „Tisíce Židů se hrnulo za bolševiky, spatřujíce v nich nej rozhodnější zastánce revoluce, nej spolehlivější interna-eionalisty" a „spousta Židů se octla mezi nižšími vrstvami stranické struktury."[7]

„Žid, člověk, který zaručeně nebyl šlechtic, nepocházel z rodiny duchovního nebo z úřednické rodiny, se okamžitě dostal do perspektivní skupiny nového klanu."[8] A tak „koncem roku 1917, kdy bolševici teprve začali v Petrohradu organizovat své úřady, již fungovalo židovské oddělení komisariátu pro národnostní záležitosti",[9] aby podnítilo

[1] „Izvěstíja", 12. října **1920,** s. 1.

[6] N. Lenin, *O jevrejskom voprose v Rossii* (úvod S. Dimanštejn), Moskva, Proletarij 1924, s. 17-18.

[7] Leonard Schapiro, *The Role of Jews in the Russian Revolutionary Movement,* in „The Slavonie and East European Review", sv. 40, Londýn, Athlone Press 1981-1962, s. 164.

[H] M. Chejfec, *Naši obščije uroki,* in „22", ObŠčestvenno-političeskij i litěraturnyj žurnál jevrejskoj intělligencii iz SSSR v Izraile. Tel Aviv, 1.980, č. 14, s. 162.

působení

Židů v bolševismu. Brzy nato, r. 1918 bylo oddělení reorganizováno na zvláštní židovský komisariát. V březnu 1919 se na VIII. sjezdu KSR/b/ připravovalo vyhlášení Židovského komunistického svazu sovětského Ruska jako organické, ale zvláštní součásti KSR/b/ napojené na Rornin-ternu (čímž měl být definitivně paralyzován Bund). Vzniklo také samostatné židovské oddělení v Ruské telegrafní agentuře (ROSTA).

Ospravedlňující vysvětlení I). Šuba, že „početné kádry židovské mládeže proudily do komunistické strany" jako reakce na pogromy na území bílých[10] (tedy počínajíc rokem 1919) je zcela liché. Hromadný příliv Židů do sovětského aparátu se konal koncem r. 1917 a během roku 1918. Události z r. 1919 (viz 16. kapitolu) spojení s bolševiky nepochybně posílily, ale nevyvolaly.

Jiný autor, komunistický, vysvětluje „zvlášť vynikající úlohu židovských revolucionářů v našem dělnickém hnutí" tím, že u židovských dělníků pozorujeme „zvlášť vyvinuté některé rysy psychologického ražení nutné pro úlohu předáků", které u ruských dělníků teprve vznikají, tedy mimořádná energie, kulturní úroveň, solidarita a systematičnost.[11]

Organizující úlohu Židů v bolševismu popírají jen málokteří autoři. D. S. Pasmanik zdůrazňuje: „Vznik bolševismu sám o sobě byl výsledkem ruských dějin..., ale organizováno st bolševismu byla vytvořena částečně v důsledku činnosti židovských komisařů."[12] Dynamickou úlohu Židů v bolševismu tehdy zdůraznili rovněž američtí pozorovatelé. „Rychlý přechod ruské revoluce z destruktivní fáze do fáze konstruktivní je znatelným výrazem konstruktivního génia židovské nespokojenosti."[13] Kolik Židů samo mluvilo na vrcholu Října o své aktivitě v bolševismu s hrdě vztyčenou hlavou!

Připomeňme si, že jak před revolucí revolucionáři a radikální liberá-lové rádi aktivně využívali útisku Židů ne z lásky k nim, ale pro své politické cíle, tak také v prvních měsících a pak i letech po Říjnu využívali bolševici velice ochotně Židy ve svém státním a stranickém aparátu, a opět ne proto, že by jim bylí tak blízcí, ale že bylo výhodné využít schopnosti a dovednost Židů a jejich odcizení od ruského obyvatelstva.

[9] „Jevrejskaja tribuna", Ježenedělnik, posvjaščonnyj intěresam russkich jevrejev. Paříž, 7. září 1925, s. t.

[10] D. Šub, *Jevrei v russkoj revoljucii,* in *Jevrejskij mir;* sb. 2 (dále JM-2), Sojuz russkich jevrejev v Nju-Jorke, New York 1944, s. 142.

[11] J. Larin, *Jevrei i antisemitizm v SSSR,* Moskva, Leningrad, GIZ 1929, s. 260-262.

[12] D. S. Pasmanik, *Čego že my dobivajemsja, in Rossija i jevrei,* sb. 1 (dále RiJ), Otěčestvennoje objeditěnije russkich jevrejev zagranicej, Paříž, YMCA-Press 1978, s. 212 (1. vyd., Berlín, Osnova 1924).

[15] S. Tonjoroff, *Jews in World Reconstruction,* in „American Hebrew", The National Jewish Weekly, 10. září 1920, s. 507.

Hodili se k využití na různých místech i Lot vši, Maďaři a Číňané, ti nebyli útlocitní.

Celkově hledělo židovské obyvatelstvo na bolševiky s nedůvěrou, ne--li nevraživě. Když však od revoluce nakonec získali úplnou svobodu a s ní zároveň, jak jsme viděli, také vzestup židovské aktivity, společenské, politické, kulturní a dobře organizované, neupírali už po několika měsících bolševikům ze svých řad, aby se vyšvihli do popředí, a ti pak v plné míře využili získanou moc.

Od konce čtyřicátých let 20. století, kdy se komunistická moc po vadila se světovým Židovstvem, tuto bouřlivou účast Židů v komunistické revoluci začali komunisté i Židé rozmrzele nebo opatrně zamlčovat a utajovat a pokusy připomenout ji židovská strana kvalifikovala jako krajní antisemitismus.

V sedmdesátých a osmdesátých letech začal názor na revoluční léta pod vlivem uveřejňovaných skutečností krystalizovat. Dosti hojné hlasy židovských svědectví se dostaly na veřejnost. Například básník Naum Korza v in uvádí: „Budeme-ii působení Židů (v revoluci) tabiůzo-vat, pak o revoluci vůbec nemůžeme mluvit. Byly dokonce doby, kdy se touto účastí pyšnili... Židé se účastnili revoluce, a to v neproporcionál-ním měřítku."[14] - Nebo M. Agurskij: „Účast Židů v revoluci a občanské válce se neomezila jen na tuto značnou účast na řízení státu. Byla mnohem rozsáhlejší."[15] - Nebo izraelský socialista S. Cirjulnikov: „Na počátku revoluce Židé... tvořili základ nového režimu."[16]

Je však dost i takových židovských autorů, kteří ještě dnes buď přínos Židů k bolševismu hněvivě popírají, nebo častěji na každou připomínku o tom reagují bolestínsky.

Nicméně je nesporné, že tito židovští *odpadlíci* hráli mezi bolševiky vůdcovskou úlohu, byli v čele Rudé armády (Trockij), Celoruského Ústředního výkonného výboru (Sverdlov), v obou metropolích (Zinov-jev a Kameněv), v Kominterně (Zinovjev), v odborové mternaeionále, tzv. Pro {internu (Lozovskij, vl. jm. Dridzo) a v Komsomolu (Oskar Ryv-kin, po něm Lazar Šackin, tento také v čele Komunistické internacio-nály mládeže).

„V první radě lidových komisařů zasedal sice jen jeden Žid, ale ten

jeden byl Trockij, druhý muž po Leninovi, a svým vlivem předčil všechriy ostatní."[17] Od listopadu 1917 do léta 1918 nebyla reálnou vládou rada lidových komisařů (sovnarkom),

[14] „Litěraturnyi kurjer" (čtvrtletník, USA), 1985, č. 11, s. 67.
r> M. Agurskij, *Iděologija nacional-bolševizma,* Paříž, YMCA-Press 1980, s. 264.
[16] S. Cirjulnikov, *SSSR, jevrei ilzrail,* in „Vremja i my" (dále VM), Meždunarodnyj žurnál literatury i obšeestvennych problém, New Vork 1987, č. 96, s. 155.

ale tzv. „malý sovnarkom": Lenin, Trockij, Stalin, Kare li TI, Prošjan. Neméně důležité než RLK bylo po Říjnu předsednictvo celoruského Ústředního výkonného výboru (ÚVV), mezi jehož šesti členy byli: Sverdlov (předseda), Kameně v, Volodarskij, Štěklo v-Nachamkis.

M. Agurskij spravme poznamenává: Pro zemi, kde nebylo zvykem, aby byli Židé u moci, je velice nápadný obrázek - „Žid prezidentem, Žid ministrem vojenství... Bylo to něco takového, s čím se původní obyvatelstvo mohlo jen obtížně smířit."[18] Nápadné bylo rovněž, *jaký* prezident a *jaký* ministr vojenství!

První z nejdůležitějších akcí bolševiků bylo sjednám separátního míru -brestským mírem nechali Němcům obrovský díl Ruska, jen aby udrželi při životě bolševismus. Vedoucím té delegace byl zpočátku Adolf loffe. Zahraniční politiku tehdy řídil Trockij. Jeho osobní tajemník **I.** Zalkind obsadil pracovnu náměstka ministra Něratova, provedl čistku starého aparátu a dal dohromady nový lidový komisariát zahraničních věcí.

Při zmíněném již projednávání v americkém Senátu počátkem r. 1919 vyslovil dr. A. Simons, představený metodistické episkopální církve v Petrohradu v letech 1907 až 1918, důležitou myšlenku: „V době, kdy Lenin, Trockij a jejich nohsledi často a ošklivě nadávali na spojence, ani jednou jsem od nich neslyšel nějaký odsudek Německa." Zároveň jsem z rozhovorů „s oficiálními osobnostmi sovětské vlády vyrozuměl, že mají snahu si pokud možno udržet přátelské vztahy s Amerikou. Tuto snahu si lidé z diplomatického sboru vysvětlili jako pokus odtrhnout Ameriku od jejích spojenců. Dále počítali s tím, že pokud by se bolševický režim zhroutil, stala by se naše země (USA) útočištěm, kde by se mohli bolševičtí démoni zachránit."[19]

Logická a zřejmě i pravděpodobná úvaha. Patrně právě Trockij podle nedávné zkušenosti z Ameriky udržoval svou partu v takových představách.

Bolševické vedení však spoléhalo na finanční špičky USA v širším rozsahu a celkem důvodně.

Sám Trockij byl zajisté internacionalista a lze věřit jeho démon stra-tivním deklaracím, jimiž se distancoval od všeho židovského, ale při obsazování funkcí mu židovští odpadlíci byli bližší než ruští. Jako nej-bližší úředníky si ponechával téměř vždy

[17] Leonard Sehapiro, *The Role of the Jews...,* in „The Slavonic and East European Review", sv. 40, 1961-1962, s. 164-165.
[18] M. Agurskij. *Ideologija naeional bolsevlzma.* s. 264.
[19] Okt'abrskaja revoljucija pered sudom arnerikanskich senatorov, Oficialnyj otcot „overmenskoj komissii" Senata (djile Owerman), Moskva, Leningrad, GIZ 1927, s. 7.

Židy. Z jeho tří vedoucích tajemníků dva byli Židé - Glazman a Sermuks a velitelem osobní stráže Žid Drejcer.[20] Jestliže jako lidový komisař vojenství potřeboval autori-

tativního a bezcitného náměstka, bez váhání jmenoval lékaře Efraima Skljanského, žádného vojáka nebo štábního důstojníka, a jako zástupce předsedy Revoluční vojenské rady se týž Skljanskij podepisuje nad vrchním velitelem generálem S. S. Kameněvem.

Troekij se vůbec nezamýšlel, jak bude na vojáky z povolání působit nevhodné jmenování lékaře, a když pak vyzvedl Skljanského na celostátní formát, bylo mu zcela lhostejné, co tomu řekne Rusko. Věhlasná věta Trookého, že „Rusko nedospělo tak daleko, aby v jeho čele stanul Žid," svědčí o tom, že *jemu* - pokud jde o vlastní osobu - tato otázka nebyla zcela lhostejná.

Nebo takováto skvělá scéna: stalo se 5. ledna 1918, doyen S. R Ševcov, poslanec za zemstvo, zahajuje zasedání Ústavodárného shromáždění. Přistoupí k němu Sverdlov, drze mu vytrhne zvonek, poslaneckého stařešinu vystrká z tribuny a zahájí znovu. Musíme si uvědomit, s jakými toužebnými dlouholetými nadějemi čekala ruská veřejnost na téměř vy modlené Ústavodárné shromáždění, jako na svaté sluníčko, které zahrne Rusko štěstím. A udusili je během několika hodin, Sverdlovem počínaje a námořníkem Železňákem konče.

Předtím byla rozehnána Celoruská komise pro volby do Ústavodárného shromáždění a její listiny byly předány mladému muži jménem Brodskij. Záležitosti tak očekávaného Shromáždění měl na starosti Lriekij a novou kancelář mu dával dohromady Drabkin. Takové činy ovlivňovaly vytváření obrazu židovské vlády. - A těsně předtím zatkl v celém Rusku vážené členy Ústavodárného shromáždění, mezi nimi známou mecenášku hraběnku Paninovou, jakýsi nicotný Gordon. (Podle časopisu Děň smolil kýčovité vlastenecké články do listu Petrograd-skij kurjer, pak obchodoval se zelím a chemikáliemi a nakonec se stal bolševikem.[21])

Nesmíme také zapomínat, že si noví vládcové nenechali ujít příležitost obohatit se, řekněme rovnou - obírat bezbranné. Získané peníze se zpravidla převáděly na drahokamy. Skljanskij měl v Moskvě pověst „hlavního nákup čího briliantů"; v Litvě se při celní prohlídce přišlo na to, že Zinovjevova manželka Zlata Bernštejnová-Lilinová má „ve svém zavazadle klenoty v celkové hodnotě několika milionů rublů".[22] (A to u nás koluje legenda, že první revoluční vůdcové byli nezištnými idealisty.) - Ve VČK, jak uvádí hodnověrný svědek, který r. 1920 prošel jejím presem, náčelníky věznic byli

Robert Konkvest, *Bolšoj těrror,* překl. z angl., orig. Pirenze, Edizioni Aurora, 1974, s. 192. „Děň", 5. prosince 1917, s. 2.

S. S. Maslov, *Rossija posle četyrjoeh let revoljucii,* Paříž, Russkaja pečať 1922, díl 2, s. 190.

většinou Poláci nebo Lotyši, „kdežto odbor VČK pro boj proti spekulaci, méně nebezpečný a výnosnější, měli ve svých rukou Židé".[23]

Vedle viditelných funkcí měla Leninova struktura ještě navíc od počátků konspirativně své spolehlivé neviditelné a němé osoby, jejichž předurčením nebylo zapsat se kdykoli do jakékoli kroniky, jeho nejoblíbenějším noh slede in J. Ganěekým počínaje až po mlhavé postavy typu Parvusova. (Jako třeba ona Jevgenija Sumensonová, jež pouze na chvíli vyplula na povrch v létě 1917, dokonce byla zatčena pro podezření z finančních machinací s Německem, zůstávala však nadále ve spojení s vrcholnými funkcionáři bolševiků, ale není vedena v seznamech aparátu.) Po „červencových dnech"

uveřejnila Russkaja volja věrohodné materiály o utajené činnosti Parvuse a jeho blízkého kolegy Zurabova, který „nyní zaujímá v petrohradských kruzích přední funkci"; „aktivními spolupracovníky" Parvusovými byli „rovněž pobývající nyní v Petrohradu pánové Binštok, Lev in, Perazič a jiní".[24] - Nebo: Samuil Zaks - Zino v jevů v švagr ze sestřiny strany, vedoucí petrohradské filiálky Parvusovy pobočky, syn bohatého petrohradského továrníka, který bolševikům roku 1917 věnoval tiskárnu. - Nebo - také z Parvusovy družiny - Saul Pikker (Alexandr Martynov[25], s nímž kdysi jako s teoretikem veřejně polemizoval Lenin, a když se naskytla pro stranu vhodná chvíle, odešel Martynov do neznáma).

Ještě několik výrazných postav. Všeobecně je známa (z masových vražd na Krymu) Rozalija Z a 1 k i n d o v á - Z e m 1 j a č k o v á, fúrie teroru, která byla vedle V. Zagorského, I. Zelenského a 1. Pjatnického tajemnicí moskevského výboru bolševiků, a to v letech 1917 až 1920, dávno před Ka-ganovičem.[26] Nepřekvapuje, že „bylo hodné Židů v revolučních institucích Oděsy", protože víme, že tam více než třetinu obyvatelstva tvořili Židé. Bylo přirozené, že tam zastávali různé funkce, tak V. Judovskij byl předsedou Vojenského revolučního výboru, pak předsedou „oděské rady lidových komisařů", J. Gam arnik předsedou gubernského výboru strany.[27] Na Gamarnika pak čekal Kyjev, kde vykonával funkce předsedy gubernského výboru strany i výkonného výboru, poté dělal předsedu dálnovýchodního revolučního výboru a krajského výkonného výboru, tajemníka dálnovýchodního výboru strany, tajemníka li V Běloruska

[23] S. J. Trubeckoj, *Minuvšeje,* Paříž, YMCA-Press 1989, s. 195-196. - Vserossijskaja Mernu-amaja Bibliotéka (VMB), Serija: Naše nědavněje, sv. 10.

[24] „Russkaja volja", 8. července 1917, večerní vyd., s. 4.

[2'] *Bolševiki,* Dokumenty po istorii bolševizma s 1905 po 1916 god byvšego Moskovskogo Ochrannogo Otdělenija, Sostavil M. A. Cjavlovskij s dopoln. správkami A. M. Serebrenni-kova (dále *Bolševiki 1903-1916),* New York, Telex 1990, s. 318.

[26] RJE, sv. 5, s. 476.

[27] Tamtéž, sv. 6, s. 124.

a konečně člena revoluční výkonné rady Běloruského vojenského okruhu[28]. - Vycházející hvězda Lazar Raganovič byl r. 1918 předsedou gubernského výboru strany. V srpnu až září začínají protokoly Nižně-gorodského vojenského revolučního výboru o krutých teroristických akcích v gubernii slovy: „Raganovič přítomen", „Raganovič přítomen".[29] **A** bdí! - Nechtěně byla zveřejněna fotografie, kterou pak komentoval J. Larin: „Je to záběr na předsednictvo zasedání leningradského sovětu (Petrosovětu) po Říjnové revoluci. Naprostá většina členů předsednictva jsou - Židé."[50]

Komu by se chtělo vypočítávat všechna jména ve všech důležitých funkcích? Jen pro ilustraci připomeňme některá trochu podrobněji. - Tak Arkád ij Rozerigole: patřil mezi předáky Říjnového převratu v Moskvě, pak se stal členem revolučních vojenských rad různých armád a revoluční vojenské rady celé republiky, byl „blízký pomocník" Trockého. Má za sebou dlouhou řadu funkcí: v lidovém komisariátu financí, v Dělnicko-rolnické inspekci (kontrolním a vyšetřovacím orgánu), sedm let byl lidovým komisařem zahraničního obchodu. -Semjon Nachimson: kolem Října byl komisařem věhlasných lotyšských střelců, krutý vojenský velitel Jaroslavelského vojenského okruhu (zabit při povstání v Jaroslavli). - Samu i 1 Cvilling: poté co porazil

[28] *Rossijskaja Jevrejskaja Enciklopedija* (dále RJE), 2., oprav, a doplň, vyd., Moskva 1994, sv. 1, s. 267.

[28] Nižněgorodskij partarchiv, f. 1, op. 1, d. 66,**1.** 3,12 ad. [30] J. Larin, *Jevrei i antisemitizm v SSSR,* s. 258.

orenburského atamana Dutova, stanul v čele gubernského výkonného výboru v Orenburgu (brzy zabit). - Zorách Grinberg - komisař školství a umění v Severní komuně, odpůrce jazyka iv-ritu, pravá ruka Lunačarského. - Jevgenija Koganová (Kujbyševova manželka) - už r. 1917 tajemnice samařského gubernského výboru strany, 1918-1919 členka armádního revolučního tribunálu v Povolží, 1920 přeložena na městský výbor strany do Taškentu, od 1921 pracuje v Moskvě, ve třicátých letech až ve funkci tajemnice moskevského oblastního a moskevského městského výboru. -Kuj byševiív tajemník Semjon Žukovskij - míhá se na politických odděleních na civilním úseku i v různých armádních svazcích ve vedoucích funkcích, je překládán tu na oddělení propagandy I V Turkestánu, tu jako náčelník politické správy Baltského loďstva (bolševici jsou se vším hned hotovi), tu na I V v Moskvě. - Bratři Běleňeí - Abram Běleňkij je velitel Leninovy osobní stráže v posledních pěti letech Leninova života, Grigorij má funkce od obvodního výboru na Krásné Přesni až po vedoucího agitpropu Kom in terny. Jefim - na Všesvazové radě národního hospodářství (VSNCH), Dělnicko-rolnické inspekci, lidovém komisariátu financí. - Dimanštejn - po židovském komisariátu a židovské sekci pracuje na I V Litvy a Běloruska, je také lidovým komisařem školství a osvěty v Turkestánu, vedoucím Hlavní správy politické osvěty (Glavpolitprosvet) Ukrajiny. - Nebo Samuil Filler, lékárenský učedník z Chersonské gubernie se povznesl do předsednictva moskevské Čeky a posléze do Dělnicko-rolnické inspekce. - Anatolij (Isaak) Roltun („dezertoval a brzy nato emigroval", 1917 se navrátil) - je na vyšším místě v Ústřední kontrolní komisi VRS/b/ (Všesvazové komunistické strany bolševiků), na stranické práci v Kazachstánu, v Jaroslavli, v Ivanovu a opět v Ústřední kontrolní komisi, pak u moskevského soudu - a náhle se stává ředitelem vědeckovýzkumného ústavu.[31]

Zvlášť výrazné je působení Židů v *potravinářských* orgánech RSFSR (Ruské íederativní socialistické republiky), životně důležitém nervu té doby (válečného komunismu). Připomeňme si pouze klíčové funkce některých osob. - Moisej Frumkin je v letech 1918 až 1922 členem kolegia na lidovém komisariátu pro potravinářství RSFSR, o hladovém roku 1921 náměstkem lidového komisaře tamtéž, je též předsedou Glavproduktu (Hlavní správy potravinářského průmyslu), kde má jako vedoucího úřadu I. Rafailova. - Jakov Branderburgskij-Goldzmskij (1917 se navrátil z Paříže) ihned se ocitá v petrohradském zásobovacím výboru, 1918 v lidovém komisariátu zásobování potravinami, za občanské války mimořádný zmocněnec Celomského výkonného výboru pro všeobecnou dodávkovou povinnost v několika guberniích. - Isaak Zelenskij - 1918 až 1920 působí v zásobovacím oddělení moskevského sovětu, dále je členem kolegia lidového komisariátu RSFSR pro zásobování potravinami, později v sekretariátu ÚY a tajemníkem středoasijského byra ÚV - Semjon Voskov (1917 se navrátil z Ameriky, účastnil se Říjnového převratu v Petrohradu) - 1918 komisař pro zásobování potravinami v rozsáhlé Severní oblasti. - VIiron Vladiniirov-Šejnfinkel - od října 1917 řídil petrohradskou zásobovací správu, pak kolegium lidového komisariátu zásobování RSFSR, 1921 lidový komisař zásobování Ukrajiny, dále lidový komisař zemědělství tamtéž. - Grígorij Zusmariovič - 1918 komisař pro zásobování armády na Ukrajině. - Moisej Kalmanovič - od konce 1917 komisař pro zásobování Západního frontu. 1919 až 1920 lidový komisař Běloruské SSR pro zásobování, pak Litevskobělo-ruské SSR a předseda zvláštní komise pro zásobování potravinami na Západním frontu (na kariéruím vrcholu je předsedou správy Státní banky SSSR).[32]

Přednedávnem byly zveřejněny podrobnosti o tom, z jakého důvodu propuklo r. 1921 západosibiřské rolnické povstání (tzv. išimská vzpoura). Zásobovací komisař pro Tjumeňskou gubernii Indenbaum po drastickém výkupu r. 1920, kdy jej oblast od 1. ledna 1921 splnila na 102 %, vyhlásil další týden „konečného odvádění"' od 1. do 7. ledna, tedy na pravoslavný *předvánoční* týden. - Stejně jako v jiných újezdech dostal komisař v Išímu pro výkup direktivu: „Výkup musí být splněn bez ohledu na případné následky, až po konfiskování *veškerého obilí ve vesnici* (kurzíva - A. S.), i když ponecháte pěstitele na hladové normě." Inden-baumův osobní telegram požadoval „nejpřísnější jednání až po vyhlášení kon-

[1] *Bolševiki 1903-1916,* s. 540; RJE, sv. 1, s. 100-101, 376, 427, 465-466; sv. 2, s. 51, 61, 321, 482; sv. 5, s. 306.

[2] RJE, sv. 1, s. 160, 234, 250, 485, 502, 535; sv. 3, s. 260.

fiskace veškerého obilí ve vsi". Při organizování zásobovacích oddílů byli s In-denbaurnovým vědomím přijímáni bývalí kriminálníci, individua ze spodiny, kteří často neváhali rolníky surově zbít. Člen gubernského výboru Lotyš Matvej Lauris využil svého postavení k osobnímu obohacení a rozmaru. Když se svým oddílem dorazil do vsi, požadoval, aby mu místní dodali na noc jedenatřicet žen pro něho a jeho muže. Na X. sjezdu KSR/b/ tjumeňská delegace ohlásila, že „ty rolníky, kteří odmítli odevzdat, zahnali do jámy, žahli vodou a nechali zmrznout".[35]

O některých funkcionářích se veřejnost dovídala až po letech z nekrologů v Izvěstijíeh: „Zemřel na tuberkulózu s. Isaak Samojlovič Kizelštejn," delegát VI. sjezdu strany, člen „pětky" pro přípravu Říjnového povstání v Moskvě; při přesídlení vlády do Moskvy „vykonal záslužnou práci jako zmocněnec kolegia VČK", poté jako člen revoluční vojenské rady V. a XIV. armády, „vždy věrný bojovník strany a dělnické třídy".[34] Avšak kolik takových „neznámých pracovníků", zajisté příslušníků různých národů, se projevilo jako trapiči Ruska?

Vedle nezbytných revolučních přezdívek se židovští bolševici vyznačovali tím, že hromadili také pseudonymy nebo víceméně pozměněná příjmení. (Vizme nekrolog z roku 1928: zemřel starý bolševik Lev Michajlovič Vlichajlov, v závorkách: od r. 1906 znám ve straně jako Politikus - také přízvisko, své vlastní příjmení Jelinson si odnesl do hrobu.)[35] Co ponouklo Arona Rufeleviče dát si ukrajinské příjmení Taratuta? Styděl se za své příjmení Josif Aronovic Taršis, nebo se chtěl utvrdit v důležitosti, když si říkal Pjatnickij? Měli stejné pohnutky Židé Gončarov nebo Vasilenko? A nepovažovaly je jejích vlastní rodiny za zrádce? Nebo třeba jenom za zbabělce?

Zůstaly živé zážitky. I. F. Naživin píše ze svých časných sovětských dojmů: v Kremlu, ve vedení kanceláře rady lidových komisařů, „všude je nepředstavitelný nepořádek a zmatky. Všude jsou samí Lotyši, Loty-ši, Lotyši, Židé, Židé, Židé. Nikdy jsem nebyl antisemita, ale tady jejich množství bilo do očí, a samí zelenáči."[56]

Dokonce i svobodomyslný a snášenlivý spisovatel Vladimír Korolen-ko, který se Židy cítí a trpí pro pogromy proti nim, si na jaře 1919 zaznamená do svého deníku: „Mezi bolševiky je mnoho Židů a Židovek. A vyznačují se bezmeznou netaktností a sebevědomím, které člověka zaráží a dráždí." „Bolševismus se na Ukrajině již přežil. ‚Komuna[k] všude vzbuzuje nenávist. Židovské fyziognomie míhající se mezi bolševickými funkcionáři (zvláště v Čece) rozněcují tradiční a velmi živé jude-ofobské

[53] „Zemlja sibirskaja, dalněvostočnaja", Omsk 1995, č. 5-6 (květen-červen), s. 55-57.

[34] „Izvěstíja", 7. dubna 1951, s. 2.

[35] Tamtéž, 6. března 1928, s. 5; RJE, sv. 2, s. 295-296.

[38] Iv. Naživin, *Zapiski o revoljucii,* Vídeň 1921, s. 95.

[57] P. í. Něgretov, *V. G. Korolenko - letopis žizni i tvorčestva. 1917-1921,* za red. A V. Chrab-rovickogo, Moskva, Kniga 1990, s. 97, 106.

instinkty."[37]

Převaha Židů se v prvních letech bolševické vlády projevovala zdaleka nejen v horních patrech strany a státních úřadů, ale ještě výraznější a pro obyvatelstvo citlivější byla v terénu, v guberniích a újezdech, mezí středními a nižšími středními vrstvami. Právě tam se usídlila spousta bezejmenných „stávkokazů", která se vyhrnula na pomoc dotud křehké bolševické moci, upevnila ji a zachránila. V Knize o ruském Židovstvu čteme: „Nelze se nezmínit o početných Židech bolševicích pracujících na místech jako druhořadí agenti diktatury a působících obyvatelstvu nespočetná příkoří" s dodatkem „a to i židovskému".[38]

Z takového nadměrného působení Židů mezi bolševiky v těch hrozných dnech a měsících nutně vyplývaly nejhorší důsledky. Projevilo se to i na zavraždění carské rodiny, o kterém teď všichni uvažují a mluví a u něhož už Rusové účast Židů se sebetrýznivou zlomyslností zveličují. Tak tomu je vždycky: ti dynamičtější mezi Židy (a je jich spousta) se museli objevit na nejdůležitějších místech činů a zhusta ve vedoucím postavení. Bylo tomu tak i v případu zavraždění carské rodiny - ve složení stráže (a zároveň popravčích) byli Lotyši, Rusové, Maďaři a dvě osudové role tam sehráli Židé Šaja-Filipp Gološčokin a Jakov Jurovskij (pokřtěný).

Klíč k řešení byl v Leninových rukou. Odhodlat se k té vraždě mohl (přesto, jak křehká byla jeho vláda), když si správně uvědomil, že může očekávat naprostou lhostejnost spojenců Ruska (bratranec na britském trůnu zjara 1917 odmítl poskytnout Mikulášovi azyl) a osudovou slabost konzervativních vrstev v Rusku.

Gološčokin vypovězený 1912 na čtyři roky do Tobolské gubernie a 1917 pak na Ural se blízce seznámil se Sverdlovem (ostatně v r. 1918 si už tykali, jak zaznamenala telegrafická jednání Jekatěrinburgu s Moskvou). R. 1912 se Gološčokin (také spolu se Sverdlovem) stal členem ÚV bolševické strany a po Říj novém převratu tajemníkem perm-ského a jekatěrinburského gubernského výboru a poté uralského oblastního výboru strany, to jest nejvyšším pánem na celém Uralsku.[39]

Záměr zabít carskou rodinu dozrával v Leninově hlavě a v hlavách jeho nej bližších spolupracovníků a zvlášť o tom uvažovali uralští vládcové Gološčokin a Běloborodov (tento jako předseda Uralského sovětu). Jak se ukázalo, Gološčokin začátkem července 1918 jel se svým návrhem do Kremlu, aby nadřízené orgány přesvědčil, že by bylo nevýhodné, kdyby carská rodina „uprchla", přijatelnější verze má být veřejně prohlášená poprava. Lenina nebylo třeba přesvědčovat - „zničit", o tom nepochyboval, jen se obával, jak bude reagovat obyvatelstvo v Rusku a Západ. Než rýsovaly se již příznaky, že to v klidu projde.

[5H] G. Aronson, *Jevrejskaja obščeslvennosťv Rossii v 1917-1918 gg.,* in KRJ-2, 1968, s. 16.
[59] *Bolševiki 1903-1916,* s. 283-284.

(Řešení by navíc záleželo na Trockém, Kameněvovi, Zinovjevoví a Bueharinovi, avšak nebyli tehdy právě v Moskvě, a jak je známe, neměli by proě namítat, až na Kameně v a. O Trockém se ví, že událost s lhostejným klidem schválil. V roce 1935 píše

do svého deníku, že přijel do Moskvy a během rozhovoru se Sverdlova „mimochodem zeptal: ‚Jo, a kde je car?' a ten odpověděl: ‚Samozřejmě zastřelen/ - ‚A co rodina?' - ‚Spolu s ním.' - ‚Všichni?' zeptal se, patrně mírně překvapen. ‚\ šicími,' odpověděl Sverdlov. ‚A co?' Zřejmě čekal, jak zareaguji. Nic jsem mu neodpověděl. ‚A kdo to rozhodl?' zeptal jsem se. ‚My tady...' Udělal jsem nad tím kříž a dál už jsem se na nic neptal. V podstatě to bylo nejen účelné, ale také nutné řešení. Poprava carské rodiny byla nutná nejen prostě proto, abychom nepřítele zastrašili a vyděsili, abychom mu vzali jeho naději, ale také proto, abychom povzbudili vlastní řady a ukázali, že ustupovat není kam, že máme před sebou úplné vítězství, anebo úplnou porážku."[40])

M. Chejfec zkoumá, kdo mohl být na této závěrečné Leninově poradě. Zajisté Sverdlov, Dzeržinskij, není vyloučeno, že Petrov ski j a vdadimir-skij (NKVD), Stučka (LK spravedlnosti) a možná V. Šmidt. A to byl tribunál pro cara. Š. Gološčokin se 12. července vrátil do Jekatěrinburgu a čekal na poslední signál z Moskvy. Nato Sverdlov sdělil do Jekatěrinburgu Leninovo konečné rozhodnutí. A Jako v Jurovskij, syn kriminálníka odsouzeného na Sibiř, kde se ten miláček narodil, byl v červenci 1918 jmenován komandantem Ipaťjevova domu, uvažoval tedy o akci a zorganizoval průběh vraždy (provede skupina Maďarů a Rusů, včetně Pavla Medvědě v a a Petra Jermakova) i utajení mrtvol.[41] (Oblastní zásobovací komisař P. L. Voj kov vypomohl několika sudy benzinu a kyseliny sírové ke zničení mrtvol.)

Jak za sebou následovaly výstřely ve sklepem Ipaťjevova domu, jak je dobíjeli, čí výstřely byly rozhodné, to už se mohli navzájem dohadovat katani. Později „Jurovskij hystericky stavěl na odiv svou zásluhu: Jednou ranou z koltu jsem zabil Mikuláše.'" Pocta neminula ani Jermakova - „soudruh mauzer".[42]

Gološčokin po slávě nebažil, dostala se Běloborodovovi. Ve dvacátých letech všichni věděli, že on je hlavní vrah cara. Pyšnil se tím ještě na tribuně jakési stranické konference v Rostovu na Donu r. 1938 - rovnou z tribuny. (Za pouhý rok nato bude sám zastřelen.) Totéž stihlo r. 1941 Gološčokina. Kdežto Jurovskij, který po tom vraždění odjel do Moskvy a rok „pracoval" v nej bližším okolí Dzeržinského, tedy zase na repre-

40 Lev Trockij, *Dněvniki i pisma,* New York, Eremitage 1986, s. 101.
41 Michail Chejfec, *Careubijstvo v 1918 godu,* Knigotovariščestvo Moskva - Ijerusalim 1991, s. 246-247, 258, 268-271.
42 Tamtéž, s. 555.

sích, zemřel přirozenou smrtí.[45]

Ve všech událostech revoluce se odrážela problematika národnostní otázky. Tak účast nebo spoluúčast na zavraždění významného politika P. A. Stolypina se dotkla ruských národních citů. Ale co vražda na carově bratru velkoknížeti Michailu Alexandrovičovi, a kdo byli vrazi? - Andrej Markov, Gavriil Mj as ni kov, Nikolaj Žužgov a Ivan Kolpaščikov, zřejmé všichni Rusové.

Každý člověk má uvažovat, zda vrhá na svůj národ paprsek dobra, nebo jej špiní černým zlem.

To byli katani revoluce. Ale co její oběti? Většinou postřílené, utopené s vlečnými loděmi, rukojmí, zajatci, důstojníci, byli to Rusové, šlechtici, kněží, většinou Rusové,

zemci, opět Rusové, a rolníci pochytaní po lesích, Rusové, kteří nechtěli jít do Rudé armády. A ona vysoce duchovní ruská protiantisemitská inteligence, i ona nyní objevila svá sklepem a smrtelný osud. Kdyby bylo možné dnes předložit jmenné seznamy postřílených a utopených v prvních letech sovětské vlády, počínajíc zářím 1918, a uspořádat je do statistických tabulek, byli bychom ohromeni, nakolik by se v nich ukázalo, že revoluce neprojevila v tomto ohledu svůj internacionalismus, nakolik byla protislovanská. (Připomeňme si ostatně vidiny Marxovy a Engelsovy.)

Právě to zanechalo drastický cejch na tváři revoluce, na tom, co definuje revoluci ponejvíce - *koho* vraždila, nenávratně, nenapravitelně unášejíc mrtvé z této špinavé revoluce, z této odsouzené země, z tohoto zpustlého národa.

Nutno říci, že Lenin v těchto měsících nepouštěl ze zřetele napětí vznikající kolem židovského problému. Už v dubnu 1918 publikovala „rada lidových komisařů Moskvy a Moskevské oblasti" jakoby jen pro svou oblast, avšak přece jen v Izvěstijích[44], oběžník sovětům „o otázce antisemitské pogromové agitace", o „vyskytujících se faktech protižidovského pogromu v některých městech Moskevské oblasti" (ani jedno město neuvedeno). Musí se konat „zvláštní zasedání sovětů věnovaná židovské otázce a boji proti antisemitismu", a „mítinky a přednášky" s agitační kampaní. Kdo je však hlavní viník, koho potřít? No samozřejmě pravoslavné duchovní. Rod první vyžaduje: „Vážně se zaměřit na černosotněnskou antisemitskou agitací duchovenstva, podniknout co nej rozhodnější opatření v boji proti kontrarevoluční činnosti a agitaci duchovenstva" (zatím nedešifrováno, jaká opatření, ale vždyť my víme jaká!). Vedle toho bod druhý: „Není třeba vytvořit zvláštní židovskou bojovou organizaci." (Diskutovala se tedy židovská garda.) Bod čtvrtý ukládal komisariátu pro židovské záležitosti a komisariátu vojenství

[43] Tamtéž, s. 246, 278-380.
[44] „Izvěstija", 28. dubna 1918, s. 4.

„prevencí v boji s protižidovskými pogromy".

Během bouřlivého r. 1918 Lenin namluvil na gramofonové desky „zvláštní projev o antisemitismu a o Židech". To „prokletá carská monarchie" poštvala „nevzdělané dělníky a rohlíky na Židy. Carská policie v součinnosti se statkáři a kapitalisty organizovala protižidovské pogromy. Nepřátelství vůči Židům se pevně udržuje pouze tam, kde otrokář-ství statkářů a kapitalistů udržovalo dělníky a rolníky v zoufalé nevzdělanosti... Mezi Židy jsou dělníci, pracující a je jich většina. Ti jsou naši bratři, stejně jako my utiskovaní kapitálem, naši soudruzi v boji o socialismus... Hanba prokletému carismu... Hanba tomu, kdo rozsévá nepřátelství k Židům..." - „Gramofonové desky s tímto projevem se tehdy agi lačním vlakem rozvážely po frontě, po městech a po vesnicích. Tam gramofony reprodukovaly projev v klubovnách, na veřejných shromážděních, na schůzích. Rudí vojáci, dělníci a rolníci vyslechli slova svého vůdce a začali chápat, oč jde."[45] Vytištěn však tento projev nebyl (nikoli náhodou), až v r. 1928 (v knize Agurského staršího).

A 27. července 1918 (hned po popravě carské rodiny) vydala RLK zvláštní zákon o antisemitismu: „Rada lidových komisařů prohlašuje, že antisemitské hnutí znamená

nebezpečí pro věc dělnické a rolnické revoluce." A na závěr (podle svědectví Lunačarského Lenin vlastnoručně připsal): „Sovnarkom (RLK) zavazuje všechny sověty učinit rozhodná opatření k tomu, aby antisemitské hnutí bylo vykořeněno. Pogrom i sty a ty, kdo provádějí pogromovou agitaci, je třeba postavit mimo zákon." Podepsán VI. Lij an o v (Lenin).[46]

Pokud někdo v měsících rudého teroru nepochopil ta dvě slova mimo zákon, pak deset let poté je komunistický aktivista, jednu dobu také člen vlády, dokonce tvůrce válečného komunismu, ano, týž Larin, vysvětluje: „Postavit aktivní antisemity ‚mimo zákon' znamená zastřelit je."[47]

Připomeňme si navíc, že se Leninova proslulá odpověď Dimanštej-novi z r. 1919 týkala takovéto záležitosti: Dimanštejn „chtěl u Lenina dosáhnout, aby se přestal šířit" leták Gorkého „obsahující takové vychvalování Židů, které by mohlo vytvořit ‚dojem, že se revoluce drží na Židech, zvláště na jejich středňáckém živlu.'" Jak jsme už četli, Lenin namítl, že vzápětí po Říjnu právě Židé zmařilí sabotáž státních úředníků a tím zachránili revoluci, a tedy „názor Gorkého na velký význam těchto živlů... je zcela

[45] J. Larin, *Jevrei i antisemitizm v SSSR,* s. 7-8 (s odkazem na: S. Agurskij, *Jevrejskij rabu čij v kommunističeskom dviženii,* Minsk, GIZ 1928, s. 155).
[46] „Izvěstija", 27. června 1918, s. 4.
[47] J. Larin, *Jevrei i antisemitizm v SSSR,* s. 259.

správný".[48] - Nepochybuje také Židovská encyklopedie: „Lenin odmítl konfiskovat obsahově příliš prosemitskou proklamaci M. Gorkého O Židech vydanou za občanské války v masovém nákladu i přes obavy, že mohla posloužit jako trumf pro nepřátele revoluce."[49]

Pro *bílou* stranu také ovšem posloužila - jako hodnověrné spojení obrazů Židovstva a bolševismu.

To, jak vůdcové necitlivě, překvapivě krátkozrace přehlíželi pocity rostoucí mezí lidmi, se projevilo také ve spoluúčasti Židů na pronásledování pravoslavného duchovenstva - právě v létě 1918 přišel bolševický útok na pravoslavné chrámy ve středním Rusku a zvlášť v Moskevské oblasti (tehdy oblast zahrnovala několik gubernií), který zastavila až vlna farních vzpour.

Už v prosinci 1917 dělníci, kteří pracovali na Kronštadtské pevností, to nevydrželi a protestovali. Jejich rezoluci uveřejnily noviny Rron-štadtskije izvěstija: „My dělníci jsme na svém shromáždění dnes (28. prosince) projednali jmenování pravoslavných duchovních do policejní služby, a domníváme se, že tam není výkonným výborem sovětu dělnických a vojenských zástupců jmenován ani jeden židovský rabín, mohamedánský mu 11a, římskokatolický kněz nebo německý pastor, jen samí pravoslavní duchovní. Je zřejmé, že výkonný výbor tvoří výhradně bezvěrci..."[50] (Poznamenejme na okraj, že i na tomto pevnostním ostrově v dobách „vězení národů" působily svatostánky všech vyznání.)

Až do bolševického listu Pravdy se dostala (pod ironizujícím titulkem „Říjte Židy!") výzva dělníků z Archangelska „uvědomělým ruským dělníkům a rolníkům": všude „jsou haněny, špiněny, olupovány... jen ruské pravoslavné cerkve, ne však židovské synagogy... smrt hladem a z nemocí si odnáší statisíce nevinných ruských životů",

zatímco „Žid hladem a nemocemi neumírá".[51] (V létě 1918 také proběhl soudní případ o antisemitismu v chrámu Vasila Blaženého...)

Židovští aktivisté se nej nerozumnějším způsobem zapojovali do celo bolševické důrazné zuřivosti v pronásledování pravoslaví (na rozdíl od vztahu k jiným církvím), v pronásledování duchovních, v znevažování Kristova významu v tisku. Vynasnažili se i ruští pisálkové jako básník Děmjan Bědnyj (Jefim Pridvorov), a nejen on. Židé však

[48] N. Lenin, *O jevrejskom voprose v Rossii,* Moskva, Proletáři) 1924, s. 17-18.
[49] RJE, sv. 4, s. 768.
[50] „Cerkovnyje vědomosti", Petrohrad, 1918, č. 1 (5. ledna), s. 38.
[51] A. Meňšoj, *„Bej židov!",* in „Pravda", 3. července 1919, s. 1.
[52] *Sledstvennoje dělo Patriarcha Tich o na,* Sb. dokumentov po mateři a lam Centralnogo arcbiva FSB RF, Moskva 2000, dok. č. 58, s. 600-604.

měli v tomto ohledu zůstat opodál.

Devátého srpna 1920 napsal patriarcha Tichou list předsedovi RLK Uljanovovi-Leninovi (s kopií pro předsedu Celoruského výkonného výboru sovětů Kalinina), v němž žádá, aby byl z resortu církevních záležitostí odvolán vyšetřovatel Špicberg, „který měl na starosti rozvodové případy" a poté záležitosti přicházející z lidového komisariátu spravedlnosti, jenž kontroloval případ s porušováním „ostatků svatých, přičemž se otvíraly schrány a hrobky s ostatky, jež pravoslavná církev měla za svátosti". S odkazem na Ústavu RSFSR patriarcha požaduje, aby byl vyšetřovatel Špicberg „pří příštím hodnocení (jeho) ‚činnosti' zbaven této funkce, protože koná vyšetřování a výslechy s použitím násilí, což se jasně prokázalo v minulých procesech... a konečně jako muže, který veřejně uráží náboženské vyznání, otevřeně zesměšňuje konání náboženských obřadů, v tisku v předmluvě ke knize Náboženský vřed (1919) nazývá Ježíše Krista hroznými jmény."

List byl předán do malého sovnarkomu, kde se projednával na zasedání 2. září 1920, referoval - sám Špicberg. Pak následovala odpověď: „Stížnosti občana (patriarchy Tich ona) se nevyhovuje."[53] Jenže Kalinina to zarazilo a tajně a lísavě napsal K rasi kovoví na lidový komisariát spravedlnosti. Domnívá se, že je vskutku nutné, „uvážíme-li hledisko prakticky politické... vystřídat s. Špicberga někým jiným", protože „obecenstvo u soudu bude zřejmě ve své většině pravoslavné", a tak zbavíme „duchovní kruhy hlavního argumentu pro národní odvetu".[54]

A co odstranění svatých ostatků? Čím si mohly masy věřících vysvětlit takové veřejné a vyzývavé hanobení jejich víry? „ .Copak by si tohle pravoslavní Rusové dovolili," říkalo se po Rusku. ‚To všechno natropili Židi. Ti se nerozpakují, Krista taky ukřižovali.'"[55] - Cožpak za to nezodpovídají úřední místa, která bez skrupulí předkládají veřejnosti takovou podívanou?

Filozof Sergej Bulgakov, který bedlivě sledoval osudy pravoslaví za bolševiků, r. 1941 napsal: Pronásledování křesťanství v SSSR „překonalo svou krutostí a rozsahem všechna předchozí, jaká kdy dějiny znaly. Nelze je zajisté cele připisovat na vrub Židovstvu, ale nelze tu jeho vliv ani podceňovat'."[56] - „V bolševismu se projevila především *volní* síla a energie Židů." - „Židovský podíl účasti na ruském bolševismu je

[33] GARF, ť. 130, in v. 4, arch. j. 94, s. 1 - Protokol zasedání malého sovnarkomu z 2. září 1920, č. 546.
[54] Tamtéž, f. 1235, inv. 56, d. 26, s. 45.
[55] S. S. Maslov, *Rossija posle četyrjoch let revoljucii,* d. 2, s. 43.
[56] Sergíj Bulgakov, *Christianstvo i jevrejskij vopros,* Paříž, YMGA-Press 1991, s. 76.

pohříchu nesmírně značný. A znamená především *hřích Židovstva na svatém Izraeli*... A nikoli ‚svatý Izrael', nýbrž volní Židovstvo se v dušení ruského národa projevovalo v bolševismu jako mocenská síla." - „Pronásledování křesťanstva tu sice vyplývalo z ideologického a praktického programu bolševismu všeobecně, bez národnostního ohledu, ale přirozeně nacházelo největší uplatnění v židovských ‚komisařích' nezná božst v i," jako když Gubelman-Jaroslavskij stanul v čele Svazu militantních bezvěrců - „před zraky celého ruského pravoslavného lidu je to drzý výpad proti náboženství".[57]

Rovněž bylo zřejmou drzostí přejmenovávat města a obce. To v podstatě není židovský zvyk, ale celosovětský. Mohli bychom snad tvrdit, že obyvatelé Gatčiny necítili žádnou nacionální pachuť, když se jejich město přejmenovalo na Trock? Nebo Pavlovsk na Sluck, když se z Palácového náměstí stalo Urického, z Isaakijevského - Vorovského, z Litěj-ného prospektu se stal Volodarského, z Vladimirského Nachimsonův, z Admiralitního nábřeží - Rošalovo, z Tauridské ulice Sluckého, když byla kouzelná Michajlovská pojmenována podle průměrného výtvarníka Isaaka Brodského.

Tak jsme se do toho zabrali. Až se člověku zamotá hlava. V ruských prostorech to nemá konce. Jelizavetgrad se stal Zinovjevskem, a tak dále. Město, kde byl zabit car, se na počest jeho vraha stalo Sverdlov-skem.

Je zřejmé, že představa o národní *odvetě* ze strany židovských bolševiků se v ruském povědomí rozšířila už v roce 1920, když se kuriózně dostala dokonce mezi dokumenty sovětské vlády (varující Kalimnův argument).

Zajisté bylo správné Pasmanikovo dementi: „Zlí nebo tupí lidé si všechno vysvětlí velice jednoduše: židovský kahal si umanul ovládnout Rusko, nebo mstiví Židé si vypořádávají účty s Ruskem za minulé ústr-ky, kterých se jim v této zemi dostalo."[58] Samosebou tak nelze vysvětlit vítězství a vládu bolševiků. - Jestliže však pogrom 1905 vězí v paměti tvé rodiny dál a jestliže v roce 1915 tvé soukmenovce vyháněli ze západních gubernií nagajkami, pak se za nějaká tři čtyři léta leckdo mohl za nagajku pomstít revolverem. Nehádejme, jako měrou mohli židovští komunisté odplácet Rusku, ničit a rozkouskovávat právě všechno ruské, popírat však takový pocit zcela znamenalo by odmítat jakoukoli spojitost židovského nerovnopráví za cara a účasti Židů v bolševismu. Spojitost, jež se stále vrací.

Když **1.** M. Bikerman stál „před skutečností takové neúměrné účasti

"Tamtéž, s. 98, 121, 124

[w] D. S. Pasmanik. *Husskaja revoljucija i jevrejstvo,* s. 156.

Židů na barbarském boření" a zřejmě v odpověď těm, kdo Židům uznávali právo na pomstu za dřívější pronásledování, toto právo odmítl. „Odpovědnost našich soukmenovců za bořivé snahy se přenáší na stát, který útlakem a pronásledováním Židy donucoval přiklonit se k revolucí." Nikoli, říká Bikerman: „Právě tím, jak kdo reaguje na zlo, jež ho utiskuje, odlišuje se jeden člověk od druhého člověka, jeden lidský kolektiv od druhého lidského kolektivu."[39]

Když se týž badatel ohlíží r. 1959 na historické osudy Židovstva, říká vstříc valícím se mračnům dalšího období: „Výrazná odlišnost Židů od okolního světa tkvěla v tom, že Židé mohli být jen kovadlinou, a nikdy kladivem."[60]

Nehodlám hodnotit světové historické osudy, netroufám si diskutovat v takovém rozsahu a tak přesně, i kdyby byla situace po celé dějiny obdobná, avšak tvrdím, že od roku devatenáctistého osmnáctého a dalších zhruba patnáct let byli v Rusku Židé, kteří se přidali k revoluci, ve značném počtu *rovněž kladivem.*

A tu se ozývá v souladu s námi Boris Pasternak v Doktoru Živagovi, sice až po 2. světové válce a velké katastrofě Židů, s veškerým dopadem, se všemi změnami ve světonázoru, ale přece román hovoří právě o letech naší revoluce, autor píše o té „ostýchavé a obětavé izolovanosti způsobující jen útrapy". A pak je tu ještě „jejich (Židů) slabost a neschopnost odrážet údery".

Nicméně jsme se dívali na jednu a touž zem - v různém období, ale přece jsme zde žili ve dvacátých a třicátých letech. Současník té doby by měl strnout hrůzou: Pasternak nezpozoroval (věřím, že nezpozoroval), co se dělo? - Vždyť jeho rodiče, otec výtvarník, matka klavíristka, patřili k vysoce kulturnímu okruhu Židů, okruhu, který žil společným životem s ruskou inteligencí, on sám už vyrůstal v bohaté tradici, Rusku sebe věnovali bratří Rubinštejnovi, úžasný výtvarník Levit ari, vzdělaný historik umění M. O. Geršenzon, filozofové Frank nebo Šestov. Zřejmě celá ta kulturní orientace, ta nerozlučná služba i vlastní život připadaly Pasternakovi jako *norma* a hrozné odchylky od ní prostě minuly jeho zorné pole.

Ale to vše se dotýkalo tisíců jiných. Opět Bikerman jako svědek doby: „Účast Židů v bolševickém běsnění, která příliš bije do očí, k nám poutá pozornost Rusů a pozornost celého světa."[61]

[58] I. M. Bikerman, *Rossija i russkoje jevrejstvo,* in RiJ, s. 25.
[60] Týž, *R samopoznaniju jevreja: čem my byli, čem my stali, čem my doliny byť,* Paříž 1959, s. 42.
[61] Týž, *Rossija i russkoje jevrejstvo,* in RiJ, s. 14-15.

Nikoli, Židé nebyli hlavní hybnou silou Říjnového převratu. Ba eo víc, ruské Židovstvo, které získalo plnou svobodu, a to právě v Únoru, jej nepotřebovalo. Jakmile však převrat proběhl, aktivní sekularizovaná židovská mládež snadno a rychle přeskočila z koně na koně a s nemenší jistotou se hnala vpřed spolu s bolševickým tryskem.

Samozřejmě, že je k tomu nevedli židovští učitelé meíamedové. Avšak rozvážní mezi Židy včas nerozpoznali hrdlořezy. Tak se *odrodila* téměř celá jedna generace. A pádila kupředu.

Když G. Landau hledal *motivy* tohoto dynamického přeběhnutí židovské mládeže k novým vítězům, došel k takovýmto závěrům: „Působilo popuzení proti starému světu a jím uměle vyvolané odcizení od ce loruské státnosti a dotavadního způsobu života, působil též svérázný racionalismus Židům často tak vlastní," a „volní tlak, u nicotných povah přecházející v prohnanost a opovážlivost."[62]

Nacházíme však i omlouvající vysvětlení: „Materiální podmínky po bolševickém převratu vytvořily stav, který Židy donutil jít s bolševiky."[63] Takový" výklad je dost rozšířený: „42 % židovského obyvatelstva v Rusku se živilo obchodem," pak o něj

přišli, octli se v bezvýchodné situací a neměli kam jít. „Aby nezemřeli hlady, musili se dát do služeb vlády a často nepohrdli jakoukoli prací," dokonce vedoucím místem v administrativě, musili nastoupit do sovětského aparátu, kde „byl počet židovských úředníků značný už od Říjnové revoluce".[64]

Že neměli jiné *východisko?* Měly snad východisko ty desetitisíce ruských úředníků, které odmítly sloužit bolševismu? Zemřít hlady? Z čeho žili městští Nežidé? A pak tu byla pomoc (Joint, ORT) a podobné zásobování od štědrých Židů ze Západu. Jít sloužit do Ceky nikdy není *jedl ne* východisko. Existuje přinejmenším ještě jedno - nejít a vydržet.

A výsledek byl takový, uzavírá Pasmanik, že „se bolševismus stal pro hladovějící Židy stejným *řemeslem* jako dříve krejčovství, makléřství nebo lékármctví".[65]

Je-li tomu tak, zeptejme se, zda lze s dobrým svědomím i po sedmdesáti letech říci: Těm, kdo „nechtěli emigrovat do Spojených států, aby se stalí Američany, a nechtěli emigrovat do Palestiny, aby zůstali Židy, zbývá jediné východisko, totiž komunismus".[66] Opět *jediné* východisko.

Toto tvrdit znamená ignorovat vlastní historickou odpovědnost...

[62] *G.* A. Landau, *Revoljucionnyje iděi v jevrejskoj obščestvennosti,* in EiJ, s. 117.

[65] D. S. Pasmanik, *Russkaja revoljucija i jevrejstvo,* s. 156.

[64] D. Šub, *Jevrei v russkoj revoljucii,* in JM-2, s. 145.

[m] D. S. Pasmanik, *Russkaja revoljucija i jevrejstvo,* s. 157.

[66] Š. Avinéri, *Vozvraščenije v istoriju,* in „22", 1990, č. 73, s. 112.

Podstatněji, závažněji zní: „Národ, který vytrpěl takové perzekuce" během celého historického vývoje, „musil se stát nositelem revoluční interaacionalistícké doktríny socialismu", neboť „ta dávala svým adeptům - Židům výhled, že přestanou být vyděděnei", i v této zemi, ne v „iluzorní Palestině praotců". A dále - „Již během občanské války a hned po ní nezřídka mnoho sociálních prázdnot vzniklých po revoluci zaplnili konkurenceschopnější, než byli pracovníci, kteří vyšlí z mas původního obyvatelstva. Zároveň... se v převážné většině odcizili své národní a duchovní tradici", načež „kdokoli z asimilantů, zvláště v době jejich masového výskytu již v první generaci zakořenil v poměrně povrchové vrstvě, která pro ně byla nová."[67]

Přece však se zeptejme, jak se mohlo stát, že se „staleté tradice této starobylé kultury ukázaly bezmocné proti zaujetí barbarskými revolučními hesly bolševismu"?[68] Když se „nad Ruskem... udál spolu s revolucí socialismus... - tehdy nejen tito Židé v celém svém množství a s veškerou svou energií jako první podlehli rozkladu. Tehdy ostatní Židovstvo zůstalo bez stmelující ideje, v rozpačitých sympatiích k nastávajícímu a s rozpačitou bezmocností vzhledem k jeho výsledkům".[69] Jak se mohlo stát, že „značné vrstvy Židovstva s nadšením neodpustitelným pro národ vytrpěvší tisíciletá zklamání přivítaly revoluci"? Jak se mohlo stát, že se raeiorialistioký „střízlivý židovský národ opil revoluční frazeologií"?[70]

Pasmanik si připomíná (1924) také „ty Židy, kteří hlasitě vyhlašovali genetické spojem bolševismu a judaismu, kteří se hlasitě chlubili rozsáhlými sympatiemi židovských mas ke k o mis ar o dě rža ví".[71] Pravda, Pasmanik sám uvedl „body, podle nichž jsou si judaismus a bolševismus na první pohled vskutku celkem blízké...

pozemské štěstí a *sociální spravedlnost*... Judaismus jako první přišel s těmito dvěma ušlechtilými zásadami."[72]

Obsažný výklad tohoto problému najdeme v anglickém listu Židovská kronika v ještě bouřlivém r. 1919. Stálý dopisovatel téchto novin jakýsi Mentor tu píše, že je nerozumné, tvrdí-li Židé, že je k bolševismu nevíže žádná spojitost. Tak americký rabín dr. Juda Magnes bolševiky
podpořil, tedy neměl za to, že by bolševismus byl jev neslučitelný s judaismem.[73] - Týden poté se týž vyjádřil, že celkem vzato je bolševismus velké zlo, ale paradoxně zároveň naděje lidstva. Francouzská revoluce též byla krvavá, ale přesto ji historie

[117] D. Šturman, *O ruzcionalnych fobijach,* in „22", 1989, č. 88, s. 149-150. ,Jh L O. Levin, *Jevrei v revoljucii,* in RIJ, s. 127.

[m] G. A. Landau, *Revoljueionnyje iděi v jevrejskoj obščesivennosii,* in RiJ, s. 109.

[70] D. O. Línskij, *O nacionalnom satnosoznanii russkogo jevreja,* in RiJ, s. 145, 146.

[71] I). S. Pasmanik, *Čego že my dobivajemsja,* in RiJ. s. 225.

[:i] Tyž, *Russkaja revoljucija i jevrejstvo,* s. 129.

[73] „The Jewish Chronicle", 28. března 1919, s. 10.

ospravedlňuje. Žid je svou povahou idealista, a proto je nejen přirozené, ale naopak logické, že se vydal za sliby bolševiků. „Pozoruhodná je sama skutečnost bolševismu, pozoruhodný je fakt, že se mnozí Židé stalí bolševiky, že se ideály bolševismu v mnoha bodech shodují s nejvyššími ideály judaismu, ideály, které se zčásti staly základem pro učení zakladatele křesťanství. To všechno musí myslící Žid důkladně promyslet. Lehkovážný je člověk, který v bolševismu vidí pouze odrazující aspekty..."[74]

Jenže judaismus je přece především představa jediného velkého Boha, a alespoň z tohoto důvodu je s bezvěreckým bolševismem neslučitelný.

Bikerman stále rozvažuje, stále hledá motivy tak hojného zapojení Židů do bolševického počínání: „Když vidíme takovéto skutečností, mohli bychom si nad budoucností našeho lidu zoufat, kdybychom nevěděli, že... nej horší ze všech epidemií je slovní nákaza. Proč se židovské vědomí stalo tak vnímavým k této infekci, o tom bychom museli vyprávět příliš dlouho." Příčina „tkví nejen v okolnostech včerejška", ale i „v prastarých představách, které Žida činí predisponovaným k chorobám povrchní a zkázonosné ideologie".[75]

Sergej Bulgakov navazuje: „Duchovní podoba Židovstva mezi ruskou většinou nevyjadřuje obraz Izraele. To v Izraeli samém je obsažen stav děsné duchovní krize navíc doprovázené zdivočením."[76]

Pokud jde o argument o dříve vytrpěném, útisku jako důvodu, proč se ruští Židé přemetli k bolševikům, je třeba poukázat na další dva komunistické převraty, téměř synchronní s leninským, totiž na převrat bavorský a maďarský. V Levmovi čteme: „Počet Židů působících v bolševickém režimu v těchto dvou zemích je nezměrný. V Bavorsku... mezi komisaři vidíme Židy Leviného, Levina, Axelroda, anarchistického ideologa Landauera, Ernsta Tollera." - „Počet Židů v řídící činností v Maďarsku dosahoval až 95 % z veškerého počtu těchto funkcionářů... Přitom právní postavení Židů v Maďarsku bylo skvělé, žádné omezování práv tam už dávno neměli, naopak zde zaujímali v kulturních a ekonomických vztazích postavení, kdy antisemité už mohli

[74] Mentor, *Peace, War- and Bolshevism,* in „The Jewish Chronicle", 4. dubna 1919, s. 7.

[75] I. M. Bikerman, *Bossija i russkoje jevrejstvo,* in BiJ, s. 54.

[76] Sergij Bulgakov, *Christianstvo ijevrejskij vopros,* s. 124-125.

[77] 1. O. Levin, *Jevrei v revoljucii,* in RiJ, s. 125, 126.

[78] Norman Podgorec, *Jevrei v sovrernennom mire,* (interview), in VM, New York 1985, č. 86, s. 113.

mluvit o převaze Židů."[77] K tomu lze připojit poznámku významného dnešního židovského publicisty[7] v USA, že i němečtí Židé „prosperovali a dosahovali vysokých hodností".[78] Ani zde je k revolučnosti nedohánělo žádné pronásledování nebo pogromy. (Po pravdě třeba dodat, že kvas k převratu dodávala v Bavorsku i v Maďarsku propaganda vojáků „navrátivších se ze zajetí". O těchto dvou převratech bude ještě zmínka v šestnácté kapito-le.)

Všechny tyhle buřiče - i ty v dálce za oceánem - spojoval explodující a nezvladatelný revoluční internacionalismus, touha po revoluci, a to pokud možno světové a „permanentní". Rychlé úspěchy Židů v bolševické správě byly nutně známy v Evropě i ve Spojených státech a ostudně se jimi dojímali i tam. Americká židovská veřejnost na přelomu mezi Únorem a Říjnem nepohnila ve svých sympatiích k ruské revoluci.

Tou dobou bolševici neskládali ruce do klína také pokud jde o finanční operace, především přes Stockholm. Již od Leninova dubnového návratu jim docházela skrytá pomoc z německých pramenů přes švédskou Nia Banken Olofa Ashberga. Také několik ruských bankéřů, kteří uprchli v letech před revolucí, začalo dobrovolně pomáhat bolševikům. Americký výzkumník Anthony Satton, který - třeba s půlstoletým zpožděním - získal důležité archivní dokumenty, na jejichž základě nám sděluje, že podle zprávy amerického vyslance ve Stockholmu pro State Department z r. 1918 „jedním z takových ‚bolševických bankéřů'" byl skandálně známý Dmitrij Rubinštejn osvobozený z vězení Únorovou revolucí, „který se usídlil ve Stockholmu a stal se tu finančním agentem bolševiků". - „Dalším ‚bolševickým bankéřem' se stal Ab-ram Zhotovskij, příbuzný Trockého a Lva Kameněva." Do syndikátu spolu s Životovským patřili: „Děnisov z někdejší Sibiřské banky, Kamenka z Azovsko-donské banky a Davidov z Banky pro vnitřní obchod." Další „bolševičtí bankéři" byli Grigorij Lessin, Stiller, Jakov Berlin a jejích agent Izidor Kon.[79]

Zároveň z Ameriky stále připlouvali *navrátilci,* částečně dávní, částečně noví „revolucionáři", kteří nyní chtěli upevnit a budovat „nový šťastný svět". O některých jsme se už zmínili ve 14. kapitole. Pluli a pluli přes oceány měsíc co měsíc, z newyorského přístavu východně, ze sanfranciského západním směrem, někteří jako dřívější ruští občané, a také někteří nadšenci, třeba ani neznalí ruštiny.

A. V. Ty r k o v o v á - \ V i 11 i a m sov á r. 1919 napsala v knize vydané tehdy v Anglii: „Mezi bolševickými předáky je velmi málo Rusů, tj. málo těch, kdož jsou prodchnuti celoruskou kulturou a zájmy ruského národa... Spolu se zjevnými cizinci bolševismus přitáhl mnoho stoupenců z řad emigrantů, kteří žili dlouhá léta v zahraničí. Někteří v Rusku nikdy předtím ani nebyli. Mezi nimi se vyskytovalo mnoho Židů. Ti mluvili špatně rusky. Lid, nad nímž získali vládu, jim byl cizí, navíc si vedli jako vítězové v poražené zemi." A pokud v carském Rusku „neměli Židé přístup k vedoucím

[79] E. Satton, *Uol-strit i bolševickaja revoljucija* (přel. z angl.), Moskva 1998, s. 141-142.

místům a školy i státní služba před nimi zavřely dveře", pak „v sovětském Rusku všechny výbory a komisariáty byly plné Židů. Ti si často přeměňovali svá židovská jména na ruská... Tato maškaráda však nemohla nikoho zmást."[80]

Ve stejné době, r. 1919, slyšíme v rozpravě Owermanovy senátní komise R. B. Dennise, který přednášel na univerzitě v Illinoisu a v listopadu r. 1917 přijel do Ruska, že podle jeho „názoru shodujícího se s názory jiných Američanů, Angličanů a Francouzů... tito lidé se v Rusku vyznačovali největší krutostí a nesmlouvavostí při vyřizování účtů s buržoazií". Toto slovo - buržoazie - zde není použito hanlivě, ale pro označení městských obyvatel. - Nebo jiné svědectví: Mezi těmi, kdo prováděl „vražednou propagandu" i v zákopech, byli též lidé. kteří „před rokem nebo dvěma (1917-1918) žili v New Yorku".[81]

V únoru 1920 napsal Win ston Churchill pro londýnský Sundav Herald článek Sionismus proti bolševismu, boj o duše židovského lidu, v němž čteme: „Nyní tato banda pozoruhodných osobností ze sklepem' velkoměst Evropy a Ameriky popadla za vlasy a za hrdlo ruský lid a stala se nezvratnými pány v obrovské Ruské říši."[82]

Mezi těmito zaoceánskými cestovateli bylo mnoho známých jmen a ještě více neznámých. Patřil k nim například M. M. Gruzenberg. Pobyl už v Anglii (kde poznal Sunjatsena), dlouho žil ve Státech, „v Chicagu zřídil školu pro emigranty" a v červenci 1918 se navrátil do Moskvy. V roce 1919 se z něho už stává generální konzul RSFSR v Mexiku (v něž se skládaly velké revoluční naděje, i Trockij tam později dorazí). V temže roce začal Gruzenberg působit v K o min terně, též ve Skandinávii, ve Švýcarsku, ve Skotsku zatčen, 1925 pod jménem Rorodin i s pomocným agenturním štábem v Číně, dále jako „hlavní politický poradce Ústředního výkonného výboru Kuomintangu". Protlačoval Mao Ce-tunga a Čou En-laje, když mu však Čankajšek na jeho roz-vratnou činnost přišel, r. 1927 ho z Číny vyhostil. Gruzenberg šťastně přežil všechna nebezpečenství r. 1937 a v letech sovětsko-německé války byl za Dridza-Lozovského hlavním redaktorem sovětské tiskové agentury Informbyra. R. 1951 zastřelen.[83] (O popravených židovských bolševicích viz 19. kapitolu.)

Byl tu. Sani uil Agurskij, jeden z běloruských lídrů, 1938 zatčen, poslán do vv hnán st ví (otec předčasně zemřelého sovětského novináře, který se velmi vzdálil otcovým

[80] Ariadna 1 y r k o v a - VV i **11** i a i n s, *Frorn Liberty to Brest-Litnv.sk,* Londýn, Macraillan and Co 1919, s. 297-299.

[81] Overmen, s. 22-23, 26-27.

[82] Dž. Mjuller, *Dialektika tragedii - antisemitizm i kommunizm v Centralnoj i Vostočnoj Jevrope,* in „22", 1990, č. 73, s. 96, viz též: „Jevrejskaja tribuna", 1920, č. 10, s. 3.

[83] RJE, sv. 1, s. 154.

šlépějím).[84] - Nebo Solomon Slepak, významný funkcionář Kominterny - 1919 se vrátil přes Vladivostok, kde se účastnil krvavých hrátek, 1921 odjel do Číny, aby získal Sunjatsena pro spojenectví s komunisty (jeho syn Vladimír se bude s mezinárodním ohlasem zachraňovat z pasti, do níž se vrhl ve jménu šťastného komunismu jeho otec).[85] A takových paradoxních příběhů by bylo na sta.

Z emigrace přispěchali bořitelé „buržoazní" židovské kultury. Jsou mezi nimi kolegové S. Dimanštejna z komisariátu pro židovské záležitosti eser Dobkovskij, právě zmíněný Agurskij, dále Kantor, Šapiro, „bývalí emigranti anarchisté dorazivší z Londýna a New Yorku, kteří byli vzdáleni ruskému Židovstvu". Komisariát měl za úkol vytvořit židovské komunistické hnutí. Novokomunistický list Der Emes (Pravda) psaný

v ji dis vyhlásil v srpnu 1918 „začátek proletářské diktatury v židovské uličce". Der Emes se obořil na židovské školy chedery, na nichž se studovala Tóra. V červnu 1919 bylo rozpuštěno ústřední byro židovských obcí[86], orgán konzervativní části Židovstva, která se od bolševického uskupení distancovala. Toto rozhodnutí podepsali S. Agurskij a J. Stalin.

Jako správný přetrvává názor, že Židé socialisté netíhli především k bolševikům. Které socialistické strany to tedy jsou? A kde jsou? „Posílení pozice židovské sekce... nastalo vlivem rozpadu některých starých židovských politických stran... Bund. sionisté socialisté a členové Po'alej Cijonu se rozštěpili a značná část jejich předáků přešla do tábora vítězů, když se zřekla idejí demokratického socialismu," tak dopadli takoví lídři jako M. Rafes, M. Frumkinová-Ester, A. Vajnštejn, M. Litvakov.[87]

A co Bund, tak bojovný za revoluce 1905, tak nesmiřitelný dokonce k Leninově linii, tak zásadový především pokud jde o kulturní a národní autonomii Židů? Ano, i ten... „Po ustavení sovětské moci se vedení Bundu v Rusku rozštěpilo na pravici a levici (1920). Značná část pravých emigrovala (1920) a leví rok nato Bund rozpustili. Někteří byli přijati do komunistické strany - KSR/b/."[88] - Dřívější bundovci: zuřivý David Zaslavskij se na eelá desetiletí stal jízlivou hvězdou stalinské publicistiky (musel pranýřovat Mandelštama a Pasternaka). - Pak jsou tu bratři Izrail a Grigorij Le plev stí

[84] RJE, sv. 1, s. 22.

H'~' Chaim Potok, *The Gates of November - Chronicles of the Slepak Family,* New York, Alfred A. Knopf 1996, s. 37, 44-45.

[86] G. Aronson, *Jevrejskij vopros v epochu Stalina,* in KRJ-2, s. 133-135.

[87] Tamtéž, s. 135-136.

** ME, sv. 1, s. 560.

(Izrail se od r. 1918 ponoří do čekistiky, Grigorij 1920 zaujme poměrně vysokou funkci v Gece, dokonce se stane náměstkem lidového komisaře, pak předsedou Malého sovnarkomu RSFSR, 1954-1939 zástupcem generálního prokurátora SSSR, 1939 zatčen). - Solomon Koti jar - tajemník stranických 'výborů v guberniích Orenburské, Vologodské, Těrecké, pak orelského okruhového výboru strany. - Bundovec Abram Chejfec se navrátil do Ruska po únoru 1917, zařazen do předsednictva hlavního výboru Rundu na Ukrajině, člen UV Bundu, v říjnu 1917 už boduje za bolševiky, 1919 září v Kominterně.[80]

K levým bundovcům se po roce 1917 připojila levice sionistů socialistů a Socialistické židovské dělnické strany a pak 1919 vstoupili do komunistické strany - KSR. Levé křídlo IValej Cijonu též, v roce 1921,[90] (Ještě r. 1926 podle soupisu bylo v KSR 2500 bývalých bundovou. Některé z nich později semlely represe: „Za Stalina byla většina z nich vystavena krutému pronásledování."[91])

Bikerman zvolá: „Bund, který sehrál úlohu představitele ‚židovských dělnických mas', se svou aktivnější většinou připojil k bolševikům."[92]

David Azbel ve svých pamětech částečně vysvětluje motivy takového přechodu podle svého strýce Arona ísaakoviče Vajnštejna, významného bundovce: „Dříve než jiní

pochopil, že jeho strana, stejně jako další socialistické strany, je odsouzena k zániku... Pochopil také, že přežít a obhájit zájmy Židů může jen tehdy, dá-Ii se k bolševikům."[93]

Také mnozí jiní měli stejný motiv, proč přejít ke komunistům - za prvé přežít, za druhé obhájit zájmy Židů. Načas se dařilo i ledacos jiného.

Pozoruhodné rovněž je, že po Říjnu také další socialistické strany -eseři a nienševici, jak víme, měli ve svém vedení hodné Židů - se nepostavily tvrdě proti bolševismu, dokonce přehlédly, že bolševici rozehnali Ústavodárné shromáždění. Přešlapovaly na místě, znejistěly, také se rozštěpily, buď vyhlásily neutralitu v občanské válce, nebo dál vyčkávaly a eseři bolševiky pustili na jeden úsek Východního frontu a jali se de moralizovat zázemí bílých.

Avšak také mezi lídry dělnického odboje proti bolševikům r. 1918 se objevovala židovská jména; z šestadvaceti podpisů pod otevřeným dopisem vězňů k případu

[m] RJE, sv. 1, s. 478; sv. 2, s. 78, 165; sv. 5, s. 286.

[90] S. Dimanšjejn, *Revoljucionnoje dviženije sredi jevrejev,* in *1905; istorija revoljucionnogo dviženija v otdělnych očerkach,* za reci. M. N. Pokrovského, Moskva; Leningrad, GIZ 1927, sv. 5, 1. vyd., s. 125.

[91] KJE, s\· 1, s. 560.

[92] I. M. Bikerman, *Rossija i russkoje jevrejstvo,* in RiJ, s. 44.

[m] D. Azbel, *Do, vo vremja i posle,* in VM, New York 1989, č. 104, s. 231.

dělnického sjezdu v taganské věznici byla židovských jmen asi čtvrtina.[94] Vůči takovýmto menševikům byli bolševici nemilosrdní. V létě 1918 však nebyl zastřelen významný **m e říše vi o ký** předák **K.** Abramovič jen proto, že Leninovi napsal Friedrich Adler, který r. 1916 zavraždil rakouského předsedu vlády a dostal ¥ rakouském vězení milost. - Statečně si vedli Grigorij Bínštok a **Semjon** Vajnštejn, kteří byli vězněni a posléze propuštěni k cestě do zahraničí.[95]

V únoru 1921 menševici v Petrohradu sice vyjadřovali sympatie k nespokojenosti hladovějících a oklamaných dělníků, sice je ponoukali k protestům a stávkám, avšak nerozhodně. A neměli dost odvahy postavit se do čela hnutí ve chvílích kronštadtské vzpoury. Přesto však museli vypít kalich hořkosti do dna.

Známe nemálo menševiků, kteří bez skrupulí vystřídali stranickou nálepku a přešli na stranu bolševiků. Připojil se k nim například Boris **Magici o** v a stal se náčelníkem politických oddělení („politoddělů") 10. armády, pak celého Donbasu (Doněcké pánve), tajemníkem **pobav -ského** a samařského gubernského výboru strany a posléze instruktorem **IV. - Přímými** přeběhlíky byli Abram Děborin (dotáhl to na rudého profesora a všem nám vléval do **hlavy** dialektický a historický materialismus), Alexandr Gojchbarg (sibiřský revoluční výbor, žalobce pří procesu proti Kolčakovým ministrům, člen LK spravedlnosti, až předseda malého sovnarkomu). Jedni se dlouho drželi, dokud nakonec nebyli uvězněni, jako I. Ljachoveckij-Majskij[96], jiní ve velkém počtu souzeni, počínajíc procesem smyšleného Svazového výboru menševiků **r.** 1951 (kam se dostal také N. N. Gimmer-Suchanov, teoretik taktiky Výkonného výboru v březnu 1917). Byl na ně uspořádán po celém Sovětském svazu velký zátah.

Z přeběhlíků z řad eserů bychom mohli jmenovat Jaková Livšice (od **r.** 1919 zástupce předsedy černigovské gubernské Čeky, poté charkov-ské, dále předseda kyjevské, postupoval rychle, až se stal náměstkem předsedy Státní politické správy - GPU na celé Ukrajině). - Od **anarch** o **komu růstů** přeběhl Lazar Kogan (armádní zvláštní oddělení, asistent náčelníka vojsk VČK, 1930 náčelník Státní správy táborů - Gulag, **1931** v čele bělomorského NKVD). - Objevují se i zcela roztodivná **jména** - Ilja **Kit-Vij tenko,** poručík rakouské armády, v ruském zajetí, **pra**covník Čeky a pak GPU v nižších vojenských hodnostech, poté v armádě, v třicátých letech se účastní reorganizace v Rudé armádě, až 20 let vězněn.[97]

[94] *Nězavisimoje rab orej e dviženije v 1918 godu, dokumenty i materiály,* sest. M. Bernštam, Paříž, YMCA-Press 1981, s. 291-295 - řada lssledovanija novějšej russkoj istorii (INRI), sv. 2. [m] RJE, sv. 1, s. 135-156, 199-200. [96] Tamtéž, sv. 1, s. 551, 419; sv. 2, s. 221-222, 250.

A co sionisté? Pamatujeme, že 1906 prohlásili, že nezůstanou stranou eeloriiského odporu proti samoděržavnému útlaku a aktivně se zapojí do boje proti němu. Přesto v květnu 1918 za celoruského útlaku, jenž nebyl menší než ten předchozí, prohlásili, že zůstanou neutrální, „zřejmě v naději, že zažehnají... obvinění z kontrarevolučnosti", jehož by se jim od bolševiků dostalo.[98] Původně se jim to vydařilo. Celý r. 1918 a do polovány 1919 nepocítili od bolševiků žádné ústrky, v létě 1918 uspořádal v Moskvě celoruský sjezd židovských obcí a ve stovce komunit „Palestinský týden", bez omezení jim vycházely noviny, vznikl mládežnický Hechaiuc." - Na jaře 1919 začaly místní úřady rušit sionistický tisk a na podzim téhož roku i zatýkat osoby (za „špionáž ve prospěch Anglie"). Zjara 1920 uspořádali sionisté v Moskvě svou celoruskou konferenci. Avšak všech devadesát jejích účastníků bylo zatčeno a odvezeno do butyrské věznice a někteří odsouzeni, avšak delegace amerických židovských odborářů, která přijela do Moskvy, jim vymohla propuštění. „Předsednictvo V ČR prohlásilo sionistickou organizaci za kontrarevoluční a její činnost v sovětském Rusku zakázalo... Od té chvíle byla činnost sionistů ilegální."[100]

Přemýšlivý M. Chejfec vhodně připomíná, že se s Říj novým převratem časově shoduje Balfourova deklarace, tento první krok učiněný k vytvoření samostatného židovského státu. Co tedy dál? „Část židovského kmene se vydala cestou Theodora II e rzi a a Vladimíra Žabothi-ského. Druhá část (dodejme, že ta větší) neustála v pokušení a jde s bandou Lenina, Trockého a Stalina." (Čehož se obával Churchill.) „Herzlova cesta se tehdy zdála dalekou a téměř nereálnou. Cesta Trockého a Bagriekého Židům umožňovala, aby se narovnali hned teď, aby se okamžitě stali v Rusku nejen rovnoprávným, ale dokonce privilegovaným národem."[101]

Nejznámější přeběhlík je ovšem Lev Meehlis (z Po'alej Cijonu). Jeho kariéra je široce známa - ve Stalinově sekretariátu, v redakčním kolegiu Pravdy, je náčelníkem Politické správy Rudé armády, prvním náměstkem lidového komisaře obrany, lidovým komisařem státní kontroly, zhoubcem našeho Krymského výsadku 1942. Jako člen organizačního výboru I V KSSS pohřben u kremelské zdi.[102]

[97] RJE, sv. 2, s. 56, 51-52, 176.

[98] I. B. Šechtman, *Sovětskaja Rossija, sionizm i Izrail,* in KRJ-2, s. 317.

[99] Tamtéž, s. 315.

[00] S. Gepštejn, *Russkije sionisiy v borbe za Palestinu,* in KRJ-2, s. 590-392.

[01] M. Chejfec, *Naši obščije uroki. in* „22", 1980, č. 14, s. 162.

-[02] RJE, sv. 2, s. 276-277.

Samozřejmě mělo ruské Židovstvo také početnou vrstvu, která bolševismus nepřijala. Netlačili se mezi bolševiky rabíni, soukromí docenti, známí lékaři ani masy měšťanů. iVrkovová píše: „Tato židovská převaha mezí sovětským úřednictvem uváděla do zoufalství právě ty ruské Židy, kteří přes kruté nespravedlnosti carského režimu spatřovali svou vlast v Rusku, žili společným životem s ruskou inteligencí a spolu s ní odmítali jakkoli spolupracovat s bolševiky."[103] - Ti však tenkrát nebyli ve společnosti vyslyšeni a tyto stránky nejsou plné jejich jmény, ale jmény vítězů, kteří ovládli chod událostí.

Samostatně ční dva věhlasné teroristické akty, oba provedené rukama Židů proti bolševikům r. 1918, zavraždění Moiseje Urického Leon i -dctu Kanegisserem a atentát Fanny Kaplanové na Lenina. I po této stránce se židovský osud dostal do popředí. Dejme tomu, že u výstřelu proti Leninovi byly hlavní eserské zájmy. Pokud však jde o Kanegissera, dědičného šlechtice počínaje jeho dědečkem, Kanegisser byl v létě 1917 přijat do vojenské akademie (ostatně byl také přítelem Sergeje Je-senina), plně sdílím názor emigrantského prozaika Marka Aldanova, že to bylo cítění Žida usilujícího před. zraky Židů i Rusů a před dějinami uplatnit proti jménům Urického a Zinovjeva jméno židovské. V tomto duchu napsal před provedením atentátu dopis své sestře, že se mstí za brestský mír, z pocitu ponížení za účast Židů v nastolení vlády bolševiků a za to, že petrohradská Čeka popravila jeho blízkého přítele z dělostřeleckého učiliště.

Musím poznamenat, že se poslední dobou objevily v tisku materiály o nejasných okolnostech obou těchto atentátů.[104] Existují přesvědčivé úvahy, že na Lenina nestřílela Fanny Kaplanova, ale že ji sebrali, aby mohlo být „uzavřeno vyšetřování", že figurovala jako náhodná oběť, a ohledně Kanegissera se argumentuje tím, že mu úřední místa vytvořila k tomu výstřelu podmínky. O této druhé úvaze velice pochybuji - kvůli žádné provokaci by bolševici neobětovali svého oblíbeného předsedu Čeky. - Přesto je podivné, že za následného rudého teroru, kdy byly v Rusku zastřeleny tisíce zcela nevinných rukojmí nemajících k provedeným skutkům žádný vztah, propustili z věznice celou Kanegisserovu rodinu a nechali ji odjet do ciziny - to se bolševikům nepodobá! Nebo tu byla vlivná přímluva na nej vyšších místech? - Z nej novějších publikací se dokonce dovídáme, že příbuzní a přátelé L. Kanegissera vypracovávali plán na ozbrojené přepadení Petročeky, aby Leonida osvobodili, a že byli posléze ze zatčení propuštěni a dál zůstali v Petrohradu na svobodě. Tato mírumilovnost bolševických úřadů se vysvětluje tím, že se nechtěly dostat do rozporu s vlivnými kruhy petrohradských Židů. Ka negisserova rodina si ponechala židovské vyznání a jeho matka

io3 Aiiadna TVrkova-Williams, *From Liberty to Brest-Litovsk,* s. 299.
11,1 B. Orlov, *Mifo Fanni Kaplan,* in VM, 1975, č. 2; G. Nilov, *iriekij, l oíodarskij i drugije,* in „Strana i mir": Obščestvenno-političeskij, ekonomičeskij i kulturno-filosofskij žurnál, Mnichov 1989, č. §.

na jednom výslechu vypověděla, že Leonid zabil Urického pro to, že ten „opustil židovství".[105]

Všimněme si dalšího židovského jména, dosud málo známého, které není vyzvedáváno, jak by se slušelo. Jde o hrdinu pro ti bolševické ilegální činnosti Alexandra Abramoviče Vilenkina. Ten se r. 1914 ve svých sedmnácti letech dobrovolně

přihlásil na frontu, k husarům. Získal čtyři Kříže svatého Jiří („georgijevské" kříže) z řady celkem pěti existujících, byl povýšen do důstojnické hodnosti, v době revoluce už jako štábní rotmistr. R. 1918 jej vidíme ve Svazu na obranu vlasti a svobody, zatčen čekisty jen proto, že se po neúspěšné akci své organizace zdržel, aby spálil dokumenty. Tento ukázněný, chytrý, energický muž nesmiřitelný vůči bolševikům povzbuzoval v ilegalitě a ve vězení ostatní k odporu a samosebou byl čekisty zastřelen. (Údaje o něm podává spoluúčastník z jeho odboje 1918 a pak spoluvězeň /1919/ kapitán ruské armády Vasilij Fjodorovič Klemenťjev.)[106]

Na tyto bojovníky proti bolševismu pamatujeme i jako na Židy, ať byly jejich pohnutky jakékoli. Smutné je, že jich bylo málo stejně jako spojené bílé síly za občanské války.

Vítězství bolševiků podpořily také běžné životní okolnosti - k těm, kdo dostal od bolševiků zaměstnání, zvláště v metropolích opuštěné byty po „bývalých" lidech, proudili na stálé živobytí jejich příbuzní z celého někdejšího pásma židovského osídlení. Vskutku nový exodus. G. A. i undau o tom píše: „Židé se sblížili se státní mocí a obsadili různé státní pre-bendy. Když obsadili tato místa, přirozeně za sebou táhlí, stejné jako kterákoli společenská vrstva v běžném životním stylu příbuzné, známé, přátele z dětství, známé dívky z mládí... Počet Židů v sovětském aparátu neobyčejně zvyšoval naprosto přirozený proces, že se totiž dávaly funkce lidem, které člověk znal, kterým důvěřoval, kterým přál, ovšem též těm, kteří ho obtěžovali, obstupovali, využívali známost, příbuzenské vztahy a styky."[107] - Nebudeme tu líčit, co příbuzných obklopilo Zinovjevovu manželku Lílinovou, nebo jak Zinovjev přímo legendárně štědře rozdával lukrativní místa „svým" lidem. To je jen křiklavá stránka, ale velké stěhování existovalo, skryté, nepozorovatelné, ale byly to desetitisíce případů. Oděsa se hrnula do Moskvy. (Vždyť i Trockij dal svému nepříliš milovanému otci sovchoz poblíž Moskvy.)

[105] Nikolaj Koňajev, *On ubival, slovno pisal stichotvorenije,* in „Don", Rostov n/D 1995, č. 10, s. 240-241,250-252.
[106] V. F. Klemenťjev, *V bolševicko] Moskvě (í 918-í 920),* Moskva, Russkij puť 1998, s. 241-245 - Vserossijskaja memuarnaja bibliotéka (VMB), serija Naše nědavněje, sv. 5.
[107] G. A. Landau, *Revoljucionnyje iděi vjevrejsko] obščestvennosti,* in RiJ, s. 110.

Toto stěhování dobře ilustrují některá jména. Vezměme Davida Azbela (nepleťme si ho s Markem A.). Ten jako mladíček přijel r. 1919 zničehonic z rodného Čemigova do Moskvy. Měl tu dvě tety, nastěhoval se zprvu do Gagarinské uličky k jedné, tetě Idě, „úspěšné kupcové první gildy", jejíž muž se pak navrátil z Ameriky, poté k druhé, tetě Ljole do Prvního domu sovětů (National), kde bydleli vysocí sovětští funkcionáři. Jejich soused Ulrich, později prokurátor z velkých procesů ve třicátých letech, s oblibou žertoval: „Proč se v Natíonalu neotevře synagoga, když tu bydlí skoro samí Židé?" Sovětská elita, která přijela po přenesení hlavního města do Moskvy, měla ještě Druhý dům sovětů (Metropol), Třetí (seminář v Božedomské uličce), Čtvrtý (ul. Mochová-Vozdviženka) a Pátý (Šere-meťjevská ulička). - Každý z těchto domů měl restauraci pro své obyvatele a „prodejnu s bohatým přednostním zásobováním. Byl tu stále kaviár, sýr, máslo, losos" (1920). „Vše bylo speciální, pouze pro novou elitu -dětské školky, školy, klubovny, knihovny." (V 1.1921-1922, v době hladomoru v

Povolží, když ARA /American Reliéf Administration, Americký úřad pro pomoc/ posílala pomoc, se v jídelně experimentální školy dětem podávaly „americké svačiny - sladká rýžová kaše, bílý chléb, a mole! y[k]\ také z ARA. A „nikdo si ani nevzpomněl, jak předtím /na hodině výuky/ halasili, že se všichni buržousti mají pověsit na lucerny".) „Kluci z okolí ‚domsovětovce' nenáviděli a při každé vhodné příležitosti je nelítostně ztloukli." Pak přišel NEP a „obyvatelé Natíonalu se začali... stěhovat do komfortních bytů a do vil bývalých aristokratů a buržoazie". Že v r. 1921 „mělo být v Moskvě dusné léto?" Račte na letní byt za Moskvou, do konfiskované usedlosti, kde všechno „zůstalo jako za dřívějších majitelů". Stačilo přidělat vysoký plot a k vratům postavit ochranku. Manželky komisařů začaly jezdit s dětmi do nej lepších lázní v cizině. - Za tehdejšího hospodářského rozvratu, nedostatku a schovávání zboží se zabývaly výhodným handlováním a šmelinou. „Teta Ida a strýček Míša skoupili u obchodníků prchajících do ciziny za babku štosy látek, tajně je prodávali" a stali se z nich „patrně nejbohatší lidi v Moskvě". Avšak v roce 1926 byl strýc zatčen a vyfasoval pět let za „hospodářskou kontra-revoluci". Koncem NEP mu přidali dalších deset let v táboře.[108]

A dále, „když se bolševici stali ‚státní mocí', táhli se za nimi všelijací další lidé z židovského lumpenproletariátu, kterému se poprvé naskytla možnost dostat se k panskému koláči".[109] - Protože bylo veřejné obchodování a soukromé podnikání úředně

[1,18] í). Azhel, *Do, vo vremja i posle,* in VM, New York, 1989, č. 104, s. 192-196, 199, 203, 209, 225, 225-226.

zakázáno, došlo v mnoha židovských rodinách k domácímu převratu, „starší generace většinou degradovala a chlapci a dívky oprostivší se od duchovní a sociální ‚p řítě že' udělali kariéru a stali se živiteli starší generace... Proto tolik Židů v sovětském aparátu". Všimněme si, že autor tento proces neospravedlňuje jako „jediné východisko", ale smutně vidí to nejdůležitější: „Tento destruktivní proces v židovském prostředí nenarazil na patřičný odpor," ale našel si „ochotné vykonavatele a příznivou půdu".[110]

Tak četní Židé postoupili do řad vládnoucí třídy.

Nižší vrstvy to musely vidět, prostě jim to nemohlo zůstat utajeno.

Člověk z lidu na to mohl odpovědět leda ironickou hříčkou jako „Vidím Rózu v sovnarchozu, mužskej Chajky z Čerezvyčajky" (sovnarchoz -zkratka pro Radu národního hospodářství; Čerezvyčajka = totéž co Čeka, pozn. překk). Nebo anekdotami, které se trousily už od r. 1918: „Čaj od vysockého, cukr od Brodského, Rusko od Trockého." - Na Ukrajině se ozývala říkanka o všech Židech „náčelnících".

Také se šířilo heslo: „Sověty bez Židů!"

Autoři sborníku Rusko a Židé napsali r. **1924** se znepokojením: Je zřejmé, že „nejsou všichni Židé bolševiky, tak jako všichni bolševici nejsou Židé, netřeba však dnes dokazovat, že účast Židů v trýznění napolo mrtvého Ruska bolševiky je nezměrná a nezměrně horlivá. Naopak je třeba zevrubně objasnit, jak se tato účast Židů na zhoubném konání musela odrazit ve vědomí ruského národa. Rus nikdy dříve nezažil Žida ve vládní moci."[111]

Nyní ho však viděl na každém kroku. Viděl ho u kruté a neomezené moci.

„V celém problému odpovědnosti veškerého Židovstva za Židy bolševiky musíme přihlížet především k psychologii Nežidů, všech těch Rusů, kteří bezprostředně trpěli spáchanými zločiny... Židovští veřejní činitelé, kteří se snaží do budoucna zabránit krvavým tragédiím... a zachránit ruské Židy před pogromy, musí tuto skutečnost vzít v úvahu."[112] - „Je třeba pochopit psychologii Rusů, když jsou náhle nucení pociťovat na sobě vládu špinavé sebranky, nabubřelé a hrubé, příliš sebevědomé a drzé."[113]

Dějiny si nemáme pamatovat **proto, abychom s někým účtovali, vzá**jemně se **obviňovali, ale abychom dokázali vysvětlit, jak mohlo dojít** k tak **neúměrné účasti**

[109] V. S. Mandel, *Konservativnyje i razrušitělnyje elementy v jevrejstve,* in RiJ, s. 200.
[110] G. A. Landau, *Revoljucionnyje iděi v jevrejskoj obščestvennosti,* in RiJ, s. 111-112.
[111] 1. M. Bikerman, *Rossija i russkoje jevrejstvo,* in RiJ, s. 22.
[112] I). S. Pasmanik, *Čego že my dobivajemsja?,* in RiJ, s. 212.
[113] Týž, *Russkaja revoljuelja i jevrejstvo,* s. 200.

Židů v **době vzestupu státu (1918) nejen necitlivého** vůči ruskému národu, nejen **nestmeleného s ruskými dějinami,** ale často přinášejícího **svému obyvatelstvu všechny výstřelky** *teroru.*

Problém **účasti** Židů v **bolševické státní správě** *není* **problémem** „cizorodosti" této správy. **Když si všímáme, jaké množství židovských** jmen se **vyskytuje** ve **správě revolučního Ruska,** není to přece **nový zjev,** vzpomeňme si, kolik **německých** nebo **pobaltských jmen se před** půldruhým nebo dvěma **staletími vyskytovalo v řídících orgánech carského** Ruska! Jde **o** to, **nakolik** tato **správa jednala** v **zájmech země a jejího** lidu.

D. Pasmanik uvažuje: „Ať si **přemýšliví ruští** lidé **odpovědí na jednu** otázku: mohl **by bolševismus, třeba veden Leninem zvítězit, kdyby Rus**ko obývalo syté a **kulturní rolnictvo, zajištěné půdou? Mohli by všichni ti ‚s iónští** mudrci[4], **třeba i s Trockým v čele podnítit v Rusku velkou bou**ří?"[114] **- Má** pravdu, **samozřejmě by nemohli.**

Ale **uvažovat o Židech mezi bolševiky by měli především sami Židé.** Tento **úsek dějin by se jich měl až dodnes silně dotýkat. Měli by si v duchu klidného historického pohledu odpovědět na masovou účast Židů v bolševické správě a v bolševických zvěrstvech, rezolutně říci: byla to** chátra, **odtržená od Židovstva, proč za ně máme odpovídat?**

i). M. **Šturmanová správné připomíná má slova o všech komunistických vůdcích, příslušnících kteréhokoli národa: „Všichni se vzdálili svému** národu, **když se dali na nelidské jednání."[115] To je pravda. Avšak práv je také Pasmanik, který ve dvacátých letech napsal: „Nemůžeme se omezit na prohlášení, že židovský národ neodpovídá za ty či ony činy jednotlivých svých** příslušníků. **My odpovídáme za Trockého, pokud se od něho nedistancujeme."[116] Distancovat se neznamená nechat bez povšimnutí, nýbrž naopak** se **důsledně zříci jejich** *činů* **a vzít si z nich** poučení.

Když jsem se zevrubně zabýval životopisem Trockého, dospěl jsem k názoru, že nebyl horlivým Židem, ale naopak odhodlaným internacionalismu. Takového soukmenovce by se snad mohli snadno zříci. Avšak už od vzplanutí jeho hvězdy,

od podzimu 1917 měl mnoho obdivovatelů a málem se **stal modlou radikální levice mezi americkým Židovstvem.**

Ale co americkým! V **padesátých letech byl se umou v táboře tehdy** mladý **Vladimír Geršuni, zapálený socialista a internacionalista, bez ja**kéhokoli zdání náboženské víry a snad ani židovského sebeuvědomění. V šedesátých letech jsme se

[114] i). S, Pasmanik, *Russkaja revoljucija i jevrejstvo,* s. 157.
[115] O. **ŠtiiriTian,** *Gorodu i míru,* Paříž; New York, Treťja volna 1988, s. 557.
[nti] 1). S. Pasmanik, *Russkaja revoljucija i jevrejstvo,* s. 11.

setkali na svobodě a z nějakého důvodu mi poskytl své písemné poznámky. V nich stálo, že Trockij je Prométheus Října, a to ne jen tak prou i e zanic, ale protože Trockij je Žid. „Nebyl Prométheem proto, že se jím narodil, ale proto, že je to syn národa Prométhea, který kdyby nebyl přikován ke skále tupé zloby řetězy utajovaného i zjevného nepřátelství, dokázal by pro lidstvo hodně vykonat."

„Všichni badatelé, kteří neschvalují působení Židů v revoluci, mají snahu popírat příslušnost těchto lidí k židovské národnosti. Ti samí, mezi nimi i izraelští historikové, kteří interpretují židovskou hegemonii jako vítězství židovského ducha, nadšeně vzývají jejich příslušnost k Židovstvu."[117]

Už ve dvacátých letech, hned po občanské válce se začaly ozývat odmítavé argumenty. Ve sborníku Rusko a Židé se jimi zabýval I. O. Levin (Židů prý mezí bolševiky není takový počet a neexistuje žádný důvod, aby celý národ zodpovídal za některé své příslušníky; Židé byli v carském Rusku pronásledováni, a tak tedy dnes... a za občanské války u bolševiků hledali ochranu před pogromy - a proto tedy...) a hned dodal, že přece jde „o odpovědnost nikoli trestní", nutně osobní, ale o odpovědnost morální.[118]

Pasmanik se nedomníval, že je možné se takové morální odpovědností zbavit. Přece však hledal jistou útěchu: „Proč by měly židovské masy odpovídat za neřádstva jednotlivých židovských komisařů? To by zajisté bylo hluboce nespravedlivé. Avšak... přisuzování přísné odpovědnosti Židům jen dokazuje, že je uznávána existence samostatného židovského národa. Ve chvíli, kdy Židé přestanou být národem a změní se na Rusy, Němce nebo Angličany judaistického vyznání, zbaví se přítěže kolektivní viny."[119]

Dvacáté století nám však ukázalo právě uznání židovského národa, který zakotvil v Izraeli. A kolektivní odpovědnost národa - rovněž i ruského - je neoddělitelná od jeho schopnosti vybudovat si důstojný život.

Ano, existuje mnoho důvodů, proč se Židé přidali k bolševikům (v občanské válce se k nim přidružily další pádné důvody). Jestliže však bude paměť ruských Židů o tomto období především *omluvná,* pak utrpí na své hodnotě úroveň jejich pojetí sebe samých.

Vždyť pak by se mohli vymlouvat také Němci za své hitlerovské období a říci: „Tamto nebyli skuteční Němci, ale chátra," oni se s námi neradili. Každý národ je povinen morálně odpovídat za svou minulost, i za to, co v ní bylo ostudné. Ptáte se, jak

[117] Sonja Margolina, *Das Ende der Lügen - Rußland und die Juden im 20. Jahrhundert,* Berlin, Siedler Verlag 1992, s. 99-100.
[1,8] I. O. Levin, *Jevrei v revoljucii,* in RiJ, s. 125.
[119] D. S. Pasmanik, *Russkaja revotjucija i jevrejstvo,* s. 198.

se mají odpovídat? Snahou *pochopit,* proč k takovým věcem došlo, v čem jsme chybovali a zda se to nemůže znovu opakovat.

V takovémto duchu se má židovský národ odpovídat za své revoluční hrdlořezy a za houfy těch, kteří jim vypochodovali sloužit Nemají se odpovídat před jinými národy, ale sami před sebou, před svým svědomím, před Bohem. - Stejně jako se my Rusové musíme odpovídat za pogromy, za kruté 'vypalování statků rolníky, za zběsilé revoluční vojáky, za zdivočelé námořníky. (O nich jsem myslím řekl dost v Rudém kolesu. Teď jen přidám jeden případ. Rudogvardějec Basov, který eskortoval Šingarjova, toho zastánce lidu a milovníka pravdy. Napřed si na sestře zatčeného vymohl peníze jako „spropitné" za to, že jej „doprovodí" z vězení Petropavlovské pevnosti do nemocnice, tedy že Šingarjovovi nedopřál chvíli svobody, a pak za několik hodin, tutéž noc do nemocnice přivedl námořníky, aby zastřelili Šingarjova a Kokoškina.[120] Co měl tento zvrhlík z našich vlastností?)

Je třeba zodpovídat se, jako se zodpovídáme za členy své rodiny.

Zbavíme-li se odpovědnosti za své soukmenovce, ztratí pojem národa jakýkoli živý smysl.

[120] A. í. Šingarjova, *(Doslov),* in *DněvnikA. I. Šingarjova: Kak eto bylo - Petropavlovskaja kirpost'27. XI. 1917 - 5.1. 1918,* 2. vyd., Moskva 1918, s. 66-68.

Kapitola 16

Za občanské války

Trockij se kdysi pochlubil, že si „dokonce" ve svém válečném vagonu za občanské války leckdy „našel čas", aby si přečetl novinky francouzské literatury.

Snad si ani neuvědomil, c o praví. Našel si něco jiného než chvíli času. Ve svém srdci našel dost prostoru mezi provoláními „k revolučním námořníkům" nebo mužům násilně odvedeným do rudoarmějských oddílů a mezi ledabyle vysloveným rozkazem zastřelit v jednotce, která ustoupila, každého desátého muže, ostatně *výkon* svého rozkazu na vlastní oči nezhlédl.

Vedl krvavou válku na rozlehlých rovinách Ruska, aniž se ho citově dotkly útrapy obyvatel této země a její bolesti, míhal se nad tím vším na perutích internacionalistického zanícení.

Únorová revoluce byla revolucí ruskou - byť byla jakkoli krutá, chybná a zhoubná, neusilovala *vystřílet* veškerý předešlý život, veškeré předešlé Rusko. Avšak hned od Října se revoluce stala *internacionální,* převážně drtivou, živilo ji požírání, ničení starého řádu, který měla po ruce - co bylo zbudováno, to drtila, co vypěstováno, to zabavila, kdo odporoval, toho zastřelila. Rudí měli před očima jenom velký sociální experiment, který měl být následován, zopakován, rozšířen a realizován v mezinárodním měřítku.

Tento lehkovážný a nepromyšlený Říjnový převrat vyústil v tříletou občanskou válku a obyvatelstvu celého Ruska způsobil nevypočitatelně, krvavé útrapy.

K nelidským záměrům a zkušenostem rudých se přidružila skutečnost, že říše byla mnohonárodní, a také zpětný ráz světové velké války. Za první Francouzské revoluce v národnostně jednotné Francii až na krátkodobý vpád cizích vojsk žádní cizinci nezasahovali, tato revoluce a všechny její hrůzy byly od začátku až do konce národní. V naší revoluci však k ní přibylo mnohonárodní šílenství: hojná účast rudých Loty-šů (občanů Ruska) plus německých a rakouských zajatců, někdy vytvá**ře jících** celé pluky, jako Maďaři, a bylo tu i dost Číňanů. Hlavní bojovou sílu rudých ovšem tvořili Rusové, někteří za teroru pod hrozbou zastřelení, někteří v pošetilé víře, že si vybojují šťastnější budoucnost. V této pestré národnostní směsi mají své místo též Židé, rovněž tak občané Ruska.

Politicky aktivní část ruského Židovstva, jež koncem roku 1917 podpořila civilní vládu bolševiků, nyní se stejnou rozhodností vstoupila do válečných struktur bolševiků. V prvních letech po Říjnu v poblouznění internacionalismem se státní moc sama přilepila k bolševikům a uhranula je, když ukázala svůj neomezený rozsah. **A** oni, samozřejmě ve jménu vysokých ideálů (někdy i nízkých), „úporný fanatismus jedněch, schopnost jiných přizpůsobit se"[1] - začali tuto moc využívat bez rozmyslu a bez jakékoli obavy z kontroly. Nikdo si tenkrát nedokázal představit, že už v roce 1919 občanská

válka po celém ruském jihu rozpoutá nebývale kruté protižidovské pogromy, bohaté na oběti.

O tom, co znamená mnohonárodní válka, můžeme soudit podle rudého teroru při potlačení kronštadtské vzpoury v březnu 1921. Píše o tom známý eser a sociolog: „Tři dny lotyšská, baškirská, maďarská, tatarská, ruská, židovská a mezinárodní lůza jednající bez jakýchkoli zábran, pomátlá na rozumu, v krvavém chtíči a alkoholickém opojení, zabíjela a znásilňovala."[2]

Co říká běžný pamětník? Na Tři krále roku 1918 v Tule vyšlo z brány tamního kremlu pravoslavné procesí - a „internacionální oddíl" je postřílel.

Avšak samotná „rudá garda", třeba s internacionálními oddíly, už nestačila. Bolševická státní moc potřebovala pravidelnou armádu. R. 1918 „Lev Trockij za přispění Efraima Ski janského a Jaková Sverdlova zřídil Rudou armádu". V jejích řadách „bojovalo mnoho Židů. Několik útvarů Rudé armády tvořili pouze Židé, jako například brigádu pod velením Josifa Furmana".[3] Ve velitelském sboru Dělnicko-rolnické Rudé armády (jak zněl její plný oficiální název) se podíl Židů rozrostl do značného počtu a dále pokračoval mnoho let po občanské válce. Touto účastí se zabývalo několik židovských autorů a několik encyklopedií.

V osmdesátých letech sestavil izraelský badatel Aron Abramovič s využitím děl Padesát let ozbrojených sil SSSR, rozsáhlé sovětské Historické encyklopedie, sborníků Pokyny velitelství frontů Rudé armády a dalšíeh zevrubné jmenné seznamy Židů a pouze Židů na velitelských místech v RA, počínajíc občanskou válkou a včetně druhé

[1] G. A. Landau, *Revoljucionnyje iděi v jevrejskoj obščestvennostU* in *Rossija i jevrei,* Sb. 1 (RiJ), Otěčestvennoje objediněnije russkich jevrejev za granicej. Paříž, YMCA-Press 1978. s. 117 (1. vyd., Berlín, Osnova 1924).

[2] Pitirim Sorokin, *Leaves from a Russian Diary,* New York, E. F. Dutton & Co. 1925, s. 267. [5] *Kratkaja Jevrejskaja Eneiklopedija* (KJE), Jeruzalém, Keter 1976, sv. 1, s. 686.

světové války, s uvedením doby, odkdy dokdy který velitel danou funkci zastával.

Prohlédněme si stránky, které Abramovič věnoval občanské válce.[4] Je to rozsáhlý seznam, počínající členy Revoluční vojenské rady, Rewojensovětu republiky (vedle Trockého a Skljanského tam byli A. Rozengole a S. Gusev, vl. jm. Jakov Drabkin). Z rozkazu Trockého „byly vytvořeny fronty s vlastními štáby, a rovněž nové armády" a „téměř ve všech frontech a armádách byli členy jejich Revolučních vojenských výborů také Židé" (jmenuje nejznámější, objevují se tu D. Vajman, J. Pjatnickij, L. Glezarov, L. Pečerskij, I. Slavin, M. Lisovskij, G. Bitker, Béla Kun, G. Sokolnikov, vl. jm. Brilliant, I. Chodorovskij). - Předtím, počátkem občanské války, řídil Mimořádný štáb petrohradského vojenského okruhu Michali (Moisej) Urickij a členy petrohradského Výboru revoluční obrany byli: Sverdlov (předseda), Volodarskij, Drabkin-Gusev, J. Fišman - za levé esery, G. Čudnovskij. V květnu 1918 byli mezi jedenácti komisaři vojenských okruhů dva Židé: v Moskevském okruhu Jemeljan Jaroslav skij (vl. jm. Gubel-man), v Jaroslavelském okruhu S. Nachimson. - Během války se Židé stávali též veliteli armád: M. Laševič velitelem 3. a pak 7. armády Východního frontu, V. Lazarevič velitelem 3. armády Západního frontu, G. Sokolnikov 8. armády Jižního frontu, N. Sorkin 9. armády, I. Jakir 14. armády. „Náčelníky štábů armád byli...", „v

revolučních vojenských výborech armád byli ze tří členů jeden nebo dva Židé" (Abramovič je ze všech dvaceti armád vyjmenovává). - „Veliteli divize byli Židé" (následuje dlouhý výčet): „vojenskými komisaři divizí byli..." (u tohoto ideového vedení je výčet trojnásobný); „náčelníky štábů divizí byli..." (dlouhý výčet). - „Veliteli brigád...", „komisaři brigád..."; „veliteli pluků **a** oddílů..." (krátký seznam). „Náčelníky politických oddělení..."; „předsedy Revolučních vojenských tribunálů byli..."; „zvlášť velké bylo procento Židů mezi politickými pracovníky všech úseků Rudé armády..." - „Významnou úlohu hráli Židé v zásobování frontů, armád a divizí potravinami. Jmenujme některé..." „Židé zaujímali vysoké funkce ve válečném lékařství: byli náčelníky zdravotních správ frontů a armád, hlavními lékaři svazků **a** jednotek..." A „ti z nich, kteří... se stali veliteli svazků, jednotek a oddílů, vynikli svou statečností, hrdinstvím **a** voj e vú d co v ský in mistrovstvím," nicméně „přehledný ráz této kapitoly neumožňuje podrobně vylíčit statečné činy rudoarmějců, velitelů a politických pracovníků z řad Židů". **(V** rejstříku velitelů badatel opomněl uvést Tichona Chvesina, ten postupně velel 4. armádě Východního frontu, 8. armádě Jižního, donské skupině vojsk a posléze 1. armádě Turkestánského frontu.[5])

O některých velitelích doplňuje údaje nebo dodává různá vysvětlení Ruská židovská encyklopedie. (Na tomto místě se o ní můžeme zmínit. Začala vycházet r. 1994 v nové době zbavené zákazů, podnikla poctivý výběr, píše o všem bez utajování, i o tom, s čím

[4] Aron Abramovič, *V rešajusěej vojně: Učastije i rol jevrejev SSSR v vojně protiv nacizma,* 2. vyd., Tel Aviv 1982, sv. 1, s. 45-61.

[5] *Rossijskaja Jevrejskaja Enciklopedija* (dále RJE), 2., opr. a dopl. vyd., Moskva 1997, sv. 3, s. 285.

se dnes nelze pochlubit.)

R. 1921 se stal Drabkin-Gusev náčelníkem Politické správy i celé Rudé armády, poté stanul v čele Ústavu dějin strany (Istpart), patřil mezi čelné postavy Rom interny, byl pohřben v kremelské zdi. - Michail Gaskovič-Laševič po funkcích v několika revolučních vojenských výborech velel Sibiřskému vojenskému okruhu, byl prvním náměstkem RW SSSR. Pohřben pouze na Martově poli. - Izrail Razgon byl vojenským komisařem štábu Petrohradského okruhu (potlačoval kronštadtskou vzpouru), pak je z něho velitel bucharské Rudé armády (poté, co potlačil středoasijské povstání), účinkoval ve štábu Černomořského loďstva. - Boris Goldberg byl vojenským komisařem v Tomské oblasti, poté Penilské, pak Povolžského vojenského okruhu, dále velitelem Rezervní armády republiky, posléze je z něj „jeden z tvůrců sovětského civilního letectva". - Modest Rubinštejn - zástupce předsedy Vojenského revolučního výboru Zvláštní armády, náčelník politického oddělení armádní skupiny vojsk. - Boris Ippo - náčelník Politické správy Černomořského loďstva. (Později převelen do Politické správy postupně Baltského loďstva, Turkestánského frontu, náčelník Politické správy Středoasíjského vojenského okruhu, poté Kavkazské armády.) - Michail Landa - náčelník politického oddělení armády, později zástupce náčelníka Politické správy Dělnicko-rolnické Rudé armády (pak náčelník Politické správy Běloruského vojenského okruhu, poté Sibiřského). - Lev Berlin - komisař Volžské válečné flotily (poté člen Politické správy Krymské armády, posléze Baltského loďstva).[6]

A kolik výrazných postav nižšího velitelského měřítka tu bylo! Tovaryš z hodinářství Sverdlova-otce Boris Skundin se v občanské válce vypracoval až na vojenského komisaře divize, komisaře štábu armády, politického inspektora frontu, až nakonec na

zástupce náčelníka politického oddělení První jízdní armády. - Nebo Aveiiir Chanukajev - velitel partyzánského oddílu, 1919 vydán k soudu vojenského revolučního tribunálu za banditismus při obsazování Aš-chábádu, zproštěn vány, pak téhož r. 1919 - politický zmocněnec Turkestánské komise Celoruského ústředního výkonného výboru a rady lidových komisařů pro Kašgarsko, Buchaní a Chivu. - Moisej Vinnickij (zvaný též „Míška Japon-čík") již r. 1905 člen oddílu židovské sebeobrany a střídavě parťák přepadové skupinky, z nucených prací osvobozen Únorovou revolucí; vedl židovskou bojovou družinu v Oděse, ale také oděské kriminální živly. Roku 1919 v Rudé armádě - velitel praporu zvláštního určení a velitel střeleckého pluku „složeného z anarchistů a kriminálníků". Zastřelen vlastními lidmi. - Nemohl být opominut ani Isaj Calkovič, ten r. 1921 při potlačení kronštadtského povstání velel kombinované rotě sestávající z frekventantů vojenského učiliště.[7]

Ve velitelských funkcích se objevují také ženy: Naděžda Ostrovská se z předsedkyně gubernského výboru strany ve Vladimíru stala náčelnicí politického oddělení 10. armády. - Funkce Revekky Plastininové byly: archangelský gubernský revoluční výbor, tamtéž gubcrnský výbor strany... Ještě se o ní zmíníme. - Cecilie

[6] RJE, sv. 1, s. 122, 540, 404, 515; sv. 2, s. 120, 126, 454, 511.
[7] Tamtéž, sv. 5, s. 61, 278, 505, 505.

Zeliksonová-Bobrovská v mládí pracovala ve Varšavě jako švadlena, za občanské války řídila *vojenské* oddělení moskevského výboru Komunistické strany Ruska.[8] - Alespoň jmenujme ještě fúrii Jevgeniji Bosovou, roz. Majsovou a její sestru Majšovou-Rozmirovičovou.

Nebo si my sovětští pamatujeme, že existoval „sbor rudého kozáctva". Ve skutečnosti to nebylo kozáctvo, které dospělo k rudému uvědomění, ale kozác-tvo banditské (převlékali se do uniformy bílých, aby je oklamali) a vytvořeno bylo z příslušníků nejrůznějších národů, až po Rumuny a Čiňany, též mělo kompletní jízdní pluk ze samých Lotyšů, jen s ruským velitelem Vitalijem Pri-makovem, politické oddělení sboru řídil I. I. Mine (v 2. divizi Isaak Grinberg), náčelníkem štábu byl J. Turovskij, operační úsek štábu vedl A. Šil man, šéfredaktorem divizních novin byl S. Davidson a administrativní oddělení Štábu měl na starosti J. Rubinov.[9]

Ve výčtu jmen pokračujme až u špiček Rudé armády. Nezapomenutelná jména - Vladimír Antonov-Ovsejenko, Vasilij Bljucher, Semjon Buďonnyj, Klim Vorošilov, Boris Dumenko, Pavel Dybenko, Oleko Dun-dič, Dmitrij Zloba, Vasilij Kikvidze, Jepifan Kovťuch, Grigorij Kotovskij, Filipp Mironov, Michail Muravjov, Vitalij Primakov, Ivan Sorokin, Semjon Timošenko, Michail Tuchačevskij, Jeronim Uborevič, Michail Frunze, Vasilij Čapajev, Jeílm Ščaděnko, Nikolaj Ščors. A vlastně vystačili by si bez Židů?

Vždyť sta ba tisíce *ruských* generálů a důstojníků z carské armády, kteří sloužili v Rudé armádě bolševikům, ne ovšem v politických odděleních (tam je nepovolavali), ale přesto také ve významných funkcích (třeba s komisařem za zády a mnozí pod hrozbou, že by jinak byly pronásledovány jejich rodiny, zvláště v případě válečných taktických neúspěchů) a byli jim velice užiteční, možná že rozhodujícím způsobem přispěli k

úspěchu rudých. Poznamenejme jen mimochodem, že „jen důstojníků z generálního štábu přešla k bolševikům málem polovina".[10]

Nelze pominout, jak v počátcích bolševická propaganda zhoubně zapůsobila na ruské rolníky (třebaže zdaleka ne na všechny). Šulgin bez okolků přiznává: .„Smrt burzo uštům" se v Rusku proto tak vydařila, protože příliš mnohé Rusy pach krve přitahuje a uvádí je až k zvířecí zuřivosti."[11]

Nedejme se však zmást kraj nosí mi jako třeba výroky: „Nej ochotnějšími střelci v

[8] Tamtéž, sv. 1, s. 144; sv. 2, s. 554, 588-389.

[0] *červonnoje kazaěestvo - vospominanija vetěranov,* (sh.), Moskva, Vojenizdat 1969.

[10] V. V. Šulgin, *„Čto nam v nich ně nraritsja...": Ob Antisemitizme v Rossii* (dále V. V. Šulgin), Paříž 1929, s. 145.

[11] Tamtéž, s. 157.

odděleních Čeky... nejsou žádní ‚rituální Židi', ale nedávní věrní sluhové trůnu, generálové a důstojníci."[12] Ty by tak v Čece trpěli! Tam si je pozvali, leda když je chtěli zastřelit. Ale proč tolik vzruchu? Židé, kteří působili v Čece, byli samozřejmě „nikoli nějací rituální", ale mladí „ideově zapálení", s revolučním smetím v hlavě. Patrně ani nesloužili jako *střelci,* ale většinou jako vyšetřovatelé.

Čeka vzniklá r. 1917 okamžitě nabobtnala sílou a už od začátku r. 1918 naháněla veškerému obyvatelstvu smrtelnou hrůzu. Tato *Črezvyčajka (mimořádná* komise) rozpoutala *rudý teror,* začala s ním od chvíle svého jmenování v prosinci 1917 a dlouho předtím, než jej sama 5. září 1918 veřejně vyhlásila, a pokračovala dlouho po skončení občanské války. Už od ledna 1918 byl v platnosti „trest smrti na místě bez soudního projednávání". Pak následovalo braní stovek i tisíců nevinných *rukojmí,* jejich popravování v noci nebo utápění s nákladními loděmi. Historik S. P. Melgunov, který sám pobyl pod sekyrou ve věznicích Čeky, n e z a p o m e n u t e l n ě vykreslil ve své knize epopej rudého teroru. „Neexistovalo město, neexistovala vo-lost, kde by nebylo oddělení ruské všemocné Mimořádné komise, která se odletf stala nejdůležitějším nervem státní správy a pohlcuje poslední zbytky práva"; „(v RSFSR) nebylo místo, kde by se nepopravovalo"; „jediný pokyn jednoho člověka (Dzeržinského) odsuzoval tisíce lidí k okamžité smrti". Ale i když se případně provádělo řízení, bylo veřejně předepsáno (M. Lacis v bulletinu Krasnyj Térror - Rudý teror ze dne 1. 11. 1918 a v Pravdě z 25. prosince téhož roku): „Nehledejte při šetření materiál a důkazy, že obviněný jednal skutkem nebo s l o v e m proti sovětské moci. První otázka, kterou mu musíte položit, je: k jaké třídě patří, jaký má původ, jakou výchovu, vzdělání nebo profesi. Tyto otázky mají rozhodnout osud obviněného." Melgunov poznamenává: „Lacis vůbec nebyl originální, pouze si upravil Robespierrova slova v Konventu... o masovém teroru: ‚k odsouzení nepřátel vlasti stačí zjistit jejich osobnost. Není potřeba je trestat, ale zničit'." Pokynů z centra se chápou týdenní tiskové přehledy Čeky vycházející po celém Rusku. Melgunov z nich bohatě cituje: „V Kyjevě vychází Krasnyj meč... žurnalista Lev Kraj ni j píše ‚Pro nás neplatí a nemohou platit staré zásady morálky a humanity vymyšlené buržoazií'... .Vyhlášený rudý teror,' říká podobně jakýsi Švarc, ‚je třeba uskutečňovat

[12] B. Mirskij, *Čornaja sotňa,* in „Jevrejskaja tribuna", ježenědělnik, pos\ jašěontn j intěre-sarn russkich jevrejev, Paříž 1. února 1924, s. 3.

proletářsky... Máme-li pro nastolení proletářské diktatury na celém světě zničit všechny sluhy carismu a kapitálu, pak se před ničím nezastavíme'."[15]

To byl *vědomý,* předem promyšlený a dlouhodobě prováděný teror. Melgunov také uvádí předpokládané počty obětí (přesné údaje z té doby jsou prakticky nepřístupné). Mluví o „nevídaném rozměru vražd". -Přesto však „toto hrůzné množství obětí je nepatrné proti tomu, co se dělo na jihu po skončení občanské války. Drtili Dénikinovu správu. Přicházela nová vláda a zároveň s ní vlna krvavého teroru pomsty, pouhé pomsty. To už nebyla občanská válka, ale likvidace dřívějšího protivníka." Nastaly laviny štvanic, domovních prohlídek, dalších štvanic a zatýkání. „Odváděli se hromadně vězni z cel a stříleli... Popravovali střelbou z kulometů, protože obětí bylo příliš, než aby mohla být zastřelena každá zvlášť'"; „popravovali patnácti a šestnáctileté chlapce i šedesátileté starce." Vyhláška celoruské Čeky z října 1920 na Rubáni říká: „Kozácké stanice a osady, které ukrývají bílé a zelené, budou zničeny, veškeré dospělé obyvatelstvo zastřeleno a majetek konfiskován." Po Wrangelově ústupu „říká se Krymu ‚Celoruský hřbitov'". (Bylo zastřeleno podle různých pramenů sto dvacet až sto padesát tisíc lidí.) „V Sevastopolu nejen stříleli, ale také věšeli nejen po desítkách, ale dokonce po stech obětí," Nachimovův prospekt „byl plný šibenic - lidi zatýkali a na místě bez soudu popravovali". Teror na Krymu pokračoval i V roce 1921.[14]

Ať zkoumáme jakkoli důkladně dějiny Čeky, zvláštních oddělení nebo útvarů zvláštního určení (ČON), přesto zůstane mnoho činů a jmen navždy neznámých, pohřbených spolu s mrtvými svědky a spálených spolu s bolševickými písemnými svědectvími. Avšak i to, co se uchovalo, výmluvně svědčí. Vizme kopii z tajného „výpisu z protokolu zasedání Politického byra IV KSR/b/" z 18. dubna 1919 (cit. podle archivu Troc-kého v Kolumbijské univerzitě).

„Přítomni ss. Lenin, Krestinskij, Stalin, Trockij.

Projednáno: ... 3. Prohlášení Trockého o tom, že velké procento pracovníků pří frontových ČK, přífrontových a týlových výkonných výborů a ústředních sovětských institucí tvoří Lotyši a Židé, že jejich procento na frontě samé je poměrně nevýrazné, že se při této příležitosti mezi rudoarmějci vede a nachází jistou odezvu silná sionistická agitace, a podle názoru s. Trockého je třeba přerozdělit stranické síly ve smyslu rovnoměrnějšího rozdělení pracovníků všech národností mezi frontou a týlem.

Usneseno: Navrhnout s. Trockému a Smilgovi, aby připravili odpovídající hlášení

[n] S. P. Melgunov, *Jirasnyj Terror« v Rossii. 1918-1923,* 2., dopl. vyd,, Berlín, Vataga 1924, s. 45,48, 57, 70-71, 72-75.
[14] Tamtéž, s. 50. 99, 100, 105, 109, 115.

jako direktivu ÚV pro komisaře rozmisťující síly mezi ústředními a místními organizacemi a frontou."[15]

Ale těžko věřit, že by tato porada přinesla nějaký výsledek. Současný badatel, který si jako první všiml „problému úlohy a místa Židů (stejně jako zástupců dalších národnostních menšin) v sovětském aparátu," dochází na základě archivních materiálů k závěru, že „v počáteční etapě činnosti kárných orgánů tvořily v době rudého teroru

národnostní menšiny 50 % v ústředním aparátu VČK. Zároveň (jejich) podíl na odpovědných funkcích v aparátu dosahoval až 70 %."[16] Autor uvádí statistické údaje do 25. září 1918: mezi národnostními menšinami jsou na pozadí množství Lotyšů a značného počtu Poláků dosti znatelní rovněž Židé, zvláště mezi „vedoucími a aktivními pracovníky VČK" a mezi komisaři a vyšetřovateli. Například mezi „vyšetřovateli oddělení pro boj proti kontrarevoluci, ve struktuře Čeky nej důležitější, tvoří polovinu pracovníků Židé".[17]

Připomeňme si podle Ruské židovské encyklopedie několik čekistů, kteří působili mezi prvními.[18]

Skromný Veniamin Gerson pracoval v Čece od r. 1918, od 1920 jako osobní sekretář Dzeržinského. - Již uvedený Izrail Leplevskij, původně člen Bundu, 1917 se přidal k bolševikům, od 1918 pracoval v Čece jako náčelník Podolského gubem-ského oddělení GPU, pak zvláštního oddělení v Oděse. (Dostal se až do funkcí náčelníka OGPU SSSR, posléze lidového komisaře vnitra Běloruské SSR a Ukrajinské SSR.) - Zinovij Kacnelson - v Čece hned od Října; náčelník zvláštních oddělení u několika armád, pak celého Jižního frontu, posléze je na špici VČK, ještě později předseda archangelské gubernské ČK, zakavkazské ČK, sc v e roka v kazs ké ho GPU, charkovského GPU, náměstek lidového komisaře vnitra Ukrajiny, zástupce náčelníka Gulagu (Správy táborů). - Solomon Mogilevskij. Už r. 1917 předseda tribunálu Ivanovo-Vozněsenska, 1918 vede saratovskou ČK, pak opět působí v tribunálu, pro změnu v armádním, poté jako zástupce vyšetřovacího oddělení moskevské Čeky, náčelník zahraničního oddělení VČK, předseda zakavkazské ČK.

Jestlipak se zamyslel Ignatij Vizner nad svým jednáním, když vyšetřoval případ básníka Nikolaje Gumiljova? Kdepak by mohl? Vždyť sloužil ve zvláštním oddělení při prezidiu VČK? Vytvářel brjanskou ČK, vyšetřoval v případu kron-štadtské vzpoury a působil jako zvláštní zmocněnec prezidia VČK a poté GPU pro zvlášť mimořádné případy. - Nebo Lev Levin-Rělskij, původně člen Bundu:

[15] Columbia University, New York, Trotsky's Archíve, bMs Russ 15, sv. 160, případ *„Partij-naja perepiska No 9 za 1919 g.*s. 9.

[16] L. J. Kričevskij, *Jevrei v apparatě VČK - OGPU v 20je gody* in *Jevrei i russkaja revolju-cija: Materiály i issledovanija,* red. a sest. O. V. Budnickij, Moskva. Jeruzalém, Gešarim 1999, s. 521, 544.

[17] Tamtéž, s. 527-529.

[18] RJE, sv. 1, s. 106, 124, 225, 288; sv. 2, s. 22, 176, 502, 550, 395; sv. 5, s. 574, 473.

1918-1919 předseda simbirské gubernské Čeky, poté náčelník zvláštního oddělení 8. armády, pak předseda astrachaňské gubernské ČK, 1921 politický zástupce YČk na Dálném východě, 1925 politický zástupce O GPU ve Střední Asii, od začátku třicátých let působil v Moskevské správě OGPU (později též náměstek lidového komisaře vnitra SSSR).

Pohleďme na Na uma (Leonida) Etingona: v Čece je od r. 1919, funkce - předseda smolenské gubernské ČK (dál je v baškirském GPty ještě později organizuje zavraždění Trockého). - Isaak (Semjon) Švarc - 1918-1919 první předseda celo-ukrajinské ČK. - Vystřídal ho Jakov Livšie, ten 1919 náčelník tajného operačního oddělení kyjevské gubernské ČK. a náměstek jejího předsedy, poté zástupce předšed) čemigovské

gubernské ČK, charkovské gubernské ČK, náčelník operačního štábu celoukrajinské ČR, 1921 až 1922 předseda kyjevské gubernské ČK.

Věhlasný Matvej Bernům začal u újezduí Čeky na severním Uralu, 1919 - zástupce náčelníka gubernské ČK v Jekatěrinburgu, 1920 předseda v Tunisku, 1925 v Burjatomongolsku, 1924 náměstek náčelníka OGPU pro celou Střední Asii, 1928 náčelník vladivostockého OGPU, od 1932 náčelník celé organizace Gulagu, od 1956 též náměstek lidového komisaře NKVD. (Jeho bratr Boris nastoupil do orgánu r. 1920, od 1956 zástupce náčelníka pro zahraniční rozvědku NKVD.) - Jako vzor spojení Žida a čekisty a jako předák vojáků z roku 1917 se proslavil Boris Pozern, komisař petrohradské komuny (Petrokomuny); se Zino v jevem a Dzeržínským 2. 9. 1918 spolupodepsal výzvu k rudému teroru. -(Encyklopedie opominula uvést Alexandra Joseleviče, tajemníka Petročeky, který v září 1918 svým podpisem schvaloval hned po Glebovi Bokijovi seznamy popravovanýeh za rudého teroru.)

Notoricky známý je čekista Jakov Agranov, fenomenálně úspěšný v poprav o vání, též zfalšoval tzv. Tagancevovu vzpouru (Gumiljovův vrah), také řídil „kruté výslechy účastníků kronštadtské vzpoury". - Dobře znám je také Jakov Bljumkin, spoluúčastník zavraždění německého velvyslance Mirbacha (1918), byl zatčen, pak amnestován, později pracoval v sekretariátu Trockého, dále působil v Mongolsku, v Zakavkazsku a na Blízkém východě. R. 1929 zastřelen.

Vedle každého organizátora Čeky musíme vidět další personál. A se všemi přišly při výsleších i při popravách do styku sta a tisíce nevinných lidí.

Mezi těmi nacházíme i Židy. Za hromadného komunistického zátahu proti „buržoazii" byli postiženými především obchodníci. „V Maloar-changelském újezdu posadili muži z komunistického oddílu obchodníka Juškeviče za nezaplacení daně na rozpálený litinový plát kamen." (Tamtéž rolníky, kteří nesplnili povinný odvod, na lanech ponořovali do studní, „topili" nebo za neodevzdání revoluční daně dělali z lidí ledové sloupy - co koho napadlo.)[19] - Také spisovatel \. G. Korolenko uvádí případ, kdy byli mlynáři Aronov a Mirkin bez soudu zastřeleni, protože porušili nesmyslnou cenu za mouku.[20] - Nebo další příklad. Bývalý kyje vský gubernátor Sukovkin r. 1915 se ujal

[19] S. S. Maslov, *Rossija posle četyrjoch let revoljucii* (dále S. S. Maslov), Paříž, Russkaja pe-čať 1922, kn. 2. s. 195.

obhajoby Bejlise. Po příchodu rudých byl zatčen. Několik tisíc Židů podepsalo žádost na jeho obhajobu, avšak Čeka ho zastřelila.

Jak si máme vysvětlit, že ruské obyvatelstvo běžně považovalo nový teror za teror židovský? Vždyť mnoho Židů, kteří se ničím neprovinili, bylo takto obviněno. Proč i mezi rudými, jak jsme viděli, i mezi bílými, vůbec mezi lidmi vznikl dojem, že čekisti a Židé jsou málem jedno a totéž. Kdo za takový dojeni může? - No mnozí, a to i Bílá armáda, ale o tom se ještě zmíním. Mohou za tento dojem v neposlední řadě sami ti z čekistů, kteří se svou horlivou službou ve vysokých funkcích zasloužili o takovéto ztotožnění.

Dnes zaznívají hořké stížnosti na to, že nová moc zachutnala nejen Židům. Proč máme u těch židovských čekistů očekávat větší shovívavost než od ostatních? Správně řečeno. "Tyto úvahy však nic nezmění na tom, že židovští čekisté, tehdy ve *vrcholných*

úřadech a funkcích, reprezentující ruské Židy (ať to zní jakkoli hrozně), získali moc neslýchaného rozsahu, jakou nikdy neměli a o jaké se jim ani nesnilo. A tito zástupci svého lidu jím //czvolení v sobě nenašli dost sebekázně, kontrolující střízlivosti, aby se vzpamatovali, zastavili, uskromnili. Jak říká ruské přísloví: „Nespěchej uchopit, napřed si pofoukej prsty." A židovský lid, třebaže tyto čekisty nevolil, židovská městská, už početná aktivní veřejnost (byli přece mezi ní i moudří starci!?) je také nedokázala umravnit. (Ostatně kdo tenkrát poslouchal moudré starce!)

G. Landau napsal: „Deklasování rozvrátilo všechny organické vrstvy Židovstva, zničilo vnitřní síly odporu, dokonce i stability a vrhlo je pod kola triumfujícího bolševismu." A zjišťuje, že vedle idejí socialismu, separatistického nacionalismu a permanentní revolučnosti „ohromilo nás to, co jsme v židovském prostředí nejméně očekávali - totiž krutost, sadismus, násilnosti, což vše jsme považovali za cizí lidu vzdálenému bojovného fyzického života: ti, kteří ještě včera neuměli zacházet s puškou, stáli dnes vedle katanských hrdlořezů".[21]

Ještě dodatek ke zmíněné již Reveee P**1** a s t i n i n o v é - M a j z e **l** o v é z ar-changelského revolučního výboru: „Svou krutostí je známá po celém severním Rusku... z vlastní vůle ‚provrtávala lidem kulkou týl' nebo Čelo, osobně zastřelila přes jedno sto osob." Týž autor říká „o Bakovi, kterému se pro jeho mládí a krutost přezdívalo ‚krvavý chlapec'" - ten pňsobil „v Tomsku, poté jako předseda gubernské ‚črezvy čajky[1]'" v Irkut-sku.[22] (Plastininová se ve své kariéře dostala až do Nejvyššího

[20] **P. I. Něgretov,** *V. G. Korolenko: letopis žizni i tvorčestva, 1917-1921,* **za** red. **A. V.** Chrab-rovického, Moskva, Kniga 1990, s. 151-154, 252-236.

[21] G. A. Landau, *Revoljucionnyje icIěi v jevrejskoj obščestvennosti,* in RJJ, s. 117-118.

soudu RSFSR, kde působila ve čtyřicátých letech.)[25] - Někdo se upamatuje na Mandelbaumův kárný oddíl na severu v okolí Archangelska, někdo na oddíl **„Misky** Japončíka" na Ukrajině...

Co máme čekat od tambovskýeh rolníků, když v ponurém doupěti tam-bovského gubernského výboru na vrcholu potlačování velkého selského povstání v této středo ruské černozemní gubernii byli iniciátory vybírání dodávkové povinnosti tajemníci gubernského výboru R Rajvid a Pinson a vedoucím oddělení propagandy Ejdman? (Máme tu i A. G. Šhchtera, s nímž jsme se setkali v Kyjevě r. 1905, a nyní je předsedou gubernského výkonného výboru.) Tambovským gubernským komisařem pro dodávky potravin je tu J. Goldin, ten, co pro nepřiměřené vybírání obilí vlastně vyvolal povstání, a velitelem oddílu pro vymáhání obilí byl N. Margoiin, který se vyznamenal tím, že rolníky, kteří včas neodevzdali, dal *zmrskat.* (A nejen zmrskat, ale i popravit.) Jak uvádí Kakurin, náčelník Tuchačevského štábu, zmocněným zástupcem VČK pro Tam-bovskou gubernii byl v těch měsících - Lev Levin. - Samozřejmě nepůsobili pouze Židé! Jestliže se však v únoru 1921, kdy se potlačení vzpoury chopila rovnou Moskva a hlavní řízení samého potlačení, Mezioborovou komisi pro boj s banditismem vede Efraim Skljanskij, pak si tambovský rolník udělal vlastní závěry.

Co si máme pomyslet o genocidě v oblasti Donu, o zahubení několika set tisíc donských kozáků, generačního výkvětu mužů z kozáckého prostředí? Co se mohlo

usadit v paměti kozáků po takových událostech, po takovém zúčtování, které stanulo mezi Židy (revolučními) a kozáky?

V srpnu 1919 Dobrovolnická armáda obsadila Kyjev, odhalila několik skupin Čeky i mrtvoly zcela nedávno popravených, jejichž jmenný seznam sestavený podle smutečních oznámení v obnoveném listu Kijev-ljanin uvádí Šulgin[24], - a zde jsou téměř výlučně slovanská jména, popravo vána byla „ruská elita". O kyjevské Čece a jejím velitelském sboru čteme v materiálech Zvláštní vyšetřovací komise na jihu Ruska (svědectví podal v Kyjevě zatčený vyšetřovatel ČK)[25]: „Počet pracovníků Čeky se pohyboval v rozmezí od sto padesáti do tří set... procento Židů vzhledem k ostatním pracovníkům Čeky bylo sedmdesát pět ku pětadvaceti a velitelské funkce měli v rukou téměř jen oni." Z dvaceti členů komise, totiž jejího vedení, bylo čtrnáct Židů. „Všichni zatčení byli vězněni přímo v Čece, nebo v lukjanovské věznici... Pro popravy zastřele-

[22] S. S. Maslov, s. 196.
[25] RJE, sv. 2, s. 388-389.
[24] V. V. Šulgin, *Priloženija,* s. 313-318.
[23] *Čekist o ČK* (Iz archiva „Osoboj Sledsrv. Komissii na Juge Rossii"), in *Na čužoj sloroně:* Istoriko-litěraturnyje sborniki, za red. S. P. Melgunova, Berlín, Vat aga; Praha, Plamja 1925, sv. 9, s. 111-141.

ním byla upravena zvláštní kůlna vedle domu v Instítutské ul. č. 40, na křižovatce s Levašovovou, kam popravování přešlo z jekatěrinské gubě rnské Čeky. Popravčí (... nebo někdy ‚dobrovolníci' z čekistů) přivedl oběť svlečenou donaha a rozkázal jí, aby ulehla. Pak ji výstřelem do týlu usmrtil. Střílelo se z revolverů (většinou to byly kolty). Protože šlo o střelbu z malé vzdálenosti, obvykle se lebka popraveného roztříštila na kousky... Další oběť byla přivedena stejným způsobem a musela ulehnout vedle předchozí. Jestliže počet obětí překročil plochu podlahy, pokládaly se na ležící mrtvoly, nebo je zastřelili u vstupu do kůlny... Oběti většinou nekladly odpor."

Mezi lidmi se o tom mluvilo. - Remizo v (kterého bychom pro jeho re-volučnědemokratiekou minulost z antisemitismu nepodezírali) líčí scénu z Petrohradu: „Přednedávnem tady vedle Akademie probíhalo cvičení, jeden rudoarmějec povídá: ‚Soudruzi, na frontu nepudem! Pořád abysme bojovali kvůli těm židákům!' Kdosi s aktovkou v ruce se ho zeptá: ‚Z jakýho ty jsi pluku?' Ale voják znova povídá: ‚Soudruzi, na frontu nepudem! Pořád abysme bojovali kvůli těm židákům!' Ten s aktovkou se rozkřikl: ‚Zastřelte ho!' Tu vystoupili dva rudoarmějci a tamten začal utíkat. Nestačil doběhnout k rohu a dohnali ho, vystřelili, až mu z hlavy tekl mozek a louže krve."[26]

Také kronštadtská vzpoura měla protižidovský nádech (i to přispělo k jejímu nezdaru): ničili obrazy Trockého a Zinovjeva, ne však Leninovy. Zínovjev si také netroufl dostavit se do Kronštadtu, aby ho neroztrhali na kusy. Bolševici tam poslali Kalinina.

V únoru 1921 došlo rovněž v Moskvě k dělnickým stávkám s hesly jako: „Pryč s komunisty a se Židy!"

Už jsme se zmínili, že většina ruských socialistů, mezi nimiž bylo také hodně Židů, podpořila samozřejmě Lenina a ne Kolčaka, dokonce mnozí z nich bojovali na straně

bolševiků. (Například bmulové e Solomon Švarc, za Prozatímní vlády ředitel departmentu na jednom ministerstvu, za občanské války dobrovolně vstoupil do Rudé armády, neuvádí však, jakou měl hodnost, a později emigroval. V zahraničí vydal dvě knihy o postavení Židů v SSSR. Ještě se k této osobě vrátíme.)

Zdálo se, že Židé, a nejen bolševici mezi nimi, v občanské válce zvolili stranu rudých. Nemůžeme říci, že je k této volbě nikdo nepřiměl. Me také nemůžeme říci, že jinou volbu neměli.

Aleksej Remizov, *Vzvichrennaja Rus,* Londýn, Overseas Publícatíons 1979, s. 376-577.

Rovněž v Kyjevě líčí Šulgin grandiózní exodus na svátek Panny Marie Pomocné (Pokrov) i. října (podle pravoslav. kalendáře) 1919, kdy bylo město odsouzeno k tomu, aby se vzdalo bolševikům. Přes dněperské mosty odcházeli pěšky, s ranečky Rusové. Šulgin se domnívá, že jich bylo kolem šedesáti tisíc. „Židé se tohoto exodu neúčastnili, nebyli mezi mnoha tisíci Rusů, mužů, žen a dětí, s uzlíčky. Za hustého deště plynuli nekonečným proudem přes velkolepý řetězový most." Šulgin poznamenává, že tehdy bylo v Kyjevě přes sto tisíc Židů. A mezi nimi dost skutečných boháčů, a přece neodešli, zůstali, i když měli přijít bolševici. „Židé nechtěli sdílet s námi společný osud. A tím mezi námi a sebou vytvořili novou, možná nejhlubší dělicí brázdu."[27]

Obdobně tomu bylo i jinde. Podle svědectví esera S. Máslová: „Je to skutečně fakt, že ve městech jižního Ruska, zvláště ve městech na pravobřežní Ukrajině (západně od Dněpru - pozn. překl.), která mnohokrát přecházela z jedněch rukou do druhých, příchod sovětské vlády s největší radostí a s největší okázalostí vítali v židovských čtvrtích, ne-zřídka jen tam."[28]

Současný americký historik Bruče Lincoln, autor rozsáhlého díla o naší občanské válce, „řekl, že se celá ukrajinská Čeka skládala asi z 80 % ze Židů" a že je to „dáno tím, že tam před příchodem rudých stále trvaly kruté pogromy, nej krvavější od doby Bohdana C hrne lny cké-ho".[29] - K problému pogromů se hned dostaneme, ale ještě je třeba říci, že časová souslednost byla zřetelně opačná - těchto osmdesát procent pracovalo v ČK už v roce 1918 nebo od počátku 1919, kdežto Petljurovy pogromy se přehnaly během roku 1919 (pogromy od bílých na podzim 1919).

Nelze však vyřešit ten odvěký problém: kdo je vinen, kdo to přivedl ke zkáze. Vysvětlit jednání kyjevské Čeky pouze tím, že v ní působili ze tří čtvrtin Židé, ovšem nelze. Jde tu však znovu o otázku paměti Židů samých, o schopnost jejich vlastního úsudku.

Přece však někteří Židé oslovovali své soukmenovce ve snaze přesvědčit je o tragédii, která potkala Rusko a s ním i ruské Židovstvo. V provolání „K Židům všech zemí!" tato skupina v roce 1925 píše: „Bez-měrně horlivá účast Židů bolševiků v potlačování a rozvracení Ruska... klade se nám za vinu... Sovětská vláda se ztotožňuje s vládou Židů a lítá nenávist k bolševikům se obrací ve stejnou nenávist proti Židům...

Vycházíme z pevného přesvědčení, že pro Židy stejně jako pro národy obývající Rusko

[27] V V. Šulgin, s. 95-96.

[28] S. S. Maslov, s. 44.

[29] Interpretace rozhovoru s B. Lincolnem viz V. Ljubarskij, *Čta dělat', a ně kto vinovat,* in „Vremja i my", Meždunarodnyj žurnál literatury i obščestvennych problém, New York 1990, č. 109, s. 134.

znamenají bolševici *ne/větší* z možných zel, že bojovat všemi silami proti vládě světové lůzy jest naší povinností před lidstvem, před kulturou, před vlastí a židovským národem."[30] - Jenže „v židovské veřejnosti byly tyto projevy přijaty s velikou nevolí".[51] (O tom v další kapitole.)

Občanská válka částečně přesahovala hranice Ruska. Zmiňme se o tom, třebaže události v Evropě celkově jsou mimo látku této knihy.

Bolševici se vypravili proti Polsku v roce 1920. (Při této příležitosti si vzpomněli na „ruské národní zapálení a národní nadšení" a hbitě se ho jali využívat, o čemž N achám kis, revolučním jménem Stěklov, napsal článek do Izvěstijí.[32]) V Polsku židovské obyvatelstvo zřejmě vítalo Rudou armádu vřele. Podle sovětského pramene se v boji proti Polákům u Minsku účastnily celé prapory židovských dělníků.[33] - Stručná židovská encyklopedie praví: „Poláci nejednou obviňovali Židy, že podporují jejich nepřátele, že mají ‚protipolské', ‚probolševické', dokonce i ‚pro-ukrajinské' tendence." Za sovětsko-polské války mnozí Židé „byli zabiti (polskou armádou) po obvinění ze špionáže ve prospěch Rudé armády".[34] - Ostatně vzpomeňme si na obviňování Židů ze strany Rusů ze špionáže za války r. 1915, i zde se mohlo zveličovat.

Sověty narychlo připravovaly revoluční „polskou vládu" v čele s Felixem Dzeržinským. Měli v ní být také Julian Marchlevskij a Felix Ron. Samozřejmě měli i kriminálníky a horlivé propagandisty. (Vidíme mezi nimi někdejšího provizora z Mogileva A. I. Rotenberga. Po neuskutečněném rudém převratu v Polsku se Rotenberg odebral spolu s Bélou Kunem a Zal-kindovou-Zemljačkovou vražedně „vyčistit" Krym. A r. 1921 mu připadl další úkol - „vyčistit" Gruzii, opět v čele s Dzeržinským. Mezi dvacátými a třicátými lety byl Rotenberg náčelníkem NKVD v Moskvě.)

Rudá revoluce dorazila nejen do Polska, ale také do Maďarska a do Německa. Americký badatel píše: „Ve východní i ve střední Evropě antisemitské předsudky živila účast Židů v revolučním hnutí." - „Začátkem roku 1919 sověty vedené v zásadě Židy zahájily povstání v Berlíně a v Mnichově", a „podíl židovských aktivistů... v německé komunistické straně se projevil jako neúměrně vysoký", ačkoli „židovská komunita tuto stranu celkem příliš nepreferovala". - „Z jedenácti členů I V byli čtyři Židé s univerzitním vzděláním", mezi nimi Róza Luxemburgová, která v prosinci r. 1918 napsala: „Ve jménu nej vyšších cílů lidstva platí vůči našim nepřátelům heslo: Prstem

[30] RiJ, s. 6, 7.

[31] G. A. Landau, *Revoljucionnyje iděi v jevrejskoj obščestvennosti,* in RiJ, s. 100.

[32] J. Stěklov, *.Xa rodná ja oborona - nacionalnaja oboróna,* in „1 zvěsti ja". 18. května 1920, s. 1.

[35] J. Larin, *Jevrei i antisemitizm v SSSR,* Moskva, Leningrad, G1Z 1929, s. 31.

[34] RJE, sv. 6, s. 646; sv. 1, s. 526.

do očí, kolenem do prsou!" Povstání v Mnichově vedl Žid „bohémského vzezření" divadelní kritik Kurt Eísner. Byl zabit, ale v konzervativním katolickém Bavorsku přišla k moci „vláda levicových židovských intelektuálů, která vyhlásila Bavorskou republiku rad" (G. Landauer, E. To Her, E. Můsam, O. Neurath). Po jednotýdenním trvání republika „byla svržena ještě radikálnější skupinou", jež vyhlásila druhou Bavorskou republiku rad, v jejímž čele stanul Eugen Leviné.[35] O něm ve Stručné židovské encyklopedii čteme: Narodil se v židovské živnostenské rodině v Petrohradě, byl eserem, účastnil se revoluce 1905, poté získal německé občanství, přidal se k Spartaku

R. Luxemburgové a R. Liebknechta a vytvořil komunistickou vládu v Bavorsku, v níž byli dále E. Músam, E. Toller a z Ruska pocházející M. Levin.[36] V květnu 1919 bylo povstání potlačeno. „Skutečnost, že předáci potlačených komunistických povstání byli Židé, se stala jedním z nej důležitějších důvodů obrození politického antisemitismu v porevolučním Německu."[37]

„By 1-1 i. v Rusku a Německu význam Židů v revoluci,velmi znatelný', stal se v Maďarsku rozhodujícím. Z devětačtyřiceti jejich lidových komisařů jedenatřicet byli Židé," figuruje tu především Béla Run, „ministr zahraničí (fakticky hlava vlády)", který jak už víme, za půldruhého roku vykoupe v krvi Krym. Je zde také Matyáš Rákosi, Tibor Samueli, Gyorgy Lukács. „Předsedou vlády byl sice Nežid Sándor Garbai, ale později Rákosi žertem poznamenal, že Garbai je zvolen hlavou rady ministrů, aby někdo mohl podepisovat rozkazy k sobotním popravám." -„Sochy maďarských králů a hrdinů byly svrženy, národní hymna zakázána, nosit oděv v národních barvách bylo hodno trestu." - „Tragičnost situace prohlubovalo to, že historicky byli maďarští Židé mnohem bohatší než jejich východoevropští krajané a mnohem úspěšněji se uplatňovali v maďarské společnosti."[38]

Přímá souvislost Maďarské republiky rad s naší občanskou válkou je vidět i na tom, že byly připravovány sbory Rudé armády, které měly jít zachraňovat Maďarskou republiku rad, ale nestačily se shromáždit a vyrazit, dokud ještě existovala (padla v srpnu 1919).

[35] Dž. Mjuller, *Dialektika tragedii: antisemitizm i komrnunizm v Centralnoj i Vostočnoj Jevrope,* in „22", Obščestvenno-politiěeskij i iitěraturnyj žurnál jevrejskoj intělligeneii iz SSSR v Izraile, Tel Aviv 1990, č. 75, s. 96, 99-100. [fi] KJE, sv. 4, s. 755-754,

[37] Dž. Mjuller, *Dialektika tragedii...,* in „22", 1990, č. 73, s. 99. [58] Tamtéž, s. 100-101.

Pád tak nenáviděné Ruské říše přišel draho všem, Židy nevyjímaje. G. Landau píše: „Celkově je revoluce vždycky hrozná, riziková a nebezpečná. Zvlášť hrozná a nebezpečná je pro menšiny, jež jsou hlavním masám obyvatelstva v mnohém cizí... Taková menšina se musí pro zajištění svého života všestranně opírat o zákony, o důsledně stálý pořádek, o právní setrvačnost. Revoluční rozkolísanost a anarchie těžce dopadá právě na takovou menšinu."[39]

To se rýsovalo dopředu, za práh prvních desetiletí plných naděje. V prvních letech, za občanské války nebylo zákonů a na židovské obyvatelstvo se sesypaly pogromy jaké za carismu dlouho do minulosti nepamatovali. A pogromy na ně zpočátku dopadly odjinud než od bílé strany. Vyjdeme--lí z hustoty obyvatelstva, uvidíme, že do jejich osudů kromě rudých a bílých nemohla nezasáhnout také třetí síla, ukrajinský separatismus.

V dubnu 1917, když vznikla Ukrajinská rada, „Židovstvo... ještě nevěřilo ve vítězství ukrajinismu", což se ukázalo v letních volbách do městských správ (dum). Židé neměli „žádný důvod" hlasovat pro ukrajinské separatisty.[40] - Ale v červnu, když se začala konstruovat ukrajinská správa jako reálná moc, pod kterou teď měli žít, vstoupili Židé do Malé rady, byl ustaven podsekretariát pro záležitosti židovské národnosti („židovské

[39] G. A. Landau, *Revoljucionnyje iděi v jevrejskoj obščestvennosti,* in RiJ, s. 115.

[40] I. B. Šechtman, *Jevrejskaja obščestvennosť na Ukraine 1917-1919,* in *Kniga o russkom jevrejstve, 1917-1967* (Kill-2). New York, Sojuz russkieh jevrejev 1968, s. 22.

[41] Tamtéž, s. 29, 30, 35.

[42] Viz V. I. Lenin, Sebrané spisy, sv. 40, s. 46, stať Volby do Ústavodárného shromáždění.

ministerstvo") a ten vypracovával návrh „národní personální autonomie", po níž židovská veřejnost dlouho toužila (každý národ, nyní tedy židovský, si vytváří svou národní celistvost, která bude moci vydávat zákony podle potřeb a zájmů sebe sama, a získá podporu ze státní pokladny; představitel národní celistvosti se stává členem vlády). - Právě vzniklá ukrajinská vláda zprvu pohlížela na Židy přejícně, ale koncem roku 1917 se situace změnila, návrh zákona o autonomii přivítalo shromáždění rady smíchem a s opovržením, přesto však, byť s obtížemi, byl v lednu 1918 přijat. Na druhé straně Židé schválili neochotně „třetí Univerzál" (9. 11. 1918, začátek oddělení Ukrajiny od Ruska), neboť se nyní báli anarchie, pro židovské obyvatelstvo nebezpečné, a v důsledku toho se ruské Židovstvo štěpí. Židovští měšťané se uculovali nad ukrajinštinou a ukrajinskými nápisy, báli se ukrajinísmu a tíhli k ruskému státu a ruské kultuře.[41] Lenin poznamenal, že „ignorovat význam národnostní otázky na Ukrajině, což velice často dělají Velkorusové (a snad o něco méně často než Rusové to dělají Židé), znamená dopouštět se hrubé a nebezpečné chyby".[42]

Čas se však chýlil právě k oddělení a židovští poslanci s výjimkou Bundu si nedovolili hlasovat proti čtvrtému Univerzálu **(11.** ledna **1918,** jde již o úplné odtržení Ukrajiny). Vzápětí přišla bolševická ofenziva proti Ukrajině. V jejich prvním ukrajinském ÚV KSbU, který se dal dohromady v Moskvě a přesunul se do Charkova, veden Georgijern Pj a takovém, byli Židé Semjon Švarc a Serafim Gopner. Když koncem ledna 1918 přijelo toto ÚV do Kyjeva, byl komisařem města jmenován Gri-gorij Čudnovskij, komisařem financí Krejcberg, komisařem pro tisk D. Rajehštejn, komisařem pro armádu Šapiro. „Mezi bolševickými špičkami nebyla o Židy nouze ani v takových ukrajinských centrech jako Oděse nebo Jekatěrinoslavu. To stačilo, aby se v jednotkách věrných radě mluvilo o ‚bolševických Židech' nebo ‚źídovských bolševicích'. Slovní výlevy ohledně ‚zrádných Židů' byly téměř běžné"; „právě za nejprudších pouličních bojů (o Kyjev) byla jménem sionistické frakce nastolena otázka o protižidovských excesech". Z dotazu se stala „slovní přestřelka mezi ukrajinskými poslanci a zástupci národnostních menšin".[45]

Tak se mezi Židy a ukrajinskými separatisty protáhla brázda nepřátelství.

„Ukrajinská vláda a lídři ukrajinských stran uprchli do Ž ho mim, avšak židovští představitelé je nenásledovali" a zůstalí s bolševiky. Navíc získali bolševici „podporu dost velkého počtu židovských dělníků, kteří se po (Únorové) revoluci navrátili z Anglie", ti se nyní „postavili plně na stranu sovětského režimu... obsadili funkce komisařů a úřední místa", dokonce vytvořili „zvláštní židovský oddíl Rudé gardy".[44]

Brzy nato, počátkem února 1918 vláda samostatné Ukrajiny uzavřela v Brest-Litevsku mír s Německem a pod ochranou rakousko-uherských bodáků se vrátila do Kyjeva. Nyní „hajdamáci" a „volní kozáci" poehytá-vali a stříleli nedávné „židovské komisaře", pokud některé objevili. To však ještě nebyly protižidovské pogromy. Brzy také Petl Jurovu vládu vystřídala na dalších sedm měsíců vláda hetmana Skoropadského. „Velitelství německých jednotek, jež okupovaly Kyjev na jaře 1918, se zachovalo k potřebám židovského obyvatelstva s porozuměním.." (Poznamenejme, že Židé tvořili 21 % z veškerého obyvatelstva Kyjeva.)[45] V hetmanově vládě se Žid Sergej Gutnik, kadet, stal ministrem obchodu a průmyslu.[46] Za hetmana svobodně působili

[43] 1. B. Šechtman, *Jevrejskaja obščestvennosť...,* in KRJ-2, s. 33-34.

[44] Tamtéž, s. 55-37.

[45] KJE, sv. 4, s. 256.

[45] RJE, sv. 1, s. 407.

sionisté, dokonce bylo zvoleno Prozatímní národní shromáždění a Židovský národní sekretariát.

Hetman však padl a v prosinci 1918 přišlo z Vinnice do Kyjeva Pet-Ijurovo a Vynnyčeňkovo Direktorium. Bund a Po'alej Cijon mu ze socialistického příbuzenství pomáhaly, doufajíce, že pro Židy nastane doba rovnoprávnosti s Ukrajinci. Také Židovský sekretariát se k nové vládě stavěl smířlivě. Avšak Petljurův oficiální orgán Vidrodženňa napsal: „Ukrajinský stát se Židům zjevil jako něco nečekaného. Židé to nepředpokládali, přestože jinak mají na všechno nové mimořádně dobrý čich. Zdůrazňují svou znalost ruštiny, ignorují skutečnost ukrajinské státnosti... Židé znovu přešli do tábora našich nepřátel."[47] Přičet la se jim na vrub všechna bolševická vítězství na Ukrajině. Kozáci ze Sice drancovali byty majetných lidí, kteří se usazovali v Kyjevě. Tím nevázaněji se toto drancování rozšířilo po malých městečkách, kde se daly do díla vojenské jednotky nebo svévolní a tam a ni. Tzv. Petljurův pluk pogromem ve městě Sarny zahájil tento rok všeobecných pogromů.

Rostoucí pogromistickou atmosféru petljurovců se marně snažil zarazit židovský poslanec v Malém národním shromáždění: „Musíme varovat Ukrajince, že na antisemitismu se jim vybudovat stát nepodaří. Nechť si pánové z Direktoria uvědomí, že mají co dělat s celosvětovým národem, který přežil své nesčetné nepřátele," a pohrozil, že proti takové vládě by propukl boj.[48] Židovské strany se rychle posunuly *doleva,* tedy nutně se stále víc přibližovaly k bolševismu.

Jak prohlásil Arnold Margolin, tehdejší tajemník ministra zahraničí v Direktoriu: „Situace na Ukrajině vypadá jako za nejhorších let Chmelin eké ho a Honty."[49] - D. Pasmanik s hořkostí poznamenává, že sionisté a židovští nacionalisté „dlouho podporovali chaotickou PetlJurovu a Vynny čeňkovu vládu, -a to i tehdy, když na Ukrajině probíhaly kruté protižidovské pogromy".[50] - Jak mohou židovští socialisté, ptá se I. Bi-kerman, „kteří zasedají u jednoho stolu s Petljurou a dalšími hrdiny Ukrajinské revoluce a spolu s ním měnili svět, zapomenout na pogro-mistické činy svých ideových spolubratři?... Ze socialistických sympatií přeochotně zapomínají na židovskou krev, kterou prolévají potomci a pokračovatelé Chmelnyckého, Honty a Železňaka".[51] - „Od prosince 1918 do srpna 1919 zorganizovali petljurovcí desítky pogromů, během nichž podle údajů komise Mezinárodního červeného kříže bylo zabito kolem padesáti tisíc osob. K nejhoršímu pogromu došlo 15. února 1919 v Proskurovu... po nezdařeném pokusu o bolševický převrat."[52] - „Bez ustání se táhly protižidovské pogromy, jež začaly téměř současně s organizováním ukrajinské státní moci, staly se zvlášť krutými v období takzvaného Direktoria a nepřestávaly, dokud existovaly ukrajinské ozbrojené

[47] 1. M. Trockij, *Jevrejskije pogromy na Ukraine i v Bělorussii 1918-1920 gg.,* in KR.t-2, s. 59. [4]* Ta ni též, s. 62.

[49] Tamtéž.

[50] I). S. Pasmanik, *Čego že my dobivajemsja?,* in RJJ, s. 211.

[51] I. M. Bikerman, *Rossija i russkoje jevrejstvo,* in FUJ, s. 66-67.

síly."[55]

Poslechněme si S. Máslová: „Židé byli zabíjeni při pogromech i za cara, ale nikdy ne v tak velkém počtu, nikdy s takovou samozřejmostí, téměř lhostejně, jako se to děje nyní"; „při protižidovských pogromech je selské povstalecké oddíly přepadávající městečka někdy zabíjejí všechny *do jednoho.* Nelitují ani děti, ani ženy, ani starce."[54] Právě v té době bylo ve městech mnoho zboží, jež chybělo v prodeji, a rolníci z okolí přijížděli na povozech, aby vzápětí za pogromem rabovali.[55] „Po Ukrajině, když povstalci přepadávají vlaky, ozývá se ve vagonech volání: komunisti a Židi - ven'. Kdo na takový povel reaguje, je okamžitě, ve vlaku zastřelen," případně se kontrolují doklady, nebo nutí vyslovit „kukuruza" (kukuřice) a kdo zaráčkuje, „je podezřelý, že je Žid. toho odvedou a zastřelí".[56]

Americký badatel se domnívá, že „masové vraždění Židů v Bělorusku a na Ukrajině za občanské války skutečně nebylo natolik výsledkem něčí politiky, jako spíše lidovou selskou reakcí".[57]

Nej bezohlednější a nej krutější při pogromech byly na Ukrajině samovolné bandy Grigorjeva, Sokolovského, Zeljoného, Struka, Angela, Ťuťunika, Jacejka, Volynce, Kozyra-Zyrka. Od nich se liší Machno.

Machno, toto organické spojení revolucionáře a kriminálníka, naplno řádil za občanské války. Není úkolem tohoto díla vystopovat jeho zločinecké, až psychopatické výpady. Zdůrazněme jen, že Machnovi byl antisemitismus cizí a že machnovští anarchokomunisté schvalovali usnesení o „nesmiřitelném boji se všemi druhy antisemitismu". Mach-novým náčelníkem štábu byl jednu dobu Ar on Baron, velitelem kontrarozvědky Lev Z a d o v - Z i tik o v s ki j, vedoucím agitpropu zmíněný již Ejchenbaum-Volin, blízkým poradcem Aršinov, předsedou guljajpolského sovětu Kogan. Existovala dokonce samostatná židovská rota Ta-ranovského o třech stech vojácích, ta však Machna zradila, Taranov-ského později Machno omilostnil a povyšoval postupně až na náčelníka štábu. Dočteme se, že „židovská chudina masově proudila do Machuovy armády", a dokonce atamana Grigorjeva vlákal do pasti a dal ho zastřelit, údajně za antisemitismus. V květnu 1919 Machno ztrestal rolníky ze vsi l

[52] KJE, sv. 6, s. 570.
[53] I. M. Bikerman, *Rossija i russkoje jevrejstvo,* in Ri.í, s. 65. [34] S. S. Maslov,
s. 25, 26.
[55] J. Larin, *Jevrei i antisemitizm v SSSR,* s. 40, 41.
[56] S. S. Maslov, s. 40.
[37] Dž. Mjuller, *Dialektika tragedii...,* in „22", 1990, č. 75, s. 97.

spenovky za pogrom židovské zemědělské kolonie Gorkoje.

Ale vedle toho, že Machno „má nesporné zásluhy o Židovstvo" (a v Paříží měl později „kolem sebe až do své smrti spoustu Židů"), provedla jeho nezvladatelná armáda také několik protižidovských pogromů, například v prosinci 1918 v Jekatěrinoslavu[58] a v létě 1919 v Alexandrov-sku. Přesto Stručná židovská encyklopedie zdůrazňuje, že „Machno a další pohlaváři (jeho) hnutí rozhodně bojovali proti pogromům a po-gromisty stříleli".[59]

Máme před sebou knižní album Jevrejskije pogromy 1918-1921. Kniha byla připravena z pokynu Veřejného židovského výboru pro pomoc obětem pogromů (Jevobščestkom) r. 1923 a vyšla až r. 1926.[60] (Rok vydání mimo jiné vysvětluje, proč je v ní utajeno vše o pogromech, které podnikli rudí, dílo pojednává o „úloze, jakou sehrály armády Petljuro-va, Dobrovobůeká a polská v pogromové bakchanálii uvedeného období".)

Vojenské jednotky se projevily v pogromech kolem uzlových a velkých měst, kudy táhly, ale bandy atamanů „batků" operovaly v odlehlých místech, takže Židé neměli bezpečno nikde.

Mezi petljurovskými pogromy, které se vyznačovaly cílevědomou a promyšlenou krutostí a metodickým vražděním, někdy i bez rabování, zvláště vyniká pogrom v Proskurovu z února 1919, dále v blízkém Felštinu a Žitomiru (v únoru), v Ovruči (v březnu), v Trosťanei (v květnu), t m ani (v květnu), Novomirgorodu (v květnu). - A pogromy organizované bandami: ve Směle (v březnu 1919), v Jelisavětgradu (v květnu), v Radomyšlu (v květnu), ve Vapňarce (v květnu), v Slovečně (v květnu), v Dubovém (v červnu). - Děnikinovci měli na svědomí pogromy ve Fa slovu (v září 1919), v Kyjevě (v říjnu). - V Bělorusku se o pogromy postarali Poláci v Borisovu a v Bobrujském újezdu, jednotky Bulaka-Balachoviče (1919, 1920, 1921) v Mozyru, Turovu, Petrákovu, Ropotkevičích, Kovčicích, Gorodťatičích.

Ukrajinští Židé byli zachváceni děsem z vyhubení. Židovské obyvatelstvo v hrůze masově prchalo z míst pogromů či z ohrožených oblastí, docházelo k exodu celých městeček a menších měst do velkoměst a k rumunským hranicím v marné naději na záchranu, nebo prostě „panicky prchali, aniž měli vytčený směr a cíl", jako z Tětijeva, z Radomysle. „Nejkrásnější osady se změnily na pustá místa. Židovská městečka vypadala jako ponuré hřbitovy, domy byly vypáleny a zbořeny, ulice mrtvé a prázdné...

[58] V. Litvínov, *Machno i jevrei,* in „22", 1983, č. 28, s. 191-206.
[50] KJE, sv. 6, s. 574.
[60] *Jevrejskije pogromy, 1918-1921.* Sestavil Z. S. Ostrovskij, Moskva, Akcioněraoje obšěestvo „Škola i kniga" 1926.

Celá řada židovských obcí, jako Volodarka, Bo-

guslav, Borščagovka, Znaménka, Fastov, Teliopol, Kutužovka a další byly celé vypáleny a zbyly z nich jen hromady trosek."[61]

Podívejme se na stranu bílých. Zdálo by se, že kdo si zachoval alespoň trochu demokratického smýšlení, ten nešel pod rudý útlak, ale k bílým: u Děnikina a Wrangela byli nejen monarchisté, nejen nacio-nalisté z různých národností, ale také četné trosky liberálních skupin nejrůznějšího ražení a různé odstíny socialistů, kteří k bolševikům zů-stali nesmiřitelní. Tak tomu bylo obdobně před Koleakovým převratem i na Východním frontu. Pokud je tomu tak, proč by se tam tedy nenašlo místo také pro Židy stejných politických názorů?

Avšak osudové a navzájem nenapravitelné kroky následných událostí cestu k Bílé armádě Židům zatarasily.

Stručná židovská encyklopedie nám sděluje, že „mnozí rostovští Židé zprvu podporovali bílé hnutí. 13. prosince 1917 velkopodnikatel A. Al-perin odevzdal donskému atamanu A. Kaledinovi osm set tisíc rublů, které mezi sebou vybrali rostovští Židé na vybavení kozáckých jednotek bojujících proti Sovětům."[62] - A nyní jiný moment, také z Roštová: když generál Alexejev teprve dával dohromady svůj první oddíl (též v prosinci 1917), potřeboval peníze a žádal o ně - nerekvíroval, ale žádal - rostovskou a naehičevanskou buržoazii, kterou tvořili většinou Židé a Arméni. Rostovští boháči ho odmítli, vybrali sotva nějaké drobty a tak se Alexej ev musel vydat na „Ledový pochod" v zimě s nevybaveným oddílem. A později: „Na všechna volání Dobrovolnické armády reagovalo obyvatelstvo haléřovými částkami, a když se tam též objevili bolševici, přinášeli na první okřiknutí miliony plnohodnotných rublů a celé obchody zboží."[63] (A když koncem r. 1918 bývalý premiér G. J. Lvov hledal pomoc a žádal o ni ve Washingtonu a New Yorku, delegace tamějších Židů, s nimiž jednal, mu nic nepřislíbily."[4])

Pasmanik, pravda, uvádí dopis, podle něhož koncem r. 1918 „bylo v intimním kroužku Židů... shromážděno přes tři a půl milionu rublů" s různými „sliby a ujištěními" danými bílým vedením ohledně dobrého vztahu k Židům. V rozporu se sliby však byl vydán zákaz pro Židy kupovát v černomořské oblasti půdu s odůvodněním, že s ní

[61] Tamtéž, s. 73-74.
[62] KJE, sv. 7, s. 403.
[63] I). S. Pasmanik, *Russkaja revoljucija i jevrejstvo: (Bolševizm i iudaizm),* Paříž 1925, s. 169.
[64] T. I. Polner, *Žizněnnyj puť Kňazja Georgija Jevgenijeviča Lvova,* Paříž 1932, s. 274.

„několik osob

patřících k židovské národnosti zle spekulovalo". Ostatně zákaz byl brzy odvolán.[65]

Rovněž v Rostovu, na úsvitu bílého hnutí, když se zaěalo nesměle ukazovat a téměř skomíralo, když tápalo v beznaději, poznal jsem případ jednoho známého naší rodiny, inženýra A. I. Archangorodského, staršího Žida, průmyslového manažera, který se upřímně považoval za ruského vlastence, a ten o únorové noci, když mládež odcházela do „Ledového pochodu", doslova hnal svého vzpouzejícího se syna, aby šel s dobrovolníky (je pravda, že chlapcova sestra tomu zabránila). - Podle právě zmíněné encyklopedie: „Židé z Roštová vstupovali do kozáckých partyzánských oddílů a do studentského praporu Dobrovolnické armády L. Korniiova."[66]

V roce 1975 mí v Paříži poslední velitel Kornilovova pluku plukovník M. N. Levitov řekl, že dost židovských praporěíkň školených za Kereliskali o zůstali v „kornilovských dnech" v srpnu 1917 kornilovcům věrni. A jmenoval bojovníka Bílé armády Racmana z 1. Kutěpovské divize, jako nositele Řádu svatého Jiří.

Je však známo, že mnozí bílí se sympatizujících nebo neutrálních Židů stranili u vědomí, že *jiní* jejich souvěrci jdou s rudými nebo jim straní, a bílí pak cítili k Židům v lepším případě jen nedůvěru, často i zlost. V současném vědeckém rozkladu čteme: „První rok bílého hnutí v něm prakticky neexistoval antisemitismus (v každém případě míníme v jeho masových projevech), a Židé dokonce sloužili v Dobrovolnické armádě. Ale r. 1919... se situace prudce změnila. Za prvé po vítězství Dohody nad Německem bylo masové přesvědčení bělogvardějců o německé podpoře bolševiků vystřídáno mýtem o Židech jako hlavní opoře bolševiků. Za druhé poté, co bílí obsadili Ukrajinu, octli se pod vlivem místního bez uzd ného antisemitismu, což je přitáhlo k protižidovským výstřelkům."[67]

Bílá armáda „byla zhypnotizována děsem z Trockého a Nachamkise, a ztotožnila si celý bolševismus s Židovstvem, a důsledkem pak byly pogromy".[68] V představách bílých se zahnízdil názor, že Rusko, jež jdou osvobodit, je zahlceno židovskými komisaři. V nekontrolovatelné válečné situaci, kdy armáda sotva vznikla, působila na rozlehlých prostorách a měla přitom špatné řízení, kdy zápasila se svévolnými živly, nebylo divu, že mohlo snadno kdekoli docházet k spontánním výbuchům pogromů, bohužel ze strany *bílých.* „A. **I.** Děnikin... a spolu s ním řada dalších čelných důstojníků

[63] D. S. Pasmanik, *Russkaja revoljucija i jevrejstvo,* **s.** 176-177. [86] KJE, sv. 7, s. 405.

[67] G. V. Kosyrčenko, *Tajneija politika Stalina: vlast i antisemitizm,* **Moskva, Meždunarod**-nyje otnošenija 2001, s. 56-57.

[m] D. S. Pasmanik, *Čego že my dobivajemsja?,* RiJ, s. 216.

Jižní armády (V. Z. Maj-Majevskij) zastávali kadetská a eserská stanoviska a snažili se zlořádům svých vojsk zamezit. Jejich snahy však byly málo účinné."[69]

Mnozí Židé byli pochopitelně hnáni pudem sebezáchovy. Původně doufali, že k nim bude Dobrovolnická armáda humánní, jenže po pogromech, a to i od Děni kino v v armády, Židé celkově ztratili ochotu přidat se k bílým.

Živý příklad uvádí D. Pasmanik. „Na bolševicích je vybojován Alexandro vsk. Přišla sem Dobrovolnická armáda. Všichni obyvatelé města projevují všeobecnou radost... Hned první noc je polovina města vyrabována. Po celém městě se rozléhají nářky a výkřiky zoufalých trápených Židů. Ženy jsou znásilňovány..., muži biti, z židovských bytů se vynáší veškerý majetek. Pogrom trvá tři dny a tři noci. Velitel města kozáčky podporučík Sliva na stížnosti veřejné správy prohlásí: ‚L nás je tomu tak vždycky, když obsadíme město, tak je tři dny naše.""[70] Rabování a mučení civilistů vojáky Dobrovolnické armády se židovskými komisaři odůvodnit nedá.

Jeden z předních bílých generálů, A. von Lampě důrazně prohlašuje, že tvrzení o „bílých" *protižidovských* pogromech jsou „tendenčně zveličeny", že v armádě, která nemá intendanturu a regulérní zásobování ze zázemí, jsou drancovní „rekvizice" nevyhnutelné, ne výlučně u Židů, ale u obyvatel obsazeného města vůbec, no a mezi

nimi je často „hodně Židů a ti mají víc bohatství", a proto jsou jejich „útrapy větší". „Rezolutně tvrdím," píše von Lampě, „že v oblastech působení bílých armád protižidovské *pogromy,* tj. organizované zabíjení a rabování Židů..., neexistovaly. Docházelo k rabování, a dokonce i zabíjení, což bylo posléze speciálním tiskem nafouknuto a označeno za protižidovské pogromy... Kvůli těmto okolnostem byly rozpuštěny 2. kubánská pěší kozácká (plastunská) brigáda a Osetský jízdní pluk." Avšak „trpělo jak židovské, tak i křesťanské obyvatelstvo oblasti, jíž se zmocnily zmatky".[71] Na udání místních obyvatel docházelo i k popravám komisařů a čekistů, pokud nestačili uprchnout.

Jinak vypadaly události ve Fastovu v září 1919, jak čteme ve Stručné židovské encyklopedii: „Kozáci tam řádili... zabíjeli, znásilňovali, rabovali a uráželi náboženské city Židů (kozáci vtrhli o Jom kipuru do synagogy, zbili modlící se, znásilňovali ženy a trhali svitky Tóry). Zahynulo na tisíc osob."[72] - Jako přehlédnutý nebo „klidný" pogrom bylo známo metodické rabování, jeden blok domů po druhém, v Kyjevě, když se tam

[69] G. V. Kostyrčenko, *Tajnaja politika Stalina,* s. 56.

[70] D. S. Pasmanik, *Russkaja revoljucija i jevrejstvo,* s. 185.

[71] Gen. A. fon Lampě, *Pričiny něudači vooružonnogo vystuplenija bělých,* in „Posev", 1081, č. 3, s. 58-59 (přetištěno z: „Russkij kolokol", 1929, č. 6-7).

nakrátko vrátili bílí koncem října 1919. Šulgin o tom píše: „Velitelství města drancování přísně zakázalo. Ale za prvé Židé skutečně dovedli dopálit, a za druhé ‚hrdínové' neměli co do úst... Dobrovolníci ve velkých městech napolo hladověli," byly tu noci rabování, ale bez vraždění a znásilňování. To „se dálo ke konci děnikiády... na začátku agónie Dobrovolnické armády".[73]

„Po cestě své ofenzivy a zvláště defenzivy," v těžkém posledním ústupu v listopadu a prosinci 1919, uspořádala Bílá armáda „dlouhou řadu protižidovských pogromů", které Děnikin přiznává, a zřejmě se to dělo ani ne tak pro rabování samo, jako ze msty. Bikennan však říká, že „vraždy, rabování a násilí na ženách nebyly pravidelným doprovodem (Bílé) armády, jak se tvrdívá a zveličuje pro vlastní cíle beztak hrozných činů naších (židovských) národních sociálů".[74]

Rovněž tak Šulgin: „Pro opravdovou bílou psychologii je divoké násilí na bezbranném obyvatelstvu, zabíjení žen a dětí, rabování cizího majetku něco naprosto nemyslitelného." Tak tedy „opravdoví bílí v tomto případě mohou jen za to, že takové činy *připustili.* Neodrazovali dostatečně energicky chátru, která se vetřela do bílého tábora."[75]

Podobně Pasmanik: zajisté „všichni chápou, že generál Děnikin si nepřál pogromy, ale když jsem v dubnu a květnu 1919 byl v Novorossij-sku a Jekatěrínodaru, tj. ještě předtím, než začal pochod na sever, pozoroval jsem houstnoucí atmosféru antisemitismu, který se šířil všude".[76] Na této půdě, na pomstě nebo dopouštění, propukly „bílé" pogromy roku 1919.

Zároveň „podle jednomyslného názoru lidí, kteří měli tu smůlu, že prožili ty í ony (petljurovské i běloarmějské) pogromy, petljurovci ze všech nejvíc bažili po tom zmařit život Židovi, dostat jeho duši, především ti vraždili".[77]

„S protižidovskými pogromy v novém Rusku nezačala Dobro vol ni eká armáda. Začaly v ‚obnoveném' Polsku, na druhý den poté, co se opět stalo svobodným a nezávislým státem. V Rusku samém je zahájila ukrajinská vojska demokrata Petljury a socialisty Vynnyčenka. Ukrajinci udělali z pogromu běžný jev."[78]

Pogromy ve skutečnosti nezačala Dobrovolnická armáda, ale pokračovala v nich,

[72] KJE, *m.* 6, s. 572. [7-1] V. V. Šulgin, s. 97-98.

[74]1. M. Bikennan, *Rossija i russkoje jevrejstvo,* in RiJ, s. 64.

[77] V. V. Šulgin, s. 86.

[76] I). S. Pasmanik, *Russkaja revoljucija i jevrejstvo,* s. 186-187. [77]1. VI. Bikerman, *Rossija i russkoje jevrejstvo,* in RiJ, s. 65-66.

[7{"] D. S. Pasmanik, *Russkaja revoljucija i jevrejstvo, s.* 175-174.

uplatňujíc falešné přesvědčení, že *všichni* Židé horují pro bolševiky. „Mimořádnou nenávist u bělogvardějců a pe Ilju rovců vyvolávalo jméno Lva Irockého - téměř každý pogrom provázelo heslo: ‚To máte za Irockého!'" Dokonce i „kadeti, kteří dříve odsuzovali veškeré druhy antisemitismu, a tím spíše pogromy... v listopadu 1919 na své konferenci v Charkově požadovali na Židech, aby , vyhlásili nelítostný boj těm živlům v Židovstvu, které se aktivně podílejí na bolševickém hnutí'". Zároveň kadeti „tvrdili, že bělogvardějská moc dělá vše v boji proti pogromům". Měli na mysli to, že začátkem října 1919 „velení této (rozuměj Dobrovolnické) armády začalo vůči pogromistům uplatňovat různé druhy trestů až po zastřelení" a „pogromy na čas přestaly". Avšak „v prosinci 1919 až březnu 1920, při ústupu Dobrovolnické armády z Ukrajiny, pogromy nabyly na krutosti" a Židé byli obviňováni, „že pří ústupu dobrovolců jim stříleli do zad". (Důležité je porovnat, že „na území Sibiře, kde působila vojska A. Rolčaka", - „pogromy nebyly", „tvolčak pogromy nepřipustil".)[79]

D. O. Linskij, který osobně sloužil v Bílé armádě, s hlubokým citovým vznětem píše: „Židovstvu se asi naskytla neopakovatelná možnost bojovat o ruskou zemi tak, aby jednou provždy zmizelo pomlouvačné tvrzení, že Rusko pro ně znamená zeměpis, nikoli vlast." V podstatě „tady neexistovala a nemohla existovat volba: vítězství sil nepřátelských bolševismu vede přes útrapy k obrození celé země a zároveň i židovského lidu... Židovstvo se mělo chopit cele ruských záležitostí, věnovat jim své životy a prostředky... Měli přes temné skvrny na bílých řízách spatřit čistou duši bílého hnutí. V řadách armády, která by měla hodně židovských jinochů, v armádě, která by se opírala o širokou materiální podporu Židovstva, by antisemitismus dodýchal a pogromistické hnutí by narazilo na vnitřní síly odporu. Židovstvo mělo podpořit ruskou armádu, která podstoupila nesmrtelný hrdinský čin boje o ruskou zemí... Židé byli odlučováni od statečné účasti v ruských záležitostech, avšak Židovstvo mělo překonat tyto překážky." Toto vše píše „na základě mučivé zkušenosti v bílém hnutí. Přes všechny těžké a ponuré stránky, které se v bílém hnutí objevily, se s úctou a nadšením skláníme s obnaženými hlavami před jedinou úctyhodnou skutečností, před bojem proti hanbě ruských dějin, kterou podmíněně nazýváme revolucí." Bylo to „velké hnutí usilující o neměnné hodnoty lidského ducha".[80]

Nicméně, Bílá armáda vůbec nepomáhala Židům, kteří se k ní přidali. Velké ponížení zažil doktor Pasmanik, který do ní vstoupil (a tím vyvolal proti sobě také velký odpor mnoha Židů, že „se dal k pogromis-lům"). „Dobrovolnieká armáda systematicky

[79] KJE, sv. 6, s. 572-574.

[m] D. O. Linskij, *O nacionalnom samosoznanii russkogo jev rej a,* in RiJ, s. 149-151.

odmítala přijímat do svých řad židovské praporčíky a junkery, a to i ty, kteří v říjnu 1917 statečně bojovali proti bolševikům. Byla to pro ruské Židovstvo morální rána." - „Nikdy nezapomenu na ten obraz," píše Pasmanik. „Jedenáct židovských praporčíků si ke mně přišlo v Simíeropolu stěžovat, že je vyřadili z řadových útvarů a dali je do týlu ke kuchařům."[81]

A co Šulgin? „Kdyby se tak v řadách bílého hnutí octlo tolik Židů, kolik jich bylo mezi .revoluční demokracií[4] nebo svého času v ‚konstituč-m demokracii*... (Ale) jen nepatrný počet Židů se přidal k bílým... jen jednotlivé osoby, jejichž statečnost v době výrazného antisemitismu nedokážeme ani ocenit. Kdežto v táboře rudých bylo Židů spousta a nadto zaujímali vysoké funkce, což bylo ještě důležitější." A „copak nevíme o hořké tragédii ojedinělých Židů, kteří vstoupili do Dobrovolnické armády? Viselo nad nimi stejné nebezpečí jako od nepřátelské střely, jako od ‚týlových hrdinů', kteří po svém řešili židovskou otázku."[82]

Nezáleželo však pouze na „týlových hrdinech". Protižidovské nálady se mezí bílými důstojnickými mladíčky z rodin ruské inteligence projevily teď navzdory tradicím společenské vrstvy, v níž byli vychováni.

i tato okolnost odsuzovala Bílou armádu k izolaci a zkáze.

Linskij nás informuje, že v Dobrovolnické armádě nebyli Židé přijímáni do sdělovací agentury (obdoba oddělení propagandy), avšak vylučuje, že by materiály *Osvagu* (této agentury) obsahovaly antisemitskou propagandu a že by pogromisté zůstali beztrestní. Nikoli, „velitelství si nepřálo protižidovské pogromy, ale... nemohlo na to reagovat pogromy proti hromadným názorům... z psychologických ohledů nemohlo postupovat rázně a přísně zakročit... Armáda už nebyla na patřičné výši, nedaly se v ní uplatňovat běžné řády ruské armády ať mírové, či válečné," psychika všech vojáků už byla pošramocena občanskou válkou.[83] - „Děni kino \ a vláda si pogromy nepřála, ale neodvážila se veřejně antisemitskou propagandu odsoudit," ačkoli jí pogromy mimořádně uškodily. Dobrovolnieká armáda „zaujala k celému ruskému Židovstvu vesměs nepřátelské stanovisko",[84] dovozuje Pasmanik. - I. Leviti namítá, že „veškerému hnutí se přisuzují názory pouhé jeho části, aktivních po-gromlstů". Zatímco „bílé hnutí byl velice složitý proud, spojovalo v sobě směry... často zcela protikladné".[85] - A „brát v potaz jen bolševiky, schovávat se za jejich zády z obav z pogromů, to je zřejmý nerozum... Židovi zbývají buď bolševici, nebo pogromy, zatímco by si měl říci: čím déle jsou u vesla bolševici, tím blíž jsme ke zkáze."[86] - Bílí agitovali i s hesly o

[81] *i).* S. Pasmanik, *Russkaja revoljucija i jevrejstvo,* s. 185. [h]-' V. V. Šulgin,
s. 55, 81, 82.
[85] D. O. Linskij, *O nacionalnoin samosoznanii russkogo jevreja,* in RiJ, s. 157, 160-161. [Hi] D. S. Pasmanik, *Russkaja revoljucija i jevrejstvo,* s. 181, 187. [m] I. O. Levin, *Jevrei v revoljucii.* in RiJ, s. 156.

„židokomunistech".

Se vším tím rázně skoncoval na Krymu VY ran gel, tam k těmto nešvarům nedocházelo. (Wrangel dokonce zakázal knězi Vostokovovi jeho protižidovské kázání.)

Tam, na Krym Wrangelovi píše nám již známý židovský milionář Šulim Bezpalov v červenci 1920 z Paříže: „Musíme zachránit vlast, Zachrání ji zemědělci a průmysloví továrníci. Musíme věnovat 75 % svého majetku až do chvíle obnovené hodnoty[7] rublu a normálního života."[87]

Bylo však již pozdě.

A část židovského obyvatelstva se evakuovala z Krymu spolu s \\ ränge lovou armádou.[88]

Ano, bílé hnutí velice potřebovalo podporu veřejného mínění na Západě, které do značné míry určovalo osudy ruského Židovstva. Velice potřebovalo, ale jak vidíme, osudově a neodvratně splynulo s atmosférou nepřátelství k Židům, a proto nezabránilo pogromům. - Ministr války Winston Churchill „byl hlavním zastáncem západní intervence v Rusku a válečné pomoci bílým armádám". Ohledně pogromů se Churchill obrátil osobně na Děn i kina: „Můj úkol získat podporu parlamentu pro rus ké národní hnutí bude nesrovnatelně obtížnější," jestliže pogromy nepřestanou. „Churchill se též obával reakce vlivných židovských kruhů britské elity."[89] V Americe byly názory židovských kruhu obdobné.

Pogromy však neustávaly, což v mnohém vysvětluje chabou a neochotnou pomoc Západu bílým armádám. - A úvahy Wall Streetu samy o sobě vedly k podpoře bolševiků jako příštích vládců ruských bohatých zdrojů. A celková atmosféra ve Státech i v Evropě svědčila ve prospěch budovatelů „nového světa", ve prospěch jejich grandiózních plánů a velkých sociálních cílů.

A přece, chování nedávných spojenců Ruska po dobu celé občanské války překvapuje svou zištností a slepou lhostejností vůči bílému hnutí, dědici spojeneckého carského Ruska. Nutili bílou stranu, aby poslala do Versaillí delegaci společnou s bolševiky; a pak ty marné vidiny o smíření s bolševiky na Princových ostrovech. Dohoda, ačkoli neuznala oficiálně ani jednu z bílých vlád, překotně uznávala stále další a další národní státy vznikající na okraji Ruska. Angličané si pospíšili okupovát bakuská ropná těžiště, Japonci Dálný východ a Kamčatku, Američané na Sibiři bílým jen překáželi a vlastně napomohli bolševikům obsadit Přímoří. Za každou pomoc bílým vojskům dřeli tučnou

[86] I. M. Bikerman, *Rossija i russkoje jevrejstvo,* in Ri.), s. 81, 82.

[87] D. S. Pasmanik, *Russkaja revoljucija i jevrejstvo,* s. 181.

[88] KJE, sv. 4, s. 598.

[80] Michael J. Cohen, *Churchill and theJeivs.* Londýn; Totowa, NJ, Frank Gass 1985, s. 56, 57.

náhradu - od Ivolčaka zlato, na jihu Ruska černomořské lodi, koncesionářské povinnosti. (Došlo to až k ostudnostem - když Angličané odjížděli ze severa, z Archangelska, část carských vojenských zásob vyvezli, část odevzdali rudým a zbytek utopili v moři, jen aby se ničeho nedostalo bílým.) Na jaře 1920 Dohoda ultimativně vyžadovala po Děnikinovi a Wrangeiovi, aby ukončili boj proti bolševikům. (V létě 1920 Francie mírně podpořila Wrangela zásobováním, aby zachránil Polsko. Ale pouhého půl roku nato zabavila Wrangeiovi vojenský majetek za stravování ruských vojáků, kteří ustoupili do Gallipoli.)

Co způsobily nečetné okupační síly Dohody, pozoroval na příkladu francouzské armády obsadivší Oděsu v roce 1919 takový seriózní diplomat, jako byl kníže Grigorij

Trubeckoj: „Politika Francouzů na jihu Ruska a jejich názory na ruskou státnost byly překvapivě zmatené, Francouzi chápali situaci nesprávně."[90]

Série protižidovských pogromů se valila Ukrajinou po celý rok 1919 a na počátku 1920. Rozsahem a krutostí pogromy přesahovaly vše, co jsme si v této knize přečetli o letech 1881-1882,1903 a 1905. Vysoký sovětský úředník J. Larin ve dvacátých letech napsal, že na Ukrajině za občanské války proběhl „dlouhý sled pogromů na židovském obyvatelstvu, které o hodně překonaly vše, k čemu došlo dříve, počtem obětí í *počtem aktérů"*. Vynnyčenko prý řekl: „Pogromy přestanou tenkrát, až Židé přestanou být komunisty."[91]

Oběti pogromů nikdo nedokázal přesně spočítat. Ani v tehdejší situaci, ani během událostí, ani vzápětí po nich ovšem nikdo nemohl vést statistiku. V knize Židovské pogromy čteme: „Počet zabitých na Ukrajině a v Bělorusku za dobu od r. 1917 do 1921 včetně se pohybuje v rozmezí 180 000 až 200 000 osob. Už pouze jediný údaj - přes 300 000 sirotků svědčí o kolosálním rozsahu katastrofy."[92] První sovětská encyklopedie uvádí stejná čísla.[95] Dnešní Židovská encyklopedie: „Podle různých údajů zahynulo 70 000 až 180 000-200 000 Židů."[94]

Současný historik, když shrnuje údaje z židovských pramenů, napočítav á až 900

[80] Kn. Gr. N. Trubeckoj, *Očcrk vzaimootnošenij Vooružonnych SilJuga Rossii i Predstavi-télej Prancuzskogo Kotnandovanija,* Jekatěrinodar 1919, in Kn. Gr. N. Trubeckoj, *Gody smut i naděžd,* Montreal 1981, s. 202.

[91] J. Larin, *Jevrei i antisemitizm v SSSR,* s. 38.

[92] *Jevrejskije pogromy, 1918-1921,* s. 74.

[83] *Bolsuja Sovětskaja Enciklopedija,* 1. vyd., sv. 24, Moskva 1932, s. 148. [94] KJE, sv. 6, s. 569.

masových pogromů, z nichž 40 % přisuzuje Petljurovým oddílům, zastáncům ukrajinského Direktoria, 25 % oddílům ukrajinských atamanů, 17 % Děnikinovým vojákům a 8,5 % První jízdní armádě Buďonného a dalším rudým.[95]

Co poničených lidských osudů se skrývá za těmito čísly!

Již během občanské války se národní i socialistické židovské strany začaly spojovat s rudými. Z Farejnikte se stala Komfarejnikte, přijala komunistický program a spolu s komunistickou frakcí Bundu vytvořila (celoruský) Kom bund (v červnu 1920); na Ukrajině původní členové Farejnikte spolu s ukrajinským Kombundem vytvořili Komfarband, Židovský komunistický svaz, a ten se spojil s KSB/b/.[96] V Kyjevě r. 1919 publikoval oficiální sovětský tisk texty v ruštině, ukrajinštině a v jídiš.

„Bolševici pro sebe z těchto (ukrajinských) pogromů získali obrovský prospěch, velice dovedně je využívali pro působení na veřejné mínění nejen v Bušku, ale i v zahraničí... nejen v prostředí Židů, ale též v Evropě a Americe."[97]

Nicméně i rudí se namočili do protižidovských pogromů, vlastně oni dřív než ostatní. „Na jaře 1918 pořádaly pogromy oddíly Rudé armády pod heslem ‚Bijte Židy a buržousty', když ustupovaly z Ukrajiny." -„Zvlášť kruté pogromy pořádala První jízdní armáda při ústupu z Polska koncem srpna 1920."[98] - Pogromy, jichž se dopouštěla Rudá armáda, však v historii občanské války zůstaly zahaleny mhou. Zvolme si jen jedno svědectví, Bikermanovo: „První zimu bolševického vládnutí způsobila rudá vojska

bojující pod rudým praporem řadu krvavých pogromů, mezi nimiž zvláště vynikají pogromy v Gluchovu a v Novgorodu Severském, které počtem obětí, krutostí a urážlivostí předčily zvěrstva způsobená v Kaluže. Když rudá vojska ustupovala pod tlakem Němců, rabovala židovská městečka, jimiž táhla."[99]

Přesvědčivý je rovněž S. Máslo v: „Cestu Buďonného První jízdní armády, když táhla z polského frontu ke krymskému, provázelo pobití tisíce Židů, tisíce znásilněných žen a desítky naprosto vydrancovaných židovských osad. V Žitomiru začínala pogromem každá další vláda téměř při každém svém příchodu. Charakteristické pro všechny ty pogromy - petljurovské, polské, sovětské - bylo značné množství mrtvých."[100] Nejvíce v tom vynikal pluk Bogunský a Taraščanský, které mimochodem přešly od Direktoria k Buďonnému. Tyto dva pluky prý byly proto odzbrojeny a

95 G. V. Kostyrčenko, *Tajnaja politika Stalina,* s. 56.

96 í. B. Šechtman, *Sovětskaja Rossija, sionizm i Izrail,* in KRJ-2, s. 321; KJE, sv. 6. s. 85; sv. 1, s. 560.

97 1. O. Levin, *Jevrei v revoljucii,* in RiJ, s. 134.

98 KJE, sv. 6, s. 570, 574.

99 i. M. Bikerman, *Rossija i russkoje jevrejstvo,* in RiJ, s. 63.

podněcovatelé pogromů pověšeni.

Již námi citovaný S. Švarc z historické dálky (1952) usuzuje: „V letech revoluce, zvláště v letech občanské války... se antisemitismus rozšířil mimořádně, zvlášť zamořil hlavní vrstvy městského i venkovského obyvatelstva na jihu."[101]

Bohužel odpor, který ruské obyvatelstvo kladlo bolševikům (kdyby toho nebylo, neměli bychom vůbec právo říkat si národ), se zarazil, v mnoha směrech ustal, a to i ze strany Židů. Bolševická vláda pak Židy všemožně lákala a oni se k ní přidávali a celá občanská válka tuto propast jen prohlubovala.

„Pokud revoluce všeobecně vzato zbavila Židy podezření z kontrare-voluce, pak kontrarevoluce pojala proti Židům jako celku podezření z rcvolučnosti." A tak tedy „se občanská válka pro židovské obyvatelstvo projevila jako nesnesitelné útrapy, které Židy utvrdily v nesprávných revolučních stanoviscích," a ti „nepochopili skutečnou spásnou podstatu bílých armád".[102]

Nezapomeňme, jak vypadala celková situace za občanské války. „Byl zmatek a nepokoje v pravém významu řečeného, bylo úplné bezvládí. Zabíjel a raboval každý, kdo byl schopen nebo chtěl a koho chtěl... Bouřící se chátra pobíjela důstojníky ruské armády. Vyvraždbvaly se celé rodiny statkářů... hořely... statkářské usedlosti, rozkrádaly a ničily se kulturní hodnoty, v hospodářstvích se vybíjelo vše živé. V ulicích měst řádily samosoudy. Majitelé továren byli vyháněni ze svých podniků a bytů... Desetitisíce lidí po celém Bušku byly na počest proletářské revoluce postříleny, další se mořili v páchnoucích věznicích plných nákaz jako rukojmí. Lidé nešli pod sekyru za nějakou vinu, ale za příslušnost k společenské vrstvě, stavu, třídě. Za takových okolností, kdy jsou k smrti odsuzovány celé lidské skupiny, byl by zázrak, kdyby to nezasáhlo skupinu zvanou Židé. Prokletím doby bylo to, že bylo možné zatratit společenskou třídu, stav, kmen... Odsoudit k vyhubení celou společenskou třídu... to je

revoluce, kdežto zabíjet a rabovat Židy je pogrom? Pogrom Židů v jižním Rusku je součástí celoruského pogromu."[103]

Tak dopadla smutná „vymoženost" národů Ruska a mezi nimi ruského Židovstva poté, co získalo příznivou rovnoprávnost po Revoluci, je-

[100] S. S. Maslov, s. 26.
»» S. M. Šv are, *Antisemitizrn v Sovětském Sojuze,* New **York, Izdatělstvo** imeni Čechova
1952, s. 14.
[102] 1). O. Linskij, *O nacionalnom samosoznanii russkogo je v rej a,* in RiJ, s. 147, 148, 149. [im] I. M.
Bikerman. *Rossija i russkoje jevrejstvo,* in RiJ, s. 58-60.

již blankyt zazářil v březnu 1917. - Jak hluboké sympatie ruských Židů k bolševické straně, tak vztah vzniklé Bílé armády k Židům zastínily, smazaly hlavní naděje bílého vítězství, které mohly být realizovány rozumnou evolucí ruského státu.

Kapitola 17

V emigraci mezi dvěma světovými válkami

Výsledkem Říjnového převratu **a** občanské války bylo, že stovky a stovky tisíc ruských občanů emigrovalo - ustoupili v bojích nebo uprchli. Byly mezi nimi i zbytky Bílé armády, které přežily, a část kozáctva. Za hranice utekla i stará šlechta, která se tak výrazně neprojevila v osudových letech revoluce a jejíž bohatství bylo v půdě, ve velkostatcích. A tak přijížděli do Evropy bývalí velkostatkáři a stávali se (ti, co nevy-vezli drahocennosti) taxikáři a číšníky. Byli zde i kupci, průmyslníci, finančnici, málokdo měl v zahraničí peníze. Patřili k nim i ti nejprostší občané, ne všichni měli vzdělání, ale jejich srdce jim nedovolilo zůstat pod bolševiky.

Mezi emigranty bylo mnoho ruských Židů. „Mezi více než dvěma miliony emigrantů ze sovětských republik v letech 1918-1922 bylo více než dvě stě tisíc Židů. Většina z nich překročila polskou a rumunskou hranici a později emigrovali do USA, Kanady, zemí Jižní Ameriky a západní Evropy. Mnozí se později repatriovali do Palestiny."[1] - Zvláštní roli zaujímalo nově vzniklé Polsko. Samo mělo vlastní početné židovské obyvatelstvo i před revolucí, teď sem přijížděla i část navrátilců - přesídlenců válečných let. „Poláci odhadují, že po bolševické revoluci přijelo z Ruska do Polska" dvě stě až tři sta tisíc Židů.[2] (Tento počet je možno připsat nejen emigraci, ale ve značné míře nové rusko-polské hranici.) - Ale „hlavní část Židů, kteří odjeli z Ruska v prvních letech po revoluci, se usadila v západní Evropě. Například v Německu ke konci první světové války bylo asi 100 000 ruských Židů."[3]

„Jestliže se Paříž od samého počátku stala politickým centrem ruského exilu, jeho neoficiálním hlavním městem, pak jeho druhým, a jakoby literárním hlavním městem od

[1] *Kratkaja levrejskaja Ericiklopedija* (dále KJE), Jeruzalém, Obščestvo po issledovaniju levrejskich obščin 1996, sv. 8, s. 294.

[1] Džejms Parks, *Jevrei sredi narodov: Obzor pričin antisemitizma,* Paříž, YMCA-Press 1952, s. 44.

[5] D. Charuv, *Jevrejskaja emigraci} a iz Rossijskoj imperii i Sovětskogo Sojuza: statistice skij aspekt,* in *Russkoje jevrejstvo v zarubezje: Staťji, publikacii, memuary i esse,* Jeruzalém, 1998, sv. 1 (6), s. 552.

konce roku 1920 do začátku roku 1924 byl Berlín (intenzivním kulturním životem žila v dvacátých letech rovněž ruská Praha, která se stala... hlavním univerzitním městem ruského exilu)."[4] V Berlíně kvůli inflaci „bylo vůbec snazší se usadit". „Na ulicích Berlína" bylo možné vidět „představitele velkoprůmyslu a obchodu, včerejší bankéře a

živnostníky"[3], a mnozí tady měli majetek. Ve srovnání s ostatními emigranty z Ruska židovští emigranti se méně obtížně aklimatizovali v diaspoře, žilo se jim s větší jistotou. Židovská emigrace se projevila činoroději než ruská, židovští emigranti se zpravidla vyhnuli ponižujícím zaměstnáním. Velitel Kornilovovy armády Michali Levitov, který v emigraci vystřídal všechny nádenické práce, mí řekl: „A u koho jsme v Paříži měli obstojné živobytí? U Židů. Zato ruští multimilionáři na svých krajanech skrblili."

V Berlíně a v Paříži „byla hojně zastoupena židovská inteligence: advokáti, vydavatelé, veřejní a političtí pracovníci, vědci, spisovatelé a novináři",[6] mnozí z nich byli značně asimilovaní, ale ruští „velkoměstští" emigranti patřili z velké části k liberálnímu směru - a to vytvářelo vzájemnou spřátelenost (která neexistovala s monarchistic-kou ruskou emigrací). V celém kulturním ovzduší ruského exilu mezi dvěma světovými válkami vliv a účast ruských Židů byly víc než znatelné. (V této souvislosti se nelze nezmínit o vydávání velice zajímavých sborníků Židé v kultuře ruského exilu, které započalo v devadesátých letech v Izraeli a pokračuje podnes[7].) Některé židovské rodiny, které si zachovaly jistý blahobyt, vedly salony pro ruský umělecký svět a v tom se přesvědčivě projevilo, nakolik Židé tíhli k ruské kultuře a na-kolik byli do ní pohrouženi. Pro svou štědrost všeobecně známý dům M. O. a M. S. Cetlinových v Paříží, dále J. V. Gessen v Berlíně, I. I. Fondaminskij-Bunakov, neúnavný „ve věčné obětavé péči o ruskou kulturu v emigraci"[8], Sofja Pregelová, Soňa Delone, Alexandr a Salo-mea Galpernovi - ti všichni se neustále zabývali nesnadnou organizací pomoci literátům a umělcům strádajícím nouzí; pomáhali hodně, a nejen těm slavným - Buninovi, Remizovovi, Bahnontovi, Tefli, ale i neznámým mladým básníkům a výtvarníkům. (Tuto pomoc neposkytovali „bílým" a monarchístickým vrstvám ruské emigrace, k těm si podr-žovali vzájemné nepřátelství.) Vcelku vzato ruští Židé se v emigraci projevili nesrovnatelně aktivněji než ostatní ve všech oblastech kulturně společenské působnosti. To bylo natolik nápadné, že se to projevilo v článku Michaiia

[4] Gleb Strove. *Russkaja literatura v izgnanii,* 2. v vet, Paříž, Y VI CA-Press 1984, s. 24.

' A. Sedyeh,*Russkijejevreivemigrantskojliterature,* in*Kniga* o *russkomjevrejstve, 1917-/967* (dále KEJ-2), New York, Sojuz Russkieh Jevrejev 1968, s. 426-427.

[6] Tamtéž, s. 426.

[7] *Jevrei v kultuře Russkogo Zarubežja: Statji, publikacii, memuary i esse,* v 5 svazcích, Jeruzalém, 1992-1996, sest. M. Parchomovskij, *Russkoje jevrejstvo v zarubežje: Statji, publikacii, memuary i esse,* Jeruzalém, 1998 (vydávání pokračuje), sest.- red. M. Parchomovskij ad.

[8] Roman Gul, *Ja unos Rossiju,* New York, Most 1984, sv. 2, *Rossija vo Francii,* s. 99.

Osorgina Ruská osamocenost, který byl opublikován v listu Rassvet (Rozbřesk) obnoveném V. Žabotinským.

Osorgin psal: „V Rusku ani ve společenském, ani v revolučním hnutí (mám na mysli hlubiny, ne povrch) ‚ruská osamocenost* nebyla pociťována a nejvýznamnějšími osobnostmi, které udávaly tón i kolorit... bylí Rusové - Slované." Nyní v emigrací tomu tak není: „Tam, kde je duchovní úroveň vyšší, kde existují hluboké myšlenkové a tvůrčí zájmy, kde je formát člověka větší - tam Rus pociťuje osamocenost národnostní; tam, kde je pokrevně bližších více - pociťuje osamocenost kulturní. Tuto tragédii já označuji slovy titulku: *ruská osamocenost...* Nejsem ani v nejmenším antisemita, ale jsem ve větší míře ruský Slovan... Naši, Rusové, jsou mi mnohem bližší duchem, čistotou jazyka

[9] M. Osorgin, *Russkoje odinočestvo (Publikacija A. Razgona,* in *Jevrei v kultuře Russkogo Zarubežja,* sv. 1, s. 15-17 (přetištěno z listu „Rassvet", Paříž, 15. února 1925, č. 7).

a mluvy, specifickými národnostními přednostmi a nedostatky. Pro mne je cennější, dokonce prostě pohodlnější a příjemnější, abych sdílel jejich smýšlení a oni byli mými spolubojovníky. V Rusku, v němž žije mnoho plemen a jež vůbec není jen ruské, si dovedu vážit i Žida, i Tatara, i Poláka -a jim všem přiznat naprosto stejné právo, jako mám já, na Rus, na naší společnou rodnou matku: ale já sám jsem z ruské skupiny, z té duchovně vlivné skupiny, která dala základní tón ruské kultuře." Avšak nyní „Rus za hranicemi zeslábl a poddal se, přenechal společenské funkce energii jiného plemene... Žid se aklimatizuje snáz... - jeho štěstí! Závist nepociťuji, jsem ochoten se z toho radovat. S touž ochotou mu přepou-štím pocty a místa v různých zahraničních společenských iniciativách a organizacích... Existuje však jedna oblast, kde mě ‚židovská převaha* naprosto bere za srdce: je to oblast dobročinnosti. Nevím, kdo má více peněz a briliantů, jestli bohatí Židé nebo bohatí Rusové. Ale zcela přesně vím, že všechny velké dobročinné organizace v Paříži a v Berlíně mohou pomáhat strádajícím *ruským* emigrantům pouze proto, že sbírají potřebné částky mezi soucitnými Židy. Zkušenost z pořádání večírků, koncertů a autorských čtení dostatečně ukázala, že obracet se na bohaté Rusy - je zbytečná a ponižující ztráta času... Pouze abych změkčil tón tohoto natolik zjevně ‚antiseinitského' článku, ještě dodám, že podle mého mínění národnostně citlivý Žid může často vidět nádech antisemitismu, kde ve skutečnosti je jen národnostní citlivost Slovana."[9]

Osorginův článek doprovázel v témž čísle redakční komentář (podle myšlenkového obsahu a stylu ho nejspíš napsal šéfredaktor Žabotin-skij): M. A. Osorgin „se zbytečně obává, že čtenáři Rassveta najdou v (článku) antisemitské tendence. Je pravda, že jednu dobu existovala na světě generace, která se instinktivně vyhýbala slovu ‚Žiď v ústech Nežidů. Jeden ze zahraničních vůdců této generace prohlásil: ‚Nejlepší službou, kterou nám může prokázat pokrokový tisk, je - nezmiňovat se
0 nás.' Uposlechli ho a opravdu po dlouhou dobu se ve ‚slušných' pokrokových kruzích Ruska a Evropy na slovo ‚Žiď pohlíželo jako na neslušné. Chvála Rohu, ta doba je už za námi." Osorgina můžeme „ujistit naším pochopením a uznáním... Ale v jednom bodě s (ním) přímo nesouhlasíme. On přisuzuje příliš velký význam Židům ve vystěhovaleeké dobročinnosti. Především - tato převládající role je přirozená. Vzájemná podpora je jedním z hlavních návyků diaspory. My jsme se učili technice způsobu života v diaspoře velmi dlouho, Rusové - nikdy... Existuje však i mnohem hlubší stránka tohoto problému... My jsme od ruské kultury dostali mnoho cenného - dokonce i pro naši budoucí samostatnou národní tvůrčí činnost... My, ruští Židé, jsme dlužníky ruské kultury a žádnými groši tento dluh nesplatíme. Ti z nás, kteří dělají, co mohou, aby jí pomohli přežít těžké období, postupují správně a doufáme, že tak budou jednat i nadále."[10]

Vraťme se však k prvním porevolučním letům. „V ruské emigraci ještě zuřily politické vášně, bylo třeba prozkoumat to, co se událo. Začaly vznikat noviny, časopisy, vydavatelství."[11] Někteří boháči, častěji Židé, financovali tento nově vzniklý ruský ernigrantský tisk, od liberálního směru po levici. Mezi píšícími novináři, redaktory novin, časopisů i vydavateli bylo mnoho Židů. Podrobný výčet jejich přínosu do

publikací a nakladatelství se uchoval v Knize o ruském Židovstvu (ale teď i ve svazcích Židé v kultuře ruského exilu).

Z prvních je třeba zdůraznit Archiv ruské revoluce J. V. Gessena, který má velkou historickou cenu (22 svazku). Sám Gessen, a společně s ním A. I. Kamínka a V. D. Nabokov (po jeho smrti G. A. Landau), vydával významné berlínské noviny Rul (Kormidlo), jež byly „jakoby emi-grantským prodloužením Řeči", ale na rozdíl od Miljuková bylo stanovisko Josifa Gessena důsledně vlastenecké. V listu Rul působili i G. A. Landau a I. O. Levin, které často citujeme, a také proslulý literární kritik J. I. Aj-chenvald. - Od Rulu politické spektrum berlínských novin směřovalo doleva, k socialistům. A. F. Kerenskij vydával Dni, kde publikoval

1 A. M. Kulišer-Junius, autor „řady vědeckých prací o sociologii", sionista z okolí Žabotinského; S. M. Solovejčik; O. S. Mi nor, známý svou eserskou minulostí (přispíval

[10] Tamtéž, s. 18-19.

[11] A. Sedych, *Russkije jevrei v emigrantskoj literatuře,* in KRJ-2, s. 427.

i do pražské Volja Rossií) a bývalý tajemník Ústavodárného shromáždění M. V. Višňak. - V Berlíně založili roku 1921 J. O. Marto v a R. A. Abramovič Socialističeskij věstník (který později přesídlil do Paříže a pak do New Yorku). Tam spolupracovali F. I. Dan, D. J. Dálin, P. A. Garvi, G. J. Aronson a další.

V. J. Žabotinskij, jehož příjezd do Berlína (po třech letech v Jeruzalémě) se časově shodoval s první emigraoní vlnou, obnovil nejprve v Berlíně, pak v Paříži vydávání Rassvetu a publikoval i svoje romány. Kromě toho „mnoho ruskožídovských žurnalistů pobývalo v Berlíně v letech 1920-1925 a působili v místním i zahraničním emigrantském tisku". Bylí zde í I. M. Troekij z bývalého listu Russkoje slovo, N. M. Vol kovy ss-kíj, P. I. Zvezdič (za druhé světové vánky zabit nacisty), menševik S. O. Portu gejs, pod pseudonymem S. Ivanovic (z bývalého petrohradského listu Děň). Hrály se i hry Osipa Dymova-Perelmana, vyšly romány a povídky V. J. íreekého.[12]

Berlín se stal též metropolí ruských nakladatelství: „V roce 1922 všechna ta ruská nakladatelství vydala více ruských knih a publikací, než vyšlo v témž roce v Německu knih německých. Většina nakladatelů a knihkupců byli Židé."[13] Z nich vynikla nakladatelství I. P. Ladyžnikova, jež náleželo ještě od války B. N. Rubinštejnovi (klasická, současná a naučně populární literatura), již od roku 1919 nakladatelství Slovo, které řídili J. V. Gessen a A. I. Kamínka (cykly ruské klasiky, emigrantští spisovatelé a filozofové, velmi cenné práce historické a memoárové), nakladatelství Z. 1. Gržebina (který byl ve spojení i se Sověty, mnohé jeho publikace se prodávaly v tehdejším SSSR), umělecky jedinečné svazky Ptáka Ohniváka (A. E. Kogan). A také Grani pod vedením A. Cackise, Pe-tropolis a Obelisk (J. N. Bloch a A. S. Kagan), Gel ikon A. G. Višňaka, Ski-fy I. Štejnberga. - V Berlíně vyšly Světové dějiny židovského národa S. Dubnová v němčině v 10 svazcích, a rusky během třicátých let již v Rize.

Riga a vůbec města svobodných zemí Pobaltí (s početným židovským obyvatelstvem) se projevily jako živá centra židovské emigrace. A dále - „jediným společným jazykem Lotyšů, Estonců a Litevců byl jazyk ruský", proto se „velmi vlivnými" staly rižské noviny vydavatelů J. I. Bram-se a B. J. Poljaka Segodňa. V nich „pracovalo mnoho ruskožídovských žurnalistů", redaktorem byl M. I. Ganfman, po jeho smrti M. S.

[12] A. Sedych, *Russkije jevrei v emigrantskoj literatuře,* in KRJ-2, s. 429, 450. [n] 1. Levitan, *Russkije izdatělstva v 20-ch gg, v Berlině,* in KRJ-2, s. 448.

Milrud; Segodňa večerom redigoval B. I. Charitou (oba byli uvězněni NKVD v r. 1940 a zahynuli v sovětských táborech). V novinách Segodňa publikovali i ekonomové V. Ziv, M. K. Ajzenštadt (pod pseudonymem Železnov, pozdě ji Argus), z Berlína psal i Geršon Svět, pařížským dopisovatelem byl Andrej Se dych (J. M. Cvibak), berlínským Volkovy sskij, ženevským

L. M. Němanov.[14]

Od konce dvacátých let, za ekonomické lability a rychlého růstu nacismu, začal Berlín ztrácet svůj význam emigrantského kulturního centra. Noviny Rul musely přestat vycházet v roce 1951. Emigrace se rozprchla - ale „hlavní proud zamířil do Francie", především do Paříže, která beztak byla jedním z nejdůležitějších center emigrace.

V Paříži byly ústředními emigrantskými novinami s velkým nákladem Poslednije novosti, založené „na počátku roku 1920 petrohradským právním zástupcem M. L. Goldštejnem. Financování novin převzal M. S. Zalšupin", ale za rok noviny přešly „do rukou P. N. Miljukova... Dokud se existence novin neupevnila, významnou podporu v oblasti financí jim poskytoval M. M. Vinaver." „Pravou rukou Miljukova" tam byl A. A. Poljakov. „Úvodníky a politické články" psal Ku liše r-Juni us (v roce 1942 byl ve Francii uvězněn a zemřel v koncentračním táboře). Zahraniční rubriku řídil M. J. Berchin-Benediktov, spřátelený s Žabotinským. Mezi spolupracovníky byl i břitký publicista S. L. Poljakov-Lilovcev (naučil se „mluvit a psát rusky až v 15 letech"), B. S. Mirkin-Gecevič (pod pseudonymem Boris Mirskij), významný kadě tský publicista Pjotr Ryss a další. V Posledních novosťach se objevily i fejetony **I.** V. Díoneo-Šklovského, „populárně naučné" články J. Dě-levského (J. L. Judělevskij). Jako humoristé vynikli V. Azov (V. A. Aške-nazi), Saša Čornyj (A. M. Gliksberg), „král humoristů" Don-Aminado (Špoljanskij). Poslednije novosti byly nejrozšířenější emigrantské noviny.[15] Šulgin je nazval „tvrzí politického Židovstva a prožídovských Rusů".[16] Sedych považoval takový názor „za zjevnou nadsázku". Ale politické napětí kolem novin pocházelo ještě od toho, že hned po občanské válce směřovaly k odhalování, a tím i ke štvanici na Dobrovolnickou armádu. Sedych se také zmiňuje: „rozštěpení probíhalo nejen po linii politické, ale i národnostní", „mezi redaktory Miljukovových novin bylo mnoho ruskožidovských novinářů", ale „na stránkách pravicově zaměřených novin Vozrožděnije se židovská jména (s výjimkou I. M. Biker-mana) zpravidla nikdy neobjevovala".[17] (Ostatně list Vozrožděnije, který byl založen později než ostatní noviny, ztroskotal už v roce 1927, kdy boháč Gukasov propustil šéfredaktora P. B. Struveho.)

V Paříži se od roku 1920 do roku 1940 vydával významný literárně-poli-tický časopis Sovremennyje zapiski, který založili a vedli eseři N. D. Av-ksenťjev, 1.1. Fondaminskij-Bunakov, V V. Rudněv, M. V. Višňak a A. I. Gu-kovskij. Sedyeh

[14] A. Sedych, *Russkije jevrei v emigrantskoj literature,* in KRJ-2, s. 431, 452.

[15] Tamtéž, s. 431, 432-454.

[16] V. V. šulgin, *„Čto nam v nich ně nravitsja...": Ob Antisernitizme v Rossii* (dále V. V. Šul-gin), Paříž, 1929, s. 210.

[17] A. Sedych, *Russkije jevrei v emigrantskoj literature,* in KRJ-2, s. 432, 454.

konstatuje: „Z pěti (jeho) redaktorů... tři byli Židé.
V 70 sešitech tohoto časopisu najdeme beletristická díla, články na různá témata a vzpomínky velkého počtu židovských autorů." - „Ilustrované Rusko," v němž „ročně formou přílohy vyšlo 52 knih klasiků nebo děl emigrantských spisovatelů", vydával VI. P. Mironov, petrohradský novinář, potom B. A. Gordon (dříve majitel listu Priazovskij Kraj).[18] (V literárním světě emigrace se vyskytovala i jména významných rus-kožídovských umělců - Mark Aldanov, Semjon Juškevič, již zmínění Žabotinskij a Julij Ajchenvald, VI. O. Cetlin /Arnari/ - avšak tato kniha se nezabývá literárním životem, je to zvláštní velké téma.)

Zde je na místě vyzdvihnout osobnost a osud Ilji Fondaminského (narozen 1880). Pocházel ze zámožné kupecké rodiny a v mládí se oženil s vnučkou milionáře V. J. Vysockého, obchodníka s čajem. Když vstoupil do nově vzniklé strany eserů, „velkou část svého majetku a věna ženy věnoval revoluci"[19] na nákup zbraní. V roce 1905 dal popud k zahájení generální politické stávky v Rusku a sám se účastnil činnosti eserského štábu povstání. V roce 1906 emigroval do Paříže, kde se sblížil s D. Merežkovským a Z. G i ppi tisovou a začal se zajímat o křesťanství. V dubnu 1917 se vrátil do Petrohradu. V létě 1917 byl komisařem Černomořského loďstva, pak poslancem Ústavodárného shromáždění a po jeho rozehnání se skrýval. Od roku 1919 byl znovu v emigraci ve Francii a v období, které se zde zkoumá, žil v Paříži. Časopisu Sovremennyje zapiski věnoval mnoho duševních sil a usilovné práce; publikoval tam i sérii svých článků Cesty Ruska. Měl velkou úlohu v kulturním životě emigrace a všemožně podporoval ruské spisovatele a básníky. Na nějakou dobu se mu dokonce podařilo vytvořit v Paříži Ruské divadlo. „Ve smyslu horlivosti, mnohostrannosti, nemravnosti a nezištnosti jeho činnosti... Ilja Izidorovie v emigraci neměl sobě rovného."[20] Esery pak opustil a stal se křesťanským demokratem. Společně se „s ním so uzv tlenými" G. P. Fedotovem a F. A. Stěpunem začal vydávat křesťanskodemokratický Novyj grad. „Stále více tíhl v těchto letech k pravoslaví."[21] „V červnu 1940 uprchl z Paříže před blížícími se německými vojsky", pak se ale vrátil, v červenci 1941 byl zatčen a poslán do koncentračního tábora v Compiěgne u Paříže, „podle některých svědectví se tam dal pokřtít... V roce 1942 byl deportován do Osvětimi

a tam zahynul."[22]

Pokud jde o židovské otázky ve vlastním slova smyslu, byl nejvýznamnějším orgánem, od roku 1920 do roku 1924, pařížský týdeník

[18] A. Sedyefa, *Ruskije jevrei v emigrantskoj literatuře,* in KRJ-2, s. 435-456.
[19] KJE, sv. 9, s. 253.
[20] Roman Gul, *Ja unos Rossiju,* sv. 2, *Rossija vo Francii,* s. 100.
[J1] Gleb Struve, *Russkaja literatura v izgnanii,* s. 230.

Jevrejskaja tribuna, který vycházel současně v ruštině a francouzštině za přímé účasti M. M. Yinavera a S. V. Poznera. Publikovali v něm i již vzpomínaní novináři z jiných novin.

Ze zámoří se ozývaly noviny Novoje russkoje slovo, které byly založeny roku 1910 ve Spojených státech a jejichž vydavatelem byl od roku 1920 V. I. Šimkin a šéfredaktorem (od roku 1922) M. J. Vejnbaum. Ten vzpomínal: „Noviny byly často

kritizovány, a bylo za co; dělali si z nich legraci, a ne vždy to bylo bez důvodu. Ony však zapustily kořeny a získaly čtenáře."[2"1] (Teď je na nich napsáno: „Nejstarší ruské noviny na světě", a pokud to budeme posuzovat jen podle roků, tak jsou o dva roky starší než Pravda. Ostatní všude - v různé době a z různých důvodů - zanikly.)

Ruské noviny nacionálního a pravicového zaměření vznikaly v Sofii, Praze, dokonce i Suvorinovo Novoje vremja pokračovalo v Bělehradě
jako Večerně je vremja, ale všechny zkrachovaly nebo postupně přestávaly vycházet, aniž zanechaly znatelnou stopu. (Vydavatel listu Rus byl v Sofii zabit.) Pařížské noviny Vozrožděnije pod vedením J. Semjonova (avšak dost dlouho byl v redakcí Stru ve) „se neštítily antisemitských výpadů".[24]

Ti, kteří odjeli brzy po nástupu bolševiků, si vůbec nedokázali představit, jaký pekelný tanec se strhl v Rusku. Věřit zvěstem se zdálo být nemožné. Svědectvím z „bílého" tábora se snažili nenaslouchat. Avšak ruští demokratičtí publicisté (kadetka A. V. Tyrkovová-Williamsová, v roce 1922 vyhoštěná socialistka J. D. Kuskovová, uprchlý eser S. S. Máslo v) začali jeden po druhém - k velkému ohromení emigrace - zveřej-ňovat v tisku, že v Sovětském svazu rychle roste mezi lidmi antisemitismus: „Judeofobie je jedním z nej ostřejších rysů na tváři současného Ruska. Možná je dokonce tím nej ostřejším. Judeofobie je všude: na severu, na jihu, na východě, na západě. Neochrání před ní ani úroveň intelektuálního rozvoje, ani stranická příslušnost, ani národnost, ani věk... Dokonce ani příslušnost k Židovstvu před ní neposkytuje bez-pečnost."[2'5]

Taková tvrzení byla zpočátku přijímána židovskými emigranty, kteří odjeli z Ruska dříve, s nedůvěrou: proč by to tak bylo? V týdeníku Jev-rejskaja tribuna v těch prvních

[22] KJE, sv. 9, s. 255.
[25] A. Sedych, *Russkije jevrei v emigrantskoj literatuře,* in KRJ-2, s, 445. [24] Tamtéž, s.
452.
[2"'] S. S. Maslov, *Rossija posle četyrjoeh let revoljucii,* Paříž, Russkaja pečať 1922, seš. 2, s. 57.

letech bylo možné číst námitku: „Ruské Židovstvo, vzato v celku, jako národnostní skupina, utrpělo bolševismem téměř nejvíc ze všech ostatních národnostních skupin v Rusku"; a co se týká „banálního ztotožnění Židů s komisaři" - to rozšiřuje „černá sotňa". Od dřívější představy, že národ se antisemitismem nepro-hřešil a že jeho hlavním zdrojem byl carísmus, se to nyní stočilo k představě, že ruský národ je sám o sobě jeho nositelem. Takže potlačení národního černosotěnství - je zásluhou bolševiků. (Někteří jim začali odpouštět dokonce i kapitulantský brestlitevský mír. **A** tak v Jevrejské tribuně byl v roce 1924 vytažen takový naftalínový argument: „Ruská revoluce roku 1917, která se tragicky dostala až k Brestu Litevskému, zabránila mnohem těžší osudné zradě Carského Sela.")[26]

Avšak svědectví se potvrzovala, a tu se i v samotném zahraničí u významné části ruské emigrace projevily protižidovské nálady Svaz záchrany Ruska (uctívající velkoknížete Nikolaje Nikolajeviče) vydával letáky pro SSSR v tomto duchu: „Rudé armádě. Sedm let Židé vládnou Velké Rusi..." - „Ruským dělníkům. Tvrdili vám, že vy budete hospodáři země, že vytvoří ‚diktaturu proletariátiť. Ale kdepak je? Kdo teď vlád-

ne ve všech městech republiky?..." - Do SSSR se ovšem tyto letáky nedostaly, ale židovskou emigraci děsily a urážely.

S. Litoveev napsal: „Na počátku dvacátých let emigrantský antisemitismus měl prostě chorobný ráz - bylo to svého druhu delirium tremens."[27] Ale i v mnohem širším rozsahu: v prvních letech po vítězství bolševiků mnozí lidé v Evropě vynášeli odsuzující a nepřátelské výroky vůči Židům, „ztotožnění bolševismu s judaismem se stalo všeobecně přijatou módou současného evropského myšlení. A bylo by směšné tvrdit, že jen antisemité hlásají tento sociálně politický blud."[28] Možná že Pasmanik v roce 1920 spěchal se závěry, ale tehdy psal takto: „V celém civilizovaném světě, mezi všemi národy a mezi členy všech sociálních tříd a politických stran se upevnilo přesvědčení, že Židé hrají rozhodující úlohu ve vzniku a ve všech projevech bolševismu. Naše osobní zkušenost nám ukázala, že tento názor zastávají nejen zavilí antisemité, ale i... představitelé demokratické veřejnosti se odvolávají na fakta, tj. na roli Židů v bolševickém hnutí nejen v Rusku, ale i v Maďarsku, v Německu a všude, kde se objevovalo. Přitom zjevní antisemité se příliš neohlížejí na pravdu. Pro ně jsou všichni bolševici Židé a všichni Židé bolševici."[29]

0 rok později napsal také Bikerman: „Vlny judeofobie teď zalévají země a národy, a

[28] B. Mirskij, *Čornaja sotňa,* in „Jevrejskaja tribuna": Ježenědělnik, posvjaščonnyj intére-sam russkich jev re je \. Paříž. 1. února 1924, s. 3.

[27] S. Litoveev, *Disput ob a Misemi tižme,* in „Poslednije novosti", 29. května 1928, s. 2.

[28] D. S. Pasmanik, *Russkaja revoljucija ijevrejstvo: (Bolševizm ijudaizm),* Paříž, 1923, s. 9.

není ještě vidět, že by se blížil odliv"; „nejen v Bavorsku nebo v Maďarsku... nejen ve státech, které zčásti nebo úplně vznikly z trosek bývalého velkého Ruska..., ale také v zemích, které byly ušetřeny zmatků a které byly od Ruska odděleny celými kontinenty a oceány... Do Německa přijížděli japonští vědci, aby se seznámili s antisemitskou literaturou, a na vzdálených ostrovech, kde téměř vůbec nežijí Židé, o nás projevili zájem... A pokud jde o judeofobii: je to strach ze Žida jako z ničitele. Pádným důkazem, odstrašujícím a pobuřujícím, je žalostný údél Ruska."[50]

Také ve společné deklaraci „K Židům všech zemí!" (1923) tato skupina autorů znepokojeně psala: „Ještě nikdy se nad hlavami Židů nekupilo tolik bouřkových mraků."[31]

Zdalipak tito autoři při své citlivosti nezveličují? Nevylíčili neexistující hrozby příliš černě? Me jak hrozivě tady, při našich pozdějších poznatcích, zazněla i varovná zmínka o „antisemitské literatuře v Německu".

„Názor, že bolševismus byl vytvořen Židy", byl v Evropě již natolik rozšířen (a to byl *„průměrný* názor francouzských a anglických maloměšťáků", poznamenává Pasmanik), že ho podpořil dokonce i Plecha-novův zeť Georges Batault, který ve své knize[32] vyslovil, že Židé jsou všeobecně svou podstatou revolucionáři: „Protože judaismus hlásá ideál sociální spravedlnosti na zemi... musí obhajovat revoluci." Pasmanik cituje Bataultovy výroky: „V průběhu staletí... Židé vždycky byli proti zavedenému pořádku... To neznamená, že by uskutečnili všechny revoluce nebo že byli jejich jedinými, či

[29] Tamtéž.

[50] I. M. Bikerman, *Rossija i russkoje jevrejstvo,* in *Rossija i jevrei,* sb. 1 (dále RiJ), Otěěest-vennoje objediněnije russkieh jevrejev za granicej, Paříž, YMCA-Press 1978, s. 11-12 (t. v\d., Berlín, Osnova 1924).

[51] *K jťurejam všech straní,* in RiJ, s. 6.

[52] Georges Batault, *Le probléme juif,* 5. vyd., Paříž, 1921.

[53] i). S. Pasmanik, *Russkaja revoljucija i jevrejstvo,* s. 15-18, 95.

[54] Hilaire Belloc, *The Jews,* Londýn, 1922.

dokonce hlav nimi autory; oni pomáhají revolucím a účastní se jich." „Je možné plným právem tvrdit, jak to dělají mnozí ruští patrioti, často dokonce z prostředí velice pokrokových lidí, že Rusko je teď v agónii pod vládou židovské diktatury a židovského teroru"; „Nezaujaté zkoumání situace ve světě dovoluje konstatovat všeobecné znovuzrození antisemitismu, zaměřeného ani ne tak proti Židům jako jednotlivcům, jako proti projevům židovského ducha."[33] - Také Angličan Hilaire Belloc[34] píše o „židovském charakteru bolševické revoluce", a to přímo takto: „židovská revoluce v Rusku". A „kdo žil v posledních letech v Anglii," dodává Pasmanik, „ten ví, že Bel loků v názor není výjimkou". Knihy jednoho i druhého autora „jsou nesmírně populární"; „zahraniční publicisté tvrdí, že všechny destruktivní ideje posledního století šířili Židé, především díky judaismu".[55]

„My se musíme bránit," píše Pasmanik, „protože nemůžeme popírat zjevná fakta... Nemůžeme se spokojit s prohlášením, že židovský národ neodpovídá za ty či ony činy svých jednotlivých členů... Naším cílem je... nejen boj s antisemity, ale i boj s bolševismem... musíme nejen odrážet údery, ale zasazovat je těm, kdo vyhlásili království Chámovo... Boj s Chámem musí vést i Jefet a Šém, i Heléni, i Judejci." - „Kde je opravdu třeba hledat kořeny bolševismu?" - „Bolševismus je především - antiku Iturní jev, je to - problém ruský i všes větový, a ne výsledek zločinů jakýchsi .siónských mudrců*."[56]

„Povinnost bránit se" Židé ostře pociťovali také proto, že poválečná Evropa a Amerika byly zaplaveny obrovskými náklady Protokolů siónských mudrců, které se rozšířily nenadále a bleskově: za rok 1920 to bylo pět vydání v Anglii, po několika v Německu a ve Francii, půlmiliónový náklad v Americe, vydaný Henry Fordem. - „Neslýchaný úspěch Protokolů, které byly přeloženy do mnoha jazyků, dokazoval, nakolik byla rozšířena víra, že bolševická revoluce je revolucí židovskou."[37] -Anglický vědec Norman Cohn napsal: „V letech, která následovala bezprostředně po první světové válce, kdy se Protokoly vynořily z mlhy a proslavily se po celém světě, mnoho lidí se zcela zdravým rozumem je přijalo naprosto vážně."[58] Jejich pravost tehdy podpořily londýnské noviny Times a Morning Post, avšak již v srpnu 1921 list Times otiskl cyklus článků svého istanbulského dopisovatele Philipa Gravese, kde se senzačně odhalovalo obšírně textové přejímání Protokolů z politického pamfletu Maurice Jolyho, jehož terčem byl Napoleon III. (Dialog v pekle mezi Machiavellim a Montesquieuem aneb Machiavelliho politika v XIX. století, rok 1864). Ve své době byl celý náklad zabaven francouzskou policií.

Na Západ se Protokoly dostaly z Ruska zachváceného občanskou válkou.

Protokoly, publicistický falzifikát zhotovený na počátku století (v roce 1900 nebo 1901), byly poprvé otištěny roku 1903 v Petrohradě. Za jejich iniciátora a „objednavatele" je považován P. I. Račkovskij, který stál v čele agentury tajné policie

[55] D. S. Pasmanik, *Rus s kaj a revoljucija ijevrejstvo,* s. 16, 78.

[38] Tamtéž, s. 11-13.

[37] M. Agurskij, *Iděologija nacional-bolševizma,* Paříž, YMCA-Press, 1980, s. 195.

38 r\orman Kon, *Blagoslovenije na genocid: Mifo vsemirnom zagovore jevrejev i „Protokolach sionskich mudrecov",* překl. z angl., Moskva, Progress 1990, s. 24.

pro práci v zahraničí od roku 1884 do roku 1902, za hlavního faizifikátora Matvej Golovinskij, agent tajné policie od roku 1892, syn petraševce V. A. Golovinského (ostatně nové verze se objevují podnes). I když byly Protokoly znovu vydávány v letech 1905, 1906 a 1911, prakticky se v předrevolučním Rusku nerozšířily: „V ruské společnosti nenašly významnější podporu... Jejich propagátoři nedokázali zajistit podporu dvora."[39] Po mnoha bezúspěšných pokusech byly Protokoly přece jen roku 1906 předloženy Mikuláši II. a udělaly na něj hluboký dojem. Po okrajích je opatřoval poznámkami: „Jaká jasnozři-vost!", „Jak přesně se vyplnilo!", „Náš Pátý rok přesně podle jejich dirigování!", „O jejich pravosti nemůže být pochyb." - Avšak když pravicoví činitelé předložili plán širokého využití Protokolů, předseda vlády P. A. Stolypin přikázal, aby se tajně prošetřil jejich původ. Šetření odhalilo nepochybný podvrh. Panovník byl Stolypínovým referátem otřesen, ale neústupně napsal: „Protokoly stáhnout z oběhu. Není možné čistou záležitost bránit nečistými způsoby."[40] - Poté se už „odmítavý postoj úřadů Ruska projevil tvrdě: žádné odvolávky na Protokoly... se nedovolovaly dokonce ani v době přípravy procesu M. Bej lise".[41]

Avšak „rok 1918 byl rozhodující v historii Protokolů".[42] Poté co bolševici uchvátili moc, co byla vyvražděna carská rodina a začala občanská válka, se zájem o Protokoly bouřlivě oživil, stal se masovým. Byly znovu a znovu vydávány odděleními Osvag (Informační agentura, kterou při Dobrovolnické armádě vytvořil generál A. M. Dragomirov) v Novo-čerkassku, Charkově, Roštově na Donu, Omsku, Chabarovsku, VI ad i-vostoku, hodně se četly i mezi obyvatelstvem, i v Dobrovolnické armádě (později v prostředí emigrantů, obzvlášť v Sofii a Bělehradě).

„Po vítězství bolševiků bylo rozšiřování Protokolů v Bušku zakázáno", bylo trestně stíháno, ale „Protokoly zavezené do Evropy bílou emigrací sehrály zlověstnou roli při formování ideologie pravicových stran, obzvláště nacionálního socialismu v Německu".[43]

Odhalení Protokolů jako podvrhu, a vůbec popření rovnosti mezi bolševiky a Židovstvem tvořilo značnou část publicistického života liberální emigrace dvacátých a třicátých let. Z ruských jmen jsou zde nejvý-raznější Míljukov, Rodičev, Burce v,

[39] KJE, sv. 6, s. 846.
[40] Tyto informace V. L. Burce v dostal v roce 1934 od generála K. I. Globačova, který byl od února 1915 do března 1917 velitelem bezpečnostního oddělení v Petrohradě, a uveřejnil je roku 1958 v Paříži ve svém vyšetřování o Protokolech, viz V. L. Burcev, *Vpogoněza pro-vokatorami: „Protokoly sionskich mudrecov" - dokazannyj podlog,* před ml. J. V. Davydova; Pozn. L. G. Aronova, Moskva, 1991.
[41] KJE, sv. 6, s. 847.
[42] Tamtéž.
[45] KJE, sv. 8, s. 848.

Kartašov.

Církevní historik a pravoslavný teolog A. V. Kartašov o tom, že antisemitismus je pro křesťana nepřijatelný, psal již v předrevolučním sborníku Ščit[44], často v této knize citovaném. V roce 1922 v emigraci napsal předmluvu ke knize J. Dělevského o Protokolech.[45] V r. 1937 se s žádostí o předmluvu obrátil ke Kartašovovi také Burcev.

Kartašov v ní napsal: „Člověk se zdravým úsudkem, s dobrou vůlí a aspoň se špetkou vědecké kázně dokonce ani nemůže vážně posuzovat otázku pravosti tohoto policejně publicistického podvrhu, napsaného svým způsobem talentovaně, ale pro nevzdělance nakažlivě... Není čestné po odhalení nesporného podvrhu podporovat zjevnou lež. Není ale čestné ani opačně ze snadného vítězství nad falziflkátory Protokolů činit laciné advokátské sofizma... Polopravda je lež. A plná pravda je ta, že židovský problém se tyčí před lidstvem jako jeden z tragických problémů dějin. Nemůže být vyřešen ani barbarskými pogromy, ani pomluvou a lží, ale jen čestným a upřímným úsilím všeho lidstva. Pogromisté a klevetníci neobyčejně znesnadňují rozumné a čestné položení problému, obalamueují ho a dovádějí do absurdity. Matou i samotné Židy, kteří neustále vystrkují svoji,uraženou nevinnosť a ode všech vyžadují jen soucit a jakési povinné judeoíilství." Odhalení tohoto „halasného apokryfu" Kartašov považoval za nepochybný „mravní dluh" a zároveň předpokládal, že „když se oči nevzdělanců pročistí od prachu Protokolů, je nepřípustné, aby se jím opět znečistily, a tvářit se, že tím je židovská otázka odstraněna".[46]

„Židovská otázka" se opravdu ani články, ani knihami neodstranila. V postavení Židů v Pobaltí a v Polsku se ve dvacátých letech objevila nová realita. I když se v pobaltských republikách „Židům podařilo během řady let udržet si vlivné postavení v obchodu a průmyslu",[47] pociťovali na sobě tlak prostředí. „Dobrá polovina ruského Židovstva patřila do nových států, které se odštěpily od Ruska... Každý nový stát šíří svůj nacionalismus s horlivostí o tolik větší, o kolik méně je přesvědčen o své pevnosti."[48] Tam se „Židé cítí být obklopeni nepřátelským, a přitom aktivním, neúnavným živlem. Jednou je to požadavek, že na vysoké škole nesmí být

[44] A. V. Kartašov, *Izbrannyje i pomilovannyje,* in „Ščit": Literát umyj sborník, za red. L. Andrejeva, M. Gorkého a F. Sologuba, 3., dopl. vyd., Moskva, Russkoje Obščestvo dija izučenija jevrejskoj žizni 1916, s. 110-115.

[45] J. Dělevskij, *Protokoly sionskich mudrecov: (Istorija odnogo podloga),* Berlín, 1923.

[46] GARF (Gosudarstvenmj Archiv Rossijskoj Federacii), fond 5802, složka 1, spis 31, s. 417-421. Kartašov předmluvu napsal, ale z nějakých důvodů ji Burcev nezveřejnil, když mu vyšla kniha v roce 1938, zachovala se však v jeho písemnostech. - Tyto informace jsme čerpali z článku: O. Budnickij, *„Jevrejskij vopros" v emigrantskoj publicistike 1920-1930-ch.,* in *Jevrei i russkaja revoljucija: Materiály i issledováni)"a,* red.- sest. O. V. Budnickij, Moskva, Jeruzalém, Gešarim 1999.

[47] 1. Gar, *Jevrei v Pribaltijskich stranách pod německoj okkupacijej,* in KRJ 2, s. 95.

proporcionálně více Židů, než je jich v armádě..., podruhé zase v každodenním životě atmosféra natolik houstne, že Žid nemůže dýchat... V prostředí národů, které dospěly k sebeurčení, boj proti Židům vede sama společnost: studenti, vojáci, politické strany, ulice." I. Bikerman usoudil, že „Žid, který si rozbíjel hlavu za právo národů na sebeurčení, připravoval pro sebe a své blízké omezení, a to těsnější závislost na cizím životě".[49] - „Postavení Židů v Lotyšsku, Estonsku a Litvě je doslova tragické. Včerejší utlačovaní se rychle vpravili do role utlačovatelů, přitom krajně plebejských utlačovatelů, kteří se vůbec nestyděli za svou hrubou nekulturnost."[50]

A tak se ukázalo, „že rozpad Ruska znamená též rozpad ruského Židovstva", historie paradoxně ukázala, že Ruské impérium, dokonce i se svým utiskováním, bylo pro Židy

příznivější. V těchto odtržených okrajových zemích „jsou Židé věrnými ochránci ruského jazyka, ruské kultury a nemohou se dočkat obnovy velkého Ruska. Školy, v nichž se ještě vyučuje rusky, se zaplňují židovskými dětmi", které se nechtějí učit jazyku nově vzniklého státu. „V těchto státech-klíckách se ruský Žid, který poznal život v širokém prostoru velkého impéria, cítí stísněný, nesvůj a podřadný ve své občanské úrovni - nehledě na všechna práva a autonomie... Osudy našeho národa jsou vskutku těsně spojeny s osudy velkého Ruska."[51]

Nicméně mezinárodní postavení Židovstva v rámci versailieské mírové smlouvy, a také v Paříži, bylo pevné, a to obzvlášť ve vztahu k sio-n i sinu. „V roce 1922 Společnost národů uznala Světovou sionistickou organizaci jako Židovskou agenturu", která zastupovala zprvu především zájmy sionistů, pak i nesionistů a také upevnila postavení Židů v evropských zemích.[52]

Sionistům Bikerman dával za vinu, že vidí „pro Rusko... rozdrobení jako ideální stav. Proto si organizace ruských sionistů dává jméno nikoli ruská, ale rusko-ukrajinská. Proto se sionisté a jim příbuzné skupiny tak horlivě bratřili s ukrajinskými samostijniky."[53]

Sovětské Rusko se po občanské válce ponořilo do hlubokého mlčení. Od nynějška - a na desetiletí dopředu - byly potlačeny všechny nezávislé hlasy, všude bylo slyšet jen hlásnou troubu státu. Tím vášnivěji kypěla emigrace. Celý její rozptyl, od anarchistu po

[48] *Kjevrejam všech stran!* in RiJ, s. 6.
[49] I. M. Bikerman, *Rossija i russkoje jevrejstvo,* in RiJ, s. 87-89.
[50] D. S. Pasmanik, *Čego že my dobivajemsja?,* in RiJ, s. 219.
[51] I. M. Bikerman, *Rossija i russkoje jevrejstvo,* in RiJ, s. 84, 89.
KJE, sv. 7, s. 890.
v> 1. M. Bikerman, *Rossija i russkoje jevrejstvo,* in RiJ, s. 40.

monarchisty, ozařovaly záblesky zármutku, vypjaté spory: kdo a nakolik je vinen tím, co se

zběhlo?

Vznikla diskuse i uvnitř emigrantského Židovstva.

Podle Bikerman o va hodnocení z r. 1925: „Žid na vše odpovídá obvyklým gestem a obvyklými slovy: to se ví - vším jsme vinni my; ať by se kdekoli stalo neštěstí, budou hledat a najdou Žida. Devět desetin z toho, co se píše v židovských periodikách o Židech a Rusku, tvoří jen reprodukci této stereotypní fráze. Protože vždy my vším samozřejmě vinni být nemůžeme, Žid z toho dělá pro nás velice lichotivý, a na první pohled pro každodenní život velmi pohodlný závěr, že my jsme ve všem nevinní.""[54]

Ale stojí za to zamyslet se: „Dogma o spásnosti revoluce pro Židy židovská společnost zuřivě obhajovala tehdy (před revolucí), a s nemenším zápalem se jí zastává i dnes." A dokonce i židovské organizace, které shromažďují pomoc pro strádající sou km en ovce v SSSR, při sbírání prostředků v západních zemích „odhalují, znevažují, haní všechny a všechno, co bylo před bolševiky a před revolucí silou ochrannou a tvořivou", vždyť teď „se bolševické Rusko snadno přeměnilo v zemi zaslíbenou", tam je rovnost a socialismus. Mnoho Židů, přistěhovalců z Ruska, se usadilo i ve Spojených státech a

„mezi nimi se velice snadno rozšiřují bolševické ideje".[55] Mezi Židy panovalo mínění, že je lepší bolševismus než restaurace car ismu. Je rozšířen „názor, že pád bolševismu neodvratně hrozí Židovstvu novou vlnou krvavých pogromů a masovým vyhlazením... A na tomto základu se dává přednost bolševismu jako menšímu zlu."[56]

A tu se přihrnul NEP - takže bolševici se vyvíjejí k lepšímu! Nejsou úplně ztracení! Rozevřely se ekonomické kleště - tím se bolševici stali přijatelnějšími. „Je tam NEP, jsou tam koncese, nějak se zařídíme."[57]

Nazvat židovskou emigraci proboiševiekou nelze. Ale bolševický způsob života pro ni nebyl hlavním nepřítelem, a mnozí si k němu zachovali i blahovůli.

Avšak zajímavý je i případ s židovským emigrantem literátem Gor-janským, ironicky vylíčený jako jízlivý fejeton v sovětských novinách.[58] V r. 1928 tehdy již slavný Babel (už hodně proslavený svou blízkostí k Čece) kvůli umělecké inspiraci „dočasně pobýval" v Paříži a zašel do kavárny Rotunda, a když tam uviděl „starého známého",

[54]J. M. Bikerman, *Rossija i russkoje jevrejstvo,* in RiJ, s. 12. [55] Tamtéž, s.
47, 48, 72.
[36] J. Dělevskij, *Meňšeje li zlo bolševiki?* in „Jevrejskaja tribuna", 19. září 1922, s. 2.
" D. S. Pasmanik, *Čego že my dobivajemsja?* in RiJ, s. 221.
>[8] G. Ryklin, *Slučuj s Babelem,* in „Izvěstija", 16. března 1928, s. 5.

zřejmě z Odě-sy, velkomyslně mu podal ruku: „Dobrý den, Gorjanskij." Ale Gorjan-skij vstal - a s opovržením se od nabízené ruky odvrátil.

Jak se v Německu šířil hitlerismus - přirozeně se v celožidovském veřejném mínění ještě nadlouho udrželo upřednostňování bolševismu.

M. Višňak vyčítavě napsal: na 1. světovém židovském kongrese v Ženevě v srpnu 1936 vztah k bolševické moci, zřetelně vyjádřený N. Gold-manem, byl v podstatě takovýto: „Jestliže bolševiky přijímají, a dokonce jim pochlebují" všelijaké svobodomyslné vlády a organizace - tak „proč by neměli jít touž cestou í entuziasté židovské nacionálně kulturní jednoty?... A pouze přímá spoluúčast Moskvy na antižidovském řádění v Palestině pozvedla o několik stupňů pobouření vedoucích kruhů kongresu proti politice Sovětského svazu. A to... jen formou rozhořčení nad zákazem hebrejského jazyka... nad zákazem emigrace z SSSR do Palestiny a nakonec nad ustavičným týráním sionistů v politických věznicích a v koncentračních táborech. Zde N. Goldman našel i potřebná slova, i patřičné nadšení."[59] - A v r. 1939, v předvečer druhé světové války, se ještě poznamenávalo: „Nelze popírat, že mezi zahraničním rus-kým Židovstvem" vládlo mínění, že je lepší „sázet na nedotknutelnost sovětské diktatury", jen aby nebyly pogromy.[60]

A jaký tedy mít vztah k židovským bolševikům? I. Rikerman: „Co je pryč, to je pryč - tak je možné... definovat postoj židovské veřejnosti k bolševikům, kteří vyšli z našeho prostředí, a k jejich satanské zlobě. Nebo současnými slovy: Židé mají právo mít svoje bolševiky", tuto „deklaraci práv (jsem) slyšel tisíckrát"; na shromáždění židovských emigrantů v Berlíně „na tribunu vystupovali jeden za druhým kadet, demokrat, sionísta" - a všichni „hlásali toto právo Židů mít své bolševiky", bylo to „prohlášení vlastního práva na zru dno st".[61]

„Ale následkem těchto řečí se veřejné mínění Židovstva na celém světě odvrátilo od Ruska a přiklonilo se k bolševikům"; „když starý zasloužilý židovský veřejný činitel (což je bílá vrána), kterého dobře známe, navrhl v jedné evropské metropoli vysokému židovskému hodnostáři duchovního stavu, aby se organizoval protest proti popravě pravoslavných knězi v Rusku (tj. v SSSR), hodnostář se zamyslel a pak tnu odpověděl, že to by znamenalo bojovat proti bolševikům, což on nepovažuje za možné, protože pád bolševické moci by vedl k protižidovským pogromům."[62]

[59] „Poslednije novosti", 15. srpna 1936, s. 2.

[60] S. Ivanovic, *Jevrei i sovčtskaja diktatura,* in (Sb.) *Jevrejskij rnir:* Ježegodnik na 1939 g. (dále JM-l), Paříž, Objedinĕnije russko-jevrejskoj intĕlligencii, s. 55.

1. M. Bikerman, *Rossija i russkoje jevrejstvo,* in RiJ, s. 23-24.

Ale jestli je možné žít s bolševiky - tak co si myslet o bílém hnutí? Když v lednu 1922 Josif Bikerman vystoupil na shromáždění k 5. výročí založení Bílé armády - židovská veřejnost byla vcelku rozhořčena, pochopila to jako urážku Židovstva.

Mezitím dr. D. S. Pasmanik (na německé frontě byl do února 1917, pak byl v Bílé armádě do května 1919, kdy Rusko opustil) již dokončil a v r. 1923 publikoval v Paříži zde citovanou knihu Ruská revoluce a Židovstvo (Bolševismus a judaismus), v níž vášnivě popíral všude zaznívající výklad - objasňovat bolševismus židovským náboženstvím: „Ztotožnění judaismu s bolševismem je obrovským nebezpečím pro celý svět." V r. 1923 společně s I. M. Bikermanem, G. A. Landauem, I. O. Le-vinem, D. O. Linským (který byl také v Bílé armádě) a V. S. Mandelem vytvořil Vlastenecké sdružení ruských Židů v zahraničí. V témž roce tato skupina vydala výzvu K Židům všech zemí! a brzy nato publikovala v Berlíně sborník Rusko a Židé.

Úkol, který na sebe vzali, a svůj stav popsali takto - Pasmanik: „Nevýslovná bolest Žida a nepomíjející stesk ruského občana" diktovaly tuto práci. „Nebylo snadné vypracovat harmonický postoj k ruské a židovské otázce ve spojitosti se všemi ponurými jevy posledních let. My... jsme se snažili spojit v jedno zájmy obnoveného Ruska a trpícího ruského Židovstva."[65] - Linskij: „Bezmérný zármutek" všech, kdo „si uvědomují svou příslušnost k židovskému národu, současně však se stejnou intenzitou se cítí být Rusy". Mnohem lehčeji je tomu, u něhož „jedno z řečišť, jímž protéká proud vědomí, vysychá, a tak se člověk cítí být pouze Židem nebo pouze Rusem, a v souvislosti s tím se zjednodušuje jeho pozice na poli tragické zkušenosti Ruska... Podlé roky revoluce poničily... výhonky nadějí" na sblížení Žida a Rusa, které se objevily těsně před válkou; nyní se „aktivně projevuje... mezi Rusy a Židy odpuzování."[64] - Lev in: „Na nás leží odpovědnost podle možnosti svědomitě a objektivně prozkoumat příčiny a rozsah účasti Židů v revolucí. To... může mít určitý vliv na další vzájemný vztah mezi Rusy a Židy."[65] - Spoluautoři Sborníku správně varovali i Rusy, aby nezaměňovali smysl Únorové revoluce s účastí Židů v ní. Bikerman dokonce snižoval takovou účast (a většině současníků byla nejasná srovnatelná role ÚV SDDRS a Prozatímní vlády). Avšak, předpokládal, po Říjnu -

„z práva mít svoje bolševiky by pro židovský národ vyplývala povinnost mít svoje pravičáky a ultrapravičáky, kteří jsou v protikladu k bolševikům".[66] - Pasmanik:

I. M. Bikerman, *Rossija i russkoje jevrejstvo,* in RiJ, s. 54-55. D. S. Pasmanik, *Rus s kaj a revoljucija i jevrejstvo,* s. 7, 14.

D. O. Linskij, *O nacionalnom samosoznanii russkogo jevreja,* in RiJ, s. 141, 144-145. I. O. l.e\in, *Jevrei v revoljucii,* RiJ. s. 124.

„Bolševický komunismus ve všech svých podobách a projevech ... je zlý a nezměnitelný nepřítel Židovstva, neboť je to především - nepřítel osobnosti vůbec a kulturní osobnosti obzvlášť."[67] - „My jsme spojeni rozmanitými a těsnými pouty s naší vlastí, se státním zřízením, hospodářstvím a kulturou země - a tak nemůžeme žít šťastně, když kolem nás všechno hyne."[68]

Nelze nevidět, že tato skupina autorů chápala celý význam ruské katastrofy naprosto přesně. Při líčení těch let přirozeně čerpáme mnoho od těchto autorů, poněvadž jsme přesvědčení, že jejich hořké, ale nikoli „nenávistné" názory mohou být nakonec pochopeny správně a do hloubky.

V jejich Výzvě z roku 1923 čteme: „Vlastenecké sdružení ruských Židů vychází z pevného přesvědčení, že jak pro Židy, tak i pro ostatní národnosti obývající Rusko jsou bolševici *největším* možným zlem... Je načase, aby se Žid přestal s obavou ohlížet, jestli se neprohřešuje proti revoluci... Neměl by se prohřešit proti vlastní zemi (Rusku) a proti vlastnímu národu (židovskému)."[69]

Stav židovského vědomí na počátku dvacátých let, podle mínění autorů Sborníku, vůbec není takový. „Sotva asi ve všech vrstvách a kruzích ruského obyvatelstva probíhá... proces sebekritiky, uvědomování si toho, co se zběhlo... Ať už jsou tato obvinění a pokání spravedlivá nebo ne, v každém případě odhalují činnost a myšlení, svědomí i bolest srdce... Nebude to přehnané, když řekneme, že nejméně patrná je taková činnost u židovské inteligence - a v tom se beze sporu skrývá její jakási neduživost... Při pohledu zvenčí bychom si mohli pomyslet, že z hlediska obyčejného židovského intelektuála... bylo všechno úplně v pořádku."[70] Pro něj „jsou vinni všichni cizí - vláda, generálové, rolníci. My za nic nemůžeme... My jsme ani v nejmenším nebyli strůjci svého osudu a osudu ostatních lidí; my jsme - náhodný kolemjdoucí, na nějž se zřítil trám"; „napomáhali boření (skutečnosti), ale po skončení boření nepostřehli svou účast v tomto konání."[71]

Zvláštní bolestí pro autory Sborníku jsou židovští bolševici. „Je ío hřích, který už sám v sobě nosí trest, neboť jaké může být větší neštěstí pro národ, než vidět svoje syny jako zpustlíky?"[72] - „Není důležité jenom to, že se našli a byli potřební pro ruský zmatek takoví lidé, že takové lidí zrodilo židovské prostředí, ale podstatné je to, že se ve svém

[i6]1. M. Bikennan, *Russija i russkoje jevrejstvo,* in RiJ, s. 24. [i?] D. S. Pasmanik, *Čego že my dobivajemsja?* in RiJ, s. 215. [,H] *K jevrejam všech stran!* in RiJ, s. 5.

K jevrejam všech stran! in RiJ, s. 7-8. "° G. A. Landau, *Revoljucionnyje iděi v jevrejskoj obsčestvennosti,* in RiJ, s. 100. [1] Tamtéž, s. 104.

K jevrejam všech stran! in RiJ, s. 6.

prostředí nesetkali s dostatečným odporem, s dostatečným pro-titlakem."[73] - „My jsme povinní ujmout se boje výhradně s židovskými bolševiky, s různými židovskými sekcemi a s židovskými komisaři."[74]

Povšimněme si, že nejen tito autoři objasňovali, proč ruské (nyní i eiixígrantské) Židovstvo musí bojovat s bolševismem. Například i v týdeníku Jevrejskaja tribuna čteme: „V případě, že bolševismus v Rusku smete bouře lidového hněvu, na Židovstvo by v očích mas mohla padnout odpovědnost za prodloužení života bolševismu... Jen

aktivní účast Židů na likvidaci bolševismu zabezpečí blaho Židovstva ve společném díle záchrany Ruska."[73]

Bikerman také upozorňoval: jestli podporujeme bolševiky „podle zásady: bližší košile než kabát", pak „nezapomeňme, že i Rusovi musíme nechat totéž právo, aby se staral o svou košili, která je mu bližší. Heslo ,bíj Židy, zachráníš Rusko' dostává posvěcení."[76]

A - co k Bílé armádě? „Nedůstojný postoj Židů k lidem, kteří vzali na svá bedra nesmírně těžké břímě boje za Rusko, za miliony pokorných a nesamostatných, svědčí o hlubokém morálním úpadku, o zvrácenosti vědomí..." „Tehdy, kdy jsme my všichni, Židé i Nežidé, pokorně nastavili šíjí pod jařmo a záda pod klacek, někteří Rusové, stateční a hrdí, pronikli přes všechny hlídky, shromáždili se ze zbytků fronty, roztrhané na kusy, semkli se a vztyčili prapor boje ... Již samo to, že se odvážili v těchto podmínkách bojovat, povznáší tyto lidi a jejich činy do výšin, kam historie zaznamenává jen ne prach ni vějící skutky. A tito lidé se stalí předmětem hanobení" tolika Židů, „otírá se o ně kdejaký planě tlach a vý jazyk"; „místo tragiky pozorujeme všeobecnou lehkomyslnost, bezmezný galiniatyáš, triumfující povrchnost". Avšak „Rusko, za něž bojovali bílí, pro nás není cizí, ono je též ,naší košilř V[7] - „Židovstvo by se muselo bít za věc bílých jako za věc záchrany samotného židovského národa, neboť... pouze v obnově a v neodkladné záchraně ruské státnosti najde Židovstvo spásu před záhubou, která mu nikdy nebyla tak nablízku jako v těch letech."[78]

(A Záhuba se skutečně blížila, i když ne z té strany.)

G. A. Landau,*Revoljucionnyje iděi v jevrejskoj oMčestvennosti,* in RiJ, s. 118.

[77] **D.** S. Pasmanik, *Cego že my dobivajemsja?* in RiJ, s. 225.

[75] i- Dělevskij, *Meňšeje li zlo bolševiki?* in „Jevrejskaja tribuna", 19. září 1922, s. 3. [76]1. M. Bikerman. *Rossija i russkoje jevrejstvo,* in RiJ, s. 78.

[77] Tamtéž, s. 52, 53-54.

[7K]I). O. Linskij, *O nacionalnom samosoznanii russkogo jevreja,* in RiJ, s. 149.

Dnes, po sovětských desetiletích, kdo může něco namítat proti těm důvodům? Jen pár autorů - židovských nebo ruských - vidělo tak daleko dopředu. Avšak emigrantská společnost jako celek tyto myšlenky zavrhla. **A** tím selhala ve zkoušce nejdůležitějšího historického období. Namítá se, že toto nepřineslo Židovstvu tak velkou hmatatelnou újmu, tím spíš Katastrofu, jakou přinesl hitlerismus. Ano, nepřineslo to srovnatelnou fyzickou újmu - avšak v perspektivě celé Historie - to způsobilo výraznou duchovní škodu, mezi jiným v tom, že se bolševikům podařilo vyhnat židovskou víru ze země, kde kdysi měla starodávné kořeny. A dále: mezí Židy ona „sázka na bolševismus"* měla vliv i na průběh událostí v Evropě.

Autoři Sborníku roku 1923 bezvýsledně vyzývali: „V mnohasetieté historii židovského rozptýlení... ještě nebyla taková politická katastrofa, která by tak hluboce ohrožovala naši národní existencí jako pád ruské říše, neboť ještě nikdy nebyly živé síly židovského národa v takové míře semknuty vjedno jako v bývalém Rusku. Dokonce i rozpad arabského chalífátu se stěží může srovnávat s neštěstím, které nás teď postihlo."*[79] - *jJPro jednotné ruské Židovstvo* je rozpad Ruska na jednotlivé národní státy, které dosáhly sebeurčení, *národním neštěstím"*[80] - „Jestli v prostorách ruských zemí, v

bezbřehé ruské duši není pro Židy místo, pak se (pro ně) nenajde nikde na světě... Běda nám, jestli to nepochopíme.**[81]

Na samém konci 20. století je ovšem snadné zavrhnout ty strašné věštby, byť na základech fyzických: jednak je na Zemi pro bývalé ruské Židy naprostý dostatek prostoru, jednak vznikl židovský stát a upevnil se, ale Rusko se rozpadlo, je nemohoucí a pokořené, takže upozorňování autorů Sborníku, jak je třeba s ním počítat, již vyznívá značně přehnané, jako nesplněné proroctví. A hloubat o tom zůstává ve sféře duchovní, která v Historii tak nečekaně spojila naše dva národy.

„Jestli Rusko není naše vlast, pak jsme cizinci a už nemáme právo vměšovat se do života země."[82] - „Rusko bude žít a jeho obnovení se musí stát naší národní záležitostí, záležitostí celého... ruského Židovstva."[85] - A nakonec - už vášnivě kurzívou na půl stránky: *„Osudy ruského Židovstva jsou nerozlučně spojeny s osudem Ruska; je nutno spasit Rusko, jestliže chceme spasit Židovstvo... Židé musí bojovat s pr zni tel i velké země bok po boku se všemi antibolševiky; společný jednomyslný boj se společným nepřítelem ozdraví atmosféru a podstatně oslabí antisemitismus, který se rozlil širokou*

[79] i. M. Bikerman, *Rossija i russkoje jevrejstvo,* in RiJ, s. 92.

[80] V.S. Mandel, *Konservativnyje i razrušitělnyje elementy v jevrejstve,* in RiJ, s. 202.

[81] D. O. Linskij, *O nacionalnom samosoznanii russkogo jevreja.* in RiJ, s. 155, 154.

[82] D. S. Pasmanik, *Čego že my dobivajemsja?* in RiJ, s. 227-228.

[83]1. M. Bikerman, *Rossija i russkoje jevrejstvo,* in RiJ, s. 95.

vlnou; pouze při zachraňování Ruska bude možné odvrátit židovskou katastrofu."[m4]

Katastrofu! - to bylo řečeno deset let před Hitlerovým nástupem k moci, osmnáct let před jeho ohromujícím postupem po území SSSR a před začátkem jeho programu vyhlazení Židů. Ale nezabránilo by Hitlerovi tak snadno a úspěšně šířit v Německu nenávist k „Židům a k bolševikům", klást mezí ně rovnítko - kdyby zjevnými a úpornými bojovníky proti sovětské moci bylí Židé? Autoři tohoto Sborníku ve svém duchovním hledání a proroctvích citem vystihovali Katastrofu, která již kráčela k Židovstvu, nicméně se zmýlili v prostoru a nepředvídali jiná osudná hnutí. Smysl této hrozivé výstrahy zůstal nevyslyšen.

V dějinách vztahů mezi Rusy a Židy neznám nic, co by se podobalo tomuto sborníku Rusko a Židé. Ve své době byl pro Židy v emigraci přímo šokující. Dovedeme si představit, nakolik bolestné bylo slyšet takové věcí z židovských úst, zevnitř samotného Židovstva.

Ze strany Rusů - my se v žádném případě nesmíme na tento sborník dívat povrchně. Naopak, máme si z něj brát příklad: jak umět mluvit o *svých* chybách, jak při vší lásce k národu umět, když je třeba - mluvit nemilosrdně. A nikde se svého národa nezříkat, nevydělovat se z něho. Nejjistější cestou k obecně platné pravdě je přiznávat *svoje* chyby z každé strany a z jakékoli strany.

Protože jsem těmto autorům věnoval mnoho času a mnoho rozjímání (a zavlekl do toho i čtenáře), chtěl bych v naší knize zachovat o nich stručné informace.

losif Menassijevič Bikerman (1867-1942). - Pocházel z chudé měšťanské rodiny. Učil se v chederu, v ješivě, od svých 15 let se staral o sebe sám; v těžkých životních podmínkách usiloval o sebevzdělání. V roce 1903 ukončil (s dvouletou přestávkou vyloučení za účast na studentských nepokojích) Historicko-lilologickou fakultu Novorossijské univerzity. Byl odpůrcem sionismu jakožto ideje, protože byl podle jeho mínění iluzorní a reakční. Vyzýval Židy, aby se spojovali, aniž by se přitom vzdali duchovní individuálnosti, s pokrokovými silami Ruska v boji za blaho společné vlasti. Debutoval velkým článkem o sionismu v Ruskom bogatstve (1902, č. 7), který vyvolal ohlasy i za hranicemi. V r. 1905 se výrazné zapojil do osvobozeneckého hnutí. Byl spolupraco\níkem Syna otěčestva, Ruskogo bogatstva, Našego dňa, Bodrogo slova. - V emigraci publikoval v pařížském Vozrožděnii, když ho řídil P. B. Stru ve.

I). S. Pasmanik, *Čego že my dobwajemsja?* in RiJ, s. 217-218.

Daniil Samojlovič Pasmanik (1869-1930). - Syn mel ani ed a (učitele v ehederu). V r. 1892 ukončil lékařskou fakultu na univerzitě v Curychu, pak sedm let vykonával lékařskou praxi v Bulharsku. V letech 1899-1905 byl soukromým docentem na Lékařské fakultě ženevské univerzity. Od roku 1900 se přidal k sionistickému hnutí a stal se jedním z jeho nejvýznamnéjších teoretiku a publicistů. Roku 1905 se vrátil do Ruska, získal zde nostrifikaci. Bojoval za občanská práva Židů v Rusku. Vystupoval proti Bundu, vypracoval teorii hnutí Po'alej Cíjon. V letech 1906-1917 byl členem ÚV sionistické organizace v Rusku. Byl členem redakce časopisu Jevrejskaja žizň, potom Rassvetu. Ve sborníku Židovský svět a v Židovské encyklopedii publikoval mnoho článků. Lékařská díla vydával ve speciálních vydáních, v německém a francouzském jazyce. Válka v r. 1914 zastihla Pasmanika v Ženevě, odkud se s obtížemi dostal do Ruska, vstoupil do armády a sloužil v polních lazaretech do února 1917. Po Únorové revoluci vstoupil do strany kadetů. Podporoval generála Kornilova a bílé hnutí. V letech 1918-1919 se účastnil vlády Krymského kraje, byl zvolen předsedou Svazu židovských obcí. Roku 1919 emigroval do Francie. V letech 1920-1922 společně s V. L. Burce-vem redigoval v Paříži běloemigrantské noviny Obščeje dělo. Ze stovek jeho článků a desítek knih je třeba vyzdvihnout: Potulný Izrael. Psychologie Židovstva v rozptýlení (1910); Osudy židovského národa. Problémy židovské společnosti (1917); Ruská revoluce a Židovstvo (Bolševismus a judaismus) (1923); Revoluční roky v Krymu (1926); Co je judaismus (franc. vyd. 1930).

ísaak Osipovič Levin (1876-1944). - Historik, publicista. Před revolucí byl zahraničněpolitickým dopisovatelem listu Russkije vědomosti a časopisu P. B. Struveho Russkaja mysl. V emigraci žil zprvu v Berlíně. Byl členem Ruského vědeckého institutu, s p o 1 u p r a co v n i k e rn listů Rul, Russkije zapiski a historicko-literárního almanachu Na čužoj storoně; věnoval se i přednáškové činnosti (mezi jiným o německém antisemitismu). V letech 1931-1952 se přestěhoval do Paříže. Byl vdovec, žil ve velké chudobě. Z jeho děl vynikla Emigrace Francouzské revoluce a kniha o Mongolsku (francouzsky). Za německé okupace se zaregistroval „podle rasové příslušnosti". Na počátku roku 1943 byl zatčen. Krátký čas pobyl v koncentračním táboře u Paříže, pak byl transporto-ván. Zahynul v nacistickém táboře v r. 1944.

Grigorij (Gavriel) Adolfovič Landau (1877-1941). - Syn významného publicisty a vydavatele A. J. Landaua. V r. 1902 ukončil Právnickou fakultu Petrohradské univerzity. Od roku 1903 psal do periodik (noviny Voschod, Naš děň, Jevrejskoje obozrenije, časopisy Bodroje slovo, Židovskij miř, Věstník Jevropy, Sovremennik, Sevemyje zapiski); spolu vydavatel ročenky Logos. Je jedním ze zakladatelů Židovské demokratické skupiny (1904) a Svazu pro dosažení plnoprávnosti Židů v Rusku (1905). Význačný kadet, člen ÚV kadetské strany. V r. 1917 byl účastníkem Státní porady v Moskvě. Od prosince 1917 členem výkonného výboru petrohradské židovské obce. Roku 1919 emigroval do Německa, od r. 1922 do r. 1951 byl zástupcem J. V. Gessena v novinách Rul. Kromě Rulu publikoval v časopise Russkaja mysl, v týdeníku Rossija i slav-janstvo, ve sbornících Čisla a v dalších. Často přednášel na emigrant-ských večírcích (r. 1927 v přednášce Euroasijská iluze kritizoval „eiiroasijstvi", zavrhující hodnoty ruské historie a vedoucí k ideovému bolševismu). Z nacistického Německa se přestěhoval do Lotyšska, pracoval v rižských novinách Segodňa. V červnu 1941 byl zatčen NKVD, v říjnu téhož roku zemřel v táboře v Usolje (blízko Solikamska).[85]

Z jeho prací: Šaškovská kultura (Naš děň, 1908); článek Soumrak Evropy (Sevemyje zapiski, 1914, č. 12) předjímající „mnohé, co potom vytvořilo světovou slávu Oswalda Spenglera",[86] potom stejnojmenná kniha (Berlín, 1923); Polsko-židovské vztahy (Petrohrad, 1915); O přemožení zla (v knize Práce ruských vědců v cizině, sv. 2, Berlín, 1923); Byzantinec a Žid (Russkaja mysl, 1923, č. 1-2); Teze proti Dostojevské-mu (Čisla, kniha 6, Paříž, 1952); Epigrafý (Berlín, 1927). Mnohé, co napsal, zůstalo jeho současníky nepovšimnuto. Kvůli svému konzervatis-mu nebyl přijat pokrokovou veřejností. Byl to hluboký myslitel.

O *l). O. Linském* (za občanské války byl v Bílé armádě) a *V. S. Marici cl oř i* (byl aktivním účastníkem politických shromáždění 1907-1918 v Rusku, emigroval do Berlína, zemřel 1931) se nám nepodařilo najít
nějaké významnější informace.

Avšak domluvy a výtky na adresu chování židovských emigrantů ve dvacátých letech byly ve Sborníku ještě otevřenější a ostřejší. Vybízely soukmenovce, aby „si uvědomili svou vinu a neposuzovali ono Velké Rusko, v němž žili a s nímž se sžili v průběhu staletí"; bylo by třeba „připomenout si, jak oni sami vyžadují spravedlnost k sobě a jak jsou nespokojeni, když je všechny bez rozdílu odsuzují za činy jednotlivců",[87] je třeba nebát se „svalit část odpovědnosti za všechno, co se zběhlo, i na bedra Židovstva".[88] - „Především je nutné přesně určit svůj *díl* odpovědnosti a tím vyvrátit pomluvy antisemitů... To vůbec neznamená přizpůsobit se antisemitismu, jak to hlásali někteří

[m] Údaje o věznění a smrti G. A. Landaua podle článku: V. Gessen, *Iosif Gessen: jurist, politik i žurnalist, in Jevrei v kultuře Russkogo Zarubežja,* Jeruzalém, 1993, sv. 2, s. 543.
[86] Fjodor Stěpun, *Byvšeje i něsbyvšejesja,* 2. vyd., Londýn, Overseas Publications, 1990, sv. 1, s. 301.
[87] V. S. Mandel, *Konservativnyje i razrušitělnyje elementy v jevrejstve,* in RiJ, s. 204.

židovští demagogové...Toto doznání je důležité pro nás samotné, je to náš morální dluh."[88] - „Židovstvo musí jít správnou cestou, odpovídající velké moudrosti jeho

náboženských odkazů a vedoucí k bratrskému smíření s ruským národem... Budovat prastarou budovu ruského domu a židovského příbytku."[90]

Ale „my sejeme bouře a uragány a chceme, aby nás laskaly něžné vánky... Vím, že se spustí nářek: ospravedlňuje pogromy!... Znám cenu těch lidí, kteří se považují za sůl země, za strůjce osudů a v každém případě za pochodně v Izraeli. Oni, kteří bez přestání mluvili o černé solně, černosotěncích, (-) sami jsou tmáři, nevzdělanci, opravdoví *viri obscuri,* kteří nikdy nechápali... velikost tvůrčích sil v historii..." Od nás se žádá „s velitelskou naléhavostí, abychom méně vynášeli do popředí svoji bolest, méně křičeli o *svých* ztrátách. Je načase, abychom pochopili, že pláč a stkaní... častěji (svědčí) o duševní neukázněností, o nedostatečné kultuře duše... TV nejsi na světě sám a tvůj zármutek nemůže zaplnit celý vesmír... vystavit na odiv jen svoje hoře, jen svou bolest svědčí... o neúctě k cizímu hoři, k cizím útrapám."[91]

Zní to - jako by to bylo vysloveno dnes. A - pro nás pro všechny.

A ta slova by neměly přehlušit ani miliony lidí, které přišly o život ve vězeních a táborech Gulagu, ani miliony udušených v nacistických táborech.

V tom roce - přednášky autorů Sborníku ve Vlasteneckém, sdružení Židů „byly přijaty s velkým pobouřením" emigrantské židovské veřejnosti. „I když uznávali, nahlas nebo mlčky, správnost faktických pokynů a analýz, vyslovovali rozhořčení nebo údiv nad odhodlaností vystoupit s nimi na veřejnost. Prý je nevhodné mluvit o Židech, kritizovat je, zjišťovat jejich revoluční hříchy a odpovědnost, když Židovstvo přežilo a když je možná před ním ještě tolik útrap."[92] Autory Sborníku „prohlásili málem za ‚nepřátele národa' (židovského), pomocníky reakce a spojence pogromistů".[95]

Jevrejskaja tribuna jim v těch měsících odpověděla z Paříže takto: „Otázku o ‚odpovědnosti Židů za ruskou revoluci' do té doby kladli jen antisemité." Ale teď „je to úplné tažení kajíenosti i obviňování", prý „je třeba ‚nejen obviňovat druhé, ale i

[88] D. S. Pasmanik, *Čego že my dobivajemsja?* in RiJ, s. 210.

[89] Tamtéž, s. 212, 215.

[90] D. O. Linskij, *O nacionalnom samosoznanii russkogo jevreja,* in RIJ, s. 152.

[91]1. M. Bikerman, *Rossija i russkoje jevrejstvo,* in RiJ, s. 74-75.

[92] G. A. Landau, *Revoljucionnyje iděi v jevrejskoj obščestvennosti,* in RiJ, s. 100-101. [95] D. S. Pasmanik, *Čego že my dobivajemsja?* in RiJ, s. 226.

přiznávat svoji vinu'" a neobjevuje se nic nového „Kromě omrzující ‚evidence jmen'"; „Příliš pozdě... si oblíbil p. Landau" „starou ‚státnosť"; „ ‚kající se' Židé, kteří se stali nepopiratelnými reakeionáři"; jejich „projevy, neslučitelné s důstojností židovského národa... jsou naprosto neodpovědné".[94] - Obzvlášť pobuřující je pokus „oddělit antisemitismus ‚veřejný' od .oficiálního'", dokazovat, že „národ, společnost, země - samo obyvatelstvo nenávidí Židy **a** považuje je za skutečné viníky všech národních pohrom"; stejně jako ti, kdo jsou shovívaví k pogromům, opakují „starou teorii ‚lidového hněvu[4]".[95] A to rovnou - nadávkami: „Skupina berlínských novinářů a činitelů, která se zřekla židovské veřejností... opět připomněla svou existencí... nevidí pro to lepší prostředek než táhnout proti svým rodákům - ruským Židům"; tato „skupinka Židů věrných starému režimu... oslepená zaujetím stůj co stůj obrátit kolo dějin nazpátek"

píše „nepřístojnosti", dává „jalové rady", bere na sebe „směšnou roli léčitele národních ran". A tak pro ně platí ponaučení: „Mluviti stříbro, mlčeti **zla**to."[86]

Ale dnešní velmi vytříbený autor nenachází pro Sborník lepší oceněni než „těžká hysterie". A pokus jejích autorů, „i jejich další cesta - je opravdová tragédie", a on považuje tuto tragédii za „komplex nenávisti k sobě" a takto jí i vysvětluje.[97]

Ale copak Bikerman psal s nenávistí zrovna na své „další tragické cestě": „Židovský národ... nikoli sekta, nikoli řád, ale celý národ, rozptýlený po světě, ale přitom jedinečný, vztyčil prapor pokojné práce a semkl se kolem tohoto praporu jako kolem symbolu pořádku přijatelného Bohu?"[98]

Nicméně se nedá říct, že evropští a emigrantští Židé vůbec nenaslouchali takovým výkladům **a** výstrahám. O něco dříve, v r. 1922, vznikla ještě jedna diskuse. V obnoveném sionístickém listu Rassvet naciona-lísta G. I. Šechtman napsal, že nechápe, jak inteligence jiných národností může být ne nacionalistická. Inteligence jistě patří ke *své* národnosti a *cílí její* bolesti. Žid nemůže být „ruským demokratem", ale zcela přirozeně židovským demokratem. „Dvojí, nacionální a demokratickou, příslušnost já nepřijmu." Ale jestli ruská inteligence „necítí svou národnost" (Gercen) - je to prostě proto, že „neměla potřebu ostře a bolestně pociťovat svou národní existenci, pečovat o

[94] **A.** Kulišer, *Ob otvetstvennosti i bezotvetstvennosti,* in ..**Jevrejskaja** tribuna", 6. dubna 1925, s. 5-4,

ií*í **H. Mirskij,** *„16 punktov",* in „**Jevrejskaja** tribuna", 7. dubna 1924, s. 2. [96] S. **Pozner,** *Včom ze dělo?,* tamtéž, s. 1-2.

[67] Š. Mariáš, *O jevrejskoj nenávisti k Rossii,* in „22": Obščestvenno-polítičeskij i **litĕratur-**n \ j žurnál jevrejskoj intĕlligenoii iz SSSR v Izraile, Tel Aviv, 1984, ĕ. 38, s. 218. [m] 1 • M, Bikerman, *K samopoznaniju jevreja: Čem my byli, čem my stali, čem my doliny byt",* Paříž, 1939, s. 25.

ni. Jenže teď - ten okamžik nastal". A nyní ruská inteligence „musí odhodit všechny nároky na ‚všeruskosť; uvědomit si sebe jako *velkoruskou* demokracii".[99]

Bylo obtížné odpovědět. Avšak P. N. Miljukov rukavici zvedl, byť ne příliš jistě. Pamatujeme se (kap. 11), jak se i v roce 1909 zhrozil nad odhalením této bodavé, nepříjemné národnostní otázky: „Komu to prospěje?", naše „národnostní tvář" nás připojí k šovinistům. Ale nikoli jádro světového názoru ruského historika, nýbrž nevhodná nová situace, kdy tak četní ruští intelektuálové v emigraci zpozorovali, že propásli samotné Rusko - tato situace přinutila i Miljukova, aby poněkud zkorigoval svoje stanovisko. Nikoli ve svých novinách Poslednije novosti, ale v Jevrejskoj tribuně, kde menším nákladem v neurčité odpovědi Sec litin ano v i jako předtím trval na tom, že ruský Žid může a musí být „ruským demokratem", Miljukov opatrně obrací hledisko polarizace: ale „když se tento požadavek... splní a objeví se ‚nová národnostní tvář' ruské demokracie (velkoruské)" - tak první je Šechtman, kdo se bojí případného příchodu k moci,velkoruské... demokracie, která si uvědomuje svou velmocenskou národnostní podstatu* ". Takže - potřebujeme tyhle přízraky? A - stojí nám za to kazit si naše vztahy?...[100]

Emigrace žila v napětí nejen slovesném. V roce 1927 probíhal v Paříži senzaci budící soudní proces: hodinář Samuil Švarcbard, jehož celá rodina zahynula za pogromů na Ukrajině, pěti výstřely usmrtil Petlju-ru.[101] (Švarcbardův portrét soucitně uveřejnily sovětské Izvěstija.[102]) Advokáti povýšili otázku ospravedlnění vraždy na spravedlivou odplatu pogrom istovi Petljurovi: „Obžalovaný chtěl a musel postavit před svědomí světa problém antisemitismu."[103] Před soudem vystoupilo mnoho svědků obhajoby dosvědčujících, že za pogromy na Ukrajině v době občanské války byl vinen osobně Petljura. Ze strany obžaloby zaznělo, že ta vražda byla - na objednávku Ceky. „Švarcbard ze svého místa vzrušeně křičí: (svědek) nechce přiznat, že jsem jednal jako Žid, proto tvrdí, že jsem bolševik".[104]' Švarcbard byl francouzským soudem uznán nevinným a osvobozen. - Na tomto soudním líčení byl již zmíněn i Děnikin a Švarcbardův advokát prohlásil: „Jestli chcete zahájit proces proti Děnikinovi, jsem připraven přidat se k vám!"; „se stejně vášnivým

přesvědčením bych zde obhajoval vykonavatele pomsty na Děnikinovi, stejně jako teď

99 P. N. Miljukov, *Nacionalnosť i nacija,* in „Jevrejskaja tribuna", 1. září 1922, s. 1-2.

100 Tamtéž.

101 „Poslednije novosti", 14. října 1927, s. 2; 19. října, s. 1-2.

102 „Izvěstija", 21. října 1927, s. 5.

Tamtéž, 22. října 1927, s. 1.

104 Tamtéž, 23. října 1927, s. 1.

obhajuji vykonavatele pomsty na Petljurovi."[103] Ale lakový mstitel měl cestu otevřenou - Děnikin žil v Paříži, bez ochrany. Nicméně soudní proces s Děnikínem nevznikl. (Podobná vražda se stala í v Moskvě: tam roku 1929 Lazar Kolenberg zastřelil bývalého bělo-gvardéjského generála Slaščova, který přešel k Sovětům, za to, že s jeho nadržováním došlo k pogromu v Nikolajevu - „v průběhu svědectví byl uznán nepříčetným a osvobozen".[106]) -Me žalobce pří soudu Švarc-b a ni o v i připomněl jeden proslulý případ (Koverdův): vždyť Petijura žil v Polsku, ale „vy (obraceje se k Švarcbardovi) jste ho nezabil (tam), protože jste věděl, že v Polsku by vás předali válečnému polnímu soudu".[107] V témž roce 1927 za zabití bolševického zločince Vojkova ve Varšavě mladík Koverda, který také „chtěl postavit před svědomí světa problém", dostal deset let vězení a celé si je odpykal.

Ve Varšavě tehdy, vyprávěl mi bílý emigrant ze Savinkovovy skupiny kapitán V. F. Klemenťjev, židovští obyvatelé s pila li bývalým ruským důstojníkům „bělogvardějská chamraď", „do židovského krámku se dokonce nedalo ani vstoupit". Takové odcizení tedy bylo v každodenním životě, a nejen ve Varšavě.

Ruská emigrace po celé Evropě byla zdecimována chudobou, nuzotou, těžkými životními podmínkami, a tak pitvání otázky: „Kdo je víc vinen?" jí vzrušovalo jen na krátký čas. V druhé polovině dvacátých let se protižidovské nálady v emigraci ztlumily, utichly. Od Šulgina pocházejí z těchto let i takovéto úvahy: „Cožpak naše ,útrapy s vízy" nepřipomínají až neuvěřitelně omezení, která zakoušeli Židé kvůli .pásmu osídlení'? Cožpak Nansenovy pasy, jež jsou svého druhu legitimací s poznámkou nespolehlivý, která bránila cestování, nepřipomínají poznámku ,židovského vyznání', kterou jsme vpisovali do židovských pasů, zavírajíce tím pro Židy mnohé dveře?

Cožpak (když jsme nebyli schopni prorazit kvůli našemu zvláštnímu postavení do státní služby nebo do některých profesí) se nezabýváme všelijakými ‚kšeřty' (koncesionářstvím a podobně)? <...> Cožpak si postupně nezvykáme ‚obcházet' pro nás nepohodlné zákony navlas tak, jako to dělali u nás Židé a za co jsme jim nadávali?"[108]

Me právě v týchž letech se rozněcovaly protižidovské nálady v SSSR, ozývaly se í v sovětském tisku - a to vyvolalo neklid v židovské emigraci.

[105] „Poslednije novosti", 25. října 1927, s. 2; 26. října, s. i.

[106] *Rossijskaja Jevrejskaja Enciklopedija* (dále RJE), 2., oprav, a dopl. vyd., Moskva 1995, sv. 2, s. 59.

[107] „Poslednije novostí", 23. října 1927, s. 1.

[108] V. V. Šulgin, s. 158.

V květnu 1928 byla v Paříži uspořádána veřejná „disputace o antisemitismu". Zpráva o ní byla uveřejněna v Miljukovových novinách.[109] (Skupina Bikermana a Pasmanika, která se odmlčela, tam již nevystoupila.)

Podnětem pro besedu bylo: „V Rusku se v současné době valí po celé zemí mocná, periodicky se opakující vlna judeofobie." - Předsedal eser N. D. Avksenťjev, v publiku bylo „více Rusů než Židů". Mark Slonim vysvětloval, že „když dlouho utlačované ruské Židovstvo dostalo svobodu, vrhlo se vydobýt si pozice, jež mu byly do té doby nedostupné", což dráždilo Rusy. „Celkem vzato, minulost osudově doléhá na přítomnost." A „neblahé příčiny" (carských časů) „vyvolaly neblahé následky". -S. Ivanovic: ve Svazu pronásledují Židy, protože kvůli NEP nebylo možné pronásledovat „buržoy". Je však znepokojující, že kruhy ruské inteligence v SSSR, které jsou vůči židovské otázce neutrální, sí teď dovolovaly myslet: tak dobře, „začne se od antisemitismu, a skončí se ruskou svobodou. Je to hloupá a nebezpečná iluze."

Taková vystoupení pobouřila následujícího řečníka V. Grosmana: co je to za advokátský tón? „Jako by na lavicí obžalovaných bylo Židovstvo!" Je třeba hlouběji vytyčit otázku: „Není důvod odlišovat sovětský antisemitismus od antisemitismu ve starém Rusku," to znamená, že funguje pořád totéž nepotlačené černosotěnství, jež je Rusům tak drahé. „Tato otázka není židovská, ale ruská. Je to otázka ruské kultury."

(Ale jestli je ta otázka - natolik ruská, veskrze ruská, primárně ruská - pak se ani nedá nic napravit? A co vzájemnost - ta není potřebná?)

Autor zprávy o disputaci S. Litovcev vyzval: „Bylo by třeba zapojit do sporu několik čestných lidí, kteří by měli odvahu prohlásit se za antisemity a otevřeně by vysvětlili, proč jsou antisemité... Prostě, bez záludnosti, by řekli: ‚Mně se na Židech nelíbí to a to...' A zároveň s nimi by mělo vystoupit několik neméně upřímných Židů s odpověďmi: ‚A nám se na vás nelíbí to a to...' Můžeme si být absolutně jisti, že taková čestná a otevřená výměna názorů, při dobré vůli ke vzájemnému pochopení, by přinesla skutečný užitek i Židům, i Rusům - i Rusku..."[110]

Tehdy se ozval Šulgin: „Zdá se, že teď v ruské emigraci je spíš třeba mít odvahu prohlásit se za filosemitu." Odpověděl pak celou knihou, do jejíhož názvu dal. v uvozovkách Litovcevovu otázku: „Co se nám na nich nelíbí."[111]

Šulginovu knihu přijali jako antisemitskou, a navrhovaná „výměna názorů" se nekonala. Katastrofa, která se stále zjevněji valila z Německa, brzy znemožnila všechny eventuální disputace.

[109] „Poslednije novosti", 29. května 1928.
[110] S. Litovcev, *Disput ob antisemittzme,* in „Poslednije novosti", 29. května 1928, s. 2.
[111] V. V. Šulgin, s. 11.

V Paříži vzniklo Sdružení rusko-židovské inteligence - jako pokus udržet spojení mezi oběma kulturami. A tu se zjistilo, že „život ve vy-hnanství vyhloubil propast mezi ‚otcť a ‚dětmi\" ty již nechápou, co to je „rusko-židovská inteligence".[112] - A otcové se zármutkem konstatovali: „Ruští Židé, kteří v oblasti duchovní tvorby a národnostního budování dříve stáli v čele světového Židovstva, zmizeli jako taková ze společenské arény."[115] Před válkou Sdružení stihlo vydat sborník Židovský svět-1. Po válce ti, kterým se podařilo dostat se za moře, tam vytvořili Svaz ruských Židů v New Yorku a vydali Židovský svět-2 . Také tam, již v šedesátých letech, Svaz vydal dvě Knihy o ruském Židovstvu - před-revohičiúm a porevolučním. Táhlo je to ohlédnout se po dřívějším, již zmizelém životě v onom již neexistujícím Rusku.

Všechna tato díla s vděčností a úctou cituji v této své knize.

[n]- S. VI. Ginzburg, *O russko-jevrejskoj intělligencii,* in JM-1, s. 33.
[115] *Predislovije,* in JM-1, s. 7.

Kapitola 18

Dvacátá léta

Sovětská dvacátá léta, epocha s neopakovatelným ovzduším, nadlouho - na několik desetiletí - zakotvila ve vědomí nadšené světové liberální veřejnosti velikostí svého sociálního experimentu. Ne všude i do nynějška došlo k vystřízlivění. A kdo se toho otravného ovzduší důkladněji nadechli, teď již většinou tento svět opustili.

Výjimečnost ovzduší byla i v třídní krutosti, i v nadějné duze nevídaného nového světa, v novotě mezilidských vztahů, v přelomu celého hospodářství země, způsobu života, struktury rodiny; změny sociální, migrační, demokratické byly vskutku kolosální.

„Velký exodus" židovského obyvatelstva do metropolí z různých příčin, které jsme uvedli, začal již v prvních letech sovětské moci. Někteří židovští autoři ho popisují kategoricky: „Tisíce Židů vyrazily z městeček a z několika jižních měst do Moskvy, Petrohradu, Kyjeva vstříc ‚opravdovému životu' ";* od roku 1917 „se Židé valem hrnuli do Leningradu a Moskvy".[2] Židovská encyklopedie poskytuje tato čísla: „Statisíce Židů se přestěhovaly do Moskvy, Leningradu a dalších velkých center";[5] „v roce 1920 žilo v Moskvě kolem 28 000 Židů, v roce 1923 kolem 86 000, podle soupisu z roku 1926 jich bylo 131 000, roku 1935 už 226 500."[4] Napůl žertem se tehdy v Oděse říkalo, že „do módy přišla Moskva". - Lurje-Larin, fanatický a systematický představitel „válečného komunismu", píše: v prvních letech nového režimu městečka opustilo „nejméně milion" Židů; v roce 1923 ve *velkých* městech žilo „již... téměř 50 % veškerého židovského obyvatelstva l krajiny"; kromě toho na Ukrajině a v Bělorusku nastal „odliv do RSFSR" (to jest do „vnitřních gubernií" předtím zakázaných), do Zakavkazska a Střední Asie, a tento odliv představoval půl milionu lidí: přitom čtyři pětiny směřovaly do RSFSR a každý pátý přesídlenec se usadil v Moskvě.[5] M. Agurskij považuje tyto Larinovy údaje

[1] M. Popovskij, *O nas - so vsej skromnosťju,* in „Novyj amerikaně", New York, 20.-26. září 1981, (č. 84), s. 7.

[2] A. Lvov, *Gdě ty, Adam,* in „Novaja gazeta", New York, 28. listopadu-4. prosince 1981, (č. 82), s. 4.

[5] *Kratkaja Jevrejskaja Enciklopedija* (dále KJE), Jeruzalém, 1976, s v. 1, s. 255. [4] Tamtéž, sv. 5, s. 477-478.

za „podstatně zmenšené". A upozorňuje: tyto demografické změny zasáhly „základní zájmy ruského obyvatelstva".[6]

Za válečného komunismu - spolu „se zákazem soukromého obchodu a s omezením drobné řemeslné výroby" a s ještě neústupnějším postojem k „bývalým" a podle „sociálního původu" - byla zavedena kategorie „bezprávných" (osob zbavených některých občanských nebo politických práv). A tak i mnozí Židé byli zbaveni občanských práv a stali se „bezprávnými". Přesto se „migrace židovského obyvatelstva Běloruska do vnitřních oblastí SSSR, především do Moskvy a Leningradu, nezpomalovala.[7] Přestěhovávali se k příbuzným nebo ke krajanům, patřícím k plnoprávným občanům, na základě vzájemné výpomoci.

Podle sčítání obyvatelstva celého SSSR z r. 1926: ve městech a městečkách žílo 2 211 000 Židů (85 % všeho židovského obyvatelstva), na venkove jen 467 000. Ještě „asi 500 000 lidí o sobě neuvedli, že jsou Židé", a žili „téměř vesměs ve městech", takže „Židé v SSSR byli z pěti šestin" obyvateli měst a tvořili v ukrajinských městech 23 % obyvatelstva, v běloruských 40 %.[8]

V hlavních městech í v městech menších byl příliv Židů nejvýznamnější do sovětské správy. Ordžonikidze r. 1927 (na XV. sjezdu komunistické strany) referuje, „jaké je národnostní složení našeho aparátu". Podle jeho údajů v sovětském aparátu v Moskvě sloužilo 11,8 % Židů, na Ukrajině 22,6 % (v sídelním městě Charkově 30,3 %), v Bělorusku 30,6 % (v Minsku 38,5 %).[9] Je-li to tak, pak se procento Židů v *městském* obyvatelstvu shoduje s procentem Židů v aparátu. - Solomon Švarc, opíraje se o statisticko-ekonomieké přehledy Lva Zingera, také potvrzuje, že v letech 1925-1926 ve vedoucích sovětských orgánech „procento Židů se téměř nelišilo od jejich procenta ve složení městského obyvatelstva" (ale ve VKS/b/ bylo podstatně nižší).[10] Avšak i podle údajů Ordžonikidzeho - *v průměru po celé zemi* byli Židé zastoupeni v aparátu šestapůlkrát více než v obyvatelstvu (podle soupisu z r. 1926 - 1,82 %).

[1] J. Larin, *Jerrei i antisemitizm v SSSR* (dále J. Larin), Moskva, Leningrad, GIZ 1929, s. 58-60.

[6] M. Agurskij, *Idĕologija nacional-bolševizrna,* Paříž, YMCA-Press, 1980, s. 265.

[7] KJE, sv. i, s. 526.

[8] J. Larin, s. 65-64, 74.

[9] „ízvéstija", 11. prosince 1927, s. 1.

[10] S. M. Švarc, *Antisemitizm v Sovětskom Sojuze,* New York, Izdatělstvo im. Čechova 1952, s. 44-46, 48-49 (s **odkazem** na: L. Zinger, *Materiály i issledovanija Objediňonnoj statistiko-ekonomičeskoj komissii pri CK ORTa,* Moskva, 1927, 1. vyd., Jevrejskoje naselenije v SSSR (statistiko-ekonomičeskij obzor), Moskva, Leningrad, Socegiz 1952).

Nepusťme ze zřetele tuto psychologickou nenadá losi přechodu od předrevolučních omezení v právech: „Předtím neměli Židé k moci vůbec přístup, avšak teď byla pro ně dostupnější než pro kohokoli jiného," konstatuje I. Bikerman.[11] - Tato psychologická nenadálost působila, byť s různou intenzitou, ve všech vrstvách obyvatelstva. S. Švarc píše: „Od poloviny dvacátých let se v Sovětském svazu zvedla nová vlna antisemitismu," - a ten „vůbec nebyl odezvou starého antisemitismu (‚dědictví minulosti')." Rovněž „je mimořádně přehnané vysvětlení... že je způsoben vesnickým původem" zaostalých dělníků - neboť „téměř neexistují zprávy" o „antisemitismu na vesnici". Nikoli, „to byl mnohem nebezpečnější jev". Tento antisemitismus vznikl ve středních městských vrstvách - a pronikl „do horních vrstev dělnické třídy", „do dělnického prostředí, které do revoluce zůstávalo antisemitismem téměř nedotčené", „do

prostředí vysokoškolských studentů, do prostředí členů komunistické strany a Komsomolu", ale ještě dříve „do místního státního aparátu - především v menších provinciálních centrech" a tak se doširoka rozlily „nálady aktivního a agresivního antisemitismu".[12] -

0 tom píše i Stručná židovská encyklopedie, již ze samého konce 20. století: „I když oficiální sovětská propaganda tvrdila, že antisemitismus druhé poloviny 20. století byl ‚dědictvím minulosti'... fakta dokazovala, že v podstatě vznikl tím, že se v těch letech ve velkých městech střetly neobvyklým způsobem různé sociální síly." Tomu napomáhalo „široce rozšířené mínění, že moc uchvátili Židé, kteří tvoří jádro bolševiků".[15] - Ale již v první polovině dvacátých let to se zostřeným znepokojením viděl Bikerman (1925) takto: „Nyní je Žid ve všech koutech a na všech stupních moci. Rus ho vidí i v čele sídelního města Moskvy, i v čele metropole na Něvě, i v čele Rudé armády, nej-dokonalejšího mechanismu sebezničení. Vidí, že prospekt sv. Vladimíra se nyní jmenuje podle slavného Nach huso na... Rus teď vidí Žida

1jako soudce, i jako kata; potkává na každém kroku Židy, ne komunisty, ale stejně utlačené, jako je on sám, přesto však rozkazující a uskutečňující záležitosti sovětské moci... Není divu, že ruský člověk, když srovnává minulost s přítomností, se utvrzuje v názoru, že nynější moc

[11] i. M. Bikerman, *fiossija i russkoje jevrejstvo, in ňossija i jevrei,* sb. I (dále RiJ), Otěčest-vermoje objediněnije russkich jevrejev za granicej, Paříž, YMCA-Press 1978, s. 28 (i. vyd. - Berlín, Osnova 1924).

[12] S. M. Švarc, *Antisemitizm...,* s. 7, 17, 25, 29, **59.**

[13] KJE, sv. 8, s. **161-162.**

je židovská.„ Že existuje pro Židy, že uskutečňuje židovské zájmy -a v tom ho ještě upevňuje moc sama."[14]

Neméně na očích než účast Židů na moci byly asi nové poměry ve vzdělání a kultuře. Nová nerovnost nebyla podle záměru národnostního - ale velkoměstského. Ruskému čtenáři není třeba vysvětlovat, jaké výhody v průběhu celého sovětského období, od dvacátých let do osmdesátých, poskytovala sídelní města ve srovnám s ostatními částmi země. R hlavním výhodám patřila úroveň vzdělání a šíře jeho možností. Rdo zapustil kořeny v sídelních městech hned zpočátku sovětských let, ten zabezpečil svým dětem a vnukům na desetiletí dopředu převahu oproti venkovu, pokud šlo o vysokoškolské vzdělání a aspiranturu, což dále skýtalo přímý a jistý přístup do třídy vzdělanců. - Ale ruskou inteligenci „převálcovali" už r. 1918. Ve dvacátých letech *vylučovali* z vysokých škol i ty, kteří již na nich studovali - podle sociálního původu; děti šlechticů, duchovních, úředníků, důstojníků, kupců, dokonce i hokynářů, a po všechny následující roky je odmítali přijímat; totéž se týkalo i dětí z řad inteligence. - Tyto újmy se nevztahovaly na Židy jako na „národ utlačovaný za carského režimu": židovskou mládež, i když *buržoazního původu,* na vysoké školy bez potíží přijímali; Židovi se promíjelo, že není *proletář.*

V Židovské encyklopedii čteme: „Protože při přijímání na vysoké školy neexistovala nějaká omezení podle národnosti ... ve studijním roce 1926-1927 Židé tvořili 15,4 % všech studentů... SSSR, což téměř dvojnásobně převyšovalo podíl Židů mezi veškerým městským obyvatelstvem země."[15] A dále židovští studenti „díky vysoké úrovni motivace" ve studiu snadno předstihovali nerozvinuté „proletářské privilegované řadové pracovníky", posluchače dělnické fakulty - a tak se jim otvírala volná cesta k aspirantuře. V první řadě tím byl příliv Židů, již od dvacátých třicátých roků v sovětskě inteligenci tak významný, určen dlouho do budoucnosti. G. Aronson poznamenává: „Volný přístup na vysoké a odborné školy umožnil vytvořit nejen kádry lékařů, učitelů a především inženýrů a technických pracovníků mezi Židy, ale umožnil jim i pedagogickou a vědecko-- výzkumnou činnost na univerzitách a v jiných institucích"[16] - a pak ve vědecko-výzkumných ústavech, jichž později vznikl velký počet. Počátkem dvacátých let byl „předsedou Hlavní správy ústavů" (po Hlavní správě paliv) nikoli vědec, ale bolševický funkcionář Martyn Mandelštam-Ljadov.[17]

Ještě výraznější změny postihly hospodářský život země. Buchánu se začátkem roku 1927 na stranické konferenci veřejně zmínil, že „v období válečného komunismu jsme v

[14] i. M. Bikennan, *Rossija i russkoje jevrejstvo,* in MJ, s. 22-25.
[15] KJE, sv. 8, s. 188.
[16] G. Aronson, *Jevrejskij vopros v epochu Stalina,* in *Kniga o russkom jevrejstve,* 1917-1967 (dále №1-2), New York, Sojuz Russkich Jevrejev 1968, s. 157.
[17] *ňmsijskaja Jevrejskaja Enciklopedija* (dále RJE), 2., oprav, a dopl. vyd., Moskva, 1995, sv. 2, s. 218.

ruské střední a malé buržoazii společně s velkou provedli čistku". Jak se povolil volný obchod, „židovská malá a střední buržoazie obsadila pozice malé a střední ruské buržoazie,.. Přibližně totéž se stalo s naší ruskou inteligencí, která se začala vzpouzet a

provádět sabotáž: její místa leckde zaujala židovská inteligence". K tomu ale „u nás v centrálních oblastech, ve vnitrozemských městech jsou soustředěny židovská buržoazie a židovská inteligence, které se přestěhovaly ze západních gubernií a z jižních měst". A vždyť „dokonce i v některých kruzích naší strany se nezřídka projevuje antisemitská tendence, jakási malá úchylka"; „my, soudruzi, musíme s antisemitismem vést neúprosný boj".[18]

Bueharin popisoval obraz, který měli všichni na očích. Židovskou inteligenci nevyhlazovali úplně jako ruskou. Židovský kupec se nesrovnatelně řidčeji stával zlořečeným „bývalým", vyskytovali se ochránci í zachránci. Příbuzní nebo sympatizanti ze sovětského aparátu tu ulehčovali na daních, tu varovali před hrozící konfiskací nebo uvězněním. Jestli něco Židé ztráceli, tak to byl jen majetek, ne život. Tehdy se ta podpora projevovala i polooficiálně, a to židovským komisariátem při radě lidových komisařů: vždyť židovský národ byl dosud *utlačovaný,* tedy přirozeně potřebuje pomoc. Tak i Larin, obcházeje zúčtování s ruskou „buržoazií", říká jen toto: teď vláda začala „napravovat onu abnormalitu, jaká existovala za carismu před revolucí".[19] - Tedy i při likvidaci NEP úder proti židovským nepmanům se nemohl nezmírnit díky jejich stykům s administrativními sovětskými kruhy.

Bueharin odpovídal na významný projev směnověchovce, bývalého kadeta, prof. J. V. Ključnikova. Profesor ho přednesl v prosinci 1926 „na mítinku k židovské otázce" na Moskevské konzervatoři: „U nás existují některé projevy chuligánství, které jsou... zrůdné. Zdrojem toho je uražené národnostní cítění (Rusů). Již Únorová revoluce (1917) stanovila rovnoprávnost všech občanů Ruska, mezi nimi i Židů. Říjnová revoluce šla ještě dál. Ruský národ projevil národnostní sebezapření. Vznikl jistý nesoulad mezi kvantitativním složením (Židů) ve Svazu a těmi místy, která ve městech Židé dočasně obsadili... My jsme tady ve svém městě, ale oni k nám přijíždějí a omezují nás. Když Rusové vidí, jak ruské ženy, starci a děti mrznou devět až jedenáct hodin na ulici, moknou na dešti nad (pultem) Mosselpromu (Moskevský státní trust na zpracování zemědělských výrobků), a když vidí ty poměrně teplé (kryté židovské) kiosky s chlebem a salámem, objevuje se u nich pocit nespokojenosti. Tyto jevy jsou katastrofální... S tím je třeba se vyrovnat. Je nesmírně narušena proporce i ve státní výstavbě, i v praktickém

[18] N. Bueharin (Doklad na XXIV Leningradsko] gubpartkonfereneii), in „Pravda", 2. února 1927. s. 4.
[19] J. Larin, s. 88.

životě a v dalších oblastech... Kdyby u nás v Moskvě neexistovala bytová krize - spousta lidí se tísní v místnosti, kde vůbec nelze žít, a současně vidíte, jak lidé přijíždějí z jiných částí země a obsazují byty. Ti přijíždějící jsou Židé... Roste národnostní nespokojenost a národnostní bdělost, ostražitost jiných národů. Před tím nelze zakrývat oči. To, co řekne Rus Rusovi, to neřekne Židovi. Mezi lidmi se povídá, že v Moskvě je přespříliš Židů. S tím se vyrovnejte, ale nenazývejte to antisemitismem."[20]

Nicméně Larin Ključnikovovu řeč považoval právě za výzvu antisemitismu, a nejen to: „Toto vystoupení může sloužit i jako vzor shovívavosti sovětských orgánů v boji proti antisemitismu. Ključnikovovi pořádně vynadali další řečníci na temže mítinku, ale

nebyla proti němu učiněna žádná administrativní opatření."[21] (Vida, to je to postesknutí komunistického aktivisty!) - Agurskij komentuje: ano, „za řeč podobnou Rljučnikovově po celá dvacátá léta, dokonce i v třicátých letech, by nevyhnutelně následovala represe", a Ključnikovovi to prošlo: tak prý jestlipak v tom nebyla něčí tajná podpora?[22] (Mají se ale hledat tajná vysvětlení? Bylo by už příliš skandální trestat významného směnově-chovce, který se právě důvěřivě vrátil z ciziny, a zmařit celý trend, tak užitečný pro sovětskou moc.)

Tomu se ve dvacátých letech říkalo židovské „dobytí" ruských sídelních a velkých měst - kde jsou lepší podmínky, lepší zásobování. Probíhalo stěhování za větším pohodlím i uvnitř samotných měst. G. Fedotov o tehdejší Moskvě napsal: revoluce „zkazila její duši, obrátila ji naruby, vymetla dočista její paláce, naplnila ji cizorodými živly".[25] A zde je židovská anekdota z toho období: „Dokonce i z Berdičeva přijíždějí do Moskvy staříci nad hrobem. Říkají: chceme zemřít v židovském městě."[24] - V osobním dopise akademika V. I. Vernadského z roku 1927 čteme: „Moskva mi občas připadá jako Berdičev: síla Židovstva je strašná - ale antisemitismus (i mezi komunisty) nezadržitelně roste."[25]

Larin: „My ani neskrýváme čísla o tom, že v Moskvě a ve velkých městech židovské obyvatelstvo roste",

[20] J. Larin, s. 124-125 (s odkazem na těsnopisný zápis Klj učni kovový řeči a s poukázáním, že její část byla otištěna v „Rabočej Moskvě" 7. prosince 1926).

[21] Tamtéž, s. 127.

[22] M. Agurskij, *Iděologija nacional-boUevizma,* s. 223.

[23] G. P. Fedotov, *Lico Rossii: Sb. statě/ (1918-1931),* Paříž, YMCA-Press 1967, s. 57.

[24] G. Simon, *Jevrei carstvujut v Rossii: Iz vospominanij arnerikanca,* Paříž, Rodnik 1929, s. 50.

[25] *Pismo B. I. Vernadskogo l.l. Petrunkeviču ot 14 i juna 1927,* in „Novyj mir", 1989, č. 12, s. 219.

růst je „naprosto nevyhnutelný i v budoucnu"; dále Larin předpovídá přesídlení ještě 600 000 Židů z Ukrajiny a Běloruska. „Není možné dívat se na tuto praxi jako na něco ostudného, co naše strana zamlčuje... Je třeba vytvořit v dělnickém prostředí takové mínění, že každý, kdo vystupuje s řečmi proti přílivu Židů do Moskvy... každý takový člověk, volky nevolky, je kontrarevolu-cionář."-[6]

A *kontrarevolucionáři* patří - devět gramů olova, to je známá věc.[27]

Co ale dělat s „antisemitskou tendencí" - „dokonce v kruzích naší strany"? To ve stranických špičkách vyvolalo neklid.

V r. 1922, podle oficiálních údajů z Pravdy, Židé tvořili ve straně celkem 5,2 %.[28] M. Agurskij: „Avšak jejich podíl byl významně vyšší. V témž roce na XI. sjezdu strany Židé tvořili 14,6 % delegátů s rozhodujícím a 18,3 % delegátů s poradním hlasem, a z množství členů ÚV zvolených sjezdem to bylo 26 %."[29] (Vyskytují se i náhodné údaje: tak užaslý moskevský memoárista v červenci 1930 rozvírá noviny s výsledky XVI. sjezdu a zaznamenává: „Dvacetipětičlenné prezidium V KS vyfotografované v Pravdě má 11 Židů, 8

[26] J. Larin, s. 61-65, 86.

[27] Tamtéž, s. 259.

[28] .). S., *O nacionalnom sos tavě RKP,* in „Pravda", 21. srpna 1925, s. 5.

[29] VI. Agurskij, *Iděologija nacional boIševizma.* s. 264.

[30] I. I. Šitc, *Dněvnik „Velikogo pereloma" (březen 1928-srpen 1931),* Paříž, YMCA-Press 1991, s. 202.

[31] *Jevrei v kommunističeskojpartii,* in „Jevrejskaja tribuna", 1. června 1923 (č. 164).

[52] J. Larin, s. 257, 268.

[33] J. S., *O nacionalnom sostave RKP,* in „Pravda", 21. srpna 1925; s. 5.

Rusů, 3 Kavkazany a 3 Lotyše."[50]) - Ve velkých městech bývalého pásma židovského osídlení: v minské stranické organizaci byl stav Židů v časných dvacátých letech 35,8 %, v Gomelu to bylo 21,1 %, v e Vitebsku 16,6 %.[31] Larin poznamenal: „Mezi revolučním aktivem hrají židovští revolucionáři větší roli než v celé revoluční mase", „díky svým vlastnostem se židovští dělníci často snáz dostávají do funkce tajemníků buněk."[32]

V témž oficiálním zveřejnění Pravdy se uvádí, že oněch 5,2 % umístilo Židy ve straně na třetí místo: po Rusech (72 %) a Ukrajincích (5,9 %), na čtvrtém místě byli Lotyši (2,5 %), pak následovali Gruzíni, Tataři, Poláci, Bělorusové; a na vysoké místo podle stupně stranickosti (procento těch, kdo vstoupili do strany); u Velkorusů - 3,8 komunistů na sto lidí; mezi Židy to bylo na sto osob 8,1.[33]

M. Agurskij věrně zaznamenává: většinu mezi komunisty tvořili samozřejmě Rusové (Slované), ale „to bylo zastíněno pro Rusy neobvyklou rolí Židů" u moci.[34] Bilo to příliš do očí.

Například Zinovjev „seskupil kolem sebe v petrohradském vedení mnoho Židů". (Agurskij předpokládá, že právě to měl na mysli Larin, když ve své knize popisoval fotografii prezidia petrohradského sovětu v roce 1918.[35]) R. 1921 „převaha Židů ve vedení petrohradské (stranické) organizace... se stala zřejmě natolik odiózní, že politbyro, s přihlédnutím k ponaučení z Kronštadtu a k antisemitským náladám v Petrohradu, se rozhodlo poslat tam několik ruských členů strany, ovšem výhradně z propagandistického hlediska". Tak místo Zorina (Gomberga) byl tajemníkem gubernského výboru určen Uglanov, místo Trilissera Komarov a do Čeky Semjonov. Avšak „Zinovjev vypověděl nové skupině válku a podal opravný prostředek proti rozhodnutí politbyra" - a tak Uglanova z Petrohradu odvolah, ale „v petrohradské organizaci se spontánně zformovala opoziční, čistě ruská" skupina, která byla „nucena bojovat s ostatní částí organizace, kde tón udávali Židé".[36]

Avšak nejen v Petrohradu - na **XII.** stranickém sjezdu (1923) ze šesti členů politbyra byli tři Židé. A v „pomocníku strany", v Komsomolu, v prezidiu Celoruské konference (1922) na sedm připadali tři.[37] Takové vzájemné poměry ve stranických špičkách se nepochybně staly nesnesitelnými pro některé komunisty: zřejmě se na **XIII.** sjezdu strany (květen 1924) připravoval protižidovský převrat: „Existují důkazy, že skupina členů **LV** zamýšlela na **XIII.** sjezdu odstranit z politbyra židovské vůdce a nahradit je Noginem, Trojanovským a dalšími, a že Nogi-**novo** úmrtí toto spiknutí zmařilo." Ta smrt „doslova v předvečer zahájení **XIII.** sjezdu" byla výsledkem „neúspěšné (a nikoli nezbytné) operace žaludečního vředu", a to skalpelem téhož chirurga, který za půldruhého roku odstraní Frunzeho při operaci, jež rovněž nebyla nutná.[38]

Podle důležitosti byla další reálnou mocí v zemi ČK GPU. Badatel v archivních materiálech, kterého jsme už citovali v 16. kapitole, sděluje na základě statistických údajů o složení ústředních a místních orgánů Čeky velmi zajímavá čísla za rok 1920, 1922, 1925, 1924, 1925 a 1927.[59] Ze sledování jejich dynamiky autor vyvozuje: „Postupně k polovině dvacátých let se podíl představitelů národnostních menšin v apa-

[34] **M.** Agurskij, *Iděologija nacional-bolševizma,* s. 505.

[55] J. **Larin,** s. **258.**

[56] **M. Agurskij,** *Iděologija nacional-bolševizma,* **s.** 238-239.

[57] **„Izvčstija", 17. května 1922, s. 4.**

[58] *Bolševiki: Dokumenty po istorii bolševizma s 1903 po 1916 god byvš. Moskovskogo Ochrannogo Olděleníja,* **sest.** M. **A. Cjavlovskij,** s **dopl.** informacemi **A.** M. **Serebrennikova,** New **York, Tele ks 1990,** s. **316.**

rátu snížil. Celkem v GPU tento ukazatel klesl na 50-50 %, ale ve vedení a mezi odpovědnými pracovníky na 40-45 %" (ve srovnání s 50 % a 70 % v „epoše rudého teroru"). Avšak „projevilo se zmenšení procenta Lotyšů a zvětšení procenta Židů... dvacátá léta byla obdobím přílivu židovských kádrů do orgánů O GPU". Autor to vysvětluje takto: „Židé se snažili realizovat svoje příležitosti nevyužité v předrevolučním období. S přihlédnutím k prohlubující se profesionalizaci orgánů státní bezpečnosti Židé častěji než ostatní odpovídali nárokům požadovaným od kádrů OGPU v nových podmínkách." A tak například „ze čtyř zástupců Dzeržínského ve funkci předsedy OGPU tři byli Židé"- G. G. Jagoda, V. L. Gerson a M. M. Luekij.[40]

Ve dvacátých a třicátých letech významní čekisté brázdili zemi jako supi mrehožrouti, rychle se přemísťujíce ze skály na skálu: od vedení Středoasijského GPU někam na Bílou Rus, ze západní Sibiře na severní Kavkaz, z Charkova do Orenburgu, z Orla do Vinnice - byla to ustavičná smršť přeletů a změn. A ojedinělé hlasy svědků nebo pozorovatelů, kteří zůstali naživu, jen vzpomínaly, bez přesného určení roku, na míhající se jména katanů. Čekisté prozrazovali svoje řady nanejvýš skoupě, veškerá jejich práce a síla spočívaly v absolutní utajenosti.

Avšak - uplynulo desetiletí slavné VČK. A my čteme v novinách rozkaz s podpisem všudypřítomného Unšlichta (od r. 1921 místopředseda VČK, od r. 1923 člen revoluční vojenské rady SSSR, od r. 1925 zástupce lidového komisaře válečného loďstva[41]): udílí se vyznamenání za „zvláště cenné zásluhy - těm nejznamenitějším - Jagodovi („obětavost v boji s kontrarevolucí"), M. Trilisserovi (vynikl „oddaností revoluci a nemravností v pronásledování jejích nepřátel") a ještě 32 čekistům... Ale jak to, že do nynějška nám nikdy jejich jména neoznámili?! Vždyť každý z nich jedním pohybem prstu mohl zničit kohokoli z nás. - Jejich řady jsou pestré - mezi nimi jsou: nám již známý Jakov Agranov (během těch let „vyráběl spisy ve všech závažných politických procesech", měl ještě před sebou procesy s „průmyslovou stranou", se Zinovjevem a Rameněvem a další[42]) a zase Zinovij Kacnelson a Matvej Berman (přemístil se ze Střední Asie na Dálný východ) i Lev Bělskij (ten naopak z Dálného východu do Střední Asie). Jsou tu i nová jména: Lev Zalin, Lev Mejer, Leonid Vul (solovecký „opatrovník"), Semjon Gendin, Karl Pauker. S některými jsme se už seznámili, teď se s nimi seznamoval i národ. V tomto jubilejním čísle novin[43] vidíme i velkou fotografii:

,s L. J, Kríčevskij, *Jevreiv apparatě VČK-OGPUv20-jegody,* in *Jevreiirusskaja revoljuci-ja: Materiály i issledovanija,* red.-sest. O. V. Budnickij, Moskva, Jeruzalém, Gešarim 1999, s. 550-338.
[40] Tamtéž, s. 540, 344-345.
[41] BJE, sv. 5, s. 178.
[42] Tamtéž, sv. 1, s. 21.

chytráčky usměvavého Menžinského s jeho věrným zástupcem zachmuřeným Jagodou, ale můžeme vidět i Trilissera, kde jinde bys ho taky měl hledat! - Po krátkém čase se přišlo na to, že jich bylo vyznamenáno málo - a tak od výkonného výboru SSSR

obdržely Řád rudého praporu ještě dvě desítky čekistů, opět jsou to pestré řady, s Rusy, Lotyši, a Židé - v týchž proporcích, do třetice.

Mnozí se však na veřejnosti vůbec neobjevovali. Semjon Švarc v letech občanské války byl předsedou Všeukrajinské ČK. Jeho kolega Je vsej Širvindt byl potom celé desetiletí náčelníkem Hlavní správy věznic a eskort SSSR. - Samozřejmě neznámí zůstávali čekističtí agenti jako Grimmeril Chejfec, který byl agentem od konce občanské války až do konce druhé světové války, nebo Sergej Špigelglas, čekista od r. 1917, přes výzvědnou službu povýšil na náčelníka Zahraničního oddělení GUGB NKVD, dvakrát obdržel titul „čestný čekista". Jiní, jako například Albert Stromin-Strojev, který získal nemálo hodností tím, že byl členem komise pro čistku v Akademii věd v Leningradě a „vedl výslechy vědců týkající se ‚akademických záležitostí' v letech 1929-1931".[44]

David Azbel vzpomíná na rodinu gomelských chasidň Něchamkino-vých. (Azbel seděl na udání mladšího Něchamkina, Ljovy.) „Revoluce vynesla Něchatnkinovy na hřeben vlny. Zatoužili po pomstě: mstít se všem - aristokratům, boháčům, Rusům - jen pro pomstu samu! To byla jejich cesta k seberealizaci. Nikoli náhodou svedl osud odchovance tohoto slavného rodu do ČK, GPU, NKVD, prokuratury. Bolševici pro uskutečnění svých cílů potřebovali ‚zuřivce', a nalezli je v rodině Ně-chamkinovýeh. Jeden z této rodiny, Roginskij, dosáhl dokonce ‚zářících vrcholů' " - stal se zástupcem prokurátora SSSR, „ale v letech stalinských čistek, tak jako mnoho jiných, se octl v nemilosti, dostal se do tábora a stal se z něj sprostý udavač... Ostatní bratři Něchamkinovi nebyli tak známí široké veřejnosti. Změnili si příjmení na jméno více obvyklé pro ruské ucho a zaujímali vysoká postavení v různých orgánech."[45]

Avšak Unšlicht si jméno nezměnil „na obvyklejší". Ostatně, nakolik se otcem ruského národa stal tento náš slovanský bratr: bojový letoun, zkonstruovaný z prostředků rolnických podpůrných společností, to znamená za poslední kopejky, vytahané z

[45] „Izvěstija", 18. prosince 1927, s. 1, 3, 4. [44] RJE, sv. 3,
s. 115-116, 286, 574, 394, 414.
[45]1). Azbel, *Do, vo vremja i posle,* in „Vremja i my" (dále VM): Meždunarodnyj žurnál literatury i obščestvennych problem, New York, 1989, č. 105, s. 204-205.

rolníkovy kapsy, byl pojmenován „Unšlicht" - rolníci by jeho jméno ani neuměli vyslovit, a jistě si o něm, Polákovi, mysleli, že je Žid. - A to odsouvá židovské téma a naléhavě nám připomíná, že zdaleka nejde o toto téma, protože ni čivo st ruské revoluce neobjasňuje, jen ji sytě zabarvil je. Jak ji pro ruského rolníka zabarv oválo i velké množství dalších jmen, která nemohl vyšlo vit - od polského Dzeržinského a Ejsmonta po lotyšské Vacetis. A co začít rozvíjet téma lotyšské? - kromě oněch střelců, co rozehnali L st a vodárně shromáždění a potom zajišťovali bezpečnost kremelské smetánky po celou občanskou válku, a kromě Gekkera, potlačitele jaroslavského povstání, se lotyšská jména táhla i skrz vyšší vedení -Rudzutak, Ejche, solovecký Ejchmans, M. Rarklín, A. Kaktyň, R. Risis, V. Knorin, A. Skudre (jeden z potlačitelů tambovského rolnického povstání), dále čekisté Peters, Lacis (k nim do party patří „čestný čekista" Litevec I. Jusis) - a dosáhnou až do roku 1991 (Pugo...). - Ale jestli se

mají stůj co stůj odlišovat Ukrajinci od Rusů, jak to vyžadují Ukrajinci teď - vidíme jich desítky na ne j vyšších postech bolševické moci od jejího samého počátku až do samého konce.

Nikoli, moc tehdy nebyla židovská, to ne. Moc byla internacionální. Podle složení byla pořádné ruská. Ale při veškeré své pestrosti usilovala jednotně, zřetelně *antirusky,* o zkázu ruského státu a ruské tradice.

A nehledě na takové antiruské zaměření moci, i při takové internacionální pestrosti katanů - proč na Ukrajině, ve Střední Asii, nemluvě už o Pobaltí, lidé viděli podmanitele v Rusech? - Jsou to cizáci. Mastní ničitelé - jsou přece jen vlastní, ale cizí ničitelé jsou od své cizoty neoddělitelní. I když objasňovat jednání ničitelů národními kořeny nebo pohnutkami je mylné, také v Rusku dvacátých let byla neodbytně živá otázka, jakou po mnoha letech položí i Leonard Šapiro: proč „každého, kdo měl to neštěstí, že padl do rukou ČR, čekalo s nejvyšší pravděpodobností, že se octne před židovským vyšetřovatelem nebo jím bude zastřelen".[46]

Ale jak vzdáleni těmto otázkám jsou četní současní literáti - až do dnešního dne. A bez náznaku podobných myšlenek, dokonce se vzácnou pečlivostí židovští autoři vy stará vají a citují v současných vydáních obsáhlé seznamy Židů, kteří tehdy byli na vedoucích místech. S jakým
neočekávanvm nádechem hrdosti Alef v článku Židé v Kremlu[47] uveřejňuje seznam, z roku 1925, Židů - úředníků rady lidových komisařů; dále vyjmenovává osm z dvanácti členů vedení Státní banky, a právě tolik - ze špičky

[m] Leonard Schapiro, *The Hole of the Jews in the Russian Revolutionary Movement,* in *The Slavonic and East European Review,* sv. 40, Londýn, Athlone Press 1961-62, s. 165. [47] M. Zarubežnyj, *Jevrei v Kremle,* in „Alef, Tel Aviv, únor 1989, (č. 265), s. 24-28.

sovětských odborů. **A** hned vysvětluje: „My se vůbec nebojíme obvinění. Právě naopak: aktivní účast Židů na tehdejším státním životě může opět objasnit, proč tenkrát státní záležitosti na tom byly lépe než nyní, kdy Žida nahoře abys hledal za dne s lucernou." - Tohle bylo napsáno, těžko tomu uvěřit - v roce 1989...

Nebo další, již zmíněný nynější izraelský autor[48] ve svém pečlivém výběru hodností Rudé armády obezřele vypisuje dlouhatánský seznam velitelů občanské války, kteří se tehdy, ve dvacátých letech, usídlili ve většině případů ve štábech a v politických správách - a jestlipak je všechny, ke své hrdosti, vyhledal? - Co se týká armády, ještě jeden izraelský badatel uveřejnil statistické výčty na základě údajů soupisu z roku 1926: „Židovští muži tvořili v té době 1,7 % všeho mužského obyvatelstva SSSR... Mezi frontovými důstojníky bylo 2,1 % Židů... mezi velitelským sborem jich bylo 4,4 %... mezi politickým vedením - 10,5 %, mezi vojenskými lékaři - 18,6 %."[49]

Ale co viděl Západ? Jestliže funkce vnitrostátního aparátu mohou zůstávat po dlouhou dobu utajené (při konspirativnosti VKS/b/, která již byla u moci), diplomaté jsou na očích celého světa. Na prvních diplomatických konferencích se Sověty - ženevská, haagská (1922) - si Evropa nemohla nevšimnout, že sovětské delegace a jejich aparát sestávají většinou ze Židů.[50] - Nespravedlivostí Historie upadla v naprosté zapomnění dlouhá úspěšná diplomatická kariéra Borise Jefimoviče Štejna (dokonce není uveden ani ve Velké sovětské encyklopedii z r. 1971). A přitom byl druhým nejvýznamnějším mužem sovětské diplomacie (Čičerinův zástupce) na ženevské konferenci; potom se zúčastnil i haagské konference; později vedl sovětskou delegaci na mnohaletých jednáních o odzbrojení; byl též členem sovětské delegace ve Společnosti národů. Působil jako vyslanec v Itálii a ve Finsku, s nímž vedl choulostivá jednání před sovětsko-ťinskou válkou. Nakonec i v OSN od r. 1946 do r. 1948 byl v čele sovětské delegace. Dlouhé roky působil jako lektor na Vysoké škole diplomatické (propuštěn při anti-kosmopolitní kampani, pak rehabilitován r. 1955). - A ještě jeden muž z Čičerinova nej bližšího okolí, jeho tajemník Leon Chajkís, mnoho let pracoval v aparátu NKVD. R. 1937 byl poslán na neklidné místo - stal se vyslancem ve Španělsku u bojující republikánské vlády (v podstatě aby jí usměrňoval), to pak zmařilo uvěznění. - Ale cožpak není pozoruhodná postava Fjodora Rotštejna? Zakládá Komunistickou stranu Velké Británie v r. 1920 a v témž roce se za sovětskou stranu zúčastní jednání s Anglií! O dva roky později zastupuje RSFSR na haagské konferenci.[51] (Je pravou rukou Litvínova, samostatně přijímá

+8 Aron Abramovič, *V rešajuščej vojně: Účasti je i rol jevrejev SSSR v vojně protiv nacizma,* 2. vyri.. Tel Avřv, 1982, sv. 1.

[49] Icchak A rad. *Cholokaust: Katastrofa jevropejskogo jevrejstva (1933-1945),* Jeruzalém., **1990,** s. **96.**

[50] *Ob etorti, v častnosti,* viz D. S. Pasmanik, *Russkaja revoljucija ijevrejstvo: (Bolševiztn i judaizm),* Paříž, 1923, s. 148.

vyslance a charge d'affaires, do r. 1930 byl členem NKID /lidového komisariátu zahraničních věcí SSSR/ a po 30 let, až do své smrti, byl profesorem na Moskevské státní univerzitě.)

A když na druhém konci světa, v jižní Číně (kde beztak šikovně rejdil už pět let M. Gruzenberg-Borodin), v lednu 1927 vypuklo kantonské povstání ke svržení Kuo min tangu (nezdařené), vyjde najevo, že ho připravoval náš vice konzul Abram Chassis. Byl zabit čínskými vojáky (v **1** zvěst i jích se na první straně objevilo několik článků, fotografie a nekrolog, je tam „skupina soudruhů v boji" v čele s Kujbyševem, a přirovnání zabitého k Furmanovovi a Frunzemu není bezvýznamné).[52]

V roce 1922 Gorkij řekl akademiku Ipaťjevoví, že sovětská obchodní mise v Berlíně se z 98 % skládá ze Židů.[53] A můžeme si být jisti, že to moc nezveličil. - Podobný obraz je i v jiných západních metropolích, podle toho, jak byly ovládnuty Sověty. Co to bylo za „práci" na raně sovětských obchodních zastupitelstvích, živě popsal ve své knize G. A. Solomon,[54] první sovětský obchodní zástupce v Jali inu - první evropské metropoli, která uznala bolševiky. Nedá se ani vypovědět, kolikrát v tomto raně bolševickém

období bylo Rusko vydrancováno (současně s podvratnou činností proti západním státům), a vylíčit demoralizaci a úpadek těchto pracovníků.

Gorkij byl brzy po tomto rozhovoru s Ipaťjevem „rozhorleně kritizován v sovětském tisku za článek, v němž vytýkal sovětské vládě rozmístění tolika Židů na odpovědná místa ve vládě a v průmyslu. Neměl námitek proti Židům jako takovým, ale oproti svému názoru z roku 1918 si dnes myslel, že Rusové musí dominovat."[55] - Shodně se s rozhořčením ozvala moskevská Der Emes (Pravda): „Copak oni (Gorkij a Šolom Aš, který s ním měl interview) navrhují, aby se Židé zřekli veškeré účasti ve vládním aparátu? Aby se klidili z cesty? Takové řešení mohou přijmout jen kontrarevolucionáři nebo zbabělci."[56]

Během dvacátých let se však nic takového nestalo. V již jmenované publikaci Židé v

=<* RJE, sv. 2, s. 499-500; sv. 5. s. 275, 422. r'2
„ízvéstija", 22. prosince 1927, s. 1.
™ Vladimír N. IpatietT, *The Life of a Chemist,* Stanford, 1946. s. 577. [54] G. A. Solomon, *Strdi krásných vožděj,* část 2, Paříž, 1950.
" Vladimír N. Ipatíeff, *The Lije of a Chemist,* s. 577. [56] „Jevrejskaja tribuna", 6. července 1922 (č. 150), s. 6.

Kremlu její autor, čerpaje z Almanachu lidového ko-misariátu zahraničních věcí za rok 1925, nás seznamuje s některými vedoucími jmény z ústředního aparátu NKID a uvádí i funkce. - Ale „v literárně-vydavatelském oddělení lidového komisariátu nenacházím ani jednoho Nežida". - A dále, jak se autor se zjevným dojetím zmiňuje, „začíná výčet zplnomocněných diplomatických zastupitelstev a konzulátů SSSR v zahraničí, a zde se vyjasňuje, že tehdy neexistovala ve světě země, do níž by Kreml nevyslal svého oddaného Žida!"[57] Autor uvádí i jejich zevrubný seznam.

Autor Alem by mohl najít mnoho židovských jmen u Nejvyššího soudu RSFSR ve dvacátých letech[58] a na prokuratuře i v Dělnicko-rolnické inspekci (RKI). A. Gojchbarg, s nímž jsme se již setkali, po předsednictví v Malé radě lidových komisařů vypracovává zákonodárství nepo-vského období, řídí sestavení Občanského zákoníku RSFSR, byl též ředitelem Institutu sovětského práva.[59]

Mnohem obtížnější je podat přehled o krajských a místních úřadech - a nejen proto, že se v ústředním tisku objevovaly jen málo, spíš kvůli jejich neobyčejné pohyblivosti a přemísťování z místa na misi o. Tyto četné přesuny vedoucích činitelů na velké vzdálenosti byly v leninských časech nutné kvůli kritickému nedostatku spolehlivých kádrů, avšak za stalinských mohly být i příznakem nedůvěry: neměly je odtrhnout od vypěstovaných vztahů?

Zde je několik příkladů - Lev Marjasin: byl tajemníkem orlovského gubernského výboru, pak předsedou rady národního hospodářství Tatarská, poté vedoucím odboru na ÚV Ukrajiny a ještě potom předsedou vedení Státní banky SSSR a dále zástupcem lidového komisariátu financí. - Nebo Moris Bělockij: náčelník politického oddělení První jízdní armády (to už je něco!), účastnil se potlačení kronštadtského povstání, byl též prvním tajemníkem severoosetinského oblastního výboru a také prvním tajemníkem ÚV Rirgizie, a zase jedno za druhým. - Nebo Grigorij Kaminskij: tu byl tajemníkem

[57] M. Zarubežnyj, *Jevrei v Kremle,* in „Alef, únor 1989, s. 26-27.
[58] „Izvěstna", 25. srpna 1927, s. 2.
5flRJE, sv. l,s. 551.

tulského gubernského výboru, tu tajemníkem ÚV Ázerbájdžánu, tu předsedou kolchozního ústředí, pak byl lidovým komisařem zdravotnictví, prostě všestranný šikula. - Nebo Abram Kamenskij: lidový komisař státní kontroly Doněcko-Krivorožské republiky a brzy nato zástupce lidového komisaře pro národnosti RSFSR a vzápětí tajemník Doněckého gubernského výboru, a když je třeba - tak lidový komisariát zemědělství, a když je třeba - ředitel Průmyslové akademie, a zas je třeba - lidový koinisariát financí.[60]

Nemálo bylo i kornsomolskýeh vůdců. Například vskutku vzestupná dráha Jefima Cetlina. Od podzimu 1918 - první předseda I V RKSM; po návratu z občanské války tajemník L V a MV RKSM, od r. 1922 - člen výkonného výboru KIM (Komunistická internacionála mládeže); už v letech 1923-1924 - „na nelegální práci v Německu", v letech 1925-1926 -„na stranické práci v Leningradě", dále - v sekretariátu výkonného výboru Kominterny, v redakci Pravdy; potom - vedoucí Bucharinova sekretariátu, což bylo posléze jeho záhubou.[61]

Nápadná je též kariéra Isaji Churgina. - V r. 1917 byl „serpovec", funkcionář l krajinské rady, ústřední i malé, zpracovává návrh zákona o židovské autonomii na Ukrajině; od r. 1920 - už v KSR/b/; od r. 1921 -obchodní zástupce Ukrajiny v Polsku; od r. 1925 - zastupuje v USA německo-americkou dopravní společnost, „fakticky plnil funkci zplnomocněného zástupce" sovětského, byl zakladatelem a prvním předsedou AMTORG - a jeho životní dráha by pokračovala jistě skvěle dál, ale ve 38 letech (r. 1925) utonul v jezeru v USA.[62] Jaká životní a politická dynamika!

A oblast hospodářská, stavební. - Místopředseda VSNCH (Nejvyšší rada národního hospodářství) - Mojsej Ruchimovič. - V Gosplanu SSSR (Státní plánovací výbor) Ruvim Levin - člen prezidia, byl též předsedou Gosplanu RSFSR (později zástupce lidového komisaře financí SSSR). - Zaeharij Kacenelenbaum - vynálezce spásné „Půjčky na industrializaci" (a tedy všech našich následujících „půjček"), je také jedním ze zakladatelů Státní banky SSSR. - Mojsej Frumkin - od r. 1922 zástupce lidového komisaře zahraničního obchodu, ve skutečnosti jeho vedoucí; dále již zmíněný A. I. Vajnštejn - dlouhé roky člen kolegia lidového komisariátu financí SSSR. - A opět vidíme Vladimi-rova-Šejnfinkela, nedávno lidového komisaře výživy Ukrajiny, potom lidového komisaře zemědělství RSFSR a zástupce lidového komisaře financí SSSR.[63]

Kdo ví, co v hrnci vře, když je pod pokličkou.

V lednu 1927 se koná jubilejní zasedání vedení Státní banky SSSR (5. výročí zavedení červoňce), v novinách se objevil článek Z. Zangvil-je o významu červoňce a skupinový snímek; mezi zasedajícími jsou zvlášť jmenováni: „Předseda vedení Šejnman, člen vedení Kacenelenbaum."[64] Šejnman byl nejen předseda vedení Státní banky, na každém červenci Dy) právě jeho podpis; od r. 1924 byl i lidovým komisařem

[60] Tamtéž, s. 105, 556, 558; sv. 2, s. 256.

[61] Tamtéž, sv. 3, s. 511-512.

[62] Tamtéž, s. 502.

"'• Tamtéž, sv. 1, s. 197-198, 234, 275-276; sv. 2, s. 18, 140, 518; sv. 3, s. 260.

vnitřního obchodu SSSR. Ale teď se, čtenáři, podrž!... v dubnu 1929

zůstal v zahraničí[65], to znamená v proklatém kapitalismu!

Když proslulý profesor ekonomie B. D. Bruckus rozebírá siřeji průměrnou úřednickou úroveň v sovětských institucích, ptá se: „Copak revoluce neotevřela židovskému obyvatelstvu nové možnosti?" K nim patří - státní služba. „Nejvíc bije do očí..., že se objevilo značné množství židovských sovětských úředníků, přitom často ve velice vysokých funkcích"; přičemž „většina židovských úředníků nepochází z židovské masy, ale z horní vrstvy židovského obyvatelstva". - Avšak „horní vrstvy židovského obyvatelstva při svém nuceném přechodu do sovětské služby samozřejmě nevyhrály, ale naopak ztratily" ve srovnání s tím, kdyby měly vlastní podniky, „v cizích kapitalistických nebo ve svobodných povoláních". Navíc „Židé nastrčení do této (sovětské služební) hierarchie musí projevovat naprosto mimořádný takt, aby kolem sebe nevzbuzovali závist a nelibost. Masový výskyt židovských úředníků, dokonce nezávisle na (jejich) kvalitě, musel nikoli oslabit, ale posílit antisemitismus ve stavu úřednictva a inteligence." A konstatuje: „Židovských úředníků je obzvlášť mnoho v komisariáteeh, vykonávajících ekonomické funkce."[66]

Larin psal prostěji: „Židovská inteligence v té době vstoupila do služby vítězné revoluce ochotně, masově", protože viděla „přístup ke státní službě, která předtím byla nedosažitelná."[67]

G. Pomeranč po padesáti letech na ospravedlnění říká: historie „zatahovala Židy do státního aparátu", „Židé se neměli kam uchýlit, kromě státních institucí", včetně ČK.[68]- K tomu jsme se vyslovili už výše. - *Me* vždyť ani bolševici „se neměli kam uchýlit", vysvětluje Jevrejskaja tribuna z Paříže: „Proč se na různých sovětských úřadech vyskytují Židé?" - „Potřeba gramotných úředníků a ne ‚propadlých alkoholu' vede k (jejich) zapojení do sovětských kanceláří."[69]

Avšak v pařížském sborníku Židovský svět je možné přečíst i toto: „Není možné popírat, že významná část židovské mládeže", v níž je velké procento „zoufalých smolařů", „sociálně a kulturně ne ukázněných elementů... byla do bolševismu zatažena lákadly, která se neočekávaně objevila: kariéry - pro jedny, ‚světovou proletářskou

[64] „Izvěstija", 27. listopadu 1927, s. 4. [63] RJE, sv. 3, s. 383.

[66] B. Bruckus, *Jevrejskoje naselenije pod kommunističeskoj vlasťju,* in „Sovremennyje za-piski", Paříž, 1928, seš. 36, s. 519-521.

[97] J. Larin, s. 73.

[68] G. Pomeranč, *Son o spravedlivom vozmezdii,* in „Sintaksis: Publicistika, kritika, polemika", Paříž, 1980, č. 6, s. 52-55, 68.

[m] B. Mirskij, *Čornaja sotňa,* in „Jevrejskaja tribuna", 1. února 1924 , (č. 58), s. 3.

revolucí' - pro druhé, a ... směsicí dobrodružného idealismu s tvrdou bezzásadovostí - pro třetí".[70]

To se ví, ne všichni byli „zataženi do bolševismu". Existovala i mírná židovská vrstva, kterou revoluce převálcovala. Ale život v bývalém *pásmu židovského osídlení* neměl na očích celý národ. Jenže před očima byla ta atmosféra, kterou plasticky líčí M. Chejfec: „Drzí, sebevědomě spokojení prozpěvovali dospělí Židé o ‚rudých svátcích[4] a o

svatbách: ‚Tam, kde sedávali carové a generálové, tam sedíme my, oni sedí pod námi.[4"71]

Ale jacípak „my"? Byli to určitě ideoví bolševici? Ne, moc pozvala i „miliony obyvatel zahníva jících městeček, vetešníků, krčmářů, paše-ráků, prodavačů selterské vody, kteří si brousili vůli v boji za život a mozky večerním čtením Tóry a Talmudu", moc je „vyzvala, aby se přestěhovali do Moskvy, Petrohradu, Kyjeva, aby vzali do svých nerv-ních obratných rukou vše, co vypadlo z pěstěných rukou dědičné inteligence, všechno, od financí velmoci po atomovou fyziku, od šachů po tajnou policii. Oni se neubránili Ezauově pokušení tím spíš, že k misce čočoviee jim nádavkem nabídli budovat ‚zemi zaslíbenou'... totiž Komunismus."[72]

Ano, „existovalo židovské okouzlení idejí, existovaly židovské iluze, že to je jejich' země".[73] - Mnozí Židé se vůbec ne vrhá li do víru revoluce a nevstupovali do strany bolševiků, avšak obecné národnostní pozadí existovalo: sympatie k bolševikům a naděje, že žít teď bude nesrovnatelně snazší. - „Většina Židů přivítala bolševickou revoluci nikoli se strachem, ale upřímně."[74] - Takto byli naladěni i Židé Ukrajiny a Běloruska, kteří „tvořili významnou sílu v boji proti ukrajinskému a běloruskému vlivu" ve prospěch moskevského centralismu (počátek dvacátých let).[75] A podle svědectví o náladě „převládající části židovské společnosti" v r. 1923: „Bolševismus je ‚nej menší' zlo, bolševici odejdou - nám bude ještě hůř - takové jsou výsledky této nálady v politicky nezralých myslích."[76] Vždyť teď „Žid může být velitelem armády!" - „Tato výhoda je postačující, aby se nescíslné množství Židů stalo přívrženci komunistické moci"; „bolševický řád se jim jeví jako skvělé vítězství rovnosti, ale úplné zničení

[70] S. Ivanovic, *Jevrei i sovětská]a diktatura,* in *Jevrejskij mir: Ježegodnik na 1939 g.* (dále JM-l), Paříž, Objedinčnije russko-jevrejskoj intělligencii, s. 47.
[71] Michail Chejfec, *Město i vremja (jevrejskije zametki),* Paříž, Treťja volna 1978, s. 43.
[72] Tamtéž, s. 44-45.
[75] V. Boguslavskij, *V zaščitu Kuňajeva,* in „22": Obščestvenno-politіčeskij i litěraturnyj žurnál jevrejskoj intělligencii íz SSSR v Izraile, Tel Aviv, 1980, č. 16, s. 174.
[74] H. Rutman, *Solzhenitsyn and the Jewish Question,* in „Soviel Jewish Affairs", 1974, sv. 4, č. 2, s. **7.**
[75] M. Agurskij, *Ideologija nacional-bolševizma,* s. 150.
[76] *K jevrejam všech stran!* in RiJ, s. 7.

svobody nepozorují."[77]

Historie vězeňsko-lágrového stíhání socialistů v SSSR, které začalo již tehdy, odhaluje, jak velký počet židovských socialistů odmítl emigrovat, protože naprosto nepředpokládali, že nová vláda bude tak krve-lačná. - Ale vždyť již tehdy byl sovětský stát *zrovna tak* nespravedlivý a krutý jako v letech 1957 nebo 1950 - jenže ve dvacátých letech nevzbuzoval v širokých kruzích Židovstva odpor nebo projev vzdoru: hlavní ostří totiž nebylo namířeno proti Židovstvu.

Když Leskov ve zprávě Pahlenově komisi vyvracel jeden za druhým předpokládané následky, které by ruskému obyvatelstva! přineslo svobodné rozšíření Židů po celém

Rusku, samozřejmě nemohl předvídat takovou situaci, jaká nastala v sovětských dvacátých letech - takovou hojnou a panovačnou účast Židů v řízení státu, v administrativně-hos-podářském vedení a v trendu kultury.

Revoluce však změnila pravděpodobný chod událostí a nedovedeme si představit, jak by se vše rozvíjelo bez ní.

Ale když v roce 1920 petrohradský profesor antických dějin Solomon Lurje odhalil v sovětském internacionálním komunistickém Rusku antisemitismus - najednou zase? - vůbec se nepodivil, naopak, shledal, že „chod událostí... skvěle potvrdil závěry, které (on) předtím učinil", a to: „příčina antisemitismu tkví v Židech samých" - vždyť i nyní „přestože vůbec neexistují oficiální židovská omezení, antisemitismus vzplanul s novou silou a dosáhl takového rozkvětu, jaký si za starého režimu nebylo možno ani představit".[78]

Ten minulý ruský (přesněji řečeno, maloruský) antisemitismus uplynulých staletí a začátku století dvacátého ovšemže smetl z tváře země říjnový vítr, i se semeny ho smetl rázně, jako to revoluce dělala se vším. Ti, kdo byli ve Svazu ruského národa, táhli s korouhvemi pustošit židovské krámky, žádali Bejlisovu popravu, horlivě chránili trůn, a všichni měšťané, kdo byli při nich nebo se jim podobali nebo se zdáli podezřelí - všechny ty tisíce byly už postříleny nebo zavřeny do táborů. U ruských *dělníků* a ruských *rolníků* žádný antisemitismus do revoluce neexistoval, to dosvědčili i všichni revoluční vůdcové. A ruská *inteligence* - ta dokonce s utiskovanými Židy vřele sympatizovala. A děti v porevolučních letech byly vychovávány jen v internacionálním duchu.

A kde se opět vzal ten nesmiřitelný antisemitismus? Zbavený vší síly, diskreditovaný

[77] 1. M. Bikerman, *K samopoznaniju jevreja: Čem my byli, čem my stali, čem my doliny byť,* Paříž, 1959, s. 70.
[78] S. J. Lurje, *Antisemitizm v dřevném mire,* Tel Aviv, Sova 1976, s. 8 (1. vyd., Petrohrad, By-loje 1922).

a definitivně potřený - odkud se zase vynořil?

Už jsme psali, s jakým údivem se dovídala i rusko-židovská emigrace o nezlikvidovaném antisemitismu v SSSR, když ji o tom v roce 1922 informovali nepochybní socialisté J. D. Kuskovová a S. S Maslov, kteří právě přijeli z RSFSR.

Kuskovová uveřejnila v listu Jevrejskaja tribuna článek o tom, že antisemitismus v SSSR není výmysl, „že nyní v Rusku se bolševismus mísí s židovstvím - o tom není pochyby". Setkala se dokonce „s vysoce vzdělanými" Židy, „kteří bylí opravdovými antisemity... nového „sovětského typu' ". Židovská lékařka říká: „Židovští bolševičtí správní úředníci pokazili moje pěkné vztahy s místním obyvatelstvem." Učitelka vypovídá: Děti „hulákají, že učím v židovské škole", protože je „zakázáno vyučovat náboženství a popa vyhnali", „v lidovém komisariátu osvěty - jsou samí Židé". Ve studentských kroužcích („z radikálních rodin") se hovoří „o násilí Židů". „Mládež je vůbec mnohem víc naladěna antisemitsky než starší lidé", ale ti „na každém kroku říkají... ‚předvedli se, potrápili nás!' ". „Těm všem teď patří - plný ruský život." - „Na otázku, kdo že jsou oni, ti antisemité, odpovídám: jsou to nej širší vrstvy obyvatelstva." Ty vrstvy jsou natolik široké, že „politická správa rozeslala proklamaci, ve které

objasnila, proč je v administrativě tolik Židů: ‚Když ruský proletariat potřeboval vlastní inteligenci a polointeligenci, kádry administrativních a technických pracovníků, není divu, že opozičně naladěné Židovstvo mu vyšlo vstříc... Že Židé zaujali administrativní místa v novém Rusku je zcela přirozená a historicky nevyhnutelná záležitost, ať je toto nové Rusko kadetské, eserské nebo proletářské.' (A jestli) na místě bývalého Ivana Petr o viče Ivanova teď sedí Aron Moisejevič Tankelevič, (z těchto) nepříjemných pocitů... je nutno ‚se vy léčit'." - Hájíc liberální čest Kuskovová paríruje: ano, „i v kadetském, i v eserském Rusku by mnohá administrativní místa byla obsazena Židy", ale „ani kadeti, ani eseři... by nezakazovali na školách náboženství, ne slina li by hlavy!" -Takže „přestaňte Tankelevičovýma rukama dělat špatné a ohavné věci", vyzývá, „a pak nebudou existovat ani mikrobi antisemitismu".[79]

Ale Maslov židovskou emigraci doslova zmrazil: vždyť je to osvědčený eser, jeho společenská reputace je bezúhonná, a co že to říká tento živý svědek prvních čtyř sovětských let? - „Judeofobie je v současném Rusku - všude. Zachvátila okresy, kde dřív Židy skoro nebylo vidět, a kde dokonce nikoho ani nenapadlo uvažovat o židovské otázce" (ve

[9] E. Kuskova, *Kto oni i kak byt'?* in „Jevrejskaja tribuna", 19. října 1922 (č. 144), s. 1-2.

Vologdě, „stejně prudká nenávist k Židům byla v Archangelsku, v sibiřských městech, na Urale").[80] A uvádí mnoho epizod. - Na vnímání ruského prostého člověka působily překvapující historky, které rolníky ohromily: jak například tjumeňský gubernský zásobovací komisař In-denbaum (ten, co vyvolal išimské rolnické povstání), který nerozuměl v zemědělství ničemu, nařídil (už tehdy, ještě před dobou kolehozů): kde rolníci beze zbytku nesplnili rozpis dodávky ovčí vlny, tam musí ještě jednou stříhat ovce na konci podzimu (před příchodem zimních mrazů, chcípněte si, ovečky!), „protože republika natolik potřebuje vlnu". Maslov neuvádí ty komisaře, kteří vydávali pro osev *jáhly* a *pražená* slunečnicová jádra nebo vyhrožovali, že zakážou *sít slad* - je však možné s jistotou prohlásit, že nebyli z ruského prostého lidu, ale také ne z „bývalých", ze šlechty - a tak rolník usoudil, že moc nad ním je „židovská". - Totéž bylo s dělníky. V některých rezolucích uralských dělníků z února a března 1921 poslaných do Kremlu se „s pobouřením psalo o nadvládě Židů v ústředních a místních úřadech". - „Judeolobií je zachvácena i komunistická strana." - „Inteligence ovšem nepovažuje sovětskou moc za židovskou, ale i ona v ní pozoruje výraznou účast Židovstva - účast, která zdaleka neodpovídá proporci" v obyvatelstvu. A „jestli ke skupince osob (Nežidů), které si bez zábran povídají o sovětských pořádcích, přistoupí Žid, hovor se skoro vždycky náhle přerušuje a přechází na banální téma, dokonce í když je to jejich známý."[81]

Maslov se pokouší pochopit: „V čem jsou příčiny této všeobecné, prudké nenávisti k Židům v současném Rusku?" - Jako hlavní se mu jeví „ztotožňování sovětské moci s židovskou v širokých vrstvách obyvatelstva. Velice často se používá výraz ‚židovská moc' v Rusku, zvláště na Ukrajině a v bývalém pásmu židovského osídlení ne jako polemicky odvážná definice moci, ale jako naprosto objektivní definice jejího složení a její politiky". Tady „se vkládá dvojí smysl: za prvé, sovětská moc odpovídá přáním a

S. S. Maslov, *Rossijaposle četyrjoch let revoljueii,* Paříž, Russkaja pečať 1922, seš. 2, s. 41.
Tamtéž, s. 41, 42, 45, 155, 178-177.

zájmům Židů, a ti jsou proto jejími vřelými zastánci a přívrženci; za druhé, moc se fakticky nachází v rukou Židů". - „Mezi příčinami judeofobismu, které (on) vnímal," Maslov poukazoval i na „pevnou národnostní soudržnost Židů zformovanou jejich těžkou tisíciletou historií". „Obzvlášť se projevovala při výběru 'úředníků do institucí... Jestli se výběr úředníků do instituce nachází v rukou Židů, je možné bez rizika prohry vsadit se, že celý stav aspoň trochu odpovědných úředníků se bude skládat ze Židů", i kdyby to bylo doprovázeno „zlikvidováním vytvořeného personálního stavu". A často se předvádí „toto dávání přednosti *svým lidem* příkrým způsobem, který byl nezřídka pro ostatní až hrubě urážlivý". U židovského úředníka se „sovětská moc... projevuje přehnaněji svými nepříznivými rysy... Jak je vidět, omamné víno moci je pro Židy silnější a stoupá jim víc do hlavy." - „Nevím, z čeho pochází zdroj zaznamenaného jevu", může to být tím, ptá se Maslov, že je tu - úroveň bývalého farmaceuta a kupeckého příručího? Může to být dřívějším bezprávným postavením Židů?[82]

Pařížský orgán sionistů Rassvet psal v r. 1922: Gorkij nedávno v podstatě řekl „jen to, že *růstu antisemitismu v sovětském Rusku napomáhají sami židovští bolševici* svým chováním, které je v mnoha případech netaktické. Ale vždyť to je svatá pravda!" A nejde o Trockého, Kameně-va, Zinovjeva, „Gorkij neměl na mysli tyto osobnosti. Je možné a musí se mluvit o *masovém* typu židovského komunisty, který zaplňuje všelijaké výbory a prezidia, který řídí malé a střední sovětské orgány, který podle druhu své činnosti přichází do každodenního a ustavičného styku s širokými vrstvami obyvatelstva... Tito lidé zaujímají přední pozice, což v očích obyvatelstva přirozeně zdesetinásobuje jejich počet."[85]

D. Pasmanik komentuje: „Musíme přiznat, že mnozí Židé vlastním jednáním vyvolávají náladu zostřeného antisemitismu"; „všichni tí zhrublí Židé, kteří zaplnili řady komunistů - všichni ti farmaceuti, pfini čí, obchodní cestující, nedostudovaní mladíci, bývalí externisté a vůbec polointeligence - skutečně působí mnoho zla Rusku i Židovstvu."[84]

„Asi sotvakdy byla tak vypjatá aktivní nenávist vůči Židům jak v Rusku, tak i mimo ně; asi sotvakdy dosáhla podobné intenzity i extenzity... Tato mánie nenávisti se živí přesvědčivými a nezvratnými fakty o účasti Židů v destruktivních procesech, které probíhaly v Evropě, ale také zveličováním a báchorkami o této účasti."[85] - „Šíří se strašná antisemitská nálada, živená výhradně bolševismem, který je nadále ztotožňován s Židovstvem."[86]

Koncem r. 1927 Michail Kozakov (popravený v r. 1950 v procesu s „potravináři") psal v osobním dopise svému bratrovi do zahraničí o „j udeofobských náladách mas (nejen nestranických, ale í stranických)... Dělnické masy Židy nemají v lásce - to pro nikoho není tajemství."[87]

A Šulgin po své „tajné" cestě do SSSR r. 1928: teď už nikdo neříká, že „antisemitismus je úřední smyšlenka šířená ‚carskou vládou' " nebo že jíní „jsou nakažení jen vyvrhelové společnosti'... Geograficky - každým dnem zalévá stále větší

[82] Tamtéž, s. 42, 44-45.
[83] D. S. Pasmanik, *Russkaja revoljucija i jevrejstvo,* s. 198-199.
[84] Tamtéž, s. 198, 200.
[85] G. A. Landau, *Revoljucionnyje iděi v jevrejskoj obščestvennosti,* in Ki.J, s. 101.
[88] D. S. Pasmanik, *čego že my dobivajemsja?* in RiJ, s. 217.
[87] M. Kozakov (Pismo), in Bibiiotěka-fond „Russkoje Zarubežje" (BFRZ), f. 1, E-60, s.l.

území a má tendenci rozšířit se po celém Rusku. Hlavním hnízdem se teď podle všeho stává Moskva." Avšak „pro Velkorusko je antisemitismus jev nový", tím ale byl ostřejší (antisemitismus na jihu je tradičně posměšný, je změkčen židovskými anekdotami).[88]

Dokonce i Larin uvádí (jakoby podstrčené bělogvardějci) „heslo protižidovské agitace" kolující po Moskvě: „Rusy posílají bůhvíkam na Narym, ale Židy na jih na Krym."[89]

Posléze se sovětské úřady značně znepokojily. Již roku 1923 Jevrejska-ja tribuna oznamovala, i když skepticky: „Komisariát vnitra organizoval nedávno zvláštní komisi, která se zabývá otázkou ‚ochrany Židů před temnými silami'."[90] - V r. 1926 Ralinin (a další funkcionáři) dostávali na mítincích a v dopisech velké množství otázek týkajících se Židů. Tehdy se Larin pustil do zevrubného studia problému a napsal knihu Židé a antisemitismus v SSSR.

Z vlastní kolekce „početných vzkazů poslaných při přednáškách o antisemitismu" (mezi jiným na konzultacích „v kabinetu stranické práce jednoho okresního výboru Moskvy" - měl tedy co činit výhradně s komunisty nebo se „sympatizujícími" dělníky) - Larin jich uvádí 66 „bez pozměnění stylu". Mezi nimi jsou takovéto:[91]

- Odkud přijíždějí Židé do Moskvy?
- Převažují v úřadech Židé?
- Proč Židé nestojí ve frontách?
- Proč Židé, když přijedou z Berdičeva a jiných měst, hned dostanou byty? Existuje dokonce anekdota, že z Berdičeva přijel poslední Žid a předal klíče Kal hunovi.
- Proč jsou Židé bohatí, mají svoje pekařství, stánky apod.?
- Odkud se u Židů bere usilování o lehčí práci, a ne o fyzickou?
- Proč Židé v práci nebo v zaměstnání podporují jeden druhého a opatřují si místo, kdežto Rusové to nedělají?
- Nechtějí dělat obyčejnou práci, jen si budují kariéru.
- Proč se nezabývají zemědělstvím, i když je to teď Židům povoleno?
- Proč dali Židům dobrou půdu na Krymu, ale Rusům dali tam, kde je horší?

- Proč stranickou opozici tvořili ze 76 % Židé?
- Proč se antisemitismus rozvinul jen ve vztahu k Židům a ne k druhým národnostem?

ss *y_ Y,* Šulgím, *„Čto nain v nich ně nravitsja...".* in *Ob Antisemitizme v Rossii,* Paříž, 1929, s. 41-15.

[89] 1. Larin, s. 254.

[90] G. Rimskij, *Pravitělstvennyj antisemitizm v Sovětsko) Rossii,* in „Jevrejskaja tribuna", 7. září 1925, (č. 170), s. 5.

[91] J. Larin, s. 240-244.

- Co má dělat skupinový agitátor, když se shromáždí velké množství dělníků s antisemitskou náladou, a on je sám, a nikdo ho ve vysvětlování nepodporuje?

Larin má podezření, že v těchto otázkách „pronikají výmysly schválně rozšiřované ilegální organizací (!) kontrarev o 1 ucion ářů, které se dostaly k dělníkům".[92] Jak uvidíme dále - z toho vyplynou i „organizační závěry".

Larin se nejprve snaží systematicky určit tento nenadálý jev a *vědecky* odpovědět na otázku: „Jak mohl v SSSR nabýt dosti zjevných rozměrů antisemitismus v některých vrstvách, kde byl do revoluce málo patrný" (tovární dělníci, studenti)?[95] A rozebírá to důkladně.

Intelektuálský antisemitismus. - Mezi intelektuály „antisemitismus je nyní rozšířený více než kdekoli jinde". Larin však trvá na tom, že „nespokojenost byla vyvolána... nikoli *nadměrností*procenta Židů", ale jen kvůli tomu, že se Židé vůbec odvážili objevit se a vytvořit zaměstnaneckou konkurenci ruským inteligentům. „Rozvití antisemitských nálad u části městských dělníků a úředníků, které se zřetelně projevily v r. 1928, nijak nelze objasnit tím, že by Židé nadměrně zabírali pracovní příležitostí." -Mezi „intelektuálskými povoláními v SSSR se antisemitismus pociťuje především v lékařském prostředí"; existuje i mezi inženýry; ale v armádě „procházejí dobrou systematickou politickou školou", a tam antisemitismus není - i když „v důstojnickém sboru Rudé armády... procento Židů... je výrazně vyšší než celkově v obyvatelstvu země".[94]

Antisemitismus městské buržoazie. - „Stěžejním ohniskem antisemitských nálad jsou... všechny vrstvy městského buržoazního obyvatelstva." Ale „boj za potření antisemitismu mezi buržoazií... se rozplývá v ... otázce o vymýcení buržoazie vůbec". - Takže „antisemitismus bur-žoazní zmizí, až zmizí sama buržoazie".[95]

Antisemitismus na vesnici. - Na vesnici „jsme vcelku vypudili soukromého obchodníka od skupování rolnického obilí", a proto „se mezi širokými *rolnickými* masami antisemitismus neujal, a ve srovnání s předválečným stavem dokonce zeslábl", teď se projevuje jen tam, kam přestě-hovávají Židy. Ale to se prý týká kulaků a bývalých statkářů.[96]

[92] Tamtéž, s. 244.
[93] Tamtéž, s. 47.
[94] Tamtéž, s. 35, 86,102, 108-110, 120.
[85] Tamtéž, s. 121, 134, 135.
[m] Tamtéž, s. 144. 145,148-149.

Antisemitismus v dělnickém prostředí - „Antisemitismus se mezi dělníky začal nápadně rozvíjet hlavně v posledních letech", od r. 1929 „v nikom už nevzbuzuje pochyby", že existuje. Teď se projevuje nepochybně častěji a intenzivněji „než před několika lety". Obzvlášť silný je „mezi *zaostalou* částí dělnické třídy" - mezi ženami a sezónními dělníky, nicméně „antisemitské nálady lze bohužel pozorovat mezi mnohem širšími vrstvami dělníků" než mezi „demoralizovanými". A tady ekonomická konkurence s tím už nemá nic společného, antisemitismus vzniká dokonce tam, kde konkurence neexistuje, ale mezi dělníky Židé tvoří „celkem 2,7 %". Avšak „v nižších odborových organizacích se *snažili ututlat* projevy antisemitismu". Obtížnější je to kvůli tomu, že „ta utut-lávání antisemitismu" pocházejí z „proletářského aktivu", a ještě horší

je, že se antisemitismus projevuje v samotném „proletářském aktivu". „Mnoho faktů svědčí o tom, že se mezi antisemity vyskytují komsomolci a členové strany. Zvláště byly rozšířeny řeči o židovské převaze", na schůzích „se často vyskytují připomínky a referáty, které podporují verzi o boji sovětské moci výhradně jen proti pravoslavnému náboženství".

Ale jaká je to nehoráznost - antisemitismus u proletariátu? Jak mohl vzniknout v nejpokrokovější a nejuvědomělejší třídě? V čem je příčina? - Autor ji nalezl. Ta hlavní byla: nezbyly „jiné metody bělogvardějského působení na masy" kromě antisemitismu; nyní „jeho plánované organizování" postupuje právě „po antisemitských kolejích".[97] Ten hrozný závěr - jak vidíme, narůstá.

Tento tajemný antisemitismus dvacátých let v SSSR, který včas prohlédl Rärin, uznávali i po mnoha letech jiní autoři.

S. Švarc uvádí svoji variantu: příčina je ve „vulgární představě o Židech jako o hlavních nositelích NEP". Avšak i on souhlasí: „Sovětská vláda nikoli bez důvodu viděla v antisemitismu potenciální zbraň kontrare voluce."[98]

Autor r. 1968 dodává: „Po občanské válce antisemitské nálady začaly stále siřeji pronikat do způsobu života téměř všude a zachvacovaly vrstvy obyvatelstva, v nichž před revolucí tyto nálady téměř neexistovaly."[99]

Proti takovým náladám bylo třeba nikoli akademicky argumentovat, ale energicky a zřetelně jednat. V květnu 1928 se konala agitační a propagační porada na ÚV VRS/b/, jež věnovala velkou pozornost otázce „opatření k boji s antisemitismem". (Podle časté partajní praxe tyto materiály zůstaly nezveřejněné, rozesílaly se oběžníkem stranickým organizacím.) Je třeba boj s antisemitismem „zapojit do programu stranického školení", do veřejných referátů, přednášek, do tisku, rozhlasu, filmu a do školních

[97] J. Larin, s. 238-240, 244-245, 247, 248.

[98] S. Ví. Švarc, *Antisemitizm...,* s. 8, 59.

[99] V. Alexandrova, *Jevrei v sovětskoJ literatuře,* in KRJ-2, s. 290.

učebnic; vytvořit atmosféru nesmiřitelnosti k antisemitismu. Nakonec: „použít nejvyšší disciplinární tresty vůči viníkům v antisemitské praxi."[100] - Následovaly ostré články v novinách, například v Pravdě - K boji s přisluhovači kontrarevoluce - od Lva Sosnov-ského (L. S.), jehož vysoké stranické kruhy považovaly za zcela důvěry hodného: jistý funkcionář v Kyjevě „se projevil jako zavilý antisemita", otevřeně propouští Židy z aparátu, a stranický okresní výbor ho podporuje; „také na kyjevských vysokých školách je to špatné... na stěnách institutu národního hospodářství... visí nápisy ‚Bij Židy, zachraň sověty[4]". A „vedle zesílení boje s antisemitismem" článek požaduje „radikálně postavit otázku o zesílení represí vůči ‚konkrétním nositelům[4] " antisemitismu, a rovněž vůči „jejich ukrývačům" - tento novinářský jazyk byl tehdy všem velmi jasný v překladu do jazyka GPU.[101]

Po Larinově referátu v tomto duchu se stranický aktiv Baumanského okresu v Moskvě usnesl zahrnout otázku o antisemitismu do programu závodních učňovských škol (FZU) a škol druhého stupně, Larin sám pokračoval v teoretickém objasňování obecných a kardinálních „Cest a metod překonání antisemitismu". - Dosud tu byl

„nedostatečný odpor z naší strany" a „rozšiřovaly se antisemitské šeptandy"; „v okresech a buňkách se zdaleka ne vždy stavějí k antisemitskému ovzduší s náležitou nekompromisností". - A v našem tisku je zbytečný „klamný strach z vyzdvihování židovské otázky' (aby se tímto způsobem ‚nerozbujel antisemitismus ještě víc')" - to přispívá „k oslabování boje s kontrare-voluční sabotáží". Antisemitismus patří k „sociálním zvrácenostem každodenního života" jako opilství a výtržnictví - a příliš často jsme se vůči komunistům omezovali jen na důtku. „Vždyť my bez debaty vyloučíme člověka za to, že měl svatbu v kostele, avšak antisemitismus svým významem není v žádném případě menší zlo." - I když je celková prognóza výborná: postupně s vývojem SSSR v socialistickou zemi se podkopou kořeny i pod „sovětským" antisemitismem a pod přežitky před-sovětských vztahů - nicméně „je nepochybně nutné přísněji zakročit proti projevům intelektuálského antisemitismu, pokud se vyskytují u úřednické a studující inteligence".[102]

Avšak v té *nádherné bojové* situaci nezapomenute **1** nýoh dvacátých let se myšlenky i jazyk samy rozbíhají a tuhnou. - „Charakter současné protižidovské agitace v SSSR" je *„politický, a ne národnostní"* - „U nás v SSSR. je agitace proti Židům zaměřena nejen proti Židům, ale nepřímo i proti sovětské moci." Ale co nepřímo: antisemitismus je

[100] S. M. Švarc, *Antisemitizm...,* s. 83-84.

[101] L. S., *Na borbu s posobnikami kontrrevoljucii,* in „Pravda", 17. května 1928, s. 4.

[102] J. Larin. s. 9, 119-120, 269-270, 276-277, 280-282.

„prostředek maskované mobilizace proti sovětské moci". A „kdo je proti postupu sovětské moci v židovské otázce, ten je *proti dělníkům* a je *pro kapitalisty". -* Řeči o „ ‚židovské převaze' je třeba... považovat za zjevný výpad proti *samotným základům* národnostní politiky proletářské revoluce". - **V** projevech antisemitismu je „nepochybná role převodového řemene od buržoazní ideologie (a mnohdy dokonce přímo od bělogvar-clějštiny), jakou hraje část inteligence". Ano, jsou to „bělogvardějští na-šeptávači"! Je jasné, že je to „systematická... agitace tajných bělogvar-dějských organizací"; za „měšťáekou protižidovskou agitací je vždycky boj proti sovětské mocí ze strany tajných spikl en ců monarchistických organizací, kteří ji nenápadně řídí". A táhne se - z „ústředních orgánů" atitisovětské emigrace („kam společně s židovskými bankéři patří carští generálové") - a „celý systém hnacích řemenů vede odtud k našim továrnám", a proto je nám srozumitelný „třídní, a ne národnostní charakter všeobecné protižidovské agitace v SSSR". - „Je nutné vysvětlit všemu lidu, že rozsévám protižidovských nálad je v podstatě pokusem

o přípravu kontrarevoluce. *Je třeba, aby masy zaujímaly ostražitý postoj vůči každému, kdo bude projevovat... sympatie k antisemitismu...* Je třeba, aby v takovém člověku viděli buď tajného kontrarevolucionáře", nebo „hlásnou troubu... tajných monarchistických organizací" (vždyť všude jsou samá spiknutí!); je třeba, „aby ve vědomí širokých dělnických mas slovo .antisemita[4] získalo tentýž význam jako slovo ‚kontrare-volucionář[4] ",[105]

Všechno bylo naskrz prosvětleno a pojmenováno: i kontrarevoluce, 1 bělogvardějština, monarchisté i bílí generálové, „podezíravost vůči každému, kdo..."

Ale jestli někdo ještě neměl jasno, revoluční tribun to vysvětluje i dodatečně: „Cesty boje" s antisemitismem jsou „jasné". Je třeba organizovat na podnicích veřejná projednávání a schůze „lidového soudu o antisemitských záležitostech[44]. *„Vysvětlení pro zaostalé, represe pro aktiv."*
„Neexistují žádné důvody pro to, aby se neaplikoval výše uvedený zákon Leninův."[104]

Ale podle „Leninova zákona" (z 27. července 1918) se navrhovalo, aby byli „aktivní antisemité postaveni *jnimo zákon',* tj. zastřeleni - už jen za pogromovou agitaci", a nejen za přímý pogrom.[105] Zákon nabádal každého Žida, aby ohlásil národnostní urážku, která mu byla učiněna. - Ale pozdější autor si stěžuje: „akt 27. července" nebyl potom zařazen do Sbírky zákonů a nařízení vlády, nijak se neodrazil v trestním zákoníku roku 1922, a i

[105] J. Larin, s. 27. 45-46, 106, 116, 252, 254, 255, 257.
[104] Tamtéž, s. 158, 285, 288.
[105] Tamtéž, s. 259, 278.

když v trestním zákoníku z roku 1926 byl paragraf „o vyvolávání národnostní nenávisti a nešvarů", neexistovaly „zvláštní paragrafy o antisemitistiekveh činech". - Ale stěžovat si na to bylo neopodstatněné. Neboť paragraf 59 odstavec 7 trestního zákoníku („Propaganda nebo agitace směřující k vyvolání národnostní nebo náboženské nenávisti a nešvarů") zcela postačil, aby byl uložen trest vězení, a tento paragraf ukládal při masových nepokojích i konfiskaci majetku, ale „při obzvlášť přítěžujících okolnostech" (například třídní původ) - zastřelení. Tento paragraf se zakládal na *Usnesení o velezradách* z 26. února 1927, které „rozšířilo pojem ‚vyvolání národnostní nenávistí' tím, že mu bylo postaveno na roven ‚šíření nebo pořizování a přechovávání literatury' ".[loe]

Přechovávání literatury! Jak je nám ta formulace známá! Vždyť to je z našeho miloučkého paragrafu 58 odstavec 10...

V letech 1926-1950 bylo vydáváno mnoho brožur o antisemitismu, a 19. února 1929 „mu Pravda posléze věnovala úvodník Pozor na boj s antisemitismem".[107]

A v rezoluci ÚV KS Běloruska v roce 1929 se uvádělo: při projevech antisemitismu „se nebere v úvahu jejich kontrarevoluční charakter" a soudní orgány musí „boj s projevy antisemitismu... ještě více prohloubit, pohnat k odpovědnosti nejen konkrétní nositele národnostní nenávisti, ale i jejich inspiratory".[108]

V témž roce 1929 tajemník ústředního výboru Komsomolu Bachina-nov řekl, že „nejnebezpečnější v našich podmínkách jsou skrytí antisemité, kteří tají své antisemitské jádro".[109] Kdo zná sovětský jazyk (a kdo ze sovětských lidí ho nezná?), chápe: je třeba učinit přítrž - *podezřelému* myšlení. (Jak si tady nepřipomenout Grigorije Landaua, který o svých židovských oponentech řekl: oni „podezírají nebo obviňují z antisemitismu... nej různější kruhy národů, které nás obklopují... Každého, kdo se odmítavě vyjadřuje o Židech, považují za zjevného antisemitu, a každého, kdo to nedělá - za antisemitu skrytého."[110]

V témž roce 1929 jakýsi I. ZiJberman v Týdeníku sovětského soudnictví (č. 4) si stěžoval, že lidovými soudy Moskevské gubernie za rok prošlo příliš *málo* soudních

[106] S. M. Švarc, *Antisemitizm...,* s. 72-73.
[107] Tamtéž, s. 32.
tos Tamtéž, c. 88-89.
[108] Tamtéž, s. 90-91.
[110] G. A. Landau, *fievoljucionnyje iděi v jevrejskoj obščestvennosti,* in Ri.I, s. 101.

řízení o antisemitismu: v Moskvě - celkem 54

(to znamená každých 10 dnů byl někdo v Moskvě souzen pro antisemitismus). Ale vždyť list vydávaný lidovým komisariátem spravedlnosti čtou jako instrukci.

Aby se v očích lidu ztotožnila sovětská moc se Židy - mohl by i ten tiejzavilejší antisemita vymyslet něco horšího?

Došlo to až tak daleko, že v r. 1950 bylo zapotřebí výkladu Nejvyššího soudu SSSR: paragraf 59 odstavec 7 se nemá používat v případech, kdy se „napadají jednotlivci, kteří patří k národnostním menšinám, v důsledku osobního konfliktu s nimi".[111] - Je patrné, že se roztočily procesy.

Ale co se dělo s židovskou „nevládnoucí" vrstvou?

Jevrejskaja tribuna cituje zprávu zplnomocněnce o cestě v r. 1925 po městech a městečkách jihozápadní končiny Ruska: „Materiální situace městeček a měst je v podstatě bezvýchodná. Lidé, kteří byli nejpřizpů-sobivější a nejčilejší, se většinou odstěhovali a rozptýlili se, na místě zůstaly především početné rodiny a staří lidé srostlí se svými teplými místečky. Ale výdělky nejsou... Městečka, která předtím překvapovala hojností krámků, teď naopak překvapují jejich naprostým nedostatkem i absencí zboží." - Čím se tedy živí obyvatelstvo „bez práce, bez obchodu, bez zásob? - ... většina žije Amerikou... zvěstmi o Americe, nadějemi v Ameriku... A skutečně, značná část jich žije na účet Ameriky: z peněz a zásilek amerických příbuzných a amerických dobročinných spolků."[112]

Opravdu, po období *válečného komunismu* (1918-1920), kdy bylo zcela zakázáno obchodování, jakákoli koupě a prodej, s úplnou rekvizicí majetku a kontribucí, přišly na pomoc ruským Židům dobročinné židovské organizace, počínaje americkým Jointem (Výbor pro rozdělování fondů pomoci Židům poškozeným válkou) přes Celoruský společenský výbor pomoci postiženým pogromy a sociálně nezajištěným skupinám židovského obyvatelstva a poté, v různých letech, nám již známé z předrevolučního období, které jen taktak utekly na Západ, ORT (Společnost pro řemeslnou a zemědělskou práci mezi Židy), JKOPO (Židovská společnost pro pomoc obětem války), JKO (Židovská koloni-zační společnost). V letech 1921-1922 v Moskvě a Petrohradu působily i vnítrosovětské židovské dobročinné organizace. Přes všechno vměšování a překážky ze strany „židovských sekcí" (komunistické organizace židovských aktivistů) „Joint prokazoval sovětským Židům velkou finanční a jinou materiální pomoc". ORT v SSSR v první polovině dvacátých let „koncentrovala svoji pozornost na vytvoření a podporu průmyslových podniků a řemeslnických dílen, ale také židovských zemědělských kolonií na jihu Ukrajiny".[113]

[111] S, M. Švarc, *Antisemitizm...*. s. 73, 74.
[112] *NEP ijevrei,* in „Jevrejskaja tribuna", 21. září 1923, (č. 171), s. 3-4.

Podle soupisu nepovského období bylo složení obyvatelstva následující: „výdělečně činní Židé" (tj. nepobírající podporu) z celkového židovského obyvatelstva tvořili dvě

pětiny, a mezi nimi bylo: 28 % úředníků, malovýrobců (domáckých řemeslníků) 21 %, dělníků (v tom i tovaryši a učňové) 19 %, obchodníků 12 %, rolníků 9 %, vojáků 1 % a 10 % „jiných". Mezi úřednictvem je „nejvyšší procento Židů mezi zaměstnanci sovětské distribuce", například v Moskvě v trustech bylo 16 % Židů, v úvěrních družstvech a obchodu 13 % (podle údajů KJE to bylo 50 %[114]), ve společenských organizacích 19 %, ve finančních orgánech 9 %, v sovětech 10 %, v milici téměř nebyli. (V bývalém pásmu židovského osídlení jsou procenta přiměřeně vyšší, do 62 % ve státním obchodu Běloruska, ale na Ukrajině bylo ve státním obchodu 44 % a 71 % mezi „soukromými obchodníky, kteří se dali najmout".) Avšak přesun mezi průmyslové dělníky probíhal u Židů mnohem pomaleji, než si to přály úřady. Nestávali se z nich vůbec železničáři a horníci, častěji to byli krejčí, koželuhové, tiskaři, truhláři, zaměstnanci potravinářského průmyslu a jiných odvětví lehkého průmyslu. - Pro „získání židovských dělníků do průmyslu" byly založeny zvláštní odborné školy technického směru, ty však „nevy držoval stát, fungovaly díky velké účasti zahraničních židovských organizací".[11"']

Existoval však i povolený NEP, který „upevnil ekonomické pozice židovského obyvatelstva na novém, sovětském základu".[116] V Moskvě v r. 1924 Židé vedli 75 % lékárenského a voňavkářského obchodu, 55 % textilních obchodů, 49 % zlatnictví, 39 % galanterií, 36 % skladů s dřívím. „Aby si Žid získal klientelu v novém městě, „srážel ceny' soukromého trhu."[117] Prvními a nej viditelně j šími nepmany byli často Židé. Rozlícenost proti nim pocházela také z toho, že Židé působili i na sovětské půdě, nejen na tržní: mnohé ekonomické procesy pro ně byly usnadněny díky známostem a stykům v sovětském aparátu. Takové styky občas úřady odhalovaly, například proslulý „parafinový proces" (1922) proti vedoucím pseudodružstevních podniků. Jak jsme viděli, ve dvacátých letech se objevila velkolepá možnost nakupovat všechno, co prodávali utlačovaní, pronásledovaní „bývalí", především kvalitní nebo vzácný nábytek. Š. Ettinger konstatuje, že „Židé tvořili většinu nepmanů, zbohatlíků","[8] což se v Izvěstijích z roku 1928 potvrzovalo působivým soupisem jmen těch, „kteří nezaplatili

[115] KJE, sv. 8, s. 170, 171.
[114] Tamtéž, s. 186.
[115] J. Larin, s. 75, 77-80, 107.
[116] G. Aronson, *Jevrejskij vopros v epochu Stalina,* in KRJ-2, s. 157.
[117] J. Larin, s. 121-122

státní daně a cla".[119]

Avšak od konce NEP se přes Židy, kteří se nejvíc zabývali financemi, obchodem a řemesly, převalila protikapitalistická opatření sovětské moci. Teď mnozí z nich přecházeli k „zaměstnancům sovětské distribuce" - se stejnými financemi, kreditem a obchodem. Na soukromý obchod se valila vlna konfiskací a olupování - zabavení i zboží, i domů, zařazení mezi zavržené *„bezprávné"* (zbavené práv). „Někteří židovští obchodníci, kteří se snažili vyhnout se diskriminačnímu, neustále vzrůstajícímu daňovému zatížení, při soupisu prohlásili, že nemají určitá zaměstnání."[120] Přesto na

počátku třicátých let při vymáhání zlata a šperků „v malých městech a městečkách... mučírnou GPU prošli všichni mužští židovští obyvatelé".[121] Za cara by si to židovští obchodníci nemohli představit ani v děsivých snech. Mnohé židovské rodiny, aby se zbavily statusu „bezprávných", se přestěhovávaly z městeček do větších měst. „V roce 1950 v městečkách zůstala méně než pětina židovského obyvatelstva SSSR."[122]

„Sociálně-ekonomické experimenty sovětské moci, znárodnění a socializace různého druhu nejen neušetřily střední buržoazii, ale zasáhly i zdroje existence malých hokynářů a řemeslníků."[123] V městečkách „není čím obchodovat a komu prodávat"; obchodníci „byli nuceni zavřít svoje krámky - jak následkem nedostatku oběživa, tak i následkem mimořádných daní"; „ti nejzdravější a práceschopní pozvolna mizeli" a zbylé masy „se nesmyslně potloukají po polozbořenýeh ulicích, žebrají, nahlas si stěžují na svůj osud, na lidi, na boha"; „je cítit, že židovské masy nemají naprosto žádnou ekonomickou základnu".[124] V početných městečkách bylo toto období skutečně takové. Dokonce rada lidových komisařů přijala koncem roku 1929 usnesení O opatřeních ke zlepšení ekonomického postavení židovských mas.

G. Simon, bývalý emigrant, který přijel na konci dvacátých let jako americký obchodník s úkolem „vyjasnit stupeň potřeby židovských řemeslníků v nástrojích", poté vydal v Paříži knihu s emocionálním ironickým názvem Židé panují v Rusku. Popisuje v ní stav židovského řeinesla a obchodu, které byly působením sovětské moci potlačeny a rozpadaly se, a také reprodukuje četné rozhovory a dojmy ze setkání. Celková nálada

[1 IH] Samuel Ettinger, *Russian Society and the Jews,* in „Bulletin on Soviet and East European Jewish Affairs", 1970, č. 5, s. 58-39. [MS] „ízvěstija", 22. dubna 1928, s. 7.
[120] KJE. sv. 8, s. 187.
[121] Tamtéž, s. 161.
[122] Tamtéž, s. 188.
[125] G, Aronson, *Jevrejskij vopros v epochu Stalina,* in KRJ-2, s. 156.
[124] *NEP ijevrei,* in „Jevrejskaja tribuna", 21. září 1923, (č. 171), s. 5-4.

obyvatel byla naprosto pochmurná: „Co říct o Rusku? Je tu mnoho špatného, mnoho zločinného, ale myšlenky a city je třeba střežit před zaslepující zlobou"; „Židy chrání jen hřbitov"; „stále častěji mluví o nevyhnutelnosti dovršení revoluce po ruském způsobu, tj. masakrem Židů." Židovský bolševik z místních obyvatel soudí: jenom revoluce nás spasí před „přívrženci povznesení Ruska, kteří toho chtějí dosáhnout zhanobením židovských žen, zavlažením krví židovských dětí".[125]

Známý ekonom B. D. Bruckus, který již v r. 1920 poskytl zdrcující rozbor socialistické ekonomiky (a r. 1922 ho Lenin vypověděl za hranice), ke konci NEP v roce 1928 otiskl v časopisu Sovremennyje zapiski zevrubný článek pod názvem Židovské obyvatelstvo pod komunistickou mocí - o tom, jak se prováděl NEP v bývalém, tehdy ještě úplně nerozpadlém, pásmu židovského osídlení na Ukrajině a v Bělorusku.

Relativní význam soukromého hospodářství a soukromého obchodu po celou dobu klesal. Jestliže řemeslníkům a individuálním malový-robcům ještě byla povolena jakási práva, obchodníci, dokonce i drobní, byli zbaveni práv politických (účast v sovětských volbách, *bezprávní),* a v důsledku toho i občanských. „Boj sovětské moci se soukromým

hospodářstvím a s jeho představiteli je ve značné míře bojem proti židovskému obyvatelstvu." Vždyť „Židé jsou teď nejen téměř jedinými představiteli soukromého městského hospodářství na území Ukrajiny a Běloruska, ale existují i v nevelké kapitalistické špičce metropolí -Moskvy, Petrohradu, Charkova, kde... se jejich účast nyní stala velmi významnou".[126]

Sám NEP má podle Bruckusova rozlišení tři období: 1921-25, 1923-25, 1925-27. „Soukromé hospodářství naráželo na nej menší překážky ve svobodném rozvoji ze strany komunistické moci právě za prvních dva a půl roku NEP", kdy „se bolševici cítili poněkud přišlápli neúspěchy na ekonomické frontě". - Od konce roku 1923 do jara 1925 „vznikla první komunistická reakce". „Velkoobchod a maloobchod byly v roce 1924 v pásmu židovského osídlení zničeny, zůstali takřka jen drobní trhovci." Řemeslo „bylo zatíženo stejnými daněmi. U řemeslníků rek víro vali jejich poslední nástroje, suroviny, které často patřily zákaz nik o vi - r o ln ík o v i." - „Sama židovská rovnoprávnost se změnila ve fikci. Více než dvě třetiny židovského obyvatelstva neměly právo Masovat v sovětu."

Jako „židovské socialistické strany v sobě pěstovaly specifickou nenávist vůči židovskému drobnému měšťanstvu a v boji s ním spatřovaly svoje poslání" - podobně i

[125] G. Simon, *Jevrei carstvujut v Rossii,* s. 22, 159, 192, 217, 257.

128 £ Bruckus, *Jevrejskoje naselenije pod kommunističeskoj vlasťju,* in „Sovremennyje zapiski", 1928, seš. 36, s. 511-512.

Jevsekcija (Židovská sekce komunistické strany) „přejala tuto psychologii". Proto se „v počátečním období NEP podstatně rozešla s celkovou politikou strany". Druhé období NEP Židovská sekce využila „k tomu, aby dovršila vy-vlastnění židovského měšťanstva, které nestačila dokončit" v období „válečného komunismu". Avšak zprávy o krajně truchlivém postavení židovského obyvatelstva pronikaly do židovského tisku v zahraničí. A tak nyní „vedoucí židovských sekcí za to svalovali vinu na starý (přeckevoluční) režim, který jako by bránil Židům zabývat se produktivní, tj. podle výkladu komunistů, fyzickou prací. Protože se Židé í teď zabývají neproduktivní prací', musí strádat. Sovětská moc za to nemůže."

Bmekus ale namítá: „Ve skutečnosti byla situace právě opačná. Se zničením židovského drobného průmyslu a zvětšením potíží při vydržování tovaryšů a učňů třída židovských dělníků téměř zmizela... Právě za starého režimu, protože se ruské národní hospodářství postupně rozvíjelo a hospodářské vztahy mezi pásmem židovského osídlení a vnitřním Ruskem se prohloubily, počet nadbytečných drobných prostředníků se neustále zmenšoval a profesionální složení židovského obyvatelstva bylo různorodější. Teď se naopak židovské obyvatelstvo přeměňovalo v masu drobných prostředníků."

Třetí období NEP od jara 1925 do podzimu 1926, „kdy byly uděleny značné daňové úlevy" pro řemeslníky i pouliční prodavače a obchod na vesnických trzích byl osvobozen od daní, vůči větším odvětvím obchodu „bylo úřadu finančního inspektora navrženo, aby svou činnost uvedl do zákonného rámce". V tomto období „rychlý růst z božně-peněžních vztahů... začal pomáhat židovskému obyvatelstvu", „nejvíc měli

možnost polepšit si židovští řemeslníci", „mnoho obchodníků začalo skupovat obilí a jiné zemědělské produkty". „Rychle se začal rozvíjet v obou západních republikách i drobný průmysl, který úspěšně konkuroval státnímu, pokud šlo o suroviny." - Souběžně s tím „v důsledku nové instrukce (o volbách do sovětů) značná část židovského obyvatelstva dostala politická, a tedy i některá občanská práva".

Od konce roku 1926 „Rusko již vstoupilo do druhého období komunistické reakce, přecházející... do úplné likvidace NEP. Reakce začala odstraněním soukromého obchodníka z obchodu obilím. Potom následovaly zákazy výkupu kůže, olejnatých semen, tabáku... vyviastnění soukromých mlýnů, zavření soukromých másláren, koželužen, tabákových továren. V létě 1927 začalo normování cen v soukromém obchodě." A „nyní větší část řemeslníků kvůli nedostatku surovin zůstala bez práce".[127]

Stav městeček Západního kraje vyvolal znepokojení mezinárodního Židovstva. Pasmanik (r. 1922, kdy končil válečný komunismus) napsal, byť s nadsázkou: „Za bolševismu je Židovstvo odsouzeno k úplnému zániku"; nadvláda bolševiků přeměnila „celé ruské Židovstvo v tlupu žebráků".[128]

Avšak Západ nechtěl slyšet tohle. Tam veřejnost - a židovská také -si v mnohém zachovala sympatie k sovětské moci. Příznivý vztah světa k sovětskému režimu se vysvětloval nejen obecným pochopením židovské inteligence pro jakékoli socialistické hnutí, ale ve značné míře především proto, že světové a americké Židovstvo se ukonejšilo, pokud šlo o osud ruského Židovstva: za sovětské moci mu bude bez pochyby dobře a nehrozí mu žádný pogrom. A šikovná sovětská propaganda zvěsti o blahobytu a perspektivách sovětských Židů ještě rozdmýchávala.

Taková mezinárodní sympatie usnadnila sovětským vůdcům, aby získali západní, především americkou finanční podporu. Bez ní nemohli pozvednout ekonomiku po tom svém slavném válečném komunismu. V březnu 1921 na sjezdu Ruské komunistické strany Lenin řekl: „Pokud nevypukne revoluce v jiných zemích, potřebovali bychom celá desetiletí, abychom se z toho dostali, proto nesmíme litovat stamilionů, ba ani miliard z našeho nesmírného bohatství, z našich bohatých surovinových zdrojů, jen abychom získali pomoc vyspělého velkokapitálu."[129] A podařilo se to, ukázalo se, že vyspělý kapitalismus nemá nic proti tomu hrábnout do ruského bohatství. Na podzim 1922 byla založena první sovětská mezinárodní banka Roskombank, kterou řídily „známé osobnosti": byl to Olof Ashberg, který po celou revoluci zajišťoval pro Lenina zahraniční pomoc, bývalí soukromí bankéři v carském Rusku (Šlezinger, Ralaškin, Ternovskij) a Max Mei, viceprezident Morganova Guaranty Trustu, který tak pomohl Sovětům ve Státech; nyní vypracovali takové schéma valutových vztahů se sovětským Roskombankem, podle kterého všechny došlé prostředky „se musí použít pro nákup ne-vá léčného zboží v USA". Státní tajemník Charles Hughes protestoval, že prý to je „uznání ‚de facto' Sovětů", ale bezvýsledně. Poradce Roskombank u švédský profesor G. Cassel to zformuloval takto: „Bylo by nerozumné ponechat Rusko s jeho zdroj i vlastnímu osudu."[150]

Do SSSR začali proudit i první koncesionáři, na které Sověti dychtivě čekali a horlivě je zvali, a mezi prvními byl Armand Hammer, který se těšil Leninově zvláštní přízni. V

[127] B. Bruckus, *Jerrejskoje naselenije...,* s. 513-518.
[128] D. S. Pasmanik, *Russkaja revoljucija i jevrejstvo,* s. 194, 195.
[129] V. **1.** Lenin, *Sebrané spisy,* sv. 45, Nakladatelství Svoboda 1989, s. 88.
[150] E. Satton, *Uoll-strit i bolševickaja revoljucija,* přel. z angl., Moskva, 1998, s. §4-66,195.

roce 1921 „byl na Urale... a rozhodl se pomoci obnovit uralský průmysl", získal koncesi na azbestové alapajevské doly. Lenin 14. 10. 1921 v dopise členům ÚV RRS sděluje, že Hammerův otec „dává uralským dělníkům za velice výhodných podmínek (5 %) *milion pudů obilí* a přebírá do komise *uralské drahokamy,* aby zprostředkoval v Americe jejich prodej".[151] Dále Hammer za výrobu tužek pro Sověty nestydatě odvlekl pro vývoz umělecké poklady z carských úkrytů. (Potom mnohokrát přijížděl do Moskvy i za Stalina, i za Chruščova, ve velkém rozsahu pokračoval vývoz drahocenných bohoslužebných předmětů, ikon, obrazů, porcelánu, výrobků Fabergého.)

Avšak značné prostředky byly rozděleny po území Sovětů organizací ARA (American Reliéf Administration). Mnozí úředníci v administraci ARA byli Židé. „Pod vlivem katastrof... a zvláště krvavých pogromů, američtí Židé v letech 1921-1922 vybrali obrovské částky... Tyto částky **byly** vynaloženy pod vlajkou ARA... na pomoc obětem pogromů, na záchranu jih o ruských měst a povolžského rolnictva."[132]

A ještě se zmíníme o jedné oblíbené sovětské ideji dvacátých let - ani ne tak židovské ideji, jako určené pro Židy - o židovské kolonizaci půdy. Židé prý byli po celou historii svého rozptýlení zbaveni možnosti být zemědělci a pouze z prokletého přinucení se zabývali lichvářstvím a obchodem - teď se konečně usadí na půdě, zřeknou se zlozvyků a svou produktivní prací pod sovětským nebem zaženou zaujaté smyšlenky!

Sovětské úřady se chytily ideje židovské kolonizace zčásti z výrobních důvodů, ale více z politických: šlo o to, vzbudit u Západu vlnu sympatií a ještě důležitější bylo získat velkou peněžitou pomoc... Bruckus píše: „Sovětská moc v honbě za úvěry hledá v kruzích cizí buržoazie stálé sympatie a velmi si cení toho, jaký vztah k ní má zahraniční židovská buržoazie." Avšak roku 1924 příspěvky přestaly proudit, a dokonce „vedoucí orgán židovsko-americké dobročinnosti (Joint) byl nucen likvidovat svou činnost v Evropě... Aby se opět (jako přes ARA v r. 1921) vybraly velké částky, bylo třeba, jak se říká ve Státech, udělat boom. A tím boomem se pro židovskou dobročinnost stala kolonizace. Grandiózní projekt kolonizace sta tisíc židovských rodin sledoval zřejmě čistě agitační cíle."[135] - Na podzim 1924 byl vytvořen Výbor pro příděl půdy pracujícím Židům (KomZJT), připojil se k němu OZJT (Všesvazová dobrovolná společnost pro příděl půdy pracujícím Židům). (Vzpomínám si, jak v letech 1927-1928 nás, malé

[131] V. I. Lenin, *Sebrané spisy,* sv. 53, Nakladatelství Svoboda 1990, s. 312. [1,2] B. Bruckus, *Jevrejskoje naselenije pod kommunističeskoj vlasťju,* in „Sovremennyje za-piski", 1928, seš. 56, s. 525. Tamtéž, s. 524-526.

školáky, do jednoho nutili vstupovat a platil - vyprosit od rodičů, přinést z domova - členské příspěvky do ODD, Společnost přátel dětí, a... do OZJT.) V mnoha zemích se vytvářely organizace, které pomáhaly OZJT.

A rázem to bylo jasné a vzato v úvahu: „Pomoc sovětské moci... přechodu (židovské chudiny) na půdu" - to je „jev mezinárodního významu"; podle ní zahraniční dělníci soudí o „síle a pevnosti sovětské moci". Rozvinutí tohoto záměru se aktivně účastnil a finančně ho podporoval mocný americký Joint. A list Jewish Chronicle reagoval z Lon-

dýna (16. října 1925): „Předpokládá se, že nyní se z Krymu stane náhrada za Palestinu. Proč posílat Židy do Palestiny, tak neproduktivní a tak málo ospravedlňující... velké oběti a nesmírně těžkou práci... Bohatá půda Ukrajiny je pro ně otevřená a úrodná pole Krymu se usmívají vstříc strádajícímu Židovi... Moskva je příznivkyní ruského Židovstva, a proto si může dělat nárok na morální podporu Židů všech zemí"; a navíc „ji tento plán nic nestojí, protože američtí Židé hradí výlohy".[134]

Také ruský emigrantský tisk nemeškal pochopit sovětský manévr. P. Stru ve v pařížském listu Vozrožděnije napsal: „Celý ten nápad může demonstrativně spojit Židovstvo - i ruské, i mezinárodní - s komunistickou mocí... a definitivně vtisknout Židovstvu komunistickou nálepku."[155] Úvodník berlínského listu Rul: „Postačí už i to... svět solidarizuje bolševiky s Židy. Je třeba spojit je ještě odpovědností za osud statisíců chuďasů. Tehdy bude možné vydírat bohaté americké Židy hrozbou: padne sovětská moc - a grandiózní pogrom smete židovské osady, které vytvořila - to znamená, že je třeba stůj co stůj podporovat sovětskou moc."[156] - Poslednije novosti: „V tomto projektu se ironií osudu setkal bolševický bluf s americkým elánem," - a Američané naletěli, protože nechápali, co se v Rusku děje.[137]

A skutečně, světová židovská veřejnost byla vzrušena radostnou nadějí na rehabilitaci židovské zemědělské práce. V září 1925 „celoné-mecký sjezd... židovské buržoazie za předsednictví ředitele německé státní banky" lij almara Schachta přijal rozhodnutí o podpoře. Leon

[154] J. Larin. s. 293, 297-298.
[m] P. Struve, *Projekt jevrejskoj kolonizacii Rossii,* in „Vozrožděnije". Paříž, 25. října 1925, (č. 145), s. 1.
[138] „Rul", Berlín, 1. října 1925 (č. 1489), s. 1.
[1,7] M. Benediktov, *Jevrejskaja kolonizaci]a v SSSR,* in „Poslednije novosti", 6. října 1925, (č. 1899), s. 2.

Blum ve Francii vytvořil Židovský konstruktivní fond a ten poslal novým židovským osadníkům traktory. V New Yorku vznikla Společnost pro pomoc židovskému zemědělství v SSSR. V mnoha zemích světa, až k Jižní Africe, se sbíraly peníze pro židovské zemědělství, dávali příspěvky sociální demokraté, anarchisté, píšou i obyčejní dělníci. - A když „Fishman, redaktor amerického časopisu Morning Journal, stejně jako mnoho dalších, položil otázku: ‚Je-li ze strany ruského Židovstva etické využít pro svou kolonizaci *vyvlastněnou půdu'* ", a Jewish Chronicle ještě připomněla, že z bývalých vlastníků je „většina zavřena ve vězení, zastřelena nebo vyhnána", - odpověděl jim sám Louis Marshall, významný americký právník, předseda světového Jointu; uznával *blahodárné právo* revolučních konfiskací.[138] (Vlastně již v letech 1919-1923 „více než 23 000 Židů se usadilo na ladem ležících bývalých statkářských pozemcích poblíž městeček a měst bývalého pásma židovského osídlení", avšak na jaře 1923 již tyto pozemky nezbyly a „začaly se vytvářet první nevelké skupiny Židů, kteří se rozhodli přestěhovat se na volné stepní pozemky jižní Ukrajiny".[159] Toto hnutí se zrychlilo od roku 1925.)

A vynikl mezinárodní židovský Agro-Joint (ve vedení spolu s Mar-shal lem byl ještě i bankéř Paul Warburg, ale tady našemu komunistickému letopísci selhává třídní odsouzení a on - vyjadřuje souhlas). Agro-Joint uzavřel dohodu s KomZJT o dodávce traktorů, zemědělských strojů, semen nejlepší jakosti, o výstavbě artéských studní, o odborné průpravě židovské mládeže. - Do této pomoci se zapojila i JKO.

Na sjezdu OZJT v r. 1926 Ralinin „ostře vystoupil proti asimilaci (sovětských Židů) a vyzdvihl mnohoslibný program židovské autonomie" (na Západě nazvaný „Kalininova deklarace"). „Původní plány počítaly s přestěhováním asi 100 000 rodin na jih Ukrajiny a na sever Krymu, čili kolem 20 % všeho židovského obyvatelstva SSSR"; plánovalo se i vytvoření zvláštních židovských národnostních oblastí. (Ale „mnozí, i když byli bez práce, přesto odmítli možnost zaměstnání v zemědělství": a „jen kolem poloviny všech Židů, kteří souhlasili s přestěhováním, se uvázalo k pobytu v pře sídlené ckých osadách").[140]

Ale proti programu OZJT byla zaměřena i kritická vystoupení amerických sionistů, kteří „shledali v propagandě projektů široké židovské zemědělské kolonizace v Sovětském svazu alternativu sionismu s jeho idejí osídlení Erec Jisra'el". OZJT se pokrytecky ospravedlňoval, že vůbec neodporuje kolonizaci Palestiny.[141]

Velké naděje se vkládaly do Krymu. Pro židovskou kolonizaci se vyhradilo 455 000

[158] J. Larin, s. 295, 298, 500-502.
[159] KJE, sv. 8, s. 184.
[140] Tamtéž, s. 185, 188.
[141] KJE, sv. 6, s. 159-140.

hektarů půdy na Ukrajině a v Bělorusku a 697 000 hektarů na Krymu. „Podle desetiletého plánu zemědělského a průmyslového přestěhování Židů na Krym" měl podíl Židů v obyvatelstvu vzrůst od 8 % r. 1929 do 25 % v roce 1959 (předpokládalo se, že počet Židů výrazně předčí počet Tatarů) - a „nemohou být žádné principiální překážky" pro vytvoření „v rámci Krymské ÁSSR samostatné Severo krymské autonomní židovské republiky nebo oblasti".[142]

1 sídlo vání Židů na Krymu vyvolalo nevraživost Tatarů („Židům dávají Krym?") a nespokojenost množství tamějších bezzemků. A tak se, píše Larin. „už po celé zemi šíří zlobné smyšlenky (o přidělování lepších pozemků, o tom, že kvůli tomu o ně přicházejí nežidovští pracující, o zvláště zesílené pomoci ze strany režimu především židovským přesídlencům atd.)". - Došlo to tak daleko, že předseda ústředního výkonného výboru Krymské ASSR Veli íbraimov uveřejnil interview v simferopolských novinách Krásnyj Krym (26. září 1926). Toto interview Larin neuvádí, ale nazývá ho „štvavým pogromovým" projeveni „zlobného buržoazního šovi-nismu", kromě toho Íbraimov zveřejnil usnesení a projekty, které „se zatím *neměly* publikovat". Z toho důvodu Larin napsal udání Ústřední kontrolní komisi (což ve své knize hrdě uvádí). To mělo za následek, že bvI íbraimov „odvolán a pak popraven" a poté židovská kolonizace Krymu zesílila, i zde se projevil zcela charakteristický postup komunistického režimu: soudní líčení s vyloučením veřejnosti se nekonalo pro politické obvinění, ale pro Ibraimovo „prokázané spojení s kulacko-banditskou tlupou", pro banditismus.[145] A „jakýsi

Mustafa, zastřelený pak společně s Ibraimovem", stejného smýšlení jako íbraimov a místopředseda ústředního výkonného výboru, byl také přiřazen k banditům.[144]

Zvěsti o vydatné pomoci židovským přesídlencům neustávaly. Úřady se je pokoušely rozptýlit. Otevřeme teď vládní noviny z roku 1927. „Velkou pomoc židovským přesídlencům" poskytují „židovské společenské organizace" (není řečeno, že západní), a vůbec ne stát, jak se povídalo. Pro vyvrácení těchto zvěstí musel lidový komisař zemědělství USSR Šlichter (byl ten mladý křikloun v kyjevské dumě v říjnu 1905, vzpomínáte?) podniknout cestu po jihu Ukrajiny. (V rámci kampaně se v tom létě objevily i v jiných novinách články o židovské kolonizaci.) Jde o to, že se šíří pověsti „že Židé sami neobdělávají získanou půdu, ale pronajmou ji nebo najímají lidi", tj. podle tehdejšího výrazu podruhy. Tak tedy: „My jsme se nesetkali s (takovými) fakty", ale je třeba v každém pří-

J. Larin, s. 74, 174. 175, 508.
Tamtéž, s. 150-152, 255-254.
„ízvěstija", 1. května 1928, s. 4.

padě „zakázat židovským přesídlencům pronajímat svoji půdu". Co se týká rozšířených pověstí o námezdní práci, Šlichter se omezil na prohlášení: „.My (lidový komisař s komisí)... jsme nepozorovali případy použití námezdní práce." A koneckonců proti „nezdravé atmosféře, která se vytvořila kolem otázky židovského přesídlení", je třeba postavit „tu nej širší vysvětlovači kampaň".[145]

Článek poskytuje i jistou představu o číslech: do Chersonské oblasti se od konce roku 1925 do července 1927přestěhovalo „650 židovských hospodářství".[146] Po celé Ukrajině, „v roce 1927 ve 48 židovských zemědělských osadách... žilo 4465 Židů".[147] Zároveň s tím vypadá velmi pochybně sdělení, že v židovských „zemědělských koloniích k roku 1928 se napočítalo 220 000 Židů",[148] nebo Latinovo tvrzení, že na začátku roku 1929 jich bylo 200 000. Proč takové nesrovnalosti v *řadě* čísel? Ale i podle Larina v roce 1929 „podíl Židů v zemědělském obyvatelstvu je naprosto bezvýznamný", méně než 0,2 % (když mezi obchodníky v SSSR bylo Židů „téměř 20 %", a v celém obyvatelstvu to byla 2 %).[149]

Majakovskému se to jevilo takto:

Úpornou prací Žid
na Krymu vzdělává
kamenitou zem.

Ale program židovského zemědělství zůstal prakticky neúspěšný. Pro mnoho přesídlenců neexistovaly pohnutky, aby zůstali. Vždyť samo přesídlení (a stavba domů) se provádělo na příkaz shora a na účet západních organizací. Nepomáhalo ani to, že sám stát používal „námezdní" práci při organizování hospodářství pro židovské přesídlence:

[145] „Izvěstija", 13. Července 1927, s. 4.
[146] Tamtéž.
[147] KJE, sv. 2, s. 552; sv. 4, s. 599.
[148] G. Aronson, *Jevrejskij vopros v epochu Stalina,* in KR.J-2, s. 157.
[140] J. Larin, s. 97-98, 256. [150]
Tamtéž, s. 206.

tak například „málokdo ví", že kolony traktorů ukrajinského Ševčenkova kolehozu obdělávaly pole „sousedních židovských vesnic".[150] A přestože „koncem dvacátých a počátkem třicátých let se každoročně přestěhovalo na Krym dva až tři tisíce rodin" - „v důsledku pětileté přesídlenecké činnosti", kdy bylo třeba shromáždit deset až patnáct tisíc rodin, „v židovských osadách Kry mu žilo asi pět tisíc rodin". Příčinou bylo „časté navracení přesídlenců na místa předchozího pobytu nebo jejich odchod do krymských měst a do jiných částí SSSR".[151] S touto „vlnou návratů" dvacátých a třicátých let, „masového odchodu Židů ze zemědělství v SSSR" můžeme srovnat odchod z židovských pozemkových kolonu 19. století, jenže nyní „se objevily možnosti nových zaměstnání v průmyslu" (a rovněž v administrativních institucích, což bylo v 19. století zakázáno).[152]

Blížila se už i kolektivizace. Semjon Dimanštejn, neochvějný komunista, jenž byl mnoho let v čele Židovské sekce při IJV VKS/b/ a bez úhony přestál sovětská opatření dvacátých let, v roce 1950 neočekávaně „vystoupil v tisku proti plošné kolektivizaci v národnostních oblastech" s úmyslem uchránit židovské kolonie před kolektivizací, „za což dostal výstrahu".[155] Kolektivizace však přišla, „neušetřila ani čerstvé výhonky židovského zemědělství".[154] Téměř současně pod heslem „internacionalizace" proběhlo „sloučení židovských kolchozů s nežidov-skými",[155] a tak program židovského zemědělství na Ukrajině a v Krymu definitivně skončil.

Avšak pokud šlo o židovskou kolonizaci, hlavním sovětským záměrem byl, jak je známo, Birobidžan, území mezi přítoky Amuru u čínské hranice „dosahující téměř rozměrů Švýcarska". Později bylo toto území charakterizováno různě. Chruščov se v roce 1956 v rozhovoru s kanadskými komunisty chlubil: půda - jedna z nejúrodnějších, klima jižní, „mnoho vody a slunce", „řeky plné ryb", „ohromné lesy". Socialističes-kij věstník popisuje Birobidžan jako území „pokryté divokou tajgou, značnou měrou močálovité".[156] Britská encyklopedie: „rovina, s rozsáhlými bažinami, místy močálovitý les", ale i „úrodná půda... podél Amuru".[157] - Projekt vznikl v KomZJT (při ústředním výkonném výboru SSSR) roku 1927: měl nejen „přeměnit značnou část židovského obyvatelstva v trvale usazené zemědělské kompaktní obyvatelstvo" (Kalinin), ale také vytvořit (v protiváze reakčnímu sionismu) národnostní ohnisko. Židovskou autonomní republiku, přinejmenším s půlmiliónovým obyvatelstvem.[158] (Není vyloučen ani motiv: vklínit obyvatelstvo věrné sovětskému zřízení do nepřátelského kozáckého kraje.) kého postavení sovětských Židů"; přitom „židovské sekce často zaujímaly dokonce radikálnější pozice než ústřední stranické orgány".[167]

Z koho se rekrutovala antisionistická Židovská sekce? Byli to „většinou nedávní

[151] KJE, sv. 4, s. 600.
[192] Tamtéž, sv. 2, s. 554. [155]
Tamtéž, s. 354.
[154] G. Aronson, *Jevrejskij vopros v epochu Stalina,* in KRJ-2, s. 137. [159] KJE, sv.
2, s. 554.
[158] *Chruščov i mif o Birobidžané,* in „Socialisticeskij věstnik", New York, 1958, č. 7-8, s. 142-143.
[1,7] *Encyclopaedia Britannica,* 15. vyd., 1981, sv. X, s. 817, slp. 2. [m] KJE, sv. 1, s.
445-446.

bundo vci a socialisté-teritorialisté".[168] Ve velkém množství se vmísili jako přeběhlíci nebo „novopečení komunisté" do VKS/b/. Cílem Židovské sekce byl rozvoj komunistického vlivu na ruské Židovstvo, upouštělo se od vytváření „židovského sovětského národa" izolovaného od světového Židovstva - ale souěasně „činnost Židovské sekce ji paradoxně přeměňovala z ‚technického aparátu' zapojení židovského obyvatelstva ‚k socialistické výstavbě' do centra konsolidace židovského života v Sovětském svazu". V Židovské sekci došlo k rozkolu: „stoupenci urychlení asimilace" stáli proti těm, kdo považovali názornou práci v židovském obyvatelstvu za „nepostradatelný prostředek zachování židovského národa".[169] - V Knize o ruském Židovstvu je s pochopením zhodnoceno, že činnost Židovské sekce „přesto nesla na sobě pod proletářskou omáčkou velice výrazně vyraženou židovskou národní pečeť". (Například v roce 1926 Židovská sekce, používajíc heslo strany „Tváří k vesnici!", přišla s heslem „Tváří k městečku!") „Ne náhodou tato činnost vyvolala odezvu a časem sympatie dokonce v širokých židovských kruzích Polska a Spojených států"; autor ji dále nazývá „odrůdou židovského nacionalismu v komunistické podobě".[170] - Avšak v roce 1926 komunistická strana omezila činnost Židovské sekce, přeměnila ji v Židovské byro. Roku 1930 bylo zavřeno i Židovské byro spolu se všemi národnostními sekcemi ve VKS/b/.[171] Poté už činnost židovských sekcí pokračovala pod společným praporem komunismu. „Ruské Židovstvo ztratilo všechny formy svého sebevyjádření, včetně komunistické."[172]

Jako konec Židovské sekce je také možné brát definitivní rozpuštění bundovského hnutí - „umožnit i separovanou národní existenci, dokonce i kdyby to bylo proti přísné sociálnědemokratické teorii".[173] Avšak mnozí bývalí členové židovských sekcí a jiní židovští socialisté i po zastavení činnosti Židovské sekce nevystřízlivěli, neohlíželi se na své soukmenovce, postavili „socialistické budování" výš než blaho národa svého nebo kteréhokoli jiného: zůstali ve službách stranicko-stát-ního aparátu. A tato služba byla nejvíc na očích.

Ať hodnotíme statisticky nebo ilustrujeme množstvím všedních příkladů, není

[167] KJE, sv. 8, s. 166. [188] Tamtéž,
sv. 7, s. 947.
[169] Tamtéž, sv. 2, s. 465.
[170] G. Aronson, *Jevrejskij vopros v epochu Stalina,* in KRJ-2, s. 157.
[171] KJE, sv. 2, s. 465.
[172] B. Oriov. *Rossija bez jevrejev,* in „22", 1988, č. 60, s. 161.
[173] Leonard Schapiro, *The Role of the Jews in the Russian Revolutionary Movement,* in „The Slavonic and East European Review", sv. 40, 1961-62. s. 167.

pochybnosti o tom, že do sovětské moci těch let prosakovala vydatná židovská vlna. A k něěemu takovému došlo ve státě, který pronásledoval i svobodu slova, i svobodu obchodu, i náboženství, nemluvě již o lidské důstojnosti.

Stav židovské kultury v SSSR Bikermanova a Pasmanikova skupina hodnotila v r. 1923 krajně pesimisticky: „Na nivě židovské kultury je vše vyvráceno a rozšlapáno";[17]\,všeclmy základy národní židovské kultury jsou podryty, všechny naše

svatyně zadupány do bláta."[175] S. Dubnov r. 1922 to viděl podobně, psal o „žalostných zbytcích", o obrazu „rozpadu a činech nevzdělaných barbarů, kteří zničili pozůstatky staré kultury".[176]

Jen židovská historiografie, jak o tom svědčí celá řada povolených publikací, neutrpěla v prvním desetiletí sovětské moci zkázou. Již od revoluce byly zpřístupněny státní archivy, včetně policejního departementu, což poskytlo židovským badatelům velké možnosti pro výpisky a publikace - jak o účasti Židů v revolučním hnutí, tak i o pogromech, i o „rituálních" procesech. V roce 1920 se obnovila Židovská historieko-etnograíleká společnost, vydala dva díly Materiálů pro dějiny protižidovských pogromů v Rusku. Později tato společnost „byla ostře kritizována Židovskou sekcí", její činnost „slábla" a v roce 1929 byla zavřena. Vycházely Jevrejskij věstník a Jevrejskaja letopis; byly zastaveny v letech 1926-1928. Také Dubnovova Jevrejskaja starina pokračovala ve vydávání (i po jeho odjezdu z Ruska v r. 1922); zastavena r. 1930. Již od roku 1916 působilo Židovské etnografické muzeum; r. 1930 bylo zavřeno.[177]

Osud židovské kultury ve dvacátých letech - to jsou dva rozcházející se osudy: v i v ritu a v jidiš. i v rit byl značně potlačován, zakazován - protože úřady v něm viděly nositele jak náboženství, tak i sionismu. Ještě před konsolidací sovětské moci v letech 1917-1919 „se v Rusku objevilo více než 180 knih, brožur a časopisů" (nejvíc v Oděse, ale i v Kyjevě, i v Moskvě). Mínění, že „osud ivritu je spojen s osudem vítězné komunistické revoluce" se udržovalo i na počátku dvacátých let „mezi mladými lidmi, kteří se snažili .vytvořit revolučně literární tribunu, pod jejímž praporem by se dokázaly spojit tvůrčí mladé síly světového Židovstva' ",[178] Nicméně „na naléhání Židovské sekce prohlásil Židov-

Tenkrát ale OZJT poslal do Birobidžanu vědeckou expedici a v roce 1928 bylo

[174] *K jevrejam všech stran!,* in RiJ, s. 5.

[175] 1). S. Pasmanik, *Čego že my dobivajemsja?* in RiJ, s. 214.

[176] Týž, *Russkaja revoljucija i jevrejstvo,* s. 195.

[177] KJE, sv. 2, s. 459; RJE, sv. 2, s. 432; B. Orlov, *Rossija bezjevrejev,* in „22", 1988, č. 60, s. 161.

[178] 1. Sluekij, *Suďba ivrit v Rossii,* in KRJ-2, s. 241-242, 246.

rozhodnuto zahájit - do příjezdu většího poetu židovských přesídlenců - připravme práce, výstavbu osad (silami místního obyvatelstva nebo kočujících družstev Číňanů a Korejců). Podle vzpomínek místní starousedlíky (zabajkalští kozáci, kteří se sem přistěhovali v šedesátých až osmdesátých letech 19. století a překonali již mnoho útrap v lesnatém kraji) znepokojilo plánované přistěhování Židů: oni měli úhořové polní hospodářství, které potřebovalo velké prostory, a teď očekávali uskrovnění v přístupu k půdě, omezení senoseče a lovu. - Komise KomZJT „pro orientaci připouštěla ve své zprávě možnost postupné kolonizace 35 000 rodin... Avšak praktické seznámení s oblastí ukázalo, že tyto naděje byly příliš růžové." - Ústřední výkonný výbor SSSR v březnu 1928 určil Rirobidžan speciálně pro židovskou kolonizaci, a hned se začaly formovat první ešelony přesídlenců do Birobidžanu -byli to „poprvé přecházející do zemědělství městští obyvatelé" Ukrajiny a Běloruska, kteří nebyli vůbec připraveni pro zemědělskou práci.[159] (Vnadidlem pro přijíždějící bylo zrušení „bezprávnosti".)

Komsomol (jako vždy křečovitě) prováděl „každý měsíc akce pro OZJT", pionýrské delegace jezdily po celé zemi vybírat prostředky pro birobidžanské přesídlení.

Židovské rodiny, které sem byly poslány tak narychlo, přijely a zhrozily se nad podmínkami. Byly nastěhovány do baráků na stanici Ti-choňkaja (budoucí město Birobidžan). „Někteří obyvatelé baráků... dokážou dostávat přesídlenecký kredit a půjčky, sedíce v baráku, a projídají je, dokonce aniž by vyjeli na pozemek. Jiní, méně vynalézaví, nuzují."[160]„V prvním roce práce v Birobidžanu bylo postaveno pouze 25 chalup, zoráno bylo jen 125 hektarů a z nich ani jeden nebyl oset." Mnoho lidí nezůstalo žít v Birobidžanu: na jaře 1928 přijelo tisíc pracovníků, a již koncem července jich 25 % zklamaně odjelo; z těch, co přijeli za celý rok 1928, „jich do února 1929 více než polovina Birobidžan opustilo".[161] Od r. 1928 do r. 1953 tam přijelo více než 18 000 přesídlenců, ale počet židovského obyvatelstva se zvýšil jen na 6000; podle jiných údajů „sotva 14 % z počtu Židů určených pro osídlení zůstalo roku 1929 v místě pobytu".[162] Odjížděli buď do míst předchozího pobytu, nebo do Chabarovská a Vladivostoku.

Larin, který věnoval mnoho rozumných i plamenných stránek argumentům pro nej lepší uspořádání židovského zemědělství, je však pobouřen: „Nezdravý rozruch... vyvolaný kolem Birobidžanu... je utopií o usazení (tam) milionu Židů... Jeho osídlení

[159] J. Larin, s. 185-184.

[160] *Chruščov i mifo Birobidmně,* in „Socialistiěeskij věstník", 1958, č. 7-8, s. 144.

[161] J. Larin. s. 188, 189.

[m2] KJE, sv. 1, s. 448; sv. 8, s. 188.

bylo pochopeno málem jako národnostní povinnost sovětských Židů", „sionismus naruby", „jakési narodniotví". Ale mezinárodní židovské organizace Birobidžan nefinancovaly od začátku, protože ho považovaly „pro sebe za příliš drahý a riskantní".[161] Lépe řečeno, západní židovské organizace Agro-Joint, ORT a JRO naprosto ne sympatizovaly s tímto vzdáleným zauralským projektem.[164] Nebyl vůbec „židovský", ale byl to záměr sovětských úřadů, které začaly bouřlivě bořit celý život země a budovat ho znovu.

Na životě obyčejných sovětských Židů se od samého Října až do konce dvacátých let hmatatelně projevila činnost členů *židovských sekcí.* Kromě státního Židovského komisariátu při lidovém komisariátu národností (od ledna 1918 do 1924) se energicky budovala aktivní židovská organizace při RKS/b/. *Židovské komisariáty* a *židovské sekce* se spěšně vytvářely v guberniích už od jara 1918, div nepředběhly ústřední Židovskou sekci. Bylo to prostředí fanaticky zaujaté komunistickými idejemi, ještě zuřivěji než samy sovětské úřady, a v jistých chvílích je v projektech i předbíhalo. Tak například „na naléhání Židovské sekce začátkem roku 1919 Židovský komisariát vydal nařízení, které prohlásilo ivrit za Jazyk reakce a kontrarevoluce' a nařizovalo vyučování na školách v jidiš."[165] Ústřední byro židovských sekcí bylo při ÚV komunistické strany, mnoho místních židovských sekcí působilo v bývalém *pásmu.* „Základní předurčení židovských sekcí se redukovalo na komunistickou výchovu a sovčtizaci židovského obyvatelstva v rodném jazyce jidiš." Od r. 1924 do r. 1928 „se veškerá sféra židovského vzdělání a

kultury podřizovala židovským kancelářím lidových komisariátu osvěty (republik)"; za „přehmaty při násilné jidišizaci" byly kanceláře zrušeny - a „ještě víc zesílil vliv židovských sekcí".[166]

Činnost židovských sekcí během dvacátých let však byla protichůdná. „Na jedné straně mimořádně aktivní agitačně-propagandistická práce v komunistické výchově v jazyce jidiš, nemilosrdný boj proti judaismu, tradičnímu židovskému vzdělání, strukturám židovských obcí, nezávislým židovským organizacím, politickým stranám a hnutím, sio-nismu, jazyku ivrit. Na straně druhé - reakce proti asimilaci, podpora jazyka jidiš a kultury v něm, organizování sovětského židovského vzdělání, židovských vědeckých výzkumů, činnost pro zlepšení ekonomicský komisariát **i** v rit za ‚reakční jazyk' ", a již r. 1919 lidový komisariát

[183] J. Larin, s. 184. 186-189.
[164] KJE, sv. 8, s. 188.
[165] Tamtéž, s. 146.
[188] Tamtéž, s. 165-166.

osvěty „zakázal jeho výuku na všech školách. Začalo odstraňování knih psaných v **i** v ritu z knihoven".[179]

Kulturu v jidiš čekal mnohem rušnější osud. Jidíš byl ještě pořád jazykem židovských mas. Všimněme si, že podle soupisu z roku 1928 ještě 75 % Židů „jako svůj mateřský jazyk uváděli židovský"[180] (podle jiného pramene - 66 %[im]) - tj. židovské masy si ještě mohly uchránit kulturu v jidiš. To také mohla využít sovětská moc. Jestliže v prvních letech sovětské moci mezi bolševiky panoval názor, že v kotli revoluce Židé musí opovrhnout svým jazykem a svou národností, pak později židovský komisariát při lidovém komisariátu národností a také Židovská sekce a židovská oddělení při republikových lidových komísariátech osvěty začaly vytvářet *sovětskou* kulturu v jidiš. Ve dvacátých letech byl jidiš prohlášen za jeden ze *státních* jazyků Běloruska; v Oděse i ve dvacátých a ještě i v třicátých letech byl jidiš „základním jazykem mnoha státních institucí", existovalo i soudní řízení v jidiš a v rozhlase vysílací hodiny pro Židy.[182]

„Od roku 1923 dochází k rychlému růstu škol v jidiš po celém Sovětském svazu" (včetně Běloruska a Moskvy). Od roku 1923 začaly (a pokračovaly do roku 1930) „cykly systematické jidišizace" židovských škol bývalého „pásma", dokonce z donucení: celou řadu škol převedli na jidiš, aniž dbali na přání rodičů. Jestliže v roce 1923 bylo v SSSR 495 škol v jidiš a ty navštěvovalo sedmdesát tisíc židovských dětí, pak v roce 1928 to už bylo 900 škol a v roce 1950 se v nich učilo sto šedesát tisíc dětí. (To se objasňovalo i tím, že Ukrajinci a Bělorusové v tomto období získali úplnou kulturní autonomii a nechtěli, aby židovské děti vnášely porušťování; židovští rodiče zase nechtěli, aby se děti učily ukrajinsky a bělorusky, a více ruských škol nebylo - takže jim nezbylo nic jiného než se učit v jidiš.) Mimochodem, v těch školách se nevyučovaly židovské dějiny, místo nich byl předmět „třídní boj u Židů".[185] (Stejně jako se v ruských školách nevyučovaly nejen ruské, ale vůbec žádné dějiny, byla jen „občanská výchova".)

[179] KJE, sv. 2, s. 422.
[180] S. Švarc, *Jevrei v Sovětskotn Sojuze s načala Vtoroj mirovoj vojny (1939-1965),* New York, izd. Amerikanskogo Raboěego Komitěta, 1966, s. 407.
[m] J. Larin, s. 56.
[182] KJE, sv. 1, s. 326; sv. 2, s. 465, sv. 6, s. 125.
[183] J. Mark, *Jevrejskaja škola v Sovětskom Sojuze,* in KRJ-2, s. 255-258.

A vůbec po celá dvacátá léta „probíhal proces postupného vytlačování z programu sovětské židovské školy dokonce i těch nemnoha základních prvků vlastního židovského vzdělání, které se v ní vyskytovaly". Me počátkem třicátých let „dostatečně řunglijící systém řízení sovětské židovské školy byl definitivně zlikvidován".[184]

Od roku 1918 existovaly nezávislé vysoké židovské školy - JNU (Židovská národní univerzita) v Moskvě (do r. 1922) a PJNU v Petrohradě, přebudovaná r. 1920 v Petrohradský IVJZ (Institut pro vysokoškolská židovská studia, jedním ze zakladatelů a pak í rektorem byl Semjon Loži nskij), „který měl řadu vynikajících vědeckých pracovníků a který poskytl vzdělání mnoha židovským studentům"; s podporou Jointu se udržel do roku 1925. Vznikla židovská oddělení na pedagogických fakultách Běloruské univerzity (od r. 1922) a druhého MGU (od r. 1926). Nezapomeňme ani na Ústřední židovskou stranickou školu v jidiš - CJPŠ (od r. 1921). Židovský systém vzdělám zahrnoval i samostatné odborné pedagogické školy a existovalo více než 40 odborných škol průmyslových a zemědělských.[185]

Židovská kultura pokračovala dál, a dokonce dostala nemalou podporu - ale za podmínek sovětské moci. Hlubina židovské historie - byla zastře na. To probíhalo na pozadí úplného rozdrcení historické a filozofické vědy, i se zatčením vědců.

Bylo by přesnější židovskou kulturu dvacátých let nazývat již sovětskou, „proletářskou" kulturou v jidiš. Pro takovou židovskou kulturu se za státní peníze zakládaly noviny a divadla. A tak po čtyřiceti letech Kniha o sovětském Židovstvu hodnotí vůbec ne chmurně kulturní situací v SSSR v raně sovětských letech. V Moskvě dál existovalo (až do čtyřicátých let) oddělení světové Židovské tiskové kanceláře (JTA) - u sovětského národa jediná toho druhu, která nenáležela do TASS - a posílalo svoje zprávy za hranice (samozřejmě po sovětské cenzuře). Vycházely též noviny v jidiš, z nich ten nejdůležitější, orgán Židovské sekce moskevský Der Emes, vycházel od r. 1920 do r. 1958. (Podle Dimanštejna v r. 1928 fungovalo 34 nakladatelství v jidiš.)

Literatura v jidiš byla povzbuzována, ale to se rozumí, že se zaměřením, aby se odtrhla od židovské historické minulosti, období „před Říjnem" bylo jen ponurým prologem k epoše štěstí a rozkvětu; bylo třeba očeniovat všechno náboženské a hledat v sovětském Židovi „nového člověka". A přece se to jevilo tak přitažlivé pro některé proslulé židovské spisovatele, kteří po revoluci odjeli do zahraničí, že se začali do SSSR vracet: v roce 1925 - básník David Gofštejn (i když „na něm vždy spočívalo podezření z .nacionalismu' "), Lejb Kvitko („lehce se sžil se sovětským prostředím a projevil se jako velice plodný básník"), v roce

1926 - Peree Markiš („ochotně se věnuje oficiální tematice, reaguje na požadavky

KJE, sv. 8, s. 175.

Tamtéž, s. 177-170; RJE, sv. 2, s. 195-196.

stranické linie"), v roce 1928 - Mojsej Kulbak a Der Nistor (Pinchos Kaganovič, vynikl pak románem Semja Mašber /Rodina Maš-berových/ - „nejméně sovětské a vnitřně nej svobodnější dílo židovské prózy v Sovětském svazu"), v roce 1929 - David Bergelson, a

„začal platit daň mocným tohoto světa": „revoluce má právo na krutost".[186] (Což i on, i Markiš, i Kvitko zakusili na sobě v roce 1952.)

„Ruržoazní" kultura v ivritu byla potlačena. Skupina spisovatelů v čele s Ch. N. Bjalikem odjela do Palestiny v roce 1921. Druhá „skupina spisovatelů píšících v ivritu se udržela do poloviny třicátých let. Občas se díla jejích členů objevovala" v zahraničních časopisech. „Někteří z těchto autorů byli záhy uvězněni a zmizeli beze stopy, jiným se podařilo ze Sovětského svazu uniknout."[187]

Pokud jde o ruskojazyčnou židovskou kulturu, židovské sekce ji vykládaly „jako výplod asimilační politiky úřadů v předrevolněním Rusku". Mezi spisovateli v jidiš druhé poloviny dvacátých let nastalo rozdělení mezi „proletářskými" spisovateli a „poputčiky" (souputníky) jako v celé sovětské literatuře. Nej větší židovští spisovatelé se zapojili do ruskojazyčné sovětské literatury.[188] (Pro značný počet se v této knize neuvádějí.)

V Moskvě od roku 1921 prosperovalo, se státní podporou, Židovské komorní divadlo v jidiš mimořádné umělecké úrovně; v polovině dvacátých let (od r. 1925 - Státní židovské divadlo, GOSJT) už jezdilo s pohostinskými vystoupeními do Evropy a nevídaně tím povzneslo autoritu Sovětů v očích světového Židovstva. To se rozumí, že i zde se objevuje zesměšňování předrevolučního způsobu života a náboženských zvyklostí židovského městečka. V tomto divadle mimořádně vynikl herec Michoels a od roku 1928 stál v jeho čele.[189]

Složitější historii mělo druhé divadlo - llabima, kde se hrálo v ivritu. Vzniklo ještě před Říjnem. Zpočátku bylo podporováno Lunačarským, Gorkým, Stanislavským, pak bylo pronásledováno Židovskou sekcí jako „sionistické hnízdo", bylo zapotřebí Leninovo povolení, aby mohlo existovat dál. Habima se stala státním divadlem a zůstala jako „ojedinělý ostrůvek ivritu v Sovětském svazu, bylo však zřejmé, že toto divadlo nemá budoucnost".[190] (Dřívější ruský divadelní kritik A. Kugel kritizoval Habimu za to, že se vzdálila židovské tradici a specifickému židovskému duchu.[191]) V roce 1926 soubor odjel na zahraniční turné a už se nevrátil; brzy se však rozpadl.[192]

[186] J. Mark, *Literatura na idiš v Sovětsko] Rossii,* in KRJ-2, s. 224-229. [187]1. Sluckij, *Suďba ivrit v Rossii,* in KRJ-2, s. 245, 247.
[188] KJE, sv. 8, s. 174, 181-182.
[189] G. Svet, *Jevrejskij teatr v Sovětsko] Rossii,* in KRJ-2, s. 266-271.
[190] KJE, sv. 9, s. 477.

Naopak Státní židovské divadlo v jidiš „vyvolalo skutečný boom židovského divadelního umění v SSSR. Na počátku třicátých let v zemi působilo 19 profesionálních divadel v jidiš... Existovala také židovská divadelní odborná škola při GOSJT v Moskvě, studia židovského dramatického umění v Kyjevě a Minsku".[193] V Moskvě ještě také existovalo ve dvacátých letech židovské divadelní studio Fřajkunet.

Tady je vhodné vzpomenout i divadelního, už posmrtného osudu neblahého „židovského Gogola" Semjona Juškeviče. Roku 1926 vyšla jeho kniha Epizody „zesměšňující způsob života židovských buržoů v období revoluce". V roce 1927 Juškevič zemřel, a roku 1928 sovětská cenzura zakázala hru Simka - Zaječí srdce,

napsanou na motivy jeho knihy. Hra byla antiburžoazní, tak co ještě? - ale „celý děj se odehrává v židovském prostředí", je to výsměch „hlouposti, zbabělosti, lačnosti" - a tak byla hra cenzurou zakázána z „obavy před judeofobskými náladami".[194]

V jaké situaci se tehdy nacházely v SSSR sionistické organizace? Byly od základu pro komunistickou moc nepřijatelné, byly obviněny ze „spolupráce s Dohodou", se „světovým imperialismem", avšak kvůli jejich mezinárodnímu uznání bylo nutno s nimi zacházet v rukavičkách. Od roku 1920 jim Židovská sekce vyhlásila „občanskou válku mezi Židy". Utlačování sionisrnu zesílily i zákazy ivritu. Nicméně „antisionistický tlak se nevyskytoval všude a nebyl dostatečně tvrdý" - to znamená „dlouhotrvající věznění a vyhnanství byly poměrně vzácné". Na jaře 1920 postrašili pravicové sionisty krátkým uvězněním, ale 1. května jim udělili amnestii. „Polovičatost politiky Kremlu" se projevila při jednáních (únor 1921) se zástupci Světové sionistické organizace. Čičerin neodpověděl na jejich žádosti povšechným odmítnutím, sovětská moc „ještě nebyla připravena definitivně odsoudit sionisinus" hned po své Židovské sekci. Tím spíše, že se zavedením NEP „všeobecné oslabení administrativní!!o tlaku dopřálo jistý oddych i sionistickým skupinám".[195] (Je zajímavé, že Dzeržinskij v roce 1923 napsal: „Program sioni stů pro nás není nebezpečný, spíš naopak, považuji ho za užitečný"; a v roce 1924 psal: „V zásadě můžeme být přáteli sionistů."[196] - V Moskvě se udržela odr. 1920 do r. 1924 Ústřední sionistieká kancelář (v březnu 1924 byli její členové uvězněni a jen díky mnoha peticím v zemi i z ciziny jim bylo vypovězení do Střední Asie změněno na vyhoštění za hranice).[197] Již „roku 1923 v Sovětském svazu zůstaly jen dvě povolené sionistické organizace": Po'alej Cíjon a „legální" část mládežnické organizace Hechaluc, jejímž cílem byla zemědělská kolonizace Palestiny - připravovala se k tomu kolchozní

[191] Tamtéž, sv. 4, s. 616.
[192] G. Svet, *Jevrejskij teatr...,* in KfiJ-2, s. 273-278.
[193] RJE, sv. 8, s. 183.
[194] V. Levitina, *Stoilo li sžigať svoj chrám...,* in „22", 1984, č. 54. s. 204.
[195] 1. B. Šechtman, *Sovětskaja Rossija, sionizm i 1 zrnil,* in RRJ-2, s. 321-523.
[186] KJE, sv. 8, s. 200.

praxí již v SSSR; v letech 1924-1926 vydávali časopis.[198] Dokonce i členové levého křídla sionisticko-socia-listické strany Ceirej Cijon (Mládež Siónu) používali vůči bolševikům stále ostřejší tón, na jaře 1924 jejich uvěznění, byť také krátkodobé, začalo nabývat masového charakteru, proto se vzápětí stáhli do ilegality - a tato ilegální skupina byla definitivně rozehnána až ke konci dvacátých let.

Atmosféru této ilegality můžeme vysledovat v Ceirej Cijonu s její významnou mládežnickou organizací (Kyjev, Oděsa). Měla „heslo židovská krev nesmí být mazacím olejem pro kola revoluce' ". Vůči sovětské moci „zaujala pozici formálního uznání sovětské moci, ale v téže době se proklamoval boj s diktaturou komunistické strany". Jádro agitační práce bylo namířeno proti Židovské sekci. „Mezi jiným mladí zvláště ostře agitovali proti prováděnému přesídlování z městeček do zemědělství (na Krym),"

protože v tom viděli narušení „národní svébytnosti". Někteří z těchto mladých sionistů se dostali do politických věznic. Od počátku roku 1926 strana slábla a rozpadla se.[199]

V září a říjnu 1924 proběhla mezi si on i sty vlna zatýkání. Část jich soudili s vyloučením veřejnosti a s tresty od tří do deseti let v táborech. Me v roce 1925 sionističtí delegáti dostali ujištění i od Celoruského ústředního výkonného výboru (Smidovič), i od rady lidových komisařů (Rykov), i od samého GPU (Menžinskij a Deribas), že nemají nic proti sionistům, „pokud nepobuřují židovské obyvatelstvo proti sovětské mo-
£J« 200

Roku 1924 Pasmanik navrhoval: „Sionisté, právo věrní a nacionalističtí Židé by měli být v prvních řadách bojovníků se sovětskou mocí a s bolševickým světovým názorem."[201] Avšak - neuskutečnil se ani takový svazek, ani taková první řada.

V druhé polovině dvacátých let se pronásledování sionistů obnovilo, radikálně se omezila záměna odsouzení za vyhoštění z SSSR. „V roce

[107] KJE, sv. 8, s. 201.
[198] Tamtéž, sv. 5, s. 476; sv. 7, s. 948.
[198] Michali Chejfec, *Fospominanij grustnyj svitok,* Jeruzalém, 1996, s. 74-79. [200] i. B. Šechtman, *Sovětskaja Rossija, sionizm i Izrail,* in KRI-2, s. 324-325. 2ot o g Pasmanik, *Čego že my dobivajemsja?* in RiJ. s. 214.

1928 úřady rozpustily" do té doby poloilegální Po'alej Cijon, likvidovaly „legální" Hechalue a „zavřely farmy, které mu patřily. V téže době byly definitivně rozdrceny téměř všechny ilegální sionistické organizace". Možnost odjet „se systematicky zmenšovala" po roce 1926. Část sionis-tů zůstala ve vězení a ve vyhnanství.[202]

Ale jakkoli masové bylo zapojení mladých městských Židů do komunistické a sovětské kultury a činnosti, neméně úporný byl proti tomu odpor ze strany Židovstva duchovního, Židovstva většinou postaršího a žijícího v bývalém pásmu židovského osídlení. Strana se do nich pro stře dni ctvím Židovské sekce zaryla a drtila je jako skála. „Je třeba pobýt v pravém židovském městě, v nějakém Minsku nebo Vi-tebsku, aby bylo vidět, že všechno, co bylo v Židovstvu důstojné, vážené a zasluhující si úctu, je svrženo, zdeptáno bídou, zármutkem, zoufalstvím, a jak se dostávají do popředí a na první místa lidé zpustlí, lehkomyslní, ne stoudní."[203] Bolševická moc se stala nositelkou „strašného zpustnutí materiálního i morálního... i v našem židovském prostředí".[204] - „Masy židovských bolševiků z jedné strany a nepman-ských Židů ze strany druhé jsou dostatečně hroznou ukázkou hloubi kulturního rozpadu Židovstva. A jestliže se i v ruském národě radikální uzdravení z bolševismu očekává od obnovení nábožensko-mravních zásad národního a státního života, pak i myšlení Židů se musí ubírat tímto směrem."[205]

A to se tak i dělo. Avšak údaje o stupni intenzity a úspěchu tohoto procesu se rozcházejí. Jistý současník se domnívá, že „židovská společnost se buď octla úplně bez kormidla a bez plachet, nebo ve zmatenosti, a v důsledku toho se duchovně odvrátila od toho, co se děje", na rozdíl od ruské společnosti, kde přece jen existoval odpor, i když „neobratný a neúspěšný".[206] „Koncem dvacátých a začátkem třicátých let probíhal masový odklon Židů od tradičního způsobu života."[207] - A později: Židovstvo Ruska „za posledních 20 let (napsáno v r. 1933) se odklánělo stále víc a více od své historické minulosti... usmrcením židovského ducha, židovské tradice".[208] - Ještě po několika letech, těsně před druhou světovou válkou: „S nástupem vlády bolševické diktatury v Rusku boj otců a dětí v židovské společnosti nabyl obzvlášť rozhořčených forem."[200]

Když se M. Agurskij po padesáti letech, už v Izraeli, ohlížel nazpět, připomenul:

[202] RJE, sv. 7, s. 948; I. B. Šech tm an. *Sovětskaja Rossija, sionizm i Izrail,* in KR.J-2, s. 325-528.

[203] 1. M. Bikerman, *Rossija i russkoje jevrejstvo,* in RiJ, s. 92.

[204] Tamtéž, s. 55.

[205] 1. O. Levin, *Jevrei v revoljucii,* in RiJ, s. 158.

[206] G. A. Landau, *Revoljucionnyje iděi v jevrejskoj obščestvennosti,* in RiJ, s. 118.

[207] RJE, sv. 8, s. 199.

[208] G. B. Sliozberg, *Děla minuvšich dněj: Zapiski russkogo jevreja,* Paříž, 1934, sv. 3, s. 376.

všechna neštěstí, která po revoluci postihla Židy, byla v mnohém způsobena tím, že se židovská mládež zřekla náboženství a národní kultury, že nastal „výjimečný vliv komunistické ideologie"... „Masové pronikání Židů do všech oblastí ruského života" a do sovětského vedení v prvních dvaceti letech po revoluci se pro Židy projevilo jako nekonstruktivní a škodlivé.[210]

A nakonec autor devadesátých let 20. století: „Židé bylí elitou revoluce a vítěznou stranou. To je zvláštní stránka ruské internacionálně-so-ciální revoluce. Mimo to Židovstvo během modernizace bylo politicky bolševizováno a sociálně sovětizováno: židovská obec jako etnická, náboženská a národnostní struktura beze stopy zmizela."[211]

Židovská mládež, která se přimkla k bolševismu, byla opojena svou novou rolí, svým náporem na život. Přitom se někteří dokonce s nadšením zříkali své národnosti. Avšak tento přechod do internacionalismu a zuřivého ateismu - nebyl *asimilací* v tom starém významu, jehož se dlouhá staletí Židovstvo obávalo: odchod do kultury obklopující většiny. Odcházeli tam, kam i ostatní mládež - vytvářet nový *sovětský národ.* -Jak postřehl M. Agurskij, pouze malý proud, který dokonce přijal pravoslaví, a současně s tím si přál zachovat „politické formy bolševismu", jako advokát J. Gurovič, obhájce metropolity Veniamina při jeho hrdelním procesu v roce 1922[212] - pouze tento proud se snažil rozplynout právě v ruské kultuře, a může tedy být nazván asimilační. - Židovská encyklopedie teď píše o židovských spolupracovnících „stranického a státního aparátu, hospodářských, vědeckých, a dokonce válečných úřadů a institucí", že „většinou neskrývali svůj židovský původ, ale oni i jejich rodiny rychle převzali ruskou kulturu a jazyk, a tak jejich příslušnost k Židovstvu záhy ztratila veškerý kulturní obsah".[213] Ano, v těchto lidech utrpěla kultura, která je vychovala, vytvářel se „sovětský člověk", avšak

následující desetiletí ukázala, že se v nich zachoval a nebyl zcela zničen zbytek židovského životního pocitu.

Ale i v samotných dvacátých letech, za roky 1924-1926, nehledě na záplavu internacionalismu, smíšených manželství („mezi Židy a Rusy nebo jinými Nežidy") bylo v průměru po celé zemi všehovšudy jen 6,3 % (z poetu Židů vstupujících do

[209] S. Ivanovic. *Jevrei i sovětská ja diktatura,* in JM-1, s. 47.
[210] „Jerusalem Post", 13. dubna 1973; 7. října 1979.
[2,1] Sonja Margolina, *Das Ende der Lügen: Rußland und die Juden im 20. Jahrhundert,* Berlin, Siedler Verlag, 1992, s. 106.
[212] Vi. Agurskij, *Iděologija nacional-bolševizma,* s. 114. [2,5] KJE, sv. 1, s. 235.

manželství), v RSFSR - 16,8 %, ale v Bělorusku - 2,8 %, na Ukrajině - 4,5%[211] (podle jiných údajů, za jediný

rok 1926, to bylo v celé zemi v průměru 8,5 %, v RSFSR - 21 %, v Bělorusku - 5,2 %, na Ukrajině - 5 %[213]). Asimilační splývání - teprve začínalo.

A jaká byla situace židovského náboženství v nových podmínkách? Bolševická moc, která byla nepřátelská vůči každému náboženství, zpočátku, v letech bezuzdného úderu do pravoslavné církve, se k židovské náboženské praxi chovala zdrženlivě a tolerantně. „V březnu 1922 noviny Der Emes oznámily, že oddělení agitace a propagandy ÚV nebude urážet náboženské city... Ve dvacátých letech se tato snášenlivost nerozšířila na pravoslaví, k němuž se úřady stavěly jako k jednomu z hlavních nepřátel sovětského zřízení.[4,216] Ostatně kampaň pro zabrání cenností pravoslavné církve se dotkla i synagog. J. Jaroslavskij napsal v novinách Izvěstija v článku Co je možné zabavit v synagogách: „Rabíni velmi často říkají, že v synagogách nejsou cennosti. Obvykle je to skutečně tak... Stěny jsou obyčejně holé. Ale bývají tam i stříbrné sedmi ramenné svícny. Ty se musí určitě vzít." Ale o tři neděle dřív „v židovské modlitebně ... bylo zabráno 16 stříbrných předmětů", v sousední chorální synagoze „57 stříbrných předmětů, 2 zlaté". Jaroslavskij ještě vyžadoval: jestli by se neměla zavést progresivní daň pro kupující drahých míst v synagogách. (Avšak toto opatření nepochybně nebylo zavedeno.)[217]

Nicméně „činitelé Židovské sekce žádali od nejvyššího vedení, aby ve vztahu k judaismu provádělo takovou politiku jako ke křesťanství".[218] Již v roce 1921, na židovský Nový rok, Židovská sekce inscenovala „veřejný proces s židovským náboženstvím" v Kyjevě. Kniha o ruském Židovstvu líčila tento i jiné „monstrprocesy" v letech 1921-1922, kde byl souzen cheder ve Vitebsku, ješiva v Roštově, samotný Jom kipur v Oděse. Úmyslně byly vedeny v jidiš. Židovská sekce zajišťovala, aby judaismus „soudili" židovští bolševici.

Náboženské školy byly úředně zakázány, v prosinci 1920 vyšel oběžník židovského oddělení lidového komisariátu o likvidaci chederů a ješiv. „Avšak chedery ještě dlouhou dobu pokračovaly ve své činnosti v ilegalitě",[219] existoval „větší počet pololegálních

[214] S. Pozner. *Sovětská]a Rossija,* in JM-1, s. 271.
[2,5] J. Larin, s. 504. [218] K.IE,
sv. 8, s. 194.
[217] *Pochod na sinagogi v Sovětsko; fiossii,* in „Jevrejskaja tribuna", 21. dubna 1922 (č. 120),
s. 7.
[2,8] **KJE, sv. 8, s. 196.**

chederů a ješiv". „Navzdory zákazu náboženské výchovy se dvacátá léta vcelku projevila jako nejliberálnější období pro náboženský židovský život v SSSR."[220]

Samozřejmě „na prosby židovských pracujících" se podnikly nejednou pokusy zavřít synagogy, to však „naráželo na rozhořčený odpor věřících". Přesto „ve dvacátých letech byly zavřeny centrální synagogy ve Vitebsku, Minsku, Gomeiu, Charkově, Bobrujsku".[221] Ústřední moskevskou synagogu na Marosejce „se podařilo uhájit díky přímluvě rabína Mazeho u Dzeržinského a Kaliiuna";[222] r. 1926 byla v Kyjevě „zavřena chorální synagoga, v níž začalo hrát dětské židovské divadlo".[223] Ale „většina synagog fungovala dál. A tak v r. 1927 na Ukrajině působilo 1054 synagog a modlitebních domů", a dokonce „počet synagog se ke konci roku 1927 ve srovnání s rokem 1917 zvýšil".[224]

Úřady se pokusily vytvořit „živou" synagogu (po vzoru živé církve u pravoslavných), v takové synagoze se „na viditelném místě pověsil Leninův portrét"; pokusily se zavést i „rudé rabíny", „komunizující rabíny"; ale „nic z toho nebylo, rozkol v židovském prostředí mezi věřícími se vyvolat nepodařilo".[225] - „Drtivá většina věřících Židů byla rozhodně proti ‚živé synagoze', proto plány sovětských úřadů... skončily krachem."[226]

Koncem r. 1950 byla zatčena skupina minských rabínů. „Byli osvobozeni po dvou týdnech věznění a vynuceného podpisu dopisu, který sestavili pracovníci GPU."[227] Bylo v něm: 1) že židovská víra není v SSSR pronásledována, „jak tomu bylo v carském Rusku"; 2) že za sovětské období nebyl zastřelen ani jeden rabín.

Ještě se v židovských oblastech „pokoušeli vyhlásit dnem odpočinku neděli nebo pondělí; ve školách, podle požadavku židovské sekce, se vyučovalo v sobotu, a dnem odpočinku byla neděle". (Ale brzy, od roku 1929 - na všechny čekaly „pětidenní pracovní týden" a „šestidenní pracovní týden", klouzavý volný den, každý pátý den, každý šestý den - také křesťané ztratili neděli a Židé sobotu.) Členové *židovských sekcí* běsnili o svátcích před synagogami, v Oděse „vtrhli do Brodského synagogy...

a demonstrativně jedli chléb před očima postících se věřících". Organizovali též

[218] G. Svet, *Jevrejskaja religija v Sovětskoj Rossii,* in KRJ-2, s. 205-207.
[220] KJE, sv. 8, s. 194.
[221] Tamtéž, s. 195.
[222] G. Svet, *Jevrejskaja religija...,* in KRT2, s. 209.
[223] KJE, sv. 4, s. 257.
[224] Tamtéž, sv. 8, s. 195.
[225] G. Svet, *Jevrejskaja religija...,* in KRJ-2, s. 208.
[226] KJE, sv. 8, s. 197.
[227] Tamtéž, s. 198.

„jomkipurniky" (podobně jako „subotniky" a „nedělníky" -veřejné práce v soudný den.) „O svátcích, hlavně když byly synagogy zavřené, se obvykle konaly revize talesů, svitků Tóry, modlitebních knížek, náboženských knih." - „Dovoz macesů ze zahraničí... se tu povoloval, tu zakazoval",[228] přitom „od roku 1929 úřady začaly ukládal zvýšené daně na pečení macesů".[229] Larin se zmiňuje o „báječném povolení" na Pesach 1929 přivézt z Konigsbergu do moskevských synagog macesy.[230]

Ve dvacátých letech se v některých tiskárnách ještě vydávala židovská náboženská literatura. „V Leningradě se cha ski tun chabadského směru podařilo vytisknout modlitební knížky v několika vydáních -každá nákladem několika tisíc" a leningradský rabín D. Kacenelson byl vydán v tiskárně Rudý agitátor. Během dvacátých let se vydávaly židovské kalendáře, „rozšiřovaly se v desítkách tisíc výtisků".[231] A dokonce „židovská obec byla jediné náboženské sdružení (v Moskvě), které mělo ve dvacátých letech povoleno stavět nové chrámové budovy": druhou synagogu v Druhé Vyšeslavcovské uličce poblíž Suščevského náspo a třetí v Čerkizově; tyto tři synagogy v Moskvě zůstávaly otevřené v průběhu třicátých let.[232]

Ale „mladí židovští spisovatelé a básníci... s nadšením psali o pustnoucích synagogách, o osamělém rebe, který už neměl koho učit, o chlapcích z městeček, z nichž se stávají krutí rudí komisaři".[233]

Viděli jsme, jak běsnili ruští komsomolci o velikonočních jitřních pobožnostech, jak vytrhávali z rukou věřících svíčky a svěcené bochánky, pak s vrhá val i z kupolí kříže; viděli jsme též tisíce překrásných kostelů, roztřískaných na cihly; a pamatujeme popravy tisíce duchovních, a tisíce jiných - s táborovým nářadím.

My všichni jsme v těch letech - vyháněli Boha.

Od raných sovětských let se před židovskou inteligencí a mládeží blahodárně otevřely cesty k vědě a k ruskojazyčné literatuře - cesty eo nej-širší, nicméně po sovětsku v podstatě stísněné. (V nejranějších sovětských letech měla patronát nad kulturními

[228] G. Svet, *Jevrejskaja religija...,* in KR.J-2. s. 208-209.
[229] RJE, sv. 8, s. 199.
[250] J. Larin, s. 285.
[231] I. Sluekij, *Suďba ivrit v Rossii,* in RRJ-2, s. 246.
[232] *Sorok sorokov: Albom-ukazatěl všech moskovskich cerkvej,* ve 4. sv.. sest. S. Zvonarjov (P. Palamarčuk), Paříž, YMCA-Press, 1988, sv; 1, s. 13; S. Pozner, *Sovětskaja fiossija,* in JM-1, s. 271.
[2,5] VI Popovskij, *O nas - so vsej iskrennostju,* in „Novyj amerikaněc", 20.-26. září 1981 (c. 84), s. 7.

špičkami Olga Kaměněvo-vá, sestra T>ockého.)

Již od r. 1919 „židovská mládež v ohromném počtu vtrhla" do kinematografie - umění, které chválil Lenin za jeho „velmi aktuální agitacím působení" - kvůli ovládání psychologie mas. „Mnozí z nich se postavili do čela filmových studií, republikových a ústřední správy kinematografie, studijních center a natácecích skupin." (B. Šumjackij, jeden ze zakladatelů Mongolské republiky, a S. Dukelskij byli v různé době vedoucími

Hlavní správy filmového průmyslu.[234]) Silným dojmem působící projevy raně sovětské kinematografie jsou nesporně židovským vkladem. - Stručná židovská encyklopedie uvádí dlouhou řadu administrátorů, režisérů, vedoucích režisérů, herců, scenáristů, filmových teoretiků. Z režisérů mezi klasiky sovětského, především dokumentárního filmu patří Dziga Vertov: Leninská kinopravda, Sověte, vpřed!, Symfonie Don basu, Tři písně o Leninovi[235] (méně známé je, že také řídil filmování zničení ostatků Sergije Radončžského). - V žánru „historického dokumentárního filmu" Esíir Šubová „tendenčním výběrem fragmentů starého filmového zpravodajství montovala celovečerní propagandistické filmy (Pád dynastie Romanovou, 1927... a jiné) a později týmiž postupy upravovala i oslavně patetické filmy". **V** dějinách sovětského filmového umění se proslavili G. Kozincev a L. Trauberg (S. **V.** 1)., Nový Babylon) a S. Jutkevič. F. Ermler organizoval Filmový experimentální ateliér. Vynikli též G. Rošal (Páni Skotininové, Jeho Excelence - atentát Girše Lekkerta), J. Rajzman (Nucené práce, Země žízní) a drazí. - Nej větší postavou celého raně sovětského filmu byl Sergej Ej-zcnštejn. Vnesl do umění „epičnost, monumentální rozměr masových scén, jejich střídání s detaily, emocionální sytost montáže a jejího rytmu".[258] Avšak svůj dar použil - na zakázku. Světová sláva Křižníku Po-těmkin byla beranidlem ve prospěch Sovětů a podstatou svého působení na širokou veřejnost - ne od po věd nou výšivkou na ruské historii, stupňováním kleteb na staré Rusko, s vymyšlenou „filmovou rekvizitou": jako by přehodili přes tlupu námořníků plachtu před popravou (to vstoupilo do vědomí světa jako historický fakt) a „bití" na oděském schodišti, což vůbec nebylo. (Později bylo třeba posloužit Stalinovi pro totalitní ideu, pak i pro nacionál ní. - Ejzenštejn byl vždycky po ruce.)

1 když Stručná židovská encyklopedie (KJE) vybrala jména v umění podle příznaku národnosti, opakujeme: hlavním klíčem nebyla národnost, ale bouřlivý všestrhávající internacionální vichr celé raně sovětske epochy, jež byla nejvíce odcizená jakémukoli národnímu duchu a tradicím. A zde je nejvýraznější postava divadla, ale ruku v ruce s

KJE, sv. 4, s. 275; RJE, sv. 5. s. 459. [255]

Tamtéž, sv. 1, s. 653.

[2,0] Tamtéž, sv. 4, s. 276-277.

mocí - Mejerchold. Stal se význačnou - a autoritativní - hvězdou sovětského divadla. Měl nadšené obdivovatele, ale ne všichni s ním souhlasili. **V** pozdějších vzpomínkách Tyrkovové-Williamsové čteme: diktátorsky drtil i autory her, i herce svou „dogmatickou schematizací a strohostí"; herečka Komissarževská „vycítila, že v jeho novátorství není tvůrčí prostota, není v ní ani etické, ani estetické jasno", „ustřihl křídla hercům... připisoval rámu větší význam než portrétu"[257]; projevil se též jako úporný protivník Michaila Bulgakova.

To se rozumí, epocha žádala *zaplatit* za svou situaci. Tak platili i Ka-čalov, i Němirovič-Dančenko, všichni tehdy... Tak platil i talentovaný režisér Komorního divadla A. Tairov-Kornblit, divadelní hvězda toho neopakovatelného raně sovětského období. (V r. 1950 Ta i rov „usvědčoval" v novinách „průmyslovou stranu".)

Marc Chagall v roce 1923 emigroval. Od mnoha umělců dvacátých let se žádalo, aby se zapojili do sovětské názorné masové propagandy, čímž se vyznamenali i někteří židovští umělci, počínaje možná časnou tvorbou L. Lisického (pseudonym El' L), který přijal Říjnovou revoluci jako „nový počátek lidských dějin", „zapojil se do práce různých výborů a komisí, zhotovil první prapor VCIK (Celoruský ústřední výkonný výbor), který členové vlády vynesli na Rudé náměstí v roce 1918", vytvořil slavný plakát „Klín rudý vraz mezi bílé", od r. 1927 uspořádal mnoho sovětských výstav, propagandistická fotoalba pro Západ („SSSR buduje socialismus" apod.).[238] Avšak favoritem úřadů („mnoho portrétů Lenina, Troekého a dalších sovětských činitelů", Vorošilova, Frunzeho, Buďonného) se stal Isaak Brodskij, od roku 1928 „po dokončení Stalinova portrétu se stal hlavním oficiálním portrétistou SSSR" - a roku 1934 byl jmenován ředitelem Celoruské akademie výtvarných umění.[239]

„V prvních porevolučních letech... se hudební život ruských Židů ještě více oživil." Počátkem století byla v Rusku vytvořena „poprvé na světě židovská národní hudební škola, která spojovala skryté národní tradice s evropskou skladatelskou technikou", a nyní, ve dvacátých letech, „se aktivizovala činnost židovských skladatelů - objevilo se množství děl s židovskou tematikou a syžety" - například opera Abrahamovo mládí M. Gněsina, Píseň písní A. Krejna, Židovská rapsodie jeho bratra G. Krejna, kterého i s jeho synem Julianem poslali (dokonce i při tehdejších sovětských omezeních) na osmiletý studijní pobyt do Vídně a Paříže „pro zdokonalení skladatelského a interpretačního mistrovství" syna.[240] - Hudební interpretační umění bylo vždy hlavní silou židovských talentů - a nyní se valilo přímo záplavou, naštěstí mimo ideologii. Objevovala se jména

[237] A. Tyrkova-Viljams, *Těni minuvšego,* in VM, New York, 1990, č. 111, s. 214-215.
[238] KJE, sv. 4, s. 860-862.
[239] Tamtéž, sv. 1, s. 547.

tenkrát ještě neznámá, avšak jak uvádíme, v budoucnosti proslavená na desetiletí. - Vyniklo mnoho „pracovníků v oblastí hudby". Mali as Sokolskij-Grinberg byl „hlavním hudebním inspektorem Hlavní umělecké správy lidového komisariátu osvěty" a odpovědným redaktorem ideologického časopisu Muzyka i revoljucija. Později (v třicátých letech) Moisej Grinberg, „významný organizátor hudebně-koncertutho života", byl ředitelem Státního hudebního nakladatelství a šéfredaktorem časopisu Sovětskaja muzyka, později vedoucím Správy hudebního vysílání Všesvazového rádia.[241] V Oděse existovala i Židovská konzervatoř.[242]

Na lidových estrádách burácel Leonid Lťosov. Mezi jinými syžety triumfálně šířil po celé zemi oděský kolorit („Z oddycháče v Oděse tři rafáni trhlí se..."). Textařem mnoha jeho písní byl A. ďAktil (všude známé „My jsme ti smělí rudí jezdci/ jen o nás výmluvní potulní pěvci / nesou vám vzkaz"). P. German a J. Chajt složili pochod sovětského letectva, kdopak z naší generace ji z plna hrdla nezpíval: „Vždy výše, jen výše a výše / se naši ptáci rozletí."[243] Tehdy zakořenil počátek sovětské populární písňové tvorby.

Ale proud sovětské kultury se rok od roku dostával více pod zorný úhel pohledu a do rukou řídících institucí. GUS (Státní vědecká rada). GIZ (monopolní Státní nakladatelství, které zadusilo mnoho soukromých nakladatelství, i se svým „politickým

komisařem", jímž byl v letech 1922-1925 David Černomordikov.[244]). Podobné bylo MuzGIZ (Státní hudební nakladatelství). Státní komise pro nakupování uměleckých děl, to znamená moc nad umělci. (Politický dohled - jako nad ředitelem moskevské konzervatoře Glazunovem - byl ještě navíc.)

Samozřejmě, Židé byli jen částí halasně kráčející *proletářské* kultury. A ve vítězném ovzduší raně sovětské epochy nebyly patrné ani citelné ztráty, to, že *sovětská* kultura intenzivně vytěsňovala kulturu *ruskou* -její zadušená jména nebo ta, která ještě vůbec nezazněla.

Od r. 1923 do r. 1927 probíhal urputný boj o moc ve straně i v zemi mezi Stalinem a Troekým. Poté s nemenší rázností o první místo ve straně bojoval Z in o vjev. Od r. 1926 se s Troekým spojili Stalinem zklamaní Zinovjev a Kameněv („Spojená opozice")

[240] KJE, sv. 5, s. 541-542: RJE, sv. 2, s. 86-87.
[241] RJE. sv. 1, s. 577.
[242] Tamtéž, sv. 2, s. 287.
[243] Tamtéž, sv. 1, s. 288, 409.
[244] Tamtéž, sv. 5, s. 556.

- to znamená, že tři nej-významnější židovští vůdcové se octli v jedné frontě. Není překvapující, že také mnoho mladých trockistů nižšího postavení byli Židé. (Na to poukazuje například, jak uvádí Agurskij, svědectví A. Čilígího, který potom seděl spolu s trockisty ve verchněuralském vězení: „Troekisté bylí skutečně mladými židovskými intelektuály a techniky" a především to byli levicoví bundisté.[245])

„Opozice byla považována za především židovskou", a Trockého to velmi znepokojovalo. V březnu 1924 si stěžoval Bueharinovi, že mezi dělníky Moskvy se otevřeně říká: „Židé se bouří!", a že prý „dostal stovky dopisů na toto téma". Bucharin to odmítl jako detail. Tehdy „se Troc-kij pokusil předložit problém antisemitismu na zasedání politbyra, ale nikdo ho nepodpořil". Trockij se nejvíc obával, aby Stalin v boji s ním nepoužil veřejně trumfu antisemitismu. A takové využití tu částečně bylo (Líglanov, tehdy tajemník moskevského výboru strany). Ale v Moskvě při rozhánění (zase Lglanov) trockistické demonstrace 7. října 1927 „se rozléhaly antisemitské výkřiky".[246]

Možná že Stalin i tíhl k tomu, aby použil proti Spojené opozici protižidovskou kartu, což se jevilo pro nejbližší okamžik výhodné, ale díky svému jedinečnému politickému citu se toho vyvaroval: vypadalo to, jako by už partii rozehrával - ale couvl. Chápal, že má ve straně v tu chvíli velké množství Židů (a kdyby je sjednotil proti sobě - byla by to pořádná síla), ještě je potřeboval kvůli podpoře ze Západu a věděl, že se mu židovské kádry mohou i v budoucnu hodit. (Nikdy se také nerozloučil se svým oblíbeným přisluhovačem Lvem Mechlisern; a ještě od Caricynu, z dob občanské války, byl jeho věrným spo 1 upracovníkem Moisej Ruchimovlč, pořádně za to i vyznamenaný.) - A současně s tím, jak postupně sílila Stalinova osobní moc, koncem dvacátých let začalo omezení počtu Židů v sovětském aparátu, v plném proudu tohoto boje Stalin ne náhodou poslal Jenukidzeho, aby se nechal vyfotografovat „mezi židovskými delegátkami" na

VI. Agurskij, *Iděologija nacional-boUevizma,* s. 240. Tamtéž, s.
240-242, 244. ..Izvěstija", 13. října 1927, s. 2.
E. Jaroslavskij, *Protiv antisemitizma,* in „Pravda", 12. října 1927.

sjezdu „dělnic a rolnických žen".[247] -Jaroslavského pověřil, aby otiskl v Pravdě, že „jednotlivé případy projevu antisemitismu vůči opozici" - jsou pokusem „využít každou skulinku, každou trhlinku" v proletářské diktatuře, „není nic hloupějšího a reakčnějšího než vysvětlovat kořeny opozice z *národních* rysů toho nebo jiného opozičníka".[248] - A na témž XV. stranickém sjezdu, kde byla opozice definitivně rozbita - Stalin pověřil Ordžonikidzeho, aby se zvlášť vyjádřil k národnostní otázce ve zprávě CRR-RRI (ústřední kontrolní výbor Dělnicko-rolnické inspekce) (tam též uplatnil výše uvedenou statistiku) jakoby na podporu Židů. Aparát se „většinou skládá z Rusů... proto všelijaké žvásty o židovské převaze atd. nemají žádný podklad".[249] - Ale Stalin i na XVI. sjezdu v roce 1950 proklamoval „ruský velmocenský šovinismus" jako „nej větší nebezpečí v národnostní otázce". - A tak Stalin ke konci dvacátých let neprovedl zamýšlenou „čistku" sovětského aparátu a strany od Židů, ale dále podporoval jejich zakotvení v mnoha odvětvích, zaměstnáních, institucích.

Na XV sjezdu komunistické strany (prosinec 1927) nastal čas vyjádřit se k zesilující hrozivé rolnické otázce: co dělat s tím nesnesitelným rolnictvem, které výměnou za obilí opovážlivě požaduje průmyslové výrobky? Hlavní referát měl Molotov. V debatách mezi řečníky vystoupili nezapomenutelní škrticí rolnictva Šlichter a Jakovlev-Epštejn.[250] Na obzoru byla masová válka proti rolnictvu a Stalin si nemohl dovolit odcizení zkušených kádrů a pravděpodobně počítal i s tím, že v této obrovské kampani, zaměřené neúměrně proti slovanskému obyvatelstvu, bude často bezpečnější opřít se o Židy než o Rusy. Ve Státním plánovacím výboru stále zachovával židovskou většinu. Ve vedoucích a teoretických špičkách byl samo sebou také Larin; Lev Kricman sloužil jako ředitel Zemědělského ústavu od r. 1928, v letech 1951-1953 byl místopředsedou Státního plánovacího výboru, sehrál osudnou úlohu ve štvanicí na Rondraťjeva a Čajanova. (Zde se uplatnili i Děborin a Jaroslav-skij.) - Jako v Jakovlev-Epštejn stanul v čele lidového komisariátu zemědělství. (Dlouhá léta jeho kariéry byla naplněna agitací a propagandou: od r. 1921 byl vedoucím ústřední správy politicko-osvětových institucí, pak následovalo agitační a propagační oddělení ÚV, vedl oddělení tisku ÚV. Ale už v r. 1925, na XII. sjezdu, to byl on, kdo vypracoval projekty řešení vesnické otázky - a tak od r. 1929 ho kariéra vynesla do lidového komisariátu zemědělství.[251]) Pak vedl Velký přelom, útok mnohamilionové kolektivizace, s jejími horlivými vykonavateli. Současný autor píše: „Koncem dvacátých let poprvé velký počet židovských komunistů vystoupil na venkově jako velitelé a páni nad životem a smrtí. Teprve v průběhu kolektivizace se s konečnou platností vyhranil obraz Žida jako nenáviděného nepřítele rolníků - dokonce i tam, kde do těch dob ani jediného Žida neviděli."[252]

Rozumí se, že za jakéhokoli „procenta" v sovětském a stranickém aparátu - a tu je mylné zdůvodňovat nejhorší záměr komunismu proti rolnictvu právě židovskou úěastí. Našel by se na lidovém komisariátu zemědělství i Rus, to se dostatečně projevilo v našich poříjnových dějinách. Význam a následky rozkulačování a kolektivizace nemohly být jen sociální a ekonomické: v milionech se vyhlazovaly nikoli neosobní masy, ale

'9 „Izvěstija", 11. prosince 1927, s. 1.

i0 Tamtéž. 22. prosince, s. 2-4; 23. prosince, s. 4, 5.

•» RJE, sv. 2, s. 95; sv. 5, s. 497.

- Sonja Margolina, *Das Ende der Lügen: Rußland und die Juden im 20. Jahrhundert,* s. 84.

reální lidé, s tradiční kulturou, vyrývaly se jejich kořeny, ničil duch -v podstatě se rozkulačování projevilo nejen jako opatření sociální, ale i opatření *národnostní* - a čím argumentovat? Že to nebylo obsaženo v komunistickém *záměru?* Úder ruskému národu jako hlavní překážce pro vítězství komunismu, který strategicky zosnoval Lenin, se úspěšně realizoval i po jeho smrti. **V** těch letech Komunismus vší svou krutostí trýznil ruský národ. A je kupodivu, že někdo inteligentní se přece jen zachránil. - Kolektivizace nejvíce ze všech jiných komunistických akcí jasně odmítá všechny teorie o „národnostní", jakoby „ruské" diktatuře Stalina. O podpoře židovských komunistů vládnoucích kolektivizaci stojí za to připomenout si, že byla usilovná a vynalézavá. Tak slyšíme od emigranta třetí viny, který vyrůstal na Ukrajině: „Vzpomínám na svého otce, svou matku, na strýce, tety - s jakým nadšením prováděli kolektivizaci, plnili pětiletku za čtyři roky a psali příhodné výrobní romány!"[253] - Ve vládních novinách stálo: „U nás neexistuje židovská otázka. Na ni už dávno dala kategorickou odpověď Říjnová revoluce. Všechny národnosti si jsou rovny - to byla ta odpověď."[254] Avšak když do chalupy přišel rozkula-čovat ne obyčejný komisař, ale židovský, otázka vyvstávala.

„Koncem dvacátých let," píše Š. Ettinger, „uprostřed potíží života v SSSR se mnoha lidem jevilo, že jediným národem, který revolucí získal, jsou Židé: zastávali důležité vládní funkce, tvořili značnou část vysokoškolského studentstva, proslýchá se, že na Krymu dostali lepší pozemky, a taky zaplavili Moskvu."[235]

Ale po půlstoletí v červnu 1980 se na Kolumbijské univerzitě (slyšel jsem to v rozhlase) konala konference o postavení Židů v SSSR. Učení přednášející popisovali, jak stísněná je situace sovětských Židů, a obzvlášť zdůrazňovali, že se Židům navrhovalo, aby se vzdali svých kořenů, viry, kultury - a vmísili se do jakési nenárodní společnosti - „anebo emigrovali",

A jeje! Ale vždyť to je totéž, co se ve dvacátých letech vyžadovalo a vynucovalo, pod tlakem výhrůžek Solovkami, na všech národech bývalého Ruska, a také nebylo východisko - „anebo emigrovat".

[253] M. Popovskij, *O nos - so vsej iskrennosťju,* in „Novyj amerikaněc", 20.-28. září 1981 (č. 84), s. 7.

[254] N. Semaško. *Jevrei na žemle,* in „Izvéstija", 20. srpna 1927, s. 5.

[2VÍ] S. Ettinger, in „Bulletin on Soviet and East European Jewish Affairs", 1970, č. 5. s. 38-59.

„Světlá" dvacátá léta - ach, jak ta potřebují střízlivé ohodnocení! Ty roky byly naplněny zběsilým pronásledováním též podle *třídního* příznaku, počítaje v to i *děti,* které nenesly vinu na minulém životě svých rodičů a které ho ani nezažily - ale *tehdy* nebyly těmi dětmi ani rodiči Židé.

Celé dvacáté roky dobíjely duchovenstvo. (Je zbytečné říkat, že duchovenstvo bylo ruský národní typ koncentrovaný mnoha pokoleními.) Zabývala se tím zvláštní „církevní oddělení GPU", v jejichž čele národ viděl samozřejmě nejen Židy, ale velmi často i Židy.

Na přelomu dvacátých a třicátých let probíhala celá řada soudních procesů také s inženýry: rozbíjelo se a zabíjelo celé staré inženýrství -a to bylo svým složením převážně ruské, ale existovala v něm i menší vrstva německá.

Rovněž se v té době potíraly i pilíře a kádry ruské vědy v mnoha oblastech - v historii, archeologii, regionalistice - Rusové neměli mít *minulost.* - Nikomu z pronásledovatelů nebudeme připisovat *vlastní* národnostní pohnutku. (Ale jestli v komisi, která připravila a zdůvodnila dekret o zrušení historických a filozofických fakult na ruských univerzitách, byli Gojchbarg, Larin, Radek a Rotštejn, byli tam také Bucharin, VI. Pokrovskij, Skvorcov-Stěpanov, Frice, a dekret podepsal v březnu 1921 - Lenin.) Avšak v *duchu dekretu* nacionální pohnutka byla: tento národ -„velkoruský" - už nepotřebuje ani historii, ani jazyk. Ve dvacátých letech byl zrušen sám pojem „ruská historie" - ta neexistovala! A byl vymeten pojem „Velkorusové" - ti neexistovali!

O to bolestnější je, že my samí Rusové jsme se zápalem šli po té sebevražedné cestě. A zrovna to období, dvacátá léta, se považuje za „rozkvět" kultury osvobozené - od carismu a od kapitalismu! A i samo slovo „Rus", říct „já jsem Rus" - znělo jako kontrarevoluční výzva, to si i já dobře pamatuji ze svých školních let. Ale bez ostychu všude znělo a tisklo se: Rusáci!

V Pravdě se na předním místě předkládalo (V. Alexandrovskij, který se ničím víc neprojevil):

Rusi! Tys mrtvá? Zemřelas? Či zdechla?
Nu, odpočívej v pokoji.
... O berlích šouravě ses vlekla.
Rty líčila sis ikon sazemi.
S krkavčím skřekem do oblak jsi vzlétla.
Střežilas věčný spánek na zemi.
Ech, babizno **ty** slepá, hluchá! ...[216]

„Pravda", 15. srpna 1925, s. 5.

A tak V. Bij um ve Večerní Moskvě mohl nestydatě požadovat „odklizení .historického[4] harampádí z náměstí" měst: z Rudého náměstí odklidit Min i na a Požarského, z Novgorodu pomník Tisíciletí Ruska, z kyje vské ho kopce sochu sv. Vladimíra, „všechny ty tuny... kovu si už dávno říkají o odvoz do sběru". (O národnostních odstínech „přejmenování" jsme už psali.) - A David Zaslavskij, proslavený politickým pře-běhlictvím a osobní nestoudností, vyžadoval zničení restaurátorských dílen Igora Grabara: „Důstojní otcové-umělci... tajně znovu spojili církev a umění!"[257]

Toto naše sebepokoření se bez meškání odrazilo i na samotném ruském jazyce - ztrátou jeho hloubky, jeho krás a šťavnatosti záměnou za válcovací sovětskou hatmatilku.

V opojení tohoto desetiletí se nestarali, jak to vše vypadá: vždyť ruský patriotismus byl navždy zrušen. Me my nezapomeneme, ne, nezapomeneme na náš národní cit. Národu se to nejevilo tak, že chrám Krista Spasitele vyhodil do vzduchu inženýr Ževalkin, pocházející z rolníků skopin-ského újezdu, ale že hlavním původcem toho byl Kaganovič (prosazoval i odstranění chrámu **V** asi li je Blaženého). Veřejně potírala pravoslaví celá banda „bojovných ateistů" v čele s Gubelmanem-Jaroslavským. Správně

se teď konstatuje: „Zvláště budilo rozhořčení, že židovští komunisté se zúčastnili zničení ruských kostelů."[258] A právě v pronásledování pravoslavné církve (potom i vesnice) - ať bylo jakkoli hanebné, že se zúčastnili synové rolníků - byla zarážející, urážlivá a nesmazatelná účast každého příslušníka jiné národnosti. Bylo to přímo proti odkazu ruského přísloví: *Nevyháněj Boha v les, jestli do chalupy vlez.*

Ve dvacátých letech, podle slov A. Voronela, „Židé přijali jako příznivou situaci, která byla pro ruský národ tragická."[259]

Je pravda, že ji ještě příznivěji přijali levicoví západní intelektuálové: jejich uchvácení bylo samozřejmě nikoli národnostní, ale socialistické. Pamatujete se na bleskovou popravu v září 1930 čtyřiceti osmi zaměstnanců v potravinářství -„organizátorů hladu" (to znamená místo Stalina), „záškodníků" v masném, rybném, konzervárenském, zelinářském průmyslu? Mezi těmi nešťastníky bylo kolem deseti Židů.[260] Jak ale narušit světové nadšení nad sovětskou mocí? Dora Šturmanová pozorně sleduje, jak se B. Bruckus v Evropě bezvýsledně pokoušel získat protesty západních intelektuálů. A našel takové, ale koho? - Němce a „pravičáky". V prvním vzplanutí podepsal i Albert Einstein - ale pak, aniž se začervenal, svůj podpis odvolal - neboť: „Sovětský svaz dosáhl velkých úspěchů" a „západní Evropa... vám bude brzy závidět",

[257] *Sorok Sorokov: Albom-ukazatěl všech moskovskich cerkvej,* sv. t, s. 15.
[258] Sonja Margolina, *Das Ende der Lügen: Rußland und die Juden im 20. Jahrhundert,* s. 79.
[259] A. Voronel, *Třepet iudějskich zabot,* 2. vyd., Ramat-Gan, Moskva-Jeruzalérn. 1981, s. 120.
[260] „Izvéstija", 22. září 1950, s. 1, 5-4; 25. září, s. 1.

ale takováhle nějaká poprava - je jen „ojedinělý případ" a „nelze úplně vyloučit možnost viny (potravinářských zaměstnanců)". Romain Rolland „ušlechtile" ndčel. Arnold Zweig jen taktak odolal komunistickému hněvu, a podpis neodvolal, ale vysvětlil to tak, že ta poprava je „starorus-ká metoda". A co vyčítat v nitru země akademiku loílovi, který nabádal Einsteina, aby podpis odvolal?[261]

Ne, nezačala nám západní Evropa zavádět. Ale po takových popravených „ojedinělých případech" zahynuly miliony nevinných lidí. Nebudeme pátrat po tom, proč světové veřejné mínění na ty zločiny zapomnělo. Ne zrovna s chutí se na ně vzpomíná i dnes.

Nyní se vytváří mýtus opačným směrem do minulosti: že za sovětské mocí Židé vcelku byli vždy občany druhé kategorie. Nebo se o raně sovětských letech hovoří takto: „Tenkrát ještě nebyl takový útisk, k jakému došlo později."[262]

A vůbec raritou je například přiznání nejen účasti, ale i jakési židovské obratnosti v řízení záležitostí toho mladého barbarského státu: „Směs ignorantství a drzosti, kterou Hannah Arendtová nazývá typickým rysem židovských parvenu, byla první socialistické, politické a kulturní elitě vlastní. Opovážlivost a zápal, s nimiž se uskutečňovala bolševická opatření, ať již šlo o konfiskaci církevního bohatství, nebo o pronásledování ‚buržoazních inteligentů', skutečně dodávaly bolševické moci ve dvacátých letech určité židovské rysy."[263]

A v devadesátých letech jiný židovský publicista o dvacátých letech napsal: „Ve studentských posluchárnách často udávali tón Židé, kteří nepostřehli, že jejich intelektuální hodokvas se odbývá na pozadí pustošení v táboře hlavního národa země." Ale později „během několika desetiletí se Židé pyšnili těmi svými soukmenovci, kteří za revoluce udělali skvělou kariéru, a příliš se nezamýšleli nad tím, že tato kariéra byla spojena s reálnými útrapami ruského národa". A dneska je „překvapující jednomyslnost, s jakou moji soukmenovci popírají jakékoli provinění v ruských dějinách **20.** století".[264]

Ach, jak hojivě by pro oba naše národy zněly takové hlasy, kdyby nezanikaly v ojedinělostí... Neboť je pravda, že ve dvacátých letech se Ži-

[261] D. Sturman, *Oni - redall* in „22", 1990, c. 75, s. 126-144. [2,52] I. Zundelevic, *Voschozdenije,* in „22", 1983, c. 29, s. 54.
["r)] Sonja Margolhia, *Das Ende der Lügen: Rußland und die Juden im 20. Jahrhundert,* s. 14-1-145.
[264] G. Surmak, *Sulgin i jego apologety.* in „Novyj mir", 1994, c. **11,** s. 224.

dé ve velkém počtu vrhali do služby k bolševickému molochu - a nemysleli na tuto nešťastnou pokusnou zemi, ale nepředvídali ani následky pro sebe. A mnozí z horní vrstvy sovětských Židu přitom ztratili *smysl pro míru:* pocit, kde je třeba se zastavit.

Kapitola 19

V třicátých letech

Třicátá léta v SSSR probíhala ve znamení usilovného průmyslového vzestupu, v němž byly ze šrotovány rolnické masy a život veškerého obyvatelstva dostal nové, nezvyklé formy, které také vyžadovaly neobvyklé schopnosti k přizpůsobení. Za cenu nesmírných obětí a přes všechny absurdity sovětského organizačního systému vedla tato krutá epopej přece jen k vytvoření průmyslové mocnosti.

Ale stalinské pětiletky, ta první i ta druhá, nevznikly a nerealizovaly se jen zázračnou spontánností a násilným nahnáním hladových houfů dříčů. Potřebovalo to obrovské technické vybavení, moderní zařízení, spolupráci odborníků na tuto techniku - a to vše plynulo štědře od západního kapitalismu, hlavně z USA. Ne ovšem jako dar, ne jako nezištná pomoc, za to sovětští komunisté Západu draze platili nerostným bohatstvím a dřevem, trhem surovinami a slibováním odbytišť, a také ukořistěným majetkem carského impéria. Takové obchody probíhaly za pomoci a s požehnáním mezinárodních finančních magnátů, především Wall Streetu, jako trvale pokračování těch prvních obchodních styků, které se podařilo sovětským komunistům navázat ještě za naší občanské války a které upevnili loděmi plnými carského zlata a pokladů Ermitáže.

Ale počkejme! Copak jsme nebyli důkladné poučeni od Marxe, že kapitalisté jsou za vili nepřátelé proletářského socialismu a že od nich nepřijde pomoc, ale krvavá vyhlazovací válka? Jakpak by ne; prese všechno oficiální diplomatické popírání bylo zcela jasné, a dokonce to vyšlo v Izvěstijích: „Američtí obchodníci mají zájem na rozšíření ekonomických vztahů se Sovětským svazem."[1] - Proti tomuto rozšíření vystoupily americké odbory (bráníce vlastní trh před výrobky levné - otrocké - sovětské práce). Ale Rusko-americká obchodní komora, která byla v té době založena, nechtěla ani slyšet o nějakém politickém odporu proti komunismu, „míchat politiku do obchodních vztahů".[2]

Ve zpřístupněných diplomatických a finančních archivech prostudoval E. Satton, již

„ízvěstija", 22. ledna 1928, s. 1.

dříve zmíněný současný americký vědecký pracovník, vztahy Wall Streetu s bolševiky a prokázal jejich amorální logiku a postupný vývoj po dobu mnoha let již od plánu „Marburg" na počátku století, na základě Carnegiova obrovského kapitálu: posílit moc mezinárodních finančníků „socializací" zemí světa „pro kontrolu... a pro světová donucovaeí nařízení". A došel k tomuto závěru: „Mezinárodní finanční kruhy jednají raději s centralizovanými režimy. Bankovní společnost vůbec netouží po svobodné ekonomice a decentralizované moci," právě naopak. „Revoluce a mezinárodní

finančnictví si nebudou příliš protiřečit, pokud se díky revoluci vytvoří centralizovanější vláda" - takže trhy těchto zemí budou řízeny A druhá linie srozumění: „.l bolševiků a bankéřů byl touto reálnou společnou platformou internacionalismus."[5]

A tak nebylo nic divného na „Morganově a Rockefellerově podpoře kolektivistického podnikání a masové likvidace individuálních práv". A pro ospravedlnění této podpory se na senátních jednáních ozývalo: „Proč by si velká průmyslová země jako Amerika měla přát vznik a následnou konkurenci druhého velkého průmyslového rivala?"[4] Ale se záměrně nekonkurenčním totalitním režimem, který svou ekonomiku centralizoval, netřeba žít v nepřátelství. - Něco jiného je, že Wall Street nepočítal s dalším vývojem bolševického zřízení a s jeho naprosto nečekanou schopností manipulovat lidmi, využít je až do dna - a vytvořit vlastní, sice zrůdný, nicméně mohutný průmysl.

Jak to však souvisí s naším základním tématem? Souvisí to tak, že američtí finančníci, jak jsme viděli, šmahem odmítali půjčky předrevo-lučnímu Rusku - kvůli oklesťování židovských práv -, ačkoli v Rusku měli vždy perspektivu finančního prospěchu. A je jasné, že když tehdy byli ochotni obětovat zisk, nezačalo by ani teď přes všechny ekonomické kalkulace na sovětský trh „Morganovo a Rockefellerovo impérium" pomáhat bolševikům, kdyby se v SSSR počátkem třicátých let objev i ly náznaky útlaku Židů.

Ale šlo právě o to, že námi již vylíčené sovětské omezování tradiční židovské kultury nebo sionistů se tehdy očím Západu snadno ztrácelo ve všeobecném dojmu, že sovětský režim Židy neutiskuje, ba naopak, mnohé dokonce ponechává u kormidel moci.

Obrazy minulosti se dovedou v našem vědomí lehce měnit tak, aby je uspokojily.

[2] Tamtéž, 26. ledna, s. 5.

" E. Satton, *Uoll-strit i bolševickaja revoljucija,* přel. z angl., Moskva, 1998, s. 210, 212. [4] Tamtéž, s. 214, 215.

Avšak *dnes* vzniká taková představa, že v třicátých letech byli už Židé vytlačeni ze sovětského vedení, že už neměli účast na řízení země. - Setkávali jsme se (v osmdesátých letech) i s takovýmito názory: za sovětské éry byli Židé v SSSR „prakticky zlikvidováni jako národ, stali se sociální skupinou sídlící ve velkoměstech,, vrstvou obsluhující vládnoucí třídu'

Ne, Židé zdaleka nebyli jen „služebníky", v nemalé míře tehdy ještě patřili ke své vlastní „vládnoucí třídě". A „velkoměsta", metropole - ty právě byly režimem upláceny, zásobovány a dostavovány, když celá širá země zmírala útlakem a bídou. Když přestál útrapy, které přinášely občanská válka, válečný komunismus, NEP a první pětiletky, byl *mírový život* země formován stále více činností svého státního aparátu, v němž hráli Židé značnou roli nejméně do roku 1937-1938.

Roku 1936 na VIII. sjezdu sovětů SSSR pronesl Molotov na Stalinův pokyn (aby se v očích Západu příznivě odlišil od Hitlera?) tuto tirádu: „Naše bratrské city k židovskému národu jsou určovány tím, že zrodil geniálního tvůrce komunistického osvobození lidstva" - Karla Marxe, „že židovský národ podobně jako jiné nejvyspělejší národy dal světu mnoho velkých představitelů vědy, techniky a umění (což je nepopiratelné a již se to projevilo v sovětských třicátých letech a ještě víc se to projeví v letech poválečných *-A. $.),* mnoho skvělých hrdinů revolučního boje... a v naší zemi vydal ze svých řad a

stále vydává nové a nové vynikající talentované vedoucí pracovníky a organizátory ve všech odvětvích budování a obrany socialistického řádu."[6]

Kurzíva je moje. Je nesporné, že tu šlo o propagační účely. Ale Molo-lovovo prohlášení odpovídalo situaci. A „obranu socialistického řádu" zajišťovaly po všechna ta léta GPU, armáda, diplomacie a ideologická fronta. Ochotná účast tolika Židů v těchto orgánech trvala v raných i středních třicátých letech, do 1937-1938.

Omezíme se jen na stručný přehled nejvýznamnějších funkcí a jmen, jež se objevují hlavně právě ve třicátých letech - v dobovém tisku, v pozdějších publikacích a v ne j novějších židovských encyklopediích. Takový přehled, zkomplikovaný tím, že neznáme tak důležitý fakt, jako je nacionáluí nebo nenacionální cítění protagonistů, může ovšem obsahovat i dílčí omyly a naprosto nepodává ucelený obraz.

Po porážce „trockistické opozice" počet Židů ve stranickém aparáte značně prořídl. Ale tato *čistka* ve stranickém a státním aparáte vůbec neměla antisemitskou tendenci. Ve významné funkci v *politbyru* se udržel Lazar Kaganovič - muž zároveň zlověstně krutý

[5] A. Voronel, in „22": Qbščestvenno-političeskij i literát umyj žurnál jevrejskoj intělligen-cii iz SSSR v ízraile, Tel Aviv, 1986, č. 50, s. 160.
[6] „Izvěstija", 50. října 1956, s. 2.

a anekdotický nízké úrovně (a od poloviny třicátých let, / tajemník IV, *i* člen organizačního výboru ÚV, tak jako ještě pouze jediný člověk - Stalin). A svým třem bratrům pomohl k velmi vysokým postům. Michail Kaganovič - r. 1931 ještě místopředseda Nejvyšší rady národního hospodářství, od r. 1957 již lidový komisař branného průmyslu, potom současně i leteckého. Ju-lij prošel vedoucími stranickými funkcemi v Nižním Novgorodě jako všichni bratří a stal se náměstkem lidového komisaře zahraničního obchodu.[7] (A jeden z bratří, „velké zvíře" v Roštově na Donu, byl úplný bu-dižkničemu. Připomíná příběh Saltykova-Ščedrina, jak bratr Vooz Oš-mjanskij hledal výnosné místo pro bratra Lazara.) - Avšak dvě etnicky ruské opozice na začátku třicátých let - Rykov, Bucharin, Tomskij a Sýřen v, Rjutin, Uglanov - byly Stalinem rozdrceny i za podpory židovských bolševiků, mezi nimiž si vybral potřebnou náhradu. Kaganovič byl Stalinovou hlavní a nejpevnější oporou v politbyru; žádal trest smrti pro Rjutina (říjen 1932-Ieden 1933) - ale i u Stalina to tehdy ztroskotalo.[8] Čistka 1950-1933 šla po ruských živlech ve straně.

V předsednictvu *Ústřední kontrolní komise* (CKR) po XVI. sjezdu strany (1950) bylo z 25 členů 10 Židů, mezi jinými: A. Sole - „svědomí strany" (a v nejhorších „stříiecích" letech 1954-1958 také zástupce generálního prokurátora Vyšinského[9]), Z. Běleňkij (jeden z výše zmíněných bratrů Běleňkých), A. Golcman (který při hrával Troekému v otázce odborů), sekyrářka Rozalija Zemljačková, další bratr AI. Kaganovič, čekis-ta Trilisser, „militantní ateista" Jaroslavskij, B. Rojzenman, zástupce Trockého A. P. Rozengolc. - Srovnávám e-li situaci v UV strany ve dvacátých a raných třicátých letech, vidíme, že se skoro nezměnila - i v roce 1925, i po XVI. sjezdu strany tvořili Židé asi šestinu členstva.[10]

Ve stranických špičkách zůstala i po XVII. sjezdu („vítězů") r. 1934 mezi členy IV šestina Židů, v Komisi stranické kontroly přibližně třetina, stejně jako v Revizní komisi ÚV (a v jejím čele stál dosti dlouhý čas M. Vladimirskij. Poté přišel do čela ÚV L. Kaganovič). - Stejné proporce byly tehdy i v Komisi sovětské kontroly.[11] - Zástupcem generálního prokurátora SSSR byl po pět horkých let (1954-1939) Grigorij Leplevskij.[12]

[7] *Rossijskaja Jevrejskaja Enciklopedija* (dále RJE), 2., oprav, a dopl. vyd., Moskva, 1994, sv. 1, s. 527-528.

[8] Robert konkvest, *Bolšoj těrror*\ přel. z angl., Florencie, Edizioni Aurora 1974, s. 70, 75.

[9] RJE, sv. 5, s. 95.

[10] „Izvěstija", 14. července 1950, s. 1.

[11] Tamtéž, 11. února 1954, s. 1-2.

[12] RJE, sv. 2, s. 163.

Některé stranické posty se nezveřejňovaly ani v Pravdě. Ale na podzim 1956 jsme mohli číst: tajemník ÚV Všesvazového leninského komunistického svazu mládeže - J. Fajnberg[13]; vedoucí oddělení tisku a vydavatelství ÚV (veškerá ideologie!) - B. Tal (vystřídal Lva Mechlise, který zcela přešel do redakce Pravdy, a od r. 1957 byl náměstkem lidového komisaře obrany a náčelníkem Politické správy Rudé armády).

Hodně jích nacházíme i ve vedoucích funkcích v místních úřadech -jako třeba byro ÚV pro Střední Asii, krajský výbor východosibiřský, první tajemníci oblastních výboru Němců Povolží, tatarského, baškirské-ho, tomského, kalininského, voroněžského a mnoha dalších oblastních výborů. - Například Mendel Chatajevič (člen ÚV od r. 1930), postupně tajemník: gomelského, oděského, tatarského, dněpropetrovského oblastního výboru, středopovolžského krajského výboru, druhý tajemník komunistické strany Ukrajiny. - Jako v Čubin - černigovského, akmo-iínského oblastního výboru, šachetského okruhového výboru, pak v komisích stranické kontroly - moskevské, krymské, kurské, turkmenské, a od r. 1957 první tajemník ÚV Turkménie.[14] - Nebudeme unavovat výčtem jmen, ale nemůžeme pominout reálný přínos těchto *tajemníků* k všebolševické věci - navíc ještě s podivuhodným geografickým přeo-ráváním, jako ve dvacátých letech. Kádry byly ještě málo početné a nenahraditelné a při jejich přelétavosti nikomu nedělalo starosti, že každý nováček je pro každé nové působiště cizincem.

Ještě reálnější bolševická moc byla v rukou *lidových komisařů.* Roku 1956 vidíme ve vládě mezi lidovými komisaři devět Židů: tehdy slavný, po celém světě známý *lidový komisař zahraničí* lát vin o v (v laskavých karikaturách Izvěstijí býval zobrazován jako rytíř míru s kopím a štítem proti zahraniční sběři); neméně věhlasný, byť jen v rámci SSSR, *lidový komisař vnitra* Jagoda; vychvalovaný a popularizovaný „železný lidový komisař" *železnic* Lazar Kaganovič; *zahraniční obchod* - A. Rozengolc, kterého jsme viděli také v Ústřední kontrolní komisi; *vnitřní obchod* -I. J. Vejeer; lidovým komisařem *sovchzů* byl zase M. Kalmanovič (od konce roku 1917 komisař pro zásobování); *lehký průmysl* - I. J. Ljubi-mov; *zdravotnictví~* G. Raminskij (se svými častými poučnými sloupky v Izvěstijích); a zase Z. Běleňkij - *Komise sovětské kontroly.*[15] - V téže vládě je mnoho židovských jmen i mezi náměstky lidových komisařů na nejrůznějšíeh

[n] RJE, sv, 5, s. 189. ; [1] Tamtéž, s. 285, 344.

[15] „fzvěstija", 18. ledna 1936, s. 1; 6. února, s. 3.

komisariátech: financí, spojů, železniční dopravy, vodního hospodářství, zemědělství, lesnictví, potravinářství, osvěty, spravedlnosti (další Sole, tentokrát Isaak), i mezi nejdůležitějšími náměstky lidových komisařů: J. Gamarnik (obrany), A. Gurevič („významně se zasloužil o vybudování hutního průmyslu")[16], Sem j on Ginz-burg (náměstek lidového komisaře těžkého průmyslu, pak se stal náměstkem lidového komisaře stavebnictví, později ministrem výstavby vojenských objektů).[17]

Od konce roku 1929 do začátku roku 1931 proběhl známý „Velký přelom". Měla následovat brutální kolektivizace - a v tomto rozhodujícím okamžiku pro ni Stalin určil neúprosného vykonavatele, Jakovleva-Ep-štejna, jehož portréty - ať už fotografie, nebo kresby 1. Brodského - tehdy a později rok od roku většího formátu byly reprodukovány v novinách.[18] Spolu s nám již známým M. Kalmanovičem se dostal dokonce do nejvyš.ší vládní Rady práce a obrany (kde byl jen Stalin, Molotov, Mi-kojan, Ordžonikidze, Vorošilov a sotva někdo další)[19]. V březnu 1931 na \ 1. sjezdu sovětů měl Jakovlev referát o budování sovchozů i kolchozů (o zhoubě veškerého života národa).[20] Na této slavné cestě devastace Ruska se mezi JakovJevovými spolupracovníky mihli i náměstek lidového komisaře V. G. Fejgin, členové poradního sboru *lidového komisaře zemědělství* \1. M. Volf, G. G. Rošal i jiní experti na zemědělství. - Jako významná pomoc byl lidovému komisaři zemědělství dodán *obilnářský trust* (aby ždímal obilí pro stát) v čele s M. G. Gerčikovem, jehož portréty zdobily stránky Izvěstijí a jemuž poslal povzbudivý telegram osobně Stalin.[21] - R. 1932 oddělili od lidového komisariátu zemědělství *lidový komisariát sovchozů* - tam dosadili M. Kalmanoviče.[22] A předsedou všesvazové *rady kolchozů* byl od r. 1934 opět Jakovlev.[23] A předsedou *Výboru pro výkup* **I.** Klej ne r (vyznamenaný Leninovým řádem). - M. Kalmanovič také byl v hrozných měsících kolektivizace náměstkem lidového komisaře zemědělství, ale koncem roku 1930 ho převedli na místo náměstka lidového komisaře financí a předsedy správy *Státní banky,* poněvadž v peněžnictví je rovněž zapotřebí tvrdé ruky. Předsedou správy Státní banky jmenují r. 1934 Lva Marjasina a r. 1936 Solomona Kruglikova.[24]

V listopadu 1930 byl ustaven *lidový komisariát zahraničního obchodu,* do jehož cela byl jmenován (a sloužil tam sedm let) nám již známý A. P. Rozengolc. Třetinu členstva tvořili Židé, z nich Š. Dvojlackij zaujme místo i v *Hlavním koncesním výboru při radě lidových komisařů SSSR* (s vysokou gáží ve valutách) a stane se obchodním zástupcem ve Francii (1954-1936).[25] - Koncem roku 1930 je zřízen lidový komisariát *zásobování* s

[lň] RJE, sv. t, s. 394. [57]

Tamtéž, s. 313.

[18] Viz např.: „Izvěstija", 12. července 1930; 14. a 17. března 1931; 6. ledna 1934; 10. ledna a 21. února 1936.

[19] Tamtéž, 25. prosince 1930, s. 1.

[20] Tamtéž, 14. března 1931, s. 3-4; 17. března, s. 1-2.

[21] Tamtéž, 2. února, s. 4; 50. května, s. 1.

- Tamtéž, 20. února 1956, s. 4.

RJE, sv. 3, s. 497. [24] Tamtéž, sv.

2, s. 98, 256.

A. Mikojanem v čele (v jeho sboru vidíme M. Běleňkého -to je už pátý Béleňkij, a brzy se právě on stává lidovým komisařem zásobování namísto Mikojana). Zkrátka a dobře,

na lidových komisariá-teeh obchodu a zásobování je Židů větší procento než ve vedení strany - čtvrtina až polovina. - Nesmíme také zapomenout na *Ústřední radu* spotřebních společností (byrokratické středisko pseudodružstevnictví). Tu řídil (po Lvu Chinčukovi ve dvacátých letech) od roku 1931 a po roce 1937 **I.** A. Zelenskij, s nímž jsme se předtím setkávali jako s členem poradního sboru *lidového komisariátu výživy:*[26]

Znovu připomínáme: tyto výčty situaci pouze ilustrují. Nechtějí vyvolat dojem, že se ve všech těch komisích a předsednictvech neprezentovaly jiné národnosti - samozřejmě že tam byly. A také všechny vyjmenované osoby zaujímaly svá místa jen po určitý úsek oněch let, potom je „přesunovali".

Spoje. Železnice řídí napřed M. Ruchímovič (noviny přinášejí jeho obrovité portréty-[7]), pak je předává L. Kaganovičovi, stane se lidovým komisařem *branného průmyslu* (a M. Kaganovič prozatím jeho náměstkem)[28]. - K důležitým změnám dojde i v uhelném trustu „Ugol": z vedoucí funkce je odvolán I. Švarc a jmenován do ní je M. Dejč.[29] Správcem naftových polí „Grozněfť" se stává T. Rozen o jer. - *Stavbu* Magnitogorského hutního gigantu řídí Jakov Gugel; ředitelem Krivo-rožského hutního kombinátu je Jakov Vesnik; stavba Ruzněekého kombinátu, 200 000 hladových polonahých dělníků - velitelem tohoto pekla byl S. Frankfurt a po něm I. Epštejn (r. 1938 byl zatčen, ale měl štěstí -poslali ho jen na stavbu norilského kombinátu)[50]. A ve třicátých letech nebylo nic většího než tyto kombináty...

Nejvyšší rada národního hospodářství - měla velmi dlouhé trvání, i když její význam klesá. Po Lnšlichtovi ji vedl A. Rozengolc, pak také Ordžonikidze; v jejím osazenstvu převažovali Židé.[51]

[25] RJE, sv. i, s. 418.
[26] Tamtéž, s. 483.
[27] Viz např.: „Izvěstija", 17. května 1951, s. 5.
[28] Tamtéž, 9. prosince 1956, s. 1.
[29] Tamtéž, 7. července 1950, s. 2.
[50] RJE, sv. 1, s. 222, 587; sv. 3, s. 257, 464.
[51] „Izvěstija", 14. listopadu 1950, s. 2; 16. listopadu, s. 4.

Zato *Státní plánovací výbor* nabývá na významu. V roce 1951, za Kuj-byševova vedení, byla v osmnáctičlenném předsednictvu více než polovina Židů.[52]

Aniž opustíme půdu hospodářské sféry, vkročíme nyní do posledního roku „rozkvětu" stalinské éry - až k samému roku 1957. - Roku 1936 publikovaly[33] Izvěstija úplný seznam členů rady lidového komísariátu *vnitřního obchodu* - 155 osob, které měly ve svých rukou (a sotva nezištně) veškerý vnitřní obchod SSSR. Na tomto seznamu je Židů téměř 40 %. Od dvou náměstků lidového komisaře a obchodních inspektorů po celou plejádu vedoucích oblastního potravinářského obchodu, oblastní obchodní sítě s průmyslovými výrobky, spotřebitelských svazů, trustů restaurantů, jídelen, zásobování potravinami, správy jídelních vagonů a nádražních bufetů; a ovšem i Gastronomu č. 1 v Moskvě („Jeli se jevová firma"). A jak to usnadňovalo harmonickou spolupráci všech instancí -v oněch dosud zdaleka nikoli sytých, nikoli oblečených, nikoli obutých letech!

Na stránkách Izvěstijí jsme mohli číst i tento titulek: „Vedení Všesva-zového rybného průmyslu se dopustilo velkých politických chyb." A v souvislosti s tím byl nedávno zbaven funkce člena poradního sboru lidového komisaře obchodu Moisej Frumkin (ve

dvacátých letech jsme ho viděli jako náměstka lidového komisaře zahraničního obchodu). Následovaly tresty: s. Frumkinovi přísná důtka s výstrahou, s. Klej manovi taktéž a s. Něprjachina vyloučit ze strany.[34]

Brzy nato otiskly[35] Izvěstija doplnění stavu v radě lidového komisari-átu *těžkého průmyslu* o 215 pracovníků. Zájemci se mohou dostat i tam. Současný autor píše o těch lidech takto: do třicátých let „děti deklasovaných židovských drobných buržoů se dokázaly stát... , veliteli' ve všednodennosti ‚velikých staveb'. A jim, kteří dřeli šestnáct hodin denně, kteří po týdny a měsíce nevylezli z děr, marastu, pustiny a tajgy... připadalo, že je to jejich země' ".[36] Jenže to popletl: to nekvalifikovaní nádeníci a včerejší sedláci nevylézali z děr a marastu, ale ředitelé sem zavítali jen občas, ti seděli v teple, měli zvláštní příděly („Bronzoví stavbyvedoucí"). Není však pochyb, že svými tvrdými příkazy přivedli k dokončení tyto stavby, jež se staly průmyslovým potenciálem SSSR.

Tak sovětští Židé získali v SSSR významný podíl ve státní, průmyslové i hospodářské správě na všech jejích stupních.

[32] Tamtéž, 13. února 1931, s. 3. [35] Tamtéž,
9. dubna 1956, s. 2.
[54] Tamtéž, 5. listopadu 1930, s. 2; 11. listopadu, s. 5.
[55] Tamtéž, 11. června 1956. s. 2.
[38] V. Boguslavskij, *Vzaščitu Kunajeva,* in „22", 1980, č. 16, s. 174.

Vyhraďme zcela zvláštní místo B. Rojzenmanoví. Posuďte sami: obdrží Leninův řád „za mimořádné zásluhy" při využití státního aparátu „pro úkoly rozsáhlé socialistické ofenzivy" - jaké tajemné, nám nepřístupné hlubiny se mohou skrývat za tou „ofenzivou"? A nakonec rovnou: za splnění „zvláštních úkolů mimořádného státního významu v očistě státního aparátu na zahraničních zastupitelstvích".[57]

Díky tomu náš pohled přirozeně přechází k *diplomacii.* O diplomacii dvacátých let se hovořilo již v předchozí kapitole. Nyní uvidíme i jiné významné osobnosti. Například na jaře 1930 bychom si mohli přečíst v Izvěstijích na první straně pod samostatným titulkem tuto důležitou zprávu: „Z dovolené se vrátil a nastoupil k plnění svých povinností člen poradního sboru lidového komisaře vnitra F. A. Rotštejn."[38] (Ale tak se psalo leda jen o Stalinovi? Snad ani o Ordžonikid-zem, ani o Mikojanovi?) Čím se to však Rotštejn provinil, že skončil dva měsíce poté: v červenci 1930, když byl Litvínov jmenován lidovým komisařem, F. A. Rotštejn (přestože, jak si vzpomínáme, uvádí ve svém životopise i založení britské komunistické strany) byl z poradního sboru odvolán. V třicátých letech, kdy byl Litvínov na vrcholu, přichází nová generace. Židovská encyklopedie píše: „Existoval pojem ‚diplomati litvinovovské školy'" - a mezi nimi vyzdvihuje: R. Uman-ského, J. Surice, B. Štejna (i když ten slavil úspěchy již ve dvacátých letech), J. Gnědina (Parvusova syna).[39] Erenburg k nim dodává J. Ru-binina. - Jak ve dvacátých letech přitahovala diplomacie židovské kádry, tak je přitahovala i na počátku a v polovině třicátých let. Od okamžiku přijetí SSSR do Společnosti národů vidíme mezi hlavními členy sovětské delegace Litvínova, Štejna, Gnědina, ale také Brenne-ra, Staševského, Markuse, Rozenberga a Gruzína Svanidzeho. Ti reprezentovali sovětské Rusko na tomto fóru národů. - Zplnomocnění zástupci v Evropě: v Anglii stálý

[37] „Izvěstija", 24. dubna 1931, s. 2.
[38] Tamtéž, 18. května 1930, s. 1.
[59] *Kratkaja Jevrejskaja Enciklopedija* (dále KJE), Jeruzalém, Obščestvo po issledovaniju jevrejskieh obščin, 1988, sv. 4, s. 879. [40] RJE, sv.3, s. 58.

zástupce Vlaj ski j, v Německu (později i ve Francii) J. Suric, v Itálii B. Štejn (po Rameněvovi), také ve Španělsku, v Rakousku, v Rumunsku, v Řecku, v Litvě, v Lotyšsku, v Belgii, v Norsku; i leckde v Asii: například v Afghánistánu byl jíž za občanské války právě Suric a od r. 1936 B. Skvirskij; ten byl po dlouhá léta i neoficiálním sovětským zástupcem ve Washingtonu.[40] - Na sovětských obchodních zastupitelstvích se v raných a středních třicátých letech úspěšně udrželo a pracovalo mnoho židovských kádrů.

(Ještě jeden Běleňkij, už šestý, B. S., obchodní zástupce v Itálii
Í934-1937.[41])

Pokud jde o *Rudou armádu,* píše již nám známý pečlivý izraelský autor: i v třicátých letech v ní „zůstal značný počet židovských důstojníků. Bylo jich mnoho, zvláště v Revoluční vojenské radě, v hlavních správách lidového komisariátu obrany, v generálním štábu atd. Totéž platí
0 vojenských okruzích, armádních sborech, divizích, brigádách a všech vojenských jednotkách. Tak jako dříve se Židé významně uplatňovali
1 v politických orgánech".[42] A celá *Hlavní politická správa Rudé armády* přešla po sebevraždě spolehlivého Gamarnika do spolehlivých rukou Mechlisových... Tu jsou příklady z horní vrstvy Politické správy (PURKKA): Morduch Choroš, ve třicátých letech zástupce náčelníka Pl RKKA, pak (do svého zatčení) náčelník politické správy Kyjevského vojenského okruhu. - Lazar Aronštam, od r. 1929 a ve třicátých letech, do r. 1937 náčelník Politické správy Běloruského vojenského okruhu, Samostatné Dálněvýchodní armády, Moskevského okruhu. - Isaak Grinberg, vrchní inspektor PURKKA, pak zástupce náčelníka Politické správy Leningradského okruhu. - Boris Ippo (setkali jsme se s ním již v občanské válce; při pacifikaci Střední Asie náčelník Politické správy Turkestánského frontu, pak Středněasijského okruhu), ve třicátých letech Kavkazské Rudé armády; pak náčelník Vojenské politické akademie. - Již zmíněný Michail Landa, šéfredaktor novin Krasnaja zvězda 1930-1937. - Na tun Rozovskij, od občanské války vojenský prokurátor, v r. 1936 hlavní vojenský prokurátor RKKA.[43]

Do r. 1934, dokud ještě existovala *Revoluční vojenská rada,* byl zástupcem jejího předsedy (Vorošilova) Gamarnik. - Ve třicátých letech se kromě jmenovaných v předchozí kapitole setkáváme s těmito náčelníky *Hlavních správ RKKA:* Abram Volpe - Administrativně mobili-zační správa (v minulé kapitole zmíněný jako náčelník štábu Moskevského vojenského okruhu), Semjon Urickij (Vojenskoprůzkumná správa, do r. 1957), Boris Feldman - náčelník Hlavní správy kádrů (také do r. 1957), Leontij Koti jar - náčelník Hlavní voj enskoi nženýrské správy v letech před válkou. - Mezi veliteli *druhů vojsk* stál v čele vojenského letectva od r. 1932 A. Golcman (viděli jsme ho již v Ústřední kontrolní komisi a jako odborového činovníka; zahynul při letecké havárii). Mezi veliteli *vojenských okruhů* zase vidíme: lonu Jakira (Krymský okruh, pak důležitější Kyjevský), Lva Gordona (Turkestánský).[44] - Nemáme sice údaje o běžných, nižších hodnostech, ale nemůže být patrně vážných pochyb o tom, že v armádních politických správách, v zásobování armády i v aparátu strany a lidových komisariátu, pokud byl náčelníkem hlavní správy Žid, tvořili pochopitelně významnou složku těchto

[41] Tamtéž, sv. 1, s. 101.
[42] Aron Abramovič, *V rešajuščej vojně: Učastije i rol jevrejev SSSR v vojně protiv nacizma,* 2, vyd., Tel Aviv, 1982, sv. 1, s. 61.
[41] RJE, sv. 1, s. 63, 376, 515; sv. 2, s. 120, 491; sv. 3, s. 500-501.

struktur Židé.

Ale sloužit v armádě není nic špatného a je to možná i velmi budovatelské. A co naše drahé *GPU-NKKD7* Soudobý badatel, který se opírá o archivy: „První polovina třicátých let je charakterizována vzrůstem role Židů v aparátu státní bezpečnosti." A „v předvečer nejmasovějších represí" nám představu o obrazu „národnostního složení vedoucích orgánů NKVD... může poskytnout seznam vyznamenání к 20. výročí VČK-OGPU-NKVD 407 odpovědných pracovníků, uveřejněný v ústředním tisku. Mezi vyznamenanými je 56 Židů (15,8 %), 7 Lotyšů (1,7 %)".[45]

Z GPU se stal NKVD (lidový komisariát vnitra) v čele s Jagodou (1954) a jsou publikována jména (a to hned dvakrát! Máme vzácnou příležitost nahlédnout za neproniknutelné zdi[46]) komisařů státní bezpečnosti lidového komisariátu vnitra 1. hodnostní třídy: J. S. Agranov (Jagodův první náměstek), V. A. Balickij, T. D. Deribas, G. J. Prokofjev, S. F. Redens, L. M. Zakovskij; 2. hodnostní třídy: L. N. Bělskij, K. V. Pauker (ty jsme vyznamenali už r. 1927 к 10. výročí ČR), M. I. Gaj, S. A. Goglidze, L. B. Zalili, Z. B. Kacnelson, R. M. Rarlson, I. M. Leplev skij, G. A. Molčanov, L. G. Mironov, A. A. Sluckij, A. M. Šanin, R. A. Piljar. Nejsou to ovšem samí Židé, přece však dobrá polovina. A židovští čekisté neodešli ani nebyli propuštěni z NKVD, který po Kirovově smrti krutě řádil v zemi -a jak brzy uvidíme, i ve vlastních řadách.

Sluckij byl náčelníkem zahraničního oddělení NKVD, tj. řídil špionáž v zahraničí. „Jeho zástupci byli Boris Berman a (Sergej) Špigelglas." A o Paukerovi se dovídáme: kadeřník z Budapešti, spřáhl se s komunisty v ruském zajetí r. 1916, zprvu byl velitelem kremelské stráže, pak náčelníkem operativního oddělení NKVD.[47] Při utajenosti aparátu a nedostupnosti těchto vysokých funkcionářů nelze ovšem o každém vyslovit definitivní soud. Jasné světlo padlo na Na uma (Leonida) Etingona, který zařídil zavraždění Trockého, byl organizátorem „cambridgeské pětky" a atomové špionáže po válce - eso výzvědné služby.[48]

V nižších funkcích - a kolik jich bylo? - sloužil Lev Feldbin, který byl zcela skryt

[44] RJE, sv. 1, s. 244, 350; sv. 2, s. 78; sv. 3, s. 179, 206-207, 493-494; A. Abramovič, *V rešajuščej vojně,* sv. 1. s. 62.

[45] L. J. Kričevskij, *Jevrei v apparatě VČK-OGPIJ v 20-je gody,* in *Jevrei i russkaja revoljueija: Materiály i issledovanija,* red.- sest. O. V. Budnickij, Moskva, Jeruzalém, Gešarim 1999, s. 343-344; „Izvěstija", 20. prosince 1937, s. 2.

[46] „Izvěstija", 27. listopadu 1935, s. 1; 29. listopadu, s. 1.

[47] Robert Konkvest, *Bolšoj terror,* s. 187.

[48] RJE, sv. 5, s. 475.

lidským očím a teprve později nechvalně proslul jako přeběhl ík. s efektním pseudonymem Alexandr Orlov, známý dlouholetý pracovník GPU, kde řídil „ekonomické oddělení Zahraniční správy", což znamenalo, že jménem NKVD kontroloval zahraniční obchod SSSR. Na přísně tajných Stalinových instruktážích pro pracovníky NKVD byl pověřen „páčit z (obětí) falešná doznání" a „mnozí z (vyšetřovatelů NKVD) byli (jemu) podřízeni".[49] - Ani Michail Kolcov-Fridljand („politický poradce" republikánské vlády Španělska[50]) nemohl zůstat stranou největších eskapád GPU.

K Ježovovi, jmenovanému (27. září 1956) lidovým komisařem vnitra, byl za tři dny poslán jako náměstek M. Berman (který zároveň zůstal náčelníkem Hlavní správy pracovních táborů).[51] Ale Ježov si přivedl i své vlastní stíny. Jeho dávný (od r. 1951) spolupracovník na ÚV VKS(b) Michail Litvín se stal náčelníkem kádrového oddělení vnitra a do května 1957 to dotáhl až na náčelníka úděsného Tajného politického oddělení Hlavní správy státní bezpečnosti (GUGB) NKVD. Zástupcem náčelníka tohoto oddělení byl (1951-1956) Genrich Ljuškov (zabitý 1945 *japonskou* kulkou, poněvadž k Japoncům přeběhl r. 1958, a teď na konci války ho nechtěli vydat zpátky, neměli na vybranou, a tedy ho zastřelili - tak by šlo ještě dodatečně vyprávět o kariéře každého z nich). V témž oddělení byl „zplnomocněncem pro zvláštní úkoly" Alexandr Radzivilovskij. A ještě jeden Ježovu v dávný spolupracovník - Isaak Šapiro, jeho referent od r. 1954, nyní náčelník sekretariátu NKVD, později náčelník zvláštního oddělení GUGB NKVD (to je další, také pověstné oddělení...).[52]

V prosinci 1936 nacházíme mezi náčelníky deseti oddělení Hlavní správy státní bezpečnosti NKVD, utajených pod čísly, sedm Židů: strážní oddělení (1) - K. Pauker, kontrašpionážní (5) - L. Mironov, zvláštní (5) - í. Leplevskij, dopravní (6) - A. Šanin, zahraniční (7) - A. Sluckij, evidenčně registrační (8) - V. Cesarskij, vězeňské (10) - J. Vejnštok. V období krvavých represí r. 1957 měli funkce náčelníků oddělení ještě: A. Zalpeter - operativní oddělení (2), J. Agranov, po něm M. Litvin -tajné politické (4), A. Minajev-Cikanovskij - kontrašpionážní (5), I. Šapiro - jak už bylo řečeno, zvláštní oddělení (9).[53]

Vedení Gulagu (Hlavní správy pracovních táborů) jsem vyjmenoval v Souostroví

[49] Alexandr Orlov, Z předmluvy ke knize *Tajnaja istorija stalinskich prestuplenij,* in „Vrenija i my" (dále VM): Meždunarodiryj žurnál literatury i obščestvennych problém, New York, 1982, č. 67, s. 202.

[50] RJE, sv. 2, s. 62.

[51] „Izvěstija", 27. září 1956, s. 1; 50. září, s. 5: RJE, sv. 1, s. 124.

[52] RJE, sv. 2, s. 187, 218, 452; sv.3, s. 358.

[31] A. líokurin, N. Petrov, *NKVD: struktura, Junkcii, kádry,* in „Svobodnaja mysl", 1997, č. 6, s. 115-116.

Gulag. Ano, i tam měli většinu Židé. (Portréty bělomoř-sko-baltských náčelníků, reprodukované ze známého sovětského sborníku z r. 1956, vzbudily nelibost: že prý jsem si vybral jenom Židy. Jenže já jsem si je nevybral, já jsem uvedl snímky *všech vyšších náčelníků* Bělomořsko-baltského tábora z této nesmrtelné knihy - a čí je to výběr a čí vina, že to byli Židé?) Pro informaci dodám něco o třech vysokých papaláších, co jsem tehdy nevěděl, až teď jsem se to dočetl. Lazar Ko-gan byl, než přišel na Bělo mořský kanál, taky náčelníkem pracovního tábora, Z i no vij Racnelson byl po r. 1954 zástupcem náčelníka tábora; Izrail Pliner byl od r. 1956 náčelníkem tábora a dostavěl kanál Moskva-Volha.[54]

Nedá se to popřít: Dějiny zanesly mnoho sovětských Židů do řad strůjců všeruského osudu.

Z různých pramenů přicházejí z různých dob informace, které nebyly nikdy veřejné ventilovány: o oblastních (krajských) *zplnomocněncích* GPU-NKVD ve třicátých letech (do r. 1937). Označení jejich hodnosti by se mělo vždy psát s velkým písmenem, neboť

právě oni, a nikoli tajemníci oblastních výborů byli neomezenými pány svých oblastí, pány nad životem či smrtí kteréhokoli obyvatele a sami byli podřízeni přímo NRVD. U někteiých z nich jsou známa plná jména, u jiných jen trosky začátečních písmen, u dalších pouze příjmem. A zeměpisně se jejich posty také měnily, jedni zplnomocněnci se přesunuli na místa druhých (budeme jen závidět tomu, komu se podaří prokázat aspoň okrajové dočasné údaje, vždyť se to všechno dělo utajeně). A po celá třicátá léta bylo ještě mezi těmito oblastními mocipány hodně Židů. Podle nedávno publikovaných údajů sloužilo u místních orgánů státní bezpečnosti, mimo Hlavní správu, 1776 Židů (7,4 %).[55]

Měli bychom se zmínit alespoň o těchto zplnomocněncích: v Bělorusku (Izrail Leplevskij, bratr zástupce generálního prokurátora Grigorije Leplevského - již jsme se s ním setkali na VČK, byl také náčelníkem GPU, mihl se jako komisař 2. hodnostní třídy a od r. 1934 do 1936 byl lidovým komisařem vnitra Bílé Rusi); Západní oblast (I. M. Blat, později působil v Čeljabinsku); na Ukrajině (Z. Racnelson, i jeho jsme viděli v občanské válce, ale pak proletěl celou zemí od Kaspického moře k Bílému, chvíli dělal zástupce náčelníka Gulagu a hned nato náměstka lidového komisaře vnitra Ukrajiny; ale r. 1957 ho vystřídal Leplevskij); Doněcka oblast, pak i Vínnická (ty obě zvládal D. VI. Sokolinskij); Severní Kavkaz (L. J. Fajvilovič, byl tam i Fridberg); Ázerbájdžán (M. G. Ra-jev-Kaminskij, byl tam i Purnis), Stalingradská (G. Rappoport); Orelská (P. Š. Simanovskij); Tambovská (Livšic); Gorkijská (G. J. Abrampolskíj); Archangelská (tam vládl A. S. Šijron houfům rozkulačených sedláků); republika Němců Povolží (I. Z. Ressin), Baškirsko (Zelikman), Orenburská (N. Rajskij), Sverdlovská (G. I. Škljar),

54 RJE, sv. 2, s. 22, 51-52, 589.

55 A. Kokurin, N. Petrov, *NKITJ: struktura, funkcii, kádry,* in „Svobodnaja mysl", 1997, č. 6, s. 118.

r><?r»

Kazachstán (L. B. Zalili), Střední Asie (Krukovskij), Východní Sibiř (Troekij, nikoli Lev T.) a až k Severnímu kraji (Rutkovskij).

Uvedené oblastní funkce byly přechodné, provizorní, oblastní lídrové NKVD byli přehazováni z jedné oblasti do drahé neméně často a s nemenší mocenskou jistotou než tajemníci oblastních výborů. Tak třeba Vladimír Cesarskij pobýval jako zplnomocněnec GPU-NKVD v Oděse, v Kyjevě, na Dálném východě, ale r. 1957 se vyšvihl na místo náčelníka zvláštního oddělení GUGB-NKVD (zřejmě právě před Šapirem). - Nebo S. Mironov-Korol: 1953-1936 byl náčelníkem Dně-propetrovského GPU-NKVD (současné i na ústředí), r. 1937 Západosibiřského.[36]

- Polovina třicátých let zastihuje nám známého L. Vulje jako „ředitele" moskevské (a pak i saratovské) policie. Přímo v Moskvě byl zplnomocnéncem (po Střední Asii) L. Bělskij; pak povýšil na náčelníka vojsk vnitřní služby NKVD. - Další přemísťování v třicátých letech byli: náčelník pohraničních vojsk Fošan, náčelník plánovacího hospodářského oddělení NKVD Mejerson, náčelník finančního oddělení Gulagu L. I. Berenzon, kterého vystřídal L. M. Abramson, náčelník kádrového oddělení Abram Flikser. To vše uvádíme namátkou, výčet a seznam za celá ta léta se sestavit nedá. - Ale zvláštní oddělení bylo na každém oblastním NKVD. Zde je náhodný údaj: náčelníkem

sekretariátu tohoto oddělení v Kyjevě byl Jakov Broverman, pak přešel v téže funkci na ústřední NKVD.[57]

Později, když r. 1940 Sovětský svaz okupoval Pobaltí, je například znám případ náčelníka dvinského NKVD, jistého Kaplana, který tam tak řádil, že r. 1941 - jen co odešla sovětská vojska a ještě před příchodem Němců - dalo se místní obyvatelstvo strhnout výbuchem hněvu proti Židům.

V románě I). P. Vitkovského Půl života je odstavec o židovské vizáži jeho vyšetřovatele Jakov leva, už z novějších chruščovovských časů. Tato Vitkovského poznámka vyznívá trochu hrubě, a Židé konce šedesátých let, kteří se už distancovali od komunistického režimu a v této nové politické orientací velmi citlivě vnímají všechny lágrové memoáry, byli v tomto ohledu vždy nepříjemně dotčeni. Ale V. Geršuni mi k tomu položil otázku: „A kolik *ještě* židovských vyšetřovatelů Vitkovskij za třicet let zažil?"

V tom nevinném podřeknutí: „za třicet let" - nebylo by přirozenější říct „za padesát" nebo aspoň „za čtyřicet"? - jak příznačně se tu projevila udivující zapomnětlivost! Za t ř i c e t let, od konce třicátých let, potkal možná Vitkovskij nemálo židovských vyšetřovatelů (ostatně existovali ještě v šedesátých letech), ale Vitkovskij, kterého policie pronásledovala už č t y ř i č e t let a byl na Soloveckých ostrovech, zřejmě nezapomněl na dobu, kdy bylo těžší narazit na vyšetřovatele Rusa než na Žida nebo Lotyše.

Ale na Geršuniho otázce je pravda v tom, že všechny ty význačné funkce, i ty méně

[56] RJE, sv. 2, s. 293; sv. 3, s. 311.
"Tamtéž, sv. 1, s. 170.

důležité a průměrné - čím blíže к přelomu let 1937-1938 v sobě nesly i záhubu.

Páni nad našimi osudy suverénně vládli na svých suverénních výšinách - a nenadálý úder, který dopadl na ně samé, jim připadal jako zhroucení vesmíru, jako konec světa. Kdo z nich do té doby přemýšlel o osudovém údělu tvůrců revoluce?

Když probíráme zvlášť seznamy *velkých* čelných představitelů, kteří zemřeli v letech 1937-1938, najdeme mezi nimi ohromné procento Židů. Současný pramen uvádí například: jestliže „od 1. ledna 1935 do 1. ledna 1958 řídili příslušníci tohoto etnika přes 50 % základních strukturních složek ústředního aparátu vnitra, je to к 1. lednu 1959 pouhých 6 %".[58]

Při použití množství „popravčích seznamů", které u nás za posledních deset let vyšly, a autobiografických svazků nejnovější Ruské židovské encyklopedie jsme nyní do jisté míry schopni zjistit další osudy významných čekistů, rudých velitelů, komunistických funkcionářů, diplomatů atd., o nichž jsme se zmiňovali v předchozích kapitolách této knihy jako o držitelích moci.

Řady čekistů postihlo toto vraždění obzvlášť rozsáhle: G. J. Abrampolskij; L. VI. Abramson, zemřel ve vězení r. 1959; *Jakov Agranov, 1938*[59]*; Abram Běleňkij, 1941; Lev Bělskij-Levin, 1941; Matvej Berman, 1939; Boris Berman, 1939; Josif Blat, 1937; J. lejnštok, 1939; Leonid Val, 1938; Mark Gaj-Štokljand, 1937; Semjon Gendin, 1939;*

[58] G. V. Kostyrčenko, *Taj naj a politika Stalina: Vlasti antisernitizm,* Moskva, Mežduiiarodnyje otnošenija 2001, s. 210.
[59] Kurzívou jsou vyznačena jména popravených a rok popravy; v některých případech číslice označuje rok zatčení; zvlášť jsou vyznačena jména těch, kteří spáchali sebevraždu, když čekali na vazbu, a kteří zemřeli ve vězení.

Ve-niamin Gerson, 1941; *Lev Zadov-Zinkovskij, 1938; Lev Zalin-Levin, 1940; A. Zalpeter, 1939; Lev Zacharov-Mejer, 1937; N. Zelikmari, 1937; Alexandr IoseleviČ, 1937; Zinovij Racnelson, 1938; Lazar Kogan, 1939; Michali Kolcov-Fridljand, 1940; Georg Krukovskij, 1938; ízrail Leplev-skij, 1938;* Michail Litvín, spáchal sebevraždu r. 1938; *Natan Margolin, 1938; A. Minajev-Cikanovskij, 1939; Lev Mironov-Kagan, 1938; Sergej Mironov-Korol, 1940; Karl Pauker, 193 7; Ízrail Pliner, 193 9; Michail Ra-jev-Kaminskij, 193 9; Alexandr Radzivilovskij, 1940; Naum Rajskij-Lecht-man, 1939; Grigorij Rappoport, 1938; Ilja Ressin, 1940;* A. Rutkovskij; *Pinchus Simanovskij, 1940;* Abram Sluekij, otráven 1958; *David Sokolinskij, 1940; Michail Trilisser; Leonid Fajvilovič, 1936; Vladimír Cesarskij, 1940;A. Šanin, 1937;Isaak Šapiro, 1940;* Jevsej Širvindt, 1958; Gri-gorij Škljar; *Sergej Špigelglas, 1940; Genrich Jagoda, 1938.*

Byly již vydány stohy seznamů vedoucích pracovníků ústředního aparátu GUGB NKVD, kteří padli za oběť „ježovovskému" odstřelu a represím, kde nacházíme mnoho a mnoho židovských jmen.[60]

Ale jen náhodně, díky dosud nezabrzděné „glasnosti" počátku devadesátých let, se dovídáme něco o záhadných, zcela utajených životopisech. Například profesor *Grigorij Majranovskij,* odborník na jedy, řídil od r. 1957 „Laboratoř X" ve zvláštním oddělení operativní techniky NKVD, která vykonávala injekcemi jedu rozsudky smrti „na přímé rozhodnutí vlády v letech 1957-1947 a 1950" jak ve zvláštní cele při „Laboratoři X", tak i v zahraničí v letech 1960-1970.[61] Zatčen byl Majranovskij až v roce 1951 - a z vězení psal Berijovi: „Mou rukou byla zlikvidována nejedna desítka zapřísáhlých nepřátel sovětského režimu včetně naciona listu všeho druhu."[62] - Ar. 1990 se objevila šokující zpráva, z níž jsme se dověděli, že jedinečná *„auta smrti"* nebyla vynalezena u Hitlera za druhé světové války, ale na sovětském NKVD r. 1937. Vynalezl je (a jistě ne sám, byl však organizátorem vynálezu) *-Isaj Davidovič Berg,* administrativní vedoucí hospodářského oddělení NKVD Moskevské oblasti. A proto je někdy důležité vědět, kteří lidé zaujímali i místa ne zrovna nejvyšší. Stalo se, že I. D. Berg dostal příkaz splnit rozhodnutí „trojky" správy pro Moskevskou oblast - a Berg ten příkaz do puntíku splnil: vozil lidi na popravu. Když však v Moskevské oblasti začaly zasedat současně *tři* „trojky", popravčí čety to už nezvládaly. Tu někdo přišel s nápadem: oběti svléct donaha, spoutat je, zacpat jim ústa a naházet je do krytého náklaďáku, zvenčí maskovaného jako dodávka chleba. Při převozu se výfukové plyny pouštěly dovnitř - a než se dojelo ke vzdálené jámě, byli vězňové už „hotovi". (Nutno dodat, že i sám Berg byl brzy popraven, r. 1939 - samozřejmě však ne za tyto zločiny, nýbrž pro obvinění ze „spiknutí". A r. 1956 byl zdárně rehabilitován, ačkoli v jeho vyšetřovacím spise i tehdy byla a dodneška zůstala a byla přečtena novináři historie onoho vražedného vynálezu!)[65]

Samuil Agurskij, zatčen 1958; *Lazar Aronštam, 1938; Boris Běleňkij, 1938; Grigorij Běleňkij, 1938; Zachar Běleňkij, 1940; Mark Běleňkij, 1938; Moris Bělockij, 1938; German Bitker, 1937; Aron Vajnštejn, 1938; Jakov Vesník, 1938; Izrail Vejcer, 1938;*

[60] Viz např.: N. V. Petrov, K. V. Skorkin, *Kto rukovodilNKVD, 1934-Í941: Spravočnik,* Moskva, Zveňja 1999.

[61] Pavel Sudoplatov, *Specoperacii: Lubjanka i Kreml, 1930-1950 gody,* Moskva, OLMA-Press 1997, s. 440-441.

[82] „Izvěstija", 16. května 1992, s. 6.

[83] J. Žirnov, *„Procedura kázni nosila omerzitělnyj charakter",* in „Komsomolskaja pravda", 28. října 1990, s. 2.

Abram Volpe, 1937; Jan Gam arnik, spáchal sebevraždu 1957; *Michali Gerčikov, 1937;* Jevgenij Gnědin, zatčen 1959; *Filipp Gološčokin, 1941; J. Goldin, 1938;* Lev Gordon, zatčen 1959; *Isaak Grinberg, 1938; Jakov Gugel, 193 7; Alexandr Gurevič, 1937; Šolom Dvojlackij, 1937; Max Dejč, 1937; Semjon Dimanštejn, 1938; J. Drejcer, 1936; Semjon Žukovskij, 1940; Sam uil Zaks, 1937;* Zino vij Zangvil; *Isaak Zelenskij, 1938; Grigorij Zin o vjev, 1936; S. Zorin-Gomberg, 1937; Boris Ippo, 1937;* Michail Kaganovič, zastřelil se v obavě ze zatčení, 1941; *Moisej Kalmanovič, 1937; Lev Kameněv, 1936; Abram Kamenskij, 1938; Grigorij Kaminskij, 1938;* Ilja Kit-Vijtenko, zatčen 1957 a vězněn 20 let; */. M. Klejner, 193 7; Jevgenij a Koganová, 1938; Alexandr Krasnoščokov-Tobinson, 1937; Lev Kricman, 1937; Solomon Kruglikov, 1938; Vladimír Lazarevič, 1938; Michail Landa, 1938; Ruvim Levin, 193 7; Jakov Livšic, 1937;* Moisej Lisovskij, zatčen 1938; *FridMar-kus, 1938; Lev Marjasin, 1938; Grigorij Melničanskij, 1937;* Alexandr Minkin-Menson, zemřel v táboře 1955; *Naděžda Ostrovská, 1937; Lev Pečerskij, 1937; I. Pius on, 1936; Josif Pjatnickij-Taršis, 1938; Izrail Raz-gon, 1937; Moisej Rafes, 1942;* Grigorij Roginskij, 1959; *Marsel Rozen-berg, 1938; Arkadij Rozengolc, 1938; Na um Rozovskij, 1942; Boris Roj-zenman, 1938;* J. Rubinin, vězněn 15 let; *Jakov Rubinov, 1937; Moisej Ruchimovič, 1938; Oskar Ryvkin, 1937; David Rjazanov, 1938; Veniamin Sverdlov, 1939; Boris Skvirskij, 1941; Josif Slavin, 1938;* Grigorij Sokolni-kov-Brilliant, zabit ve vězení, 1939; Isaak Sole, zemřel ve vězení, 1940; *NaumSorkin, 1938; Lev Sosnovskij, 193 7; Artur Staševskij-Giršfeld, 1937; Jurij Stěklov-Nachamkis, 1941; Nikolaj Suchanov-Gimmer, 1940; Boris Tal, 1938; Semjon Turovskij, 1936; Semjon Urickij, 193 7; Jevgenij Fajn-berg, 1937; Vladimír Fejgin, 1937; Boris Feldman, 1937;* Jakov Fišman, zatčen 1937; *Moisej Frumkin, 1938;* Marie Frumkinová-Ester, zemřela v táboře, 1943; *Leon Chajkis, 1938;* Avenir Chanukajev; Moisej Charito-nov, zemřel v táboře, 1948; *Mendel Chatajevič, 1937; Tichou Chvesin, 1938; Josif Chodorovskij, 1938; Morduch Choroš, 1937;* Isaj Galkovič, zatčen 1957; *Jefim Cetlin, 1937;* Jakov Čubin; N. Čužak-Nasimovič; *Lazar Šackin, 1937; Achij Šilman, 1937;* Ijerochim Epštejn, zatčen 1938; *lona Jakir, 193 7; Jakov Jakovlev-Epštejn, 1938; Grigorij Stern, 1941.*

A je to také martyrologie mnoha a mnoha Židů na vedoucích místech.

A dále osudy několika předních ruských socialistů,' kteří se nepřiklonili к bolševikům, nebo dokonce proti nim bojovali.

Boris OsipovičBogdanov (nar. 1884). - Oděsan, vnuk a syn obchodníků dřívím. Absolvoval nejlepší oděskou obchodní školu. Již za studií inklinoval k sociálnědemokratickým kroužkům. V červnu 1905, když do přístavu připlul povstalecký obrněnec Potěmkin, byl prvním civilistou, který pronikl na jeho palubu, pronesl řeč na mítinku posádky, vyzýval jí, aby se připojila k oděské stávce, odvezl na konzuláty písemná provolání k evropským zemím. Trestu se vyhnul odjezdem do Petrohradu, kde pracoval v sociálnědemokratické ilegalitě; menševik. Následovala těsně za sebou dvě dvouletá vyhnanství - do Solvyčegodu a do Vo-logdy. Před válkou se dostal mezi menševické špičky, legálně se věnoval dělnickým otázkám, r. 1915 se stal tajemníkem v dělnické skupině při Výboru pro válečný průmysl, s ním byl také v lednu 1917 zatčen, osv obozen byl Únorovou revolucí. Stal se členem Výkonného výboru petrohradského

sovětu, byl stálým předsedou na jeho bouřlivých tisícihlavých schůzích, od června členem byra Všeruského ústředního výkonného výboru - a kladl houževnatý odpor tehdejším bolševickým pokusům o převrat, po červencovém povstání bolševiků přijal kapitulaci námořnického oddílu, který uvázl v Petropavlovské pevnosti. Po Říjnové rn převratu byl r. 1918 jedním z organizátorů protibolševického dělnického hnutí v Petrohradě. Občanskou válku prožil v Oděse. Po jejím skončení se pokusil obnovit menševiekou činnost, již koncem roku 1920 byl uvězněn na jeden rok. To byl počátek dlouhého řetězu jeho zatýkání a odsuzování, vyhnanství a táborů, transportů - „velký pasiáns" tolika socialistů v SSSR - a už jen za menševiekou minulost a menše-vické přesvědčení, neboť v krátkých oddechových pauzách pracoval jako ekonom a chtěl už pouze žít obyčejným životem - byl však stále podezříván z hospodářského „záškodnictvi". R. 1922 zažádal o povolení k vycestování, ale před odjezdem byl znovu zatčen. Věznění na Solov-kách, vyhnanství na Pečoru, pravidelné prodlužování trestu na tři roky, izolační vězení v Suzdalu, nová a nová vyhnanství. R. 1931 se ho snažili zatáhnout do procesu se „Svazovým byrem menše vlků", ale nechali toho. R. 1937 však spadl do všeobecného víru, v o ruské věznici (kde byl na společné cele s dříve uvězněnými komunisty) přežil nepřetržité výslechy, které trvaly někdy celé týdny, jindy po určité období ve dne v noci (vyšetřovatelé na tři směny), od kro ulil si sedm let v kargopolském táboře (někteří menševici byli popraveni), vyhnanství v Syktyvkaru, r. 1948 zařazen do nové skupiny „recidivistů", vyhnanství v Kazachstánu. R. 1956 rehabilitován, jako zlomený stařec zemřel r. 1960.

Boris Davrdovič Kamkov-Kac (nar. 1885). - Syn zemského lékaře. Od jinošských let člen strany sociálních revolucionářů. R. 1905 vypovězen do Turuehanského kraje, uprchl. V emigraci vystudoval Právnickou fa-

Co osudů s ohnivě narýsovanou křivkou je jen v tomto seznamu! V čekistlekém hřebínku uvízl i *Béla Kun,* katan Krymu, a s ním i dvanáct lidových komisařů budapešťské komunistické vlády.[64]

Nemohu však souhlasit - nesedí mi to a musel bych se stydět -, aby se do *pronásledování* Židů zahrnovalo i jejich vyhnání z *orgánů činných v trestním řízení.* To vyhnání nemělo antisemitskou motivaci. (Nehledě na to, že kdyby si stalinští pochopové vážili také něčeho jiného než statků vezdejších a svého uzurpátorského vítězství, nebo aspoň hlasu lidu, jímž manipulovali - museli by *sami* odejít z NKVD a nečekat, až je vyhodí. Něco jiného je, že mnohé by to stejně nezachránilo před smrtí, ale smylo by to z nich znamení hanby?) - Spíš naopak: „Soudě podle dostupných údajů, jednou z nemnoha národnostních menšin, k nimž koncem třicátých let mohl pracovník NKVD patřit, aniž se to jevilo jako příslušnost k ‚zločinecké bandě', byli Židé. U státní bezpečnosti ještě neplatila nařízení o národnostní a kádrové politice, jež byla charakteristická... koncem čtyřicátých a začátkem padesátých let."[65]

Ničivou vlnou let 1937-1938 byli smeteni i mnozí význační straničtí funkcionáři. V letech 1936-1937 se osazenstvo na sovětských lidových komisariátech začalo markantně měnit - předválečné čistky neušetřily ani nej přednější osobnosti z lidových komisariátů. Kulka si našla i iniciátora kolektivizace Jakovíeva i jeho spolupracovníka Kalmanoviče i Ruchimoviče a ovšem i mnoho dalších. Masakru neunikli ani staří „zasloužilí" bolševici,

nemluvě už o Kameněvovi a Zinovjevovi: dávno odstavený Rjazanov, organizátor earovraždy Gološčokin. (Smrt se vyhnula jen Lazaru Kaganovičovi, který se dokázal sám stát „železnou metlou" v několika čistkách let 1937-1938 - například jeho nájezd na město Ivanovo nazvali místní lidé „černá smršť".)[66]

Nabízejí nám tento výklad: „Jde o oběti sovětské diktatury, které využila a nemilosrdně zlikvidovala, když už je nepotřebovala."[67] Skvělý argument! Ale co předchozích dvacet let - to byli tito židovští správcové taky *využíváni?* Nebyli snad nadšeným *nástrojem této diktatury* a až do chvíle, kdy „už je nepotřebovala", se horlivě nepodíleli na likvidaci náboženství, kultury, inteligence a m noh a m i i i o n o v é h o rolnictva?

Vlna smetla i spoustu důstojníku Rudé armády. „Do léta r. 1938 bez výjimky

[64] Robert Konkvest, *Bolsoj terror,* s. 797-798.

[85] L. J. Kricevskij, *Jevrei v appurate VCK-OGPU v 20-je gody,* in *Jevrei i russkaja revoljuci-ja,* s. 343-544.

[m] Robert Konkvest, *Bolsoj terror,* s. 459.

[87] J. Margolin, *Tel-Avivskij bloknot,* in „Novoje russkoje slovo", New York, 5. srpna 1968.

všichni" velitelé vojenských okruhů, „kteří zaujímali tuto funkci v červnu 1937, beze stopy zmizeli". - Politická správa Rudé armády při drtivém úderu r. 1937, po Gamarnikově sebevraždě, „utrpěla terorem nej větší ztráty". Z politických pracovníků zahynulo všech 17 armádních komisařů, 25 z 28 sborových komisařů, 34 z 36 brigád nich (divizních).[68] - Nemalý počet Židů nalézáme ve zveřejněných seznamech důstojníků, zastřelených v letech 1937-1938.[69]

Zcela zvláštní vojenskou kariéru udělal Grigorij Stern - stoupal po linii politruka: od občanské války vojenský komisař pluku, brigády, divize. V letech 1925-1925 velitel ČON (jednotek zvláštního určení) C ho řeze mské skupiny vojsk (tj. potlačování nepokojů ve Střední Asii). Až do r. 1926 byl velitelem politického oddělení divize. Pak prošel kurzy pro vyšší důstojníky. V letech 1929-1954 „plnil zvláště důležité úkoly u lidového komisaře vojenství a námořnictva", tj. u Vorošilova. V letech 1937-1938 „vojenský poradce u republikánské vlády Španělska" (nezaměňovat s Manfredem Sternem, který na sebe také upozornil u rudých Španělů - „generál Kleber"). Potom náčelník štábu Dál ně východního frontu, spolu s Mechlisem iniciátor krvavých bojů na jezeře Chasan r. 1958, zároveň intriky kolem zatčení maršála Bljuchera, kterého poslal na smrt a vystřídal ho ve funkci velitele frontu. V březnu 1959 na XVIII. sjezdu strany měl takovýto projev: „Zlikvidovali jsme hromadu všelijakého šmejdu - Tuchačevské, Gamarniky, Uboroviče a podobnou holotu," - a sám byl zastřelen teprve na podzim 1941.[70] - Šternův spolubojovník v oblasti letectva *Jakov Smuškevič* také udělal závratnou kariéru. Také začínal (a byl až do poloviny třicátých leť) jako politruk, komisař, ale udělal si i důstojnické kurzy. V letech 1956-1957 byl rovněž ve Španělsku, ale u letectva, jako „generál Douglas". R. 1939 velel letce u Chalchyn-golu. Pak to dotáhl až na velitele armádních vzdušných sil; v květnu 1941 byl zatčen a téhož roku zastřelen.[71]

Vlna neušetřila ani ekonomy a administrativní pracovníky; diplomaté, o nichž jsme se již dříve zmínili, byli skoro všichni popraveni.

Vyjmenujeme ty postižené stranické, vojenské, diplomatické a hospodářské pracovníky, s nimiž jsme se setkali na těchto stránkách *popravené* vyznačíme kurzívou): kultu faeidelberské univerzity. Účastník zimmervvaldské konference socialistů (1915). Po Únorové revoluci se vrátil do Ruska. Jeden ze zakladatelů strany levých eserů, v

[68] Robert Konkvest, *Bolšoj terror,* s. 427-128, 430.
[69] Viz např.: O. F. Suvenirov, *Tragedija RKKÍ, 1937-1938,* Moskva, Terra 1998.
[70] RJE, sv. 3, s. 430; A. Abramovič, *V rešajuščej vojně,* sv. 1, s. 66; V. Kat unce v, I. Koc, *Incident: Pod op l/o ku Chasanskich sobytij,* in „Rodina", 1991, č. 6-7, s. 17.
[71] RJE, sv. 3, s. 82; A. Abramovič, / *rešajuščej vojně,* sv. 1, s. 64-66.

době Říjnového převratu vstoupil do koalice s bolševiky. Účastnil se rozehnání Ústavodárného shromáždění v lednu 1918. Od dubna vyzýval k rozbití bloku s bolševiky, v červnu i k „revolučnímu povstání" proti nim. Po porážce povstání odešel do ilegality. Po krátkém věznění r. 1920 znovu zatčen r. 1921, r. 1925 vypovězen. Mezi různými vyhnanstvimi také dva roky vězení, opět onen „pasiáns". Od r. 1955 vyhnanstvi v Archangelsku, zatčen r. 1957, popraven r. 1938.

Abram Rafailovič Goc (nar. 1882). - Vnuk milionáře, obchodníka čajem V. J. Vysockého. Od 14 let v revolučním hnutí a eser od založení strany r. 1901 (jeho bratr Michail byl jejím lid rem), od r. 1906 člen bojové organizace eserů, terorista. 1907-1915 nucené práce, káznice, v obci A1 e x a n d r o v s k a j a, tzv. central. Účastník Únorové revoluce v Ir-kutsku, pak v Petrohradě. Člen Výkonného výboru rady RSD, rovněž Výkonného výboru rady rolnických poslanců, člen předsednictva V šesvazového výkonného výboru. Od 25. října 1917 v čele protibolševického Výboru pro záchranu vlasti a revoluce. V boji proti bolševikům pokračoval i za občanské války. R. 1920 zatčen, v procesu s esery r. 1922 odsouzen k trestu smrti, což bylo změněno na pět let vězení. Pak nastal obvyklý „pasiáns" nových trestů vězení a vyhnanstvi. R. 1959 odsouzen k 25 letům pobytu v táboře, kde rok nato zemřel.

Michail Jakovlevič Gendelman (nar. 1881). - Eser od r. 1902, právní zástupce. Účastník Únorové revoluce v Moskvě, člen Výkonného výboru rady RSD, člen předsednictva Všesvazového ústředního výkonného výboru, člen ÚV eserů. 25. října 1917 na znamení protestu proti bolševikům opustil zasedání 2. všeruského sjezdu sovětů. Člen Ústavodárného shromáždění a účastník jeho jediného zasedání 5. ledna 1918. V Samaře se dále účastnil práce ve Výboru členů Ústavodárného shromáždění. Zatčen r. 1921, r. 1922 na procesu s esery odsouzen k trestu smrti, který mu byl změněn na pět let vězení. Následoval stejný „pasiáns" trestů. Popraven r. 1958.

Michail Isaakovič Liber-Goldman (nar. 1880). - Jeden ze zakladatelů Bundu (1897), člen ÚV Bundu v emigraci, zastupoval Bund na sjezdech RSDDS. Účastník revoluce 1905-1906. R. 1910 vypovězen na tři roky do Vologdské gubernie, brzy uprchl a znovu emigroval. Vytrvalý vášnivý odpůrce Leninův. Vrátil se do Ruska po r. 1914, sympatizoval se socialisty „obranáři" (ochrana vlasti za války). Po Únorové revoluci

člen ÚV petrohradského sovětu, později člen předsednictva Všeruského ústřednit 10 výkonného výboru, po Říjnovém převratu z něho odešel. Vstoupil do RSDDS (menševiků) a zase z ní vystoupil. Pracoval v hospodářských funkcích. Jeden z vůdců menševického podzemí v SSSR. Od r. 1923 vězení, vyhnanství, „pasiáns". R. 1937 znovu zatčen a téhož roku v Alma-
-Atě popraven.

Podobný osud, s opakováním rozsudků a vyhnanství, měli mnozí až do rozhodujícího účtování let 1937-1938.

Koště oněch let zametalo a zametalo po celé zemi, smetlo i lidi bez vysokých postavem, kteří neměli žádný vztah k moci, k politice - včetně Židů. Zde je několik ze zavražděných:

Satan Bemštejn (nar. 1876) - hudební vědec a kritik, přednášel dějiny hudby a estetiky, napsal několik knih, zatčen r. 1937, zemřel ve vězení.

Matvej Bronštejn (nar: 1906) - nadaný fyzik teoretik, doktor věd, s vynikajícími výsledky. Manžel L. K. Čukovské. Zatčen r. 1937, popraven r. 1938.

Sergej Ginter (nar. 1870) - architekt a inženýr. Zatčen r. 1954, vypovězen na Sibiř, podruhé zatčen r. 1957 a popraven.

/ eniamin Zilberminc (nar. 1887) - mineralog a geochemik, odborník na vzácné prvky, připravil postup prací s polovodivými materiály, podlehl represím r. 1958.

Michail Kokin (nar: 1906) - orientalista, sinolog, historik. Zatčen r. 1957, popraven.

Ilja Kričevskij (nar. 1885) - mikrobiolog, imunolog (také s fyzikálně matematickým vzděláním), doktor lékařských věd, zakladatel vědecké školy, předseda Všesvazové asociace mikrobiologú. Zatčen r. 1958,
zemřel r. 1943.

Solomon Levit (nar. 1894) - genetik, zkoumal vliv dědičnosti a prostředí na vývoj onemocnění. Zatčen r. 1938, zemřel ve vězení.

lochiel Bavrebe (nar. 1883) - orientalista, semitolog, jeden ze zakladatelů Evropské etnografické společnosti, obnovené r. 1920. Obviněn z vytvoření sionistické organizace, zatčen r. 1937, zemřel ve vězení.

I ladimír Hnkelštejn (nar. 1896) - fyzikální chemik, profesor, dopisující člen Ukrajinské akademie věd, mnoho prací v oboru užité elektro-chemie, podlehl represím r. 1937.

Ilja Checrov (nar. 1887) - hygienik, epidemiolog: hygiena životního prostředí, ochrana vodních nádrží, artéských studní, komunální hygiena. Zatčen r. 1938, popraven.

Nachům Švarc (nar. 1888) - lékař psychiatr, zabýval se studiem psychologických zvláštností Židů. 1921-1923 přednášel mát, psal v ivritu verše. Obviněn ze sionistické činnosti, zatčen 1937, zemřel ve vězení.

Tří bratři *špilrejnovi* z Roštová na Donu:

Jan (nar. 1881) - matematik, využití matematických metod v elektrotechnice a tepelné technice, profesor Moskevské vysoké technické školy, pak i děkan elektrotechnické fakulty. Vystaven represím a zemřel r.'l937;

Isaak (nar. 1891) - psycholog, doktor filozofie. R. 1927 v čele Všerus-ké společnosti pro psychotechniku a užitou psychofyziologii; rozsáhlý okruh bádání v psychologické analýze povolání a racionalizace pracovních podmínek. Zatčen r. 1935, popraven;

Emil (nar. 1899) - biolog, děkan Biologické fakulty univerzity v Roštově. Popraven r. 1937.

Leonid Jurovskij (nar. 1884) - doktor politické ekonomie, jeden z autorů měnové reformy 1922-1924. Blízký A. V. Čaj anovovi. a N. D. Kond-raťjevovi. Zatčen r. 1930, propuštěn r. 1955, znovu zatčen r. 1957 a popraven.

I při tak drtivém procentu Židů z nejvyšších kruhů, které zasáhla stalinská sekera, vysvítá ze stránek svobodných západních židovských publicistů, že to v jejich očích nebyl sám o sobě akt namířený proti Židům v národnostním smyslu: Židé se dostávali do toho mlýna jen proto, že jich bylo mezi sovětskými špičkami tolik. Třeba ve sborníku Jev-rejskij rnir (Židovský svět, 1959) čteme takovou poznámku: „Není nej menších pochyb, že Židé v SSSR mají spoustu možností a šancí, jaké před revolucí neměli, jaké nemají dnes ani v některých demokratických státech. Mohou se stát generály, ministry, diplomaty, profesory, nej vyššími a nej podlézávej šínii hodnostáři," ale to vše byly u sovětských Židů právě jen možnosti, „a naprosto ne právo," a právě že takové právo neměli, zřítili se z výšek a ztratili i život „Jakirové, Gamarni-kové, Jagodové, Zino v jevové, Radkové, Třočtí".[72] Žádná národnost za sovětské diktatury neměla takové *právo,* ale: s čím kdo zachází, tím také schází.

Starý skalní socialista, emigrant S. Ivanovic (S. O. Portugejs) přiznává: „ ‚Právo pobytu' pro Židy bylo za samoděržavi mnohem menší, ale
právo na život měli za samoděržavi přece jen mnohem větší než za bolševismu." S tím nelze nesouhlasit. - Poněvadž však ví (dále o tom píše) o „kolchozní revoluci", uzavírá: „Kocourkovské formy zavádění‚socialismu' v Rusku nejtíže dopadly na Židy", „na žádný národ se škorpioni bolševismu nevrhli s takovou silou jako na Židy."[75].

Přitom za morové rány rozkulačování ne tisíce, ale miliony rolníků neměly ani právo

[71] S. Ivanovic. *Jevrei i sovětskaja diktatura,* in *Jevrejskij rnir: Ježegodnik na 1939 g.* (dále JM-1), Paříž, Objediněnije russko-jevrejskoj intělligencii, s. 45.
[n] Tamtéž, **s.** 44-46.

pobytu, ani právo na život. A všichni sovětští spisovatelé (mezi nimi i nemálo Židů) zachovávali hrobové mlčení o tom ledovém vyhlazování ruského rolnictva. S nimi mlčel i celý Západ - opravdu to bylo z neinformovanosti? Nebo kvůli obraně sovětské moci? Nebo prostě z lhostejnosti? - Vždyť je to až nepředstavitelné: 15 milionů rolníků bylo zbaveno nejen práva studovat, práva obhajovat disertace nebo nastoupit slušná úřednická místa - ale byli vypleněni, jako dobytek vyhnáni ze svých statků a posláni na smrt do tajgy a tundry. - A v nadšených řadách městských aktivistů se hrnuli i Židé s vervou dovršovat kolektivizaci, zanechat po sobě zřetelnou, neblahou památku. Kdo by byl *tehdy* pozvedl hlas na obranu rolníků? - Ale brzy nato, v letech 1952-1955, umírá hladem pět až šest milionů lidí, a je to přece na pokraji Evropy! - a svobodný tisk svobodného světa zachovává naprosté mlčení... I když jako klíčový důvod uznáváme to, že tehdejší západní tisk byl přemrštěně levicový a oddaně nadšený pro socialistický

„experiment" v SSSR, přece jen musíme žasnout, jak strašně daleko muže dojít slepota a bezcitnost k utrpení desítek milionů lidí.

Co oko nevidí, toho srdce nezeli.

Na Ukrajině již však Židé vystřízlivěli ze svých nálad let 1917-1920, z podporování ruské státnosti, a koncem dvacátých let „ukrajinskými šovinisty ‚samostijníky' jsou Židé, kteří mají tak obrovský význam -ale pouze ve městech".[74] - Čteme i takovou úvahu: úder proti kultuře v ukrajinském jazyce r. 1937 byl namířen i proti těm Židům, kteří „reálně" utvořili s Ukrajinci „svaz pro rozvoj místní kultury v ukrajinském jazyce".[75] Ale takový svaz v kulturních kruzích nemohl zlepšit vztahy široké ukrajinské veřejností k Židům. Viděli jsme již v minulé kapitole, jak za kolektivizace „židovští komunisté v nemalém počtu si na venkově počínali jako velitelé a páni nad životem a smrtí".[76] To zasadilo novou ránu ukrajinsko-židovským vztahům, i tak napjatým již po celá staletí. A přestože hlad byl přímým důsledkem stalinské politiky, a to nejen na Ukrajině (krutě řádil i v Po v o lží a na Urale), mezi Ukrajinci se tehdy rozšířilo podezření, že všechen ukrajinský hlad je dílem Židů. Tento výklad se udržel dlouho (a v ukrajinském emigračním tisku přetrvával až do osmdesátých let 20. stol.). „Někteří Ukrajinci jsou přesvědčeni, že Židé hráli významnou roli při vzniku hladu... Kdekdo tvrdí, že rok 1953 byl pomstou Židů za politiku Chmelnyckého."[77]

Kdo seje vítr, sklízí bouři. Zpupnost mnoha Židů a také to, že nebyli postiženi tolika útrapami jako ostatní obyvatelstvo, mohlo vést k všelijakým výkladům.

[74] *Pismo V. I. Vernadskogo l.l. Petrunkevicu ot 14 ijuha 1927,* in „Novyj mir", 1989, e. 12, s. 220.

[75] Michail Chejlec, *Uroki proslogo,* in „22", 1989, c. 63, s. 202.

[76] Sonja Margolina, *Das Ende der Lügen: Rußland und die Juden im 20. Jahrhundert,* Berlin, Siedler Verlag 1992, s. 84.

Židovští autoři, kteří bedlivě sledovali „pohyb křivky" antisemitismu v SSSR, však nepostřehli tento zašlapaný popel a docházeli k poměrně optimistickým závěrům. Například Solomon Švarc píše: „Začátkem třicátých let antisemitismu v Sovětském svazu rychle ubývalo" a „v polovině třicátých let ztratil charakter masového jevu", „křivka antisemitismu klesala k nule". Vysvětluje to zvláště ukončením NEP, zmizením židovských ne p manů a drobných obchodníčků, potom pomohla „urychlená industrializace a uragánové tempo kolektivizace", což roztomile přirovnává k „svérázné *léčbě elektrickými šoky*[6]\ - Dodává ještě tuto sentenci: právě v těch letech vedoucí komunistické kruhy zahájily boj s ruským „velkoděržavným šovinismem". (Nezahájily ho, ale pokračovaly v něm, pokračovaly v leninské nesmiřitelnosti.) Švarc tedy říká, že mocenské kruhy „zarytě mlčely o antisemitismu", „aby nevzbudily dojem, že boj proti velkoděržavnému šovinismu je bojem za Židy".[78] Je to věcná poznámka.

Právě v lednu 1931 se v New York Times[79] a pak i ve všem světovém tisku objevilo nenadálé demonstrativní Stalinovo prohlášení pro Židovskou telegrafní agenturu: „Komunisté jako důslední internacionalisté nemohou nebýt nesmiřitelnými a zásadními odpůrci antisemitismu. V SSSR zákon co nejpřísněji postihuje antisemitismus jako jev hluboce nepřátelský sovětskému zřízení. Aktivní antisemité jsou trestáni podle zákonů SSSR trestem smrti."[80] No prosím, nezaváhal vyslovit do demokratických uší Západu

ani výši trestu. A pouze jedinou národnost v SSSR *takto* vyčlenil. A světové veřejné mínění tím bylo uspokojeno.

Co však bylo příznačné: v sovětském tisku toto vůdcovo prohlášení *nevyšlo* (díky Stalinově lstivé obezřetnosti), bylo určeno jen pro export, ale před svými poddanými tento postoj tajil - v SSSR bylo otištěno až koncem roku 1956.[81] V těch dnech také Stalin pověřil Molotova, aby udělal obdobné prohlášení na sjezdu sovětů.

Židovský autor oněch let, který tuto Molotovovu řeč vykládal, tak jak ji pochopil,

[77] Vl. Carirmik, *Ukrajinsko-jevrejskij dialog,* in „22", 1984, č. 37, s. 160.

[78] S. M. Švarc, *Antisemitizm v Sovětskom Sojuze,* New York, Izdatělstvo imeni Čechova 1952, s. 8. 98-99, 107-108.

[71] „New York Times", 15. ledna 1931, s. 9.

*° J. V. Stalin, *Sočiněnija.* v 15 svazcích, Moskva, Gospolitizdat 1946-1951, sv. 15, s. 28. [81] „Izvěstija", 50. listopadu 1956, s. 2.

mylně píše, že řečník v ní „jménem vlády" hrozil za projev „antisemitských citů" trestem smrti.[82] *Citů!* Ne, nic takového v Mo-lotovově řeči nebylo, od Stalinových „aktivních antisemitů" se nevzdálil. Tresty smrti za antisemitismus nám z třicátých let nejsou známy, ale *dlouhodobé tresty* se dávaly, a to podle paragrafu trestního zákoníku. (Lidé si šuškali: „Dřív, ani *za cara,* se nedávalo tolik.")

Dále však zaznamenává S. Švarc změnu: „Ve druhé polovině třicátých let nabývaly tyto nálady (nevraživost lidí k Židům) na rozsahu... hlavně ve velkých centrech, kde byla ve velkém počtu soustředěna židovská inteligence a polointeligence... Ponenáhlu tu znova začaly ožívat pověsti o ‚židovské nadvládě' a vznikaly přehnané představy o úloze Židů ve stavu středního a vrcholného státního úřednického aparátu." Ať už to byly jen pověsti nebo ne, ale vysvětlují přinejmenším s notnou dávkou naivity ospravedlnění: že tato židovská inteligence a polointeligence prostě neměla „v sovětských podmínkách skoro žádné zdroje existence než státní službu".[83]

Něco takového je hanba číst. Jakýpak útlak a beznaděj: skoro žádné zdroje existence než ty privilegované. A ostatní obyvatelstvo mělo plnou svobodu třeba dřít na kolchozních polích nebo kopat jámy a tahat náklady na stavbách pětiletek.

Co se týče úředních nařízení, dá se s určitostí tvrdit, že se ve třicátých letech v židovské otázce od revoluce nic nezměnilo a ještě se neprojevila oficiální averze vůči Židům. A hlásal a vytruboval se „konec veškerých národnostních rozporů".

Ani v zahraničních židovských kruzích ještě nevládl - a ani nemohl vzniknout - pocit, že v SSSR jsou Židé utiskováni. Nám známý S. Ivanovic napsal v článku Židé a sovětská diktatura: „V zahraničí mnozí věří, že v Rusku neexistuje antisemitismus, a z tohoto důvodu se sovětským režimem sympatizují. Ale v Rusku se ví, že to není pravda", nicméně Židé „doufají, že se Sověty dlouhá léta udrží u moci... a mají velký strach z jejich konce", neboť: „pogromy Stalin nepřipouští a - doufají - nepřipustí je". Autor chápe tak rozšířený názor, i když ho považuje za mylný: „Jestliže diktatura bolševismu padne, můžeme najisto počítat s divokým výbuchem antisemitských vášní a násilností... pád sovětského režimu bude pro Židy katastrofou, a každý přítel židovského národa musí s hrůzou odmítat takovou perspektivu"; a ještě dodává, že „sovětské diktatuře již začíná vadit, že se jí připisuje takové židoíllství a požidovštění".[84]

>J S. Po-zner, *Sovětskaja Rossija,* in JM-l, s. 260. " S. Ví. *Š\arc, Antisemitizm...,* s. 118.

** S. Ivanovic, *Jevrei i sovětskaja diktatura,* in JM-l, s. 50, 51, 52.

Generální linii pro třicátá léta vytyčila rezoluce XVI. sjezdu (1930) k Stalinovu projevu: výzva k energickému boji s šovinismem, a *v první řadě s velkoruským.* Byl to všem srozumitelný partajní jazyk. A tento boj se ještě několik let energicky vedl. Ale jak vůbec Stalin přišel na tenhle nesmysl? Po tom „šovinisuur už nezůstal ani stín. To neviděl tatíček Stalin ani do tak blízké budoucnosti, kdy se bude taktak držet nad vodou - a zavolá o pomoc právě k ruskému vlastenectví?

Už tehdy začali bít na poplach před nebezpečím vzkříšení ruského vlastenectví. S. Ivanovic r. 1939 pohotově udal trend této diktatury „na ‚lásku k vlasti', na ‚národní hrdost* " (vždycky v ironických uvozovkách), na „„hurá vlastenectví* ", diktatury, jež se nyní vracela „k některým národním tradicím Moskevské Rusi a carské Rusi".[85]

lile v čem bylo pro Rusko hlavní nebezpečí před Hitlerovým zaútočením! V ruském „vlastenčení"!

Ta obava od té chvíle neopouštěla židovské publicisty na půl století dopředu, i při vzpomínce na onu válku, kdy vzplanulo masové vlastenectví, na onu válku, jež zachránila i sovětské Židy. A v izraelském časopise r. 1988 čteme: „Živé fízlovské tradice... byly základem ‚činorodého sovětského vlastenectví', které se rozbujelo později, v letech Velké vlastenecké války."[86]

Vzpomeneme-li si na tu válku 1941-1945, musíme uznat: je to velmi nevděčný názor. A tak jednou provždy: ryzí, na nikom se neprovinivší ruské vlastenectví - *prostě neexistuje?* Proč tak striktně? Právě jen ruské?

Důležitou událostí židovského života bylo zrušení Židovské sekce při UV VKS/b/ r. 1950. Tím aktem skončil separovaný - i když jel podle sovětského programu - vývoj židovské společnosti, „národnostně a kulturně individuální autonomie" vplynula do všesovětského řečiště. V letech 1957-1958 *Židé* na vedoucích místech, kteří podle hodnocení J. Margolina „ve službách režimu udělali obrovský pogrom na všechny kulturní hodnoty židovského národa"[87] - Dimanštejn, Litvakov, Frum-kinová-Ester a jejich pomocníci (Motl Kiper, Icchok Sudarskij, Alexandr Čemerisskíj) - byli zatčeni a brzy zlikvidováni. V propadlišti zmizeli i mnozí členové židovské sekce, „kteří zaujímali vedoucí postavení v centrálních a místních úřadovnách OZJT, v sovětských židovských společenských, kulturních a vzdělávacích strukturách", v letech 1936-1959

„drtivá většina jich byla perzekvována".[88] Jedovatá atmosféra sovětských třicátých let pronikla i sem. Na veřejných schůzích byli obviňováni a odhalováni významní Židé

[85] S, Ivanovic, *Jevrei..,,* s. 51-52.

[86] B. Orlov, *Rossija bezjevrejev,* in „22", 1988, č, 60, s. 160.

[87] J. Margolin, *Tel-Avivskij bloknot,* in „Novoje russkoje slovo", New York, 5. srpna 1968.

komunisté, kteří kdysi bývali členy Bundu, strany sionistů socialistů, dokonce i za sovětů napůl povolené strany Po'alej Cijon. Ale komu bolševici nepředhazovalí jeho minulost? „A co dělal *před...?"* R. 1958 byly zakázány i noviny Der Emes.

A co školy? „Až do r. 1953 rostl počet židovských škol i jejich žáků, přestože již koncem dvacátých let byli v činnosti židovských sekcí kritizováni ‚nacionalističtí fanatici'... za ‚nucené překládání do židovského jazyka'..."[89] V letech 1956-1959 je zaznamenáno „období rychlého úpadku a ještě rychlejšího vnitřního oslabení" škol s vyučovacím jazykem jidiš.[90] Po 1936-1957 „počet židovských škol začíná rychle klesat i na Ukrajině a v Bělorusku", stále méně rodičů si přeje posílat dětí do těchto škol. „Projevil se i úpadek prestiže vyučování v jidiš, i snaha dát dětem vzdělání v ruském jazyce." - Také „od poloviny třicátých let počet vysokých... škol, kde se vyučovalo v

jidiš, prudce klesá"; „prakticky všechny židovské vysoké a střední školy v SSSR byly zrušeny v letech 1957-1958".[91]

Začátkem třicátých let byly však zrušeny i židovské vědecké ústavy při akademiích věd Ukrajiny a Běloruska; v Kyjevě zanikl Institut židovské proletářské kultury. A brzy následovalo zatýkání *(Michali Kokin* z Leningradského institutu filozofie, literatury, lingvistiky a dějin, popraven; lochiel Ravrebe - v minulosti z petrohradského Institutu vyšších židovských věd, v třicátých letech vedl židovský sektor veřejné knihovny, odsouzen k 8 rokům, zemřel při transportu).[92]

Pronásledování končící zatčením postihlo i židovské literáty píšící jidiš: perzekvováni byli Mojše Kulbak, 1937; *Zelik Axelrod, 1940;* Avram Abčuk, učitel jidiš, kritik, 1937; *Gercl Bazov, spisovatel, 1938.* Jmenován bývá také spisovatel I. Charyk, kritik Ch. Duněe.

Ale „až do konce třicátých let se hojně vydávala literatura psaná jidiš. V Moskvě, v Kyjevě, v Minsku pracovala židovská vydavatelství". Co to ale bylo za literaturu? V třicátých letech „drtivá většina (děl) byla napsána stereotypně, podle pevných zásad „socialistického realismu' ".[93] Literatura psaná jidiš od r. 1930 do června r. 1941... nese pečeť *stalinizace.* Pochlebovačné výlevy věnované Stalinovi zaplavující lůno židovské poezie..."[94] Icik Fefer „dokázal dokonce státní propagandě vdechnout lyrickou notu. Připisuje se mu příšerný výrok: „Zradil jsi svého otce - to je správné!' a: .Říkám Stalin, a

[88] KJE, sv. 8, s. 167.
[89] Tamtéž, s. 176.
[90] J. Mark, *Jevrejskaja škola v Sovětskom Sojuze,* in *Kniga o russkom jevrejstve,* 1917-1967 (dále KR.J-2), New York, Sojuz Russkich Jevrejev 1968, s. 239.
[91] KJE, sv. 8, s. 176, 177, 179.
[92] RJE, sv. 2, s. 58, 452.
[91] KJE, sv. 8, s. 179, 181.

myslím tím slunce'."[95] Velkou část těchto spisovatelů, kteří Stalinovi tak horlivě podkuřovali, čekalo zatčení deset let poté. Leckoho ovšem, jak bylo výše řečeno, potkal tento úděl již nyní.

Podobně „ideologický tlak oficiální komunistické doktríny znamenal pro mnohé židovské malíře a sochaře rozchod, často tragický, s narodili tradicí". (A čí kulturu to tehdy v SSSR nepostihlo!) Tak i zmíněných 19 profesionálních divadel hrajících jidiš i „mnoho kolektivní lidové tvořivosti, studií, kroužků": „převážná většina... židovských divadel věnovala v třicátých letech značnou pozornost inscenacím agitek".[96]

O kultuře psané v iv ritu, která uchovávala národní tradice, škoda mluvit: ta byla už definitivně vyhnána a uchýlila se do podzemí. Že bylo začátkem třicátých let rozdrceno i podzemí sionistů, o tom jsme již psali. Mnoho sionistů bylo již ve vězení, ale „sionistickou konspiraci" házeli na krk i jiným. - Kdo si pamatuje (z kapitoly 8) Pinchase Dašev-ského? R. 1935 byl zatčen jako sionista. - K siorůstům se nehlásil, ale v rozsudku smrti byl mezi ně zařazen Pinchas Krasnyj, bývalý ministr petljurovského Direktoria, pak se vrátil do SSSR, byl popraven r. 1959. -Volf Averbuch, od jinošských let člen Po'alej Cijonu, odjel do Izraele r. 1922, tam „pracoval v komunistickém tisku". R. 1950 byl vypovězen do SSSR a zde byl zatčen.[97]

Tehdy také „drtivá většina pololegálních židovských škol byla zavřena". Již na sklonku dvacátých let byli hned tu, hned tam zatýkáni pracovníci chasidského ljubavičského podzemí (Jakov-Zacharia Maskalik, 1957; Avrom-Levik Slavín, 1959). Koncem r. 1955 „bylo zavřeno 257 synagog, tj. 57 % z těch, které existovaly v prvních letech sovětské vlády... V polovině třicátých let se zavírání synagog zrychlilo". Od r. 1929 „úřady začaly ukládat zvýšené daně za pečení macesů". R. 1957 „Komise pro

[M] 1. Mark, *Literatura na idiš v Sovětskoj Rossii,* in KRJ-2. s. 216.
Tamtéž, s. 250. [36] KJE, sv. 8, s. 182-183.
[''7] EUR, sv. l,s. 15,417; sv. 2, s. 84.
[Í,H] fi.IE, sv. 8, s. 198-199.
[m] G. Svět, *Jevrejskaja religija v Sovětsko) Rossii,* in KRJ-2, s. 209.

otázky kultu při LVV SSSR zakázala všem židovským náboženským obcím péci macesy". - V letech 1957-1938 „většina služebníků židovského náboženského kultu byla perzekvována. Většina zachovaných synagog neměla rabíny."[98] „R. 1938 bylo v moskevské hlavní synagoze objeveno ^nepřátelské rabínské hnízdo', byli zatčeni rabíni a řada návštěvníků synagogy.[99] Moskevský rabín Šmarjagu Medalje byl zatčen a popraven r. 1938. (Tehdy byl zatčen i jeho syn Mojše Medalje.) R. 1937 byl zatčen také saratovský rabín Josif Bogatin.[100]

V těchto raných třicátých letech, kdy bylo v SSSR pronásledováno židovské náboženství, probíhalo po celé zemi zavírání tisíců pravoslavných chrámů a mnohé z nich byly zbořeny. Obzvlášť spěchali zbavit kostelů tvář sovětské Moskvy, jejíž „rekonstrukce'[1]" se ujal Boris loťan. -V trpkém hladovém roce hysterické devastace země se objevily projekty na oslňující Palác sovětů namísto chrámu Krista Spasitele. Izvéstija oznamují: „Na výstavě bylo zatím předloženo li projektů. Z nich jsou zvláště zajímavé práce architektů Fridmana, B. Iofana, Bronštejna, La-(io\ ského."[101] - Později neušli zatčení ani architekti.

Ze života sovětských Židů mizel, zanikal i „příděl půdy židovským pracujícím". „Chronicky vysoký zůstával úbytek přesídlenců zemědělských fondů Výboru pro příděl půdy židovským pracujícím. V letech 1950-1932 aktivita zahraničních židovských dobročinných organizací v SSSR, včetně Agro-Jointu, ORT a JRO, značně poklesla", v letech 1935-1958 ještě probíhala podle nových omezených smluv, „r. 1958 byla jejich činnost ukončena". „V první polovině roku 1958 byla rozpuštěna napřed OZJT a pak i Výbor pro příděl půdy židovským pracujícím. Převážná většina pracovníků těchto organizací, kteří ještě byli na svobodě, byla perzekvována." - R. 1959 „tiV KS Ukrajiny schválil usnesení o likvidaci... ‚uměle vytvořených' národnostních (židovských) okresů a vesnických sovětů".[102]

Přesto se od myšlenky Birobidžanu ve třicátých letech nejen neupustilo, ale byla násilnými státními metodami prosazována. V prosinci 1950 uspořádaly úřady v Moskvě pro rozdmychání elánu 2. vše svazový sjezd OZJT.[105] Koncem roku 1951 z oblasti o 45 000 obyvatel se však našlo jen něco málo přes 5000 Židů, ačkoli se pro jejich osídlení stavěly hotové osady, domy, příjezdové silnice (a to i rukama muklů z nedalekých táborů, jako například nádraží města Birobidžanu).[104] Nežidovská kolonizace kraje postupovala rychleji než židovská.

Pro nápravu věci nařídilo na podzim 1951 předsednictvo VIV V RSFSR: do dvou let usídlit v Birobidžanu ještě 25 000 Židů - pak ho bude možno prohlásit za Židovskou autonomní republiku. Ale i v následujících letech odliv Židů, kteří tam již byli, převyšoval proudy přijíždějících, a koncem roku 1955, za šest let kolonizace, tu bylo všeho všudy 8000 usedlých Židů, z toho pouze 1500 kolchozníků, méně než pětina všech tamních kolonizátorů. (A zjistilo se, že si židovští koloni-zátoři na obdělávání

[10] RJE, sv. l.s. 145; sv. 2, s. 260.

[Ul] „1 zvěsti)a*', 19. července 1951, s. 2.

[1)2] KJE, sv. 8, s. 175, 190, 195.

[r'] ,.lzvěstija", 12. prosince 1950, s. 2.

[w] S. VI. Švarc, *Birobidžan,* in KRJ-2, s. 170-171, 200.

půdy najímají kozáky a Korejce.) Oblast nedokázala zajistit vlastní spotřebu zemědělských produktů.[105]

Přesto však v květnu 1954, kdy již počet nežidovského obyvatelstva dosahoval 50 000, byl Birobidžan pompézně vyhlášen za Židovskou autonomní oblast (na republiku to přece jen nedotáhl).

A tak se nenašlo „v židovských masách národní nadšení, které by jim pomohlo snášet nesmírné obtíže spojené s touto kolonizací". V Birobi-džanu nevznikl ani průmysl a přesídlenci „ekonomickou a sociální strukturou připomínali Židovstvo tehdejších ukrajinských a běloruských městeček a městysů", a hlavně přímo v městě Bírobidžanu, s přehnanou „rolí Židů v administrativním aparáte".[106]

V autonomní oblasti vzkvétala (přiměřeně) kultura v jazyce jidiš: noviny, rozhlas, školy, Kaganovičovo divadlo (jeho ředitelem byl budoucí spisovatel E. Kaz a к cvič), Šoiom-Alejchemova knihovna, muzeum židovské kultury, čítárny. A Perec Vlarkiš publikoval v ústředním tisku oslavný článek Znovuzrozený národ.[107] (V souvislosti s Birobidžanem připomeňme osud statistika Ilji Vejcblita. Zastával názor: „Musíme od-mítnout verbování židovské městské chudiny к usazení na vesnici," „mezi Židy není deklasovaných, kteří by byli vhodní pro Birobidžan." Byl zatčen již r. 1953 a patrně zemřel ve vězení.[108])

Centrální úřady pochopily, že kolonizaci je nutno ještě popostrčit - a od r. 1954 už neposílaly do Bírobidžanu jen dobrovolníky, ale uspořádaly nátlakovou kampaň mezi židovskými řemeslníky a dělníky v západních oblastech, tj. mezi městským obyvatelstvem - jaképak prý je tam zemědělstvu? Zahřmělo heslo: „Celý Sovětský svaz buduje Židovskou autonomní oblast!" - V zájmu co nejrychlejší výstavby se tam tedy měly posílat i ne-židovské kádry. Ano, „neklademe si za cíl nejdříve vytvořit v Židovské autonomní oblasti židovskou většinu... Odporovalo by to internacionalismu," napsal neúnavný židovský tajemník Dimanštejn.[109]

Ale při vší té náborové agitaci přibylo v příštích třech letech к dřívějším osmi až devíti tisícům Židů jen jedenáct tisíc (a ti se mačkali v hlavním městě oblasti, u železnice, a hledali, jak a kam utéct). Jenže: bolševici nikdy v ničem nestrpí porážku a nesloží ruce v klín. Protože nebyli spokojení s Výborem ZJT, r. 1936 „ÚW SSSR schválil usnesení o částečném předání funkcí přesídlení do Židovské autonomní oblastí od Výboru ZJT přesídleneckému oddělení NKVD".[110] A v srpnu 1958 předsednictvo

[105] S. M. *Švarc, Birobidžan,* in KRJ-2, s. 177-178.
[106] Tamtéž, s. 175, 180.
[107] „Izvěstija", 26. listopadu 1956, s. 5.
[08] RJE, sv. í , s. 214.
[09] S. M. Švarc, *Birobidžan,* in KRJ-2, s. 176.

ÚW SSSR vyhlásilo: „Poprvé v dějinách židovského národa se uskutečňuje jeho vroucí touha po vytvoření vlasti, po vytvoření vlastní národní státnosti."[111] - A chystaly se plány na přesídlení 150 000 Židů do Birobidžanu.

Ale ohlédneme-li se zpátky - sovětští organizátoři Židů do zemědělství utrpěli stejný krach jako sto let před nimi carští.

A už tu byl rok 1958. Mezitím už zavřeli Výbor ZJT, rozpustilí OZJT, pozatýkali hlavní členy židovských sekcí v Moskvě a celé administrativní vedení Židovské autonomní oblasti. Rdo z birobidžanských Židů mohl, odjel buď do některého města na Dálném východě, nebo do Moskvy. Podle sčítání roku 1959 měla již Židovská autonomní oblast celkem 108 000 obyvatel, ale „počet Židů v Židovské autonomní oblasti se uchovával v tajnosti... počet židovského obyvatelstva Birobidžanu zůstával

nízký". Jakžtakž ještě fungovalo 18 kolchozů, 40-50 rodin[112], ale i ti v kolcho-zech... mluvili a korespondovali s nadřízenými orgány rusky.

Ale jaký div? Co mohl znamenat pro Židy Birobidžan?! O 45 let později pádně vysvětlil izraelský generál Beni Peled, proč ani Birobidžan, ani Uganda by nemohly vytvořit vztah židovského národa k zemí: „Prostě cítím, že bych nechtěl umírat za další kousek země pro Rusko, za kousek Ugandy nebo New Jersey!"[113]

Tento vztah mu po tisíciletích diaspory znovu dal Izrael.

Migrace Židů do velkoměst v třicátých letech neustávala. Židovská encyklopedie informuje: v Moskvě podle sčítání r. 1926 bylo Židů 151 000, r. 1955-226 500, r. 1959-250 000. „V důsledku masového přesídlení ukrajinských Židů jejich počet ve stavu moskevského Židovstva vzrostl na 80 %."[114] - V Knize o ruském Židovstvu (1968) čteme: ve třicátých letech na půl milionu Židů „pracovalo ve státních službách, často zaujímali významná místa, převážně v hospodářském aparáte".[113] (Autor sděluje také, že ve třicátých letech i „do průmyslu se zapojilo na **půl** milionu Židů, kteří vykonávali převážně fyzickou prácí". U Larína nacházíme číslici: z průmyslových dělníků je 2,7 % Židů, je to tedy 200 000,[116] dvaapůlkrát méně.) - „Příliv Židů do řad úřednictva neustále rostl. Souviselo lo jak s masovými migracemi do měst, tak i s prudkým zvýšením úrovně vzdělání především u židovské mládeže."[117] Židé masově žili ve velkých městech, necítili umělé sociální bariéry, tak známé jejich ruským vrstevníkům - a nutno přiznat,

[10] KJE, sv. 8, s. 190.
[11] S. M. Švarc, *Birobidžan,* in KRJ-2, s. 177.
"Tamtéž, s. 178, 179.
[13] Beni Peled, *My ně možem ždaťješčo dve tysjači let!* (Interview), in „22", 1981, č. 17, s. 116.
[14] KJE, sv. 5, s. 477-478.
[15] G. Aronson, *Jevrejskij vopros v epochu Stalina,* in RRJ-2, s. 137.
[16] J. Larin, *Jevrei i antisemitizm v SSSR,* Moskva, Leningrad, GIZ 1929, s. 245.

že s nadšením studovali, čímž vytvářeli masovou základnu technických kádrů pro příští sovětské roky.

Zde jsou statistické údaje: „R. 1929 tvořili Židé 15,5 % všech studentů na vysokých školách v SSSR, r. 1935 - 12,2 %, r. 1936 - 13,5 % všech studentů a 18 % všech aspirantů (při 1,8 % podílu Židů v obyvatelstvu)'^; od r. 1928 do r. 1955 „počet židovských studentů na 1000 hlav židovského obyvatelstva se zvýšil z 8,4 na 20,4, (v té době) na 1000 Rusů připadalo vysokoškolských studentů 2,8, na 1000 Bělorusů 2,4 a na 1000 Ukrajinců 2,0" - k r. 1955 „procento židovských studentů převyšovalo procento Židů ve veškerém obyvatelstvu země téměř sedmkrát, čímž překonávalo všechny ostatní národy SSSR",[119] a výsledky sčítání r. 1959 komentuje odborník na Stalinovu politiku vůči Židům G. V. Kos-t vrčen ko takto: „Nemohl přece (Stalin) nepočítat s tím, že na začátku roku 1959 z každé tisícovky Židů jich 268 mělo středoškolské a 57 vy-sokoškolské vzdělání" (zatímco u Rusů to bylo 81 a 6).[120] - A jak každý ví, „výrazné úspěchy ve vzdělání dovolovaly po absolvování vysoké školy a aspirantury získat sociálně prestižní místo v sovětské ekonomice, která se v třicátých letech bouřlivě rozvíjela".[121]

Ale v Knize o ruském Židovstvu čteme: „Bez nadsázky se dá tvrdit, že po ‚Ježovově éře' nezůstalo na svobodě jediné trochu autoritativní jméno v sovětské židovské veřejnosti, v žurnalistice, kulturní práci, dokonce i ve vědě."[122] Není to tak docela pravda, je to právě nadsázka, a neúměrná. (Týž autor, Grigorij Aronson, v téže knize o dvě stránky dál říká paušálně o třicátých letech, že „Židé nebyli zbaveni občanských

práv... stále zaujímali místa ve státním a stranickém aparáte", a „v diplomatickém sboru, rovněž v généralité armády, mezi vysokoškolskými profesory bylo nemálo Židů... Tak vstupujeme do roku 1959."[123])

Moskva mluvila hlasem národního umělce Jurije Levitana: „hlas SSSR", neúplatný věštec naší Pravdy, hlavní hlasatel moskevské stanice a Stalinův oblíbenec. Celé generace vyrostly při poslechu jeho hlasn: předčítal i Stalinův projev a zprávy

[117] fUE, sv. 8, s. 190. ,KS
Tamtéž, s. 190.
,U) S. Pozner, *Sovětskaja Rossija,* in JM-1, s. 264.
[120] G. V. Kostyrčenko, *Tajnaja politika Stalina,* s. 198.
[121] k.IK. sv. 8, s. 190.
122 Q Aronson, *Jevrejskij vopros v epochu Stalina,* in KRJ-2, s. 138.
m Tamtéž, s. 140-141.

„Sovinformbyra", i že začala válka a že skončila.[124]

R. 1956 se Samuil Samosud stal, a nadlouho, hlavním dirigentem Velkého divadla. Miehail Gněsin dál tvořil „ve stylu všeevropské hudby 20. století a ve stylu tzv. novožidovské hudby", Gněsinovy sestry vedly s úspěchem svou školu, z níž se stal znamenitý Hudební ústav. Balet Alexandra Krejna vystupoval v Mariinském i ve Velkém divadle (Krejn neopomenul ani symfonickou Rapsodii na slova... ze Stalinova projevu), ve flóru byli i další dva Krejnové, jeho bratr a synovec.[125] Celosvazové-ho a pak i světového věhlasu dosáhla skvělá plejáda virtuosů, uveďme jen několik nezapomenutelných jmen: Grigorij Ginzburg, Emil Gilels, Jak o v Zak, Lev O bořin, David Oistrach, Jakov Flier. - Zachovala se s plnou vahou svého významu jména mnoha divadelních režisérů, hudebních, divadelních a literárních kritiků, teoretiků hudby.

Sleduj eme-li dále *kulturní práci,* jak bychom mohli v třicátých letech vynechat strhující úspěchy *skladatelů populárních písní.* Tak třeba Isa-ak Dunajevskij, „jeden ze zakladatelů žánrů operety a masové písně v sovětské hudbě", psal „písně lehké k zapamatování... které často oslavovaly sovětský způsob života (Pochod veselých dětí, 1935, Píseň o Rach ovce, 1935, Píseň o vlasti, 1936, Píseň o Stalinovi, 1936 a mnoho dalších). Oficiální kritika prohlásila tyto písně... za ztělesnění myšlenek a citů milionů sovětských lidí",[126] vytvořil také znělky pro moskevský rozhlas. (Dunajevskij si dovedl ohlídat každý stupínek sovětské kariéry. Jako první ze všech skladatelů byl vyznamenán Řádem rudého praporu práce - a jako první byl zvolen do Nejvyššího sovětu SSSR v roce 1937. Potom dostal ještě Leninův řád. A poučoval skladatele, že sovětský lid nepotřebuje symfonie.[127]) Dále je tu Matvej Blantěr a bratři Daniil a Dmitrij Pokrassové, dobromyslně uklidňující píseň Jestli zítra válka bude (jak nepřítele v momentě rozsekáme), a ještě předtím - výborný Pochod Buďonného. Dále také Oskar Felcman, Solovjov-Sedoj -nemám ambice na úplný výčet. (Když nahlédnu do pozdějších let, abych se k tomuto tématu už nemusel vracet: básníci písničkáři Ilja Frenkel, Miehail Tanič, Igor Šaferan, skladatelé Jan Frenkel, Vladimír Šainskij, dál nepokračuji.) - Milionové náklady, sláva, honoráře - byli snad tihle kulturní pracovníci potlačováni? A kolik všichni kromě dobrých písní přece jen vyprodukovali ohlupujících sovětských agitek k otupení a zmatení masového vědomí tím, že vtloukali do hlav lež a mrzačiii city i vkus?

[124] RJE, sv. 2, s. 150.
121 G. Svet, *Jevrei v russkoj muzykalnoj kultuře v sovětskij period,* in RR.i-2, s. 256-282. [126] KJE, sv. 2, s. 593-394.
ta? jurjj Jelagin, *Ukroščenije iskusstv,* předml. M. Rostropoviče, New York, Ermitaž 1988, s. 540-545.

Á co f í 1 m ? V dnešní izraelské Židovské encyklopedii čteme: v třicátých letech „od filmů se požadovalo oslavování úspěchů socialismu a elementárně poutavý děj. Na vypracování standardů unifikované a přímočaře ideologizované filmové produkce, konzervativní formou a vtíravě didaktické, se spolu se všemi filmovými pracovníky podíleli mnozí... židovští režiséři" (o mnohých z nich jsme psali již v minulé kapitole, například o Symfonii Donbasu D. Yertova 1931, hned po procesu „průmyslové strany"): F. Ermler (Vstřícnýplán, Velký občan, Rozrušená země). S. Jutkevič (Vstřícný plán. Horníci), poctami zahrnovaný Michali Rotum (Lenin v Říjnu, Lenin v osmnáctém), L. Arnštam (Přítelkyně, Přátelé), i. Trauberg (Syn Mongolská, Devatenáctý rok), A. Zarchi a 1. Chejíic (Horké dny, Vyslanec Baltu).[128] - Zajímavé je, že režiséři v třicátých letech nebyli žalářováni. Zato bylo zatčeno mnoho z těch, co řídili kinematografii, výrobu, natáčení; a vysoké šéfy hlavní správy filmového průmyslu B. Šumjackého a S. Dukelského popravili.[129]

Ve filmové režii třicátých let měli Židé evidentní většinu. A kdo byl tedy utiskován: zpitomělí diváci, kterým se vymývaly mozky lží a hrubou didaktikou, nebo filmoví režiséři, kteří vytvářeli „zfalšované životopisy, lživě historické a domněle aktuální propagační filmy", s jejich „nafouklou monumentalitou a vnitřní prázdnotou"? A Židovská encyklopedie ještě suše dodává: „Nespočet židovských kameramanů a režisérů pracoval ve vědeekopopu 1 árním, naučném i dokumentárním filmu - v té ne j státotvornější oblasti sovětské kinematografie, kde zručná montáž dovoluje vydávat podvrh za pravý filmový dokument, čímž často nepohrdl například R. Rarmen."[130] (Slavný sovětský filmový dokumentarista - filmové zpravodajství z občanské války ve Španělsku, natáčení noři rn berského procesu, film na oslavu výročí Velká vlastenecká válka, Vietnam, film o Kubě - tři Stalinovy ceny, Leninova cena, státní cena, národní umělec SSSR a hrdina socialistické práce.)[131] - Připomeňme také filmového režiséra Konráda Volfa, bratra supermana sovětské výzvědné služby Markuse Volfa.[152]

Ne, v oficiální sovětské atmosféře třicátých let nebylo ani stopy po averzi k Židům. A drtivá většina sovětských Židů sympatizovala až clo vypuknutí války se sovětskou ideologií, souhlasila se sovětským řádem.

[128] KJE, sv. 4, s. 277.
[129] Tamtéž, s. 275.
[150] Tamtéž, s. 277-278.
[151] Tamtéž, s. 116.
[152] **RJE, sv.** 1, **s.** 245-246.

„Židovská otázka" v SSSR „do války skutečně neexistovala nebo téměř neexistovala"; tehdy „zjevní židožrouti ještě neseděli v redakcích novin a časopisů... nedělali vedoucí kádrových oddělení[135] (naopak - taková místa často zaujímali Židé).

Ovšem *sovětské* vlastenectví, tj. věrná služba sovětskému řádu, jak to dneska zrovna nařídí, to v oněch letech právě představovalo sovětskou „kulturu". A v této záludné oblasti byly bohužel hojně zastoupeny i židovské kádiy a někdo to dotáhl až k dohledu na tištěné slovo v ruštině. ? čele Hlavní správy literatury a umění, moudré Cenzury, která řídila kulturní tok, vidíme na počátku třicátých let - R. M. Volina-Fradkina. Nejeden Žid tehdy šilhal po místě na Hlavní správě literatury. Tak například od roku 1952 do 1941 tam najdeme A. 1. Bendika, za války se stal ředitelem Paláce knihy.[134] (Nenajdeme tam - kde bychom ji tam hledali? - Emmu Kaganovovou, manželku čekisty Pavla Sudoplatova, která „byla pověřena řídit činnost informátorů mezi ukrajinskou tvůrčí inteligencí".[135]) A po zrušení soukromých nakladatelství „značnou zásluhu o organizování sovětských vydavatelství a jejich řízení měli M. Aljan-skíj, VI. Volfson, I.

Ionov (Rernštejn), A. Kantorovič, B. Malkin, I. Veríte, R. Feldman a mnoho dalších".[136] Brzy byla veškerá vydavatelská činnost země patřičným způsobem soustředěna do spolehlivě ji řídícího Státního nakladatelství - a autor už neměl na vybranou.

A v novinové propagandě, v různých uměleckých i neuměleckých formách, všude jste naráželi na Židy. Toporný karikaturista Boris Je fini o v se prezentoval skoro každý den (západní politici v nejhnusnější podobě, dokonce Mikuláš II., jak s korunou na hlavě a puškou přes rameno šlape po mrtvolách). Každý druhý nebo třetí den stejně odporný fejetonista G. Ryklin, jedovatě jízlivý D. Zaslavskij, mazaný ekvilibrísta Radek, drzouni L. Šejnin a bratři Turovi. Než se vypracoval na spisovatele, psal drobné črty do Izvěstijí L. Kassil. Mihla se i jiná jména, například R. Karmen, T. Tess, Cb.. Rappoport, D. Černomordikov, B. Leviti, A. Kantorovič, J. Perelman. A to jsme sáhli jen po Izvěstijích, ještě dobře dva tucty centrálních novin chrlily stejné lži. A kromě toho moře hanebných brožurek na masové oblbování. Když bylo třeba narychlo slátat masovou brožuru k procesu s průmyslovou stranou (a na všechny takové věci byla ve třicátých letech poptávka), hned byl po ruce B. Izak-son a pohotově napsal: „Rozdrtíme stvůru intervence!" Přisadil si í J. Gnědin (známý diplomat, syn Parvusův) - lživými články: jednou o „nevyléčitelných ranách Evropy", na něž umírá západní svět, podruhé pro vyvrácení západních „pomluv" o jakési prý nucené práci vězňů na kácení lesa „Socialistická práce v lesích sovětského severu". (Když se však Gnědin v padesátých letech po dlouhém věznění vrátil z tábora, neměl patrně za sebou kácení stromů -

[133] Lev Kopelev, *O pravdě i těrpimosti,* New York, Khronika Press 1982, s. 56-57. [m] RJE, sv. 1, s. 108, 258-239.

«38 pavei Sudoplatov, *Specoperacii,* Moskva, 1997, s. 19. [138] RJE, sv. 4, s. 597.

vypadal jako úctyhodný mučedník a nikdo mu nepřipomínal jeho staré lži...)

V letech 1929-1951 byla zlikvidována ruská historická věda - .Archeologická komise, Severská komise, Puškinův dům, knihovna Akademie věd, byla zničena veškerá tradice, největší ruští historikové byli depor-továni do táborů, aby tam shnili. **(A** kolik jsme toho slyšeli o tomto vyhlazení?) Na místa *ruských historiků* vtrhla třetí a čtvrtá kategorie a ta nás pak půl století oblbovala. I ruských neumětelů se tam ovšem vyšvihlo požehnaně, ale ani židovští nepropásli příležitost.

V sovětské vědě vůbec, a tedy i v nejexponovanějších, technicky pokročilých odvětvích hráli židovští vědci již ve třicátých letech významnou roli (která dále rostla). „Již koncem dvacátých let tvořili Židé 13,6 % všech vědeckých pracovníků v zemi, a r. 1937... 17,6 %", r. 1939 „přes 15 000 vědeckých pracovníků a učitelů na vysokých školách neboli 15,7 % zaměstnanců v této sféře."[137]

Ve fyzice na sebe upozornila úspěšná mladá škola fyziků odchovaná jaderným fyzikem A. F. Ioffem. R. 1918 byl z Ioffovy iniciativy založen Fyzikálně technický ústav v Petrohradě. V pozdějších letech bylo na jeho základech „vytvořeno 15 vědeckých středisek, v jejichž čele stálí Ioffeho žáci. Vědcovi odchovanci pracovali také v jiných ústavech země, namnoze určovali vědeckotechnický potenciál Sovětského svazu".[138] (Ale k perzekucím docházelo i tam: r. 1958 bylo v charkovském Fyzikálně technickém ústavu z osmi přednostů oddělení šest uvězněno: Vajsberg, Gorskij, Landau, Lej-punskij, Obreimov, Šubnikov; sedmý Rueman byl ve vyhnanství, jen Sluc-kin se zachránil.[139]) - Dlouho bylo neznámé jméno leteckého konstruktéra Sem jo na Ajzikoviče (letoun „Lavočkin").[140] A mnohá jména z Vojensko-prúrnyslového komplexu se držela v tajností. (Samozřejmě se ani dnes všechno nedočteme. Jestli M.

Škud „řídil projektování série mohutných rozhlasových stanic"[141], tak někdo taky rozmísťoval mohutné „rušičky"?)

Množství židovských jmen v technice, ve vědě a na jejích působištích - kolík nejlepších sil několika židovských generací bylo vynaloženo právě na vědu a techniku! Listujerne-Ii jen Ruskou židovskou encyklopedií, která zachycuje pouze Židy narozené

[137] KJE. sv. 8, s. 190 191.

[138] L. L. Mininberg, *Sovětskije jevrei v nauke i promyšlennosti SSSR v period Vtoroj rnirovoj vojny (1941-1945),* Moskva, 1995, s. 16.

₁₅₉ Alexander Weissberg, *Conspirancy oýSilence,* Londýn, 1952, s. 559-560. [140] KJE, sv. 4, s. 660. [541] RJE. sv. 5, s. 401.

nebo žijící v Rusku, musíme obdivovat ten dlouhý a výrazný výčet vědců s jejich rozmanitými evidentními výsledky. Jaká záplava úspěšných talentů. (V sociálním smyslu měli ovšem cestu otevřenou.)

I věda musela ovšem odvádět politickou daň. Konala se (r. 1951) „první všesvazová konference plánování vědy". Akademik loffe: „Dnešní kapitalismus již není schopen technické revoluce," ta je možná pouze jako výsledek sociální revoluce, „která změnila barbarsky zaostalé Rusko v Socialistický svaz republik." Dále mluvil o vedoucí roli Proletariat u ve vědě, jedině v socialistickém zřízení je věda svobodná. - Filozof pirát E. J. Kolman („jeden z hlavních ideologů sovětské vědy třicátých let", bouřil proti moskevské matematické škole): „Musíme zavést... pracovní kázeň ve vědecké práci, přejít na kolektivní metody, na socialistické soutěžení, údernictvi," věda postupuje podle plánu „díky síle proletářské diktatury"; každý vědec by si měl prostudovat Materialismus a empiriokriticismus. - Na to s nadšením navazuje akademik A. G. Goldman (Ukrajinec): „Akademie se nyní postavila do čela boje za marxistickou dialektiku ve vědě."[142]

Židovská encyklopedie shrnuje: „Právě koncem třicátých let role Židů v nejrůznějších sférách života sovětské společnosti dosáhla svého vrcholu za celé období existence sovětské moci." Podle sčítání lidu r. 1959 činilo 40 % veškerého výdělečně činného židovského obyvatelstva úřednictvo. Ke kategorii inteligence se počítalo kolem 564 000 lidí. Z toho bylo 106 000 inženýru a technických pracovníků, čili kolem 14 % pracovníků této kategorie v zemi; 139 000 vedoucích na různé úrovni, čilí kolem 7 % všech vedoucích v SSSR; „39 000 lékařů, čili o něco méně než 27 % všech lékařů; 38 000 učitelů, čili přes 3 % všech učitelů; přes 6500 spisovatelů, novinářů a redaktorů, přes 5000 herců a režisérů, přes 6000 hudebníků, o něco méně než 5000 malířů a sochařů, přes 5000 právníků".[143] Podle názoru Encyklopedie „tak přesvědčivé úspěchy národnostní menšiny, i v situaci režimem deklarovaného internacionalismu a bratrství národů v SSSR, vytvářely předpoklady pro odpovídající reakci státu."[144]

Stalin ve své politické kariéře nejednou využil spolků a bloků s židovskými předáky komunistické strany a opíral se o mnohé lídry druhého řádu. A již v polovině třicátých let viděl na Hitlerově příkladu, jak je nevýhodné prezentovat se světu jako nepřítel Židů. Ale zdá se, že k nim v hloubi srdce choval trvalou antipatii (potvrzují to i menioáry jeho

[142] „tzvěstija", 7. dubna 1931, s. 2; 11. dubna, s. 3; 12. dubna, s. 4; RJE, sv. 2, s. 61-62. [141] KJE, sv. 8, s. 191.

[144] Tamtéž.

dcery) - i když to jistě ani před svými nej bližšími politickými společníky nedal znát.

Když doširoka rozvinul boj proti troekistům, uvědomoval si v duchu jistě i tuto stránku: ještě se zbavit vlivu Židů ve straně, skoncovat s ním. Ale k tomu ještě jako by se blížila válka? A Stalin začal tušit, že brzy už mu nevytrhne trn z paty „proletářský internacionalismus", ale že se mu bude hodit pojem „vlast", a dokonce psaný s velkým písmenem.

Tehdy sociální demokrat S. Švarc oplakal protirevoluční přerod VKS/b/ - „ ‚čistka' ve vládnoucí straně, rozsahu dosud nevídaného, faktická likvidace staré komunistické strany a místo ní založení nové (pod starým jménem), nové svým sociálním složením, svou ideologií" - a zaznamenal i „postupné zatlačování Židů do pozadí ve všech sférách veřejného života" od r. 1957. „Mezi starými bolševiky, kteří byli ve straně již před jejím příchodem k moci, a tím spíš mezi předrevolučními členy bylo značně vyšší procento Židů než průměrné, a u mladších generací procento Židů lety stále klesalo... V rámci (čistky) odešli ze scény skoro všichni komunisté Židé, kteří hráli jen trochu významnější roli."[143] Nejpozoruhodnější byl případ Lazara Kaganoviče. A ještě r. 1959, po všem tom pustošení, si povolali jako náměstkyni předsedy rady lidových komisařů osvědčenou Zemljačkovou, a jako náměstka lidového komisaře zahraničí S. Dridzo-Lozovského.[146] - V tomto širokém spektru jsme i my snesli hojně důkazů.

S. Švarc dodává, že v druhé polovině třicátých let „Židům byly postupně uzavřeny vysoké školy, připravující pracovníky rezortu zahraničí a zahraničního obchodu, a vysoké vojenské školy."[147] - S. Guzenko (známý přeběhlík z SSSR) vykládal pověsti, že r. 1959 byla zavedena - v absolutní tichosti - procentuální norma pro přijímání Židů na vysoké školy.

A v devadesátých letech se píše otevřeně, že prý když Molotov na jaře 1959 nastupoval jako lidový komisař zahraničí, prohlásil na shromáždění zaměstnanců: „Jednou provždy tady skoncujeme se synagogou." A ještě téhož dne začal propouštět Židy. (Litvínov se hodil ještě za války jako velvyslanec v USA, a když odtamtud r. 1945 odjížděl, měl tolik odvahy, aby odevzdal Rooseveltovi osobní dopis, že Stalin rozpoutá-vá v SSSR antisemitskou kampaň.)[148]

[145] S. M. Švarc,*Antisemitizm...,* s. 111-112, 114, 121-122.
[146] RJE, sv. 1, s. 486; sv. 2, s. 196.
[147] S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze s načala Vtoroj mirovoj vojny (1939-1965),* New York, Izd. Amerikanskogo Jevrejskogo Rabočego Komitěta 1966, s. 410.
[148] Z. Šejnis, in *AI. M. Litvínov: Poslednije dni,* in „Soveršenno sekretno", Moskva, 1992, č. 4, s. 15.

V polovině třicátých let se vzedmula další vlna sympatií evropského Židovstva k SSSR, Trockij to vysvětluje r. 1937 na své cestě do Mexika: „Široké kruhy židovské inteligence... se postavily na stranu Rominter-ny ne ze zájmu o marxismus a komunismus, ale při hledání opory proti agresivnímu antisemitismu" - tehdy německému.[149] A *tato* Romin-terna - schválila pakt Ri bbent rop-Mo loto v! Tato smlouva zasadila východoevropskému Židovstvu smrtelnou ránu.

„V září r. 1939 prchaly statisíce polských Židů před útočícími německými vojsky stále dál a dál na východ a snažily se dostat na území obsazené Rudou armádou... První dva měsíce se jim to dařilo, díky blahovolnému přístupu sovětských úřadů. Němci často tento útěk podporovali." Ale „koncem listopadu sovětská vláda uzavřela hranice".[150]

Na různých místech fronty se situace vyvíjela různě: někde židovské utečence vůbec nepouštěli, jinde je ochotně přijali, pak je někdy hnali zpátky k Němcům. Přece jen se

však soudí, že tak či onak se okolo 500 000 Židů dostalo v prvních měsících války ze západního Polska do východního a Sověti je pak evakuovali dál do nitra SSSR. Požadovali na nich, aby se zaregistrovali jako sovětští občané, ale mnozí polští Židé nespěchali s přijímáním sovětského občanství: válka přece brzy skončí a oni pojedou zas domů nebo do Ameriky nebo do Palestiny. (V očích sovětského režimu už tím upadali do „podezřeni jako špioni", zvlášť když se snažili navázat spojení s příbuznými v Polsku.)[151] - Přesto čteme ještě v chicagském časopise Časovoj (Strážný), že Sovětský svaz „přijal devět desetin všech evropských židovských uprchlíků, kteří se zachránili před Hitlerem".[152]

Podle sčítání v lednu 1939 bylo v SSSR 3 020 000 Židů. Nyní, po okupaci Pobaltí a části Polska a s uprchlíky k tomu přibylo ještě okolo dvou milionů - a bylo jich tedy skoro pět milionů.[153] Jestliže byli Židé k r. 1939 počtem na sedmém místě mezi národy SSSR, stali se po připojení všech západních oblastí *čtvrtým* národem SSSR, po třech slovanských. „Smlouva o neútočení uzavřená 23. srpna 1939 mezi třetí říší a Sovětským svazem vzbudila vážné obavy o budoucnost sovětských Židů. Politika Sovětského svazu vůči jeho židovským občanům se však nezměnila." A třebaže nacházíme důkazy i o zpětných deportacích, celkem vzato „po 20 měsíců s o v ě t s k o - n ě m e e k é spolupráce zůstalo právní postavení židovského obyvatelstva nedotčeno".[154]

Na začátku války se v Polsku židovské sympatie definitivně vyhranily a na polském

[149] Lev Trockij, *Počemu oni kajalis,* in VM, New York, 1985, č. 87, s. 226.

[150] J. Ku li šer, *Izgnanije i dèport a ci ja jevrejev,* in *Jevrejskij mir:* Sb. 2 (dále JM-2), New York, Sojuz russkich jevrejev v Ňju-Jorke 1944, s. 259.

[151] S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...,* s. 55-54.

[152] „The Sentinel", Chicago, sv. XXXXIII, č. 15, 27. června 1946, s. 5.

[153] G. Aronson, *Jevrejskij vopros v epochu Stalina,* in KRJ-2, s. 141.

území připojeném k SSSR byla Rudá armáda při svém vstupu v září vítána s bouřlivým nadšením - zvláště židovskou mládeží. Stejně tak v Bukovině, Besarábii a Litvě se Židé podle svědectví mnoha lidí (např. M. Agurského) stali hlavní oporou sovětské moci: když přišla, ze všech sil jí pomáhali!

Co věděla veškerá ta masa východoevropského Židovstva o tom, co se děje v SSSR?

Neomylně však věděla, že se na ni z Německa valí tehdy dosud nikým nepoznaná, nejasná, ale nepochybná - Katastrofa.

Á sovětská náruč se pro ni otevírala, jak se zdálo, zaručenou záchranou.

[134] 1. Šechtman, *Sovětskoje jevrejstvo v germano-sovětskoj vojně,* in JM-2, s. 221-222.

Kapitola 20

V táborech Gulagu

Kdybych tam nebyl strávil kus života, nemohl bych tuto kapitolu napsat.

Předtím jsem si taky myslel: národnost *se nebere na vědomí,* žádné *národnosti* vlastně neexistují, je jenom lidstvo.

Ale dostaneš se do lágru a zjistíš: když máš *dobrou* národnost, jsi dítě Štěstěny, máš to v suchu, přežiješ! Jestli máš národnost *všeobecnou* -tak to se nezlob.

Jelikož národnost je málem jediné znamení, podle kterého se muklové vybírají do spásného sboru *lupínků.* Každý kriminálník, který si náležitě přičichl k lágrům, vám potvrdí, že národnostní vztahy mezi lupínky zdaleka neodpovídají národnostním vztahům v lágrovém osazenstvu. Zvlášť pobaltské občany mezi lupínky skoro nenajdete, ať je jich v lágru kolik chce (a že jich tam bylo dost); Rusové tam ovšem byli vždycky, ale procentuálně nesrovnatelně míň, než jich bylo v táboře (a často jen díky výběru ze *skalních* komunistů); zato nápadně moc Židů, Gruzínů, Arménů; stoupal příliv Ázerbájdžánců a trochu i kavkazskýeh horalů.

A nikomu se to vlastně nedá klást za vinu. Každá národnost v gulagu se snažila zachránit za každou cenu, a čím byla menší a šikovnější, tím lip se jí to dařilo. Zato Rusové byli ve „svých vlastních ruských" lágrech zase ta poslední národnost, jako byli u Němců v zajateckých táborech.

Ostatně ne my je, ale oni nás měli právo obviňovat - ti .Arméni, Gru-zíni, Kavkazané: Proč jste postavili tyhle tábory? A proč nás násilím držíte ve vašem státě? Nedržte nás! A my sem ani nepáchnem a nebudem zabírat taková příjemná *lupínkovská* místečka. Ale dokud jsme u vás v zajetí - vojna není kojná.

A jak na tom byli Židé? Vždyť Rusy se Židy svázal sám osud, možná navždy, proto také píšu tuhle knihu.

Ale ještě předtím, dřív než dočtou tuto řádku, najdou se čtenáři, kteří byli i kteří nebyli v lágru, a pohotově namítnou, že tady nepíšu pravdu. Řeknou, že mnozí Židé byli na *nucených* pracích. Popřou, že byly takové lágry, kde Židé tvořili většinu mezi lupínky. Tím spíš odmítnou, že si národnosti v lágrech navzájem pomáhaly výběrově, a tedy na úkor těch ostatních. Ale kdo z Židů by se nepovažoval za něco extra, a Rusové je považují za něco extra ve všem. Když někde ve významných lágrových postech převažovali Židé, nebyl v tom záměr, výběr se řídil osobními příznaky, nadáním, dovednostmi. Kdo za to může, že Rusům scházejí pracovní návyky? Najdou se i takoví, co budou vášnivě tvrdit pravý opak: že se v lágrech nikomu nežilo tak zle jako Židům, a i na Západě to tak berou: v sovětských táborech si nejvíc vytrpěli Židé. Mezi dopisy,

které jsem dostal po vydání Jednoho dne Ivana Děnisoviče, byl i anonym od jednoho Žida: „Stýkal jste se se Židy, kteří trpěli tak jako vy nevinně, byl jste jistě nejednou svědkem jejich mučení a šikanování. Trpěli dvojnásobným útlakem: vězněním a nenávistí ze strany vězňů. Vyprávějte o těchto lidech!"

Kdybych chtěl zobecnit, že se Židům v lágrech žilo obzvlášť zle, bude mi to dovoleno a nebudu zahrnut výčitkami za chybnou nacionální paušalizaci. Jenže v táborech, kde jsem pobýval já, to bylo jinak: Židům, pokud to lze zobecnit, se žilo lip než těm ostatním.

Můj spoluvězeň z Ekibastuzu Semjon Badáš ve svých vzpomínkách vypráví, jak se dostal - později, v norilském táboře - k saiíitnímu oddílu. Max Mine poprosil rentgenologa Lászlóa Nusbaiima, aby si ho vyžádal na civilním veliteli sanitního oddílu. Vzali ho.[1] Me Badáš před zatčením aspoň vystudoval tři ročníky lékařské fakulty. A vedle něho tam byl ostatní mladší zdravotnický personál: Genkin, Gorelik, Gurevič (a takě můj přítel L. Kopelev, z unžského lágru) - a ti si nikdy dřív k medicíně ani nepřičichli.

Některým chybí smysl pro humor a píšou i takhle: A. Bělinkova „šoupli do nejopovrhovanější lágrové kategorie ‚lupemr..." (a úplně vedle jsou s dodatkem „a ‚kripliť ale kriplové jsou sociální antipodi lupenů a Bělinkov nebyl žádný kripl). - Šoupli ho k lupínkům! To se tedy povedlo! „Povýšili ho k lopatě?" - A tady jsou argumenty: „Má kopat hlínu? Ale on do svých 25 let nejenže ji ani jednou nekopal, ale nikdy ani lopatu neviděl."[2] A tak mu nezbývalo nic jiného, než se dát k lupínkům, to je jasné.

A u Levitina-Krasnova čteme o literárním vědci Pinském, že byl v táboře zdravotnickým instruktorem. Podle lágrové škály: to není špatné, *uchytil se.* Levitin ale o tom píše jako o hrozné degradaci humanitního profesora.

' Semjon Badáš, *Kolyma ty moja, holýma ..,* New York, Effect Publishing Inc., 1986, s. 65-66.

[2] V. Leinport, *Ellipsy suďby* in „Vreinja i my": Meždunarodnyj žurnál literatury i obščest-vennych problem, New York, 1991, č. 115, s. 168.

Často o sobě psal i bývalý mukl Lev Razgon, novinář, který také neměl nic společného s medicínou. Ale z jeho povídky v Ogoňku (1988) se dovídáme, že ve Vožajele dělal lap id ucha v zdravotnickém útvaru, a přitom bez eskorty. (Podle jiných povídek byl zase vrchním úkolářem na strašné základně těžby dřeva. Ani z jedné jeho povídky ne vy svítá, že by se někdy účastnil *nucených* prací.)

A z daleké Brazílie osud zavál do SSSR Žida Franka Diklera, samozřejmě ho zhaftli, neuměl ani slovo rusky - a co se s ním stalo? Měl v táboře protekci, dostal se do správy nemocniční kuchyně - to je přímo pohádkový zlatý důl!

Nebo Mexandr voronel, který se dostal do lágru jako „politický zelená č", vypráví: v táboře od prvních krůčků „pomoc... mi ochotně poskytovali židovští vězni, kteří neměli ani potuchy o mých názorech". Židovský lázeňský (taky velmi významný lupínek) ho hned vybral a „nařídil, abych za ním přišel, kdykoli budu potřebovat"; Žid ze svépomoci (taky lupínek) uložil židovskému brigadýrovi: „Heleď, Chaime, tadyhle máme dva židovské kluky - n en ech jim ublížit." A brigadýr je vzal pod spolehlivou ochranu.

„Ostatní zloději, hlavně ‚mazáoi\ to schvalovali: ‚Dobře děláš, Chaime! Pomáháš svým lidem! A my Rusové jsme na sebe jak vlci.' "[3]

A ještě nesmíme zapomenout, že i v lágrových podmínkách mnohým Židům už díky tradičně všeobecnému mínění „samy od sebe" plynuly do rukou všelijaké kšeftíky, i když je židovský mukl sám neorganizoval ani nevyhledával, jako M. Chejfec. Jeho zmínka je výmluvná: „Škoda že takové situace nelze vylíčit na lágrovém životě. Jaké bohaté, krásné náměty! Ale etika ‚spolehlivého' Žida mi přece jen zamyká ústa. Co se dá dělat: třeba jen malé, ale obchodní tajemství musí být - podle rodových zákonů - navždy uchováno."[4]

Lotyš Ans Bernštejn, jeden z mých *svědků* ze Souostroví, si myslí, že přežil tábory jen díky tomu, že se v těžkých chvílích obracel o pomoc k Židům, a ti ho podle jména i podle čiperného vzezření považovali za svého člověka - a vždycky mu pomohli. V lágrech, kterými prošel (například vichřicové polomy, velitel Perelman), Židé, jak říká, vždy tvořili celé vedení a Židé byli také vedoucí civilů (Šulman - velitel zvláštního oddílu, Grinberg - velitel táborové stanice, Kegels - hlavní strojník závodu), a podle jeho vyprávění v personálu, který si vybírali z vězňů, byli také samí Židé.

Tento židovský národnostní kontakt mezi veliteli a vězni se nedá opomíjet. Žid civil nebyl tak hloupý, aby v židovském mu klov i viděl skutečného „nepřítele lidu" nebo zlovolného kořistníka na národním majetku (jak ho viděl obalamucený Rus v Rusovi),

' A. Voronel, *Třepet iudějskich žabot,* 2. vyd., Plamat-Gan, Moskva-Jeruzalém, 1981, s. 28-29.

[4] Míchail Chejfec. *Město i vremja (jevrejskije zametki),* Paříž, TVeťja volna 1978, s. 93.

viděl v něm především trpícího so u kmen ovce - a chvála buď Židům za tento střízlivý přístup! Kdo

poznal nádhernou židovskou svépomoc (ještě umocněnou masovým vyhlazováním Židů za Hitlera), pochopí, že židovský velitel se nemohl lhostejně dívat, jak mu v lágru padají hladem a umírají židovští muklo-vé - a aby jim nepomohl. Ale je nemožné si představit Rusa, který by se pokusil zachraňovat a zařazovat na výhodná místa ruské mukly jedině pro jejich národnost - i když nás jen za kolektivizace 15 milionů zahynulo: je nás mnoho, všechny stejně nezachráníte, a ělověka to ani nenapadne.

Někdy se šťastně sejde taková parta židovských muklů, a protože už není cele zaujata krutým bojem o přežití, co všechno si nevymyslí? Tak inženýr Abram Zisman vypráví, že v novoarehangelském lágru „(jsme) se ve volném čase zabývali počítáním: kolik protižidovských pogromů bylo za celou existenci Ruského státu. Zainteresovali jsme do toho i vedení tábora, které se k nám chovalo blahovolně. Velitelem tábora byl kapitán Gremin (N. Geršel - Žid, syn krejčího ze Žlobinu) - vedení napsalo do Leningradu do archivu bývalého ministerstva vnitra - odtamtud přišlo asi po osmi měsících hlášení... od r. 1811 do 1917 na území Ruska bylo 76 protižidovských pogromů, počet obětí se odhaduje asi na 5000 osob" (neuvádí se, zdali zabitých, nebo všech postižených). Autor podotýká, že ve středověkém Španělsku bylo za šest měsíců zavražděno okolo 20 000 Židů.[5]

V tónu tohoto námětu se nesou i vzpomínky komunisty Josífa Bergera na prominentního práskače Lva Iljiče Inžira: bývalý menševik, zatčený r. 1950, hned přistoupil na spolupráci s GPU v obavě z perzekuce rodiny a ztráty bytu v centru

[5] A. Zisman, *„Kniga o russkom jevrejstve",* in „Novaja Zarja", San Francisco, 7. května 1960, s. 5.

Moskvy; „pomohl v přípravě menševického procesu" r. 1951, podepisoval falešná obvinění proti svým nejlepším přátelům; už r. 1951 byl propuštěn z vězení a jmenován hlavním účetním na stavbě Bělomořského průplavu; za Ježova se stal hlavním účetním Gu-iagu, díky „plné důvěře a konexím na nejvyšších místech NKVD" (In-žir vzpomíná i na jednoho „veterána NKVD, Žida, který prokládal svou řeč sentencemi z Talmudu") - a byl znovu zatčen za protiježovovské kampaně. Bývalí kolegové z Gulagu Inžira ovšem výhodně zabezpečili i v lágru, jenže tady už se z něho stal evidentní „donašeč a provokatér", muklové měli podezření, že i bohaté zásilky, které dostává, nejsou od příbuzných, nýbrž od fízlů z třetího oddělení. Nicméně r. 1955 v tajšet-ském lágru dostal nášup, tentokrát byl obviněn z trockismu a také z toho, že zatajil před třetím oddělením „sympatie" svých kumpánů „k Státu Izrael".[6]

Světoznámý Bělomořsko-baltský tábor pohltil v letech 1931-1952 *statisíce* ruských, ukrajinských a středoasijských rolníků. Když otevřeme srpnové noviny z r. 1955, věnované dokončení průplavu, čteme seznam vyznamenaných. Nižší řády dostávají i betonáři a montéři armatury, ale nejvyšší řád, Leninův, jenom osm lidí, každý tam má velkou fotografii, a pouze dvěma inženýrům je řád udělen osobně, zato však ho dostává celé vedení stavby (podle Stalinova pojetí úlohy osobnosti). **A** kdopak to tam tedy vede? Genrich Jagoda, lidový komisař vnitra. Matvej Berman, velitel Gulagu. Semjon Firin, velitel Bělomořsko-baltského tábora (ve chvíli vyznamenání již velitel Dmitrovského tábora, a tam se bude celá ta scéna ještě jednou opakovat). Lazar Rogan, vedoucí stavby (v té funkci pojede i na Volžský průplav). Jakov Rapoport, zástupce vedoucího stavby. Naftalij Frenkel, vedoucí prací na stavbě Bělomořského průplavu (a zloduch celého Souostroví).[7]

A všechny jejich obrovité portréty byly zase přetištěny v slavnostně odporné knize Bělomorkanal[8] - formát jako pro církevní evangelium, jako k budoucí tisícileté říši.

A tak jsem po čtyřiceti letech přetiskl tyto portréty darebáků v Souostroví - převzal jsem je z jejich prezentace, nevybíral jsem je, prostě jsem vzal všechny ty šéfy, kteří tam byli. Bože můj - jaká bouře hněvu se strhla po celém světě: jak jsem si to mohl dovolit?! To je antisemitismus! Jsem ocejchovaný a beznadějný antisemita. V nejlepším případě: publikovat tyto portréty byl „nacionální egoismus" - to znamená ruský egoismus! A - začali se na to dívat jinak, když se na dalších stránkách Souostroví dočetli, jak pokorně mrzli „kulačtí" synkové pod trakaři...

Ale kam dali oči v roce 1955, kdy se o tom prvně v novinách psalo? Proč se nerozhořčili tenkrát?

Opakuji, tak jak jsem to vmetl i bolševikům: není nutno styděl se za ničemnosti, když se o nich píše, ale - když se dějí.

S Naftalijem Frenkelem, neúnavným démonem Souostroví, se táhne záhada: jak vysvětlit jeho podivný návrat do SSSR z Turecka ve dvacátých letech? Šťastně zmizel z Ruska s veškerým kapitálem při prvním vzedmutí revoluce; v Turecku již získal pevné, bohaté a svobodné postavení; nikdy v něm nebylo ani stopy po komunistických názorech. A musel se vracet? Vrátit se, aby se stal hříčkou v rukou GPU a Stalina, aby si odseděl spoustu let ve vězení a sám aby za to dovršoval krutý útlak uvězněných

[ri] íosif Berger, *Krušenije pokolenija: Vospominanija,* přel. z angl., Florencie, Edizioni Aurora 1975, s. 148-164. [7] „Izvěstija", 5. srpna 1955, s. 1-2.

[H] *Bělomorsko-Baltijskij Kanál imeni Stalina: Istorija stroitělstva,* za red. M. Gorkého, L. L. Vverbacha, S. G. Firin a. (Moskva), *Istorija Fabrik i Závod o v,* 1954.

inženýrů a likvidaci statisíců „rozkulačenýeh"? Čím žilo jeho nenávistně zlé srdce? Nenalézám jiné vysvětlení než touhu po pomstě na Rusku. Ať to vysvětlí, kdo to dovede.[9]

Když však pochopíme mechanismus lágrové struktury a podíváme se trochu níž? Velitel prvního útvaru na stavbě Bělomořského průplavu se jmenoval Volf, velitel dmitrovského útvaru Volžského kanálu Bovšover. Finanční útvar stavby Bělomořského průplavu: velitel L. Berenzon, jeho zástupce A. Dorfman, nedávno zmíněný Inžir, dále Lojeveekíj, Kag-ner, Angert. Ale kolik funkcí zůstává skromně nejmenováno? A dá se snad předpokládat, že nechali Židy na kanále házet lopatou, vozit tra-kaře se zeminou a padnout vyčerpáním na ten trakař? - Myslete si, co chcete. A. P. Skrypnikovová a D. P. Vitkovskij, kteří byli na Bělomoř-ském kanálu, mi říkali, že tam v řadách lupenů byl až nadbytek Židů, ale ti nejezdili s trakaři a neumírali pod nimi.

A nebyl to jenom Bělomořsko-baltský tábor, kde jste mohli najít Židy ve vysokých funkcích velitelů. Stavba železnice Rotlas-Vorkuta: Moroz (jeho syn se oženil se Světlanou Stalinovou); zvláštní zplnomocněnec Gulagu pro Dálný východ Grač. To je jen pár jmen, na něž jsem náhodou narazil. Kdyby mi nenapsal americký mukl Thomas Sgovio, nevěděl bych o veliteli Čaj-Urjinské Horské správy v Koly mě v letech 1943-1944 (v plném proudu Vlastenecké války): „Podplukovník Arm byl vysoký černovlasý Žid s hroznou reputací... Jeho pomocný dozorčí kšeftoval s alkoholem na všechny strany: 50 gramů vodky za 50 rublů. Měl svého osobního učitele angličtiny - mladého Američana, zadrženého v Karélii. Jeho manželka brala plat jako účetní, ale nepracovala, místo ní seděl v kanceláři vězeň." (Jeden ze způsobů, jak si rodiny lá-grových šéfů ještě přivydělávají.)

Ale potom, už za „glasnosti", píší sovětské noviny o hrůzostrašné správě lágru, která stavěla tunel z pevniny na Sachalin, říkalo se jí „Arajsův trust".[10] Kdo to byl, ten soudruh Arajs, nemám tušení. Ale kolik lidí zahynulo v jeho jámách a v nedostavěném tunelu?

Ovšemže jsem znal i takové Židy (a přátelil se s nimi), kteří dřeli na nucených pracích. V Souostroví jsem vylíčil mladého Borju Gammero-va, který v lágru našel brzkou smrt. (A jeho kamaráda, literáta Ingala, který se nevyznal v počtech, vzali hned od prvního dne do účtárny.) Nekompromisního a neúplatného Voloďu Geršuniho. Joga Masameda, který ze zásady chodil na *nucené* práce v galejniekém Ekibastuzu, i když ho zvali k lupínkům. Nesmím zapomenout ani na Taťánu Moise-jevnu Falikeovou, učitelku, která deset let pracovala „jako kůň", jak sama říkala. Dále bych jmenoval

[9] Podrobněji o Frenkelovi v *„Souostroví Gulag".*

[10] G. Mironova, *Tunněl v prošloje,* in „Komsomolskaja pravda", 18. dubna 1989, s. 1.

genetika Vladimíra Efroimsona, který z 56 měsíců svého věznění (zřejmě z prvního výkonu trestu, dostal dva) strávil 15 měsíců na *nucených* pracích, a taky ze zásady (měl možnost zaopatřit se líp). Spoléhaje na zásilky z domova (ale na tom není nic špatného), šel k lopatě právě proto, že v Džezkazganu bylo dost Židů Moskvanů, kteří se všichni dobře zaopatřili, a Efroimson chtěl tedy rozptýlit přirozeně vznikající nevraživost k Židům. A jak ocenila parta jeho chování? - „Je to prostě černá ovce židovského plemene; copak pořádný Žid bude jezdit s trakařem?" Posmívali se mu i židovští lupinci

(a taky měli zlost, že „se na ně vytahuje"). - Stejně byl v téže situaci ohodnocen i Jakov Davydovič Grodzenskij, který *se huntuje na nucených,* „Copak to je nějaký Žid?"

Jak je to příznačné! Efroimson a Grodzenskij dělali to nejsprávnější a nejlepší, k čemu mohou Židy vést jen vyšší motivy - poctivě se dělit o společný úděl, a nenašli pochopení na jedné ani na druhé straně! Tak jsou vždy v dějinách těžké a směšné cesty sebezapření a sebeobětování, které jediné mohou lidstvo spasit.

Nezapomínám na takové příklady a veškerá má naděje spočívá právě v nich.

Připojuji k nim i odvážného Gerše Kellera, jednoho z vůdců kengir-ského povstání r. 1954 (zastřelen ve svých 50 letech). A nedávno jsem četl o icchaku Kaganovovi: za sovětsko-němeeké války byl velitelem dělostřelecké baterie. R. 1948 dostal 25 let za sionismus; za 7 let ve vězení složil 480 veršů v hebrejštině a nosil je v paměti, aniž je měl napsané.[11]

U svého třetího soudu (10. července 1978), když už měl odkroucené dva výkony trestu, Alexandr Ginzburg na otázku: „Národnost?" odpověděl: „Mukl." To byla správná odpověď a neměl to být vtip, ovšem soud to rozhněvalo. Ale zasloužil se i o Rusko - svou prací pro ruský Veřejný fond pomoci rodinám politických vězňů *všech národností* a svou statečností v době věznění. Skutečný národ muklů - to jsme *my,* bez rozdílů mezi národnostmi.

Ale takové nebyly naše lágry - počínaje „velikým" Bělomořským až po mrňavý 121. táborový úsek 15. OLP Moskevského UITLK (který ostatně po sobě zanechal nikterak bezvýznamnou půlkruhovou budovu v Kalužské čtvrti v Moskvě). Tam byl veškerý náš život řízen a deptán třemi vedoucími lupeny: Solomonem Solomonovem, hlavním účetním;

[51] *Rossijskaja Jevrejskaja Eneiklopedija,* (dále RJE) 2., oprav, a dopl. vyd., Moskva, 1994, sv. 1, s. 526-527; 1995, sv. 2, s. 27.

Davidem Burštejnem, „vychovatelem" a později úkolářem; a Isaakem Beršaderem. (Solomonov a Beršader předtím dělali totéž v lágru při moskevské dálnici, MADI.) A to vše se dálo pod ruským velitelem, podporu cíkem Mironovem.

Všichni tři tam přišli už za mé éry a kvůli nim třem sesadili z funkcí jejich předchůdce, Rusy. Napřed poslali Solomonova, ten suverénně zaujal příslušné místo a vzal si k ruce jednoho podporuěíka (myslím, že za jídlo a peníze *zvenčí).* Brzy nato poslali Beršadera, který měl nějaký malér na MADI, s průvodním spisem: „zařadit pouze na nucené práce" (nezvyklé u normálního mukla, už to znamená, že musel vyvést něco hrozného). Asi padesátník, maličký, tlustý, s dravčím pohledem, obešel a prohlédl si náš obytný prostor opovržlivě, jako generál z Hlavní správy. Vrchní dozorce se ho zeptal: „Co seš vyučenej?" „Skladník." „Tako-vej obor neexistuje." „Ale já jsem skladník." „Stejně půjdeš za dráty, do smíšený party." - Dva dni ho vodili ven. Pokrčil rameny a šel, v pracovním pásmu si sedl na velký kámen a důstojně odpočíval. Brigádyr by mu byl nejradši nějakou vrazil, ale netroufal si - tak suverénně se nováček choval, až to budilo dojem, že má za sebou mocného zastánce. Celý schlíplý chodil i skladník pásma Sevasťjanov. Dva roky tu vedl spojený sklad potravin a spotřebního zboží, byl pevně usazený, dobře vycházel s nadřízenými, ale zavanul na něj chlad: už to mám spočítané! Beršader je „vyučený skladník"!

Potom zdravotnický útvar zprostil Beršadera „z důvodu nemoci" všech prací, a tak relaxoval již v obytném prostoru. V té době mu zřejmě něco doručili *zvenčí.* Netrvalo to ani týden - Sevasťjanov byl sesazen a skladníkem byl jmenován (za přispění Solomonova) Beršader. Přitom se však ukázalo, že fyzická práce při přepravě dodávky krup a přemisťování bot, což Sevasťjanov zvládal sám, na Beršaderovo zdraví působí taky škodlivě. Přidělili mu tedy výpomoc a Soloinonovova účtárna ho převedla mezi civilní zaměstnance. - Ale ani to ještě nebyl naplněný život. Nejkrásnější a nejnepřístupnější ženu z celého lágru, poručici snajperku M-ovou, si úplně podmanil a donutil ji, aby k němu chodila večer do skladiště. Do lágru přišel Burs tejn - a druhou pěknou holku, A. Š., si začal vodit na cimru.

Špatně se to čte? Ale oni sami se ani trochu nestarali, jak se na to kdo dívá, oni jako by to schválně vystavovali na odiv. - A kolik bylo na Souostroví takových lágrů, kde vládly podobné pořádky?

Ale i ruští lupinci se přece chovali stejně nevázaně, bezuzdně! - Ano. Ale *uvnitř* každé národnosti se to bralo *sociálně,* bylo tu věčné napětí: bohatý - chudý, pán - kmán. Když se „pánem nad životem a smrtí" stane ještě ke všemu *cizák,* je to přívažek k těžké křivdě. Zdálo by se, že nicotnému, zničenému a zavrženému vezni na jednom ze stupňů jeho umírání může být jedno, kdo se zrovna uvnitř lágru chopil moci a pořádá své krkavčí hody nad jeho mrtvolou v hromadném hrobě. Ale není tomu tak, vryje se mu to do duše nesmazatelně.

Některé události z té lágrové zóny na Velké Kalužské 30 jsem zpracoval ve hře Republika práce. Poněvadž jsem věděl, že se nedá zobrazit všechno tak, jak to doopravdy bylo, považovalo by se to za podněcování nevraživosti k Židům (jako by ji ta trojice nepodněcovala ve skutečném životě, aniž se starala o následky), utajil jsem odporně chlípného Ber-šadera, zakamufloval Btuštejna, změnil jsem šmelinářku Rózu Kalik-manovou na neurčitou orientálku Bellu a nechal jsem tam jen jednoho Žida - účetního Solomonova, takového, jaký opravdu byl.

A co myslíte, že říkali po přečtení hry moji věrní přátelé Židé? U V. L. Teti še vyvolala mimořádně vášnivý protest. Nepřečetl si ji hned, ale až když ji Sovremennik hodlal uvést, r. 1962, takže to nebyl již akademický problém. Manželé Teušovi byli hluboce dotčeni postavou Solomonova, pokládali za nečestné a nespravedlivé ukazovat takového Žida (i kdyby se ve skutečnosti v lágru takový našel!) - v době útlaku Židů. (Me taková doba snad je *vždycky?* Kdypak u nás Židé nebyli utlačováni?) Teuš byl pobouřen, krajně rozrušen a dal mi ultimátum: jestli Solomonova neodstraním nebo aspoň nezmírním, bude veta po našem přátelství, a oni snad dokonce přestanou být nadále ochránci mých rukopisů. A navíc mi předpovídali, že mé jméno bude nadobro zavrženo a pošpiněno, jestli Solomonova v té hře nechám. Proč z něj neudělám Rusa, divili se. Copak na tom tolik záleží, že to byl Žid? (Ale když na tom tolik nezáleží, proč si tedy Solomonov vybíral za lupeny Židy?)

Zamrazilo mě: přišel náhlý všeobecný zákaz z nečekané strany, a neméně hrubý než oficiální sovětský.

Ale vyřešilo se to tím, že Sovremennik dostal zákaz moji hru inscenovat.

Teuš ještě zvlášť namítal: ten váš Solomonov vůbec nemá židovskou povahu - Žid se vždycky chová opatrně, obezřetně, podbízivě, řekněme chytráčky, kde by se v něm vzala ta bezbřehá drzost triumfující moci? To není pravda, nic takového nemůže být!

Ale já si přece zapamatoval nejen toho Solomonova, takové věci se opravdu děly! Na přelomu dvacátých a třicátých let jsem to viděl v Roštově na Donu. Vždyť i Frenkel se tak choval, vyprávěli to inženýři, kteří přežili. Když člověk získá moc a vítězství, začne být arogantní - právě to všechny kolem nejvíc odpuzuje. Dochází k tomu ovšem u těch horších a hrubých - ale to právě bije do očí. (Jako v ruském případě - skvrny neřesti ničemů z vlastních řad.)

Všechno to přemlouvání a výzvy, abych nepsal, jak to bylo, se jako vejce vejci podobají tomu, co jsme slýchali z vysokých sovětských tribun: o neočerňování, o socialistickém realismu - psát, jak to *má být,* a ne, jak to *bylo.*

Jako by umělec byl schopen zapomenout, nebo přetvořit minulost!

Jako by se plnohodnotná pravda mohla psát jen občas - když je to příjemné, bezpečné a populární.

Co nejpodrobněji se analyzovaly všechny židovské postavy v mých knihách a každý nejmenší rys se vážil na lékárnických vážkách - ale otřesný pří běli Grigorije M-za, který ze strachu nevyřídil hynoucímu pluku rozkaz k ústupu (Souostroví Gulag, díl VI., kap. 6) - zůstal nepovšimnut, přešli ho bez jediného slova!

Ale i Ivan Děnisovič nemálo Židů urazil: vždyť tam byli takoví elitní trpitelé, a já jsem vybral do popředí chrapouna! Tak třeba A sir Sandler, který si za gorbačovovské „glasnosti" troufnul vydat své lágrové vzpomínky. „Jeden den Ivana Děnisoviče jsem hned po prvním přečtení kategoricky odmítl... hlavní postavou se stal Ivan Děnisovič, člověk minimálních duchovních zájmů, pohlcený svými okamžitými starostmi" - a Solženi-cyn ho vyzdvihl jako ztělesnění ruského lidu... (Přesně tak, jak tenkrát brblali i všichni opatrničtí komunisté!) Ale „opravdovou inteligenci, která určovala úroveň ruské kultury a vědy, (Solženicyn) ráčil přejít bez povšimnutí". A Sandler o tom debatoval s Mironem Markovi čem Etlisem (oba to byli lupínci u zdravotnického útvaru). A Etlis také řekl: „Mnohé, o čem román vypráví, je překrouceno, převráceno vzhůru nohama"; „Solženicyn neakcentuje vždy správně, pokud jde o... inteligentní část našeho kontinentu"; „egoistické soustředění (Ivana Děnisoviče) na vlastní osobu... ta trpělivost... len pseudokřesťanský vztah k bližním". - A Sandler měl v roce 1964 to štěstí, že si důvěrné pohovořil se samotným Erenburgein. A ten mu souhlasně přikývl na „krajně negativní" vztah k románu.[12]

Jen jednu drobnost mi žádný Žid nikdy nevytkl: že Ivan Děnisovič v podstatě obskakuje Césara Markoviče jako sluha, i když dobrovolně a rád.

[12] Asir Sandler, *Uzelki na parnjať: Zapiski reabilitrovannogo,* Magadanskoje kniž. izdatěl-stvo 1988, s. 22, 62-64.

Kapitola 21

Ve válce s Německem

Po „křišťálové noci" (listopad 1938) přestali němečtí Židé pochybovat o tom, že jim hrozí smrtelné nebezpečí. Smrtonosné mračno se po hitlerovském tažení do Polska hnulo i směrem na východ. Nikdo však zatím nevěděl, že začátek války s SSSR bude znamenat také novou etapu nacistické politiky: totální fyzickou likvidaci Židů.

Třebaže sovětští Židé od německého vpádu očekávali nejrůznější útrapy, nemohli předpokládat, že budou bezdůvodně hromadně popravo váni bez rozdílu pohlaví a věku - něco takového si předem nikdo nedokázal představit. A ty, kdo zůstali v trvalém místě svého bydliště, postihla znenadání děsivě nevyhnutelná situace a nebylo jak a kdy se jí postavit na odpor. Jejich životy byly znenadání pře rvány. Ale předtím si Židé ještě museli leccos prožít - na jednom místě je Němci zahnali do židovského ghetta, na jiném do táborů nucených prací, jinde do nákladních automobilů určených k zplynování a ještě jinde si museli sami vykopat své vlastní hroby a svléci se donaha předtím, než byli zastřeleni.

Ruská židovská encyklopedie uvádí řadu jmen ruských Židů, kteří se stali obětí židovské „katastrofy". Vyjmenovává zahynuvší v Roštově, Simferopoli, Oděse, Minsku, Bialystoku, Kaunasu a Narve. Mezi oběťmi byly i významné osobnosti. - Známý historik S. M. Dubnov prožil celé meziválečně období v emigraci a po Hitlerově nástupu odjel z Berlína do Rigy. Potě, co Němci obsadili město, byl zatčen, umístěn do ghetta a „v prosinci 1941 zařazen do jednoho z transportů odsouzených k smrti". - Z V i hnusu byli do koncentračních táborů odvlečeni historik Din a loffe a ředitel židovského gymnázia Josif Jašunskij (oba byli zabiti v Treblince v roce 1945). - Rabín Šmuel Bespalov, představený chasidů z Bobrujska, byl zastřelen v roce 1941, když Němci obsadili město. - Ve Varšavě zahynul v roce 1945 Geršon Sirota, synagogální kantor, jehož vystoupení svého času „upoutala pozornost Mikuláše II." a který každoročně vystupoval v Moskvě a Petěrburgu. - Nebo například bratři Paul a Vladimír Mincové; starší Paul byl významným lotyšským státníkem,

„jediný Žid v lotyšské vládě". Vladimír byl chirurg, který ošetřoval Lenina po atentátu v roce 1918. Také on žil od roku 1920 v Lotyšsku. Při okupaci v roce 1940 byl starší Mine zatčen sovětskými orgány a uvězněn v táboře v Krásnojarském kraji, kde brzy zemřel. Mladší, kterého nechali na pokoji, zůstal v Rize. Zemřel v roce 1945 v Buchenwaldu. -Sabina Špilrejnová, lékařka, psychoanalytička, blízká spolupracovnice C. G. Junga; z euryšských, mnichovských, berlínských a ženevských klinik se v roce 1925 vrátila do Ruska a v roce 1942 byla v rodném Roštově na Donu zastřelena spoleěně s ostatními židovskými obyvateli města. (O jejích třech bratrech, vědcích, kteří zahynuli v době stalinského teroru, jsme psali v 19. kapitole.)

Mnohé z nich však před smrtí zachránila evakuace let 1941-1942. Řada židovských pramenů válečného a poválečného období jasně ukazuje, jak rázná opatření tuto evakuaci provázela. Ve sborníku Svět Židů (Jevrejskij mir) z roku 1944 se například dočteme: „Sovětská vláda si plně uvědomovala, že Židé představují nejohroženější skupinu obyvatelstva, a i přes naléhavou potřebu zachovat pro armádu možnost pohybu byly na jejich evakuaci vyčleněny tisíce vlaků... Z mnohých měst... byli Židé evakuováni jako první"; autor přitom považuje za přehnané „tvrzení židovského spisovatele Davida Bergelso-na, podle kterého bylo úspěšně evakuováno 80 % (z celkového počtu) Židů".[1] - „V Černigově, kde byla před válkou židovská populace vyčíslena na 70 000 obyvatel, jich v době příchodu Němců zbylo 10 000... Ze 100 000 židovských obyvatel Dněpropetrovska jich do příchodu Němců zůstalo pouhých 50 000." Z padesáti tisíc žitomirských Židů jich odjelo nejméně čtyřiačtyřicet tisíc.[2] - J. M. Kulišer napsal v roce 1946 do časopisu Chajasa: „Není pochyb, že sovětská vláda přijímala zvláštní opatření, která měla umožnit evakuaci židovského obyvatelstva, případně usnadnit jeho živelný útěk. Vedle zaměstnanců státní správy a průmyslových dělníků získávali přednost (při evakuaci) také Židé... Sovětská vláda vyčlenila tisíce vlaků zvlášť na evakuaci Židů"[3]; Z dosahu bombardování byli Židé evakuováni do většího bezpečí i po železničních přípojkách, které byly vedeny od kolchozů a sovchozů k hlouběji položeným železničním uzlům. - B. C. Gokl-berg, zeť Šoloma Alejehema, který byl dopisovatelem newyorských židovských novin Der Tog, „otiskl po jedné své cestě do Sovětského svazu na přelomu let 1946-1947 článek Jak byli za války v Sovětském Rusku evakuováni Židé'[4] (Der Tog, 21. února 1947): ať se na Ukrajině vyptával kohokoliv, „Židů nebo křesťanů, vojáků nebo evakuovaných, všichni

[1] J. Šechtman, *Sovětskoje jevrejstvo v germano-sovětskoj vojně,* in *Jevrejskij mir,* sb. 2 (dále JM-2), New York, Sojuz russkich jevrejev v Ňju-Jorke 1944, s. 225-226.

[2] A. A. Goldštejn, *Suďba jevrejev v okkupirovannoj němcami Sovětskoj Rossii,* in *Kniga o russkom jevrejstve, 1917-1967* (dále KRJ-2), New York, Sojuz Russkich Jevrejev 1968, s. 89, 92.

[5] Rescue; *Information Bulletin of the Hebrew Sheltering and Immigrant Aid Society (JIMS),* červenee-srpen 1946, sv. 5, č. 7-8, s. 2, in S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze s načala Vto-roj mirovoj vojny (1939-1965),* New York, Izdatělstvo Amerikanskogo Jevrejskogo Rabo-čego Komitěta 1966, s. 45.

odpovídali, že cílem vládní politiky bylo umožnit přednostní evakuaci Židů, že byla snaha zachránit jich co nejvíce, aby je Němci nemohli zlikvidovat".[4] - I bývalý sovětský partyzán Moše Raganovíč ve svých pozdějších (1948) vzpomínkách napsaných v zahraničí potvrzuje, že sovětské orgány poskytovaly za účelem evakuace Židů všechny dostupné dopravní prostředky, kromě vlaků například také tažné povozy, a bylo dáno příkazem evakuovat „z oblastí ohrožovaných nepřítelem v prvé řadě občany židovské národnosti". (Je třeba poznamenat, že S. Švarc i další badatelé začali později zpochybňovat jak existenci takového příkazu, tak i samotnou evakuaci Židů „jako takových" z popudu sovětské vlády.)[5]

I tak poskytují starší i novější prameny poměrné jednotné odhady počtu Židů, kteří byli evakuováni nebo utekli z území obsazených Němci. Oficiální sovětské údaje v tomto případě neexistují; všichni badatelé si stěžují, že výchozí statistické údaje jsou jen velice přibližné. My však budeme vycházet z prací posledního desetiletí. - Například demograf M. Kupoveekij, který využívá dříve nedostupné archivní materiály a no-vátorské postupy v metodologii analýzy, udává následující odhady. Podle konečných

[4] S. Švarc. *Jevrei v Sovětskom Sojuze...,* s. 55.

[5] Vtoše Kaganovič, *Der jidišer ontajl in partizanerbavegung jun Sovet-Russland,* Řím, 1948, s. 188, in S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...,* s. 45-46.

[8] M. Kupoveekij, *Ljudskije potěri jevrejskogo naselenija v poslevojennych granicach SSSR v gody lelikoj Otěěestvennoj vojny,* in „Věstník Jevrejskogo Universitěta v Moskvě", 1995, č. 2 (9), s. 137, 145,151.

výsledků sčítání lidu, které proběhlo v SSSR v roce 1959, bylo v jeho „starých" hranicích (tedy před anexemi let 1959-1940) napočítáno 5 028 558 Židů. Započítáme-li některé statistické chyby a vez-meme-li v úvahu koeficienty přirozeného přírůstku židovského obyvatelstva od září 1959 do června 1941 v jednotlivých oblastech osídlení, dojdeme podle badatele k závěru, že v SSSR bylo v rámci „starých" hranic usídleno přibližně 3 080 000 Židů. Z nich 900 000 obývalo území, která nebyla v době sovětsko-německé války okupována, zatímco na územích, která později okupována byla, žilo 2 180 000 Židů (tzv. „východních").[6] - „Přesné údaje o počtu Židů, kteří se před německou okupací zachránili útěkem nebo kteří byli evakuováni na východ, neexistují. Ale na základě některých výzkumů je známo, že východní oblasti...

úspěšně opustilo 1 000 000 až 1 100 000 Židů."[7]

Jinak vypadala situace na územích, která byla krátce předtím, v letech 1959-1940, připojena k SSSR a vzápětí, v počáteční fázi „blitzkrie-gu*\ rychle obsazena Němci. Bleskový průběh německého útoku téměř nepřipouštěl možnost záchrany. Přitom v těchto „nárazníkových" oblastech žilo k červnu 1941 1 885 000 lidí (tzv. „západní").[8] Z tohoto počtu se útěkem nebo evakuací dokázalo zachránit „jen nepatrné množství Židů. Odhady mluví o... 10-12 procentech".[9]

Z toho vyplývá, že na území SSSR v jeho „nových" hranicích se podle nejoptimističtějších údajů za války vyhnulo okupaci asi 2 226 000 Židů (2 000 000 „východních" a 226 000 „západních"); na územích obsazených Němci zůstalo 2 759 000 Židů (1 080 000 „východních", 1 659 000 „západních").

Uprchlíci a lidé evakuováni z oblastí obsazených nebo ohrožovaných Němci mířili hluboko do týlu, „co se Židů týče, tak především za Ural, nejvíce pak do západní Sibiře, Kazachstánu, Uzbekistánu a Turkmenistánu".[10] - V materiálech Židovského antifašistického výboru nalezneme následující tvrzení: „Do Uzbekistánu, Kazachstánu a dalších středi oas i jskýeh republik bylo na začátku Vlastenecké války evakuováno přibližně půldruhého milionu Židů".[11] Tento počet nezahrnuje oblast Volhy, Ural a Sibiř. (V Stručné židovské encyklopedii [Kratkaja Jevrej-skaja Enciklopedija] se uvádí, že „číslo 1,5 milionu je značně přehnané".)[12] - Zato do Birobidžanu nezamířili ani organizovaně evakuováni, ani jednotliví uprchlíci, třebaže tam byl pro zavedení „židovských kol-chozů" vytvořen volný bytový fond pro 11 000 židovských rodin.[13] - V té samé době „byli židovští kolonisté z Krymu evakuováni v takovém časovém předstihu, že byli schopní s sebou odvézt všechen skot a veškeré zemědělské nástroje"; „je známo, že na jaře roku 1942 židovští kolonisté z Ukrajiny založili kolchozy na Volze" - jak je to možné? Podle slov autora zasáhla „ironie osudu": kolchozy byly založeny na pozemcích německých kolonistů, kteří byli dekretem sovětské vlády ze dne 28. srpna 1941 vysídleni z republiky Povolžských Němců.[14]

Jak jsme již poznamenali, energický postup při evakuací sovětských občanů před

[7] Jicchak A rad, *Cholokaust: Katastrofa jevropejskogo jevrejstva (1933-1945),* sborník statí, Jeruzalém, Jad Va-Šem 1990 (dále - J. Arad, *Cholokaust),* s. 62.

[8] VI. Kupoveekij, *Ljudskije potěri jevrejskogo naselenija...,* in „Věstník Jevrejskogo Uni-
versitěta...", 1995, č. 2 (9), s. 145. ⁏ .1. Arad, *Cholokaust,* s.
61. [10] S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...,* s. 181.

" G. V. Kostyrčenko, *Tajnaja politika Stalina: Vlast'i antisemitizm,* Moskva, Meždunarod-nyje otnošenija 2001, s. 451.

[12] *Kratkaja Jevrejskaja Enciklopedija (dále* KJE), Jeruzalém, Obščestvo po issledovaniju jevrejskich obščin 1988, sv. 4, s. 167.

[15] S. M. Švarc, *Birobidžan,* in KRJ-2, s. 187.

postupujícími Němci i její široký rozsah byl v uváděných válečných a bezprostředně poválečných pramenech všeobecně uznáván. Ale později, od konce čtyřicátých let, začal být zpochybňován. -**V** jednom materiálu z šedesátých let se například uvádí (pasáž je v textu zvýrazněna): *„Plánovitá evakuace Židů jako nejohroženější skupiny obyvatelstva se neuskutečnila v žádné z částí Ruska.*[Sii5] A ještě po dvaceti letech se dočteme následující: „Nehledě na zvěsti, podle nichž měla vláda (po útoku Německa na Sovětský svaz) evakuovat Židy z oblastí, které čelily německé hrozbě, k ničemu takovému nedošlo... Židé byli ponecháni na pospas osudu. Pokud jde o občany židovské národnosti, tolik vychvalovaný ‚proletářský internacionalismus' selhal."[16] Tento názor je naprosto nespravedlivý.

A přesto i ti židovští autoři, kteří odmítají uznat, že byla Židům během evakuace projevována „dobrá vůle", uznávají její rozsah. „Vzhledem k specifické sociální skladbě židovského obyvatelstva musel počet evakuovaných Židů citelně převyšovat jejich procentuální podíl na reálném počtu městského obyvatelstva."[17] A skutečně tomu tak bylo. Dva dny po německém vpádu byla ustavena Rada pro evakuaci (předsedou byl Švernik, místopředsedy Kosy gin a Pervuchin) a byly stanoveny její priority: v prvé řadě evakuovat státní a stranické úřady včetně personálu, dále průmyslové podniky, suroviny, dělníky z evakuovaných závodů s rodinami a mládež v odvodovém věku. - Jen v období od začátku války do listopadu 1941 bylo z ohrožených oblastí do týlu evakuováno přibližně 12 mil. obyvatel.[18] Z nich, jak jsme si ukázali, bylo 1,0 - 1,1 mil. Židů „východních" a více než 200 000 „západních" z oblastí, které byly vzápětí obsazeny Němci; k nim je třeba připočíst významný počet Židů, kteří byli součástí obyvatelstva evakuovaného z měst a oblastí RSFSR, kam Němci nedošli (částečně také z Moskvy a Leningradu). - Solomon Švarc: „Všeobecná evakuace státních úřadů a průmyslových podniků s podstatnou částí jejich personálu (často i s rodinami) měla na mnohých místech rozsáhlý charakter. Sociální struktura židovského obyvatelstva na Ukrajině (Židé byli zastoupeni značným procentem v řadách středního a vyššího státního úřednictva, akademické a technické inteligence a významný byl také podíl židovských dělníků v ukrajinském těžkém průmyslu) sehrála kladnou roli v tom ohledu, že v rámci evakuované části populace představovali Židé vyšší procento, než by odpovídalo jejich podílu na skladbě městského (a tím spíše veškerého) obyvatelstva."[19] -

[14]1. Šechtman, *Sovětskoje jevrejstvo v germano-sovětskoj vojně,* in JM-2, s. 226, 227, [15] G. Aronson, *Jevrejskij vopros v epochu Stalina,* in KRJ-2, s. 144.

[lfi] S. Cirjulnikov, SS\s7t, *Jevrei i Izrail,* in „Vrenija i my": Mežíiunarodnyj žurnál literatur> i obščestvennych problém, New York, 1987, č. 96, s. 151 152.

[17]1. Šechtman, *Sovětskoje jevrejstvo v germano-sovětskoj vojně,* in JM-2, s. 224.

[18] *Sovětskij tyl v pervyj period Velikoj Otěčestvennoj vojny,* sborník, Moskva, 1988, s. 159.

(To se týká i Běloruska. Ve dvacátých a třicátých letech tam takřka hromadně „v rámci nejrůznějších školení a kurzů pro negramotné, ve školách s denním a večerním programem i s vyučováním na směny... studovala židovská mládež, ale i starší lidé... Pro chudinu z židovských městeček to byla možnost, jak vplynout do řad průmyslových dělníků. Při podílu 8,9 % na celkovém počtu obyvatel Běloruska Židé v roce 1930 představovali 36 % dělníků v republice.")[20] - „K zvýšení procenta Židů mezi evakuovanými," pokračuje S. Švarc, „přispívala i skutečnost, že pro řadu úředníků a dělníků neměla evakuace povinný charakter... **A** mnozí, především Nežidé, zůstávali"; tímto způsobem se i Židům, „kteří nesplňovali podmínky pro povinnou evakuaci... otevíraly poměrně široké možnosti, jak se evakuovat".[21] - „Nicméně," pokračuje týž

autor, „v sovětském tisku se neobjevily žádné vládní dekrety nebo instrukce o evakuaci Židů ani žádná oznámení o podobných rozhodnutích"; a dále: „o evakuaci Židů jako takových není zkrátka nikde ani zmínka. Z toho vyplývá, že k žádné zvláštní evakuaci Židů nedošlo".[22]

Pokud bereme v úvahu sovětskou realitu, takovýto závěr se zdá být nedostatečně podložený a v každém případě formální. *Oznámení* o masové evakuaci Židů se v sovětském tisku přirozeně neobjevila. Je také jasné proč. Za prvé, po uzavření paktu s Německem se v SSSR tajila hitlerovská politika vůči Židům, a když vypukla válka, valná většina sovětského obyvatelstva nevěděla o smrtelném nebezpečí, které pro Židy představoval německý vpád. Za druhé, a to byl nejspíše hlavní důvod, z německé strany se ozýval zuřivý štěkot propagandy proti „židobolše-vismu" a je zřejmé, že sovětské vedení si uvědomovalo, že po celá dvacátá a třicátá léta tuto propagandu notně přiživovalo - a jak teď měli z ničeho nic začít prohlašovat, že *v prvé řadě* je potřeba zachránit Židy? To by byla voda na Hitlerův mlýn.

Právě proto se veřejně neprohlašovalo, že mezi evakuovanými „bylo nejvyšší procento Židů". „Židé nebyli v evakuačních nařízeních zmiňo**váni", zároveň však „v době evakuace nebyli Židé žádným způsobem diskriminováni";[23] odváželi jich**

[10] S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...,* s. 53.
[20] L. L. Mininberg, *Sovětskije jevrei v nauke i promyšlennosti SSSR v period Vtoroj mirovoj vojny (1941-1945),* Moskva, 1995, s. 15.
[21] S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...,* s. 53.
[22] Tamtéž, s. 48, 55.

tolik, na kolik reálně stačili, ale tajně, aniž by se to uvnitř SSSR rozneslo. Navenek to ovšem neplatilo. Tak v **prosinci roku** 1941, **poté, co byli u Moskvy odraženi Němci, srovnávalo moskevské rádio - ovšemže ne** v **ruštině, ale „polsky" a „další** den **pětkrát po sobě německy - úspěšnou ruskou zimní ofenzivu se zázrakem Maka bejců" a tvrdilo Němcům, že není náhodou, že** 134. *norimberská* **divize nazvaná podle města, „kde vznikly rasové zákony", byla zničena „právě v týdnu, kdy se slaví Chanuka".[24] - Synagogy v Moskvě, Leningradě a Charkově byly plné modlících se Židů a sovětská** vláda **tuto skutečnost ochotně připouštěla stejně jako velkolepě pojaté oslavy svátku Pesach v roce** 1942.[25]

Nedá se říci, že by domácí sovětský tisk o německých zvěrstvech mlčel. Ilja Erenburg a někteří další, například novinář Rriger, dostali „zelenou" a po celou válku podporovali a rozpalovali nenávist k Němcům, přičemž neopomněli zmínit palčivé a na vlastní kůži protrpěné židovské téma, třebaže je často ani nemuseli zdůrazňovat. Hlas hlavního trubadúra Erenburga hřměl po celou dobu této války, přesvědčoval o tom, že „Němec je od přirozenosti šelma", a vyzýval, „aby nebyli šetřeni ani nenarození fašisté" (jinak řečeno: aby byly zabíjeny těhotné Němky); zabrzdili ho teprve k samému konci, když už se válka převalila na německé území a ukázalo se, že si armáda vzala až příliš za svou myšlenku bezohledné msty na všech Němcích bez rozdílu, kterou hlásala propaganda.

Zároveň není pochyb o tom, že sovětský tisk nepodal dostatečně vysvětlení hitlerovské politiky vyhlazování Židů co se týče její plánovitos-ti a rozsahu, a široká židovská veřejnost si tak mohla jen stěží uvědomit, jak velké nebezpečí a jaký konec jí hrozí. A za celou dobu války bylo publikováno skutečně jen málo veřejných zpráv o osudu Židů na územích okupovaných Němci. - V projevu z 6. **listopadu 1941** (24. **výročí Října) Stalin řekl: „Hitlerovci... provádějí středověké protižidovské pogromy se stejným zalíbením, s jakým je prováděl carský režim. Hitlerovská strana je stranou... středověké reakce a černosotěnskýeh pogromů."[26] („Pokud víme," píše izraelský historik, „byl to za celou válku** jediný případ, kdy se Stalin veřejně zmínil o Židech.")[27] - 6. ledna 1942 v notě lidového komisaře zahraničních věcí Molotova všem státům, s nimiž Sovětský svaz udržoval

[23] J. **Arad,** *Otnošenije sovětskogo rukovodstva k Cholokostu,* **in „Věstník** Jevrejskogo **Uni-versitěta...", 1995, č. 2 (9), s. 25.**

[24] **I. Šechtman,** *Sovětskoje jevrejstva v gemiano-sovětskoj vojně,* **in JM-2,** s. **258.**

[25] **Tamtéž, s. 257.**

[26] *Doklad Predsedatělja (1 osudarstvennogo Komitěta Oborony lov. I. V. Stalina na toržesl-vennorn zasedanii Moskovskogo Sověta děputatov trudjaščichsja 6 nojabrja 1941 goda,* **in „Pravda", 7. listopadu 1941, s. 1-2.**

diplomatické styky, jsou Židé vyjmenováni jako jeden z postižených národů, a dále jsou zvlášť, s uvedením počtu, zaznamenány případy střelby do Židů v Kyjevě, Lvově, Oděse, Ka-menec-Podolsku, Dněpropetrovsku, Mariupoli a Kerči. „Strašnou řež a pogromy způsobilí němečtí okupanti v ukrajinském hlavním městě Kyjevě... byl zajat velký počet Židů včetně žen a dětí všeho věku; před zastřelením bylí všichni svlečeni donaha a zbiti... poté byli zastřeleni ze samopalů. Řada hromadných vražd... se odehrála i v dalších ukrajinských městech, přičemž tyto hromadné popravy byly vykonávány především na neozbrojených bezbranných židovských pracujících."[28] - Poté následovalo prohlášení sovětské vlády z 19. prosince 1942, kde byla zmíněna existence Hitlerova „zvláštního plánu všeobecného vyhlazení židovského obyvatelstva na okupovaných územích Evropy" a v samotném Německu; „zvláště těžce a neúměrně svému nízkému počtu v rámci sovětského obyvatelstva byla zvěrskou krve lačností hitlerovských zrůd postižena především židovská menšina". Ale zdá se, že toto prohlášení bylo zřejmě vynucené: objevilo se dva dny po stejném prohlášení Spojenců a nebylo doprovázeno obvyklou sérií článků v sovětském tisku, která se objevovala vždy, když bylo potřeba rozvířit tiskovou kampaň. - Jen v jedné ze sedmi zpráv vydaných v roce 1943 Mimořádnou státní komisí pro vyšetřování hitlerovských zločinů (o jednotlivých místech, dále pak o likvidaci sovětských zajatců, o ničení kulturního dědictví naší země) se mluvilo o vyhlazování Židů - případ se odehrál v Stavropolském kraji, nedaleko města Miněralnyje Vody.[29] - Když v březnu roku 1944 Chruščov v Kyjevě přednesl projev o útrapách, které Ukrajina přestála v době okupace, „nezmínil se o Ži-dech jediným slovem".[50]

Skutečné je tomu tak. Ano, rozsah židovské Katastrofy tehdy nechápaly ani široké masy sovětského obyvatelstva. Byl to společný osud nás všech: pod tvrdým krunýřem SSSR člověk nikdy doopravdy nevěděl, co se děje ve světě. Ačkoliv sovětští Židé nemohli tak doopravdy nevědět, co se děje na německé straně. „V polovině třicátých let

[27] J. Arad, *Otnošenije sovětskogo rukovodstva k Cholokostu,* in „Věstník Jevrejskogo Uni-versitěta...", 1995, č. 2 (9), s. 17.

[28] „Izvěstija", 1942, 7. ledna, s. 1-2.

[29] S. Švarc. *Jevrei v Sovětskom Sojuze...,* s. 158-145.

[50] G. Aronson, *Jevvejskij vopros v epochu Stalina,* in KRJ-2, s. 146.

bylo v sovětském tisku o německém antisemitismu napsáno mnohé... Na nebezpečí hrozící Židům poukazoval román Liona Feuchtwangera Sourozenci

Oppermannovi i jeho filmové zpracování nebo jiný film - Profesor Mamlok.[51] - Po pogromech křišťálové noci otiskla Pravda úvodník nazvaný Fašističtí pogromáři a kanibalové, který ostře odsuzoval nacisty: „Roztrpčeně a s nevolí hledí celý civilizovaný svět na zvěrský způsob, jakým němečtí fašistě zúčtovali s bezbranným židovským obyvatelstvem... (Se stejnými pocity) sleduje špinavé a krvavé události v Německu sovětský lid... Zároveň s kapitalisty a měšťáky byly v sovětském státě vymýceny i všechny zdroje antisemitismu."[32] A po celý listopad se potom na první straně Pravdy objevovaly titulky: „Protižidovské pogromy v Německu", „Zvěrské zúčtování s židovským obyvatelstvem", „Po celém světě probíhá vlna protestů proti zvěrstvům fašistických pogromářů". Protestní shromáždění odsuzující Hitlerovu antisemitskou politiku probíhaly v Moskvě, Leningradu, Ryjevě, Tbilisi, Minsku, Sverdlovsku, Stalinu. Pravda uveřejnila podrobnou zprávu o celomoskevském setkání inteligence ve Velkém sále konzervatoře, kromě jiného přetiskla také projevy spisovatelů A. N. Tolstého, A. Rornějčuka, L. Sobolova, národních umělců A. B. Gol-denvejzera, S. M. Michoelse a společné prohlášení účastníků moskevského setkání: „My, představitelé inteligence města Moskvy... pozvedáme rozhněvaný a pobouřený hlas proti nelidským fašistickým zvěrstvům a proti násilí páchanému na bezbranném židovském obyvatelstvu Německa. Fašisty jsou za bílého dne biti, mrzačeni, znásilňováni, zabíjeni a za živa upalováni lidé, kteří se provinili jen svou příslušností k židovskému národu."[33] Informace o podobných shromážděních v dalších sovětských městech otiskla Pravda den poté v celostránkovém článku s velkým titulkem „Sovětská inteligence je pobouřena protižidovskými pogromy v Německu".

Nicméně od podzimu 1939, kdy byl podepsán pakt Ribbentrop-Molo-tov, ze sovětského tisku zcela zmizela jak kritika nacistické politiky tak i všechny informace o pronásledování Židů v evropských zemích okupovaných Němci. „Řada informací pronikala do Sovětského svazu nej-různějšími kanály: rozvědka, velvyslanectví, sovětští novináři... Důležitým zdrojem informací... byli židovští uprchlíci, kterým se podařilo přejít sovětskou hranici. Sovětské sdělovací prostředky včetně židovského tisku o těchto skutečnostech mlčely."[54]

[31] S. Švejbiš, *Evakuacija i sovětskije jevrei v gody Katastrofy,* in „Věstník Jevrejskogo Pni-versitěta...", 1995, č. 2 (9), s. 47.

[32] „Pravda", 18. listopadu 1958, s. 1.

[33] Tamtéž, 28. listopadu 1958, s. 2-5.

[34] J. Arad, *Otnošenije sovětskogo rukovodstva k Choiokostu,* in „Věstník Jevrejskogo l n i versitěta...", 1995, ě. 2 (9), s. 15-16.

„Když začala sovětsko-německá válka a znovu se začalo mluvit o nacistickém antisemitismu, mnozí Židé to pochopili jako propagandistickou akci," píše současný badatel, který se dnes již může opřít rovněž o půlstoletí shromažďované svědecké výpovědi těch, kdo Katastrofu přežili. „Mnozí Židé věřili spíše své životní zkušenosti než rádiu, knihám a časopisům. V představách mnohých z nich zůstali Němci takovými, jaké je znali po první světové válce. Ze všech režimů, které se v Rusku vystřídaly za

občanské války, hodnotili Židé ten německý z hlediska vztahu k jejich národu jako jeden z nejtolerantnějších."[55] „Mnozí Židé si pamatovali, že se za německé okupace v roce 1918 Němci k Židům chovali lépe než k místnímu obyvatelstvu a to je uklidňovalo."[36] A proto byl „počet Židů, kteří v roce 1941 zůstali, značně vysoký"; ale dokonce i v roce 1942 „čekali podle očitých svědků Židé z Voroněže, Roštová, Krasnodaru a jiných měst, až se fronta převalí přes jejich město, a doufali, že budou moci nadále pracovat a vykonávat svá povolání lékařů, učitelů, krejčích a ševců, kterých je, jak se domnívali, potřeba za všech režimů... Židé se nemohli nebo nechtěli evakuovat i z čistě materiálních důvodů."[57]

Ve stejné době, kdy byly v sovětském tisku a rozhlase zamlčovány informace o zvěrstvech, kterých se okupanti dopouštěli na Židech, noviny Einigkeit (Jednota) - orgán Židovského antifašistického výboru vydávaný v jidiš - získaly od léta 1942 právo psát o těchto záležitostech „naplno". - Za první krok k ustavení tohoto výboru lze považovat rozhlasové setkání „představitelů židovského národa" uspořádané v srpnu 1941; kvůli propagandistickému zpracování Spojenců byl pořad vysílán v USA i v dalších spojeneckých zemích (účastnili se ho S. Michoels, R Markiš, I. Eren-l)urg. S. Maršak, S. Ejzenštejn a další). „Efekt, který pořad způsobil na Západě, překonal ta nejoptimističtější očekávání Moskvy... ve spojeneckých zemích začaly vznikat židovské organizace shromažďující prostředky na pomoc Rudé armádě." Odtud pochází myšlenka Kremlu vytvořit v SSSR stálý Židovský výbor. „Tak v roce 1941 začala spolupráce sovětské vlády se světovým sionismem, která pokračovala ještě dalších sedm let."[38]

Samotné založení Výboru proběhlo všelijak a bylo doprovázeno velkými pochybnostmi ze strany státní moci. V roce 1941 byl z vězení propuštěn Genrich Erlich - člověk s autoritou, starý hun do ve o, který se již v roce 1917 stal členem velevýznamného a tehdy všemocného petrohradského sovětu -, aby mohl stanout v čele

S. Švejbiš, *Evakuacija i sovětskije jevrei v gody Katastrofo,* in „Věstnik Jevrejskogo tlni-versitéta...", **1995,** č. **2 (9),** s. 47-48. [3fi] KJE, sv. 8. s. **225.** " 'Tamtéž, s. **49.**
" G. **V.** Kostyrčenko, *Tajnaja politika Stalina,* s. **251.**

Výboru (Erlich později emigroval do Polska, kde byl v roce 1939 zatčen sověty). S Älterem, svým soudruhem z Bundu, který také přijel z Polska, začal připravovat projekt zaměřený především na mobilizaci světového židovského mínění a orientovaný spíše na zahraniční Židy než na sovětské. „Polští bundovei opilí svobodou... stále častěji riskovali. Poté, co se společně se správou hlavního města ('vakuovali do Kttjbyševa (Samary), navázali styky s představiteli západní diplomacie, kteří se přemístili tamtéž... a mimo jiné jim nabídli, že v USA vytvoří Židovské legie a ty budou poté přemístěny na německo-sovětskou frontu"; „věc došla tak daleko, že polští bundovei... začali na vlastní pěst chystat výjezd na Západ". Oba aktivisté Bundu navíc „sebevědomě předpokládali (a netajili se s tím před svým okolím), že se jun podaří zrefor-movat sovětský systém směrem k politické liberalizaci". V prosinci roku 1941 byli svobodou opojení vůdcové Výboru zatčeni (Erlich se oběsil ve vězení, Alter byl zastřelen).[39]

Nicméně od jara 1942 se opět začal dávat dohromady Židovský anli-fašístický výbor. Za tím účelem bylo opět uspořádáno setkání „představitelů židovského národa" a byl zvolen výbor, ale tentokrát již pouze ze sovětských Židů. Předsedou se stal Solomon Michoels, odpovědným tajemníkem bývalý fanatický bundovec a později fanatický čekista Šach-no Epštejn - „ .Stalinova pravá ruka' v židovských záležitostech"; členy se stali spisovatelé David Bergelson, Perec Markiš, Lejb Rvitko, Der Nistor, vědci Lina Šternová, akademik Frumkin a další;[40] Miehoelso-výrn zástupcem se stal básník Icik Fefer (bývalý troekista, který si však ódami na Stalina vy modlil milost, a „významný agent NKVD"; jako „prověřený agent" získal povolení vycestovat na Západ).[41] Nový výbor měl v podstatě stejný úkol jako předešlý: ovlivňovat světové veřejné mínění a „apelovat na ‚Židy celého světa', především na Židy americké",[42] Sovětskému svazu získávat sympatie a finanční pomoc (za tímto účelem byli do Států vysíláni Michoels a Fefer - cesta, kterou podnikli v létě roku 1943 a která se kryla s rozpuštěním Kominterny, představovala triumfální úspěch - mítinky ve 14 velkých amerických městech, v New Yorku s účastí 50 000 lidí. Přijal je tehdejší vůdce sionismu Cha im Weizmann a Albert Einstein).[43] Výbor byl v tajnosti stále podřízen té

[59] Tamtéž, s. 235-255.

[40] G. Aronson, *Jevrejskij vopros v epochu Stalina,* in KRJ-2, s. 148.

[41] Pavel Sudoplatov, *Specoperacii: Lubjanka i Kreml: 1930-1950 godr,* Moskva, OLM A - Press 1997, s. 465, 470.

[42] S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...,* s. 239.

[45] G. V. Kostyrčenko, *Tajnaja politika Stalina,* s. 257-259.

muž Lozovskéinu-Dridzo, zástupci vedoucího Sovinformbyra, v SSSR neměl žádné pobočky, nemohl samostatně fungovat a ve skutečnosti „nebyl ani tak orgánem zajišťujícím prostředky na podporu Rudé armády jako spíše nástrojem prosovětské propagandy v zahraničí".[44]

Jiní židovští autoři tvrdí, že od konce třicátých let probíhalo na všech vytěsňování Židů z vedení sovětského úrovních tajné, zato vytrvalé aparátu. D. Šub píše, že podle údajů z roku 1945 nezůstal ve vyšším sboru NKVD jediný Žid, „výrazně zastoupeni zůstali pouze na komisa-riátu obchodu a komisariátu průmyslu a zásobování. Značný počet Židů je také na komisariátu lidové osvěty a na lidovém komisariátu zahraničních věcí."[45] - Jiný závěr založený na archivních materiálech zpřístupněných v devadesátých letech učinil jeden současný badatel: „Zastoupení Židů v represivních orgánech zůstalo po celá čtyřicátá léta velice zřetelné a definitivně se stalo minulostí teprve v poválečných letech, během kampaně proti kosmopolitismu."[46]

Spory se naopak nevedou o vysokém počtu Židů na vysokých velitelských postech v armádě. Časopis Jevrejskij mir informuje o tom, že „v Rudé armádě lze nyní (za války) napočítat na sto židovských generálů" a „namátkou jich 17 jmenuje", přičemž „generály pěchoty nechává stranou" - (na seznamu je ironií osudu i jméno „generálmajora inže-nýrsko-technické služby Frenkela Nafťalije Aronoviče" známého z Gu-lagu).[47] - Skutečnost, že v době vrcholící války bylo mezi generály nejméně sto Židů, potvrzuje o čtvrt století později i jiný sborník, který uvádí ještě další jména.[48] (Narazíme přitom i na závažné nedostatky -ve sbornících není mezi generály uveden vrchní generál L. Z. Mech lis, v letech 1957-1940 nej bližší a důvěrný Stalinův přišlu ho vač, od roku 1941 opět náčelník PURKKA (politická správa Dělnicko-rolnické Rudé armády), který deset dní po začátku války zatkl tucet generálů z vyššího velitelského sboru Západního frontu.[49] A to zde nemluvíme o represivních opatřeních, která uplatňoval za finské války a později pod Kerčí.)

V Stručné židovské encyklopedii je seznam židovských generálů rozšířen o dalších patnáct jmen. - Před nedávnem zveřejnil jeden izraelský badatel jmenný seznam generálů a admirálů židovského původu (včetně těch, kteří této hodnosti dosáhli během

[44] S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...,* s. 166-170.

[45] D. Šub, *Jevrei v russkoj revoljucii,* in JM-2, s. 145.

[4B] L. J. Kričevskij, *Jevrei v apparatě l'ČK-OGPU v 20-e gody,* in *Jevrei i russkaja revoljuci-ja: Materiály i issledovanija,* sest. a red. upravil O. V. Budníckij, Moskva - Jeruzalém, Ge-šarim 1999, s. 544.

[47] J. Stalinskij, *Jevrei v Krásno) armii,* in JM-2, s. 245-245.

[48] G. Aronson, *Jevrejskij vopros v epochu Stalina,* in KRJ-2, s. 145.

[m] V. Anfilov, *Kak „opravdalsja" Stalin,* in „Rodina", 1991, č. 6-7, s. 5; *Rossijskaja Jevrej-skaja Enciklopedija* (dále R.IE), 2., oprav, a dopl. vydání, Moskva, 1995, sv. 2, s. 276-277.

války) - v seznamu je jích uvedeno 270. Generálů a admirálů! Nejenže to „není málo" - to je kolosální! Zmiňuje i čtyři lidové komisaře z válečného období: kromě Raganoviče ještě Borise Vannikova (munice), Semjona Gínzburga (stavebnictví), Isaaka Zalcmana (tankový průmysl) a několik náčelníků Hlavní vojenské správy Rudé armády; v tomto seznamu jsou i čtyři Židé, kteří veleli armádám, a dále velitelé dvaceti tří sborů, dvaasedmdesáti divizí a sto tří brigád.[50]

„V žádné spojenecké armádě, ani v americké, nezastávali Židé tolik vysokých funkcí jako v sovětské," píše dr. J. Arad.[51] Ne, mluvit o tom, že byli „Židé vytěsňováni z vyšších hodností", není na místě ani v případě válečného období. Podobné vytěsňování se tehdy neodehrávalo ani ve veřejném životě. Známý socialista Mark Višňak v roce 1944 (v USA) prohlásil: „Ani nejzavilejší nepřátelé SSSR nemohou říci, že by byl v této zemi pěstován antisemitismus na stárni úrovni."[52] A tak tomu *tehdy* bezesporu bylo.

Podle údajů deníku Einigkeit (24. února 1945, téměř na konci války) bylo „za ‚odvahu a hrdinství v bojích'... řády a medailemi vyznamenáno 65 574 Židů", přičemž 59 Židů se stalo hrdiny Sovětského svazu. - Podle pozdějších údajů z roku 1965 zveřejněných ve varšavském deníku vydávaném v jidiš pod názvem Volkstimme bylo za války vyznamenáno řády a medailemi 160 772 Židů a označení hrdina Sovětského svazu jich získalo 108.[53] - Počátkem devadesátých let zveřejnil izraelský autor seznam, kde jsou uváděna jména vyznamenaných i data, kdy byl vydán Výnos o vyznamenání, v němž je uvedeno 155 Židů - hrdinů Sovětského svazu a 12 Židů - nositelů Řádu slávy.[54] (Stejné údaje jsou uvedeny v tří dílných „Črtách o židovském hrdinství".[55]) - A konečně v pozdějších archivních výzkumech (2001) se uvádí následující počet: „řády a medaile získalo v průběhu celého válečného období 125 822 Židů".[56] Vyplývá z toho, že Židé zaujímají mezi národy Sovětského svazu páté místo podle počtu vyznamenaných, přičemž následují po Rusech, Ukrajincích, Bělorusech a Tatarech.

Jak uvádí J. A rad, „antisemitismus, který by Židům bránil ve služebním postupu nebo při získávání vojenských hodností a vyznamenání, v době války v Sovětském svazu neexistoval".[57] Vysoce ceněna byla i práce pro potřebu fronty. Vydatný příliv sovětských Židů do oblasti vědy a techniky v třicátých letech nesl ve

[50] Aron Abramovič, *V rešajuščej vojně: Učastije i rol jevrejev SSSR v vojně protiv nacizrna,* Tel Aviv, 1992, sv. 2, s. 536-578.

[51] J. Arad, *Cholokaust,* s. 93.

[52] M. Višňak, *Mezdunarodnaja konvencija protiv antisemitizma,* in JM-2, s. 98.

[53] G. Aronson, *Jevrejskij rop ros v epochu Stalina,* in kil!-2, s. 143.

[94] A. Abramovič, *Vrešajuščej vojně...,* sv. 2, s. 548-555.

[55] *Očerki jevrejskogo geroizma,* ve 5 svazcích, sest. G. S. Šapiro, S. L. Averbuch, Kyjev, Tel Aviv, 1994-1997.

[56] G. V. Kostyrěenko, *Tajnaja politika Stalina,* s. 245 (s odkazem na bývaly ťstřední stra nicky archív při ÚV KSSS, nyní RGASPI, f. 17, inv. 125, spis 127. arch. j. 220).

válečných letech své plody. Řada Židů se uplatnila v oborech vývoje nových typů výzbroje a bojové techniky, ve strojírenství, v leteckém a tankovém průmyslu, v oblasti vědeckého výzkumu, výstavby a rozvoje průmyslových podniků, v energetice, hutnictví a dopravě. Za práci pro frontu bylo v letech 1941-1945 medailemi a řády vyznamenáno 180 000 Židů - vědců, inženýrů, řídících pracovníků na nejrůznější úrovni i dělníků; z toho více než dvě stě dostalo Řád Leninův; bezmála třem stovkám Židů byla udělena Stalinova cena v oblasti vědy a techniky. Titul hrdina socialistické práce získalo během války 12 Židů; mezi řádnými členy Akademie věd v odděleních matematicko-fyzikálním, chemickém a technickém bylo osm Židů, mezi dopisujícími členy 15.[58]

Řada autorů, mezi nimi i S. Švarc, poznamenává, že „role, kterou za války sehráli Židé, se systematicky tajila", záměrně byla uplatňována „politika zatajování role Židů za války". Jako příklad uvádí skutečnost, že v dílech významných sovětských spisovatelů, například R. Simonová (Dny a noci) nebo V. Grossmana (Nesmrtelný národ) „se v nekonečné řadě příjmení vojáků, důstojníků, politických pracovníků a dalších opět nenajde ani jedno židovské".[59] Především v Grossmanově případě sehrála svoji roli také cenzurní omezení.

(V pozdějších Grossmanových črtách se židovská jména vojáků objevila.) - Jiný autor uvádí, že se na celém území SSSR prodávaly pohlednice s vyobrazením hrdinného velitele ponorky ízraila Fisanoviče.[60] Ostatně publikace tohoto typu byly běžné. Izraelský badatel vyjmenovává 12 Židů - hrdinů Sovětského svazu, jejichž portréty byly masově šířeny na obálkách.[61]

Třebaže jsem se této války zúčastnil, nikdy v životě mě nenapadlo studovat ji v knihách, sbírat o ní materiály nebo o ní něco psát. Ale s Židy jsem se na frontě setkal. Znal jsem mezi nimi nejednoho odvážlivce. Zvlášť zde musím uvést dva nebojácné dělostřelce: mého přítele z univerzity poručíka Emmanuila Mazina a mobilizovaného studenta, mladičkého vojína Borju Gammerova (oba byli raněni). V mé baterii (60 lidí) byli dva Židé: seržant Ilja Solomin, který statečně bojoval po celou válku, a řadový vojín Pugač (velmi brzy utekl do Politického oddělení). Mezi

[57] .1. A raci, *Cholokaust,* s. 128.
[58] I.. L. Mininberg, *Sovětskije jevrei v nauke i promyšlennosti...,* s. 18, 444-445, 452, +74-475.
S. Švarc, *Jevrei v Sovětském sojuze...,* s. 154-156. [m] i. SlaIinskij,/fívW *v Krasnoj armii,* in JM-2, s. 250. [bl] A. Abramovič, *l rešajuščej vojně,* sv. 2, s. 562.

důstojníky naší divize (20 lidí) byl také Žid - major Arzon, velitel zásobování. - Nadmíru opravdově bojoval básník Boris Sluckij, traduje se jeho výrok: „Jsem celý prošitý kulkami". - Major Lev Kopelev, který se přesto, že sloužil v Politickém oddělení (zabýval se rozmístěním vojsk nepřítele), nebojácně zapletl do nejedné šlamastiky - Následující se dočteme ve vzpomínkách statečného důstojníka Semjona Frej lichá: „Začala válka... běžel jsem na vojenské velitelství a narukoval do armády", aniž jsem dokončil vysokou školu, - „styděli bychom se, kdybychom nesdíleli těžký úděl nesčetných milionů".[62] - Nebo Lazar La za re v, později známý literární teoretik; do války odešel jako mladík, a dokud si nezmrzačil obě ruce, bojoval po dvě léta v přední linii: „Cítili jsme to jako naši povinnost a byla by ostuda se jí vyhýbat... byl to náš život a za tehdejších okolností to byla pro lidi mého věku a vychování jediná důstojná možnost."[65] - Toto napsal pro změnu Boris Izrailevič Fajnerman v roce 1989 v komentáři pro časopis Knižnoje obozrenije: V červnu 1941, když mu bylo 17 let, nastoupil jako dobrovolník u střeleckého pluku; v říjnu byl raněn na obou nohou, upadl do zajetí, utekl a o berlích se dostal z obklíčení; po návratu ho, jak bylo u nás dobrým zvykem, zavřeli za „vlastizradu", ale v roce 1943 se mu podařilo vyměnit lágr za trestní rotu, kde nějakou dobu bojoval; poté se stal samopalníkem tankového výsadku a byl ještě dvakrát raněn.

Celou řadu příkladů obětavosti v boji najdeme i s pomocí biografických dílů nejnovější Ruské židovské encyklopedie. Šik Kordonskij - velitel složky minového a torpédového pluku: „zamířil s hořícím letounem do nepřátelského transportu", posmrtně jmenován hrdinou Sovětského svazu. Volf Rorsunskij: „navigátor leteckého pluku", stal se hrdinou Sovětského svazu. Viktor Chasin - „hrdina Sovětského svazu... velitel letky... zúčastnil se 257 vzdušných bitev, osobně sestřelil 10 letadel" a dalších 10 zničil na zemi; byl sestřelen nad „územím okupovaném nepřítelem a trvalo několik dní, než dosáhl frontové linie. Zemřel v lazaretu na následky zranění", to je snad dostatečně výstižné! - Židů, kteří zemřeli v boji, se v této Encyklopedii najde několik desítek.

A přesto, nehledě na tyto příklady nesporného hrdinství, židovský badatel s hořkostí konstatuje: „V armádě i v týlu byla hluboce zakořeněná představa o tom, že se Židé vyhýbali službě v bojových útvarech."[64] Je

S. Frejlieh, *Istorija odnogo boja,* in „Kinoscenarii", Moskva, 1990, č. 3, s. 132. L. Lazare v, *Zapiski požilogo čelověka,* in „Znamja", 2001, ě. 6, s. 167. S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom sojuze...,* s. 154.

to neuralgický bod, bolestná záležitost. Ale kdybychom měli obcházet bolestivé záležitosti, nebyl by důvod pouštět se do psaní knihy o společně prožitých zkouškách.

Pro historii je důležité i to, co si o sobě národy navzájem myslely. -„V průběhu poslední války antisemitismus v Rusku podstatně zesílil. Židé byli nespravedlivě obviňováni, že se vyhýbají vojenské službě, především pak službě na frontě."[65] - „O Židech se říkalo, že místo aby bojovali, ‚vzali útokem města Alma-Atu a Taškent'."[66] - Svědectví polského Žida, který bojoval v Rudé armádě: „V armádě se mě staří i mladí snažili přesvědčit, že... na frontě není jediný Žid. ‚Musíme bojovat místo nich'. Říkali mi ‚přátelsky': ‚Vy jste se zbláznil. Všichni od vás sedí doma, v bezpečí, a vy jste na frontě?' "[67] - J. Arad: „Výroky typu ‚My jsme na frontě, Židi zase v Taškente', ‚na frontě Žida nepotkáš' bylo možné zaslechnout jak mezi vojáky, tak mezi civilisty."[68] - To mohu potvrdit: ano, mezi vojáky na frontě bylo možné taková slova zaslechnout. A co po válce? Musel se s tím setkat každý. Mezi masou slovanské populace se zakořenil tíživý pocit, že *naši* Židé se v této válce mohli zachovat obětavěji: že v přední linii, mezi nižšími šaržemi, mohli být početněji zastoupeni.

Nejjednodušší je říci (a také se to říká), že je to projev ruského antisemitismu a že tyto dojmy nejsou ničím opodstatněné (kromě toho, jak zdůrazňují některé prameny, že obyvatelstvo podléhalo „nacistické propagandě"; takový národ aby pohledal: jediné, k čemu se hodí, je vstřebávat propagandu, lhostejno jestli Stalinovu, nebo Hitlerovu). Ale proč se tomu raději nepodívat na kloub; vždyť uplynulo půl století.

Oficiální údaje o národnostním složení Sovětské armády v letech druhé světové války se v tisku neobjevují. Ve většině vědeckých prací pojednávajících o počtu Židů v armádě jsou proto uváděna jen přibližná čísla, u nichž není uveden pramen ani metoda výpočtu. Nicméně je možné říci, že se odhady ustálily na čísle **500 000,** což potvrzují i nejno-vější publikace z devadesátých let: „Židovské obyvatelstvo dalo Rudé armádě přibližně **500 000** bojovníků."[69] - „V době druhé světové války sloužilo v Sovětské armádě 550 000 Židů."[70] - V Stručné židovské encyklopedii se uvádí, že „jen v nasazené části armády sloužilo více než 500 000 Židů", přičemž „tato čísla neberou v úvahu

[65] Dr. Jerzy Giiksman, *Jewish Exiles in Soviet Russia (1939-1943),* část druhá, červenec 1947. s, 17, Archiv Amerikanskogo Jevrejskogo Komitěta v Ňju-Jorke, cit. podle: S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...,* s. 157. [6,1] KJE, sv. 8, s. 225.
[07] Rachel Erlich, *Summary Report on Eighteen Intensive Interviews with Jewish DP's from Poland and the Soviet I nion,* říjen 1948, s. 27, Archiv Amerikanskogo Jevrejskogo Komitěta v Ňju-Jorke, cit. podle: S. M. Švarc, *Antisemitizm...,* s. 192.
[m] J. Arad, *Cholokausi,* s. 128.
[159] J. Stalinskij, *Jevrei v Kras noj arrnii,* in JM-2, s. 240.

židovské partyzány bojující proti nacistickému Německu".[71] - Stejný počet je uveden v Črtách o židovském hrdinství v knize Ve válce, která rozhodla od A. Abra-moviče a v dalších pramenech.

Narazili jsme na jediného autora, který se pokusil podložit svůj odhad a předložil čtenáři podrobné podklady svého výzkumu - učinil tak izraelský vědec J. Arad v již citované knize o katastrofě.

Arad dochází k závěru, že „celkový počet Židů, kteří bojovali v Sovětské armádě proti německým nacistům byl minimálně 420 000-450 000".[72] (Do tohoto počtu započítává rovněž „tisíce židovských partyzánů bojujících proti německým okupantům v lesích", kteří byli povoláni do armády v roce 1944 při osvobození západního Běloruska a západní Ukrajiny; Arad se zároveň domnívá, že za celé válečné období „působilo na okupovaných územích Sovětského svazu přibližně 25-50 000 židovských partyzánů";[75] V izraelské Encyklopedii je v hesle Protinacistický odboj uveden nižší počet: „V rámci ilegálních organizací a partyzánských oddílů bojovalo na území Sovětského svazu proti nacistům více než 15 000 Židů.")[74] - Badatel vychází ve svých výpočtech z toho, že procento mobilizovaných Židů bylo stejné jako průměrný podíl mobilizovaných vojáků vzhledem k celkovému počtu obyvatel SSSR ve válečných letech, přičemž jej určuje na 15-15,5 %. - Z toho by vycházelo 390 000-405 000 mobilizovaných „východních" Židů (z celkového počtu o něco vyššího než 5 miliony), přičemž je třeba vzít v úvahu skutečnost, že „v některých oblastech Ukrajiny a Běloruska nebyla velká část židovského obyvatelstva odvedena, protože šlo o území, která byla okamžitě obsazena Němci"; autor nicméně předpokládá, že celkový počet „východních" Židů, kteří nebyli odvedeni, nebyl vysoký, že do příchodu Němců stihli do armády odvést valnou většinu mužů v odvodovém věku a při výpočtu „východních" Židů, kteří sloužili v armádě, se zastavuje na počtu 570-580 000. - Pokud jde o Židy „západní", Arad připomíná, že v roce 1940 bylo v západním Bělorusku a na západní Ukrajině při mobilizaci branců z ročníků 1919-1922 odvedeno přibližně 30 000 židovských mladíků; nicméně sovětská moc považovala vojáky ze znovu připojených západních oblastí za „nespolehlivé", a téměř v plném počtu byli počátkem války zařazeni do pracovní armády; „koncem roku 1943 byla zahájena druhá vlna mobilizace... těch, kteří byli původně zařazeni do pracovních oddílů, a také mezi nimi

[70] A. Voronel, *Ljudi na vojně, ili ješëo raz ob unikátnosti Izrailja,* in „22": Obščestvenno-političeskij i litěraturnyj žurnál jevrejskoj intělligencii iz SSSR v Izraile, Tel Aviv, 1984,
č. 34, s. 146.

[71] KJE, sv. 1, heslo *Vojennaja služba,* s. 690; sv. 4, heslo *Katastrofa,* s. 159. V hesle *Sovětskij Sojuz* (sv. 8, s. 224) KJE je uveden počet 450 000 židů sloužících v Sovětské armádě a navíc 25-50 000 v partyzánských oddílech.

[72] J. Arad, *Cholokaust,* s. 102.

[73] Tamtéž, s. 86.

[74] KJE, sv. 8, s. 441.

byli Židé". Autor připomíná, že šest až sedm tisíc Židů z celkového počtu „západních" utečenců bojovalo v pobaltských národních oddílech. A poté, co přičítává židovské partyzány, kteří byli do armády mobilizováni v roce 1944, vyvozuje závěr, podle něhož „lze počet Židů z území připojených k SSSR, kteří sloužili v Rudé armádě - včetně těch, kteří byli odvedeni před válkou - stanovit na minimálně 50 000". - Tímto způsobem dospěl J. Arad při odhadu počtu Židů bojujících v armádě v letech 1941-1944 k číslu 420-450 000.[75]

V pramenech všeobecně uváděné číslo 500 000 vojáků by, podle A rado v a soudu, vyžadovalo *celkový základ* (tj. celkový počet židovského obyvatelstva, z něhož bylo

povoláno těchto 500 000) v počtu 5 700 000-5 850 000 lidí. Soudě podle výše uvedených pramenů činí maximální odhad počtu „východních" a „západních" Židů, kteří se zachránili před německou okupací, 2 226 000; i kdybychom k tomuto *základu* připočetli *všech* 1 080 000 „východních", kteří zůstali na okupovaných územích (navíc za předpokladu, že se jim do příchodu Němců podařilo vyslat do armády brance všech ročníků podléhajících mobilizaci - což se nestalo), do stanovené výše *základu* by i tak stále chybělo *půl milionu* lidí. A to by znamenalo, že by úspěchy evakuace, které jsme posuzovali na začátku této kapitoly, byly závažně podceněny.

V odhadu J. Arada na tuto nesrovnalost nenarazíme. Ačkoliv by jeho jednotlivé proměnné možná snesly upřesnění,[76] celkově kupodivu přesně odpovídají doposud nezveřejněným údajům Ústavu válečných dějin vypočítaných na základě pramenů Ústředního archivu ministerstva obrany. Podle těchto údajů bylo v letech Velké vlastenecké války mobilizováno:

Rusů- 19 650 000 Ukrajinců - 5
520 000 Bělorusů - 964 000
Tatarů-511 000 Židů
- 434 000

[75] J. Arad, *Cholokaust,* s. 98-102.
[76] Podle našeho soudu byl počet „východních" Židů, kteří se stačili mobilizovat do příchodu Němců, o něco nižší, a naopak, průměrný procentuální podíl odvedených z celkového počtu obyvatel SSSR byl možná o něco vyšší než ten, který uvádí J. Arad.

Kazachů - 341 OOO
Uzbeků - 330 000
(Ostatních - celkově ještě přibližně 2 500 OOO)[77]

Nehledě na všeobecně rozšířenou představu byl tedy počet Židů v Rudé armádě v době Velké vlastenecké války ve správném poměru к celkovému počtu židovského obyvatelstva schopného dodávat vojáky.
Počet všech Židů, kteří se účastnili války, proporčně odpovídá celostátnímu průměru.

Znamená to snad, že lidové představy o této válce vycházejí skutečně z antisemitské předpojatosti? - Ještě na začátku války nebyly pro určitou část obyvatelstva vyššího a středního věku zaceleny rány z období dvacátých a třicátých let. Ale podstatnou část frontových vojáků představovali mladí lidé, kteří se narodili v předvečer revoluce nebo po ní a jejichž pohled na svět se výrazně lišil od pohledu starších. Pro srovnání: neexistuje svědectví, které by poukazovalo na výskyt antisemitismu v armádě v době první světové války, až na „špionománii", kterou proti Židům žijícím v příífrontovém pásmu namířila vojenská správa. Z počtu pěti milionů Židů žijících v Rusku v roce 1914[78] „bylo do začátku první světové války do ruské armády mobilizováno přibližně 400 000 Židů a do roku 1917 jejich počet vzrostl na 500 OOO".[79] Znamená to, že na začátku první světové války bojoval každý *dvanáctý* ruský Žid, na konci každý *desátý.* A v druhé světové válce již každý *sedmý až osmý.*

Tak o co vlastně jde? - Dá se předpokládat, že velkou roli zde sehrály disproporce, které se nově vytvořily uvnitř armádního sboru a které byly na frontě vnímány tím palčivěji, čím blíže byli vojáci přední linii a smrtelnému nebezpečí.

Co se týče všeobecné branné povinnosti, Židé byli od roku 1874 zrovnoprávněni s ostatními ruskými poddanými, ale i v době první světové války a až do Únorové revoluce byl v platnosti zákon schválený za cara Alexandra, podle kterého nemohli Židé získat vyšší než poddůstojnicím u hodnost. (Zákon se nevztahoval na vojenské lékaře.) Za bolševiků se situace radikálně změnila, a jak se uvádí v Izraelské encyklopedii, před druhou světovou válkou „představovali Židé ve srovnání s dalšími národnostmi SSSR nepoměrně větší část důstojnického sboru, a to především proto, že mezi nimi bylo mnohem větší procento vysokoškolsky vzdělaných lidí".[80] - Takto věc posuzuje J. Arad: „Počet Židů mezi komisaři a politruky byl po dobu války v různých jednotkách podstatně vyšší než mezi příslušníky jiných vojenských hodností": „alespoň počet Židů

77 y nedávno vyšlé Vojenské encyklopedii jsou snad poprvé zveřejněny informace o celkovém počtu mobilizovaných v letech Velké vlastenecké války - 30 milionů. Viz / *ojennaja enciklopedija,* v 8 svazcích, Moskva, Vojenizdat 2001, sv. 5, s. 182.

78 KJE, sv. 7, s. 385.

70 Tamtéž, sv. 1, s. 686.

v politickém vedení armády" byl „třikrát vyšší, než procento Židů v rámci obyvatelstva tehdejšího SSSR".[81] - Kromě toho se Židé samozřejmě našli „mezi nejvýznamnějšími představiteli vojenské medicíny... mezí náčelníky sanitárních správ na mnoha frontách... mezi generály Rudé armády bylo 26 židovských generálů zdravotnické služby a 9 generálů veterinární služby"; 55 židovských generálů sloužilo v že-nijním vojsku.[82] Židovští lékaři a ženisté samozřejmě nepůsobili jen na vysokých postech: „mnoho Židů bylo... mezi vojenským zdravotnickým personálem (lékaři, sestřičky, ošetřovatelé)";[83] připomeňme si, že v roce 1926 bylo mezí vojenskými lékaři 18,6 % Židů, třebaže z celkového počtu mužského obyvatelstva představovali Židé jen 1,7 %[84], a vzhledem k nárůstu počtu židovských vojenských lékařek mohl tento počet za války pouze stoupnout; „tradičně vysoký počet Židů v sovětské medicíně a inženýrských oborech přirozeně přispěl k jejich početnému zastoupení ve vojenských jednotkách".[85]

Všechny tyto důležité a nepostradatelné výkony jistě přispěly ke *všeobecnému* konečnému vítězství, ale ne každý se ho mohl dožít. Když se řadový frontový voják ohlédl z přední linie za sebe, bylo mu (jak se každý domyslí) jasné, že za účastníky války jsou považováni i vojáci nasazení v druhé a třetí frontové linii: štáby umístěné hluboko v týlu, intendance, veškeré zdravotnictví od zdravotnicko-sanitních praporů výše, řada týlových technických oddílů a spolu s nimi samozřejmě služební personál, písaři a navíc celá mašinérie armádní propagandy včetně mobilních estrádních sborů, frontových uměleckých brigád... a každému bylo jasné, že *tam* je Židů daleko více než v přední linii. - Dočteme se následující: „mezi ‚leningradskými frontovými spisovateli'" bylo „podle nej opatrnějších, spíše snížených odhadů... 31 % Židů"[86] (tedy možná i více). Z toho ovšem zdaleka není jasné, kolik jich bylo po redakcích, které se zpravidla nacházely 10 až 15 kilometrů za frontou... a když potom někdo z nich zavítal na přední linii a dostal se do nesnází, nutil jej snad někdo „držet lajnu"? Mohli se sebral a odjet - z hlediska psychologie to bylo něco úplně jiného! Status „frontového vojáka" si nespravedlivě přivlastnilo nebývalé množství lidí a mezi nimi spousta spisovatelů a novinářů. O slavných se z vyššího nařízení musela psát literární díla. Méně známí a

80 KJE, sv. 1, s. 686-687.

81 J. Arad, *Cholokaust,* s. 118.

82 A. Abramovič, *Frešajuščej vojně,* sv. 2, s. 531-552.

83 KJE, sv. 8, s. 252.

84 J. Arad, *Cholokaust, s.* 96.

85 Tamtéž, s. 126.

86 J. Kölker, *Recenzija na spravočnik „Leningradskye pisateli frontoviki. 1941-1945",* sest. V. Bachtin, Leningrad, Sovětskij pisatel 1985, in „Strana i mir": Obščestvenno-političeskij, ekonomiěeskij i kulturno-filosofskij žurnál, Mnichov, 1987, č. 5, s. 138.

bezejmenní se jako „fronťáci" zabydleli na stránkách armádních, sborových nebo divizních novin. - Stalo se mimo jiné následující: Podporu čík Alexandr Gerškovič byl poté, co absolvoval dělostřelecké učiliště, poslán na frontu. Dostal se však do lazaretu, „a když se vracel ke své jednotce, na jedné železniční zastávce ho upoutala dobře známá vůně tiskařské barvy, nechal se zlákat - a dostal se do redakce divizních novin, která právě náhodou sháněla reportéra pro přední linie". A jeho osud nabral nový směr. (Ale co jeho pěší oddíl, ke kterému tak spěchal?) „V této hodnosti prošel tisíce kilometrů válečných cest."[87] No ovšem, čas od času umírali i váleční novináři. - Nebo jiný příklad: Miehail Goldštejn, hudebník, kterého zprostili služby kvůli špatnému zraku, o sobě píše: „... snažil jsem se pobývat na frontě; odehrál jsem tam tisíce koncertů, napsal řadu vojenských písní a často jsem pomáhal vojákům a kopal s nimi zákopy."[88] *Často?* Muzikant na štaci a vrhá se k lopatě? Mohu s jistotou prohlásit, že viděno očima „fronťáka" je to naprosto nevěrohodný obrázek. - Nebo kupříkladu takovýto naprosto neuvěřitelný životopis: Jevgenij Geršuni „vstoupil v létě 1941 dobrovolně do domobrany, kde dal brzy dohromady malý estrádní soubor" - člověku, který viděl ty kolony neozbrojenýeh a nevybavených vojáků posílaných na smrt, běhá mráz po zádech. Kde by se tam vzal estrádní soubor!? V září 1941 je „Geršuni společně se skupinou umělců z domobrany převelen do leningradského Domu Rudé armády, kde zakládá cirkus určený pro frontu, jehož se stává ředitelem". A vše skončilo teprve ve chvíli, kdy „9. 5. 1945 cirkus vedený Geršunim vystoupil na schodech před berlínským Reichstagem".[89]

Židé samozřejmě také bojovali v pěchotě, i v přední linii. Sovětský pramen z poloviny sedmdesátých let uvádí údaje o národnostním složení dvou set střeleckých divizí v období od 1. ledna 1945 do 1. ledna 1944 vzhledem k podílu každé národnosti na celkovém počtu obyvatel SSSR v rámci „starých" hranic. K uvedeným datům byl odpovídající počet Židů v těchto divizích 1,50 % a 1,28 % při podílu 1,78 % na celkovém počtu obyvatel (v roce 1959)[90], - a teprve v roce 1944, kdy začalo do armády proudit obyvatelstvo z osvobozených území, podíl Židů klesl na 1,14 %: téměř všichni

[87] S. Čertok, in „Russkaja mysl", 1. května 1992, s. 18.
[88] Vl. Goldštejn, in „Russkaja mysl", 1. srpna 1968, s. 10.
[89] RJE, sv. 1, s. 296-297.
[90] A. P. Artěmjev, *Bratskij bojevoj sojuz narodov SSSR v Velikoj Otěčestvennoj vojně,* Moskva, Mysl 1975, s. 58-59.

Židé tam byli vyvražděni.

Zde je na místě poznamenat, že někteří Židé, které hnalo zoufalství, se války účastnili s ještě větším nasazením a lepšími výsledky, než kdyby bojovali na frontě. Příkladem je známá „Rudá kapela" Treppera a Gu-reviče, která rozvíjela zpravodajskou činnost v Hitlerově okolí až do podzimu 1942 a dodávala informace, jež měly pro strategická a taktická rozhodnutí Sovětů tu největší důležitost. (Oba rozvedčíci byli vězněni -nejprve gestapem a po válce v SSSR: první si odseděl deset, druhý patnáct let.)[91] - Nebo například sovětský agent výzvědné služby Lev Maněvič, velitel oddílu pro zvláštní úkoly za občanské války, poté mnohaletý agent v Německu, Rakousku a Itálii. V roce 1936 byl v Itálií zatčen, a dokonce z vězení se mu dařilo předávat informace sovětskému

vedení; v roce 1943 se pod krycím jménem plukovníka Starostina účastnil protifašistického podzemního hnutí v nacistických táborech. V roce 1945 byl osvobozen Američany, ale zemřel dříve, než se mohl vrátit do SSSR. Nebýt toho, mohl ještě docela dobře *vyfasovat pár let navrch.* Teprve o dvacet let později, v roce 1965, byl posmrtně jmenován hrdinou Sovětského svazu.[92] (Našly by se i podivné životopisy - tak třeba případ Miehaila Šejnmana. Od dvacátých let byl okresním tajemníkem Komsomolu, spolupracoval s vedením Svazu militantních bezvěrců v době jeho rozkvětu, později absolvoval Institut rudé profesury a stal se spolupracovníkem ÚV VKS/b/; v roce 1941 se dostal do německého zajetí, a třebaže byl Žid a vysoce postavený politruk (!), proseděl tam celou válku. A nehledě na to, že jeho činy představovaly v očích SMERŠ /kon-trašpionáž/ jasný „kriminál", nic se mu nestalo /Jak je to jen možné? Vždyť ostatní dostávali vysoké tresty!/ a od roku 1946 už byl šťastně zaměstnán v Muzeu dějin náboženství a později v Ústavu dějin Akademie věd.[93])

Ale na základě jednotlivých příkladů vzatých z jedné či druhé strany se nedá vyvodit patřičný závěr. Přitom neexistuje žádná a už vůbec ne podrobná statistika, o kterou by se člověk mohl opřít; a jen těžko můžeme očekávat, že se někdy vynoří.

Ačkoliv nedávno se v izraelském tisku objevilo zajímavé svědectví. Když se na začátku války Ion a Degen hlásil jako dobrovolník do kom-somolské čety, jiný židovský mladík jménem Šulim Dam, kterého chtěl vzít lona s sebou, odpověděl, „že by považoval za šťastnější variantu, kdyby Židé mohli sledovat válku z ústraní, že to není jejich válka, třebaže právě ona jim otevře oči a pomůže jim obnovit Izraelský stát. ‚Když mě povolají do armády, půjdu bojovat. Ale dobrovolně? V žádném případě.'"[94] A v

[91] KJE, sv. 8, s. 1051; M. Sudoplatov, *Specoperacii,* s. 217-228.
[92] Tamtéž, sv. 5, s. 83; *Očerki jevrejskogo geroizma,* sv. 1, s. 405-450.
[93] ÍUE, sv. 3, s. 585.

podobném duchu neuvažoval jen Dain, podobné smýšlení lze vysledovat zvláště mezi staršími Židy s velkou životní zkušeností. A takové nálady jsou pochopitelné, především u Židů, kteří byli oddáni věčné myšlence Izraele. Ovšem člověk musí v rozpacích dodat: nepříteli, úhlavnímu nepříteli Židů, šlo především o likvidaci Židů - jak tedy mohl Dain a lidé smýšlející jako on zůstat neutrální? Ať si Rusové svou zemi brání sami, stejně jim nic jiného nezbývá.

Jeden dobový komentátor (znám ho osobně: je to bývalý frontový voják a mukl) vyvozuje následující závěr: „U žádného ze starých válečných veteránů jsem dodnes nenarazil na tak břitké myšlení a na tak hluboké pochopení věci" jako u Šulima Daina (později zemřel u Stalin-gradu): „Dvě fašistické stvůry se chytly pod krkem", tak proč bychom se toho my ostatní měli účastnit?[95]

Ano, stalinský režim nebyl o nic lepší než hitlerovský. Ale Židům *válečného období* nemohly stvůry připadat stejné! Co kdyby zvítězila *tamta* stvůra? Představte si, co by se stalo se sovětskými Židy! Copak tato válka nebyla pro Židy také jejich vlastní válkou, na které měli bytostný zájem, jejich *osobní Vlasteneckou válkou?* Nezkřížili snad zbraně s nejstrašnějším nepřítelem celých židovských dějin? A Židé, kteří chápali válku tímto způsobem, i ti, kteří ne od dělo val i vlastní osud od osudu Rusů - například Frejlich, Lazare v nebo Fajnerman - bojovali bez výhrad.

Chraň bůh, že bych chtěl Dainňv postoj vysvětlovat nějakou „židovskou zbabělostí". Sebezáchova a opatrnost jsou vlastnosti, které Židy provázejí celými dějinami diaspory

a z těchto dějin je také jasné, proč lomu tak je. Přitom v šestidenní válce a dalších válkách, které vedl Izrael, prokázali v boji neobyčejnou statečnost.

A tak nezbývá než chápat Dainův postoj jako pocit slabosti vyplývající z onoho dvojitého poddanství, na které v roce 1922 upozorňoval profesor Solomon Lurje a v němž nacházel jeden z hlavních zdrojů antisemitismu i jeho vysvětlení: Žid žijící v určité zemi není *pouze příslušníkem* této země, a proto nevyhnutně trpí pocitem rozdvojenosti. „Židé vždy zastávali nacionalistické postoje, ale předmětem tohoto nacionalismu bylo židovství a ne země, ve které žili."[96] Jejich zájem o *tuto* zemi byl jenom částečný. Vždyť aniž si to často uvědomují, po celý čas se jim před očima rýsuje

[94] V. Kagan, *Pravilnoje rešenije,* in „22", listopad 1990 - leden 1991, č. 74, s. 252, recenze na knihu: 1. Degen, *J z doma rabstva,* Tel Aviv, Morija 1986.

[95] Tamtéž, s. 252.

[m] S. J. Lurje, *Antisemitizm v dřevném míre,* Tel Aviv, nakl. Sova 1976, s. 77 (první vydání in „Byloje", Petrohrad 1922).

tentokrát již nezpochybnitelně *jejich* Izrael.

A v týlu? - Badatelé hovoří bez váhání o „narůstajícím antisemitismu... v době války";[97] „křivka antisemitismu v těchto letech opět prudce stoupla, a antisemitské projevy dokonce co do intenzity a rozsahu předčily antisemitismus druhé poloviny dvacátých let";[98] „antisemitis-mus válečných let se zabydlel i hluboko v sovětském týlu".[99]

V evakuaci „se v důsledku neutěšené situace úpadku, všeobecného strádání a nedostatku způsobeného válkou opět přihlásil o slovo takzvaný všednodenní antisemitismus, který od počátku třicátých let, kdy byla zavedena stalinská diktatura, zažíval období stagnace".[100] Týká se to především Střední Asie, Uzbekistánu a Kazachstánu, „zejména v době, kdy tam z fronty proudily zástupy raněných a válečných invalidů",[101] a kdy tam žila také spousta evakuovaných Židů včetně polských, kteří byli v důsledku deportace „vytrženi z tradičního způsobu života", na hony vzdáleného sovětskému kolehoznictví. Uveďme zde některá záhy po válce shromážděná svědectví Židů, kteří prošli evakuací ve Střední Asii: „Nízká produktivita práce deponovaných Židů představovala pro místní obyvatelstvo důkaz neochoty židovského obyvatelstva věnovat se fyzické práci, což bylo vykládáno jako typicky židovský rys."[102] - **„K** nárůstu (antisemitských) nálad přispěla i skutečnost, že uprchlíci z Polska začali brzy vyvíjet aktivitu na trhu":[105] „záhy zjistili, že pravidelný výdělek, který jim plyne (z práce) jako dělníkům v průmyslových závodech, kolchozech, družstvech... je neuchrání před hrozbou smrti hladem. Jedinou zárukou přežití byl trh, obchod, spekulace', a tak sovětská realita donutila polské Židy uchylovat se k tržním operacím, ať už chtěli nebo ne."[104] - „Nežidovské obyvatelstvo Taškentu nepřivdalo Židy evakuované z Ukrajiny dvakrát přívětivě. Bylo možné zaslechnout: ‚Jen se na ty Židy podívejte. Všichni mají

[97] V. Alexandrova, *Jevrei v sovětsko/ literature,* in KRJ-2, s. 297.

[98] S. M. Švarc, *Antisemitizm...,* s. 197.

[99] S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...,* s. 6.

[100] G. V. Kostyrčenko, *Tajnaja politika Stalina,* s. 242.

[101] S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...,* s. 157.

[102] í)r. Jerzy Gliksman. *Jewish Exiles in Soviet Russia (1939-1943),* sv. 2, červenec 1947, s. 6, in Archiv Amerikanskogo Jevrejskogo Komitěta v Ňju-Jorke, cit. podle: S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...,* s. 157.

[im] S. M. Švarc, *Antisemitizm...,* s. 191.

[104] Rachel Erlich, *Summary Report on Eighteen intensive Interviews with Jewish DP's from Poland and the Soviet Union,* říjen 1948, s. 91, Archiv Amerikanskogo Jevrejskogo Komitěta v Ňju-Jorke, cit. podle: S. M. Švarc, *Antisemitizm...,* s. 192.

peněz jako železُ."[105] - „V té době se rovněž objevovaly případy urážení Židů, výhrůžek, vyhánění Židů z front na chleba."[106] - „Jiná skupina ruských Židů, která se řadila především k byrokracii a disponovala nezanedbatelnými finančními prostředky, si vysloužila nenávist místního obyvatelstva tím, že uměle zvyšovala ceny na volném trhu, které byly i beztak značně vysoké."[107]

A zatímco autor uvádí podobná svědectví, o pár řádek dál se neroz-pakuje vysvětlit tento jev následujícím způsobem: „Až sem doléhaly ozvuky hitlerovské propagandy",[108] a není jediný, kdo si to myslí.

Tady se nám ovšem někdo pokouší věšet bulíky na nos! Jak se mohla hitlerovská propaganda s takovým ohlasem a úspěchem šířit ve Střední Asii, když se ani k vojákům na frontě nedostalo nic víc než pár letáků shozených z letadel, kterých se nebylo radno dotýkat, a když byly všechny radiopřijímače v SSSR zabaveny?

Ačkoliv ne, autor má přece pravdu: byla „ještě jedna příčina, která způsobila nárůst antisemitských nálad v oblastech, kam směřoval proud emigrantů. Skrytě se tu projevoval antagonismus rozdělující masu provinčního obyvatelstva a privilegovanou vrstvu byrokracie z center státu. Po evakuaci úřadů z těchto center do hlubokého týlu mělo místní obyvatelstvo možnost velmi ostře pocítit tento společenský kontrast."[109] "

Existovaly ještě jiné příčiny, jež nacházely živnou půdu u těch obyvatel, kteří si prošli německou okupací jako například Ukrajinci. Toto je svědectví zveřejněné v březnu 1945 v bulletinu při Židovské agentuře pro Palestinu: „Ukrajinci vítají vracející se Židy s nenávistí. V Charkově se Židé ještě několik týdnů po osvobození neodvažovali chodit po setmění ven... Vyskytla se řada případů, kdy byli Židé napadeni na trhu... Židé vracející se domů nacházeli jen část svého majetku, ale když se obrátili k soudu, Ukrajinci často křivě přísahali a svědčili proti nim."[110] (To byla všeobecná situace, obracet se na soud bylo marné: mnozí evakuováni, nejen Židé, nacházeli po návratu své domy vyrabované.) -„O tom, že se na Ukrajině po jejím osvobození od německé okupace vyskytovaly nepřátelské protižidovské nálady, se zachovalo nejedno svěde et vi."[1,1] - „Napříč všemi vrstvami ukrajinského, moldavského a litev-ského obyvatelstva v důsledku německé okupace výrazně zesílil antisemitismus v nej

[105] Tamtéž, s. 26, cit. podle: S. M. Švarc, *Antisemitizm...*, s. 194.

[106] Dr. Jerzy Gliksman, *Jewish Exiles...,* s. 17. cit. podle: S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...,* s. 159.

[107] Tamtéž, s. 15, cit. podle: S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...,* s. 159.

[108] S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...,* s. 157.

[109] Tamtéž, **s.** 158.

[110] „Bulletin of the Rescue Committee of the Jewish Agency for Palestine", březen 1945, s. 2-5, cit. podle: S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...,* s. 160.

různějších podobách."[112]

V tomto případě a na těchto územích hitlerovská protižidovská propaganda skutečně zabrala. Ale podstatné zůstává stále totéž: za vlády sovětů byli Židé ztotožňováni s vládnoucí třídou - a tak jedno německé hlášení z okupovaných území přináší v říjnu 1941 zprávu o tom, že „nenávist ukrajinského obyvatelstva

vůči Židům je nesmírně silná... jsou vnímáni jako informátoři a agenti NKVD, která organizovala teror proti ukrajinskému obyvatelstvu".[113]

Ostatně na počátku války „měli hitlerovci v plánu vzbudit dojem, že s likvidací Židů nezačali Němci, ale místní obyvatelstvo"; S. Švarc se domnívá, že zprávy z německého propagandistického tisku „jsou důvěryhodnější než referáty pořízené na místě, které nejsou určeny k zveřejnění".[114] Hojně cituje z referátu, který zaslal do Berlína *Standartenführer* SS F. Schtoleker a v němž pojednává o činnosti jemu podřízených oddílů SS (působily v Pobaltí, v části Běloruska a části RS FSB) v období od začátku války do 15. října 1941: „Přes některé závažné potíže se již v prvních hodinách po vstupu (německých vojsk) podařilo přimět místní antisemitské síly, aby zorganizovaly pogromy proti Židům... Bylo třeba ukázat, že... se jednalo o přirozenou reakci na dlouholetý útisk ze strany Židů a na dlouho snášený teror komunistů... Neméně důležité bylo stvrdit do budoucna jako nezpoehybnitelnou a dokazatelnou skutečnost, že... obyvatelstvo použilo proti Židům a bolševikům z vlastní iniciativy ty nej surovější prostředky, a vyloučit možnost, že by v této věci existovaly pokyny vydané německými orgány."[115]

Odhodlanost místního obyvatelstva vykonávat podobnou činnost se na jednotlivých okupovaných územích výrazné lišila. - „V napjaté atmosféře vládnoucí v Pobaltí vzkypěla nenávist vůči Židům právě ve chvíli, kdy 22. června 1941 začalo Hitlerovo tažení clo sovětského Ruska,"[116] - to proto, že byli obviňováni ze spolupráce s NKVD při vysídlování obyvatel Pobaltí. Izraelská encyklopedie cituje z deníkových zápisků litevského lékaře E. Budvidajte-Kutorgene: „Až na vzácné výjimky

[111] S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...,* s. 184.
[112] L. Šapiro, *Jevrei v Sovětskoj Hosii posle Stalina,* in KRJ-2, s. 559.
us -*[rial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal,* Norimberk, 14. listopad 1945-1. říjen 1946, Norimberk 1949, sv. 38, s. 292-295, dok. 102-R. cit. podle: S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...,* s. 101. [1,4] S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...,* s. 88.
" > Trial of the Major liar Criminals.... sv. 57, s. 672-685. dok. 180-L. cit. podle: S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...,* s. 89.
[1,6] I. Gar, *Jevrei v Pribaltijskich stranách pod německoj okkupacijej,* in KRJ-2, s. 97.

Jsou všichni Litevci jednotní ve své nenávisti k Židům."[117] - Nicméně, podle slov standartěnfůhrera „zorganizovat tam protižidovský pogrom se k našemu nemilému údivu ukázalo jako nelehký úkol". Podařilo se to s pomocí litevských partyzánů, kteří v noci z 25. na 26. června v Kaunasu zlikvidovali 1500 Židů a v následujících dnech ještě dalších 2500; vypálili židovskou čtvrť a několik synagog;[118] „masové popravy Židů vykonali ve dnech 29. října a 25. listopadu 1941 esesáci a litevští policisté. V Pevnosti č. 9 bylo zastřeleno 19 000"[119] z 56 000 kaunaských Židů. Na podzim roku 1941 „v řadě litevských městeček zlikvidovali židovské obyvatelstvo místní litevští policisté pod vedením Němců".[120] - „Mnohem těžší bylo vyvolat odpovídající začišťovací operace a pogromy v Lotyšsku," uvádí ese-sák, neboť tam, „především v Rize, byla celá vrstva představující politické vedení národa zlikvidována nebo odsunuta bolševiky."[121] Nicméně již 4. července 1941 lotyšští aktivisté „zapálili v Rize několik synagog, do kte-rých předtím zahnali Židy... Zahynulo přibližně 2000 lidí"; v prvních dnech okupace se

účastnili poprav, při kterých bylo Němci v Bikerniek-ském lese pod Rigou zastřeleno několik tisíc Židů; koncem října a začátkem listopadu bylo nedaleko železniční stanice Rumbule zastřeleno přibližně 27 000 Židů.[122] - V Estonsku, kde žil jen „zanedbatelný počet Židů, nebylo možné vyvolat pogromy", účtuje esesák.[123] (Estonské Židy zlikvidovali i bez pogromů: „V Estonsku zůstalo přibližně 2000 Židů. Téměř všechny muže zastřelili esesáci a jejich estonští přisluhovači v prvních týdnech okupace. Zbylé... internovali v táboře Charku poblíž Tallina", a do konce roku 1941 byli do jednoho zabiti.)[124]

Zato Bělorusko německé velení hořce zklamalo. S. Švarc: „Z tajných německých dokumentů (referátů) jasně vyplývá, že pokusy Němců získat u místního obyvatelstva širokou podporu při likvidaci Židů skončily neúspěchem... ‚Musím s určitostí konstatovat, že obyvatelstvo nevyvíjí žádné samostatné akce proti Židům.' "[125] Ale když bylo 14. října

[117] KJE, sv. 8, s. 218.

[118] *Trial of the Major War Criminals...,* sv. 37, s. 672-683, dok. 180-L, cit. podle: S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...,* s. 89-90.

[119] KJE, sv. 8, s. 218.

[120] Tamtéž.

[121] *Trial of the Major War Criminals...,* sv. 37, s. 672-683, dok. 180-L, cit. podle: S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...,* s. 90.

[122] KJE, sv. 8, s. 218.

[123] *Trial of the Major War Criminals....* sv. 37, s. 672-683, dok. 180-L, cit. podle: S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...,* s. 89-90.

[124] *Unictoženije jevrejev SSSR v gody německoj okkupacii (1941-1944),* Sb. dokumentov i matěrialov, red. J. Arad, Jeruzalém, Jad Va-Šem 1991, s. 12.

[125] *mal of the Major War Criminals...,* sv. 37, s. 672-683, dok. 180-L, cit. podle: S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...,* s, 91-92.

1941 v Gorodku ve Vitebské oblasti likvidováno ghetto, podle očitých svědků „byli policajti horší než Němci".[126] A v Borisově doslova „ruská policie" (z referátu vyplývá, že nebyla místní, ale dovezená z Berlína) „zlikvidovala během dvou dní 6500 Židů. Autor referátu zároveň poznamenává, že likvidace Židů nevzbudila u místního obyvatelstva naprosto žádné pochopení: ‚Rdo to nařídil...? Jak je to možné...? Dnes zabíjejí Židy, zítra půjdeme na řadu my...? Co tihle nebozí lidé provedli? Vždyť jenom pracovali. Skuteční viníci jsou samozřejmě mimo nebezpečí.'"[127] A toto je referát pro Němce „důvěryhodné osoby", Bělorusa, který přijel z Lotyšska: „Pro Bělorusy židovská otázka neexistuje. Je to pro ně čistě německá záležitost, která se Bělorusů netýká... Všichni s Židy soucítí a litují je a na Němce hledí jako na barbary a katy Židů (Judenhenker): Žid je přece člověk stejně jako Bělorus."[128] V každém případě, píše S. Švarc, „neexistovaly ‚národní oddíly' spojené s německými trestnými útvary, ačkoliv existovaly lotyšské, litevské a „smíšené' oddíly, ke kterým patřili i někteří Bělorusové."[129]

Na Ukrajině se německý plán ujal lépe. Nacistická propaganda vyzývala od počátku války ukrajinské nacionalisty (banderovce), aby se pomstili Židům za to, že byl Petljura zavražděn Švarcbardem.[150] Organizace ukrajinských nacionalistů (OUN) pod vedením Bandery a Mělníka se nenechala dvakrát přemlouvat: ještě před začátkem německo-sovět-ské války v dubnu 1941 schválila na svém druhém sjezdu v Krakově re-zoluci, v níž se uvádí (odstavec 17): „Židé v SSSR představují nejoddanější oporu vládnoucího bolševického režimu a předvoj moskevského imperialismu na Ukrajině... Organizace ukrajinských nacionalistů (OUN) vnímá Židy jako oporu moskevského bolševického režimu, a zároveň v rámci osvěty představuje Moskvu jako hlavního nepřítele."[151] -Banderovei se také zpočátku spojili s Hitlerem proti bolševikům. Po celý rok 1940 a v první polovině roku 1941 zaměřovalo vedení OUN svou činnost na případnou válku mezi Německem a SSSR. „Hlavní základnou OUN byl tehdy *generalgouvernement* - tedy Němci okupovaná část Polska... (Tam) se postupně vytvářela ukrajinská milice, připravovaly se seznamy podezřelých osob, mezi kterými byli také Židé. Tyto seznamy byly později použity ukrajinskými nacionalisty při likvidaci Židů...

Byly zakládány ‚polní skupiny', které měly být vyslány na východní Ukrajinu, v rámci

[126] KJE, sv. 8, s. 218.
[127] S. VI. Švarc, *Antisemitizm...,* s. 154-135.
[128] Tamtéž, s. **152.**
[129] Tamtéž, s. 95.
[150] l. Šechtman, *Sovětskoje jevrejstvo v germancj-sovětskoj vojně,* in JM-2, s. 235-236.
[151] A. Vajs, *Otnošenije nekótových krugov ukrainskogo nacioneilnogo dviženija k jevreiam v period Vtoroj mirovoj vojny,* in „Věstník Jevrejskogo Universitěta...", 1995, č. 2 (9), s. 106.

německé armády vznikly prapory ukrajinských naci-onalistů nazvané ‚Roland* a ‚Nachtigal'." Příslušníci OUN přijížděli na frontu zároveň s německými vojsky. Na západní Ukrajině se v létě 1941 „spustila vlna protižidovských pogromů, kterých se účastnili... jak ‚melnikovci', tak ‚banderovci'. V důsledku těchto pogromů zahynulo přibližně 28 000 Židů."[152] - **V** dokumentech OUN nalezneme hlášení J. Stecka (v roce 1941 byl jmenován předsedou ukrajinské vlády): „Židé pomáhají Moskvě udržovat Ukrajinu v otroctví, a proto jsem pro zavedení nařízení o likvidaci Židů a pokládám za nezbytné zavést na Ukrajině německé metody likvidace Židů." V červenci proběhla ve Lvově porada šéfů Banderovy OUN, na které se probírala i politika v otázce Židů. Byly vysloveny různé návrhy: stavět ji „na principech nacistické politiky prováděné do roku 1939... Navrhovalo se izolovat Židy v ghettech... Ale s nej radikálnějším návrhem vystoupil Stěpan Lenkav-skij, který prohlásil: ‚Co se týče Židů, učiníme taková opatření, která povedou k jejich likvidaci'."[133] - A dokud se vztahy mezi OUN a Němci nepokazily (stalo se tak kvůli tomu, že Německo neuznalo samostatné vyhlášení ukrajinské nezávislosti), vyskytla se „zejména v prvním roce řada případů..., kdy Ukrajinci přímo pomáhali Němcům při provádění likvidace Židů"; činila tak především „ukrajinská pomocná policie, kterou Němci naverbovali v Haliči a na Volyni".[134] - „V září 1941 v Um ani zastřelila ukrajinská městská policie pod velením několika

[132] A. Vajs, *Otnošenije nekótových krugov ukrajinskogo nacionalnogo dviženija k jevrejam v period Vtoroj mirovoj vojny,* in „Věstník Jevrejskogo Universitěta...". 1995, č. 2 (9), s. 105-106, 107.
[133] Tamtéž, s. 106-107.
[134] S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...,* s. 98, 101.
[135] KJE, sv. 8, s. 218.
[136] S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...,* s. 99.
[137] A. A. Goldštejn, *Suďba jevrejev v okkupirovannoj němcami Sovětskoj flossii,* in KRJ-2, s. 74.

důstojníků a poddůstojníků SS přibližně 6000 Židů"; počátkem listopadu, 6 km od Rovna, „vyhladili SS a ukrajinská policie 21 000 Židů z ghetta".[135] - Nicméně, jak píše S. Švarc: „Nelze určit, jak velká část ukrajinského obyvatelstva sdílela nálady podporující aktivní antisemitismus a pogromy. Podstatné části obyvatelstva, především kulturnějším vrstvám společnosti, byly tyto nálady nejspíše cizí." Co se týče původní sovětské Ukrajiny, v německých tajných dokumentech z těchto oblastí „není o ukrajinském ‚lidovém živlu' provádějícím pogromy žádná zmínka".[136] - Zato „na Krymu byly organizovány tatarské sebeobranné oddíly, které likvidovaly Židy".[137] věrou shromáždili v počtu 34 000 a ve dnech 29.-30. září byli systematicky popraveni v Babím Jaru, přičemž jejich těla byla poskládána v několika vrstvách do hluboké rokle, takže ani nebylo potřeba kopat hroby. Hrůzostrašná hekatomba! - Podle oficiálního německého hlášení, které nebylo v pozdějších vědeckých pracích nikdy zpochybněno, bylo za tyto dva dny zastřeleno 33 771 Židů. **V** následujících dvou letech okupace Němci dále popravovali v této rokli, kterou si pro její *výhodnou dispozici* velice oblíbili. Podle některých názorů se tak počet zastřelených - již ne pouze Židů - vyšplhal možná až na **1**00 000.[145]

Popravy v Babím Jaru se dnes staly symbolem celosvětové historie. Jejich hrúzostrašnost tkví v chladnokrevném kalkulu a přičinlivosti organizátorů, vlastnostech tak příznačných pro 20. století, které završilo vývoj humanistické civilizace: v „divokém středověku" se hromadně zabíjelo jen v záchvatu zuřivosti, v zápalu boje.

Zde je také na místě připomenout, že v téže době zahynuly v táboře pro sovětské válečné zajatce ležícím několik kilometrů od Babího Jaru rovněž desítky tisíc sovětských vojínů a důstojníků - což je důležitá věc, které v naší paměti nepřikládáme náležitou pozornost - mnohým lidem to nedochází nebo o tom ani nevědí. Stejně tak se zapomíná na to, že v prvních letech války bylo zastřeleno na dva miliony našich válečných zajatců.

Stopy po svých obětech z okupovaných sovětských území po sobě Katastrofa důsledně zametla.

Den po okupaci německými a rumunskými vojsky, 17. října 1941, bylo v Oděse zavražděno několik tisíc židovských mužů. Později, když bylo vyhozeno do povětří rumunské vojenské velitelství, byl zahájen všeobecný teror: bylo zavražděno 5000 lidí, především Židů, a další tisíce jich bylo zahnáno do předměstské osady a na místě postříleno. V listopadu proběhl masový transport do Domaněvského okresu, kde bylo od prosince 1941 do ledna 1942 popraveno dalších „přibližně 55 000 Židů".[146] - V prvních měsících okupace, do konce roku 1941, bylo v Cher-sonu a Nikolajevě zavražděno 22 464 Židů, v Dněpropetrovsku 11 000, v Mariupoli 8000 a přibližně stejný počet v Kremenčugu; v charkov-ském Drobickém Jaru přibližně 15 000; v Simferopoli a v západní části Krymu více než 20 000.[147]

Koncem roku 1941 došlo německé velení k závěru, že „blitzkrieg" selhal a že válka potrvá dlouho. Potřeby válečného hospodářství vyžadovaly reorganizaci týlu. Na některých místech německá armáda zpomalila vyhlazování Židů, aby je mohla využívat jako pracovní sílu a jako specialisty. „V důsledku toho byla zachována ghetta i v tak

[145] KJE. sv. 1. s. 275.

[146] Tamtéž, sv. 6, s. 125-126.

[47] *Uničtoženije jev re jev SSSR v gody německo] okkupacii,* s. 16.

velkých městech, jako Riga, Vilnius, Kaunas, Raranoviči, Minsk a v dalších menších, kde pro potřeby německé válečné ekonomiky pracovalo mnoho Židů."[148] - Nicméně potřeba pracovních sil, díky které se prodloužila existence těchto velkých ghett, nezabránila tomu, že od jara 1942 pokračovalo hromadné vyhlazování v jiných okresech: v západním Bělorusku a na západní Ukrajině, na jihu Ruska a na Krymu. 50 000 Židů z okresu Grodno bylo posláno do Osvětimi a Tre hlinky; byli vyhlazeni Židé v okresech Po lesí, v Pinsku, Brest-Litovsku a Smolensku; při útoku v létě 1942 Němci na zabraných územích bez odkladu likvidovali místní Židy: nedaleko Minerálních Vod byli v protitankovém zákopu zabíjeni i Židé, kteří sem byli dopravováni z Kislovodska, Pjatigorska, Jes-sentuki a tak zahynuli Židé, kteří byli do Jessentuki evakuováni z Leningradu a Kišiněva; bylí zabiti Židé z Kerče a Stavropolu; v Roštově na Donu podruhé obsazeném Němci koncem července 1942 bylo kil. srpnu zlikvidováno veškeré zbylé židovské obyvatelstvo.

V roce 1945, po Stalingradu a kurském oblouku bylo jasné, jak se válka vyvine. Ustupující Němci se rozhodli nezanechat naživu žádné Židy 21. června 1945 vydal Himmler příkaz o likvidaci všech zbylých ghett. -V červnu 1945 byla zlikvidována ghetta ve Lvově, Ternopolu, Drogobyči. Rdyž byla v roce 1944 osvobozena východní Halič, „zůstalo tam naživu deset až dvanáct tisíc Židů, což představovalo 2 % všech Židů, kteří se na jejím území ocitli v době okupace". - Práce schopní Židé z ghett v Minsku, Lidě a Vilniusu byli přemístěni do koncentračních táborů v Polsku, Estonsku a Lotyšsku. Ti, kteří byli posouzeni jako neschopní práce, byli popraveni. Později, při ústupu z Pobaltí v létě 1944, byla část Židů v těchto táborech popravena a část převezena do táborů v Německu (Schtuthofaj.).[149]

Židé odsouzení k likvidaci usilovali o záchranu a v mnohých ghettech vznikala podzemní uskupení, která si kladla za cíl organizovat útěky. Po útěku již většinou záleželo pouze na místním obyvatelstvu, zdali člověka vydalo Němcům, nebo mu pomohlo obstarat nežidovské doklady, stravu a úkryt. Na územích okupovaných Němci byl za ukrývání Židů stanoven trest smrti.[150] „Ale všude, na všech okupovaných územích se našli lidé, kteří Židům pomáhali... Byly to však případy ojedinělé, 'lakoví lidé riskovali životy i životy svých rodin... Byly jich stovky, snad i několik tisíc. Většina místního obyvatelstva zaujala pozici nezúčastně-

Pokud jde o původně ruské oblasti pod německou okupací, tam „Němci nemohli u

[148] Tamtéž, s. 17.
[149] Tamtéž, str. 26-27.
[150] KJE, sv. 8, s. **222.**

místního obyvatelstva vzbuzovat protiruské nálady; argument založený na teorii moskevského imperialismu se zde ukázal jako neúčinný a argument postavený na teorii židobolševismu, který se zde nemohl opřít o místní nacionalismus, ztratil do značné míry svůj burcující potenciál"; mezi místním ruským obyvatelstvem se tak „našel jen velmi malý počet lidí, kteří aktivně podporovali německou politiku vyhlazování Židů".[138]

Badatel zabývající se osudy sovětského Židovstva uzavírá: „Jak v Litvě, tak v Lotyšsku se Němci snažili maskovat provádění pogromů tím způsobem, že záměrně všem na očích předváděli likvidační oddíly složené z místního obyvatelstva, které

vznikly pod německou patronací"; nicméně „v Bělorusku, do značné míry na Ukrajině a tím spíše v okupovaných oblastech RSFSR" se to Němcům nedařilo, „místní obyvatelstvo ve valné většině zklamalo naděje, které do něj v tomto ohledu vkládali", - a zde „hitlerovským likvidátorům nezbylo, než jednat s otevřeným hledím".[159]

Součástí Hitlerova plánu válečného tažení proti SSSR (Barbarossa) byly *„zvláštní úkoly* zabývající se přípravou politického řízení, které vyplynuly z totálního charakteru boje dvou navzájem protilehlých politických systémů". V květnu až éervnu 1941 vydalo vrchní velení wehrmachtu upřesňující příkazy, podle kterých měly být v zóně uskutečňování plánu Barbarossa bez soudu a vyšetřování zastřeleny osoby podezřelé z nepřátelské činnosti proti Německu (bez výjimky potom političtí komisaři, partyzáni, sabotéři a Židé).[140]

Za účelem plnění *zvláštních úkolů* byly na území SSSR v rámci bezpečnostní služby (SS) a bezpečnostní policie (gestapo) zřízeny čtyři skupiny zvláštního určení (Einsatzgruppen), které disponovaly čtyřmi zvláštními komandy (Einsatzkommandos) o počtu jedné roty. Einsatzgruppen postupovaly společně s předsunutými jednotkami německé armády, ale byly přímo podřízeny veliteli Vrchního ředitelství bezpečnosti třetí říše R. Heydrichovi.

Skupina A (přibližně 1000 vojáků a důstojníků SS pod velením Standa rtenfuhrera SS dr. F. Schtolekera) operovala v rámci armádní skupiny Sever v Litvě, Lotyšsku, Estonsku a v Leningradské a Pskovské oblasti. Skupina B (655 mužů pod velením brigadeníůhrera SS Arlhura Neveho) postupovala v rámci armádní skupiny Střed přes Bělorusko a Srno len skon oblast směrem k Moskvě. - Skupina C (600 mužů pod velením standarteníůhrera E. Rasehe) působila v rámci armádní skupiny Jih na území

158 S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...,* s. 102.

139 Tamtéž, s. 74, 90.

140 Uničtoženije jev re jev SSSR v gody němeekoj okkupacii, s. 4.

západní a východní Ukrajiny. - Skupina D (600 mužů pod velením standartenfuhrera SS prof. O. Olendorfa) posílila jedenáctou německou armádu a působila na jihu Ukrajiny, na Krymu, v Krasno-darském a Stavropolském kraji.

S likvidací Židů a komisařů („šiřitelů židobolševického světového názoru") začali Němci v prvních dnech po vpádu v červnu 1941, přičemž postupovali „spíše chaoticky, zato s nesmírně širokým záběrem".[141] „V jiných zemích okupovaných Němci probíhala likvidace židovského obyvatelstva postupně a systematicky. Začínala zavedením zákonných omezení, pokračovala zřizováním ghett a zavedením nucené práce a končila deportací a masovou likvidací. V Rusku se všechny tyto fáze podivně překrývaly v čase i prostoru. V každém okrese, a někdy dokonce v každém jednotlivém městě se při pronásledování postupovalo podle jiné metody... neexistoval jednotný a důsledně dodržovaný systém."[142] Někde byly popravy židovských válečných zajatců vykonávány bezprostředně poté, co bylí zajati - jinde později, v koncentračních táborech; v některých místech bylo civilní židovské obyvatelstvo nejprve zavíráno do ghett nebo do táborů nucených prací, jinde bylo rovnou popravováno; byly používány také zplynovaoí nákladní automobily. „Místem popravy- byl zpravidla pro-titankový zákop nebo obyčejná jáma."[143]

Počty lidí zlikvidovaných ve městech Západní zóny v období do zimy roku 1941-1942 (v prvním období vyhlazování) jsou zarážející. Podle uvedených pramenů bylo zlikvidováno: ve Vilniusu 40 000 z 57 000 židovských obyvatel města, v Rize 27 000 z 55 000, v Minsku 24 000 ze 100 000 obyvatel ghetta (vyhlazování tam pokračovalo do konce okupace), v Rovnu 21 000 z 27 000; v Mogilevu bylo zastřeleno 10 000 Židů, ve Vitebsku přibližně 20 000, nedaleko vesnice Kiselevič téměř 20 000 Židů z Bobruj-ska, v Berdičevu 15 000.[144]

Na konci září uskutečnili fašisté v Kyjevě masové vyhlazení Židů. 26. září rozvěsili po městě oznámení, která pod hrozbou trestu smrti vyzývala všechny Židy, aby se shromáždili na určených sběrných místech. Židé, kteří neviděli jiné východisko, se pokorně, a leckdy dokonce s důriého pozorovatele."[151] Jak poznamenávají židovští autoři, v Bělorusku a na okupovaných územích RSFSR, kde se místní obyvatelé ke zbylým Židům nechovali nepřátelsky a už v žádném případě proti nim neorganizovali

[141] S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...,* s. 85.

[142] 1. Šeehtman, *Sovětsko je jevrejstva v germano sovětskoj vojně,* in JM-2, s. 229.

[143] RJE, sv. 8, s. 218.

144 p~ramen~ 0(j pramenu se počty do určité míry různí. Statistické údaje mapující toto vyvražďování zřejmě nelze přesně určit. Viz již citovanou stať A. A. Goldštejna v *Knize o ruském Židovstvu* (1968); sborník J. Arada *Uničtoženije jevrejev SSSR v gody německoj okkupacii* (1991); heslo *Sovětský svaz x* KJE, sv. 8 (1996).

pogromy, byla pomoc, kterou Židům na útěku poskytovali, menší než v západní Evropě, a dokonce menší než „v Polsku, v zemi... kde je všeobecně rozšířen tradiční lidový antisemitismus".[132] (Ve dvou knihách S. Švarce a ve sborníku J. Arada je uvedena řada svědectví.) Za nejpravděpodobnější důvod takového chování - kromě strachu z trestu smrtí - považují autoři pokoru, s jakou se lidé žijící po léta v područí sovětského režimu naučili vzhlížet k státní moci, podřizovat se a do ničeho se nemíchat.

Ano, útlak byl tak silný, byli jsme tak neúprosně drceni, tolik milionů z nás bylo v předchozích desetiletích vytrženo z tkáně národa, že každý pokus o odpor k moci byl zcela bezvýsledný a nemohlo se od nás dostat podpory ani Židům.

Ale odsouzeným Židům valně nepomáhalo ani dobře organizované podzemí, ani partyzáni řízení z Moskvy. Vztahy se sovětskými partyzány představovaly pro Židy, kteří se nacházeli na okupovaných územích, závažný a palčivý problém. Pro mužskou část židovské populace představovalo lepší úděl odejít do lesa, tedy k partyzánskému oddílu, nežli čekat, až budou zlikvidováni Němci. V partyzánských oddílech se však přitom k Židům chovali často i tvrdě nepřátelsky. Jak píše bývalý židovský partyzán Moše Kaganovič, „existovaly ruské oddíly, které do svých řad Židy ze zásady nepřijímaly. Zdůvodňovali to tím, že Židé údajně neumějí a nechtějí bojovat". Nežid, který vstoupil do oddílu, získal zbraň, zatímco u Žida se předpokládalo, že bude mít vlastní, a často mu byla zbraň dokonce vyměněna za horší. „V partyzánských oddílech panovalo ovzduší všudypřítomné nenávisti vůči Židům... v některých oddílech byl antisemitismus tak silný, že Židům nezbývalo nic jiného, než z těchto oddílů uprchnout."[153] - Byl zaznamenán případ z roku 1942, kdy z ghetta městečka Mir v Grodnenské oblasti uprchlo do lesů přibližně dvě stě židovských mladých mužů a žen, a „tam, u sovětských partyzánů, narazili na antisemitismus, což pro mnohé z uprchlíků znamenalo smrt; do partyzánských oddílů mohla vstoupit jenom část z nich".[154] -1

[151] *Uničtoženije jevrejev SSSR v gody německo) okkupacii,* s. 24.

[1,2] S. Švarc, *Je v re i v Sovětskom Sojuze...,* s. 108.

[153] Tamtéž, s. 121-124.

[154] KJE, sv. 5, s. 366.

veďme ještě jiný případ. U Minsku operoval Ganzenkův partyzánský oddíl. Jeho stav byl doplňován „především z řad uprchlíků z Minského ghetta"; když ovšem „stoupl počet Židů v oddíle, došlo ke střetům, jejichž příčinou byl antisemitismus" - a v důsledku toho se židovská část oddílu musela osamostatnit.[155] - Je zřejmé, že v těchto případech postupovali partyzáni živelně a že se neřídili pokyny z centra. Podle svědectví Moše Kaganoviče zesílil od konce roku 1945 „vliv disciplinovanějších složek, které dorazily ze Sovětského svazu a celkové postavení Židů se do určité míry zlepšilo".[156] Stěžuje si však zároveň na to, že když byla v důsledku sovětského postupu osvobozována území a partyzáni bylí posíláni na frontu (to je pravda, ale bylí tam posíláni všichni bez rozdílu), údajně se to v prvé řadě dotýkalo Židů,[157] což se nezdá být pravděpodobné. - Zároveň se, podle slov Kaganoviče, Židům od partyzánů dostávalo i přímé pomoci. Tak docházelo i k „případům, kdy partyzáni zaútočili na malá městečka s cílem zachránit Židy" z ghett a táborů; „ruské partyzánské hnutí pomáhalo Židům přecházet přes frontovou linii na sovětskou stranu... a tak převedli přes frontu mnoho tisíc Židů, kteří se rozutekli po lesích Západního Běloruska, což je zachránilo před masakrem"; partyzánská skupina v Černigovské oblasti se pro změnu „ujala pěti set dětí z židovských rodinných táborů roztroušených po lesích, chránila je a starala se o ně... Poté, co Rudá armáda obsadila město Sarny (na Volyni), některým oddílům se podařilo protrhnout frontu a odeslat židovské děti do Moskvy." (S. Svare se domnívá, že „tyto skutečnosti jsou silně přehnané. Me jsou založené na reálných podkladech a zaslouží si pozornost".)[158]

Židovské rodinné tábory vznikaly tak, že Židé utíkali do lesů a brali s sebou rodiny - „takových uprchlíků byly tisíce". Zároveň vznikaly i čistě židovské ozbrojené oddíly, které měly tyto tábory bránit (zbraně nakupovali prostřednictvím překupníka od německých vojáků a policistů). Ale jak nakrmit takové množství lidí? Nezbývalo, než potraviny násilně zabavovat rolníkům z nejbližších vesnic - a stejně tak byla za-bavována obuv a mužské i ženské šaty. „Rolník se ocitl mezi kladivem a kovadlinou. Když nedodal Němcům ‚normu% vypálili mu dvůr nebo ho zabili jako ‚partyzána'. A na druhou stranu mu partyzáni násilím za-bavovaii všechno, co potřebovali,"[159] - což přirozeně u rolníků vyvolávalo nevoli: nejenom, že je okrádají Němci, kradou i partyzáni - a teď ještě navíc Židi! A seberou i ženským, co mají na sobě!

Do jednoho takového rodinného tábora se na jaře roku 1945 vypravil Bariích Levin v naději, že získá léky pro své nemocné druhy. Vypráví:

[155] RJE, sv. 1, s. 449.
[156] S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...,* s. 127.
[157] Tamtéž, s. 129.
[158] Tamtéž, s. 125-126.
[159] Tamtéž, s. 121, 128.

Tuvija Bělskij „byl v mých představách legendárním hrdinou... člověk vzešlý z lidu a podařilo se mu zorganizovat v lese oddíl o počtu 1200 osob... V těch nejstrašnějších chvílích, kdy měl každý Žid co dělat, aby nakrmil sám sebe, zajišťoval péči o nemocné, staré lidi i kojence, kteří se narodili v lese." Lev in říká Tuvijovi o židovských par-tyzánech: „„Pro tu hrstku z nás, které se podařilo přežít, ztratil život jakoukoliv cenu. Smyslem našeho života je dnes msta. Naším úkolem je bojovat s Němci a do jednoho je

vyhladit.. / Mluvil jsem dlouho... nabídl jsem, že naučím Bělského lidi provozovat záškodnickou činnost a všechno ostatní, čemu jsem se sám naučil. Me má slova nemohla změnit Tuvijovo přesvědčení...: ‚Rád bych, Baruchu, abys pochopil jednu věc. Právě proto, že nás zůstalo tak málo, je pro mě důležité, aby Židé zůstávali naživu. V tom vidím svůj cíl a to považuji za 11e j d ú 1 e ž i t é j š í. *k • 160 -Ale podle mínění S. Švarce náš starý známý Moše Kaganovič v jedné knize vydané v Buenos Aires dokonce ještě v roce 1956, „v podmínkách míru, mnoho let po zničující porážce Hitlera", projevuje „přímo krvežíznivý vztah k Němcům, ze kterého je cítit vliv hitlerovské nákazy... oslavuje skutečnost, že židovští partyzáni odsuzovali německé zajatce k ‚židovské smrti, přičemž se řídili úděsnými vzory stanovenými Hitlerem, nebo s nadšením vzpomíná, jak velitel jednoho (židovského) partyzánského oddílu během trestné výpravy vedené proti jakési litevské vesnici, jejíž obyvatelé aktivně pomáhali Němcům při likvidaci Židů, poté, co popravil několik desítek lidí, přednesl řeč k obyvatelům vesnice, které předtím shromáždil na návsi a přinutil klečet na kolenou".[161] S. Švarc o tom píše zdrženlivým, ale jasně odsuzujícím tónem.

Ano, stala se spousta, spousta hrůz. Kanibalské vraždění svádí k pomstě, ale každá pomsta je ve své tragičnosti budoucím zárodkem nové msty.

Celkové ztráty Židů SSSR v době druhé světové války (v poválečných hranicích) vy číslu jí jednotlivé židovské prameny rozdílně.

„Kolík sovětských Židů přežilo válku?" - ptá se S. Švarc a nabízí vlastní výpočet: 1,81 - 1.91 milionu (nepočítaje v to bývalé uprchlíky ze západního Polska a Rumunska, kteří jsou dnes re p a trio ván i), - „podle všech výpočtů byl počet Židů na konci války výrazně nižší než dva miliony a na hony vzdálený všeobecně uváděným třem milionům".[162] *Celkové* ztráty jsou tedy podle Švarce 2,8 - 2,9 milionů lidí.

Toto je odhad J. Arada z roku 1990: „Když sovětská vojsko osvobozovala území okupovaná Němci... nenarážela prakticky na žádné Židy.

[150] *Lničtozenije jevrejev SSSR v gody německo] okkupacii,* s. 386-587.
[m] S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...,* s. 152. [162] Tamtéž, s. 171-173.

Z počtu 2 750 000 - 2 900 000 Židů, kteří se na okupovaných územích SSSR ocitli pod německou nadvládou, zemřeli téměř všichni." Arad navrhuje připočíst k tomuto číslu ještě „přibližně 120 000 Židů, kteří sloužili v Sovětské armádě a padli na frontě, a přibližně 80 000 zajatců popravených v táborech" a také „desítky tisíc Židů, kteří zemřeli během blokády Leningradu, O děsy a dalších měst i hluboko v týlu... což bylo způsobeno špatnými životními podmínkami v evakuaci".[163]

Demograf M. Kupoveekij zveřejnil v devadesátých letech řadu studií, v nichž použil nové archivní materiály, jež opravují některé výchozí údaje, a zdokonalil metodu etnodemografické rozvahy. Dospěl přitom k následujícímu závěru: celkové lidské ztráty židovského obyvatelstva v poválečných hranicích SSSR v letech 1941-1945 čítají 2 755 000 lidí (1 112 000 „východmch" a **1** 621000 „západních"), což je 55 % ze 4 965 000 - cehkového počtu Židů žijících v SSSR k červnu 1941. Vedle obětí nacistického vyhlazování toto číslo zahrnuje: ztráty mezi vojáky a partyzány, mezi civilním obyvatelstvem, v přífrontovém pásmu, v důsledku evakuace a deportace a také oběti stalinských táborů ve válečných letech (nicméně, jak poznamenává autor, poměr

jednotlivých kategorií vzhledem k celkovému počtu ztrát ještě zbývá určit).[164] S tímto odhadem se očividně ztotožňuje Stručná židovská encyklopedie, která uvádí stejné číslo.[165]

Dnes udávaný celkový počet ztrát v rámci sovětského obyvatelstva v době Velké vlastenecké války je 27 milionů (pokud použijeme „metodu demografické rozvahy", je to 26,6 milionu.[166]) - a to možná ještě není konečný.

Nemůžeme přece nebrat v úvahu, eo tato válka znamenala pro Rusy. Nejenže před Hitlerem zachránili vlastní zemi a sovětské Židovstvo, zachránili i společenský systém celého západního světa! Tato válka si od ruského národa vyžádala takové vzepětí sil a takovou dávku sebeobělávo sti, že se mu již nikdy naplno nevrátily síly a jeho zdraví zůstalo podlomeno. Z tohoto přívalu nového utrpení, které se přidalo k předchozím útrapám občanské války a rozkulačováni, vyšel národ takřka zcela vyčerpaný.

Sovětské Židovstvo, které se během války ocitlo na okupovaných územích a které bylo likvidováno v různé době a na různých místech, pohltila táž krutá a neodvratná Katastrofa, která s větší dávkou vypočítav ost i a metodičtěji zahubila i Židovstvo

[165] J. Arad, *Cholokaust,* s. 91.

[164] VI. Kupoveekij. *Ljudskije potěri jevrejskogo naselenija...,* in „Věstník Jevrejskogo Lni versitěta...", 1995, č. 2 (9), s. 134-155. [185] KJE, sv. 8, s. 299.

[166] J. VI. Andreje v. L. J. Darskij, T. L. Charkova, *Naselenije Sovětskogo Sojuzu, 1'922-1991,* Moskva, 1993, s. 78.

Evropy západní.

Vzhledem k tomu, že jsme okruh našeho zájmu omezili jen na Rusko, katastrofa není v této knize zahrnuta v celkové šíři. Ale pokud jde o ne-postižitelnou míru utrpení, která ve 20. století na Zemi postihla rovnou měrou dva národy, židovský a ruský, pokud jde o nesnesitelně tíživou historickou zkušenost a hlodající obavu z budoucnosti, nemůžeme zde alespoň v krátkosti neuvést některé úvahy, vlastní i cizí, a neprozkoumat, jak význační židovští myslitelé s časovým odstupem posuzují Katastrofu a jak se ji pokoušejí postihnout a pochopit.

Ne náhodou píšeme slovo Katastrofa s velkým písmenem. Pro starý historický národ má tato událost nesmírný význam a musela v Židech nutně probudit silné pocity a podnítit je k nejrůznějším úvahám a závěrům.

Celou řadu dávno asimilovaných Židů, kteří opustili svůj národ, přivedla Katastrofa k pozornějšímu a intenzivnějšímu vnímání vlastního židovství. „Pro mnohé je zase Katastrofa důkazem toho, že Bůh je mrtev. Kdyby Bůh existoval, nedopustil by Osvětim."[167] Nebo opačný názor: „Jeden z bývalých vězňů Osvětimi nedávno řekl: ‚V táborech nám byla darována nová Tóra, jenom ji ještě nedokážeme přečíst.'"[168]

A ještě jiný názor jednoho izraelského autora: „Katastrofa nás postihla, protože jsme nedodržovali Zákon a nevraceli se do své země. Měli jsme se vrátit, abychom obnovili Chrám."[169]

Ale na takovýto výklad narazíme jen u osamocených myslitelů, a to i přesto, že se vyskytuje ve všech knihách proroků Starého zákona.

Jiní dospěli k trpké myšlence, na kterou je možné narazit dodnes: „Není to poprvé, co se od nás lidstvo odvrátilo... V době Katastrofy jsme nebyli bráni jako součást západního světa. Západ nás odvrhl, vyloučil ze svých řad."[170] - „Stejně jako Katastrofa samotná nás skličuje i takřka naprostý nezájem celého světa včetně neevropského Židovstva o osud Židů ve fašistických zemích... Jak obrovská je tíha viny, která leží na všech světových demokraciích a zvláště na Židech, kteří v těchto demokraciích žili! Ve srovnání s německými zvěrstvy i s jejich... systematicky provedeným plánem vyhlazení milionů židovských životů, je pogrom v Kišiněvě nedůležitým přestupkem; a přesto Kišiněv vyvolal důrazný protest... Dokonce kyjevský proces s Bejlisem vzbudil po celém světě větší pozornost."[171]

Ale to je nespravedlivé. Vzápětí poté, eo začala vycházet najevo podstata vyhlazování

[,í)7] K.IE, sv. 4, s. 175.

\1. Kaganskaja, *Mij'protiv reálnosti,* in „22", 1988, č. 58, s. 144. [f""] X. Gutina, *Orientacija na Chrám,* in „22", 1988, č. 58, s. 191. [1 0] \1. Kaganskaja, *Mifprotiv reálnosti,* in „22", 1988, č. 58, s. 141-142. [171] A. Vtenes, *Katastrofa i vozrožděnije,* in JM-2, s. 111.

a jeho rozsah, Židům se ze strany mnoha národů dostalo energické pomoci a hlubokého soucitu.

To uznávají i někteří tehdejší Izraelci, a dokonce krajany varují před některými krajnostmi: „Paměť o Katastrofě postupné přestala být pamětí. Stala se z ní *ideologie* Izraelského státu... Paměť o Katastrofě se proměnila v předmět *náboženského uctívání,* ve státní *kult...* Stát Izrael přijal roli apoštola kultu Katastrofy mezi ostatními národy, roli kněze, který u národů vybírá *desátek.* A běda těm, kdo tento desátek odmítne platit!" Z toho vyplývá: „Nejhorším dědictvím nacismu je pro Židy tato role *nadoběti.*[u{72]

Podobný názor zastává i další autor: kult Katastrofy zaplnil „prázdnotu v duších nereligiózních Židů"; „reakce na prožité trauma Katastrofy se proměnda v nový národní symbol, který odsunul všechny ostatní". A „tato .mentalita Katastrofy[4] rok od roku sílí"; „pokud se nevzpamatujeme z traumatu Osvětimi, nikdy se nestaneme normálním národem".[175]

Také v rámci Židovstva nadále pokračuje často mučivá práce na objasnění Katastrofy. Toto je mínění izraelského historika, bývalého sovětského mukla: „Nepatřím k těm Židům, kteří mají ve zvyku svalovat nešťastný osud národa na zlé ‚góje\.. a kteří se považují za nebohou ovečku nebo hračku v cizích rukou. Především co se týče 20. století! Je mi naopak blízká myšlenka Ilaimah Arendtové, podle níž byli Židé v tomto století rovnoprávnými účastníky dějinné hry národů a úděsná Katastrofa, která na ně dopadla, nebyla jen důsledkem zlých úmyslů nepřátel lidstva, ale také obrovských osudových selhání samotného Židovstva, jeho vůdců a aktivistů."[174]

Hannah Arendtová „hledala příčiny Katastrofy také v řadách samotného Židovstva... Její hlavní argument je následující: dobový antisemitismus byl jedním z důsledků zvláštních vztahů evropských Židů ke státu a společnosti"; Židé „nebyli schopni odhadnout nárůst sil v národním státě a rostoucí společenské neshody".[175]

V práci Dana Levina z konce sedmdesátých let se dočteme: „V této otázce souhlasím s prof. Branoverem, který se domnívá, že Katastrofa byla do značné míry trestem za hříchy, včetně hříchu, kterým bylo vedení komunistického hnutí. Něco na tom je."[176]

[172] Ben Baruch, *Ten,* in „22", 1988, c. 58, s. 197-198, 200.
[175] Uri Avneri, *Poslednaja mest Adolfa Gitlera,* in „22", 1995, c. 85, s. 152, 154, **159.**
[174] VI. Chejfec, *Cto nado vyjasnit'vo vremeni,* in „22", 1989, c. 64, s. 218-219.
[m] Sonja Vtargolina, *Das Ende der Lügen: Rußland und die Juden im 20. Jahrhunderl,* Berlin, Siedler Verlag 1992, s. 157-138.
[176] Dan Levin, *Na kraju soblazna:* (interview), in „22", 1978, c. 1, s. 55.

Ne, ne, tyto názory nemají v rámci Židovstva žádnou významnější podporu. Většina dnešních Židů považuje takové názory za urážlivé
a znevažující.

Dokonce naopak: „Samotná skutečnost holocaustu posloužila za morální ospravedlnění pro židovský šovinismus. Poučení z druhé světové války bylo pochopeno přesně naopak... stalo se půdou, na které vyrostl
a ideově zesílil židovský nacionalismus. A to je nesmírně nepříjemné. Pocit viny a soucit s národem-obětí se proměnil v placení odpustků, které snímá hříchy jinak neodpustitelné. Proto je morálně přípustné veřejně vyzývat k tomu, aby naše starodávná krev nebyla směšována s krví jiných."[177]

Nicméně, jak konstatuje na konci osmdesátých let židovská novinářka žijící v Německu, „„morální kapitál' Osvětimi je dnes již vyčerpán",[178] A o rok později doplňuje: „Zdá se, že solidní morální kapitál, který Židé získali po Osvětimi, je vyčerpán", Židé „již zkrátka nemohou kráčet starou cestou výčitek celému světu. Dnes již má svět právo hovořit s Židy jako s kýmkoliv jiným"; „boj za práva Židů není pokrokovější než boj za práva ostatních národů. Je čas rozbít zrcadlo a ohlédnout se: nejsme na světě sami."[179]

K takové důstojné a velkorysé sebekritičnosti by se měli pozdvihnout i ruští myslitelé, aby mohli posoudit ruskou historii 20. století - počínaje zdivočelostí revolučního období, přes ustrašenou lhostejnost období sovětského až po zlodějské ničemnosti období postsovětského. Aby si přes nesnesitelnou tíhu vědomí, že my, Rusové, jsme v tomto století zbořili vlastní dějiny - rukama našich ničemných vládců, ale i s pomocí vlastní ničemnosti -, i přes hlodající obavy, že je to možná nenapravitelné, - aby si i nad ruskou zkušeností mohli položit otázku: není to snad trest shůry?

[177] D. Ctimelmckij, *Podzvonkijgolos krovi, ili s samosoznanijem napereves,* in „22", 1992, c. 80. s. 175.
[i7s] S. Margolina, *Gerrnaniju ijevrei: vtoraja popytka,* in „Strana i mir", 1991, c. 3, s. 142.
[179] Sonja Margolina, *Das Ende der Lügen* .... s. 150-151.

Kapitola 22

Od konce války do smrti Stalina

Autoři sborníku Rusko a Židé počátkem dvacátých let předpověděli, že „všechny tyto zářivé vyhlídky" (Židů v SSSR) se naplní „pouze v případě, že nás bolševici budou chtít bránit. Ale budou chtít? Je možné věřit tomu, že nám lidé, kteří v rámci svého boje o moc zradili vše, počínaje vlastí a konče komunismem, zůstanou věrní i ve chvíli, kdy to pro ně přestane být výhodné?"[1]

Ale ani v příznivém období dvacátých a třicátých let většina sovětských Židů nevěnovala tomuto střízlivému varování pozornost, nebo se k nim dokonce ani nedoneslo.

A přitom Židé, kteří se zapojili do ruské revoluce, mohli očekávat, že se tato revoluce, tak jako každá jiná, jednoho dne obrátí i proti nim, třebaže možná ne s počáteční silou.

Po válce nastala „léta hlubokého zklamání"[2], která sovětským Židům připravila těžké zkoušky. V posledních osmi letech Stalinovy vlády došlo k boji s „kosmopolitismem", Židé byli odstraněni z pozic ve vědě, umění a tisku, byl rozehnán Židovský protifašistický výbor, jeho hlavní představitelé byli popraveni a proběhla kampaň „spiknutí lékařů".

Totalitní režim byl vybudován takovým způsobem, že jediný, kdo mohl omezit účast Židů na jeho řízení, byl sám Stalin - jen on mohl dát věci do pohybu.

Ale Stalinova zákeřná povaha a zkostnatělý charakter sovětské propagandy znemožňovaly jakkoliv otevřeně mluvit a jednat. Jak jsme si všimli, sovětská propaganda se nad osudem Židů v Německu nikterak nedojímala, a dokonce se snažila tamní události tajit z obavy před tím,aby v této válce nebyla vlastním lidem podezírána z prožidovských postojů. Vztah sovětské moci k Židům se mohl rok od roku měnit, ale v rámci agitace se takřka nic z toho nedostalo na přetřes. K prvním změnám a reorganizacím ve struktuře státního aparátu začalo velice pozvolna docházet od okamžiku sblížení Stalina s Hitlerem v roce 1959. Kromě toho, že byl Žid Litvínov

[1] I. M. Bikerman, *Rossija i russkoje jevrejstvo,* in *Rossija i jevrei,* sb. 1, Otěčestvennoje ob-jediněnije russkich jevrejev za granicej, Paříž, YMCA - Press 1978, s. 80 (1. vyd., Berlín, Osnova 1924).

[2] S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze s načetla Floroj mirovoj vojny (1939-1965),* New Vork, l/.datělstvo Vmerikanskogo Jevrejskogo Rabočego Komitěta 1966, s. 198.

vystřídán Molotovem, byla rovněž provedena „čistka" v aparátu lidového komisariátu zahraničních věcí a zároveň byl Židům znemožněn přístup do diplomatických škol a na vojenské akademie. Nicméně ještě uběhlo mnoho let, než vyšlo najevo, že z lidového komisariátu zahraničních věcí zmizeli Židé a že prudce zeslábl jejich vliv na ministerstvu zahraničního obchodu.

Vzhledem k tajnému charakteru vnitrostranických kádrových změn nebyl dočasně nikdo informován o tom, že již v roce 1942 bylo možné v rámci agit propu (agitačního a propagačního oddělení) zaznamenat tiché hlasy žádající odstranění Židů z uměleckých středisek, jakými bylo Velké divadlo, Moskevská konzervatoř nebo Moskevská filharmonie, kde mají podle zprávy, kterou v létě roku 1942 podal na I V předseda agitpropu Alexandrov, „téměř vše v rukou Nerusové", zatímco „ruští lidé se ocitli v postavení národnostní menšiny", přičemž ke zprávě je přiložena statistická tabulka.[5] Později se objevily snahy „zavést shora organizovaná... kádrová opatření zohledňující národnostní příslušnost, která ve skutečnosti znamenala především vystrnadění Židů ze správních struktur".[4] Stalin tyto snahy s ohledem na momentální situaci po dlouhá léta buď podporoval, nebo brzdil.

Napětí přetrvávající z válečného období se citelně projevilo i v případě poválečného návratu z evakuace. Na Sibiři a ve Střední Asii se Židům od tamního obyvatelstva nedostalo přátelského přijetí, a tak se po válce usazovali prakticky pouze v hlavních městech středoasijských republik. Ostatní se vydali na zpáteční cestu, ale nevraceli se již do svých vesnic a městeček, ale do velkých měst.[5]

Největší proud vracejících se uprchlíků mířil na Ukrajinu - ale právě tam je obyvatelstvo přijalo nejchladněji. To se týkalo především vracejících se funkcionářů a majitelů bytů, které se stávaly předmětem závistí; k tomu je ještě potřeba připočíst zbytky hitlerovské propagandy donedávna šířené na okupovaných územích. Chruščov, který byl od konce roku 1945 nejvyšším představitelem Ukrajiny (v té době byl prv-ním tajemníkem komunistické strany a předsedou sovnarkomu Ukrajiny), se ve svých veřejných projevech tomuto tématu vyhýbal a osud Židů v letech okupace přecházel mlčením. Dokonce na Ukrajině vydal tajnou instrukci, která nařizovala nepřijímat Židy do odpovědných funkcí. Podle vyprávění staré Židovky a komunistky Ruži Godesové, která přežila celou německou okupaci díky tomu, že se vydávala za Polku jménem

S. Švare. *Jevrei v Sovětskom Sojuze...*, s. 181-182, 195.

Chelminskaja a kterou po radostně očekávaném příchodu komunistů odmítli jako Židovku přijmout do práce, Chruščov s jeho obvyklou a všeobecně známou přímostí doslova prohlásil: „Židé se v minulosti nejednou prohřešili proti ukrajinskému lidu. Lid je za to nenávidí. U nás na Lkrajině Židy nepotřebujeme... bylo by lepší, kdyby se sem nevraceli. Měli by raději odjet do Birobidžanu... tady jsme na Ukrajině. A neradi bychom, aby si lid Ukrajiny vykládal návrat sovětské moci jako návrat Židů."[6]

„Počátkem září roku 1945 byl židovský major NRVD surově napaden dvěma vojíny a zastřelil je, načež následovaly masové útoky proti Židům a pět jich bylo zabito."[7] V pramenech je možné narazit i na další podobné případy.[8]

¥ listu Socialističeskij věstník se píše: „Židovské národní cítění, které za války získalo výraznější podobu, ostře reagovalo na četné projevy antisemitismu a na ještě rozšířenější lhostejnost vůči antisemitismu."[9]

Tento motiv je velice charakteristický: *lhostejnost* k projevům antisemitismu pobuřuje stejně jako samotný antisemitismus. Ano, lidé a národy, které si samy prošly utrpením, často lépe cítí utrpení jiných. To platí i o Židech; jedna současná autorka spravedlivě poznamenává: „Doufám, že mě. Židovku, která se vrátila ke svým kořenům a našla si své místo v Izraeli, nebudou podezírat z předpojatosti, když připomenu, že židovští kulturní pracovníci v době, kdy sami nezměrně trpěli, nevystupovali na obranu národů deponovaných z Krymu a Kavkazu."[10]

Když byl v roce 1945 Krym osvobozen Rudou armádou, „mezi židovskou elitou v Moskvě se začalo hovořit o nutnosti obrození krymského projektu z dvacátých let", tedy o usazení Židů na Rrymu. Sovětská vláda, která doufala, že „američtí Židé budou štědřeji obdarovávat Rudou armádu", se těmto záměrům nevzpírala. V létě 1945, během své triumfální cesty po Spojených státech, mohli Michoels a Fefer, kteří získali ústní souhlas Molotova, vést rozhovory s americkými slon i sty o finanční

[6] *Chruščov i jevrejskij vopros,* in „Socialističeskij věstník", New York, 1961, č. 1, s. 19.

[7] *Kratkaja Jevrejskaja Encyklopedii a* (dále KJE), Jeruzalém. Obščestvo po issledovaniju jevrejskich obščin 1996, sv. 8, s. 256.

[s] „Socialističeskij věstník", 1961, č. 1, s. 19-20; *Kniga o russkom jevvejstve, 1917-1967* (dále KRJ-2), New York, Sojuz Russkich Jevrejev 1968, s. 146.

[9] *Chruščov i mifo Birobidžaně,* in „Socialističeskij věstník", 1958, č. 7-8. s. 145.

[10] M. Hlinková, *Znanije i mněnije,* in „Střelec", Jersey City. 1988, č. 12, s. 12.

podpoře přesídlení Židů na Krym. Myšlenku založení židovské republiky tehdy podporoval i v té době mocný náměstek ministra zahraničních
věcí Lozovskij.[11]

V Židovském antifašistickém výboru (Jevrejskij Antiřašistskij Komitét - dále JAK) se jednalo i o jiném projektu: založit Židovskou republiku na místě vysídlené republiky Povolžských Němců (kde se, jak jsme si ukázali v minulé kapitole, po vyhnání Němců usídiovalo židovské obyvatelstvo). - Ester Markišová, vdova po členu JAK spisovateli Pere-eu Markišovi, potvrzuje, že Markiš podával žádost „o předání bývalé republiky Povolžských Němců do rukou Židů".[12]

V politbyru „se k JAK nejvstřícněji stavěli Molotov, Kaganovič a Voro-šilov".[15] A „proslýchalo se, že někteří členové politbyra... jsou této (krymské) myšlence nakloněni".[14] Dne 15. února 1944 bylo v tom smyslu Stalinovi zasláno memorandum, které podepsali Michoels, Fefer a Epštejn. (Toto je verze P. Sudoplatova: ačkoliv o vyhnání Tatarů z Krymu rozhodl Stalin již dříve, k Berijovi na stůl se dostalo 14. února,[15] takže memorandum se objevilo právě včas.)

Pro Židy to byla chvíle největších nadějí. Odborník na toto období G. V. Kostyrčenko píše: vedení JAK „zachvátila euforie. Začínali mít pocit (zejména po Michoelsově a Feferově cestě na Západ), že pokud budou dostatečně úporní, je docela reálné, že budou mít, podobně jako američtí Židé, vliv na vládní kruhy a že se budou podílet na vytváření politického kurzu státu a hájit tak zájmy sovětských Židů."[16]

Ale Stalin Krymský projekt neodsouhlasil, nemohl se mu zamlouvat už kvůli strategickému významu Krymu. Sovětští vůdcové, kteří očekávali, že dojde k válce s Amerikou, se nejspíše domnívali, že v případě takové války by se sympatie židovského obyvatelstva Krymu mohly hromadně přiklonit na stranu Spojených států. (Proslýchá se, že na počátku padesátých let některým zatčeným Židům říkali: „Vy byste přece proti Americe nešli! Takže jste naši nepřátelé.") Chruščov si myslel totéž, a dokonce ještě o 10 let později před delegací kanadských komunistů, která se zvláště zajímala o židovskou otázku v SSSR, prohlásil: Krym „se nesmí stát střediskem židovské kolonizace, protože v případě války by se proměnil ve vojenskou základnu ohrožující Sovětský svaz".[17] - Všechny tyto pokusy získat pro Židy území Rrymu brzy posloužily

[11] G. V. Kostyrčenko, *Tajnaja politika Stalina,* s. 428-429.

[12] E. Markiš, *Kak ich ubivali,* in „22": Obščestvenno-političeskij i lit erat umyj žurnál jev-rejskoj intělligencii iz SSSR v ízraile, Tel Aviv, 1982, č. 25, s. 205.

" G. V. Kostyrčenko, *Tajnaja politika Stalina,* s. 450. [14] KJE, sv. 4, s. 602.

•a pave} Sudoplatov, *Spccoperacii: Lubjanka i Kreml: 1930-1950 gody,* Moskva, OLMA--Press 1997, s. 466-467.

[16] G. V. kostyrčenko, *Tajnaja politika Stalina,* s. 455.

jako důkaz „vlastizrádných" úmyslů členů JAR.

Na konci války se vládní kruhy znovu začaly obírat myšlenkou na přesídlení do Birobidžanu, které se mělo týkat především Židů z Ukrajiny. V letech 1946-1947 tam bylo organizovaně vypraveno několik vlaků, ne více než pět až šest tisíc lidí, a navíc určitý počet rodin,[18] které odjely na vlastní pěst, ale mnozí byli zklamáni a vrátili se zpět. Od roku 1948 veškeré snahy o přesun zcela utichly. A mezitím se v rámci celkového návratu k stalinské politice rozjelo zatýkání v řadách nepočetné skupiny birobidžanských aktivistů (obvinění: umělé šíření židovské kultury, její vnucování nežidovskému obyvatelstvu a samozřejmě špionáž a plány na odtržení Birobidžanu a jeho připojení k Japonsku). Tím v podstatě končí snahy o židovské osídlení Birobidžanu. Na konci dvacátých let tam v rámci první pětiletky mělo být podle plánu přesídleno 60 000 Židů. K roku 1959 jich tam bylo 14 000, méně než 9 % z celkového počtu obyvatel oblasti.[19]

Zároveň se výrazně zlepšila situace Židů na Ukrajině. Vláda se pustila do tvrdých bojů s banderovci a ubrala na své vstřícnosti k ukrajinským nacionalistickým náladám; od konce roku 1946 „spustila komunistická strana tichou a pozvolnou kampaň proti antisemitismu a postupně přivykala obyvatelstvo ke skutečnosti, že byli v sovětských hospodářských podnicích Židé v různých pracovních odvětvích povýšeni do vedoucích pozic". V té době, od začátku roku 1947, přešlo vedení komunistické strany Ukrajiny

(dočasně) z Chruščovových rukou do rukou Kaganoviče. Židě začali obsazoval i stranické funkce, přičemž „velmi příznačným je v tomto ohledu dosazení Žida... do funkce tajemníka... Žitomirského oblastního výboru komunistické strany".[20]

Ale mnozí Židé zaujali k těmto novým mocenským změnám oprávněně nedůvěřivý postoj. A když byl těsně po válce organizován návrat bývalých polských občanů do Polska, „situace spěšně využili" k odjezdu i někteří nepolští Židé.[21] (To, co se potom stalo v Polsku, je příběh sám pro sebe: v polské poválečné loutkové vládě, ve státní správě, která jí byla podřízena, i v polské tajné službě výrazně převládali Židě - a to mělo později pro řadové židovské obyvatelstvo opět vážné následky. -Podobné konflikty ovšem po válce vznikaly i v dalších zemích východní

Evropy: „ve všech těchto zemích hráli Židé významnou úlohu v ekonomické oblasti"; za

[17] *Krymskoje dělo,* in „Socialističeskij věstník", 1957, č. 5, s. 98.

[18] S. M. Švarc, *Birobidian,* in KRJ-2, s. 189.

[19] Tamtéž, s. 192, 195-196.

[20] S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...,* s. 185-186.

-' Tamtéž, s. 130.

Hitlera přišli o majetek, a když byly po válce v těchto zemích „přijaty restituční zákony... jejich zájmy se zkřížily se zájmy velkého počtu nových majitelů". Židé, kteří se vrátili, se dožadovali navrácení svých podniků, které nebyly znárodněny komunisty - a to způsobilo novou vlnu nenávisti vůči Židům.)[22]

A mezitím, ve stejných letech, probíhala událost, která nemá v židovských dějinách obdoby - založení Izraelského státu. Když se v letech 1946-1947 sionisté nepohodli s Angličany, Stalin se postavil na jejich stranu - zřejmě chtěl zaujmout protibritské stanovisko, ale také získat spojence pro případ, že by podnik uspěl. Po celý rok 1947 Stalin prostřednictvím Gromyka v OSN aktivně podporoval myšlenku nezávislého židovského státu v Palestině a rovněž poskytoval pomoc v podobě československých zbraní. V květnu 1948 SSSR po osmačtyřiceti hodinách uznal *de jure* nezávislost vyhlášenou Izraelem a odsoudil arabské protiizraelské operace.

Stalin si ovšem nespočítal, nakolik vzroste v důsledku takové podpory národní sebevědomí sovětských Židů. Mnozí vyzývali JAR, aby zorganizoval finanční sbírku na podporu izraelské armády, další chtěli narukovat jako dobrovolníci a obraceli se na JAK s myšlenkou zbudovat zvláštní židovskou divizi.[23]

Do takto vzrušené atmosféry přicestovala do Moskvy Golda Meirová, aby se ujala funkce první izraelské velvy slánky ně. V moskevských synagogách byla přijata s bouřlivým nadšením, které sdílela celá židovská obec. A vzápětí začali mnozí její členové podávat žádosti o vystěhování do Izraele: v řadách sovětského Židovstva po Katastrofě sílilo a rostlo národní sebevědomí, jehož rozsah očividně překročil Stalinovy předpoklady. Vždyť jeho poddaní tam chtějí masově utíkat! a izraelský stát je, jak se zdá, prozápadní! a americký vliv i přítomnost Američanů tam rychle narůstají, zatímco SSSR ztrácí podporu arabského světa! („Ochlazení vztahu s Izraelem bylo přitom vzájemné. Izrael stále častěji pošilhával směrem k americkému Židovstvu, které bylo jeho hlavní oporou.")[24]

Stalin, kterého očividně vyděsil nárůst židovského národního sebevědomí, po roce 1948 tvrdě změnil politický kurz ve vztahu k Židům a udržoval jej po celé zbývající období své vlády. Nicméně nadále postupoval, jak bylo jeho zvykem: změna byla tvrdá, ale ne halasná, postupoval důsledně, avšak navenek prováděl jen drobná a podružná gesta.

[22] S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...,* s. 217-218. [5] G. \.
Kostyrčenko, *Tajnaja politika Stalina,* s. 403-404.
[24] S. Cirjulnikov, *SSSR, jevrei ilzrail,* in „Vremja i my" (dále VM): Meždunarodnyj žurnál literatury i obšěestvennyeh problém, New York, 1987, č. 96, s. 156.

Ale jakkoliv se zdála být podružná, pro židovské vůdce se ve vzduchu objevil důvod k obavám. Girš Smoljar, tehdejší redaktor polských židovských novin Volkstimme, později vzpomínal na „zmatek, do kterého po válce upadli židovští komunisté". Emmanuil kazakevič a další židovští spisovatelé propadali zoufalství. Smoljar viděl na Erenburgově stole „hromadu dopisů, které byly jedním velkým nářkem nad protižidovskými náladami v zemi".[25]

Pokud jde o samotného Erenburga, ten dobře znal své povinnosti sovětského oběana a plnil je se vší svědomitostí. (Jak mnohem později vyšlo najevo, právě v této době šel do stoupy náklad Černé knihy, kterou sestavili **I.** Erenburg a V. Grossman a která pojednávala o likvidaci a utrpení sovětských Židů za války mezi SSSR a Německem.) A v Pravdě se 21. září 1948 objevil Erenburgův článek „Židé nejsou národnost a musejí se asimilovat",[26] který napsal na objednávku jako protiváhu k příjezdu Goidy Metrové. Článek vyvolal paniku nejen mezi sovětskými Židy, ale i v Americe. A s nastupující studenou válkou se z „diskriminace Židů v SSSR" stal jeden z hlavních protisovětských argumentů. (Stejně jako ze sympatií Západu k separatistu u v SSSR, které však do té doby u ruských Židů nenašly podporu.)

Zároveň nadále vzrůstal význam Židovského antifašistického výboru, který byl vytvořen pro potřeby války s Německem (měl přibližně sedmdesát členů, vlastní administrativní aparát, noviny, nakladatelství) a postupně začal zastupovat všechny sovětské Židy jak v duchovních, tak i materiálních záležitostech, před ÚV VKS/b/ stejně jako před Západem. „Vedoucí představitelé JAR si mohli leccos dovolit: dostávali slušný plat, byli vydáváni a dostávali v zahraničí honoráře, mohli přijímat a rozdělovat dárky a zásilky ze zahraničí, a dokonce tam mohli i jezdit." Okolo JAK „se zrodilo židovské národní hnutí, které bylo zpočátku elitní, ale postupně stále více narůstalo do šířky";[27] výbor stále více vystupoval jako zástupce židovské národní autonomie. A Stalin začal postupně hledat způsob, jak se nepohodlné instituce zbavit.

První přišla na řadu nejvýznamnější osobnost - šéf Sovinformby ra Lo-zovskij, který (podle slov Fefera, jenž byl od července 1945 odpovědným tajemníkem JAK) byl „motorem JAK... byl zasvěcen do veškeré jeho činnosti a v podstatě stál v jeho čele". Z agitpropu ÚV byla do Sovinformby-ra v létě 1946 vyslána kontrolní komise, která přišla s obviněním, že „aparát je zaplevelen... že se v něm koncentruje nepřípustné množství Židů". Lozovskij byl odvolán z funkce náměstka ministra zahraničních věcí (stejně jako Litvínov a Majskij) a v létě 1947 byl odstraněn i ze Sov-

Tamtéž, s. 150.
I. Erenburg, *Po povodu odnogo pisma,* in „Pravda"[4], 21. září 1948, **s.** 5. G. V.
Rostyrčenko, *Tajnuja politika Stalina,* s. 353, 398.

infornibyra.[28]

Poté se začal naplňovat i osud JAK. V září roku 1946 přišla kontrolní komise ÚV s výsledkem šetření, v němž se uvádí následující: „Místo aby JAK sváděl,útočnou ideologickou bitvu se západní a především sionis-tickou propagandou... následuje linii buržoazních sionistů, a především bundovců a v podstatě... bojuje za reakční myšlenku jednotného židovského národa.'" V roce 1947 vydal ÚV prohlášení, podle kterého „práce s židovským obyvatelstvem Sovětského svazu nespadá mezi povinnosti" JAK. „Výbor byl vyzván, aby soustředil svoji pozornost na rozhodující boj s činností mezinárodní reakce a jejích sionistických agentů'."[29]

K rozehnání JAK ale nedošlo, neboť SSSR v těchto měsících shodou okolností zastával proizraelskou politiku. Nicméně předseda JAK Mi-choels, „neformální vůdce sovětského Židovstva, se musel rozloučit s myšlenkou, že by mohl ovlivňovat národnostní politiku Kremlu prostřednictvím příbuzných diktátora" (měl na mysli především Stalinova zetě Grigorije Morozova). Me nejvýrazněji JAK pomohla Molotovova žena P. S. Žemčužina, která byla zatčena začátkem roku 1949, a Voroši-lovova manželka „Jekatěrina Davidovu a (Golda Gorbinanová), fanatická bolševická, která byla již zamlada vyhnána ze synagogy". Podle hlášení Abakumova byl Michoels podezírán ze shromažďování „osobních údajů o vůdci".[30] Podle verze MGB zase viditelně „projevoval zvýšený zájem o soukromý život šéfa sovětské vlády", zatímco vedení JAK pro změnu „získávalo na objednávku americké rozvědky svědectví o soukromém životě J. Stalina a jeho rodiny".[31] Nicméně pro Stalina nebylo výhodné uspořádat veřejný proces s Michoelsem, a to především vzhledem k síle jeho autority, a tak byl Michoelsův osud zpečetěn v lednu 1948, kdy byl zavražděn (podle oficiální verze šlo o nešťastnou náhodu). Smrt duchovního vůdce zarmoutila a zděsila sovětské Židovstvo.

Postupně se začal naplňovat i osud JAK. Na konci roku 1948 byly zapečetěny jeho budovy, dokumentace byla odvezena na Lubjanku, noviny a nakladatelství byly zavřeny. Následovalo zatčení Fefera a Zuskina - klíčových osobností JAK, přičemž vše proběhlo v naprostém utajení a zprávy o zatčení byly oficiálně dlouho popírány. V lednu 1949 byl zatčen Lozovskij, v únoru řada dalších vlivných představitelů JAK. Po celý rok 1949 byli podrobováni intenzivním výslechům, ale od počátku roku 1950 vyšetřování utichlo. (Je pravda, že Stalin, který chtěl udržet rovnováhu, ve stejné době likvidoval „nacionalistickou úchylku" v leningradském vedení strany - „protistranickou

[28] G. V. Kostyrčenko, *Tajnaja politika Stalina,* s. 361, 363-364.
[29] Tamtéž, s. 366, 369.
[30] Tamtéž, s. 376, 379, 404.
[M] *KM,* sv. 8. s. 245.

skupinu Kuzněeova - Rodio-nova - Popkova", přičemž o tomto drtivém úderu a o jeho významu historie mlčí, třebaže v rámci „leningradského procesu" bylo na počátku padesátých let „zatčeno a později popraveno přibližně 2000 stranických pracovníků".)[52]

V lednu roku 1949 vyšel v Pravdě rozsáhlý redakční úvodník, který se týkal zdánlivě nedůležité otázky a který byl nazván „O jedné pro ti vlastenecké skupině divadelních

kritiků"[55] (o den později vyšel v časopise Kultura i žizň obdobný, ale ostřejší článek).[34] - Takovouto vzdálenou oklikou vydal Stalin povel k vytlačení Židů ze sovětské kultury, přičemž jako záminka mu posloužilo dešifrování jejich ruských pseudonymů. Šéfredaktor jednoho současného židovského časopisu vysvětluje, že v SSSR „zakamuflovali mnozí Židé svůj původ tak rafinovaně", že „bylo prakticky nemožné je odhalit".[35]

(S tímto článkem v Pravdě je svázán spletitý a málo známý příběh. Již roku 1946 se v interních materiálech ÚV objevila informace, „že z 29 kritiků, kteří v tisku publikují články o divadle, je jenom šest Rusů. Z kontextu přitom jasně vyplývalo, že ostatní jsou většinou Židé." To vyvolalo znepokojení a v lednu téhož roku „někteří kritici, kteří se stále ještě těšili důvěře stranických špiček a kteří se domnívali, že mají vítězství jisté, se rozhodli pro otevřenou konfrontaci s Fadějevem",[56] všemocným předsedou Svazu sovětských spisovatelů a Stalinovým oblíbencem. Ale tehdy utrpěli porážku. Aféra nadlouho utichla a znovu se probudila až v roce 1949.)

Kampaň se rozjela v novinách i na stranických schůzích. Jak píše ve své práci o postavení Židů v období stalinismu G. Aronson, „cílem této kampaně bylo vytlačit představitele židovské inteligence ze všech oblastí sovětského života... Zlomyslní udavači slavnostním tónem odhalovali pseudonymy. Ukázalo se, že J. Cholodov je ve skutečnosti Me-jerovič, Jakovlev- Cholcman, Melnikov-Milman, Jasnyj - Finkelštejn, Viktorov - Zločevskij, Svetov - Šejdman atd. Časopis Litěraturnaja gazeta... se tomuto odhalování věnoval velice intenzivně."[57]

Je třeba uznat, že Stalin dokázal zasáhnout citlivé místo, které bylo masám

3~ Tamtéž, s. 248.

33 „Pravda", 28. ledna 1949, s. 3.

34 *Na čuždych pozicijach: (O proiskach antipatriotičeskoj gruppy těatralnych kritikov),* in „Kultura i žizň", 30. ledna 1949, s. 2-3.

35 V. Perelman,... *linovaly sami jevrei,* in VM, Tel Aviv, 1977, č. 23, s. 216.

36 G. V. Kostyrčenko, *Tajnaja politika Stalina,* s. 321, 523.

57 G. Aronson, *Jevvejskij vopros v epochu Stellina,* in KBJ-2, s. 150.

obyvatelstva trnem v oku. Zároveň však nebyl naivní, aby hned vyrukoval se slovem „Židé". Po zmíněném prvním drobném úderu proti „skupině divadelních kritiků" následovala rozsáhlá a dlouhodobá kampaň proti „kosmopolitům" (s příznačnou sovětskou tupostí se upnuli k tomuto pěknému slovu a překroutili ho). „ ‚Kosmopolité\ proti kterým byla vedena kampaň, byli výhradně Židé. Nebyla snad oblast, kde by nějaké neobjevili... Přitom to všechno byli loajální sovětští občané, kteří nevyvíjeli žádnou protisovětskou činnost a úspěšně přežili období velkých čistek za Jagody a Ježova. Někteří z nich platili za lidi s velkou zkušeností a vlivem a jejich jméno mělo v oborech, ve kterých působili, často dobrý zvuk."[38] V důsledku odhalování „kosmopolitň" později docházelo k hloupému a směšnému vychvalování ruského „prvenství" ve všech oblastech vědy, techniky a kultury.

Mimochodem, „kosmopolité" zpravidla nebyli zatýkáni. Byli veřejně zesměšňováni, vymaněni z redakcí politických i kulturních časopisů, z TASS, Glavlitu, z literárních

institutů, divadel, filharmonií, někteří také ze strany a vydávání jejich děl bylo pozastaveno.

Veřejná kampaň nabírala stále větší obrátky a postihovala více a více lidí z nejrůznějších oblastí. Protižidovské čistky a obvinění z „kosmopolitismu" zasáhly instituty Akademie věd - Institut filozofie (kde již dávno docházelo ke klanovým bojům), Institut ekonomie a práva, Akademii společenských věd při ÚV VKS/b/, Právnickou fakultu (odkud přeskočily i do oblasti prokuratury).

Na Fakultě historie MGU byl za „vůdce kosmopolitň" prohlášen dokonce starý oddaný komunistický falzifikátor akademik 1.1. Mine, který požíval osobní důvěry samotného Stalina, byl nositelem Stalinových cen a vedl katedry na několika vysokých školách. Následně byla ze svých vědeckých míst „uvolněna" řada dalších, ať již Mincových žáků nebo jiných židovských profesorů.[39]

Obrátky postupně nabíralo také vytlačování Židů z technických a exaktních věd. - „Období přelomu let 1945 a 1946 představovalo pro Židy této společenské kategorie poměrně klidné období." Jeden badatel, který se zabývá rolí Židů ve vědě a průmyslu válečného SSSR, uvádí pro ilustraci následující příklad: „V roce 1946 byl proti pracovníkům aparátu veden první závažný úder a byl zahájen vykonstruovaný ‚mon-strproces'. Jeho oběťmi se stali především Rusové... Židé mezi nimi nebyli." „Výpovědi ve vyšetřovacích protokolech byly namířené proti ředitelí saratovského leteckého podniku Izrailu Solomonovičovi Lcvinovi. Ředitel byl obviňován z toho, že z důvodu závad na letadlech vyrobených v jeho podniku nemohly během bitvy u

[,H] G. Aronson, *Jevrejskij vopros v epochu Stalina,* in KRJ-2, s. 150.

[39] A. Někrič, *Pochod protiv „kosmopolitov" v MGU,* in „Kontinent": Literát uruyj, obščestv.-političeskij i reíigioznyj žurnál, Paříž, 1981, č. 28, s. 501-520.

Stalíngradu vzlétnout

dva letecké pluky. Jednalo se o skutečnou událost, vyšetřovatelé si ji nevymysleli. Ale Levin odsouzen nebyl, a ani nepřišel o místo." - „Své funkce lidových komisařů si v nové vládě sestavené v roce 1946 udrželi B. L. Vannikov, L. VI. Kaganovič, S. Z. Ginzburg a L. Z. Mechlis. Ve funkcích ministerských náměstků zůstali téměř všichni Židé, kteří za války pracovali jako náměstci lidových komisařů." - První oběti z řad židovských inženýrů a technické inteligence zaznamenává badatel v roce Í947.[40]

Akademik A. F. loffe „byl v roce 1950... donucen odejít z funkce ředitele Fyzíkálně-technické fakulty, kterou v roce 1918 založil a kterou od té doby nepřetržitě vedl". - Na začátku roku 1951 bylo odvoláno 54 ředitelů a 51 vedoucích inženýrů leteckých továren. „Na tomto seznamu je nejvíce Židů." - Jestliže v roce 1942 pracovalo na ministerstvu strojírenství (na lidovém konůsariátu pro minometnou výzbroj) téměř 40 židovských ředitelů a vedoucích inženýrů, v roce 1955 z nich zůstali tři. -Čistka, kterou sovětské vedení provádělo v armádě, „se neomezila jen na židovské generály. Odstaveni byli i nižší důstojníci, kteří se zabývali přípravou výzbroje a bojové techniky."[41]

Čistky se postupně šířily i do oblasti obranného, leteckého a automobilového průmyslu (oblasti jaderného průmyslu se přitom vyhnuly) a dále zasáhly především oblast administrativy, ředitele a vedoucí inženýry a poté i resortní zaměstnance.

Nicméně jako důvod propuštění nebyla v protokolu nikdy uváděna národnost, nýbrž obvinění z hospodářských zločinů nebo příbuzenských vztahů s emigranty, který byl uváděn v souvislosti s nadcházejícím střetnutím s USA. Čistky prováděné v centrech měly dopad i v provincií. Také průběh těchto čistek měl typicky sovětský charakter (tak dobře známý z konce třicátých let): ti, kterým hrozilo nebezpečí, spěchali udat někoho dalšího, aby od sebe odvrátili hrozbu, a tak se uzavíral ďábelský kruh.

Sovětská moc, která ve slabší formě zopakovala nápor z roku 1957, chtěla Židům připomenout, že je nikdy doopravdy nepřijala a že se jich může kdykoliv zbavit. „Každý je u nás nahraditelný!" (Mimochodem „Lavrentíj Berija byl k Židům shovívavý. Mespoň soudě podle toho, že jim přiděloval místa ve státní správě.")[42]

[40] L. L. Mininberg, *Sovětskije jevrei v nauke i promyšlennosti SSSR v period Vtoroj mirovoj vojny (1941-1945),* Víoskva, 1995, s. 413-415.
[41] Tamtéž, s. 416, 417, 427, 450.
[42] Tamtéž, s. 442.

„V letech 1948-1955 byli Židé v nebývalém rozsahu , vyhazováni' z prestižních a pro vládnoucí skupinu zvláště důležitých oblastí výroby, řízení, kulturní a ideologické činnosti a bylo jim částečně nebo zcela zamezováno v přístupu na řadu vysokých škol. Židé nemohli zastávat žádné významnější posty u RGB, ve stranických orgánech ani v armádě; na řadě vysokých škol a v kulturních zařízeních či vědeckých ústavech byla znovu zavedena procentní norma."[45] - S odkazem na „pátý bod" *prole-tářského* Dotazníku (tj. národnost) byli Židé vystavováni stejnému tlaku, jako kdysi ve dvacátých letech ruská šlechta, duchovenstvo, inteligence a nejrůznější „staré struktury" (s odkazem na jiné body ankety).

„Otřesy uvnitř stranického aparátu sice postihly i nejvyšší představitele židovské elity, ale kupodivu méně závažně, než bylo možné předpokládat." Tolik závěry G. V. Kostyrčenka. „Hlavní úder čistky byl veden proti střední a početně nejsilnější vrstvě židovské elity - řídícím kádrům..., ale také proti novinářům, profesorům a dalším představitelům ruské inteligence... Nej těžší rána v rámci poválečné kádrové čistky dopadla právě na ty, kteří zůstávali Židy jen podle jména a kteří byli téměř úplně odtrženi od svých národních kořenů."[44]

Přitom statistické údaje týkající se vědeckých kádrů jsou následující: „Na konci dvacátých let představovali Židé 15,6 % všech vědeckých pracovníků v zemi, do roku 1957 tento údaj vzrostl na 17,5 %",[45] a v roce 1950 představoval 15,4 % (25 125 Židů z celkového počtu 162 508 vědeckých pracovníků v SSSR).[46] - S. Víargolinová se v osmdesátých letech ohlíží zpět a konstatuje, že i přes rozsah kampaně zůstával po válce „počet Židů, kteří měli vysokoškolské vzdělání a zaujímali významné postavení, nepoměrně vysoký. Ale v porovnání s předchozími ,zlatými časy' se zřetelně snížil".[47] - M. Chejfec zase připomíná „vzpomínkový článek jednoho z otců sovětské atomové bomby akademika Budkera", ve kterém je popsáno, jak se svými kolegy ve dne v noci, polomrtvý únavou, sestrojoval pro sovětský stát první atomovou bombu právě ve dnech,

kdy probíhala kampaň proti „kosmopolitismu" a že to byly „ty nejnadšenější a nejšťastnější" dny v Budkerově životě.[4]*

Ale jestliže „mezi lidmi oceněnými Stalinovými cenami bylo v roce 1949 stejně jako v předchozích letech značné množství Židů" (více než

[43] KJE, sv. 6, s. 855.

[44] G. V. Kostyrčenko, *Tajnaja politika Stalina,* s. 515, 518.

[45] KJE, sv. 8, s. 190.

[46] I. Domalskij, *Těchnologija nenávisti,* in VM, Tel Aviv, 1978, č. 25, s. 120.

[47] Sonja Margolina, *Das Ende der Lügen: Rußland und die Juden im 20. Jahrhundert,* Berlin, Siedler Verlag 1992, s. 86.

[48] Michail Chejfec, *Město i vremja (jevrejskije zametki),* Paříž, Treťja volna 1978, s. 68-69.

15 %), v roce 1952 jich bylo podle výpočtů S. Švarce 6 %.[49] (Zato údaje o počtu Židů mezi sovětskými studenty se v tisku neobjevily téměř čtvrt století - od předválečného období do roku 1965; uvedeme je v následující kapitole.)

Pokud jde o vlastní židovskou kulturu, která užívala jako svůj jazyk jidiš, po válce jen slabé pookřála a v letech 1948-1951 byla zlikvidována a umlčena. Zbývající židovská divadla přišla o finanční podporu a byla zavřena, stejně jako nakladatelství, časopisy a knihkupectví.[50]

V roce 1949 bylo přerušeno i mezinárodní rádiové vysílání v jidiš.[51] Poválečný útlak pocítili i Židé, kteří zastávali funkce armádních velitelů, takže „do roku 1955 museli odejít do výslužby takřka všichni židovští generálové" a „přibližně 500 plukovníků a podplukovní-ků".[52]

Zatímco zatčení židovští pohlaváři proseděli více než tři roky na Lub-jance, Stalin dlouho postupoval opatrně (v roce 1949 si právě včas opatřil první vodíkovou bombu). Chápal, že v případě roztržky s JAK by riskoval bouřlivou reakci zahraničí. Stejně dobře chápal i neporušitelnost svazku, jenž poutal mezinárodní Židovstvo k Americe, kterou považoval od prvních poválečných let, od chvíle, kdy odmítl Marshallův plán, za svého nepřítele.

Vyšetřování případu JAK bylo obnoveno v lednu 1952. Obviněným „byly kladeny za vánu styky s ‚židovskými nacionalistickými organizacemi v Americe', informování těchto organizací o ekonomice SSSR'... a skutečnost, že , otevře li otázku židovského osídlení Krymu, kde chtěli založit židovskou republiku"'.[55] Rozsudek byl následující: k trestu smrti bylo odsouzeno třináct obžalovaných: S. A. Lozovskij, I. S. Juzefovič, B. A. Šimeliovič, V. L. Zuskin, přední židovští spisovatelé D. R. Bergelson, P. D. Markiš, L. M. Kvítko, I. S. Fefer, 1). N. Gofštejn a dále L. J. Talmi, I. S. Vatenberg, Č. S. Vatenberg-Ostrovská, E. I. Teumin.[54]

V srpnu byli tajné zastřeleni. (Erenburg, třebaže byl členem stejného výboru, nebyl ani zatčen, což byla, jak sám píše, otázka náhody. Stejně dopadl i obratný žurnalista David Zaslavskij. Poté, co byli židovští spisovatelé zastřeleni, Erenburg nepřestával přesvědčovat Západ o tom, že jsou živí a že píší.)[55] - Likvidaci JAK doprovázely jako vždy „vedlejší" tajné procesy, v rámci kterých bylo zatčeno 110 lidí, z nichž deset bylo

[49] S. M. Švarc, *Antisemitizm v Sovětskom Sojuze,* New York, Izdatělstvo imeni Čechova, s. 225-226, 229.

[50] S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...,* s. 161-165; L. Šapiro, *Jevrei v SovětskojRossiipo-sle Stalina,* in KRJ-2, s. 373.

[51] KJE, sv. 8, s. 245.

[52] Tamtéž, sv. 1, s. 687.

[53] Tamtéž, sv. 8, s. 251.

[54] G. V. Kostyrčenko, *Tajnaja politika Stalina,* s. 475.

zastřeleno a pět zemřelo během vyšetřování.[56]

Od podzimu roku 1952 hrál Stalin otevřenou hru: začal zatýkat Židy; v říjnu roku 1952 přišli na řadu profesoři kyjevské medicíny, ale také kyjevské literární kruhy. Okamžitě se to rozkřiklo mezi Židy v SSSR i ve světě. Již 17. října Hlas Ameriky odvysílal zprávu „o masových represích", které postihly sovětské Židy.[57] Sovětské „Židy zachvátila smrtelná hrůza".[58]

Nedlouho poté, v listopadu, proběhl v Praze hlasitý „modelový" proces se Slánským, generálním tajemníkem KSČ, který byl židovského původu, a se skupinou státních a stranických fimkcionářů. Proces měl otevřeně antisemitský charakter, byli jmenováni Židé, kteří „řídí svět", kupříkladu Ben Gurion nebo Morgentau, a teprve v závěsu za nimi američtí vůdcové Truman a Acheson. Bylo oběšeno jedenáct osob, z toho osm Židů. Na závěr procesu Klement Gottwald prohlásil: „V době vyšetřování a během procesu... byl vypátrán nový kanál, kterým do komunistické strany proniká zrádcovství a špionáž. Je to sionismus."[59]

Tou dobou, již od léta 1951, se v tichosti rozjížděl případ „spiknutí lékařů", v němž byli významní lékaři blízcí Kremlu obviněni ze zločinů spáchaných při léčení vůdců. Pro státní bezpečnostní služby nebylo takové obvinění novinkou. Již v procesu s Bucharinem z roku 1957 byli ze spáchání podobných deliktů obviněni profesor D. D. Pletňov, doktoři L. G. Levin, I. N. Kazakov, - a důvěřivá sovětská veřejnost již tehdy s údivem kroutila hlavou nad takovou hanebností. A nyní beze studu zopakovali tentýž scénář.

Co se týče skladby obviněných, případ „spiknutí lékařů", který se později stal velmi známým, nebyl zprvu zaměřen výhradně proti Židům: mezi obviněnými byli i významní ruští lékaři. Aféra byla skutečně živena Stalinovou psychózou, jeho obavami ze spiknutí, podezíravostí k lékařům, především ve chvílích, kdy se zhoršoval jeho zdravotní stav. Významní lékaři byli zatýkáni po skupinách od září 1952. Vyšetřování bylo doprovázeno krutým týráním vyšetřovaných, padala ta nejdivočejší obvinění - a později byla stále více rozvíjena verze „špionského teroristického spiknutí za účasti zahraničních tajných služeb", „amerických žoldáků", „záškodníků v bílých pláštích", „buržoazního nacionalismu", jejíž ostří bylo jasně namířené proti Židům. - (Robert

[35] G. Arooson, *Jevrejskij vopros v epochu Stalina,* in KR.I-2, s. 155-156.

[58] G. V. Rostyrčenko, *Tajnaja politika Stalina,* s. 507.

[37] G. Aronson, *Jevrejskij vopros v epochu Stalina,* in KRJ-2, s. 152.

[58] V. Boguslavskij, *Uistokov,* in „22", 1986, č. 47, s. 102.

[39] G. V. Kostyrčenko, *Tajnaja politika Stalina,* s. 504.

Conquest v knize Velký teror zkoumá jednotlivě tragické osudy vysoce postavených *lékařů.* Lživou zprávu o smrti Kujbyševa podepsali lidový komisař zdravotnictví G. Kaminskij, I. Chodorovskij a L. Levin. Totéž zopakovali v roce 1957, když podepsali stejně lživou zprávu o smrti Ordžonikidzeho. - Už jenom proto, že znali tajemství, je nemohlo čekat nic jiného než smrt. Podle Conquest a byl doktor Levin již v roce 1920 spolupracovníkem Čeky, „pracoval s Dzeržinským, Menžinským a Jagodou... , viděl jsem, že mi šéf této instituce důvěřuje'... Leví na lze prakticky považovat za člena kruhu Jagodových spolupracovníků". - A o kousek dál si můžeme přečíst mravoučná slova: „Mezi významnými lékaři, kteří /v roce 1957/ vystoupili proti /profesoru medicíny/ Plet novo vi a kteří podepsali zuřivé rezoluce, v nichž je napadán, nacházíme M. Vovsiho, B. Kogana a **V.** Zelenina - jména těch, kteří... byli v letech 1952-1955 sami týráni na Ministerstvu národní bezpečnosti v rámci ‚spiknutí lékařů'" stejně jako další dva lékaři, N. Šereševskij a V. Vinogradov, kteří poskytli potřebnou expertizu ve věci úmrtí Menžinského.)[60]

Dne 5. ledna 1955 zveřejnily deníky Pravda a Izvěstija zprávu o zadržení „skupiny lékařů záškodníků". Obvinění znělo pro sovětské Židy jako varování. A jak velel jízlivý sovětský zvyk, vzápětí začaly být na významných sovětských Židech vymáhány podpisy pod dopis do Pravdy, který obsahoval příkré odsouzení židovských „buržoazních nacionalis-tů" a ospravedlnění vlády. Podařilo se nasbírat několik desítek podpisů. (Dopis podepsali mimo jiné M. Roním, **1).** Oistrach, S. Maršak, L. Landa u, V. Grossman, E. Gilels, I. Dunajevskij. Erenburg jej nejprve nepodepsal, sebral odvahu a napsal Stalinovi dopis, ve kterém jej „žádal o radu". Rylo k tomu potřeba nepřekonatelného důvtipu. On, tedy Erenburg, chápe, že „židovský národ neexistuje", že jediným řešením je asimilace a že židovský nacionalismus je „začátek cesty ke zradě"; ale že i dopis, který je mu předkládán, si mohou „nepřátelé naší vlasti špatně vyložit". Nicméně „já tyto otázky nemohu posoudit"; ale pokud „mně soudruzi z vedení vzkáží... /že je můj podpis/ žádoucí... /a/ potřebný pro obranu Vlasti a pro zachování míru, okamžitě podepíši".)[61]

Projekt dopisu věrně oddaných vznikal s krajními obtížemi na aparátu IV, a jeho konečná podoba byla nakonec měkčí a mírnější. Ale v tisku se nakonec stejně neobjevil. Snad za to mohla pobouřená reakce západního veřejného mínění. V každém případě všechno nasvědčuje tomu, že případ „spiknutí lékařů" byl v posledních dnech Stalinova

[60] Robert Konkvest. *Bolšoj těrror.* překlad z angličtiny, Florencie, Edizioni Aurora 1974, s. 188, 353, 758-759, 754, 756-757.

[61] *„Protiv popytok voskresit'jevrej'skij nacionalizm", Obraščenije I. G. Erenburga k f. V. Stalinu,* in „tstočnik, Dokumenty russkoj istorii", Moskva. 1997, č. 1, s. 141-146.

života pozastaven.[62]

Po zveřejnění zprávy o „ ‚spiknutí lékařů' následovala po celé zemi vlna pronásledování židovských lékařů. V mnoha městech orgány národní bezpečnosti uměle

vykonstruovaly lékařské aféry... Židovští lékaři se báli chodit do práce a pacienti se u nich ze strachu nechtěli léčit".[63]

Poprvé od kampaně proti „kosmopolitům" vyvolal případ „spiknutí lékařů" vlnu „lidového hněvu", což u mnohých sovětských Židů přirozeně vzbudilo strach: tak se roznesla fáma (která se později zakořenila v povědomí), že se Stalin chystal masově vysídlit Židy do neobydlených oblastí Sibiře a Dalekého severu. Tento strach prohlubovaly i poválečné případy, kdy Stalin vysídlil celé národy. Historik G. V. Kostyrčenko, pečlivý badatel v oblasti Stalinovy „židovské politiky", ve své nejnovější práci tento „mýtus o deportaci" důkladně vyvrací, přičemž poukazuje na to, že ani tehdy, ani nikdy později za ním nestála žádná fakta a že v každém případě Stalin neměl dostatečné prostředky, aby takovouto deportaci uskutečnil.[64]

Je ovšem neobyčejné, do jaké míry byly událostmi omráčeny ty kruhy sovětských Židů, které byly bezvýhradně oddány sovětské komunistické ideologii. O mnoho let později mi S. K. tvrdila: „V mém životě není jediný moment, za který bych se styděla více než za to, že jsem uvěřila „spiknutí lékařů'! - totiž tomu, že se snad nevědomky podílejí na zahraničním spiknutí..."

V londýnském sborníku vydaném až v šedesátých letech se o této době pro změnu píše: „Nehledě na veškerý zřetelně viditelný antisemitismus stalinského období... se mnozí (Židé) modlili, aby Stalin zůstal naživu, neboť ze zkušenosti věděli, že každé období, kdy je oslabena moc, provázejí protižidovské pogromy. Jasné jsme cítili vlnu nepřátelství, která se proti nám zdvíhala mezi, bratrský mi národy'."[65]

Dne 9. února vybuchla na sovětském velvyslanectví v Tel Avivu bomba. 11. února přerušil SSSR diplomatické styky s Izraelem. Konflikt týkající se „spiknutí lékařů" se v důsledku této události ještě dále vy o stříl.

A v tu chvíli se Stalin dopustil chybného kroku, snad prvního ve své kariéře. Nepochopil, jak velké osobní nebezpečí mu hrozí, pokud se rozhodne v této aféře pokračovat - i na jeho nedosažitelném politickém Olympu a za dobře zavřenými dveřmi.

[62] G. V. Kostyrčenko, *Tajnaja politika Stalina,* s. 682, 693.

[63] KJE, sv. 8, s. 254, 255.

[84] G. V. Kostyrčenko, *Tajnaja politika Stalina,* s. 671-685.

[63] N. Šapiro, *Slovo rjadovogo sovětskogo jevreja,* in *fiusskij a nt i semiti zni i jevrei,* sb., Londýn, 1968, s. 50.

f

Výbuch hněvu po celém světě se překrýval s prudkým pohybem vnitřních sil, které zřejmě nakonec způsobily Stalinovu smrt. Je velice dobře možné, že se vše událo na Berijův příkaz (tuto variantu uvádí například Avtorchanov).[66]

Po veřejném prohlášení v souvislosti s případem „spiknutí lékařů" zbývalo Stalinovi pouhých jedenapadesát dnů života. „Propuštění lékařů a skutečnost, že s nimi bylo zastaveno soudní řízení, bylo starší generací sovětských Židů vnímáno jako zopakování zázraku Purim": Stalin zemřel právě o svátku Purim, kdy Ester zachránila perské Židy před králem Amanem.[67]

Dne 3. dubna byli všichni obvinění v případu „spiknutí lékařů" propuštěni. Druhého dne to bylo veřejně oznámeno. Židé tak jako tolikrát předtím zase jednou rozhýbali strnulé dějiny.

[66] A. Avtorchanov, *Zagadka smerti Stalina: (Zagovor Berija),* Frankfurt nad Mohanem, Posev 1976, s. 231-259.

[67] D. Šturman, *Ni mně mjoda tvojego, ni ukusa tvojego,* in „22", 1985, č. 42, s. 140-141.

Kapitola 23

Před šestidenní válkou

Den po Stalinově smrti, 6. března, „přestalo existovat" ministerstvo státní bezpečnosti - svou existenci ukončilo samozřejmě jen formálně: ve skutečnosti je ovládl Berija, když je podřídil ministerstvu vnitra. To mu uvolnilo ruce, takže mohl odhalit zneužívání MSB a jeho doposud nikým nejmenovaného šéfa Ignaťjeva (který tajně vystřídal Abakumova). Je zřejmé, že již od roku 1952 ztrácel Berija Stalinovu důvěru a v souvislosti se „spiknutím lékařů" začal být vytěsňován Ignaťjevem a Rjumi-nem. A tak k sobě pouhou shodou okolností začal přitahovat nové proti-stalinské opoziční kruhy. O měsíc později, 4. dubna, již sebral dostatek sil na to, aby uzavřel případ „spiknutí lékařů" a obvinil Rjumina z šíření pomluv. A ještě o tři měsíce později byly obnoveny diplomatické styky s Izraelem.

Toto období slibovalo sovětským Židům nové naděje a pokud by se Berijovi podařilo upevnit pozice, situace se pro ně mohla zdárně vyvíjet - jenomže Berija byl brzy svržen.

I tak byl udaný směr po určitou dobu ze setrvačnosti udržován. „Po Stalinově smrti se řada propuštěných Židů mohla vrátit ke svému původnímu povolání"; „v období ‚tánř bylo z táborů propuštěno mnoho starých si o ni st ú"; „v poststalinském období začaly vznikat první, zpočátku lokální sionistické skupiny".[1]

Ale vítr se opět obrátil směrem, který byl pro Židy nepříznivý'. V březnu 1954 Sovětský svaz vetoval návrh Rady bezpečnosti OSN, který měl otevřít Suezský průplav izraelským lodím. Koncem roku 1955 Chruščov vyhlásil proarabskou a protiizraelskou politiku. Když Chruščov v únoru 1956 na XX. sjezdu strany přednesl svůj proslulý projev, v němž obsáhle promluvil o masakrech let 1957-1958, opomněl se zvlášť zmínit o tom, že mezi oběťmi byl značný počet Židů; a nejmenoval ani židovské vůdce zastřelené v roce 1952; a když hovořil o případu „spiknutí lékařů", neřekl přímo, že byl namířen proti Židům. - „Je snadné si představit, jakou hořkost tyto skutečnosti vzbudily

[1] *Kratkaja Jevrejskaja Enciklopedija* (dále KJE), Obšéestvo po issledovaniju jevrejskich obšěin, Jeruzalém, 1996, sv. 8, s. 256.

uvnitř židovského společenství"; a tyto pocity „ovládly i židovské komunistické kruhy v zahraničí, a dokonce vedení těch komunistických stran, v nichž Židé představují významné procento členské základny (kanadská a americká komunistická strana)".[2] V dubnu roku 1956 byl ve Varšavě (kde vládli komunisté, ale kde měli zároveň silný vliv Židé) v židovském časopise Volkstimme otištěn senzační článek, v němž byli vyjmenováni Židé z kulturních a společenských kruhů, kteří byli zabiti v letech 1957-1958 a 1948-1952. Článek přitom proklínal „kapitalistické nepřátele" a „berijovštinu" a vítal návrat k „leninské národnostní politice". „Článek ve Volkstimme vyvolal doslova bouří."[5]

Komunistické a židovské společenské kruhy z celého světa začaly po sovětských vůdcích hlasitě požadovat vysvětlení. „Po celý rok 1956 se cizinci, kteří přijížděli do Sovětského svazu, otevřeně vyptávali na postavení Židů v Sovětském svazu a na

důvody, proč se sovětská vláda v otázce Židů nedistancuje od tíživého stalinského dědictví."[4] Stalo se z toho skutečné téma pro zahraniční zpravodaje a pro delegace „spřátelených komunistických stran" přijíždějících do SSSR. (Částečně i to mohlo způsobit hromobití, jež se s neobyčejnou silou sneslo na hlavu Hovvarda Fasta, kterého tehdy tisk obvinil ze „zrady" komunismu, třebaže byl do té doby jeho věrným obhájcem.)

V té době se již „stovky sovětských Židů v řadě měst začaly tím či oním způsobem zúčastňovat setkání o brožujících se sionistických skupin a kroužků"; „aktivně se na činnosti těchto skupin podíleli staří sionisté, kteří udržovali spojení s příbuznými nebo přáteli v Izraeli".[5]

V květnu 1956 přijela do Moskvy delegace francouzské socialistické strany. „Zvláštní pozornost byla věnována postavení Židů v Sovětském svazu."[8] Chruščov se ocitl ve složité situaci: některé otázky již nemohl nechávat bez odpovědi, ale zároveň především díky své zkušenosti z poválečné Ukrajiny chápal, že umožnit Židům návrat do postavení, které zaujímali ve dvacátých a třicátých letech, je prakticky nemožné. Odpověděl: „Na počátku revoluce bylo ve vedoucích stranických a vládních orgánech mnoho Židů... Později jsme vytvořili nové kádry... Kdyby dnes Židé usilovali o získání vedoucích pozic v našich republikách, přirozeně by to vyvolalo odpor místního obyvatelstva. Jestliže je Žid dosazen do vysoké funkce a vybere si do svého okolí

[2] S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze s načala Vtom] mirovoj vojny (1939-196$),* New York, Izdatělstvo Amerikanskogo Jevrejskogo Rabočego Koniítěta 1966, s. 247.

[3] Tamtéž, s. 247-248.

[4] *Chruščov i jevrejskij vopros,* in „Socialističeskij věstník", New York, 1961, č. 1, s. 20. [3] ME, sv. 8, s. 257.

[6] *Chruščov i jevrejskij vopros,* in „Socialističeskij věstník", 1961, č. 1, s. 20.

židovské spolupracovníky, zákonitě to vzbuzuje závist a nepřátelské nálady vůči Židům." - (Časopis Socialističeskij věstník označuje tento Chruščovův argument o obklopování se „židovskými spolupracovníky" za „podivný" a „falešný".) - V téže diskusi přišla řeč také na židovskou kulturu, na židovské školy a Chruščov se k tomu vyjádřil takto: „Kdyby byly zakládány židovské školy, nejspíše by se nenašlo příliš mnoho těch, kdo by je chtěli navštěvovat. Židé jsou rozptýleni po celé zemi... Kdyby byli Židé nuceni chodit do židovské školy, jistě by to vyvolalo pobouření. Bylo by to pochopeno jako vytváření čehosi na způsob ghetta."[7]

O tři měsíce později, v srpnu 1956, přicestovala delegace kanadské komunistické strany - tentokrát již „se zvláštním posláním vnést jasno do židovské otázky". Zdá se, že židovská otázka byla v poválečných letech jednou z nejhlavnějších starostí západních komunistů. „Chruščov odmítl všechna obvinění z antisemitismu jako pomluvu své osoby a strany", vyjmenoval řadu sovětských Židů, kteří zastávali vysoké funkce, „zmínil se dokonce o tom, že jeho snacha je Židovka", ale náhle „se tak trochu mimo rámec... začal zabývat otázkou ,dobrých a špatných rysů každého národa' a zastavil se u ,řady záporných rysů vlastních Židům'", přičemž za jeden z nedostatku označil „jejich nespolehlivost v politických záležitostech" - zároveň ovšem neopomněl zmínit jejich dobré vlastnosti a srovnat je s jinými národy.[8]

Během téže diskuse vyjádřil Chruščov souhlas se Stalinovým rozhodnutím ohledně židovské autonomie na Krymu, přičemž se opřel především o tvrzení, že by taková kolonizace Krymu pro Sovětský svaz představovala bezpečnostní riziko. Tato slova se židovského společenství dotkla obzvlášť bolestně. Kanadská delegace trvala na tom, aby I V KSSS zveřejnil mimořádné prohlášení, které by se zabývalo pouze utrpením Židů - „ale narazila na rozhodný odpor": „Ostatní národy a republiky, jejichž kulturu a umělce postihly Berijovy zločiny, by se udiveně ptaly, proč se prohlášení týká jenom Židů?" (Komentář S. Švarce je rázný: „Ubohost takové argumentace bije do očí.")[9]

Ale tím otázky neskončily. „Tajná lobby zahraničních židovských komunistů usilovala" o „objasnění osudů židovské kulturní elity" a v říjnu téhož roku se dvacet šest západních „pokrokových židovských politiků a spisovatelů" veřejně obrátilo na premiéra Bulganina a na „prezidenta" Vorošilova s žádostí o vydání „veřejného kompetentního prohlášení o spáchaných nespravedlnostech a o opatřeních, která byla přijata za účelem obnovy židovských kulturních institucí".[10]

[7] Slova IN. S. Chruščov a jsou zaznamenána v zápisu tlumočníka francouzské delegace Pierra Lotchaka, in „Réalités", Paříž, květen 1957, s. 64-67,101-104. Citujeme zde ze zpětného překladu zveřejněného v časopise „Socialističeskij věstník" (1961, č. 1, s. 21).

[8] J. B. Salsberg, *Talks with Soviet Leaders on tne Jewish Question,* in „Jewish Life", únor 1957, cit. podle překladu v časopise „Socialističeskij věstník", 1961, č. 1, s. 20.

[9] S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...,* s. 250.

Ale politika sovětské moci vůči Židům byla v období „bezvládí" let 1953-1957 i za Chruščova nedůsledná a opatrná, obezřetná a dvojaká, a její impulzy i naděje, které slibovala, byly nejednoznačné.

Léto roku 1956 probudilo nejrůznější naděje, mezi jinými i naděje Židů. Tajemník Svazu spisovatelů Surkov se před jedním newyorským komunistickým nakladatelem dušoval, že existuje plán založit židovské nakladatelství, otevřít židovské divadlo, vydávat židovský čtvrtletník, svolat celosvazovou konferenci židovských spisovatelů a kulturních pracovníků a že již byla vytvořena komise pro obrození židovské literatury (psané v jidiš). V roce 1956 „již byla Moskva opět plná židovských spisovatelů a novinářů".[11] „Optimismus, který v nás probudil rok 1956, nám vydržel na dlouho",[12] vzpomínali později židovští aktivisté.

Ale sovětská moc nadále otálela, přešlapovala na místě a bezdůvodně zabraňovala rozvoji samostatné židovské kultury. Brzdou byl zřejmě do značné míry i sám Chruščov.

A do toho vtrhly některé události: začala válka v Suezu, v níž Izrael, Anglie a Francie společně napadly Egypt („Izrael páchá sebevraždu" zněl hrozivý titulek v sovětském tisku) a v Maďarsku vypuklo povstání, které mělo jeden rys historiky téměř úplně zamlčovaný: bylo totiž namířené proti Židům[13] - snad kvůli velkému počtu Židů v maďarské Státní bezpečnosti. (Není to jeden z důvodů, ne-li důvod hlavní, proč Západ nehnul prstem, aby povstání podpořil? - pomineme-li ovšem skutečnost, že byl pohlcen Suezskou krizí. A nevyplynulo z toho pro Sověty ponaučení, že bude nakonec lepší židovskou otázku ututlat?)

Ještě o rok později Chruščov porazil své vysoko postavené odpůrce a sesadil mimo jiné také Kaganoviče.

[10] Tamtéž, s. 249-251.
[11] Tamtéž, s. 241, 272.
[12] J. Stern, *Situacija něustojčiva i potomu opasna,* interview, in „22", Obščestvenno-političeskij i literáturnyj žurnál jevrejskoj intělligencii iz SSSR v Izraile, Tel Aviv, 1984, č. 58, s. 132.
[13] Andrew Handler, *Where Familiarity with Jews Breeds Contempt,* in *Bed Star, Blue Star: The Lives and Times of Jewish Students in Communist Hungary (1948-1956),* New York, Columbia University Press 1997, s. 56-57.

času se Židé usídlili i „v Čece - NKYD a na ministerstvu vnitra... a to v takovém počtu, že dodnes, i přes všechny čistky, po kterých odtud Židé zmizeli beze stopy, přežily jednotlivé exempláře, jako například slavný kapitán Joffe z mordvinských táborů".[55]

Po celosvazovýeh protižidovských represích z roku 1959 žilo v SSSR 2 268 000 Židů. (Pravda, ozývají se hlasy, které varují před důvěryhodností tohoto čísla: „Všichni vědí..., že Židů je v SSSR více, než kolik ukazuje sčítání lidu." Během sčítání se Židé nezapisují podle průkazu, ale podle toho, kým c/tóé/ř být![36]) - Z toho ve městech žilo 2 162 000, tj. 95,5 %, zatímco v roce 1926 to bylo 82 % a v roce 1959 87 %.[57] A když předběhneme v čase, zjistíme dokonce, že po sčítání z roku 1970 „příčinou nárůstu počtu Židů v Moskvě a Leningradě očividně nebyl přirozený přírůstek, ale (navzdory všem omezením registrace) přistěhovalectví Židů z jiných měst země". „Přinejmenším několik tisíc Židů se za těch jedenáct let přestěhovalo také do Kyjeva. Proces koncentrace židovského obyvatelstva ve velkých městech trvá již několik desetiletí."[58]

Pro toho, kdo ví, jaký je rozdíl v životní úrovni městského a venkovského obyvatelstva SSSR, to nejsou prázdná čísla. G. Rozenblum, redaktor významného izraelského deníku Jediot Achronot, zmiňuje téměř anekdotický příběh doktora Harela, izraelského velvyslance v Moskvě, který v polovině šedesátých let podnikl cestu po SSSR. V jednom velkém kolchoze nedaleko Kišiněva mu bylo sděleno, že „se s ním chtějí setkat Židé, kteří tam pracují. Izraelec se velmi zaradoval, že v kolchoze pracují Židé" (v Izraeli je dobrý vztah k zemědělství považován za velké plus). Vypráví: „Přišli tři Židé. Jeden byl pokladník, druhý redaktor kolchozních nástěnných novin a třetí něco na způsob ekonoma. Jiní tam nebyli. Jinak řečeno, Židé se zabývali tím, čím dříve." G. Rozenblum za sebe konstatuje: „Valná většina sovětských Židů se skutečně vyhýbala fyzické práci."[59] A L. Šapiro uzavírá: „Snaha přimět Židy k práci v zemědělství, jinými slovy ‚agrarizace\ skončila naprostým neúspěchem, a to i přes úsilí četných židovských společenských organizací a... přes státní podporu."[40]

Přitom v Moskvě, Leningradě a Kyjevě, tedy městech, která byla ve srovnání se zbytkem země i s ostatními městy hmotně i kulturně zdaleka nejlépe zajištěná, žilo podle sčítání lidu z roku 1959 v poměru k celkovému počtu obyvatel těchto měst 5,9 %,

[35] R. Rutman, *Kolco obid,* in *„Novy}* žurnál", New York, 1974, č. 117, s. 185. [38]1. Domalskij, *Těchnologija nenávisti,* in „Vremja i my" (dále - VM), Meždunarodnyj žurnál literatury í **obščestvennych** problem, Tel **Aviv,** 1978, c. 26. s. 113-114. [57] KJE. sv. 8, s. 298, 300.
[38]**1.** Ljast, *Alija iz SSSR - děmograjičcskije prognózy* in „22", 1981, č. 21, s. 112-115.
[59] G. Rozenbljum, V. Perelman, *Krušenije čuda: pričiny i sledstvija* (beseda), in VM, Tel Aviv, 1977, č. 24, s. 120.
[40] L. Šapiro, *Jevrei v Sovětsko) Rossii posle Stalina,* in RRJ-2, s. 546.

5,8 % a 15,9 % Židů, což rozhodně není málo, uvědomíme-íi si, že v roce 1959 Židé představovali 1,1 % z celkového počtu obyvatelstva SSSR.[41]

Právě tato závratně vysoká, pětadevadesátiprocentní koncentrace ve městech byla příčinou pro Židy bolestivého „systému zákazu a omezení", který se, jak jsme si připomněli v minulé kapitole, objevil již na počátku čtyřicátých let - „a přestože tato omezující pravidla nebyla nikdy zveřejněna a oficiální činitelé usilovně popírali jejich existenci, velice efektivně zabraňovala Židům v přístupu do řady oblastí a v získávání nejrůznějších povolání a hodností".[42]

Proslýchá se, že se svého času mezi Židy rozšířily znepokojivé dohady, podle nichž prý Chruščov v jakémsi svém (neotištěném) projevu prohlásil, že „na vysoké školy bude přijímáno tolik Židů, kolik jích pracuje v dolech".[43] Chruščov snad i mohl něco takového utrousit, bylo by mu to podobné; k takovému „zúčtování" však nikdy nedošlo. Na druhou stranu je pravda, že počátkem šedesátých let, v době, kdy absolutní čísla židovských studentů stoupala, jejich podíl relativně ve srovnání s předválečným stavem citelně klesal: jestliže v roce 1956 poměrný počet židovských studentů převyšoval podíl Židů na celkovém počtu obyvatel země sedmkrát,[44] pak nyní jej převyšoval pouze 2,7násobně. Tyto nové údaje o počtech středoškolských a vysokoškolských studentů s ohledem na jejich národnost byly poprvé po válce otištěny ve statistické ročence Narodnoje chozjajstvo SSSR v 1965 godu,[45] a podobná tabulka byla každoročně otiskována až do roku 1972. Z hlediska absolutních čísel zaujímali Židé v letech 1962-1965 čtvrté místo v počtu studentů vysokých a středních škol - před nimi byly tří slovanské národnosti; v případě vysokých škol to představovalo 79 500 z celkového počtu 2 945 700 studentů (tj. 2,69 % z celkového počtu). V následujícím školním roce 1963-1964 počet židovských studentů stoupl na 82 600 a celkový počet studentů v SSSR dosáhl 5 260 700 (2,55 %). Takový poměr vydržel takřka beze změn až do roku 1969-1970, kdy byl počet židovských studentů 101 100 a celkový počet studentů 4 549 900. Poté začal jejich počet klesat a v roce 1972-1975 představoval 1,91 %: židov

[41] KJE, sv. 8, s. 500.

[42] E. Finkelštejn, *Jevrei v SSSR...,* in „Strana i mir", 1989, č. 1, s. 65.

[43] N. Šapiro, *Slovo rjadovogo sovětskogo jevreja,* in *Russkij antisemitizm i jevrei: Sborník,* Londýn, 1968, s. 55.

[44] KJE, sv. 8, s. 190.

[45] „Narodnoje chozjajstvo SSSR v 1965 godu", statistická ročenka, Moskva, Statistika 1965, s. 579.

v roce 1957 již bylo pečení omezeno a v roce 1961 bylo téměř všude zakázáno; přijímání zásilek maceső ze zahraničí, které bylo zpočátku povoleno, později zakázali, zásilky byly zadržovány na celnici, a od příjemců bylo dokonce požadováno, aby se proti takovým zásilkám ohrazovali 'v tisku.[23] - V mnohých městech byly zavřeny synagogy. „V roce 1966 zůstalo v SSSR pouze 62 synagog."[24] V Moskvě, Leningradě, Kyjevě a dalších republikových hlavních městech se úřady k jejich zavření neodhodlaly. V šedesátých letech dokonce o svátcích probíhaly rozsáhlé bohoslužby, při nichž na ulicích kolem synagog probíhala shromáždění, jichž se účastnilo deset až patnáct tisíc lidí.[25] S. Švarc poznamenává, že v šedesátých letech náboženský život sovětských Židů procházel těžkým úpadkem, ale projevuje znalost kontextu, když připomíná, že se jedná o vyústění dlouhodobého procesu duchovní sekularizace, který začal v prostředí ruského Židovstva již na konci 19. století (a doplňuje, že tento proces úspěšně proběhl i ve zcela nekommiistickém meziválečném Polsku).[26] - Judaismus neměl v SSSR žádné řídící centrum; když si však sovětská moc usmyslela, že donutí vrchní rabíny, aby sehráli „politické divadélko" pro zahraničí - ať už měli potvrdit, v jak skvělém postavení se nachází sovětské Židovstvo, nebo hněvivě vystoupit proti atomové válce - poradila si snadno.[27] „Sovětská moc nejednou využila židovské náboženské představitele pro své zahraničněpolitické cíle." Tak například „v listopadu 1956 zveřejnila skupina rabínů prohlášení protestující proti Sinajskému tažení (Izraele)".[28]

Po suezské krizi v roce 1956 se situace židovské náboženské obce v SSSR bezpochyby výrazně zhoršila. Příčinou byl stále módnější „boj se sionismem". Sionismus, který je spřízněný se socialismem, se mohl snadno stát rodným bratrem marxisticko-1eninské strany nebýt toho, že proti němu sovětské vedení od poloviny padesátých let vedlo štvavou kampaň ve snaze zajistit si podporu Arabů. Nicméně sionismus zůstával pro sovětské masy vzdáleným, neznámým a abstraktním jevem. A aby tento boj získal obrysy a obsah, sionismus byl představován jako koncentrát odvěkých představ o židovství a jeho tvářnosti. Do knih a brožur, které měly být namířené proti sionisrnu, se pletl i boj proti judaismu a otevřeně antisemitské motivy. Jestliže ve dvacátých a třicátých letech nebyl judaismus vystaven tak silnému tlaku jako krutě pronásledovaná pravoslavná církev, pak rok 1957 představuje v očích zahraničního socialistického pozorovatele „výrazné zesílení boje s judaismem", „mezník ve vývoji boje proti židovskému náboženství", přičemž „boj není zaměřen pouze proti

[23] S. Švarc, *Jevrei v Sovět skotu Sojuze..,,* s. 304-308.
[24] KJE, sv. 8, s. 259.
[25] L. Šapiro, *Jevrei v Sovětskoj Rossii posle Stalina,* in KRJ-2, s. 558.
[26] S. Švarc, *Jevrei v Sovětskorn Sojuze...,* s. 290.
[27] Tamtéž, s. 294-296.
[28] KJE, sv. 8, s. 258.

TTA

judaismu, ale proti židovství jako takovému".[29] Avšak jedna událost tohoto období způsobila nebývalý rozruch. V nakladatelství ukrajinské Akademie věd v Kyjevě vyšla v roce 1965 v nákladu 12 000 výtisků ukrajinsky psaná brožura nazvaná Judaismus bez příkras, která obsahovala tak očividně antisemitské karikatury, že se v zahraničí vzedmula široká vlna pobouření, k níž se připojili dokonce komunističtí „přátelé" (stále

ještě placení z Moskvy). Rozhořčení nad brožurou vyjádřili lídři americké a britské komunistické strany, noviny L'Humanité, L'Unita, pročínské bruselské komunistické noviny a celá řada dalších hlasů; komise OSN pro lidská práva dokonce po zástupci Ukrajiny chtěla vysvětlení. Celosvětová židovská kulturní asociace žádala, aby byli autor brožury a karikaturista předáni soudu. Sovětská strana dlouho úporně trvala na tom, že si „kniha, pomineme-li zmíněné obrázky, zaslouží kladné hodnocení".[30] Ale nakonec i Pravda byla nucena uznat, že se jedná o „špatně připravenou brožuru", „která obsahuje řadu nepřesných údajů... a že ilustrace mohou urazit cítění věřících a mohou být vykládány v antisemitském duchu" - „což se, jak známo, v naší zemi neděje ani dít nemůže";[31] deník Izvěstija však zároveň otiskl následující slova: třebaže brožura trpí nedostatky, „samotný záměr... je bezpochyby dobrý".[32]

Bylo také zatčeno několik moskevských a leningradských nábožensky angažovaných Židů, kteří byli obviněni ze „špionáže ve prospěch jistého kapitalistického státu" (Izraele), a s cílem zastrašit ostatní byly synagogy označeny za místo „kde se tajně uskutečňují různě kriminální operace".[33]

Třebaže na nejvýznamnějších postech již Židé nebyli, mnozí z nich zastávali druhořadá místa, která však byla stále ceněná a kde mohli vyvíjet značnou aktivitu (ačkoliv takový Veniamin Dymšic od roku 1962 nepřetržitě řídil Státní plánování a zároveň byl náměstkem předsedy rady ministrů SSSR a v letech 1961 až 1986 členem ÚV).[34] Vždyť svého

[29] *Antisemitsky pamjlet v Sovětském Sojuze,* in „Socialističeskij věstník", 1965, č. 4, s. 67.
[30] Tamtéž, s. 68-75.
[31] *V Iděologiěeskoj kotnissii pri CKKPSS,* in „Pravda", 4. dubna 1964, s. 4.
[32] *Ob oclnoj něponjatnoj šumiche,* in „Izvěstija", 4. dubna 1964, s. 4.
[33] S. Švarc, *Jev rej i v Sovětskom Sojuze...,* s. 503.
[34] *Rossijskaja Jevrejskaja Enciklopedija, 2.,* oprav, a dopl. vydání, Moskva, 1994, sv. 1, s. 448.

Na první pohled se tolik nestalo. Z těch, kdo byli odstraněni, nebyl jediný ani nejdůležitější, a vůbec nebyl odvolán kvůli tomu, že je Žid. Nicméně „pro Židy byl jeho odchod symbolem konce jedné epochy". Ohlédli se a účtovali: „Židé zmizeli nejen z nej vyšších stranických orgánů, ale také z vedoucích vládních kruhů."[14]

Přišel čas, kdy se Židé museli důkladně zamyslet a rozhodnout se, jak sek t a k o v é t o státní moci postavit.

David Burg, který emigroval již v roce 1956, velmi přesně zformuloval postoj, který by Židé měli zaujmout k státní moci: „Antisemitismus ‚zespoda' bývá považován za

nebezpečnější než antisemitismus ‚shora[4]; třebaže na nás vláda vyvíjí tlak, nebrání nám v existencí. Pokud dojde k revoluční změně, v nevyhnutelném přechodném období anarchie nás jednoduše zmasakrují. Proto budeme na straně vlády, ať si je jakkoliv špatná."[15]

Na tyto obavy jsme již nejednou naráželi ve třicátých letech: Židé musí podporovat bolševickou moc v SSSR, neboť bez ní by bylo hůře. A třebaže je nyní sovětská moc horší než bývala, Židé se jí musí držet stejně jako dříve.

Západní svět a především Spojené státy pozorně naslouchaly podobným radám, a to i v nej napjatějších letech studené války. Socialistický Izrael navíc stále překypoval sympatiemi k Sovětskému svazu, a za zničení Hitlera mu mnohé odpouštěl. Ale jak si potom vyložit antisemitismus v SSSR? V té chvíli přišla na řadu doporučení D. Burga a jemu podobných a splnila „sociální objednávku": umožňovala přesunout pozornost z antisemitismu sovětské vlády na pradávný a zlořečený „antisemitismus ruského lidu".

Někteří Židé v té době nostalgicky vzpomínali i na Židovskou sekci při ÚV rozehnanou v roce 1950 (Dimanštejn a další lidé z jejího vedení byli již dávno zastřeleni), která se ve dvacátých letech zdála být až příliš komunistická: Židovská sekce „byla do určité míry ochráncem židovských národních zájmů... orgánem, který vykonával i prospěšnou činnost".[16]

Pokud jde o Chruščov a, jeho politika neměla jasný směr: Židy zřejmě nikterak nezbožňoval, ale zároveň nebylo v jeho zájmu s nimi bojovat, tím spíše, že si uvědomoval, jak nevýhodné by to pro něj bylo z hlediska za h ra **11** i čn ě p o 1 i ti cký c h zájmů. A tak byly v letech 1957-1958 v umohých městech po celé zemi povoleny židovské koncerty a literární čtení (jen „v roce 1961 navštívilo židovské literární a

[14] L. Šapiro, *Jevrei v Sovět s koj Rossii posle Stalina,* in *Kniga o russkom jevrejstve, 1917-1967* (dále KRJ-2), New York, Sojuz Russkich Jevrej ev 1968, s. 560-361.
[15] David Burg, *Die Judenfrage in Der Sowjetunion,* in „Der Anli-konnnutiist", Mnichov, červenec-srpen 1957, č. 12, s. 55.
[16] S. Švarc, *Jevrei v Sovětskorn Sojuze...,* s. 258.

hudební večery přibližně 300 000 posluchačů");[17] zároveň však přestali do SSSR dovážet varšavský list Volkstimme, a tak byl přerušen přísun informací o mezinárodním židovském dění.[18] V roce 1954 byla v ruštině po dlouhé odmlce vydána kniha Chlapec Motl od Šoloma Alejchema, a postupně vyšly í další jeho knihy, a to i v překladech do cizích jazyků; ve značném nákladu vyšly v roce 1959 také jeho sebrané spisy. V roce 1961 začal v Moskvě pod názvem Sovjetiš Gejmland vycházet časopis psaný v jidiš, který ovšem zastával tvrdě oficiální stanoviska. V jidiš i v ruštině vycházely knihy zastřelených židovských autorů a v rádiu bylo možné zaslechnout židovské melodie.[19] V roce 1966 „žije v Sovětském svazu přibližně sto židovských spisovatelů", kteří píší v jidiš, „kteří však pracují s ruštinou jako novináři nebo překladatelé" nebo „jako učitelé v ruských školách".[20] Židovské divadlo však bylo obnoveno až v roce 1966. A v roce 1966 charakterizuje S. Švarc postavem, v němž se Židé nacházejí, jako „kulturní osiřelost".[21] Jiný autor pro změnu s hořkostí poznamenává: „Nedostatek nadšení a zájmu, který k tehdejšímu kulturnímu dění projevovaly široké kruhy židovského obyvatelstva, nelze vysvětlovat jen mocenskou politikou." „Židovští herci v té době až na vzácné výjimky

vystupovali před poloprázdným sálem. Knihy židovských spisovatelů zůstávaly ležet na skladě."[22]

Podobně nejasné, zato mnohem méně tolerantní byly také Chruščo-vovy mocenské postoje k židovskému náboženství, které byly součástí Cbruščovova všeobecného protináboženského tažení; ví se, jak zničující dopad mělo toto tažení na pravoslavnou církev. Vzdělávací zařízení, ve kterých bylo školeno duchovenstvo, zanikla do jednoho již ve třicátých letech a až do války se v SSSR na tomto stavu pro žádnou z církví nic nezměnilo. V roce 1957 byla v Moskvě otevřena ješiva, škola pro budoucí rabíny, v níž se učilo všeho všudy 55 žáků, kteří byli navíc postupně vytlačováni - například tak, že jim nebylo vydáno povolení k pobytu v Moskvě. Vydávání modlitebních knih bylo ztěžováno, byly kladeny překážky výrobě liturgických předmětů. Jestliže v roce 1956 státní pekárny pekly macesy, které před Pesachem prodávali v obchodech, ských studentů bylo 88 500, studentů celkově 4 650 200.[5] (Když předběhneme v čase, zjistíme, že tento pokles časově odpovídal začátku židovské emigrace do Izraele.)

[17] Tamtéž, s. 283-287; KJE, sv. 8. s. 258.
[18] Tamtéž, s. 281.
[19] E. Finkelštejn, *Jevrei v SSSR: Puť v Dvadcaťpervyj věk,* in „Strana i miř", Obščestv. političeskij, ekonomiéeskij i kulturno-filosofskij žurnál, Mnichov, 1989, č. 1, s. 65-66.
[20] L. Šapiro. *Jevrei v Sovětskoj Rossii posle Stalina,* in RRJ-2, s. 579-580.
[21] S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...,* s. 280, 288.
[22] E. Finkelštejn, *Jevrei v SSSR: Puť v Dvadcať pervyj věk,* in „Strana i mír", 1989, č. 1, s. 66.

Stejně tak klesal v šedesátých letech poměrný počet židovských vědeckých pracovníků vzhledem k jejich celkovému počtu: z 9,5 % v roce 1960 na 6,1 % v roce 1975.[6] - V téže době „se v sovětském umění a literatuře objevují desítky tisíc židovských jmen"[7] - 8,5 % spisovatelů a novinářů; 7,7 % umělců a výtvarníků; více než 10 % soudců a advokátů, kolem 15 % lékařů.[8] (V oboru lékařství bylo obecně tradičně mnoho Židů. A zde se naskýtá otázka, kdo představoval sovětskou psychiatrii, která právě v těchto letech začala zavírat zdravé lidi do blázinců? - Když M. Chejfec vyjmenovává „židovská povolání", píše: „Jak mi nedlouho před (mým) zatčením řekl jeden můj známý, který je psychiatr a Žid, na psychiatrií mají Židé monopol; Rusy k nám začali přidělovat až v poslední době, a to z úředního nařízení." A uvádí příklady: nej-významnější leningradský psychiatr proť. Averbuch jezdí pravidelně na KGR, kde provádí expertizy; v Moskvě je tím známý Lunc; v Kalužské nemocnici zase Lifšic a „celá ta jeho židovská klika". (Když zatkli Chejle ee, jeho žena začala hledat advokáta s „povolením", jinými slovy s dobrozdáním od KGB, které advokáta opravňuje brát

[5] „Narodnoje chozjajstvo SSSR v 1969 godu", Moskva, 1970, s. 690; „Narodnoje ehozjaj-sfvo SSSR v 1972 godu", Moskva, 1972, s. 651.
[6] 1. Domalskij, *Technologii a nenávisti,* in VM, Tel Aviv, 1978, č. 25, s. 120.
[7] E. Finkelštejn, Jerm *v SSSR.,.,* in „Strana i mir", 1989, č. 1, s. 66.
[8] A. Nov, Ž. Njut, *Jevrejskoje naselenije SSSR: demo grafice skoje razvitije i professional-naja zaňatosť,* in *Jevrei v Sovětsko; Rossii (1917-1967),* Izrael, Biblioteka „Alija" 1975, s. 180.

politické případy, a „nenašla mezi nimi ani jednoho Rusa" - všichni advokáti s „povolením" byli Židé.)[9]

V roce 1956 si Furcevová, toho času první tajemnice Moskevského městského výboru strany, „stěžovala, že v některých úřadech představují Židé nadpoloviční většinu zaměstnanců".[10] (Toto tvrzení je třeba vyvážit, a tak musím říci, že Židé v těchto letech v aparátu nepůsobili ke škodě věci. Sovětské zákony byly vždy tvrdě a nemilosrdně zaměřeny proti všem živým lidem, ať už návštěvníkům úřadu nebo žadatelům. Me zatímco ruští úředníci, kterým moc často stoupla do hlavy, s potěšením využívali každé příležitosti, aby mohli žadatele slavnostně odmítnout, židovský úředník v té době projevoval daleko živější zájem a byl ochoten věc řešit s větší dávkou lidskosti.) - L. Šapiro si stěžuje i na to,že *v* národních republikách jsou Židé ze svých pozic v aparátu vytlačováni místní inteligencí;[11] ta ovšem získává přednost i programově, což se děje ve všech republikách, přičemž stejně intenzivně jsou ze svých pozic vytlačováni i Rusové.

Člověku přichází na mysl jeden případ, který se v těchto letech odehrál v Americe. V roce 1965 provedla newyorská pobočka Amerického židovského výboru neveřejný průzkum, který trval čtyři měsíce a v jehož rámci byla vyzpovídána více než tisícovka vedoucích pracovníků padesáti newyorských bank. Židovský výbor vzápětí zveřejnil protest, v němž se uvádí, že mezi dotazovanými bylo méně než 5 % Židů, třebaže Židé představují čtvrtinu obyvatel New Yorku - jinými slovy požadoval dodržování *procentní normy.* Předseda Sdružení bank státu New York tehdy odpověděl, že banky postupují podle zákona a kritériem pro nábor zaměstnanců není „rasa, náboženské vyznání, barva kůže či národnostní původ" a že podle těchto kritérií zaměstnance ani neregistrují (to by přesně odpovídalo našemu zakletému „pátému bodu"!). (Stojí za zmínku, že o dva roky dříve provedl týž Židovský výbor obdobný průzkum, který zjišťoval, v jakém poměru jsou národností zastoupeny mezi vedoucími pracovníky padesáti největších komunálních služeb USA; v roce 1964 potom provedl obdobný průzkum v oblasti průmyslu filadelfského okresu.)[12]

Ale vraťme se k sovětským Židům. Když se jim tedy podařilo odcestovat do zahraničí, mnozí z nich hlasitě požadovali, aby jim bylo umožněno zaměstnat se v oboru, tedy v novinových a časopiseckých nakladatelstvích a ve filmové režii. Částečně to potvrzují slova jednoho židovského autora: „Za jeho (Syrokomského) podpory[7] obsadili Židé v Litěraturnoj gazetě všechna vedoucí místa."[13]

A přesto si o dvacet let později můžeme přečíst následující zhodnocení tohoto období: „Nový antisemitismus nabíral sílu... a počínaje druhou polovinou šedesátých let již organizovaným způsobem diskriminoval, ponižoval a izoloval celý národ."[14]

Jenže jak se v tom teď vyznat? Kde vzít klidné a nestranné hodnocení?

Ale právě v té době se ozvaly signály z nejvyšších ekonomických sfér, které v židovských kruzích vzbudily obavy. „V Sovětském svazu do určité míry přežíval jev známý židovským sociologům, kterým byla koncentrace Židů v určitých odvětvích

---

[9] Michail Chejfec, *Město i vremja (jevrejskije zametki),* Paříž, **Treťja** volna 1978, s. 65-65, 67. 70.

[10] L. Šapiro, *Jevrei v Sovětsko] Rossii posle Stalina,* in KRJ-2, s. 565.

[32] Tamtéž.

[12] „New York Times", 21. října 1965, s. 47.

[13] E. Finkelštejn, *Jevrei v SSSR...,* in „Strana i mir, **1989,** č. 1, s. 66.

13 *y* perelman, *O liberalach v sovětskich věrchach,* in VM, New York, 1985, č. 87, s. 147.

[14] E. Finkelštejn, *Jevrei v SSSR...,* in „Strana i mir, **1989,** č. 1, s. 66.

ekonomiky země."[15] Mezitím, napočátku šedesátých let, přepadlo milého Nikitu z ničeho nic podezření, že základy sovětské ekonomiky podrývá všudypřítomná zlodějna a šejdířství.

A tak „v roce 1961 začala kampaň namířená proti ‚rozkrádačům socialistického vlastnictví', která měla otevřeně antisemitský charakter".[16] Od roku 1961 začal Nejvyšší sovět vydávat řadu trestních zákonných opatření, která postihovala nejprve „spekulaci s valutou", později úplatkářství a nakonec byl za tyto zločiny zaveden trest smrti, který byl protizákonně ukládán i za zločiny spáchané před vydáním uvedených zákonných opatření (například v procesu J. Rokotov-V. Fajbišenko). A hned první rok se začalo popravovat. V prvních devíti procesech bylo k smrti odsouzeno jedenáct lidí, z nichž „bylo nejspíše šest Židů".[17] Židovská encyklopedie je přesnější: „V letech 1961-1964 bylo v RSFSR za ekonomické delikty popraveno 39 Židů, na Ukrajině 79" a v ostatních republikách **45.**[18] V těchto procesech „byli drtivou většinou souzeni Židé". (Vzhledem k veřejnému charakteru procesů byla zveřejňována příjmení, jména i jména po otci souzených, což byla běžná soudní praxe, při níž vycházelo najevo, že „jsou to beze vší pochybnosti Židé".)[19]

V dalším velkém „frunzském" procesu z roku 1962 bylo pravděpodobně 19 ze 46 obviněných židovské národnosti. „Není žádný důvod se domnívat, že by tato nová politika byla postavena na systému zákonných opatření namířených proti Židům. Nicméně od první chvíle, kdy začalo být nové zákonodárství uplatňováno, získávalo antisemitský charakter" - tím je samozřejmě myšleno zveřejňování plného znění jmen (včetně židovských), neboť soud, státní moc ani tisk si nedovolily žádný přímý útok. Ale jestliže se v novinách Sovětskaja Kirgizija psalo: „Působili na různých místech, ale byli mezi sebou těsně propojení", člověk se musel ptát: „Co je k sobě vlastně tak *jjojilo'?...* O tom už v novinách nepadne jediné slovo; čtenář je ponechán vlastním dohadům a je mu přímo podsouvána myšlenka, že v hlavním jádru zločinecké organizace působili lidé, kteří jnezi sebou byli těsně propojení' - ale co je pojilo? židovství?", šlo snad o to „zdůraznit roli Židů v tomto procesu?"[20] Jenomže „těsně spojovat je mohly" také obchody, zištné záměry, vypočítavost a nej různější machinace. A co je zvláštní, nikdo neargumentuje tím, že to byli zřejmě nevinní lidé (ačkoliv mohli být i vinní). Zatímco skutečnost, že byla *uvedena jejich jména,* je brána jako útok proti Židům!

Následoval vilniuský proces s překupníky valut z ledna 1962. Tentokrát bylo všech osm obviněných židovské národnosti (v průběhu procesu byla utajována jména představitelů nežidovské nomenklatury, což je typicky sovětský postup). V rámci obžaloby tentokrát zazněl i neskrývaně protižidovský tón: „Kšefty se uzavíraly v synagoze, spory řešil rabín."[62]

S. Švarc je naprosto přesvědčen, že toto soudní pronásledování hospodářských deliktů je ve skutečnosti pouze antisemitské běsnění, a definitivně pouští ze zřetele „sklon Židů soustředit se v určitých odvětvích ekonomického života". - Také západní tisk události jednohlasně vykládal jako surovou protižidovskou kampaň, jako *ponížení a izolování celého národa.* Bertrand Russell napsal Chruščovovi protestní dopis, na který mu Chruščov osobně odpověděl.[63] Zdá se však, že si sovětská moc od té doby dávala dobrý pozor, aby se Židů nedotkla.

---

[36] L. Šapiro, *Jevrei v Sovětskoj Rossii posle Stalina,* in KÜJ-2, s. 562.

[16] KJE, sv. 8, s. 261.

[17] S. Švarc, *Jevrei v Sovětském Sojuze...,* s. 326-327, 329.

[50] KJE. sv. 8, s. 261.

[19] N. Šapiro, *Slovo vjadovogo sovětskogo jevreja,* in *Russkij antisemitism i jevrei,* s. **55.**

[20] S. Švarc, *Jevrei v Sorětskom Sojuze...,* s. 550-535.

Na Západě začali oficiální antisemitismus nazývat „nej palčivějším problémem" (jako by v zemi nebyly jiné, palčivější) nebo „nejutajovanějším tématem". (Utajovaných témat přitom bylo moře, včetně mon-strózního rozkulačování nebo předání tří milionů rudoarmějců do zajetí v roce 1941 či smrtící jaderný pokus provedený v roce 1954 na polygonu v Tockém, jehož obětí se stali vlastní vojáci.) Otevřené protižidovské výroky komunistická strana po smrti Stalina samozřejmě nepřipouštěla. Snad byla používána metoda agitace s pomocí „interních přednášek" a „instruktáží", což by zcela odpovídalo sovětskému stylu. K velice správnému závěru dospívá **Solomon** Švarc: „Sovětská protižidovská politika nemá žádné dostatečně racionální opodstatnění", zardoušení židovského kulturního života „se zdá být záhadou. Jak si vysvětlit tuto zuřivou politiku?"[21]

Částečně by se to dalo vysvětlit takto: jestliže bylo v zemi rdoušeno všechno živé, bylo by naivní oéekávat, že nedojde na tak živý a činorodý národ. A v šedesátých letech navíc přibyla za hraničil ě p o liti c k á strategie SSSR: bylo potřeba rozpoutat kampaň proti Izraeli. Byl vynalezen pohodlný, dvousmyslný a neurčitý pojem „antisionismus", který „se stal Damoklovým mečem visícím nad veškerým židovským obyvatelstvem v zemi".[22] Tisková kampaň proti „sionismu" získala punc nedotknutelnosti - nikdo nemohl dokázat, že jde jednoduše o antisemitismus. A k tomu hrůza! bojte se: „sionismus je nástroj amerického imperialismu". Židé „museli přímo či nepřímo dokazovat svou loajálnost, museli své okolí přesvědčovat o tom, že nemají nic společného s vlastním židovstvím, natož se sionismem".[66]

Pocity, které v SSSR zakoušel průměrný Žid, byly skutečně stísňující. Jasně to *vyplývá* na povrch ve výpovědi jednoho z nich: „Za léta pronásledování a urážek se u Židů vytvořil určitý psychický komplex, který se projevoval podezíravostí v běžném styku s kýmkoliv, kdo nebyl Žid. Ve všem dokáží rozpoznat skrytou nebo zjevnou narážku na vlastní národnost... Židé se nikdy nesmí veřejně zmiňovat o svém židovství a oficiálně platí, že je musí zamlčovat, jako by šlo o nějakou vadu nebo o záznam v trestním rejstříku."[67]

Značnou pozornost vyvolal případ, který se odehrál v říjnu 1959 v Malachovce, vesnici, která se nachází „půlhodinku jízdy od Moskvy... a která má 50 000 obyvatel, z nichž přibližně 10 % jsou Židé... V noci z 5. na 4. října vzplanula střecha místní synagogy[7] a... domek hlídače místního židovského hřbitova... přičemž uhořela hlídačova žena. Téže noci byly v Malachovce vylepeny a rozházeny letáky, na kterých stálo: Vyžeňte žkláky z trhů... Zachránili jsme je před Němci..., ale oni se tak rychle otrkali, že ruský lid pomalu přestává rozumět... komu patří země, na které žije.'"[68]

S narůstajícím útlakem docházelo až ke vzniku syndromu, který popisuje D. Šturmanová: někteří „židovští obyvatelé začínají nenávidět Izrael, neboť se domnívají, že je zdrojem antisemitismu v sovětské politice. Vzpomínám si na větu, kterou pronesla jedna vynikající židovská učitelka: ‚Stačilo by shodit na ten zatracenej Izrael jednu bombu, a hned by se nám žilo lépe.'"[69]

---

[62] Tamtéž, s. **555-534.**

[22] *Obměnpisrnami meždu B. Rasselom i N. S. Chruščovym,* in „Pravda", 1. března 1965. s. 1.

[04] S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...,* s. **421- 422.**

***" E. Finkelštejn,** *Jevrei v SSSR...,* **in** „Strana **i mír", 1989,** č. 1, s. **65.**

Ale to byla přece jen zvrácená výjimka. V důsledku běsnění anti-sionístické kampaně především „posílilo vědomí vlastního židovství a vzrostly sympatie k Izraeli, který byl vnímán jako bašta všeho Židovstva".[70]

Stav, ve kterém se tehdy nacházela společnost, bývá popisován i následujícím způsobem: pravda, za Chruščova se „židovské obyvatelstvo nemuselo obávat o život, to se stalo minulostí", ale „byl položen základ novému antisemitismu": představitelé nomenklaturní omladiny, kteří bojovali za kastovní privilegia, „se snažili obsadit vedoucí místa v kultuře, vědě, obchodu, oblasti financí atd. Právě zde se novopečená sovětská aristokracie ‚seznámila' s Židy, kteří hráli v těchto oblastech tradičrtě významnou roli." Také „sociální struktura typická pro židovské obyvatelstvo, které se soustředilo především v nej důležitějších střediscích země, připomínala vládnoucí vrstvě strukturu

E. Fínkelštejn, *Jevrei v SSSR,..,* in „Strana i mir", 1989, č. 1, s. 66-67.
N. Šapiro. *Slovo rjadovogo sovětskogo jevreja,* in *Russkij antisemitizm i jevrei,* s. 48, 55.
„Socialističeskij věstník", 1959, č. 12, s. 240-241.
13. Šturman, *Sovětsky antisemitizm-priěiny i prognózy,* (seminář), in „22", 1978, č. 5, s. 180. S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...,* s. 595.

vlastní třídy".[23]

K takovému setkání bezpochyby došlo a byla to historická „výměna stráží" - Rusové nahradili na úrovni sovětských špiček Židy. A došlo přitom i na neshody, které se, jak si vzpomínám, v rozhovorech v židovském prostředí projevovaly nejen posměšky, ale i hrubým urážením přivandrovafých venkovanů, „mužiku", kteří se dostali do vyšších kruhů.

Nicméně celkově vzato, uvážíme-li nej různější vlivy, ale i krajní opatrnost sovětské moci, „rozsah a intenzita sovětského antisemitismu (v roce 1965) zdaleka nedosahuje" úrovně, která byla zaznamenána „za války a v prvních poválečných letech", a zdá se, že dochází „k výraznému oslabení, nebo dokonce к postupnému odumírání ‚proeentní normy' ".[24]- - A mnozí autoři uvádějí, že sovětští Židé měli v šedesátých letech spíše dobré životní pocity. (Což je protiváha výše uvedené zmínce o „novém antisemitismu", který měl ve stejné době získávat na síle.) -A o dvacet let později nám totéž potvrzuje další autor: „Pro ‚Židy jako entitu[4] bylo chruščovovské období jedním z nej poklidnějších v jejich sovětské historii."[25]

„V letech 1956-1957 vznikla řada nových sionistických kroužků, na jejichž činnosti se podíleli mladí Židé, kteří se dříve o židovské národní problémy a o si on ismus nijak zvlášť nezajímali. Důležitým popudem, který v řadách sovětských Židů probudil národní uvědomění a pocit solidarity se státem Izrael, byla Sinaj ská operace (1956)"; dalším „katalyzátorem procesu obrození sionistického hnutí v SSSR se pro mnohé Židy stal Mezinárodní festival mládeže a studentů (Moskva, 1957)... V období mezi festivalem a šestidenní válkou (1967) nabývala sionistic-ká činnost v SSSR stále větší obrátky. Zintenzívnily se vztahy mezí sovětskými Židy a izraelským velvyslanectvím a vzájemné

[7<] E. Finkelštejn, *Jevrei v SSSR,,,,* in „Strana i niir", 1989, č. 1, s. 64-65.
[24] S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...,* s. 372, 409.
[75] Michali Chejfec, *Novaja „aristokraty a[a]?,* in „Grani": Žurnál literatury, iskusstva, nauki i obšé.-politiěeskoj mysli, Frankfurt nad Mohanem, 1987, č. 146, s. 189.

styky byly postupně stále méně nebezpečné"; „prudce vzrostl význam židovského samizdatu."[26]

Na rozhraní padesátých a šedesátých let, v období chruščovovského „tání", se Židům žijícím v SSSR navrátilo sebevědomí a zbavili se pocitu strachu a ponížení, který zakoušeli v období boje s „kosmopolitismem" a se „spiknutím lékařů"; v prostředí hlavního města „se židovstvístalo dokonce velíce módní záležitostí". Téma židovství proniklo do samizdatu a na básnické večery, kde si mládež podávala dveře. **Rimma** kazakovová sebrala odvahu a veřejně se z pódia přihlásila ke svému židovskému původu. Tuto atmosféru velice rychle vycítil a vyjádřil Jev tuše nko, když v roce 1961 napsal báseň Babí Jar,[27] a připojil se tak k těm, kteří se cítili být s Židy duševně spřízněni. Tato báseň (i odvaha časopisu Litěraturnaja gazeta, který ji otiskl) měla nesmírný ohlas u sovětského i světového Židovstva. Jevtušenko ji poté s bouřlivým úspěchem předčítal na celé řadě veřejných čtení. - Později se Jevtušenkovy básně chopil í Šostakovič, který se tématem židovstvu již nejednou zabýval, a vybral si ji jako předlohu pro svou 13. symfonii. Poslechnout si ji mohlo jen vybrané publikum. - Báseň Babí Jar zasáhla (nejen) sovětské Židovstvo jako osvěžující a hojivá vlna, jako „revoluční akt..., jako zlom ve vývoji veřejného mínění v Sovětském svazu", a stala se pro ně „nejdůležitější událostí od chvíle, kdy byl ukončen případ „spiknutí lékařů".[28]

V letech 1964-1965 se židovská tematika vrátila na stránky oficiálně vydávaných knih: vyšly knihy Léto v borech od Anatolije Rybáková a deník Máši Rolníkové[29] („zjevná nápodoba Deníku Anny Frankové").[30]

„Poté, co byl N. Chruščov sesazen ze všech funkcí, které zastával, postoj státní moci k Židům se zmírnil. Byl zeslaben boj proti judaismu, takřka všude byla zrušena opatření zamezující pečení macesů... Postupně byl zastaven boj proti hospodářské kriminalitě..." Zároveň se však „v sovětském tisku rozjela propagandistická kampaň proti sionis-tické činnosti vyvíjené sovětskými Židy napojenými na izraelské velvyslanectví".[31]

Všechny tyto výkyvy a zvraty v sovětské realitě hluboce zasáhly do procesu vytváření židovské identity a způsobily v něm zásadní zlom.

Podle sčítání lidu z roku 1959 uvedlo hebrejštinu jako rodný jazyk pouhých 21 % Židů (v roce 1926 to bylo 72 %).[32] Ještě v sedmdesátých letech byl rozšířen názor, že „ruské Židovstvo, které platilo za nejži-dovštější na světě, se stalo nejméně židovským".[33] „Současný vývoj sovětské společnosti je pro Židovstvo hrozbou, která může zničit jeho duševní a intelektuální potenciál."[34] Ještě přesněji situací později popsal jiný autor: Židé v SSSR se „nesmějí ani asimilovat", ale „nesmějí být ani Židy".[35]

Nicméně za celé sovětské období se nestalo, že by se židovské národní povědomí odmlčelo. V roce 1966 se dokonce i ve velice oficiálním So-větiš Heimland píše, že

---

[26] KJE, sv 8. s. 262-265.

[7i] R. RuUiian, in *„Soviet Jewish Affairs",* Londýn, 1974, sv. 4, č. 2, s. 11.

[28] S. Švarc, *Jevreji v Sovětskom Sojuze...,* s. 571.

[29] Zároveň: „Novyj mir", 1964, č. 12; Marija Rolnikajte, *Ja dolina rasskazať,* in „Zvezda", 1965,č.2-5.

[TH] S, Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...,* s. 575.

[7y] KJE, sv. 8, s. 262, 264. [m] Tamtéž, s. 295, 502.

[M] G. Rozenbljum, *Krušenije Čudu...:* (beseda s V. Perelmanem), in VM, Tel Aviv, 1977, č. 24, s. 120.

[34] L. Cigelman-Dyrnerskaja, *Sovětskij antisemitizm - příčiny i prognózy:* (seminář), in „22", 1978, č. 3, s. 173.

[85] J. Stern, *Situacija něustojčwa...:* (interview), in „22", 1984, č. 38, s. 135.

„třebaže jsou Židé asimilovaní a mluví rusky, zachovávají sí charakter, kterým se liší od ostatních vrstev obyvatelstva".[36] A to zde nemluvíme o Židech z Oděsy, Kyjeva nebo Charkova, „kteří byli na své židovství občas i pyšní - což zacházelo tak daleko, že se odmítali stýkat s góji".[37]

Vědec Lev Tumerman (v roce 1977, již v Izraeli) vzpomíná, že v raném sovětském období „odmítal jakoukoli formu nacionalismu". A nyní, když se vrací do těchto let - „S podivem dnes pozoruji to, co mí tehdy unikalo: přes zdánlivě dokonalou asimilaci v ruském prostředí tvořili okruh mých nej bližších, důvěrných přátel stále pouze Židé."[38]

O upřímnosti jeho výpovědi nelze pochybovat, dá se říci, že je „jako vyšitá". A bylo to přijímáno jako něco docela obvyklého, sám jsem takové případy nejednou pozoroval. Ostatně u Rusů rozhodně nevzbuzují nelibost.

Jiný židovský autor poznamenává: v SSSR „neortodoxní Židé různého zaměření jednohlasně hájili princip .rasové čistoty'". A dodává: „Není nic přirozenějšího. Na člověka, pro kterého je židovství prázdným pojmem a který zároveň není asimilovaný, narazíte jen velmi zřídkakdy."[39]

Velice příznačné je také přiznání, které učinil Natan Ščaranskij po svém příjezdu do Izraele: „Mnohé z mého židovství mi bylo vštípeno jíž v mé rodině, která byla sice asimilovaná, ale stále židovská." Otec byl „obyčejný ruský novinář" a „revoluční myšlenka slibující „štěstí pro všechny' - nejen pro Židy, ho strhla natolik, že se stal loajálním sovětským občanem". A v roce 1967, po šestidenní válce a poté v roce 1968, po okupaci Československa, „jsem náhle pocítil, že mě cosi zřetelně odlišuje od mého nežidovského okolí... pociťoval jsem zásadní rozdíl mezi mým, židovským vědomím a národním vědomím Rusů".[40]

A navrch přidejme ještě jedno velice zamyšlené svědectví (z roku 1975): „Úsilí, které za posledních sto let vyvinula židovská inteligence s cílem přizpůsobit se ruskému národnímu charakteru, bylo skutečně nesmírné. Nicméně výsledkem nebyla duševní vyrovnanost; naopak, nezbylo než zakoušet trpkou zkušenost národnostní rozdvojenosti." A na „tragickou blokovskou otázku: ‚Má Rusi, můj živote, máme se spolu soužit?" - na otázku, na kterou má Rus zpravidla jednoznačnou odpověď, odpovídala ruská židovská inteligence, někdy po krátkém zamyšlení: ‚Ne, spolu ne. Vedle sebe, prozatím a dočasně, ale ne spolu!'... Povinnost a vlastenectví jsou dvě různé věci." A to „ponechávalo Židům v době všech prudkých zvratů ruské historie volné ruce".[41]

To je řečeno velice upřímně. A člověk si může jen zbožně přát, aby byli všichni ruští Židé také tak jasnozřiví a přiznali si toto dilema.

Obvykle totiž vidí problém pouze „v antisemitismu": „Poté, co nám tamní (v SSSR) antisemitismus zahradil cestu ke všemu specificky ruskému, zamezil nám také přístup ke všemu židovskému... Antisemitismus není strašný jenom v tom, jaká příkoří *způsobuje*

---

[36] L. Šapiro, *Jevrei v Sovětsko/ Rossii posle Stalina,* in RRJ-2, s. 379.
[37] J. Stern, *Dvojnaja otvetstvennosť:* (interview), in „22", 1981, č. 21, s. 127.
8ñ „22", 1978, č. 1, s. 204.
[39] A. Kterman. *Mina s blizkogo rasstojanija,* in „22", 1987, č. 52, s. 112.
[40] A. Ščaranskij, (interview), in „22", 1986, č. 49, s. 111-112.
[41] B. Orlov, *,\é tě vy učili aljavity* in VM, Tel Aviv, 1975, č. 1, s. 129, 152-155.

Židům (když na ně uvaluje známá omezení), ale především v tom, jak *Židy mění,* jak je proměňuje v neurotické, zakřiknuté, za komplex o vaně a neplnohodnotné bytosti."[42]

Ve skutečnosti se z tohoto chorobného stavu plnou měrou, velice rychle a s jistotou probírali ti Židé, kteří se naplno přihlásili ke svému
židovství.

Židovské sebeuvědomění v SSSR postupně sílilo, tak jak zároveň muselo překonávat historické milníky, které vymezily život Židů ve 20. století. Jako první přišla Katastrofa druhé světové války. (Úsilí, které sovětská
moc vyvinula, aby zamlčela a zamaskovala skutečnost, vedlo k tomu, že ji sovětské Židovstvo začalo brát na vědomí až s velkým zpožděním.)

Další utrženou ranou byla kampaň proti „kosmopolitismu" z let 1949-1950.

Poté se objevila totální hrozba stalinského běsnění, která byla zažehnána jen díky včasné tyranově smrti.

Nicméně sovětské Židovstvo se počínaje chruščovovským obdobím ‚tání' a později v šedesátých letech, kdy opět přítuhlo, začalo velice rychle duševně narovnávat a nabírat sebejistotu.

Jíž v druhé polovině padesátých let se „vzdula vlna rozhořčení, která zachvátila široké vrstvy sovětského Židovstva" a „prohloubila pocit národní solidarity".[43]

Ale „teprve koncem šedesátých let začala v Rusku nevelká skupinka vzdělanců (mimochodem nikoliv z humanitních oborů, ne j výraznější z nich byl bezesporu Alexandr Voronel) s velkým zápalem... křísit židovské národní vědomí".[44]

V době, kdy v prostředí sovětských Židů nazrávalo vědomí vlastní identity, vypukla znenadání šestidenní válka, která v krátkém okamžiku, a jakoby zázrakem, skončila vítězstvím Izraele. Ten v očích sovětských Židů povýšil a oni pocítili, že jsou s ním duchovně a pokrevně spříznění.

Ale sovětská moc, kterou rozzuřila ostudná porážka Nasira, rozpoutala okamžitě nad hlavami sovětských Židů halasnou kampaň namířenou proti „judaismu, sionismu a fašismu"; vypadalo to, jako by všichni Židé byli „sionisté" a „celosvětové sionistické spiknutí" jako by bylo *„zákonitým a nevyhnutným důsledkem celé židovské historie, židovského náboženství a z nich vzešlého židovského národního charakteru"";* „judaismus se ukázal jako náboženství, které se dobře hodí pro uchvácení vlády nad světem, protože dokáže velice důsledně prosazov at ideologii rasové nadvlády a apartheidu."[45]

V době, kdy probíhala televizní a tisková kampaň, došlo k dramatickému přerušení diplomatických styků s Izraelem. Sovětští Židé melt důvod k obavám: „už už to vypadalo, že dojde na výzvy k pogromu."[46]

Ale pod povrchem tohoto úleku se klubal nový, tentokrát jíž nepotla-čitelný výbuch židovského národního vědomí.

"" V. Boguslavskij, *Galutu* -s *naděždoj,* in „22", 1985, č. 40, s. 155, 154.
!" S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...,* s. 415.
9- G. Fajn, *V roli vysokooplačivajemych švejcarov,* in VM, Tel Aviv, 1976. e. 12, s. 133-154.
45 Tamtéž.
46 E. Finkelštejn, *Jevrei v SSSR…,* in „Strana i mir", 1989, č. 1, s. 67.

„Hořkost, uraženost, zloba a nevíra v budoucnost se hromadily, až se nakonec prodraly na povrch a zapříčinily definitivní roztržku s (touto) zemí a s (touto) společností - emigraci."[47]

„Vítězství izraelské armády způsobilo, že se v mnoha tisících zcela asimilovaných sovětských Židů probudilo vědomí národní identity... Započal se proces národního obrození... R činnosti se probraly sionistické skupiny v mnoha městech země... v roce 1969 došlo k pokusu o založení jednotné sionistické organizace (v rámci SSSR)... Rostl počet Židů, kteří si podávali žádost o vycestování do Izraele."[48]

Opakovaná zamítnutí žádostí o vycestování nakonec vedla k nepodařenému pokusu o únos letadla, který se odehrál 15. června 1970. „Proces s únosci letadla", který následoval, je možné považovat za historický mezník v osudech sovětského Židovstva.

[95] R. Nudelman, *Sovětsky antisemitizm - pričiny i prognózy,* (seminář), in „22", 1978, é. 5, s. 144.

Kapitola 24

Roztržka s bolševismem

Na počátku 20. století, kdy se již Evropa viděla na prahu éry univerzálního rozumu, nemohl nikdo předvídat, s jakou věkovitou silou se právě v tomto století vzedme nacionální cítění všech národů světa. A žasneme i o století později: zdá se, že zdaleka nedochází k odumírání národního cítění (jak nám po celé století vtloukali do hlavy internacionální socialisté), ale naopak k jeho posílení.

Cožpak národnostní rozmanitost lidstva nepředstavuje jeho bohatství? Zánik národů by nejspíše způsobil ochuzení lidstva a duševní entropii. (A staletí národních kultur by se proměnila ve skladiště mrtvého materiálu.) Jak ubohé je přesvědčení průmyslníků, že všeobecná jednotnost usnadní organizaci života na celé planetě. Ale z takového života by se také člověku mohlo udělat zle.

I v sovětské říši se bez ustání dotěrně slavnostním tónem hovořilo o stírání hranic mezi národy a o jejich splývání, o tom, že u nás neexistuje „národnostní otázka" a už vůbec ne „otázka židovská".

[47] Tamtéž.
[96] KJE, sv. 8, s. 267.

Ale proč by židovská otázka neměla existovat? Vždyť v této otázce je zahrnuta neobyčejná existence národa, který byl po tři tisíce let rozptýlený po celém světě a který drželo pohromadě jen duchovní pouto, národa, který existoval navzdory všem zažitým představám o státnosti a teritorialitě a který přitom zásadním způsobem a velice živě ovlivňoval celou světovou historii, a to do té míry, že byli Židé nazýváni „osou světové historie". Tak proč by neměla existovat? Zvláště když už se dnes probudily k životu všechny národnostní otázky co jich jen je, včetně například gagauzské?

Takové hloupé pochybnosti by jistě ani nevznikaly, nebýt toho, že se židovská otázka v různých obdobích stávala součástí politické hry, ať už byla výhodná pro kohokoliv.

Tak tomu bylo i u nás v Rusku. Jak jsme viděli, v před revoluční ruské společnosti „bylo za antisemitismus považováno i *zamlčování* židovské otázky. A nejen to: ruské veřejné mínění v té době považovalo židovskou otázku, která byla chápána jako otázka občanské rovnoprávností nebo *plnop mimos ti* - za bezmála ústřední otázku ruského veřejného života a v každém případě za věc svědomí každého člověka, za jeho lakmusový papírek.

A naopak. Tak, jak nabýval na síle židovský socialismus, všechny národnostní otázky se stávaly mrzutou překážkou stojící v cestě tomuto velikému učení a židovská otázka (kterou Marx považoval přímo za kapitalistickou) se tak jevila spíše jako nafouklá bublina. Německý historik, právník a politik T. Mommsen dosvědčuje, že v kruzích „západoruského socialistického Židovstva", jak je nazýval, si každý, kdo provedl třebas jen sebenepatrnější pokus o posouzení židovské otázky, vysloužil přízvisko „reakcionář" a „antisemita" (to bylo ještě před Bundem).

Tato socialistická zásada pevná jako žula později přesídlila také do SSSR. Od roku 1918 u nás bylo tvrdě (pod hrozbou uvěznění, a dokonce i popravy) zakázáno jakýmkoliv způsobem zviditelňovat židovskou otázku (kromě vyjádření soucitu s utrpením Židů za carského režimu a snahu o jejich aktivní zapojení do věci komunismu). Inteligence se tomuto novému kánonu podřídila dobrovolně a ochotně, zatímco ostatní k tomu byli donuceni.

Tento směr držela komunistická moc tvrdě a neohroženě po celou sovětsko-německou válku: ani tehdy se totiž žádná „židovská otázka" neobjevila. A tak to šlo dál: za Gorbačova už měla komunistická moc na kahánku, ale ani tehdy nepřestávala s kamennou jistotou přesvědčovat, že žádná „židovská otázka" není, není a není! (Místo ní vytvořili „otázku sionismu".)

Ale již na konci druhé světové války, když se sovětští Židé dozvěděli, jaký rozsah mělo vyvražďování za Hitlera, a později i v důsledku stalinské kampaně proti „kosmopolitismu" z konce čtyřicátých let, si do povědomí sovětské inteligence našel cestu opačný názor - že totiž židovská otázka existuje, a nejenom že existuj e, ona existuje velice naléhavě! Bylo oprášeno předrevoluční chápání věci, podle něhož se dokonce jedná o hlavní problém ruské společnosti a otázku svědomí každého jednotlivce. Že židovská otázka je doslova „měřítkem opravdové lidskosti".[49]

Na Západě se do úvah o historické jedinečnosti, o trvalém a podstatném významu židovské otázky, pouštěli od konce **19.** století jen sionis-tičtí vůdcové (někteří z nich nadále udržovali živé styky s tvrdohlavými evropskými socialisty).

---

[49] V. Levitina, *Russkij teatr i jevrei,* Jeruzalém, Bibliotéka Alija 1988, sv. **1.** s. 24.

Avšak bouře doprovázející vznik izraelského státu vnesly zmatek i do duší nevinných evropských socialistů.

Zde se nabízejí dva ne příliš důležité, zato charakteristické případy, které ve své době způsobily rozruch. - Na začátku roku 1967, během jednoho takzvaného „dialogu mezi Východem a Západem" (byl to jeden z šikovných mechanismů období studené války, na jehož základě byli do diskuse se západními představiteli vysíláni východoevropští funkcionáři nebo „dorostenci", kteří vydávali oficiální hatmatilku za své vlastní přesvědčení), slovenský spisovatel Ladislav Mňačko, který důstojně reprezentoval socialistický Východ, důmyslně prohlásil, že se v rámci svého povolání a vůbec *nikdy* v životě nedostal do konfliktu s komunistickou mocí, jen jednou, a to když mu odebrali řidičský průkaz, protože porušil pravidla silničního provozu. Francouzský oponent mu rozezleně odpověděl, že minimálně v *jednom* případě měl Mňačko přejít do opozice - a to, když v sousedním Maďarsku krvavě potlačovali povstání. Ale kdepak, zardoušení Maďarska se Mňačko v a duševního klidu nikterak nedotklo a nepřimělo ho k žádné kritické ani odvážné reakci. - Pár měsíců po této „rozpravě" se rozhořela šestidenní válka. Československá vláda složená ze skalních komunistů v čele **s** Novotným obvinila Izrael z agrese a přerušila s ním diplomatické styky. Me co to? Týž Mňačko (byl Slovák, ale za ženu měl Židovku), který bez mrknutí oka přešel represe v Maďarsku, byl natolik rozčílen a pobouřen, že opustil vlast a na protest odešel žít do Izraele.

Druhý příklad se odehrál ve stejném roce. Když začala šestidenní válka, slavný francouzský socialista Daniel Mayer otiskl v deníku Le Monde článek, ve kterém prohlásil, že: 1) se stydí za to, že je *socialista,* protože za socialistický se prohlašuje Sovětský svaz (když v SSSR docházelo k masovému vy vraždo v árií, a likvidováni byli i *socialistél,* to se nestyděl); 2) stydí se za to, že je *Francouz* (zřejmě kvůli nesprávnému postoji de Gau 11 a); 3) *stydí se za to, že je člověk* (to už je snad trochu přehnané, ne?; a nestydí se jen za jedno - že je Žid.[50]

Jsme ochotni nahlédnout jak Mňačkovo znechucení, tak Mayerův hněv. Zaujala nás jen krajnost jejich pocitů - zvláště když uvážíme, jak dlouho byli servilní a tolerantní ke komunismu. Vždyť vzplanutí jejich citů je také jednou ze stránek židovské otázky ve 20. století.

V co má potom znamenat, když někdo řekne, že „neexistovala"?

Tomu, kdo od padesátých do osmdesátých let poslouchal americké vysílání pro SSSR, se dokonce mohlo zdát, že v naší zemi neexistuje otázka, která by byla důležitější než židovská. (Přesto i ve Spojených státech, kde je o Židech možné mluvit jako o „nejprivilegovanější menšině", která „dosáhla bezprecedentního postavení, byla ve stejné době cítit nenávist a diskriminace, kterou k Židům projevovali křesťanštíspoluobčané a která byla stinnou stránkou tehdejšího života";[51] ale nahlas se o něčem takovém nemluví, protože by to neznělo pravděpodobně a tak židovská otázka neexistuje a všímat si jí nebo o ní mluvit se nesmí a nesluší.)

Musíme si zvyknout na to, že o židovské otázce by se nemělo mluvit potichu a ustrašeně, ale zřetelně, jasně a zasvěceně. Mělo by se šetřit vášněmi a raději se snažit

---

[50] Daniel Mayer, *J'ai honte d'être socialiste,* in „Le Monde", 8. června 1967, s. 3.
Michael Medvěd, *The Jewish Question,* in „National Review", 28. června 1997, s. 53.

vnímavě pochopit výjimečný a nesnadný osud Židů na celém své tě a kromě toho i naše vlastní ruské dějiny, které skrývají také nemálo utrpení. Teprve tehdy se rozplynou vzájemné, často naprosto obludné předsudky, a zavládne pokoj a zdravé vztahy.

Při práci nad touto knihou si člověk s jistotou uvědomuje nejen to, že židovská otázka byla vždy a všude součástí světových dějin, ale také to, že nikdy neměla čistě národnostní ráz, nepodobala se jiným národnostním otázkám a snad díky judaismu se vždy stávala součástí těch otázek, které byly svou podstatou z n e j o b e c n ě j š í c h.

Když jsem se na konci šedesátých let utvrzoval ve svých domněnkách o tom, že je komunistický režim odsouzen k zániku (říkal jsem si, že musí zaniknout - jinak to přece nejde!), jedna očividná skutečnost mi značně dodávala odvahu: totiž že se od něj odklonilo takové množství Židů.

Bývaly časy, kdy Židé jako jeden muž odhodlaně podporovali sovětský režim a žili v přesvědčení, že jedině on představuje budoucnost. Jenomže právě Židé se od něj začali odklánět - nejprve pouze intelektuálové a později i všichni ostatní, což byl přece jasný příznak toho, že dny režimu jsou sečteny!

Kdy však došlo k tomuto konkrétnímu obratu? Kdy se Židé proměnili z přesvědčených zastánců tohoto režimu v jeho zapřísáhlé nepřátele?

Je snad možné říci, že Židům šlo vždy o svobodu? Ne. Příliš mnoho z nich jsme viděli v roli hlasatelů našeho fanatismu. - Jenomže oni se ho zřekli. Bolševický fanatismus stárl i sám o sobě a bez jejich podpory navře ztratil na zápalu, a dokonce přestal být fanatický, zlenivěl na ruský způsob - zbrežněvovatěl.

Komunistická moc po německo-sovětské válce nenaplnila naděje Židů: ukázalo se, že se jim pod její vládou žije hůře než dříve. Mohli jsme v hlavních bodech sledovat, jak k této roztržce docházelo. - Skutečnost, že Sovětský svaz podpořil novorozený Izraelský stát, přijali Židé s nadšením. - Štvanice na „kosmopolity" (Co vlastně komunismus zamýšlel? Chtěl se jich zbavit? Chtěl je vystrnadit?) Židy silně znepokojila - ale spíše jen židovskou inteligenci, řadové obyvatelstvo zatím ne. - Strašilvá hrozba stalinského zúčtování, která zapůsobila daleko silněji, však trvala jen krátce a záhy se zázračným způsobem rozplynula. - V letech bezvládí a později za Chruščova židovské naděje vystřídalo zklamání, a zdálo se, že cesta k trvalému zlepšení bude ještě dlouhá.

A do toho vypukla šestidenní válka, která s biblickou silou otřásla světovým i sovětským Židovstvem a spustila lavinovitý obrodný proces, v jehož důsledku vzrůstalo židovské národní povědomí. Po šestidenní válce „se mnohé změnilo... stala se impulzem k činnosti. Začaly se posílat dopisy a petice sovětským i mezinárodním orgánům. Obnovily se národní tradice: o svátcích se člověk jen stěží protlačil do synagogy, vznikaly ilegální kroužky, kde se vyučovala židovská historie, kultura a ivrit."[52]

A z ničeho nic zesílí kampaň proti „sionismu'který v té době začne být házen do jednoho pytle s „imperialismem". O to více se Židům ten omezený bolševismus odcizil a zhnusil - bůhví, kde se tady vůbec vzal?!

Pravda je, že pro mnohé vzdělané Židy byl rozchod s komunismem velice bolestnou záležitostí, bylo pro ně těžké loučit se s *ideálem:* vždyť šlo o „velký a zřejmě nevyhnutelný experiment týkající se celého lidstva, který byl podložen prastarými,

---

♦ Michail Chejfec, *Město i vremja (jevrejskije zametki),* Paříž, Treťja volna 1978, s. 174.

přitažlivými a na první pohled ušlechtilými idejemi, z nichž zdaleka ne všechny byly zhoubné a leckteré si dodnes zachovaly svůj pozitivní význam... Marxismus vyžaduje vzdělanost."[53]

Mnozí židovští publicisté se dlouho a úporně drželi termínu „stalinismus", který jim umožňoval ospravedlňovat počátky sovětské vlády. Nebylo tak jednoduché rozloučit se s tím, na co si tolik zvykli a oblíbili si. Dá se to ještě vůbec vymýtit?

Objevily se i snahy posílit vliv inteligence na vládnoucí špičky. Jednou z nich je Dopis XXIII. sjezdu KSSS, který v roce 1966 napsal G. Pomeranč. V rámci projektu popsaného v dopise bylo komimistické straně navrhováno, aby „dala důvěru vědecké a tvůrčí inteligenci", která „neusiluje o anarchii, ale o zákonnost... která nechce bořit existující systém, ale učinit jej pružnějším, rozumnějším a humánnějším" - a aby bylo z předních představitelů inteligence vytvořeno poradenské „teoretické centrum", které by dodávalo *komplexní můj* vedení státní administrativy.[54]

Pokus se neuskutečnil.

Mnozí ještě dlouho snili o „zaprášených kornisařských helmách".

Ale již nebylo na výběr. **A** sovětští Židé dali komunismu sbohem.

A nyní, když se z nich stali odpad líci, obrátili proti němu své šiky. Zdálo by se, že nastoupila chvíle očistného pokání, že by měli promluvit o své aktivní účasti na vítězství sovětského režimu a o krutostech, kterých se dopustili.

Ale nic takového se nestalo. Téměř nic. (Výjimky následují níže.) A co sborník Rusko a Židé vydaný v roce 1924, který je dodnes tak aktuální, tak výstižný a pronikavě oduševnělý? Vždyť židovská veřejnost ho tehdy roznesla na kopytech. Podle názoru erudovaného znalce Šimona Mar-kiše se dnes „nikdo neodváží obhajovat křivonosé a ráčkující komisaře: je strašné, když se člověk proslaví jako sovětoíil, čekista a bůhví, co ještě... Ale stejně musím bez vytáček prohlásit: skutečnost, že židovští mladíci a dívky přecházeli k rudým je tisíckrát pochopitelnější než názory autorů výše uvedeného sborníku."[55]

Někteří židovští autoři přece jen začali částečně nahlížet minulost v její pravé podobě - ovšem velice opatrně: „Svou roli dohrála ta část ‚ruskožidovské inteligence', která se utvářela v předválečných a prvních poválečných letech, byla (do určité míry skutečně z přesvědčení) nositelkou marxistické ideologie, ale přitom v rozporu s praxí vyznávala ideály liberalismu, internacionalismu a humanismu, třebaže jen v hloubi duše a nesměle."[56] Nositelkou marxistické ideologie? To ano, samozřejmě. Ale liberalismu a humanismu? - jen v poststalinském období, když se začala vzpamatovávat.

Nicméně u většiny židovských komentátorů pozdního sovětského období se dočteme něco docela jiného. Když se ohlížejí na celé dlouhé období po roce 1917, zajímá je jediné: jak za tohoto režimu trpěli Židé. „Mezi národnostmi Sovětského svazu byli Židé vždy považováni za nejméně spolehlivý živel."[57]

' J. Kolker, in „Russkaja mysl", 24. dubna 1987, s. 12.

e G. Pomeranč, *Projekt pisma XXIII sjezdu,* in *Neopublikovannoje,* Frankfurt nad Mohanem. Posev 1972, s. 269-276.

55 Š. Markiš, *Ješčo raz o nenávisti k samomu sebe,* in „22": Obščestvenno-političeskij i litě-ratiirnyj žurnál jevrejskoj intělligencií iz SSSR v izraile, Tel Aviv, 1980, č. 16, s. 188.

56 R. **Nudelman,** *Sovětskij antisernitizrn - pričiny i prognózy:* (seminář), in „22", 1978, č. 3, s. 147.

57 F. Kolker, *Novyj pian pomošči sovětskomu jevrejstvu,* in „22", 1983, č. 31, s. 145.

Taková slova může v roce 1985 vypustit z úst jenom člověk, který docela ztratil paměť. Prý vždy! A co ve dvacátých a třicátých letech? A co mají znamenat slova *nejméně spolehlivýV.* Jak někdo může takto zapomenout?

„Pohlédneme-li na sovětské dějiny z ptačí perspektivy, budou se nám v celku jevit jako soustavná poroba a likvidace Židů." V celku! Však už jsme se tím v předchozích kapitolách zabývali a ukázali jsme si, že
mnoho z nich zažilo období spokojenosti (nehledě na vysoký počet
těch, kteří náleželi k nejvyšším vrstvám), že se hromadně stěhovali do
měst, získávali přístup na vysoké školy a zažívali období kulturního rozkvětu? Všechno jsou to dodatečná vysvětlení: „Docházelo... ke ‚koií-sání', ale obecná tendence byla stále stejná... sovětská moc, která ničila všechny národnosti, zacházela se Židy obzvláště krutým způsobem."[58]

Další autor považuje toto rané období, kdy Lenin a RKS/b/ povolali Židy, aby se zapojili do práce ve státním aparátu (jeho výzva byla vyslyšena a řada Židů vzápětí přesídlila z městeček ležících v pásmu židovského osídlení, do té doby nenáviděného, do hlavních a velkých měst, blíže k předvoji), dokonce za dobu, kdy došlo k „ustavení bolševického režimu, který proměnil značnou část židovské populace v ‚deklasovaný živel', který Židy likvidoval, deportoval do vyhnanství, který rozbíjel rodiny" a stal se „existenční katastrofou" pro „většinu židovského obyvatelstva". (Záleží na tom, z jakého pohledu se na to člověk podívá. Dokonce i sám autor o něco dále v textu uvádí: ve dvacátých a třicátých letech „se dětem deklasovaných židovských maloměšťáků dařilo vystudovat... technické fakulty a univerzity v hlavním městě a nastupovali jako .stavbyvedoucí' v době, kdy vznikaly ‚velké stavby socialismu'".) A dále následují jakási nejasná tvrzení: „na počátku století bylo pro židovské aktivisty charakteristické... *okouzlení...* ideou o vybudování nové, spravedlivé společnosti", ale armádou revoluce se „stalo ‚tupé stádo, které si vzalo slovo', všichni ti, ‚kdo nebyli nikým'"; „po nastolení nového režimu" se toto stádo „rozhodlo uskutečnit své heslo, „stát se vším' a zlikvidovalo i vlastní vůdce... Tak nastala vláda tupého stáda -totalitarismus bez hranic". (Z kontextu vyplývá, že Židé v tom ne se hráli naprosto žádnou roli, byli snad jen mezi vůdci, kterým bylo ublíženo.) A tato čistka trvala „dlouhá čtyři desetiletí" až do „poloviny padesátých let"; v tomto období museli Židé podle autora spolknout poslední „hořkou pilulku, poslední zklamání, které ‚okouzleným' Židům postavila do cesty historie".[59] Opět týž pohled na věc: celé sovětské dějiny jsou dějinami utlačování a vytěsňování Židů.

A dnes se z židovských hrudí dere jeden veliký nářek: „My jsme se pro ten režim nerozhodli!" Nebo dokonce: „Neexistuje způsob, jak v jejich (Židů) prostředí vytvořit a kultivovat loajální sovětskou elitu."[60]

Ale dobrý Bože, tento způsob spolehlivě fungoval dlouhých třicet let a teprve potom selhal. Kde by se jinak vzalo tolik skvělých a všeobecně známých jmen, z nichž jsme již nejedno citovali?

---

58 J. Stern, *Situaci/a němtojčiva i patomu opasna:* (interview), in „22", 1984, č. 38, s. 150.

59 V. Boguslavskij, *V zaščitu Kuňajeva,* in „22", 1980, č. 16, s. 169-174.

60 J. Stern, *Situacija něustojčiva...,* in „22", 1984, č. 58, s. 130.

A proč po dobu třiceti čtyřiceti let řada Židů nebyla schopna rozpoznat podstatu sovětského zřízení, a teď ji najednou vidí? Co jim otevřelo oči?

Do značné míry především to, že moc náhle otočila a začala Židy vytlačovat - ovšem nejen z vládních sfér a z oblasti řízení, ale také z kulturních a vědeckých institucí. „Jejich zklamání bylo tak náhlé a bolestné, že v sobě ani nesebrali dostatek sil a mužnosti, aby o něm pověděli dětem. A co na to děti? ... valná většina z nich si nadále přála to samé: udělat doktorát, kariéru atd."[61]

Nicméně bylo načase prozkoumat podrobněji vlastní situaci.

V sedmdesátých letech začal opět působit jakýsi efekt zrcadlení a v některých případech až totožnosti názorů, na které se půl století nesmělo ani pomyslet.

Tak například v roce 1929 napsal Šulgin: *Rušíme si přiznat, co se stalo.* Stroze odmítat... jakýkoliv podíl viny Židů na ruské revoluci, na upevnění komunismu i na hrůzách, které komunismus způsobil, by byla ta nejhorší cesta... Velkým krokem vpřed by bylo již to, kdybychom dokázali rozlišovat, jakou měrou se Židé podíleli na všem tom utrpení, které postihlo Rusko a ze kterého jsou šmahem obviňováni. Přinejmenším by bylo ku prospěchu věci, kdybychom dokázali vnímat ‚odstíny'."[14]

Z projevů některých Židů naštěstí vedle této vnímavosti k odstínům zaznívala i vnímavost jiná, daleko konkrétnější, která věcem dodávala smysl a která v sobě skrývala dokonce určitou lítost. A díky upřímnosti, moudrosti a životní zkušenosti dokázali rozlišovat dostatečně jasně. Člověk z toho má radost! A dodává mu to naděje.

Následující slova napsal Dan Levin, americký intelektuál, který se usadil v Izraeli: „Není náhodou, že se žádný z amerických spisovatelů, kteří se pokoušeli popsat a vysvětlit, co se stalo se sovětským Židovstvem, nedotkl jednoho velice závažného tématu - odpovědnosti Židů za komunismus... Ruský lidový antisemitismus je do značné míry dán tím, že ruský lid vidí Židy jako příčinu všeho, co mu způsobila revoluce. Jenomže američtí židovští spisovatelé a bývalí komunisté... nechtějí oživovat fantomy minulosti. Daleko hrůznější je přitom zapomínat na minulost."[62]

Ve stejné době otiskl jeden židovský emigrant z SSSR následující slova: „Při zkoumání zkušeností ruského (sovětského) Židovstva, na rozdílod historické zkušenosti Židovstva evropského, která je založena na „střetech se *silami vnějšího zla...,* nelze

[13] V. Roguslavskij, *Vzaščitu Kuňajeva,* in „22", 1980, č. 16, s. 175.

[14] V. V. Šulgin, *„Čto nani v nich ně nravitsja...",* in *Ob Ántisemitizme v Rossii,* Paříž, 1929, s. 49-50.

postupovat zevnitř směrem ven, ale naopak směrem do vlastního nitra, a právě tam... je třeba hledat"; „v našich podmínkách jsme se setkali jen s jedním typem židovské duehovnosti, s tou, která byla vlastní rudým komisařům a jejíž jméno bylo marxismus". A co se týče „našich mladých sionistů, ti dokáží na Rusko pro jeho ubohost a divokost hledět s nesmírnou dávkou opovržení, vymezují se vůči němu a stavějí proti němu starý židovský národ" -„a zdá se mi dosti zřejmé, že ti, kdo dnes pějí hymny na oslavu Židovstva jako celku (nemají naprosto žádný pocit viny, nemají nejmenší schopnost pohlédnout do vlastního nitra), včera říkali: , Pro ti sovětské moci bych neřekl slovo,

[61] Dan Levin, *Na krajů soblazna:* (interview), in „22", 1978, č. 1, **s.** 55.

[62] Dan Levin, *Na krajů soblazna:* (interview), in „22", 1978, č. 1, **s.** 55.

kdyby nebylo jejího antisemitismu.' A to se ještě včera v opojení bili do prsou: ‚Ať žije velké bratrství národů! Věčná sláva Otci a Příteli, geniálnímu soudruhu Stalinovi!' "[ie]

Jestliže však dnes člověk jasně vidí, kolik Židů bylo mezi skalními bolševiky, a co víc - kolik z nich působilo v čele ideologického vedení, které mělo za úkol zavléci obrovskou zemi na cestu lži, neměl by *za ně* mít cosi jako pocit zodpovědnosti? Položme si obecnou otázku: existuje morální zodpovědnost? Teď nemám na mysli pocit účastenství, ale *zodpovědnost spočívající v tom, že si člověk pamatuje a že přiznává.* - Tak například Němci mladší generace připouštějí před Židy svou zodpovědnost tím nej-přímějším způsobem, a to jak v rovině morální, tak i materiální, stejně, jako by ji připouštěl viník před svou obětí: již řadu let je Izraeli vypláceno finanční vyrovnání a ti, kteří přežili, jsou osobně odškodňováni.

A Židé? Když se Michail Chejfec, kterého jsme v této práci nejednou citovali, poté, co prošel lágry, jménem svého národa velkodtišně omluvil za to, co Židé v SSSR napáchali ve jménu komunismu, zle se mu vysmáli.

Celá vzdělaná část společnosti - *kulturní kruhy* - ve dvacátých a třicátých letech zcela upřímně přehlížela, že jsou *Rusové* obětí ústrků, a dokonce nepřipouštěla, že by takové ústrky mohly existovat. - Zato když začali ubližovat Židům, okamžitě to vycítila. Tak například Viktor Perelman, který v emigraci vydával židovský protisovětský časopis Vremja i my, sloužil režimu v nejzaprodanějším periodiku Litěraturna-ja gazeta v době, kdy ji řídil A. Čakovskij až do chvíle, kdy byl postaven před židovskou otázku. V tu chvíli se od něho odvrátil.

Na vyšší úrovni se to zobecňovalo následujícím způsobem: „Byl to krach... iluzí o tom, že se nám podaří organicky začlenit do ruských společenských hnutí, že se nám podaří v Rusku cokoliv změnit."[63]

[16] A. Sukonik, *O religioznom i atěističeskom soznaniji,* in „Věstnik Ruskogo Christiansko-go Dviženija", Paříž, New York, Moskva, 1977, č. 125, s. 45-46.

Když si tedy Židé uvědomili, že mezi nimi a sovětským režimem došlo k otevřené roztržce, stali se součástí opozice, která se proti němu stavěla, a to opozicí intelektuální (v souladu s rolí, kterou hráli ve společnosti). Nebyli samozřejmě aktéry bouří v Novočerkassku, nepokojů v Rrasnodaru, Alexandrovu, Můro mu ani Kostromě. Ale filmový režisér M. Romm sebral odvahu a bez vytáček se veřejně vyjádřil k známé kampani proti „kosmopolitům". Jeho prohlášení bylo ostatně jedním z prvních dokumentů samizdatu (a sám Romm, který měl za sebou filmy Lenin v říjnu (1937), Lenin v roce 1918 (1959) a který byl pětinásobným nositelem Stalinovy ceny, se v té době zbavil ideologických pout a stal se jakýmsi vůdcem sovětského Židovstva). Od té doby začali Židé významně rozšiřovat řady „demokratického hnutí", „disentu" a často se stávali jeho nejodvážnějšími představiteli.

Jeden z jeho účastníků se z izraelského exilu ohlíží na tehdejší moskevské vření: „Ruští demokraté jsou z valné části (ne-li většinou) původem Židé... Neuvědomují si své židovství a nechápou, že ti, kdo jim naslouchají, jsou většinou také Židé."[64]

---

[63] R. Nudelman, *Ogljanis v razdumje...,* (diskuse), in „22", 1982, č. 24. s. 112.

[64] A. Voronel, *Buduščeje russkoj alii,* in „22", 1978, č. 2, s. 186.

Tak se Židé opět ocitli v ruské revoluci a jako následovníci těch ruských intelektuálů, které židovští bolševici horlivě pomáhali likvidovat v první porevoluční dekádě, se také stali skutečným a zapáleným jádrem nově vzniklého opozičního společenství. Zase se jednou ukázalo, že se žádné pokrokové hnutí bez Židů neobejde.

Kdo učinil přítrž vlně lživých politických (a většinou napůl tajných) procesů? Alexandr Ginzburg. - Vzápětí po něm vystoupili Pavel Litvínov a Larisa Bogorazová. Nebudu přehánět, když jejich výzvu „Světovému veřejnému mínění" z ledna 1968 - kterou nesvěřili vrtošivému samizdatu, nýbrž vlastnoručně a nebojácně předali západním novinářům před fotoaparáty čekistů - označím za zlomový okamžik v ruských politických dějinách. - Kdo bylo těch sedm statečných, kteří 25. srpna 1968 zamířili pevným krokem na Rudé náměstí na místo, kde dříve bývalo popraviště? Nešlo jim o úspěch protestu, svou obětí chtěli očistit jméno Ruska od hanby, která na něm ulpěla kvůli Československu. Čtyři z těch sedmi byli Židé. (Nezapomínejme přitom, že roku 1970 představovali méně než jedno procento populace.) - Nemůžeme opomenout Semjona Gluzmana, který neváhal obětovat vlastní svobodu v boji proti zneužívání psychiatrických léčeben. - Mnozí moskevští židovští intelektuálové byli mezi prvními oběťmi stranické odplaty.

Ale jen málokdy bylo možné z úst disidentů uslyšet alespoň náznak lítosti nad minulostí vlastních židovských otců. P. Litvínov se nikdy ani slůvkem nezmínil o roli, kterou sehrál jeho děd v oblasti propagandy.

Ani od V. Běloeerkevského se již nikdy nedozvíme nic o tom, kolik nevinných lidí zahubil jeho otec s těžkým manze rem v ruce. Komunistka Raisa Lertová, která se na stará kolena vrhla do disidentské činnosti, se dokonce ještě po „Souostroví" pyšnila svou bývalou příslušností k *té* straně, „do které jako mladá vstoupila čestně a s nadšením", „které obětovala veškerý zápal své duše, všechny síly a každou myšlenku", a která jí samé nakonec ublížila, - ale dnes už to není *la strana,* co bývala.[65] Není však schopná domyslet, že v podstatě sama usiluje o to, aby byla brána jako součást raného stranického teroru.

Do řad disidentského hnutí vstoupil po roce 1968 bez zaváhání také Sacharov. Z případů, které se mu nově ocitly na stole a kvůli kterým podával protesty, byla celá řada individuálních, z nichž některé byly vyloženě osobní. Valnou většinou šlo o obranu židovských „odpíračů" vojenské služby. Jednou mi s naivitou, která svědčila o jeho neschopnosti dohlédnout evidentní význam případu, vypravoval, že když se pokusil toto téma více zviditelnit, akademik Geiiand mu odpověděl: „Už nemáme sílu na to, abychom tomuto národu pomáhali řešit jeho problémy"; a akademik Zeldovič: „Sami nemáme dost sil na to, abychom ještě řešili cizí problémy. Nebudu se podepisovat pod petice, které se zasazují za postižené, ať už jim bylo způsobeno cokoliv - chci si zachovat možnost bránit ty, kteří trpí za svou národnostní příslušnost." To jest bránit jenom Židy.

Vznikla i čistě židovská část disentu, která se záměrně věnovala pouze obraně utlačovaných Židů a možnostmi emigrace. Dostaneme se k ní později.

---

[65] R. Lert, *Pozdnij opyt,* in „Sintaksis: Publicistika, kritika, polemika", Paříž, 1980, č. 6, s. 5-6.

Za obratem veřejného mínění často stojí konkrétní osobnosti, které ho ztělesňují a dodávají mu inspiraci. Jednou takovou typickou (a výstižnou) tváří, která zrcadlila intelektuální ovzduší a nálady v SSSR šedesátých let, se *stal Alexandr Galič.* („Jak vysvětluje N. Rubinštejn, jméno Galič je pseudonym. Vzniklo spojením hlásek obsažených v jeho pravém jménu, jménu po otci a příjmení - Ginzburg Alexandr Arkaďje-vič. Výběr pseudonymu je důležitá věc."[66] To je pravda, a autor si nejspíše také uvědomoval, že vedle „spojení hlásek" je v pseudonymu obsažen také název starodávného ruského města, který se dochoval ze slovanského dávnověku.) Pro Galiče byl bouřlivý zvrat nálad v celém intelektuálním prostředí výrazným impulzem. Magnetofonové nahrávky jeho kytarových vystoupení, na kterých zpola zpíval, zpola recitoval, se masově šířily, staly se symbolem celého období společenského oživení šedesátých let a vystihly je s velkou silou a někdy až zuřivostí. Mínění *kulturních kruhů* bylo jednotné: „nejpopulárnější *lidový* básník", „bard současného Ruska".

Když začala sovětsko-německá válka, Haličovi bylo 22 let. Vypráví, že byl ze zdravotních důvodů zproštěn vojenské služby a odjel do Grozného. „Tam jsem nad očekávání snadno získal místo dramaturga v městském Dramatickém divadle." Kromě toho „jsem organizoval divadlo politické satiry"; později jsem se ev a ku oval, přes Krasnovodsk se dostal do Čirčiku nedaleko od Taškentu, odkud jsem v roce 1942 spolu s frontovým divadelním souborem, s nímž jsem přečkal zbytek války, pokračoval do Moskvy. Vzpomíná, že často vystupoval s častuškami pro raněné v nemocničním vlaku a po koncertě popíjel se sympatickým vlakvedoucím v jeho kupé líh. „Všichni jsme pracovali pro jednu velkou společnou věc - bránili jsme svoji vlast, ačkoliv každý po svém."[67] (Stránkování uvedené v textu v hranatých závorkách rovněž odpovídá tomuto vydání.) Skončila válka a stal se z něj slavný sovětský dramatik. Nejméně deset jeho her se hrálo „v řadě divadel v Sovětském svazu i v zahraničí" [216] a jako scenárista se podílel na vytvoření řady filmů. Bylo to ve čtyřicátých a padesátých letech, v letech totálního duševního marazmu - a nebudeme si nic namlouvat, on se z něj uniknout nepokoušel. Jeden jeho film byl dokonce o čekistech, získal za něj i ocenění.

Jenomže na počátku šedesátých let se s Galičem udála změna. Sebral odvahu, opustil úspěšný a sytý život a „vyšel na náměstí" [98]. Od té doby také začal vystupovat po moskevských bytech, kde zpíval za doprovodu kytary své písně. Vzdal se možnosti být oficiálně vydáván, třebaže se mu po ní přirozeně stýskalo: „Je to něco, přečíst si na obálce vlastní jméno - ne jen tak něčí, ale své vlastní!" [216]

Protirežimrú písně, v nichž pranýřoval společenské poměry a které měly svou mravní naléhavost, sehrály bezesporu důležitou roli a uvedly společnost do pohybu.

Texty jeho písní se odehrávají především v dobách pozdního stalinismu a ještě později, zato období světlého leninského období se jeho kárající hlas nedotkl (ačkoliv jednou se inu to povedlo: „Vozy s krvavým nákladem / skřípou u Nikitské brány" [224]). - V nejlepších pasážích vyzývá společnost k morální očistě, k odporu („Malý zlatokopecký valčík" [26], „Já volím svobodu" [226], „Balada o čistých rukách" [181], „Z dotazníků zmodraly nám prsty" [90], „Den co den fanfáry mlčenioslavují hloubku

---

[66] N. Rubinštejn, *Vyključitě magnitofon - pogovorim o poete,* in „Vremja i my" (dále VVI): Meždunarodnyj žurnál literatury i obščestvennych problém, Tel Aviv. 1975, č. 2, s. 164.

[67] Alexandr Galič, *Pes ni. Stichi. Poemy. Kinopovesť. Pjesa. Statji,* Jekatěrinburg, U-Fakto-rija, 1998 (dále Galič), s. 552, 556, 561-562.

prázdných myšlenek" [92]. - Občas zazní krutá pravda o minulosti: „Pro nic za nic rozprášen byl třiačtyřicátý pěší pluk" [21]; jindy zase „rudé legendy": bývaly časy - „kdy třetina mu klů uctívala Čeku. / Bývaly časy „kdy za rudou / dávali deset let natvrdo!" [69] - a je to tady, ach ti nebozí komunisté! Jen jednou jedinkrát se dotknul i rozkulačování („Jako první odváděli ty, kterým všechno sebrali" [115]). - Ale nejhlavnější útok směřoval proti *tehdejší* nomenklatuře („A za městem jsou ploty, za ploty papaláši" [15]) - jeho p fík r o st je tu na místě, ale bohužel snižuje téma tím, že je omezuje na nenávist k jejich hmotným privilegiím - jen se podívejte, jak žerou, chlastaj a flámu jou [151-152]; jeho písně jsou vzteklé, ale je v nich vztek spodiny, což připomíná útočné agitky „rudého proletariátu". Ale i když se od vůdců zatoulá mezi „lid", v jeho sbírce lidských charakterů najdeme téměř samé zabedněnce, strašpytly, syčáky a děvky - opravdový hnůj.

Jeho autorské „já" nabývalo, zcela v duchu doby, různé podoby: ztotožňoval se se všemi trpícími, pronásledovanými a zemřelými. „Byl jsem řadový voják a jako voják zahynu" [248]; „nás vojáky zabíjejí v boji". Ale zdá se, že nejvíce byl muk lem a seděl, mnoho svých písní zpívá ústy bývalého mukla: „a ten druhej mukl - jsem já, to bych řekl" [87]; „Podkova mi zamrzla ve stopě od saní / v ledu, co jsem krumpáčem rozbíjel / ne náhodou jsem se po lágrech / potloukal dlouhých dvacet let" [24]; „místo lidí čísla umírala / umírala místo nás"; „a z lágru alou na frontu!" [69], - takže mnozí se dokonce domnívali, že přišel *odtamtud:* „Galiče se vyptávali, kdy a v jakých lágrech seděl."[68]

A jak vnímal svou vlastní minulost, svou mnohaletou účast na veřejné sovětské lži, která ohlupovala lid? Právě to mě udivovalo ze všeho nejvíc: v tom návalu patetického obviňování se nenašla *ani stopa po vlastní lítosti, nikde ani slovo osobního pokánů* - A později, když složil slova: „stranická Iliada! lokaj v dárkovém balení", docházelo mu vůbec, že zpívá sám osobě? Nebo když si prozpěvoval: „Když obchodovat budeš s kadidlem" [40] - jako by chtěl ostatním radit, ale vždyť to byl on, kdo půl života „obchodoval s kadidlem". Tak co by mu udělalo, kdyby se zřekl svých státem protěžovaných divadelních her a filmů? Kdepak! „My jsme katům ódy nezpívali!" [119] - háček je ovšem v tom, že zpívali. - Zřejmě si to přece jenom uvědomoval, nebo mu to spíše postupně začalo docházet, neboť později, již v době, kdy nežil v Rusku, prohlásil: „Byl jsem úspěšným scenáristou, úspěšným dramatikem a úspěšným sovětským lokajem. A zjistil jsem, že to takhle dál nevydržím. Že už konečně musím promluvit otevřeně, říci pravdu..." [659].

Jenomže tehdy, v šedesátých letech, nebojácně obrátil ostří občanského hněvu dokonce proti přikázání evangelia („nesuďte, abyste nebyli souzeni..."):

> Ne! zaslouží si nejhlubší opovržení tento
> návod na život!

a opíraje se o utrpení, které oslavil ve svých písních, pasoval se sebevědomě do role žalobce: „Nebyl jsem vybrán. Ale soudce jsem!" [100] A natolik o tom sám sebe přesvědčil, že v dlouhé „Poemě o Stalinovi" („Legenda o narození Páně"), v níž vedle

---

V. Volin, *On vyšel na ploščaď.* in Galič, s. 632.

sebe nevkusně postavil Stalina a Krista, formuloval své agnostícké heslo, své jistě znamenité verše, které šly později od úst k ústům a které napáchaly tolik škody:

Nebojte se pekla ani výhně jen
jediného bojte se,
toho, kdo řekne: „Vím, jak jednat správně!" [525]

Ale jak jednat správně, to nás přece učil Kristus... Intelektuální anarchie bez hranic, která zacpe ústa každému, kdo nabízí možné řešení. Jediné, co nabízí - aby se člověk nechal unášet jako součást nemyslícího (třebaže *pluralistického)* stáda - a ono už nás to někam zavane!

Ale jedna bolest ho skutečně vnitřně svírala a naplňovala jeho písně po okraj - pramenila z pocitu židovské sounáležitosti a židovského utrpení: „Náš vlak odjíždí do Osvětimi dnes a denně". „U řek babylonských" - to je zacílené dílo, a má dramatický obsah. Nebo poema „Kadíš". Nebo: „Má šesticípá hvězdo, sviť mi na rukávě, sviť mi na hrudi". Nebo „Vzpomínka na Oděsu" („chtěl jsem Chagalla spojit s Mandelštamem"). Najdeme tu lyrickou i bojovnou notu. „Váš soukmenovec i vámi zavržený, / poslední pěvec vašeho exodu" - zde se Galič obrací k odjíždějícím Židům. Byl natolik prodchnut židovskou pamětí, že dokonce i ve verších na nežidovská témata tu a tam utrousil: „bez velkého nosu", „ani Tatar, ani Žid" [115,117], „co že, stará páko. ještě nejsi v Izraeli?" a dokonce samotná Arina Rodio-tiovna (Puškinova chůva, kterou básník oslavil ve svých verších) si zpívá židovské ukolébavky. - Jenom se v jeho písních neobjevuje ani slovo o dobře situovaných Židech, které nikdo neutiskuje, kteří mají dobré místo v nějakém vědeckém ústavu, v redakci nebo v oblasti obchodu. Žid je vždy ponížený a trpí nebo sedí v lágru a hyne. Nebo jiné slavné verše:

Z vás Židů nikdy nebudou komoří... Nikdy nezasednete v
synodu ani v senátu. Posedíte si leda na Solovkách nebo
Butyrkách [40]

Krátkou paměť nemá jenom Galič, ale také všichni posluchači, kteří tak upřímně a srdečně přijímají tyto jeho sentimentální verše: kam se ztratilo těch dvacet let, kdy sovětští Židé neseděli na Solovkách - ale většinou se producírovali „někde u dvora nebo v senátu"!

Zapomněli, Docela bezelstně na všechno zapomněli. Jak těžké je pamatovat si o sobě to špatné.

A protože mezi kariéristy a režimními prospěcháři už, zdá se, nezbyl jediný Žid, jen samí Rusové, i Galič se, ať už vědomě nebo podvědomě, ve svých satirách utrhuje na Rusy, na všelijaké Klimy Petroviče a Para-monovy. Veškerá společenská nevole, která na ně dopadá, vyznívá ve výrazně „protiruských" tónech, obrazech a podrobnostech. Galič předvádí celou galerii donašečů, lágrových dozorců, zhýralců, idiotů a ožra-lů - většinou ve zkarikované podobě, někdy vyjadřuje i přezíravý soucit (který si bohužel skutečně zasloužíme!) - „Host svěsil mastné pačesy / a spustil píseň o Jermakovi... / řehtá se ostošest / a rád by si po besedo val / o tom jak spasit Rus" **[117-118],** ten nekonečný zástup opilců, kteří neodlišují petrolej od vodky a kteří kromě pití nedělají nic - v lepším případě ztracenců, v horším zabedněnců. A to je, jak už bylo řečeno, považován za ruského *lidového* básníka... Ani jeden válečný hrdina, ani jeden mistr

řemeslník, ani jeden ruský intelektuál, a dokonce ani jeden pořádný mukl (to nejdůležitější, co souvisí s mukly, si přivlastnil), vždyť všechno ruské je „z rasova plemene" [118] nebo se to nosí někde „nahoře". Například tyto verše, které pojednávají přímo o Rusku: „Každý tlučhuba je mesiáš! /(...) Jen se, bratře, zeptej / jen to zkus / byla-li vůbec někdy / na té Rusi Rus." - „Přeplněná neřestí od zátky až do dna." - A najednou zoufale: „Vždyť přeci někde musí být / to neviditelné Rusko," pod „usměvavým nebem / kde se každý s každým rozdělí / o slovo boží i o chleba".

Snažně tě prosím:
„Výdrž!"
V hnilobě zůstaň živ,
ať alespoň v srdci tvém
zaznívá modlitba
jak v Kitěži zakleté! [280-281].

A když se pak objevila svůdná možnost vycestovat, Galič byl na vážkách, zda zvolit Kitěž nebo nízkou všednodennost: „Je to pořád ten samý začarovaný kruh, pohádka o bílém býkovi, kruh, který se nedá zamknout ani odemknout!" [559]. - Odjel. A na rozloučenou pronesl tato slova: „Mne, ruského básníka, žádný ‚pátý bod' nedonutí, abych se vzdal Ruska!" [588].

Ale další z těch, kdo se rozhodli odjet, načerpali z jeho písní dávku jedu, která způsobila, že k Rusku pocítili odpor a začali jím opovrhovat. Nebo alespoň jistotu, že je v pořádku se s ním rozejít. Tento hlas již zaznívá z Izraele: „Rozloučili jsme se s Ruskem. Neobešlo se to bez bolestí, ale bylo to navždy... Stále jsme s Ruskem pevně svázaní. Jenomže... za rok, za deset let, možná za sto z něj odejdeme a dosáhneme svého prahu. Když posloucháme Galiče, je nám nad slunce jasné, že jsme zvolili správnou cestu."[69]

Kapitola 25

Obrat v obviněních Ruska

Bylo to ovšem celé historické hnutí - odvrat Židů od sovětského komunismu.

Ve dvacátých a třicátých letech se zdálo splynutí sovětských Židů s bolševismem nezvratné. **A** najednou se rozcházejí? A ještě z toho mají radost!

---

[69] N. Rubinštejn, *lykljuěitě magnitofon - pogovorim o poete,* in VM, Tel Aviv, 1975, č. 2, s. 177.

Jako vždycky u všech lidí i u všech národů se samozřejmě nedalo očekávat, že při takovém p ře h o dn o co v á ní zazní lítost nad někdejší se-mknutostí. Ale *absolutně jsem nečekal* takový odklon, že místo třeba jen náznaku politování, třeba jen citové rozpačitosti bude odtržení Židů od bolševismu provázeno hněvivým výpadem proti ruskému lidu: to *Rusové* zardousili demokracii v Rusku (tj. Únorovou revoluci), *Rusové* jsou vinni tím, že se od roku 1918 udržel tak pevné tento režim!

My tím ovšem vinni jsme, jak by ne! A dokonce už dřív: jako by už ty odporné scény ze *zářivé* Únorové revoluce k tomu nedávaly návod! - Ale čerstvě přeorientovaní bojovníci proti bolševismu se projevili takto: dnes jsou všichni povinni uznat, že oni vždy proti tomu režimu bojovali, a nepři po n línat, že ho kdysi milovali, nepřipomínat, jak skvěle té tyranii sloužili - ne, to ti „domorodci" ji od začátku budovali, upevňovali a milovali ji:

„**I**udři Říjnového převratu... byli spíš vědoucími než vedoucími (železná strana nového typu, to byli ti ‚vědoucř?) průvodci a realizátory přání mas, dřímajících v hlubinách podvědomí lidu. Neodtrhli se od rodné hroudy." **A** dále: „Říjnovýpřevrat byl pro Rusko neštěstím. Vývoj v zemi mohl být i jiný... tehdy (tj. v bouřlivém anarchismu Února) se objevily první známky úcty k lidské důstojnosti ze strany státu, počátky práva, svobody, byly však smeteny hněvem lidu."[70]

A zde je pozdější výklad, oslnivě měnící vysvětlení účasti Židů v bolševických řadách: „Bolševismus Leninův a SDDSR/b/ byl jen intelektuální a civilizovanou realizací ‚plebejského' bolševismu. Nebýt prvního, zvítězil by druhý, mnohem strašnější." A proto „tím, že se Židé široce zapojili do bolševické revoluce a dali jí kádry intelektuálů a organizátorů, zachránili Rusko před totální pugacovštinou. Dodali bolševismu nejhumánnější variantu ze všech vůbec možných v té době."[71] - Avšak: „Rdyž vzbouřený lid rukama Leninovy strany svrhl intelektuálskou demokracii (kdypak ale nějaká existovala?)... poslušný lid se rukama stalinské byrokracie snažil osvobodit od... všeho, v čem ještě zaznívaly ohlasy volného ducha inteligence."[72] - Ano, ano, ovšem: „Vína inteligence na následných žalostných událostech ruských dějin je silně zveličena." A vůbec - provin ila-li se, „provinila se na sobě samé",[73] nikoli na lidu. Naproti tomu „nebylo by na škodu, kdyby lid sám cítil své provinění na inteligenci".[74]

Ale marná sláva: „Totalitní režim... je svou podstatou i původem lidový."[75] - „Je to totalitní země... Taková je volba ruského lidu."[76]

A je to proto, že „tatarský živel ovládl zevnitř duši pravoslavné Rusi"[77] - vždyť „asijská sociální a duchovní struktura, kterou Rusové zdědili od Mongolů... je

---

[70] B. Šragin, *Protivosto/anije ducha* (dále B. Šragin), Londýn, Overseas Publieations 1977, s. 160, 186-189.
[71] Nik. Šulgin, *Novoje russkoje samosoznanije,* in „Věk XX i rnir". Moskva, 1990, č. 3, s. 27.
[72] M. Mejerson-Aksjonov, *Rožděnije novoj intělligencii,* in *Samosoznanije: Sb. statěj,* New York, Chronika 1976, s. 102.
[73] B. Šragin, s. 246, 249.
[74] O. Altajev, *Dvojnoje soznanije intělligencii i psevdo-kultura,* in „Věstník Russkogo Stu-děnčeskogo Chrístianskogo Dviženija", Paříž-New York, 1970, č. 97, s. 11.
[75] N. Prat, *Emigrantskije kompleksy v istoričeskom aspekte,* in „Vremja i my" (dále VVI): Vleždunarodnyj žurnál literatury i obšěestvennyeh problém, New York, 1980, č. 56, s. 191.
[76] Beni Peled, *My ně možem ždat ješčo dve tysjuči let!* (interview), in „22": Obščestvenno--politiěeskij i litěraturnyj žurnál jevrejskoj intělligencii iz SSSR v Izraile, Tel Aviv, 1981, č. 17, s. 114.
[77] N. Prat, *Emigrantskije kompleksy v istoričeskom aspekte,* in „Vremja i my" (dále VVI): Vleždunarodnyj žurnál literatury i obšěestvennyeh problém, New York, 1980, č. 56, s. 191.

houževnatá, neschopná vývoje a pokroku".[78] - (Teorii, že neexistovalo žádné tatarské jho, nýbrž přátelský svazek s Tatary, zastával ostatně i Lev Gumiljov. Na to dává nejjednodušší odpověď ruský folklor: kolik máme přísloví o Tatarech, všechna o nich mluví jako o nepřátelích a utiskovatelích, a folklor se nedá zfalšovat, nedá se překroutit jako vědecká teorie.) - A tak i „Říjnový převrat byl výbuch asiatské substance neuvěřitelné síly".[79]

A pro všechny, kdo chtějí drásat a deptat ruské dějiny, je oblíbeným a nejpřednějším vykladačem Čaadajev (myslitel nesporně vynikající). Nejprve samizdat, pak i emigrantská vydání pečlivě vybírala, oškrabá-vala, horlivě opakovala jeho publikované i nepublikované (jim vyhovující) texty. Me nevyhovující citáty a to, že hlavními Čaadajevovými oponenty z řad jeho současníků nebyli Mikuláš **I.** s Benkendorfem,

[b] VI. Mejerson-Aksjonov, *Rožděnije novoj intělligencii, in Samosoznanije,* s. 102.

nýbrž jeho přátelé - Puškin, Vjazemskij, Karamzin, Jazykov - to vše se ignoruje.

Na začátku sedmdesátých let se odpor k Rusům stále stupňuje. „Rus-sisch-kulturisch", „lidský ehlívek" - co je v anonymním samizdatovém článku „S. Tělegina" (G. Kopylova) pohrdání k Rusku jako k nepovedenému materiálu; a po lesních požárech roku 1972 poslal tentýž „S. Těle gin" samizdatovým letákem prokletí celému Rusku: Ruské lesy hoří? To máš za své zločiny!!! - „Celý národ splývá v re akční masu" (G. Pomeranč); „Když slyším tu přelíbeznou garmošku, zmocňuje se mě zuřivost, a při styku s tou masou propadám bezmocnému vzteku";[80] mluví velmi upřímně, a je to tak: srdce si poručit nedá. - „Židé, židovský osud - to je jen parafráze osudu inteligence v této zemi, její kultury, a židovská osiřelost je symbolem jiné, duchovní osamocenosti, pramenící z debaklu tradiční víry v ‚liď."[81] (Jaké zrněny prodělal v Rusku od 19. až po druhou polovinu 20. století věčný „problém lidu". Dnes „za lid" se označuje ta domorodá masa, tupě spokojená se svým vegetováním a se svými manipulátory, mezi kterou ke společnému strádání v městech této země zavál Židy jejich neúprosný osud. Milovat tuto *masu* nelze, dělat si o ni starosti se příčí přirozenosti.) - Nám již známý B. Chazanov (tehdy nebyl ještě v emigraci) má takový názor: „Rusko, které miluji, je platónská idea: ve skutečnosti neexistuje. Rusko, které vidím kolem sebe,

[78] B. Šragin, s. 504.
[79] Tamtéž, s. 505.
[80] M. Dejč, *Zapiski postoronněgo,* in „22", 1982, č. 26, s. 156.
[81] B. Chazanov, *Novaja Rossija,* in VM, Tel Aviv, 1976, č. 8, s. 145.

je mi odporné," jsou to „svého druhu jedinečné Augiášovy chlévy"; žijí tam „prašivci"; „jednou je (Rusko) stihne strašlivá odplata za to, jaké je dnes".[82]

Stihne je odplata - ano. Ale ne za pouhé působení útrap. Stihlo je to již dříve.

V šedesátých letech se v intelektuálním prostředí mnoho přemýšlelo a padlo mnoho výroků o situaci v SSSR, o perspektivách a v širším pojetí i o Rusku samém. Za podmínek přísného státního dohledu probíhaly všechny tyto debaty a úvahy jen v soukromých besedách nebo v samizdatových článcích, tehdy ještě většinou nesměle a pod pseudonymy. Me když začala židovská emigrace - zaplavilo usvědčování Ruska neomezeně a hněvivě svobodný Západ: v židovské emigrantské inteligenci to byl mohutný proud a tak hlučný, že jiné hlasy dlouho nebylo ani slyšet.

Roku 1968 uprchl za hranice Arkadij Bělinkov - jak se zdá, úhlavní nepřítel sovětského režimu? Ne však ruského lidu? Čteme jeho článekve sborníku Novyj kolokol, který sestavil: „Země otroků, země pánů..." A *proti komu* se vrhá jeho hněv? (Pravda, musíme uvážit, že článek vznikal ještě **v** SSSR a autor dosud postrádal tu nebojáenost, jakou mu dala až cizina: obvinit přímo *režim,)* Slovo „sovětský" dokonce nepoužije Rělinkov ani jednou, ale jde vyšlapanou cestičkou: věčně otrocká Rus, svoboda „pro naši vlast je horší než žrát rozdrcené sklo", v Rusku „se věší buď ne ti praví, nebo ne tak, jak by se mělo, a vždycky málo". -Prý již ve dvacátých letech 19. století „mnohé svědčilo o tom, že v procesu odvěké evoluce se z obyvatelstva (Ruska)... stane stádo zrádců, udavačů, katů"; „panoval tam ruský strach: měli jsme sbalené teplé věcí a čekali zabušení na dveře," - dokonce ani tady to není „sovětský" strach. Copak někdy před revolucí čekali noční zabušení na dveře? -„Soud v Rusku nesoudí, všechno ví předem. Proto se v Rusku jenom odsuzuje,"[83] - to znamená i díky Alexandrovým reformám? A co porota? A smírčí soudci? Takové odpovědné, uvážlivé soudnictví.

Ale to nic! V autorovi kypí tak nezměrný vztek, že staví na pranýř i spisovatele - Karamzina, Žukovského, Ťutčeva, ba i Puškina a ruskou společnost jako celek za jejich nedostatečnou revolučnost: „Bídná společnost otroků, potomků otroků a praprapředků otroků", „společnost strachem a zlostí se třesoucích hovad", „při pomyšlení na možné následky měli hned plné kalhoty", „při pokusech zardousit svobodu... ruská inteligence vždy ochotně pomohla".[84]

Čím kdo zachází, tím taky schází.

Jestli to všechno u Bělin kova byla „zastíračka proti sovětské ho postoje", kamufláž - proč tedy v zahraničí text nepřepsal? Jestli to ve skutečnosti myslel *jinak, ne takhle* - proč to otiskl v této podobě?

Ne, Bělinkov nenáviděl právě takto.

Tohle tedy byl *ten obrat,* jímž se zřekli bolševismu?

Přibližně v téže době, koncem šedesátých let, vyšel v Londýně židovský sborník na sovětská témata, čteme **v** něm dopis z SSSR: **„V** nesmírných hlubinách labyrintů ruské

---

[15] Tamtéž, s. 141, 142, 144.

[83] A. Bělinkov, *Strana rab o v, strana gospod...,* in „Novyj kolokol": Lit ě r a tu rn o - pu b 1 i c i st i -ceskij sborník, Londýn, 1972, s. 325, 539, 546, 550.

[13] Tamtéž, s. 525-528, 537. 547, 555.

duše jistě sedí pogromista... Sedí tam také otrok a výtržník."[85] - A na tuto anonymní poťouchlou urážku pohotově navazuje Bělocerkovskij: „Rusové jsou silný národ, jenom na hlavu jsou slabí."[86] - „Ať všichni ti Rusové, Ukrajinci... hulákají **v** opilosti i se svými ženami, chlastají vodku a blbnou z komunistickýeh žvástů... bez nás... Ještě lezli po čtyřech a klaněli se stromům a kamenům, ale my jsme jim dali Boha Abrahámova, Izákova a Jákobova."[87]

„Kéž byste konečně zmlkli, bylo by to od vás moudré." (Job 15, 5)

(Povšimněme si, že žádný hanlivý úsudek o „ruské duši" *obecně,* o „ruské povaze" *obecně* nevyvolává u nikoho z civilizovaných lidí ani nejmenší protest, ani zapochybování. Otázka „mohou-li se posuzovat národy jako celek" vůbec nevznikne. Když někdo nemiluje, nebo když dokonce opovrhuje vším ruským, nebo když dokonce prohlašuje v pokrokových kruzích, že „Rusko je žumpa", neplatí to v Rusku za prohřešek, nezní to nepokrokově. A nikdo se tu neobrací na prezidenty, premiéry, senátory, kongresmany s rozechvělou výzvou: „Jak se díváte na takové rozdmýchávání nacionální nenávisti?" - Vždyť my sami si spílá-me ještě ostřeji - od 19. století, a zvlášť těsně před revolucí. V tom ohledu máme bohatou tradici.)

Čteme a dovídáme se také: „pologramotní hlasatelé náboženství", „pravoslaví si nevysloužilo důvěru inteligence" (Têíegin). - Rusové „se tak lehce zřekli víry svých otců, lhostejně se dívali, jak se vyhazují do povětří chrámy". No to jste tomu dali! Ale „možná že se ruský lid jen na čas poddal moci křesťanství"? - tj. na 950 let - „a jen čekal na okamžik, kdy se od ní osvobodí"?[88] - tj. za revoluce. Kolik se musí člověku v srdci nahromadit nenávisti, aby mohl vyslovit něco takového! (Ale cožpak ruští publicisté obstáli na tomto Poli zkresleného chápání? Mnozí se na něm smekli. Třeba chlouba publicistiky první emigrační vlny S. Raial-skij, dokonce snad syn duchovního, o té době píše: „Pravoslavná Svatá Rus bez zvláštní námahy nechala zbořit své svatyně."[89] V Paříži je sotva slyšet vzlyky těch, kdo byli zmasakrováni čekistickýnů kulomety již za. chrámových bouří roku 1918. Od té doby už znova nepovstali, tak je to. A to bych chtěl vidět, jak by syn kněze ve dvacátých letech v SSSR bránil svatyně před zbořením.)

A zase pravý opak: „Pravoslaví je hotentotské náboženství." (Ví. Grob-man) Nebo: „Zběsilost aromatizovaná Rubljovem, Dionisijem a herda-jevem"; ideje „restaurace ‚dávného ruského historického pravoslaví' mnohé odstrašují... Je to ta nejčernější perspektiva pro zemí i pro křesťanství."[90] - Nebo prozaik F. Gorenštejn: „Čestným předsedou „Svazuruského lidu' se stal Ježíš Kristus, který na sebe vzal podobu vesmírného atamana."[91]

Dej si pozor, jdeš na to zostra - abys to nepřehnal!

---

[85] N. Šapiro, *Shvo rjadovogo sovětskogo jevreja,* in *Russkij antisemitizm i jevrei: Sborník,* Londýn, 1968, s. 50-51.

[86] „Novyj amerikaněc", New York, 25.-29. března 1982, č. 110. s. 1 i.

[87] Jakov Jakir, *Ja pišu Viktoru Krušinu,* in „Naša strana", Tel Aviv, 1.2. prosince 1973 - cit. podle „Novyj žurnál", 1974, č. 117. s. 190.

[88] Amram, *Reakcija ottorženija,* in „22", 1979, č. 5, s. 201.

[89] „Novoje russkoje slovo", New York, 30. listopadu 1975, s. 5.

[90] M. Ortov, *Pravosluvnoje gosudarstvo i Cerkov,* in „Pravoslavnyj almanach Puť", New York, květen-červen 1984, č. 3, s. 12,15.

[91] F. Gorenštejn, *šestoj konče krasnoj zvezdy,* in VM, New York, 1982, č. 65, s. i25.

Ode všech těch upřímných hrubostí však musíme odlišit sametově měkkého samizdatového esejistu a filozofa těch let Grígorije Pomeranče. Co napsal, má jakoby vyšší úroveň než všechny polemiky - o osudech národů *obecně, obecně* o osudech inteligence: *líci* už skoro nikde neexistuje, leda u Křováků. V samizdatu šedesátých let jsem od něho četl: „Lid je neslaná nemastná břečka a sůl země se nachází v nás samých", v intelektuálech. - „Solidarita inteligence přetínající hranice je reálnější věc než solidarita inteligence s lidem."

To znělo velmi moderně a mělo v sobě jakousi novou moudrost. Nicméně v československých událostech roku 1968 právě jednota inteligence s „neslanou nemastnou břečkou" jejího neexistujícího *lidu* vytvořila duchovní záštitu, Evropou dávno zapomenutou: dvě třetiny milionu sovětských vojáků nezlomily jejich ducha, zatímco českoslovenští komunističtí vůdci ztratili nervy. (O dvanáct let později se tatáž zkušenost opakovala v Polsku.)

Při svém stylu nelpícím na přesnosti, kdy se množství paralelních úvah neslévá do zřetelně jasné konstrukce, nepsal Pomeranč snad nikdy o *nacionalismu* - ó ne! „My si všude nejsme zcela cizí. My si všude nejsme zcela bratry," a opěvoval diasporu jako takovou, diasporu v obecném smyslu, jak komu vyhovuje. Procházel relativismem, agnos-ticismem - jakoby z nejvyššího světového nadhledu. „A jedno volání po víře, tradici, národě uvaluje kletbu na druhé." - „Podle pravidel stanovených pro varšavské studenty je možno milovat pouze jeden národ," -a „krevním poutem jsem spjat s touto zemí, ale co když miluji i jiné?" reptá Pomeranč.[92]

To je rafinovaný argument. Nemusíme samozřejmě *milovat* jen jeden národ nebo jednu zemi, ale třeba deset. Me někam patřit, být *doma* lze jenom v jedné vlasti, tak jako můžeme mít jen jedinou matku.

Abych co nejlépe objasnil předmět zkoumání, je na místě tady povědět i o korespondenci, kterou jsme s manžely Pomerančovými vedli v roce 1967. Toho roku již vyšel v samizdatu můj román, jako rukopis tehdy ještě na indexu, V kruhu prvním. První, kdo mi poslal námitky, byl G. S. Pomeranč a jeho žena Z. A. Mirkinová: že jsem je ranil nepochopením a falešným přístupem k židovské otázce; že jsem v Kruhu neodpustitelně ponížil Židy - a tím i sebe sama. - Jak jsem je ponížil? Snadže jsem neukázal ty bezohledné Židy, kteří se vyšvihli v paprscích raných sovětských let. - Ale v dopisech od Pomerančových bylo plno náznaků, nuancí, vytýkali mi lhostejnost k utrpení Židů.

Odpověděl jsem jím a oni zas odpověděli mně. **V** těch dopisech jsme probrali i právo na posuzování celých národů, i když jsem v románě nikoho nesoudil.

Pomeranč mi tehdy navrhl - a vůbec každému spisovateli a komukoli, kdo vynáší jakékoli lidské, psychologické, sociální soudy -, abych se choval a *posuzoval* tak, jako kdyby na světě neexistovaly vůbec žádné národy: nejen je neposuzovat jako celek, ale ani u žádného člověka nevidět jeho národnost. „Co je přirozené a omluvitelné u Ivana Děnisovi-če (přístup k Césaru Markovičovi jako k Nerusovi), bylo by u intelektuála ostudné a u křesťana (ne u člověka *pokřtěného,* ale u skutečného křesťana) *velký hřích:* ,\ení pro mne Řeka ani Žida.'"

---

[92] G. Pomeranč, *Čelovek niotkuda,* in G. Pomeranč, *Něopublikovannoje,* Frankfurt nad Mohanem, Posev 1972, s. 145, 145,161-162.

Vznešené stanovisko. Dej Bůh, abychom k němu všichni jednou dospěli. **A** bez něho by nemělo smysl nic *všelidského,* ani křesťanství?

Ale: jíž nás jednou drtivě přesvědčili, že *národy neexistují,* a naučili nás rychle ničit ten svůj. Což jsme tehdy taky bezhlavě udělali.

A dále: posuzovat - neposuzovat, ale jak *vykreslit* konkrétní lidi bez jejich národnosti? **A** ještě: když neexistují národy, pak neexistují ani jazyky? Jenže žádný spisovatel, žádný umělec nemůže psát žádným jiným jazykem než národním. Když vymřou národy, vymřou i jazyky.

Ale z prázdnoty se nedá ani pít, ani jíst.

Povšiml jsem si, že právě Židé častěji než všichni ostatní naléhají: ignorovat národnost! Jaký význam má „národnost"? Jaké mohou být „národní rysy", „národní povaha"?

A měl jsem chuť praštit čepicí o zem: „Já jsem pro! Jen do toho! Od této chvíle..."

Ale musíme přece vidět, kam spěje naše neblahé století. Lidé na lidech toho bůhvíproč sotva rozeznají víc než právě národnost. A ruku na srdce: ze všech nejostražitěji, nejpodezíravěji a nejutajeněji rozlišují a důkladně zkoumají právě Židé. *Svůj* národ.

A jak to, že - četli jste o tom výše - Židé tak často posuzují Rusy právě jako *celek,* a skoro vždy negativně? Náš Pomeranč: „nezdravé rysy ruské povahy", mezi nimi „vnitřní nevyrovnanost". (A neuvědomuje si, že posuzuje rovnou národ. A kdopak kdy řekl: „nezdravé rysy židovské povahy"?) Ruská „masa *dovolila,* aby se na ní páchaly hrůzy opričniny, tak jako později *dovolila* stalinské tábory smrti".[93] (Dovolily to nikoli sovětské mezinárodní úřednické špičky, ne, ty tomu kladly strašlivý odpor! - nýbrž ta tupá masa...) A něco ještě pádnějšího: „Ruský naci o naiisinus nevyhnutelně získá agresivní, pogromistieký charakter,"[94] - tj. každý Rus, který miluje svůj národ, už je potenciální pogromista!

Z toho vyplývá, že nám nezbývá než si s těmi Čechovovými hrdiny, kteří se nedočkali předjarního tahu, povzdychnout: „Příliš brzy!"

Ale to nejzajímavější: čím je korunován druhý Pomerancův dopis, který tak naléhavě žádá, aby se národy nerozlišovaly. V tom mnoha-stránkovém bouřlivém dopise (psaném rozháraným, těžkým písmem) mi doporučil, a to ultimativní formou! - jak by se ještě dal ten odporný Kruh první zachránit. Je tu pro mne toto východisko: máni *udělat z Ge-rasimoviče Židal* Aby nejvyšší duchovní gesto v románě učinil právě Žid! „Na tom, že je Gerasimovič vykreslen podle ruského prototypu, *vůbec nezáleží"* píše člověk ignorující národností - já jsem to jen zdůraznil kurzívou. Pravda, navrhuje mi ještě jedno alternativní řešení: jestli tam přece jen nechám Gerasimoviče jako Rusa, mám *připsal* do románu stejně působivou postavu ušlechtilého, obětavého Žida. Ale jestli neudělám to ani ono, pohrozil mi Pomeranč, že proti mně rozpoutá novinovou kampaň. (Na tento návrh jsem už neodpověděl.)

Mimochodem, potom tu jednostrannou kampaň skutečně vedl, nazývaje ji „naší polemikou", v zahraničním tisku i v SSSR, když už to šlo, přitom se opakoval a přetiskoval své stejné články s opravami nedomyšleností, na které upozornili oponenti.

---

ci. Pomeranč, *Sny žemli,* in „22", 1980, č. 12, s. 129.

[94] Týž, *Čel o vek niotkuda,* in G. Pomeranč, *Něopublikovannoje,* s. 157.

V tom zápalu se také dal strhnout к prohlášení, že na světě bylo a je pouze jediné Absolutní Zlo, a to hitlerismus - tady náš filozof není relativistou, vskutku ne. Ale řeč se stočí na komunismus - a ten bývalý mukl, který jaktěživ nebyl komunista, najednou začne vykládat, a rok od roku umanutě ji (při odmítání mé nesmiřitelnosti vůči komunismu): že komunismus *není nesporné zlo* (a ranou Čeku dokonce „obestíral duch demokracie"[2]"). Nesporným zlem však je zatvrzelý antikomunismus, zvlášť když se opírá o ruský nacionalismus (který, a to říká nám, *nemůže nebýt pogromistieký).*

Vida, kam až Pomeranč došel se svou vemlouvavou nadsvětovostí a „beznárodností".

Copak je možné s *takovým* zkreslováním, s *lakovou* zaujatostí posloužit vzájemnému porozumění mezi Rusy a Židy?

Vidíš mrvu v oku bratra svého, a v oku svém břevna neznamenáš?

V těch měsících, kdy jsme si vyměňovali dopisy s Pomerančovými, okopírovaly nějaké liberální ruce v leningradském oblastním výboru strany tajné hlášení jakéhosi Ščerbakova, Smirnova a L těch in a. týkající se údajné „podvratné sionistické činnosti" v Leningradě, „precizních forem ideologické diverze". - „Jak proti tomu máme bojovat?" ptali se mě moji židovští známí. - „Jednoduše," odpověděl jsem, ještě než jsem si ten dokument přečetl, „zveřejněním! Publikovat to v samizdatu. Naše síla je v šíření

[26] Týž, *Son o spravedlivom vozmezdii,* in „Sintaksis: Publicistika, kritika, polemika". Paříž, 1980, č. 6, s. 21.

informací, v otevřenosti!" - Ale mojí známí se zarazili: „Takhle rovnou - to nejde, to by si lidé vykládali nesprávně."

Když jsem si to přečetl, pochopil jsem jejich obavy. Z udání bylo patrno, že mládežnický literární večer v Domě spisovatelů 50. ledna 1968 byl v politickém smyslu čestný a odvážný: vysmívali se zjevně i poloza-středně vládě, jejím příkazům a ideologii. Ale z textu dýchal i *nacionalistický* ráz projevů (pravděpodobně tam byla převážně mládež židovská): zněla tu jasně nevole vůči Rusům, nevraživost, možná i pohrdání, a stesk po vznešenosti židovského ducha. A proto se mým známým nechtělo dát dokument do samizdatu.

Ale co mě zrovna udeřilo - byla *oprávněnost* těch židovských postojů, jež se na tom večeru objevovaly. „Rusko se zrcadlí ve skle pivního stánku," tak nějak tam promluvil básník Ufljand. - Vždyť je to pravda! A je to hrůza. - Zdá se, že řečníci přímo nebo nepřímo, možná neseni explozemi slov a vět, obviňují Rusy, že se válejí pod výčepními pulty a manželky je zvedají z bláta; že se nalévají vodkou až do bezvědomí, že se hádají; že kradou...

Tohle potřebujeme -vidět se očima druhých, vidět své katastrofální chyby. Náhle jsem se přenesl na židovské hledisko, rozhlédl jsem se a zhrozil se s nimi: Bože, kde jsme se to octli, *my,* Židé! Karty, domino, hubu dokořán před televizí... Co to máme kolem sebe za hovada, takovou sběř! Nemají ani Boha, ani žádné duchovní zájmy. A hned se v duši vynořuje plno výčitek za utiskování.

Jenom se zapomnělo na to, že ty pravé Rusy vybili, vymlátili a vyhnali a ty zbylé zblbli, poštvali a zpracovali bolševičtí hrdlořezové, a nikoli bez horlivé asistence otců dnešních mladých židovských intelektuálů. Dnešní mladé lidi dráždí ty maškary, které

se vyhouply ve čtyřicátých letech do sovětského vedení - nás dráždí stejně. Ale ty lepší všechny pobili, nenechali tu nikoho.

„Neohlížej se!" nabádal nás později Pomeranč ve svých samizdatových esejích, neohlížej se, neboť tak ztratil Orfeus Eury diku.

Jenže my jsme toho *již* ztratili víc než Eurydiku.

Od dvacátých let nás učili: vyhoďte všechnu minulost z paluby současnosti.

Je ale jedno staré přísloví, které radí: Vozem kupředu, a očima dozadu. Nemůžeme si dovolit se neohlížet. To bychom nic nepochopili.

A i kdybychom se snažili neohlížet, připomenou nám: jak se ukazuje, „jádro (ruské otázky) je *komplex méněcennosti bezduchých vůdců lidu*po celá staletí jeho dějin" - a ten „přiměl ruský carismus k imperialis-tickým válkám... Komplex méněcennosti je chorobou průměrnosti."[95] -Ale chcete vědět, čím se vysvětluje revoluce 1917 v Rusku? Neuhodnete to? Přece „právě ten komplex méněcenností zapříčinil revoluci v Rusku".[96] (Ó, nesmrtelný Freude, *všechno* v životě je hned jasné jak facka.)

A vůbec: „Ruský socialismus se projevil jako přímý dědic ruského samoděržaví."[97] Právě přímý dědic, to si ani nežádá důkazů. V tom je vzácná shoda: „Mezi carismem a komunismem je... přímá posloupnost... kvalitativní shodnost."[98] Co se dá očekávat od ruských dějin „plných krveprolití a provokací?"[99] - V recenzi na zajímavou knihu Agur-ského Ideologie nacionálbolševismu i malý posun hodnocení mění celkový obraz - a my vidíme: „V reálné historii sovětské společnosti začal velmi brzy proces pronikání tradičních, základních idejí ruského národního uvědomění do praxe a ideologie vládnoucí strany", „stranická ideologie již v polovině dvacátých let přesedlává z jednoho koně na druhého." - Již v polovině dvacátých let?! Vždyť pouhé slovo „ruský", „jsem Rus" se nesmělo vyslovit - to byla kontrarevoluce! Dobře si to pamatuji. A teď prý: již tehdy, za největší štvanice proti všemu ruskému a pravoslavnému stranická ideologie „stále houževnatěji a důsledněji ve své praxi se začíná řídit idejí nacionální", „sovětská moc, zachovávajíc internacionalistickou masku, reálně se zabývala upevňováním ruského státu".[52] - Ano, ano! „Navzdory všem internacionalistickým deklaracím zůstala revoluce v Rusku národní záležitostí."[100] - „Rus rozvrácená revolucí budovala svůj národní stát."[101]

Národní? Jak tohle někdo může vypustit z úst? Vždyť všichni ti autoři vědí o rudém teroru; o *milionech* rolníků, kteří zahynuli za kolektivizace; o nenasytném Gulagu.

Ne, beznadějně, nepochopitelně a nenávratně je Rus odsouzena na celou dobu svého trvání a ve všech svých projevech. Vždy bude vystavena podezření: „Ruská idea" bez antisemitismu „jako by už nebyla ani idea, ani ruská". A dokonce: „Nenávist ke kultuře je specifický ruský jev"; „co jsme se naposlouchali ujišťování, že prý oni jediní na celém světě uchovali čistotu a neposkvrněnost, oni že dbají na Boha uprostředrodných

[95] L. Frank, *Ješčo raz o „russkom voprose",* in „Russkaja mysl", 19, května 1989, s. 15.
[96] Amram, *Sovětsky antisemitizm - příčiny i prognózy* (seminář), in „22", 1978, ě. 5, s. 155.
[97] V. Gusmán, *Perestrojka: mify i reálnost',* in „22", 1990, č. 70. s. 159, 142.
[98] B. Šragin, s. 99.
[99] VI. Amusin, *Petěrburgskije strasti,* in „22", 1995, č. 96, s. 191.
[55] B. Šragin, s. 158.
[100] I. Serman, *(Recenzija)*, in „22", 1982, č. 26, s. 210-212.
[101] M. Mejerson-Aksjonov, *Roždenije novoj inteligencii,* in *Samosoznanije,* s. 102.

hlubin"[102]; „na této zkažené zemi jako by našla přístřeší vznešená oduševnělost. Na tuto oduševnělost poukazují jako na nějaký národní poklad, jedinečný produkt na roven kaviáru."[103]

Ano, vysmívejte se nám, jen se dosyta nasmějte, nám to bude jen svědčit. Ano, v tom, co říkáte, je kus pravdy, bohužel. Ale neměli byste to říkat s takovou nenávistí. Protože jsme si dávno uvědomovali strašný úpadek našeho národa pod komunisty, právě v těch uplynulých sedmdesátých letech jsme tak nesměle psali o naději na obrození naší morálky a kultury. Ale kupodivu: židovští autoři z tohoto proudu s neochabující zlobou zaútočili i na výzvu k ruskému obrození, jako by (nebo právě proto?) se báli, aby sovětskou kulturu nenahradila ruská. „Bojím se, že ,úsvit' zavržené země bude ještě horší než její nynější (70.-80. léta) soumrak."[104]

A když jsme se vzpamatovali z devadesátých „demokratických" let, mám za to, že i v tom je předvídavost. Nicméně: bylo to vyřčeno se soucitem, nebo se zlomyslností?

A čteme dokonce i toto: „Mějte se na pozoru, když vám kážou o lásce k vlasti: ta láska je nakažena nenávistí... Mějte se na pozoru před tvrzením, že na Rusi se nejhůř žije Rusům, že trpěli především Rusové, že počet ruských obyvatel klesá," - ale to, jak známo, je lež! - „Buďte ostražití, když vám začnou vykládat o skvělém státníkovi... zločinné zavražděném" (o Stolypinovi) - to je také lež? Ne: „Nikoli proto, že fakta, která vám předložili, jsou lživá," ale i tak, nevěřte ani pravdivým faktům: „Mějte se na pozoru", „buďte opatrní"![105]

Ano, v tom přívalu opožděných vášnivých obvinění je cosi udivujícího.

Kdo by si byl mohl v bouřlivých dvacátých letech pomyslet, že ještě po zchátrání a pádu všeho toho radostného aparátnického zřízení v Rusku mnozí Židé, kteří toho tolik vytrpěli od komunismu, kteří ho snad prokleli, kteří od něho utekli - budou i z Izraele, i z Evropy, i přes oceán proklínat a kopat ne do komunismu, ale do Buška? S takovou jistotou a výmluvností posuzují mnohoznačnou vinu a špatnost Ruska, jeho nekonečnou provinilost na Židech, a v upřímné vire v bezbřehost této viny skoro všichni šmahem v ni věří! - a zároveň neslyšným úhybným pohybem odvádějí své lidi od odpovědnosti za podíl na popravách ČK, na potopení člunů s oběťmi v Bílém a Kaspickém moři, za svůj podíl na kolektivizaci, na ukrajinském hladomoru, na všech hanebnostech sovětské správy, od odpovědnosti za snaživou horlivost ve službě oblbování „domorodců". To vše mluví proti kaj lenosti.

Jenže o tu odpovědnost se s vámi, bratři nebo cizáci, musíme podělit.

A pokání - společné pokání - *za všechno, co se stalo, dohromady,* to by byla nejčistší, ozdravující cesta.

---

[102] B. Chazanov, *Písma bez štěmpelja,* in VM, New York, 1982, č. 69, s. 156, 158, 165.
[w] Týž, *Novaja Rossija,* in VM. Tel Aviv, 1976, č. 8, s. 142.
[57] M. Vajskopf, *Sobstvennyj Platon,* in „22", 1981, č. 22, s. 168.
[18] B. Chazanov, *Po kom zvonitpotonuvšij kolokol,* in „Strana i miř": Obščestv.-političeskij, ekonomiéeskij i kulturno-filosofskij žurnál, Mnichov, 1986, č. 12, s. 93-94.

A já k tomu Rusy nepřestanu vyzývat.

A vyzývám k tomu i Židy. Aby se káli ne za Trockého, Raměněva a Zi-novjeva, ti jsou i tak první na ráně, od těch se dá distancovat: „To nebyli žádní Židi!" Ale aby se poctivě rozhlédli po celé šíři a hloubce raně sovětského despotického aparátu - na ty „nenápadné", jako byl ísaj Davidovič Rerg, který vynalezl báječné „auto smrti"[106] k neštěstí samotných Židů, a na ty ještě nenápadnější, kteří přistrkávali k podpisu lejstra v sovětském aparáte a nikdy se nedostali na oči veřejnosti.

Ale Židé by snad přestali být Židy, kdyby byli v něčem zajedno.

Tak i v tomto případě. Zazněly i jiné hlasy.

Právě od té doby - od začátku velkého přesunu Židů za hranice SSSR - ke štěstí pro všechny a ke cti Židů se jistá jejich část při zachování oddaností Židovstvu dopracovala k poznání víc než obvyklého citového okruhu, ke schopnosti pojímat dějiny jako celek. Jaká to byla radost uslyšet je! A naslouchat jim od té doby neustále. Jakou naději to dává do budoucnosti! Při zdrcujícím úbytku, prořídnutí ruských řad je pro nás obzvlášť cenné jejich pochopení a podpora.

I koncem 19. století se ozýval melancholický názor: „Každá země má takové Židy, jaké si zaslouží."[107]

Všechno závisí na zaměření citů.

Kdyby se neozvaly hlasy takových Židů z třetí emigrační viny a z Izraele, museli bychom rezignovat na to, že se Rusové a Židé někdy domluví a navzájem pochopí.

Roman Rutman, kybernetik, na sebe poprvé upozornil v emigraruském tisku roku 1973, hned po své emigraci do Izraele, velmi upřímným, jasným vyprávěním, jak se tato emigrace probouzela, jak se od-hodJávala k odchodu, a již tehdy projevil evidentně vřelý vztah k Rusku. Článek měl také výmluvný název: Odcházejícímu úctu, zůstávajícímu bratrství.[108] Mezi prvními tóny probouzení znělo, jak píše: „Jsme Židé, nebo Rusové?" Mezi tóny loučení: „Rus, ukřižovaná za lidstvo."

V příštím roce, 1974, v článku Kruh příkoří navrhoval zabývat se „některými zavedenými koncepcemi pro ‚židovskou otázku'", „nezavírat oči před nebezpečím *absolutizace* těchto koncepcí". Je trojí: 1. „Mimořádný osud židovského národa z něho udělal symbol lidského utrpení"; 2. „Žid v Rusku byl vždy obětí jednostranného pronásledování"; 3. „Ruská společnost má vůči Židům povinnosti". - Uvádí mou větu ze Souostroví: „Tato v alka nám ukázala, že ze všeho nejhorší na světě je být Rusem," -a s porozuměním ji komentuje, že to není planá fráze, která by se dala jen tak přejít: ztráty v této válce a její pustošivost, ale hlavně revoluční teror, hlad, „nesmyslné vyhlazení myslícího výkvětu národa a jeho opory - rolnictva". Přestože současná ruská litera tura a demokratické hnutí proklamují v zájmu vykoupení starých hříchů a represí tezi o vině ruské společnosti na Židech, sám autor raději volí zásadní koncepci o „knihu příkoří" -

---

106 J. Žírnov, *„Procedura kázni nosila omerzitělnyj charakter",* in „Komsomolskaja pravda", 28. října 1990, s. 2.

107 M. Vlorgulis, *Jevrejskij vopros v jego osnovanijach i častnosťach,* in *Voschod,* Petrohrad, 1881, leden, seš. 1, s. 18.

*' R. Rutman, *Uchoďaščemu - poklon, ostajuščemusja - bratstvo,* in „Novyj žurnál", New York, 1973, č. 112, s. 284-297.

„dojaté žvatlání o neštěstí a vynikajících schopnostech národa"; „aby se přetrhl ‚kruh příkoří', musí se za něj tahat ze dvou stran".[109]

To je rozvážný, přátelský, klidný hlas.

Mnohokrát, a pevně, zazněl v těch letech hlas Michaila Chejřece, nedávného mukla gulagu. „Jako velký zastánce svého národa nemohu nesynipatizovat s vlastenci jiného národa."[110] - Odvážil se vyslovit výzvu k židovskému pokání formou tohoto srovnání: „Postoj německého národa, který se neodvrátil od své strašné a zločinné minulosti, nepokusil se svalit vinu za hitierismus na jiné viníky, na cizince atd., ale neustále se očišťoval v ohni národního pokání, dokázal vytvořit stát, který především vzbudil nadšení a úctu lidstva k Němcům - tento postoj by se podle mého mínění měl stát vzorem i pro národy, které se podílely na zločinech bolševismu. Včetně Židů"; „my Židé musíme vyvodit čestné důsledky z židovské hry ‚já nic, já muzikant', ze hry, o níž s překvapivou jasnozřivostí mluvil Z. Žabotinskij."[111]

M. Chejfec projevil tolik ušlechtilosti, že mluvil i o „reálné vině asimilovaných Židů na národech těch zemí, v nichž žijí, o vině, která jim nedovolí, nesmí dovolit žít klidně v diaspoře". A o sovětském Židovstvu dvacátých a třicátých let: „Kdo má právo je odsoudit za historický omyl (horlivou účast na budování komunismu) a historickou odvetu Rusku za pásmo židovského osídlení a za pogromy - kdo jiný než my, jejich hořce litující potomci?"[112] (Chejfec dodává, že toto mínení s ním sdíleli jeho stejně uvažující táboroví spoluvězni B. Pensem a M. Korenblit.)

V tónu téměř shodném se slovy Chejfece, který byl tehdy již v emigraci, zazněla z nitra SSSR živá výzva k židovskému pokání od Felixe Světová v samizdatovém románě Otverzi mi dveri[113] (Otevři mi dveře). (Není náhodou, že při bystrém židovském cítění a myšlení byl F. Svetov mezi prvními, kdo pochopili smysl začínajícího ruského náboženského obrození.)

Později, už za vášnivé debaty kolem xAstařjeva a Ejdelmana, psal Jurij Štejn o „našich specifických aškenázských komplexech, vzniklých z vědomí příslušnosti k vyvolenému národu a psychologie rodáka z malého městečka. Odtud pramení i přesvědčení o naší národní neomylností, i nároky na uznání našeho monopolu v utrpení... Už bychom si měli uvědomit, že jsme normální národ, ve všech parametrech seriózní a nikoli neomylný, jako všechny ostatní národy světa. Tím spíše nyní, když máme svůj nezávislý stát, a ten už světu dokázal, že Židé dovedou o nic hůř než jiné velké národy bojovat i orat."[114]

Na obhajobu tvorby V. Astafjeva, V. Rasputina a V. Bélova, když se proti nim zvedla levicově liberální štvanice, ohnivě vystoupila literární teoretická Marie Šnejersonová,

[109] R. Rutrnan, *Kolco obid,* in „Novvj žurnál", 1974, č. 117, s. 178-189; v téže době angl.: Societ Jewish AiTairs, Londýn, 1974, sv. 4, č. 2, s. 5-11.

M. Chejíee, *Rus skij patriot i ladimir Osipov,* in „Kontinent": Litératurnyj, obšěestv.-po-litičeskij i religioznyj žurnál, Paříž, 1981, č. 27, s. 209.

[111] Tentýž, *Naši obščije uroki,* in „22", Í980, č. 14, s. 162-165.

[41] Tentýž, *Město i vremja (jevrejskije zametki),* Paříž, Treťja volna 1978, s. 42, 45.

[113] Felix Svetov, *Otverzi mi dveri,* Paříž, Editeurs Réunis 1978.

[114] J. Štejn, *Pismo v redakciju,* in „Strana i mir", 1987, č. 2, s. 112.

která si zachovala v emigraci vřelou lásku k Rusku a až dojemné porozumění pro ruské problémy.[115]

V sedmdesátých letech na Západě také vyšla obsáhlá, kvalifikovaná a hrozivá kniha o tom, jak komunisté zničili přírodu v SSSR. Protože autor byl sovětský občan, vydal ji pochopitelně pod pseudonymem -B. Romarov. Za nějaký čas autor emigroval a my se dověděli jeho pravé jméno - Zejev Volfson. Dověděli jsme se i víc: patřil k autorům Alba zbořených a znesvěcených chrámů středního Ruska.[116]

Tak málo v zdevastovaném Rusku zůstalo dělných ruských sil - a náhle nám přispěchali na pomoc přátelští, účastní Židé. V té vy lidně nos ti a za tvrdých úředních zásahů zahájil pomoc pro postižené náš Ruský veřejný fond, jemuž jsem odevzdal všechny zahraniční honoráře za Souostroví Gulag, a počínaje jeho prvním výtečným a obětavými organizátorem Alexandrem Ginzburgem bylo mezi dobrovolnými pracovník) fondu nemálo Židů a Položidů. (Což poskytlo našim zaslepeným krajním ruským kruhům důvod, aby náš fond *ocejchovali* jako „židovský".)

Stejné to bylo s účastí v naší knižnici INRT (Studie z nejnovějších ruských dějin) - M. Bernštama, později i J. Felštinského a D. Šturmanové.

V boji s komunistickou lží vynikli různorodou, myšlenkově svěží a hluboce zasvěcenou publicistikou důstojně uvážlivého tónu **M.** Agur-skij, D. Šturmanová, A. Někrič, M. Geller, A. Serebrennikov.

A kde jinde než zde nutno připomenout odvážný čin amerického profesora Julia Epštejna, jeho zásluhy o Rusko. V sebevědomé Americe, vždy přesvědčené o své pravdě a zlehčující své zločiny, on, osamocen ve svém úsilí, odhalil tajemství „operace Keelhaul": po válce Američané vydali už ze *své* pevniny stalinským agentům k zlikvidování statisíce Rusů a kozáků, kteří se naivně domnívali, že jsou již ve „svobodné" zemí a jsou zachráněni.[117]

Jak bychom mohli nebýt všemi těmito příklady ujištěni o upřímnosti srdečného rusko-židovského porozumění - pokud mu nebudeme z obou stran zabraňovat netrpělivostí a zlobou.

Bohužel však i nej mírnější pokusy o připomenutí, o omluvu, o spravedlnost budí ostré protesty zástupců krajního nacionalismu - ruského i židovského. „Nepodařilo se Solženicynovi svolat k národnímu pokání," - totiž Rusy, a to autor nekritizuje, „tak vidíš! Naši jsou stejně v prvních řadách." Nikoho nejmenuje, ale zřejmě má na mysli především M. Chejfece. „To my jsme ovšem vinni nejvíc ze všech, my jsme pomáhali... nastolit... ale kdepak, nepomáhali, my jsme přímo sami nastolili sovětskou moc... neproporciálně jsme figurovali v různých orgánech."[118]

Na ty, kteří promluvili hlasem pokání, se hned zuřivě vrhli. „Chtějí ze svého hurá vlasteneckého nitra vychrlit plnou dávku slin" - to je mi styl! Jak vznešené vyjadřování! „a pečlivě poplivat všechny ty ‚předky', s proklínáním Třockého i Bagrického, Kogana i

---

[115] M. Šnejerson, *Razrešonnaja pravda,* in „Kontinent", 1981, č. 28; tatáž, *Chudožestvennyj mir pisatělja i pisatel v miru,* in „Kontinent", 1990, č. 62.

[116] B. Komarov, *Uničtoženije přírody;* Frankfurt, Posev 1978; *Razrušennyje i oskverňonnyje chrámy, Moskva i Sredňaja Rossija,* doslov: *Předěly vandalizma,* Frankfurt, Posev 1980.

[117] Julius Epstein, *Operation Keelhaul: The Story of Forced Repatriation from 1944 to the Present,* Old Greenwich, Connecticut, I levin-Adair 1975.

"·! V. Zejev, *Děnionstra-cija objektivnosti,* in „Novyj amerikaněc", 1.-7. června 1982, č. 120. s. 57.

Dunajevského"; „M. Chejfec nás vyzývá, abychom ‚se očistili v ohni národního pokání' (?!)".[119]

Pěkně to schytal F. Svetov za autobiografického hrdinu svého románu: „Kniha o přestoupení na křesťanství... nebude napomáhat abstraktnímu hledání cesty k pokání, ale zcela konkrétnímu antisemitismu a ži-dobijství... je to kniha antisemitská." A vůbec - za co se kát? horlí neúnavný David Markiš. - Svetovův hrdina vidí „zradu" v tom, že „opouštíme tuto zemi v žalostné situaci, kterou jsme výhradně sami zavinili: vždyť my, jak je vidět, jsme tam udělali krvavou revoluci, zastřelili ca-ra-báťušku, zhanobili a znásilnili pravoslavnou církev a navíc inspirovali Souostroví Gulag" - není to tak? Tak za prvé, ti „soudruzi", Trockij, Sverdlov, Berman a Prenkel nemají nic společného se Židovstvem. A za druhé - sama otázka na jakoukoli *kolektivní* vinu je položena nesprávně.[53] (Něco jiného jsou Rusové, ty lze obviňovat všechny šraahem, metropolitou Fil olejem počínaje.)

A jeho bratr Š. Markiš usuzuje takto: „Pokud jde o poslední vinu vystěhovalou z Ruska... ať už do Izraele nebo do USA, rusofobíí - skutečnou, nikoli, vy bájenou'... u nich nenacházíme, zato však sebenenávist, přerůstající v pravý antisemitismus, až moc často to zrovna bije do očí."[54]

Když tedy Židé projevují lítost, je to antisemitismus. (Další nový úhel pohledu na tento fenomén.)

Zato Rusové si mají uvědomit svou národní vinu: „Ideje národního pokání se nemohou realizovat bez jasného uvědomění národní viny... Je to nesmírná vina, a není na koho ji svést. Tato vina se týká nejen minulosti, ale i přítomnosti, v níž Rusko dělá dost hanebností, a v budoucnu jich může nadělat ještě víc," píše počátkem sedmdesátých let Šragin.[55]

Ovšem, i nás omrzí Rusy vyzývat: bez pokání nebudeme mít žádnou budoucnost. Vždyť zločinnost komunismu uznali ti, které přímo postihla, a jejich blízcí. Ale ti, jichž se nedotkla, se snažili ji nevidět, a nyní zapomněli, odpustili, a nemohou pochopit: z čeho bychom se měli kát? (A co teprve ti, kdo ty zločiny páchali.)

Dennodenně hoříme studem za náš ned o vtipný národ.

A - milujeme ho. A nehledáme jiné cesty mimo něj.

A bůhvíproč jsme ještě neztratili všechnu víru v něj.

Ale cožpak na naší obrovské vině, na našich nevydařených dějinách - nemáte na tom podíl i vy?

Šimon Markiš cituje Žabotinského: v článcích z dvacátých let „Žabo-tinskij několikrát (při různých příležitostech) prohlásil: Rusko je cizí země, náš zájem o ně je odtažitý, chladný, i když účastný, jeho starosti, strasti a radosti nejsou našimi, stejné jako naše nejsou jeho." Markiš dodává: „Právě takový vztah k ruským... starostem jsem měl i já." A vyzývá: konečně „nazývat věci pravými jmény. Ostatně ani svobodní západní Rusové v tomto delikátním bodě neoplývají statečností... Raději se dohaduji s nepřáteli."[56]

[119] B. Boguslavskij, *Vzaščitu Kuňajeva,* in „22", 1980, č. 16, s. 166-167, 170.

Ale vaši sentenci by bylo třeba rozdělit na dvě části: proč „nazývat věci pravými jmény", mluvit p ř í m o by mělo znamenat nepřátelství?

« D. Markiš, *Xykrest,* in „22", 1981, č. 18, s. 210.

[u] Š. Markiš, *O jevrejskoj nenávisti k ňossii,* in „22", 1984, č. 58, s. 218.

[35] B. Šragin, s. 159.

[5B] Š. Markiš, *Ješčo raz o nenávisti k samomu sebe,* in „22", 1980, č. 18, s. 178-179, 180.

Vždyť už staré přísloví nám praví: Přítel je, kdo pravdu mluví, ne kdo pochlebuje.

Tohle nedorozumění, že mluvit přímo znamená nenávidět - vyzývám všechny, i Židy, aby je odmítli. Aby je historicky odmítli! Jednou provždy aby je odmítli!

Právě v této knize „nazývám věci pravými jmény". A ani na okamžik jsem neměl pocit, že by to bylo vůči Židům nenávistné. A píšu s větším porozuměním, než píší naopak mnozí Židé o Rusech.

Účelem mé knihy, jak se zračí i v názvu, je právě toto: musíme *si navzájem porozumět,* musíme se vzájemně *vcítit do své situace.* Touto knihou chci podat ruku k vzájemnému porozumění - na celou naši budoucnost.

Ale - musí to být vzájemné!

Vzájemný vztah židovského a ruského osudu, spojených od 18. století a tak bouřlivě probíhajících ve 20. století, má jakýsi hluboký historický význam, který nesmíme ztratit ani v budoucnu. Je v něm možná uložen tajuplný Záměr - a tím spíš musíme usilovat o jeho pochopení a naplnění.

A zdá se jasné, že poznání pravdy o naší společné minulosti je jak pro Židy, tak pro Rusy *morálně nezbytné.*

Kapitola 26

Začátek exodu

Epocha exodu, jak ji Židé sami záhy nazvali, přišla jaksi pokradmu: její začátek souvisí s článkem v Izvěstijích z prosince 1966, kde byl milostivě vyjádřen souhlas úřadů se „znovusjednocením rodin", a pod tímto „heslem dostali Židé právo opustit SSSR".[120] **A** půl roku nato - vypukla, svou historickou logikou, šestidenní válka. - „Jako každý epos začal exodus zázrakem. A jako v každém správném eposu se Židům Ruska - pokolení exodu - dostalo tří zázraků": zázrak vyhlášení izraelského státu, „zázrak Purimu 1953" (tj. Stalinova smrt) a „zázrak radostného, skvělého, opojného vítězství 1967".[121]

Šestidenní válka dala silný a nezvratný impulz k vzrůstu sebe uvědomování sovětských Židů a u mnohých z nich k pohasnutí touhy po asimilaci. Podnítila mocný nápor k zakládání nacionálních židovských kroužků sebevzdělávání a studia ivritu. A nakonec dala vznik emigrač-nímu chápání světa.

Ale jakými, kým se cítili být sovětští Židé ve své většině koncem šedesátých let, na prahu exodu? - Ne, nelžou o svých emocích v retrospektivě ti Židé, kteří píší o svém tehdy trvalém pocitu útisku nebo omezování: „Když slyší slovo Žid, vtáhnou hlavu mezi ramena, jako by čekali ránu. **A** sami se snaží užívat toto posvátné slovo co nejméně, a když jsou nuceni je vyřknout, kvapně je zamumlají se staženým hrdlem, jako by je někdo škrtil... Někteří z těchto lidí žijí v zajetí věčného strachu, který se jim vsákl do podvědomí a je již nevyléčitelný."[5] Nebo, jak píše židovská literátka: celý svůj profesionální život prožila s pocitem, že možná její práci zamítnou, protože je Židovka.[122] Mnozí

Židé i za zřejmě výhodných - ve srovnání s masou obyvatelstva -hmotných životních

[31]. Domalskij, *Těchnologija nenávisti,* in „Vremja i my" (dále VM): Meždunarodnyj žurnál

podmínek tento pocit útisku přece jen bezpochyby měli.

Židovští kulturní pracovníci si ovšem nestěžují na ekonomický útisk, nýbrž nejvíc na kulturní. „Sovětští Židé se snaží... zachovat míru své účastí v ruské kultuře. Hájí ruskou

---

[120] F. Kölker, *Novyj pian pomošči sovětskomu jevrejstvu,* in „22": Obsčestvenno-političeskij 1 litěraturnyj žurnál jevrejskoj iritělligencii iz SSSR v Izraile, Tel Aviv, 1983, č, 31, s. 145.

[121] B. Bogusiavskij, *Otcy i děti russkoj alii,* in „22", 1978, č. 2, s. 176.

literatury i obščestvennych problém, Tel Aviv, 1978, č. 25, s. 106-107.

kulturu v sobě."[123] Dora Šturaianová vzpomíná: „Když ruští Židé, jejichž zájmy jsou srostlé s Ruskem, jsou náhle jako samozvanci a cizáci zbavováni - třeba jen na papíře nebo slovně - práva zabývat se ruskými záležitostmi, ruskými dějinami, pociťují lítost a rozpaky. S objevením tamizdatu a samizdatu se xenofobie, kterou chová jistá část ruských literátů vůči Židům, cítícím se být Rusy, po mnoha letech projevila nejen na uliční a úřední úrovni, ale í na úrovni elitářsky intelektuální, včetně disidentské. To pochopitelně šokovalo Židy ztotožňující se s Rusy"[124] - A Galič: „Mnoho lidí, vychovaných ve dvacátých, třicátých, čtyřicátých letech, si odmalička, od narození zvyklo považovat se za Rusy a jsou skutečně... celou myslí spjati s ruskou kulturou."[125]

A jiný autor popisuje „typ průměrného dnešního ruského Žida", který „by sloužil věrně a oddaně všemu v zemi. Důkladně posoudil své nedostatky. Pochopil je nebo je vycítil... A snaží se jich zbavit... přestal gestikulovat. Zbavil se intonačních zvláštností, které přenesl ze svého jazyka do ruštiny... Y jisté vývojové etapě v něm vzniklo přání vyrovnat se Rusovi, nebýt od něj k rozeznám." A dále: „Celá léta nemusíte uslyšet slovo .Žid'. Mnoho lidí možná zapomnělo, že jste Žid. Ale vy na to nikdy nemůžete zapomenout. Vždy vám to připomene mlčení. To vytvoří ve vašem nitru takové silové pole, že v něm každé zrnko prachu výbuch ne. A až uslyšíte slovo ‚Žiď, zazní vám to jako úder osudu." - To jsou velmi přesvědčivá slova. - A týž autor se netají tím, jak draze se platí za tu snahu převtělit se v Rusa. „Překročil toho příliš," to člověka ochuzuje. „Teď by potřeboval velmi obsažná, mnohoznačná, velmi ohebná slova. Me taková slova nemá... Rdyž nemůže najít nebo uslyšet potřebné slovo, cosi v něm umírá," ztratil „intonační melodiku židovské mluvy", a tím „všechnu veselost, hravost, šprým, životní pohodu, ironii", kterou jen ona dovede vyjádřit.[126]

Ovšem tyto problémy v celé jejich šíři a drtivosti zdaleka neprožívají všichni sovětští Židé, jen nepatrná menšina, nejvyšší kulturní vrstva, a pouze ti z nich, kteří se opravdu tvrdošíjně snažili *ztotožnit* s Rusy, O takovém kroužku hovoří G. Pomeranč, ale

[4] N. Voronel, *Ukaždogo svoj doni,* in „22", 1978, č. 2, s. 150-151.

paušalizuje to na veškerou inteligenci: „My nejsme nikde tak docela cizí. Nikde nejsme tak docela doma"; „je z nás něco jako neizraelští Židé, lidé vzduchu, kteří ztratili

všechny kořeny k vezdejšímu bytí."[8] To je vyjádřeno velmi přesně.

A ještě jeden autor rozvíjí stejnou myšlenku: „Vidím tak jasně podmíněnost jejich (Židů) existence v Rusku dneška."[127]

Tam, kde nedošlo k splynutí - tam nevyhnutelně mrazí odcizení.

Natan Šěaranskij nejednou opakoval, že se od jisté doby cítil *ne takový,* jako jsou obyvatelé této země.

---

[123] 1. Doraalskij, *Těehnologija nenávisti,* in VM, Tel Aviv, 1978, ě. 25, s. 129.

[124] i). Šturman. *Razmyšlenija nad rukopisju,* in „22", 1980, č. 12, s. 135.

[125] Aleksandr Galič, *Pesni. Stichi. Poemy. Kinopovest. Pjesa. Statji,* Jekatěrinburg, U-Fakto-rija. 1998, s. 586.

[126] Raní Vřen. *I'russkom gcdutě,* in „22", 1981, č. 19, s. 133-155. 157.

[127] A. Voronel, *Třepet iudějskich žabot,* 2. vyd., Ramat-Gan, Moskva-Jeruzalém, 1981, s. 122.

L. Clmoch na procesu „s únosem letadla" v prosinci 1970 upřímně prohlásil (a zřejmě to v něm zrálo déle než dva tři měsíce): „Žít v zemi, kterou nepovažuji za svou, je pro mě nesnesitelné."

Je to nekompromisní stanovisko. A vyjádřil je odvážně.

A právě *takový* pocit se stále víc zmocňoval sovětských Židů - a zasahoval již i široké vrstvy.

Později, v roce 1982, se jeden židovský novinář vyslovil takto: „Jsem tu cizí... Jsem cizincem ve vlastní zemi, kterou abstraktně miluji, ale konkrétně se jí prostě bojím."[128]

Počátkem sedmdesátých let L. R. Ču kov ská v rozhovoru se mnou (tehdy jsem si to hned zapsal) řekla: „K dnešnímu exodu byli Židé dokopáni. Je mi líto těch, které Rusové donutili, aby se prohlásili za **Židy.** Židé ztratili svou národní samostatnost a umělé probuzení jejich naei-onálních citů mi připadá pochybené."

Ó, ani zdaleka tomu tak není! Tohle L. K. nevystihla, třebaže byla v kontaktu s mnoha Židy obou našich metropolí. Probuzení židovských citů bylo docela přirozené, zákonité na historické Ose - a nikdo je k němu nemusel „dokopávat". Nenadálé probuzení! „I ‚Žiď může znít hrdě!"[129]

Smysl cesty, kterou v SSSR prošla jeho mladá generace, vykládá ještě jeden židovský publicista takto: „Co můžeme my„vnuci[4] a dědicové toho krutého experimentu, my, kteří jsme hlavou prorazili skořápku a vyklubali se tady, v Izraeli - co můžeme říci o svých otcích a dědech? Že nám nedali ‚židovskou výchovu'? Ale cožpak zkušenost jejich cest, jejich životů, kterou do sebe vsál, kterou prošel, byť jen dětskými krůčky, každý z nás, od dětského snění až po dospělé řádění - cožpak to není židovská výchova?

[9] G. Pomeranč, *Čelo vek niotkuda,* in G. Pomeranč, *Něopublikovannoje,* Frankfurt nad Mohanem, Posev 1972, s. 161, 166.

Vždyť sám náš pocit *židovství* se ve značné míře vyvánu! jako důsledek jejich (i našich vlastních) nezdarů, katastrof, zklamání. Važme si tedy té minulosti... Máme snad kamenovat rozbité lebky romantiků minula?!"[130]

Upřímně a poctivě je vyjádřena dědičná sounáležitost s otci a dědy, těmi nadšenci z raně sovětských let; dodává obrazu plastičnost. (A článek prozrazuje rozhořčení nad majetky a výhodami „nové třídy", která vystřídala ony „romantiky".)

A v samizdatovém článku bylo také správně zdůrazněno: „Zdá se velice nepravděpodobné, že by dnešní vzestup národnostního uvědomění sovětských asimilovaných Židů byl jen důsledkem znovuzrození antisemitismu. Je to spíš náhodná časová shoda."[14]

Různí protagonisté tohoto procesu se poněkud odlišují v líčení průběhu svého tehdejšího sebeuvědomování. Jedni píší: „Skoro všem se zdálo, že se v šedesátých letech prakticky nic nedělo," totiž v hnutí za návrat k židovství, avšak „po válce roku 1967 přišel závan čehosi nového". A „průlom, jsem přesvědčen, že ho přece jen prorazil

[128] M. Dejč, *Zapiski postoronněgo,* in „22", 1982, č. 26, s. 156.

[129] R. Rutman, *Uchoďaščemu - poklon, ostajuščemus/a - bratstvo,* in „Novyj žurnál", 1980, č. **1**12, s. 286.

[130] V. Boguslavskij, *Vzaščitu Kuňajeva,* in „22", 1980, č. 16, s. 176.

[14] N. llskij, *Istorija i samosoznanije,* in „Jevrei v SSSR", 1977, č. 15, cit. podle: „22", 1978, c, t.s. 202.

A. Eterman, *Treíje pokolenije,* (interview), in „22", 1986, č. 47, s. 124.

proces s únosem letadla".[131] - Jiní: že „v Leningradě, v Moskvě, v Rize se židovské skupiny zorganizovaly již v polovině šedesátých let", na jejich konci se v Leningradě vytvořilo židovské „konspirační centrum". Me v čem vlastně konspirovali? „Zakládaly se kroužky hebrejštiny, kroužky židovských dějin... nejenom pro výuku hebrejštiny, jako spíš pro schůzky těch, kdo se ji chtějí učit. Ve výuce samé nedošli dál než do dvou tří stovek slov... Všichni funkcionáři bez výjimky, celé jejich okolí byli lidé velmi vzdálení nejen náboženství, ale židovské tradici vůbec", „Židé šedesátých let měli jen matnou představu o sionismu". Nicméně „v dostatečné míře jsme se cítili Židy, aniž bychom stáli o nějaké ‚kurzy pro zvýšení' své židovské kvalifikace". Proti náporu antiizraelské propagandy rostla „vnitřní sympatie k židovství jako takovému a k Izraeli... Kdyby nám byl tenkrát někdo řekl, že se Izrael vzdal judaismu, že už s ním nemá vůbec nic společného, v našich očích by nic neztratil". Pak se hnutí „z ilegálního kroužku začalo měnit v masový, veřejný... „salon-**111"** fenomén." Ale „v možnost odchodu, aspoň za našeho života, tenkrát nikdo nevěřil, zato v možnost transportu do lágru věřili všichni".[132] (Reportér to v interviewii komentuje: „Ronspirace bohužel je neoddělítehiá od ‚posedlosti'. Poznal jsem to v židovském hnutí v sedmdesátých letech, již po leningradských procesech.")[133]

Takže studium židovské kultury začalo a pokračovalo ještě bez určitých úvah o odchodu - a ještě nezastiňovalo a neměnilo každodenní život účastníků. - „Nejsem přesvědčen, že aliji *(alija* /hebr./ - výstup; v přeneseném smyslu: návrat do historické vlasti) začali sionisté", ty první sionistické skupiny byly na to příliš slabé. „Do jisté míry ji vyvolala sama sovětská vláda, která strhla grandiózní humbuk kolem šestidenní války. V sovětském tisku se zrodila představa bojovného, nepřemožitelného Žida a tato představa vyrovnala komplex méněcennosti, který měli sovětští Židé."[134]

Ale - „skryj svůj „strach židovský' před zraky spolupracovníků, před sluchem sousedů". Zpočátku hrozná obava: „Ty papírky, na které se zapisovaly údaje k*předvolání-* jako bys podepisoval ortel sám sobě, svým dětem i příbuzným." Brzy však - „přestali si šuškat, promluvili nahlas", „začali se chystat, slavit" židovské svátky a „studovat v kroužcích dějiny a hebrejštinu". - A již od konce roku 1969 „Židé začali po desítkách a stovkách podepisovat dopisy určené ‚zahraničnímu veřejnému mínění'. Žádali, aby je .pustili' do Izraele."[135] Sovětští Židé, „odříznutí od židovského světa, hození do tavícího kotle faraonsko-stalinského impéria... zdáli se být pro Židovstvo definitivně ztraceni - a náhle: renesance sionistického hnutí v Rusku, návrat k dávné Mojžíšově výzvě: Propusť lid můj!"[136]

A „v roce 1970 mluvil celý svět o ruských Židech". „Povstali, pocítili odhodlání... Mezi nimi a jejich snem stála jen jediná přehrada - přehrada státního zákazu. Prorazit ji, prolomit, proletět skrz ni bylo jejich jediným přáním... ‚Utečte ze severního Babylonu'," zněl posvátný příkaz vězněných „samoletců", skupiny E. Kuzněcova a M. Dymšice.[137] V

---

[131] V. Boguslavskij, *Vzaščitu Kuňajeva,* in „22", 1980, č. 16, s. 176.
[14] N. llskij, *Istorija i samosoznanije,* in „Jevrei v SSSR", 1977, č. 15, cit. podle: „22", 1978, c, t.s. 202.
A. Eterman, *Treíje pokolenije,* (interview), in „22", 1986, č. 47, s. 124.
[132] V. Boguslavskij, *U istokov,* (interview), in „22", 1986, č. 47, s. 102, 105-108.
[133] Tamtéž, s. 109.
ÍH B. Boguslavskij, *Ogljanis v razďumje...,* (beseda), in „22", 1982, č. 24, s. 115.
[135] Týž, *Otcy i děti russkoj alii,* in „22", 1978, č. 2, s. 176-177.
-^w í. Oren, *íspoveď,* in „22", 1979, č. 7, s. 140.
B. Boguslavskij, *Otcy i děti russkoj alii,* in „22", 1978, č. 2, s. 177-178.

prosinci 1970 na procesu v Leningradě „nemlčeli, neskrývali se, veřejně vyhlásili svůj úmysl unést letadlo, donutit je letět přes hranici, odletět do Izraele. Za to jim přece hrozil trest smrti!... Jejich ‚doznání' byla vlastně deklaracemi sionismu."[138] Po několika měsících, v květnu 1971 se konal druhý proces se „sionistiekou organizací Leningradu", po něm následovaly procesy v Rize a Kišiněvě.

[r]Pyto soudní procesy, zvláště oba „leningradské", byly další mocnou pobídkou židovskému uvědomování. - Brzy nato zaěal vycházet samizdatový časopis Jev re i v SSSR (od října 1972). Všechny formy boje za vycestování do Izraele a požadavky na svobodný rozvoj židovské kultury pro ty, kdo zůstanou v SSSR, v něm nacházely živou odezvu.

Ale sovětští Židé stržení ideou nové emigrace zdaleka ještě netvořili většinu. - „Když sovětští Židé viděli, že nemají na vybranou a že se musejí prostě obrnit trpělivostí a přizpůsobovat se, bylo pro ně asi snazší čekat, než nyní, kdy se jim dostalo svobodné volby místa pobytu a tvorby... První vlna uprchlíků z Ruska koncem šedesátých let byla ještě vedena pouhou touhou - prožít zbytek svých dnů v té jediné zemi, kde není antisemitismus, v Izraeli." (Kromě těch, vymezuje autor, kteří emigrovali kvůli obohacení.)[25]

Ale jistá „část sovětských Židů byla s radostí ochotna vzdát se své národní příslušnosti, kdyby jim to dovolili,"[139] - tak byli vystrašení. Z této vrstvy pocházeli i ti Židé, kteří nadávali na „ten Izrael": *kvůli němu* se zastavuje služební postup zákona dbalým Židům: „Kvůli odjíždějícím bude i nám hůř."

Sovětská vláda byla pochopitelně zaskočena náhlým pro ni - ale i pro celý svět! - probuzením národního uvědomění v sovětských Židech. Zesílila propagandu proti Izraeli a sionismu, aby zvýšila zastrašování. A v březnu 1970 použila osvědčený sovětský trik - vyjádřit odpor „přímo ústy občanů", v daném případě občanů „židovskě národnosti". Na show této veřejné tiskové komference se poslušně dostavili nejen ti nejpopulárnější „židovští prominenti" jako Vergelis, Dragunskij, Ča-kovskij, Bezymenskij, Dolmatovskij, režisér Donskoj, političtí machři Mitin a Mine, ale byli mezi nimi i oba Bjalikové, akademikové Frumkin, Kassirskij, i hudebníci světového jména Flier, Zak, z dalších umělců Plisecká, Bystřička, Pitiček - kteří všichni měli tak pevné postavení, že jim nehrozila žádná citelná perzekuce, kdyby odmítli Prohlášení podepsat. Ale - podepsali je... Prohlášení „označilo za hanebnou agresi izraelských vládních kruhů... křísících k životu barbarství hitlerovců", „si-onismus byl vždy hlasatelem šovinistických názorů židovské buržoazie a jejích židovských bludů" a řečníci chtěli „otevřít oči důvěřivým obětem sionistické propagandy": „pracující Židé získali pod vedením leninské strany naprostou svobodu oproti nenávistnému carismu" - ejhle, zabrousili zpátky o půl století, tam byl tedy hlavní utiskovatel!

Jenže - časy se změnily. A do týdne zazněl v odpověď „prominentům" hlas mladého inženýra Zilberberga, který se nezvratně rozhodl skoncovat s touto zemí a odjet. Otiskl v samizdatu otevřený dopis s odpovědí na ono Prohlášení, označil jeho protagonisty za

[23] G. Fajn, *V roli vysokooplačivajemych švejcarov,* in VM, Tel Aviv, 1976, č. 12, s. 155.

„lokajské dušičky", zřekl se dřívější víry: „Naivně jsme spoléhali na ‚své' Židy -

-[1] *'Týž, Uistokov,* (interview), in „22", 1986, č. 47, s. 121.

[139] l. Domalskij, *Těchnologija nenávisti,* in VM, Tel Aviv, 1978, č. 25, s. 106.

Kaganoviče, Erenburgy atd." (Přece jen na ně tedy spoléhali?) Následuje výčitka Rusům: cožpak se po padesáti letech „litující a zahanbení Rusové... když uronili skoupou slzu nad minulostí... zapřísahali láskou a oddaností znovu nalezeným bratřím?" Jednostrannost ruského provinění na Židech v něm nepřipouštěla pochybnosti.

Podobné projevy se pak opakovaly. O rok později se proslavil v samizdatu ještě jeden otevřený dopis - dosud dobře zapsaného filmového režiséra Michaila Kalika, nyní však vyloučeného ze Svazu sovětských filmařů za přiznání, že má v úmyslu odjet do Izraele. Tímto dopisem
0 věrnosti židovské kultuře se Kalik nečekaně obrací „K ruské inteligenci". Jako by v SSSR nežil ve vrstvě úspěšných, nýbrž po léta strádal mezi utlačovaným prostým lidem a po léta bojoval za svobodu - a když teď odjíždí, poučuje z hory svých obětí ty zkostnatělé ruské intelektuály: „Vy musíte zůstat... Se svým mlčením? Se svým ‚poslušným entuziasmem'? ... Kdo tedy ponese odpovědnost za mravní zdraví národa, země, společnosti?" - A půl roku nato další samizdatový otevřený dopis sovětského spisovatele Grigorije Svirského. Dohnali ho na pokraj šílenství tím, že jako trest za projev proti antisemiti srnu v Li středním domě literátů roku 1968 několik let nesměl publikovat, a jeho jméno dokonce bylo v novém vydání Literární encyklopedie vynecháno - což s pochopitelným rozhořčením (ale zapomněl se podívat na to, kolik jich bylo už před ním, a v jakém rozsahu!) označil za „vraždu". „Jak budu žít dál, nevím," napsal v žádosti Svazu spisovatelů. (To bylo společné všem 6000 členům Svazu spisovatelů: mysleli si, že stát má povinnost je trvale zásobovat literárními honoráři.) To jsou „důvody, které donutily mne, člověka ruské kultury, nadto ruského spisovatele a odborníka na ruskou literaturu, abych se cítil být Židem a nezvratně se rozhodl odjet
1 s rodinou do Izraele", „chci se stát izraelským spisovatelem". (Jenže ten profesionálně nacionální kotrmelec byl neuvážený: Svirskij tak jako mnozí časní emigranti netušil, že pro něj nebude snadné přeorientovat se pro Izrael, a musel odjet i odtamtud.)

Ale v mnoha hlasech probuzeného židovského sebeuvědomění překvapily, bodaly do uší i do srdce proti ruské city a argumenty. V těchto citech „naprosto zvrhlých", jak jsme se dočetli, jsme bohužel nezaslechli pokání našich židovských bratři, byť jen za dvacátá léta. Ani stopy po vztahu k Rusům jako k trpitelům. - Mimochodem, v předešlé kapitole mezi „zvrhlými" zazněly i jiné hlasy. A ve vzpomínkách na tu dobu se našla i střízlivá hodnocení: „V knize Židé v SSSR jsme se příliš mnoho zabývali účtováním s Ruskem..." - dokonce na úkor toho, že
„příliš málo Izraelem a naším životem v něm... ‚programem budoucích akcí'."[140]

Prorazit ocelový krunýř, obe mykající SSSR kolem dokola, se pro žijící lidi, pro prostý všední život a beze zbraní jevilo jako úkol zhola nemožný, beznadějný. A vida - vzchopili se, pustili se do toho, a už to jelo! V boji za svobodu emigrovat do Izraele se projevila výjimečná houževnatost a vynalézavost forem: podávání stížností Nejvyššímu sovětu, demonstrace a hladovky „zamítnutých" (tak si začali říkat Židé, kterým byla zamítnuta žádost o vystěhování): semináře židovských vědců propuštěných ze

---

R. Nudelman, *Ogljanis v razdumje...,* (beseda), in „22", 1982, č. 24, s. 141.

zaměstnání, „pro udržení kvalifikace"; svolání mezinárodního sympozia vědců do Moskvy (koncem roku 1976); nakonec i odmítání nastoupit vojenskou službu.

Úspěchu v tomto boji mohlo být ovšem dosaženo pouze za velké mezinárodní židovské podpory. „Existence židovské solidarity po celém světě pro nás byla úžasným a jedinečně povzbudivým objevem v té bezvýchodné situaci," vzpomíná jedna z prvních (1971) „zamítnutých".[141] - Okamžitě přišla i materiální pomoc: „V Moskvě vznikla mezi zamítnutými zvláštní forma nezávislosti, spočívající na ohromné ekonomické podpoře Židů, přicházející ze zahraničí."[142] Tím spíš začali očekávat od Západu stejně velkou společenskou, dokonce i politickou podporu.

První její vážný účinek pocítili roku 1972. Někdo v nej vyšších sovětských kruzích usoudil: tak nám odjede židovská inteligence, která dostala v SSSR bezplatné vysokoškolské vzdělání a pak i podmínky pro vědecký postup - a nyní nakrásně vyveze za hranice celý tento výhodně získaný vědecký potenciál - a bude pracovat pro jiné země? Neměli bychom na takové lidi uvalit zvláštní daň? Proč by měla naše země zadarmo vychovávat odborníky pro jiné země na úkor svých domácích obyvatel, kteří by mohli toto vzdělání dostat, ale oni je k tornu nepustili? - A začal se připravovat zákon o takové dani. Projekt se netajil, brzy vešel ve všeobecnou známost, v židovských kruzích se o něm vášnivě debatovalo - a byl uzákoněn 3. 8. 1972 ve vyhlášce prezidia Nejvyššího sovětu SSSR O úhradě státních výloh na výuku občanů SSSR, odjíždějících na místo trvalého pobytu za hranice. Předpis velel vybírat: podle kategorie vysoké školy - 3600 až 9800 obyčejných sovětských rublů (3600 činil v té době roční plat vedoucího vědeckého pracovníka bez doktorátu).

A - vypuklo celosvětové pobouření. Za 55 let existence sovětského režimu ani jeden jeho masový zločin nevyvolal tak obecný důrazný světový protest jako daň pro vzdělané emigranty. - Američtí akademici; 5000 amerických profesorů podepsalo protest (podzim 1972); dvě třetiny amerických senátorů pozastavily chystanou smlouvu o obchodním zvýhodnění pro SSSR. - Protestovali rovněž členové evropských parlamentů. - 500 sovětských Židů poslalo otevřený dopis generálnímu tajemníkovi OSN Waldheimovi (nikdo ještě nevěděl, že bude brzy také zatracován): „nevolnická závislost pro lidi s vysokoškolským vzděláním". (V zanícené snaze dosáhnout svého neslyšeli, jak to zní v zemi se skutečným nevolnickým kolchozním otročením.)

A - sovětská vláda to vzdala. Vyhláška nebyla schválena.

A co smlouva o obchodním zvýhodnění? V dubnu 1975 tvrdil odborový předák George Mennie, že tato smlouva je pro USA nevýhodná a nepřinese žádoucí zmírnění mezinárodního napětí - avšak senátoři, zaujati jedině židovským problémem, ty argumenty ani neposlouchali. Smlouvu schválili, ale na základě „Jacksonovy úpravy": neuzavřít ji, dokud nebude emigrace Židů z SSSR *zcela* svobodná. A americký tržní kapitál vykřikoval do celého světa: budeme pomáhat sovětské vládě, když pustí ze země - právě Židy a pouze Židy!

A nikdo neřekne nahlas: pánové, vždyť po celých 55 let ne desetitisíce, ale miliony našich spoluobčanů si mohlo nechat jen zdát o lom, jak by se doslali z nenáviděného sovětského režimu, jenže nikdo z nich neměl právo vycestovat, nikdy - a političtí a veřejní činitelé Západu se tomu nikdy nedivili, neprotestovali, nenavrhovali, aby

---

N. Rubinštejn, *Kto čitatel?,* in VM, Tel Aviv. 1976, č. 7, s. 131.

J. Manevič, *(Pismo v redakciju),* in VM, New York, 1985, č. 85, s. 230-231.

sovětská vláda byla potrestána aspoň omezením obchodu. (Byla jenom jedna, a neúspěšná kampaň roku 1951 proti sovětskému dřevařskému dumpingu: konala se kvůli levné práci trestanců na lesních polomech - a zřejmě jen z konkurenčních důvodů.) Zlikvidovali 15 milionů rolníků při „rožku lačo vání", nechali umřít hladem 6 milionů rolníků v roce 1952, nemluvě o hromadných popravách a milionech úmrtí v táborech - v té době se sovětskými vůdci přívětivě podepisovali smlouvy, poskytovali jim půjčky, tiskli jejich poctivé ruce, vycházeli jim vstříc, chlubili se svým parlamentům úspěchem. A teprve když šlo výhradně o Židy, proletěla celým Západem jiskra živého soucitu a začali chápat, co je to za režim. (V roce 1972 jsem si zapsal na náhodný kousek papíru: „Vzalo vás to za srdce, slávabohu. Ale jak dlouho vydrží vaše prozíravost? Vždyť teď máte co dělat s řešením židovského emigračního problému - a ke spoustě věcí, které se dějí, k problému ruskému nebo komunistickému budete zase slepí a hluší, zase nic nepochopíte.")

„Nedovedete si představit, s jakým nadšením ji (Jacksonovu úpravu) přijali Židé v Rusku... ‚konečné byla nalezena mocná páka vlivu naúřady v SSSR.' "[143] - A v roce 1975 - zčistajasna bylo veta po Jacksonově úpravě: sovětské vedení nečekaně odmítlo výhodnou obchodní smlouvu se Spojenými státy. (Po pravdě řečeno, domnívali se, že od jiných zemí, při jejich soutěživosti, dostanou ještě víc půjček.)

Sovětské odmítnutí zapůsobilo na židovské aktivisty venku i doma, ne však nadlouho. V Americe i v Evropě se stále okázaleji rozvíjela podpora emigrace z SSSR. - „Americká národní konference na ochranu sovětských Židů." - „Spolek rad solidarity se sovětskými Židy." - „Studentský výbor boje za sovětské Židovstvo." - „Den národní solidarity Ameriky se Židy v SSSR" (13. dubna 1975), přes 100 000 demonstrantů prošlo Manhattanem, mezi nimi senátoři Jackson a Humphrey (oba pretendenti na úřad prezidenta). - „Konaly se stovky protestních akcí různými formami... Nejmasovější z nich bylo každoroční , vzkříšení solidarity' - demonstrace a mítinky v New Yorku, jichž se účastnilo až 250 000 lidí (konaly se v letech 1974-1987)."[144] - Třídenní zasedání v Oxfordu, osmnáct laureátů Nobelovy ceny - na podporu elektrochemika, dopisujícího člena AY Levice. A ještě dalších 650 světových vědců manifestovalo pro Levice. A tak ho pustili ven. - V lednu 1978 žádalo více než sto amerických vědců telegramem Brežněva, aby pustil za hranice profesora Mejmana. - Vzápětí se konala druhá světová kampaň s triumfálním úspěchem: matematik Čudnovskij dostal povolení k odjezdu za účelem léčby, která nebyla v SSSR možná. - A nešlo jen o lidi významné - na krátký čas zazněla do celého světa i jména dosud neslyšená a brzy nato zapomenutá. Zvláště důrazně se rozepsal světový tisk (květen 1978) o dojemném případu: sedmiletá moskevská holčička Džessika Kacová trpěla nevyléčitelnou chorobou, ale nechtěli ji pustit s rodiči do USA - skandál! Zvláštní osobní petici podal senátor Edward Kennedy. S úspěchem! Tisk jásá. Všechny televizní společnosti ukazují v hlavních zprávách uvítání na letišti, slzy štěstí, holčičku odnášejí v náručí. A Hlas Ameriky věnuje celé ruské vysílání záchraně Džessiky Kacové (aniž pomyslí na to, že před ruskými rodinami, které také mají beznadějně nemocné děti, stojí dál nepřekonatelná bariéra). A

[143] V. Perelman. *Krušenije čuda: příčiny i sledstvija.* (beseda s G. Rozenbljumem), in VVI. Tel Aviv, 1977, č. 24, s. 128.
[144] *Kratkaja Jevrejskaja Enciklopedija,* Jeruzalém, Obščestvo po issledovaniju jevrejskich obščin, 1996, sv. 8, s. 380.

tu při lékařském vyšetření vyjde najevo, že Džessika vůbec není nemocná, to její mazaní rodiče obelhali celý svět, jen aby mohli najisto vycestovat. (A rozhlas o tom něco procedil mezi zuby, nenápadně - a ututlalo se to. Komu jinému by prošel takový bluf?) - Ještě něco podobného: vězeňská hladovka V. Borisova (prosinec 1976), který si už odseděl devět let „cvokárny", byla vysílána Hlasem Ameriky v souvislosti s „15 dny" nezatče-ného Ilji Levina, a jemu bylo dokonce věnováno víc pozornosti. - Několik „zamítnutých" sepsalo prohlášení o tom, že je nechtějí pustit z SSSR - a hned to vysílalo Rádio Svoboda, Hlas Ameriky, BBC mezi nej důležitějšími světovými událostmi, dneska už se ani nechce věřit, jaký tomu dávali prostor.

Správně ovšem zaznamenávají: celá epopej se zahájeným hnutím sovětských Židů probudila i ve světovém, hlavně americkém Židovstvu vzrušující uvědomění vlastní národnosti. - „Nadšení nad společnými prožitky vzniklo u západního Židovstva pod vlivem věštecké posedlosti prvních sionistů" z SSSR. „Západní Židé uviděli své ideály v akci. Uvěřili v ruské Židy... To pro ně znamenalo věřit v lepší vlastnosti v sobě... Všechno, co západní Židé chtěli vidět kolem sebe a... neviděli."[145] - Existuje i výklad, nepostrádající moudrou ironii: „Nabízené zboží *{vzkříšený židovský duch)* nalezlo nadšené zákazníky (americké Židy). Ani Ameriku, ani americké Židy nezajímají samí o sobě Židé z SSSR. Zbožím se stal právě duch židovské vzpoury. Židé Ameriky (a s nimi i Židé Londýna, Amsterodamu, Paříže atd.), jejichž židovské city byly rozníceny šestidenním triumfem... uviděli šanci na *spoluúčast...* Komfortní ‚boj\.. přitom bez zvláštního úsilí."[146]

Ale nutno přiznat: duševní vzněty tam i zde na sebe vzájemně působily a stále víc lomcovaly stěnami sovětského krunýře.

Počítá se, že masová židovská emigrace z SSSR začala roku 1971: 13 000 lidí za rok (z toho 98 % do Izraele). Roku 1972 to bylo 32 000, 1973 35 000 (tři roky za sebou - 85 % až 100 % do Izraele).[147] Ale - ne z ruských center, většinou odjížděli Židé z Gruzie a Pobaltí. (Přestože: „Gruzie je země bez antisemitismu" - jak prohlásil židovský delegát na mezinárodním kongresu; nemálo gruzínských Židů bylo po příjezdu do Izraele zklamáno, chtěli zpátky.) Ze střední části SSSR k masovému hnutí nedošlo. Ale později, když se odjezd zkomplikoval, nastal velký zármutek (R. Nudelman): budoucí *zamítnutí* „opožděnou odvahu by možná nepotřebovali, kdyby byli včas využili proražený průchod". Namítají mu: „Ale lidé přece potřebují čas, aby dozráli! Jak dlouho to trvalo, než jsme pochopili, že nemůžeme zůstat, že je to prostě zločin na vlastních dětech."[148]

„Běda, běda! Utečte ze severní země, je výrok Hospodinův." (Zach a r-jáš 2,10. 6)

Vzrušené zaujetí židovské emigrace ostatně prudce zachvacovalo i ruská a ukrajinská města. Do března 1973 bylo podáno 700 000 žádostí o emigraci. Ale na podzim 1973 vypukla jomkipurová válka - a tu „nastal přelom" v přání emigrovat. „Tvář Izraele se po jomkipu.rové válce ostře změnila. Místo sebejisté a odvážné země s velkým hmotným blahobytem, vírou ve svůj zítřek a s monolitním vedením stál Izrael náhle před světem

---

145 A. Voronel, / *město posleslovija,* in „22", 1983, č. 31, s. 140.
146 V. Boguslavskij, *Oni ničego né poňali,* in „22", 1984, č. 38, s. 156.
147 F. Kolker, *Novvj plan pomošči sovětskomu jevrejstvu,* in „22", 1985, č. 51, s. 144.
148 J. Stern, *Situaci] a něustojčiva i polomu opasna,* (interview), in „22", 1984, č. 58, s. 152, 133.

bezradný, křehký, drásaný vnitřními rozpory. Životní úroveň obyvatelstva prudce poklesla."[54]

R. 1974 odjelo z SSSR pouze 20 000 Židů. A v letech 1975-76 z tranzitní Vídně „na 50 % sovětských Židů zamířilo... jinam než do Izraele. V tomto období vznikl termín ‚prjamiki' "[149] - pro ty, kdo odjížděli *přímo* (prjamo) do Spojených států. Po roce 1977 jejich počet „kolísá mezi 70 a 98 %".[56]

„Po sovětsku řečeno, dá se to pochopit. Židovský stát byl zamýšlen jako národní útočiště pro Židy celého světa. Útočiště, které jim zaručuje především bezpečnou existenci. Ale to se nesplnilo. Země se na dlouhá léta ocitla v palebné linii."[150]

R tomu ještě „dosti brzy se ukázalo, že Izrael nepotřebuje židovské intelektuály..., ale židovskou inteligenci". A tu „myslící Žid... s hrůzou pochopil, že v té kvalitativní úrovni, na jakou se cítí, nemá v Izraeli co dělat": ukázalo se, že pro Izrael musí být člověk proniknut židovskou národní kulturou - a tak již tehdy „ti, kdo přijeli, došli k názoru, že to byl tragický omyl: nemělo smysl odjíždět z Ruska" (také kvůli ztrátě společenského postavení)[151] - a dopisy domů o tom informovaly ty, kdo ještě neodjeli. „Jejich tón i obsah byly v té době téměř šmahem negativní. Izrael je země, kde stát zasahuje a snaží se pečovat o občanův život po všech stránkách."[152] - „Varování před emigrací do Izraele se začalo formovat u mnohých již v polovině sedmdesátých let."[40] - „Mezi moskevskou a leningradskou inteligencí se vytvořila pevná představa o Izraeli jako o uzavřené, duchovně chudé společnosti, omezené na své úzce národní problémy a podřizující kulturu ideologickým zájmům dneška... V lepším případě kulturní provincie, v horším... další totalitní stát, jen snad bez trestního aparátu."[153] - „Mnozí sovětští Židé

[34] J. Manevič, *Novaja emigraci]a: sluchi i reálnost',* in VM, New York, 1985, č. 87, s. 107-108.

[36] V. Pere i m an, *Ogljanis v somněnii,* in VM, New York, 1982, č. 66, s. 152.
[57] S. Cirjulnikov, *Izrail-god 1986,* in VM, New York, 1986, č. 88, s. 135.

nabyli

- a ne bezdůvodně - dojmu, že když se přestěhují z SSSR clo Izraele, vymění jeden autoritativní režim za druhý."[154]

Když v letech 1972-75 přijíždělo do Izraele ročně přes 30 000 sovět -ských Židů, vítala je na letišti Golda Meirová a plakala, izraelské noviny nazvaly jejich masový příjezd „zázrakem 20. století". Tenkrát „clo Izraele se rozjeli všichni. A na ty, co zahnuli do Říma", tj. jinam než do Izraele, „se ukazovalo prstem. Me pak rok od roku

[55] F. Kolker, *Novy] plan pomošči sovětskomu jevrejstvu,* ín „22", 1985, č. 51, s. 144.
[58] G. Fajn, *F roli vysokooplačivajemych švejcarov,* in VM, Tel Aviv, 1976, č. 12, s. 155-156.
[151] J. Manevič, *Novaja emigraci/a: sluchi i reálnost]* in VM, New York, 1985, č. 87, s. 111.
[40] E. Fínkelštejn, *Most, kotoryj ruchnul...,* in „22", 1984, č. 58, s. 148.
[153] E. Sotaikova, *(Pismo v redakciju),* in VM, Tel Aviv, 1078, č. 25, s. 214.
[154] M. Nudler, *Ogljanis v razdumje...* (beseda), in „22", 1982, č. 24, s. 158.

počet přijíždějících klesal. Z desetitisíců na tisíce, z tisíců na stovky, ze stovek na jednotky, A ve Vídni už si neukazují prstem na ty, co zahýbají do Říma, ale právě na ty jednotky', na ty ‚blázny', na ty ‚nenormálnf, kteří pokračuji v cestě do Izraele."[155] „Jestliže dřív byl ‚normální' Izrael a museli jste vysvětlovat, proč jedete jinam', dnes je tomu naopak: vysvětlovat musejí spíš ti, co zahýbají do Izraele."[156]

„Idealistická byla jen první vina"; „od r. 1974 odjížděl z SSSR, dá-li se tomu tak říkat, druhý ešalon Židů, jimž byl Izrael drahý - pokud vůbec
- jen zprostředkovaně." - A uvažovali takto: „Možná i fakt neširý *(nešírá* - odsévání cestou do Izraele; *nošrim* /hebr./[157] - odpadlfch souvisí s tím, že dříve nastupovala emigrace hlavně z *okivju**j?, -•• (SSSR), kde byly (židovské) tradice silné, kdežto nyní přc>i;< c< -
kde se Židé hodně odtrhli od tradic?"[158]

Ať tak či onak, ale „čím víc se otevírala brána pro vycestování, tím méně židovského bylo v tomto proudu", většina aktérů neznala ani hebrejské písmo.[159] - „Nikoli nalézt židovství, ale zbavit se ho se stalo,., hlavním důvodem vybízejícím k emigraci."[160] - V Izraeli se to ironicky komentuje: „Svět se nenaplnil dupotem nohou Židu spěchajících zabydlit svůj dům... Ti další si rychle uvědomili omyly avantgardy: masově a bujaře se vrhli tam, kde byl cizíma rukama uspořádán cizí život. Právě že masově - v tom se nakonec projevila příslovečná ‚židovská jednota'."[161] - No ovšem, vždyť ti lidé „odjeli z SSSR kvůli ‚intelektuální svobodě', a tak by přece mohli žít v Německu nebo v Anglií",[162] ale radši jedou do Spojených států. - A šíří se přesvědčení: diaspora byla dobrá i v torn, že „někdo přece musel dát peníze insolventnímu Izraeli a pozvedat hlas, když se mu ubližuje! Ale na druhé straně ta diaspora zajišťuje přetrvávání

[m] G. Frejman, *Dialog ob alije i emigracii (s A. Voronelem),* in „22", 1985, č. 51, s. 119.
antisemitismu."[163]

[45] V. Perelman, *(Izpočty redakcii),* in VM, Tel Aviv, 1977, s. 25, s. 217.
[156] J. Stern, *Dvojnaja otvetstvennosť,* (interview), in „22", 1981, č. 21, s. 126.
[157] J. Manevič, *Novaja emigraci)a: sluchi i reálnost',* in VM, New York, 1985, č. 87, s. 109 110.
[158] B. Orlov, *Puti-dorogí „rimskich piligrimov",* ín VM, Tel Aviv, 1977, č. 14, s. 128.
[159] A. Eterman, *Treťje pokolenije,* (interview), in „22", 1986, č. 47, s. 126.
[160] B. Orlov, *Puti-dorogí „rimskich piligrimov",* ín VM, Tel Aviv, 1977, č. 14, s. 128.
[161] N. Voronel, *Ogljanis v razdumje...,* (beseda), in „22", 1982, č. 24, s. 117, 118.
[162] Z. Levin, tamtéž, s. 127.
[163] A. Dobrovič, *(Písmo v redakci/u),* in „22", 1989, č. 67, s. 218.

Voronel dochází v tomto ohledu k vyššímu zobecnění: „Situace ruských Židů a problém jejich osvobození je pouze odraz celkové krize veškerého Židovstva... Problém sovětských Židů nám pomáhá vidět zmatek ve vlastních řadách"; „cynismus sovětských Židů", kteří využívají falešné výzvy z Izraele, místo aby „se odevzdali osudu, který jim ukládá cestu cti, není ničím jiným než odrazem cynismu a rozkladem, který postihl vše židovské (i nežidovské) na světě"; „pod vlivem byznysu, konkurence a neomezených možností Svobodného Světa se otázky svědomí odsunují stále dál."[164]

Došlo tedy prostě k hromadnému útěku od těžkého sovětského života k lehkému životu západnímu, což bylo lidsky zcela pochopitelné. Ale v čem potom spočívá „repatriace"? **A** v čem „duchovní převaha" těch, kdo se rozhodli pro odjezd ze „země otroků"? - Sovětští Židé, kteří usilovali o emigraci, v té době hlasitě volali: „Propusť můj lid!" Ale to byl okleštěný citát. V Bibli stojí: „Propusť můj lid, ať mi v poušti slaví slavnost." (Ex. 5, 1) Jenže příliš mnoho propuštěných neodešlo na poušť, nýbrž do bohaté Ameriky.

Avšak již od samého začátku, za úspěšných let nenadálé emigrace -bylo tenkrát sionistické přesvědčení a touha po Izraeli hlavním stimulem k odjezdu? Někteří židovští autoři tvrdí, že ne.

„Sovětská situace na konci šedesátých let byla situací alie, a ne sio-nistiekého hnutí. Byl tu příval lidí, kteří již byli vnitřně rozhodnuti k útěku ze Sovětského svazu. Ale již uvnitř této vlny začalo to, co by se dalo podmíněně nazvat sionistickým hnutím."[165] Do aktivních kroužků studia židovských dějin a kultury vstupovali ti, „jejichž výrazným rysem byla především naprostá absence kariérismu, tak běžného v kruzích s o v ě t sko-ži do v s ké inteligence. Proto také věnovali všechen volný čas židovským záležitostem."[166] Pro ty začala už koncem sedmdesátých let „éra učitelů hebrejštiny, a od začátku osmdesátých let „učitelé Tóry byli jediní, kdo ovlivňovali myšlení".[167]

U mnoha jiných se motiv emigrace vysvětluje takto: „Sovětská moc postavila před Židy překážky k tomu, co pro ně bylo hlavní - k postupuv zaměstnání", a tak „Židům hrozí degradace".[168] - Židy „zahnal napřed k židovství a pak i k sionismu úřední šiml". [169] - „Někteří... se nikdy nesetkali s antisemitismem nebo s politickým pronásledováním. Deprimovala je bezperspektivnost jejich existence jako ruských Židů -nositelů rozporu... jemuž se nedalo uniknout ani k ‚asimilaci\ ani k židovství'."[170] - „Sílil pocit nesounáležitosti a zatrpklosti", „tucty a tucty zahalečů... tě táhnou do neznáma... strhují ke dnu."[171] A naproti tomu -jen se dostat ze Sovětského svazu. - „A ta světlá perspektiva, kdy člověk ještě před chvílí byl v područí sovětské moci, a náhle, za tři měsíce, je na svobodě... působila ve hni nakažlivě."[172]

Rolem odjezdu vznikal ovšem složitý okruh nálad. Většina Židů, psalo se, „využila onu ‚sionistiekou' bránu a... se steskem opouští to tak známé, tak snášenlivé Rusko"[173]

---

[164] A. Voronel, *Fmesto posleslovija,* in „22", 1985, č. 51, s. 159-141.
[15] V. Boguslavskij, *Ogljanis v razdumje...,* (beseda), in „22", 1982, č. 24, s. 139.
[166] Týž, *Uistokov,* (interview), in „22", 1986, č. 47, s. 105.
[167] A. Eterman, *Treťje pofcolenije,* (interview), in „22", 1986, č. 47, s. 136, 140.
[168] A. Voronel, *Dialog ob alije i emigracii (s G. Frejmanom),* in „22", 1983, č. 51, s. 119.
[169] Lev Kopelev, *O pravdě i těrpimosti,* New York, Khronika Press 1982, s. 61.
[170] (R. Nudelman), *Kolonka redaktora,* in „22", 1979, č. 7, s. 97.
[171] J. Angenic, *Spusk v bezdnu,* in „22", 1980, č. 15. s. 166,167.
[172] A. Eterman, *Treťjepokolenije,* (interview), in „22", 1986, č. 47, s. 125.
[173] V. Boguslavskij, *Vzaščitu Kuňajeva,* in „22", 1989, č. 16, s. 175.

(jazyk zjišťuje obrácení smyslu, vždyť autor chtěl říct „snesitelné" pro Židy). Nebo zase píší: „Pro drtivou většinu rozhodnutí k emigraci (bylo) , všeobecné', odpor proti němu vnitřní"[174] - to znamená sžitost se zemí a jejími tradicemi. Jestli šlo o „většinu" - to nikdo neodhadne. Ale nám známé nálady zpochybnily poctivé verše Liji Vladimíro vové:

Však vám, milovaní moji, vám navěky
vzpomínku odkazuji s odjezdem -

- dokonce tenkrát koloval vtip: „Kdo bude odjíždět poslední, ať nezapomene zhasnout!"

Probouzení sovětských Židů k emigraci se časově shodovalo s počátkem „disidentského" hnutí v SSSR. Byla tu i jistá vnitřní spojitost: „Pro některé z nich (židovských intelektuálů) ‚národní uvědomění Židů v SSSR' je zvláštní forma růstu stranou... nová forma jiného myšlení"[65] -svůj nedočkavý únik ze země považovali také za zoufalý významný politický boj. Opakovalo se vlastně dilema ze začátku 20. století: jestliže zamýšlejí odjet z Ruska, mají v něm současně vést politický boj? Tehdy se víc přikláněli k tomu, aby ho vedli, nyní k tomu, aby ho nevedli. Ale vzrůstající odvaha k emigrování nemohla nepodporovat i politickou odvahu, a osobnosti aktérů mnohdy splývaly. Tak například (už později,v roce 1976) někteří aktivisté židovského hnutí - V. Rubin, A. Ščaran-skij, V. Slepak - se samostatně rozhodli podporovat „helsinskou skupinu" disidentů - to však „bylo přijato v židovských kruzích jako neomluvitelné a nerozumné riskování", poněvadž to povede „k okamžitému a totálnímu zesílení represí

[63] B. Chazanov, *Novaja Rossija,* in V VI, Tel Aviv, 1976. č. 8, s. 145.

úřadů proti židovským aktivistům" a udělá z židovského hnutí „přívěsek disidentstvi".[175]

Na druhé straně i nemálo disidentů využilo současnosti obou hnutí, využilo emigrace jako útěku z bojiště pro vlastní záchranu. Započítávali do toho i teoretické argumenty: „Každý čestný člověk v SSSR je věčným dlužníkem Izraele, a proto... Emigrační průlom proražený v železné oponě díky Izraeli... zabezpečuje týl těm nemnoha lidem, kteří jsou odhodláni postavit se bezduché tyranii RSSS a hájí lidská práva v SSSR.

[174] V. Ljubarskij, *Čto dělat', a kto ně vinovat,* in VM, New York, 1990, č. 109, s. 129.
[175] V. Lazaris, *Ironičeskaja pesenka,* in „22", 1978, č. 2, s. 207.

Rdyby nebylo , východu dírou v oponě[4], znamenalo by to zánik dnešního demokratického hnutí."[176]

Nutno přiznat, že to je velmi cynické vysvětlení a medvědí služba disidentstvi. - Oponent má výhrady: v tom případě „tito ‚protivníď (KSSS) hrají dost podivnou hru: začínají se podílet na demokratickém hnutí, ač jsou si předem jisti existencí ‚nouzového východu'. Tím však demonstrují přechodný a nedůsledný charakter své činnosti. Mají potenciální emigranti právo hovořit o změnách v Rusku, a dokonce - jménem Ruska?"[177]

Jeden disidentský fantasta (později, v emigraci, pravoslavný kněz) navrhoval i takové opatření: že židovská emigrace „provede revoluci ve vědomí sovětského člověka", „Žid, který bojuje za odjezd, se změní v bojovníka za osvobození" všeobecné... „Židovské hnutí se stane tou sociální žlázou, která začne produkovat hormony právního vědomí", jež se stane „jakýmsi fermentem neustálého vzrůstu disidentstvi", „Rusko ‚se vylidní'", dosud mytologické „ ‚zahraničí' bude osídleno svými lidmi", „židovský exodus... postupně vyvede sovětské totalitní moskváetví do prostorů svobody".[178]

Takové mínění se rychle ujalo a po celá léta se hlasitě ozývalo: „Právo na emigraci je nejpřednější z lidských práv..." Hromadně a mnohokrát se opakovalo, že to je „vynucený útěk" a „ujišťování o privilegovaném postavení Židů ohledně odjezdu je výsměch".[179]

Ano, zachraňovat se z lodi na lodičkách je jistě vynucená akce. Ale *mít lodičku* - to je úžasné privilegium. A po úmorném sovětském půlstoletí ji Židé najednou měli, kdežto ostatní ne. Ti taktnější vyjadřovali počestné city: „Může se bojovat za repatriaci Židů - to je všem pochopitelné, může se bojovat za právo na emigraci pro všechny - to je také pochopitelné, nelze však... bojovat za právo na emigraci, ale bůhvíproč *jenom pro Židy."*[60] - Oproti názoru dojatých teoretiků emigrace, že i lidé celého Sovětského svazu takovým způsobem osidlovali zahraničí, a tím se cítili v SSSR svobodnější - právě naopak: sovětští lidé se teď cítí ještě beznadějnější, ještě oklamanější a zotročenější. - Mezi emigranty byli i takoví, kdo chápali: „Nejzáludnější na celé té situaci je, že odjíždějí Židé. Z problému se tak nesmyslně stalo cosi jako prověrka identity."[180] Ra právě. Me v sebezaslepení si toho nevšimli.

A co si měli myslet ti, kteří zůstali v „totalitním moskváctví"? Jejich pocity se velice různily, od lidové naštvanosti (vy Židi smíte, a my ne...) až po inteligentskou depresi. Vyjádřila ji L. R. Čukovská v rozhovoru se mnou: „Odjíždějí desítky nádherných lidí, bez nichž se zpřetrhají vnitřní lidské svazky, pro naši zemi tak důležité. Trhají se vlákna, která tvořila tkán kultury."

Jak jsme právě nedávno četli: „Rusko se vylidňuje..."

O tomto exodu čteme hloubavou úvahu, jejím autorem je židovsky emigrant: „Židovstvo Ruska prošlo bezpříkladnou zkušeností splývání s ruským národem a ruskou kulturou, vmísilo se do osudu a dějin Ruska, náhle se však oddělilo, jako se odděluje část od nakaženého těla, a odešlo." (Jaká přesnost a hloubka přirovnání!) „Nejvíc na tomto exodu překvapuje dobrovolnost v okamžiku nej vyšší asimilace... Patetický ráz

---

[176] 1. Melčuk, *(Pismo v redakciju),* in VM, Tel Aviv, 1977, č. 23, s. 213-214.

[177] V. Lazaris, *Ironičeskaja pesenka,* in „22", 1978, č. 2, s. 200.

[178] M. Aksjonov-Mejerson, *Jevrejskij Ischod v rossijskoj perspektivě,* in VM, Tel Aviv, 1979, ě. 41.

[138] G. Sucharevskaja, *(Pismo v redakciju),* in „Sem dněj", New York, 1984, ě. 51.

[180] B. Chazanov, *Novaja Rossija,* in VM, Tel Aviv, 1976, č. 8, s. 159.

ruské alei sedmdesátých let... Nebyli jsme vyhnáni ze země královským dekretem nebo rezolucemi strany a vlády a nezachraňovali jsme se útěkem před zuřivostí lidového pogromu... tento fakt nedochází do vědomí účastníků dějinných událostí naráz."[181]

Přitom však není pochyb, že židovská emigrace z SSSR zahájila velké celohistorické hnutí. Začátek exodu dělá tečku za dvousetletou epochou nucené společného života Židů a Rusů. Od nynějška má každý ruský Žid na vůli sám se rozhodnout, bude-li žít v Rusku, nebo mimo ně. Ve druhé polovině osmdesátých let je odjezd do Izraele zcela volný, není už zapotřebí bojovat.

Vše, co se po dvě staletí s Židy v Rusku dělo - pásmo osídlení i odchod z jeho živoření i rozkvět i povznesení do ruských mocenských kruhů i nový útlak i pozdější exodus - to vše nebylo hrou náhodných shod na okraji dějin. Židovstvo uzavřelo kruhový cyklus svého rozšíření kolem

[69]1. Šlomovič, *Ogljanis v razdumje...,* (beseda), in „22", 1982, č. 24, s. 158.

[181] B. Orlov, *Ně tě vy učili alfavity* in VM, Tel Aviv, 1975, č. 1, s. 127-428.

Středozemního moře, až na východ Evropy - a nyní se vydalo zpět na své původní teritorium.

A v tom cyklu a v jeho řešení se jeví nadlidský záměr. Možná že našim potomkům bude dáno uvidět ho jasněji. A rozluštit ho.

Kapitola 27

O asimilaci

Kdy a jak došlo k tomu neobvyklému postavení Židů jako „všude hostů"? V lidském povědomí se široce ujala představa, že dlouhověké židovské rozptýlení začalo po rozboření Jeruzaléma Titem roku 70 po Kristu: Židé násilím zbavení rodné země od té doby z donucení putují po celém světě. Ale není to tak - „ohromná většina Židů už tenkrát žíla v rozptýlení: v Palestině zůstalo sotva víc než osmina národa".[182] Počátek židovského rozptýlení je mnohem starší: „Již v epoše babylonského zajetí (6. stol. př. Kr.), ale patrně ještě dříve, byli Židé převážně lidem diaspory; Palestina jim byla jen náboženským a zčásti kulturním střediskem."[183]

Rozptýlení bylo předpověděno již v raných knihách Bible. „Vás pak rozptýlím mezi pronárody..." (Lv. 26, 3) „Hospodin vás rozptýlí mezí kdejaký lid, že z vás v pronárodech, kam vás Hospodin povede, zbude jen malý počet." (Dt. 4, 27)

„Jen nepatrná část Židů se vrátila z (babylonského) zajetí, ‚mnozí zůstali v Babylóně, neboť nechtěli opustit majetek.'" Vznikají i jiné velké osady mimo Palestinu, „Židé se vyskytují ve velkém počtu... ve velkých obchodně průmyslových centrech starého světa" (například v Alexandrii za Ptolemaiovou činili Židé dvě pětiny obyvatelstva). „Byli to převážně kupci a řemeslníci." [184] - Židovsko-helénský filozof Filón Alexandrijský (zemřel v polovině 1. stol., dvacet let před zbořením Chrámu) zaznamenává: „Za svou metropolí považují (Židé) Svaté Město, v němž stojí svatý chrám Nejvyššího Boha; za svou vlast však považují ty země, kterých se jim dostalo jako místa k přebývání

. iédú, předků a ještě dávnějších předků, a v nichž se sami - •-_ ; ; i i

-.ychováni."[4]

«.кчь.-агоп uvažoval o osudech židovského národa po Baby-.c-,: /.'ни- „v cizině se všemi dobře vycházeli a netoužili po staré |::k by м dalo očekávat". „Jen si vzpomeňte: Ju dej ská říše ještě . .Jc \ c!ka část Židů již byla rozeseta po všech zemích Orientu; .-li)i ^e ještě vypínal ve vší slávě, ale na ulicích a v domech Je-\. - " již íbhylo slyšet biblický jazyk: všichni lidé mluvili syrsky ne-■ . *■ Již uhdy jako by si Židé uvědomovali: „Nemusíme si vážit ..' .5ezá\ i?'.ostí, musíme se učit žít bez ní, pod cizí nadvládou; ne-

.____uýt připoutáni ani к jednomu místu, ani к jednomu jazyku."[5]

[182] I. M. Bikerman, *K samopoznaniju jevreja: Čem my byli, čem my stali, čem my doliny byť,* Paříž, 1939, s. 17.
[183] S. J. Lurje, *Antisemitizm v dřevném mire,* Tel Aviv, Sova, 1976, s. 160 (1. vyd. Petrohrad, „Byloje" 1922). 'Tamtéž, s. 64, 122, 159.

ní aiuoří neupustili od tohoto výkladu: „Židé ve starověku se Ji :. ....dovalí velká centra v diaspoře ještě před pádem židov-. ▪ · ı .-di."' „Národ, který dostal Zákon, se nechtěl vrátit do své ze-
•.......... -lom cosi hlubokého, co jsme ještě beze zbytku nepochopili.
icdncwiišší je mluvit o židovských hodnotách a uchování ži „.«! v.fiíž v v světlit pravé příčiny tak dlouhého trvání goletu."[7] („Go-• am. \ž do poloviny 20. století nebylo dokonce v hebrejštině \s .•zuače-ní „diaspory" jako přebývání v dobrovolném, rozptýle-
.... ı w-i zt-,. >'olet" ja ко vyhnanství.)

• ▪ -.скчЧzpráv vidíme, že rozptýlení Židů není jen jejich nebla-. . .Je i *dobrovolné hledám.* Nejen oplakávané neštěstí, ale snad . _ … . ; ^íivdek к usnadnění života? Je to důležité к pochopení diaspory. . : Z id v neplatí ani dnes jednotný výklad: co vlastně pro ně zname-
spora - štěstí, nebo prokletí? .. .-".'Muus cl chvíle svého vzniku odpovídal podle své ideologie ·. . ,Nc-S>4· rozptýlení je velikým prokletím pro nás samé, a nic . *u* zadr.ý prospěch a žádný mír - nepřináší ani ostatním... • • j[k] .тс hosty... a stejně jsme nevítaní, všude se nás hledí zbavit."[8]. :)!▪/ \ .rniova, který se všude cítí jen jako host - to je to sku-▪ .i.le;:' .-)zptýlení, jeho opravdová útrapa."[9] - „Někdo říká, že . . .' ггплыа ,domů zvyšuje šance Židů na přežití. Podle mého - ' „í, íc, … sující v mnoha cizích domech a nestarající se o svůj

UıUм,,, 'tizm v dřevném míre, s. 160. - ·., ,ı n. *ou.-^byjevrejskogo národa, in* „22": Obščestvenno-politíčeskij i litératur-
. . ..<-..,\,, intěiligeiicii iz SSSR v Izraile, Tet Aviv, 1981, č. 19, s. 109-110.
• . *L,*Qfija jevrejskoj anomálii,* in „Vremja i my" (dále VM): Meždunarod-» ťui,«.i obščestvennych problém, New York, 1984, č. 77, s. 148. *C-.ios ..isatělja,* in ..22", 1982, č. 27, s. 158. . v.. *Ijui;..- ia rasstojanii.* in VM, Tel Aviv, 1976, ě. 11, s. 197-198. • *, ; rr ..<▪ .d i o sehe, in* „Kontinent": Litěraturnyj, obščestv.-politiéeskij i religi-. .... V< ^ i, 1991, e. 66, s. 260.

vlastní, nemohou spoléhat na bezpečí. Vlastnictví mnoha přístupných domů člověka kazí."[185]

Ale ještě dále - názor opačný, který se zdá reálnější. „Možná že se židovský národ uchoval a udržel ne navzdory svému vyhnání a rozptýlení, ale díky jemu", „židovská diaspora není epizodou, nýbrž organickou ingredience židovských dějin." [186] - „Zamysleme se nad tím: uchoval se židovský národ v celé své jedinečnosti navzdory nebo díky vyhnání a rozptýlení?"; „tragédie, k níž došlo v Jeruzalému v roce 70 n. 1., zničila stát, ale byla nezbytnou podmínkou pro záchranu národa"; „neobyčejně zbystřený instinkt národní sebezáchovy" stimuloval k záchraně skrze diasporu.[187] - „Židé nikdy neměli zcela jasno v chápání své situace a jejích příčin. Vyhnání pojímali jako trest za spáchané hříchy, ale stávala se z něj zvláštní milost, jíž Hospodin vyznamenal svůj lid. Diasporou Žid odpracoval znamení předurčenosti, které tušil na svém čele... Stav rozptýlení pro něj není ničím nepřirozeným... I v údobí maximální státní stability

---

[185] A.-B. lošua, *Golos pisatělja,* in „22", 1982, č. 27, s. 159.
[186] S. Cirjulnikov, *Filosofija jevrejskoj anomálii,* in VM, New York, 1984, č. 77, s. 149-150.
[187] P. Samorodnickij, *Strannyj naroděc,* in „22", 1980, č. 15, s. 153, 154.

zůstávalo již Židovstvo na své cestě vojenské posádky, vysílalo do všech krajů předsunuté oddíly, jako by vycítilo hrozbu vyhnání a chystalo se odejít na předem vyhlédnuté pozice": „diaspora se tak stala specifickou formou existence Židovstva v pozemském prostoru a čase."[188] - A jak byli Židé v samé diaspoře pohybliví! „Židovský národ nikde nezakoření, ani po několika generacích."[189]

Me když se ocitli v tak širokém rozptylu, malá kapička mezi jinými národy - museli si Židé vypracovat jasný vztah k těmto národům, způsob svého chování mezi nimi a vůči nim: hledat maximální sblížení, splynutí s těmi národy, nebo se od nich distancovat, uzavírat se před nimi? Písmo svaté uvádí nemálo příkazů k izolování. I příbuzenských sousedů. Samaritánů, Izraelitů, se Judejci stranili tak nesmiřitelně, že by od nich nepřijali ani kousek chleba. Panoval i nej přísně jsi zákaz smíšených manželství. „Nebudeme dávat své dcery národům země a jejich dcery brát pro své syny." (Neh. 10, 30) A Ezdráš přikazoval roztrhnout i uzavřená již manželství, dokonce i když jsou děti!

A přestože žili v rozptýlení, Židé se za ta tisíciletí nesmísili s těmi národy, jako se olej nesmísí s vodou, ale vyplave nahoru a drží se na povrchu. Po celá ta dlouhá staletí se cítili jako cosi odlišného - a až do 18. století „Židé jako národ nikdy nejevili sklon k asimilaci". Předrevo-luční židovská encyklopedie uváděla Marxův názor, že „Židé se neasimilovali, protože představovali ekonomicky vyšší typ, tj. třídu kapitalistů mezi zemědělskými a maloburžoazními národy" - a namítá proti němu: ekonomika byla podružná, „Židé diaspory vědomě vytvořili vlastní ekonomiku, která je uzavírala před asimilací. Udělali to, poněvadž si uvědomovali svou kulturní převahu", a ta byla vytvořena „duchovním obsahem judaismu v jeho nejplnější formě. To chránilo před napodobováním."[190]

Ale pak „v polovině 18. století Židé začínají věřit v asimilaci, která se v západní Evropě 19. století již stala... fermentem rozkladu židovského národa". Asimilace začíná tehdy, „když se okolní kultura pozvedá do té výše, na jaké je židovská, nebo když Židovstvo přestane vytvářet nové hodnoty". U evropských Židů „koncem 18. století národní vůle zeslábla: příliš dlouhým čekáním se otupila. Ostatní národy začaly vytvářet skvělou kulturu, která zastínila židovskou".[191] A právě v té době, od Napoleona, začala celoevropská emancipace: Židům se v jedné zemi za druhou otevírala cesta k sociální rovnosti, a asimilace se stala tím přirozenější. (Tady se nám vnucuje významná domněnka: že „jednostranná asimilace neexistuje", nebývá, a že „asimilujíeí se Židé začali vnášet do cizích kultur své národní rysy". Heine a Börne, Ricardo a Marx, Disraeli z Beaconsfieldu a Lassalle, Meyerbeer a Mendelssohn „se asimilovali s okolním prostředím a vnesli do něho i židovské prvky".[192])

V jednotlivých případech vede asimilace i k jasnějšímu vyjádření osobních tvůrčích schopností. Ale povšechně „asimilace byla tou cenou, kterou Židé zaplatili za blahodárné sblížení s evropskou kulturou", a vzdělaní Židé nabyli přesvědčení, že „Židé

[n] J. Fištejn, *Izgaluta s Ijubovju,* in „22", 1985, č. 40, s. 112-114.
[189] VI. Šamir, *Sto let vojny,* in „22", 1982, č. 27, s. 167.
[190] *Jevrejskaja Enciklopedija* (dále JE), v 16 svazcích, Petrohrad, Obščestvo dlja Naučných Jevrejskieh Izdanij i ízdatělstvo Brokgauz-Jefron 1906-1915, sv. 3, s. 512.
[191] Tamtéž, s. 515.
[192] Tamtéž.

nejsou národ, nýbrž pouze náboženská skupina".[193] - „Židovský národ vstupem do zástupu evropských národů začal ztrácet osobitost... výrazně národními rysy se vyznačoval jen Žid z ghetta... kdežto židovský intelektuál se ze všech sil snažil, aby nevypadal jako Žid." Díky tomu se rozšířila „teorie, že neexistuje židovský národ, že jsou jen Poláci, Francouzi, Němci jnojžíš-ského vyznání' ".[194]

Marx a po něm Lenin viděli celé řešení židovské otázky v *úplné* asimilaci Židů v zemích jejich pobytu.

Na rozdíl od neodbornosti těchto ideologů jsou zajímavé názory M. O. Geršenzona, které předložil roku 1920, tedy již na sklonku svého života - tím zajímavější, že Geršenzon sám pocházel z kruhů nejen hlu-bokomyslných, ale i velice asimilovaných ruských Židů. Přesto v něm židovská otázka nepohasla a neodumřela, ale promluvila o sobě. Je to jeho článek Osudy židovského národa.

Oproti mínění jemu současné Židovské encyklopedie pokládá Geršenzon asimilaci Židů za jev dávný, pramenící v dávnověku. Vždy a neustále jeden hlas „vábil ho (Žida), aby se mísil s prostředím - odtud je v Židovstvu nepřemožitelná touha po asimilaci už od pradávných dob". Druhý hlas „požadoval, aby více než vlastní život chránil svou národní výjimečnost. Celá historie rozptýlení je nekonečný spor dvou vůlí v Židovstvu: lidské a nadlidské, individuální a národní... Požadavky, které národní vůle kladla na jednotlivce, byly tak nelítostné, téměř nad lidské síly, že bez veliké naděje, společné všem, by Žid na každém kroku propadal zoufalství a byl by v pokušení odpadnout od svých bratří a od divného, mučivého společného díla." - Proti názoru, že začátek asimilace koncem 18. století je vysvětlitelný jev, Geršenzon se naopak diví: „Cožpak není podivné, že asimilace neobyčejně zesílila právě za posledních sto let a zrychluje se každou hodinou, přestože nyní v důsledku zrovnoprávnění Židů se pokušení odpadnout nesrovnatelně zmenšuje?" Nikoli, soudí Geršenzon: „Není to vnější síla, co Židovstvo rozštěpuje: samo se rozpadá zevnitř. Zchátral, zetlel základní pilíř - náboženská jednota židovského národa." - A jak probíhá asimilace a k čemu vede? - „Zdá se, že... jsou (Židé) až do morku kostí proniknuti kosmologickým duchem nebo v lepším případě duchem místní kultury: v totéž věří, v totéž nevěří a mají rádi totéž, co ostatní." Ale chyba lávky: „Mají rádi totéž, ale jinak... ve skutečnosti je mučí vášnivé přání uvěřit v cizí bohy... snaží se zamilovat si to, čím žije současný kulturní svět... Předstírají, že už to milují, doopravdy milují, a sami sebe o tom přesvědčují." Ale není tomu tak! - Milovat můžeš pouze svou rodnou víru, „kterou duše v mukách zrodila ze svého lůna".[195]

Židovští autoři nefalšovaně vyjadřují ta duševní muka, jimiž musí Žid projít při asimilaci. - „Když se rozhodnete tvářit, že nejste Žid, nebo přestoupíte na jinou víru, budete muset neustále svádět vnitřní boj se svým židovstvím... Budete žít v strašlivém napětí... V jistém smyslu je to nemorální a je to zvláštní druh duchovního násilí na sobě samém."[196] (Toto drama skvěle vystihl Čechov v jedné své próze.) - „Asimilace je

---

[193] VI. Krol, *Nacionalizm i assimiljacija v jevrejskoj istorii,* in „Jevrejskij miř": Ježegodnik na 1939 g. (dále JV1-1), Paříž, Objedinčnije russko-jevrejskoj intělligench, s. 187.

[194] 1. L. Klauzner, *Literatura na ivrit v Rossii,* in *Kniga o russkom jevrejstve: Ot 1860-ch go-dov do Revoljucii 1917 g.,* New York, Sojuz Russkich Jevrejev 1960, s. 506.

[195] M. Geršenzon, *Suďby jevrejskogo národa,* in „22", 1981, č. 19, s. 111-115.

[196] N. Podgorec, *Jevrei v sovremennom mire,* (interview), in VM, New York, 1985, č. 86, s. 117.

zlámacecha... Donutila nás přizpůsobit se ve všem: v chápání smyslu života a mezilidských vztahů, v požadavcích a potřebách, v životním stylu a návycích. Zdeformovala psychologu národa vůbec a inteligence zvlášť." Nabádala „k odcizení sobě samému, nakonec k ideji sebezničení".[197] -„Mučivé, ponižující hledání svého ‚My'."[198] Ale i „sama úplná asimilace je efemérní: nikdy nebude zcela samozřejmá", nezbaví „nezbytnosti být ostražitý" neustále.[199]

Je tu nedůvěra okolního, domácího národa. **A** k tomu ještě obviňování od svých, od Židů: růst „spotřebitelských a kompromisnických forem chování", „snaha utéci, zbavit se svého židovství", vedoucí „k národnímu renegátství".[200]

Nicméně se dá konstatovat, že v 19. století se všechno vyvíjí tak, že asimilace je možná, ba nutná a že k ní dojde, že je dokonce předurčená. Avšak *sionismus* vrhl na problém zcela nové světlo. Před vznikem sionísmu „mučivá rozpolcenost... byla vlastní všemu Židovstvu",[201] roz-polcenost na náboženskou tradici a vnější okolní svět.

Počátkem 20. století Žabotinskij napsal: „Když Žid přijme cizí kulturu... nelze spoléhat na hloubku a trvalost tohoto obratu. Asimilovaný Žid nevydrží první nápor, odloží ‚přijatou' kulturu bez jakýchkoli zábran, jakmile se přesvědčí, že její nadvláda pominula... nemůže být této kultuře oporou." A uvádí markantní příklad: v poněmčeném Ra-kousko-Lhersku úměrně vzestupu české, maďarské, polské kultury poněmčení Židé přecházeli k těmto nově se vzmáhajícím kulturám. Jsou tu „jakési objektivní momenty, které vytvářejí pevný, pokrevní svazek mezi člověkem a *jeho* kulturou, zděděnou po předcích."[202] To je zajisté přesný postřeh; i když „objektivní momenty" nám zní trochu suše. (Žabotinskij nejen ostře vystupoval proti asimilaci, ale vyslovoval také naléhavé varování Židům, aby se nepouštěli do ruské politiky ani do literatury a umění - Rusové nutně odmítnou takové služby.[203])

Labilitu asimilace vidíme na mnoha příkladech - masových i individuálních, jak v Evropě, tak v Rusku, jak v dřívější, tak i v poslední době.

Přestože se Benjamin Disraeli, syn nábožensky indiferentního otce, v mládí pokřtěný, který se nesžil lehce s anglickými poměry, stal symbolem Britského impéria - a o čem sní ve volném čase, kdy se oddává spisovatelské vášni? O výjimečných zásluhách a mesiášství Židů, s vroucí láskou k Palestině a touhou obnovit izraelskou vlast.[28]

A Geršenzon? Vynikající ruský kunsthistorik, puškinolog, dokonce mu spílali za „slavjanofilství" - a na sklonku života napsal: „Od dětství jsem žil evropskou kulturou a hluboce jsem do sebe nasál jejího ducha... a mnoho věcí v ní upřímně miluji... Ale v hloubi vědomí žiji něčím jiným. Již po mnoho let mi odtamtud naléhavě a neumlčítelně zaznívá tajemný hlas: tohle ne, tohle ne! Jakási jiná vůle ve mně se s lítostí odvrací od

---

[197] V. Levitina, *Stoilo li sžigaťsvoj chrám...,* in „22", 1984, č. 54, s. 194.
[198] B. Boguslavskij, *Zametki na poljach,* in „22", 1984, č. 55, s. 125.
[199] O. Rapoport, *Simptomy odnoj bolezni,* in „22", 1978, č. 1, s. 122.
[200] L. Cigelman-Dymerskaja, *Sovětsky antisemitizm - pričiny i prognózy* (seminář), in „22". 1978, č. 3, s. 173-174.
[28] G. Šaked, *'/rudno li sochranit izrailskuju kulturu v konfrontacii s drugirni kulturami,* in „22", 1982, č. 23, s. 135.
[202] V. Žabotinskij, *Na ložnom puti,* in V. Žabotinskij, *Feljetony,* Petrohrad, Tlpografija Ge-rold, 1913, s. 251, 260-263.
[203] Týž, *Četyrje staťji o „čirikovskom incidente" (1909),* tamtéž, s. 76.

kultury, ode všeho, co se kolem děje a o čem se mluví... Žiji jako cizinec, který se zabydlil v cizí zemi; tuzemci mě mají rádi a já je také, usilovně pracuji pro jejich blaho... ale já vím, že jsem tu cizí, tajně sním o luzích své vlasti."[204]

Právě po tomto Geršenzonově doznání se hodí připomenout názor, který si tato kapitola už od prvních stránek vyžaduje: že v „asimilaci" je zřejmě třeba rozlišovat asimilaci občanskou, kdy asimilovaný vstupuje jako rovnocenný člen do proudu života a zájmů domácího národa (v tom smyslu by se patrně drtivou většinou Židé Ruska, Evropy a Ameriky označili za asimilované), asimilaci kulturní a - úplnou asimilaci v hlubinách ducha, k níž dochází mnohem vzácněji, ale stává se to. Třetí případ je mnohem složitější a nevyplývá z prvních dvou. (Tak Dopisování ze dvou koutů -mezi Vjačeslavem Ivanovem a M. O. Geršenzonem - tato „malá knížka ohromného významu" přináší podle mínění kritika „důkazy neúplnosti duchovní asimilace Žida i v případě jeho zřejmé asimilace kulturní".[31])

Nuže - v mládí revolucionář, a po revoluci „obrácený[4]' emigrant, plesá jako nad *zázrakem:* že ruští Židé i v nových zemích emigrace v sobě našli „obrovskou zásobu národní energie" a vytvářeli „svou samostatnou židovskou kulturu". Dokonce i v Londýně: mají své školy v jidiš, své společenské organizace, svou pevnou ekonomickou základnu; nesplynuli s anglickým životem, jen se přizpůsobili jeho požadavkům - a stali se posilou pro Židy odedávna anglické. (Kteří měli i svou Britskou radu Židů i pojem „židovské obce *Yelké* Británie" - a to v Anglii, kde se asimilace považuje za málem dokončenou.) A - totéž shledává i ve Francii. Co potom obzvlášť „úžasný rozmach" ve

29 JE, sv. 4, s, 560, 566-568.

51 O. Rapoport, *Simptomy odnoj bolezni,* in „22", 1978, č. 1, s. 125.

Spojených státech![205]

Také tu byla stálá, spolehlivá, bezvadně fungující židovská vzájemná podpora - pozoruhodná schopnost, uchovávající židovský národ. Ale ta tím víc znejisťovala asimilaci.

Nejen se sílením sionismu, ale již samým průběhem 20. století dostávalo Židovstvo impulzy upustit od asimilace.

Přesvědčený sionista Max Brod napsal v roce 1939, v předvečer druhé světové války: „Ve dnech mnohem méně pokročilé státnosti 19. století se ještě dala vyzdvihovat teorie asimilace," ale „tato teorie ztratila všechen smysl v epoše, kdy se národy stále pevněji

---

204 Vjačeslav Ivanov i M. O. Geršenzon, *Perepiska iz dvuch uglov,* Petrohrad. Alkonost. 1921, s. 60, 61.

205 Vl. Krol, *Nacionalizm i assimUjacija v jevrejskoj istorii,* in JM-1, s. 191-193.

sjednocují"; „nás Židy nevyhnutelně rozdrtí národy planoucí bojovným duchem nacionalismu, pokud my sami nezačneme myslet na sebe a neodejdeme včas."[35]

Naprosto nekompromisně se vyslovil Martin Buber (1941): „Doposud se naše jsoucnost vzmohla jen na to, abychom otřásali trůny idolů, ale ne na to, abychom povznesli trůn Hospodinův. Právě proto je naše jsoucnost mezi národy tak záhadná. Pretendujeme na to, abychom naučili absolutnu, ale ve skutečnosti jenom říkáme ne jiným národům, nebo jsme snad sami takovou negací a ničím víc. Proto jsme se stali zlým snem národů."[206]

A dále - židovskými dějinami se táhnou dvě hluboké brázdy: Katastrofa - a vzápětí po ní vytvoření Izraele. Ty vrhly opět nové, ostřejší světlo - na problém asimilace.

Závěry ze založení Izraele pro Židovstvo celého světa hned tenkrát promyslel a přesně formuloval Arthur Koestler v knize Obětováni je i přetvořeni je: Palestina 1917-1949 (Zaslíbení a proměnění) a v článku Juda na rozcestí.

V mládí byl horlivým sionistou, v roce 1926 odjel z Vídně do palestinského kibucu, pak jako žurnalista několik let v Jeruzalémě vedl stálou rubriku v i v ritu v novinách Žabotinského, byl dopisovatelem několika německých novin, a nyní napsal: „Vypustíme-li z židovského náboženství mystickou touhu po návratu do Země zaslíbené, zmizí sám základ a podstata tohoto náboženství." A „převážná většina židovských modlitеb, obřadů a symbolů ztratila smysl dnem znovuzřízení židovského státu... Bůh Izraele splnil smlouvu, vrátil zemi Kanaán semeni Abrahámovu... Jestliže se (věřící Žid) odmítá vrátit do země svých předků, porušuje smlouvu a... odevzdává se peklu a vyloučení z řad Židovstva." Ale pro kategorii Židů v náboženství „nevyhraněných" je nepochopitelné, proč by měli přinášet oběť k uchování „židovských hodnot" nestvrzených v náboženské doktríně. „Náboženství ztratí veškerý smysl, kdyžse budete dál modlit za návrat k Siónu i v případě, že jste se pevně rozhodli tam nejet." - Ano, je to bolestná volba, ale „volba musí být udělána neprodleně, a to v zájmu dalšího pokolení... Chci přesídlit do Izraele? Pokud nechci, jaké mám právo říkat si i nadále Žid a vložit tím

[33] Max Brod, *Ljubov na rasstojanii,* in VM, Tel Aviv, 1976, c. 11, s. 198-199.

na své děti cejch odcizení?"; „celý svět upřímně uvítá asimilaci Židů", a od třetí generace „židovská otázka postupně bude mizet".[55]

Londýnské židovské noviny (Jewish Chronicle) Koestlerovi odporují: možná že „pro Žida diaspory bude mnohem lepší, mnohem rozumnější a důstojnější žít dál tak jako dřív, ale zároveň pomáhat budoval Izraelský stát?" - Koestler je neústupný: to znamená „chtějí uchránit celý koláč a současně si na něm pochutnávat. To je cesta do záhuby."[207]

Ale, namítají mu noviny, všechny dřívější pokusy o asimilaci končily přece vždy nezdarem; proč by to teď mělo být jinak? - Protože „všechny dosud podniknuté pokusy o asimilaci byly polovičaté, založené na mylném předpokladu, že se Židé mohou stát plnohodnotnými syny vládnoucího národa a přitom si zachovat své náboženství a zůstat ‚národem vy voleným'." Avšak *„etnická asimilace je. nemožná při zachování judej-ské víry; j udej ská víra vezme zasvé při etnické asimilaci.* Židovské náboženství prodlouží natrvalo národnostní odcizení - před tímto faktem není úniku." - A tedy: „Před

[206] Martin Buber, *Nacionalnyje bogi i BogIzrailja,* in VM, Tel Aviv, 1976, c. 4, s. 117.
[55] Artur Kestler, *Iuda na pereputje,* in VVI, Tel Aviv, 1978, č. 53, s. 104-107, 110. [5a] Tamtéž, s. 112.

znovuzrozením Izraele zřeknout se židovství znamenalo odmítnout solidaritu s pronásledovanými a bylo možno v něm vidět zbabělou kapitulaci." Ale „nyní nejde o kapitulaci, nýbrž o svobodnou volbu".[57]

Koestler tedy nabídl Židům diaspory tvrdý oříšek: „Buď se stanou Izraelci, nebo přestanou být Židy. Sám si zvolil to druhé."[58] (Dlužno podotknout, že v diaspoře se na Koestlerovy argumenty snesla bouřlivá kritika.)

Ale ti, kdo si zvolili to první, občané Izraelského státu - získali novou oporu, od níž přejali i nový názor na tento věčný problém. Současný izraelský autor píše ostře: „Žid z goletu je tvor bez morálky. Využívá všech darů země, která ho přijala, a přitom se s ní zcela neztotožňuje"; „tito lidé pro sebe žádají status, jaký nemá žádný národ na světě - aby jim bylo dovoleno mít dvě vlasti: jednu, v níž žijí, a druhou, v níž ‚žije jejich srdce'. A potom se ještě diví, že je ostatní nenávidí!"[208]

A diví se i jiným věcem: „Za co, za co vlastně jsou Židé tak neoblíbení? (A neoblíbení jsou, s tím se nedá nic dělat, jinak by se neměli od čeho osvobozovat.) Od čeho se mají osvobozovat? Od židovství ne, to je jasné../'; „dobře víme, že je nutno se osvobodit,

[37] .Artur Kestler, *Juda na pereputje,* in VM, Tel Aviv, 1978, č. 35, s. 117, 126.
[38] V. Boguslavskij, *Galutu - s nadëždoj,* in „22", 1985, č. 40, s. 155.

rozhodně je to nezbytné, ale ať řeknou na rovinu, od čeho... zatím to nedokázali."[209]

Občas se klade i přirozená otázka: jak to zařídit, aby nás měli rádi? Mnohem častěji vidí židovští autoři celý svět neúprosně nepřátelský a propadají zoufalství: „Svět je rozdělen na lidi sympatizující s židovským národem a na ty, kteří se snaží židovský národ vyhladit."[210] Nebo - v zoufalé hrdostí: „Je ponižující skládat naděje ve vládu, aby tě chránila před lidmi, kteří tě nemají rádi, je ponižující překypovat vděčností k lepším, důstojnějším zástupcům těchto lidí za to, že se za tebe slovíčkem přimluvili."[211]

Ale konejšivější tón zní z úst jiného Izraelce „Svět se naprosto nedělí jen podle svého vztahu k Židům, jak se nám někdy díky naší přecitlivělostí zdá." - A. Voronel: „Židé věnují příliš mnoho pozornosti antisemitům a příliš málo sobě samým."[212]

Vlastní stát, Izrael, by se měl stát střediskem, které by zaručovalo budoucnost Židů celého světa. Vždyť již ve dvacátých letech nikdo menší než Einstein! - psal, a komu? Bývalému eserovi, zřejmě hlavnímu autorovi revolučních požadavků 9. ledna 1905, společníku Gapona na demonstraci a pak i jeho katovi Petru Rutenbergovi, který později odjel budovat Palestinu: „Především musí být zajištěn váš (kolonizátorů Palestiny) život, protože přinášíte sebe v oběť pro Ducha a ve jménu úcty k celému židovskému národu. Je třeba ukázat, že jsme národ, který má dost vůle k životu a dost síly, aby uskutečnil

[208] A.-B. iošua, *Golos pisatělja,* in „22", 1982, č. 27, s. 159.
[209] J. Víner, *Chočetsja osvoboditsja,* in „22", 1983, č. 32, s. 204-205.
[210] M. Goldštejn, *Mysli vsluch,* in „Russkaja mysl", 29. února 1968, s. 5.
[211] M. Kazanskaja, *Naše gostěpriimstvo...,* in „22", 1990, č. 70, s. 111.
[212] A. Kaceneienbojgen, *Antisemitizm i jevrejsko/e gosudarstvo,* in „22", 1989, č. 64, s. 180.

velký čin, z něhož vzejde sjednocující prostředek a záštita příštích pokolení. Pro nás a naše potomky musí Země mít stejně velký význam, jako měl pro naše předky Chrám."[213]

Tuto jistotu upevňují izraelští autoři různými způsoby. „Židovský problém zřejmě nemá uspokojivé řešení, dokud neexistuje židovský stát."[214] - Idea „upevnění Izraele jako centra zaručuje budoucnost Židům celého světa".[215] - Jedině Izrael je to pravé místo pro Židy, kde „historická aktivita neskončí historickým fiaskem".[216]

A jen polopodzemní rachot doléhá z té malé zemičky v jejím ustavičném obklíčení - „ta k a t a s t r o f a , jejíž přízrak stále trvá v kolektivním podvědomí Izraelců".[217]

[43] A. Voronel, *Ogljanis v razdumje,..,* (beseda), in „22", 1982, č. 24, s. 151.

Jaký je dnešní vztah příklonu a nadějí mezi asimilací, diasporou a Izraelem?

Celkově zašla asimilace v devadesátých letech 20. století velmi daleko. Například „pro 80-90 % amerických Židů slibují současné tendence židovského života postupnou asimilaci". A nejenom v USA: „Židovský způsob života postupně mizí ve většině obcí diaspory." Většina dnešních Židů „nemá bolestné vzpomínky spojené s Katastrofou... mnohem méně se solidarizují s Izraelem než jejich rodiče". Nepochybná je i tendence „katastrofického konce úlohy diaspory, nevyhnutelné ztráty jejích skutečných charakteristik". „Budou naší vnuci ještě Židé...? Přežije diaspora konec tohoto tisíciletí? Rabín Adin Steinsalz, jeden z největších učitelů naší doby... upozorňuje, že Židé diaspory přestali být skupinou, Jejíž bezpečnost není zajištěna[4]." A tím paradoxně „jsou již na cestě k vymření, poněvadž jsou účastníky ‚Katastrofy sebezničení' ". Můžeme to konfrontovat i s tím, že „na antisemitismus v zemích Západu nelze již hledět jako na jev posilující židovské sebeuvědomění. Antisemitská diskriminace v politice, v obchodu, na univerzitách, v soukromých klubech atd. je prakticky odstraněna."[218] - V dnešní Evropě „existuje dost Židů, kteří se necítí být Židy a alergicky reagují na každý pokus zahrnout je k této uměle vykonstruované obci"; „asimilovaný Žid se nechce cítit Židem, odvrhuje rysy své rasy (viz Sartre)."[219] Nepomineme ani uštěpačnou poznámku téhož autora: „Evropští Židé se k svému židovství nehlásí v domnění, že byli k židovství donuceni antisemitismem. Tím vzniká paradox: Žid se stává Židem jen tenkrát, když mu hrozí nebezpečí. Pak se zachraňuje jako Žid. Ale když se sám stane zdrojem nebezpečí, není Židem."[220]

Takže „kontury konce diaspory se začínají rýsovat právě v době, kdy Židé na Západě mají největší svobodu, blahobyt a jsou aspoň navenek silnější než kdykoli v židovských

[213] A. Čerňak, *Něizvestnoje pismo Ejnštejna,* in „22", 1994. č. 92, s. 212.
[214] A. Kaceneienbojgen, *Antisemitizm i jevrejsko/e gosudarstvo,* in „22", 1989, č. 64, s. 180.
[215] i. Líbler, *Izrail - diaspora: Krizis iděntiflkacii,* in „22", 1995, č. 95, s. 168.
[216] N. Gutina. *Dvusmyslennaja svjaz,* in „22", 1981, č. 19, s. 124.
[217] M. Kaganskaja, *Mif protiv reálnosti,* in „22", 1988, č. 58, s. 141.
[218] I. Libler, *Izrail-diaspora...,* in „22", 1995, c. 95, s. 149-150,154, 157.
[219] Sonja Margolina, *Das Ende der Lügen: Rußland und die Juden im 20. Jahrhundert,* Berlin, Siedler Verlag, 1992, s. 95, 99.
[220] S. Margolina, *Germanija i jevrei: vtoraja popytka,* in „Strana i mir", 1991, c. 5, s. 143.

dějinách". A „pokud se tyto tendence nezmění, velká část diaspory prostě zmizí. Je nutno přiznat reálnou pravděpodobnost ponižujícího, byť dobrovolného postupného zanikání diaspory... Arthur Koestler, stoupenec asimilace, který v padesátých letech věštil diaspoře zánik, měl možná pravdu."[221]

Ale zároveň s tím „Židé na celém světě, někdy k svému vlastnímu překvapení, se cítí osobně účastni na osudu Izraele"; „jestli, nedej Bože, bude Izrael smeten, zmizí Židé i v jiných zemích. Nevím, proč tomu tak je, ale Židé nepřežijí druhou Katastrofu v našem století."[222] - Jiný autor „židovskou mytologii nevyhnutelné Katastrofy" spojuje právě s životem v diaspoře, a proto „američtí (a sovětští) Židé často vyslovují tento názor" a připravují se: jestli Izrael padne, budou muset nést dále prapor národa oni,[223] - A „při tom množství hypotéz, pokoušejících se vysvětlit význam židovské diaspory... téměř všichni spatřují (její) funkčnost v tom, že činí Židovstvo prakticky nevyhladitelným, zaručuje mu věčný život v hranicích bytí pokolení lidského".[224]

Existuje i dosti bojovná obhajoba diaspory jako principu: „Jsme proti historickému požadavku dovršit aleu. My se necítíme být ve vyhnan-ství" (americký profesor Leonard Fein). V červnu 1994 „předsedkyně Světového židovského kongresu Šošana Kardinová agresivně prohlásila na adresu Izraelců: ‚Nehodláine se stát zaopatřovací au jí do Izraele a pochybujeme, že máte aspoň jakous takous představu o bohatství a harmonii života amerických Židů.'" [225] - Pokračovala pateticky: „Jsme--lí opravdu něčím pro svět zajímaví, nejsou to naše státní formy, ale diaspora, která je považována za jeden z nej úžasnějších divů světových dějin."[226] Pak zase ironicky: „Jeden chytrák si vymyslel... elegantní ospravedlnění: vyvolenost židovského národa prý spočívá v tom, aby věčně žil v rozptýlení."[227] - „Zázrak znovu zřízení Izraele dal nechtěně diaspoře nový smysl, ale zároveň geniálně rozťal hrozící gordický uzel - zkrátka korunoval zázrak diaspory. Korunoval, avšak neodstranil."[228] -Ale „v tom je také špetka ironie, jelikož cíl, o který jsme tak namáhavě usilovali a který nás naplňoval pocitem hrdosti a výjimečnosti, je už dosažen".[229]

Jak chápat a předpovídat osud diaspory - to v mnohém závisí na *smíšených manželstvích.* Smíšená manželství jsou nejmocnějším a n e j trvalejším prostředkem asimilace. (Ne náhodou je Bible tak přísně zakazuje. „Zachovali se vůči Hospodinu věrolomně, zplodili cizí syny." O z 5, **7)** Když britský íilozoť Arnold Toynbee uvedl smíšená manželství jako prostředek boje s antisemitismem, ozvaly se proti tomu stovky rabínů. -

„Jakmile se smíšená manželství stanou běžným jevem, bude to konec Židovstva."[230]

---

[221] I. Libler,*Izrail-diaspora...,* in „22", 1995, c. 95, s. 150, 155.
[33] N. Podgorec, *Je v re i v sovremennom mire* (interview), in VM, New York, 1985, ě. 86, s. 115. 120.
[223] Z. Bar-Sella, *Islamskij fundamentalizm i jevrejskoje gosudarstvo.* in „22", 1988, ě. 58, s. 182-184.
[224] J. Fištejn, *Izgaluta s ljubovju,* in „22", 1985, č. 40, s. 112.
[225]1. Libler, *Izrail - diaspora...,* in „22", 1995, č. 95, s. 152.
[37] J. Fištejn, *Gljadim nazad my bez bojazni...,* in „22", 1984, č. 59, s. 155.
[227] N. Voronel, *Ogljanis v razdumje...,* (beseda), in „22", 1982, ě. 24, s. 118.
[228] J. Fištejn, *Iz galuta s ljubovju,* in „22", 1985, č. 40, s. 114.
[80] 1. Libler, *Izrail - diaspora....* in „22", 1995, ě. 95, s. 156.
[230] E. **Norden,** *Perescityvaja jevrejev,* **in** „22", 1991, č. **79,** s. 126.

V západních zemích je vidět prudký vzestup počtu smíšených manželství: „Dokumentární údaje statistiky ‚mizení' vyvolávají mrazení. V šedesátých letech 20. století se počet ‚smíšených manželství' v USA, největší židovské obci světa, odhadoval přibližně na 6 %. Dnes (v devadesátých letech), za pouhou jednu generaci, je jich už 60 % - desetinásobný přírůstek. Situace ‚smíšených manželství' v Evropě a v Latinské Americe je přibližně stejná... Nadto s výjimkou ortodoxních Židů je téměř u všech židovských rodin v západních zemích velice nízká porodnost." A dodejme ještě: „Jen nepatrné procento dětí ze ‚smíšených rodin' je ochotné vést vysloveně židovský způsob života."[231]

A v Rusku? Izraelská encyklopedie udává tato čísla: v roce 1988 v RSFSR žilo ve smíšených manželstvích 73 % ženatých židovských mužů a 63 % provdaných Židovek (v porovnání s rokem 1978 vzrůst o 13 % u mužů a o 20 % u žen). „Lidé žijící v takovýchto manželstvích objektivně vzato rychle ztrácejí židovské sebeuvědomění a častěji jsou ochotni deklarovat příslušnost k jiné národnosti při sčítání obyvatelstva."[232]

A tak skoro všude probíhá větší či menší měrou „eroze židovského života", „smývání rasových, náboženských a etnických předělů, které donedávna tvořily bariéry pro asimilaci a ‚smíšená manželství' ". Dnes, „kdy lidový antisemitismus tak náhle ustoupil... zmizely mnohé vznešené principy, jež byly v minulosti mocnou oporou sebeidentitikace".[233]

„Goletoví" Židé často sklízejí ostrou kritiku od Izraelců. Po třiceti a čtyřiceti letech od založení Izraele se odtamtud ozývají posměšné a někdy i hněvivé otázky k diaspoře: „Co bude s dnešními Židy? Nejspíš zůstanou navždy ve své pravé historické vlasti - v goletu."[234] - „Alžírští Židé dali přednost Francii před Izraelem, a pak i íránští Židé, kteří opustili zemi Chomejního, se také většinou vyhnuli Izraeli"; „pokud se stěhují ze svých domovů, hledají země s vyšší životní a civilizační úrovní. Láska k Siónu sama o sobě nestačí."[235] - „Věčná představa klasické ‚hrozící katastrofy' již nemůže přilákat Židy do Izraele."[236] - „Židé jsou národ zkažený bezstátním, inimohistorickým životem."[237] - „Židé nevydrželi zkoušky. Tak jako dřív se nechtějí vracet domů. Raději sedí v goletu a stěžují si na antisemitismus vždy, když je někdo kritizuje... **A** aby si nikdo nedovolil říci zlé slovo o Izraeli, poněvadž kritika Izraele je ‚anti semiti sinus' ? Když tolik fandí Izraeli, proč sem nepřijedou a nežijí tady? Ba ne, právě o to oni nestojí!"[238] - „Většina Židů světa už se rozhodla: nechtějí být nezávislí... Podívejte se na ruské Židy. Část jich zatoužila po nezávislosti, ostatní chtějí žít dál životem klíštěte na těle ruského psa. Ale když se ruský pes trochu rozstůně, trochu rozzlobí, začnou si hledat amerického psa. Židé tak koneckonců žili dva tisíce let."[239]

---

82 I. Libler, *Izrael-diaspora...,* in „22", 1995, č. 95, s. 151, 152.

232 *Kratkaja Jevrejskaja Enciklopedija,* Jeruzalém, Obščestvo po issledovaniju jevrejskich obščin, 1996, sv. 8, s. 303, tabul. 15.

233 I. Libler, *Izrail - diaspora...,* in „22", 1995, č. 95, s. 156.

234 N. Gutina, *Dvusmyslennaja svjaz,* in „22", 1981, é. 19, s. 125.

88 S. Cirjulnikov, *Filosojija jevrejskoj anomálii,* in VM, New York, 1984, č. 77, s. 148.

236 i. Libler, *Izrail - diaspora...,* in „22", 1995, č. 95, s. 165.

237 Z. Bar-Sella, *Islaniskijfundamenlalizm i jevrejskoje gosudarstvo,* in „22", 1988, č. 58, s. 184.

238 A.-B. Iošua, *Golos pisatělja,* in „22", 1982, č. 27, s. 158.

239 Beni Peled, *Soglašenije ně s těm partňorom,* in „22", 1983. č. 50, s. 125.

A tak Žid diaspory „před tváří Izraelce... je často ochoten na sebe vzít celé břemeno nepochopitelné viny... a neodvažuje se sdílet s Izraelcem jeho osud. Tento nedostatek kompenzuje přehnaným předváděním svého židovství... záměrným zdůrazňováním povrchní židovské symboliky"; a přitom „Žid diaspory na sebe bere specifické riziko ojedinělé opozice k antisemitské živelnosti"; ale „ať Izraelec dělá co dělá, diaspora nemá na vybranou: bude tiše postávat za jeho zády jako nemilovaná, ale věrná manželka".[240]

Existuje i taková prognóza: „Do roku 2021 se diaspora podle všeho scvrkne na milion těl a duší." - „Nejpravděpodobnější je, že procesy probíhající v hloubi židovských dějin... ještě dále zmenší počet světového Židovstva a postupně soustředí jeho většinu ne již v diaspoře, nýbrž v Siónu."[241]

Ale co když je to docela jinak? Co když měl pravdu ruský Žid Josif Bi-kerman, který s jistotou prohlásil, že diaspora je nezničitelná: „Přijímám golet, v němž jsme prožili dva tisíce let, kde jsme teprve vytvořili těsnou jednotu a kde musíme i nadále žít a projevovat se."[242] Možná že ty dva hlasy, které se podle Geršenzona neustále ozývají v nitru každého Žida: splynout se svým prostředím, nebo v sobě chránit národní výlučnost - budou zaznívat navždy?

Seriózní autor historik dochází k závěru (po druhé světové válce): „Paradox v životě dnešního Židovstva: všechno usilovné zakořeňování Židů v životě jiných národů nepřekrývá jejich národní sebeuvědomění, a někdy je dokonce prohlubuje."[243]

Zde jsou důkazy z různých kruhů ruského Židovstva za sovětské, „internacionální" éry:

„Vždy jsem se velmi vyhraněně cítil být Židem... Dostal jsem se do kruhů, kde byla židovská otázka základním tématem, v sedmnácti letech, jen co jsem odrostl plínkám." A otec - „člověk silně židovského založení. Zároveň bez tradic, nedodržoval micvot, neznal jazyk - ale... všechno, co zná, je v jeho nitru, nitru Žida, v jistém smyslu podřízeno jeho židovské sebeidentifikaci."[244]

Oděský spisovatel Arkadij Lvov: „Jako desetiletý kluk jsem vyhledával Židy mezi vědci, mezi spisovateli, mezi politickými funkcionáři a - jako pionýr! - především mezi členy vlády," a Lazar Kaganovič byl na třetím místě, před Vorošilovem a Kalininem, „a byl jsem hrdý na stalinského lidového komisaře Kaganoviče... Byl jsem hrdý na Sverdlova, na Urické-ho... hrdý na Troekého ... ano, ano, na Trockého!" Domníval se, že Oster-man (za Petra Velikého) byl Žid, a když se dověděl, že to byl Němec, „měl jsem zlost, pocit ztráty," zato „všem jsem říkal s hrdostí: Šaiirov je Žid."[245]

Jak mnoho však bylo v Rusku takových Židu, kteří se nebáli „zapadnout v haldě asimilujících těl",[246] kteří se poddali ruskému živlu, ruské kultuře nezištně:

„Za starých časů ze Židů jen jednotlivci vyzkoušeli tento úděl: Anto-kolskij, Levitan, Rubinštejn a několik málo dalších. Později jich bylo víc. Jak hluboce pochopili Rusko,

---

240 J. Fištejn, *Izgaluta s ljubovju,* in „22", 1985, č. 40, s. 115, 116.
241 E. Norden, *Perescityvaja jevrejev,* in „22", 1991, č. 79, s. 120, 130-151.
242 1. M. Bikerman, *K samopoznaniju jevreja,* s. 62.
243 Š. Ettinger, *Novější) period,* in *Istorija jevrejskogo národa, za* red. Š. Ettingera, Jeruzalém, Gešarirn, Moskva, Mosty kultury 2001, s. 587.
244 A. Eterman, *Treťje pokolenije* (interview), in „22", 1986, č. 47, s. 123-124.
245 A. Lvov, *Vedi za soboj otca t voj ego,* in V VI, New York, 1980. č. 52, s. 185-184.
246 V. Žabotinskij, *Na loznom puti,* in V. Žabotínskij, *Feljetony,* s. 251.

pochopili je svou dávnou a vytříbenou intuicí rozumu i srdce! Rusko vstupovalo do jejich chápání - ve svém mihotání, v tajemné hře světla a tmy, ve svých zápasech a útrapách. Získalo si jejich srdce svým dramatickým bojem dobra a zla, svými osudovými blýskavicemi, svými slabostmi, svou silou, svým kouzlem. - Ale před několika desítkami let vstupovali na kulturní nivy Ruska již nikoli jednotlivci, nýbrž tisíce Židů... A mnozí z nich se tak upřímně cítili být Rusy - duší, myšlením, zálibami a zvyky... Přesto však je v duši Žida eosi... jakýsi ojedinělý tón, jakási disonance, jakási ojedinělá nepatrná skulinka, kterou nakonec prosakuje: zvnějšku - nedůvěra, posměšek a nevraživost; a zevnitř - jakási dávná vzpomínka.

Kdo já vlastně jsem? Kdo jsem? Jsem Rus?

Ne, ne. Jsem ruský Žid."[247]

Ano, asimilace má zřejmě své nepřeklenutelné hranice; v tom se skrývá i rozdíl mezi úplnou duchovní asimilací a asimilací kulturní, tímspíš mezi rozsáhlou občanskou asimilací. Židé jsou osudově pro židovství - uchovávají sebe a při všech vnějších známkách asimilace si uchovávají „vnitřní tvář Žida" (Solomon Lurje).

Hnutí za úplné splynutí s ostatním lidstvem, navzdory tvrdým překážkám Zákona - zdá se přirozené, živé. Ale je to realizovatelné? Ještě ve 20. století si někteří Židé mysleli: „Sjednocení všeho lidstva je idea judaistického mesiášství."[248] - Ale je to pravda? Existovala vůbec někdy taková idea?

Mnohem častěji sJýcháme energické námitky: „Nikdo mě nepřesvědčí a nedonutí, abych se vzdal svého, židovského pohledu na svět, abych obětoval své, židovské zájmy nějaké univerzální ideji - ať už je to ‚pro-letářský internacionalismus' (ve který jsme my hlupáci ve dvacátých letech uvěřili), ‚veliká Rus', ‚triumf křesťanství',‚blaho veškerého lidstva' a podobně."[249]

Ale ještě s jinými názory se setkáváme u nesionistické a ateistické, ze tří čtvrtin asimilované židovské inteligence. Velmi vzdělaná žena s širokými politickými zájmy, T. M. L., mi v roce 1967 v Moskvě řekla: „Bylo by hrozné žít jen mezi samými Židy. To nejcennější v našem národě je kosmopolitismus. Bude to hrozné, když se všichni shromáždí v malém militantním státě. Pro asimilované Židy je to naprosto nepochopitelné." Nesměle jsem jí odpověděl: „Ale pro asimilované Židy v tom není problém, to už přece nejsou Židé." Ona nato: „Ne, nějaké geny v nás přetrvají."

Klíčový problém není v osudovosti událostí ani v krvi, ani v genech, ale: *čí* bolest je člověku bližší - bolest židovská, nebo bolest původního národa, mezi nímž vyrostl? - „Národnost se bohužel nevyčerpává znalostí jazyka ani přijetím kultury, ba ani láskou k povaze a životnímu stylu země. Má ještě další rozměr - šíři historického údělu, která je u každého člověka určena měrou jeho sounáležitosti s dějinami a osudy vlastního národa. Je-li však ostatním tato sounáležitost dána od samého počátku, pro Žida je to v mnohém otázka volby, a nelehké volby."[250]

---

[247] Rani Arén, *Vrusskom galutě,* in „22", 1981, č. 19, s. 135-136.

[248] G. B. Sliozberg, *Děla minuvšich dněj: Zapiski russkogo jevreja,* ve 3 svazcích, Paříž, 1933-1934, sv. 1, s. 4.

[249] Š. Vlarkiš, *Ješčo raz o nenávisti k samomu sebe,* in „22", 1980, č. 16, S. 189.

[250] L. Cigelman-Dyrnerskaja, *Sovětskij antisernitizrn - priěiny i prognózy* (seminář), in „22", 1978, ě. 3, s. 173."

Asimilace se tedy projevila nepříliš přesvědčivě. Všichni, kdo navrhovali cestu asimilace *všeobecné* - zkrachovali.

Problém asimilace trvá ve své obtížné řešitelnosti. A přestože v celosvětovém ohledu proces asimilace došel velmi daleko - nelze z toho usuzovat, že ukončí diasporu.

„Stoprocentně asimilovaného Žida (ani) sovětský život... nezplodil - takového, aby byl asimilován do nejhlubší, psychologické úrovně."[251] -A židovský kritik uzavírá: „Ať se podíváš kamkoli, všude najdeš v asimilovaném roztoku nezředitelnou židovskou usazeninu."[252]

Ale jednotlivé jasné osudy, úplně asimilované individuality se vyskytují. A my v Rusku je z celého srdce vítáme.

„Ruský Žid... Žid, Rus... Kolik se okolo toho spojení-rozdělení prolilo krve, slz, kolik se nahromadilo nevypověděných strastí, jimž dosud není vidět konce, a kolik tu přece jen bylo radosti z duchovního a kulturního růstu... Rylo a zůstalo mnoho Židů, kteří vzali na svá bedra ten těžký kříž: být ruskými Židy a Rusy. Dvě lásky, dvě vášně, dva zápasy... Není to příliš mnoho na jedno srdce? Ano, je. Ale v tom právě spočívá osudová tragika této dvojjedinosti. Slovo nezabíjí, a dvojjedinost přece jen není jednota. Je tu rovnováha - nic není dáno, ale zadáno."[253] - To bylo napsáno na adresu předrevolučního Ruska z řad pařížské emigrace roku 1927.

Uběhlo půl století - a jiný ruský Žid, jehož život plynul v Rusku sovětském, hovoří z Izraele:

„Jsme Židé, vyrostli jsme v Rusku, jsme divný hybrid - ruští Židé... O nás se říká: Židé národností, Rusové kulturou. Copak kultura a národnost jsou kostýmy na manekýnovi...? Když obludný lis vtlačí jeden kov do druhého, nejdou pak oddělit, ani kdybyste je rozřezávali. Nás lisovali pod ohromným tlakem, desítky let. Mé národnostní city nenalézají už jiné vyjádření než v mé kultuře. Má kultura prorostla skrznaskrz mými národními žilkami. Kdybych se mohl rozkouskovat, také by mě zajímalo, která tkáň mé duše je zbarvena ruskou a která židovskou barvou. - Ale nebyl tu jen tlak, jen násilné prorůstání - byla tu i nečekaná příbuznost těchto základních prvků, vzájemně se prostupujících v jakýchsi hlubokých vrstvách duše. Jako by se vzájemně doplňovaly k nové celistvosti: prostor časem, duševní šíře duševní hloubkou, vstřícnost odmítavostí; byla tu i vzájemná řevnivost na předurčení. - Proto nemám dvě duše - jež by na sebe sočily, jedna druhou oslabovala, jež by mne rozdvojovaly. Duši mám jednu... nedvojakou, nerozdvojenou, nesmíšenou - jedinou."[254]

A odpověď z Ruska:

„Věřím, že ne nadarmo se toto odehrálo na cestách Ruska - ten kontakt duše judejské a duše slovanské, že zde byla jakási předurčenost."[255]

---

[251] J. Stern, *Dvojnaja otvetstvennosť,* in „22", 1981, č. 21, s. 127.

[252] O. Rapoport, *Simptomy odnoj b o lezní,* in „22", 1978, č. 1, s. 123.

[253] S. Ivanovic, *Seny on Juškevič i jevrei - Publikaeija Ed. Kap itaj kina,* in *Jevrei v kultuře Russkogo Zavubezja,* Jeruzalém, 1992, sv. 1, s. 29.

[83] (R. Nudelman), *Kolonka redaktora,* in „22", 1979, č. 7, s. 95-96.

L-skij. *Pisma iz Rossii,* in „22", č. 21, s. 150.

Autor na závěr

Když jsem v roce 1990 dokončoval Duben 1917 a uspořádával hory materiálu, který mi zbyl po Rudém kolesu, rozhodl jsem se použít část tohoto materiálu na historickou črtu o Židech v ruské revoluci.

Skoro hned jsem si ujasnil, že pro pochopení toho, co se stalo, bude muset črta nevyhnutelně časově couvnout - a tak couvala až k prvnímu zahrnutí Židů do ruského impéria roku 1772, jímž začínala; na druhé straně, revoluce roku 1917 byla dynamickou pobídkou v osudu ruských Židů - a črta se přirozeně protáhla do porevoluční historie. Tak vznikl i název Dvě století pospolu.

Ale nedokázal jsem si hned udělat představu o té historické hranici, kterou vytyčila mohutná emigrace Židů z SSSR, jež začala v sedmdesátých letech 20. století - právě k dvoustému výročí pobytu v Rusku, a jež se naplno uvolnila od roku 1987. Tato hranice poprvé zrušila ne dobrovolnost situace ruských Židů: nejsou již připoutáni k životu zde, čeká je Izrael, všechny země světa jsou pro ně přístupné. Tato jasně vyznačená hranice vnesla opravu do mého plánu - dotáhnout vyprávění do poloviny devadesátých let, neboť záměr knihy byl vyčerpán: okamžikem exodu mizí i jedinečnost rusko-židovské provázanosti.

Nyní se otevřela zcela nová éra v dějinách již svobodného ruského Židovstva a jeho vztahů s novým Ruskem. Tato éra vykazovala rychlé a podstatné změny, byla však ještě příliš krátká na to, aby prognostiko-vala své příští výsledky a posoudila, nakolik charakteristické pro ni budou právě rysy *rusko-židovské,* nebo zdali se projeví celosvětové zákony židovské diaspory. Sledovat vývoj tohoto nového tématu již přesahuje meze časnosti autorova života.

Vysvětlivky

k českému vydání

str. 6

Halacha - původně znamená zvláštní právní rozhodnutí, jehož se dosáhlo po důkladném zkoumání nějakého problému Talmudu. Později postup, který se stal právně závazným, vlastně zákonem.

str. 7

Jidiškejt - (též jidiškajt či ídiškajt) znamená v podstatě totéž co judaismus, židovství. Pojednává o způsobu života Židů, náboženských předpisech, dokonce o způsobu vaření (co je a není košer). Jidiškejt je zaměřen na lidový jazyk ji-diš, ne na hebrejštinu. Odráží židovskou národní psychologii a etiku.

str. 9

Sergej Nikolajevič **Bulgakov** (1871-1944), původně „legální marxista", filozof zabývající se do značné míry ekonomickými problémy. Kritizuje a posléze odmítá Marxe, dochází k názoru, že prognózy v sociálních vědách nejsou možné, že socialismus není nutnou etapou ve vývoji společnosti. Vydává se směrem k idealismu až mysticismu. 1918 se stal knězem (možná proto Solženicyn uvádí jeho rodné jméno v církevní podobě Sergij místo občanského Sergej). Z emigrace kritizuje dění ve své vlasti, k čtenáři se dostává až po rozpadu SSSR.

str. 10

Nikolaj Alexandrovič Berďajev (1874-1948), ruský filozof, zprvu zaujat marxismem, na samém konci 19. století je mezi intelektuály, kteří se marxismu zřekli. Přiklání se k Lassallovi a Kantovi, pak jde dál až k hlásání křesťanství a mysticismu. Kritizuje z emigrace SSSR, ale nezapojuje se do emigrantského protisovětského hnutí. V Sovětském svazu zcela opomíjen, znám až od konce 80. a začátku 90. let.

str. 11

Vladimír **Sergej**evič **Solovjov** (1853-1900), ruský filozof idealistického zaměření, básník, kritik, publicista. Též překládal do ruštiny některé antické autory - Platona, Vergilia, dále Petrarku. a další. Do ruského povědomí se vrací od konce 80. let, odvolávky na něj se stávají poměrně častými.

str. 13

Marburská filozofická škola - novokantovský filozofický směr, nejznámější představitelé Hermann Cohen (1842-1918), Paul **Natorp** (1854-1924), Ernst Cassirer (1874-1945), Stammler. Odmítali materialistické tendence **v** Kantově učení, zaměření subjektivně idealisticky. Podle nich filozofie nemůže být poznáním světa, je metodologií a logikou speciálních věd. Poznání zkoumají jako čistě logický proces konstruování pojmů. Myšlenky marburské školy ovlivnily ruský „legální marxismus".

str. 28

Grigorij Borisovič Iollos (1859-1907), liberální novinář a právník, před r. 1905 dopisovatel Ruských vědomostí v Berlíně a v dalších tiskovinách. V r. 1905 se vrátil do Moskvy a pracoval pro svůj list, poslanec státní dumy, stoupenec strany kadetů. 14. (27.) 3. 1907 zabit černosotněnci. Knižně vydal Dopisy z Berlína (Pisma iz Berlina, 1908).

str. 32

Vladimír Dmitrijevič Nabokov (1870-1922), otec věhlasného spisovatele Vladimíra Nabokova, vystudoval práva, aktivně zasahoval do politiky jako přední činitel strany kadetů, liberálně zaměřen, s důrazem na svobodu osobnosti před zákonem. Odpůrce antisemitismu, veřejně vystoupil proti kišiněvskému pogromu 1903. Poslanec 1. státní dumy. Jako právník byl odpůrcem trestu smrti. 1917 byl předsedou volební komise Ústavodárného shromáždění. 1918 ministr spravedlností krátkodobé krymské vlády, spolu s jejími členy 1919 emigruje z Ruska. K Sovětům je kritický, působí jako žurnalista v listu Rul (Kormidlo) vycházejícím **v** Berlíně. 1922 zastřelen dvěma ruskými důstojníky černosotněnského ražení.

str. 33

Kronštadtská vzpoura - vzpoura námořníků dvou řadových lodí a dělníků **v** Kronštadtu na Baltu, která proběhla od 28. 2. do 18. 3. 1921 (a po dvoudenním krvavém bojí potlačena). Zvolila prozatímní revoluční výbor **v** čele s generálem Kozlovským.

str. 42

Ivrit - modernizovaná podoba původní hebrejštiny, která byla spíše jen jazykem církevním. Hovorovým jazykem byl jidiš, který se vyvinul z německého ji-hofranckého nářečí, dříve než se Židé nuceně hnuli z Němec do Polska a Ruska; jidiš přibíral slova z jazyků, kde daná skupina Židů žila. Ivrit má být obnoveným jazykem starobylého národa.

str. 68

Zemstvo - po zrušení nevolnictví r. 1861 se ukázala potřeba přebudovat administrativní činnost, pozměnila se úloha šlechty a selského stavu. Dějiny SSSR z r. 1968 poznamenávají: „Systém zemských úřadů vznikl k řízení místního hospodářství (zajištění potravin v době hladovění, stavba cest a mostů, problémy vzdělám, medicíny, veterinární, veřejný dohled)..." Zákon o zemstvu vyšel 1.1. 1864. Zemská správa byla volená (na tři roky), volení „mluvčí" zemských správ měli shromáždění zhruba jednou do roka. Místní správy tvořil zástupce **a** několik členů. Volba mluvčích byla nepřímá. Přes snahy státní moci omezovat je měly zemské správy určité možnosti vlivu na místní problémy hospodaření a jistým způsobem oponovaly státní správě. Měly význam konkrétně třeba pro majitele menších polností. Zákon z 12. 7. 1889 zavedl hodnost

„zemského správce" (zemskij načalnik), čímž místní správu poněkud oklestil. Dále pak zákon z 12. 6.1890 posílil vliv šlechty v zemstvech. Funkcionářům zemstva se říkalo zemci.

str. 70

Krasnaja Presňa - moskevská čtvrť, původně Presňa, jako uznání aktivity v 1. ruské revoluci (1905) byla za sovětské éry pojmenována Krasnaja (Rudá) Presňa. Leží - vzato od středu města - za ulicí Gercenovou a náměstím Povstání.

str. 77

Chrám Vasila Blaženého byl zbudován na počest dobytí Kázaně, postaven v letech 1555-1560 a pojmenován po pohřbeném zde v a siloví Blaženém, juro-divém Vasilu, tedy Prosťáčkovi. Ruské „blažennyj" má několik význam ií, zde jde o význam: prostoduchý. K jurodivým na Rusi měli až láskyplné city a upřímně je litovali.

str. 80

Semjon Ljudvigovič **Frank** (1877-1950), ruský filozof, zabýval se estetikou a literární kritikou. Od marxistických začátků přešel k idealismu. R. 1922 ze Sovětského svazu vypovězen. Do r. 1937 žil ve Francii, poté v Anglii. V Rusku připomínán až od 90. let, **a** ne hojně.

Lev Šestov (vl. jm. Lev Isaakovič Švarcman, 1866-1938), filozof existencia-listického zaměření **a** kritik. Od r. 1895 do r. 1914 se zdržoval převážně ve Švýcarsku, od r. 1920 žil v Paříži. Jsou mu vlastní myšlenky o bezvýchodnosti lidské existence apod. Z filozofů ho ovlivnil např. Metzsche. Ruskému čtenáři je znám od konce 80. let.

str. 89

Eduard Georgijevič Bagricklj (1895-1934), populární a také kritizovaný básník. 1918-1925 píše lyrické verše i větší básnické skladby do oděských časopisů. Od r. 1925 působí v Moskvě. Z větších skladeb vyniká například Duma o Opanasovi, pojednávající o sedlákovi, který od lhostejnosti dochází ke zradě revoluce. R. 1928 vydává básnickou sbírku Jihozápad, z níž některé básně sklidily záporný ohlas. Dále píše o budovatelích pětiletky. Další sbírka Vítězové -1932, třetí - Poslední noc. Překládal některé neruské sovětské básníky a další cizí, například Rimbauda, Hikmeta **aj.** v jeho vlastní tvorbě převládá revoluční romantika a po formální stránce dokonalá kráse verše. Svou tvorbou ovlivnil některé básníky další generace.

Krymský výsadek - dílčí operace Rudé armády ve válce 1941-1945, došlo k ní v dubnu 1944, německá armáda se v této bitvě zvlášť úporně bránila a Rudá armáda potřebovala toto území pro pohyb vojsk v dalších operacích. Ztráty byly na obou stranách značné a vojenské vedení krymského výsadku bylo později kritizováno pro různé chyby v jeho provádění.

str. 92

ARA (American Reliéf Organisation), americká organizace pro pomoc zemím, jež utrpěly válkou, vznikla r. 1919. V roce hladomoru v Rusku, především v Povolží, ARA nabídla svou pomoc. Komisi, která zkoumala pro ARA situaci v Rusku, byl pověřen vytvořit polární badatel Fridtjor Nansen. Sovětská vláda spatřovala v požadavcích ARA politický nátlak a odmítla ji. Nicméně nějaké dodávky potravin pro hladovějící došly.

str. 102

Volost - administrativní dělení zůstalo v prvních letech po Říjnu jako před revolucí: volost (zhruba okres), gubernie **(větší** správní jednotka, oblast nebo i větší). Později se přešlo na okresy (rajon), oblasti, ojediněle kraje (na úrovni oblasti) a autonomní a svazové republiky. Po zániku SSSR je administrativní rozdělení opět upraveno (gubernie apod.).

str. 114

Vladimír **Vynnyčenko** (1880-1951) - ukrajinský spisovatel. V letech 1917-1920 stál v čele ukrajinského nacionalistického protisovětského hnutí. Hlásal národnostní a sociální snášenlivost, zahájil ozbrojený odpor proti sovětskému Rusku. Po jeho porážce se uchýlil do Paříže, kde zůstal až do své smrti. Jeho politické smýšlení se projevuje i v jeho próze, viz např. Odkazy otců nebo Na vahách života.

Honta a Železňák - jména obou se vztahují k selským bouřím na pravobřežní (západní půli) Ukrajině v r. 1768. Účastnilo se jich na několik desetitisíců rolníků. V jejich čele stál záporožský kozák Maxim Železňák. Bouře byly provázeny rabováním i zabíjením, nejznámější byla „umaňská řež" směřující proti Polákům a Židům po dobytí Umane, sídla hraběte Salezia Potockého, 19. června 1768. Po dobytí Umane se k povstání přidal kozáčky setník Ivan Honta se svými 400 kozáky. Povstání zprvu jako protipolské podporovalo Rusko, ale pro výrazné sociální zaměření se ruská strana přidala k polské šlechtě a pomohla bouře potlačit.

str. 152

M. V. **Višňak** - inženýr elektrotechnik, v soc. dem. straně od r. 1906. V letech 1907 až 1917 žil ve Francii. Po Říjnu se věnoval vojenské činnosti na Sibiři a na Krymu. V třicátých letech působil v obchodních zastupitelstvích v zahraničí, pak ve vedoucích funkcích v hospodářských orgánech.

str. 138

Šém, Chám a Jefet - synové Noemovi. Noe, poté co zasadil vinnou révu, se z radostí opil a usnul nahý. Tak ho našel Chám a sdělil to bratrům. TI otce přikryli, přiblíživše se k němu pozadu, aby ho v takové situaci neviděli. Noe za

Chámovu nehoráznost proklel jeho děti a uvalil trest na celé jeho potomstvo. Šém a Jefet se stali prapředky semitských kmenů, Chám praotcem Chamitň a symbolem hulvátství. Slovem chám ruština s oblibou často nazývá hulváta.

str. 150

Euroasijství - směr ruských emigrantských historiků ve 20. letech, který porovnává vliv evropského a asijského prostředí na dějiny Ruska. Převážný důraz je kladen na vlivy východní. Z domácích ruských historiků se k euroasijství jako oponent sovětské historické školy hlásil např. Lev Gumiljov, syn Anny Achmatovové a básníka Nikolaje Gumiljova, omylem zastřeleného v hektických dobách roku 1921. Lev Gumiljov se s euroasijskými názory ozval v tisku za GorbaČovovy přestavby.

str. 154

Nansenův pas - mezinárodní osobní průkaz vydávaný Nansenovým mezinárodním úřadem pro uprchlíky, orgánem Společnosti národů, který vznikl na přelomu dvacátých a třicátých let 20. století. Konkrétně se týkal například emigrantů ze sovětského Ruska.

Navázal na něj Úřad vysokého komisaře OSN pro uprchlíky. Především se má poskytovat pouze válečným uprchlíkům.

Volčij pasport - Vlčí průkaz - občanský průkaz obsahující upozornění, že jeho držitel je „nespolehlivý". Protože se každý v místě pobytu policejně přihlašoval, měla bezpečnost důkladný přehled o svých občanech.

str. 161

Směnověchovec - směnověchovský publicista, autor stati ze sborníku Směna věch, kritické reagování bílé emigrace (1921) na dění v sovětském Rusku. Bolševiky prudce odmítáno.

str. 162

Berdičev - město v Žitomirské oblasti tehdy s velkým počtem židovského obyvatelstva, tak trochu symbol menšího židovského města (něco jako „město plné Židů"), a tak trochu humor Židů do vlastních řad, nebo i humor na Židy.

str. 165

Procesy - koncem září až začátkem prosince 1930 se konal proces s průmyslovou stranou, konkrétně s prof. Ramzinem a dalšími sedmi představiteli intelektuálních špiček pro napomáhání zahraničním spiknutím na svržení sov. vlády. Pět obžalovaných dostalo trest smrti a zbylí tři 10 let. Po žádosti odsouzených o zmírnění trestu byl rozsudek změněn na 10 a 8 let. Prof. Ramzin mohl po propuštění vědecky pracovat, a dokonce r. 1943 dostal za technický vynález Stalinovu cenu.

Dva roky před procesem s průmyslovou stranou proběhl šachtinský proces (ve městě Šachty), kde byli rovněž souzeni intelektuálové. Po těchto dvou na ně navázal proces s rolnickou stranou a tak se od r. 1928 a zvlášť od r. 1930 konalo několik politicko-ekonomiekýeh procesů, které vyvrcholily v letech 1936-1938 souzením špiček Stalinovy opozice, kde už padaly hlavy.

str. 169

Michali Furmanov (1891-1926) - vystudoval Filologickou fakultu Moskevské univerzity, za války působil jako zdravotník na frontě, poté za občanské války jako vedoucí politického oddělení nebo komisař na úrovni divize až armádního svazku. Od r. 1921 v Moskvě, pracuje na vydavatelském úseku a začíná soustavněji psát. Po zkušeností hlavně z válečné dokumentaristiky a novely je jeho vrcholným dílem román Čapajev - o veliteli divize, u něhož působil za občanské války. Tento román byl také zfilmován a zhudebněn jako opera ve své době populárním skladatelem B. Mokrousovem.

Michail Vasiljevič Frunze (1885-1925) - patřil ke generaci profesionálních revolucionářů. Působil v Petrohradě a pak v Moskvě, od občanské války se intenzivně věnoval válečným problémům a pak budování Rudé armády. Byl náčelníkem vojenské akademie RA a poslední rok života působil jako lidový komisař pro vojenství a předseda Revolučního vojenského výboru, **k** jeho úmrtí bylo vydáno provolání ÚV RKS/b/ a na jeho pohřbu promluvil stručně Stalin. Narážka na smrt Frunzeho může vycházet z úvah, které se objevily v tisku za perestrojky, že Stalin Frunzeho donutil, aby šel na operaci, kterou vzhledem ke svému zdravotnímu stavu nemohl přežít, nebo že byl při operaci předávkován chloroformem.

str. 171

Amtorg - ruská zkratka pro akciovou společnost pro obchod s USA z let 1924 až 1933. Byl to jistý způsob přednostního zásobování v době, než se zkonsolido-vala obchodní síť.

str. 192

Erec Jisra'el - země Izrael, ve vznešeném významu, jako „naše vlast Izrael", chápe se **v** rozsahu, jako je ve Starém zákonu.

str. 194

Majakovskij to viděl takhle - citováno z básně „Žid" z básní z roku 1928. Básník použil pro titulek v ruštině tvaru Žid, zakázaného jako hanlivé označení (má být „jevrej"). Staré označení mu symbolizuje všechny dřívější útrapy Žida, básnicky si pohrává s dvojím označením téhož, aby poukázal na rozdíl v životě a postavení jednoho z národů v SSSR. Báseň má kladný, prorežimní ráz. Solže-nicyn si vybral dva verše, v nichž básník vidí Žida u zemědělské práce, která nebyla ani běžná, ani vyloučená.

str. 202

Souputníci nebo **poputčici** (podle ruštiny) - nekomunističtí sovětští spisovatelé, kteří se snažili spolupracovat s danou sovětskou mocí. Byla snaha získat je na stranu sovětské politiky. Termín platí prakticky pro dvacátá a zčásti třicátá léta 20. století.

str. 206

Pravoslavná církev - Od r. 1917 nastala vleklá krize v pravoslavné církvi, jednak nahromaděnými problémy církevními, jednak jako odraz celospolečenského dění. Bezprostředním nárazem byl dekret O oddělení církve od státu a školy od církve. Dost značná část kléru **s** patriarchou Tichonem v čele byla protisovětská. Sama církev se rozštěpila na část „obnovitelskou" (pro radikální změny) a část „starocírkevnl" (tradicionalistická, na změny opatrná). Antisovětismus církve, Ti-chona a „tichonovců" podpořil rozhodnutí vlády z 25. 2. 1922 o konfiskaci církevních drahocenností ve prospěch hladovějících v Povolží a na jižní Ukrajině. Ticho n po svém soudním vyšetřování vydal vysloveně prosovětské prohlášení a věřící vyzval, aby sovětskou vládu brali jako svou a všemožně ji podpořili.

Metropolita Veniamin patřil mezi stranu obnovitelů („obnov lency"), a dokonce stál v jejím čele. Na co naráží autorova letmá poznámka snad o pronásledování Veniamina, není dost jasné. Mohlo by se to pro časovou shodu týkat akce zabavování církevních klenotů.

str. 208

Pojem: živá církev - skupina světských kněží a věřících, která zahájila své působení 16. 5. 1922; její program: zrevidovat a změnit všechny stránky života pravoslavné církve, jak to vyžaduje praxe dnešního života. Vznikla Nejvyšší církevní správa **v** čele **s** arcibiskupem Antonínem (Granovským). Svou činnost považovali za církevně revoluční, chtěli **se** zbavit biskupů-mnichů, likvidovat kláštery, reorganizovat církevní správu. Výhledově - modernizovat bohoslužby, prostě zasáhnout do církevní dogmatiky. Skupiny Živá církev, Svaz církevní obrody a Svaz občin staroapoštolské církve tvoří dohromady odnož pravoslavné církve - „obnovitele" proti „starocírkevníkům". Vliv obnovitelů postupně upadal a církev se sjednotila až ke konci třicátých let.

str. 210

Sergij (Sergej) Radoněžský (1314 nebo kol. 1521-1581) - pravoslavný duchovní, zakladatel a představený Trojicko-sergijevské lavry (kláštera). Traduje se, **že** zaváděl mnišský způsob života v klášterech. Podporoval protitatarský odboj knížete Dmitrije Donského. Odmítl hodnost metropolity. Brzy začal být ctěn
jako světec a je uctíván pravoslavnými věřícími dodnes.

str. 213

Avel Safronovič Jenukidze (1877-1957) - narodil se a **v** mládí působil na Kavkazu, konkrétné **v** Tiflisu (Tbilisi) a Baku. Brzy se stává profesionálním revolucionářem, často střídá místa pobytu a má četné nesnáze **s** policií, až je r. 1914 poslán do vyhnán st **ví** na Sibiř. Do armády mobilizován tak, že se ocitá
v Petrohradu těsně před Únorovou revolucí. 1917 členem Ústředního výkonného výboru, od 1918 Všeruského ústředního výkonného výboru a **v** dalších funkcích státního aparátu, až usedne do pracovny **v** Kremlu. V roce 1957 se však dostává do soukolí procesů, je obviněn ze spolupřípravy vražd nej vyšších sovětských představitelů a státního převratu. Při revizi procesů ze třicátých let uznán nevinným a posmrtně rehabilitován.

str. 217

Igor **Immanuiiovič** Grabar (1871-1970) - ruský a sovětský malíř (především mistr krajinomalby a zátiší), architekt, historik umění a restaurátor.

str. 221

Andrew Carnegie - americký průmyslník a mecenáš. R. 1872 ze tří železářských podniků vytvořil společnost Carnegie Steel Company. Založil nadaci, která vybudovala řadu kulturních institucí, např. koncertní halu Carnegie Hall v New Yorku.

str. 245

Samostijnosť - znamená „samostatnost" - ukrajinské nacionalistické hnutí za osamostatnění Ukrajiny, čímž by se odtrhla od sovětského Ruska a zůstala jako buržoaznědemokratická republika. V tom bolševici spatřovali kontrarevo-lučnost.

str. 249

Boris Michajlovič lofan. (1891-1976), sov. architekt, autor návrhů obytných domů. Fyzikálně chemického ústavu, stanice metra Baumanská a komplexů Naftového a Báňského ústavu v Moskvě, sovětských pavilonů na světových výstavách v Paříži a New Yorku v roce 1939.

str. 316

Golda Meirová (1898-1978) - narodila se na Ukrajině, 1916 emigrovala do USA, 1921 se přestěhovala do Palestiny. 1949-1974 poslankyně za Izraelskou dělnickou stranu. 1948-1949 velvyslankyně Izraele v SSSR, 1949-1966 ministryně, 1969-1974 ministerská předsedkyně. Dále se věnovala činnosti v Izraelské straně práce.

str. 358

Alexandr Galič (1910-1977) - v SSSR se v době, kdy se začala uvolňovat atmosféra, objevilo několik zpívajících básníků, bardü, kteří většinou satiricky hodnotili různé jevy z nedávné historie či současnosti. Patří mezi ně především Bulat Okudžava, Vladimír Vysockij a Alexandr Galič.

str. 361

Solovky - Solovecké ostrovy na severu Ruska, kde byl původně klášter a pak tábor gulag. Přepychem tohoto tábora bylo, že jeho vězni měli k dispozici pěti-tisícisvazkovou klášterní knihovnu.

Butyrky - moskevská věznice v Rutyrkách. Další moskevská věznice byla na Lubjance (nám. Dzeržinského, nyní opět nám. Lubjanka, kde sídlily bezpečnostní orgány).

str. 362

Kitěž - pohádkové zakleté město, které existovalo jen v pověstech.

str. 568

Andrej Rubljov (kolem r. 1370-1430) - nej význačnější ruský středověký malíř. Položil základy vlastní ruské malířské škole. Autor fresek a miniatur. Navázal na Theofana Greka, tj. Řeka, o nějž ruská církev požádala Byzanc. Rubljov spolu s ním vyzdobil katedrálu Zvěstování v moskevském Kremlu.

Dionisij Ferapontský (1440-1508) - moskevský malíř ikon. Nej uznávanější jsou malby Ferapontova kláštera a též ikony klášterů Pavlovo-Obnor-ského a Vozněsenského. Jeho tvorba navazuje na proud začínající u Rubljo-va a samostatně zpracovávající byzantské předlohy ze 14. století.

str. 379

Stařec Filofej Leščinský - metropolita sibiřský a misionář. Se svými stoupenci v letech 1712 až 1717 násilně křtil na Sibiři neruské národy, hlavně v oblasti povodí řek Obu a Jeniseje.

str. 413

Heinrich Johann Friedrich Ostermann (v Rusku pak Andrej Ivanovic Os terman, 1686-1747), nar. ve Vestfálsku. Pro souboj uprchl do Holandska, pak byl doporučen Petru I., u něhož se skvěle osvědčil ve státnických a diplomatických službách (sjednával mír s Turky a se Švédy). Rovněž byl vysokým úředníkem za Kateřiny 1., vychovatelem nezletilého Petra II., působil ve významných funkcích za Anny Ivanovny i za vlády regentky Anny Leopoldo vny, a teprve Alžběta ho nedokázala ocenit. Byl odsouzen, na popravišti omilostněn a poslán do vyhnán st ví, kde po pěti letech zemřel.

Petr Šafirov (1669-1739) - favorit Petra I., který ho objevil v Holandsku. V Rusku postupoval po úředním řebříčku a zasloužil se například o to, že Turci postoupili Rusku Azov výměnou za ukončení bojů. Petrova přízeň přinesla Šálí rovovi nepřátelství dvořanů, až jej dal car zatknout, a měl být popraven. V poslední chvíli dostal milost. Z vylmanství ho po Petrově smrti vysvobodila až Kateřina I.

Některé zkratky a zkratková slova

Amtorg - Americko-sovětská akciová obchodní společnost
ARA - Americká organizace pro hospodářskou pomoc
Bund - Všeobecný židovský dělnický svaz v Litvě, Polsku a Rusku
CIR - Ústřední výkonný výbor
CJPŠ - Ústřední židovská stranická škola
CKK -Ústřední kontrolní komise
CRR-RRI - ústřední kontrolní výbor Dělnicko-rolnické inspekce
Čeka (ČK) viz VČK - Všeruská mimořádná komise pro potírání kontrarevoluce a sabotáže ČON - jednotka
zvláštního určení
Glavlit - Hlavní správa pro tiskový dozor, obdoba cenzury
Glavprodukt - Hlavní správa potravinářského průmyslu
GOSJT - Státní židovské divadlo
Gosplan - Státní plánovací úřad
GPU - Státní politická správa
GUGB (NKVD) - Hlavní správa státní bezpečnosti
Gulag - Hlavní správa (pracovních) táborů
IV JZ - Institut pro vysokoškolská židovská studia
JAR - Židovský antifašistieký výbor
Jevsekcija - Židovská sekce komunistické strany
JRO - Společnost pro židovskou kolonizaci
JkOPO - Židovská společnost pro pomoc obětem války
J.M - Židovská národní univerzita
Joint - americký Výbor pro rozdělování fondů pomoci Židům poškozeným válkou
JTA - Židovská tisková kancelář
RGB - Výbor státní bezpečnosti
KIM - Komunistická internacionála mládeže
KomZJT - Výbor pro příděl půdy pracujícím Židům
MGB - ministerstvo státní bezpečnosti
MGU -Moskevská státní univerzita M. V. Lomonosova
Mosselprom - Moskevský státní trust na zpracování zemědělských výrobků
NEP - nová hospodářská politika

NKVD - lidový komisariát vnitra
ODD - Společnost přátel dětí
O GPU - Sjednocená státní politická správa
OPJ - Spolek pro šíření osvěty mezi Židy v Rusku
ORT - Společnost pro řemeslnou a zemědělskou práci mezí Židy
Osvag - Informační agentura (při Děnikinově Dobrovolnické armádě)
OUN - Organizace ukrajinských racionalistů
OZJ - Společnost pro ochranu zdraví židovského obyvatelstva
OZJT - Všesvazová dobrovolná společnost pro příděl půdy pracujícím Židům
PURKRA - Politická správa Dělnicko-rolnické Rudé armády
RKI - Dělnicko-rolnická inspekce
RKKA - Dělnicko-rolnická Rudá armáda
RKSM - Komunistický svaz mládeže Ruska
KLK - rada lidových komisařů
Rosta - Ruská telegrafní agentura
SDDSR - Sociálně demokratická dělnická strana Ruska
SJRP - Socialistická židovská dělnická strana
SMERŠ (smerť špionam) - zvláštní oddělení ve vojsku
TASS - Telegrafní agentura Sovětského svazu
VCIK - Celoruský ústřední výkonný výbor sovětů
VČK - Všeruská mimořádná komise pro potírání kontrarevoluce a sabotáže VRK - Vojenský revoluční výbor Zemgor - Svaz zemstev a Svaz měst

Jmenný rejstřík (k I. a II. dílu)

Obsah

ALEXANDR SOLŽENICYN

Dvě stě let pospolu

Díl druhý Dějiny rusko-židovských
vztahů v období 1917-1995

Z ruského originálu Dvesti let vmeste. Časť 2, Moskva, Russkij puť 2002, přeložili Jiří Barbaš, Ema Rozgonyiová, Vlasta Tafelová, Alena Vinterová

Vydala Academia, nakladatelství Akademie věd České republiky, Legerova 61. 120 00 Praha 2

Obálka Robin Brichta Technická redaktorka Běla Trpišovská Redakční zpracování Ema Rozgonyiová Odpovědná redaktorka Drahoslava Janderová

Vydání první, 2005
Ediční číslo 10154

Sazba **HRIPA", S**. r. o., Jinonická 80, Praha 5 Tisk Těšínská tiskárna, a. s., Štefánikova 2, Český Těšín

ISBN P^A onn *i* °*&*7_.9*